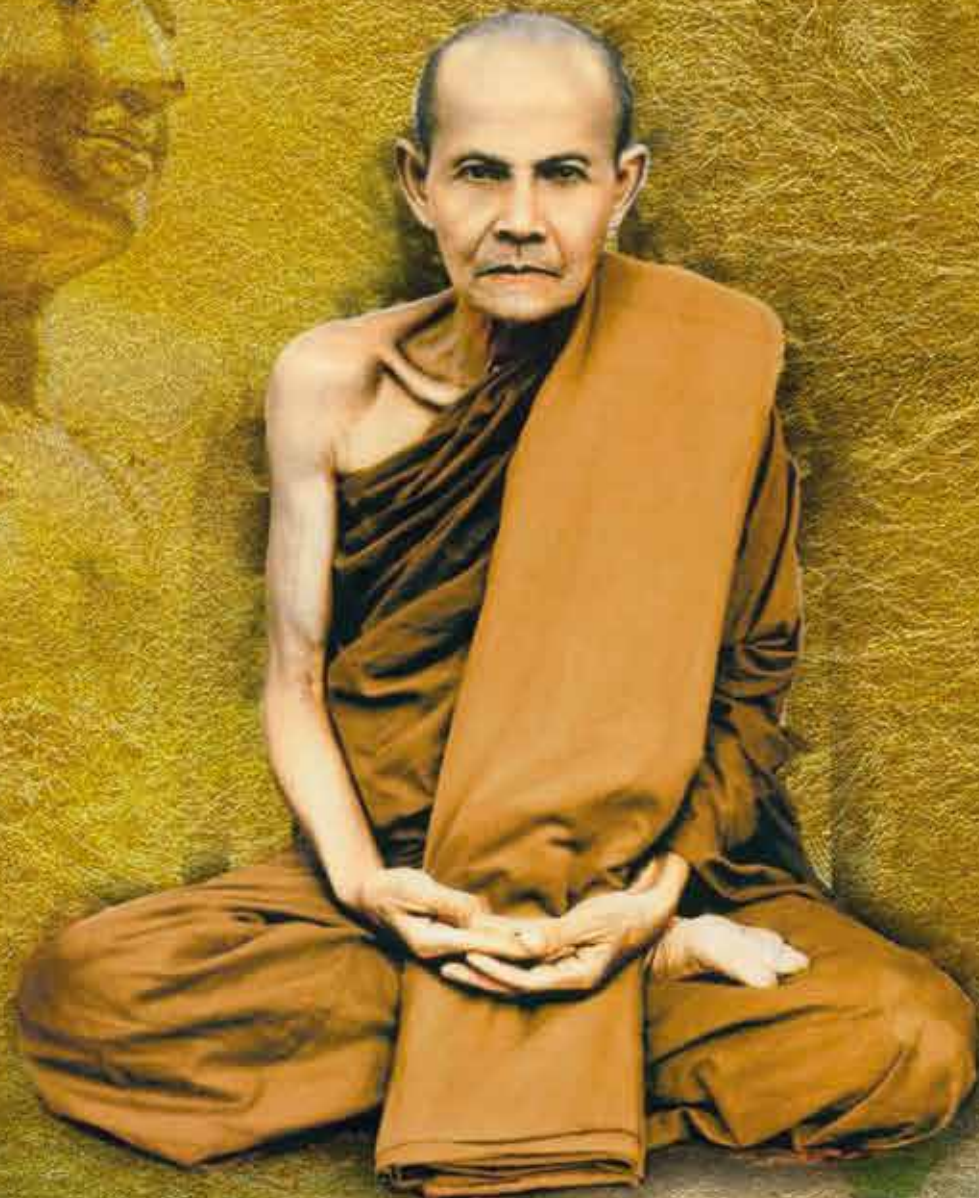
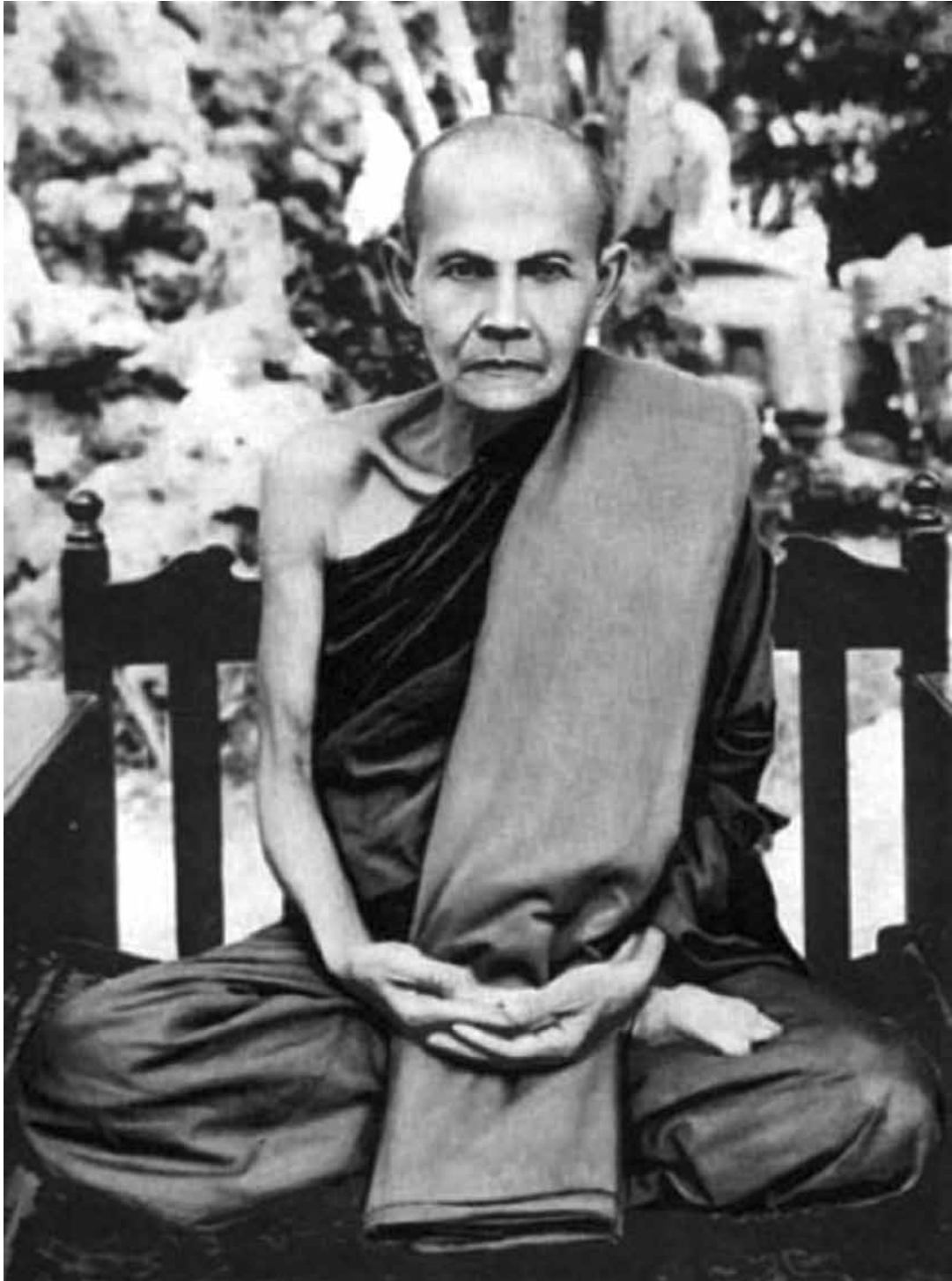

ชีวประวัติ
มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์
และธรรมบรรยาย

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ชีวประวัติ

มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ชีวประวัติ

มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ISBN 978-616-93198-4-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๖๒

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

จัดทำโดย กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ และคณะศิษยานุศิษย์

จัดพิมพ์โดย กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ และคณะผู้มีจิตศรัทธาเป็นเจ้าภาพร่วมพิมพ์หนังสือ

๑/๓ ถ.แก้วนวรรฐ์ ซอย ๓ ต.วัดเกต

อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ๕๐๐๐๐

พิมพ์ที่ บริษัท ธรรมสภา บันลือธรรม จำกัด

โทรศัพท์. ๐๒-๔๔๑-๑๙๘๑

E-mail: thammasa@yaho.com

คำนำ

ในโอกาสชาตกาล ๑๕๐ ปีของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ในวันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๓ และในโอกาสที่องค์การยูเนสโกประกาศยกย่องให้ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ เป็นบุคคลของโลก สาขาสันติภาพ ในวาระปี พ.ศ. ๒๕๖๓-๒๕๖๔ กองทุนลักษณะ ลิขิตหาชีวิต ได้จัดทำหนังสือชุดธรรมะ แจกเป็นธรรมทาน จำนวน ๔ เล่ม ดังนี้ :-

๑. หนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ที่เขียนโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เพื่อเทิดเกียรติคุณของท่าน

๒. หนังสือชีวประวัติ มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยายของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งนำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๔๓ แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ซึ่งกองทุนฯ ได้ถ่ายเอกสารเพื่อนำมาจัดพิมพ์ในครั้งนี้ จากห้องหนังสือหายาก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

ปัจจุบันมีการเผยแพร่ธรรมะของหลวงปู่มั่น ทางเว็บไซต์ต่าง ๆ โดยที่ผู้อ่านไม่ทราบว่า เป็นธรรมะจากต้นฉบับจริงหรือไม่ หนังสือเล่มนี้จึงถือว่าเป็นต้นฉบับได้ เนื่องจากได้นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น

บางเรื่องพิมพ์ในหนังสือเล่มนี้ ได้นำมาจากหนังสือบูรพาจารย์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๔๓) ในโอกาสครบรอบวันมรณภาพของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ๕๐ ปี เป็นการบันทึกปณิธานกรรมและเกร็ดประวัติขององค์ท่านในปัจจุบันสมัย พิมพ์ที่ บริษัท ศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ

บางเรื่องได้นำมาจากหนังสือบูรพาจารย์ ธรรมปฏิบัติ และโอวาทธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ พิมพ์ครั้งที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๕๗) พิมพ์แจกเป็นธรรมทานในโอกาสปีที่ ๖๕ ในวันครบรอบวันละสังขารของท่านพระอาจารย์มั่น (๑๐-๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๗) พิมพ์ที่ บริษัท ชวนพิมพ์ ๕๐ จำกัด กรุงเทพฯ

บางเรื่องนำมาจากบันทึกบนหินแกรนิต บนกุฏิหลวงปู่มั่น ที่วัดป่านาคนิมิตต์ สกลนคร และบางเรื่องนำมาจากเว็บไซต์ เพื่อเป็นการเผยแพร่ธรรมะของท่านพระอาจารย์มั่น ให้แพร่หลายไปในหมู่ผู้สนใจศึกษาเพื่อน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระว่า ท่านพระอาจารย์มั่น เป็นอาจารย์เอกทางด้านพัฒนาจิตใจคน โอวาทข้อหนึ่งที่ท่านพระอาจารย์มั่นเคยกล่าวไว้ใน ภูริทัตตธรรมโอวาท คือ ทาน ศีล ภาวนา ธรรม ทั้ง ๓ นี้ เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ และเป็นรากเหง้าของพระศาสนา ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ต้องเป็น

ผู้เคยสั่งสมธรรมเหล่านี้มาอยู่ในนิสัยของผู้จะมาสวมร่างเป็นมนุษย์ ที่สมบุรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติ อย่างแท้จริง

๓. หนังสือธรรมะเพื่อชีวิตพันทุกซ์ ๔ เป็นการรวบรวมเทศนาธรรม บรรยายธรรม และ บทความธรรมะของพระสงฆ์และฆราวาส เพื่อแจกเป็นธรรมทานแก่ผู้สนใจใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาธรรมะ ได้อ่าน ได้ศึกษาแล้ว น้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและสังคม ตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ คือมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือนิพพานสมบัติ

การพิมพ์หนังสือในครั้งนี้ กองทุนฯ ได้เปิดโอกาสให้ผู้สนใจร่วมทำบุญเป็นเจ้าภาพพิมพ์หนังสือ **ชุดธรรมะ ๒ เล่ม (คือ เล่ม ๑ และ ๒)** เพื่อแจกเป็นธรรมทาน สามารถส่งเงินมาร่วมสนับสนุนการพิมพ์ ในครั้งนี้ได้ และกองทุนฯ ได้รับความอนุเคราะห์จากประธานโครงการหนังสือธรรมะธรรมทาน คือ พระอาจารย์นำชัย ชยากโร วัดป่าพุทธพจนาราม อำเภอหางดง เชียงใหม่ ทำการประชาสัมพันธ์ โปสต์ลงในเฟสบุ๊กของกลุ่มโครงการธรรมะธรรมทานให้กับกองทุนฯ ด้วย

ส่วนหนังสือชุดธรรมะ เล่ม ๓ (เรื่องหนังสือธรรมะเพื่อชีวิตพันทุกซ์ ๔) กองทุนลักษณะ ลิขหาชีวะ จะเป็นผู้จัดพิมพ์ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกเป็นธรรมทาน

ในการพิมพ์หนังสือธรรมะเพื่อชีวิตพันทุกซ์ ๔ มีเนื้อหาจำนวนมาก ทำให้ไม่สามารถพิมพ์ อยู่ในเล่มเดียวกันได้ กองทุนลักษณะ ลิขหาชีวะ จึงแบ่งพิมพ์เป็น ๒ เล่ม คือ เล่ม ๑ และ เล่ม ๒

กองทุนลักษณะ ลิขหาชีวะ ขออนุโมทนาบุญกับทุกท่านที่ร่วมเป็นเจ้าภาพพิมพ์หนังสือประวัติ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ในครั้งนี้ เพื่อแจกเป็นธรรมทานให้แก่พระภิกษุสามเณรวัดต่าง ๆ ห้องสมุด และสาธุชนทั้งหลาย

วัตถุประสงค์ที่กองทุนฯ จัดพิมพ์หนังสือชุดธรรมะ ๓ เล่ม มีดังนี้ :-

๑. ต้องการเกิดเกียรติคุณของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

๒. เพื่อรักษาต้นฉบับคำสอนของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ให้ยังคงอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ

กองทุนฯ จึงได้นำต้นฉบับหนังสือแจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น มาพิมพ์ เป็นครั้งที่ ๓ (มกราคม ๒๕๖๓) ต่อจากการพิมพ์ครั้งแรก (๓๑ มกราคม ๒๕๔๓) และต่อจากการพิมพ์ครั้งที่ ๒ (๓๑ มกราคม ๒๕๒๓)

นอกจากนี้ กองทุนฯ ยังได้รวบรวมโอวาทธรรมคำสอนและข้อวัตรปฏิบัติของท่านพระอาจารย์ มั่น ภูริทัตตเถระ จากแหล่งต่าง ๆ เท่าที่สามารถค้นได้มาพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้ด้วย

๓. เพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีโอกาสศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้าจากพระสงฆ์รูปอื่น ๆ

ในยุค ๔.๐ ผ่านการอ่านเทศนาธรรมที่ทางกองทุนฯ ได้ถอดเทปวิดีโอจากช่อง Youtube นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน ในชาติปัจจุบัน ตามความประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่ต้องการให้มนุษย์ทุกคนพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร

การทำหนังสือธรรมะ แจกเป็นธรรมทานนั้น มีอานิสงส์สูงมาก กล่าวกันว่า “การให้ธรรมะ ชนะการให้ทั้งปวง” เพราะผู้ที่ได้ศึกษาเกิดความศรัทธาแล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตามสามารถ พันทุกษ์ได้จริง และอาจสำเร็จเป็นอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาสำเร็จเป็นพระโสดาบัน

พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ได้ในที่สุด ตามกำลังของความศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ของแต่ละบุคคล

ชัชวดี คุณมารักษ์

ประธานกองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ

คำปรารภ

วัดปทุมวนาราม เป็นพระอารามหลวงฝ่ายอรัญวาสี ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ ณ บริเวณพื้นที่ซานพระนครด้านทิศตะวันออก เข้าใจว่าในพระชนมชีพ ทรงสถาปนาพระอารามลักษณะนี้ขึ้น ๒ แห่ง คือ วัดบรมนิวาส และวัดปทุมวนาราม ทั้งสอง พระอารามอยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกัน เล่ากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมาประทับแรมยังพระราชวังปทุมวัน ได้ประทับทรงพระกัมมัฏฐานในพระคูหาจำลองที่ทรงโปรด ให้สร้างในพระราชวังปทุมวันนั้นเป็นประจำ

พระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์) เจ้าอาวาสรูปที่ ๓ เป็นผู้มีความเกียรติดีเป็นที่เลื่องลือในด้านสอน พระกัมมัฏฐาน พระปรมาจารย์สายพระกัมมัฏฐานอย่างพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ก็เข้ามาศึกษากับท่านรูปนี้ ถึงพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ทรงเป็นประทีปแห่ง พระพุทธศาสนา เป็นจอมทัฬหกรรมแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ทรงประทานการยกย่องท่านรูปนี้อยู่มาก ถึงกับได้ทรงรจนาหนังสือสมถกัมมัฏฐาน ประทานเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพของ พระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์) ซึ่งหนังสือดังกล่าวได้ใช้เป็นตำราประกอบหลักสูตรนักธรรมชั้นเอก อยู่ในปัจจุบันนี้

สันนิษฐานว่า ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต คงจะได้เริ่ม เข้ามาพำนักยังวัดปทุมวนารามตั้งแต่อายุของท่านเจ้าอาวาสรูปที่ ๓ นี้ และได้มีสหธรรมิกซึ่งคุ้นเคย มากกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต อยู่ที่วัดปทุมวนาราม ๒ รูป เคยเดินธุดงค์และจำพรรษาด้วยกัน ในเขตประเทศลาวและพม่า ซึ่งต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม คือ พระปัญญา พิศาลเถร (หนู ฐิตปญโญ) อดีตเจ้าอาวาสรูปที่ ๕ และพระธรรมปาโมกข์ (บุญมั่น มนตาสโย) อดีต เจ้าอาวาสรูปที่ ๖ นอกจากนี้ ยังมีศิษยานุศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต หลายรูปเป็นสัทธินิเวศ และอันเตวาสิตของวัดปทุมวนาราม เช่น พระวิสุทธจริงสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (ท่านพ่อลี ธมฺมธโร) วัดโศการาม พระราชสังวรญาณ (พุธ ฐานิโย) วัดป่าสาลวัน พระครูอุดมธรรมคุณ (ทองสุข สุจิตโต) วัดป่าสุทธาวาส เป็นต้น จึงเท่ากับว่า วัดปทุมวนารามมีความผูกพันกับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ทั้งในฐานะสถานที่เคยจำพรรษา สำนักของสหธรรมิก และของศิษย์

ในขณะจำพรรษาที่วัดปทุมวนาราม ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มอบมรดกธรรมชิ้นสำคัญ ไว้คือ ชั้นระวิมุติสะมังคีธรรมะ ซึ่งเป็นธรรมบรรยายลายมือขององค์ท่าน อันเป็นหลักฐานลายมือ เพียงชิ้นเดียวที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ในบันทึกลายมือฉบับนั้น องค์ท่านระบุว่า “พระภูริทัตโต (หมั่น) วัดสระปทุมวัน เป็นผู้แต่ง”

ในสายพระปากกัมมัฏฐาน ถิ่นที่อยู่ของครูบาอาจารย์จะถือกันว่าเป็นมงคลสถานสูงสุด ครูบาอาจารย์สายพระกัมมัฏฐานหลายรูปจะกล่าวถึงวัดปทุมวนารามในฐานะ “วัดของครูบาอาจารย์”

แม้พระธรรมวิสุทธิมงคล (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) แห่งวัดป่าบ้านตาด หากพระภิกษุสามเณรวัดป่าภูมวนารามไปกราบสักการะจะเมตตาปรารภเสมอว่า “**วัดสระปทุมวัน เป็นวัดพ่อแม่ครูบาอาจารย์**” ในวาระ ๑๕๐ ปีชาตกาลของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งได้เวียนมาครบในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓ นี้ กอปรด้วยวาระโอกาสที่องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้ยกย่องให้ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นบุคคลสำคัญของโลกทางด้านวัฒนธรรม ประจำปีวาระปีพุทธศักราช ๒๕๖๓ ถึงปีพุทธศักราช ๒๕๖๔ ซึ่งนับเป็นพระมหาเถระ ๑ ใน ๔ รูป/พระองค์ ของประเทศไทย ซึ่งมี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระธรรมโกศาจารย์ (ท่านพุทธทาสภิกขุ) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เพราะฉะนั้น หน่วยงานราชการทั้งทางภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะพระอารามและสถานศึกษาทั่วประเทศ รวมทั้งวัดป่าภูมวนาราม ต่างได้ดำริจัดกิจกรรมเฉลิมฉลองเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณูปการของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อมนุษยชาติ โดยตลอดชีวิตของท่านการจาริกเทศนาสั่งสอนประชาชนในภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศใกล้เคียงอย่าง ลาวและพม่า สร้างปรากฏการณ์ที่นำไปสู่การตื่นตัวต่อการศึกษาเรียนรู้และปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมในวงกว้าง มีนัยต่อการขยายตัวและความมั่นคงแห่งสันติธรรม

ในวาระนี้ กองทุนลักษณะ สีสหาชีวะ ได้จัดพิมพ์หนังสือเป็นธรรมวิทยาทาน จำนวน ๔ เล่มประกอบด้วย

๑. ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

๒. หนังสือชีวประวัติ มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งมีประวัติวัดป่าภูมวนารามด้วย เพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติประวัติและเกียรติคุณของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ให้ยืนยงแผ่ไพศาล

๓. หนังสือธรรมะเพื่อชีวิตพันทุกข์ ๔ (เล่ม ๑ และ เล่ม ๒) เพื่อเป็นการเผยแพร่ธรรมะของพระสงฆ์ในยุคปัจจุบัน

จึงขออนุโมทนาสาธุการไว้ ณ โอกาสนี้

ในนามของพุทธบริษัททั้งปวง ขอนอบน้อมบูชาและรำลึกถึงคุณูปการอันยิ่งใหญ่บริสุทธิ์ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่ออดีตชน ปัจจุบันชน และอนุชนทั้งหลาย ปฏิปทา และคุณูปการของท่านพระอาจารย์จะถูกจารึกเป็นความทรงจำของมวลมนุษยชาติตลอดไป

พระธรรมัชฌมณี (อมร ญาโณทโย)
เจ้าอาวาสวัดป่าภูมวนาราม กรุงเทพฯ

คำปรารภ

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนเป็นคนดี ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ เป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ที่มีข้อวัตรปฏิบัติ ที่เคร่งครัดในพระวินัยตามพระไตรปิฎกตลอดชีวิตของท่าน ถิ่นอยู่คงวัตรคืออยู่คง ๑๓ หมายถึง องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส ชื่อข้อปฏิบัติประเภทวัตร ที่ผู้สมัครใจจะพึงสมาทานประพฤติได้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมักน้อยสันโดษเป็นต้น มี ๑๓ ข้อ คือ

หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังขต - เกี่ยวกับจีวร มี

๑. ปังสุกุลิกังคะ ถิ่นใช้แต่ผ้าบังสุกุล
๒. เตจีวริกังคะ ใช้ผ้าเพียง ๓ ผืน

หมวดที่ ๒ ปินทปาตปฏิสังขต - เกี่ยวกับปินทปาต มี

๓. ปินทปาติกังคะ เที่ยวปินทปาตเป็นประจำ
๔. สปัตทานจาริกังคะ ปินทปาตตามลำดับบ้าน
๕. เอกาสนิกังคะ ฉ้นมือเดียว
๖. ปัตตปินทิกังคะ ฉ้นเฉพาะในบาตร
๗. ขลุปัจฉภาตติกังคะ ลงมือฉ้นแล้วไม่ยอมรับเพิ่ม

หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังขต - เกี่ยวกับเสนาสนะ มี

๘. อารัญญิกังคะ ถิ่นอยู่ป่า
๙. รุกขมุลิกังคะ อยู่โคนไม้
๑๐. อัปโภกาสิกังคะ อยู่กลางแจ้ง
๑๑. โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้า
๑๒. ยถาสันถติกังคะ อยู่ในที่แล้วแต่เขาจัดให้

หมวดที่ ๔ วิริยปฏิสังขต - เกี่ยวกับความเพียร มี

๑๓. เนสิขชิกังคะ ถิ่นนั่งอย่างเดียวไม่นอน

ซึ่งเป็นเครื่องกำจัดกิเลสได้เป็นอย่างดี จนกระทั่งได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า เรียกว่า ท่านพระอาจารย์มั่น เป็นพระอริยสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า

ตลอดชีวิตท่านมีการเดินทางไปจำพรรษาในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคอีสาน ของประเทศไทย และในระยะที่ท่านพระอาจารย์บวชใหม่ เคยธุดงค์ไปจำพรรษาในประเทศลาวร่วมกับพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ด้วย

ในสถานที่แต่ละแห่งที่ท่านพระอาจารย์มั่นไปพักจำพรรษา จะมีพระภิกษุสามเณรมาฟังพระธรรมเทศนาของท่านเป็นจำนวนมาก อาจกล่าวได้ว่าท่านพระอาจารย์มั่นเป็นพระบูรพาจารย์ของพระธุดงค์สายกรรมฐาน ท่านไม่ต้องการทำงานด้านบริหารในตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง แต่ต้องการที่จะโปรดชาวบ้านและชาวเขา ในชนบทมากกว่าในเมือง

ในบั้นปลายชีวิตของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านได้จำพรรษาในจังหวัดสกลนครเท่านั้น ได้แก่ วัดป่านาคนิมิตต์ และวัดภูริทัตตธรรมาวาส (วัดบ้านหนองผือ อยู่ที่บ้านหนองผือ อำเภอพรรณานิคม) เมื่อท่านอาพาธหนัก ท่านไม่ประสงค์ที่จะมรณภาพที่วัดภูริทัตตธรรมาวาส แต่ประสงค์ที่จะไปมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส ซึ่งอยู่ในอำเภอเมือง ท่านปรารภว่า **“ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาสก็ค่อยยังชั่ว เพราะมีตลาด”** นอกจากท่านพระอาจารย์มั่น จะมีความเมตตาสัตว์ที่จะถูกฆ่าแล้ว คงประสงค์ที่จะฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ซึ่งเรื่องนี้ ท่านเจ้าคุณพระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส) ซึ่งเป็นผู้เรียบเรียงชีวประวัติของท่านพระอาจารย์มั่นลงพิมพ์ในหนังสือแจกในงานฌาปนกิจศพของท่าน ได้เขียนไว้ว่า รู้สึกอดที่จะภูมิใจแทนชาวเมืองสกลนครไม่ได้ ที่ได้รับเกียรติอันสูงนี้ และต่อมาจนถึงปัจจุบัน ชาวเมืองสกลนครยังได้รับเกียรติ ได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านพระอาจารย์มั่นเป็นอันมาก ซึ่งมาจากทั่วทุกสารทิศมากมายหลายท่านด้วย

ถึงแม้ว่าท่านพระอาจารย์มั่นจะมรณภาพไปแล้ว ท่านเป็นผู้บรรลุถึงอมฤตธรรม คือพระนิพพาน ซึ่งเป็นผู้พ้นไปจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง แม้ต้องทอดทิ้งสรีระไว้อย่างสามัญชนทั้งหลาย ก็ยังคงปรากฏนามว่า **ผู้ไม่ตาย** อยู่ นั่นเอง

การเดินทางนำท่านพระอาจารย์มั่นออกจากวัดภูริทัตตธรรมาวาส ในระยะที่ท่านอาพาธหนัก เริ่มต้นคือคนสงฆ์และลูกศิษย์ได้นำท่านนอนบนแคร่ไม้ไผ่ มีคนช่วยกันหามแคร่เดินทางไปยังวัดป่าสุทธาวาส ระหว่างการเดินทางได้แวะพักที่วัดปากกลางโนนภู ประมาณ ๑๐ วัน หลังจากนั้นจึงเดินทางต่อโดยรถยนต์ไปยังวัดป่าสุทธาวาส และมาถึงที่วัด เวลา ๑๒.๐๐ น. ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ หลังจากท่านพระอาจารย์มั่นมาถึงวัดป่าสุทธาวาสได้ประมาณ ๑๔ ชั่วโมง ท่านได้ถึงแก่มรณภาพด้วยอาการสงบ เมื่อเวลา ๒.๒๓ น. ในวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ ท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย สิริชนมายุ ๘๐ ปี เท่าเวลาที่ท่านกำหนดไว้แต่เดิม

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๒ เป็นเวลาที่ผ่านมา ๗๐ ปี หลังจากท่านพระอาจารย์มั่นมรณภาพ และในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓ เป็นเวลาที่หากท่านพระอาจารย์มั่นยังมีชีวิตอยู่ ท่านจะมีอายุครบ ๑๕๐ ปี ในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓

ในโอกาสครบรอบ ๑๕๐ ปีชาตกาล ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ทางที่ประชุมองค์การ UNESCO (องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ) ได้ประกาศยกย่องให้ท่านพระอาจารย์มั่น เป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาสันติภาพ ในวาระปี พ.ศ. ๒๕๖๓-๒๕๖๔ เพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติคุณของท่านพระอาจารย์มั่น ในโอกาสที่ได้รับการยกย่องจาก

องค์การ UNESCO วัดป่าสุทธาวาสจึงจัดงานบูรพาจารย์ ระหว่างวันที่ ๑๙-๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓ ขึ้น และมีการแจกหนังสือชุดธรรมะ ๔ เล่ม (สนับสนุนการจัดพิมพ์โดยกองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ และคณะ) ได้แก่ :-

เล่มที่ ๑. หนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

เขียนโดย ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี เพื่อเทิดเกียรติคุณของท่าน

เล่มที่ ๒. หนังสือชีวประวัติ มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยายของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

เล่มที่ ๓. หนังสือธรรมะเพื่อชีวิตพันทุกซ์ ๔ (เล่ม ๑ และ เล่ม ๒)

เป็นการรวบรวมเทศนาธรรม บรรยายธรรม และบทความธรรมะของพระสงฆ์และฆราวาส ในยุคปัจจุบัน เพื่อแจกเป็นธรรมทานแก่ผู้สนใจใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาธรรมะได้อ่าน ได้ศึกษา แล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองและสังคมตามที่ตั้งความปรารถนาไว้ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ หรือนิพพานสมบัติ

โดยถวายพระสงฆ์ที่มาร่วมพิธี และแจกให้ผู้สนใจเป็นธรรมทาน

กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ เคยนำหนังสือธรรมะ เรื่อง ทำอย่างไรจะหายโกรธ (เขียนโดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ หรือ ป.อ. ปยุตโต) และเรื่อง มหัทศจรยแห่งใจ (ไม่ทราบชื่อผู้แต่ง เนื่องจากผู้แต่งต้องการเน้นเรื่องข้อธรรมะมากกว่าเน้นที่ตัวบุคคลซึ่งเป็นผู้เขียน) จำนวน ๗๐๐ เล่ม มาถวายวัดป่าสุทธาวาส เพื่อแจกผู้มาร่วมงานสวดมนต์ข้ามปี ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ แต่มีผู้มาสวดมนต์ข้ามปีน้อย จึงมีหนังสือเหลือประมาณ ๖๐๐ เล่ม ทางวัดป่าสุทธาวาสจึงอนุญาตให้กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ นำหนังสือธรรมะเรื่องดังกล่าว มาแจกให้ผู้มาร่วมงานบูรพาจารย์ ซึ่งจัดในระหว่างวันที่ ๑๙-๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒ ต่อจนหนังสือหมด

ในโอกาสครบรอบ ๑๕๐ ปีชาตกาล ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๓ นี้ วัดป่าสุทธาวาส ได้อนุญาตให้กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ นำหนังสือชุดธรรมะ ทั้ง ๔ เล่ม ที่กองทุนฯ และคณะ สนับสนุนการจัดพิมพ์ มาแจกได้อีกครั้งหนึ่ง

พระราชวิสุทธินายก (พรมมา จัตตกโย)

เจ้าคณะจังหวัดสกลนคร (ธรรมยุต)

เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส สกลนคร

หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถร จาริกล้านนา

พระบูรพาจารย์หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถร เป็นพระปฐมาจารย์ของพระภิกษุสามเณร และพุทธศาสนิกชนที่มีความปรารถนาในการที่จะหาหนทางหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ท่านได้จาริก และประกาศศาสนธรรมให้แก่พุทธศาสนิกชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง จนถึงปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ เจ้าแก้วนวรรฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์สุดท้าย ได้กราบอาราธนา พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสราชวรวิหาร กรุงเทพฯ ให้มาบูรณะวัดเจดีย์หลวงอันเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางนครเชียงใหม่ เนื่องจากในเวลานั้น มีสภาพเป็นวัดร้าง และได้ซารุดทรุดโทรมไม่มีพระภิกษุสามเณรอยู่อาศัย พระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์จึงรับอาราธนาพร้อมทั้งได้นำพระภิกษุสามเณรเป็นจำนวนมากเดินทางจาก กรุงเทพมหานครมายังนครเชียงใหม่ และได้เข้าพำนัก ณ วัดเจดีย์หลวง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ จึงได้บูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุพร้อมทั้งเปิดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม การแสดงพระธรรมเทศนา การประกาศศาสนธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฐานะของวัดเจดีย์หลวง จึงกลับมาเป็นวัดที่สมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ พระเดชพระคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์จะกลับกรุงเทพมหานคร จึงได้อาราธนาท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระธุดงค์กรรมฐานให้มาดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง เมื่ออยู่จำพรรษาได้เพียง ๑ พรรษา ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จึงได้ลาออกจากความเป็นเจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวง เพื่อจาริกไปบำเพ็ญสมณธรรมในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ป่าเขาลำเนาไพร ถ้ำคูหา วัดร้างห่างไกลจากผู้คน และป่าช้า ที่สงบสงัด ตามที่บันทึกไว้ในประวัติ อาทิเช่น

วัดป่าดาราภิรมย์ ตำบลลริมใต้ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ สมัยยังเป็นป่าช้า

วัดพระธาตุจอมแดง ตำบลสันโป่ง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ สมัยยังเป็นวัดร้างอยู่จำพรรษา

๑ พรรษา

วัดป่าน้ำริน ตำบลขี้เหล็ก อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นป่ารกชัฏ

วัดถ้ำเชียงดาว ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นถ้ำโบราณสถานที่สงบสงัด

วัดอรุณวิเวก ตำบลอินทิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นวัดร้างอยู่จำพรรษา
วัดดอยนะโม ตำบลแม่ป๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นวัดร้างในสมัยนั้น
วัดดอยแม่ป๋ง ตำบลแม่ป๋ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นวัดร้าง
วัดป่าเมี่ยงแม่สาย ตำบลโหล่งขอด อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นเสนาสนะป่าบน

ดอยสูง

วัดป่าอาจารย์มั่น ตำบลเวียง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นวัดป่าแม่กอย
วัดป่าดอนมูล ตำบลทรายมูล อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นป่าช้าร้างท้ายหมู่บ้าน
วัดโรงธรรมสามัคคี ตำบลสันกำแพง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ สมัยเป็นศาลาโรงธรรม

ท้ายหมู่บ้าน

สวนลำไยบ้านป่าเปอะ ตำบลท่าวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ สมัยหลบภัยสงครามโลก
ครั้งที่ ๒

นอกจากนี้ยังมีสถานที่ต่าง ๆ อีกมากมาย จึงเป็นเหตุให้เขตจังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน
มีวัด และสำนักสงฆ์ที่ปฏิบัติธรรม เพื่อดำเนินรอยตามแนวปฏิปทาของพระบูรพาจารย์หลวงปู่มั่น
ภูริทัตตมหาเถร จำนวน ๘๖ วัด มีสำนักสงฆ์ ๑๕๓ สำนัก รวมเป็นจำนวน ๒๓๙ แห่ง ที่เกิดขึ้น
จากการมาจาริกธรรม อบรมสั่งสอน และปฏิปทาของ พระบูรพาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถร ซึ่งเป็น
พระบูรพาจารย์ของคณะสงฆ์ และพุทธศาสนิกชน ผู้ปรารถนาในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อขัดเกลา
อัสวกิเลสให้หมดไปจากจิตใจ เพื่อการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ในวัฏสงสาร พระภิกษุ
สามเณร พุทธศาสนิกชนใดได้นำมาเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติแล้ว ย่อมจะมีอิทธิบาทธรรม และ
อินทรีย์พลังแก่กล้า ในการที่จะสามารถเอาชนะกิเลสที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของเรา เพราะมีผู้นำเป็น
ตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติขั้นเลิศ

พระราชวิสุทธิญาณ (ฤทธิรงค์ ญาณวโร)

เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่-ลำพูน-แม่ฮ่องสอน (ธรรมยุต)

เจ้าอาวาสวัดป่าดาราภิรมย์ เชียงใหม่

คำปรารภ

ขออนุโมทนาแด่ผู้มีศรัทธาตั้งมั่น ในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติในหลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ท่านเป็นพระอริยสงฆ์สาวก ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ถึงแม้ท่านได้ละสังขาร ร่างกายไปนานถึง ๗๐ ปี แต่คุณแห่งความดี คำสอน การปฏิบัติ ของท่านยังปรากฏให้เห็นได้เด่นชัด ถึงแม้ว่าเราเกิดมาภายหลังไม่เคยพบไม่เคยเห็นองค์หลวงปู่ แต่คำสั่งสอนท่านเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้ พระภิกษุสงฆ์ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ได้นำหลักคำสอนมาประพฤติปฏิบัติ ผู้ที่นำหลักคำสอนมา ประพฤติปฏิบัติดีแล้ว จะรู้เองเห็นเอง (ปัจจุตัง) ในความรู้สึกว่าเราได้ใกล้ชิด ได้สัมผัสในองค์ท่าน

ในวาระครบรอบ ๑๕๐ ปีชาตกาล หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ครั้งนี้ แต่คำสอนท่านยังอยู่ ตราบนานเท่านาน ขออนุโมทนา กองทุนลักษณะ ลิขิตหาวีระ ได้มีศรัทธาจัดทำหนังสือ ชีวประวัติ มุตโตทัย ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย ขององค์หลวงปู่มั่น เพื่อน้อมบูชาคุณ เป็น อาจารย์บูชา (บูชาจะบูชาเนียนั่ง เอตัมมังคละมุตตมัง) และเพื่อให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาและนำมา ประพฤติปฏิบัติตามสติปัญญาของตน

พระครูอุบลคณาภรณ์ (วีระชัย อริณชโย)

เจ้าอาวาสวัดเลียบ อุบลราชธานี

๒๘ ตุลาคม ๒๕๖๒

คำปรารภ

เพื่อเป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนผู้ที่ใคร่ในการศึกษา ชีวประวัติปฏิบัติทาพระวิปัสสนากรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งเป็นพระบูรพาจารย์ โดยมีคณะกองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ มีกุศลเจตนา ริเริ่มและเรียบเรียงร่วมจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น โดยได้นำเอาชีวประวัติ เกร็ดคำสอนจากในที่ต่าง ๆ ที่ครูบาอาจารย์ ศิษยานุศิษย์ได้บันทึกไว้ จากหนังสือมุตโตทัย บทประพันธ์ ธรรมบรรยาย ธรรมเทศนา และปกิณกะอื่น ๆ มารวมเรียบเรียงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

การรวบรวมเรื่องราวและเรียบเรียง ก็จัดว่าคัดเลือกเอาส่วนที่มีเนื้อหาสาระเป็นธรรมะอันชวนใคร่ครวญศึกษาค้นคว้าจำนวนมาก นับตั้งแต่เบื้องต้นหลังอุปสมบท ตลอดข้อวัตรปฏิบัติทางวิปัสสนากรรมฐานจากพระอาจารย์ของท่าน และไปพำนักในสถานที่ต่าง ๆ หลายจังหวัดทางภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง สัจจรไปตามป่าเขา ลำเนาไพร ถ้ำ เจือมผา เพื่อแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าโมกขธรรม ความพ้นทุกข์ สุขสงบ กายใจ จนเป็นที่เลื่องลือรู้จักเคารพศรัทธาเลื่อมใสของประชาชนทั่วไป

ในโอกาสชาตกาล ๑๕๐ ปี ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ วันที่ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๓ นี้ กองทุนลักษณะ ลีฬหาชีวะ โดยคุณโยมชัชวดี คุณารักษ์ ประธานกองทุนฯ มีความประสงค์นำเอาเรื่องราวชีวประวัติท่านพระอาจารย์มาลงพิมพ์เป็นเล่มหนังสือขนาดกลาง เหมาะสำหรับผู้ใฝ่การศึกษาหาความรู้ และเป็นประโยชน์มีคุณค่านำไปเป็นเนติแบบฉบับประพฤติปฏิบัติตามความสามารถของตนจะสำเร็จผลทุกประการ

พระครูสุทธิธรรมารัตน์ (พยุ่ง ชวนปณฺโญ)

เจ้าอาวาสวัดภูริทัตตถิราวาส สกลนคร

๔ พฤศจิกายน ๒๕๖๒

4 พ.ย. 62

คำปรารภ

วัดป่านาคนิมิตต์ เป็นสถานที่แสดงเทศนาธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ เรื่อง มุตโตทัย ซึ่งมีผู้บันทึกไว้คือ ท่านพระอาจารย์วิริยงค์ สิรินุชโร ในขณะที่อาตมาเป็นเด็กเคยพบกับ ท่านพระอาจารย์มั่นครั้งหนึ่ง โดยติดตามหลวงปู่กงมาไปที่วัดภูริทัตตถิราวาส (วัดป่าบ้านหนองผือ) ได้มีโอกาสไปเก็บใบปลูเคี้ยวหมากถวายท่านพระอาจารย์มั่น และมีโอกาสได้ฟังเทศน์ท่านพระอาจารย์ มั่นด้วย

หลวงปู่มั่น ท่านเข้าไปในป่า เข้าไปฟังธรรม ท่านยึดเอากิเลสเป็นตัวพระธรรม ยึดเป็นครูด้วย เป็นอาจารย์ด้วย เขาไม่สอนเราก็ไม่รู้ ที่เรารู้เพราะเขาสอน เขาจะเอาอะไรมาสอน ให้เขาเอามา เราจะฟัง กำหนดจิตฟังตามเขา รู้ตามเขา แต่ไม่หลงไปตามเขา ฟังธรรมเป็นมันก็ฉลาด กิเลสของเรา เป็นตัวพระธรรม ตัวปรุงแต่ง อะไรสารพัด เดียวก็ว่านั่นดี นี่ไม่ดี ฟังอย่างนี้แหละ ฟังธรรม เขาหลอกลวงเรา ให้เราหลงไปตามเขา มีสติกำหนดรู้ตามเขา เขาจะเอาอะไรมาสอนก็ดี

เจ้าอาวาสวัดป่านาคนิมิตต์ สกลนคร

สารบัญ

๑. คำนำ ของประธานกองทุนลักษณะฯ	๓
๒. คำปรารภ ของเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ ที่หลวงปู่มั่นเคยพักวิเวกหรือจำพรรษา ได้แก่	
๒.๑ พระธรรมธัชมนี (อมร ญาโณทโย)	๗
เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ	
๒.๒ พระราชวิสุทธินายก (พรมมา จัตตโกโย)	๘
เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส สกลนคร	
๒.๓ พระราชวิสุทธิญาณ (ฤทธิรงค์ ญาณวโร)	๑๑
เจ้าอาวาสวัดป่าดาราภิรมย์ เชียงใหม่	
๒.๔ พระครูอุบลคณาภรณ์	๑๓
เจ้าอาวาสวัดเลียบ อุบลราชธานี	
๒.๕ พระครูสุทธิธรรมาภรณ์ (พระอาจารย์พยุ่ง ชวนปญโญ)	๑๔
เจ้าอาวาสวัดภูริทัตตถิราวาส สกลนคร	
๒.๖ พระอธิการอ้วน เขมโก	๑๕
เจ้าอาวาสวัดป่านาคนิมิตต์ สกลนคร	
๓. ประวัติวัด	
๓.๑ ประวัติวัดเลียบ	๑๙
๓.๒ ประวัติวัดปทุมวนาราม	๓๗
๓.๓ ประวัติวัดเจติยंहलग	๖๐
๓.๔ ประวัติวัดป่านาคนิมิตต์	๗๘
๓.๕ ประวัติวัดภูริทัตตถิราวาส	๙๓
๓.๖ ประวัติวัดป่ากลางโนนภู	๑๐๐
๓.๗ ประวัติวัดป่าสุทธาวาส	๑๐๖
๔. เรื่องที่นำมาจากหนังสืองานฌาปนกิจศพพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ มีดังนี้ :-	
๔.๑ ชีวิตประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	๑๒๐
เขียนโดยพระอริยคุณาธาร	
๔.๒ มุตโตทัย ธรรมเทศนาชุดแรก	๑๓๔
บันทึกโดย พระภิกษุวิริยั้ง และพระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส	
๔.๓ ธรรมเทศนา ชุดปัจฉิมสมัย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๔๙๒	๑๔๗
บันทึกโดย พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส และพระภิกษุวัน อุตตโม	

๔.๔ บทประพันธ์	๑๖๑
ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
๔.๕ บทธรรมบรรยาย	๑๗๒
ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
๕. เรื่องที่ได้มาจากวัดเจติยหลวง	
๕.๑ ชั้นวิมุติสัมมังคีธรรมะ	๒๐๒
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ (ลายมือ)	
ลิขิต ครั้งเมื่ออยู่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ	
๕.๒ ชั้นวิมุติสัมมังคีธรรมะ	๒๑๕
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ (ตัวพิมพ์)	
ลิขิต ครั้งเมื่ออยู่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ	
๕.๓ Khandha Vimutti and Samangidhamma	๒๒๑
Phra Būridatta (Mun)	
By Ajahn Pañkāvaḍḍho	
๕.๔ ประวัติพระอาจารย์ปัญญา ปัญญาวัฑโฒ	๒๓๕
๕.๕ History of Luang Pu Panya Panyawattho or Phra Peter John Morgan	๒๓๙
๖. ข้อวัตรปฏิบัติในองค์พ่อแม่ครูอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทัตตเถระ	๒๔๓
จากเว็บไซต์ http://www.luangpumun.dra.go.th/best_practices	
๗. ภูริทัตตธมโมวาท	๒๕๔
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
๘. โอวาทธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ที่ให้ไว้แก่ศิษยานุศิษย์	๒๖๗
บันทึกธรรมโดยหลวงปู่หลุยส์ จนฺทสาโร	
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
๙. ประวัติอิฐของท่านพระอาจารย์มั่นกลายเป็นพระธาตุ	๒๗๘
ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน	
๑๐. คติธรรมคำสอนของพ่อ แม่ ครู อาจารย์มั่น	๒๘๔
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
บันทึกจาก ข้อความที่จารึกบนแผ่นหินแกรนิต ที่อยู่บนกุฏิพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต	
วัดนาคนิมิต्त สกลนคร	
๑๑. ผลงานหลวงปู่มั่น (เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าหนองผือ จ.สกลนคร)	๒๘๖
ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน	

๑๒. เมตตาทรรรม	๒๙๒
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร	
๑๓. ปกิณกธรรม	๓๐๕
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร	
๑๔. เคลื่อนขบวนไปสู่ความจริง	๓๒๔
ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน	
๑๕. ปฏิบัติปัจฉาวิชันนา	๓๓๑
การถาม-ตอบระหว่างพระธรรมเจดีย์ (ผู้ถาม)	
และท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร (ผู้ตอบ)	
๑๖. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส	๓๖๑
๑๗. รายชื่อพระเถรานุเถระทั้งพระคณาจารย์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ที่สืบแนวทางปฏิบัติ	๓๖๔
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	
๑๘. อาจารย์ธรรม ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ	๓๖๘
๑๙. ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ แสดงธรรม ณ วัดป่าหนองผือ สกลนคร	๔๔๙
บันทึกธรรมโดยหลวงปู่หลุยส์ จันทสาโร	

ประวัติวัดเลียบ

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

สถานที่ตั้ง

ตั้งอยู่เลขที่ ๑๑๖ ถนนเขื่อนธานี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี สังกัดคณะสงฆ์ธรรมยุต มีเนื้อที่ ๙ ไร่ ๑ งาน ๓๗ ตารางวา จากหลักฐาน และบันทึกของพระเดชพระคุณพระโพธิญาณมุนี (สุธีร์ ภาททิโย) กล่าวว่าวัดนี้ก่อตั้งเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๑ จ.ศ. ๑๒๑๐ ร.ศ. ๖๗ ปีวอก สัมฤทธิ์ศึก ตรงกับปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ (ไม่พบหลักฐานที่เป็นเอกสารการขอตั้ง) เป็นวัดที่สร้างขึ้นเลียบคูเมือง ในแนวกำแพงน้ำมูล ซึ่งต่อมาคือ ถนนเขื่อนธานีนั่นเอง

ส่วนที่มาของชื่อวัดนั้น พระโพธิญาณมุนี ท่านสันนิษฐานไว้ว่า น่าจะเป็นวัดซึ่งสร้างเลียบคูเมือง เพราะลักษณะของแนวริมแม่น้ำมูลซึ่งเป็นชั้นสูงแล้วจึงลาดต่ำลงมา ทางทิศเหนือเป็นแอ่งอยู่ระหว่างแนวถนนศรีณรงค์ ในบริเวณซึ่งเรียกขานกันว่าหลุมยางใหญ่ มีหนองน้ำอยู่ เรียกว่าหนองนกทา อีกทั้งยังมีชื่อของถนนเขื่อนธานีปรากฏอยู่ แต่ก็มีบางท่านสันนิษฐานว่า ชื่อวัดนี้อาจมาจากกิริยาอาการเดินไปตามริมขอบคูเมืองของหลวงปู่เสาร์

เดิมเป็นสำนักสงฆ์สายวิปัสณา เมื่อสำนักสงฆ์แห่งนี้มีอายุได้ ๔๔ ปี มีเจ้าอาวาสปกครองมา ๑๐ รูป จนถึงยุคท่านพระอาจารย์ทิพย์เสนา ทิพพเสน (แทนทิพย์) เป็นเจ้าอาวาส หลังจากท่านมรณภาพลง ก็ไม่มีพระสงฆ์องค์ใดครองสำนักสงฆ์แห่งนี้อีกต่อไป จึงเป็นเหตุให้วัดเลียบต้องร้างไปเป็นเวลาเกือบปี

ในสมัยพระยาสิงหเทพ มาเป็นข้าหลวงกำกับราชการเมืองอุบลราชธานี จึงให้ท้าวสิทธิสารบุญชู คือ พระอุบลกาลประชานิจ กับเมืองแสนอุ่น กรมช่างทองจัน พร้อมด้วยญาติวงศ์พากันมาปฏิสังขรณ์ วัดเลียบขึ้น แล้วนิมนต์พระอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถร พระอาจารย์ฝายวิปัสสนามาครองวัด หลวงปู่เสาร์ กนตสีลเถร ได้บุกเบิกเสริมสร้างขึ้นเป็นวัดธรรมยุต เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ ในรัชกาลที่ ๕ **ภายในมีพระครูวิเวกพุทธกิจ (เสาร์) เป็นเจ้าอาวาส** พร้อมด้วยภิกษุ สามเณร **ภายนอกมีพระอุบลการประชานิจ (บุญชู พรหมวงศานนท์) พระสุรพลชยากร (อุ่น) ท้าวกรมช่างทองจัน และสังการีจางปัจฉมาสังการีจางเกษ และทายิกา ได้พร้อมกันมีศรัทธาขยายพื้นที่วัดเพิ่มเติม โดยสร้างรั้วรอบวัด เสนาสนะ และถาวรวัตถุ**

ต่อมาหลวงปู่เสาร์ กนตสีลเถร ขอพระราชทานเป็นวิสุงคามสีมา โดยท้าวสิทธิสารและเพี้ยเมืองจัน ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นวิสุงคามสีมา ตามพระราชโองการที่ ๘๗/๓๐๓ ตั้งแต่วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๔๓๙ ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

เสนาสนะและถาวรวัตถุ

ในวัดมีเสนาสนะและถาวรวัตถุ ดังนี้:-

พระประธานปูนปั้น	๑ องค์
(หน้าตัก ๑.๙๙ เมตรสูง ๒.๙๙ เมตร)	
พัทธสีมา	๑ รูป
หอแจก	๑ หลัง
หอฉัน	๑ หลัง
กุฏิ	๔ หลัง
โพงหล่อด้วยทองสำริด	๑ ลูก

ตู้พระไตรปิฎกถายรดน้ำ

๑ หลัง

มีคำจารึกอักษรธรรมว่า พระครูเสารพร้อมด้วยสังฆวิฑาริกเป็นผู้ซ่อมแประริจณา ได้จ้าง ท้าวจันสีสุราชเป็นผู้เขียนลายโกเมด เจียผู้ฝ่วนางบุญตา พร้อมใจกัน ขอให้ข้าพระเจ้าทั้งหลายไปสู่ พระนิพพาน นิพพานปัจจยโยโหตุ... (ข้อความลบเลือน)

ธรรมาสน์

๒ หลัง

และยังได้ทำการปลูกต้นไม้ในบริเวณวัด ได้แก่ :-

ต้นมะพร้าว

จำนวน ๒๑๐ ต้น

ต้นหมาก

จำนวน ๖๐ ต้น

ต้นมะม่วง

จำนวน ๔๐๐ ต้น

ต้นขนุน

จำนวน ๓๒๘ ต้น

ต้นมะปราง

จำนวน ๒๕ ต้น

ขอพระราชทานวิสุงคามสีมา

หลวงปู่เสารในฐานะเจ้าอาวาสก็ได้ขอพระราชทานขอเป็นวิสุงคามสีมา โดย ท้าวสิทธิสาร และเพี้ยเมืองจัน ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นวิสุงคามสีมาตามพระราชโองการที่ ๘๗/๓๐๓ ตั้งแต่วันที่ ๒๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ตรงกับปีที่ ๒๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ดังรายละเอียดพระบรมราชโองการพระราชทานวิสุงคามสีมา วัดเลียบ

ที่ ๘๗/๓๐๓

มีพระบรมราชโองการประกาศไว้แก่ชนทั้งปวงว่า ที่เขตพระอุโบสถวัดเลียบแขวงเมืองอุบลราชธานี โดยยาว ๗ วา กว้าง ๕ วาทำวสิทธินารกับเพี้ยเมืองจัน กรมการเมืองอุบลราชธานี ได้ให้กราบบังคมทูลพระกรุณา ขอเป็นที่วิสุทฐคามสีมา พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงยินดีอนุโมทนา อนุญาตแล้ว โปรดให้กรมการปักกำหนดให้ตามประสงค์ ทรงพระราชอุทิศที่นั้นให้เป็นวิสุทฐคามสีมา แยกเป็นแผนกหนึ่งต่างหากจาก พระราชอาณาเขต เป็นที่วิเสศสำหรับพระสงฆ์แต่จาตุทิศทั้งสี่ ทำสังฆกรรมอุโบสถกรรมเป็นต้น

พระราชทานตั้งแต่นั้น วันที่ ๒๖ มีนาคมรัตนโกสินทรศก ๒๙ / ๑๑๕

พระพุทธศาสนากาล ๒๔๓๙ พรรษาเป็นวันที่ ๑๐๓๖๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

(พระปรมาภิไธย)

พัฒนาวัดเลียบ

หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ซึ่งต่อมาได้รับสมณศักดิ์เป็น “พระครูวิเวกพุทธกิจ” นับเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเลียบ ท่านได้ทุ่มเทแรงกายและแรงใจพัฒนาวัดเรื่อยมา อาทิ

ปี พ. ศ. ๒๔๓๔ ได้ทำการปั้น “พระพุทธรูปปางมารวิชัยหน้าตัก ๑.๙๙ เมตร สูง ๒.๙๙ เมตร ประดิษฐานไว้ในศาลาการเปรียญ (หอแจก)

ปี พ. ศ. ๒๔๓๕ ได้ทำการก่อสร้างอุโบสถ (สิมไม้) ซึ่งเป็นอุโบสถขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร ก่อสร้างด้วยไม้ หลังคามุงสังกะสี มีเฉลียงโดยรอบ

ปี พ.ศ. ๒๔๓๖-๒๔๓๗ ได้ทำการแกะสลักพระพุทธรูป เป็นพระไม้ปางสมาธิ ฐานกว้าง ๓๒ เซนติเมตร ยาว ๕๒ เซนติเมตร สูง ๒๖.๗ เซนติเมตร องค์พระหน้าตักกว้าง ๔๘.๕ เซนติเมตร สูง ๘๘.๕ เซนติเมตร ศิลปะรัตนโกสินทร์อิทธิพลลาว ประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ (สิมไม้) และในช่วงเดียวกันนี้ก็ได้ทำการแกะสลักพระพุทธรูปยืน ปางประทานอภัย ศิลปะรัตนโกสินทร์ อิทธิพลลาว ด้วยอีกองค์หนึ่ง

วัดเลียบ ได้รับการพัฒนาโดยการนำของเจ้าอาวาสรูปต่อ ๆ มาโดยลำดับกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ อุโบสถ (สิมไม้) ที่หลวงปู่เสาร์สร้างไว้ ชำรุดทรุดโทรมมาก จนไม่สามารถซ่อมแซมได้

พระเดชพระคุณพระโพธิญาณมุนี (สุธีร์ ภาทิโย) เจ้าอาวาสในสมัยนั้นจึงได้รื้อถอนลง และได้เริ่มลงมือก่อสร้างอุโบสถหลังใหม่

อุโบสถหลังใหม่มีขนาดกว้าง ๑๕ เมตร ยาว ๓๕ เมตร สูง ๒๗.๕ เมตร ในวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖ ด้วยทุนทรัพย์ก่อสร้างครั้งแรก ๘๐, ๐๐๐ บาทเศษ

การก่อสร้างได้ดำเนินการเรื่อยมาเท่าที่ทุนทรัพย์จะอำนวยให้ กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๐๗

พล.ท.อัมพร จินตกานนท์ ได้นำภิกษุมาทอดถวาย ได้ปัจจัยมาดำเนินการก่อสร้างประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ บาท และจากทุนทรัพย์ของผู้มีจิตศรัทธาบริจาคร่วม การก่อสร้างอุโบสถจึงแล้วเสร็จ สมบูรณ์

อุโบสถหลังใหม่ทำการประกอบพิธีผูกพัทธสีมาฝังลูกนิมิต เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ สิ้นงบประมาณ ๑๒ ล้านบาทเศษ โดยอุโบสถหลังใหม่นี้ได้ประดิษฐานพระประธานนามว่า **“พระพุทธจอมเมือง”** ที่หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ได้ทำการปั้นไว้

ต่อมา วัดเลียบได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๒ ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีโดยกำหนดเขต กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร ประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๙๖ ตอนที่ ๑๙๖

วัดเลียบได้มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาสืบต่อมา เป็นวัดฝ่ายธรรมยุตที่สืบทอดเจตนารมณ์ของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ต้นธารแห่งพระสายกัมมัฏฐานองค์สำคัญ สืบต่อมาจนตราប់กระทั่งปัจจุบัน

สถานที่สำคัญในวัดเลียบ

๑. เสาพระเจ้าอโศก

มูลเหตุที่ได้สร้างเสาศิลาจารึกพระเจ้าอโศกมหาราชในครั้งนี้ เกิดจากการเดินทางไปประเทศอินเดียของคุณสุขวิช-คุณผิวผ่อง รังสิตพล จึงได้ทราบว่าเสาศิลาจารึกนี้มีความสำคัญต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในยุคนี้มาก เพราะเมื่อพระพุทธศาสนาได้หายไปจากประเทศอินเดียนานถึง ๗๐๐ ปี กระทบคนอินเดียลืมไปแล้วนั้น คนในประเทศอื่น ๆ กลับรู้จักพระพุทธศาสนาดีกว่าคนในแดนภารตะ เมื่อจะฟื้นฟูก็ได้อาศัยเสาศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้เป็นเครื่องบ่งชี้

จุดต่าง ๆ เสาพระเจ้าอโศกนี้มีอายุ ๒,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว หากไม่มีเสาพระเจ้าอโศกมหาราชบอกไว้ก็ยากที่ใครจะบอก ว่าสถานที่แห่งนั้น ๆ คืออะไรเป็นศาสนสถานในศาสนาใด

อีกประการหนึ่ง ด้วยดวงใจแห่งความจงรักภักดีที่มี ต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะ และอัครศาสนูปถัมภก ทรงมีบุญญาธิการตั้งพระเจ้าอโศก มหาราชยุคปัจจุบัน จึงสมควรเฉลิมพระเกียรติให้ปรากฏ อยู่ในแผ่นดินนี้ไปอีกตราบนานเท่านาน

ด้วยความเคารพบูชาเทิดทูนที่มีต่อองค์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล พระมหาเถระรูปสำคัญ ซึ่งถือกำเนิดที่จังหวัด อุบลราชธานี มีข้อวัตรปฏิบัติอันงดงามเป็นที่ประจักษ์แก่ ชาวโลกในฐานะแม่ทัพธรรมพระกัมมัฏฐาน และมีศิษย์

อันลือชื่อ คือ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้มาถวายตัวเป็นศิษย์ ณ สถานที่แห่งนี้ จึงควรจารึกคุณงามความดี ลงในเสาศิลาจารึกไว้ ณ วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นสถานที่หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เคยเป็นเจ้าอาวาส เพื่อประกาศชื่อเสียงเกียรติคุณของท่านทั้งสองให้ปรากฏอยู่ในดินแดน พุทธแห่งนี้ และเป็นแบบอย่างแก่อนุชนคนไทย ให้ชื่นชมบูชาและปฏิบัติตามสืบไป

คำจารึกในเสาพระเจ้าอโศก

ด้านหน้า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

รัชกาลที่ ๙

พระเจ้าอโศกมหาราชจักรพรรดิราชาแห่งอินเดีย ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงอุปถัมภ์ ทุกศาสนา พระองค์ได้ทรงปักเสาหินไว้ในพุทธสถาน ๘๔,๐๐๐ เสา น้อมเป็นพุทธบูชา พระบาทสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์จักรีวงศ์ ทรงเป็นพุทธมามกะ และ ทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาทำให้ประชาชนคนไทยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขดุจพระเจ้าอโศกมหาราช

เสาพระเจ้าอโศกมหาราชนี้สร้างขึ้นเพื่อเฉลิมฉลองทรงครองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พระพุทธ ศักราช ๒๕๔๙ เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา

ด้านหลัง

“คนไทยเป็นศาสนิกที่ดีด้วยกัน ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติ”

รัชกาลที่ ๙

วัดเลียบแห่งนี้พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล อยู่จำพรรษาบำเพ็ญเพียรนาน ๑๐ ปี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๔๕ พระอาจารย์เป็นพระวิปัสสนากรรมฐานผู้ทรงเกียรติคุณ ควรแก่การบูชา มีปฏิปทาควรแก่การยึดถือ มีศิษย์อันลือชื่อ คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล เป็นที่ศรัทธาของปวงชนชาวอีสาน มีอหิชาศัยชอบสงบวิเวก มุ่งสอนศิษย์เพื่อความหลุดพ้น สอนประชาชนให้รักสันติ ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา อันเป็นศาสนาประจำชาติไทย

บัดนี้พระศรีญาณโสภณแห่งวัดพระราม ๘ กาญจนภิเษก กรุงเทพฯ พระครูอุบลคุณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเลียบ และ นายสุขวิช-นางผิวผ่อง รังสิตพล เห็นสมควรสร้างเสาศิลาจารึกพระเจ้าอโศก เป็นการเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช องค์กร ศาสนูปถัมภ์ แห่งพระราชอาณาจักรไทย ทรงครองราชย์ ๖๐ ปี และประกาศเกียรติคุณพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประดิษฐาน ณ วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันอาทิตย์ที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๔๙ เวลา ๐๙. ๑๙ น.

๒. รูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

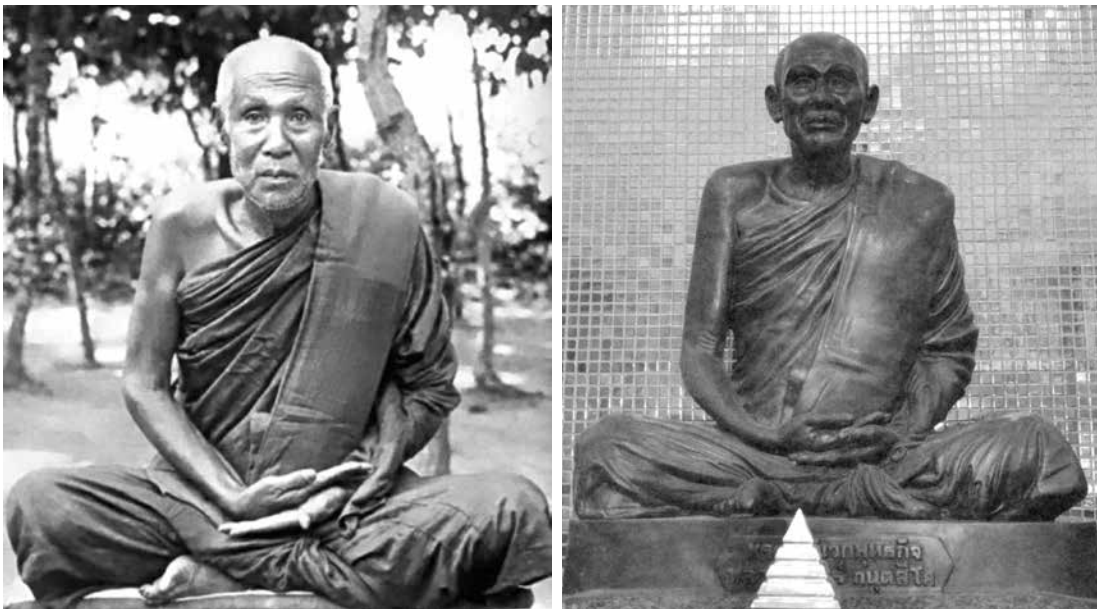
เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

มูลเหตุการก่อสร้าง

เนื่องจากวัดเลียบเป็นวัดที่มีหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเจ้าอาวาสรูปแรก และมีหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มาศึกษาวิปัสสนาที่วัดนี้กับหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นเวลานานถึง ๑๑ พรรษา จึงกล่าวได้ว่า วัดเลียบเป็นสถานที่ปฐมวิปัสสนากัมมัฏฐานแห่งแรกของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต โดยมีหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นพ่อแม่ครูอาจารย์คอยประสิทธิ์ประสาท วิชาความรู้

เมื่อ **พระวีระชัย อริญฺชโย หรือ พระครูอุบลคณาภรณ์** ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดเลียบ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาสรูปก่อนที่มรณภาพ (เมื่อวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒) ในขณะที่ท่านมีอายุ ๒๕ ปี พรรษา ๕ พระครูอุบลคณาภรณ์เป็นผู้ที่มีความศรัทธาในวัตรปฏิบัติปฏิบัติ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จึงเป็นที่มาของการสร้างเจดีย์ฯ และรูปเหมือนเพื่อถวายองค์หลวงปู่ทั้งสอง ให้เป็นปูชนียสถานและปูชนียวัตถุที่สำคัญของวัด เพื่อให้ญาติโยมที่เข้ามาในวัดเลียบได้รำลึกถึงธรรมะของพระพุทธองค์ที่ท่านได้น้อมนำมาสั่งสอน

๒.๑ การสร้างรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

การสร้างรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล มี ๔ ระยะ กล่าวคือ

ระยะแรก มีการหล่อรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นองค์ทองเหลือง และอัญเชิญมาประดิษฐาน ภายในอุโบสถ ร่วมกับอัฐิธาตุของท่าน (ที่รักษาไว้ตั้งแต่เมื่อหลวงปู่**พระโพธิญาณมุนี** เป็นเจ้าอาวาส)

ระยะที่สอง ต่อมาในระยะที่**พระครูอุบลคณาภรณ์** เป็นเจ้าอาวาส มีผู้สร้างรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เป็นหุ่นขี้ผึ้งถวายวัด จึงมีการนำรูปเคารพหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ที่เป็นองค์เดิม (องค์ทองเหลือง) ไปถวายให้กับวัดบ้านข่าโคม ต.หนองขอน อ.เมือง จ.อุบลราชธานี เพราะเป็นวัดบ้านเกิดของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ซึ่ง ตอนนั้นก็ยังไม่มีรูปเหมือนของท่านประดิษฐานอยู่

ระยะที่สาม รูปหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่เสาร์ ที่มีผู้สร้างถวายขึ้นในระยะที่สอง ได้ชำรุดไปตามกาลเวลา จนต้องนำไปซ่อม ในระหว่างนั้นพอดีมีญาติโยมท่านหนึ่ง มีจิตศรัทธาสร้างหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล องค์ใหม่มาถวายวัดเลียบ และได้นำมาประดิษฐานในเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานที่สร้างขึ้นใหม่ แทนองค์ที่ชำรุดชั่วคราว

ระยะที่สี่ รูปปั้นหุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ที่ประดิษฐานในเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานที่สร้างขึ้นใหม่ แทนองค์ที่ชำรุดชั่วคราวนั้น **เจ้าภาพเขาทำขึ้นเพื่อประดิษฐานที่หอไตรพิพิธภัณฑ** (ซึ่งมีตู้พระไตรปิฎก) **ร่วมกับพระพุทธรูปที่หลวงปู่เสาร์แกะสลัก ร่วมกับพระพุทธรูปที่กรมสรรพสิทธิ ประสงค์และเจ้าจอมมารดาทับทิมมาถวาย รวมถึงคัมภีร์ใบลานสมัยเก่า แต่เนื่องจากหุ่นขี้ผึ้งของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล องค์เดิมนั้นชำรุด และได้นำไปซ่อม จึงนำมาประดิษฐานไว้แทนเป็นการชั่วคราว**

ดังนั้น**พระครูอุบลคุณากรณ์** จึงอนุญาตให้**คุณเกษณี จิรวัดน์วงศ์** สร้างรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เนื้อสำริดขึ้นมา เพื่อประดิษฐานที่เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล แทนหุ่นขี้ผึ้งองค์เดิมที่ตั้งไว้ชั่วคราวแทนหุ่นขี้ผึ้งองค์ที่ชำรุด โดยมี**อาจารย์เดชา สายสมบูรณ์** เป็นผู้ออกแบบ ปั้น และหล่อ เช่นเดียวกับรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

๒.๒ การสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล

การก่อสร้างอนุสรณ์สถานเริ่มต้นขึ้น โดยมีนายไพศาล คุณพลิน เป็นเจ้าภาพทอดกฐินเพื่อหาทุนทรัพย์สร้าง มีพิธีวางศิลาฤกษ์ก่อสร้าง เมื่อวันที่ ๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันเกิดหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และเมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้มีพิธีฉลองสมโภชเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน

สำหรับรูปทรงของเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ที่พระครูอุบลคุณากรณ์ออกแบบนั้น เป็น **เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานสี่เหลี่ยมย่อมุม** อันหมายถึงจตุรารักษ์ คือ ๑. ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ๒. เจริญเมตตา ๓. เจริญอุสุภ และ ๔. เจริญมรณสติ ซึ่งองค์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโลใช้เป็นหลักธรรมในการปฏิบัติ

ระเบียงโดยรอบ ทำเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุม ขนาด ๑๒.๔๐ x ๑๒.๔๐ เมตร เข้าในหลักธรรมอายตนะ ๑๒ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. อายตนะภายใน มี ๕ คือ ตา ๑ หู ๑ จมูก ๑ ลิ้น ๑ กาย ๑ ใจ ๑

๒. อายตนะภายนอก มี ๖ คือ รูป ๑ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๑ ธรรมารมณ์ ๑

ตัวเลข ๔๐ หมายถึง **กัมมัฏฐาน ๔๐** แห่งการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล กัมมัฏฐาน คือสิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ หรืออุบายกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ สิ่งที่เอามากำหนดเพื่อให้จิตสงบ

ส่วนต่อมาคือตัวอาคาร ซึ่งมีขนาดกว้าง-ยาวเท่ากับ ๗ x ๗ เมตร ซึ่งเลข ๗ นี้ หมายถึง **หลักธรรม สัปปริสธรรม ๗** คือ ๑. เป็นผู้รู้จักเหตุ (ธัมมัญญตา) ๒. เป็นผู้รู้จักผล (อัตถัญญตา) ๓. เป็นผู้รู้จักตน (อัตตัญญตา) ๔. เป็นผู้รู้จักประมาณ (มัตตัญญตา) ๕. เป็นผู้รู้จักกาล (กาลัญญตา) ๖. เป็นผู้รู้จักบริษัท (ปริสัญญตา) ๗. เป็นผู้รู้จักบุคคล (บุคคลัญญตา)

สำหรับผนังอาคาร เป็นรูปดอกบัว ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนเมืองอุบลราชธานี **คันทวย** ปั้นเป็นรูปไก่ คือปีเกิดหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล คือ ปีระกา

ในส่วนของหน้าบันทั้ง ๔ ด้าน หมายถึงหลักธรรม สัมมัตถฐาน ๔ คือ

๑. สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้นยับยั้งบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น
๒. ปธานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัดบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
๓. ภาวนापธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิดกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น
๔. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจน

ไพบูลย์

หน้าบันแต่ละด้านจะบอกถึงเรื่องราวของหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล คือ

ทิศตะวันออก หมายถึง องค์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ซึ่งเกิดวันจันทร์

ทิศใต้ หมายถึง องค์หลวงปู่เสาร์ นั้นท่านคิดเลื่อมใสในคณะธรรมยุต ท่านจึงได้ญาติเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุต โดยมีพระเทวธมมี (ม้า) วัดศรีทอง เป็นพระอุปัชฌาย์ จึงมีตราคณะธรรมยุตติดไว้เพื่อแสดงความเลื่อมใสในคณะธรรมยุต

ทิศตะวันตก หมายถึง องค์หลวงปู่เสาร์ เกิดปีระกา

ทิศเหนือ หมายถึง หลักธรรมพรหมวิหารธรรม เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หลักธรรมนี้ องค์หลวงปู่เสาร์ปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

ในส่วนยอดเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน เป็นยอดแปดเหลี่ยม เข้าหลักธรรมอริยมรรค ๘ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่องค์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ยึดเป็นแนวทางการปฏิบัติตนให้บรรลุธรรม คือ

๑. สัมมาทิฐิ	คือ ความเข้าใจถูกต้อง
๒. สัมมาสังกัปปะ	คือ ความใส่ใจถูกต้อง
๓. สัมมาวาจา	คือ การพูดจาถูกต้อง
๔. สัมมากัมมันตะ	คือ การดำรงชีพถูกต้อง
๕. สัมมาอาชีวะ	คือ การดำรงอาชีพถูกต้อง
๖. สัมมาวายามะ	คือ ความเพียรถูกต้อง
๗. สัมมาสติ	คือ การระลึกประจําใจถูกต้อง
๘. สัมมาสมาธิ	คือ การตั้งใจมั่นถูกต้อง

การปฏิบัติธรรมทุกขั้นตอน รวมลงในมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘

ส่วนสุดท้ายคือ ปลียอด เป็นกลีบ ๓ ชั้น หมายถึง ศิล สมาธิ ปัญญา

๓. รูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

หลังจากการสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เสร็จเรียบร้อยแล้ว ในใจของพระครูอุบลคุณาภรณ์ ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ยังติดค้างอยู่ นั่นคือ อยากสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน และรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เคียงคู่กัน ในฐานะที่หลวงปู่มั่น เป็นศิษย์เอกหลวงปู่เสาร์ และครั้งหนึ่งก็เคยมาฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่ที่วัดเลียบแห่งนี้

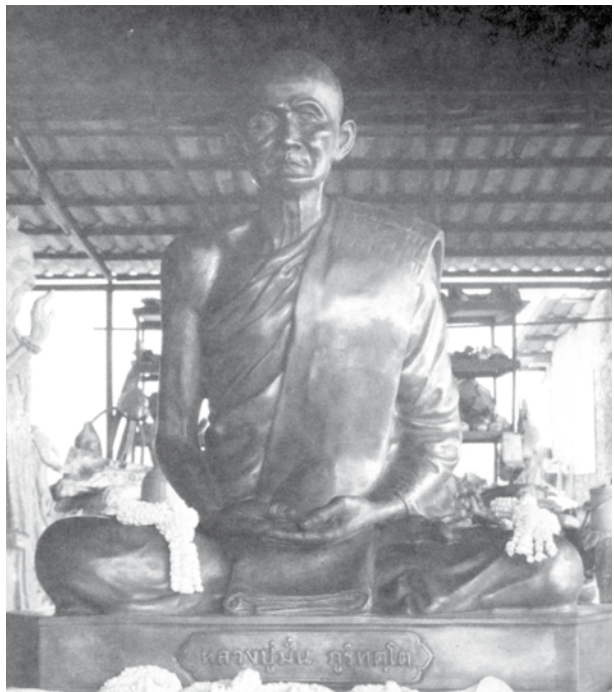
พระครูอุบลคณาภรณ์ เล่าว่า เรื่องการสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน และรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต นั้นอยู่ในใจมานานเหมือนกัน ก็ได้แต่คิด ความเป็นไปได้ที่นั่นแทบมองไม่เห็น เพราะว่าทาง วัดเพ็ญจะสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ไป จึงไม่มีกำลังทรัพย์ จะปรึกษากับ ญาติโยมผู้มีจิตศรัทธา ก็เกรงจะถูกครหาว่า “ได้คืบจะเอาศอก”

“ตอนนั้น เมื่อไม่เห็นว่ามีวีแวว อาตมภาพจึงได้แต่ตั้งสัจจอธิษฐานขอบุญบารมีหลวงปู่มั่น ว่าถ้าอาตมาได้มีบุญวาสนาที่จะสร้างอนุสรณ์สถานถวายพระเดชพระคุณหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ขอสิ่งที่ได้ตั้งสัจจอธิษฐานนั้นจงเป็นจริงและสำเร็จเทอญ การจะทำนั้นไม่ได้หวังสิ่งใด เพียงแต่ ขอเทิดทูนพระคุณครูบาอาจารย์ ถวายเป็น พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และอาจารย์บูชา แต่ หลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ”

“ด้วยน้อมสักการบูชาอย่างยิ่ง เพราะครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์สายพระกัมมัญฐาน หลวงปู่มั่น ได้มาศึกษาวิปัสสนาธุระ ณ สถานที่แห่งนี้ อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ สาธุชนทั้งหลายจะได้จารึกว่า วัดเลียบแห่งนี้ ในอดีตเป็นบ่อเกิดแห่งพระอริยสงฆ์ ผู้ทรงคุณค่าแห่งการเคารพสักการบูชา เทิดทูน แห่งการปฏิบัติ”

เจ้าอาวาสวัดเลียบได้แต่เก็บเรื่องนี้ไว้ในใจไม่ได้บอกใคร จนกระทั่งมีคุณเกษณี จิรวัดมนวงศ์ ซึ่งเป็นคนจังหวัดอุบลราชธานี และได้มีโอกาสมาทำบุญที่วัดเลียบตั้งแต่ยังเป็นเด็กกับพ่อแม่ มากกราบ ขอโอกาสพระครูอุบลคณาภรณ์ เป็นผู้สร้างรูปเหมือนหลวงปู่มั่นและสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน หลวงปู่มั่น ถวายวัดเลียบ

๓.๑ การสร้างรูปเหมือนหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ผู้เป็นปฏิมากรในการปั้นรูปเหมือน หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คือ **อาจารย์เดชา สายสมบุญ** เป็นอาจารย์สอนวิชาประติมากรรม วิทยาลัยช่างศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กรมศิลปากร

อาจารย์เดชาเป็นผู้ที่ได้เคยร่วมงานสร้างรูปเหมือนเป็นพุทธบูชามาหลายครั้ง เช่น การสร้างรูปเหมือน พระมหากัสสปเถระ ที่วัดป่าขันติธรรม อำเภอบ้านไธสง จังหวัดลำพูน และการสร้างรูปแกะสลักหินทราย พระโพธิสัตว์โพธิมงคล วัดป่าวิเวกธรรมชาน อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี

ในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๒ มีพิธีเททองหล่อรูปสำริด โดยมีพระมงคลกิตติธาดา เป็นองค์ประธานในพิธี ณ วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อหล่อเสร็จแล้วจึงอัญเชิญรูปเหมือนหลวงปู่มั่นไปตกแต่งที่โรงหล่อจนสำเร็จเรียบร้อย เป็นรูปเหมือนที่มีความสวยงาม จากนั้นพระครูอุบลคณาภรณ์และญาติโยม ร่วมอัญเชิญรูปเหมือนหลวงปู่มั่นไปยังวัดเลียบ เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๓

๓.๒. การสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

มีการวางศิลาฤกษ์ เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ซึ่งตรงกับขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๐ จากนั้นก็ดำเนินการก่อสร้างต่อทันที โดยทุกสิ่งทุกขั้นตอนในการทำงาน สามารถผ่านพ้นไปได้อย่างราบรื่น ด้วยบารมีขององค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

การออกแบบเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คณะผู้ดำเนินการก่อสร้างได้ปรึกษากันว่า น่าจะมีรูปแบบที่คล้ายกับเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล โดยตั้งอยู่เคียงข้างกับเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถาน หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เพียงแต่เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานที่ยังสร้างขึ้นใหม่นี้ จะมีความสูงไม่เท่ากัน เนื่องจากเล็งเห็นว่า หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต นั้นเป็นลูกศิษย์ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ความสูงของเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานจึงไม่ควรจะสูงเกินกว่าพ่อแม่ครูบาอาจารย์

เจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ออกแบบโดย พระครูอุบลคณาภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเลียบ สร้างเป็นจัตุรมุข ๔ ด้าน ผนังวิหารโดยรอบเป็นบัว ๔ เหล่า ตัวอาคารขนาด ๗ x ๗ เมตร บันได ๓ ทาง จั่ว ๔ ด้าน ยอดเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานทำเป็นพระธาตุพนม สูงจากฐานถึงยอดฉัตร ๑๓ เมตร

ซึ่งตัวเลขทั้งหมดที่ปรากฏนี้ ล้วนมีความหมายแห่งการบรรลุธรรมขององค์หลวงปู่มั่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้ :-

ระเบียงโดยรอบ ทำเป็นสี่เหลี่ยมย่อมุม ขนาด ๑๒.๕๐ x ๑๒.๕๐ เมตร เข้าในหลักธรรมอายตนะ ๑๒ แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ :-

๑. อายตนะภายใน มี ๖ คือ ตา ๑ หู ๑ จมูก ๑ ลิ้น ๑ กาย ๑ ใจ ๑

๒. อายตนะภายนอก มี ๖ คือ รูป ๑ เสียง ๑ กลิ่น ๑ รส ๑ โผฏฐัพพะ ๑ ธรรมารมณ์ ๑

สำหรับเลข ๕๐ หมายถึง **กัมมัฏฐาน ๕๐** แห่งการปฏิบัติธรรมของหลวงปู่มั่น ซึ่งคำว่า กัมมัฏฐานนี้หมายถึง สิ่งที่ใช้ฝึกสมาธิ หรืออุบายกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิ สิ่งที่เราเอามากำหนดเพื่อให้จิตสงบ

ส่วนต่อมาเป็น **ขนาดความกว้าง-ยาว ของตัวอาคาร** กำหนดขนาดไว้ ๗ x ๗ เมตร

โดยเลข ๗ นี้ หมายถึงหลักธรรม **โพชฌงค์ ๗** หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์ประกอบ เป็นเครื่องสนับสนุนให้บรรลุธรรมหรือตรัสรู้เป็นเครื่องปลุกใจให้รู้ให้ตื่น ให้เบิกบาน ไม่ให้กิเลสครอบงำ ให้มีติดบอด หลับไหลหลุดหู่ หรือฟุ้งซ่าน ซึ่งจะประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เรียกว่า **โพชฌงค์ ๗** คือ

๑. สติ	มีความรู้สึกเต็มที	(ไม่ฝันไปหรือมีสติวิปลาส)
๒. สัมมวิจยะ	มีปัญหาจนธรรม	(ไม่ใช่คาดคะเนหรือเดา)
๓. วิริยะ	มีความเพียรพยายาม	(ไม่ใช่เป็นไปโดยบังเอิญ)
๔. ปีติ	มีความอิ่มใจ	(ไม่ใช่ทำด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ)
๕. ปัสสัทธิ	มีความสงบใจ	(ไม่ใช่ปล่อยให้ฟุ้งซ่าน)
๖. สมาธิ	ต้องมีสมาธิ	(ไม่ใช่เกิดจากอาการอย่างอื่น)
๗. อุเบกขา	ต้องปล่อยวางอารมณ์	(ไม่ใช่ด้วยการยึดถือ)

โพชฌงค์ นอกจากเป็นสูตรที่ใช้สวดให้คนปกติได้ฟังเพื่อเตือนสติแล้ว ยังสามารถใช้สวดให้ผู้ป่วยฟังเพื่อการรู้จักปลง รู้จักวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งจำให้อาการป่วยทุเลา หรือหายป่วยไปได้ในที่สุด ดังมีตำนานกล่าวถึงโพชฌงค์สูตรว่า ครั้งหนึ่ง พระมหากัสสปเถระอาพาธหนัก พระบรมศาสดาเสด็จไปเยี่ยมแล้วทรงแสดงโพชฌงค์สูตรให้ฟัง พระมหากัสสปเถระก็หายจากอาการอาพาธ

รัตนสัมโพชฌงค์ หรือ จักรแก้ว ๗ ประการ คือ ๑. จักรแก้ว ๒. ช้างแก้ว ๓. ม้าแก้ว ๔. มณีแก้ว ๕. นางแก้ว ๖. ขุนคลังแก้ว ๗. ขุนพลแก้ว เป็นคู่บารมี เจ้าจักรพรรดิ ฉันทิใด แก้ว ๗ ประการ คือ ๑. สติแก้ว ๒. สัมมวิจยะแก้ว ๓. วิริยะแก้ว ๔. ปีติแก้ว ๕. ปัสสัทธิแก้ว ๖. สมาธิแก้ว ๗. อุเบกขาแก้ว ย่อมเป็นคู่บารมีขององค์พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้า ฉะนั้น

และเป็นเครื่องบรรลุธรรมขององค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ด้วยเช่นกัน นี่คือนิยามของตัวเลข ๗ x ๗ เมตร ของตัวอาคาร

นอกจากนี้ ยังมีส่วนที่เป็นรูปปั้นประดับวิหาร โดยพระครูอุบลคุณากรณ์ ได้กำหนดไว้เป็นรูปเหล่าทวยเทพเทวดาทั้งหลายที่ได้มาแสดงอนุโมทนาแห่งการบรรลุธรรมของพระอริยสงฆ์ องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

สำหรับ ผนังตัวอาคารรอบนอก ปั้นเป็น **ดอกบัว ๔ เหล่า** ได้แก่

๑. ดอกบัวที่อยู่พื้นน้ำ คือ พวกที่มีสติปัญญาฉลาดเฉลียว เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมก็สามารถรู้และเข้าใจในเวลาอันรวดเร็ว เปรียบกับดอกบัวเมื่อต้องแสงอาทิตย์ก็เบ่งบานทันที เรียกว่า **อุคฆฏิตัญญู**

๒. ดอกบัวที่อยู่ปริ่มน้ำ คือ พวกที่มีสติปัญญาปานกลาง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วพิจารณาตามและได้รับการฝึกฝนเพิ่มเติม จะสามารถรู้และเข้าใจได้ในเวลาอันไม่ช้า หากเป็นดอกบัวก็จะบานในวันถัดไป เรียกว่า **วิปจิตัญญู**

๓. ดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ คือ พวกที่มีสติปัญญาน้อย แต่เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังธรรมแล้ว พิจารณาตามและได้รับการอบรมฝึกฝนเพิ่มอยู่เสมอ มีความขยันหมั่นเพียรไม่ย่อท้อ มีสติมั่น ประกอบด้วยศรัทธา ปสาทะ ในที่สุดก็สามารถรู้และเข้าใจได้ หากเปรียบเป็นดอกบัว ในวันหนึ่ง ช่างหน้า ซึ่งจะค่อย ๆ โผล่ขึ้นเบ่งบานได้ เรียกว่า **เนยยะ**

๔. ดอกบัวที่จมอยู่กับโคลนตม คือ พวกที่ไร้สติปัญญา และยังเป็นมิจฉาทิฐิ แม้ได้ฟังธรรม ก็ไม่อาจเข้าใจความหมายหรือยังขาดศรัทธา ปสาทะ ไร้ซึ่งความเพียร หากเปรียบกับดอกบัว ก็ยังแต่ จะตกเป็นอาหารของเต่า ปลา ไม่มีโอกาสขึ้นพ้นน้ำเพื่อเบ่งบาน เรียกว่า **ปทปรมะ**

บัวทั้ง ๔ เหล่านี้ จะเป็นเครื่องเตือนสติมนุษย์ว่าจะเลือกเป็นบัวเหล่าใด

ส่วนต่อมาคือ **จตุรमुख ๔ ด้านของวิหาร** หมายถึง **อริยสัจ ๔** หรือความจริงที่มีอยู่ ๔ ประการ คือ การมีอยู่ของทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และหนทางนำไปสู่ความดับทุกข์ โดยมีรายละเอียด ของความจริงแต่ละอย่าง คือ

๑. ทุกข์ คือ การมีอยู่ของทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ และตาย ล้วนเป็นทุกข์ ความโศกเศร้า ความ โกรธ ความอิจฉาริษยา ความวิตกกังวล ความกลัว และความผิดหวัง ล้วนเป็นทุกข์ การพลัดพราก จากของที่รักก็เป็นทุกข์

๒. สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์ เพราะอวิชชา ผู้คนจึงไม่สามารถเห็นความจริงของชีวิต

๓. นิโรธ คือ ความดับทุกข์ การเข้าใจความจริงของชีวิต นำไปสู่การดับความเศร้าโศก ทั้งมวล อันยังให้เกิดความสงบและความเบิกบาน

๔. มรรค คือ หนทางนำไปสู่ความดับทุกข์ อันได้แก่ **อริยมรรค ๘** ซึ่งได้รับการหล่อเลี้ยง ด้วยการดำรงชีวิตอย่างมีสติ ความมีสตินำไปสู่สมาธิและปัญญา ซึ่งจะปลดปล่อยให้พ้นจากความทุกข์ และความโศกเศร้าทั้งมวล นี่เป็นหลักแห่งการบรรลุธรรมหลวงปู่มั่น

ต่อมาในส่วนของ **หน้าบัน** เล่าถึงเรื่องราวของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ทิศตะวันออก แสดงความหมายถึง การที่องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้น้อมกาย น้อมใจ น้อมวาจา ถวายตัวเป็นศิษย์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล ณ วัดเลียบ

ทิศใต้ หมายถึง สมัยที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มาถวายตัวเป็นศิษย์กับหลวงปู่เสาร์ ณ วัดเลียบ ท่านได้สุบินนิมิตว่า มีม้าสีขาวตัวหนึ่งวิ่งมาจากไหนไม่ทราบ ท่านก็ขึ้นขี่ม้าขาวทันที ม้าก็พาท่าน วิ่งห่อเต็มเหยียดไปกลางทุ่ง การที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้ขี่ม้าขาวนั้น หมายถึงการเดินทางไปสู่ ความบริสุทธิ์อย่างรวดเร็ว

ทิศเหนือ หมายถึง ม้าขาวนั้นได้พาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ไปพบตู้พระไตรปิฎก ตั้งอยู่ตรงหน้า ม้าก็หยุดลงตรงนั้น แต่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ยังมีได้เปิดตู้พระไตรปิฎกนั้น ท่านรู้สึกตัวตื่นขึ้นเสียก่อน การที่ม้าขาวนำท่านไปพบตู้พระไตรปิฎกแต่ไม่ได้เปิดดูตู้ นั้น คือท่านไม่ได้ถึงปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าเปิด ตู้นั้นดู ก็จะแตกฉานกว่านี้ นี่เป็นเพียงพบตู้ ก็ถึงเพียงปฏิสัมภิทาญาณ การสอนผู้อื่นบ้างเท่านั้น

แสดงให้เห็นว่า ท่านสุบินนิมิตนี้ เป็นบุพนิมิต บอกความมั่นใจในการทำคามเพียรของท่าน เมื่อแรกอุปสมบท

ทิศตะวันตก หมายถึง การกำเนิดแห่งองค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คือ ปีมะแม

อีกส่วนสำคัญและโดดเด่นของเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต นั่นคือ ยอดเจดีย์ โดยกำหนดรูปแบบให้เป็น “พระธาตุพนม” ด้วยมูลเหตุตั้งที่ พระอุบลคณาภรณ์ ได้เล่าให้ฟังว่า ครั้งหนึ่ง ราวปี พ.ศ. ๒๔๔๔ หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ชุดงค์กลับจากประเทศลาวโดยข้ามมาบริเวณท่าข้าม เพื่อมาয়งนครพนม และได้จำพรรษาอยู่บริเวณที่ปัจจุบันนี้คือ วัดพระธาตุพนม

“สถานที่ขณะนั้นมีพระเจดีย์อยู่แล้ว แต่เป็นบริเวณป่ารกทึบ มีต้นไม้ใหญ่ และเถาวัลย์ปกคลุมพระเจดีย์ ไม่มีใครเข้าไปบูรณะถากถาง เพราะกลัวอาถรรพ์”

“ช่วงที่คณะหลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น หยุดพักเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม ณ บริเวณนั้น กลางคืนประมาณ ๔-๕ ทุ่ม จะมีแสงสีเขียวเป็นวงกลมขนาดเท่าลูกมะพร้าว และมีรัศมีสว่างเป็นทางพุ่งออกจากยอดพระเจดีย์ แล้วก็ลอยห่างออกไปสุดสายตา ถึงช่วงตี ๓-๔ แสงนั้นจะลอยกลับเข้ามาจนถึงองค์พระเจดีย์แล้วก็หายเข้าองค์พระเจดีย์”

“เห็นดังนั้น หลวงปู่เสาร์จึงพูดว่า “ที่พระเจดีย์นี้ต้องมีพระบรมสารีริกธาตุอย่างแน่นอน หลังจากนั้น หลวงปู่เสาร์และหลวงปู่มั่นจึงได้ชักชวนชาวบ้านญาติโยมทั้งหลายในละแวกนั้น มาช่วยกันถากถางทำความสะอาดรอบบริเวณองค์พระธาตุพนม” พระอุบลคณาภรณ์ เล่าไว้

และนี่คือ มูลเหตุที่ยอดเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ออกแบบ เป็นรูปพระธาตุพนม โดยที่ฐานพระธาตุพนมนั้นเป็นดอกบัวคว่ำบัวหงาย หมายถึง บุรพาจารย์หลวงปู่เสาร์และหลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นชาวจังหวัดอุบลราชธานีโดยกำเนิด และได้เจริญรอยตามแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

รอบพระธาตุขึ้นเป็น ดอกบัวทั้ง ๔ ด้าน อันหมายถึง ความเจริญงอกงามไปบุุญแห่งพระพุทธศาสนา トラบเท่า ๕,๐๐๐ วัสสา

ปลียอดพระธาตุ เป็นดอกบัว ๓ ชั้น หมายถึง พระรัตนตรัย อันประกอบด้วย พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระอริยสงฆ์เจ้า

ความสูงของพระธาตุพนมจำลอง จากฐานถึงยอดฉัตร ๑๓ เมตร อันหมายถึง ชุตังควัตร ๑๓ ที่องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้ยึดหลักในการปฏิบัติชุตังควัตร ได้แก่

๑. ถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร
๒. ถือการนุ่งห่มผ้าสามผืนเป็นวัตร
๓. ถือการบิณฑบาตเป็นวัตร
๔. ถือการบิณฑบาตไปโดยลำดับแถวเป็นวัตร
๕. ถือการฉนัจงหันมือเดียวเป็นวัตร

๖. ถือการฉันทน์ในภาชนะเดียวคือฉันทน์ในบาตรเป็นวัตร
๗. ถือการห้ามภัตตาหารที่เขานำมาถวายภายหลังเป็นวัตร
๘. ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร
๙. ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร
๑๐. ถือการอัปโภกาสที่แจ่งเป็นวัตร
๑๑. ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร
๑๒. ถือการอยู่ในเสนาสนะตามมีตามได้เป็นวัตร
๑๓. ถือเนสัชชิกังคฤตงค์ คือการไม่นอนเป็นวัตร

ดังนั้นเจตีย์วิหารอนุสรณ์สถานหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีทั้งความงาม แล้วยังมีความหมาย
ธรรมอันลึกซึ้งที่พุทธศาสนิกชนจึงสดับ อีกทั้งยังเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในเมือง
อุบลราชธานี

พระอุบลคุณาภรณ์ กล่าวถึงท้ายเกี่ยวกับการก่อสร้างเจตีย์วิหารอนุสรณ์สถาน เพื่อบูชา
พ่อแม่ครูบาอาจารย์ครั้งนี้ว่า หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นผู้มอบกายถวายชีวิตแต่พระพุทธศาสนา
ดำเนินเดินตามทางรอยธรรมพ่อแม่ครูอาจารย์ ชุตงค์จาริกไปตามวนาป่าเขา เพื่อผลานิสงส์ ในการ
เพิ่มพูนบารมีธรรมแห่งพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อมรรคผลนิพพาน เพื่อสงเคราะห์โลกและ
สรรพสัตว์ เป็นเนืองนาบุญแห่งพระศาสนา เป็นขุนพลกล้าแห่งกองทัพพระกัมมัฏฐานที่มีคุณูปการ
อเนกอนันต์ ตราบนิรันดร์สมัย

“ในการก่อสร้างเจตีย์วิหารอนุสรณ์สถานถวายแด่หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
และรูปเหมือน หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล, หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในครั้งนี้ เพื่อบ่งชี้ให้เห็นคุณค่าแห่ง
คุณความดี น้อมระลึกถึงปฏิบัติแห่งการปฏิบัติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือเป็นแนวทางการ
ปฏิบัติตามรอยองค์ท่านสืบไป และเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงไว้ว่า ครั้งอดีต มีพระอรหันต์ได้มา
บำเพ็ญเพียรสมณธรรม ณ สถานที่แห่งนี้”

จะเป็นเจตีย์วิหารอนุสรณ์สถานที่ให้ผู้คนได้มาน้อมรำลึกถึงพระคุณของหลวงปู่เสาร์
และหลวงปู่มั่น พระอรหันต์ที่เป็นพ่อแม่ครูบาอาจารย์สายวิปัสสนากัมมัฏฐาน พระภิกษุที่ปฏิบัติดี
ปฏิบัติตรง ปฏิบัติชอบ

**เพราะธรรมและคุณความดีของท่านยังสถิตอยู่
อยู่ที่ว่า พุทธศาสนิกชนทั้งหลายจะยึดเป็นหลักปฏิบัติหรือไม่**

“การสร้างพระพุทธรูป และรูปเหมือนของพระอริยสงฆ์นั้น ไม่ได้มีไว้เพื่อให้ใครมากราบไหว้ อ้อนวอนบนบานร้องขอ เพราะแบบนั้นไม่ใช่พระพุทธศาสนา อยากให้การกราบไหว้นำมาซึ่ง พุทธา นุสติ, ธัมมานุสติ, สังฆานุสติ ให้เป็นการเตือนสติ เตือนตน เตือนใจ ว่าเราเป็นชาวพุทธ ที่ยังโชคดี มีบุญ ได้อยู่ในประเทศที่พระพุทธศาสนายังหยั่งรากฝังลึก เจริญรุ่งเรือง พระธรรมยังปรากฏชัด ยังมี ครูบาอาจารย์ผู้สั่งสอน ยังมีสังคมที่เกื้อกูลการปฏิบัติธรรม ยังมีอยากให้ได้น้อมรำลึกถึงธรรมะของ พระพุทธองค์ถึงบูรพาจารย์ แล้วนำมาเป็นกรอบการดำเนินชีวิต รักษากาย วาจา ใจ อย่างไร ให้อยู่ ในธรรม อยู่ในความดี”

“เพราะการบูชาใด ๆ ก็ไม่เลิศเท่า ‘ปฏิบัติบูชา’ ซึ่งเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา อย่างแท้จริง”

“วัดเลียบ เป็นวัดที่พ่อแม่ครูบาอาจารย์หลวงปู่เสาร์ท่านมาบูรณะ หลวงปู่มั่นมาฝากตัว เป็นศิษย์ หวังว่าการสร้างเจดีย์วิหารอนุสรณ์สถานของท่านที่นี่ จะทำให้ผู้คนรุ่นหลังได้น้อมรำลึกถึง ท่านและนำธรรมะคำสั่งสอนไว้ไปปฏิบัติ” คุณเกษณี จิรวัดน์วงศ์ กล่าว

สิ่งสำคัญสุดที่อาจารย์เดชา สายสมบุรณ์ ในฐานะผู้ปั้นรูปเหมือนหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต อยากเห็นคือ การได้มีรูปเหมือนครูบาอาจารย์ที่ ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติชอบ ให้ลูกศิษย์ลูกหาคนรุ่นหลังได้กราบไหว้บูชา รำลึกถึงหลักธรรมคำสอนของครูบาอาจารย์ ซึ่งเป็น หลักธรรมของพระพุทธเจ้า

“และถ้านำไปปฏิบัติตามจริงในการดำเนินชีวิต ก็จะช่วยดำรงพระพุทธศาสนาได้สืบไป”

ลำดับเจ้าอาวาส

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระครูวิเวกพุทธกิจ (หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล)	๒๔๓๕	๒๔๔๕
๒	พระมหาเสนามหาเสโน (ไม่ปรากฏภาพเขียนและภาพถ่าย)	๒๔๔๕	๒๔๕๒
๓	พระอาจารย์วิชิตอักษร คมภิโร (ขัมภรัตน์) (ไม่ปรากฏภาพเขียนและภาพถ่าย)	๒๔๕๒	๒๔๘๒
๔	พระอาจารย์สนธิ สุวโจ	๒๔๘๒	๒๔๙๘
๕	พระโพธิญาณมุนี (สุธีร์ ภาททิโย)	๒๔๙๘	๒๕๓๑
๖	พระครูธรรมธรรมาโนช โชติโก (ทรัพย์านนท์)	๒๕๓๓	๒๕๓๗
๗	พระอธิการไพโรจน์ อิทูปาโท (สุรพัฒน์)	๒๕๓๙	๒๕๔๑
๘	พระครูอุบลคณาภรณ์ (วีระชัย อริณชโย บุตรราช)	๒๕๔๒	ปัจจุบัน

เอกสาร

๑. วัดเลียบ อุบลราชธานี อารามแห่งบูรพาจารย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑ โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด นนทบุรี ๒๕๕๔ : ๑๗-๖๙.
๒. <http://www.luangpumun.dra.go.th/archives/1432>
๓. <https://sites.google.com/site/watthaikhoobarn/hiw-phra-9-wad-ni-canghwad-xublrachthani/wad-leiyb>

ประวัติวัดปทุมวนาราม

สถานที่ตั้ง

ตั้งอยู่บ้านเลขที่ ๙๖๙ ถนนพระรามที่ ๑ แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐

ประวัติ

เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยมีสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ (ทัต) เป็นแม่กอง และพระยาสามภพพ่าย (หนู) เป็นนายงานควบคุมการก่อสร้าง ต่อมา ณ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงก่อพระฤกษ์ พระอุโบสถ ได้ทรงนิมนต์พระครูกล้า ชาวลาว แขวงจำปาศักดิ์ ซึ่งเคยเป็นพระฐานานุกรมเมื่อครั้งที่ทรงผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นเจ้าอาวาส พระราชทานสมณศักดิ์ที่ พระครูปทุมธรรมธาดา แล้วทรงนิมนต์พระภิกษุฝ่ายธรรมยุตมาจำพรรษา พร้อมทั้งพระราชทานข้าพระจำนวนหนึ่งสำหรับปฏิบัติอุปัฏฐากพระภิกษุ

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. ๒๔๐๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรจุพระบรมธาตุ ใน พ.ศ. ๒๔๐๕ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงยกช่อฟ้าและบรรจุลูกนิมิต ใน พ.ศ. ๒๔๐๗ เสด็จพระราชดำเนินมาทรงลงรักปิดทองพระวิหาร และใน พ.ศ. ๒๔๑๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชวัดปทุมวนารามอย่างยิ่งใหญ่ และได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานตลอดทั้ง ๕ ราตรีแห่งการฉลอง ซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อเดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐ จนถึงวันพุธที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

การประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญที่วัดปทุมวนาราม

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระเมตตาต่อชุมชนชาวลาวที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ด้วยการพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นในชีวิตแล้ว ยังมีพระราชดำริถึงการบำรุงขวัญกำลังใจให้แก่ชาวลาวด้วย

ดังนั้น เมื่อการก่อสร้างวัดปทุมวนารามแล้วเสร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสายน์ (พระใส) พระแสน และพระเสริม (พระเสิม) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า “...เปนพระพุทธรูปมีชื่อฤาเล่า แลเปนที่นับถือของราษฎรเปนอันมาก...” และ “...ลาวเล่าภาวออกชื่อเชิดชูว่าศักดิ์สิทธิ์...” มาประดิษฐานที่วัดปทุมวนาราม

พระเสริมและพระแสน

ประดิษฐาน ณ พระวิหาร วัดปทุมวนาราม

พระสายน์

ประดิษฐาน ณ พระอุโบสถ วัดปทุมวนาราม

นอกจากนี้ ยังมีตำนานเล่าลือเกี่ยวกับพระสายน์สืบมาว่ามีฤทธิ์ดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล จึงมีความเหมาะสมที่จะเป็นพระพุทธรูปภูมิยึดเหนี่ยวจิตใจชาวลาวที่อาศัยอยู่ในบริเวณทุ่งปทุมวันที่ทำนาเป็นอาชีพ ดังความในตำนานพระสายน์ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจารึกเป็นพระคาถาอักษรขอม ภาษามคธ บนแผ่นไม้ด้านหลังซุ้มเรือนแก้วที่ประดิษฐานพระสายน์ ความว่า

“...จะเป็นเพราะเหตุใด พระพุทธปฏิมาฯนี้จึงได้นำมาว่าสายน์นั้น ไม่มีใครทราบ...ก็เพียงแต่ทราบกิตติศัพท์ที่เล่าลือกันว่าท่านมีฤทธิ์มากเท่าใด เมื่อได้เกิดฝนตกหรือฝนแล้ง เขาก็จะอัญเชิญท่านออกมาบูชากัน ณ ที่ที่สะอาด กลางแจ้ง แล้วก็ขอฝน ฝนก็หลั่งลงมาอย่างข้าวกล้าให้สมบูรณ์ ทำให้ไพร่ฟ้า

ประชากรประสบความสำเร็จได้ คนส่วนมากรู้จักพระพุทธปฏิมานี้ โดยกิตติศัพท์ที่เขาเล่ากันเพียงนี้เท่านั้น เมื่อเกิดมีฝนแล้งขึ้น เขาก็จะบูชาท่านเพื่อขอฝน...”

การอัญเชิญพระสายนและพระแสนมาประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้น ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า ครั้น ณ วันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะเส็ง จ.ศ. ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคแห่ขึ้นไปรับพระสายนและพระแสน ณ วัดเขมาภิรตาราม จังหวัดนนทบุรี มาประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการฉลองสมโภช

สำหรับพระเสริม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญจากท้องพระโรงพระราชวังบวรสถานมงคลมาประดิษฐานเป็นพระพุทธปฏิมาประธานในพระวิหารวัดปทุมวนาราม

การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง “ศรีธรรมาโศภิต” ภายในพระวิหาร

มีการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่อง “ศรีธรรมาโศภิต” ภายในพระวิหารวัดปทุมวนาราม เป็นการถ่ายทอดเรื่องราวนิทานพื้นบ้านเรื่อง “ศรีธรรมาโศภิต” ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีของชาวลาวและชาวไทย เพราะเป็นนิทานที่มีตัวเอกได้แสดงลักษณะพิเศษของความเป็นคนมีสติปัญญา มีความเฉลียวฉลาด มีเล่ห์เหลี่ยม มีการใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขตัดสินใจปัญหา จนสามารถเอาชนะปัญหา และผ่านพ้นอุปสรรคต่าง ๆ ไปได้ อย่างไม่มีใครคาดคิด ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้วัดปทุมวนารามเปรียบเสมือนบทบันทึกหน้าหนึ่งในประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างชาวไทยและชาวลาว

สิ่งก่อสร้างในวัดปทุมวนาราม

๑. พระอุโบสถ

พระอุโบสถ เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ทรงโรง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้องเสา มีเสาพาไลล้อมรอบ ตั้งอยู่บนฐานไพทียกที่ก่อล้อมด้วยกำแพงแก้วกรุกระเบื้องปูลาดสีน้ำเงิน มีทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง ด้านละ ๒ ช่อง ขนาดช่องทางเข้าแต่ละตำแหน่งด้วยเสาหัวเม็ดสี่เหลี่ยมยอดทรงดอกบัว บนสันกำแพงทั้ง ๘ ทิศ ประดับหลักมหาสีมาจำหลักด้วยศิลาตั้งบนฐานสิงห์ ลักษณะเป็นแท่งหินทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลม สลักรูปพญานาคที่มูมทั้ง ๔ ตรงกลางผูกกลายเป็นรัดอกรูปดอกบัวตามแบบพระอารามหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาหรือบูรณปฏิสังขรณ์

พระอุโบสถด้านหน้า

พระอุโบสถด้านข้าง

เครื่องบน มีโครงสร้างหลังคาแบบจันทัน หลังคาลดชั้น ๑ ชั้น ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ตับหลังคา ๒ ชั้น ทำเป็นพาไลปีกนก มุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา

หน้าบัน ประดับด้วยเครื่องลายของนาคสะดุ้งแบบไทยประเพณี มีช่อฟ้าใบระกา รวยระกา และหางหงส์ ลวดลายหน้าบันเป็นเครื่องไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจกสี ตอนกลางประดิษฐ์เป็นรูปมงกุฎแบบมีกระบังหน้าทอดเหนือพานแว่นฟ้า ซ้อนอยู่ในกรอบลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม โดยพื้นหลังผูกเป็นลายกระหนกเปลวขึ้นไปจรดตอนบนของหน้าบัน ส่วนตอนล่างผูกเป็นลายกอบัว ซึ่งประกอบด้วยดอกบัว ใบบัว และฝักบัว อยู่บนลายคลื่นน้ำ มีปลาแหวกว่ายเลาะตามก้านกอบัว ปิดด้านล่างด้วยกระจังฐานพระ

พระอุโบสถ เป็นอาคารที่มีพาไลล้อมรอบ รองรับชายคาปีกนกด้วยเสาพาไลสี่เหลี่ยมจัตุรัสลดมุมชักริ้วบัว ไม่ประดับบัวหัวเสาและเชิงเสา แต่ประดับใบเสมาซึ่งเป็นแผ่นศิลาสี่เหลี่ยมสลักรูปแจกัน ดอกบัวแบบจีนที่เชิงเสาพาไลด้านนอก เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงเขตชั้นทสิมา ระหว่างเสาพาไลกันชนักเชื่อมติดต่อกันโดยตลอด ระหว่างช่องชนัก กรูด้วยลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีเหลืองที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากพระอารามที่สร้างในสมัยเดียวกันหรือสมัยก่อนหน้าที่มักกรุผนังพาไลด้วยกระเบื้องปูแบบจีน

ผนังพระอุโบสถ ฉาบปูนเรียบทาสีขาว ที่กึ่งกลางผนังด้านสกัดหน้าและหลัง เป็นซุ้มประตูทางเข้า ด้านละ ๑ ช่อง ฐานพระอุโบสถ เป็นฐานสิงห์ปูนปั้นทาสีขาว มีบันไดผนังพลสิงห์ปูนปั้นฉาบเรียบ ชั้นบันไดกรุแผ่นหินที่เชิงตั้งตุ๊กตาหินประดับเป็นคู่ ทางขึ้นอยู่ที่ด้านสกัดทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ด้านละ ๑ ช่อง เป็นบันไดแบบประชิดแนวอาคารที่มีบันไดทางขึ้น ๒ ทางมาบรรจบกันตรงกลาง

เสานัก เป็นเสาสีเหลี่ยมจัตุรัส มียอดเสาแบบหัวเม็ดทรงดอกบัว มีบันไดแบบประชิดแนวอาคารทางด้านหุ้มกลองทั้ง ๒ ด้าน

ซุ้มประตูและซุ้มหน้าต่างพระอุโบสถ มีรูปแบบเดียวกัน คือเป็นซุ้มทรงอย่างเทศที่ตกแต่งลวดลายปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีเป็นรูปหม้อบุรณฆฏะ มีดอกปทุมชาติผลิบานไสว ผูกประสานสลับลายเครือเถาและดอกพุดตาน

การผูกลายซุ้มประตูหน้าต่างเป็นลายดอกบัว นอกจากจะพ้องกับความหมายของนามพระอารามแล้ว ดอกบัวยังถือว่าเป็นดอกไม้มงคลที่นิยมใช้บูชาพระรัตนตรัยสัมพันธ์กับภาพเครื่องบูชาที่บานหน้าต่างและบานประตูด้านใน จึงมีความหมายโดยรวมเป็นการบูชาพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถ

บานประตูและบานหน้าต่างพระอุโบสถ ด้านนอกปั้นปูนปิดทองกรุกระจกเป็นภาพวิถีชีวิตชาวนาและการประกอบอาชีพเกษตรกรรม แวดล้อมไปด้วยทุ่งนา บึงบัว และบานเรือน สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมบริเวณวัดปทุมวนารามเมื่อแรกสร้าง ซึ่งเดิมเป็นที่นาหลวง มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีน้ำล้อมรอบ และมีหนองบึงเป็นแห่ง ๆ ส่วนด้านในเขียนภาพเครื่องบูชาและสัญลักษณ์มงคลตามคติจีน

บนฝาผนังภายในพระอุโบสถ มีภาพจิตรกรรมซึ่งเป็นหนึ่งในตัวอย่างผลงานจิตรกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลและเทคนิควิธีการเขียนภาพตามแบบอย่างตะวันตกผสมผสานกับรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมไทยประเพณี นอกจากนี้ เนื้อหาของภาพยังมีความแตกต่างจากจิตรกรรมฝาผนังแบบไทยประเพณี ที่มักเขียนภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติและทศชาติชาดก โดยเนื้อหาและการจัดวางภาพจิตรกรรม มีการอธิบายอยู่ในพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

“ภายในฝาปูนั่งหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่องสังกรรมวิธีในพระวินัย ที่บานกบข้างใน มีเรื่องตามคำโคลงสุภาสิตต่าง ๆ บนหลังหน้าต่างขึ้นไปแสดงเรื่องเทพบุตร เทพธิดา มาประพาสในสวนที่ดาวดึงษ์...”

ปัจจุบันยังปรากฏภาพต่าง ๆ สอดคล้องต้องกับพระราชกระแสรับสั่งข้างต้น

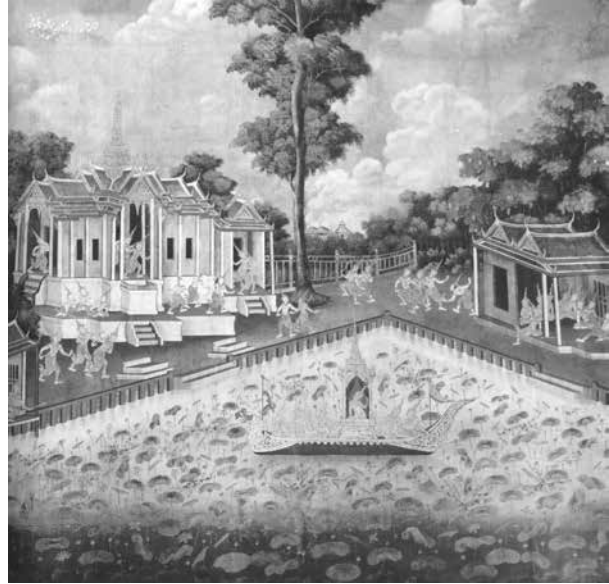
ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดป่าปทุมวนาราม มีดังนี้ :-

๑. จิตรกรรมฝาผนัง สุทิสสนนคร อยู่บนผนังทิศตะวันตกด้านสกัดฝั่งตรงข้ามพระพุทธปฏิมาประธาน มีการเขียนภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องเมือง **สุทิสสนนคร** บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (ตรัยตรึงค์หรือไตรตรึงค์) ซึ่งเป็นสวรรค์สำคัญตามคติเนื่องในพระพุทธศาสนาและจักรวาลวิทยาตั้งแต่ครั้งโบราณ โดยเป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ จากสวรรค์ทั้งหมด ๖ ชั้น (ฉกามาพจร) อันประกอบด้วยจาตุมหาราชิกาดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตตวัตติ โดยสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตั้งอยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ และมีพระอินทร์เป็นผู้ปกครอง

๒. **จิตรกรรมฝาผนัง จิตรลดาวันอุทยาน** อยู่บนผนังด้านทิศใต้ เขียนภาพจิตรกรรมถ่ายทอดจินตนาการของช่างเขียนภาพเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสวนจิตรลดาวันอุทยาน ที่มีความหมายว่า **สวนหรือป่าที่มีเถาวัลย์หรือไม้เลื้อยหลากสีสวยงาม** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองสุทศสนนคร

จิตรกรรมฝาผนัง จิตรลดาวันอุทยาน

จิตรกรรมฝาผนัง ปารุสกว้นอุทยาน

๓. **จิตรกรรมฝาผนัง ปารุสกว้นอุทยาน** อยู่บนผนังด้านทิศใต้ ห้องด้านในสุด เขียนภาพจิตรกรรมจำลองบรรยากาศสวนปารุสกว้นอุทยาน ที่มีความหมายว่า **สวนมะพร้าวหรือสวนลิ้นจี่** ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของสุทศสนนคร

๔. **จิตรกรรมฝาผนัง มิสสกว้นอุทยาน** ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านในเขียนภาพจิตรกรรมจำลองบรรยากาศสวนมิสสกว้นอุทยาน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของสุทศสนนคร และเหตุที่ได้ชื่อว่ามิสสกว้น เนื่องจากเป็นสวนหรือป่าที่มีต้นไม้มากมายหลากพันธุ์ขึ้นปะปนกัน (มิสก แปลว่า เจือปน คละ)

๕. **จิตรกรรมฝาผนัง นันทวันอุทยาน** ผนังด้านทิศเหนือ ห้องด้านนอก เขียนภาพจิตรกรรมถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับสวนนันทวันอุทยานหรือนันทวันอุทยาน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของสุทศสนนคร โดยเป็นสวนที่บันดาลความรื่นรมย์และเพลิดเพลินให้แก่เหล่าเทวดาและเทวธิดาที่มาเยี่ยมชมได้เป็นอย่างดีถึงกับมีการเปรียบไว้ว่า “ลิมโศกลิมตาย” ซึ่งเหมาะสมกับชื่อที่มีความหมายว่า **สวนหรือป่าแห่งความยินดี** (นันทน แปลว่า ความสนุก ความยินดี ความรื่นเริง)

นอกจากสวนต่าง ๆ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่ได้รับการจำลองมาเป็นภาพจิตรกรรมโดยจินตนาการของศิลปิน ซึ่งเป็นช่างเขียนภาพในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว

ภายในพระอุโบสถ จิตรกรในอดีตยังเขียนภาพสระในกิ่งงาช้างเอราวัณซึ่งเป็นเทพพาหนะของพระอินทร์ไว้ด้วย

๖. จิตรกรรมฝาผนัง สระบัวในกิ่งงาช้างเอราวัณ อยู่ที่ผนังด้านสกัด เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธรูปปฏิมาประธาน โดยเขียนเป็นภาพใบบัวและดอกบัวขนาดใหญ่ บัวแต่ละดอกผลิกลีบรองรับเหล่าเทวดาที่กำลังร่ายรำ รวมทั้งสิ้น ๗ นาง ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ใกล้เคียงกับเนื้อความที่พรรณนาถึงช้างเอราวัณ

จิตรกรรมฝาผนัง สระบัวในกิ่งงาช้างเอราวัณ

๗. จิตรกรรมฝาผนังสังฆกรรมพิธีในพระวินัย อยู่บนผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่องสังฆกรรมพิธีในพระวินัย ซึ่งเป็นคำสอนที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้เพื่อเป็นปฏิญญาแบบอย่างสำหรับปรับความประพฤติของเหล่าภิกษุให้เป็นไปในแนวเดียวกันและปกครองกันตามวินัยบัญญัติ เพื่อให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ประดุจดั่งมาลาพรรณ มีสีสดฐานต่าง ๆ ชนิด กระจัดกระจายอยู่โดยทั่วไป เมื่อนำมาร้อยด้วยด้ายให้เป็นระเบียบอันเดียวกันก็จะดูสวยงามเจริญตาเจริญใจ โดยแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ *ประเภทที่เป็นข้อห้าม* โดยห้ามไม่ให้ภิกษุประพฤติล่วงละเมิดและปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดไว้ หนักบ้าง เบาบ้าง ตามโทษานุโทษที่ได้กระทำลง เรียกว่า **พุทธบัญญัติ** และประเภทที่เป็นข้ออนุญาต คือ ขนบธรรมเนียมที่ดีงาม อันภิกษุควรประพฤติ เรียกว่า **อภิสมาจาร** ซึ่งเมื่อรวมเข้าทั้ง ๒ ประเภท คือทั้งพุทธบัญญัติและอภิสมาจาร เรียกว่า **วินัย**

๒. พระเจดีย์

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระอุโบสถ เป็นเจดีย์ทรงระฆัง ประดิษฐานพระบรม-
สารีริกธาตุ ชั้นล่างก่อเป็นฐานไพทีรูป
สี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวในแผนผัง
รูปสี่เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างก่อพระระเบียง
ล้อมรอบ มีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ ประดับ
ตกแต่งด้วยงานประติมากรรมปูนปั้นรูป
พญานาคบริเวณมุมทั้ง ๔ ของฐานบัวทั้ง
๒ ชั้น ตั้งประดับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่น
กัน ๔ ชั้น ที่หลังซุ้มด้านทิศเหนือและ
ทิศใต้ มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณ

ชั้นบนซึ่งก่อกำแพงเตี้ย ๆ ล้อมรอบประดับกระเบื้องปรูตินเผาเคลือบสีเขียว

พระเจดีย์ชั้นบนมีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ มีประตูทางเข้าภายในองค์พระเจดีย์ด้านทิศเหนือ
ส่วนทิศอื่นก่อเป็นซุ้มตัน บนผนังประดับลายเฟืองอุษะ ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวแผนผังรูปสี่เหลี่ยม
ต่อด้วยฐานเชิงผังกลมรองรับพระเจดีย์ทรงระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นซุ้มมาลัยเถา ๓ ชั้น รองรับฐานบัว
ในผังกลมที่มีการเจาะท่ระบายอากาศ ๔ ทิศ ตกแต่งทางออกด้วยรูปหัวสิงห์แบบตะวันตก ถัดขึ้นไป
เป็นองค์ระฆัง บัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่เหนือองค์ระฆังรองรับส่วนยอดซึ่งประกอบด้วยแกนกำนฉัตร
หรือเสาหอน ปล้องไฉน ปลียอด และเม็दन้าค้ำรูปดอกบัว

๒.๑ รอยพระพุทธรบาท

พื้นที่ภายในพระเจดีย์ชั้นล่างมีทางเดินเวียนประทักษิณล้อมรอบ ส่วนกลางเป็นห้องคูหา
ที่กลางห้องก่อภูเขาจำลองประดิษฐาน **รอยพระพุทธรบาทจำลอง** แกะสลักด้วยศิลปะพม่าสมัยเมือง
รัตนากรณ์ - มัณฑเลย์ อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้น ผนังด้านในเจาะช่องสำหรับบรรจุอัฐิ

รอยพระพุทธรบาทที่ประดิษฐานภายในห้องคูหาพระเจดีย์ชั้นล่างนี้ ก่อเป็นรูปภูเขาจำลอง
ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทแกะสลักด้วยหินอ่อน ลักษณะเป็นรอยพระพุทธรบาทเบื่องซ้าย จำหลัก
เว้าลึกจากแนวระนาบ ภายในประกอบด้วยสัญลักษณ์มงคล ๑๐๘ ประการ บนนิ้วพระบาททั้ง ๕
แกะสลักลายรูปสังข์และที่ส่วนสันพระบาทปรากฏรูปธรรมจักร มีการระบายสีรูปสัญลักษณ์มงคล
ด้วยสีดำ ลักษณะดังกล่าวเป็นที่นิยมในการสร้างรอยพระพุทธรบาท ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนากรณ์
- มัณฑเลย์

อนึ่ง การสร้างรอยพระพุทธรูปประดิษฐานบนยอดเขา อาจมีความหมายที่เกี่ยวกับการจำลอง รอยพระพุทธรูปสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ประดิษฐานบนยอดเขาสุวรรณมาลิกและ บนยอดเขาสุมณภู ซึ่งเป็นครีตทางพระพุทธศาสนาที่สืบมาจากศรีลังกา

๒.๒ พระพุทธปฏิมาไสยาสน์

พื้นที่ภายในพระเจดีย์ชั้นบน บริเวณมัลลยเกดด้านในมีทางเดินเวียนประทักษิณล้อมรอบ ภายในผนังด้านห้องคูหา บรรจุอัฐิอดีตเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม ส่วนกลางห้องคูหาของพระเจดีย์ชั้นบน ก่อเป็นแท่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากรุหินอ่อน ประดิษฐาน พระพุทธปฏิมาไสยาสน์หินอ่อนสีขาว ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนากรณ์ - มัณฑลเลย์

พระพุทธปฏิมาไสยาสน์ ประดิษฐานบนแท่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในห้องคูหาของพระเจดีย์ชั้นบน จำหลักจากหินอ่อนขนาดใหญ่ โดยจำหลักส่วนพระพักตร์ยาวรีเป็นวงรูปไข่อุษณิษะ สร้างเป็นรูปครึ่งวงกลมประดับเหนือพระเศียร ไม่มีพระรัศมี ที่กรอบพระพักตร์มีการลงรักปิดทอง และระบายสีพระเศศาดด้วยสีดำ พระเนตรปิดสนิท พระพุทธปฏิมาประทับสี่หไสยาสน์ตะแคงเบื้องขวา พระหัตถ์ขวาหนุนประคองพระเศียร พระหัตถ์ซ้ายวางแนบข้างพระวรกาย ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ลักษณะจีวรจำหลักเป็นริ้วธรรมชาติ ส่วนพระบาทซ้ายทับพระบาทขวา ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนากรณ์ - มัณฑลเลย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔

๓. พระวิหาร

พระวิหาร เป็นอาคารทรงโรง ขนาด ๗ ห้อง ก่ออิฐถือปูน มีมุขใต้ช่อที่ด้านสกัดหน้าและหลัง และมีเสาด้านหลังสี่เหลี่ยมล้อมรอบ มีประตูทางเข้าด้านหน้า ๓ ช่อง ช่องกลางเป็นประตูใหญ่ ช่องประตูอีก ๒ ข้างมีขนาดย่อมกว่า ส่วนด้านหลัง มีประตู ๒ ช่อง โดยตอนกลางก่อเป็นซุ้มทรงมงกุฎปูนปั้นปิดทองประดับกระจกสีที่ผูกเป็นลายดอกบัว และใบบัว ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืน สำหรับด้านข้างพระวิหาร มีหน้าต่างข้างละ ๗ ช่อง

ส่วนภายใน มีเสาร่วมใน ๒ แถว แถวละ ๖ ต้น เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ ลบมุมซีกคิ้วบัว ที่หัวเสาทำเป็นลายเชิง ตอนบนเขียนภาพลายกอบัวก้านแย่งคั่นด้วยเส้นสีนเทา ตอนล่างเขียนภาพพุทธบริษัท ๔ ที่เป็นเอตทัคคะและมีชื่อกำกับได้ภาพ

เสาแต่ละต้นใช้ความเข้มของสีที่แตกต่างกัน เพื่อสื่อถึงปริศนาธรรมตามที่ปรากฏใน **ฉภาภิกษาติสูตร** ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระอานนท์ ขณะประทับที่เขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์ กล่าวถึงจิตใจของคน ๖ ประเภท ตั้งแต่ดำสนิทจนถึงขาวสะอาด โดยเริ่มจากเสาด้านหน้าเป็นสีมืด แล้วค่อย ๆ จางจนเป็นสีสว่างสำหรับเสาที่ใกล้พระพุทธปฏิมาประธาน คล้ายคลึงกับเสาในพระวิหารวัดโสมนัสวิหารและพระวิหารวัดมกุฏกษัตริยาราม

หน้าบันพระวิหาร ประกอบด้วยหน้าบันประธาน หน้าบันชั้นลด และหน้าบันมุขโถง ซึ่งประดับด้วยเครื่องลายองศาสะดุ้งแบบไทยประเพณี มีไชราหน้าจั่ว มีช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์

หน้าบันด้านทิศตะวันออก ประกอบด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันชั้นลด หน้าบันประธานตอนกลางเจาะเป็นช่องคูหา ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย กรอบคูหาประดิษฐานเป็นซุ้มเรือนแก้วเหนือกรอบหุ้มผุกลายเป็นพุ่มพระศรีมหาโพธิ์ ด้านข้างกรอบหุ้มทั้ง ๒ ข้าง ทำเป็นรูปเทวดาครุฑ ยักษ์ นั่งเรียงหน้ากระดานประนมมือ หันหน้าเข้าสู่ศูนย์กลางซ้อนกัน ๓ แถว มีฉัตร ๗ ชั้น บังสุราย และพัดโบกประกอบทั้ง ๒ ข้าง ถัดขึ้นไปจนจรดจั่วบนสุดผุกลายกระหนกเปลว ล่างสุดจบด้วยลายกระจังฐานพระ

ส่วนหน้าบันมุขโถงด้านทิศตะวันออก ทำเป็นลายเทวดา ครุฑ ยักษ์ และฤๅษี นั่งประนมมือเรียงหน้ากระดานซ้อนกัน ๒ แถว หันหน้าเข้าสู่ศูนย์กลางซึ่งเป็นลายพานพุ่ม จบด้วยลายกระจังฐานพระที่แนวด้านล่าง

หน้าบันด้านทิศตะวันตก มีลวดลายคล้ายกับลายหน้าบันด้านทิศตะวันออก ที่ประกอบด้วยหน้าบันประธานและหน้าบันชั้นลด แต่มีรายละเอียดของลวดลายภายในที่ต่างกัน โดยตอนกลางหน้าบันประธาน ทำเป็นซุ้มเรือนแก้วประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ ยอดซุ้มประดิษฐานเป็นรูปพญานาค ๗ เศียรแผ่พังพาน ตอนล่างของหน้าบันทางด้านข้างของกรอบซุ้มทั้ง ๒ ข้าง ประดับลายกอบัว แทรกด้วยลายพญานาค ๕ เศียร เหนือลายกอบัวเป็นลายต้นไม้ที่มีพุ่มใบเป็นเกล็ด ประกอบด้วยลายเทวดาแทรกอยู่ข้างละ ๓ องค์ และลายใบไม้เนื้ออ่อนไปจนถึงจั่วบนของหน้าบันส่วนเบื้องล่างหน้าบันประธานจบด้วยลายกระจังฐานพระ

ส่วนหน้าบันชั้นลดด้านทิศตะวันตก ผุกลายเป็นลายกอบัว มีโขดหิน ต้นไม้ และลายพรรณพฤกษาแทรกด้วยลายเทวดา พญานาค และสัตว์ต่าง ๆ เช่น สิงห์ เสือ ช้าง นก จบด้วยลายกระจังฐานพระ

สำหรับหน้าบันมุขโถงด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกมีลายประธานเป็นรูปเครื่องหมายพระราชลัญจกรประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาพระอาราม ประกอบด้วยพระมหาพิชัยมงกุฎประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ประดับลวดลายกระหนกเป็นพื้นหลัง ล้อมรอบด้วยกรอบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ด้านข้างประดับฉัตร ๕ ชั้น ทั้งสองข้าง ภายนอกกรอบผุกลายเป็นลายกระหนกเปลวแทรกลายเทพนม ๗ องค์

พระวิหารล้อมรอบด้วยพาล มีหลังคาปีกนกคลุมโดยตลอด ด้านสกัดหน้าและหลังทำเป็นมุขโถง ลดระดับต่ำกว่าพื้นพาล มีบันไดแบบประชิดแนบอาคาร มีทางขึ้นทั้ง ๒ ข้าง เสาพาลที่รองรับ

ชายคาปีกนกและเสามุขโถงเป็นเสาทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสลดมุมซีกคว่ำ ปลายหัวเสาและเชิงเสาไม่มีบัวประดับ โดยมีลักษณะพิเศษที่ตอนมุมของเสาประธานมุขโถงก่อเป็นพื้นผนังกรูกระเบื้องเคลือบสีเขียวอมเทาขาวขึ้นไปจรดเพดาน ระหว่างเสาพาไลและมุขโถงกั้นผนังถึงกันโดยตลอด ช่องระหว่างผนังกรูลูกกรงกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงิน รูปทรงเดียวกับลูกกรงกระเบื้องที่กรุผนังพาไลพระอุโบสถ และผนังฐานทักษิณพระเจดีย์

พระวิหาร ตั้งอยู่บนฐานไพทีที่เป็นฐานปัทม์ปูนปั้นทาสีขาว มีมุขสกัดหน้าและหลังยื่นออกมาตามการยกมุขของมุขโถง บริเวณขอบของฐานไพทีก่อกำแพงกั้นผนังเชื่อมถึงกันโดยรอบ ระหว่างผนังกำแพงกรูกระเบื้องปรุแบบจีนสีเขียวอมเทาแบบเดียวกับกระเบื้องปรุที่กรุระหว่างช่องมุขเสามุขโถง เสาผนังกำแพงนี้เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัส ยอดเป็นหัวเม็ดทรงดอกบัว มีบันไดทางขึ้นแบบประชิดด้านสกัดหน้าและหลัง ด้านละ ๒ ช่อง ราวบันไดแบบเขาะเป็นแนวร่องปลายมนอย่างเทศ

ซุ้มประตูหน้าต่างพระวิหาร เป็นซุ้มยอดทรงมงกุฎปูนปั้น พื้นลายประดับกระจกสี กรอบหุ้มเป็นลายกอบัวที่ประกอบด้วยดอกบัวและใบบัวอย่างตะวันตก แต่กรอบซุ้มประตูบานกลางด้านทิศตะวันตก ทำเป็นซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืน

บานประตูพระวิหาร ด้านนอกประดับลายปูนปั้นปิดทองเป็นภาพกอบัวซ้อนเป็นชั้น ๆ มีภาพเทพนมประกอบ พื้นหลังภาพกรูกระจกสีขาว ส่วน**บานหน้าต่าง**ด้านนอกปั้นปูนปิดทองประดับกระจกสีเป็นลวดลายดอกบัวใบบัวด้วยกระบวนลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง ส่วนบานประตูหน้าต่างด้านในเขียนภาพจิตรกรรมรูปมนุษย์ นาคหญิง และยักษ์ โผล่ขึ้นมาจากสระบัว

จิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารวัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังด้านในพระวิหาร แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ได้แก่

๑. ผนังตอนบนเหนือกรอบประตูหน้าต่าง เป็นภาพกระบวนเสด็จพยุหยาตราทางชลมารค

จิตรกรรมฝาผนัง กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค

ผนังเหนือกรอบหน้าต่างและประตูภายในพระวิหาร เรียงลำดับจากด้านสกัดฝั่งตะวันตกตรงข้ามพระพุทธรูปปฏิมาประธาน ต่อเนื่องมายังด้านทิศเหนือแล้ววนมาบรรจบกับภาพพระพุทธรูปเจ้าในภัทรกัป เขียนภาพจิตรกรรมบันทึกเหตุการณ์เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ณ **วัดปทุมวนาราม** ภายหลังการฉลองพระอาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรื่อง “ฉลองวัดปทุมวนาราม” ซึ่งบรรยายไว้ว่า

“ในเดือนอ้าย โปรดให้ฉลองวัดปทุมวนาราม ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ เวลาบ่าย ได้ตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูปผ้าไตรเครื่องบริวารลงเรือเอกไชย แต่หน้าพระที่นั่งหลังคพิมานกระบวนแห่มีเรือเอกไชยบุษบกลำหนึ่ง เรือตั้ง ๕ คู่ เรือกราบ ๒ เรือศรี ๒...”

๒. ผนังตอนล่างระหว่างกรอบประตูหน้าต่าง เป็นภาพ “ศรีธัญไชย”

จิตรกรรมฝาผนัง “ศรีธัญไชย”

พื้นผนังระหว่างช่องหน้าต่างประตูภายในพระวิหาร เขียนภาพจิตรกรรมถ่ายทอดวรรณกรรมเรื่อง “ศรีธัญไชย” ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๑๕ ตอน โดยเริ่มจากผนังด้านทิศใต้ห้องในสุด ตอนกำเนิดศรีธัญไชย เวียนต่อไปยังผนังเบื้องพระปฤษฎางค์ของพระพุทธปฏิมาประธานเป็นตอนที่ ๒ ต่อเนื่องไปยังผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศเหนือจำนวน ๖ ตอน ถัดไปยังช่องประตู ๒ ตอน ผนังระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ๕ ตอน ซึ่งดำเนินเรื่องช่วงวัยหนุ่มและการรับราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์

ส่วนผนังหุ้มกลองเบื้องพระปฤษฎางค์พระพุทธปฏิมาประธาน มีภาพเขียน ๒ ตอน ดังนี้ :-

๑. ผนังตอนบน เขียนภาพพระพุทธเจ้าในภัทรกัปประทับนั่งในซุ้มเรือนแก้ว

จิตรกรรมฝาผนังพระพุทธเจ้าในภัทรกัป

ผนังตอนกลางภายในพระวิหาร เบื้องพระปฤษฎางค์พระพุทธปฏิมาประธาน เขียนภาพจิตรกรรมรูปพระบรมโพธิสัตว์ซึ่งต่อมาได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้าในภัทรกัปในอาการประทับยืน และรูปพระพุทธเจ้าในภัทรกัปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร โดยนั่งไขว้พระขงฆ์ (แข้ง) แล้วหงายฝ่าพระบาททั้งสองข้าง พระหัตถ์ขวาซ้อนทับพระหัตถ์ซ้าย ทอดเหนือพระเพลา (ตัก) เป็นท่านั่งสมาธิที่พระบรมโพธิสัตว์ประทับนั่ง หลังจากทีทรงรับหย้าคา ๘ กำจากนายโสถถียพราหมณ์แล้ว ทรงนำไปบูชิตันพระศรีมหาโพธิแล้วประทับนั่ง และทรงอธิษฐานว่า “เนื้อและเลือดในสรีระนี้ แม้จะเหือดแห้งไปหมดสิ้น จะเหลือแต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที ถ้าเรายังไม่บรรลุนุตรสัมมาสัมโพธิญาณก็จักไม่ทำลายบัลลังก์นี้”

๒. ผนังตอนล่าง เขียนภาพพระบรมโพธิสัตว์ประทับยืนในซุ้มเรือนแก้ว

ภาพพระบรมโพธิสัตว์

เป็นรูปพระบรมโพธิสัตว์ประทับยืนอยู่ภายในซุ้มคูหาที่มีบัลลังก์รองรับ เบื้องล่างเขียนเป็นรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์และมีอักษรขอมกำกับ เช่นเดียวกับรูปพระพุทธเจ้า เขียนเป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มที่มีบัลลังก์รองรับ เหนือซุ้มเขียนภาพไม้โพธิอันหมายถึงต้นไม้ที่ตรัสรู้ เบื้องล่างมีอักษรขอมกำกับเรียงลำดับจากองค์ทางทิศใต้ (ขวามือของพระเสริม) ไปยังทิศเหนือ ดังนี้

พระพุทธกกุสันธะ	ตรัสรู้ใต้ต้นมหาสิริสะ (ไม้ซีกใหญ่)	สัญลักษณ์รูปไก่
พระพุทธโกนาคมะ	ตรัสรู้ใต้ต้นอุทุมพร (ไม้มะเดื่อ)	สัญลักษณ์รูปนาค
พระพุทธกัสสปะ	ตรัสรู้ใต้ต้นนิโครธ (ไม้ไทร)	สัญลักษณ์รูปเต่า
พระพุทธโคตมะ	ตรัสรู้ใต้ต้นอัสถัพพฤกษ์ (ไม้โพธิอัสถัพพฤกษ์)	สัญลักษณ์รูปโค
พระพุทธเมตไตรยะ	ตรัสรู้ใต้ต้นนาคะ (ไม้กาละมัง)	สัญลักษณ์รูปสิงห์

ภายในพระวิหาร มีเสาร่วมใน ๒ แถว แถวละ ๖ ต้น เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดใหญ่ บริเวณตอนบนและตอนล่างเขียนลายเฟื่องอุบะและลายกรวยเชิงตามรูปแบบศิลปะไทยประเพณี แต่ออกแบบให้มีเอกลักษณ์เป็นรูปดอกบัว ส่วนตอนกลางเสา เขียนลายเป็นรูปดอกปทุมชาติผูกสลับเป็นลวดลายคล้ายรูปลายประจำยามประดับโดยรอบ ถัดลงมามีเส้นลันทาหรือเส้นหยักฟันปลา แบ่งพื้นที่ช่องว่างภายในเขียนภาพพุทธบริษัท ๔ คือ ภัคฺช ภัคฺชณฺเฑ อนุบาสก และอนุบาสิกา ที่เป็นเอตทัคคะหรือที่ได้รับการยกย่องจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ประเสริฐสุดในทางหนึ่งทางใดในด้านต่าง ๆ โดยมีชื่อเขียนกำกับใต้ภาพด้วยอักษรขอมภาษาบาลี

ภาพจิตรกรรมพุทธบริษัท ๔

ภัคฺช ภัคฺชณฺเฑ อนุบาสก และอนุบาสิกา ที่มีภาพบนเสาพระวิหาร เท่าที่ปรากฏนามแน่ชัด เรียงลำดับจากเสาคู่ในสุดใกล้พระพุทธรูปมาประธานไปจนถึงเสาคู่นอกสุด มีดังนี้

เสาคู่ที่ ๑ ฝั่งขวามือพระประธาน - พระวักกลี (เอตทัคคะด้านศรัทธาวิมุตหรือหลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา) พระลกุณฏกภัททิยะ (เอตทัคคะด้านเสียงไพเราะ) พระปิลินทวัจฉะ (เอตทัคคะด้านเป็นที่รักของเทวดา) พระมหากัสสปะ (เอตทัคคะด้านถืออุตุงค์)

เสาคู่ที่ ๑ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - พระนันทะ (เอตทัคคะด้านสำรวมอินทรีย์) พระนันทกะ (เอตทัคคะด้านผู้ให้อโวาทภัคฺชณฺเฑ) พระอรุเวละกัสสปะ (เอตทัคคะด้านผู้มีบริวารมาก) พระมหากัปปิณะ (เอตทัคคะด้านผู้ให้อโวาทภัคฺช) พระปิลโกลการทวาชะ (เอตทัคคะด้านบันลือสีหนาท) พระปุณณมันตานีบุตร (เอตทัคคะด้านแสดงธรรม)

เสาคู่ที่ ๒ ฝั่งขวามือพระประธาน - พระอานนท์ (เอตทัคคะด้านผู้เป็นพหูสูต ผู้มีสติ ผู้มีคติ ผู้มีความเพียรและเป็นพุทธอุปัฏฐาก) พระสารีบุตร (เอตทัคคะด้านผู้มีปัญญามาก) พระอนรุทธะ (เอตทัคคะด้านจักขุทิพย์) พระอนุบาสิกา (เอตทัคคะด้านทรงพระวินัย)

เสาคู่ที่ ๒ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - พระสุภูติ (เอตทัคคะด้านอรณวิหารคือเจริญญาณประกอบด้วยเมตตา) พระมหาโมคคัลลานะ (เอตทัคคะด้านมีฤทธิ์มาก) พระกุมารกัสสปะ (เอตทัคคะด้านแสดงธรรมได้วิจิตร) พระเวตขทิวรณิยะ (เอตทัคคะด้านอยู่ป่าเป็นวัตร) พระสีวลี (เอตทัคคะด้านมีลาภสักการะมาก)

เสาคู่ที่ ๓ ฝั่งขวามือพระประธาน - พระโสณโกฬวิริยะ (เอตทัคคะด้านปรารถนาความเพียร) พระจูฬปันถกะ (เอตทัคคะด้านผู้ฉลาดในเจตไตวิวิญญูหรือฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ) พระรัฐบาล (เอตทัคคะด้านบวชด้วยศรัทธา)

เสาคู่ที่ ๓ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - พระกังขาเรวตะ (เอตทัคคะด้านผู้ยินดีในฉนสมมาบัติ) พระมหาโกฏิฐิตะ (เอตทัคคะด้านปฏิสัมภทาหรือมีปัญญาแตกฉาน) พระพากุละ (เอตทัคคะด้านอาพาธน้อย) พระโสณุกุภิกณณะ (เอตทัคคะด้านแสดงธรรมด้วยวาจาอันไพเราะ) พระกาฬุทายี (เอตทัคคะด้านผู้ทำตระกูลให้เลื่อมใส) พระสาณะ (เอตทัคคะด้านเตโชธาตุสมมาบัติ) พระพาหิยทารุจิริยะ (เอตทัคคะด้านขิปปาภิญญาหรือตรัสรู้เร็ว)

เสาคู่ที่ ๔ ฝั่งขวามือพระประธาน - พระโสภิตะ (เอตทัคคะด้านระลึกชาติ) พระวังคีสะ (เอตทัคคะด้านมีปฏิภาณ) พระมหาปชาบดีเถรี (เอตทัคคะด้านรัตตัญญู คือบวชนาน) พระปฎาจารย์เถรี (เอตทัคคะด้านทรงพระวินัย)

เสาคู่ที่ ๔ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - พระราธะ (เอตทัคคะด้านผู้มีปฏิภาณ) พระโฆธรมมาณพ (เอตทัคคะด้านยินดีในจีวรเศร้าหมอง) พระโสมมาเถรี (เอตทัคคะด้านปรารถนาความเพียร) พระเขมาเถรี (เอตทัคคะด้านมีปัญญา) พระนันทาเถรี (เอตทัคคะด้านผู้เพ่งด้วยมาน) พระอุบลวรรณาเถรี (เอตทัคคะด้านมีฤทธิ์) พระภัททาภุณฺณเถรี (เอตทัคคะด้านตรัสรู้เร็ว)

เสาคู่ที่ ๕ ฝั่งขวามือพระประธาน - นายตปุสสะ (เอตทัคคะด้านถึงสรณะก่อนผู้อื่น) นายภัลลิกะ (เอตทัคคะด้านถึงสรณะก่อนผู้อื่น) นายชีวกโกมารภัจจ์ (เอตทัคคะด้านนำผู้คนให้มาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา)

เสาคู่ที่ ๕ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - พระสุกลาเถรี (เอตทัคคะด้านมีจักขุทิพย์) พระธรรมทินนาเถรี (เอตทัคคะด้านแสดงธรรม) พระมหานามสากยะ (เอตทัคคะด้านถวายทานด้วยของประณีต) อนาถบิณฑิกเศรษฐี (เอตทัคคะด้านถวายทาน) นายจิตตคฤหบดี (เอตทัคคะด้านแสดงธรรม)

เสาคู่ที่ ๖ ฝั่งขวามือพระประธาน - นายอุคคตคฤหบดี (เอตทัคคะด้านผู้ให้โภชนะที่ขึ้นชอบใจ) นางสาวาดี (เอตทัคคะด้านมีเมตตา) นางสุชาดา (เอตทัคคะด้านถึงสรณะก่อนผู้อื่น) นางสุปปิยา (เอตทัคคะด้านอุปัฏฐากภิกษุไข้) นางกานีกุรรฐริกา (เอตทัคคะด้านเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาตามผู้อื่น)

เสาคู่ที่ ๖ ฝั่งซ้ายมือพระประธาน - นางนกุลมารดาคหปตานี (เอตทัคคะด้านการค้ำเคยกับพระพุทธองค์) นายนกุลบิดาคฤหบดี (เอตทัคคะด้านการค้ำเคยกับพระพุทธองค์) นางสุปวาสาโกสิยธิดา (เอตทัคคะด้านการถวายทานด้วยของที่มีรสประณีต) นางวิสาขา (เอตทัคคะด้านถวายทาน) นางอุตตรานันทมารดา (เอตทัคคะด้านบำเพ็ญมาน) นางกาติยานี (เอตทัคคะด้านเลื่อมใสมั่นคง) นางขุชุตตรา (เอตทัคคะด้านแสดงธรรม)

๔. โปธิชระ

โปธิชระหรือเรือนพระศรีมหาโพธิ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระวิหาร เป็นอาคารที่สร้างขึ้นล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปลูกขึ้น ดังปรากฏเป็นหลักฐานในหมายรับสั่ง ความตอนหนึ่งว่า

“...แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้พระมหาโพธิ ซึ่งนำพืชมามาแต่สี่ทศวรรษ มีระเบียงล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน แลสร้างวิหารใหญ่ เปนที่ธรรมสวนะสำหรับพระมหาโพธิ...”

โปธิชระ มีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวคล้ายพระระเบียง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นที่ตรงกลางก่อยกขึ้นเป็นฐาน ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ ผนังด้านในก่อทึบเจาะเป็นช่องทางเข้าที่กิ่งกลาง

ทั้ง ๔ ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ ตั้งบนฐานสิงห์ เรียงรายอยู่โดยรอบ ส่วนหลังคา มุงกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา ปลายสันหลังคาปั้นประดับด้วยหัวมังกรแบบกระบวน ลายจีน

ต้นพระศรีมหาโพธิที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปปลูก ณ พระอารามต่าง ๆ

ประเพณีการนับถือต้น**พระศรีมหาโพธิ**หรือต้นโพธิ เป็นคติที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ได้พบ หลักฐานการนับถือโดยมีการสร้าง “**โพธิชระ**” ล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิในภาพสลักทาง พระพุทธศาสนาในแหล่งโบราณสถานสำคัญของอินเดีย เช่นที่อมราวตี มถุรา สาณจี ภารุท และมีการ สืบทอดต่อไปยังลังกา ซึ่งปรากฏการสร้างโพธิชระหลายแห่ง เช่นที่นิลลัคคาม ศรีคีรียะ เวสสะคิยะ อภัยคีรีวิหาร โปโลนนารูวะ เป็นต้น

สำหรับโพธิชระที่วัดปทุมวนาราม **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** ทรงพระกรุณา-โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเพื่อเป็นที่ประดิษฐานต้นพระศรีมหาโพธิที่เพาะจากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิที่ได้ มาจากลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖

นอกจากต้นพระศรีมหาโพธิที่วัดปทุมวนารามแล้ว เมื่อปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงได้รับเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิจากพุทธคยาซึ่งทรงนำมาเพาะให้ เป็นต้น แล้วพระราชทานไปปลูกไว้ที่พระอารามต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ในหนังสือ *ตำนานพระพุทธเจดีย์* ว่าน่าจะเป็นที่วัดบวรนิเวศวิหาร และที่**พระปฐมเจดีย์** จังหวัดนครปฐม

นอกจากนี้ เมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิที่ได้มาแต่พุทธคยา **พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว** เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ ทรงได้รับ พระราชทานจากสมเด็จพระบรมชนกนาถมาทรงเพาะเป็นต้น แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ นำไปปลูกที่**วัดพระศรีรัตนศาสดาราม** **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** และวัดอนงคาราม ต่อมา ได้ทรงเพาะเมล็ดพันธุ์พระศรีมหาโพธิขึ้นอีก แล้วพระราชทานไปปลูกที่**วัดเทพศิรินทราวาส** **วัดอุภัยราชบำรุง** (วัดญวน ตลาดน้อย) **วัดนิเวศธรรมประวัติ** จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และ วัดมณีชลขันธ์ จังหวัดลพบุรี

ครั้ง พ.ศ. ๒๔๓๔ เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จ ประพาสอินเดีย ได้ทรงรับหน่อพระศรีมหาโพธิจากเจ้าเมืองคยาจำนวน ๓ หน่อ ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำไปปลูก ณ **วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม** และที่**วัดอัษฎางคนิมิตร** บนเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้ทรงสืบทอดธรรมเนียมปฏิบัติดำเนินตามรอยสมเด็จพระบรมปิยกาธิราชและสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช โดยเสด็จพระราชดำเนินไปทรงปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระอารามหลายแห่ง เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ที่หน้าพระอุโบสถวัดรังษีสุทธาวาส ภายในวัดบวรนิเวศวิหาร และ พ.ศ. ๒๕๒๕ ณ โพธิ์พระ วัดบวรนิเวศวิหาร แทนพระศรีมหาโพธิ์ต้นเดิมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานมาปลูก ซึ่งเกิดโรคและทรุดโทรมจนต้องตัดทิ้ง

๕. ศาลารายที่มุกกำแพงแก้ว

ศาลารายที่มุกกำแพงแก้ว เขตพุทธาวาส วัดพุทธวนาราม ประกอบไปด้วยศาลาประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือศาลาพระจอมเกล้า ศาลาบูรพาจารย์ ซึ่งทั้งสองศาลาอยู่ด้านหน้าพระอุโบสถ และศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร กับศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ซึ่งอยู่สองข้างโพธิ์พระ

๕.๑ ศาลาพระจอมเกล้าและศาลาบูรพาจารย์ ตั้งอยู่บริเวณมุกกำแพงแก้ว ทางด้านหน้าพระอุโบสถ เป็นอาคารทรงไทย รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด ๕ ห้อง ฐานปัทม์ ยกพื้นสูง มีบันไดทางขึ้นทางด้านข้าง หันหน้าเข้าสู่ลานประทักษิณ โครงหลังคา ๒ ชั้น ยกหน้าบันแบบกระแทงเซชันสูง ไม่มีไฮราหน้าจั่ว

โครงสร้างหลังคาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มุงกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา เคลือบเชิงชายยกลายเทพนม และที่หน้าบันประดับลายปูนปั้นปิดทองลายประธานซึ่งประดิษฐานรูปตราสัญลักษณ์ ครบ ๒๐๐ ปี แห่งวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ ส่วนศาลาบูรพาจารย์ประดิษฐานตราสัญลักษณ์ประจำวัดพุทธวนาราม ลายประกอบเบื้องล่างประดับลายปูนปั้นรูปสระบัว ดอกปทุมชาติ และใบ มีคลื่นน้ำคล้ายกับหน้าบันพระอุโบสถ ส่วนเครื่องลำยองช่อฟ้า และหางหงส์ของศาลาทั้งสองหลังประดับปูนปั้นเป็นรูปนาคเศียรเดียว ใบระกาและรวจรกาผูกเป็นลวดลายดอกบัว

๕.๒ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เป็นอาคารทรงไทย ขนาด ๑๐ x ๒๐ เมตร โครงสร้างอาคารเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว ฐานปัทม์ ยกสูงประมาณ ๑ เมตร ผนังก่ออิฐฉาบปูน มีบันไดกลางที่ทางขึ้นด้านทิศเหนือ ภายในเปิดโล่ง ไร้เสา เน้นพื้นที่ใช้สอย โครงหลังคา ๒ ชั้น ยกหน้าบันแบบกระแทงเซชันสูง ไม่มีไฮราหน้าจั่ว

โครงสร้างหลังคาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก มุงกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผาเคลือบ เจริงชายยกปลายเทพนม และที่หน้าบันประดับลายปูนปั้น ปิดทองลายประธานซึ่งประดิษฐานรูปตราสัญลักษณ์งานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ลายประกอบเบื้องล่างประดับลายปูนปั้นรูปสรวบัว ดอกปทุมชาติ และใบมีคลื่นน้ำ คล้ายกับหน้าบันพระอุโบสถ ส่วนเครื่องลำยอง ช่อฟ้าและหางหงส์ปั้นปูนเป็นรูปนาคเศียรเดียว ใบระกาและรวยระกา ผูกเป็นลวดลายดอกบัว

๕.๓ ศาลาเฉลิมพระเกียรติ ๘๔ พรรษา สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เป็นอาคารทรงไทย ขนาด ๑๐ x ๒๐ เมตร โครงสร้างอาคารเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กชั้นเดียว ฐานปัทม์ ยกสูงประมาณ ๑ เมตร ผนังก่ออิฐฉาบปูน มีบันไดกลางที่ทางขึ้นด้านทิศใต้ ภายในเปิดโล่ง ไร้เสา เน้นพื้นที่ใช้สอย

โครงสร้างหลังคาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ยกหน้าบันแบบกระเท่เซรขึ้นสูง ไม่มีโชนาหน้าจั่ว มุงกระเบื้องลอนหรือกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา เจริงชายยกปลายเทพนม ที่หน้าบันประดับลายปูนปั้น ปิดทองลายประธาน ซึ่งประดิษฐานตราอักษรพระนาม “กว” ประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ลายประกอบเบื้องล่างประดับลายปูนปั้นรูปสรวบัว ดอกปทุมชาติ และใบมีคลื่นน้ำคล้ายกับหน้าบันพระอุโบสถ ส่วนเครื่องลำยอง ช่อฟ้า และหางหงส์ปั้นปูนเป็นรูปนาคเศียรเดียว ใบระกาและรวยระกา ผูกเป็นลวดลายดอกบัว

๖. หอระฆังและหอกลอง

หอกลองและหอระฆัง ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาส บริเวณริมกำแพงแก้ว ในแนวเดียวกับพระเจดีย์ โดยหอระฆังตั้งอยู่ทางทิศเหนือ และหอกลองตั้งอยู่ทางทิศใต้

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของหอกลองและหอระฆังมีความคล้ายคลึงกัน คือเป็นหอสูง ๓ ชั้น มีปีกด้านข้างสูง ๑ ชั้น ทั้งสองข้าง มีประตูทางเข้าอาคารที่ปีกทั้งสองข้าง ภายในมีบันไดไม้สำหรับขึ้นสู่ชั้นบน ผนังอาคารก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว หลังคาทรงจั่ว มุงด้วยกระเบื้องดินเผาหางมน หน้าบันเป็นเครื่องลำยอง ประกอบด้วยช่อฟ้าและหางหงส์ ซึ่งปั้นปูนเป็นรูปหัวนกเจ้า กลางหน้าบันปั้นปูนเป็นรูปพาน ประกอบด้วยลวดลายพฤกษชาติรูปดอกบัวและใบบัว

๗. อาคารอนุรักษ์ “อ้น ชูเกษ”

อาคารอนุรักษ์ “อ้น ชูเกษ” ตั้งอยู่ในเขตพุทธาวาสติดกับหอกลองและกำแพงแก้วด้านทิศใต้ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ๒ ชั้น ชั้นที่ ๒ มีดาดฟ้ากันด้วยผนังกระเบื้องกันตกโดยรอบ ผนังอาคารก่ออิฐฉาบปูนทาสีขาว บานประตูหน้าต่างไม้ทาสีเขียว ลักษณะสถาปัตยกรรมโดยรวมผสมผสานศิลปะแบบตะวันตก

อาคารแห่งนี้ สันนิษฐานว่าสร้างเมื่อรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับเป็นสถานที่เก็บอัฐิของ “คุณอัน ชูเกษ” ซึ่งต่อมาวัดพุทธวนารามได้บูรณะและปรับปรุงให้เป็นอาคารสำหรับรับรองพระเถระและแขกสำคัญของวัด

๘. อนุสาวรีย์คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา

อนุสาวรีย์คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา ตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าพระวิหาร สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกและบรรจุอัฐิของคุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา (นิติ สุกุลเดิม สาณะเสน) ธิดาพระยาวิสูตรโกษา (พิท สาณะเสน) และเป็นภริยามหาอำมาตย์โท พระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) นายกรัฐมนตรีคนแรกของไทย

อนุสาวรีย์มีลักษณะเป็นแท่งศิลาสี่เหลี่ยม แต่ละด้านสลักเป็นภาพใบหน้าสตรีที่สวมเครื่องประดับและเครื่องแต่งกายคล้ายนางละคร แสดงอาการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้าย ในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ (สิ่งที่มาถูกต้องกาย คือ สิ่งที่เป็น ร้อน อ่อน แข็ง หยาบ ละเอียด เป็นต้น) ซึ่งเป็นคำสรรเสริญอุปนิสัยของคุณหญิงและเป็นคติเตือนใจให้แก่ผู้คน

ด้านล่างอนุสาวรีย์ มีแผ่นหินสลักข้อความว่า “อนุสาวรีย์นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานไว้เป็นที่ระลึกแก่คุณหญิง (นิติ) มโนปกรณ์นิติธาดา” ออกแบบโดยหม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรจุอัฐิคุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

๙. กำแพงแก้วและซุ้มประตูเขตพุทธาวาส

กำแพงแก้ว ที่ล้อมรอบเขตพุทธาวาสอันเป็นสถานที่ตั้งของพระอุโบสถพระเจดีย์ พระวิหารโพธิ์ตระ ศาลาพระจอมเกล้า ศาลาบูรพาจารย์ ศาลาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและศาลาเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ หอกลองและหอรฆัง อาคารอนุรักษ์ “อัน ชูเกษ” และอนุสาวรีย์คุณหญิงมโนปกรณ์นิติธาดา มีลักษณะเป็นกำแพงก่ออิฐถือปูน มีทางเข้าเป็นซุ้มประตูทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ด้านละ ๑ ซุ้ม ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ด้านละ ๒ ซุ้ม

ผืนกำแพงแก้วด้านนอกก่อทึบ ส่วนด้านในมีการเจาะเป็นช่องแบบสันโค้งแหลมขนาดเล็ก สำหรับตามประทีปเป็นระยะ สันกำแพงเป็นแบบบัวหลังเจียด ประกอบด้วยชั้นบัวคว่ำ หน้ากระดานบัวหงาย ท้องไม้ บัวลูกแก้ว และเส้นลวด ส่วนฐานกำแพงเป็นชุดฐานแบบบัวคว่ำที่มีหน้ากระดานประกอบตลอดทั้งผืนผนัง

ซุ้มประตู มีรูปแบบเดียวกันทุกด้าน โดยมีลักษณะเป็นซุ้มแบบสันโค้งแหลมซ้อน ๒ ชั้น ประกอบด้วยซุ้มประธานที่มีขนาดใหญ่ ทางด้านข้างทั้ง ๒ ข้างของมุขประธานมีมุขขนาดย่อมกว่า หันขวางมุขประธาน ซึ่งมีองค์ประกอบล้อกับกรอบซุ้มประธาน ยอดซุ้มประดับปูนปั้นลายดอกบัว และใบบัวอย่างเทศไปตามกรอบโค้งแหลม ภายในช่องเปิดประกอบด้วยบานประตู ทับหลัง และหน้าบันที่ทำด้วยไม้แกะสลักเป็นรูปดอกบัวมีรัศมีล้อมรอบ ที่พื้นผนังด้านในเจาะเป็นช่องคูหาแบบสันโค้งแหลมขนาดใหญ่ทั้ง ๒ ด้าน มีตำแหน่งอยู่ทางด้านนอกของบานประตู มีเสาที่รองรับยอดซุ้ม เป็นเสาสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีปลายหัวเสาและเชิงเสาแบบบัวลูกแก้ว และที่ตำแหน่งเสาของซุ้มประตู รวมถึงที่มุมทั้ง ๔ ของกำแพงแก้ว มีเสาหินสลักยอดทรงดอกบัวตูม ใช้เป็นนิมิตแสดงขอบเขตมหาเสมา

การทำซุ้มประตูเขตพุทธาวาสที่วัดพุทธมณฑลนี้ อาจรับแบบอย่างมาจากซุ้มประตูพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี คือ มีการเจาะช่องเปิดประตูแบบสันเหลี่ยมโค้ง อันเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากตะวันตกอีกทอดหนึ่ง รวมทั้งการเจาะช่องสำหรับตามประทีปที่ผนังกำแพง

๑๐. โรงเรียนพระปริยัติธรรม และพระสถูปบรรจุพระบรมอัฐิ พระอัฐิ และพระราชา-สตรีรังคาร

โรงเรียนพระปริยัติธรรม ตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส แต่เดิมเป็นศาลาไม้จตุรมุข สร้างตามดำริของสมเด็จพระปิยมมาวดี ศรีพัชรินทรมาตา (เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม) พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระชนนีของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ภายหลังเมื่อศาลาชำรุดทรุดโทรม สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อแล้วสร้างใหม่ แล้วพระราชทานให้เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณร

ในครั้งนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกุฏิสองหลังขนานข้างโรงเรียน เพื่ออุทิศพระราชทานขรัวยายมา บุณนาค และขรัวยายเลี้ยงสุด ซึ่งเป็นผู้ถวายการอภิบาลพระองค์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ โดยกุฏิด้านทิศใต้ พระราชทานนามว่า “กุฏิมาวิตตศาลา” บรรจุอัฐิขรัวยายมา บุณนาค กุฏิด้านทิศเหนือ พระราชทานนามว่า “กุฏิสุทธินิอาศรม” บรรจุอัฐิขรัวยายเลี้ยงสุด

โรงเรียนพระปริยัติธรรม เป็นอาคาร ๒ ชั้น มีบันไดทางขึ้นด้านทิศเหนือและทิศใต้ที่บริเวณมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออก ปั้นประดับผนังอาคารเป็นพระสถูปทรงระฆังครึ่งองค์บนลายราชวัตรปูนปั้น ภายในพระสถูปเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประจำพระชนมวารสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก เบื้องพระปฤษฎางค์ เป็นห้องรูปครึ่งวงกลม ภายในเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระมิ่งสาส์นพระเศียร พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

พระอัฐมรามาธิบดินทร พระศรีรังการ สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระอัฐิส่วนพระโสณี (กระตูกสะโพก) สมเด็จพระศรีนครินทร์ราชมหาราชชนนี พระทนต์สมเด็จพระ พระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า พระทนต์สมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้า เจ้าฟ้า วไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร และพระทนต์สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยา- ณีวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์

๑๑. ฎีกาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นพระมหาเถระฝ่ายธรรมยุตที่มีบทบาทสำคัญต่อการเผยแผ่และ การศึกษาปฏิบัติธรรมของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนพุทธศาสนิกชน ไม่แต่เฉพาะในภาคตะวันออก เฉียงเหนือ ซึ่งเป็นภูมิลำเนาของท่านเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงภูมิภาคอื่นของประเทศไทยและในการ เผยแผ่พระธรรมนั้น เป็นเหตุให้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตต้องรุดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ เพื่อพบปะ กับสภธรรมิกและพุทธบริษัท ในการเดินทางมากรุงเทพฯ แต่ครั้ง ในประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้กล่าวว่า ได้มาพำนักที่วัดปทุมวนารามหลายครั้งซึ่งอาจเป็นด้วยพระปัญญาพิศาลเถร (หนู ฐิตปญโญ) เจ้าอาวาสรูปที่ ๕ ของวัดปทุมวนาราม เป็นสภธรรมิกกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ตลอดจนเสนาสนะต่าง ๆ ภายในบริเวณวัดปทุมวนารามยังมีความเหมาะสมต่อการปฏิบัติวิปัสสนา

ด้วยเหตุนี้ ภายในวัดปทุมวนาราม จึงปรากฏมีกุฏิไม้ ๒ ชั้น ซึ่งพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เคยพำนักในยามที่เดินทางมาปฏิบัติสมณกิจที่กรุงเทพฯ ปัจจุบันได้บูรณปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ ซึ่งวัด ปทุมวนารามได้อนุรักษ์ไว้และมีโครงการที่จะใช้เป็นที่จัดแสดงประวัติของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ในโอกาสต่อไป เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงพระเถระฝ่ายวิปัสสนาธุระและเป็นเครื่องเตือนใจให้ พระภิกษุ สามเณร ตลอดจนพุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงคำสอนและศึกษาวัตรปฏิบัติของพระอาจารย์ มั่น ภูริทัตโต และเจริญรอยตามต่อไป

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

พระครูวินัยธร (มั่น ภูริทัตโต) หรือที่นิยมเรียกด้วยความเคารพว่า หลวงปู่มั่นหรือพระอาจารย์ มั่น เป็นพระภิกษุสายธรรมยุตชื่อดังในประวัติศาสตร์พระกรรมฐานไทย ท่านเป็นพระภิกษุที่ปฏิบัติตน อย่างเคร่งครัดและมุ่งมั่นเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเน้นการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาตามหลักธรรม คำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีพระสงฆ์และฆราวาสผู้ศรัทธาในศีลาจารวัตร ของท่านเป็นลูกศิษย์จำนวนมาก

พระอาจารย์มั่นมีชื่อเดิมว่า มั่น แก่นแก้ว เกิดที่บ้านคำบง อำเภอโขงเจียม (ปัจจุบันคืออำเภอ ศรีเมืองใหม่) จังหวัดอุบลราชธานี เป็นบุตรของนายด้วงและนางจันทร์ แก่นแก้ว ได้บรรพชาเป็น สามเณร เมื่ออายุ ๑๕ ปี ที่วัดบ้านคำบง เมื่อบรรพชาได้ ๒ ปี บิดาของท่านขอรื้อให้ลาสิกขา

เพื่อกลับมาช่วยงานทางบ้าน แต่ท่านยังหวงคิดถึงร่มผ้ากาสาวพัสตร์อยู่เนืองนิจ ครั้นอายุได้ ๒๒ ปี พระอาจารย์มั่นจึงเข้าพิธีอุปสมบทในคณะธรรมยุต ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ณ วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีพระอริยกวีเป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูสีทา ชยเสโน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณเป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้เข้าฝึกปฏิบัติธรรมในสำนักวิปัสสนากับหลวงปู่เสาร์ กนตสีโล และได้ออกจาริกเดินธุดงค์ไปตามสถานที่ต่าง ๆ

ต่อมาพระอาจารย์มั่นได้เข้าศึกษาธรรมะกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) แห่งวัดบรมนิวาส กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้เรียนวิปัสสนากับพระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์) เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม รูปที่ ๓ พระอาจารย์มั่นจึงมีโอกาสติดตามพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) มาพำนักที่วัดปทุมวนารามในช่วงระยะเวลาหนึ่ง นอกจากนี้ พระอาจารย์มั่นยังเคยออกธุดงค์พร้อมกับพระอาจารย์หนู จิตปถุญญ ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่ พระครูปทุมธรรมธาดา และได้เป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม รูปที่ ๕

๑๒. โรงเรียนวัดปทุมวนาราม ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ มักมีพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งสถานศึกษาให้นักเรียนในบริเวณใกล้เคียงหรือที่ห่างไกลได้อาศัยเล่าเรียน เพื่อเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์อันจะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการประกอบสัมมาอาชีพเลี้ยงชีวิตต่อไป เช่นเดียวกับวัดปทุมวนาราม ซึ่งเอื้อเพื่อที่ดินส่วนหนึ่งให้เป็นที่ตั้งโรงเรียนวัดปทุมวนาราม เป็นสถานที่บ่มเพาะปัญญาแก่เยาวชนไทยที่มีความเก๋าเก๋มากกว่า ๗๐ ปี แต่ด้วยเหตุที่ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจใจกลางกรุงเทพฯ ที่แออัดไปด้วยศูนย์การค้าการบริการและอาคารที่พักอาศัย จึงยากที่จะขยายให้กว้างขวาง เพื่อให้สามารถรองรับนักเรียนซึ่งนับวันจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ด้วยสายพระเนตรอันยาวไกลของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ที่เอาพระราชหฤทัยใส่ด้านการศึกษา ตลอดจนชีวิตความเป็นอยู่ของเยาวชนไทย จึงได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมโรงเรียนแห่งนี้เป็นการส่วนพระองค์ ด้วยตั้งอยู่ใกล้วังสระปทุมซึ่งเป็นที่ประทับ และทรงรับโรงเรียนแห่งนี้ไว้ในพระราชูปถัมภ์ พร้อมทั้งได้พระราชทานแนวพระราชดำริให้ขยายโอกาสทางการศึกษาโดยเปิดการเรียนการสอนจนถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ รวมทั้งได้พระราชทานที่ดินบริเวณหลังวัดปทุมวนาราม ให้สร้างอาคารเรียนหลังใหม่เป็นอาคารเรียน ๗ ชั้น แทนอาคารหลังเก่าที่สูงเพียง ๒ ชั้นและมีสภาพทรุดโทรมอย่างมาก อีกทั้งมีพระราชดำริให้เพิ่มการศึกษาด้านการฝึกอาชีพแก่นักเรียนอีกด้วย

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ จึงมีการเปลี่ยนนามโรงเรียนเป็นโรงเรียนวัดปทุมวนารามในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อ

เฉลิมพระเกียรติราชานารีที่มีพระราชอุปการคุณแก่โรงเรียน ซึ่งช่วยให้นักเรียนที่ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนใกล้เคียงวัดปทุมวนารามได้รับการพัฒนาทางการศึกษาที่ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม

๑๓. สวนปทุมวานานุรักษ์

พื้นที่โดยรอบวัดปทุมวนารามหรือที่เรียกว่าย่านปทุมวัน ในปัจจุบันนับว่ามีมูลค่ามหาศาลในเชิงพาณิชย์ ด้วยเป็นที่ตั้งเขตเศรษฐกิจสำคัญใจกลางกรุงเทพฯ ที่แออัดไปด้วยศูนย์การค้าและอาคารที่พักอาศัย

อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ยังมีที่ดินกว่า ๔๐ ไร่ ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มีพระราชดำริให้พัฒนาเป็นโครงการอุทยานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีกาญจนาภิเษก เพื่อให้เป็นสวนสาธารณะลักษณะสวนป่าที่เน้นความเป็นธรรมชาติและควมร่มรื่นจากไม้ยืนต้น และเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านพฤกษศาสตร์ของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ซึ่งจะเป็นการปลูกฝังทัศนคติในการอนุรักษ์ธรรมชาติรวมทั้งการเล็งเห็นคุณค่าประโยชน์ของธรรมชาติ

ในการนี้ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ได้รับสนองแนวพระราชดำริด้วยการ ปรับปรุงพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นสวนสาธารณะแห่งใหม่ใจกลางเมือง โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๓ ส่วน เพื่อให้ได้ประโยชน์อย่างสูงสุด คือ

ส่วนที่ ๑ เนื้อที่ประมาณ ๕ ไร่ มีการมอบหมายให้กรุงเทพมหานครนำไปก่อสร้างโรงเรียนวัดปทุมวนารามในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งเสร็จเรียบร้อย และได้ใช้เป็นสถานที่จัดการเรียนการสอนมาตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๕๕๐

ส่วนที่ ๒ เป็นสถานที่สำหรับก่อสร้างถนนขนาด ๔ ช่องจราจร เพื่อเชื่อมต่อศูนย์การค้าสยามพารากอนกับศูนย์การค้าเซ็นทรัลเวิลด์ ซึ่งจะช่วยบรรเทาปัญหาการจราจรบนถนนพระรามที่ ๑ และบริเวณใกล้เคียงได้เป็นอย่างดี และเริ่มเปิดใช้งานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๐

ส่วนที่ ๓ เป็นพื้นที่ส่วนที่เหลือทั้งหมด ได้ดำเนินการตามแนวพระราชดำริของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้วยการปรับปรุงให้เป็นสวนสาธารณะเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวและความสดชื่นรื่นรมย์ให้แก่ประชาชนชาวกรุงเทพฯ โดยได้รับพระราชทานนามว่า **สวนปทุมวานานุรักษ์** และได้เสด็จพระราชดำเนินเป็นการส่วนพระองค์มาทรงปลูกต้นยางนาเพื่อความเป็นสิริมงคล เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ และยังได้พระราชทานชื่อมูลนิธิที่จะดูแลบริหารจัดการสวนแห่งนี้ว่า มูลนิธิปทุมวานานุรักษ์

ปัจจุบันพื้นที่สวนปทุมวานานุรักษ์เป็นแหล่งบ่มเพาะต้นไม้หลายชนิดให้เจริญเติบโตเป็นต้นไม้ใหญ่ที่สามารถจะเป็นสวนให้ร่มเงาแก่ประชาชนที่เข้ามาพักผ่อนหย่อนใจในอนาคตอันใกล้ ขณะนี้มีโครงการตกแต่งภูมิสถาปัตยกรรมของบริเวณสวนให้มีความงดงามควบคู่ไปกับความรื่นรมย์ของ

สภาพแวดล้อมที่เขียวขจี ซึ่งในอนาคตสวนแห่งนี้นอกจากจะช่วยเพิ่มพื้นที่สีเขียวซึ่งจะเป็น “ปอด” แห่งใหม่ใจกลางกรุงเทพ ฯ แล้ว ยังมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสภาพแวดล้อมในเมือง เช่น การฟื้นฟูระบบนิเวศธรรมชาติ และมีบทบาทในการเป็นพื้นที่เก็บกักหรือระบายน้ำของบริเวณโดยรอบในวิกฤตการณ์น้ำท่วม เป็นต้น

ลำดับเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระครูปทุมธรรมธาตา (กำ)	๒๔๐๐	๒๔๓๗
๒	พระครูปทุมธรรมธาตา (สิงห์ อคฺคธมฺโม)	๒๔๓๗	๒๔๔๔
๓	พระปัญญาพิศาลเถร (สิงห์)	๒๔๔๔	
๔	พระวิสุทธีสารเถร (ผิว)		
๕	พระปัญญาพิศาลเถร (หนู จิตปญฺโญ)		๒๔๘๔
๖	พระธรรมปาโมกข์ (บุญมั่น มนฺตาสโย)	๒๔๘๔	๒๕๒๒
๗	พระราชวรคุณ (สายหยุด ปญฺญาสาโร)	๒๕๒๒	๒๕๓๖
๘	พระธรรมธัชมนฺี (อมร ญาโณทโย)	๒๕๓๖	ปัจจุบัน

เอกสาร

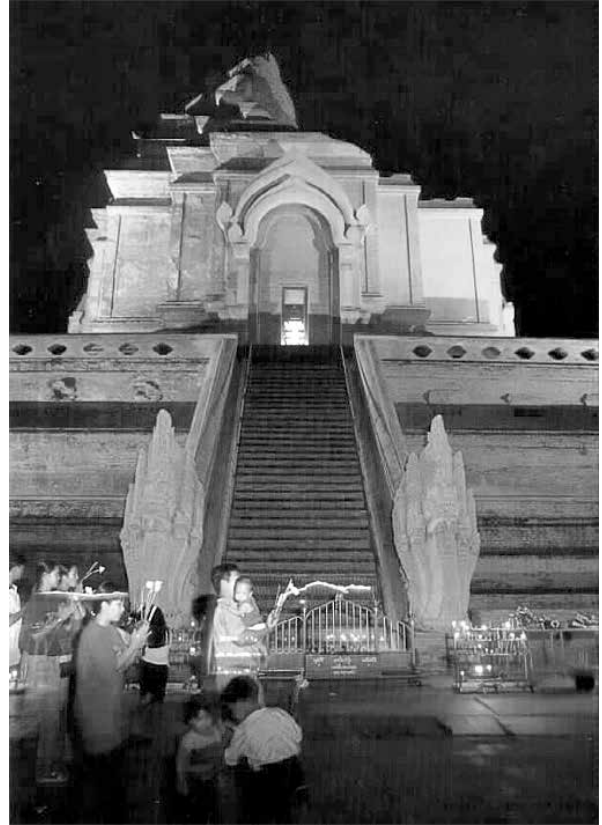
๑. ปทุมวานานุสรณ์ โครงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดปทุมวนาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). ๒๕๕๕ : ๑๘-๑๓๕.
๒. <https://insidewatthai.com/วัดปทุมวนาราม/>

ประวัติวัดเจติยหลวง

สถานที่ตั้ง

ตั้งอยู่บ้านเลขที่ ๑๐๓ ถนนพระปกเกล้า ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมืองเชียงใหม่ เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐ เป็นพระอารามหลวง มีเนื้อที่ ๓๒ ไร่ ๑ งาน ๒๗ ตารางวา ตามโฉนดเลขที่ ๒๕๕๓-๓๕๔๘

สมัยก่อนเรียกว่า “วัดโชติการาม” หรือ “ราชกุฎาคาร” สร้างในสมัยพระเจ้าแสนเมืองมา รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๒๙-๑๙๔๔) ไม่ปรากฏปีที่สร้างวัดแน่ชัด วัดเจติยหลวงเป็นพระอารามหลวงแบบโบราณที่แบ่งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสไว้เป็นสัดส่วน มี ๕ เขตด้วยกันคือเขตพุทธาวาส ๓ สังฆาวาสอีก ๔ ที่ตั้งรายล้อมเขตพุทธาวาสอยู่ทั้ง ๔ ทิศ กิจวัตรประจำวันเช่นไหว้พระสวดมนต์แต่ละสังฆาวาสหรือคณะต่างคนต่างทำในวิหารของตน ถ้าเป็นงานสำคัญ ๆ เกี่ยวกับทางบ้านเมืองหรือศาสนกิจวันสำคัญในทางพระพุทธศาสนาจึงจะร่วมกันจัดในพระวิหารหลวงและถ้าเป็นสังฆกิจสังกรรมสำคัญก็จะร่วมประกอบพิธีในพระอุโบสถ ซึ่งมีอยู่แห่งเดียวในเขตพุทธาวาสและเป็นหมวดอุโบสถที่มีวัดในการปกครอง ๑๒ วัดเหตุที่ได้ชื่อว่า “วัดเจติยหลวง” ตั้งแต่โบราณกาลมาเพราะถือเอาพระธาตุเจติยหลวงเป็นเนमितกนาม (คำว่า หลวง = ใหญ่) กล่าวได้ว่าเป็นเจติยสถานที่สูงใหญ่ที่สุดในประเทศไทยสมัยโบราณ

พุทธาวาสสังฆาวาสทั้ง ๕

๑. พุทธาวาสเขตพุทธาวาส ตั้งอยู่กึ่งกลางสังฆาวาสทั้ง ๔ มีศาสนสถานสำคัญคือพระธาตุเจติยหลวง, พระวิหารหลวง, พระอุโบสถ, พระพุทธไสยาสน์, พระเจดีย์องค์เล็ก ๒ องค์, วิหารเสนาอินทขิล, ศาลกุ่มภักดิ์ เมื่อก่อนเขตพุทธาวาสมีกำแพงล้อมรอบเป็นเอกเทศ (รื้อกำแพงออกเมื่อปี ๒๔๘๐-๑)

๒. สัณหาवासสขมลิน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระธาตุเจดีย์หลวงปัจจุบันเป็นที่ตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษา ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี

๓. สัณหาवासสพfang (ป่าfang) ตั้งทิศตะวันตกขององค์พระธาตุเจดีย์หลวง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งอาคารกาญจนาภิเษก

๔. สัณหาवासหธรรม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือขององค์พระเจดีย์หลวง ปัจจุบันคือคณะหธรรมของวัดเจดีย์หลวง

๕. สัณหาवासพันเตาคือวัดพันเตา ปัจจุบัน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์พระธาตุเจดีย์หลวง

เอกภาพหนึ่งเดียว

ปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ พลตรีเจ้าแก้วมวรัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๙ ซึ่งเป็นองค์สุดท้ายแห่งวงศ์ทิพจักร / ทิพช้าง (พ.ศ. ๒๔๕๒-๒๔๘๒) ได้อาราธนาพระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส กรุงเทพฯ ขึ้นมาบูรณะพัฒนาวัดเจดีย์หลวงจึงได้รวมสังฆาวาสทั้ง ๔ เขตเข้าเป็นหนึ่งเดียวกันในช่วงปีพุทธศักราช ๒๔๗๑-๒๔๗๔ (ยกเว้นสังฆาวาสพันเตาที่ไม่รวม) และเรียกชื่อ “วัดเจดีย์หลวง” ตามโบราณเรียกขานกัน

ช่วงพุทธศักราช ๒๔๗๑-๒๔๘๑ ถือได้ว่า เป็นทศวรรษแห่งการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างสรรค์พัฒนาใหม่ในทุก ๆ ด้านของวัดเจดีย์หลวง ทำการรื้อถอนสิ่งปรักหักพัง แผ้วถางป่าที่ขึ้นคลุมเสนาสนะโบราณสถานต่าง ๆ ออก แล้วสร้างเสริมเสนาสนะใหม่ให้เป็นวัดสมบูรณ์แบบในเวลาต่อมา จนมีพระสงฆ์สามเณรอยู่ประจำปีละมาก ๆ หลังจากขาดการปรับปรุงพัฒนามานานและจัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นให้เป็นศูนย์กลางการศึกษาปริยัติศึกษาแผนใหม่ในจังหวัดเชียงใหม่ (สถานะนี้ปัจจุบันยังคงมีอยู่) ด้วยกรมองการณ์ไกลและผลงานที่เป็นรูปธรรมดังกล่าวจึงทำให้วัดเจดีย์หลวงได้รับการสถาปนาเป็น “พระอารามหลวงชั้นตรี” ชนิด “วรวิหาร” เป็น “วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร” เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๘๑ เป็นต้นมา ตามหลักการแล้ววัดเจดีย์หลวงเป็นพระอารามหลวงมาแต่แรกสร้างแล้ว เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้าง

สถานที่สำคัญในวัดเจดีย์หลวง

๑. พระธาตุเจดีย์หลวง

เป็นพระเจดีย์เก่าแก่อายุกว่า ๖๐๐ ปีสูงที่สุดในอาณาจักรล้านนาและประเทศไทย สร้างครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๓๔ สมัยพระเจ้าแสนเมืองมา กษัตริย์รัชกาลที่ ๗ แห่งราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๒๙-๑๙๔๔) เมื่อพระองค์สวรรคตพระนางติโลกจุฑาพระมเหสีและพระเจ้าสามฝั่งแกนพระราชโอรสของพระองค์ทรงสร้างต่อจนแล้วเสร็จ

ปี พ.ศ. ๒๐๒๒-๒๐๒๔ สมัยพระเจ้าติโลกราชกษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๘๕-๒๐๓๐) ได้ทำการสร้างเสริมพระเจดีย์เสียใหม่ให้มีส่วนสูง ๔๕ วา ฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ ๓๐ วา โดยให้ทำการปรับปรุงตัดแปลง ผสมผสานด้านสถาปัตยกรรมโครงสร้างรูปลักษณะทรงพระเจดีย์เสียใหม่ให้เป็นแบบ “พุทธศิลปสถาปัตยกรรมล้านนา โลหะปราสาทของลังกาและรูปลักษณะทรงเจดีย์แบบพุกามพม่า” ที่สำคัญก็คือได้ตัดแปลงซุ้มจรณะนำมุขเจดีย์ด้านทิศตะวันออกให้เป็นซุ้มและแท่นฐานที่ประดิษฐาน พระพุทธรูปหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) ตลอดเวลา ๘๐ ปีที่พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ ณ นคร เชียงใหม่ (๒๐๑๑-๒๐๙๑) ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวง ๑ ปี ประดิษฐาน ณ ซุ้มจรณะนำมุขตะวันออกของพระธาตุเจดีย์หลวงอีก ๗๙ ปี

ปี พ.ศ. ๒๐๕๕ สมัยพระเมืองแก้วกษัตริย์รัชกาลที่ ๑๑ แห่งราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘) ทำการบูรณะอีกครั้งด้วยการขยายฐานให้ใหญ่ขึ้น เสริมฐานและกำแพงแก้วให้ใหญ่กว่าเดิม ต่อมาปี พ.ศ. ๒๐๘๘ สมัยพระนางเทวีจिरประภา รัชกาลที่ ๑๕ ราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๘๘-๒๐๘๙) เกิดพายุฝนตกหนักแผ่นดินไหวทำให้พระเจดีย์หักพังทลายลงมาเหลือเพียงครึ่งองค์ สุดท้ายจะทำการซ่อมแซมบูรณะให้กลับตั่งเดิมได้ จึงถูกทิ้งร้างให้เป็นเจดีย์ปรักหักพังมานานกว่า ๔ ศตวรรษ

๔ มิถุนายน ๒๕๓๓ รัฐบาลโดยกรมศิลปากรได้ทำสัญญาว่าจ้างให้บริษัทวิศวกรการช่างจำกัดทำการบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์หลวง ใช้ทุนบูรณะ ๓๕ ล้านบาทแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๓๕ พระธาตุเจดีย์หลวงเมื่อบูรณะเสร็จแล้วฐานกว้างด้านละ ๖๐ เมตรเท่ากันทั้ง ๔ ด้านส่วนสูงปัจจุบัน ๔๒ เมตร

ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์แปลโดย ศ.ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร พิมพ์เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๐๑ หน้า ๑๐๔-๑๐๕-๑๑๖-๑๒๐ และหน้า ๑๓๔ กล่าวถึงเจดีย์หลวงไว้ดังนี้ “จุลศักราช ๒๘๙ (พ.ศ. ๑๘๗๔) พระเจ้าแสนภู โปรดให้สร้างเมืองเชียงแสน ต่อมาอีก ๔ ปี ทรงสร้างมหาวิหารขึ้นในท่ามกลางเมืองเชียงแสน” มหาวิหารที่วานี้คือวัดและเจดีย์หลวงองค์ที่ ๑ อยู่ในวัดพระเจ้าตนหลวงเมืองของแสน (อำเภอเชียงแสนจังหวัดเชียงราย) ราชธานีอาณาจักรโยนก

“พระเจ้าแสนเมืองมาพระชนมายุ ๓๙ ครองราชย์สมบัติได้ ๑๖ ปี พระองค์ทรงเริ่มสร้างเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ สร้างยังไม่เสร็จ พระองค์ก็เสด็จสวรรคตพระราชินีผู้เป็นอัครมเหสีของพระองค์ได้โปรดให้ทำยอดพระธาตุเจดีย์หลวงจนแล้วเสร็จ”

“พระธาตุเจดีย์หลวงเมื่อสร้างเสร็จ (พระเจ้าติโลกราชสร้างเสริมให้สูงใหญ่ขึ้น) เรียบร้อยแล้ว มีระเบียบกระพุ่มยอดเป็นอันเดียว”

“พ.ศ. ๒๐๕๕ พระราชา (พระเมืองแก้ว) พร้อมด้วยชาวเมืองทั้งหลาย เอาเงินมาทำกำแพงล้อมพระธาตุเจดีย์หลวง กำแพงนั้นมีถึง ๓ ชั้น ได้เงิน ๒๕๔ กิโลกรัม แล้วเอาเงินจำนวนนั้น แลกเปลี่ยนเป็นมูลค่าทองคำ ซื้อทองคำด้วยเงินจำนวนนั้น ได้ทองคำจำนวน ๓๐ กิโลกรัม แล้วแผ่เป็นแผ่นที่บิหม้องค์พระธาตุเจดีย์ เมื่อรวมกับจำนวนทองคำที่หุ้มพระเจดีย์อยู่เดิมได้น้ำหนักทองคำถึง ๒,๓๘๒.๕๑๗ กิโลกรัม”

ภายในวัดเจดีย์หลวงนอกจากพระธาตุเจดีย์หลวงแล้ว ยังมีพระเจดีย์ขนาดเล็กอีกสององค์ ตั้งกระหนาบพระวิหารอยู่ทั้งเหนือ/ใต้ เยื้องไปทางด้านหน้าพระวิหาร เป็นเจดีย์ที่สร้างมานานแล้ว แต่ไม่ปรากฏหลักฐานปีที่สร้าง เจดีย์องค์ด้านเหนือ รูปทรงฐาน ๔ เหลี่ยมย่อเก็จ ๓ ชั้น ส่วนฐาน ปัทมย่อเก็จซ้อนกัน ๒ ชั้น ตั้งแต่คอระฆังขึ้นไป หุ้มแผ่นทองจังโกปิดทองคำเปลว ปลียอดและฉัตร ทำด้วยทองเหลืองปิดทองคำเปลว เจดีย์องค์นี้ฐาน ๔ เหลี่ยม กว้างด้านละ ๖.๕๕ เมตร สูง ๑๓.๔๓ เมตร พระเจดีย์ทั้งสององค์นี้สร้างแบบศิลปะสถาปัตยกรรมล้านนาเชียงใหม่

๒. พระวิหารหลวง

ตั้งอยู่ห่างจากพระธาตุเจดีย์หลวง ไปทางทิศตะวันออก ๑๕.๘๔ เมตร สร้างครั้งแรกโดยพระนาง ตีโลกจุฑา พระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกน เมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๔ พร้อมทั้งหล่อพระอัฐฐารส พระโมคคัลลานะและพระสารีบุตร อัครสาวก พร้อมทั้งพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประดิษฐานไว้ใน พระวิหาร

พระวิหารหลวง

ต่อมา ปี พ.ศ. ๒๐๑๗ พระเจ้าติโลกราชให้รื้อวิหารหลังเก่า แล้วสร้างใหม่ ขนาดกว้าง ๙ วา ยาว ๑๙ วา ขึ้นแทน มาปี พ.ศ. ๒๐๕๘ พระเมืองแก้วให้รื้อวิหารหลวงหลังเก่า สร้างขึ้นใหม่ในที่เก่าอีกครั้งถึงสมัยพระเมกุฏิสุทิววงศ์ ไฟไหม้พระวิหารหลวงเสียหาย จึงรื้อถอนแล้วสร้างขึ้นใหม่ที่เดิม

มาในยุคเจ้าผู้ครองนคร พ.ศ. ๒๔๒๓ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๑๖-๒๔๔๐) วงศ์ทิพจักร/ทิพช้าง ให้รื้อพระวิหารหลวงหลังเก่า สร้างพระวิหารหลวงหลังใหม่ในที่เดิม

มาในสมัยพลตรีเจ้าแก้วนารัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๙ พระเดชพระคุณพระอุบาลี
คุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงรูปแรก (ยุคใหม่) ให้รื้อพระวิหารหลวง
หลังเก่าออกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๑ แล้วสร้างพระวิหารหลวงขึ้นหลังใหม่ในที่เดิม กว้าง ๑๙. ๗๐ เมตร
ยาว ๕๐.๘๐ เมตร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ถือเป็น การสร้างครั้งที่ ๖

ตั้งแต่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๑๖ เป็นต้นมา พระวิหารหลวง
จึงเป็นทั้งพระวิหารและพระอุโบสถในหลังเดียวกัน และได้เลิกใช้อุโบสถหลังเก่าที่ตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตก
พระธาตุเจติยหลวงประกอบสังฆกรรมตั้งแต่ปี ๒๕๑๘ เพราะคับแคบ เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๒
จึงได้ทำการผูกพัทธสีมาฝังลูกนิมิต โดยกันเขตร่วมในพระวิหารหลวง ๓ ห้องคือ ห้องที่ ๖, ๗, ๘,
(นับจากประตูใหญ่ด้านหน้าพระวิหาร) เป็นพระอุโบสถ

ในการบูรณะสร้างเสริมพระวิหารหลวงใหม่ครั้งที่ ๗ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๘-๒๕๕๑ ให้ถือเอา
ศิลป-สถาปัตยกรรมแบบล้านนาเดิม ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗
สร้างไว้ทุกอย่างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ แต่ได้มีการปรับปรุงให้มีส่วนสูงโปร่งขึ้น มีซุ้มหน้าต่าง หลังคามุข
หน้าพระวิหารลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น พื้นหลังคา ๒ ตับ ขยายพื้นที่มุขโถงด้านหน้าพระวิหารให้มากขึ้น
หลังคามุขหลังพระวิหารลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น (หลังเก่า ๒ ชั้น) พื้นหลังคา ๒ ตับ เพิ่มพื้นที่โถงด้านหลัง
พระวิหารให้มากขึ้น และมีหลังคา หน้าบันเป็นลายไม้แกะสลักพันธุ์พฤกษา

พระวิหารกว้าง ๑๘.๔๐ เมตร ยาว ๖๓.๑๐ เมตร สูง ๒๓.๒๕ เมตร (ไม่นับปราสาทเพ็อง)
ถือเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ มีหน้าต่างรวม ๒๐ ช่อง ๒ ประตูเล็กข้างพระวิหารด้านทิศเหนือ / ใต้
๔ ประตูเล็กด้านหน้า/หลังพระวิหาร ๒ ประตูใหญ่ทางเข้าพระวิหารด้านหน้า (ซุ้มประตูโขง) ขั้นตอน
การบูรณะพระวิหารหลวงครั้งที่ ๗ มีดังนี้ :-

๑. ทำการรื้อถอนพระวิหารหลังเก่า รื้อถอนโครงสร้างข้างบนและเสาดอก คงผนังและฐาน
วิหารไว้ เป็นแต่กะเทาะปูนฉาบที่หมดอายุออก ทำการโบกปูนฉาผนังใหม่จึงเรียกว่า บูรณะใหม่
แทนที่จะเรียกว่า สร้างใหม่ ช่วงวันที่ ๒๑ กรกฎาคม - ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๘ (งบประมาณของวัด
๒,๓๖๓,๓๐๖.๐๐ บาท)

๒. ทำการบูรณะพระวิหารหลวงระยะที่ ๑ รัฐบาลจัดสรรเงินจากงบประมาณรายจ่ายปี ๒๕๔๙
ส่วนที่เป็นงบกลางเฉพาะกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม เริ่ม ๑๘ กันยายน ๒๕๔๙ - ๑๗
กันยายน ๒๕๕๐ รวมระยะเวลาก่อสร้าง ๓๖๕ วัน (รวม ๑๑ งดงาน งบประมาณ ๒๐,๐๐๐,๐๐๐.๐๐
บาท)

๓. การบูรณะพระวิหารหลวงระยะที่ ๒ รัฐบาลจัดสรรเงินจากงบประมาณรายจ่ายประจำ
ปีงบประมาณ ๒๕๕๐ ของกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมเริ่ม ๒๗ มีนาคม ๒๕๕๐ - ๒๒ กันยายน
๒๕๕๑ รวมระยะเวลาก่อสร้าง ๕๔๘ วัน (รวม ๑๘ งดงาน งบประมาณ ๓๐,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท)

พญานาคคู่พระวิหารหลวง สองข้างบันไดทางเข้าประตูหน้าพระวิหารหลวง เหนือราวบันไดก่อเป็นรูปพญานาคชูเศียรทางวัดพันกันเหนือประตูพระวิหารทำได้สัดส่วน สีสันลายปูนปั้นเกล็ดนาค ฝีมือประณีตงดงามมาก กล่าวกันว่า เป็นรูปพญานาคสวยที่สุดในภาคเหนือ นคราวันไดสร้างพร้อมพระวิหารหลังแรก แต่รื้อสร้างใหม่หลายครั้ง พญานาคคู่ปัจจุบัน พระครูบาปัญญา วัดแสนฝาง เป็นผู้สร้าง แต่ได้รับการบูรณะหลายครั้ง ผลงานของท่านที่ยังปรากฏอยู่คือ นาควัดแสนฝาง อำเภอเมือง วัดป่าแะ อำเภอแมริม วัดหัวริน อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ท่านมีชีวิตร่วมสมัยรัชกาลที่ ๔ ราชวงศ์จักรี

พญานาคคู่พระวิหารหลวง

๓. พระอัญญาสาร

พระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระวิหารหลวงซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสำริด ปางห้ามญาติ สูง ๘.๒๓ เมตร (๑๖ ศอก ๒๓ ซม.) พร้อมทั้งพระอัครสาวกคือพระโมคคัลลานะ สูง ๔.๔๓ เมตร และพระสารีบุตร สูง ๔.๑๙ เมตร หล่อโดยพระนางตีโลกจุฑา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๔ นอกจากทำการหล่อพระอัญญาสาร พระอัครสาวกทั้งสององค์แล้ว ยังได้หล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ จำนวนมาก ประดิษฐานรายล้อมพระอัญญาสารอยู่ด้านหน้า และผินพระพักตร์สู่ทิศต่าง ๆ การหล่อพระพุทธรูปขนาดต่าง ๆ ครั้งนั้น ต้องใช้เบ้าเตาหลอมทองจำนวนมาก เป็นพันเตา พันเบ้า ต่อมาสถานที่ตั้งเตาหลอมทองหล่อพระพุทธรูป ได้สร้างเป็นวัดและเรียกชื่อว่า **วัดพันเตา**

พระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระวิหารหลวง

๔. วิหารเสอินทซึล

อินทซึล คือ หลักเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ในวิหารแบบจตุรมุข รูปลักษณ์คล้ายมณฑปหลังคาสองชั้น ชั้นล่างมี ๔ มุข ชั้นบนมี ๒ มุข เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มุงด้วยไม้เกล็ด หน้าบันมุขชั้นล่างทั้ง ๔ มุข และหน้าบันมุขชั้นบนทั้ง ๒ มุข มีลายเขียนสี และเหนือหน้าบันมีช่อฟ้าใบระกาปิดกระจกสี ศิลปกรรมล้านนาสวยงาม เสอินทซึลตั้งอยู่กึ่งกลางวิหาร เป็นเสาปูนปั้น ติดกระจกสีสูง ๑.๓๕.๕ เมตร วัตรอบเสาได้ ๕.๖๗ เมตร แทนฐานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเหนือเสอินทซึลสูง ๙๗ เซนติเมตร วัตรอบได้ ๓.๔ เมตร เสอินทซึลสร้างขึ้นเมื่อครั้งพระเจ้ามังรายสร้างนครเชียงใหม่ ปี พ.ศ. ๑๘๓๙ แรกสร้างอยู่ที่วัดสะดือเมือง ข้างหอศิลป์วัฒนธรรมเชียงใหม่ พระเจ้ากาวิละเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๑ วงศ์ทิพจักร ทิพช้าง (พ.ศ. ๒๓๒๔-๒๓๕๘) ให้ย้ายเสอินทซึลมาไว้ที่วัดเจดีย์หลวง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๓

วิหารเสอินทซึล

ภายในวิหารเสอินทซึล

เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่บ้านเมืองและผู้คนชาวเชียงใหม่ และฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ทั้งเพื่อเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูกตเวที การระลึกการะ รำลึกถึงบูรพชน ทุก ๆ ปีจึงมีการจัดงานฉลองสมโภชเสอินทซึลเป็นเวลา ๗ วัน ด้วยการบูชาด้วยข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน น้ำอบน้ำหอม การละเล่นพื้นเมือง ศิลปะพื้นบ้านต่าง ๆ ที่เรียกว่างานประเพณีบูชาเสอินทซึล เริ่มงานวันแรก ๑๒ ค่ำ เดือน ๘ เหนือ งานวันสุดท้าย ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๙ (ภาคเหนือนับเดือนเร็วกว่าภาคอื่น ๆ ๒ เดือน) ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๙ เป็นวันทำบุญอุทิศบูรพชน ชาวเชียงใหม่เรียกว่า “เดือน ๘ เข้าเดือน ๙ ออก”

๕. ต้นยางใหญ่ไม้หมายเมือง

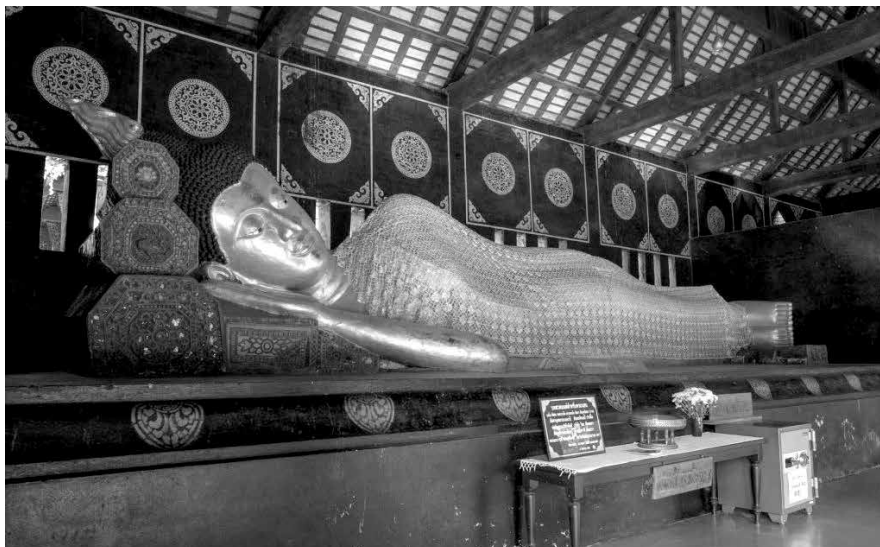
ต้นยางนาและกุ่มภักดิ์ในวัดเจติยหลวง มีต้นยางใหญ่ ๓ ต้น อายุกว่า ๒๐๐ ปี ปลุกสมัยพระเจ้ากาวิละ ต้นหนึ่งอยู่กึ่งกลางระหว่างวิหารอินทขิลและศาลกุ่มภักดิ์ด้านหน้าวัด ซึ่งเป็นต้นที่ใหญ่และสูงที่สุด วัตรอบโคนได้ถึง ๑๐.๕๖ เมตร ส่วนสูงไม่ต่ำกว่า ๔๐ เมตร ต้นที่สองอยู่ตอนกลางทางทิศใต้กำแพงวัด ต้นที่สามซึ่งเล็กกว่าสองต้น อยู่ทิศตะวันตกของวัด ส่วนกุ่มภักดิ์ที่สร้างไว้เพื่อให้คอยรักษาเสาอินทขิลมีอยู่ ๒ ต้น ๒ ศาล คือ ด้านหน้าวัดติดกำแพงใกล้วัดพันเตา และติดกับสนามโรงเรียนเมตตาศึกษาในพระราชูปถัมภ์ฯ โรงเรียนเอกชนการกุศลของวัด เสาอินทขิลต้นยางกุ่มภักดิ์ และรูปปั้นพระฤๅษี เป็นของคู่กัน จะขาดอย่างหนึ่งอย่างใดไปไม่ได้

ต้นยางใหญ่ไม้หมายเมือง

๖. พระพุทธไสยาสน์หรือพระนอน

เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่ สันนิษฐานว่าสร้างสมัยพระเมืองแก้วรัชกาลที่ ๑๑ ราชวงศ์มังราย (ครองราชย์ ๒๐๓๐ - ๒๐๖๐) มีพระพุทธรูปลักษณะงดงามมาก หันพระเศียรสู่ทิศใต้ พระพักตร์หันเข้าหาพระธาตุเจติยหลวง สร้างด้วยปูนปั้นลงรักปิดทอง สูง ๑.๘๓ เมตร ยาว ๘.๗๐ เมตร ประดิษฐานอยู่ในวิหารทางทิศตะวันตกขององค์พระธาตุเจติยหลวง ได้รับการบูรณะใหม่ทั้งองค์พร้อมกับวิหารหลังปัจจุบัน

พระพุทธไสยาสน์หรือพระนอน

เมื่อวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๕๑ แล้วเสร็จเดือนมีนาคม ๒๕๕๒ (สิ้นทุนทรัพย์ ๒, ๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท)
นางฐาวรา หวังหลี่ ให้ความอุปถัมภ์ ทำบุญสมโภชถวายวัด เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๕๒

๗. บ่อเปิง

บ่อน้ำใหญ่ ลึก ก่ออิฐกันดินพังไว้อย่างดี ส่วนขอบปากบ่อก่ออิฐฉาบปูนสูงกว่าระดับพื้นดิน ๘๒ เซนติเมตร อยู่ห่างพระเจดีย์ไปทางทิศใต้ ๕๗.๗๕ เมตร คำว่า “เปิง” แปลว่า “คู่ควร-เหมาะสม” หมายถึงเป็นบ่อน้ำใหญ่ สมกับที่ขุดขึ้นเพื่อนำน้ำมาใช้ในการก่อสร้างพระธาตุเจดีย์หลวง ที่เป็นพระเจดีย์สูงใหญ่ที่สุดในเมืองเชียงใหม่ ตามประวัติบอกว่าการขุดสมัยพระเจ้าติโลกราชทรงสร้างเสริมพระธาตุเจดีย์หลวง (๒๐๒๒-๒๐๒๔) เมื่อก่อนนั้นทั่วทั้งวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร มีบ่อน้ำถึง ๑๒ บ่อ ถูกถมไปก็มี เพื่อเอาพื้นที่สร้างถาวรวัตถุ

นอกจากบ่อน้ำแล้ว ด้านมุมวัดติดกำแพงทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ทิศใต้ ยังมีสระน้ำขนาดใหญ่และลึกอยู่สองสระ ซึ่งเกิดขึ้นจากการขุดเอาดินมาทำอิฐก่อสร้างพระธาตุเจดีย์หลวง จึงถือว่าเป็นของเก่าโบราณคู่กับพระเจดีย์ ควรแก่การอนุรักษ์ไว้อย่างยิ่ง

๘. หอธรรมและพิพิธภัณฑสถานวัดเจดีย์หลวง

เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๑๗ พระเจ้าติโลกราชได้สร้างพระวิหารหลวงเสียใหม่ พร้อมทั้งให้สร้างหอธรรม (หอพระไตรปิฎก) ไว้ทางด้านเหนือองค์พระเจดีย์คือ สังฆาวาสหอธรรมและด้านใต้ในเขตพุทธาวาส แต่ที่มีหลักฐานมีอาคารหอธรรมสืบทอดมาให้เห็นจนถึงปี ๒๕๓๐ จะด้วยการบูรณะหอธรรมเก่าไว้หรือสร้างขึ้นใหม่ก็ตามคือหอธรรม ในคณะหอธรรมวัดเจดีย์หลวง ตรงกับซุ้มจรณะด้านเหนือพระธาตุเจดีย์หลวง ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เมื่อจะสร้างกุฏิสมเด็จ จึงรื้ออาคารหอธรรมหลังเก่าออก แล้วสร้างหอธรรมใหม่ขึ้นแทน ณ มุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด ต่อมาวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา ได้รื้อถอนพร้อมกับถมสระสร้างอาคารพระพุทธรูปนวราภรณ์ อาคารเรียนและหอประชุมขนาดใหญ่ ๓ ชั้น ทางวัดจึงรื้อถอนอาคารรุจิรวงศ์ ออก เอาพื้นที่สร้างพิพิธภัณฑสถานและหอธรรมหลังใหม่แบบเรือนยอดหรือปราสาท เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๙ แล้วเสร็จ ๒๗ มีนาคม ๒๕๕๑ (งบประมาณ ๔,๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท)

วัดเจดีย์หลวงเป็นแหล่งสะสมรักษา ค้นพบ คัมภีร์ใบลาน วรรณกรรมสำคัญ ๆ จำนวนมาก อาทิ โคลงเมืองเป้า โคลงปทุมสังกา โคลงมังทรารบเชียงใหม่ โคลงอมราพิศवास (ศ.เกียรติคุณ มณีพยอมยงค์ พิธีบวงสรวง ประวัติวัดโชติการาม ๒๕๓๓) และตู้พระธรรมเก่าแก่มีค่าอีกมากมายรวมทั้งหนังสือวรรณกรรม ตำนานต่าง ๆ ที่พระมหาหมื่น วุฑฒิญาโณ แห่งวัดเจดีย์หลวงผู้เป็นนักประวัติศาสตร์ นักปราชญ์ คนสำคัญของเชียงใหม่ ล้านนาไทย ได้ศึกษาค้นคว้า ปกรวรรตต้นฉบับ คัมภีร์เก่า เขียนหรือแต่งหนังสือขึ้นใหม่ รวบรวมไว้จำนวนมาก

๙. พระมหาจักรายณะ

ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลังเล็ก อยู่ห่างพระเจดีย์ไปทางทิศเหนือ พระธาตุเจดีย์หลวง คณะหอธรรม ๔๖.๐๗ เมตร ก่อด้วยอิฐฉาบปูน ทาสีทองสูง ๓.๗๐ เมตร หน้าตักกว้าง ๓.๒๘ เมตร

พระมหากัจจายนะ

ไม่มีหลักฐานว่าสร้างเมื่อใด แต่เชื่อว่าเก่าแก่หลักฐานพอ ๆ กับพระนอน พระมหากัจจายนะอีกองค์ อยู่ติดกับวิหารพระพุทธไสยาสน์ เป็นของสร้างใหม่ เมื่อก่อนอยู่หน้าวัด ย้ายมาไว้ใกล้วิหารพระนอน เมื่อปี ๒๕๓๘

๑๐. กุฏิแก้วนารัฐ

กุฏิหลังแรกของวัด ที่เป็นถาวรวัตถุสร้างด้วยไม้สักทั้งหลัง เจ้าแก้วนารัฐสร้างถาวรวัตถุเจดีย์หลวง เมื่อปี ๒๔๗๑ เป็นอาคารไม้สองชั้น หันหน้าสู่พระวิหารทางทิศเหนือ มีสามมุข มุขกลางคือ มุขจามรี มุขตะวันตกคือ มุขราชบุตร (วงศ์ตะวัน) สร้างเสริมใหม่เมื่อปี ๒๕๑๑ ส่วนมุขตะวันออก คือ มุขแก้วนารัฐเป็นส่วนของอาคารกุฏิแก้วนารัฐ สร้างครั้งแรกปูพื้นด้วยกระดานไม้สักเชื่อมต่อกันทั้งสามมุข มุงด้วยกระเบื้องดินขอพื้นเมือง (ปลายปี ๒๕๓๗-๒๕๓๘) ทายาทพ่อเจ้าแก้วนารัฐคือ เจ้าระวิพันธุ์ สุจริตกุล พร้อมญาติมิตรเจ้านายฝ่ายเหนือ ได้บริจาคทรัพย์ทำการบูรณะใหม่ทั้งหลัง

กุฏิแก้วนารัฐนี้สมควรได้รับการอนุรักษ์ไว้ แม้จะทำการปรับปรุงซ่อมแซมใหม่ ก็ควรรักษารูปทรงเดิมไว้ หากทำเป็นอาคารสำหรับเก็บรักษาศิลปวัตถุ ปุชนียวัตถุ ของเก่าของมีค่าต่าง ๆ บรรดาที่มีในวัด รวบรวมมาจัดเป็นหมวดหมู่ไว้ ให้เป็นแบบพิพิธภัณฑ์ ก็จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างหาที่สุดมิได้

๑๑. พระพุทธเฉลิมสิริราช

ช่วงปี ๒๕๓๐-๒๕๔๐ มีมหามงคลสมัยในบ้านเมืองคือ ๒๕๓๔ พระธาตุเจดีย์หลวงครบ ๖๐๐ ปี, ๑๒ เมษายน ๒๕๓๙ เชียงใหม่ครบ ๗๐๐ ปี, ๙ มิถุนายน ๒๕๓๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์สมบัติครบ ๕๐ ปี คณะสงฆ์วัดเจดีย์หลวงวรวิหารที่มีพระธรรมดิลก (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาสเป็นประธาน พร้อมด้วยศรัทธาประชาชนชาวเชียงใหม่จึงมีมติเป็นเอกฉันท์ เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๓๗ ให้สร้างพระพุทธรูปหยกประดิษฐานไว้ ณ ซุ้มจระนำมุขตะวันออก พระธาตุเจดีย์หลวง ที่พระพุทธรูปมหาณัตถนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) เคยประดิษฐานอยู่

ในโอกาสสำคัญนี้ พระราชธรรมเจติยาจารย์ (วิริยงค์ สิริขันธ์โร) เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ และนางรัตนา สมบุญธรรม เจ้าของโรงเรียนมนตเสรี สำโรงเหนือ จังหวัดสมุทรปราการ อุปถัมภ์ การจัดหาหยกสี่เหลี่ยมจากเมืองแวนคูเวอร์ ประเทศแคนาดา มาสร้างเป็นพระหยกครั้งนี้

๒๙ มิถุนายน ๒๕๓๗ เวลา ๑๒.๓๙ น. สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจิมหยก ณ วัดธรรมมงคล ๙ ธันวาคม ๒๕๓๗ ลงมือแกะสลักที่โรงงานบ้านจ้อย ต.โป่งผา อ.แม่สาย จ.เชียงรายตามหุ่นต้นแบบพุทธศิลป์ “**พระคงเจดีย์หลวง**” ที่ประดิษฐานอยู่ ณ ชุ่มจรณะด้านทิศเหนือองค์พระธาตุเจดีย์หลวง

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ สร้างเสร็จสมบูรณ์เป็นพระพุทธรูปแบบสิงห์ ๓ สมาธิราบ ปางตรัสรู้ พระหัตถ์ขวาวางทับพระหัตถ์ซ้าย ทอดไว้เหนือพระเพลา พระเมลาตีตุม มีเม็ดพระศกขมวดก้นหอย สันหาฎิเล็ก ยาว พาดพระอังสาแนบพระวรกายลงถึงพระนาภี ด้านพระปฤษฎางค์พาดลงถึงพระอาสน์ สูง ๗๐ เซนติเมตร หน้าตักกว้าง ๕๒ เซนติเมตรหนัก ๙๙.๓ กิโลกรัม

๒๕ มีนาคม ๒๕๓๘ เวลา ๐๘.๐๐ น. อัญเชิญพระพุทธรูปหยกไปประดิษฐาน ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ในพระบรมมหาราชวัง เพื่อทรงพระราชทานนามพระพุทธรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานนามว่า “**พระพุทธเฉลิมสิริราช**” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จแทนพระองค์พระราชทานนาม พระพุทธรูป ทรงเจิม ทรงพระสุหร่าย

๒๘ มีนาคม ๒๕๓๘ เวลา ๐๗.๐๐ น. อัญเชิญพระพุทธรูปเฉลิมสิริราช จากวัดธรรมมงคล กรุงเทพฯ สู่เชียงใหม่ โดยทางรถยนต์ เวลา ๑๖.๕๔ น. ถึงสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ประดิษฐาน ณ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ๑ คีน ๒๙ มีนาคม ๒๕๓๘ เวลา ๑๖.๐๖ น. อัญเชิญสู่วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร

๑-๙ เมษายน ๒๕๓๘ ฉลองสมโภชพระธาตุเจดีย์หลวง พระพุทธเฉลิมสิริราช ๓ เมษายน ๒๕๓๘ ภาคเช้า นายชวน หลีกภัย นายกรัฐมนตรี เป็นประธานเปิดงานสมโภช ภาคค่ำ เวลา ๑๙.๕๙ น. สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นประธานจุดเทียนชัยพิธีมหาพุทธาภิเษกสมโภช มีสมเด็จพระราชาคณะ พระเถรานุเถระ ๖๐๐ รูป นั่งสมาธิภาวนา แผ่เมตตา รอบองค์พระธาตุเจดีย์หลวง (มีฝนโปรยลงมา)

๒๐ เมษายน ๒๕๓๘ เวลา ๑๐.๕๕ น. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงประกอบพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปเฉลิมสิริราชขึ้นประดิษฐาน ณ ชุ่มจรณะด้านทิศตะวันออกองค์พระธาตุเจดีย์หลวง

๑๒. วิหารบูรพาจารย์หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต

เป็นสถาปัตยกรรมสกุลช่างล้านนา จำลองแบบมาจากวิหารวัดต้นแก้วหรือวัดอินทราวาส หมู่ ๔ ต.หนองควาย อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ซึ่งเป็นวิหารเก่าแก่สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๑ สมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๖ วงศ์ทิพจักร ทิพช้าง เป็นอาคารกว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร (งบประมาณ ๖,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท นางฐาวรา หวังหลี และคณะเป็นเจ้าภาพ) พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) เป็นประธานวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ สร้างแล้วเสร็จทำพิธีถวายเมื่อวันที่ ๗ พฤศจิกายน ๒๕๔๖

วิหารบูรพาจารย์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานบุษบกบรรจุอัฐิธาตุ ฟันกราม และรูปเหมือนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งครั้งหนึ่งหลวงปู่มั่นเคยพำนักอยู่วัดเจติยंहलग ปฏิบัติศาสนกิจช่วยงานพระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๔ และเป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๑ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ก่อนจะออกปฏิบัติธรรมอยู่ตามป่าเขา บริเวณด้านหน้าวิหารหลวงปู่มั่น เยื้องไปทางทิศใต้เล็กน้อย เคยเป็นที่ตั้งกุฏิหินชเวตที่หลวงปู่มั่นเคยพำนัก

๑๓. วิหารจตุรมุขบูรพาจารย์

เป็นปูชนียสถานประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ อัฐิธาตุพระสงฆ์สุปฏิปันโน สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต และรูปเหมือนของพระธรรมวิสุทธิมงคล วิหารจตุรมุขบูรพาจารย์ที่สร้างไว้ เคียงคู่กับวิหารบูรพาจารย์หลวงปู่มั่น หันหน้าสู่ทิศตะวันออก มีบันไดทอดลงสู่ลานประทักษิณพระธาตุเจติยंहलग

วางศิลาฤกษ์ทำการก่อสร้าง เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๗ อันเป็นวันทำบุญอายุครบ ๘๗ ปี พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาสวัดเจติยंहलगวรวิหาร โดยพระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน) และพระพุทธพจนวราภรณ์เป็นประธานร่วม ในการวางศิลาฤกษ์ นางฐาวรา หวังหลี่ เป็นเจ้าภาพให้ความอุปถัมภ์ในการก่อสร้าง (สิ้นทุนทรัพย์ ๔,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท) เป็นอาคารขนาดกว้าง ๑๐.๕๐ เมตร ยาว ๑๐.๕๐ เมตร สร้างเสร็จทำบุญสมโภชถวายเป็นสมบัติพระศาสนาเมื่อวันที่ ๑๓-๑๔ มกราคม ๒๕๔๘

วิหารจตุรมุขบูรพาจารย์ เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมแบบพื้นบ้านล้านนาลำปาง จำลองแบบมาจากมณฑลจตุรมุขวัดปงสนุกใต้ (กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนไว้เป็นวัดปงสนุกเหนือ อันเป็นวัดที่วัดน้อยในชุมชนเดียวกัน เพียงแต่แยกเป็นเหนือ ทิศใต้) ซึ่งเป็นวัดประจำชุมชนปงสนุก ตำบลเวียงเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ชุมชนปงสนุกนี้เป็นชาวโยนกเชียงแสน ที่ถูกกวาดต้อนมาสมัยเจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ที่ ๒ (พระเจ้าดวงทิพย์) บริเวณชุมชนปงสนุก เคยเป็นวัดเก่าแก่สืบมาแต่ครั้งพระเจ้าอนันทยศ พระโอรสของพระนางจามเทวี ชาวโยนกเชียงแสนได้ฟื้นฟูขึ้นเป็นวัดอีกครั้ง ต่อมาในสมัยเจ้าผู้ครองนครลำปางองค์ ๗-๘ (ราว พ.ศ. ๒๔๒๙-๒๔๓๐) พระอาโนชัยธรรมจินดามุนี (ครูบาโน) จึงได้สร้างมณฑลจตุรมุขอันเป็นสถาปัตยกรรมทรัพย์สิน “ทางศรัทธา” ชั้นเยี่ยมของเมืองลำปาง

๑๔. อุโบสถหลังเก่า

เป็นสถาปัตยกรรมพื้นบ้านล้านนาของผู้ครองนคร ที่ยังไม่ถูกครอบงำด้วยงานศิลปะและสถาปัตยกรรมจากภูมิภาคอื่น สร้างในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ วงศ์ทิพจักร เชื่อเจ็ดตน “เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๓ พระองค์โปรดให้หรือพระวิหารหลวงหลังเก่า แล้วสร้างพระวิหารใหม่ สร้างพระอุโบสถวิหารพระนอน กุฏิสงฆ์ และโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระอัฐารสพร้อมพระอัครสาวกทั้งสอง เจดีย์รายสององค์ วิหารเสอาอินทขิล ศาลกุ่มภัณฑ์ ซุ้มพระฤๅษี พอปี พ.ศ. ๒๔๒๙ โปรดให้ทำบุญฉลองพร้อมกับวิหารวัดพันเตา, วิหารวัดสบขี้มัน วิหารวัดหอธรรม”

อุโบสถหลังเก่า แม้ได้รับการบูรณะหลายครั้ง หลังสุดบูรณะเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ แต่ด้วยเหตุที่วัสดุอุปกรณ์หมดอายุผุพัง ทำให้โครงสร้างหลังคาผุกร่อน บันลมแตกหัก ปูนฉาบโป่งพองหลุดร่วง ไม้ฝ้าเพดาน ฝ้าชั้นราหมดอายุ กระเบื้องมุงหลังคาแตกหัก พอเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่เมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐ จึงทำให้เกิดการแตกร้าวทรุดหนัก สำนักศิลปากรที่ ๘ เชียงใหม่ กรมศิลปากร

จึงได้เข้ามากำกับดูแลและจัดสรรงบประมาณ เป็นจำนวนเงิน ๒,๓๔๕,๑๗๙.๐๐ บาท มาทำการบูรณะ เพราะเป็นโบราณสถานที่จะต้องบูรณะให้คงสภาพเดิมไว้ เริ่มทำการบูรณะ ๑๖ มีนาคม ๒๕๕๒ เสร็จ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๒ แบ่งเป็น ๕ งวดงานตามสัญญา

ปัจจุบันวัดเจดีย์หลวงวรวิหารมีอุโบสถาคารสองหลังคือ

๑) กำหนดเอาเขตร่วมในพระวิหารหลวง ๓ ห้องเป็นอุโบสถ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อปี ๒๕๑๖ ผูกพัทธสีมา ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๒ เป็นสถานที่ประกอบสังฆกรรมต่าง ๆ แทนอุโบสถหลังเก่าที่คับแคบ และทรุดโทรม

๒) อุโบสถหลังเก่าที่ยังคงสถานะเดิมไว้ ด้วยเป็นหนึ่งในหมวดอุโบสถสำคัญในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่ ๔ หมวดมาแต่โบราณ มีวัดต่าง ๆ ขึ้นอยู่ในปกครอง ใช้อุโบสถทำสังฆกรรมร่วมกัน ๑๒ วัด จำต้องอนุรักษ์ประวัติศาสตร์และประเพณีปฏิบัติของพื้นที่ไว้ นอกจากความเป็นโบราณสถานที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนไว้เป็นสมบัติของชาติแล้ว

๑๕. ขงาทองคำล้ำค่า

ก่อนเวลา ๑๑.๐๐ น. เล็กน้อยของวันที่ ๒๐ ม.ค. ๒๕๔๔ นายจิรพันธ์ กิติบุตร ไวยาวัจกรวัดเจดีย์หลวงวรวิหารได้นำขงาทองคำ ๒ หัว มามอบให้พระธรรมดิลก เจ้าอาวาสวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร ณ กุฏิจันทร์กุศล เพื่อให้ทางวัดเก็บรักษาดูแล และให้ประชาชนได้ชม ได้ศึกษา

ขงาทองคำทั้ง ๒ หัวนี้ เป็นศิลปวัตถุโบราณที่ได้จากบริเวณฐานวิหารเก่าสังฆาวาสสบขม้น (เมื่อครั้งสำรวจวัดในเมืองเชียงใหม่ ปี พ.ศ. ๒๓๘๐ บริเวณที่ตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษาในพระราชูปถัมภ์ฯ ในวัดเจดีย์หลวงวรวิหารปัจจุบัน เป็นที่ตั้งวัดสบขม้น) เมื่อก่อนเป็นวัดหรือเขตสังฆาวาสหนึ่งในสี่ที่รายล้อมเขตพุทธาวาส พระธาตุเจดีย์หลวงอยู่ ต่อมาปี ๒๔๗๑ สมัยพระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสรูปแรก (๒๔๗๑-๒๔๗๓) ในยุคฟื้นฟูวัดเจดีย์หลวง ได้ยุบสังฆาวาสต่าง ๆ รวมเป็นวัดเดียวกันกับวัดเจดีย์หลวงตั้งแต่นั้นมา

ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ พระวินัยโกศล (จันทร์ กุศล) ผู้ริเริ่มก่อตั้ง บริหารโรงเรียนเมตตาศึกษา ในช่วงก่อตั้งได้ย้ายโรงเรียนเมตตาศึกษามาไว้ในเขตสังฆาวาสสบขม้น จึงให้รถไถมาเกรดปรับพื้นที่วิหารเก่าสังฆาวาสสบขม้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ก่อสร้างอาคารเรียนถาวร “ตึกกิมเฮียง บำรุงนวก” (รื้อออกเพื่อสร้างอาคารอนุสรณ์ ๘๔ ปีพระธรรมดิลก เมื่อกลางปี ๒๕๔๓)

ในการปรับพื้นที่ในวันที่ ๗ ธ.ค. ๒๕๐๒ ได้พบของมีค่าคือขงาทองคำประดับพลอยหรือทับทิม ๒ หัวน่าจะเป็นขงาสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องทรงเครื่องบูชาสำหรับพระพุทธรูปสำคัญ หรืออาจจะเป็นพระพุทธรูปสำคัญคู่พระบารมีกษัตริย์ ราชวงศ์องค์ใดองค์หนึ่งสมัยราชวงศ์มังราย เหมือนพระเสด็จคมนตรี หรือพระแก้วขาวแห่งวัดเชียงมั่น เมื่อก่อนเป็นพระพุทธรูปคู่พระบารมีพระนางจามเทวี แห่งนครหริภุญไชย ต่อมาปี พ.ศ. ๑๘๒๔ สมัยพระยาธิบยา พระเจ้ามังรายยัตหริภุญไชยได้พระเสด็จคมนตรีก็กลายเป็นพระพุทธรูปคู่พระบารมี พระเจ้ามังราย เสียตายที่ไม่พบพระพุทธรูปคู่ขงา และขงาก็พบเพียง ๒ หัวเท่านั้น ขงาที่พบครั้งนี้มี ๒ แบบด้วยกันคือ

๑. ขญาทองคำที่ปลายนูนแบบขมวดก้นหอย ยอดฐานขญากลมแล้วเรียวเล็กจนถึงยอดสุด (แบบรูปทรงปราสาทขอม) ตรงยอดสุดเป็นรอยฝังอัญมณีประดับไว้ (คงหลุดหายไปนานแล้ว) มีพลอยหรือทับทิมประดับอยู่ส่วนฐานของยอดขญา ๓ อันเล็ก ๆ ขญาแบบที่บนี้มีส่วนสูง ๑๔ ซม. วัดรอบ ๒๗.๕ ซม. น้ำหนักทอง ๙ บาท (น้ำหนักน่าจะมากกว่านี้เพราะไม่ได้ชั่งดู เขียนตามคำบอกพระครูจिरาย ๆ ผู้ที่พบครั้งแรก)

๒. ขญาทองคำแบบโปร่งลายฉลุส่วนหน้า (หน้าผาก) ของขญา มีอัญมณีสีเขียวครามประดับอยู่ ๒ อัน อันบนใหญ่ราวเมล็ดถั่วเหลือง ใหญ่กว่าอันที่อยู่ต่ำติดขอบขญา ๒ เท่า ด้านหลังของขญา มีรอยฝังอัญมณีประดับขนาดเขื่องที่หลุดหายไป ส่วนฐานของยอดขญาทำเป็นปล้อง ๒ ปล้อง แล้วเรียวเล็กตามลำดับจนถึงส่วนยอด ตรงยอดสุด มีรอยฝังอัญมณีประดับไว้เช่นกัน (คงหลุดหายไปนานแล้ว) สูง ๑๕ ซม. วัดรอบได้ ๒๗ ซม. ยอดแหลมหักเช่นกัน

เพราะเป็นศิลปกรรมล้ำค่า เป็นโบราณวัตถุ เป็นเครื่องทรงของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุสำคัญ จึงต้องเก็บรักษาไว้อย่างดี เมื่อพบครั้งแรกก็ได้เก็บรักษาไว้ในกุฏิแก้วนวรรรัฐ ที่พระเดชพระคุณพระธรรมดิลก (ขันตีขันตโก) อดีตเจ้าอาวาสพำนักอยู่ ท่านดูแลรักษาไว้อย่างดีไม่มีใครเห็น จนมีเสียงร่ำลือว่าสูญหายไปแล้ว

ต่อมาวันที่ ๓๐ พ.ศ. ๒๕๓๔ ท่านมรณภาพที่โรงพยาบาลลานนา และในวันที่มรณภาพนั้นเอง คณะกรรมการสงฆ์ กรรมการวัดได้ทำการสำรวจทรัพย์สินต่าง ๆ ที่ท่านเก็บรักษาไว้ในกุฏิแก้วนวรรรัฐ ก็ได้พบขญาทองคำ ๒ หัวนี้รวมอยู่ในทรัพย์สินอื่น ๆ ด้วย

คณะกรรมการเห็นว่า ทรัพย์สินมีค่าคือขญาทองคำ ๒ หัว ควรมอบหมายให้เวยาวัจจรวัด คือ จีระพันธ์ กิตติบุตร นำไปเก็บรักษาไว้ให้วัด ในวันทำการสำรวจทรัพย์สินนั้นเอง นายจีระพันธ์นำไปใส่ในตู้เซฟเก็บรักษาไว้ที่บ้านตลอดมา โดยไม่ได้ฝากธนาคารรักษาตามที่เป็นข่าวแต่อย่างใด พระเดชพระคุณพระธรรมดิลก (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาสและคณะสงฆ์เห็นว่า ของมีค่าต่าง ๆ อันเป็นทรัพย์สินของวัดที่มีอยู่กระจัดกระจาย ควรจะได้เก็บรวบรวมทำประวัติและสร้างที่เก็บรักษาเสมือนพิพิธภัณฑสถานให้ประชาชน ผู้สนใจได้ศึกษาต่อไป

๑๖. อัฐิธาตุพินกรรมหลวงปู่มั่น

เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๔๔ ได้มีการสำรวจพบอัฐิธาตุ พินกรรมของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ใหญ่สายวิปัสสนากัมมัฏฐาน ที่กุฏิจงจิตรโดยบังเอิญ เนื่องจากกุฏิหลังนี้เดิมเป็นกุฏิที่พระปลัดเกตุ วัฒนโก พระภิกษุคาริก (ดูแลรักษาของ ๆ วัด) และเป็นพระที่หลวงปู่มั่นเป็นอุปัชฌาย์อุปสมบทให้เพียงรูปเดียว เมื่อครั้งที่หลวงปู่มั่นเป็นเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง

หลวงปู่มั่น เคยอยู่วัดเจติยหลวงร่วมสมัยกับพระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๔ โดยได้รับการแต่งตั้งเป็นพระครูวินัยธร ฐานานุกรมของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ หลวงปู่มั่นได้เป็นเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง เพียงปีเดียวก็ออกธุดงค์ หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต เกิดเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ที่บ้านคำบง

ต.โขงเจียม อ.โขงเจียม จ.อุบลราชธานี เป็นบุตรของนายคำด้วง - นางจันทร์ แก่นแก้ว ได้เข้าอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดศรีทองหรือวัดศรีอุบลรัตนาราม อุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๔๓๖ (ประวัติที่ “หลวงตาบัว” บอกว่าบวชที่วัดเลียบ) ต่อมาหลวงปู่มั่นเดินทางมาพำนักที่เชียงใหม่ เพื่อช่วยงานพระเดชพระคุณพระอุบาลีฯ ที่วัดเจดีย์หลวงและแสวงหาความวิเวก หลวงปู่มั่นจาริกปฏิบัติธรรมอยู่ตามป่าเขา คามนิคมในภาคเหนือและเชียงใหม่ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๓ จึงเดินทางกลับภาคอีสาน และไม่ได้กลับมาเชียงใหม่อีกเลย จนกระทั่งมรณภาพเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ฌาปนกิจศพ วันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๔๙๓ ณ วัดป่าสุทธาวาส หลังการฌาปนกิจศพ หลวงปู่มั่นแล้ว คณะกรรมการได้แบ่งอัฐิธาตุของหลวงปู่ให้กับวัดต่าง ๆ ซึ่งพระปลัดเกตุก็ได้รับอัฐิธาตุหลวงปู่ด้วย

พระปลัดเกตุได้รับส่วนแบ่งอัฐิธาตุหลวงปู่กลับมาจากสกลนคร และเก็บรักษาไว้ในโกศไม้ และก่อนหน้านั้น พระปลัดเกตุยังได้เก็บรักษาพินกรรมของหลวงปู่มั่น ที่ได้รับเมื่อครั้งหลวงปู่มั่น พำนักอยู่ วัดเจดีย์หลวง จึงเก็บไว้ในโกศหินอ่อนซึ่งต่อมาได้มีการเทียบเคียงหลักฐานจากหนังสือ “กองทัพธรรมสายวิปัสสนาธุระ” ปรากฏว่าตรงกัน เพราะได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ จึงได้รายงานถวายพระธรรมดิลก (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาส เพื่อจะได้หาทางเก็บรักษาอัฐิธาตุและพินกรรมของหลวงปู่มั่น ไว้ในสถานที่ที่สมควรต่อไป เพื่อให้ชาวเชียงใหม่และพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศได้สักการบูชาต่อไป (พระครูโสภณ กวีวัฒน์ ๒๐ ม.ค. ๒๕๔๔)

๑๗. สถานศึกษาภายในวัด

วัดเจดีย์หลวงวรวิหาร เป็นศูนย์กลางการบริหาร การศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุตในภาคเหนือ ตั้งแต่สมัยพระเดชพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) เจ้าอาวาสองค์แรก ที่ขึ้นมาบูรณะฟื้นฟูวัดเจดีย์หลวง ช่วงปี ๒๔๗๑-๒๔๗๔ โดยเฉพาะด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม ทั้งแผนกนักธรรม และบาลีไวยากรณ์ เปิดเป็นศูนย์การศึกษาธรรมบาลีภาคเหนือมาแต่ต้น ต่อมาวันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๒๔ ได้ทำการเปิด “ศูนย์การศึกษาธรรม บาลีภาคเหนือ” อีกครั้งหนึ่ง ทำการเปิดสอนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปี ๒๕๓๔ (หยุดกิจการหลายปี) เปิดโอกาสให้พระสงฆ์สามเณร ทุกคณะนิกายมาเรียนร่วมกัน ปัจจุบันมีสถานศึกษาในวัดเจดีย์หลวงวรวิหารดังนี้ :-

๑. “ศูนย์การศึกษาธรรม บาลีภาคเหนือ” สำนักเรียนวัดเจดีย์หลวงวรวิหารเปิดสอนทั้งแผนกนักธรรม ธรรมศึกษา และบาลีไวยากรณ์สถานที่ทำงานและเรียนอยู่ที่อาคาร ญสส. ศาสนทายาท

๒. โรงเรียนสามัคคีวิทยาทาน เปิดสอนระดับมัธยมศึกษา ๑-๖ ทำการสอนการเรียนอยู่ที่อาคาร ญสส. ศาสนทายาท

๓. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา เปิดสอนหลักสูตร ๒ ระดับ คือ

- ระดับปริญญาตรี มี ๔ คณะ คือ คณะศาสนาและปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ (เฉพาะบรรพชิต) และเปิดสอนภาคสมทบสำหรับบุคคลทั่วไป คือ คณะสังคมศาสตร์ สาขาเอกรัฐศาสตร์การปกครอง คณะมนุษยศาสตร์สาขาเอกภาษาอังกฤษ (ปริญญาตรี)

- **ระดับปริญญาโท** (บรรพชิตและบุคคลทั่วไป) เปิดสอน ๕ สาขาวิชา คือ
  - ๑) สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา (Buddhist Studies)
  - ๒) สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา (Buddhism and Philosophy)
  - ๓) สาขาวิชาสังคมวิทยา (Sociology)
  - ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์การปกครอง (Government)
  - ๕) สาขาวิชาการจัดการศึกษา (Educational Management)

๔. โรงเรียนเมตตาศึกษาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เป็นโรงเรียนการกุศลของวัด เป็นโรงเรียนแบบให้เปล่าไม่เก็บค่าเล่าเรียน เปิดโอกาสให้เด็ก ๆ เยาวชนที่เรียนดีแต่ยากจนได้มีโอกาสเรียนต่อในระดับมัธยม ๑-๓ เปิดดำเนินการครั้งแรกปี พ.ศ. ๒๕๐๒ โดยอาศัยอาคารห้องสมุดพุทธสถานเชียงใหม่ เป็นอาคารเรียนชั่วคราว ในความอุปถัมภ์ของยุวพุทธิกสมาคม จังหวัดเชียงใหม่ ย้ายมาดำเนินการในวัดเจติยหลวงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๓ ปัจจุบันอยู่ในความอุปถัมภ์ของ มูลนิธิเมตตาศึกษา มีพระเทพมงคลโมลี (บุญส่ง สุขปโต) เป็นประธาน

๑๘. “อาคารปฏิบัติธรรม สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อมพฺรหฺมฺหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก” พุทธศักราช ๒๕๖๑

เพื่อไหว้พระ สวดมนต์ ฟังเทศน์ และปฏิบัติธรรม

๑๙. กุฏิรับรองคองประเสริฐ

เป็นกุฏิรับรองพระเถระที่อาราธนามาปฏิบัติศาสนกิจ

๒๐. อาคารสำนักงานของวัด

๒๑. กุฏิ ๕๐ ปี วิถีพรตสมเด็จพระธีรญาณมุนี

๒๒. กุฏิ ดร.สุขุม - รศ.ปราณี อัศวเศกข์ น.ส.วัฒนาวรรณ อัศวเศกข์

กุฏินี้ ดร.สุขุม - รศ.ปราณี อัศวเศกข์ สร้างทดแทนกุฏิไม้หลังเดิมที่ทรุดโทรม สร้างในที่เดียวกัน ชื่อ กุฏิเนื่องตฤพานนท์ มารดาของ รศ.ปราณี อัศวเศกข์ เป็นผู้สร้างถวายวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖

จำนวนพระภิกษุสามเณร

วัดเจติยหลวงวรวิหาร เป็นวัดใหญ่พระอารามหลวง เป็นวัดพัฒนาตัวอย่างมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ตั้งอยู่กลางเมืองเชียงใหม่ มีเจ้าอาวาสตั้งแต่ปี ๒๔๗๑-๒๕๕๓ รวม ๘ รูป มีพระภิกษุสามเณร และศิษย์วัดจำนวนมาก ปี ๒๕๖๒ มีพระภิกษุรวม ๔๑ รูป สามเณร ๑๘๘ รูป เป็นพระราชาคณะ ชั้นเทพ ๑ รูป พระราชาคณะชั้นสามัญ ๑ รูป พระครูสัญญาบัตรผู้ช่วยเจ้าอาวาส ๗ รูป พระครูฐานานุกรม ๖ รูป พระเปรียญธรรม ๑๘ รูป พระภิกษุสามเณรนักธรรม ๕๘ รูป พระอันดับเรียนธรรมวินัย ๔ รูป สามเณรเรียนธรรมวินัย ๑๖๗ รูป พระภิกษุปาฏิโมกข์ ๗ รูป

รายนามเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง (อดีต-ปัจจุบัน)

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท)	๒๔๗๑	๒๔๗๔
๒	พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต	๒๔๗๕	๒๔๗๖
๓	พระครูนพวิมลคุณ (ทอง โขสีโต)	๒๔๗๖	๒๔๗๗
๔	พระพุทธิโสภณ (แหวน ธรรมทินโน)	๒๔๗๗	๒๕๐๒
๕	พระญาณดิลก (พิมพ์ ธรรมธโร) สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (เจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ) (ตำแหน่งพิเศษมิใช่เจ้าอาวาส)	๒๔๘๐	๒๔๘๓
๖	พระธรรมดิลก (ขันตี ขนดีโก)	๒๕๐๓	๒๕๓๔
๗	พระพุทฺธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล)	๒๕๓๔	๒๕๕๑
๘	พระเทพวุฒาจารย์ (ชูเกียรติ อภโย)	๒๕ พ.ศ. ๒๕๕๓	ปัจจุบัน

เอกสาร

๑. พระครูโสภณกวีวัฒน์ ในหนังสือ **นำชมวัดเจติยหลวง A GUIDE TO WAT CHEDI LUANG**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ โรงพิมพ์นันทพันธ์พรินติ้ง จำกัด เชียงใหม่. ๒๕๕๓ : ๑๗-๔๗.
๒. สมณศักดิ์และพระภิกษุสามเณรจำพรรษา ปี พ.ศ. ๒๕๖๒. ในหนังสือ **ที่ระลึกงานทำบุญประจำปี ๒๕๖๒ สลากภัต ปีที่ ๙๑ วัดเจติยหลวง วรวิหาร เมืองเชียงใหม่**. ๒๕๖๒ : ๑๕.
๓. ส. กวีวัฒน์ สถาปัตยกรรมประยุกต์. ในหนังสือ **๔ ยุคเปลี่ยนผ่านล้านนากับจดหมายเหตุที่น่าทึ่ง**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๖๑ : ๒๕-๒๙.
๔. <http://www.dhammadharm.org/watthai/north/watchediluang.php>
๕. <https://travel.mthai.com/region/129662.html>
๖. <https://raktiaw.com/วัด/วัดเจติยหลวงวรวิหาร-จ/>
๗. <https://templeofchiangmai.weebly.com/3623363336043648359236043637361836603627362136233591.html>
๘. https://th.tripadvisor.com/LocationPhotoDirectLink-g293917-d447585-i144599108-Wat_Chedi_Luang_Varavihara-Chiang_Mai.html

ประวัติวัดปานาคนิมิตต์ (วัดป่าบ้านนามน)

สถานที่ตั้ง

วัดปานาคนิมิตต์ บ้านใหม่นามน ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ๔๗๒๘๐

ความเป็นมาของวัด

เป็นวัดที่ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ เป็นผู้สร้าง เนื่องจากได้เดินธุดงค์ตามรอยท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีลมหาเถระ ท่านพระอาจารย์เสาร์พักที่ไหน ท่านพระอาจารย์มั่นก็พักที่นั่น ในวันหนึ่งท่านพระอาจารย์มั่นมาเห็นพื้นที่สัปปายะแห่งนี้ เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นปรารภกับญาติโยมว่า “คิดจะสร้างเป็นวัด” จึงมีการให้เจ้าหน้าที่มารังวัดจับจองที่ดิน แล้วยกถวายท่าน และมีการสร้างเสนาสนะแบบชั่วคราวพออาศัยอยู่ได้ แล้วท่านพระอาจารย์มั่นจึงเดินธุดงค์ต่อไปทางภาคเหนือ หลังจากนั้นจึงกลับมาจำพรรษาที่นี่เป็นครั้งที่ ๒ (ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒) ในครั้งนี้ชาวบ้านนามน ได้สร้างกุฏิถวายองค์ท่าน เข้าของวันที่เริ่มต้นก่อสร้างกุฏิ หลวงปู่มั่นได้ชี้บริเวณที่โยมจะสร้างกุฏิถวาย ท่านว่า “นั่นแหละ พญานาคทำรอยไว้ให้แล้ว” ชาวบ้านไปดู เห็นเป็นรอยกลม ๆ จึงใช้รายนั้นเป็นเครื่องหมายในการขุดหลุม ตั้งเสากุฏิ ท่านพระอาจารย์มั่นจึงพูดกับโยมว่า “ให้วัดนี้มีชื่อว่า วัดปานาคนิมิตต์” แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า วัดป่าบ้านนามน ตามชื่อหมู่บ้านนั้น ต่อมาเมื่อมีการจดทะเบียนชื่อวัด จึงได้ใช้มงคลนามที่หลวงปู่มั่นมอบให้นี้เป็นชื่อวัด คือ วัดปานาคนิมิตต์

ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีลมหาเถระ

ในปีนี้ได้มีพระคณาจารย์หลายรูป ได้แก่ หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ หลวงปู่หลุย จันทสาโร หลวงปู่ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ พระอาจารย์ทองสุข สุจิตโต หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน และพระอาจารย์วิริยงค์ สิรินฺธโร เป็นต้น เดินทางมากราบหลวงปู่ฝั้น

วัดปานาคนิมิตต์นี้ ยังเป็นที่กำเนิดบันทึกพระธรรมเทศนาที่สำคัญของหลวงปู่ฝั้น คือ “มุตโตทัย” ได้มีการบันทึกเป็นครั้งแรก ณ วัดนี้ โดยพระอาจารย์วิริยงค์ ได้เล่าถึงความเป็นมาไว้ในบันทึกได้สามัญสำนึกจากการฟังธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์ฝั้นฯ ดังนี้ :-

เมื่อเวลาท่านแสดงธรรม พยายามกำหนดไว้ในใจอย่างมั่นคง เพราะขณะนั้นความจำของผู้เขียน ยังใช้การได้ดี เมื่อท่านแสดงธรรมจบแล้ว ผู้เขียน ยังต้องมีหน้าที่ถวายนวดอีกไม่ต่ำกว่า ๒ ชั่วโมง เมื่อถวายนวดเสร็จแล้ว ก็รีบกลับที่พักและจับปากกาเรียบเขียนธรรมเทศนาของท่าน ก่อนความจำนั้นจะเลื่อนกลางไป ตอนนั้นอยู่ในระหว่างสงคราม ปากกา ดินสอ น้ำหมึกไม่ต้องหา ไม่มีใช้ เผอญผู้เขียนมีปากกาอยู่ ๑ ด้ามติดตัวไป น้ำหมึกไม่มี ผู้เขียนต้องคิดตำราทำน้ำหมึกใช้โดยเอา

ผลสมอไทย ผลมะเกลืออม ผลมะขามป้อม เอามาตำแช่น้ำ แล้วเอาเหล็กที่มีสนิมมาก เช่น ฆาตไถนา
แช่ลงไปด้วย เมื่อแช่ ๒ - ๓ วันได้ที่แล้ว เอามากรองด้วยผ้าบางจนใสแล้ว ก็เอามาติดกันหม้อสีด้า
ใส่เข้าไป คนจนเข้ากันดีแล้ว กรองอีก คราวนี้ก็เอามาใช้ได้ผล ข้าพเจ้า (พระอาจารย์วิริยงค์) ได้ใช้มัน
จนเขียนได้เป็นเล่ม แต่เวลาเขียนมันจะไม่แห้งทันที ต้องรอนานกว่าจะแห้ง

ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านไม่จำพรรษาที่เก่า ท่านจำพรรษาที่เก่าเฉพาะบ้านหนองผือแห่งเดียว
ส่วนที่บ้านนามน บ้านโคก บ้านห้วยแคน บ้านห้วยหีบ ท่านก็ไปพักอยู่บ้าง พักแต่ละครั้งไม่นานนัก
ออกจากรุ่นแล้ว จึงไปอยู่บ้านหนองผือ

แต่เดิมวัดป่าบ้านนามนเรียกได้ว่าเป็นศูนย์กลางสำหรับพระสงฆ์ ก่อนที่ท่านพระอาจารย์มั่น
จะย้ายไปจำพรรษาที่บ้านหนองผือ พระที่บ้านห้วยหีบ บ้านห้วยแคน บ้านโคก ก็ต้องมาร่วมลง
อุโบสถที่นี่ (บ้านนามน) พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่บ้านโคก มีรายชื่อต่อไปนี้คือ หลวงปู่กงมา จิรปุญโญ
หลวงปู่คำพอง ตีสู่โส กับหลวงปู่อุ่น กลยาณธมโม ส่วนวัดป่าบ้านนามนนั้นพอท่านพระอาจารย์มั่น
จากไปแล้ว หลวงปู่กงมานั้นแหละเป็นผู้ดูแลวัดป่าบ้านนามน เพราะบ้านโคกเป็นบ้านของหลวงปู่กงมา
ท่านจึงมาดูแลวัดที่อยู่บริเวณนี้

ครั้นท่านพระอาจารย์มั่นเดินธุดงค์ออกจากวัดป่านาคนิมิตต์ไปแล้ว วัดนี้ก็รกร้าง จึงมีชาวบ้านมารุกกล้าเอาที่ดินของวัดไปเป็นของตัวเอง เหลือที่ให้วัดเพียง ๕ ไร่ หลวงปู่กงมาไม่สามารถเจรจาให้ชาวบ้านที่รุกกล้าที่ดินของวัดป่านามน (วัดป่านาคนิมิตต์) คืนที่ดินให้วัดได้ หลวงปู่กงมาจึงไม่ดูแลวัดป่านามน (วัดป่านาคนิมิตต์) อีกต่อไป และขึ้นไปอยู่วัดบนภูเขาชื่อ วัดดอยธรรมเจดีย์

ท่านพระอาจารย์มั่นที่หลวงปู่วั้นได้พบตอนเด็ก

อาตมา (หลวงปู่วั้น) ออกโรงเรียนแล้ว ก็ได้ติดตามหลวงปู่กงมาไปกราบท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ที่วัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูริทัตตถิราวาส) ไปพักที่นั่น ๓ คืน พักกับหลวงปู่กงมา พอไปถึงท่านพระอาจารย์มั่นบ่นเกี่ยวกับ พระอาจารย์ถวิล จิณฺณธมฺโม ซึ่งท่านเอาปูนซีเมนต์หุ้มต้นเสาถนนไม่ให้ขึ้น ท่านบ่นแล้วบ่นเล่าว่า “ไม่ดี ๆ” เข้ามาหลวงปู่กงมาก็พาห่มุ่ทุบแล้วก็ทำใหม่ พระอาจารย์ถวิลก็มาช่วยทำอีกอย่างเก่า ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเดินดูตามลูกกรงสองมาดู ท่านว่า “ท่านถวิลมันเห็ดหยังคือไก่เขี่ยเนี่ย” ท่านพูดให้พระอาจารย์ถวิลองค์เดียว ตอนอาตมาเป็นเด็ก ก็ได้ยิน ได้ช่วยท่านก่อปูนด้วย แต่ไม่รู้จักความหมาย

ต่อเมื่ออาตมาเข้ามาบวชคราวนี้ ก็ได้้นำคำพูดคำนั้นมาศึกษาดู แปลว่ายังไง ก็พระอาจารย์ถวิล ท่านเก่งทางปูน ท่านเป็นช่างปูน แต่ทำให้ท่านพระอาจารย์มั่นติแล้วติเล่า นำมาศึกษาดูก็ได้ความว่า “ท่านเตือนสติ ท่านให้มีสติสำรวม สงจิตไปอื่นไม่ได้ แล้วถ้าสงจิตไปเพื่อความสวดยความงามนั้นไม่ได้ ท่านพระอาจารย์มั่นอนุญาตให้ทำได้ ถ้าทำเพื่อให้แข็งแรงทนทานตั้งอยู่ได้นาน แต่ถ้าจะเพ่งเพื่อความสวดยความงามไว้อวดคนอื่นอย่างนั้นไม่ได้” ท่านพระอาจารย์มั่นท่านคุมสติ เมื่อตอนอาตมาเข้าไปที่วัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูริทัตตถิราวาส) อาตมาได้เข้าไปกับหลวงปู่กงมาตอนเป็นเด็ก ตอนนั้น หลวงปู่บ้านตาด (หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน) ก็อยู่ที่วัดด้วย ท่านใช้อาตมาให้ไปเก็บพลู เคี้ยวหมากมาถวายท่านพระอาจารย์มั่น

อาตมาไปพักอยู่ที่นั่น ๓ คืน อย่างอื่นที่เห็นแปลก ๆ มีแมวตัวหนึ่ง แมวเหลือง ตอนกลางคืน มันก็ไปฟังเทศน์ท่านทุกคืน พระก็นั่งตามระเบียบรอบนอกนั้นแหละ ท่านพระอาจารย์มั่นองค์เดียวนั่งข้างบน แมวตัวนั้นก็หมอบอยู่ตรงหน้าท่านพระอาจารย์มั่น จนกระทั่งเลิกนั้นแหละจึงไป ทั้ง ๓ คืน เห็นแมวตัวนั้น ตลอดตอนเช้า ก็ไปหมอบอยู่ตรงที่ท่านพระอาจารย์มั่นฉันนั้นแหละ ไม่ได้ร้องอะไร จนกว่าท่านฉันเสร็จ ท่านถึงให้แมวตัวนั้นกิน แล้วกลางวันก็ไปอยู่กุฏิเณร อยู่กระต๊อบกับเณรกลางคืน ๓ คืน เห็นหมอบอยู่ทุกคืน แมวตัวนั้น

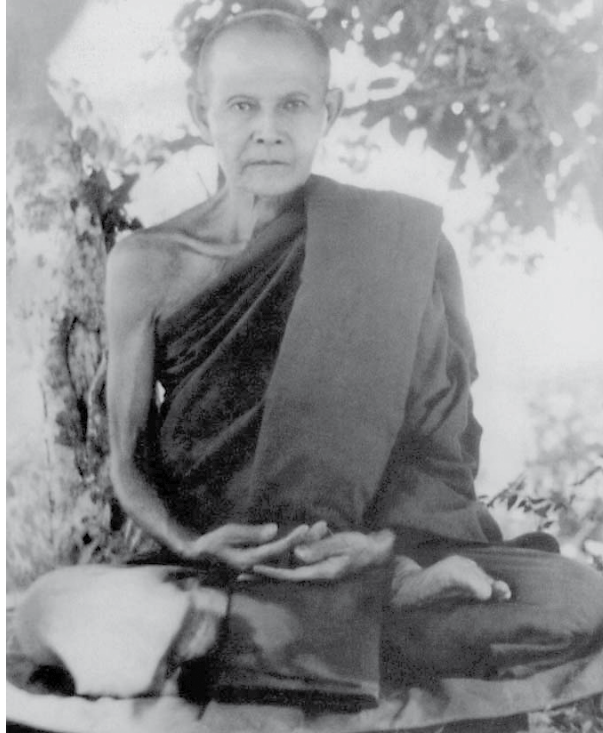
ท่านพระอาจารย์มั่นที่อาตมาเคยได้พบนั้นมีความอบอุ่น ท่านค่อนข้างผอม แต่น่าเกรงขาม จะว่าดูก็ไม่ดูห่ออก “อะไรที่ผิดทาง ท่านตะโกน ถ้าผิดทางของท่านนะ” หลวงปู่อ่อนเคยเล่าว่า “หลวงปู่พรหม จีระปัญโญ ท่านออกบวช ท่านก็สละสมบัติออกบวช ท่านไม่มีลูก บวชแล้วท่านมาสร้างโบสถ์ (วัดประสิทธิธรรม อ.บ้านดุง จ. อุดรธานี) แล้วไปกราบท่านพระอาจารย์มั่น ที่วัดป่าบ้านหนองผือ (วัดป่าภูริทัตตถิราวาส) พอเข้าถึงประตูวัดป่าบ้านหนองผือ ท่านพระอาจารย์มั่นคอย (แล) เห็น “นั่นใคร ท่านพรหมหรือ? ออกไปเดี๋ยวนี้ๆ”

ท่านเห็น หลวงปู่พรหม จีระปัญโญ ตั้งแต่เข้าประตูวัด หลวงปู่พรหมก็มาถึงศาลา หมู่เพื่อนภิกษุก็หาน้ำหาท่ามาถวายท่าน ท่านก็บ่น อยู่กุฏิของท่านนั้นแหละ “ออกไปเดี๋ยวนี้ๆ” ไม่รู้ว่าผิดอะไร หลวงปู่พรหมถ้าไม่ออกไปก็กลัวท่านจะเหนื่อย กลัวจะเป็นบาป ท่านก็เลยออกไปพักบ้านหนองสะโน ตามที่หลวงปู่อ่อนเล่า ไม่รู้ว่าผิดอะไร นี่แหละที่ท่านพระอาจารย์มั่นท่านพูดอย่างนั้น ได้ยินได้ฟังก็วินิจฉัยดู “มีใช้ผิดทางท่านสอนรี?” ที่ท่านคุณั้นเรียกว่าผิดทางที่ท่านสอน “การสร้างนั้นมีใช้ทางพันทุกข์ ทางพันทุกข์ไม่สร้างอย่างนั้น”

ตอนอาตมาไปคารวะ หลวงปู่หล้า เขมปตโต ที่วัดภูจ้อก้อ (วัดบรรพตคีรี) อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร ท่านกำลังสร้างศาลาใหญ่ท่านบอกอาตมาว่า “ถ้าอาจารย์มั่นยังอยู่ ทำอย่างนี้ไม่ได้นะ ท่านว่า ทำอย่างนี้โดนท่านดูเอา” แต่มาสมัยนี้โยมเขาว่า “ถ้าไม่ทำจะไปอยู่ไหน หลวงปู่ไม่มันก็จะหมด หาหญ้าหาอะไร มันก็ไม่มี” จริงของเขาท่านว่าหลวงปู่หล้าก็เลยทำ “ที่หลวงปู่หล้าท่านทำ มันพร้อมหมดทุกอย่างแล้ว แต่สมัยก่อนไม่พร้อม มันเป็นทุกข์ การสร้างก็เป็นทุกข์ สร้างแล้วความปรารถนาอยากเป็นนั่นเป็นนี่นั่นก็เป็นทุกข์อีก ไม่พันทุกข์ ทางท่านพระอาจารย์มั่นสอน ท่านสอนพันทุกข์ ถ้าผิดทางของท่าน ท่านจะดูเอาอย่างนั้นแหละ ถ้าไม่ผิดทางท่าน ท่านก็จะไม่ดู”

ท่านพระอาจารย์มั่นไปตามญาณ

ธรรมะท่านพระอาจารย์มั่น ที่อาตมาได้รับทราบจากหลวงปู่อ่อนว่า “ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านไปทางไหนท่านไปตามญาณ” อย่างเช่นที่ท่านไปพักที่ ถ้าสาริกา เขาใหญ่ ท่านก็ปรารถนา “จะไปปฏิบัติที่ไหนหนอ จึงจะรู้ จึงจะหายสงสัยในธรรม” ท่านได้ปรารถนา ท่านอยากรู้ อยากหายสงสัยในธรรม ในนิมิตก็บอกว่า “ถ้าสาริกาเขาใหญ่” ท่านก็เดินทางไปแหละ ท่านไม่เคยไป พบโยมเลี้ยงควาย

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ท่านก็ถามถึงทางไปถ้ำสาริกา เขาใหญ่ “ไปทางไหนโยม” โยมคนนั้น “ไม่บอกให้ท่านไปหรอก เดี่ยวท่านจะไปตาย เพราะที่นั่นพระตายหลายองค์แล้ว”

ท่านก็เลยพูดกับโยมเขาใหญ่ “อาตมาที่รู้ ใครจะอยากไปตายละโยม อาตมาอยากไปดู ไปชมเฉย ๆ ดอก” พอว่าอยากไปดู ไปชมเฉย ๆ เขาก็เลยพาท่านไป ไปก็เห็นบาตรบริวารพระที่ตายนะ ที่พัก ร้านพักทางจงกรมก็มีอยู่ พอไปถึง ท่านก็ให้โยมหาไม้ตัดปิดกวาดทางจงกรม ร้านพักเพราะมอดกิน มันขำรูดก็ให้โยมหาไม้ใหม่มาซ่อม พอซ่อมดีแล้ว ท่านก็ขึ้นนั่งบนร้านนั้นแหละ พูดกับโยมเขา “เออวันนี้ค่าแล้ว กลับบ้านเสียเถอะอาตมายังเบ็งบ่คัก อยากรั้งเบ็งคัก ๆ” (อยากดูให้ดี ๆ ชัด ๆ) พอท่านให้กลับ โยมเขาก็กลัว เขาก็รีบกลับเลย

เช้าท่านลงไปบิณฑบาตบ้านโยมคนนั้นแหละ เขาก็ใส่บาตรทุกวัน ท่านก็บิณฑบาตมาฉันอยู่ องค์เดียวของท่าน ไปได้ ๒ วัน ๓ วัน ท่านเดินจงกรมอยู่ตอนกลางวัน ท่านก็ได้ส่งจิตออกไปนอก “ถ้าชื่อว่า ถ้ำสาริกา ชื่อเขาเขาก็เรียกว่า เขาใหญ่ สัตว์ใหญ่จะมีบ้างไหมหนอ?” ท่านนึกในใจ พอนึกเท่านั้นแหละ มีหมูป่าตัวใหญ่เดินตัดเขาขึ้นไป ท่านก็มองดูหมูป่าตัวใหญ่ตัวนั้น เดี่ยวสักครู่มีหมาในฝูงหนึ่ง หัวหน้าฝูงมาถึงท่านก่อน ท่านพระอาจารย์มั่นนี้ศักดิ์สิทธิ์นะ พอหมาในมาถึง เขาก็ยืนดู (ทำจุมูกพืดพืดๆใส่ท่าน) ฝูงเขามาถึง เขาก็มายืนดู ผ่านไปแล้ว ท่านจึงได้มีจิตสำนึก ถ้านี้ศักดิ์สิทธิ์นะ “ไม่สำรวจไม่ได้นะ ต้องสำรวจ” ท่านเตือนจิตของท่าน

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านอยู่ที่ถ้ำสาริกาเขาใหญ่ ตั้งแต่ช่วงต้นฤดูฝนมียุ่งมาก ยุ่งได้กัดท่าน ท่านก็เอามือไล่ไปตามร่างกาย มือไปถูกยุ้งตาย พอถูกยุ้งตายก็สำคัญตัวเองว่าเป็นโทษ “เราจะไป

แสดงอาบัติกับใคร อยู่องค์เดียว เพื่อนแสดงอาบัติก็ไม่มี” ก็นี้กว่าตัวเองเป็นโทษ มันร้อนขึ้นมาหมด ตามร่างกาย มีแต่ร้อน มีแต่ทุกข์ ธาตุก็พิการ ฉันทข้าวเข้าไปยังใจ ถ่ายออกมายังเป็นเม็ดข้าวอยู่ โยมเขาไม่ค่อยเห็นท่านลงไปบิณฑบาต เขาก็ท้วงมา “ท่านก็จะตายอีกแล้วนี่ ไม่ได้ ๆ ต้องลง ๆ” เขาก็จะตามท่านขึ้นมา จะเอาบาตรบริขารท่านลงไป ท่านไม่ยอมนะ “ยังไม่รู้ ยังไม่เห็น ยังไม่หายสงสัย ในธรรมไปไม่ได้ จะไปก็ต้องรู้ หายสงสัยในธรรมนั้นแหละ จึงจะไปได้” ท่านก็ทนทุกข์อยู่นั้นแหละ อยู่องค์เดียวของท่าน

ไปได้ ๒-๓ วัน ปรากฏเสียงดังลงมาจากยอดเขาโน้น ตะโกนลงมาอย่างแรงว่า “ท่านมาปฏิบัติ เอาทุกข์หรือ? ท่านมาปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์มิใช่หรือ?” เมื่อท่านได้ยินเสียงนั้นแล้วท่านก็มีจิตสำนึก เราเป็นโทษก็วิงกับเก็บเอาไว้ก่อนก็ได้ หากมีเพื่อนมาที่หลังแสดงอาบัติกับเพื่อนเอาก็ได้ หรือไม่มีใครมา เราไปข้างหน้าพบเพื่อนข้างหน้าแสดงอาบัติกับเพื่อนข้างหน้าก็ได้ พอได้ยินเสียงนั้นแล้ว ที่เป็นทุกข์ มาก่อนค่อยเย็นลงๆ นึกถึงธรรมถึงวินัยก็นึกได้ นึกถึงอะไรก็นึกได้ อยากรู้อะไรก็ได้ แล้วท่านก็อยากรู้ว่าพระที่ตายนั่น ทำไมจึงมาตายที่นี่ ท่านก็รู้ได้พระที่ตายนั่น ไม่สำรวจในศีล ไปเก็บเอาผลไม้ในป่า ที่มันหล่นไม่มีใครประเคนให้ แล้วผลไม้ก็มีเมล็ดข้างใน ก็เคี้ยวกินเมล็ด ไม่ได้ทำกับปิยะ ศีลจึงวิบัติ

ในเขาลูกนั้นมีเปรตจำพวกหนึ่ง มีแต่รบราฆ่าฟันกัน ไม่ได้อยู่ได้กินอะไรแหละ เขารบราฆ่าฟันกันมา พระก็ไปขวางทางเขา เขาก็เลยทุบตีเอา พระรูปนั้นก็เลยป่วยอาพาธตายไป แล้วท่านอยากรู้ เหตุที่มันเป็นเปรตอยู่ที่เขาลูกนั้น เขาสร้างกรรมอย่างไรจึงไปเป็นเปรตที่นั่น ท่านก็รู้ได้อีก เปรตพวกนั้นเป็นคนประกอบอบายมุข ขึ้นชื่อว่าอบายมุขแล้วไม่เว้นแหละ มั่วสุ่มกันอยู่นั้นแหละ ถึงกับ พระราชาออกกฎบังคับ วันพระวันศีล ใครประกอบอบายมุขไม่ได้ ต้องมีโทษหนัก วันพระวันศีล ให้เข้าวัด ให้ทาน รักษาศีล คนทั้งปวงก็เข้าวัด ให้ทานรักษาศีลกัน เลิกอบายมุขเพราะกลัวโทษ แล้วเปรตพวกนั้น ถึงวันพระวันศีลจึงได้กินข้าวกินน้ำ มีปราสาทวิมานอยู่ ถ้าพ้นจากวันพระวันศีลแล้ว กลับเป็นเปรตรบราฆ่าฟันกันอยู่อย่างนั้นแหละ ไม่ได้อยู่ได้กินอะไร เปรตพวกนั้น ท่านอยากรู้อะไร ท่านก็รู้ได้ที่ถ้าสาริกา เขาใหญ่ นั้นแหละ

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านจะไปไหนไปตามญาณ อย่างหลงปู่อ่อนท่านเล่าว่า หลวงปู่ขาว อนาลโย ตามจุดงค์ไปกับท่านพระอาจารย์มั่นที่เขาลูกหนึ่ง สูงก็สูง กันดาร์ก็กันดาร์ น้ำบนยอดเขาโน้นไม่มี หลวงปู่ขาวนึกในใจ “เออที่กันดาร์อย่างนี้ ทำไมท่านพามาอยู่นานนัก”

หลวงปู่ขาวยังไม่ทราบถึงสาเหตุตอนไปถึงครั้งแรก ที่ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเตือน “ไม่ให้ประมาท ตากผ้าคลุมบนพุ่มไม้ไม่ได้ ต้องสำรวจ ท่านห้าม จะถ่มน้ำมูกน้ำลายอะไรก็ให้สำรวจ” ไปได้ ๕ วัน ๗ วัน ท่านจึงได้บอกกับหมู่ว่า “ใครจะตากยงก็ตากได้แล้ว พญานาคเขาอนุโมทนาแล้ว” เมื่อไปถึงครั้งแรกเขามักขู่ เขายังไม่เลื่อมใส พญานาคเขาทำปราสาทอยู่ที่เขาลูกนั้น อดีตชาติ เป็นพี่ชายใหญ่ของท่าน ท่านไปโปรดพี่ชายใหญ่ของท่าน เมื่อเขาเลื่อมใสใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ท่านก็พาหมู่เดินต่อไป

บอกทางมรรคให้ หลวงตานั่นไม่เข้าใจท่านตบกระดานนะ เต็มๆ เสียงดังคับวัดนั่นแหละ เสียงท่าน พระอาจารย์มันนะ

ท่านพูดเสียงดัง “มคฺโค มคค แปลว่า ทาง ถ้าเราเดินถูกทางจึงจะเห็น ถ้าเดินผิดทางแล้วจะไม่เห็น ทางพระพุทธเจ้าก็บอกแล้ว **สมมาทิฏฐิ** ความเห็นของเรา เห็นยังงีละ? ชอบหรือไม่ชอบ **สมมาสังกปโป** ความดำริ เรามีความดำริยังงีละ ชอบหรือไม่ชอบท่านให้ศึกษา ถ้ามันชอบก็เรียกว่าชอบทางมรรคนั่นแหละ” ท่านพระอาจารย์มันอธิบายบอกทางให้ก็ไม่เข้าใจ หลวงตานั่นไม่รู้ สำคัญว่ามรรคอยู่ที่โน่นที่นี้ ไปคารวะท่าน ท่านพูดอีกก็จำได้ตอนคารวะนี้ “จะเที่ยวหา มรรคหาผลหาจนกระดูกเข้าหม้อพูน มันก็ไม่เห็นดอกมรรคผล ไม่ได้อยู่ที่โน่นที่นี้”

คำที่กล่าวเป็นภาษาอีสาน เป็นคำพังเพย คำผญา

“ไม้ชกนก	หกพันง่า
กะปอมกำแล่นขึ้น	มือละฮ้อย
กะปอมน้อยแล่นขึ้น	มือละพัน
ตัวโตมาប់ทัน	แล่นขึ้นนำคู่มือ ๑”

ไม้ชกนก ได้แก่ ร่างกายตัวตนที่ตั้งอยู่ของเรานี้แหละ

หกพันง่า ได้แก่ อายุตนะทั้ง ๖ นั้นเอง

กะปอมกำ คือกิเลสตัวใหญ่ ตัวแก่กล้านั้นแหละ

แล่นขึ้น มือละฮ้อย (มือละร้อย) มันวิ่งขึ้นใจคนเราวันละร้อยครั้ง

กะปอมน้อยแล่นขึ้น มือละพัน คือกิเลสตัวเล็กตัวน้อยวิ่งขึ้นใจวันละพันครั้ง

ตัวโตมาប់ทัน แล่นขึ้นนำคู่มือ ๑

ร่างกายตัวตนของเรา ท่านเปรียบอุปมาเหมือนต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่ ที่ท่านว่าหกพันง่า (หกพันกิ่งก้าน) ก็ได้แก่อายุตนะทั้ง ๖ นี้เอง มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้แหละ ทางเกิดของกิเลส เวลากิเลสเข้ามา จะมาทางไหนล่ะที่นี้ ตัวที่มันใหญ่มันแก่กล้านั้นจะเข้ามา จะมาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางใจละ หากใครมีสติปัญญาตั้งอยู่แล้วก็จะรู้จะเห็น หากใครไม่มีสติปัญญาแล้วก็จะไม่รู้ไม่เห็นแหละ กะปอมใหญ่ (กิ่งกำ) แล่นขึ้นมือละร้อย กะปอมน้อยแล่นขึ้นมือละพัน ตัวโตมาប់ทัน แล่นขึ้นนำคู่มือ ๑ กะปอม (กิ่งกำ) คือกิเลสตัวใหญ่ อุปมาเหมือนกิ่งกำ กะปอมน้อย อุปมาเหมือนกิเลสตัวเล็กน้อย ตัวแล่นมาប់ทัน ก็แล่นขึ้นนำคู่มือ ๑ ก็มีทั้งตัวเล็กตัวใหญ่นั้นแหละที่แล่นขึ้นนะ กิเลสก็เลยขึ้นครอบครองต้นไม้เลย หากเรามีสติอยู่ก็ขับไล่ลงไม่ให้กิเลสขึ้น หากเราไม่มีสติรู้เห็นแล้ว กิเลสนั้นแหละจะขึ้นมาครอบครองหัวใจ เราจะกลายเป็นทาสกิเลส กิเลสเป็นนายเรา กิเลสจะบังคับเราให้ทำอะไรก็ได้ เราต้องทำตามทุกอย่าง เพราะมันเป็นนายของเรา ท่านจึงให้สำรวจระวังให้มาก โดยการตั้งสติปัญญาสำรวจรักษาไว้ ถ้าไม่สำรวจระวังแล้วกิเลสก็สามารถเกิดได้ทุกทาง จะเป็นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ เหมือนที่ท่านอุปมาว่า กะปอมกำวิ่งขึ้นได้ทุกง่า (กิ่งก้าน) หลวงปู่มั่นท่านจึงประกาศว่า “แก้ให้ตกเนื้อ แก้บตก คาพกเจ้าไว้ แก้บได้ แขนวคอตตอติแต่ง

แก้บัพัน คากันยาย ยาย เวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสาม เป็นเรือนเจ้าอยู่” ภาพที่เกิดได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพนี้แหละ ตราบใดที่มีตัณหาอุปาทานก็สามารถ ไปเกิดได้ทุกภพนั้นแหละ ท่านจึงไม่ให้ประมาท ภาพที่กำเนิดมันนับไม่ถ้วน เมื่อกิเลสยังมีก็สามารถจะไป เกิดในที่ใดก็ได้ ไปเป็นหนอนในหลุมถ่านก็ได้ ก็จิตมันติดในปฏิภพก็ต้องไปเกิดในที่ปฏิภพนั้นแหละ จิตมันติดในกองทุกข์ก็ออกแล้วในทุกข์ ก็ต้องไปเกิดในกองทุกข์นั้นแหละ ที่ไหนบ้างล่ะจะเป็นทุกข์ ในนรกหรืออเวจีเป็นทุกข์ทั้งนั้น เกิดในนรกอเวจีก็ได้ เกิดเป็นสัตว์เป็นหนอนในหลุมในถ่านก็ได้ เมื่อแก้ใจตนไม่ได้ ท่านจึงไม่ให้ประมาท

**“หินก้อนล้านหนักหน่วงเสมอจิต   เอาสโนมาติดคือสิขังซากันได้
    บัดเฮาเอาตาซ้ายเล็งเบิ่ง (เล็งดู)   คือสิหนักไปทางสโน”**

นักปราชญ์เมืองอุบลราชธานี เขาเรียนสนธิเรียนมูลกระจาย เขาผูกเป็นปัญหา หมอลำเขา เอาไปร้องนะ ผูกเป็นปัญหาไปถามให้เขาตอบ ใครตอบได้ถือว่าเก่ง ตอบไม่ได้ก็ไม่เก่ง เขาผูกเป็น ปัญหา คือ เขาเรียนสนธิเรียนมูลจบแล้วผูกเป็นปัญหาธรรมได้ ผูกเป็นปัญหาถามคนอื่นให้เขาตอบ ถ้าเขาติด (ตอบไม่ได้) ก็ถือว่าไม่เก่ง ถ้าคนไหนไม่ติดก็ถือว่าเป็นคนเก่งละ

ภาษาบาลี สีสั่ง ก็แปลว่า ศิล ศิลา แปลว่า หิน

หินก้อนล้านหนักหน่วงเสมอจิต จิตตัวเดี๋ยวนี้แหละ ที่เป็นผู้ประมาทหรือไม่ประมาทในธรรม ทั้งหลายก็ดี เป็นผู้สำรวจหรือไม่สำรวจในธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้นก็ดี ล้วนเกิดจากจิตตัวเดี๋ยวนี้แหละ เกิดภายในจิตตัวเดี๋ยวนี้ทั้งนั้น จึงเที่ยวไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้นสิ่งนี้

เอาสโนมาติดคือสิขังซากันได้ สโน – มโน แปลว่าใจ ใจของคนเราโดยส่วนมากมักจะเบา สามารถวิ่งไปกับอารมณ์ที่เข้ามากระทบได้ง่าย ก่อให้เกิดทุกข์เกิดยากบ่อย ๆ ใจนี้เดี๋ยวมันก็ส่าย หาคความรัก เดี่ยวมันก็ส่ายหาความชัง มันเอียงอยู่อย่างนั้น มันไม่ตรง ท่านจึงให้เอาธรรมมีสติเป็นต้น มาคอยกำกับใจไว้เพื่อจะให้ใจของเราหนักแน่นขึ้น ไม่ล่องลอยไปง่าย ๆ เหมือนเก่าก่อน

บัดเฮาเอาตาซ้ายเล็งเบิ่ง คือสิหนักไปทางสโน ใจมันเป็นอย่างนั้น ท่านจึงให้มีสติสำรวจอยู่ที่ จิตใจของเรา ขณะเราพูด จิตใจของเรา ใจของเรามันเอียงไปทางไหนแล้ว ถ้าเอียงไปทางความรัก เอียงไปทางความชัง ก็ผิดทาง ท่านให้สำรวจ

สโน นี่เป็นของเบา ถ้าจะว่าตามภาษาทางนี้ เพราะสโน (ไม้สโน) มันเกิดในน้ำ เขาเอามาทำ จุกขวด มันไม่แตก มันอ่อน ไม้สั้นมันอ่อน ทำจุกขวดมันไม่แตก ขวดไม่แตก มันอ่อน มันนิ่ม ไม้สั้น เป็นของเบา

สโน สโน แปลศัพท์ มโน ก็แปลว่าใจ ใจของเราเนี่ยแหละสโนนั้น แต่ใจของคนเราเดี๋ยวก็เอียง หาคความรัก เดี่ยวก็เอียงหาความชัง คำว่า ส่าย นะมันเอียง

**“กล้วย ๔ หวี
    จ้วน้อย (สามแฉกรน้อย) นั่งเฝ้า
    พระเจ้านั่งฉัน”**

กล้วย ๔ หวี ได้แก่ ธาตุ ๔ ดิน น้ำ ลม ไฟ

จ้วน้อยนั่งเฝ้า หมายถึง บุคคลผู้มีปัญญาโง่เขลา ไม่เห็นประโยชน์ของการพิจารณาธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ให้เข้าใจตามสภาพความเป็นจริง ก็ได้แต่มัวแต่นั่งเฝ้าร่างกายของตัวเองอยู่ อย่างนั้น ไม่รู้ว่าในตัวของตนนั้นมีอะไรบ้าง ไม่รู้จักนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อจิตใจของตน

พระเจ้านั่งฉัน หมายถึง บุคคลผู้มีปัญญา (พระอริยเจ้า) รู้จักประโยชน์ของการพิจารณาธาตุทั้ง ๔ เวลาภาวนาท่านได้ยกเอาธาตุทั้ง ๔ (กล้วย ๔ หวี) นี้ขึ้นมาพิจารณาให้เข้าใจตามสภาพความเป็นจริง จนท่านเหล่านั้นสำเร็จคุณธรรมเบื้องสูง คือพระอรหันต์ท่านไม่นั่งเฝ้าอยู่เฉย ๆ

ท่านพระอาจารย์มั่นมักจะสอนลูกศิษย์เป็นปริศนาธรรมเป็นต้นว่า “**พระสูตร** เป็นตัวกลอง **พระวินัย** เป็นหนังรัต **พระปรมัตถ์** เป็นผืนหนัง **จตุ ทนที** เป็นไม้ค้อนตีประกาศก้องดังกังวาน

กลอง (พระสูตร) จะดังตีก็ต้องอาศัยหนังรัต (พระวินัย) ให้ตึง ถ้าหนังรัตไม่ตึงแล้ว เวลาตีกลอง มันก็ไม่ดัง ท่านอุปมาเหมือนเวลาเราจะตีกลอง คำว่า กลองได้แก่ **กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญูณ** (คำว่ากลอง ภาษาไทยอ่านออกเสียงเป็น “กอง”) นี้แหละ ท่านให้พิจารณาเข้ามาในกองเหล่านี้ ตีให้มันแตก จะเป็นกองรูปก็ดี กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญูณก็ดี ถ้าไม่ตีเข้ามาตรงนี้ก็จะไม่ถูกตัวกลอง ไม่ถูกธรรม เสียงมันจึงไม่ดัง

จตุ แปลว่า ๔ ก็คือ ธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ทนที แปลว่า ไม้ค้อน ผู้มีใจอันหนักแน่นนั้นแหละ ท่านเปรียบเป็นไม้ค้อน เอาค้อนคือสติปัญญา ความเพียร มาตีธาตุทั้ง ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ให้แตก จะตีกองไหนท่านก็ให้ตีกองนั้นจนแตก จึงจะได้ประโยชน์ คือ เอาใจพิจารณาธาตุ ๔ ให้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ใจของเราจึงจะปล่อยวางได้ ท่านจึงว่ากลองจะดังก็ต้องอาศัยหนังรัตตึง ถ้าหนังรัตหย่อนตีได้ก็ไม่ดัง ตีกลองต้องตีเข้ามาหา กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญูณ ตีให้มันแตก ถ้าตีถูกตัวกลอง กลองจะดังก้องกังวาน ตีลงไปในกองรูป ให้ตีลงในธาตุทั้ง ๔ ตัวคนประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ เมื่อเข้าใจแล้ว ก็ไม่หลงยึดในตัวตนต่อไป “**ผู้มีปัญญาจงพิจารณาตัวเองเถิด**”

เดินหาพุทธโธ

การเดินธุดงค์ของท่านพระอาจารย์มั่น เดินทุกข์จริง ๆ นะ พักในป่า ไปบิณฑบาตได้แต่ ข้าวเปล่า ๆ มาถึงที่พักแล้ว ก็ให้เณรหาฟืนมาก่อขึ้น ก่อไฟให้เป็นถ่าน แล้วก็เอาข้าวเหนียวปั้นไม้เสียบไปขาง (ย่างไฟ) เอาเทียนไข (แต่ก่อนเป็นเทียนผึ้งแท้) ของเณรนี้แหละทา ท่านฉันข้าวจีทาเทียนไขนะ ข้าวจีทาเทียนไขท่านก็ฉัน ท่านเดินธุดงค์ เดินทุกข์ เดินทุกข์จริง ๆ ที่ท่านเดินธุดงค์ไปโปรดชาวเขา

หลวงปู่อ่อนท่านเล่า ชาวเขาเขาไม่เคยเห็นพระ ท่านไปอยู่กับเขา เขาก็เลื่อมใสในการปฏิบัติของท่าน หากท่านต้องการทางจงกรม เขาก็ทำให้ ต้องการร้านพักที่พัก เขาก็ทำให้ พอทำแล้วท่านก็เดินจงกรม กลางวันชาวเขาเขาจะมาพบเห็นเข้า เขาก็มาเฝ้าดู “**ตุ้เจ้าเดินหาอะไร เดินกลับไปกลับมากัมมุดแต่ในดิน**” เขาแปลกใจ เขาเข้าไปถามท่าน “**ตุ้เจ้าเดินหาอะไร**”

ท่านก็ตอบเขาว่า “เดินหาพุทโธ” พุทโธเขาไม่รู้ เป็นยังไง เขาไม่รู้ ถามท่านพุทโธเป็นยังไง ท่านก็มีศรัทธาช่วยตอบเขาว่า “พุทโธใสเหมือนดวงแก้ว” ว่าดวงแก้ว เขารู้ เขามีศรัทธาอยากช่วย ท่านหา ท่านก็ว่า “เออดีละ ถ้าสู้ช่วยหาด้วย” ท่านก็แนะนำบอกทางให้เขาหา “ให้สำรวม จะเดินไปไหนก็ดี ให้สำรวม มิให้เหลียวซ้ายแลขวา มิให้ก้มน้กเงยหน้า ให้ทอดสายตาห่างจากตัวเรา เพียงแค่ ๔ ศอก เดินไปทางไหนก็พุทโธ ๆ ๆ ไปตลอด” ชาวเขาก็นำไปปฏิบัตินะ เขาไปไร่ไปสวน ก็สำรวม พุทโธ ๆ ไป พุทโธไปหลายมือหลายวันเช้า จิตเขาก็รวมเป็นสมาธิ ใจเขามั่นใส ของที่อยู่ใกล้ อยู่ไกล เขารู้เห็นได้ เมื่อเขารู้เห็น เขาไปดูก็เป็นจริงตามที่เขาเห็น ในเมื่อเขารู้เห็นอย่างนั้น เขาก็แปลกใจ “ดีใจว่าพุทโธใสเหมือนดวงแก้ว มิใช่ใจของเราดีหรือเปรียบเหมือนดวงแก้ว” มาถาม ท่านพระอาจารย์มั่นท่านก็รับรอง “เออ ใจนั้นแหละเปรียบเหมือนดวงแก้ว แก้วดวงนี้แก้วสารพัดนึก นึกยังไงก็ได้” โปรดชาวเขาท่านก็โปรดง่าย ๆ นะ เพราะชาวเขาค้นคว้าอย่างนี้เขาก็เชื่อนำไปปฏิบัติได้

นายช่างเหล็ก

ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านรู้บรรดาลูกศิษย์ที่มาปฏิบัติร่วมกับท่าน ท่านอุปมาเปรียบตัวของท่าน เหมือนนายช่างเหล็ก นายช่างเหล็กจะรู้เหล็กนี้ดีหรือไม่ดี จะตียังไง นายช่างตีเหล็กตียังไง ท่านพระอาจารย์มั่นสอนลูกศิษย์ก็สอนอย่างนั้นแหละ ดีเหล็กถ้าไม่เผาไฟให้มันแดงมันร้อน ก็ตีไม่ได้ ต้องเผาไฟให้มันร้อนมันแดงก่อนจึงเอามาตี เอาซ้อน ๘ ปอนด์ตีแรง ๆ แต่งให้เป็นรูป เป็นร่าง แล้วเอาซ้อนน้อยมาเคาะมาแต่งอีกให้มันสวยมันงาม แล้วก็ยังไม่พอ ก็ต้องเอามาขัด มาฝน ให้มันเรียบ แล้วจึงเอาไปชุบ ชุบแล้วก็เอามาฝน (ลับ) เอามาลอง (ทดลอง) ถ้ายังบ้าน (แตกร้า, บิ่น) ยังเป้ (เปี้ยว) อยู่ก็ยังไม่ดี เอาไปชุบใหม่ ดีใหม่ เอาไปทดลองอีก ถ้ายังแตก ยังเปี้ยวอีก เรียกว่าเหล็กนั้นไม่ดี ท่านทิ้ง

บรรดาลูกศิษย์ก็เหมือนกัน ศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่นต้องผ่านการเช่น การตี การทดลอง ถ้าไม่แตก ไม่เปี้ยว เรียกว่าดี ความคิดของท่านนั้น ถ้ายังมีแตกอยู่ ชุบที่ไหนก็มีแต่แตกแต่เปี้ยว ท่านก็ทิ้ง ท่านไม่สอน ท่านเน้นควบคุมสติ ทุกอย่างให้มีสติ ทุกอริยาบถสติควบคุมจิต จิตของเรา เวลานี้มันคิดไปยังไง เอียงไปยังไงให้รู้ ถ้าไม่รู้มันแก้ไม่ทัน ถ้ารู้เราก็กู้ทัน

สำหรับท่านพระอาจารย์มั่น ท่านไม่ให้ดูหนังสือนะ ถ้าดูหนังสือท่านจะดูเอา ดูหนังสือตามแบบภาวนาตามแบบ ไม่เป็นไปตามแบบ ท่านให้ดูแต่จิตใจ ถ้ารู้เห็นจิตใจของเรา แล้วเรายังสงสัย อยากไปดูตำรา ท่านจึงอนุญาตให้ดูได้ ถ้ายังไม่เห็นจิตเห็นใจของเรา ท่านห้าม จะบวชท่านก็ยังไม่บวชให้ ถ้ายังไม่เห็นจิตเห็นใจ ถ้าเห็นกายเห็นจิตของเราแล้ว ท่านจึงจะบวชให้บางราย ๒-๓ ปี ก็ผ้าขาวอยู่นั้นแหละ ท่านทรมาน

หลวงปู่อ่อนเล่าว่า ลูกศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่นมีศรัทธาอยากบวช แต่ท่านไม่รับ ทำยังไง ท่านก็ไม่รับ เขาก็เลยมานอนทอดบังสุกุล เอาผ้าขาวพาดบนอกนอน ท่านเดินจงกรมอยู่ ท่านก็เห็น

“เฮ้อ! ใครมานอนไม่เห็นไปสักที” ท่านเดินมาเห็นผ้า ท่านเลยชักบังสกุลเอาผ้าในอกนั้น เมื่อท่านชักบังสกุลเอาแล้ว ถือว่าท่านรับเอาตัวเองด้วย ก็เลยอยู่ไป อยู่ด้วยความเกรงกลัวนั้นแหละ ท่านพระอาจารย์มั่นท่านรู้ ถ้าจะรับเอาตามปกติธรรมดา คนนี้จะสำคัญตัวเองว่า “ตัวเองดีตัวเองเก่ง” ท่านทรมาณท่านรู้จักทรมาณ ทิฏฐิ ความถือตัวไม่ให้มี เรียกว่า “อยู่ด้วยความเกรงกลัว” ถ้าท่านไม่รับ เรียกว่า “ไม่ดี” เราไม่ดีท่านไม่รับ อยู่ด้วยความเกรงกลัวนี้แหละ เป็นการทรมาณของท่านพระอาจารย์มั่น อุบายทรมาณของท่าน

แต่ศิษย์บางองค์ของท่านพระอาจารย์มั่นเป็นคนป่าก็มีนะ ชาวบ้านเขาไปไล่จับเอาในป่าโน้นเอามาเลี้ยงไว้ แล้วเห็นเจ้าเมืองไม่มีลูก เลยเอาไปถวายเป็นลูกบุญธรรมเจ้าเมือง เจ้าเมืองก็รับเอาเจ้าเมืองให้นอนอยู่ที่ตุนบ้านท่าน ก็นอนอยู่ที่ตุนนั้นแหละ ชื่อ **ญาท่านก่า** ชื่อคนป่านะ ท่านเป็นคนขยัน คนซื่อสัตย์ เจ้าเมืองก็รักเหมือนลูก ก็ให้ขึ้นนอนบนบ้าน ท่านไม่ยอมขึ้น ท่านถือว่าท่านเป็นข้อยเป็นข้า พอเติบโตใหญ่มา ท่านก็อยากได้บุญด้วย จะให้ไปบวช ท่านก็ไปบวช บวชแล้วพระท่านสอนให้เดินจงกรม ท่านก็เดินจงกรม เดินจงกรมเหนื่อยแล้วก็ขึ้นไหว้พระสวดมนต์นั่งสมาธิ ท่านก็ทำอยู่นั้นแหละ

พอท่านบวชได้อายุพรรษามากแล้ว ท่านอยากไปอยู่องค์เดียวของท่าน ก็ไม่มีใครไปเยี่ยมดูแลแหละเป็นคนป่าไม่มีความรู้ พอมีคนคิดถึงท่าน ว่าท่านอยู่องค์เดียว ที่อยู่ของท่านจะรกหรือเปล่าไปดูท่านก็พูดธรรมะเก่ง ตอนที่ท่านเป็นเด็ก เป็นคนป่านะ คนเขาไล่ โดนเถาวัลย์เกี่ยวขาล้ม เขาเลยจับเอา ท่านเดินธุดงค์ไปที่ไหนถ้ามีเถาวัลย์ ท่านจะนอนหันหัวมาหาเถาวัลย์นั้นแหละ ท่านเคารพเถาวัลย์ เพราะว่ามันเป็นอาจารย์ใหญ่ของท่าน มีบุญคุณต่อท่าน ถ้าเถาวัลย์ไม่เกี่ยวขาท่าน ท่านจะไม่ได้มาเป็นคนอย่างนี้ **ญาท่านก่า**

ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านพระอาจารย์เสาร์ คนโบราณทางนี้เรียก **ญาท่าน** ญาท่านนี้เป็นผู้มีคุณธรรมสูง ญาท่านก่าที่เป็นคนป่า นี้มีคุณธรรมสูง ท่านคงจะไม่มาเกิดอีกแหละ ได้ยินหลวงปู่อ่อนท่านเล่า แต่อตมา (หลวงปู่อ้วน) ไม่ทันหรอก ยกขึ้นญาท่านเหมือนกับพระยานั้นแหละ คนทางนี้เรียกท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านพระอาจารย์มั่นว่า **ญาท่านเสาร์ ญาท่านมั่น** ผู้มีคุณธรรมทางเมืองอุบลราชธานีเขาเรียก “ญาท่าน”

การสอนธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านสอนลูกศิษย์ คนนี้เป็นคนอย่างไร ท่านจะสอนอย่างนั้น ลูกศิษย์ที่มานี้ อย่างหลวงปู่อ่อนไปมอตัวกับท่าน ท่านก็สอนคำบริกรรม “กายเกทย์ กายมรณิ มหาทุกขิ” ให้บริกรรมคำนี้ หลวงปู่อ่อนก็นำไปบริกรรม แล้ววันหลังท่านก็มาถาม “เป็นอย่างไรสบายไหม?” หลวงปู่อ่อนตอบว่า “ไม่สบายขอรับ” มันยาก มันขัดว่า “ไม่สบาย”

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านก็รู้ว่า “ไม่ถูกกับจริตนี้” ท่านเลยเปลี่ยนคำบริการกรมให้ใหม่ ท่านให้บริการ “เอกุโฆ ปฏิกุโล” หลวงปู่อ่อนท่านก็นำไปบริการภวณา แล้ววันหลังท่านก็ถาม “เป็นอย่างไร สบายไหมคำนี้” หลวงปู่อ่อนกราบเรียนท่านว่า “สบาย เหมือนคำว่าพุทโธขอรับ” ท่านก็ให้บริการคำนี้แหละ

เมื่อตอนที่หลวงปู่อ่อน ญาณสิริ ไปอบรมธรรมปฏิบัติอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่นนั้น หลวงปู่อ่อนท่านมีกำลังมาก ไปอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่น กลางวันไม่ได้พักผ่อน ท่านพาไปทำงาน ทำงานก็ไม่ใช่งานหนักอะไรหรอก งานเบา ๆ นี่แหละ เป็นผ้าเช็ดเท้าเย็บกันทั้งวัน กลางคืนก็ไปบีบนวดถวายท่านตี ๒ ท่านตื่น จึงออกไปได้ ถ้าท่านไม่ตื่นออกไปไม่ได้ การบีบนวดท่านพระอาจารย์มั่นนั้น ถ้าท่านนอนหลับถือว่าท่านหลับแล้วจะไปเลยไม่ได้ วันหลังจะมาบีบนวดให้ไม่ได้ ท่านไม่ยอมนอนนั่นแหละ ท่านทรมาน ท่านรู้จักทรมาน ท่านทรมาน เอาตี ๒ แล้ว จะไปนอนก็ยังไม่อยู่ เช้าก็กลัวจะมารับบาตรท่านไม่ทัน ต้องไปเดินจงกรมก่อน ไม่ได้หลับได้นอน ถ้าคิดอยากนอนก็คงหงายตึงเลย ท่านพระอาจารย์มั่นท่านรู้จักในการทรมานหลวงปู่อ่อน ซึ่งเป็นอุบายอบรมธรรมของท่านพระอาจารย์มั่นตามที่หลวงปู่อ่อนเล่าให้อาตมา (หลวงปู่อ้วน) ฟัง

ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕ หลวงปู่อ้วนได้ปรารถนาในการสร้างศาลาหลังใหม่ขึ้น ด้วยกุฎีหลังเดิมไม่สามารถจะทำศาสนกิจอื่น ๆ ได้ เพราะมีขนาดเล็ก โดยท่านกล่าวว่า

“กุฎีหลังเล็ก ทำกิจกรรมอะไรก็ไม่ได้ จึงได้ยกหลังใหม่ขึ้น เพราะสามารถไหว้พระสวดมนต์และบูชาพระได้”

ท่านจึงมีดำริในการสร้างศาลาหลังใหม่ขึ้น เพียงแต่ย้ายตำแหน่งที่ตั้งใหม่ โดยเอาตำแหน่งเดิมของกุฎีหลวงปู่มั่น ซึ่งเป็นมงคลสถานนั้น ให้เป็นทั้งอุโบสถและศาลา เพื่อใช้ประโยชน์ได้ครอบคลุมอย่างสมบูรณ์ ส่วนกุฎีของหลวงปู่มั่นนั้นยังคงสภาพเดิมไว้ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงใหม่

สภาพในปัจจุบัน

วัดปานาคณิมิตต์ ในปัจจุบันมีพระอาจารย์อ้วน เขมโก เป็นเจ้าอาวาส ปัจจุบันยังมีเสนาสนะเก่าแก่ที่ยังอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี ได้แก่ กุฎีหลวงปู่มั่นที่ยังอยู่ในสภาพดี และกุฎีพระอาจารย์วิริยงค์ที่ท่านใช้จำพรรษาและบ้นทีภธรรมะ “มุตโตทัย” ที่อยู่ลึกเข้าไป ก็อยู่ในสภาพดีเช่นกัน สภาพวัดทั่วไปยังคงความสงบร่มเย็นเป็นสัปปายะ สถานที่เกี่ยวเนื่องกับองค์หลวงปู่มั่นยังรักษาสภาพแวดล้อมและข้อวัตรปฏิบัติได้เป็นอย่างดีเข้มแข็ง

ลำดับเจ้าอาวาส

หลวงปู่อ้วน เขมโก เจ้าอาวาส ตั้งแต่ ๒๕๒๗ - ปัจจุบัน

เอกสาร

๑. <http://luangpumun.org/wara/namon.html>

๒. หลวงปู่่อ้วน เขมโก. ประวัติวัดป่านาคนิมิตต์. ในหนังสือ **วัดป่านาคนิมิตต์ บ้านนามน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท สันติศิริ จำกัด. ๒๕๕๒ : ๑๕-๔๕.

๓. <https://www.touronthai.com/article/2986>

ประวัติวัดภูริทัตตถิราวาส

สถานที่ตั้ง

เป็นวัดหนึ่งที่มีความสำคัญมากในสายวัดป่ากรรมฐาน ตั้งอยู่ที่ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ๔๗๑๓๐

เมื่อดูตามแผนที่ วัดนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดสกลนคร และตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอพรรณานิคม แต่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านหนองผือ

ได้รับอนุญาตเอกสารสิทธิ์ (น.ส. ๓) เลขที่ ๙๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ พร้อมกับได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีเดียวกัน

ความเป็นมาของวัด

เริ่มแรกสถานที่แห่งนี้เป็นป่าพงดงดิบ เต็มไปด้วยสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด เช่น เสือ หมี อีเก้ง กวาง หมูป่า สัตว์เลื้อยคลาน (มีแล่นและงูชนิดต่าง ๆ) สัตว์ปีก มีนกเกือบทุกชนิด นอกจากนั้นยังชุกชุมไปด้วยเชื้อไข้ป่ามาลาเรียเป็นอันมาก

ต่อมาสถานที่แห่งนี้มีผู้เข้าไปหักร้างถางพง ทำเป็นไร่ปลูกพริก ปลูกฝ้าย แล้วจับจองหมายเอาเป็นที่ของตนเอง บางคนจับจองแล้วทำไม่ไหว ก็ปล่อยทิ้งให้รกร้างอยู่เป็นเวลานานหลาย ๆ ปี จนเกิดป่าขึ้นมาใหม่ เพราะที่ป่าสมัยนั้นมีเป็นจำนวนมาก จะเลือกจับจองหมายเอาที่ป่าตรงไหนที่ตนชอบใจก็ยอมได้หากใครมีกำลังพอ มีมากจนทำเป็นไร่ปลูกพริก ปลูกฝ้าย ไม่หวาดไม่ไหว ภายหลังพระอาจารย์หลุย จันทสาโร ท่านผู้ซึ่งหาที่วิเวกอยู่แถวบริเวณนี้ ต้องการที่จะสร้างที่พักสงฆ์แห่งหนึ่ง ที่ไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก ครอบครวของพ่อออกตัน โพธิ์ศรี จึงถวายที่ดินของตนเอง ให้เป็นที่พักสงฆ์แต่ พระอาจารย์หลุย จันทสาโร จนกระทั่งมีการพัฒนากลายเป็นวัด พระอาจารย์หลุย จันทสาโร เป็นพระสงฆ์องค์แรกที่เข้าไปสั่งสอนชาวบ้านหนองผือ ให้ได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับหลักธรรม และข้อประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ที่พักสงฆ์ชั่วคราวแห่งนี้ มีพระภิกษุสามเณรเดินธุดงค์สัญจรผ่านไปมาเข้าพักพิง พึ่งพาอาศัยอยู่ไม่ขาดสาย ภายหลังสถานที่แห่งนี้จึงได้กลายเป็นที่พักสงฆ์และสำนักสงฆ์ถาวรตามลำดับ จนกระทั่งได้พัฒนามาเป็นวัดโดยสมบูรณ์ ตอนแรกให้ชื่อว่า “วัดสันติวนาราม” ต่อมาหลังจากท่าน

หุ่นขี้ผึ้งหลวงปู่มั่นบนกุฏิ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร มรณภาพแล้ว (พ.ศ. ๒๔๙๒) **พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโร)** วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะมณฑลในเขตนี้ และเป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของท่าน พระอาจารย์มั่นด้วย ได้เล็งเห็นความสำคัญในสถานที่แห่งนี้ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่ท่านพระอาจารย์มั่น เคยพำนักจำพรรษาอยู่เป็นเวลาถึง ๕ ปีติดต่อกัน ท่านจึงดำริให้เปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่ เพื่อเชิดชูบูชาคุณให้สอดคล้องกับนามฉายาของท่านพระอาจารย์มั่น อันเป็นมงคลนามว่า “**วัดภูริทัตตถิราวาส**” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

๕ ปี ก่อนที่พระอาจารย์มั่นจะละสังขาร พระอาจารย์ หลุยส์ให้โยมพ่อออกพุทธ ซึ่งเป็นทายกวัดบ้านหนองผือ ไปกราบอาราธนาพระอาจารย์มั่น ซึ่งขณะนั้นพักอยู่ที่พักสงฆ์บ้านห้วยแคน (ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร) มาบ้านหนองผือโดยด่วน ให้ทันก่อนที่จะเข้าพรรษา เนื่องจากตอนที่พระอาจารย์มั่นมาพักแรมอยู่ที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านม่วงไข่ผ้าขาว (ขณะนี้อยู่ในอำเภอพังโคน) พระอาจารย์หลุย จันทสาโร ได้ชวนญาติโยมทายกวัดป่าบ้านหนองผือ ๔-๕ คน ไปกราบบนมัสการพระอาจารย์มั่นที่นั่น พระอาจารย์มั่นกล่าวกับคณะของท่านพระอาจารย์หลุยว่า “**แถวอื่น ๆ เคยไปหมดแล้ว แต่ไม่รู้เป็นอย่างไรตรงหุบเขาบริเวณบ้านหนองผือนั้นยังไม่เคยได้เข้าไป เอาละ ถ้ามีโอกาสก็จะเข้าไป**”

พระอาจารย์หลุย จันทสาโร จึงสั่งให้เกณฑ์คนแก่และคนหนุ่ม ๆ ที่แข็งแรงประมาณ ๑๒ คน จากบ้านหนองผือไปช่วยขนของ เครื่องใช้สัมภาระต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับองค์พระอาจารย์มั่น ตลอดจนของใช้อื่น ๆ จากที่พักสงฆ์บ้านห้วยแคน มาที่วัดบ้านหนองผือ

เมื่อมาถึงวัดป่าบ้านหนองผือ ก็นิมนต์ให้ท่านขึ้นพักอยู่กุฏิหลังหนึ่งซึ่งเห็นว่าถาวรที่สุดในสมัยนั้น อยู่ตรงบริเวณใกล้ ๆ ใต้ต้นไม้พะยอม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของศาลาหลังใหญ่ในขณะนี้

หลังจากนั้นท่านก็ได้อยู่พักผ่อนทำความเพียรตามอัธยาศัย พร้อมทั้งได้อบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรตลอดทั้งญาติโยมมาเรื่อย ๆ พระภิกษุสามเณรก็เริ่มทยอยมากขึ้น จนกระทั่งใกล้จะเข้าพรรษา ท่านจึงได้ย้ายจากกุฏิหลังที่อยู่เดิม ขึ้นไปอยู่ที่ห้องบนศาลาสวดมนต์หลังเก่าซึ่งมองเห็นอยู่ทางทิศตะวันตกของศาลาหลังใหญ่ในขณะนี้ เพื่อให้สะดวกในการต้อนรับพระภิกษุสามเณร ตลอดทั้งญาติโยมที่มากกราบบนมัสการท่าน เพราะเป็นสถานที่กว้างขวางพอสมควรจนออกพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วก็มีพระภิกษุสามเณรเข้าไปกราบฟังเทศน์กับท่านบ้างเข้าไปพักฝึกฝนอบรมข้อวัตรปฏิบัติกับท่าน หรือเข้าไปปรึกษาหรือแก้ไขปัญหาคือข้อสงสัยในธรรมะต่าง ๆ บ้าง ทั้งนี้มีพระภิกษุระดับชั้นผู้ใหญ่เป็นท่านเจ้าคุณถึงมหาเถระ จะระดับเล็กถึงสามเณรน้อย ตลอดทั้งอุบาสกอุบาสิกา (แต่ยังมีไม่มาก) ทยอยกันเข้ามาทุกสารทิศ

ถึงแม้ว่าบ้านหนองผือในสมัยนั้นยังเป็นที่ทุรกันดารมาก ทางสัญจรไปมาก็ลำบากเพราะเป็น หมู่บ้านที่ตั้งอยู่แ่งเขา จะเข้าจะออกต้องเดินด้วยกำลังฝีเท้าข้ามภูเขา มิฉะนั้นก็ต้องนั่งเกวียน อ้อมเขาไปออกทางบ้านห้วยบุง บ้านนาเลา ทะลุถึงบ้านนาเชือก...โคกกะโหล่ง แล้วโค้งอ้อมไป ทางบ้านอุ่มไผ่...บ้านกุดก้อม หรือไปทางบ้านโคกเสาชวิญจนถึงเมืองพรรณานิคมโค้งอ้อมไปโน้น ถึงอย่างนั้นผู้คนก็ยังอุตสาหะพยายามดั้นด้นเดินทางเข้าไปนมัสการท่านโดยไม่เกรงกลัวอันตราย ใด ๆ ทั้งสิ้น ในการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็็นสัตว์ร้าย พวกเสือ พวกหมี พวกงู และไข้มาลาเรียก็ตาม ไม่ได้คำนึงถึง เพราะอรรถธรรมกิตติคุณของท่านพระอาจารย์มั่น ผู้ที่เดินทางเข้าไปส่วนมากเป็น พระภิกษุสามเณร บางท่านก็ไปพัก ๓ วัน ๗ วัน ๑๕ วัน บางท่านก็อยู่จำพรรษา พอออกพรรษาแล้ว ก็เที่ยวเดินธุดงค์ต่อไป บางท่านก็อยู่จำพรรษาประจำที่บงค์ท่านตลอดจนท่านนิพพานก็มี สร้างกุฏิ ถวายท่านพระอาจารย์มั่น

พ.ศ. ๒๔๘๙ ญาติโยมชาวบ้านหนองผือ คิดอยากจะสร้างกุฏิถาวรถวายท่านพระอาจารย์มั่น สักหลังหนึ่ง จึงพากันไปขออนุญาตจากท่าน ตอนแรกท่านไม่อนุญาตให้สร้าง ท่านว่า “**แค่นี้ก็พอ อยู่แล้ว**” ต่อมาอีกไม่นานญาติโยมก็ไปขอท่านสร้างอีกเป็นครั้งที่สอง ท่านก็ไม่อนุญาต พอครั้งที่สาม ท่านจึงอนุญาตให้สร้าง

เมื่อท่านอนุญาตแล้วญาติโยมจึงพากันจัดเตรียมหาเครื่องสัมภาระที่ใช้ในการก่อสร้าง เช่น ไม้เสาก็ได้จากชาวบ้านที่มีศรัทธาบริจาคให้บ้างจนครบ นอกจากนั้นก็จัดหาเครื่องประกอบและ อุปกรณ์อย่างอื่น ๆ เช่น ไม้ทำซื่อ แปะ ตง กระดานฝา และกระดานพื้น ตลอดทั้งไม้กระดานมุงหลังคา จนครบทุกอย่าง เช่นกันไม้ที่ได้มาเหล่านี้บางส่วน ได้มาจากการที่ญาติโยมพร้อมครูบาอาจารย์ พระ เณร ในวัดช่วยกันจัดหามา ส่วนที่ยังไม่พอจึงเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะต้องป่าวร้องให้ลูกบ้าน ช่วยกันจัดหามาจนเพียงพอ จึงลงมือปลูกสร้างได้ เพราะการทำงานทุกอย่างต่อหน้าพระอาจารย์มั่น นั้น จะต้องระมัดระวังคิดให้รอบคอบ อย่าให้งานนั้นยืดเยื้อยาวนานหรือสะดุดหยุดลงเสียกลางคัน ให้งานนั้นทำไปเป็นช่วง ๆ และเรียบร้อย จึงจะสมที่ตนเองมีศรัทธาอยากจะสร้างจริง ๆ

กุฏิของหลวงปู่มั่น

เมื่อวันลงมือปลูกสร้างนั้น ท่านพระอาจารย์มั่นยังได้ไปเดินดูงานเองด้วย บางครั้งท่านก็ตอกตะปูเอง บางครั้งท่านก็แนะนำให้โยมผู้เป็นช่างทำตามที่ท่านต้องการ เช่น ไม้กระดานมุงหลังคา ท่านบอกว่า “อย่าทำเป็นรูปทรงปลายแหลมมันไม่งาม ให้ทำเป็นรูปทรงปลายครึ่งวงกลมมันจึงงาม” (เดิมไม้กระดานมุงหลังคาจะเป็นแผ่น ๆ ที่ผ่าจากท่อนซุง ซึ่งตัดเป็นท่อนยาวขนาดช่วงแขนหนึ่ง แต่แผ่นผ่ากว้างประมาณคืบกว่า ๆ ก่อนจะเอาขึ้นมุงหลังคา เขาจะต้องใช้มีดพรว้าโต้ที่คม ช้อนปลายข้างหนึ่งเสียก่อน ทำเป็นรูปทรงปลายแหลมก็มี ทำเป็นรูปทรงปลายครึ่งวงกลม แล้วแต่จะชอบแบบไหน แต่ท่านพระอาจารย์มั่นท่านชอบแบบทรงปลายครึ่งวงกลม จึงสั่งให้โยมทำแบบทรงครึ่งวงกลม)

วันหนึ่งโยมคนงานที่มาทำงาน บางคนนั่งคุยกัน บางคนนอนคุยกันไปด้วย พอท่านพระอาจารย์มั่นเห็น ท่านก็เดินดิ่งเข้าไปที่โยมซึ่งกำลังนั่งนอนคุยกันอยู่นั้น พร้อมพูดขึ้นว่า “โยมเป็นอะไรหรือ? ป่วยไข้ไม่สบายหรือ? ถ้าป่วยก็ขึ้นไปนอนชะที่บ้าน ไม่ต้องมานอนที่นี่” พอโยมกลุ่มนั้นได้ฟังแล้วก็แตกตื่นออกจากกลุ่ม ไปจับงานนั้นบ้างงานนี้บ้าง พอแก่แก้อ ต่อมาไม่มีใครกล้ามานั่งนอนคุยกัน อุ้งงานอย่างนี้อีกเลย จนกระทั่งกุฏิเสร็จขึ้นเป็นหลังเรียบร้อยดังที่พวกเราท่านทั้งหลายเห็นเป็นที่ระลึก อยู่จนทุกวันนี้

กุฏิท่านพระอาจารย์มั่นหลังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ในคราวเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยหินลาด บ้านนาใน และห้วยผึ้ง บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ต่อมากุฏิหลังนี้ได้จัดทะเบียนขึ้นกับกรมศิลปากร เป็นโบราณสถาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒

ท่านพระอาจารย์มั่น ได้มาจำพรรษา ณ วัดป่าบ้านหนองผือ ติดต่อกันเป็นเวลาถึง ๕ พรรษา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๙๒ ทั้ง ๆ ที่ในอดีตองค์ท่านไม่เคยจำพรรษาช้าที่ไหนเป็นปีที่ ๒ เลย การที่ท่านจำพรรษาที่นี้นานเป็นพิเศษนั้น พระอาจารย์วิริยงค์ได้บันทึกถึงสาเหตุไว้ในหนังสือประวัติพระอาจารย์มั่นไว้ดังนี้ :-

“...ในการที่ท่านอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือนี้ มีความประสงค์เพื่อให้บรรดาศิษย์เก่าและศิษย์ใหม่เข้ามาศึกษา เป็นการเปิดโอกาสแก่บรรดาพระภิกษุสามเณร และเพื่อให้เข้าใจในธรรมยิ่ง ๆ ขึ้น กับทั้งการแสดงธรรมนั้นยังความชื่นชมและแก้ความสงสัยให้อย่างไม่มีข้อแย้ง ซึ่งคล้ายกับว่าท่านจะรู้จักกาลแห่งสังขารธรรมจักอยู่ไปไม่ได้ นาน ใครจะสอนให้แก่บรรดาศิษย์เป็นผู้เข้าใจในธรรม

ที่เดินจงกรมของหลวงปู่มั่นข้างกุฏิ

ศาลาโรงฉันของหลวงปู่มั่น

อันครที่จจะฟังรู้ฟังเข้าใจ สืบแทนท่านได้เป็นหลักฐานแก่คณะกัมมัฏฐานต่อไป...เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นได้พักอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือตลอดระยะเวลา ๕ ปี ก็มีประโยชน์ ที่ได้วางแผนงานขั้นสุดท้ายให้แก่คณะศิษย์และพระคณาจารย์ของท่าน ซึ่งท่านเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีความสำคัญในการเป็นทายาทของท่านอย่างยิ่ง...”

สภาพวัดป่าบ้านหนองผือในสมัยนั้น หลวงพ่อชา สุภทฺโท ได้เล่าถึงบรรยากาศในช่วงที่ท่านมาศึกษาธรรมปฏิบัติกับองค์หลวงปู่มั่น ณ วัดป่าบ้านหนองผือไว้ในหนังสือ “ใ้ตรัมโพธิญาณ” ดังนี้ :-

“...ที่ผมได้ความรู้ความฉลาด จนได้มาแบ่งปันพวกท่านทั้งหลายนั้น ก็เพราะผมได้ไปกราบครูบาอาจารย์มั่น...ไปพบท่าน แล้วก็เห็นสภาพวัดวาอารามของท่าน ถึงจะไม่สวยงามแต่ก็สะอาดมาก พระเนตรตั้งห้าสิบหกสิบ เจียบ! ขนาดจะตากแก่นขนุน (แก่นขนุนใช้ต้มเคี้ยว สำหรับย้อมและซักจีวร) ก็ยังแบกเอาไปฟืนอยู่นั่น... ไกล ๆ ไฉน เพราะกลัวว่าจะก่อความสงบของหมู่เพื่อน... พอดักน้ำทำกิจอะไรเสร็จ ก็เข้าทางจงกรมของใครของมัน ไม่ได้ยินเสียงอะไร นอกจากเสียงเท้าที่เดินเท่านั้นแหละ บางวันประมาณหนึ่งทุ่ม เราก็เข้าไปกราบท่านเพื่อฟังธรรม ได้เวลาพอสมควร ประมาณสี่ทุ่มหรือห้าทุ่มก็กลับกุฏิ เอาธรรมะที่ได้ฟังไปวิจัย... ไปพิจารณา เมื่อได้ฟังเทศน์ท่าน มันอึดเดินจงกรมทำสมาธิ... มันไม่เหน็ดไม่เหนื่อย มันมีกำลังมาก ออกจากที่ประชุมกันแล้วก็เจียบ! บางครั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน เพื่อนเขาเดินจงกรมอยู่ตลอดคืน ตลอดวัน จนได้ย่องไปดูว่าใคร ท่านผู้นั้นเป็นใคร ทำไมถึงเดินไม่หยุดไม่พัก นั่น...เพราะจิตใจมันมีกำลัง...”

จึงถือได้ว่าวัดป่าบ้านหนองผือในสมัยนั้นเปรียบดั่งมหาวิทยาลัยแห่งพระพุทธศาสนา โดยมีองค์หลวงปู่มั่นเป็นพระอาจารย์ใหญ่ มีหลักสูตรคืออริยมรรคและธุดงค์วัตร มีกฎระเบียบคือพระธรรมวินัย ข้อวัตรต่าง ๆ มีปริญญาคือความพ้นทุกข์เป็นหลักชัย ตามแนวทางแห่งพระบรมครู พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บรรดาพระอาจารย์ท่านต่าง ๆ ที่ได้หลั่งไหลมาศึกษา ณ วัดป่าบ้านหนองผือ นี้ ก็คือครูบาอาจารย์พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระอริยสัจธรรมในเวลาต่อมา นั่นเอง

สภาพวัดป่าบ้านหนองผือในปัจจุบัน

วัดป่าบ้านหนองผือ หรือชื่ออย่างเป็นทางการว่า “วัดภูริทัตตถิราวาส” ซึ่งเป็นนามที่ตั้งโดยท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ตามฉายาของหลวงปู่มั่น เพื่อถวายเป็นอนุสรณ์แก่องค์ท่านที่ได้เมตตาจำพรรษาที่นี่ยานานที่สุด ในปัจจุบันเสนาสนะต่าง ๆ ในสมัยหลวงปู่มั่นก็ยังคงรักษาและอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี ได้แก่ กุฏิพร้อมทางเดินจงกรม ศาลาโรงธรรม ศาลาฉันภัตตาหาร และของใช้เล็ก ๆ น้อย ๆ ขององค์ท่าน สภาพบรรยากาศวัดก็ยังคงความสงบวิเวกอยู่เช่นเดิม

ป่าไม้ยังคงสภาพสมบูรณ์ มีกุฏิกรรมฐานซ้อนตัวอยู่จุดต่าง ๆ ภายในวัด ภายใต้ร่มไม้ที่เปรียบดังหลังคาธรรมชาติดำรงเย็นตลอดทั้งวัน เป็นร่มมณีสถานสำหรับการภาวนาอีกแห่งหนึ่งสำหรับนักปฏิบัติทั้งหลาย

ศาลาหลังใหญ่ปัจจุบัน

ลำดับเจ้าอาวาส

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระอาจารย์หลุย จันทสาโร	๒๔๗๘	๒๔๘๓
๒	พระใบ (ไม่ทราบฉายา)	๒๔๘๔	๒๔๘๗
๓	ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร	๒๔๘๘	๒๔๙๒
๔	พระทองคำ ญาณภาโส	๒๔๙๓	๒๕๐๗
๕	พระจันทา เขมาภโร	๒๕๐๘	๒๕๒๑
๖	พระสอน ญาณวีโร	๒๕๒๕	๒๕๓๓
๗	พระอธิการพุง ชวนปญโญ	๒๕๓๓	ปัจจุบัน

ปัจจุบันมีท่านพระครูสุทธธรรมมาภรณ์ (พระอาจารย์พุง ชวนปญโญ) เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งท่านยังคงรักษาข้อวัตรต่าง ๆ ไว้เช่นเดียวกับสมัยหลวงปู่มั่น รวมถึงพยายามจำกัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้มีแต่พอดี เพื่อให้วัดแห่งนี้ยังคงสภาพเดิมต่อไป

ในทุกวันที่ ๑๐ - ๑๑ พฤศจิกายนของทุกปีจะมีจัดงาน วันน้อมรำลึกครบรอบคล้ายวันมรณภาพหลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถร ซึ่งในงานจะได้มีการแสดงพระธรรมเทศนาปฏิบัติธรรมเพื่อน้อมรำลึกถึงองค์หลวงปู่

กิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญที่ปฏิบัติมาภายในวัดคือ ถือน้ำในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ของทุกปี เป็นวันจัดงานน้อมบูชา แสดงกตัญญูกตเวทิตาคุณกับท่านพระอาจารย์ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันมรณภาพของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ใหญ่ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ผู้เป็นบูรพาจารย์ หรือบิดาแห่งพระกัมมัฏฐานในยุคปัจจุบันของศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้น้อมรำลึกถึงปฏิปทาข้อวัตรและจริยวัตร ที่ท่านได้ดำเนินมาเป็นแบบอย่างอันดีงามในการประพฤติปฏิบัติธรรมตามแนวทางของท่าน เพื่อความสงบสุขร่มเย็นและเป็นการสร้างกุศลเพิ่มพูนบารมีธรรมของตนสืบไป

เอกสาร

๑. ท่านพระอาจารย์มั่นมาบ้านหนองผือ ปี พ.ศ. ๒๔๘๘. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ศิลปสยามบรรณกิจณ์ท์และการพิมพ์ จำกัด. ๒๕๔๓. ๑๐๔-๑๑๔.
๒. <http://district.cdd.go.th/phannanikhom/2017/04/04/วัดป่าภูริทัตตเถรवास/>
๓. <http://luangpumun.org/wara/nangpep.html>
๔. <http://www.luangpumun.dra.go.th/archives/1451>

ประวัติวัดป่ากลางโนนภู

บ้านกุดก้อม ต.ไร่ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

สถานที่ตั้ง

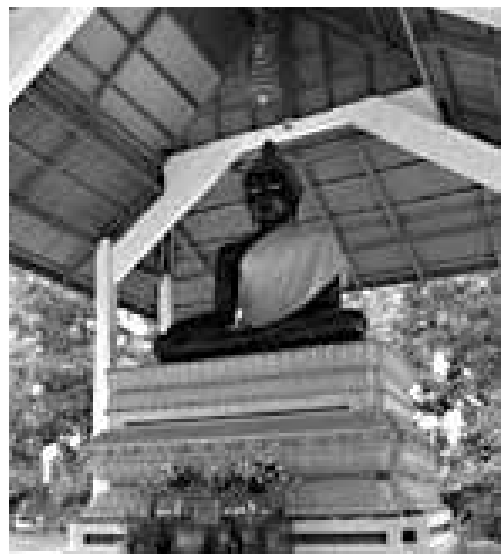
ตั้งอยู่ บ้านกุดก้อม หมู่ ๗ ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ๔๗๑๓๐ มีเนื้อที่ ๒๘ ไร่ ๓ งาน ๒๐ ตารางวา

อาณาเขต

- ทิศเหนือ** จดที่ดิน นายหวัง โมรราราชกูร์ ยาวประมาณ ๘ เส้น ๓ วา
- ทิศใต้** จดคลองส่งน้ำ และที่ดิน นายบุญเหลือ กะพุกธา ยาวประมาณ ๓ เส้น ๗ วา
- ทิศตะวันออก** จดที่ดิน นายหนูเจียม พรหมดีราช และทางสาธารณะ ยาวประมาณ ๓ เส้น ๑๕ วา
- ทิศตะวันตก** จดทางสาธารณะประโยชน์ ยาวประมาณ ๕ เส้น ๑๗ วา

ความเป็นมาของวัด

ตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เดิมอาจเป็นวัดร้าง หรือ วัดเก่า ความเป็นมาก่อนการสร้างวัดคือ พระอาจารย์ ฉलय (หลวงปู่ฉलय สุธมโม วัดป่าวิทยาลัย อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ มรณภาพแล้ว) ได้รุดงค์จากหัวหิน เพื่อไปกราบพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก่อนเดินทาง เข้าไปที่วัดหนองผือ พระอาจารย์ฉलय ได้แวะพักที่บ้าน ของนายอ่อน โมรราราชกูร์ (เป็นผู้อุปฐากให้ที่พักและ คอยรับส่งผู้ที่จะเข้าไปยังวัดป่าบ้านหนองผือ เพื่อกราบ พระอาจารย์มั่น) ๑ ค่ำ

หลังจากที่พระอาจารย์ฉลวย ไปกราบพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่วัดป่าบ้านหนองผือแล้ว ก่อนเดินทางกลับ พระอาจารย์มั่น สั่งให้ไปพบ นายอ่อน โมรราราชกูร์ ที่บ้านกุดก้อม เพื่อหาที่สร้างวัด พระอาจารย์ฉลวย ได้มาพบนายอ่อน เพื่อสอบถามถึงสถานที่สร้างวัดในบริเวณบ้านกุดก้อม นายอ่อนเล่าให้พระอาจารย์ฉลวยฟังว่า ท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ (จุม พนธุโล) เคยกล่าวถึงวัดร้างว่ามีทำเลดี เหมาะสมที่จะสร้างวัด พระอาจารย์ฉลวยจึงขอให้นายอ่อนพาไปดู และพอใจว่าเป็นสัปปายะเหมาะแก่การภาวนา พระอาจารย์ฉลวยจึงได้สร้างเสนาสนะขึ้น นายอ่อนก็ได้ถวายที่ดินของตนส่วนหนึ่งเพิ่มเติมเพื่อร่วมสร้างวัดด้วย

อาคารเสนาสนะ

ศาลาการเปรียญ กว้าง ๑๐๐ เมตร ยาว ๒๐ เมตร สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ เป็นอาคารไม้ มุงสังกะสี (เดิม)

๑. กุฏิสงฆ์	จำนวน ๑๑ หลัง เป็นอาคารไม้
๒. ศาลาอาหาร	พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. ๒๔๙๒
๓. เจดีย์บรรจุอัฐิ	ของท่านพระอาจารย์ภู และพระอาจารย์กว่า
๔. ปูชนียวัตถุ	พระมหามุนี พระประธานขนาดหน้าตักกว้าง ๒.๕๐ เมตร สูง ๓.๒๐ เมตร ๑ องค์

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ศาลาพักอาหาร ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ วัดป่ากลางโนนภู

เมื่อท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ อาหาร ที่วัดบ้านหนองผือ ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างขึ้น ๘๐ ปี ท่านเริ่มอาหารเป็นไข้ ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ซัดได้เอาตุรุษรักษาพยาบาลไปตามกำลังความสามารถ อาหารก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็กำเริบขึ้นอีก เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนจวนออกพรรษา อาหารก็กำเริบมากขึ้น และทรุดลงเรื่อย ๆ

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ได้ปรารภกับลูกศิษย์ว่า จะไปมรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส ในเมืองสกลนคร คณะศิษยานุศิษย์จึงนำท่านไปยังวัดป่าสุทธาวาส โดยอาราธนาท่านพักบนคานหาม แวะพักที่ศาลาหลังเล็กวัดป่าบ้านกลางโนนภู่ก่อนเป็นเวลา ๑๑ วัน เหตุผลที่ท่านพระอาจารย์มั่น มาพักที่วัดป่าบ้านกลางโนนภู่นี้ ก็เพื่อโปรด นายอ่อน โมรราชภักดิ์ ผู้สร้างวัดนี้และยังเป็นโยมที่คอยช่วยเหลือองค์ท่านที่วัดป่าบ้านหนองผือตลอดระยะเวลา ๕ ปีที่ผ่านมา ก่อนท่านอาพาธ

จากบันทึกของ หลวงตาทองคำ จารุฉนโณ ผู้อุปฐากองค์หลวงปู่มั่นในระหว่างที่ท่านอาพาธ ได้บันทึกเหตุการณ์ในช่วงที่ท่านพระอาจารย์มั่นมาพักอาพาธไว้ในหนังสือ “บันทึกวันวาน” ไว้ดังนี้ :-

“...เป็นเวลา ๑๑ วันที่ท่านได้พักอยู่ วัดป่ากลางโนนภู่ อันเป็นวัดที่โยมอ่อน โมรราชภักดิ์ เป็นผู้สร้าง โยมอ่อนเป็นผู้มีศรัทธารับสิ่งของต่าง ๆ ที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ เชียงใหม่ จันทบุรี โดยทางพัสดุไปรษณีย์บ้าง ฝากคนมาส่งบ้าง ส่งถึงวัดป่าบ้านหนองผือ ตลอดระยะเวลา ๕ ปี ผู้เล่าคิดว่า

ท่านพระอาจารย์ คงจะเห็นอุปการะส่วนนี้ อันเป็นวิสัยของนักปราชญ์ จึงมาพักฉลองศรัทธาของโยมอ่อน”

มีผู้มาดูแลปฏิบัติท่านพระอาจารย์มั่นเป็นจำนวนมาก (เป็นจำนวนร้อย) ทั้งพระสงฆ์ (พระเถระอนุเถระ) ที่อยู่ใกล้และไกล โดยพักที่หมู่บ้านใกล้เคียง มีหนองโตก ม่วงไข่ บะทอง เป็นต้น ส่วนวัดป่ากลางโนนภูไม่ต้องกล่าวถึง นอกกฎ ตามร่มไม้ ริมป่า ปักกลดเต็มไปหมด

ทางราชการมีท่านนายอำเภอพรรณานิคมเป็นประธาน ได้ประกาศเป็นทางการให้ชาวพรรณานิคมทุกตำบล หมู่บ้าน ให้มาช่วยกันดูแล เพื่อความสะดวกสบายแก่พระสงฆ์เป็นจำนวนร้อย ๆ นั้น มีอาหารบิณฑบาต ที่พัก น้ำปานะเพียงพอ ไม่บกพร่อง อาหารอาพาธของท่านพระอาจารย์ ดูจะทรุดลงเรื่อย ๆ เมื่อตัวร้อนเป็นไข้ ไอจะสงบเป็นครั้งคราว พอให้ท่านพระอาจารย์มั่นได้พักบ้าง

บรรดาศิษย์ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต มีการประชุมกัน โดยมีท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จุม พนธุโล) เป็นประธาน เพื่อพิจารณาว่าจะให้ท่านมรณภาพที่นี่ หรือที่สกลนคร มติในที่ประชุมเห็นว่า ให้ท่านฯ มรณภาพที่นี่แล้วค่อยนำไปสกลฯ โดยให้พระมหาทองสุกไปจัดสถานที่ค้อย ที่วัดป่าสุทธาวาส สกลนคร

คืนวันที่ ๑๑ ที่มาพักวัดป่ากลางโนนภู เวลาประมาณตีสาม ท่านพระอาจารย์มีอาการอาพาธทรุดลง ท่านโบกมือขวาบอกว่าไปสกลฯ ไปสกลฯ จนอาการทุเลาลง คณะศิษยานุศิษย์ (ผู้ปฏิบัติภิกษุใช้) ก็ทำการเช็ดตัว ถวายน้ำล้างหน้า เช็ดหน้า ห่มผ้า ก็สว่างพอดี

มีการนำอาหารบิณฑบาตที่เหมาะสมสำหรับพระป่วยฉันทน์ เพื่อถวายท่านอาจารย์มั่น พระอาจารย์วันประคองข้างหลัง ถวายอาหารช้อนแรก ท่านเริ่มเคี้ยว พอกลืนได้ครึ่งหนึ่ง ก็มีอาการไอ ไอติดต่อกัน อาหารช้อนแรกยังไม่ได้กลืนก็ต้องคายออก

เมื่อตักถวายช้อนที่สอง ท่านยังไม่ได้เคี้ยว เกิด ไอ ไอใหญ่ ท่านคายลงกระโถน แล้วบอกว่า “เรากินมา ๘๐ ปีแล้ว กินมาพอแล้ว”

ผู้เล่าถวายน้ำอุ่นให้ดื่มเพื่อระงับอาการไอ

ท่านบอกว่า “เอากับข้าวออกไป”

ท่านพระอาจารย์ทองคำ อ้อนวอนท่านอีก ท่านตอบว่า “เอาอีกแล้ว ทองคำนี้ พูดยังไม่รู้จักภาษา บอกว่า เอาออกไป มันพอแล้ว” พระอาจารย์ทองคำ ก็จำใจนำอาหารออกไป

พอท่านพระอาจารย์มั่นบ้วนปากเสร็จ พระอาจารย์ทองคำจึงเข้าไปประคองแทนท่านอาจารย์วัน ท่านพระอาจารย์มั่นบอกว่า “พลิกเราไปด้านนั้น ทางหน้าต่างด้านได้” แล้วบอกว่า “เปิดหน้าต่างออก”

พระอาจารย์ทองคำกราบเรียนท่านว่า “อากาศยังหนาวอยู่ สาย ๆ จึงค่อยเปิด”

ท่านพระอาจารย์มั่นบอกว่า “เอาอีกแล้ว ทองคำนี้ไม่รู้ภาษาจริง ๆ บอกว่าให้เปิดออก หูจาวหรือจึงไม่ได้ยิน” เมื่อเปิดหน้าต่างออกไป มีคนเต็มไปหมดทั้งบริเวณ ประมาณได้เป็นร้อย ๆ คน ทุกคนที่มาจะเจียบหมดไม่มีเสียงให้ปรากฏ

ท่านพระอาจารย์มั่นกล่าวว่า “พวกญาติโยมพากันมามาก มาดูพระเฒ่าป่วย ดูหน้าตาสี เป็นอย่างนี้จะญาติโยมเอ๋ย ไม่ว่าจะพระ ไม่ว่าจะคน พระก็มาจากคน มีเนื้อหนังเหมือนกัน คนก็เจ็บป่วย ได้ พระก็เจ็บป่วยได้ สุดท้ายก็คือตาย ได้มาเห็นอย่างนี้แล้ว ก็จงพากันนำไปพิจารณา เกิดมาแล้ว ก็แก่ เจ็บ ตาย แต่ก่อนจะตาย ท่านยังไม่มีก็ให้มีเสีย ศีลยังไม่เคยรักษาก็รักษาเสีย ภาวนายังไม่เคย เจริญ ก็เจริญให้พอเสีย จะได้ไม่เสียที่ที่ที่เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ด้วยความไม่ประมาท นั้นละ จึงจะสมกับที่ได้เกิดมาเป็นคน “เท่านี้ละ พุศุดมากก็เหนื่อย” นี่คือโอวาทที่ท่านพระอาจารย์มั่น ให้ไว้ แก่ชาวพรรณนานิคม ตั้งแต่นั้นจนวาระสุดท้ายท่านไม่ได้พูดอีกเลย...”

ในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ มีญาติโยมทางวัดป่าสุทธาวาส ได้จัดรถยนต์มารับองค์ท่าน มาพักที่วัดป่าสุทธาวาส ใกล้เมืองสกลนคร มาถึงวัดเวลาประมาณ ๑๒.๐๐ น. ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ศกเดียวกัน ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมไปด้วยอาการสงบ ในท่ามกลาง ศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์เป็นต้น ศิริชนมายุของท่านพระอาจารย์มั่นได้ ๘๐ ปี เท่าเวลาที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม

การที่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือได้นำท่านพระอาจารย์มั่นมาที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อให้ เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านพระอาจารย์มั่น คือ เมื่อเริ่มอาพาธหนัก ท่านแน่ใจว่าร่างกายนี้จะต้อง เป็นไปตามธรรมดาของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า **“ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาส ก็ค่อยยังชั่ว เพราะมีตลาด”**

สภาพในปัจจุบัน

ในปัจจุบัน วัดป่าบ้านกลางโนนภูยังคงอนุรักษศาลาที่พักอาพาธนี้ไว้ และได้จัดเป็นพิพิธภัณฑ์ แสดงบริขารยามอาพาธ ได้แก่ แคร่ มุ้ง (อันเป็นส่วนประกอบของคานหามที่ใช้อาราธนาองค์ท่าน มาจากวัดป่าบ้านหนองผือ มาที่วัดป่าบ้านกลางโนนภูแห่งนี้)

นอกจากนี้ยังได้จัดแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับชีวประวัติหลวงปู่มั่น ภาพถ่ายต่าง ๆ และ พระบรมสารีริกธาตุและอัฐิธาตุหลวงปู่มั่น ฎีที่ตัดเถระ และของอดีตเจ้าอาวาส (คือ พระอาจารย์ กุ รมอินโน กับ พระอาจารย์กว่า สุมโน)

เสนาสนะที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ อนุสรณ์ สถานที่เจดีย์บรรจุอัฐิพระอาจารย์ กุ รมอินโน กับพระอาจารย์กว่า สุมโน และกุฎิที่พระอาจารย์ กว่า สุมโน เคยจำพรรษา

สภาพในวัดปัจจุบันยังมีความร่มรื่น ร่มเย็น สมกับเป็นสถานที่ที่องค์หลวงปู่มั่น เลือกลงมาพักอาพาธ ณ สถานที่นี้

ลำดับเจ้าอาวาส

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระอาจารย์ฉลวย สุธมโม	๒๔๘๕	๒๔๙๐
๒	พระอาจารย์กู่ ธรรมทินโน	๒๔๙๐	๒๔๙๘
๓	พระอาจารย์กว่า สุมนโน	๒๔๙๘	๒๕๑๘
๔	พระครูสุทธีวราคม (แปลง ฐิริปัญญา)	๒๕๑๘	๒๕๒๔
๕	พระอาจารย์อุทัย สิริธโร	๒๕๒๔	๒๕๓๐
๖	พระลี สุวีโล	๒๕๓๐	๒๕๔๒
๗	พระอธิการทะนงศิลป์ ขวนปัญญา	๒๕๔๒	๒๕๔๙
๘	พระอธิการอากาศ ธรรมธโร	๒๕๔๙	๒๕๕๑
๙	พระอธิการชัยวัฒน์ ฐิตญาโณ	๒๕๕๑	ปัจจุบัน

เอกสาร

๑. คณะศิษยานุศิษย์. ปัจฉิมสมัย. ในหนังสือบูรพาจารย์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัทศิลป์สยามบรรณภัณฑ์ และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๒๕-๒๗.
๒. <http://luangpumun.org/wara/nonpu.html>
๓. <https://www.web-pra.com/amulet/พระอาจารย์กู่-วัดป่ากลางโนนภู>

ประวัติวัดป่าสุทธาวาส

สถานที่ตั้ง

ตั้งอยู่ ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร ๔๗๐๐๐

ประวัติ

รวบรวมจากบันทึกของนายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว เมื่อครั้งมารับราชการเป็นแพทย์หลวง จังหวัดสกลนคร ในปลายปี ๒๔๗๓ ตำแหน่งนี้ในปัจจุบันคือ นายแพทย์สถานีอนามัยชั้นหนึ่ง นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว ได้เขียนความทรงจำเรื่องวัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ตามคำร้องขอของนายแพทย์เจริญ วัฒนสุชาติ เมื่อ ๑๗ ตุลาคม ๒๕๑๕

ในสมัยนั้นขุนอุพัทธระบิล มารับราชการเป็นจำศาลจังหวัดสกลนคร พร้อมกับญาติ ๒ คน คือ พระยุดิกรดำรงสิทธิ์ (ฟอง รसानนท์) มาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดสกลนคร และนายฟุ้ง รसानนท์ มารับราชการเป็นเสมียนศาลจังหวัดสกลนคร ขุนอุพัทธระบิล ได้แต่งงานกับภรรยา ๓ คน ภรรยาคนแรกชื่อ นางสาวจันไตร (สกุลเดิม ศิริจันทพันธ์) มีบุตรธิดา ๕ คน ภรรยาคนที่ ๒ คือ นางเม็ย (สกุลเดิม ภูลวรรณ) มีบุตรธิดา ๕ คน ภรรยาคนที่ ๓ ชื่อนางถนอม (สกุลเดิม ภูลวรรณ) มีบุตร ๓ คน (ต่อมา ภรรยาคนนี้ได้บวชเป็นแม่ชี) ขุนอุพัทธระบิลได้เล่าว่า หลังเมืองสกลนครออกไปทางไปเมืองกาฬสินธุ์ มีสภาพภูมิประเทศเป็นเนิน หลังเนินนั้นเป็นป่าเป็นดง มีไม้กระบาก ไม้แคน ไม้ยาง ไม้มะแขว ปกคลุมอยู่ทั่วไป มีสัตว์ป่า ช้าง เสือ เป็นต้น

ชาวเมืองสกลนครดำริสร้างวัดขึ้นบริเวณนี้ และได้เตรียมการเริ่มแผ้วถางทาง และเริ่มก่อสร้างที่พักรถซึ่งยังไม่มีชื่อ เรียกกันว่า “วัดป่า” และที่วัดป่าแห่งนี้ท่านพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล อาจารย์ทางวิปัสสนากรรมฐาน และพระภิกษุอื่น ๆ เดินทางมาปฏิบัติธรรมที่นี้เป็นครั้งคราว

ต่อมา ภรรยาคุณวิศิษฐ์ วัฒนสุชาติ คือคุณลูกอินทร์ และพี่สาวคุณลูกอินทร์ ๒ คน คือ คุณนุ้ม ชูวานนท์ และคุณนิล ชูวานนท์ เป็นผู้เลื่อมใสในพุทธศาสนา เป็นที่รู้จักดีของชาวจังหวัดสกลนคร ได้เป็นเจ้าภาพร่วมกับท่านอื่นในการสร้างกุฏิสำหรับพระสงฆ์และผู้มาปฏิบัติธรรมกรรมฐานอยู่ที่ “วัดป่า” หรือวัดป่าสุทธาวาสในปัจจุบัน

ในอดีตวัดป่าสุทธาวาสตั้งอยู่ใกล้กับเทือกเขาภูพาน มีภูมิประเทศเป็นพื้นที่สูง เป็นเนินดินทราย เรียก บริเวณนี้ว่า “ดงบาก” เพราะมีป่าไม้กระบาก ไม้แคน ไม้ยาง ไม้มะแขวขึ้นแซม ปกคลุมทั่วไป มีสัตว์ป่าชุกชุม เช่น ช้าง เสือ

ที่มาของการตั้งวัดป่าสุทธาวาส

คุณน่วม ชูวานนท์ พี่สาวคุณลูกอินทร์ วัฒนสุชาติ ได้พาไปดูบริเวณสถานที่ที่จะสร้างวัดป่า ซึ่งตอนนั้นได้มีการแผ้วถางป่าและได้มีชาวบ้านหลายท่านริเริ่มสร้างอาคารปฏิบัติกิจสงฆ์ขึ้นแล้ว ในวันนั้นได้ตกลงเริ่มสร้างกุฏิเล็ก สำหรับพระอาจารย์และพระสงฆ์ได้พักนั่งปฏิบัติธรรมเป็นการชั่วคราว คุณน่วมและคุณนิล ชูวานนท์ พี่สาวคุณลูกอินทร์ วัฒนสุชาติ และนายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว ได้บริจาคเงินสร้างกุฏิสงฆ์คนละหนึ่งหลัง เป็นกุฏิเล็ก ขนาดกว้างประมาณ ๓ เมตร x ๒ เมตรครึ่ง ใต้ถุนสูง ๑ เมตรเศษ มีชานหน้าและพื้นปูด้วยไม้ยาง ส่วนวัสดุอื่น ๆ นั้น ผ่ากันด้วยไม้ไผ่ ตีขัดแตะ และหลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือหญ้าแฝก กุฏิที่กล่าวนั้นคงมีอายุการใช้งาน ได้เพียง ๕ - ๖ ปี ก็หมดอายุ แต่เป็นการเริ่มต้นให้มีการสร้างอาคารถาวรต่อไปในเวลาต่อมา

การได้มาซึ่งที่ดินในการสร้างที่พักสงฆ์และต่อมาได้เป็นวัดป่าสุทธาวาส

ที่ดินสร้างวัดได้จากขุนอุพัทธระบิล ซึ่งเป็นผู้ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ยกกรรมสิทธิ์ที่ดินจำนวน ๑๐ ไร่ ๓ งาน ๓๐ ตารางวา ถวายให้วัด เพื่อปลูกกุฏิเป็นที่พักสงฆ์ ที่ดินมีพื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมรี ได้รับหนังสือโฉนด เลขที่ ๓๙๗๓ (เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒) ตามหลักฐานการอนุญาตให้สร้างวัดเลขที่ ๑๓๑ หนังสือลงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๘๒ ในระยะที่มีพระครูวิมลสกลเขตเป็นเจ้าคณะแขวง และมีขุนศรีประทุมวงศ์เป็นนายอำเภอเมือง สกลนคร มีหลักฐานประกอบว่ามีพระธุดงค์มาอยู่ที่นี่แล้ว ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๗๙ (โดยอาศัย พ.ศ. ที่ติดป้ายกุฏิที่สร้างในสมัยนั้น)

จากข้อคิดเห็นเกี่ยวกับประวัติและสารคดีวัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เขียนโดย พระทองคำ จารุวัฒน์ ในหน้า ๖๐ ของหนังสือเล่มนี้ พระทองคำ ท่านได้เล่าประวัติวัดป่าสุทธาวาส ให้นายแพทย์เจริญ วัฒนสุชาติ (เป็นบุตรชายคุณลูกอินทร์ วัฒนสุชาติ และเป็นหลานชายคุณน่วม ชูวานนท์) ทราบว่า ท่านมีความเคารพนับถือคุณแม่ น่วม ชูวานนท์ เหมือน “โยมแม่” ท่านจึงได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับวัดป่าสุทธาวาส เพื่อให้คนทั่วไปทราบว่า การสร้างวัดป่าสุทธาวาสแห่งนี้เริ่มต้นจากความคิดของนายแพทย์เจริญ วัฒนสุชาติ (เป็นบุตรชายของคุณลูกอินทร์ วัฒนสุชาติ และเป็นหลานของคุณน่วม ชูวานนท์และคุณนิล ชูวานนท์) การตั้งชื่อวัดแห่งนี้มาจากการปรึกษาหารือกันระหว่างเครือญาติที่เป็นลูกหลานคุณแม่ น่วม ชูวานนท์ ในที่สุดตกลงให้ชื่อวัดว่า “วัดป่าสุทธาวาส” เมื่อได้นำเรื่องนี้กราบเรียนพระเดชพระคุณพระธรรมเจดีย์ ซึ่งเครือญาติทั้งสองตระกูลมักจะเรียกชื่อท่านว่า “เจ้าคุณลุง” ท่านก็เห็นชอบด้วย และวัดป่าสุทธาวาสยังคงใช้ชื่อนี้ตลอดมาจนตราប់เท่าทุกวันนี้

วัดป่าสุทธาวาสได้ตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๓ เป็นวัดที่มี ๓ พี่น้อง (คุณน่วม ชูวานนท์ คุณนิล ชูวานนท์และคุณลูกอินทร์ วัฒนสุชาติ) สร้างถวายพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต บนที่ดินที่ขุนอุพัทธระบิลยกให้ วัดแห่งนี้เป็นวัดคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย ฝ่าย

อรัญญวาสีกรรมฐาน มีการศึกษาฝ่ายปริยัติธรรมตามแนวความคิดของพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และยังเป็นวัดที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มามรณภาพที่นี่ด้วย วัดแห่งนี้จึงมีความสำคัญต่อทั้งฝ่ายฆราวาสและฝ่ายบรรพชิต ทำให้วัดป่าสุทธาวาสมีพระภิกษุมารำพรษาเป็นประจำ

ลำดับเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส

ลำดับที่	รายนาม	เริ่ม พ.ศ.	สิ้นสุด พ.ศ.
๑	พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต	๒๔๗๓	
๒	พระอาจารย์โชติ		
๓	พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล		
๔	พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ		
๕	พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส)	๒๔๘๓	๒๔๘๙
๖	พระอาจารย์มหาไพบูลย์		
๗	พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตฺโต	๒๔๘๙	๒๕๐๘
๘	พระอาจารย์สิม พุทธจาโร	๒๕๐๘	๒๕๐๙
๙	พระอาจารย์วัน อุตตโม	๒๕๐๙	๒๕๐๙
๑๐	พระอาจารย์แฉ่น ธนปาโล	๒๕๑๐	๒๕๒๓
๑๑	พระอาจารย์ประมุข รวิวงโส	๒๕๒๓	๒๕๓๖
๑๒	พระรัชมงคลนายก (คำดี ปัญโญภาโส)	๒๕๓๗	๒๕๔๘
๑๓	พระราชวิสุทธินายก (พรมมา จตตภโย)	๒๕๔๙	ปัจจุบัน

สภาพทั่วไปวัดป่าสุทธาวาส

วัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดป่าสายธรรมยุต ในอดีตมีสภาพเป็นวัดป่าอย่างแท้จริงเพราะอยู่ในป่า แต่ในปัจจุบันความเจริญได้เข้ามาแทนที่สภาพป่า กลายเป็นบ้านของชาวบ้านมาปลูกล้อมวัดแทนป่า จนวัดป่าสุทธาวาสคงมีสภาพคำว่า “วัดป่า” ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นตัวแทนป่าเท่านั้น วัดป่าสุทธาวาสเป็นสถาบันทางพุทธศาสนา เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนิกชน และต่อมาวัดป่ามีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนตาย จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมของชาวบ้าน ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และเป็นที่ยึดปฏิบัติศาสนกิจของพระภิกษุ สามเณรสายธรรมยุตเป็นหลัก และเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาของชาวบ้าน

วัดป่าสุทธาวาสได้จัดอาณาบริเวณให้มีลักษณะที่แยกออกเป็น ๓ อาณาเขต คือ

๑. เขตปรก เป็นบริเวณที่ว่าง เจียบ สงบ มีต้นไม้ให้ความร่มรื่น เป็นสถานที่สำหรับพระภิกษุ กระทำกิจทางวิปัสสนาธุระหรือปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งบริเวณนี้จะอยู่ทั่ว ๆ ไป ในบริเวณวัดป่าสุทธาวาส

๒. เขตสังฆาวาส เป็นบริเวณกุฏิ เป็นที่พำนักของพระภิกษุ สามเณร

๓. เขตพุทธาวาส เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของภิกษุ เป็นที่ตั้งของอุโบสถ ศาลาการเปรียญ และเป็นสถานที่ตั้งเจดีย์ที่สำคัญ ได้แก่ **พิพิธภัณฑ์บริหารของพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต** ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุของท่าน และ**เจดีย์พิพิธภัณฑ์ของพระเดชพระคุณท่าน หลวงปู่หลุย จันทสาโร** ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุของท่าน

ในสภาพของ ๓ เขตนี้ยังไม่มี การแบ่งเขตเป็นส่วนส่วนอย่างมีระบบ เพราะโดยสภาพของพระป่า สายธรรมยุตมีวิธีการดำเนินอย่างเรียบง่าย เมื่อความเจริญเข้ามา สภาพของวัดป่าก็ย่อมมีการเปลี่ยน ไปตามสภาพของสังคม

อาณาเขตวัดป่าสุทธาวาส

วัดป่าสุทธาวาส ตั้งอยู่ที่ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และมีอาณาเขตติดกับ สถานที่ ดังต่อไปนี้ :-

ทิศเหนือ ติดกับถนนซอย (ตรงข้ามเป็นสำนักแม่ชี)

ทิศใต้ ติดกับถนนหมู่บ้าน

ทิศตะวันออก ติดกับหมู่บ้าน (ถนนไปอำเภอธาตุพนม)

ทิศตะวันตก ติดกับหมู่บ้าน (ถนนไปจังหวัดกาฬสินธุ์)

ปูชนียวัตถุในวัดป่าสุทธาวาส

๑. อุโบสถ

ที่มาของการสร้างอุโบสถหลังนี้ เริ่มขึ้นหลังจากเสร็จงานสถาปนากิจศพของท่านพระเดชพระคุณ ท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีการสร้างอุโบสถครอบเชิงตะกอนที่สถาปนากิจศพของท่านหลวงปู่ มีการ ออกแบบทางสถาปัตยกรรมให้มีหลังคาซ้อน ๒ ชั้น มีมุขยื่นออกมาทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีลาน ล้อมรอบตัวอาคาร มีเสารองรับที่เชิงชายล้อมทั้งตัวอาคาร พื้นยกสูง ด้านข้างมีหน้าต่าง มีประตู ทางเข้าด้านหน้าและด้านหลัง หลังคาด้านบนมีข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ คันทวย มีรวงผึ้งลวดลาย เป็นดอกประดับผนังด้านนอก และตามเสา ส่วนภายในโบสถ์สร้างแบบเรียบง่าย มีเพดานสูง เพื่อ ระบายอากาศ และป้องกันการเกิดเสียงก้องจากเสียงสะท้อนขณะที่พระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ ภายใน ประดิษฐานพระประธานชื่อ พระพุทธสุโขทัยธรรมมาราช องค์กาญจนาพรหรืออุษยามหานู

อุโบสถวัดป่าสุทธาวาส

๒. พระประธานในพระอุโบสถ

เป็นพระประธานองค์ใหญ่ มีชื่อว่า พระพุทธสุโขทัยธรรมาธิราช องค์หายพระศรีอยุธยาหมานี้ ผู้ที่นำพระประธานองค์นี้มาถวายให้วัดป่าสุทธาวาสคือ **นางแต้ม ทับมณี** เป็นคนกรุงเทพฯ

พระครูอุดม (พระครูอุดมธรรมคุณ) เป็นผู้เล่าเรื่องของนางแต้มว่า เป็นเด็กกำพร้ามาตั้งแต่เด็ก อาศัยอยู่กับป้า เมื่อเรียนจบ ป. ๔ มีอาชีพขายดอกไม้หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) กรุงเทพฯ จนโตเป็นสาวจึงได้แต่งงานกับทหารเรือ มีบุตร ๒ คน บุตรทั้ง ๒ คน เป็นทหารเรือเหมือนพ่อ เมื่อครอบครัวมั่นคง จึงคิดอยากทำบุญสร้างพระประธานในอุโบสถ เมื่อได้ข่าวว่าวัดป่าสุทธาวาส ยังไม่มีพระประธานในอุโบสถ จึงพยายามหาพระพุทธรูปเพื่อนำมาถวายเป็นพระประธาน บังเอิญ ทราบว่าบ้านของผู้บังคับบัญชาของลูกชาย มีพระพุทธรูปอยู่ ๒ องค์ องค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูป สมัยสุโขทัย อีกองค์หนึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยอยุธยา และพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้ เป็นพระพุทธรูป ที่เคยถูกโจรตัดเศียรองค์พระออกเพื่อจะนำไปขายมาก่อน

ต่อมาได้มีการนำเศียรองค์พระที่ถูกตัดออกไปมาต่อกันอีกครั้ง แต่มีการต่อเศียรสลับกัน โดยบังเอิญ กล่าวคือ มีการต่อเศียรพระพุทธรูปสมัยอยุธยากับองค์พระสมัยสุโขทัย และมีการต่อเศียร พระสมัยสุโขทัยกับองค์พระพุทธรูปสมัยอยุธยา

เมื่อนางแต้ม ทับมณี ได้ขอเช่าพระพุทธรูปจากผู้บังคับบัญชาของลูกชาย จึงได้รับองค์พระพุทธรูป ที่มีเศียรเป็นพระสมัยสุโขทัย ต่อกับองค์พระพุทธรูปสมัยอยุธยา และได้นำมาถวายเป็นพระประธาน ในอุโบสถวัดป่าสุทธาวาส

๓. พิพิธภัณฑ์บริหารพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ความเป็นมาของพิพิธภัณฑ์พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต หลังจากที่พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ได้มรณภาพ ณ วัดป่าสุทธาวาส เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๙๒ หรือเมื่อ ๗๐ ปีที่ผ่านมา ปรากฏว่าเครื่องอัฐบริขารและสิ่งของเครื่องใช้ของท่านพระเดชพระคุณหลวงปู่มั่นได้กระจายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ เพราะบรรดาลูกศิษย์ของท่านได้นำไปเก็บรักษาบูชา เพื่อเป็นการเคารพบูชา และเป็นอนุสติหรือเพื่อความเป็นศิริมงคล เนื่องจากพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เป็นพระอาจารย์ใหญ่สายธรรมยุต มีปฏิปทาควรค่าแก่การเทิดทูนเคารพบูชาของเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยเฉพาะผู้ที่เคยเป็นสานุศิษย์ของท่านหลวงปู่ ฉะนั้นบรรดาอัฐบริขารและเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ของท่าน จึงมีคุณค่าทางด้านจิตใจและในด้านอนุสติในตัวท่าน พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังจะได้เคารพศรัทธาในตัวท่านมากขึ้นตลอดไป

ท่าน ดร.เชาวน์ ณ สีลวันต์ ได้มีโอกาสเห็นอัฐบริขารและเครื่องใช้สอยของพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จำนวนหนึ่งเก็บไว้ในตู้เก่าๆ ในกุฏิเล็ก ๆ หลังหนึ่ง ณ วัดป่าสุทธาวาส ทำให้เกิดความรู้สึกทันทีว่า เป็นกิจหน้าที่จะต้องดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือรวบรวมเก็บรักษาวัตถุเหล่านี้ไว้ในที่อันควรแก่คุณค่า เพื่อประโยชน์แก่อนุชนรุ่นหลัง ได้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับประวัติของท่านพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

ดังนั้นจึงมีความดำริโดยหลักการว่า ควรสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ จัดการรวบรวมอัฐบริขารและเครื่องใช้สอยเท่าที่จะพึงหาได้ รวมถึงอัฐธาตุของท่าน มาเก็บจัดแสดงไว้ในลักษณะอันควร เหมาะสมแก่การเคารพพระคุณของท่าน อีกประการหนึ่งเพื่อแสดงถึงซึ่งปฏิปทาความเป็นสมณะอันแท้จริงของท่าน และประการสุดท้ายเพื่อให้ผู้พบเห็นเกิดความศรัทธา

พิพิธภัณฑ์บริหารหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

รูปหล่อหลวงปู่มั่น ฎริทัตโต ขนาดเท่าองค์จริง

พระธาตุของหลวงปู่มั่น ฎริทัตโต

อัฐบริขารและเครื่องใช้ของหลวงปู่มั่น ฎริทัตโต จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์

๔. เจดีย์พิพิธภัณฑทร์พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร

ความเป็นมาของเจดีย์พิพิธภัณฑทร์พระเดชพระคุณหลวงปู่หลุย จันทสาโรนั้น เกิดขึ้นจากบรรดาศิษยานุศิษย์ของท่าน ต่างตระหนักดีว่าพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร เป็นพระเถระที่บุคคลทั่วไปให้ความเคารพและยังเป็นอุปการะบุคคล (บุคคลผู้ควรแก่สถูป) คือเป็นพระปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สมควรที่จะนำอัฐิตูประติษฐานไว้ในสถูปเจดีย์ เพื่อเป็นที่เคารพบูชาแก่บรรดาศิษย์และประชาชนโดยทั่วไป

หลังจากงานพระราชทานเพลิงศพของท่านพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุยเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงมีการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑทร์พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร ขึ้น ในวัดป่าสุทธาวาส ซึ่งเป็นข้อคิดที่สำคัญเพราะพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร ท่านไม่ติดสถานที่ที่จะอยู่ และท่านสอนลูกศิษย์ของท่านเสมอว่าไม่ควรติดสถานที่ และตัวท่านหลวงปู่เอง ก็ชอบเปลี่ยนสถานที่อยู่ตลอดเวลา แม้ในช่วงบั้นปลายชีวิตก่อนมรณภาพ ท่านไม่ได้ประจำอยู่ที่วัดใดวัดหนึ่ง การสร้างเจดีย์นี้ขึ้น จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นปูชนียสถานเก็บรักษาอัฐิบริหารของท่าน และเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงท่านพระเดชพระคุณหลวงปู่หลุย จันทสาโร

อัฐิบริหารและเครื่องใช้ของหลวงปู่หลุย จันทสาโร จัดแสดงในพิพิธภัณฑทร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘ พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร ได้สร้างวัดแห่งหนึ่งที่ บ้านหนองผือ ตำบลนาโน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร (สมัยก่อน เรียกว่าวัดบ้านหนองผือ แต่ในปัจจุบันมีชื่อว่าวัดภริทัตตเถรวาส) ถวายแด่พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภริทัตโต และ พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ได้จำพรรษาในช่วงบั้นปลายชีวิตนานถึง ๕ พรรษา ซึ่งถือได้ว่า วัดบ้านหนองผือเป็นศูนย์กลางสำคัญในการศึกษาปฏิบัติธรรมของพระอริยสงฆ์ชั้นสูง จึงเป็น อาณานิสงส์ที่พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุยได้สร้างถวายแด่พระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภริทัตโต ในครั้งนั้น

เมื่อพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่หลุย จันทสาโร ได้มรณภาพ หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ ๙) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงศพ แล้ว พระองค์มีพระราชกระแสว่า “ควรสร้างเจดีย์ถวายหลวงปู่หลุย ที่วัดป่าสุทธาวาส อำเภอ เมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร เนื่องจากที่วัดนี้มีอัฐิธาตุของพระเดชพระคุณท่านหลวงปู่มั่น ภริทัตตเถระอยู่ที่นี้ ท่านจะได้อยู่ใกล้กัน”

อาคารเสนาสนะในวัดป่าสุทธาวาส

ปัจจุบัน อาคารเสนาสนะมีจำนวน ดังต่อไปนี้ :-

๑. อุโบสถ	จำนวน ๑ หลัง
๒. อาคารพิพิธภัณฑสถานอัฐิบริหารพระอาจารย์มั่น ภริทัตตเถระ	จำนวน ๑ หลัง
๓. เจดีย์อัฐิบริหารหลวงปู่หลุย จันทสาโร	จำนวน ๑ หลัง
๔. ตึกอนุสรณ์หลวงปู่เสาร์ หลวงปู่มั่น	จำนวน ๑ หลัง
๕. ศาลาเปรียญ	จำนวน ๑ หลัง
๖. กุฏิพระภิกษุ สามเณร	จำนวน ๒๕ หลัง
๗. ห้องสมุด	จำนวน ๑ หลัง
๘. ศาลาเเมรุ	จำนวน ๔ หลัง
๙. โรงครัว	จำนวน ๒ หลัง
๑๐. เเมรุ	จำนวน ๑ หลัง

วัดป่าสุทธาวาสเป็นมรดกทางศาสนา

วัดป่าสุทธาวาส เป็นวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดสกลนคร และจังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีวัฒนธรรมสืบสานทางศาสนา ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพุทธศาสนา โดยมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และหลักธรรม คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นบ่อเกิดแห่งธรรมะจรรยาประเพณี จึงทำให้ประชาชนดำรงชีวิตในสังคมอย่าง

ปกติสุข ซึ่งจะเห็นได้จากประเทศอินเดียยังคงเป็นแหล่งอารยธรรม หรือเป็นบ่อเกิดแห่งพุทธศาสนา ในครั้งพุทธกาล มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นศาสดาของพุทธศาสนา

ในครั้งพุทธกาล พุทธศาสนิกชนถือไตรสรณคมณ์ อันมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรม คำสั่งสอน และพุทธสาวกเป็นหลักในศาสนา หากได้มีวัตถุอื่นเป็นที่เคารพไม่ เมื่อล่วงปลายสมัยของ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ปลงสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์ ที่เมืองเวสาลี

ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน ๓ เดือน พระองค์ได้แจ้งให้พระอานนท์ทราบว่าจะเสด็จ ดับขันธปรินิพพานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และเมื่อเวลานั้นมาถึง พระพุทธองค์ได้ทรงประจวบ และในระยะเวลาที่พระพุทธองค์ใกล้จะดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามเกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ต่อพุทธสรีระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ควรปฏิบัติอย่างไร พระพุทธองค์ทรงตรัสให้จัดเรียง พระศพของพระเจ้าจักรพรรดิ และให้สร้างพระสถูปบรรจุอัฐิไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทได้กราบไหว้บูชา

ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา มีการแบ่งบุคคลเป็น ๔ ประเภท คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์เจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเรียกในหมู่สงฆ์ว่า “**อุปารหุบุคคล ๔**” นับว่าเป็นบุคคลที่สมควรได้รับการบรรจุอัฐิและเฝ้าถนอมไว้ในสถูป เพื่อเป็นที่เคารพสักการะบูชา หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงได้มีการสร้างสถูปเจดีย์ขึ้น ๔ แบบ ได้แก่ :-

๑. ธาตุเจดีย์ เป็นสถานที่บรรจุอัฐิธาตุ

๒. บริโภคเจดีย์ เป็นสถานที่เกี่ยวกับสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ปรินิพพาน

๓. ธรรมเจดีย์ เป็นสถานที่บรรจุคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น ปฏิจจสมุทปบาท และอริยสัจ ๔ เป็นต้น

๔. อุเทสิกเจดีย์ เป็นสถานที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นสิ่งเคารพบูชา ได้แก่พุทธบัลลังก์ ซึ่งเรียกว่า อาสนะบูชา เป็นสถานที่จัดเตรียมไว้ให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในเวลาเสด็จไปโปรดเทศนา สั่งสอน ณ ที่นั้นๆ จึงได้สร้างพุทธบัลลังก์เป็นที่เคารพบูชา และในวัตถุนิทานในคัมภีร์อรรถกถาว่า มี พระปุสสเทวดาเถระอยู่กันทวารวิหารกวาดลานเจดีย์ประจำ วันหนึ่งได้เห็นรูปพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาปรากฏ ทำให้อารมณ์เป็นสุขแล้วเจริญวิปัสสนาถึงเกิดบรรลุเป็นพระอรหันต์ ทำให้คิดสร้าง พระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยวัสดุดังต่อไปนี้คือ อาจใช้แก้ว มณี ศิลา โลหะ อัฐิ ไม้ ประดิษฐ์ขึ้นเป็นพระพุทธรูป เพื่อให้เป็นปูชนียวัตถุไว้เป็นอนุสรณ์ เป็นเครื่องระลึก เตือนใจสำหรับผู้พบเห็น เปรียบเสมือนเป็นตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเมื่อพระสัมมา สัมพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้เกิดสิ่งเคารพขึ้นแทนพระองค์ ได้แก่ **เจดีย์**

ดังนั้น เจดีย์ทั้ง ๔ แบบนี้ จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้ระลึกถึงพระพุทธองค์และเป็นวัตถุสำคัญในพระพุทธศาสนาของ พุทธศาสนิกชนไว้กราบไหว้สักการะบูชา ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง คติการสร้าง เจดีย์หรือสถูปนั้น ได้วิวัฒนาการมาจากการปลงศพซึ่งแต่เดิมนั้น เมื่อมนุษย์เสียชีวิตลง ก็จัดการ ปลงศพด้วยวิธีฝังแบบง่าย ๆ ส่วนการจัดการปลงศพของมนุษย์ด้วยการเผาขึ้นเพื่องเริ่มเกิดขึ้นมา

ภายหลัง เมื่อมนุษย์มีความเชื่อว่า เมื่อเสียชีวิตไปแล้วจะไม่กลับฟื้นคืนมาในร่างเดิมอีก เพราะร่างกายจะเน่าเปื่อยสูญสลายไป จึงได้จัดการปลงศพด้วยวิธีเผา มีการเก็บอัฐิ และเถ้าถ่านนำมากองรวมกัน ใช้ดินกลบหรือขุดหลุมฝัง แล้วพูนดินให้มีเนินดินเกิดขึ้นบริเวณที่มีการฝังกลบอัฐิหรือเถ้าถ่านนั้น แล้วทำเครื่องหมายไว้ เพื่อให้ทราบว่าเป็นสถานที่สำคัญแห่งการระลึกถึง แต่เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง เนินดินมีโอกาสปังทลายได้ จึงได้มีการทำเขื่อนรอบฐานเนินดิน (เพื่อกันดินบนเนินไม่ให้พังทลาย) อาจปักฉัตรหรือร่ม ซึ่งถือว่าเป็นของสูงที่ใช้กับบุคคลสำคัญ เช่น กษัตริย์ ไว้เป็นเกียรติยศ ขนาดของเนินดินอาจใหญ่หรือเล็กก็ได้ และทำด้วยความประณีตบรรจง หรือบางครั้งก็มีการทำสถูปเพื่อเป็นสถานที่บรรจุอัฐิเถ้าถ่านก็ได้ ขึ้นกับกำลังของผู้สร้าง ต่อมาจึงมีการพัฒนารูปแบบพระสถูปให้งดงามพิสดารยิ่งขึ้นตามลำดับ เช่น ตกแต่งกองดินให้มีรูปทรง ทำเขื่อนให้เป็นฐาน และขึ้นทักศิณทำรูปปลักษณตั้งอยู่บนหลังเนินดิน ดัดแปลงฉัตรหรือร่มให้เป็นยอด จึงเกิดสถูปเจดีย์ขึ้นหลายแห่ง ในระยะที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง

ในสมัยก่อน จังหวัดสกลนครเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคอีสานที่มีการนับถือผี จึงทำให้มีผีบรรพบุรุษในสังคมอีสาน เช่น ผีฟ้า ผีปู่ย่า ผีเสื้อเมือง และผีมหัศจรรย์ เป็นต้น การนับถือผีเหล่านี้เป็นที่ยอมรับของประชาชน จนกระทั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในยุคนั้น ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ในระหว่างที่พระองค์ทรงผนวชอยู่ ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ ได้ตั้งพระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายขึ้นคู่กับมหานิกาย เพื่อให้เป็นอีกนิกายหนึ่งของพระพุทธศาสนาเถรวาท (จากเดิมที่มีเพียงนิกายเดียว คือ มหานิกาย) และต่อมานิกายธรรมยุตนี้ ได้ขยายจากกรุงเทพฯ ไปยังหัวเมืองรอบ ๆ ได้แก่ วัดที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้ คือ วัดสมอราย (ปัจจุบันคือ วัดราชาธิวาส) วัดบรมนิวาส วัดเครือวัลย์ วัดพิชัย วัดบุปผาราม ฯลฯ

หลังจากที่มีการตั้งธรรมยุติกนิกายในประเทศไทยแล้ว ธรรมยุติกนิกายยังได้ถูกนำไปก่อตั้งในประเทศอื่น ๆ ได้แก่ ในประเทศกัมพูชา (ในปี พ.ศ. ๒๔๙๗) และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่เมืองสีทันดร ฯลฯ

การเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายเข้าสู่อีสาน

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง สุวรรณกฐ) เจ้าเมืองอุบลราชธานีที่เข้ามาเข้าเฝ้าพระองค์ที่กรุงเทพฯ อาราธนาพระอาจารย์ดี พนธุโล และพระอาจารย์ม้าว เทวธัมมิ ออกไปเผยแพร่พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกาย

เมื่อพระพรหมราชวงศ์กลับถึงเมืองอุบลราชธานีแล้ว ได้ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ มีการปรึกษาหารือวางแผนจัดตั้ง วัดสุปฏิญนาราม (หมายถึง วัดที่มีสถานที่ตั้งเหมาะสมเป็นท่าเรือที่ดี) ขึ้นในบริเวณที่เหมาะสมคือบริเวณท่าเหนือระหว่างเมืองกับบ้านบุงกาแขว ปัจจุบันวัดนี้เป็น

พระอารามหลวงชั้นวรวิหาร ตั้งอยู่ที่ ถนนสุภานุ ต.ในเมือง อ.เมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี มีการเริ่มก่อสร้างใน พ.ศ. ๒๓๙๓ สร้างเสร็จ พ.ศ. ๒๓๙๖ (ใช้เวลาก่อสร้างนาน ๓ ปี)

เมื่อสร้างวัดเสร็จเรียบร้อย พระพรหมราชวงศ์ได้อาราธนาพระอาจารย์ดี พันธุ์โล มาเป็น เจ้าอาวาส มีพระอาจารย์อีกท่านซึ่งเป็นลูกศิษย์มาเป็นรองเจ้าอาวาส ดังนั้นวัดสุภานุาราม จึงเป็น วัดธรรมยุติกนิกายวัดแรกในภาคอีสานที่จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๓ จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๒) รวมเป็นเวลานานประมาณ ๑๖๙ ปีมาแล้ว มีการแบ่งการปกครองในวัดสุภานุาราม ออกเป็น ๕ ยุค มีพระเถระผู้ใหญ่เป็นผู้นำดังนี้ :-

๑. พระอาจารย์ดี (พันธุ์โล ดี)
๒. พระอาจารย์ม้าว (เทวธัมมี ม้าว)
๓. พระอริยกวี (ธัมมรักชีโต อ่อน)
๔. พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ จันทร์)
๕. พระพรหมมุนี (ติสโส อ้วน) เป็นยุคที่ ๕

พระเถระเหล่านี้เป็นผู้นำและได้ปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดในธรรมวินัยและขนบธรรมเนียมของ ธรรมยุติกนิกายทั้งด้านปริยัติ และปฏิบัติเป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ลูกศิษย์ และได้นำความเจริญ มาสู่อีสาน จนทำให้ธรรมยุติกนิกาย เจริญรุ่งเรืองจนมาถึงปัจจุบัน

สมัยสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ติสโส อ้วน) เป็นเจ้าคณะมณฑลอีสาน ลำดับที่ ๕ ต่อจาก พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันท) ได้มีพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียง ๒ รูป คือ พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระปัญญาพิศาลเถระ (หนู) เป็นกำลังสำคัญของสมเด็จพระ มหาวิรวงศ์ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

ต่อมาพระปัญญาพิศาลได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวัน (ปัจจุบันคือ วัดปทุมวนาราม) กรุงเทพฯ คงเหลือแต่พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล เพียงรูปเดียวที่ยังเป็นผู้นำเผยแผ่ ธรรมยุติกนิกายในภาคอีสาน โดยได้ตั้งสำนักอบรมสั่งสอนที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

พระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล มีศิษย์ที่สำคัญอยู่ท่านหนึ่ง คือ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นกำลัง สำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ธรรมยุติกนิกายฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีศิษย์ที่สำคัญ คือ พระญาณวิเศษฐสมิทธิวิธจารย์ (สิงห์ ชันตยาโคโม) ซึ่งพระเถระทั้ง ๓ รูป นี้ได้ร่วมกันดำเนินงานด้านวิปัสสนาธุระ จนทำให้ศิษย์เกิดขึ้นมากในภาคอีสาน ดังนี้

๑. พระอาจารย์ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดหนองบัวลำภู
๒. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร
๓. พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่
๔. พระอาจารย์วัน อุตตโม (พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ) วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม จังหวัดสกลนคร
๕. พระอาจารย์ชา สุภทฺโท (พระโพธิญาณเถระ) วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี
๖. พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ จังหวัดเลย

๗. พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี (พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์) วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย
๘. พระอาจารย์สิม พุทธาจาโร (พระญาณสิทธาจารย์) วัดถ้ำผาปล่อง จังหวัดเชียงใหม่
๙. พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนโน (พระธรรมวิสุทธิมงคล) วัดป่าบ้านตาด (วัดเกษรศีลคุณ) จังหวัดอุดรธานี
๑๐. พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ วัดดอยธรรมเจดีย์ จังหวัดสกลนคร
๑๑. พระอาจารย์คำดี ปภาโส (พระครูญาณทัสสี) วัดถ้ำผาปู่ จังหวัดเลย
๑๒. พระอาจารย์สมชาย ฐิตวิริโย (พระวิสุทธิญาณเถร) วัดเขาสุกิม จังหวัดจันทบุรี
๑๓. พระอาจารย์บุญจันทร์ กมโล (พระครูศาสนูปถัมภ์) วัดป่าสันติภาวนาส จังหวัดอุดรธานี
๑๔. พระอาจารย์ตื้อ อจลธัมโม วัดบ้านข่า จังหวัดนครพนม
๑๕. พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดเจติยาศีรีวิหาร (ภูทอก) จังหวัดหนองคาย
๑๖. พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ วัดประสิทธิ์ธรรม จังหวัดอุดรธานี
๑๗. พระอาจารย์วิริยงค์ สิริธโร วัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร
๑๘. พระอาจารย์ดูลย์ อตุโล (พระราชวุฒาจารย์) วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์
๑๙. พระอาจารย์ลี ธมมธโร (พระสุทธิธรรมรังสีคัมภีร์เมธาจารย์) วัดโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ
๒๐. พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต วัดบรรพตคีรี (ภูจ้อก้อ) จังหวัดมุกดาหาร ฯลฯ

นอกจากนั้นยังกล่าวได้ว่า ศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เป็นยุคที่ ๕ ของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายฝ่ายวิปัสสนาธุระ โดยการนำของพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต และยังเป็นยุคที่มีการเผยแพร่การปฏิบัติของคณะสงฆ์สายนี้อย่างกว้างขวางทั้งในภาคอีสานและทั่วทุกภาคของประเทศไทย สภาพความเป็นอยู่ของพระธรรมยุติกนิกาย ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะดำเนินชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในป่า ดำรงสมณเพศตามแนวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล อยู่ตามป่าเขา ถ้ำ เงื้อมผา ที่เงียบสงบเหมาะสมสำหรับการบำเพ็ญสมณธรรม ด้วยเหตุนี้เองจึงมีการเรียกว่า “พระป่า” วัดที่อยู่อาศัยก็เรียกว่า “วัดป่า” ธรรมะที่สั่งสอนจากพระสายนี้ก็เรียกว่า “ธรรมะป่า”

ถึงแม้ว่าในปัจจุบันบ้านเมืองเจริญก้าวหน้า ป่าได้เปลี่ยนแปลงสภาพมาเป็นเมืองมากขึ้น คนก็ยังนิยมเรียกกันว่า “พระป่า” และ “วัดป่า” จนกลายเป็นคำเรียกชื่อที่เคยชิน ถึงแม้ว่าวัดป่าไม่ได้อยู่ในป่าแล้วก็ตาม

ในช่วง ๙ ปีสุดท้ายในชีวิตสมณะของหลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ท่านได้จำพรรษาและพักวิเวกในจังหวัดสกลนครระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๙๒ ดังนี้ :-

รายชื่อวัด / เสนาสนะ	ระยะเวลา
๑. วัดป่าวิสุทธิธรรม บ้านโคก	จำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ และ พ.ศ. ๒๔๘๗
๒. วัดป่าคณินิมิตต์ บ้านนามน	จำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๔๘๖
๓. เสนาสนะป่าบ้านนาสีนวล	พักวิเวกหลังออกพรรษา พ.ศ. ๒๔๘๖
๔. เสนาสนะป่าบ้านห้วยแคน	พักวิเวกในปี พ.ศ. ๒๔๘๘
๕. วัดภูริทัตตถิราวาส บ้านหนองฝื่อ	จำพรรษาในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ - พ.ศ. ๒๔๙๒
๖. วัดป่ากลางโนนภู บ้านกุดก้อม	พักอาพาธในปี พ.ศ. ๒๔๙๒
๗. วัดป่าสุทธาวาส	พักวิเวกในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ มรณภาพในปี พ.ศ. ๒๔๙๒

วัดป่าสุทธาวาสเป็นวัดที่มีความเกี่ยวข้องกับหลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ ๒ ครั้ง ดังนี้ :-
ครั้งที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ท่านมาพักวิเวกที่นี่
ครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย ท่านมามรณภาพที่นี่ เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒

เอกสาร

๑. บันทึกเรื่องประวัติวัดป่าสุทธาวาส. ผู้เขียน : นายแพทย์ฝน แสงสิงแก้ว. ๑๗ ตุลาคม ๒๕๒๕
(มอบให้วัดป่าสุทธาวาสเก็บไว้)
๒. <http://www.dhammajak.net/board/viewtopic.php?t=2347>
๓. <https://www.sanook.com/travel/1403043/>

ชีวประวัติ

ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

พระอริยคุณาธาร

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ อาจารย์สอนธรรมทางวิปัสสนา มีศิษยานุศิษย์มาก มีคนเคารพ นับถือมาก มีชีวประวัติควรเป็นทีฐานาคติแก่กุลบุตรได้ผู้หนึ่ง ดังจะเล่าต่อไปนี้

ชาติสกุล

ท่านกำเนิดในสกุล *แก่นแก้ว* นายคำด้วง เป็นบิดา นางจันทร์ เป็นมารดา *เพี้ยแก่นท้าว* เป็นปู่ ชาติไทย นับถือพุทธศาสนา เกิดวันพฤหัสบดีเดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ ๒๐ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ณ บ้านคำบัง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๙ คน ท่านเป็นบุตรคนหัวปี บุตร ๖ คน ตายเสียแต่เล็ก ยังเหลือน้องสาว ๒ คน คนสุดท้อง ชื่อหวัน จำปาศิลป์

รูปร่างลักษณะและนิสัย

ท่านเป็นคนร่างเล็กผิวขาวแดงเข้มแรงว่องไว สติปัญญาดีมาตั้งแต่กำเนิด ฉลาด เป็นผู้ว่าง่าย สอนง่ายในทางที่ถูก ไม่ยอมทำตามในทางที่ผิด

การศึกษาสามัญ

ท่านได้เรียนอักษรสมัยในสำนักของอา คือ เรียนอักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรม และ อักษรขอม อ่านออกเขียนได้ นัยว่าท่านเรียนได้รวดเร็ว เพราะมีความทรงจำดี และมีความขยัน หมั่นเพียร ชอบการเล่าเรียนศึกษา

การบรรพชา

เมื่อท่านอายุได้ ๑๕ ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักวัดบ้านคำบัง ใครเป็นบรรพชาจารย์ ไม่ปรากฏ ครั้นบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางพระศาสนา มีสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนัก บรรพชาจารย์ จดจำได้รวดเร็ว อาจารย์เมตตาปรานีมาก เพราะเอาใจใส่ในการเล่าเรียนดี ประพฤติ ปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้นับถือได้ เมื่ออายุท่านได้ ๑๗ ปี บิดาขอรับรองให้ลาสิกขา เพื่อช่วยการงาน ทางบ้าน ท่านก็ได้ลาสิกขาออกไปช่วยการงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ

ท่านเล่าว่า เมื่อลาสิกขาไปแล้วยังคิดที่จะบวชอีกอยู่เสมอไม่ลืมเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในทางบวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะตั้งใจในคำสั่งของยายว่า “เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก” คำสั่งของยายนี้คอยสะกิดใจอยู่เสมอ

การอุปสมบท

ครั้นอายุท่านได้ ๒๒ ปี ท่านเล่าว่า มีความอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาบวช ท่านทั้งสองก็อนุญาติตามประสงค์ ท่านได้เข้าศึกษาในสำนัก *ท่านอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถระ* วัดเลียบ เมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับอุปสมบทกรรมเป็นภิกษุ ภาวะในพระพุทธศาสนา ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี *พระอริยภิกขุ (อ่อน)* เป็นพระอุปัชฌายะ *พระครูสีทา* *ชยเสโน* เป็นพระกรรมวาจาจารย์ *พระครูประจักษ์ อุบลคุณ (ส่วย)* เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระอุปัชฌายะขนานนามมคธให้ว่า *ภริทตโต* เสร็จอุปสมบทกรรมแล้ว ได้กลับมาสำนักศึกษาวิปัสสนาธุระ กับ *พระอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถระ* ณ วัดเลียบ ต่อไป

สุบินนิมิต

ท่านเล่าว่า เมื่อกำลังศึกษากรรมฐานภาวนาในสำนักพระอาจารย์เสาร์ กนตสีลเถระ ณ วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานีนั้น ชั้นแรกยังใช้กรรมภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ อยู่ อยู่มาวันหนึ่งจะเป็นเวลาเที่ยงคืนหรืออย่างไรไม่แน่ บังเกิดสุบินนิมิตว่า ได้เดินออกจากหมู่บ้านบ้านหนึ่ง มีป่า เลยป่าออกไป ก็ถึงทุ่งเว้งว้าง กว้างขวาง จึงเดินตามทุ่งไป ได้เห็นต้นชาติต้นหนึ่งที่บุคคลตัดให้ล้มลงแล้ว ปราศจากใบ ตอของต้นชาติสูงประมาณ ๑ คืบ ใหญ่ประมาณ ๑ อ้อม ท่านขึ้นสู่อ่อนชาตินั้น พิจารณาดูอยู่รู้ว่า ผุพังไปบ้างและจักไม่งอกขึ้นได้อีก ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่นั้นมีม้าตัวหนึ่ง ไม่ทราบว่ามีมาจากไหน มาเทียบขอนชาติ ท่านจึงขึ้นขี่ม้าตัวนั้น ม้าพาวิ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเต็มฝีเท้า ขณะที่ม้าพาวิ่งไปนั้นได้แลเห็นต้นไม้หนึ่งเหมือนตู่พระไตรปิฎกตั้งอยู่ข้างหน้า ต้นนั้นวิจิตรด้วยเงินสีขาว เลื่อมเป็นประกายผ่องไสยงันก ม้าพาวิ่งเข้าไปสู่ต้นนั้น ครั้นถึงมาก็หยุดและหายไป ท่านลงจากหลังม้า ตรงตู่พระไตรปิฎกนั้นแต่มีได้เปิดตู่ดู ไม่ทราบว่ามิอะไรรออยู่ในนั้น แลดูไปข้างหน้า เห็นเป็นป่าชฎู เต็มไปด้วยขวากหนามต่าง ๆ จะไปต่อไปไม่ได้ เลยรู้สึกตัวตื่นขึ้น

สุบินนิมิตนี้เป็นบุพพนิมิตบอกความมั่นใจในการทำความเพียรของท่าน ท่านจึงตั้งหน้าทำความเพียรประโยคพยายามมิได้ท้อถอย มีการเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิบ้าง ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็ได้ทอดทิ้งคงดำเนินตามข้อปฏิบัติ อันท่านโบราณบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบำเพ็ญตามทางแห่งอริยมรรค

ครั้นต่อมา ท่านจึงหวนไปพิจารณาสุบินนิมิตนั้น จึงได้ความว่าการที่ท่านออกมาบวชในพระพุทธศาสนาและปฏิบัติตามอริยมรรคนั้น ชื่อว่าออกจากบ้าน บ้านนั้น คือความผิดทั้งหลาย และ

ปานนั้นคือกิเลสซึ่งเป็นความผิดเหมือนกัน อันความที่บรรลุถึงทุ่งอันเว้งว่างนั้น คือละความผิดทั้งหลาย ประกอบแต่ความดีความงาม ขอนชาติได้แก่ชาติความเกิด ม้าได้แก่ตัวปัญญาวิปัสสนา จักมาแก้ความผิด การขึ้นสู่มาแล้วม้าพาวิ่งไปสู่ตู้พระไตรปิฎกนั้น คือ เมื่อพิจารณาไปแล้วจักสำเร็จเป็นปฏิสัมภิทาอนุสาสน์ ฉลาดรู้อะไร ๆ ในเทศนาวิธี ทรมานแนะนำสั่งสอนสาธุศิษย์ทั้งหลายให้ได้รับความเย็นใจ และเข้าใจในข้อปฏิบัติทางจิตแต่จะไม่ได้ในจิตปฏิสัมภิทาญาณ เพราะไม่ได้เปิดคูตู้นั้น ส่วนข้างหน้าอันเต็มไปด้วยขวากหนามนั้นได้ความว่า เมื่อพิจารณาเกินไปจากมรรค จากสังขาก็คือความผิดนั่นเอง เมื่อพิจารณาได้ความเท่านี้แล้ว ก็ถอยจิตคืนมาหาตัว พิจารณากาย เป็นกายคตาสติ ภาวนาต่อไป

สมาธินิมิต

ท่านเล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเจริญกรรมฐานภาวนาอยู่วัดเลียบเมืองอุบลนั้น ในชั้นแรกยังบริกรรมภาวนาว่า พุทโธ ๆ อยู่

วาระแรก มีอุคคหนิมิต คือ เมื่อจิตรวมลงได้ปรากฏรูปอสุภะภายนอกก่อน คือ เห็นคนตายอยู่ข้างหน้าห่างจากที่นั่งประมาณ ๑ วา ผินหน้ามาทางท่าน มีสุนัขตัวหนึ่งมาดึงเอาไส้ออกไปกินอยู่ เมื่อเห็นดังนั้น ท่านก็ได้ท้อถอย คงกำหนดนิมิตนั้นให้มาก ออกจากที่นั่งแล้วจะนอนอยู่ก็ดี จงกรมก็ดี เดินไปมาอยู่ก็ดี ก็ให้ปรากฏนิมิตอยู่อย่างนั้น ครั้นนานวันมาก็ขยายให้ใหญ่ ขยายให้เนาเปื่อย ผุพัง เป็นจุนจิวจุนไป กำหนดให้มาก ให้มีทั้งตายเก่าและตายใหม่ จนกระทั่งเต็มหมดทั้งวัดวา มีแรงกา หมา ยื้อแย่งกันกินอยู่ ท่านก็ทำอยู่อย่างนั้นจนอสุภะนั้นได้กลับกลายเป็นวงแก้ว

วาระที่ ๒ เมื่อร่างอสุภะทั้งหมดได้กลับกลายเป็นวงแก้วแล้ว จึงเพ่งอยู่ในวงแก้วอันขาว เลื่อมใสสะอาด คล้ายวงกลีณสีขาว ท่านก็เพ่งพิจารณาอยู่ในวงนั้นเรื่อยไป

วาระที่ ๓ เมื่อกำหนดพิจารณาต่อไป จึงแลไปเห็นอะไรอย่างหนึ่ง คล้ายภูเขาอยู่ข้างหน้า จึงนึกขึ้นในขณะนั้นว่าอยากไปดู บางทีจะเป็นหนทางข้อปฏิบัติกระมัง? จึงได้เดินไปดู ปรากฏว่าภูเขานั้นเป็นพักอยู่ ๕ พัก จึงก้าวขึ้นไปถึงพักที่ ๕ แล้วหยุด แล้วกลับคืนขณะที่เดินไปนั้น ปรากฏว่าตัวท่านสะพายดาบอันคมกล้าเล่มหนึ่ง และที่เท้ามีรองเท้าสวมอยู่ ในคืนต่อมาก็เป็นไปอย่างนั้นอีก และปรากฏนิมิตคือใบหน้าต่อไปเป็นกำแพงขวางหน้าอยู่ ที่กำแพงมีประตู จึงอยากเข้าไปดูว่าข้างในมีอะไรอีก จึงเอามือผลักประตูเข้าไปปรากฏว่ามีทางสายหนึ่งตรงไป ท่านจึงเดินตามทางนั้นไป ข้างทางขวามือเห็นมีที่นั่ง และที่อยู่ของพระภิกษุ ๒-๓ รูป กำลังนั่งสมาธิอยู่ ที่อยู่ของพระภิกษุนั้นคล้ายประทุนเกวียน ท่านมิได้เอาใจใส่ คงเดินต่อไป ข้างทางทั้งสองข้างมีถ้ำมีเงื่อมผาอยู่มาก ได้เห็นดาบสตนหนึ่งอาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านก็มีได้เอาใจใส่อีก ครั้นเดินต่อไปก็ถึงหน้าผาสูงมาก จะไปอีกก็ไปไม่ได้ จึงหยุดเพียงนั้น แล้วกลับออกมาทางเก่า คืนต่อมาก็ไปอีกอย่างเก่า ครั้นไปถึงหน้าผาแห่งนั้น จึงปรากฏนตร์คล้ายอยู่ มีสายหย่อนลงมาแต่หน้าผา ท่านจึงขึ้นสู่อยู่ พอนั่งเรียบร้อยแล้ว อู่ก็ชัก

ขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้น ครั้นขึ้นไปแล้วจึงเห็นสำเภาใหญ่ลำหนึ่งอยู่บนภูเขาลูกนั้น ขึ้นไปดูในสำเภาเห็น
โต๊ะสี่เหลี่ยม บนโต๊ะมีผ้าปู เป็นผ้าสีเขียวเนื้อละเอียดมากมองดูทั้ง ๔ ทิศ มีดวงประทีปติดสว่างรุ่งโรจน์
อยู่ ประทีปนั้นคล้ายติดด้วยน้ำมัน ปรากฏว่าตัวท่านขึ้นนั่งบนโต๊ะนั้น และปรากฏว่าได้ฉันทงกันที่นั่น
ด้วย เครื่องจันทง มีแต่กับอะไรอีกหลายอย่าง ครั้นฉันทงกัน เสร็จแล้ว มองไปข้างหน้าปรากฏเห็น
เป็นผิงโง้นไกลมาก จะไปก็ไปไม่ได้เพราะมีเหวลึก ไม่มีสะพานข้ามไป จึงกลับคืนมาเหมือนอย่างเก่า

วาระที่ ๔ ก็เพ่งไปน้อมจิตไปอย่างเก่านั้นแล ครั้นไปถึงสำเภาแห่งนั้น จึงปรากฏเห็นมี
สะพานน้อย ๆ ข้ามไปยังผิงโง้นจึงเดินไป พอไปถึงผิงโง้นแล้วก็ปรากฏเห็นกำแพงใหญ่มากสูงมาก
ประกอบด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคง ที่หน้ากำแพงมีถนนใหญ่ไปทางทิศใต้และทิศเหนือ
นึกอยากเข้าไปมาก จึงเดินไปพลัดประตู ประตูไม่เปิดจึงกลับคืนมา

วาระที่ ๕ ทำอย่างเก่าอีก ปรากฏไปอย่างเก่า สะพานจากสำเภาใหญ่ ไปยังผิงโง้น ปรากฏว่า
ใหญ่กว่าเก่ามาก ครั้นเดินตามสะพานนั้นไปได้ครึ่งสะพานปรากฏเห็นท่านเจ้าคุณพระอุบาลีฯ
(สิริจันทเถระ จันทร์) เดินสวนมา และกล่าวว่า “*อภฺรฺชฺคฺโก มคฺโค*” แล้วต่างก็เดินต่อไป พอไปถึงประตู
ก็แลเห็นประตูเล็กอีกประตูหนึ่งจึงเดินไปพลัดประตูเล็กนั้นออกได้ แล้วไปเปิดประตูใหญ่ได้เข้าไป
ข้างในกำแพงปรากฏมีเสาธงทองตั้งอยู่ท่ามกลางเวียงนั้น สูงตระหง่าน ต่อไปข้างหน้าปรากฏมี
ถนนเป็นถนนดีสะอาด เตียนราบ มีเครื่องมุง มีประทีปโคมไฟติดเป็นดวงไปตามเพดานหลังคาถนน
มองไปข้างหน้าเห็นมีโบสถ์หลังหนึ่งตั้งอยู่จึงเดินเข้าไปในโบสถ์ ภายในโบสถ์มีทางจงกรม ที่สุดทาง
จงกรมทั้งสองข้างมีดวงประทีปตามสว่างรุ่งโรจน์ นึกอยากเดินจงกรม จึงได้เดินจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่
และต่อมาปรากฏมีธรรมาสน์อันหนึ่งวิจิตรด้วยเงิน จึงขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์นั้น บนธรรมาสน์มีบาตร
ลูกหนึ่ง เปิดดูในบาตรมีเม็ดโกนเล่มหนึ่ง พอมาถึงตรงนี้ก็อยู่ไม่ปรากฏอะไรต่อไป อีกวันต่อมาก็เข้าไป
ถึงตรงนี้อีกทุก ๆ วัน ทุกครั้งที่เข้าไปก็ปรากฏว่าในตัวท่านมีดาบสะพายอยู่เล่มหนึ่ง กับมีรองเท้า
สวมอยู่ด้วย ปรากฏเป็นอย่างนี้อยู่ ๓ เดือน ครั้นต่อมาเมื่อออกจากที่แล้ว (คือ จิตถอนออกจาก
สมาธิ) เห็นอารมณ์ภายนอกก็ยังกระทบกระทั่งอยู่รำไป สวยก็เกิดรัก ไม่ดีก็ชิง เป็นอยู่อย่างนี้ ท่านจึง
พิจารณาว่า การที่เราพิจารณาอย่างนี้มันยังเป็นนอกอยู่ ไม่หยุดอยู่กะที่ และครั้นกระทบอารมณ์ก็ยัง
หวั่นไหวอยู่ นี่เห็นจะไม่ใช่ทางเสียแล้วกระมัง? เมื่อพิจารณาได้ความอย่างนี้ จึงเริ่มแก้ด้วยอุบายวิธีใหม่
จึงตั้งต้นพิจารณากายนี้ทวนขึ้นและตามลงไป อุทฺธึ อโร ติริยญฺจาปิ มขฺเณ เบื้องบนแต่ปลายเท้าขึ้นมา
เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป และด้านขวางสถานกลางโดยรอบด้วยการจงกรม เวลาจะนอนก็นอนเสีย
ไม่นั่งให้มันรวมเหมือนอย่างเก่า ใช้อุบายนี้ทำประโยชน์พยายามพากเพียรอยู่โดยมิท้อถอย ตลอด ๓ วัน
ล่วงแล้ว จึงนั่งพิจารณาอีก ทีนี้จิตจึงรวมลง และปรากฏว่ากายนี้ได้แตกออกเป็นสองภาค พร้อมกับ
รู้ขึ้นในขณะนั้นว่า “*เออ ที่นี้ถูกแล้วละ เพราะจิตไม่น้อมไป และมีสติรู้อยู่กับที่*” นี่เป็นอุบายอันถูกต้อง

ครั้งแรก

ตั้งแต่นั้นมาก็พิจารณาอยู่อย่างนั้น ครั้นออกพรรษาคฤศนุแล้ง ก็ออกเที่ยวแสวงหาวิเวกไปอยู่ที่สังัด ปราศจากคนพลุกพล่านตามหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านพออาศัยภิกขาจารย์วัตร ตามเยี่ยงอย่างพระพุทธรเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าที่ดำเนินมาก่อนแล้วทั้งหลาย ไปทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง ในคราวไปวิเวกถึนนครพนม ได้เจ้าพระคุณ *พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล)* กับเจ้าคุณ *พระสารภณมุนี (จันทร์)* ไปเป็นศิษย์ศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางสมถวิปัสสนา ทั้งทางปริยัติธรรมณ เมืองอุบลก่อน แล้วลงไปศึกษาเล่าเรียนทางกรุงเทพฯพระมหานคร จนได้กลับมาทำประโยชน์เป็นพระเถระผู้ใหญ่ในภาคอีสานปัจจุบันบัดนี้

ส่วนอาจารย์เมื่ออายุพรรษาพอสมควรแล้ว จึงได้ลงไปศึกษาทางกรุงเทพฯพระมหานคร อันเป็นแหล่งนักปราชญ์ สำนักที่วัดปทุมวัน หมั้นไปสดับพระธรรมเทศนาอบรมปัญญากับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีฯ (จันทร์ สิริจันทเถระ)* ที่วัดบรมนิวาส ในวันหนึ่งเมื่อกลับจากวัดบรมนิวาส เดินตามถนนหลวงไปกับสหธรรมมิกสีหำรูป กำหนดพิจารณาไปพลาง พอไปถึงโรงเรียนกรมแผนที่ (วังกรมพระสวัสดิ์เก่า) จึงได้อุบายแห่งวิปัสสนา เอาโรงเรียนนั้นเป็นนิมิตว่า “ของอะไรทั้งหมดเกิดจากของที่มีอยู่ (ดินหนุนดิน)” ตั้งแต่นั้นมาก็กำเนิดพิจารณาอุบายแห่งวิปัสสนา มิได้ลดละจึงได้ออกไปทำความเพียรอยู่ที่เขาพระงาม (ถ้าไม่ขวาง) ถ้าสิ่งไหนโต จึงพอได้รับความเข้าใจในพระธรรม วินัยอันพระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว

ครั้นพรรษาได้ ๒๓ จึงกลับมาหาหมู่คณะทางภาคอีสาน มีพระเถระมาศึกษาด้วยมากขึ้น โดยลำดับมี *พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม* เป็นต้น จนพรรษาได้ ๓๘ จึงได้จากหมู่คณะไปจำพรรษาวัดปทุมวัน กรุงเทพฯ แล้วเลยไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีคณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันทเถระ)* พักวัดเจดีย์หลวง ๑ พรรษาแล้วไปวิเวกตามที่ตั้งต่าง ๆ บ้างกลับมาจำพรรษาวัดเจดีย์หลวงบ้าง รวมเวลา ๑๑ ปี จึงได้กลับมาภาคอีสานเพื่อสงเคราะห์สาธุชนตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณ *พระธรรมเจดีย์* จนถึงปัจฉิมสมัย

ปฏิบัติ

เมื่อแรกอุปสมบท ท่านพำนักอยู่วัดเลียบเมืองอุบลเป็นปกติ ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพารามเมืองอุบลบ้างเป็นบางครั้ง ในระหว่างนั้นได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้น อันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อจาระ ความประพฤติมารยาท อจาริยวัตร และอุปัชฌายวัตรปฏิบัติได้เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌายาจารย์ และศึกษาข้อปฏิบัติอบรมจิตใจ คือ เติญจนกรรม นิ่งสมาธิกับสมาทาน รุดงควัตรต่าง ๆ

ในสมัยต่อมาได้แสวงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชฎู ที่แจ้ง หุบเขา ซอกห้วย ธารเขา เจ็อมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง บ้าง แล้วลงไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ จำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวัน หมั่นไปสดับธรรมเทศนา กับเจ้าพระคุณ พระอุบาลีฯ (จันทร์ สิริจันทเถระ) ๓ พรรษาแล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือ ถ้ำสาริกาเขาใหญ่นครนายก ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต ลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้ง ในพระธรรมวินัยสิ้นความสงสัยในสัตตฤคศาสตร์ จึงกลับมาภาคอีสานทำการอบรมสั่งสอนสมณวิปัสสนา แก่สหธรรมิก และอุบาสกอุบาสิกาต่อไป มีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้นโดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์ แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน

ในกาลต่อมาได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ อีก ๑ พรรษา แล้วไปเชียงใหม่กับ เจ้าพระคุณ พระอุบาลีฯ (จันทร์ สิริจันทเถระ) จำพรรษาวัดเจติยหลวง ๑ พรรษา แล้วออกไปพัก ตามที่วิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่ง เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง ๑๑ ปี จึง ได้กลับมาจังหวัดอุดรธานี ตามคำอาราธนาของเจ้าพระคุณ พระธรรมเจดีย์ พักจำพรรษาอยู่ที่วัด โนนนิเวศน์ เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๒ พรรษา แล้วมาอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษา ที่วัดป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร ๓ พรรษา จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบล นานใน อำเภอพรรณานิคม ๕ พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ติดตาม มาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย ศิษยานุศิษย์ของท่านได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยังเกียรติคุณของท่านให้ฟังเฟื่องเสียงลือไป

รุดงควัตรที่ท่านถือปฏิบัติเป็นอาจิณ ๔ ประการ

๑. ปังสุกุลิกังครุดงค์ ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบกระทั่งถึงวัยชรา จึงได้ ผ่อนให้คหบดีจิวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

๒. ปินทปาตีกังครุดงค์ ถือกิขาจารวัตรเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้อาพาธ ไปในละแวก บ้านไม่ได้ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉันทนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจจุบันสมัยจึงงดบิณฑบาต

๓. เอกปัตติกังครุดงค์ ถือนั่งในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนัก ในปัจจุบันสมัยจึงงด

๔. เอกาสนิกังครุดงค์ ถือนั่งคนเดียวเป็นนิตยตลอดมา แม้ถึงอาพาธหนักในปัจจุบันสมัยก็มีได้ เลิกละ

ส่วนรุดงควัตรนอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราว ที่นับว่าปฏิบัติได้มาก ก็คือ อรัญญิกังครุดงค์ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ ๒๕ เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชรา จึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับการก้ำกึ่งที่จะกิขาจารบิณฑบาต เป็นที่ ที่ปราศจากเสียงอื้ออึง ประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน

นัยว่า ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกไปในป่าดงพงลึก จนสุดวิสัย ที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่นในคราวไปอยู่ทางภาคเหนือเป็นต้น ท่านไปวิเวกบนเขาสูง อันเป็นที่อยู่ของพวกมูเซอร์ ยังชาวมูเซอร์ซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกันให้บังเกิดศรัทธาในพระศาสนาได้

กิจวัตรประจำวัน

ท่านปฏิบัติกิจประจำวันเป็นอาจิณวัตรเพื่อเป็นแบบอย่างแก่สาธุศิษย์ และพร่ำสอนสาธุศิษย์ ให้ปฏิบัติเป็นอาจิณวัตรต่อไป

เวลาเช้าออกจากกุฏิทำสรีริก คือ ล้างหน้า บ้วนปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปิดกวาดลานวัด แล้วเดินจงกรม พอได้เวลาภิกษาจารย์ก็ขึ้นสู่โรงฉันนั่งห่มเป็นปริมณฑล สะพายบาตรเข้าสู่บ้าน เพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตแล้วจัดแจงบาตร จีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตร นั่งพิจารณาอาหาร ปัจจเวกขณะทำภัตตานุโมทนา คือยถาสัพพีเสร็จแล้วฉันจังหัน ฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเก็บ บริขาร ขึ้นกุฏิ ทำสรีริกพักผ่อนเล็กน้อยแล้วลุกขึ้นล้างหน้า ไหว้พระสวดมนต์และพิจารณาธาตุอาหาร ปฏิกุศล ตั้งขณิก อติตปัจจเวกขณะ แล้วชำระจิตจากนิรวณณ์ นั่งสมาธิพอสมควร เวลาบ่าย ๓-๔ โมง กวาดลานวัด ตักน้ำใช้น้ำฉันมาไว้ อาบน้ำชำระกายให้สะอาด ปราศจากมลทิน แล้วเดินจงกรมจนถึง พลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ

เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป สาธุศิษย์ก็ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอน อบรมสติปัญญาแก่สาธุศิษย์พอสมควรแล้ว สาธุศิษย์ถวายการนวดพื้นพอสมควรแล้ว ท่านก็เข้าห้อง ไหว้พระสวดมนต์ นั่งสมาธิ แล้วพักผ่อนประมาณ ๔ ทุ่ม เวลา ๓.๐๐ น. ตื่นนอนล้างหน้าบ้วนปาก แล้วปฏิบัติกิจ อย่างในเวลาเช้าต่อไป

กิจบางประการเมื่อมีลูกศิษย์มากและแก่ชราแล้วก็อาศัยศิษย์เป็นผู้ทำแทน เช่น การตักน้ำใช้น้ำฉัน เพราะเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากชราภาพ ส่วนกิจอันใดเป็นสมณประเพณีและเป็นศีลวัตร กิจนั้นท่านปฏิบัติเสมอเป็นอาจิณ มิได้เลิกละ ท่านถือคติว่า “เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ” ท่านกล่าวว่า “ต้นดี ปลายก็ดี ครั้นผิดมาแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี” ท่านกล่าวว่า “ผิดมาตั้งแต่ต้น ฮวงเม่าบมี” อุปมาอุปเปรียบเหมือนอย่างว่า “การทำงาน เมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ ซึ่งผลดังนี้” ท่านจึงเอาใจใส่ตักเตือนสาธุศิษย์ให้ปฏิบัติศีลวัตร อันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้เสมอ

บำบัดอาหารด้วยธรรมโอสถ

เมื่อคราวท่านลงไปจำพรรษาที่วัดพุทธวัน กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ก่อนไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าผู้เรียงประวัตินี้จึงได้อุปสมบทใหม่ ๆ กำลังสนใจศึกษาทางสมถวิปัสสนา ได้ทราบกิตติศัพท์ของท่านว่าเป็นผู้ปฏิบัติเชี่ยวชาญทางสมถวิปัสสนา จึงเข้าไปศึกษาสดับฟังธรรมเทศนาของท่าน ได้ความเชื่อความเลื่อมใสถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านแล้ว ท่านเล่าเรื่องวิธีระงับอาหารด้วยธรรมโอสถให้ฟังว่า เมื่อคราวท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำสาริกาเขาใหญ่ นครนายกนั้น เกิดอาหาร ธาตุกำเริบ ไม่ทำการย่อยอาหารที่บริโภคเข้าไปถ่ายออกมาก็เป็นเหมือนเมื่อแรกบริโภค ชั้นแรกได้พยายามรักษาด้วยยา ธรรมดาจนสุดความสามารถอาหารก็ไม่ระงับ จึงวันหนึ่ง ขณะที่ไปแสวงหายารากไม้ เพื่อมาบำบัด

อาหารนั้นได้ความเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะยังมีได้ฉันจึงหัน ครั้นได้ยาพอและกลับมาถึงถ้าที่พักแล้ว บังเกิดความคิดขึ้นว่า เราพยายามรักษาด้วยยาธรรมดามากินานแล้ว อาหารก็ไม่ระงับ เราจะพยายามรักษาด้วยยาธรรมดาต่อไปก็คงไร้ผลเหมือนแต่ก่อน บัดนี้อาหารก็กำเริบยิ่งขึ้น ควรระงับด้วย ธรรมโอสถดูบ้าง หากไม่หายก็ให้มันตายด้วยการประพடுத்தธรรมดีกว่า ครั้นแล้วก็เข้าที่ นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติสัมปชัญญะ กำหนดพิจารณา *กายคตาสติกรรมฐาน* ไม่นานก็ได้ความสงบจิต อาหารก็ระงับหายวันหายคืนโดยลำดับ จนร่างกายแข็งแรงดังเก่า จึงย้ายไปทำความเพียรอยู่ถ้าไม่ขวาง เขาพระงาม และถ้าสิ่งไหนโต ลพบุรี จนได้ความแก่ล้าแล้ว อาจหาญในพระธรรมวินัยดังเล่ามาแล้ว

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาศัยอยู่ห้วยน้ำกึ่งอันเป็นอรัญญสุขวิหารราวป่าชฎ ก่อนจะไปอยู่ที่นั่น ท่านได้พิจารณาธาตุขันธ์ได้ความว่าอาหารจะกำเริบ และจะระงับได้ในสถานที่นั้น จึงได้หลีกเลี่ยงจาก หมู่คณะไปอยู่องค์เดียวในสถานที่นั้น พอตกกลางคืนอาหารอันเป็นโรคประจำตัวมาแต่ยังเด็กก็กำเริบ คือ ปวดท้องอย่างแรง นิ่งนอนไม่เป็นสุขทั้งนั้น จึงเร่งรัดพิจารณาวิปัสสนา ประมาณ ๑ ชั่วโมง อาหาร ก็สงบ ปรากฏว่าร่างกายนี้ละลายพืบลงสู่ดินเลย จึงปรากฏบาทคทาขึ้นว่า “*นาถยถุร โภชณฺคตปสา นาถยถุร ปฏินิสฺสคคา*” พิจารณาได้ความว่า ธรรมอื่นเว้นโภชนงค์เสียแล้วจะเป็นเครื่อง แผลดเผาไม่ได้มี ดังนี้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาหารเป็นไข้มาเลเรียขึ้นสมอง เจ้าคุณ *พระเทพโมลี (พิมพ์ ธรรมธโร)* อาราธนามารักษาที่วัดเจติยหลวงเชียงใหม่ ท่านก็ยินยอมให้รักษาดู ท่านเจ้าคุณจึงไปเชิญหมอ แผนปัจจุบันมารักษาฉีดดยุทยาต่าง ๆ จนสุดความสามารถของหมอ วันหนึ่งหมอกระซิบบอกท่านเจ้าคุณ ว่าหมดความสามารถแล้ว พอหมอไปแล้วท่านอาจารย์จึงนิมนต์เจ้าคุณพระเทพโมลีไปถามว่า หมอว่าอย่างไร? ท่านเจ้าคุณก็เรียนให้ทราบตามตรง ท่านอาจารย์จึงบอกว่า ไม่ตายดอกอย่าตกใจ แล้วจึงบอกความประสงค์ให้ทราบว่า ท่านได้พิจารณาแล้วรู้ว่าอาหารครั้งนี้จะระงับได้ด้วยธรรมโอสถ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง คือ ป่าเปอะ อันเป็นสถานที่วิเวกใกล้นครเชียงใหม่ ท่านจะไปพักที่นั่น เจ้าคุณ พระเทพโมลิก็อำนวยตามความประสงค์ ท่านไปพักทำการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน เป็นอนุโลม ปฏิโลมเพ่งแผดเผาภายในอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนไม่นานอาหารก็สงบจึงปรากฏบาทคทาขึ้นว่า “*ฌายี ตปติ อาทิจฺจโ*” พิจารณาได้ความว่า “*ฌาน แผลดเผาเหมือนดวงอาทิตย์ฉะนั้น*”

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อจากนครเชียงใหม่มาสู่อุดรธานีตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจติย พักที่วัดโนนนิเวศน์ ๒ พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชน ณ ถิ่นนั้น แล้วมาสกลนครตามคำนิมนต์ของ นางนุ้ม ชูวานนท์ พักที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อสงเคราะห์สาธุชนพอสมควรแล้ว เลยออกไปพักที่เสนาสนะ ป่าบ้านนามน และบ้านนาสีนวนบ้าง ในคราวไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนาสีนวนนั้นอาหารกำเริบ เป็นไข้และปวดท้อง ได้พิจารณาตามโภชนงค์มีที่ถ้อย เมื่อพิจารณาโภชนงค์พอแล้วได้อยู่ด้วยความสงบ ไม่นานอาหารก็สงบจึงปรากฏบาทคทาขึ้นว่า “*ฌายี ตปติ อาทิจฺจโ*” พิจารณาได้ความ เหมือนหนหลัง

คราวที่พักอยู่เสนาสนะป่าบ้านห้วยแคนอาพาธกำเริบอีก ได้พยายามระงับด้วยธรรมโอสถ โดยพิจารณาพรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ เมื่ออาพาธสงบแล้วจึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า “อภฺฐฺ เตรสฺ” พิจารณาได้ความว่า “พรรค ๘ กับธุดงค์ ๑๓ ประชุมลงเป็นสามัคคีกัน” อาพาธครั้งนี้ ๗ วันจึงระงับ

คำเตือนสติศิษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก

เมื่อมีศิษย์รูปใดไปอลาท่าน เพื่อออกแสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม ท่านย่อมตักเตือน ศิษย์รูปนั้นให้ยึดเอาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่างเป็นแบบฉบับเสมอ แล้วเล่าเรื่องที่ท่าน เคยเป็นมาแล้วให้ฟังว่า เมื่อคราวแสวงหาวิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ทางภาคเหนือ ได้ออกวิเวก ไปองค์เดียว ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งนานาประการ พิจารณาอยู่ ๓ วัน จึงได้ความว่า ต้องยกธง ๓ สี อุปมาด้วยธงแห่งสยามประเทศ แล้วมีพระบาลีซึ่งมิได้เคยสดับมาปรากฏขึ้นต่อไปว่า “สุตาวโต จ โข ภิกฺขเว อสุตาวตา ปุถุชฺชเนนาปี ตสฺसानุโรธา อถวา วิโรธา เวทูปิตา ตถาคตฺ คจฺจนฺติ ภควนฺตฺ มูลกา โน ภนฺเต ภควา ภควนฺตฺ เนตฺติกา ภควนฺตฺ ปฏฺฐิสฺสรณา สาธู วต ภนฺเต ภควา เยว ปฏฺฐิภาตฺ” แล้วพิจารณาได้ความว่า “ระหว่างพระอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้ว กับปุถุชนผู้มิได้สดับก็ย่อมถูกโลกธรรม กระทบกระทั่งเช่นเดียวกัน แม้พระตถาคตก็ได้ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งมาแล้วแสนสาหัสในคราว ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น พระองค์มิได้ตรัสสอนให้เอาพระสาวก องค์นั้นองค์นี้เป็นตัวอย่างตรัสสอนให้เอาพระองค์เองเป็นตัวอย่าง เป็นเนติแบบฉบับ เป็นที่พึ่งเสมอ ด้วยชีวิต” ดังนี้

สำเร็จปฏิสัมภิทาญาณ

ตามประวัติเบื้องต้น ได้เล่าสุบินนิมิตของท่าน และการพิจารณาสุบินนิมิตของท่านได้ความว่า ท่านจะสำเร็จปฏิสัมภิทาญาณ ฉลาดรู้ในเทศนาวิธี และอุบายทรมาน แนะนำสั่งสอนสาธุศิษย์ให้ เข้าใจในพระธรรมวินัย และอุบายฝึกฝนจิตใจ แต่จะไม่ได้จตุปฏิสัมภิทาญาณ ดังนี้

คุณสมบัติส่วนนี้ ย่อมประจักษ์ชัดแก่ศิษย์ทั้งหลายสมจริงอย่างที่ท่านพยากรณ์ไว้ คือ ท่าน ฉลาดในเทศนาวิธี ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านได้พยายามศึกษาสำเนียงวิธีเทศนาอันจะสำเร็จ ประโยชน์แก่ผู้ฟัง ได้ความขึ้นว่า เทศนาวิธีต้องประกอบด้วย :-

๑. อุเทศ คือกำหนดอุเทศก่อนหัวข้อธรรมที่พึงยกขึ้นแสดง วิธีกำหนดอุเทศนั้นคือทำความเข้าใจ หนึ่ง ธรรมใดอันเหมาะแก่จริตนิสัยของผู้ฟัง ซึ่งมากอยฟังในขณะนั้น ธรรมนั้นจะผุดขึ้น ต้องเอาธรรมนั้นมาเป็น อุเทศ ถ้าเป็นภาษาไทยต้องแปลเป็นบาลีก่อน

๒. นิเทศ คือเนื้อความ เพื่ออธิบายความของอุเทศนั้นให้กว้างขวางออกไปตามสมควร เมื่อ เนื้อความปรากฏขึ้นในขณะนั้นแจ่มแจ้งแก่ใจอย่างไรต้องแสดงอย่างนั้น

๓. ปฏินิเทศ คือใจความเพื่อย่อคำให้ผู้ฟังจำได้ จะได้นำไปไตร่ตรองในภายหลัง

เทศนาวิธีของท่านอาจารย์ย่อมเป็นไปตามหลักดังกล่าวนี้ บาลีอุเทศที่ท่านยกขึ้นมาแสดง บางประการ ท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน ย่อมมาปรากฏขึ้นในเวลาแสดงธรรมนั่นเอง จึงสมกับ คำว่า ปฏิสัมภิทาญาณสามแท้ เป็นการแสดงธรรมด้วยปฏิภาณญาณจริง ๆ จึงถูกกับจริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ยิ่งผู้ฟังให้เกิดความสว่างแจ่มใสเบิกบานใจ และเกิดฉันทะในอันประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมด้วยคำชมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (จันทร์ สิริจันทเถระ) ว่าท่านมันแสดงธรรมด้วย มุตโตทัย เป็น “มุตโตทัย” ดังนี้ ซึ่งข้าพเจ้าเอามาเป็นชื่อธรรมภาของ ท่านอาจารย์ที่พิมพ์นี้ ส่วน จตุปฏิสัมภิทาญาณนั้น ท่านว่าท่านจะไม่ได้สำเร็จ เพราะมิได้เปิดดูในตู้พระไตรปิฎก เมื่อสังเกตดู เทศนาโวหารของท่านแล้วก็จะเห็นจริงดังคำพยากรณ์ของท่าน เพราะปฏิสัมภิทาญาณมี ๔ ประการ คือ

๑. ฌัมมปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในธรรม คือหัวข้อธรรมหรือหลักธรรมหรือเหตุปัจจัย
๒. อัถตปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในอรรถ คือเนื้อความหรือคำอธิบายหรือผลประโยชน์
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่มนุษย์อันเป็นต้นตภาษา โดยหลักก็คือรู้ภาษาบาลีอันเป็นแม่ภาษา และภาษาของตนอันจะใช้อธิบายธรรมในหมู่มนุษย์นั้น ๆ รู้คำ สูงต่ำหนักเบา และรู้ความหมายของคำนั้น ๆ ชัดแจ้ง ฉลาดในการเลือกคำพูดมาใช้ประกอบกันเข้าเป็น ประโยคให้ได้ความกระชับรัดและไพเราะสละสลวยเป็นสำนวนชาวเมืองไม่ระเคื่องคาย โสตของผู้ฟัง
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ ปรีชาแตกฉานในการกล่าวธรรมด้วยปฏิภาณญาณ มีไหวพริบ ทันทคนในการโต้ตอบปัญหา มีปรีชาผ่องแผ้วแก่วก้าไม่ครั้นคร้ามในท่ามกลางบริษัท อาจปริวัติ เทศนาไปตามจริตอัธยาศัยด้วยเทศนานัยมีประการต่าง ๆ ได้ดี

ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ ประการนี้ ต้องได้ครบบริบูรณ์ ๔ ประการ จึงจะเรียกว่าสำเร็จ จตุปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าได้แต่เพียงบางส่วนบางประการไม่เรียกว่าสำเร็จ แต่ถ้าได้ทั้ง ๔ ประการนั้น หากแต่ไม่บริบูรณ์เป็นแต่เพียงอนุโลม ก็เรียกว่าจตุปฏิสัมภิทานุโลมญาณท่านอาจารย์น่าจะได้ใน ข้อหลังนี้ จึงฉลาดในเทศนาวิธีและอุบายวิธีแนะนำสั่งสอนสาธุศิษย์ดังกล่าวมาแล้ว

ไตรวิธญาณ

ท่านอาจารย์เล่าให้ฟังว่า การกำหนดรู้อะไรต่าง ๆ เช่น จิต นิสัย วาสนา ของคนอื่น และเทวดา เป็นต้น ย่อมรู้ได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้ :-

๑. เอกวิธญาณ กำหนดพิจารณาภายในอันปรากฏชัด จิตวางอุคคหนิมิตรวมลงถึงฐิติจิต คือ จิต ดวงเดิมพักอยู่พอประมาณ จิตถอยออกมาพักเพียงอุปจาระ ก็ทราบได้ว่าเหตุอันเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น
๒. ทวิธญาณ กำหนดพิจารณาเหมือนข้อ ๑ พอจิตถอยออกมาถึงอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพ เหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น ต้องวางนิมิตนั้นเข้าจิตอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถอยออกมาอีก ก็ทราบเหตุการณ์นั้น ๆ ได้

๓. *ติวิธัญญา* ปฏิบัติเหมือนในข้อ ๑ พอจิตถอยออกมาถึงขั้นอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพ เหตุการณ์ขึ้นต้องวิตกถามเสียก่อน แล้วจึงวางนิมิตนั้น แล้วเข้าจิตอีก ถอยออกมาถึงขั้นอุปจาระ ก็จะทราบเหตุการณ์นั้นได้

ความรู้โดยอาการ ๓ นี้ ท่านอาจารย์ว่า จิตที่ยังเป็นฐิติขณะเป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว มีแต่สติกับอุเบกขา จะทราบเหตุการณ์ไม่ได้ ต้องถอยจิตออกมาเพียงขั้นอุปจาระจึงมีกำลังรู้ได้ หากถอยออกมาถึงขั้นขณิกะหรือจิตธรรมดาก็ทราบเหตุการณ์ไม่ได้เหมือนกัน เพราะกำลังอ่อนเกินไป

ท่านอาจารย์อาศัยไตรวิธญาณนี้เป็นกำลังในการหยั่งรู้ยังเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต ปัจจุบัน อนาคต และกำหนดรู้จิตใจ นิสัย วาสนาของศิษยานุศิษย์ พร้อมทั้งอุบายวิธีทรมานศิษยานุศิษย์ด้วยปรีชาญาณหยั่งรู้โดยวิธี ๓ ประการนี้ จึงควรจะเป็นเนติของผู้จะเป็นครูอาจารย์ของผู้อื่นต่อไป

คติพจน์

คำที่เป็นคติ อันท่านอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจฉัยความดีที่ทำด้วย กาย วาจา ใจ แก่ศิษยานุศิษย์ ดังนี้

๑. *ดีใดไม่มีโทษ ดินนั้นชื่อว่าดีเลิศ*

๒. *ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าได้ตน เพราะตัวตนเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง*

เมื่อท่านอธิบาย ตจปัญจกรรมฐานจบลง มักจะกล่าวเตือนขึ้นเป็นคำกลอนว่า “*แก้ให้ตกเนื้อ แก้บ่ตกคาวกเจ้าไว้ แก้บ่ได้แขวนคอต่อแแต่ แก้บ่พันคากันอย่างยาย คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสามเป็นเฮือน^๑เจ้าอยู่*” ดังนี้

เมื่อคราวท่านเทศนาสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสานุศิษย์ถือลัทธิฉันเจ ให้เข้าใจทางถูก และละเลิกลัทธิฉัน ครั้นจบลงแล้วได้กล่าวคำเป็นคติขึ้นว่า “*เหลือแต่เว้าบ่เห็นบ่อนเบาหนัก เดินบ่ไปตามทาง สิถิกดงเลื้อฮ้าย^๒*” ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านอาจารย์ประมวลลงในหลัก ๒ ประการ ดังนี้

๑. *ประโยชน์ของชาติ* ท่านอาจารย์ได้เอาอุระเทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนพลเมืองของชาติในทุก ๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือภาคกลางบางส่วน ภาคเหนือเกือบทั่วทุกจังหวัด ภาคอีสานเกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของต่างประเทศ เช่น ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว

^๑ เรือน

^๒ ร้าย

ไม่กล่าวสอนให้เป็นปฏิกัมมต่อการปกครองของประเทศ ทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอน เป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมาอาชีพง่ายแก่การปกครองของผู้ปกครอง เชื่อว่าได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ ชาติตามควรแก่สมณวิสัย

๒. *ประโยชน์ศาสนา* ท่านอาจารย์ได้บรรพชาและอุปสมบทเข้ามาในพระศาสนาด้วยความเชื่อ และความเลื่อมใสจริง ๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้อาธุระศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย ด้วยความอุตสาหะพากเพียรจริง ๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม ท่านปฏิบัติตถุควัตรเคร่งครัด ถึง ๔ ประการดังกล่าว แล้วในเบื้องต้นได้ดำรงรักษาสมณกิจไว้มิให้เสื่อมสูญ ได้นำหมู่คณะฟื้นฟู ปฏิบัติธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธานุญาตและพระพุทโธวาท หมั่นอนุศาสน์สั่งสอนศิษยานุศิษย์ ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจ ตามหลักสมถวิปัสสนาอันสมเด็จพระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนไว้ เป็นผู้ที่มีน้ำใจเด็ดเดี่ยวอดทนไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม แม้จะถูกรบกวนก่อกวนด้วย โลกธรรมอย่างไรก็ได้แปรเปลี่ยนไปตาม คมมันอยู่ในธรรมวินัย ตามที่พระบรมศาสดาประกาศแล้ว ตลอดมา ทำตนให้เป็นปฏิฐานุคติแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดี ท่านได้จาริกไปเพื่อแสวงวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือบางส่วนของภาคกลาง เกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือ เกือบทุกจังหวัดของภาคอีสาน และแถมบางส่วนของต่างประเทศอีกด้วย นอกจากเพื่อวิเวกในส่วนตนแล้ว ท่านมุ่งไปเพื่อสงเคราะห์ ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับสงเคราะห์ด้วยธรรมจากท่านแล้วย่อมกล่าวได้ด้วย ความภูมิใจว่า ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา

ส่วนหน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ท่านอาจารย์ได้รับพระกรุณาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในฐานะ เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติกาให้เป็นที่พระอุปัชฌายะในคณะธรรมยุติกา ตั้งแต่อยู่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับตั้งเป็น พระครูวินัยธร ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์) ท่านก็ได้ทำหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อยตลอดเวลาที่ยังอยู่เชียงใหม่ ครั้นจากเชียงใหม่มาแล้ว ท่านก็งดหน้าที่ นั้น แม้ข้าพเจ้าขอร้องให้ทำในเมื่อมาอยู่สกลนคร ท่านก็ไม่ยอมทำ โดยอ้างว่าแก่ชราแล้วขออยู่ ตามสบาย ข้าพเจ้าก็ผ่อนตามด้วยความเคารพและหวังความผาสุกสบายแก่ท่านอาจารย์

งานศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระ นับว่าท่านได้ทำเต็มสติกำลัง ยังศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิต และ คฤหัสถ์ให้อาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติตลอดมา นับแต่พรรษาที่ ๒๓ จนถึงพรรษาที่ ๕๙ อันเป็น ปีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านอาจกล่าวได้ด้วย ความภูมิใจว่าท่านอาจารย์เป็นพระเถระที่มีเกียรติคุณ เด่นที่สุดในด้านวิปัสสนาธุระรูปหนึ่งในยุคปัจจุบัน

ปัจฉิมสมัย

ในวัยชรา นับแต่ พ.ศ. ๒๔๘๔ เป็นต้นมา ท่านมาอยู่จังหวัดสกลนคร เปลี่ยนอิริยาบถไปตาม สถานที่วิเวกผาสุกวิหารหลายแห่ง คือ ณ เสนาสนะป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองบึง ที่ไถ่ ๆ แคว้นนั้นบ้าง ครั้น พ.ศ. ๒๔๘๗ จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอ พรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จนถึงปีสุดท้ายแห่งชีวิต

ตลอดเวลา ๘ ปี ในวัยชรานี้ ท่านได้เอาอุระอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอันมาก ได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้วให้ชื่อว่า “มุตโตทัย”

ครั้นมาถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างขึ้น ๘๐ ปี ท่านเริ่มอาพาธเป็นไข้ ศิษย์ผู้ใกล้ชิดก็ได้เอาอุระรักษาพยาบาลไปตามกำลังความสามารถ อาพาธก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็กำเริบขึ้นอีก เป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนจวนออกพรรษา อาพาธก็กำเริบมากขึ้น ข่าวนี้ได้กระจายไปโดยรวดเร็ว พอออกพรรษาศิษยานุศิษย์ผู้อยู่ไกลต่างก็ทยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาล ได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมาตรวจและรักษา แล้วนำมาพักที่เสนาสนะป่าบ้านภู อำเภอยะนิงคบุรี เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษา และศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาการอาพาธมีแต่ทรุดลงโดยลำดับ ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาสใกล้เมืองสกลนคร โดยพาหนะรถยนต์มาถึงวัดเวลา ๑๒.๐๐ น. เศษ ครั้นถึงเวลา ๒.๒๓ น. ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ศกเดียวกัน ท่านก็ได้ถึงแก่กรรมด้วยอาการสงบ ในท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ เป็นต้น สิริชนมายุของท่านอาจารย์ได้ ๘๐ ปี เท่าจำนวนที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม การที่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือได้นำท่านอาจารย์มาที่วัดป่าสุทธาวาสนี้ ก็ให้เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านอาจารย์ คือ เมื่อเริ่มป่วยหนัก ท่านแนใจว่าร่างกายนี้ จะต้องเป็นไปตามธรรมดาของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า “ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาสก็ค่อยยังชั่ว เพราะมีตลาด” ดังนี้ นอกจากมีความเมตตาสัตว์ที่จะต้องถูกฆ่าแล้วคงมุ่งหมายฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ข้าพเจ้าอดที่จะภูมิใจแทนชาวเมืองสกลนครในการที่ได้รับเกียรติอันสูงนี้ไม่ได้ อุปมาดังชาวมลลักษ์ตรีกรุงกุสินาราราชาธานี ได้รับเกียรติจัดการพระบรมศพ และถวายพระเพลิงพุทธสรีระฉะนั้น เพราะท่านอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือของคนมาก ได้เที่ยวไปหลายจังหวัดของประเทศไทย ครั้นถึงวัยชราท่านก็เลือกเอาจังหวัดสกลนครเป็นที่อยู่ อันสบายและทอดทิ้งสรีระกายไว้ ประหนึ่งจะให้เห็นว่า เมืองสกลนครเป็นบ้านเกิดเมืองตายของท่าน ฉะนั้น ในสมัยทำการณาปนกิจศพของท่านอาจารย์นั้นชาวเมืองสกลนครยังจะมีเกียรติได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่าน อันมาจากทิศต่าง ๆ มากมายหลายท่านอีกด้วย

ธรรมอันน่าอัศจรรย์ในท่านอันประจักษ์แก่ศิษยานุศิษย์ที่ไม่ควรลืมก็คือ ในสมัยอาพาธหนักเมื่อยังพูดได้ ท่านได้แสดงธรรมให้ฟังอยู่ตลอดมาไม่มีการสะทกสะท้านต่อมรณภัยแต่ประการใด ยิ่งกล่าวทำทนายศิษย์ทั้งหลายด้วยว่า “ใครจะสามารถรดน้ำให้ไม้แก่นล่อนกลับมีใบขึ้นมาอีกได้ก็ลองดู” ในเมื่อศิษย์ขอรักษาพยาบาล แต่เพื่ออนุเคราะห์ ท่านก็ยินยอมให้รักษาพยาบาลไปตามเรื่อง ครั้นเวลาอาพาธหนักถึงที่สุด สังขารร่างกายไม่ยอมให้โอกาสท่านพูดจาได้เลย เพราะเสมหะเพื่องปิดลำคออยากแก่การพูด จึงมิได้รับปัจฉิมโอวาทอันน่าจับใจแต่ประการใด คงเห็นแต่อาการอันแก่ล้าล้า ในมรณาสันนกาลเท่านั้นเป็นขวัญตา ศิษยานุศิษย์ต่างก็เต็มตื่นไปด้วยปีติปราโมทย์ในอาการนั้น ซึ่งหาได้ไม่ถ่วงยาก และต่างก็ปลงธรรมสังเวชในสังขารอันเป็นไปตามธรรมดาของมัน ใคร ๆ ไม่เลือก

หน้า เกิดมาแล้วจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนกันหมด ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้สักคนเดียว มีแต่อมฤตธรรม
คือพระนิพพานเท่านั้น ที่พ้นแล้วจากความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงอมฤตธรรม
นั้นแล้ว แม้ต้องทอดทิ้งสรีระไว้อย่างสามัญชนทั้งหลายก็คงปรากฏนามว่า ผู้ไม่ตาย อยู่นั่นเอง

เอกสาร

นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๓
แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.)

มุตโตทัย

(แนวทางปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น)

โอวาท ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

๑. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคต เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซ้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่ลบลือนด้วย เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติธรรมอย่างเดียวจึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติ จิตใจกำจัดเหล่ากะปอมก่า คือ อุปกิเลส แล้วนั้นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

๒. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปฐกถา สุตถา เทวมนุสสานิ พุทโธ ภควา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็น พุทโธ ผู้รู้ก่อนแล้วจึงเป็น ภควา ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ สุตถา จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบုรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า กลยาโณ กิตติสัทโธ อพมุกคโต ชื่อเสียงเกียรติศัพท์อันดงามของพระองค์ ย่อมพุ่งเฟื่องไปในจตุรทิศจนตราบเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซ้ ก็จักเป็นผู้มีโทษ ปรากฏว่า ปาปโก สหุโท โหติ คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วพุ่งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในก่อนทั้งหลาย

บันทึกโดย พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินธโร ณ วัดป่าบ้านนามน กิ่ง อ.โคกศรีสุพรรณ จ.สกลนคร พ.ศ. ๒๕๕๖ (พระญาณวิริยาจารย์ (พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินธโร) เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล เขียนบันทึกมุตโตทัยจากธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์มั่น ที่ได้ฟังขณะอยู่ปฏิบัติกับท่าน เป็นพระอุปัชฌาย์ มีความซาบซึ้งตรึงใจ และคิดว่าผู้อื่นก็ควรได้ฟังธรรมเทศนาอย่างนี้บ้าง)

๓. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราศัญทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะทำการกุศลใดๆ ก็ดี จึงต้องตั้ง “นโม” ก่อน จะทิ้ง “นโม” ไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ “นโม” ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณา ได้ความว่า น คือ ธาตุน้ำ โม คือ ธาตุดิน พร้อมกับบาทพระคาถา ปรากฤษ์ขึ้นมาว่า มาตาเปตีกสมุภโว โอิทนกุมมาสปัจจโย สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกัน จึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ น เป็นธาตุของ มารดา โม เป็นธาตุของ บิดา ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้ง ๒ ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี้ยวเข้าจนได้นามว่า กลละ คือ น้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ นโม นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว กลละ ก็ค่อยเจริญขึ้น เป็น อัมพุชะ คือเป็นก้อนเลือด เจริญจาก ก้อนเลือดมาเป็น ษนะ คือเป็นแท่ง และ เปสึ คือขึ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็น ปัญจสาขา คือ แขน ๒ ขา ๒ หัว ๑ ส่วนธาตุ พ คือลม ธ คือไฟ นั้นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลัง เพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้ว กลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่า ลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาบสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง ๒ คือ นโม เป็นเดิม

ในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย น มารดา โม บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกลม่อมเกลี้ยง เลี้ยงมาด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกรมารดาบิดาว่า “บุพพจารย์” เป็นผู้สอนก่อนใครๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิต ต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้กล่าวคือรูปกายนี้แล เป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สิน เงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มี อะไรเลย เพราะเหตุนี้ตัวของเรานี้เป็น “มูลมรดก” ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่าท่านจะนับ จะประมาณมิได้เลย ปราศัญทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเราคือ “นโม” ตั้งขึ้นก่อน แล้วจึงทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง “นโม” ท่านแปลว่า “นอบน้อม” นั้นเป็นการแปลเพียงกิริยา หาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์ สำหรับทำบุญปฏิบัติ

๔. มูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโม นี้ เมื่อกล่าวเพียง ๒ ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระ พยัญชนะดังนี้ คือ เอาสระอะจากตัว น มาใส่ตัว ม เอาสระ โอ จากตัว ม มาใส่ตัว น แล้วกลับตัว มะ มาไว้หน้าตัว โน เป็น “มโน” แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตามส่วน สมควร แก่การใช้เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ มโน คือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำอะไรจะพูดอะไร ก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า มโนปุพพังคมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรม วินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจาก ใจ คือ มหาฐาน นี้ทั้งสิ้นเหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตาม

จนถึงรู้จัก มโน แจ่มแจ้งแล้ว มโน ก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก่อนของใคร ต่างคนต่างถือเอาก่อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะจนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลง หลงถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด

๕. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เว้นมหาปฏฐาน มินัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปฏฐาน มินัยหาประมาณมิได้ เป็น “อนันตนัย” เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า เหตุปัจจโย นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่ มโน นั่นเอง มโน เป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น อารมมณ จนถึง อวิคคต จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ ๔ กัถิ ฐิติ ภูติ ซึ่งจะกล่าวในข้อ ๖ กัถิ และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อนี้กัถิ ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ตี รู้อะไรๆ ได้ด้วย ทศพลญาณ กัถิ รอบรู้ สรรพญะยธรรม ทั้งปวงกัถิ ก็เพราะมีมหาเหตุนี้เป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ด้วย เหตุนี้แลพระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ ๕ ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่ อุปติสฺส (พระสารีบุตร) ว่า *เย ธมมา เหตุปฺปภา เตสฺ เหตุํ ตถาคโต เตสญจ โย นิโรโธ จ เอวํวาทิ มหาสมโณ* ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ...เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี่ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยิ่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า? เพราะอะไร ทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุถึงโลกุตตรธรรม ก็คือมหาเหตุ ฉะนั้น มหาปฏฐาน ท่านจึงว่าเป็นอนันตนัย ผู้มาปฏิบัติใจคือตัวมหาเหตุจนแจ่มกระจ่างสว่างโรแล้วย่อมสามารถรู้อะไรๆ ทั้งภายในและภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ด้วยประการฉะนี้

๖. มูลการของสังสารวัฏฏ์

ฐิติภูติ อวิชชา ปจฺจยา สงฺขารา อูปาทานํ ภโว ชาติ

คนเราทุกรูปทุกนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ล้วนแล้วแต่มีที่เกิดทั้งสิ้น กล่าวคือมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดที่ท่านจึงบัญญัติปัจจยาการแต่เพียงว่า *อวิชชา ปจฺจยา* ฯลฯ เท่านั้น *อวิชชา* เกิดมาจากอะไร? ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดา อวิชชาก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า *ฐิติภูติ* นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา *ฐิติภูติ* ได้แก่ *จิตดั้งเดิม* เมื่อ *ฐิติภูติ* ประกอบไปด้วยความหลง จึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ อาการของอวิชชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติคือต้องเกิดก่อ

ต่อกันไป ท่านเรียก *ปัจจัยการ* เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชาและอวิชาก็ต้องมาจาก *ฐิติภูต* เช่นเดียวกัน เพราะเมื่อ *ฐิติภูต* กอปรด้วยอวิชา จึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อ *ฐิติภูต* กอปรด้วย วิชาจึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง นี่พิจารณาด้วยภูฐานคามินี วิปัสสนา รวมใจความว่า *ฐิติภูต* เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏฏ์ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า “**มูลต้นไทร**”^๑ เพราะฉะนั้น เมื่อจะตัดสังสารวัฏฏ์ให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชารู้เท่าทัน อาการทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็จะหายหลงแล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใดๆ อีก *ฐิติภูต* อันเป็นมูลการ ก็หยุดหมุน หมุดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ด้วยประการฉะนี้

๗. อรรถฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน

อศฺ ฐานํ มนุสเสสุ มคฺคํ สตตวิสุทฺธิยา

ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ โดยอธิบายว่าเราได้รับมรดกมาแล้วจาก **นโม** คือ บิดามารดา กล่าวคือตัวของเรานี้แลอันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีคือ มีกายสมบัติ วจีสมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติภายใน คือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เราเอง มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย **มนุษย์นี้เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ฉะนั้น** จึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดก ว่า *ทานํ เทติ สีสํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺจ ใจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺจ ใจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ* เมื่อได้ทำ กอการกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมากแลขยันทำจริงพร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลัง ประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

๘. สติปัญฐาน เป็น ชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน? เมื่อพิจารณาปัญหานี้ได้ความขึ้นว่า พระองค์ทรงตั้งมหาสติปัญฐานเป็นชัยภูมิ

^๑ มูลต้นไทร หมายถึง ไทรลักษณะ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะจำต้องหา *ชัยภูมิ* ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้ว ย่อมสามารถป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราศ ภัยแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่า *ชัยภูมิ* คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคง ฉ้นใด

อุปมาในทางธรรมก็ฉ้นนั้น ที่เอามหาสติปัญญาเป็นชัยภูมิก็โดยผู้ที่เข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือ *กิเลส* ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัญญาเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่จะเกิด *กามราคะ* เป็นต้น ขึ้น ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบ เหตุนี้จึงได้ความว่ากายเป็นเครื่อง ก่อเหตุ จึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำให้ใจสงบได้ ณ ที่นี้พึง **ทำให้มาก เจริญให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว** ในเมื่ออุคคหนิมิตปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหน ก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่า ที่นี้เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกาย ออกมาเป็นส่วน ๆ ทุก ๆ อากาธอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้อย่างละเอียด ที่เรียกว่าปฏิภาคก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นที่แรกด้วยอุคคหนิมิตนั้นจนชำนาญ **ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้ว ซ้ำอีก ณ ที่เดียวนั่นเอง** เหมือนสวดมนต์ฉ้นนั้น อันการสวดมนต์ เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้ว ทิ้งเสีย ไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสีย ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาท ฉ้นใด การพิจารณากายก็ฉ้นนั้นเหมือนกัน **เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มาก ปลดปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาทก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน**

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดังในการบวชทุกวันนี้ เบื้องต้นต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก็คือ กายนี้เอง ก่อนอื่นหมดเพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบททุกทกนิกายว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ของกุลบุตรได้ เพราะฉ้นนั้นในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน ๕ ก่อน

อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระชีนาสวเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกาย ในส่วนแห่ง *โกฏฐาส*^๒ ไตโกฏฐาสหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูปผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดงเป็นต้นนั้นว่า นั่นชื่อว่า **พหิทธา** แผ่นดินภายนอกให้พวกท่านทั้งหลายมา พิจารณา **อชฌัตติกา** แผ่นดินภายใน กล่าวคืออชฌัตตภาพร่างกายนี้ จงพิจารณาไตร่ตรองให้แยกกาย กระทำให้แจ้งแทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสาขนาปัญหา^๓นี้ ภิกษุทั้ง ๕๐๐ รูป ก็บรรลुพระอรหัตตผล

เหตุนี้การพิจารณากายนี้จึงเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพันทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณา กายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ ตรัสรู้ที่แรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร? เพราะฉ้นนั้น มหาสติปัญญาญาณุปัสสนา

^๒ โกฎฐาส คือการพิจารณาแยกออกเป็นส่วน ๆ

เป็นต้น จึงชื่อว่า “ชัยภูมิ” เมื่อเราได้ชัยภูมิแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลายด้วยอุบายแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

๙. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวยๆ งามๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกุณนำเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัศตรงของพระราชา อุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพศิตพากเพียรประโยชน์พยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกนำเกลียด จิตจึงพ้นจากสิ่งสกปรกนำเกลียดได้ สิ่งสกปรกนำเกลียดนั้นก็คือตัวเราเอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครก คือ อุจจาระ ปัสสาวะ (มูตรคูถ) ทั้งปวง สิ่งที้ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่า ขี้ ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้โคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกงกับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเททิ้งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระสืออยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ก็จะมึกลิ่นเหม็นสาบเข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอกก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนั้นจึงได้ความว่า ร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะของไม่งาม ปฏิกุณนำเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายจึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ขำนิขำนานาด้วย โยนิโสมนสิการตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือ ปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ อันชานาเขาทำนาเขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุงเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุงเนื้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุงเต็มฉางเราเนื้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยุงเต็มฉางเอง ฉันทิดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันทันนั้น จะพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัยหรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมีไช้หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอจึงจะชื่อว่า ทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วน ๆ ตามโยนิโสมนสิการตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน

ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริง ๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญ ออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว

พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้ พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียว แล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมา เป็น อนุโลม ปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือ จิต ย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมที่บลง ย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกันคือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิमितจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุด อย่างเดียวกันพร้อมกับ “ญาณสัมปยุตต์” คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน ในที่นี้ตัดความสันทะที่ในใจได้เลย จึงชื่อว่า “ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา” คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง

ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุดอันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้อย่างอื่นจนรอบ จนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่ง อันเป็นความสมมติว่า โนนเป็นของของเรา โนนเป็นเราเป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือ จึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายเขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไป อยู่อย่างนี้มาก่อน เราเกิดตั้งแต่ติกดาบรรพก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต ของขั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปปรุงแต่งสำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอนnekชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า *บุพเพสุ อนุสุ สุตสุ ฐมเมสุ* ธรรมดาเหล่านี้หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใครก็มีอยู่ อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้นในความข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรง *ปฏิญาณ* พระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใครเพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ดังนี้ ได้ความว่าธรรมดาธาตุทั้งหลาย ย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้น เป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา โดยแยกคาย ลงไปตามสภาพว่า *สพเพ สงฺขารา อนิจจา สพเพ สงฺขารา ทุกขา* สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั้นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดย *อริยสังฆธรรมทั้ง ๔* เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดย *ปัจจักขลลิตี* ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็ เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า *สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ* สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มีสังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือน พยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อนไข ๒ ประการ คือรู้ว่า สัตว์ก็มี

อยู่อย่างนั้น ลังซาร์ก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐิติภูต จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการ เป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช้ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมี อย่างนั้น ท่านจึงว่า สัพเพ ธมมา อนตตา (ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าฟังพิจารณา ให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้จนทำให้จิตรวมพิบลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดย ปัจจักขลลิตธิ พร้อมกับ ญาณสัมปยุตต์ ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า ฐฐฐานคามินีวิปัสสนา ทำในที่นี้จนชำนาญ เห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่และญาณสัมปยุตต์ รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็น วิมุตติ หรือรวมลงฐฐิติจิต อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า ชีณาชาติ ญาณ โหติ ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเอาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนา เอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง ฐฐอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็ง ไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยกกายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะมีขึ้นมาให้ฉันใด วิมุตติธรรม ก็ฉันนั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคล จะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูก หรือไม่ปฏิบัติตัวเกียจคร้านจน วันตายจะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

๑๐. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มีดมัวไปเพราะอุปกิเลส

ปภัสสรमितถ ภิกขเว จิตตํ ตถจ โข อากนตฺเตเกหิ อุปกิเลสเหหิ อุปกุกิลิฏฐุ

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็น อาคันตุกะสัญญาจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมีสองแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า “ไม้ชะงกหกพันง่า (กิ่ง) กะปอมก่ากิ่งก่าฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมือพัน ครั้นตัวมาบพัน ชี้นำคู่มือๆ” โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก ๖,๐๐๐ ง่า นั้น เมื่อตัดศูนย์ ๓ ศูนย์ออกเสียเหลือแค่ ๖ คงได้ความว่า ทวารทั้ง ๖ เป็นที่มาแห่งกะปอมก่า คือของปลอม ไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่ง สัญจรเข้ามาในทวารทั้ง ๖ นักร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีขึ้นก็จะมีทวี ยิ่งๆ ขึ้นทุกๆ วัน ในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิต เป็นของผ่องใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคือ อุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อ เมฆบดบัง ฉะนั้นอย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนั้นผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลาย เมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยกกาย ตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ ๙ นั้นเถิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐฐิติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลาย ของปลอมได้หมดสิ้นหรือว่าของปลอมยอมเข้าไม่ถึงฐฐิติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลาย ขาดสะบันงาแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ก็ยอมเป็นดุน้ำกลิ้งบนใบบัวฉะนั้น

๑๑. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารตีผู้ฝึกมามีชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารตีก่อนถึงการทรมานม้ เขาทูลว่าม้มี ๔ ชนิด คือ ๑. ทรมานง่าย ๒. ทรมานอย่างกลาง ๓. ทรมานยากแท้ ๔. ทรมานไม่ได้เลย ต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่าเราก็เหมือนกัน

๑. *ทรมานง่าย* คือผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ให้กินอาหารเพียงพอ เพื่อบำรุงร่างกาย
๒. *ผู้ทรมานอย่างกลาง* คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก
๓. *ทรมานยากแท้* คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น **อตุตถญู** รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้สักเพียงไร แค่นั้น

๔. *ทรมานไม่ได้เลย* ต้องฆ่าเสีย คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้เป็น **ปทปรมะ** พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงสั่งสอนอุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

๑๒. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า ๓ มูล แปลว่า เค้ยมูลรากเหง้า รวมความว่า **สิ่งซึ่งเป็นรากเหง้าเค้ยมูลอย่างละ ๓ คือ รากะ โทสะ โมหะ** ก็เรียกว่า **๓ อกุศลมูล ตัณหา** ก็มี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา **โอฆะและอาสวะ** ก็มีอย่างละ ๓ คือ กามะ ภวะ อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไปกับด้วย ๓ เช่นนี้ **ตีปริวัตต์** ก็ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ต้องเป็นโลก ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ ๓ นั้นเป็นเค้ยมูลโลก ๓

เครื่องแก้ก็มี ๓ คือ **ศีล สมาธิ ปัญญา** เมื่อบุคคลดำเนินตนตามศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้ **ตีปริวัตต์** ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น ๓-๓ ก็ไม่เป็นโลก ๓ ชื่อว่าพ้นจากโลก ๓ แล

๑๓. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

อกุปปิ สพฺพธมฺเมสุ เถยฺยธมฺมา ปเวสฺสนโต

บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็น **พหิททาธรรม** ทั้งที่เป็น **อัมมัตติกาธรรม สนฺโต** จึงเป็นผู้สงบระงับ สันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วยหิริโอตตปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคง เป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า **หิริโอตตปฺปสมฺปนฺนา สุกกธมฺมสมาหิตา สนฺโต สปปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร อุตฺตติเทวา** ผู้พร้อมด้วยกามคุณ ๖ หน่ายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึงวิสุทธิเทวา คือ พระอรหันต์แน่นอน ท่านผู้เช่นนั้นเป็นสันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตปปะ และ **สุกกธรรม** คือ ความบริสุทธิ์แท้

๑๔. อภิกิริยาเป็นที่สุดในโลก สุตสมมติบัญญัติ

สัจจานัน จตุโร ปทา ชีณาสวา ชุติมนโต เต โลเก ปรินิพพุตา

สัจธรรมทั้ง ๔ คือ *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค* ยังเป็น *กิริยา* เพราะแต่ละสัจจะ ๆ ย่อมมีอาการ ต้องทำ คือ *ทุกข์* ต้องกำหนดรู้ *สมุทัย* ต้องละ *นิโรธ* ต้องทำให้แจ้ง *มรรค* ต้องเจริญให้มาก ดังนี้ ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำ ก็ต้องเป็นกิริยา เพราะเหตุนี้จึงรวมความได้ว่าสัจจะทั้ง ๔ เป็นกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่า *สัจจะทั้ง ๔ เป็นเท่าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป ๔* พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า *อภิกิริยา*

อุปมา ดังเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖๗๘๙ ๐ แล้วลบ ๑ ถึง ๙ ทิ้งเสีย เหลือแต่ ๐ (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า ๐ (ศูนย์) นี้แหละ คือ *ปัญญารอบรู้ เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย* คำว่าลบ คือ ทำลายกิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นมาว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน? แก้วว่า ไปอยู่ในที่ไม่มีสมมติ คือ อภิกิริยา นั่นเอง เนื้อความตอนนี้เป็น การอธิบายตามอาการของความจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อฟังแล้วทำตาม จนรู้เองเห็นเองนั้นแหละจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง ๒ บาทคาถาต่อไปว่า *พระชีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลกสามรุ่งโรจน์อยู่* คือ ทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียรเป็น *ภาวิโต พหุสิกโต* คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลาย ทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้จนเป็นอภิกิริยาก็ย่อมดับโลกสามได้

การดับโลกสามนั้น ท่านชีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลกเลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ฌวณิมโทธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลกสาม ก็มีได้เหาะขึ้นไปในโลกสาม คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั่นเองเป็นโลกสาม ฉะนั้น ท่านผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตน ตนจึงทำลายกิริยา คือ ตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา เป็นฐิตจิต ฐิตธรรมอันไม่รู้จักตาย ฉะนั้นแล

๑๕. สัตตาวาส ๙

เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็นกามโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์เสวกามรวมเป็น ๑ รูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌาน มี ๔ อรูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌาน มี ๔ รวมทั้งสิ้นเป็น ๙ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส ๙ กล่าวคือ พระชีณาสวเจ้าทั้งหลาย ย่อมมาจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ ๙ แห่งนี้ และปรากฏในสามเณรปัญหาข้อสุดท้ายว่า *ทส นาม* ก็ อะไรชื่อว่า ๑๐ แก้วว่า *ทสหงเคหิ สมณนาคโต* พระชีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ย่อมพ้นจากสัตตาวาส ๙ ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๐ นั่นเอง ๑ ถึง ๙

เป็นจำนวนที่นับได้ อ่านได้ บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน ๑๐ ก็คือ เลข ๑ กับ ๐ (ศูนย์) เราจะเอา ๐ (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ ๐ (ศูนย์) นี้ เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้นั้นใด จิตใจ ก็ฉนั้นเป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน ๐ (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้น เพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลข ๑ เมื่อเอา ๐ (ศูนย์) ต่อเข้าก็กลายเป็น ๑๐ (สิบ) จิตใจเรานี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็เป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรม จนฉลาดรอบรู้สรรพญะยธรรมแล้วย่อมกลับคืนสู่สภาพ ๐ (ศูนย์) คือ ว่างโปร่งพ้นจากการนับ การอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ ๙ แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติคือ สภาพ ๐ (ศูนย์) หรืออภิปิชา ดังกล่าวในข้อ ๑๔ นั้นเอง

๑๖. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าใน ๓ กาล มีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัท ควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. **ปฐมโพธิกาล** ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรก เป็นปฐมเทศนา เรียกว่า “*ธรรมจักร*” เบื้องต้นทรงยกส่วนที่ ๒ อย่างอันบรรพชิต ไม่ควรเสพขึ้นแสดงว่า “*เทวเม ภิกขเว อนตฺตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา ภิกขุทั้งหลาย ส่วนที่สุด ๒ อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ กามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา*” อธิบายว่า **กามสุขัลลิกา** เป็นส่วนแห่งความรัก **อัตตกิลมถา** เป็นส่วนแห่งความชังทั้ง ๒ ส่วนนี้เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบธรรมทั้งหลายโดนอยู่ซึ่งส่วนทั้ง ๒ นี้ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจ ครั้นเมื่อจิตนึกคิดให้ฟุ้งซ่านรำคาญก็เสียใจ *ความดีใจนั้น คือ กามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแล คือ อัตตกิลมถา* ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้เท่าในราคะ โทสะทั้งสองนี้เป็นโมหะ ฉะนั้น ผู้ที่พยายามประกอบความเพียรในเบื้องต้นก็ต้องกระทบส่วนสุดท้ายสองนั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน ๒ นั้นอยู่ ชื่อว่าผิดอยู่ แต่เป็นธรรมดาแท้ที่เดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดา แต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็เข้าเป็นมิถฉาปฏิฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่น ๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ ๒ ในสองยาม เบื้องต้นในราตรี ได้ญาณที่ ๓ กล่าวคืออัสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริง ทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ...ส่วนสุดท้ายสองนั้น พ้นจากสมมติโคตร สมมติชาติ สมมติवास สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยवास อริยวงศ์ และอริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่าก็มารู้ตามพระองค์ ทำให้ได้อัสวักขยญาณพ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่า

แล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหวเพราะความดีใจเสียใจนั้นแหละ ชื่อว่าความหวั่นไหวไปมา *อุปฺปนฺโน โข เม* โลกธรรม จะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี ๘ มรรค เครื่องแก้ก็มี ๘ มรรค ๘ เครื่องแก้โลกธรรม ๘ ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาแก่ส่วน ๒ เมื่อแก้ส่วน ๒ ได้แล้วก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำให้ใจให้เป็นจาโค *ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย* (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน ๒ ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง ๒ แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว *หฺมตฺรฺสฺสึ เกษฺมจากโยคะ* จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้ โลกธาตุก็ไม่ใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี่เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหว เพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน ๒ ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. มัชฌิมโพธิกาล ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในชุมนุมพระอรหันต์ ๑,๒๕๐ องค์ ณ พระราชอุทยานเวศวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า *อธิจิตฺเต จ อาโยโค* *เอตํ พุทฺธานสาสนํ* พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้สงบระงับ *อิฉฺฉา โลกสมาปนฺโน สมโณ* ก็ *ภวิสฺสตี* เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติคือปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ตั้งต้นแต่การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นเบื้องต้น พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกาย โดยอาการแห่งบริกรรม สวณะคือ พิจารณาโดยอาการคาคคะเน ว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้น ด้วยการมีสติสัมปชัญญะ ไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย เมื่อทำให้มาก ในบริกรรม สวณะแล้ว จักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหิมิตให้ชำนาญในที่นั้นจนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่ง แล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ ทำจิตเข้าถึงฐิติภูมิต์ ดังกล่าว แล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว โมกข์ จึงจะข้ามพ้น จึงพ้นจากโลก ชื่อว่าโลกุตตรธรรม เขมํ จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้น เนื้อความในมัชฌิมเทศนา จึงสำคัญ เพราะถึงถึงวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้แลฯ

ค. ปัจฉิมโพธิกาล ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาวัน ของมัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า *หนฺนทานิ อามนฺตยา มิ โว ภิกฺขเว* *ปฏิเวทยา มิ โว ภิกฺขเว* ขวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เราบอกท่านทั้งหลายว่า จงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอด พระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ก็ปิดพระโอษฐ์มิได้ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่าปัจฉิมเทศนา อธิบายความต่อไปว่า *สังขารมฺนํเกิดขึ้นที่ไหน* *อะไรเป็นสังขาร* *สังขารมฺนํก็* *เกิดขึ้นที่จิตของเราเอง* เป็นอาการของจิตพาให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย *สังขารนี้แล* เป็นตัวการ สมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลกความจริงในโลกทั้งหลาย หรือธรรมธาตุทั้งหลายเขามี เขาเป็นอยู่

อย่างนั้น แผ่นดิน ต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจนคนตัวมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนั่นเป็นนี่เลย เจ้าสังฆารัตนการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่า เขาเป็นนั่นเป็นนี่ จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นเรา เป็นของๆ เราเสียสิ้น จึงมี ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้น ทำจิตตั้งเดิมให้หลงตามไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียนว้ายไปไม่มีที่สิ้นสุด เป็นอนЕКภพ อนЕКชาติ เพราะเจ้าตัวสังฆารัตนนั้นแลเป็นตัวเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังฆารัตนว่า สัพพะ สงฺขารธา อนิจฺจา สัพพะ สงฺขารธา ทุกฺขา ให้เป็นปริชาญาณชัดแจ้ง เกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาณเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า “นั่นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์” เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ ก็รู้เท่าสังฆารัตนได้ สังฆารัตนก็จะมาปรุงแต่งให้จิตกำเริบอีกไม่ได้ ได้ในคาคาว่า อุกุบฺปิ สัพพธมฺเมสุ เถยฺยธมฺมา ปเวสฺสนโต เมื่อสังฆารัตนปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้ว ก็ไม่กำเริบรู้เท่าธรรมทั้งปวง สนฺโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึงซึ่งวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้

ปัจฉิมเทศานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้

พระธรรมเทศนาใน ๓ กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุก ๆ กาล ปฐมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม มัชฌิมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็ถึงถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง ๓ กาลล้วนแต่ถึงถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

๑๗. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

อนาสว เจโตวิมุตติ ปญฺญาวิมุตติ ทิฏฺฐา เจตฺตมฺเม สยํ อภิญญา สจฺฉิกถวา อุกุบฺปสมฺปชฺช วิหริตี พระบาลีนี้แสดงว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใดย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ...ที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่า ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติ เป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิมาก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสกผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ นั้นย่อมขัดแย้งต่อมรรค ๘ ประกอบด้วยองค์ ๘ มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรม จำต้องบำเพ็ญมรรค ๘ บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาที่มีทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา อันผู้จะได้ อาสวักขยญาณจำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง ๓ ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ ด้วยประการฉะนี้แลฯ

เอกสาร

นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๙๓ แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสนิกการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.)

ธรรมเทศนา

ของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ธรรมเทศนาของท่านพระอาจารย์ ที่ พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส กับ พระภิกษุวัน อุตตโม ได้จดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย ยังมีได้รวบรวมขึ้นพิมพ์เผยแพร่ สมควรรวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้ในครั้งนี้ เพื่อเป็นสมบัติมรดกชิ้นสุดท้ายแก่ศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ทั้งกันดังต่อไปนี้

๑. เรื่อง มูลกรรมฐาน (มูลกัมมัฏฐาน)

กัลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) มา บอกได้ทีเดียวยว่าไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่อบวชกัลบุตรจะไม่สอนกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) ก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) ก่อน อุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกัลบุตรผู้บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่า เรียนกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) มาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอนกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) ๕ คือ *เกสา* *ผม* *โลมา* *ขน* *นขา* *เล็บ* *ทันตา* *ฟัน* *ตโจ* *หนัง* ในกรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) ทั้ง ๕ นี้ มีหนังเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึง *หนัง* เท่านั้น? เพราะเหตุว่า *หนัง* มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังหุ้มห่อ ถ้าไม่มีหนัง *ผม* *ขน* *เล็บ* *ฟัน* ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลง *หนัง* หมายความสวย ๆ งาม ๆ เกิดความรักใคร่ แล้วก็ปรารถนา เพราะมาหมายอยู่ที่หนัง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือ ผิวดำ ขาว แดง ดำแดง ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนัง ถ้าไม่มีหนังแล้ว ใครเล่าจะหมายว่า สวยงาม? ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนังไม่หุ้มห่อ อยู่แล้ว เนื้อ เอ็น และอาการอื่น ๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังเป็นของ สำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนัง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนัง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะ ท่านจึงสอนถึงแต่หนังเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุภนิมิต ปรากฏ แน่แก่ใจแล้วย่อมจะเห็นอนิจจังสังขารธรรม ทุกขสังขารธรรม อนัตตาสังขารธรรม จึงจะแก้ความหลงสวย หลงงามอันมันหมายอยู่ที่หนังย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอาเพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสังขารธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอน ของพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่ง **รัชนีอารมณ์**^๑ ตกอยู่ใน

^๑ คำ “รัชนีอารมณ์” ตัดบทออกเป็น “รัชนี” แปลว่า ที่ก่อเกิดความกำหนด “อารมณ์” แปลว่า สิ่งปรากฏแก่ ทวาร ๖ (เช่นรูปเป็นต้น) สนธิเข้ากัน เป็น “รัชนีอารมณ์” แปลว่า อารมณ์เป็นที่กำเนิดความกำหนด ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมะ (เรื่องที่ใจคิด) อันน่ารักใคร่ พึงใจยียวนชวนกำหนด

วิภูจักร์(วิภูจักร) เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริง ที่ดีแล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีก ชื่อว่ายังหลงยังมงาย ถ้าไม่หลง จะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มี การหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยังหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ ไม่หามาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งกฎธรรม ฐิติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่มติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตรตามมติของใคร ของมัน เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้อุปัชฌายะเป็นผู้สอนกุลบุตร ผู้บวชใหม่ ให้กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ประจำตน ถ้ามีฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือน ครอบครัวยุติออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะ สอนไม่ผิด สอนจริงแท้ ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้น ความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองที่เดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเพียงแท้

๒. เรื่อง ศิล

สีลํ สีลา วีย ศิล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหิน ซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนไหว่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่า ศิล เท่านั้น ก็จะทำให้เรามงายอีก ต้องให้รู้จักเสียว่าศิลปินั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็นอย่างไร? อะไรเล่า เป็นตัวศิล? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จักรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศิล ถ้าไม่เข้าใจ เรื่องศิล ก็จงมงายไปถือศิลเพียงนอก ๆ เดียวก็ไปหาเอาที่นั่นที่นี้จึงจะมีศิล ไปขอเอาที่นั่นที่นี้จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขอยู่ ไม่ใช่หลงศิลดอกหรือ? ไม่ใช่ศิลพัตตปรมาล(สีลพัตตปรมาล)ถือนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ?

อิทํ สจจาภินิเวสทวิญญู จะเห็นความมงายของตนว่าเป็นของจริงเพียงแท้ ผู้ไม่หลงยอมไม่ไป เที่ยวขอเที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่า ศิลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า “เจตนาหํ ภิกขเว สีลํ วทามิ” เจตนา เป็นตัวศิล เจตนา คืออะไร? เจตนาที่ต้องแปลงอีกจึงจะได้ ความ ต้องเอาสระ เอ มาเป็น อิ เอา ต สะกดเข้าไป เรียกว่า จิตต์ คือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจ ไม่เป็นศิล กายก็ประพตติไปต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่าศิลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ ๕ โทษ ๘ โทษ ๑๐ โทษ ๒๒๗ รักษาไม่ให้มีโทษต่าง ๆ ก็สำเร็จเป็นศิลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้น ได้แล้วมันก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหาหลงขอ คนที่หา ขอต้องเป็นคนทุกข ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดียวก็กล่าววจาจา มิ ๆ ขอแล้วขอเล่า ขอเท่าไรยังไม่มียิ่ง อดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปร่างก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศิลก็ทำเสียไม่ต้องกล่าวว่าศิลมีอยู่ที่ไหน ที่นี้ กาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ศิลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว *อภาลิโก* รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและบิดามารดา ภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ก็ดี ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร ๑๒ นหุต ก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อน จึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคคี ไม่มีใครหยาบยกให้เข้ากัน *จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา* ฉะนั้นเราไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

๓. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย ๕ พระคัมภีร์ สงเคราะห์ลงมาในปาฏิโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัย ย่อมข้ามไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกต้องตามพระวินัยแล้ว *โมกข์* ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาฏิโมกข์นี้ก็ยังสงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า *ปาฏิโมกขสังวรศีล* ในสี่ลนินทศ

สี่ลนินทศนั้น กล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล ๑ อินทริยสังวรศีล ๑ ปัจจยสันนิสสิตศีล ๑ อาชีวปาริสุทธิศีล ๑ ส่วนอีก ๒ คัมภีร์นั้น คือ สมาธินินทศ และปัญญานินทศ วิสุทธิมรรคทั้ง ๓ พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าไปในมรรคทั้ง ๘ มรรค ๘ สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง ๓ คือ *ศีล สมาธิ ปัญญา* เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติติดตนอยู่ ชื่อว่าเดินมรรค สติปัญญาทั้ง ๔ ก็เรียกว่า มรรค อริยสัจ ๔ ก็ชื่อว่ามีมรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า “*สัจจามัน จตุโร ปทา ชินาสวา ชุตินนโต เต โลเก ปรินิพพุตา*” สำหรับทำ ต้องมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้น สัจจะทั้ง ๔ ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้นจะอยู่ที่ไหน? มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น! มรรคสัจจะไม่มีอยู่ที่อื่น *มโน* เป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเราเอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี้ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อยังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า *เจตนาหิ ภิกขเว สิลิ วทามิ* เป็นต้น กายกับจิตเท่านั้นประพฤติปฏิบัติเป็นศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนา นั้นเราต้องเปลี่ยนเอาสระเอะ ขึ้นบนเป็นสระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พูดได้ว่า *จิตตัม* เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดดวงวัน เป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกชินาสวเจ้าก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากกิเลสทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี้ (คือที่กายกับจิต) ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า มรรคมีอยู่ที่ตนของตณนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมณะหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอก ให้พิจารณาอยู่ในตนของตณเป็น “*โอปนยิโก*”

แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี้ **ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูตี** เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มาแต่่นอก เกิดขึ้นกับตน มีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า **ฉานตสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ** เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

๔. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า^๒นั้นมิใช่คิดว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ ราชากิเชก เป็นกษัตริย์^๒ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปกครองดูแลบ้านไพร่ ประชากรราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พอใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอ ถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรงตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่นและเรื่องของตัวเองเสมอแล้ว ปัญญาวิวิธน์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านั้น ส่วนการเกิด แก่ เจ็บ ตายแล้ว เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชรา ก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็นโรคาพาธก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเราก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลม และปฏิโลม กลับไปกลับมา พิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวชและท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านั้น มีสมบัติข้าวของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วก็ยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตายแล้ว อย่างไม่รู้ก็ยังมีทาง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้ คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี่เป็นที่คับแคบใจยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

^๒ พระพุทธเจ้าเมื่อตอนออกผนวช เป็นเพียงเจ้าชายรัชทายาท พระเจ้าสุทโธทนะพระบิดาของพระองค์เป็นกษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์

ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลายในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้น พระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากพระบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้ว เผอิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้น ลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นซากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นซากศพในป่าช้าผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า *เราอยู่ที่นี้จะเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นซากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้* จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายฉันทะ อำมาตย์ผู้เป็นนายม้า ให้ไปเอาม้ามาพาพระองค์ออกจากเมืองไป เมื่อนายฉันทะนำม้ามาแล้ว พระองค์ก็ทรงม้าม้ามีนายฉันทะอำมาตย์นำทางเสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุถึงอินทมาณที่ ทรงข้ามฝั่งแม่น้ำแล้วก็ถ่าย(ถอด)เครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันทะ ตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัครราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหนีไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอุรุเวลาเสนานิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยชน์พยายามทำทุกกรกิจอย่างเข้มแข็ง จนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้ว จึงทรงพิจารณาอีกว่า *การที่เรากระทำความเพียรนี้จะมาทรมาณแต่กายอย่างเดียวเท่านั้นไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยชน์พยายาม และถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้* ต่อนั้น พระองค์จึงไปพยุงเพียรร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอสมควร จึงเผลอปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวยเสร็จแล้วก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบโสติยพราหมณ์ โสติยพราหมณ์ได้ถวายหญ้าคา ๘ กำแก่พระองค์ พระองค์รับแล้วก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้ นั้น เมื่พระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า *“ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฐิ(อัฐิ)ก็ตามที่”* ต่อนั้นไปจึงเจริญสมณะและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละพระองค์ได้ทรงชำระนิวรณ์ธรรม

เต็มที เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่ พวก ชันธมาร มัจจุมาร กิเลสมาร เข้ารังควาญพระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญาพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิเวศน์เหล่านั้นระงับไป ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราริราชในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสนุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิต ทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิด ใคร่ครวญไปๆ มาๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์ แล้วจึงเกิดจตุปปาทญาณขึ้นมาในยามที่ ๒ คือ มัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มี ความสิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมา ในปฏิจกสมุปบาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ ถึงฐิติธรรม ภูตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียว จึงบัญญัติว่า **อาสวัคชญาณ** ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มี เกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงแก่นตบรมสุข สันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรม นิพพานธรรม แลฯ

๕. เรื่อง อัจฉริยะ - อัปภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิमित ๔ ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จ ออกสู่มหาภิเนษกรรมณ์ ทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำโนมานที เครื่องสมณบริขาร มีมาเอง เลื่อนลอยมาสวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสาธูปสำเร็จด้วยบุญญาภิหารของ พระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียร ทางจิตตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา ๖ ปี ได้ตรัสรู้สัจธรรมของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยังเป็นเหตุ ให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั้นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่น ๆ ที่เป็นเอหิภิกขุก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของ พระบรมศาสดาแล้วได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบทกับพระองค์ พระองค์ทรง เหยียดพระหัตถ์ออกเปล่งพระวาจาว่า “**เอหิภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว**” เพียงเท่านั้นก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอุปัชฌาย์เลื่อนลอยมาสวมสอดกาย ทรงเพศเป็น บรรพชิตสมณสาธูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมใสจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรม อันไม่เคยรู้เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหาริย์ของพระบรม ศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจาก

บ้านเก่า และอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริวารที่สวมสอดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุล อย่างอุกฤษฏ์

ครั้งต่อมาท่านเหล่านั้น ไปประกาศพระพุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสรณคณูปสัมปทา สำเร็จด้วยการเข้าถึงสรณะทั้ง ๓ คือ อุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที

ครั้งต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานบัญญัติจตุตถกรรมอุปัสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับอันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้ ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดา พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้วทำความพากเพียรประโยชน์พยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มาก ตามวาสนาบารมีของตนโดยไม่สงสัยเลยฯ.

๖. เรื่อง วาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัพยาทวาสนา

อธยาศัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่าง ๆ คือ ดี เลว และกลาง ๆ วาสนาก็เป็นไปตามอธยาศัย คือ วาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาล วาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายิ่งอ่อน แต่คบกับบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บางคนคบมิตรเป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เลื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้น บุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ

๗. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาเลน ธมมสทาภจจา เอตมมงคลมุตตมัม

การปฎึกษา(ปริกษา)ใต้ถาม หรือการลำดับธรรมตามกาล ตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่า เป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื่อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษา มาปฏิบัติ ก็ต้องทำจริงปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้าและสาวกชีนาสวะเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณา สัจธรรมคือของจริงทั้ง ๔ ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคล ได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก้อนเกิดหรือ? แก่ เจ็บ ตาย ก็ก้อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ เเดินจงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็น “ขณิกสมาธิ” คือ จิตรวมลงสู่ภาวะหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็น อุคคหนิमित

จะเป็นนอกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณ แล้วถอยออกมา สมาธิในขั้นนี้เรียกว่า **อุปจารสมาธิ** พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์ เข้าถึงฐิติจิต เป็น **อัปนาสมาธิปฐมฌาน** ถึงซึ่งเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึงพิจารณาอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ จนขยายส่วน แยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่า ตายแล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่าง กระดูก กำหนดทั้งภายในคือ ภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่า ส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไรโดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีก แล้วกำหนดให้มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วแตกสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอก ทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่า ตายใหม่ มีแรงกาสนุนข้อยแย้งกัดกินอยู่ ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้นตามแต่वासนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แลฯ.

๘. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตตปริโยทปนํ เอตํ พุทธาน สาสนํ

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอน กาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ผีกัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากาย เรียกว่า **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** หัดสติให้มากในการค้นคว้า ที่เรียกว่า ธรรมวิจยะพิจารณาให้พอที่เดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็น สมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี ๓ ขั้น คือ **ขณิกสมาธิ** จิตรวมลงไปสู่ฐิติขณะแล้วพักอยู่หน้อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย **อุปจารสมาธิ** จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน้อยจึงถอยออกมารู้นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และ **อัปนาสมาธิ** สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรม ถึง “เอกัคคตา” ความมีอารมณ์เดียว หยุดหนึ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ

เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้หนึ่ง ได้ในพระบาลีว่า **อิธิจิตเต จ อาโยโค เอตํ พุทธาน สาสนํ** *การประกอบความพากเพียรทำจิตให้หนึ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดา สัมมาสัมพุทธเจ้า*

การพิจารณากายนี้แล ชื่อว่า “**ปฏิบัติ**” อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น แสดงไว้ มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรียกว่า **กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน** ในมูลกรรมฐาน เรียกว่า **เกสา โลมา นขา ทนตา ตโจ** ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้น แห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักรกัปปวัตนสูตร(ธัมมจักกัปปวัตนสูตร)ว่า **ชาติปิ ทุกขา**

ชราปี ทุกขา มรณมปี ทุกข์ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์
ดังนี้ บัดนี้เราก็กินแล้วมิใช่หรือ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น โอปนยิโก น้อมเข้ามาพิจารณา
ในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็น อกาลิโก มีอยู่ทุกเมื่อ อาโลโก สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวัน
และกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลยฯ

๙. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต
จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้วต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน
ต้องมาหัด ผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ
มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศกลางหา
ดาวนักษัตรฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคืออาการจิตหากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั่น
เป็นนี่ จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว
จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง
หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ ในกาย วาจา จิตนี้
ที่เรียกว่า อกาลิโก ของมีอยู่ทุกเมื่อ โอปนยิโก เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ **ปจฺจตฺตํ** จึงจะ
รู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่า แตกพังลงไป ตามสภาพความจริง
ของภูตธาตุ ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน
ผู้มาปฏิบัติพิจารณา ฟังรู้อุปมาอุปเปรียบดังนี้ **อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไป** ในแผ่นดิน ลุยตม
ลุยโคลน ตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอิ่มสบาย
ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ในกาย
วาจา จิต ของทุกคนฯ

๑๐. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหา **โอปนยิโก** น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา
จิต อกาลิโก อันเป็นของมีอยู่ **อาโลโก** สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน **ปจฺจตฺตํ** **เวทิตฺตพฺโพ** **วิญญูหิ**
อันนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอรหันตเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณา
ของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้งจำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่
ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จักในตนของตนเอง ดีชั่วอย่างไร
ตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพิจารณาไม่มัวประมาท เพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ ๑๖ คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญ
ฌานกสิณติดอยู่ในรูปฌานและอรูปรฌาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน

ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ รูปภพเป็นเบื้องกลาง อรูปภพเป็นเบื้องบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเบื้องต่ำ อนาคตเป็นเบื้องบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า อุทร อโธ ตริยัญญาปี มชฺเฌ เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวางฐานกลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ *ปัจจุตตํ* จึงรู้เฉพาะขั้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง สิ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก.

๑๑. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเนียง กำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูดดม ลิ้มเลีย และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนี้รู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้ายก็มีอยู่ ความเสื่อม ความเจริญ ทั้งภายนอกภายในก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริง คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุกเมื่อ เช่น *ใบไม้มันเหลืองหล่นร่วงลงจากต้น ก็แสดง ความไม่เที่ยงให้เห็น ดังนี้ เป็นต้น* เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาด้วยสติปัญญา โดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว เชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแลฯ.

๑๒. เรื่อง ปริยญาธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียก “**ปริกรรม**” จิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่ เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้วจิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่น้อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า “**ปริกรรมสมาธิ หรือ ขณิกสมาธิ**”

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์ เข้าถึงฐิติธรรมดำรงอยู่นานหน้อยแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า “**อุปจารสมาธิ**”

การกำหนดพิจารณาธรรม คือ “**อสุภานิมิต**” ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสีย สงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐิติธรรมดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียวสงบนิ่งแน่น มีสติรู้ที่อยู่จิตดำรงอยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบขั้นนี้เรียกว่า “**อัปนาสมาธิ**”

ส่วน **นิมิต** อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับขั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า **ปริกรรมนิมิต** **อุคคหนิมิต** **ปฏิบัติภาวนานิมิต** ตามลำดับกัน

อนึ่ง **ภวังค์** คือภาพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น ๓ ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ **ภวังคบาท** **ภวังคจลนะ** **ภวังคุปัจเฉทะ** ขณะที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่างสามัญว่าปกติจิตนั้นแลเรียกว่า **ภวังคบาท** ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีก เรียกว่า **ภวังคจลนะ** ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า **ภวังคุปัจเฉทะ**

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิต แล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธิ นั้นนาน มีอาการครอบงำของฌานจึงเรียกว่า *ฌาน* เมื่อทำการพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตรวมลงสู่ภวังค์ คือ ฐานเดิมของจิตจนถึงฐิติ ขณะตัดกระแสภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัตสันขึ้นว่า ภาพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกดังนี้ เรียกว่า **ฐิติญาณ**

๑๓. เรื่อง บันตันโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์

ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล ปัจฉิมโพธิกาล

ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้าสิริมหามายา ณ สวันลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัสดุ์(นครกบิลพัสดุ์)กับนครเทวทหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้วก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าศิริสุทโธทนะมหาราช ผู้เป็นพระราชบิดา นับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็ทำให้พระทัยในการคิดอ่านหาทางแก้ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่าบริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นซากอสุภะดุจป่าช้าผิติดิบ จตุนิมิต ๔ ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ แล้วเสด็จสู่มหาภิเนษกรรมบรรพชา ตอนนี้เรียกว่า **“ปฐมโพธิสัตว์”** เป็นสัตว์พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เทียงแต่ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหาภิเนษกรรมบรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมาณี ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์อริชฐานบรรพชา อัญญาบริหาร(อัฐบริหาร)มีมาเองด้วยอำนาจบุญ ฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนี้มาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัญญาบริหาร(อัฐบริหาร)เกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงทำทุกกรกิจโยคพยายาม พิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็น ส่วน ๆ เป็นปฏิภาคนิมิตจนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควางแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามาร เมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ยัง **บุพเพนิวาสานุสติญาณ** ให้เกิดในปฐมยาม ยัง **จตุปปาตญาณ** ให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบทอดที่เรียกว่า **“ปัจจุยการ”** ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า **“มัชฌิมโพธิสัตว์”**

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอแล้ว จิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบถึงฐิติธรรม ดำรงอยู่ในความสงบพอสมควรแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินใจขึ้นในขณะนั้นว่า ภาพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า “*อาสวักขยญาณ*” ประหารเสียซึ่งกิเลสอาสวะทั้งหลาย ให้ขาดหายไปจากพระชั้นธัมมทาน สรรพปริชาญาณต่าง ๆ อันสำเร็จมาแต่บุพพวาสนาบารมี ก็มา ชุมนุมในขณะจิตอันเดี่ยวนั้น จึงเรียกว่าตรัสรู้ *พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ* ระยะเวลาตอนนี้ เรียกว่า “*ปัจฉิมโพธิสัตว์*”

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ ๗ สถานที่ ตลอดกาล ๔๙ วันแล้วแลทรงเทศนา สั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จนถึงทรงตั้งพระอัครสาวกทั้ง ๒ และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกัลลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น “*ปฐมโพธิกาล*”

ต่อแต่นั้นมา ก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา ๔๕ พระพรรษา จัดเป็น “*มัชฌิมโพธิกาล*” ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจาคาอาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู ในศาลาโนทยาน ของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชาธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิด พระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพานระยะเวลาตอนนี้จัดเป็น “*ปัจฉิมโพธิกาล*” ด้วยประการฉะนี้

(ส่วน *ปฐมเทศนา* *มัชฌิมเทศนา* และ *ปัจฉิมเทศนา* นั้น มีเนื้อความเป็นประการใด ได้แสดง และพิมพ์เผยแพร่แล้วในหนังสือ *มุตโตทัย*)

๑๔. เรื่อง โสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ ที่นับว่าสำคัญที่สุดเรียกว่า “*โสฬสกิจ*” เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตร พึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่ กิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโสดาบันก็ประชุม ๔ ชั้น สกิทาคามีก็ประชุม ๔ สองสี่ก็เป็น ๘ ชั้นอนาคามีก็ประชุม ๔ ชั้น อรหัตตก็ประชุม ๔ สองสี่ ก็เป็น ๘ สองแปดเป็น ๑๖ กำหนดสัจจะทั้ง ๔ รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นชั้น ๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง ๘ อันมีอยู่ในกายในจิต คือ *ทุกข์* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่ เป็นปริยญาณะ ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ *สมุทัย* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่ เป็นปหัตตัพพะ ควรละก็ละได้แล้ว *นิโรธ* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่ เป็นสัจฉิกาทัพพะ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว *มรรค* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่า มีอยู่ เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มาก ก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้สำเร็จ

มรรค อยู่ที่ *กาย* กับ *จิต* คือ ตา ๒ หู ๒ จมูก ๒ รวมเป็น ๖ ลิ้น ๑ เป็น ๗ กาย ๑ เป็น ๘ มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง ๘ นี้ ไม่หลงไปตาม ลาก ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้องตนของตนจิตไม่หวั่นไหว *โลกธรรม ๘* เป็นคู่ปรับกับ *มรรค ๘* เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสอง นี้แล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม ๘ ได้ ก็เป็น *มุกฺขุสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น*

กมลปติ โอลงก์ วิรัช เชม์ เอตมมมงคลมุตตม โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหว เมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องยึดม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคลอันอุดมเลิศ ฉะนั้นแลฯ

๑๕. เรื่อง สำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตตผล

กิริ ดั่งได้สดับมา ยังมีภิกษุ ๒ รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรา นี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่าอีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียรกำลังสมาธิสมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดทิฏฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์หย่อนพรรษาครีนพิจารณาถูกที่ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหาท่าน องค์นั้นไม่ไป สั่งสองสามครั้งก็ไม่ไป องค์หย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้ว จึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้มียอดบัวหลวง ๑ ดอก ในดอกบัวหลวงให้มียางพอนสวยงาม ๗ นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้วองค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ครั้นเพ่งดูนางพอนอยู่ กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอัฐภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ องค์แก่พรรษากว่าครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยคพยายามอยู่ มิช้านานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ชิวาสวะบุคคลในพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิमितต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารชบ(ตก) มันทัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนีเพื่อสหธรรมิกผู้ไปช่วยเหลือได้ฉุดเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ชิวาสวะบุคคลในพระบวรพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี่เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติ(อนุวัตร)ตามคือผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็นสหหายกันในงานที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด.

๑๖. เรื่อง อุณหสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสภาวะที่พึงแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อน
อุณหสสคือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสื่อสางคางแดง
ภูตผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสภาวะทั้งสามนี้เป็นที่พึงแล้ว
ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า อุณหสสวิชัย

อุณหสสวิชัย โธโม โลเก อนุตตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่ง
ความร้อนกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่าง ๆ ปริวชเช ราชทนฺเต พยคฺเช นาเค วิเส ภูเต อกาลมรณน จ
สพฺพสฺมา มรณา มุตฺโต จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลาย คือ อาชญาของพระราชา เสื่อสาง นาค
ยาพิษ ภูตผีปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตายด้วยอำนาจ
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสภาวะที่พึงที่นับถือขึ้น

ความข้อนี้มีพระบาลีสาธกตั้งจะยกมาอ้างอิงในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วย
พระอรหันต์หนุ่ม ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ในราวป่ามทวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์(กรุงกบิลพัสดุ์) เทวดา
ทั้งหลายพากันมาดู แล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า *เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เสน เต คมิสฺสนติ อปายภูมิ ปหาย
มานุสฺสํ เทหฺ ทเวกาญฺ ปรีปฺเรสฺสนติ* แปลความว่า บุคคลบางพวก หรือบุคคลใด ๆ มาถึงพระพุทธเจ้า
เป็นสภาวะที่พึงแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อายภุมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็น
ของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทพยดาทั้งหลายดังนี้

สภาวะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่
ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่ในกลางป่าหรือเรือนว่างก็ตาม
สภาวะทั้งสามก็ปรากฏแก่เราอยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสภาวะทั้งสาม
จริง ๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว.

*ธรรมเทศนาของ ท่านพระอาจารย์มั่น ที่ ภิษุทองคำ ญาณภาโส และ พระภิกษุวัน อุตตโม
ได้จัดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย ยังมีได้รวบรวมขึ้นพิมพ์เผยแพร่ สมควรรวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้ในครั้งนี้
เพื่อเป็นสมบัติมรดกชิ้นสุดท้ายแก่ศิษยานุศิษย์ทั้งหลายทั่วกันดังต่อไปนี้.*

เอกสาร

นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๓
แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.)

บทประพันธ์ ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

พระภูริทัตโต (หมั่น) วัดสระประทุมวัน เป็นผู้แต่ง

นมตฤ สุกตสฺส ปฺลยจ ธมฺมขณฺธาณิ
ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต
บรมศาสดาศากยมนี สัมมาสัมพุทธเจ้า และ
พระนวลโลกุตตรธรรม ๘ ประการ และ
พระอริยสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้านั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมชั้น
โดยสังเขปตามสติปัญญา ฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์
อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน
เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป
แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน
นิสสัยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก
อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก้ตาย
วันหนึ่งท่านรู้จริงซึ่งสมุทัยพวกสังขาร
ท่านก็ปะถ้าสนุกสุขไม่หาย
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
ชะงอกดูถ้าสนุกทุกข์คลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา
ดำเนินไปเมินมาอยู่หน้าเขา
จะกลับไปป่าวร้องพวกพ้องเล่า
ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้า
สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ
เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ
ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ
เดี่ยวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

ยังมีบุรุษคนหนึ่ง
คิดกลัวตายน้ำใจฝ่อ
มาหาแล้วพูดตรง ๆ นำสงสาร
ถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง
เอ๊ะ! ทำไมจึงรู้ใจฉัน
บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย
ท่านว่าดีดีฉันอนุโมทนา
จะพาดูเขาใหญ่ถ้าสนุกทุกซั่มไม่มี
คือ กายคตาสติภาวนา
ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือตร้อน
หนทางจรรยิววงศ์
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ไม่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง
แล้วกล่าวปริศนาทำให้ตอบ

ปริศนานั้นวาระวังคืออะไร?
ตอบว่าวังเร็วคือวิญญานอาการใจ
เดินเป็นแถวตามแนวกัน
สัญญาตรงไม่สงสัย
ใจอยู่ในวังไปมา
สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต
ทำให้จิตวุ่นวายเที่ยวส่ายหา
หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา
ถามว่าห้าชั้นธโรครพันจนทั้งปวง
แก้ว่าใจซิปันอยู่คนเดียว
ไม่เกาะเกี่ยวพันติดสิ้นพิศวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาทะเลวงไม่ได้หมายหลงตามไป
ถามว่าที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน
แก้ว่าสังขารเขาตายทำลายผล
ถามว่าสิ่งใดก่อให้เกิดอวน
แก้ว่ากลสัญญาพาให้เวียน

เชื่อสัญญาจึงผิดคิดยินดี
ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน
เลยลืมจิตจำปิดสนิทเนียน
ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น
ถามว่าใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม
แก้ว่าใจกำหนดใจหมาย
เรื่องราวเจ้าสัญญานั้นเอง
คือว่าดีว่าชั่วผลักจิตติดรักชัง
ถามว่ากินหนเดียวเที่ยวไม่กิน
แก้ว่าสิ้นอยากดูไม่รู้หวัง
ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุ่งรัง
ใจก็นั่งแท่นนั่งทิ้งอาลัย
ถามว่าสระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ
แก้ว่าธรรมสิ้นอยากจากสงสัย
ใสสะอาดหมดราคีไม่มีภัย
สัญญาในนั้นพรากสังขารชั้นนั้นไม่ถอน
ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง
เงียบสงัดดวงจิตไม่คิดตรอง
เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน
แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน
หาแก่นเหมือนรู้จริงทั้งสังขาร
หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ
จำส่วนจำกันอยู่ไม่กำเกิน
ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดีนรณ
เหมือนอย่างว่ากระจกส่องหน้า
ส่องแล้วอย่าคิดติดสัญญา
เพราะว่าสัญญานั้นดังเงา
อย่าได้เฝ้าไปตามเรื่องเครื่องสังขาร
ใจขยันจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป
ใจไม่เที่ยวของใจใจต้องว่า
รู้ชั้นห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว
แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ

สำคัญว่าในว่านอกจึงหลอกลวง
คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายฟัง
สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หวัง
เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง
ไม่ต้องหวังไม่ต้องกันหมู่สัญญา
เหมือนยืนบนยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน
แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์แต่ว่าสูงยิ่งนัก
แลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา
เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได
ถามว่าน้ำขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ?
ตอบว่าสังขารแปรก็ไม่ได้
ธรรมดากรรมแต่งไม่แก้งใคร
ขึ้นผลักไสจับต้องก็หมองมัว
ชั่วในจิตไม่ต้องคิดผิดธรรมดา
สภาพสิ่งเป็นจริงดีชั่ว
ตามแต่เรื่องของเรื่องเปลื้องแต่ตัว
ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น
รู้จักจริงต้องทิ้งสังขารเมื่อผันแปรเมื่อแลเห็น
เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์
ธรรมก็ใจเย็นใจระงับดับสังขาร
รับอาการถามว่าห้าหน้าที่มีครบครัน
แก้วาขันธแบ่งแยกแจกห้าฐาน
เรื่องสังขารต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ
จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว
แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข
นินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง
ทั้ง ๘ สิ่งใจไม่หันไปพัวพัน
เพราะว่ารูปขันธ์ก็ทำแก้ไขมิได้ถ้วน
นามก็มีได้พักเหมือนจักรยนต์
เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องดีถ้าพลิตพลินเจริญใจ
เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด

เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ส่องใส
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไม่โทษใคร
อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน
เป็นของพันวิสัยจะได้เซย
เช่นไม่ยากให้จิตเที่ยวคิดรู้
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึงเฉย
จิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว
ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าชั้น
ใจนั้นก็ขาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว
ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง
เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถี
ไม่ฝ่าฝืนธรรมดาตามเป็นจริง
จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน
ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป
ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
ใจไม่เที่ยงของใจไวหวัหวั
สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่งเล็กบังใหญ่รู้ไม่ทัน
ชั้นบงธรรมมิตผิดที่นี้
มัวดูธรรมชั้นไม่เห็นเป็นฐลีไป
ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าชั้นนั้นไม่แล
ถามว่า-มี-ไม่มี
ไม่มีมีนี่คืออะไร?
ที่นี้ติดหมดคิดแก้ไม่ไหว
เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปลโปรดแก้เถิด
ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล
แล้วดับไม่มีชัดใช้สัตว์คน
นี่ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง
ข้อปลายไม่มีมีนี่เป็นธรรม
ที่ล้าลึกใครพบจบประสงค์
ไม่มีสังสารมีธรรมที่มั่นคง
นั่นแลองค์ธรรมเอกวิเวกจริง
ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผันเลิศพบสงบนิ่ง

เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง
ระงับยิ่งเจียบสงัดซัดกับใจ
ใจก็สร้างจากเมฆหายเร่าร้อน
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย
เรื่องฟัวพันขั้นห้าซาสิ้นไป
เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง
ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิศวง
ร้อนทั้งปวงก็หายหมดตั้งใจจง
เชิญเถิดซื่ออีกสักอย่างหนทางใจ
สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม
แก้วว่าสมุทัยกว้างใหญ่นัก
ย่อลงคือความรักบีบใจทำลายขั้น
ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร
เป็นเลิศกันสมุทัยมิได้มี
จงจำไว้อย่างนี้วิถิจิต
ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปนปี
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิจติดยินดี
ใจจากที่สมุทัยอาลัยตัว
ว่าอย่างย่อทุกซึกกับธรรมประจำจิต
จิตคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว
จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว
สร้างจากเครื่องมือคือสมุทัยไปที่ดี
รู้เท่านี้ก็คลายหายความร้อน
พอพักผ่อนสืบแสวงหาทางดี
จิตรู้ธรรมลึ้มจิตที่ติดธุลี
ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข
ขั้นทุกขั้นแน่ประจำ
ธรรมคงเป็นธรรม
ขั้นคงเป็นขั้นเท่าอันนั้นแล

คำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน
หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแก้
ส่วนสังขารชั้นปฐกจากสุขเป็นทุกข์แท้
เพราะต้องแก้ไขตายไม่วายวัน
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศจิตก็ถอน
จากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสง
ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
เห็นธรรมแจ้งธรรมผิดหมดพิชใจ
จิตเห็นธรรมดีเลิศที่พ้น
พบปะธรรมปลดเปลื้องเครื่องกระสัน
มีสติอยู่กับตัวบัพพัตถ์
เรื่องรักชั้นหายสิ้นขาดยินดี
สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย
ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย
เมื่อไม่ห้ามกลับไม่ฟุ้งยุ่งไป
พึงรู้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขึ้นจริง
ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ถ้าปิดประตูเวลาได้สบายยิ่ง
ชั่วทั้งปวงเจียบหายไม่ไหวติง
ชั้นทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามีตเวลาเหมือนเข้าถ้ำ
อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย
ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
เลยเพลินเชยชมจำธรรมมานาน
ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น
จึงหลงเล่นชั้น ๕ นำสงสาร
ให้ยกตัวออกตนพ้นประมาณ
เที่ยวระรานตีคนอื่นเป็นพื้นไป
ไม่ได้ผลเที่ยวดูโทษคนอื่นขึ้นใจ
เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม
ใครผิดถูกตีชู้ก็ตัวเขา
ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม

อย่าให้อกุศลวนมาตอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี
เป็นราศียึดชั้นที่มั่นหมาย
ยึดชั้นต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย
เลยซ้าร้ายกิเลสเข้ากลุ่มรุมกวน
เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์
ทั้งหลงนักหนักจิตคิดโทษหวล
ทั้งอารมณ์กามห่าก็มาชวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ กัน
เพราะยึดชั้นทั้ง ๕ ว่าของตน
จึงไม่พ้นทุกข์ร้ายไปได้เลย
ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าช้าเฉย
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงรำไปให้ใจเคย
คงได้เซยชมธรรมอันเอกวิเวกจิต
ไม่เพียงนั้นหมายใจไหวจากจำ
เห็นแล้วขำดูอยู่ที่ไหว
อารมณ์นอกดับระงับไปหมดปรากฏธรรม
เห็นธรรมแล้วย่อมหาญวุ่นวายจิต
จิตนั้นไม่ติดคู่
จริงเท่านี้หมดประตุ
รู้ไม่รู้ย่างนี้วิธีจิต
รู้เท่าที่ไม่เที่ยงจิตตันพันริเริ่ม
คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้
รู้ตันจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห้วง
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
คำที่ว่ามิดนั้นเพราะจิตคิดหวังดี
จิตหวังนี้ปลายจิตคิดออกไป
จิตตันที่เมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย
เห็นธรรมอันเกิดเลิศโลกา
เรื่องจิตค้นวุ่นหามาแต่ก่อน
ก็เลิกถอนเปลือกปลดหมดได้ไปสิ้น
ยังมีทุกข์ต้องหลบนอนกับกินไปตามเรื่อง

ใจซึ่งชิตตันจิตคิดไม่ครวญ
ธรรมดาของจิตต้องคิดนึก
พอรู้สึกจิตค้นพันรำคาญ
เจียบสังต์จากมารเครื่องรบกวณ
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน
เสื่อมทั้งนั้นคงไม่มีเลย
ระวังใจเมื่อจำทำละเอียด
มันจะเปียดให้จิตไปติดเฉย
ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย
เมื่อถึงเฮยหากรู้เองเพลงของจิต
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
ท่านว่าวิปัสสนุกิเลสจำแลงเพศ
เหมือนดังจริงที่แท้ไม่ใช่จริง
รู้ขึ้นเองนามว่าความเห็น
ไม่ใช่เช่นฟังเข้าใจชั้นใต้ถาม
ทั้งไตร่ตรองแยกแยะและรูปนาม
ก็ใช้ความเห็นต้องจงเล็งดู
รู้ขึ้นเองใช้เพลงจิตรู้ตันจิต
จิตตนพันรำคาญ ตันจิตรู้ตัวว่าสังขาร
เรื่องแปรปรวนใช้กระบวนไป
ดูหรือรู้จริงอะไรรู้อยู่เพราะหมายคู่ที่ไม่ใช่
จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว
จิตรู้ไหวไหวก็จิตคิดกันไป
แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน
จิตเป็นของอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเลงใคร
ใจรู้เสื่อมของตัวพันมัวมืด
ใจก็จิตสิ้นรสมดสงสัย
ขาดต้นคว่าหาเรื่องเครื่องนอกใน
ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
เรื่องจิตอยากก็หยุดให้หายหิวโหย
พันหนักใจทั้งหลายหายอิดโรย

เหมือนฝนโปรยใจก็เย็นด้วยเห็นใจ
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเทียมองคน
รู้จักค้นปัจจุบันพันห่วงไหว
ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย
เพราะดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง
อยู่เงียบ ๆ ตันจิตไม่คิดอ่าน
ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
ไม่ต้องวุ่นไม่ต้องวាយหายระวัง
นอนหรือนั่งนึกพันอยู่ตันจิต
ท่านซิ้มรรคทั้งหลักแหลม
ช่างต่อแต่แก้วว่างขวางสว่างไสว
ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย
ของจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่าสมุทัยคืออาลัยรักเพลินยิ่งนัก
ทำภาพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราศี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฉาน
ถ้าจะจับตามวิธีมีในจิต
ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
เคยทั้งปวงเพลินมาเสียช้านาน
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิต
ไปในส่วนที่ผิดก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งชานใหญ่
เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมห่วงไม่กลัวภัย
เพลินดูโทษคนอื่นตื่นด้วยชั่ว
โทษของตัวเองไม่เห็นเป็นไฉน
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร
ไม่ทำให้เราตกนรกเสียเลย
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก
ลงวิบากไปตกนรกแสนสาหัส
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย

เว้นเสียซึ่งโทษนั้นคงได้เขยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
เมื่อเห็นโทษตนซัดฟุ้งตัดทิ้ง
ทำอ้อยอิงคิดมากจากไม่ได้
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย
เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง
ดีไม่ดีนี้เป็นผิดของจิตนึก
เหมือนไข่นักถูกต้องของแสง
กำเรบโรคด้วยพิษผิดสำแดง
ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม
ความอยากดีมีมากมักลากจิต
ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
สรรพชั่วมีหมองก็ต้องเต็ม
ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจกธรรม
ที่จริงซี้สมุทัยนี้ใจฉันทรัม
ฟุ้งเนื้อความไปข้างฟุ้งทางยุ่งยิง
เมื่อซี้มรรคฟุ้งใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งใจสงบจบกันที่
อันนี้ชื่อว่าขันธะวิมุติสมังคีธรรม
ประจำอยู่กับที่ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา
สภาวะธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น
และไม่มีเรื่องจะแฉะเวียน
สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านั้น
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด

เอกสาร

นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๙๓
แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.)

บทธรรมบรรยาย ของ พระจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

มี ๒๔ หัวข้อ คือ

๑. วิเวกธรรม	๑๓. พหุเวทนิยสูตร
๒. สันติธรรม	๑๔. พึงเป็นคนมีสติ
๓. อนุปาทาปรินิพพาน	๑๕. อนุตตริยะ ๖
๔. ปริญา ๓ ประการ	๑๖. อปัณณกธรรม
๕. อาสวะ ๔ ประการ	๑๗. อริยทรัพย์
๖. อัตตานุทิฏฐิ	๑๘. ธรรมเป็นเหตุเจริญใจโตวิมุตติ
๗. สังสารทุกข์	๑๙. สัสเลขกถา
๘. เนกขัมมธรรม	๒๐. วิธีถ่ายถอนกิเลส
๙. อุปสันตบุคคล	๒๑. พหุธาตุกสูตร
๑๐. กุมารกัสสป เทวตาปุจฉิตปัญหาพยากรณ์	๒๒. พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ
๑๑. เหตุเกิดความเพียร	๒๓. วิธีเจริญกัมมัฏฐานภาวนา
๑๒. ภัทเทภรัตตสูตร	๒๔. วินัยกรรม

๑. วิเวกธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวิเวกธรรมแก่เมตตคумаณพ ดังต่อไปนี้

อุปธิกิเลสมีประเภท ๑๐ ประการ คือ ๑ ตัณหา ๒ ทิฏฐิ ๓ กิเลส ๔ กรรม ๕ ทุจริตความประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา และใจ ๖ อาหาร ๗ ปฏิกษะ ๘ อุปาทินนกะ ธาตุสี่ ๙ आयตนะหก ๑๐ วิญญาณกายหก ๑ ทุกข์ทั้งหลายมีชาติทุกข์เป็นต้น ย่อมมีอุปธิกิเลสเหล่านี้เป็นเหตุ เป็นนิพพานเป็นปัจจัย เมื่อบุคคลมารู้ทั่วถึง รู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยวิปัสสนาปัญญาว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หรือมารู้ทั่วถึงว่า *ยงฺกิลฺลิจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ* “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา” ดังนี้แล้วเป็นผู้ตามเห็นซึ่งชาติว่าเป็นแดนเกิดแห่งวิภูฏทุกข์ และมาเห็นว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งชาติทุกข์เป็นต้นแล้วก็ไม่พึงทำอุปธิมีต้นเหตุเป็นต้น ให้เจริญขึ้นในสันดานเลย

เมื่อจะทรงแสดงธรรมเครื่องข้ามตัณหา จึงตรัสพระคาถาว่าว่า *ยงฺกิลฺลิจิ สลฺยชานาสิ อุกฺกั อโชติโยถจาปี มชฺเฌ เอเตสุ นนฺทิลฺลิจ อนุชฺชวิญญานํ ภเว น ติฏฺฐู* “ดูก่อนท่านทั้งหลาย ท่านจงรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางสถานกลางแล้วจงบรรเทาเสีย จงละเสียซึ่งความเพติดเพลิดและความถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น วิญญาณของท่านก็จะไม่ตั้งอยู่ในภพ” ดังนี้

คำว่า เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลางนั้นทรงแสดงไว้ ๖ นัย คือ นัยที่ ๑ อนาคต เป็นเบื้องบน อดีตเป็นเบื้องต่ำ ปัจจุบันเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๒ เหล่าธรรมที่เป็นบุคคลเป็น เบื้องบน เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลเป็นเบื้องต่ำ เหล่าธรรมที่เป็นอัพยาทุกตเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๓ เทวโลกเป็นเบื้องบน อบายโลกเป็นเบื้องต่ำ มนุสสโลกเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๔ สุขเวทนาเป็นเบื้องบน ทุกขเวทนาเป็นเบื้องต่ำ อุเบกขาเวทนาเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๕ อรูปธาตุเป็นเบื้องบน กามธาตุเป็นเบื้องต่ำ รูปธาตุเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ ๖ กำหนด แต่พื้นเท้าขึ้นมาเป็นเบื้องบน กำหนดแต่ปลายผมลงไปเป็นเบื้องต่ำ ส่วนท่ามกลางเป็นเบื้องขวาง สถานกลาง เมื่อท่านมาสำคัญหมายรู้เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง ทั้ง ๖ นัยนี้แล้ว แม้อย่างใดอย่างหนึ่งพึงบรรเทาเสียซึ่งนันทิ ความยินดี เพลิดเพลิน และอภินิเวส ความถ่มันด้วย ตัณหาและทิฏฐิในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง เสียให้สิ้นทุกประการ แล้ววิญญาณ ของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพและภุณภพอีกเลย เมื่อบุคคลมารู้ชัดด้วยญาณจักขุในส่วนเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง ไม่ให้ตัณหาชานไปในภพน้อย ภพใหญ่ มีญาณหยั่งรู้ในอริยสัจจ ๔ เป็นผู้ ไม่มีกังวล คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และทุจริตต่าง ๆ ละกังวลทั้งปวงเสียแล้ว *กามภเว อสตุต* ก็เป็นผู้ไม่ข้องเกี่ยวพัวพันในวัฏฏกามและกิเลสกาม ในกามภพและภุณภพอีกเลย ท่านนั้นเป็นผู้ข้าม โอะฆะ ห้วงลึกที่กอดสัตว์ให้จมอยู่ในวัฏฏสงสารฯ โอะฆะนั้น ๔ ประการ คือ ๑ กามโอะฆะ ๒ ภวโอะฆะ ๓ ทิฏฐิโอะฆะ ๔ อวิชชาโอะฆะ *ติณโณ จ ปรี* ท่านนั้นย่อมข้ามห้วงทั้ง ๔ ไปยังฝั่งปากโน้น คือ พระนิพพานธรรม *อซีณ* เป็นผู้ไม่มีตะปูคือกิเลสเป็นเครื่องตรึงแล้ว กิเลสทั้งหลายที่เป็นประธาน คือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และกิเลสที่เป็นบริวาร *มีโกโร อุปนาโ* เป็นต้น จนถึงอกุศล อภิสังขารซึ่งเป็นประหนึ่งตะปูเครื่องตรึงจิตให้แนบแน่นอยู่ ยากที่สัตว์จะหลุดจะถอนให้เคลื่อน ให้หลุดได้ เมื่อบุคคลมาละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว เผาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เป็นนรชนผู้รู้ ผู้ดำเนินด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้แจ้งชัดเป็นเวทคุผู้ถึงฝั่งแห่งวิทยาในพระศาสนานี้ ไม่มีความ สงสัยในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และปฏิจจสมุปปาทธรรมปัจจยการ ย่อมบรรลุถึงวิเวกธรรม คือ พระอมฤตตนถพานด้วยประการฉะนี้.

๒. สันติธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงซึ่งสันติธรรมแก่โศตกมาณพ จึงตรัสพระคาถา ว่า *ยภิกยจิ สยขานาสิ โศตก อุทุธ อโธ ติริยญจาปี มขเม เอต วิทิตวา สงโคติ โลเก ภวาภวาย มกา* *สิ ตณห์* แปลความว่า “คุณรโศตกะ ท่านมากำหนดรู้หมายรู้ซึ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลางว่า เป็นเครื่องข้องอยู่ในโลก เครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลกดังนี้แล้ว อย่าได้ ทำซึ่งตัณหา ความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย” ดังนี้

อธิบายว่า ท่านมารู้แจ้งสัญญาด้วยปัญญาว่า เป็นเครื่องข้องเครื่องติดอยู่ในโลกดังนี้แล้ว
อย่าได้ทำตมหาความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ส่วนคำว่าเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง
สถานกลางในพระคาถานั้น ก็มีนัยอธิบายเป็น ๖ นัยเช่นเดียวกับเรื่องวิเวกธรรมที่กล่าวมาแล้ว

ทรงแสดงที่อาศัยแห่งกิเลสปัญจธรรมมีสัญญาเป็นนิทานว่า ตมหา มานะ ทิฏฐิ อันทำให้
สัตว์เนิ่นช้า ๓ ประการนี้ มีสัญญาความสำคัญหมายเป็นเหตุให้เกิด เมื่อบุคคลมาสำคัญหมายในส่วน
อดีต อนาคต ปัจจุบัน สุข ทุกข์ อุเบกขา กุศลอกุศล อภัยกฤต สามธาตุ สามภพ ด้วยประการใด ๆ
ปัญจสังขาร ที่ทำให้เนิ่นช้า คือ ตมหา มานะ ทิฏฐิ บังเกิดกล้าเจริญทวีขึ้นด้วยประการใด ๆ ทำให้
บุคคลเกิดความเห็นถ้อมมั่นด้วยตมหาว่า *เอตมม* นั้นเป็นของเรา ถ้อมมั่นด้วยมานะว่า *เอโส* *หมสมิ*
เราเป็นนั่น ถ้อมมั่นด้วยทิฏฐิว่า *เอโส* *เม* *อตตา* นั้นเป็นตัวตนแก่นสารของเรา ดังนี้แล้วก็ข้องอยู่ใน
อารมณ์นั้น ๆ ด้วยฉันทะราคะ เสน่หาอาลัย ผูกพันจิตใจไว้ไม่ให้เปลื้องปลดออกได้ สัญญาอันเป็น
นิทาน เป็นเหตุเกิดแห่งตมหา มานะ ทิฏฐิก็ดี ตมหา มานะ ทิฏฐิ อันเกิดแต่สัญญานั้นก็ดี *สงโค*
เป็นเครื่องข้องเครื่องติด เครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลกไม่ให้พ้นไปได้ *เอตม วิทิตวา สงโคติ โลก* ท่านรู้แจ้ง
ประจักษ์ว่าสัญญาเป็นเหตุแห่งตมหา มานะ ทิฏฐิ

ตมหา มานะ ทิฏฐิ มีสัญญาเป็นเหตุดังนี้แล้ว ท่านอย่าได้ทำตมหา คือความปรารถนาดีนรร
ด้วยจำนงหวังต่าง ๆ เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงหยั่งญาณรู้ซึ่งด้วยตราขุ คือ ปัญญา แล้วเห็น
ประจักษ์แจ้งชัดว่า เป็นเครื่องผูกจำ เป็นเครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลก ท่านอย่าได้ทำซึ่งตมหา เพื่อภพน้อย
ภพใหญ่เลย ตมหาอันเป็นไปในอาหารวิสัยคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ แตกต่าง
โดยอาการปฏิกูลเป็น ๓ ประการ คือ กาม ตมหา ภวตมหา วิภวตมหา ตมหา ๖ หมู่ ตามอารมณ์
๓ อย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็นธรรมอันเกิดอีก เกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกับทุกข์ คืออุปาทานขันธ
ท่านอย่าได้ทำตมหาอันนั้น เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงละตมหาอันนั้นเสีย จงบรรเทาเสีย ทำ
ตมหาอันนั้นให้มีที่สุด ท่านจงยังตมหาอันนั้นให้ถึงซึ่งอันจะยังเกิดตามไม่ได้ ท่านจงละตมหาอันนั้นด้วย
สมุจเฉทปหานเถิด

๓. อนุปาทาปรินิพพาน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอนุปาทาปรินิพพานของพระอริยสาวก ผู้บรรล
อากิญจัญญายตนสมาบัติ แก่อุปสีวมาณพ โดยหลีกเลี่ยงสัสสตวาตะและอจฺเฉทวาตะทั้งสองเสีย
จึงตรัสพระคาถาว่า

*อจฺจึ ยถา วาตเวเคน จิตฺตา อตถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ เอวํ มุนิ นาม กายา วิมุตฺโต อตถํ ปเลติ
น อุเปติ สงฺขํ*

แปลว่า “เปลวเพลิงอันกำลังลมพัดดับไป ย่อมนับไม่ได้ว่าไปไหนฉันใด ท่านผู้เป็นมุนี พ้นพิเศษ
แล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ นับไม่ได้ว่าไปไหนฉันนั้น”

วาทา อันว่าลมทั้งหลาย โดยปริยายในนิเทศว่าลมมาแต่ทิศบูรพา ปัจฉิม อุตฺร ทักษิณ ลมมีฐลี้ ลมไม่มีฐลี้ ลมเย็น ลมร้อน ลมอ่อน ลมกล้า ลมเวรัมภภาพตมา แต่พื้นดินขึ้นไปได้โดยชนหนึ่ง ลมปีกสัตว์ ปีกครุฑ ลมใบตาล ลมเปลวเพลิง อันกำลังลมเหล่านั้นพัดแล้วเปลวเพลิงย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมดับสงบระงับไป ย่อมไม่ถึงซึ่งอันนั้น ย่อมไม่ถึงซึ่งโหวหาว่าเปลวเพลิงไปแล้วยังทิศโน้น ๆ ดังนี้ ฉันโต บุคคลผู้บรรลุนิยามญาณตนสมบัติเป็นเสขมุนีนั่น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากรูปภายในกาล ก่อนเป็นปกติ ให้มรรคที่ ๔ เกิดขึ้นในสมบัตินั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากนามกายอีก เพราะความที่พ้นแห่งนามกาย อันท่านได้กำหนดรู้แล้วเป็นอุกโตะภาควิมุตติ พ้นวิเศษแล้วจากส่วนสองด้วย ส่วนสองเป็นชีณาสวะอรหัตต์ ถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่คืออนุปาทาปรินิพพานแล้วตรัสพระคาถาต่อไปว่า

อตถิ ตสฺส น ปมาณมตฺถิ เยน นํ วชฺซี ตํ ตสฺส นตฺถิ สพฺเพสุ ฐมฺเมสุ สมฺมุตฺเตสุ สมฺมุตฺตา วาทป ฎาปี สพฺเพ.

แปลว่า “สิ่งสภาวะเป็นประมาณของพระชีณาสพอสตงคตดับแล้วย่อมไม่มี บุคคลทั้งหลาย จะพึงกล่าวว่าท่านนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นของท่านก็ไม่มีธรรมทั้งหลายมีขันธเป็นต้น อันพระชีณาสพ ถอนขึ้นพร้อมแล้ว แม้ทางแห่งวาทะทั้งปวงที่บุคคลจะพึงกล่าว พระชีณาสพท่านก็ตัดขึ้นพร้อมแล้ว”

สิ่งสภาวะอันเป็นประมาณนั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมไม่มีแก่ท่าน ท่านละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว ท่านเผาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เมื่อขันธ ายตนะ ธาตุ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สังขาร และวิภวภูต ท่านถอนขึ้นเสียสิ้นแล้ว ตัดเสียขาดแล้ว มีอันไม่บังเกิดต่อไป เป็นธรรมดา วาทะ อันเป็นคลองเป็นทางที่จะพึงกล่าวด้วยกิเลสและขันธ และอภิสังขาร ท่าน เพิกถอน สละละวางเสียสิ้นทุกประการแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

๔. ปริญา ๓ ประการ

การกำหนดรู้ตมทานั้น กำหนดรู้ด้วยปริญา ๓ ประการ คือ

(๑) ฎาตปริญา คือความกำหนดรู้ชัดเจนว่า นี้รูปตมทา นี้สัทตตมทา นี้คันธตมทา นี้รสตมทา นี้โณภูตัพพะตมทา นี้ธมมตมทา อย่างนี้แลชื่อว่าฎาตปริญา

(๒) ตีรณปริญา คือภิกษุกระทำตมทาทั้ง ๖ ให้เป็นของอันตนรู้แล้ว พิจารณาใคร่ครวญ ซึ่งตมทาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคเสียตมทาเป็นต้น อย่างนี้แลชื่อว่าตีรณปริญา

(๓) ปทานปริญา คือภิกษุมานพิจาณาใคร่ครวญ ฉะนี้แล้ว ละเสียซึ่งตมทา บรรเทาเสีย ถอนเสีย และกระทำให้สิ้นไป ให้ถึงซึ่งความไม่เป็นต่อไป อย่างนี้แลชื่อว่าปทานปริญา

๕. อาสวะ ๔ ประการ

อนาสวา ผู้ชื่อว่าไม่มีอาสวะคือไม่มีอาสวะ ๔ ประการ ได้แก่ ๑ กามาสวะ ๒ ภวาสวะ ๓ ทิฏฐาสวะ ๔ อวิชชาสวะ บุคคลผู้ใดมาละเสีย ตัดเสียขาดแล้ว ซึ่งอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น มีให้มัน บังเกิดขึ้นได้ต่อไป ผู้นั้นเป็นอนาสวะ คือผู้ไม่มีอาสวะแล

๖. อุตตานุทิฏฐิ

อุตตานุทิฏฐิติ วุจจติ วิสตีวตตุกา สกกายทิฏฐิ สักกายทิฏฐิ อันมีวัตถุ พุทธบัญญัติ เรียกว่า อุตตานุทิฏฐิ ความตามเห็นซึ่งอาตมะตัวตน ได้ในชั้น ๕ ชั้นละ ๔ วัตถุ บรรจบเป็นวัตถุ ๒๐ ทิศ คือปุถุชนผู้ไม่ได้สดับฟัง ณ โลกนี้

(๑) รูป อตตโต สมนุปลสตี เห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง

(๒) รูปวนต์ วา อตตานํ สมนุปลสตี เห็นตนเป็นรูปบ้าง

(๓) อตตนิ วา รูปํ สมนุปลสตี เห็นรูปมีในตนบ้าง

(๔) รูปลมี วา อตตานํ สมนุปลสตี เห็นตนมีในรูปบ้าง ดังนี้

แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีวัตถุอย่างละ ๔ เช่นเดียวกัน จึงบรรจบเป็น สักกายทิฏฐิ ๒๐ วัตถุ ด้วยประการฉะนี้

เมื่อบุคคลตรัสรู้ริยสัจ ๔ ประชุมลงในขณะจิตอันเดียวได้แล้วชื่อว่า เป็นผู้ละสักกายทิฏฐิ เมื่อบุคคลใดมาเช่นฆ่า ซึ่งอุตตานุทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าเป็นอัตตาตัวตนลงเสียได้แล้ว ก็จะมีทั้งเป็น บุคคลผู้ข้ามมฤตยูความตายเสียได้ *เอวํ โลกํ อเวกขนตํ มัจจุราชา น ปลสตี* เมื่อบุคคลมาเห็นซึ่งโลก ทั้งหลาย คือชั้นโลก อายตนโลก และธาตุโลก โดยความเป็นของสูญ สังหารอุตตานุทิฏฐิลงเสียได้ อย่างนี้ มฤตยูราช คือความตายย่อมไม่เห็น เพราะบุคคลผู้นั้นพ้นสัตว์วิสัยเสียแล้ว มัจจุราชย่อมไม่เห็นซึ่งผู้นั้น ผู้นั้นย่อมถึงพระนิพพานธรรมอันไม่เป็นวิสัยแห่งมฤตยูราช ล่วงวิสัยมฤตยูราชเสียได้ ด้วยประการฉะนี้

๗. สังสารทุกข

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนา ซึ่งสังสารทุกขไว้ว่า **สังสาระ** การท่องเที่ยวเกิดตายของ สัตว์เปรียบเสมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เกี่ยวที่ลงของสัตว์ทั้งหลาย

สโรติ วุจจติ สสารโร ก็ที่ท่านเรียกว่าสังสาระนี้หมายถึงความท่องเที่ยวไปด้วยการบังเกิดและ จุตติ *อาคมนํ* การมาสู่โลกนี้ *คมนํ* การไปสู่โลกหน้า *คมนาคมนํ* ทั้งไปและมา *กาลํ กาลกิริยา* คือมรณะ ชาติชีวิตอินทรีย์ *คติ* ความไป *ภวาภโว* ภพน้อยภพใหญ่ *จุตติ* ความเคลื่อนจากภพ *อุปปตติ* ความ เข้าถึงอตตภาพ *นิพพตติ* ความปรากฏชัดแห่งชั้น *ชาติ* ความเกิด *ชรา* ความแก่ *มรณํ* ความตาย

ความท่องเที่ยว บังเกิด กำเนิด เกิด แก่ ตาย อันเป็นประหนึ่งโคถูกสวมคอเข้าไว้ในแอก ฉะนั้น ได้ชื่อว่า สังสาระ คือเสือกไสดันไป ซึ่งท่านแสดงไว้ว่า *ขนธานํ ปฏิปาฎิยา ธาตุอายุตนา นลจ อนุโนจฉินนํ ฏฏฏมานา สสารโรติ วุจจติ* ลำดับแห่งชั้นธาตุ และอายตนะทั้งหลายเป็นไปอยู่ไม่ขาดสาย ผู้รู้ท่านกล่าวว่า **สงสารโร** คือความเสือกชานท่องเที่ยวไป

สังสาระนี้ เมื่อจะกำหนดนามในสาคร ๔ เป็นดังนี้ คือ สังสารสาคร ๑ ชลสาคร ๑ นยสาคร ๑ ญาณสาคร ๑ สังสารสาครชื่อว่าสโร คือสังสาระเปรียบเหมือนสระ

บทว่า มชฌเม สรสมิ ติฏฐุตฺถํ นั้นแสดงว่า สรรสังสาระสาครนี้ เป็นมัธยมสถานกลาง เพราะว่า ที่สุดเบื้องต้น และที่สุดเบื้องปลายแห่งสังสาระนั้น อันบุคคลหาไม่รู้ทั่วรู้ชัดไม่ ในเงื่อนเบื้องต้นและ เบื้องปลายแห่งสังสาระนั้นไม่ปรากฏ จึงเป็นมัธยมสถานกลางด้วยประการฉะนี้

มชฌเม สํสาเร สุตตา ฐิตา ก็แลสัตว์ทั้งหลายได้ตั้งอยู่แล้วในสังสาระอันเป็นสถานกลาง ซึ่งเกิด โอะฆะห้วงน้ำใหญ่ท่วมท้น คือ ๑ กามโอะฆะ ๒ ภวโอะฆะ ๓ ทิฏฐิโอะฆะ ๔ อวิชชาโอะฆะ โอะฆะทั้ง ๔ แต่ละอย่าง ๆ อาศัยปัจจัยนั้น ๆ แล้วเกิดขึ้น เจริญทวีมากขึ้นเป็นห้วงพัดพาสัตว์ให้เพียบด้วยทุกข์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในสระสังสาระนั้นถูกภัยใหญ่เบียดเบียนรำไป ภัยใหญ่ คือ ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ พยาธิ ความเจ็บป่วยไข้ มรณฺ ความตาย แดกขาดแห่งชีวิตตินทรีย์ ทุกข์ ความทุกข์กาย ลำบากใจ เหล่านี้แหละเป็นภัยใหญ่หลวงนัก มีเกลื่อนกล่นอยู่ในสระสังสาระ ชรามจุจุปรเตนานิ เหล่าสัตว์ผู้ตั้งอยู่ ณ สังสาระอันเป็นสถานกลาง เกิดห้วงและมีภัยใหญ่หลวง เป็นสัตว์อันความแก่ และความตายแวดล้อมเบียดเบียนเป็นนิตย์ ความแก่และความตายท่านกำหนดเป็นประธานแห่ง ความทุกข์ทั้งหลาย เอวมา ทิตตเก โลเก ชราย มรณฺณ จ โลกคือชั้น ๓ ชาติ อายุตนะ รุ่งเรืองร้อน แต่ต้น เพราะความแก่และความตายเข้าจุดเผา เหล่าสัตว์ที่ตั้งอยู่ ณ สระสังสาระ อันเป็นสถานกลาง เกิดห้วงและภัยใหญ่หลวง รุมล้อมเบียดเบียนด้วยประการฉะนี้

๘. เนกขัมมธรรม

เนกขมฺมํ ปสฺส เขมโต ท่านจงเห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมเกษม จากโยคะทั้งปวงเถิดฯ

พระนิพพาน ก็ชื่อว่า เนกขัมมะ ปฏิปทาที่จะให้สัตว์ถึงพระนิพพานก็ชื่อว่า เนกขัมมะ นิพพาน คามินีปฏิบัติ ชื่อว่าเนกขัมมะนั้น คือ สัมมาปฏิบัติ ปฏิบัติดำเนิน กาย วาจา จิตชอบ อนุโลมปฏิบัติ ปฏิบัติอนุโลมแก่ธรรมนั้น อปจจนิกปฏิบัติ ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึกแก่พระนิพพาน อนุวัตตปฏิบัติ ปฏิบัติไปตามเนื้อความแห่งพระนิพพาน ธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติซึ่งธรรมอันสมควรแก่โลกุตตธรรม คือ บำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ รักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะประกอบตามซึ่งธรรม ของผู้ตื่นอยู่ คือ สติสัมปชัญญะ สติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อัญ्ञังคิกมรรค ๘ นิพพานคามินีปฏิบัติ มีศีลสังวรเป็นต้น นี้ชื่อว่าเนกขัมมธรรม เป็นเบื้องต้นที่จะให้บรรลุถึงเนกขัมมะคือพระนิพพาน ปสฺสิตฺวา เมื่อบุคคลมาเห็นแล้วเลือกแล้ว ให้มีการแจ้งแล้ว กระทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งเนกขัมมะคือพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมย่อมพ้นทุกข์ ทั้งปวง เป็นผู้ปลอดภัยในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อแล

๙. อุปสันตบุคคล

สิ่งอันใดหรืออารมณ์อันใดที่ได้ยึดไว้แล้ว จับต้องแล้ว ถือมันแล้ว ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ อันมีอยู่ในสันดาน สิ่งอันนี้ หรืออารมณ์อันนี้ ท่านพึงสละละวางเสีย พึงปลดเปลื้องเสีย

ให้สิ้น ฟังละเอียด ฟังบรรเทาเสีย ฟังกระทำให้มีที่สุด ฟังให้ถึงซึ่งอันบังเกิดตามไม่ได้ มา เต วิชชตุ
ภิกขุณฺโณ เครื่องกังวลคือ รากะ โทสะ โมหะ และทิฏฐิ กังวล คือ กิเลสและทุจริตอย่าให้มีในสันดาน
ยํ ปุพเพ ตํ วิโสเสหิ สิ่งใดมีในกายก่อน ท่านจงยังสิ่งนั้นให้เหือดแห่ง ปจฺจมา เต มาหุ ภิกขุณฺโณ กังวล
ในภายหลัง อย่าให้มีในสันดาน มชฺฌเม เจ โน คเสสฺสสิ ท่านอย่าได้ถือเอา ณ ท่ามกลาง อุปสนฺโต
จริตฺตสิ ท่านก็จักเป็นคนสงบระงับแล้ว เทียวอยู่

๑๐. กุมารกสลับ เทวตาปุจฉิตปัญหาพยากรณ์

ปัญหาว่า มีจอมปลวกแห่งหนึ่ง กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นเปลว ฯลฯ พราหมณ์สั่งให้ศิษย์
ชื่อสุเมธชุตด้วยคัสตรา สิ่งเหล่านี้ได้แก่อะไร?

พระตรัสพยากรณ์ว่า จอมปลวกได้แก่ร่างกายอันเจือด้วยสัมภวธาตุของมารดาบิดา และ
มหาภูตธาตุทั้ง ๔ จึงเกิดมีขึ้นได้ กลางคืนเป็นคว้น หมายถึงการตริตริกนึกคิดของบุคคล กลางวัน
เป็นเปลว หมายถึงการประกอบกิจการงานตามทีคิดไว้ของบุคคล พราหมณ์ได้แก่พระตถาคต สุเมธ
ได้แก่ภิกษุผู้มีปัญญาดีในพระธรรมวินัยนี้ การชุตหมายถึงความเพียร คัสตราหมายถึงอริยปัญญา
อันสามารถประหารกิเลส ฉะนี้แลฯ

๑๑. เหตุเกิดความเพียร

เมื่อความเพียรจะเกิดขึ้น ก็เพราะสังเวควัตถุเบื้องต้น ๘ ประการ คือ ชาติทุกข์ ๑ ชราทุกข์ ๑
พยาธิทุกข์ ๑ มรณทุกข์ ๑ อบายทุกข์ ๑ อดีตทุกข์ ๑ อนาคตทุกข์ ๑ อาหารคเวสิทุกข์ ๑

๑๒. ภัทเทภรรตตสูตร

สมัยสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับที่พระเชตวันาราม กรุงสาวัตถี ได้ตรัสภัทเทภ
รรตตสูตรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ผู้มีปัญญา ไม่ควรให้สิ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งยังไม่มาถึง เพราะว่าสิ่งใดล่วงพัน
ไปแล้ว สิ่งนั้นอันเราละเสียแล้ว อนึ่งสิ่งใดซึ่งไม่มาถึงเล่า สิ่งนั้นก็ยังไม่มาถึง เพราะฉะนั้นผู้มีปัญญา
จึงไม่ควรให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งไม่มาถึง ก็ผู้มีปัญญาได้มาเห็นธรรมซึ่งเป็น
ปัจจุบันเกิดขึ้นจำเพาะหน้าแจ้งชัดอยู่ในที่นั้น ๆ ความเห็นแจ้งธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบันของท่านนั้น
ไม่ถ่วงงัน ไม่กำเรียดด้วยดี ผู้มีปัญญาอันมาได้ความเห็นแจ้งในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันอันไม่ถ่วงงันและ
ไม่กำเรียดด้วยดีแล้ว ควรเจริญความเห็นนั้นไว้เนื่อง ๆ ความเพียรเผากิเลสให้เราร้อน อันผู้มีปัญญา
ควรรีบทำเสียในวันนี้ทีเดียว ใครจะพึงรู้ว่าความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่ารู้ความหน่วงเหนี่ยว
ความผูกพันกับด้วยมฤตยูความตายซึ่งมีเสนาใหญ่หนั้นไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นความเพียรเผากิเลส

ให้เราร้อน อันผู้มีปัญญาควรทำเสียในวันนี้ทีเดียว นักปราชญ์ผู้สงบระงับ ย่อมกล่าวสรรเสริญ ผู้มีปัญญาซึ่งมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้เราร้อน ไม่เกียจคร้าน ขยันหมั่นเพียร ทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างนี้ ผู้นั้นแล้วผู้มีราตรีเดียวเจริญดังนี้ เมื่อตรัสสุเทศน์จบแล้ว จึงตรัสวิมังค์ต่อไปว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่เป็นไฉน? บุคคลมาคิดว่า ณ กาลล่วงไปแล้วเมื่อก่อน เราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ ๆ แล้วนำความเพติดเพลินในขันธมีรูปขันธเป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้น มาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ชื่อว่าบุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้ว มาตามอยู่ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้ว มาตามอยู่เป็นไฉนเล่า? บุคคลมาคิดว่า ณ กาลไกลล่วงไปแล้วเราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนี้ ๆ แล้วไม่นำความเพติดเพลินในขันธ มีรูปขันธเป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้นมาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แลชื่อว่า บุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่ เบื้องหน้าก็ไม่ปรารถนาไม่ให้นำมาตามอยู่ และปัจจุบันก็ไม่ให้นำมาตามอยู่ ไม่ถือว่าเราว่าเขา ชื่อว่าไม่ง่อนแง่นอยู่ในธรรมทั้งหลาย พระอริยสาวกและสัตบุรุษ ท่านไม่ตามเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ไม่ตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ชื่อว่า บุคคลไม่ง่อนแง่นอยู่ในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นจำเพาะหน้าฉะนี้แล

๑๓. พหุเวทนิยสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยเวทนา เวทนา ๒ นั้นคือ เวทนาทางกายอย่าง ๑ เวทนาทางจิตอย่าง ๑ เวทนา ๓ นั้นคือ สุข ๑ ทุกข์ ๑ อุเบกขา ๑ เวทนา ๕ นั้นคือ สุขเวทนา ๑ ทุกข์เวทนา ๑ โสมนัสสเวทนา ๑ โทมนัสสเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑ เวทนา ๖ อย่างนับตามทวาร ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ เวทนา ๑๐๘

๑๔. พึงเป็นคนมีสติ

อย่าถ้อมันกังวลในโลกทั้งปวง ความเสื่อมปัญญา นักปราชญ์ท่านติเตียน ความเจริญปัญญา เลิศกว่าความเจริญทั้งปวง

๑๕. อนุตตริยะ ๖

พระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่ากิจทั้งหลายไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งเหล่านี้ คือ ความเห็น ๑ ความฟัง ๑ ความได้ศรัทธา ๑ ความศึกษา ๑ ความบำเรอปฏิบัติ ๑ ความระลึก ๑

๑๖. อปัณณกกรรม

ความสำรวมอินทรีย์ ๖ ไม่ดูด้วยนิมิต ไม่ดูด้วยอนุพยัญชนะ ให้ดูด้วยอสุภานิมิต ความรู้ประมาณในโภชนะและชาคริยานุโยค ความพากเพียรอย่างผู้ตื่นอยู่ โดยกำหนดเวลาไว้ดังนี้ ตั้งแต่อรุณขึ้นไปตลอดถึงพลบค่ำเวลา ๑ ตั้งแต่ย่ำค่ำไปจนถึงหนึ่งยามเวลา ๑ ยามกลางตั้งแต่ ๔ ทุ่ม นอนจนถึง ๘ ทุ่มลุกขึ้น ตั้งแต่ยามกลางล่วงไปแล้ว จนตลอดอรุณขึ้นมาใหม่เวลา ๑ แบ่งเวลาเป็นที่ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เป็น ๓ เวลาฉะนี้ ให้ผู้ประกอบความเพียรทำอย่างนี้จึงชื่อว่าชาคริยานุโยค

ธรรม ๓ ประการจะให้กำจัดเสียซึ่งอาสวะ เรียกว่าอปัณณกกรรม ผู้ปฏิบัติตามที่ชื่อว่าทำความเพียรไม่ผิดดังนี้

๑๗. อริยทรัพย์

สัทธา ๑ หิริ ๑ โอตตัมปะ ๑ พาหุสัจจะ ๑ วิริยะ ๑ สติ ๑ ปัญญา ๑.

๑๘. ธรรมเป็นเหตุเจริญเจโตวิมุตติ

ก. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี อันนี้เป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น

ข. ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยธรรม เครื่องสำรวมคือปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาท และที่เที่ยวไปอันสมควรอยู่เป็นนิตย เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อยโดยปกติ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย ธรรมอันนี้เป็นไปด้วยดี เพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก้แค้น

ค. ภิกษุเป็นผู้พากเพียรหมั่น ไม่ทอดธุระในการกุศล ธรรมอันนี้เป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติ

ฆ. ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันเห็นถึงความเสื่อม และความดับของสังขารทั้งหลายเป็นปัญญาอย่างประเสริฐ อาจแทงกิเลสได้โดยไม่เหลือ เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นไปเพื่อความแก้แค้นแห่งเจโตวิมุตติ

๑๙. สัตถเลขกถา

ถ้อยคำเครื่องขัดเกลากิเลส ๑๐ ประการ คือ เจริญถึงความมกน้อย ๑ เจริญถึงความสันโดษ ยินดีด้วยของที่มีอยู่ ๑ เจริญถึงความสงัด ๑ เจริญถึงความไม่ระคนด้วยหมู่ ๑ เจริญถึงความปรารถนาซึ่งความเพียร ๑ เจริญถึงศีลความสำรวมกายวาจา ๑ เจริญถึงสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว ๑ เจริญถึงปัญญาความรู้ทั่วถึง ๑ เจริญถึงวิมุตติความพ้นวิเศษ ๑ เจริญถึงวิมุตติญาณทัสสนะปัญญาที่รู้เห็นในวิมุตติ ๑ รวมเป็น ๑๐ ประการฉะนี้

๒๐. วิธีถ่ายถอนกิเลส

พึงเจริญอุสุภภาวนา เพื่อละระาคะเสีย พึงเจริญเมตตา เพื่อละพยาบาทเสีย พึงเจริญอานาปานสติ เพื่อเข้าไปตัดวิตกเสีย พึงเจริญอนิจจสัญญา เพื่อถอนอัสมิมานะเสีย อนัตตาสัญญา ก็พึงเห็นพึงตั้งใจไว้ด้วยดี ความถอนอัสมิมานะขึ้นเสียได้ เป็นปรีนิพพานในทิฏฐธรรมภพปัจจุบันนี้ทีเดียว

๒๑. พหุธาตุกสูตร

ณ กาลใด ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปาทธรรม เป็นแดนอาศัยเกิดขึ้นพร้อม เป็นผู้ฉลาดในฐานะ อฐานะ คือสิ่งที่เป็นไปได้ เป็นไม่ได้ ภิกษุผู้ฉลาดอย่างนี้ นักปราชญ์เรียกว่าเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญาไต่สวน

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุธาตุ ๑ รูปธาตุ ๑ จักขุวิญญาณธาตุ ๑ โสตรธาตุ ๑ สัทธาธาตุ ๑ โสตวิญญาณธาตุ ๑ ฆานธาตุ ๑ คันธธาตุ ๑ ฆานวิญญาณธาตุ ๑ ชิวหาธาตุ ๑ รสธาตุ ๑ ชิวหาวิญญาณธาตุ ๑ กายธาตุ ๑ โผฏฐัพพธาตุ ๑ กายวิญญาณธาตุ ๑ มโนธาตุ ๑ ัมมธาตุ ๑ มโนวิญญาณธาตุ ๑

ธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ๑ อาโปธาตุ ๑ เตโชธาตุ ๑ วาโยธาตุ ๑ อากาศธาตุ ๑ วิญญาณธาตุ ๑

ธาตุ ๖ อื่นอีก คือ สุขธาตุ ธาตุคือสุข ๑ ทุกข์ธาตุ ธาตุคือทุกข์ ๑ โสมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจดี ๑ โทมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจชั่ว ๑ อุเบกขาธาตุ ๑ อวิชชาธาตุ ๑

ธาตุเหล่านี้คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม ๑ เนกขัมมธาตุ ธาตุคือความออกไปจากกาม ๑ พยาบาทธาตุ ธาตุคือพยาบาท ๑ อพยาบาทธาตุ ธาตุคือความไม่พยาบาท ๑ วิหิสธาตุ ธาตุคือความเปียดเบียน ๑ อวิหิสธาตุ ธาตุคือความไม่เปียดเบียน ๑ รวมเป็น ๖ ประการ

ธาตุ ๓ เหล่านี้คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม ๑ รูปธาตุ ธาตุคือรูป ๑ อรูปธาตุ ธาตุคืออรูป ๑

ธาตุ ๒ เหล่านี้คือ สังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัยตกแต่ง ๑ อสังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัยไม่ตกแต่ง ๑

ก็อายตนะทั้งหลายที่เป็นภายใน ๖ ที่เป็นภายนอก ๖ เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปาทธรรมอันมีอวิชชาเป็นต้น ไปจนถึง สงขิตเตน ปญจุปาทานกฺขนธาปี ทุกฺขา นั้น ย่อมรู้ชัดว่า บุคคลได้บรรลुพระโสดาบันแล้วเป็นคนไม่ถ่อมมัน ปุถุชนย่อมถ่อมมันในสังขาร ถือว่าตัวตนเราเขาว่าเที่ยงแท้

ธรรมปริยายนี้ชื่อ พหุธาตุกสูตร ว่าด้วยธาตุมาก เรียกว่า จตุปริวัฏฐ์ เวียนรอบ ๔ บ้าง ว่า ัมมาทาสา แวนสองธรรมบ้าง ว่า มตฺกุนฺภุภิ กลองอมฤตเกรียบ้าง ว่า อนุตฺตรสงฺคามวิชย เครื่องชนะสงครามอันเยี่ยมบ้าง

๒๒. พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ

นมตฺถุ สุกตฺตสฺสา สมมาสมฺพุทฺธมตฺถุ สสทฺธมมํ คณฺตุตมํ อภิวาทีย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตถ สกฺคหํ ตตฺถ วุตฺตภาภิธมฺมตถา จตฺธา ปรมตฺถโต จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิตฺติ สพฺพภาติ

บัดนี้จะแสดงพระอภิธรรมปรมัตถสังคหะที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคบรมศาสดาจารย์ญาณ
สัพพัญญูผู้เป็นบรมครูเจ้าได้ตรัสไว้ อันท่านพระอนุรุทธาจารย์นำมาประพันธ์เป็นคาถา ๙ ประการ
ดังต่อไปนี้

พระอภิธรรมที่พระบรมศาสดาตรัสไว้โดยปรมัตถนัย ๔ ประเภท คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน
เป็นการสรุปรวมยอด รวมสังขตธรรม และอสังขตธรรมไว้ในที่เดียวกัน

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง จัดโดยหมวดเป็น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
สงเคราะห์ลงเป็น ๓ ประการ คือ จิต เจตสิก รูปฯ วิญญาณชั้นเป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็น
เจตสิก รูปชั้นแยกเป็นภูตรูป และอุปาหารรูป ส่วนอสังขตธรรมนั้นได้แก่พระนิพพาน ซึ่งมีอารมณ์
เหี่ยวแห้งด้วยอริยมรรคจิต อริยผลจิตแล้ว

จิตแยกเป็น ๔ ประเภท โดยภูมิ คือ กามาวจรจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑ อรูปาวจรจิต ๑ โลกุตตรจิต ๑
จิตซึ่งเป็นไปในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในกามภพ ๑๑ คือ อบายภูมิ ๔ กามสุขคติภูมิ ๗ ชื่อว่า
กามาวจรจิต ๕๔ ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในอรูปภพ ชื่อว่า อรูปาวจรจิต
๑๕ ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในอรูปภพชื่อว่า อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง
จิตซึ่งข้ามขึ้นจากโลก คือปัญจอุปาทานชั้นไม่มีอาสวะ ชื่อว่า โลกุตตรจิต คือ อริยมรรคจิต ๔
อริยผลจิต ๔ เป็น ๘ ดวง สิริรวมเป็นจิต ๘๙ ดวง ด้วยประการฉะนี้

เจตสิก ๒๕ ดวง เป็นธรรมเป็นไปในจิต เกิดกับดับพร้อมกับจิต ซึ่งแยกโดยประเภท และอาการ
แตกต่างกันหมวดธรรม นับได้ ๒๕ ดวง ด้วยประการฉะนี้

ธรรมสังคหะ ๖ อาการ คือ เวทนา ๖ เหตุ ๖ กิจ ๖ ทวาร ๖ อารมณ ๖ วัตถุ ๖ ด้วยประการฉะนี้
ฉีกะ ๖ คือ วัตถุ ๖ ทวาร ๖ อารมณ ๖ วิญญาณ ๖ วิถีจิต ๖ วิสยปวัตติ ๖

จตุกกะ ๔ คือ ภูมิจตุกกะ ได้แก่ภูมิทั้ง ๔ คือ อบายภูมิ ๑ กามสุขคติภูมิ ๑ รูปาวจรภูมิ ๑
อรูปาวจรภูมิ ๑ ปฏิสนธิจตุกกะ ท่านจำแนกปฏิสนธิออกเป็น ๔ คือ อบายภูมิปฏิสนธิ ๑ กามสุขคติ
ปฏิสนธิ ๑ รูปาวจรปฏิสนธิ ๑ อรูปาวจรปฏิสนธิ ๑ กัมมจตุกกะ ท่านแสดงกรรมโดยประเภทแห่งกิจ
๔ คือ ขนกกรรม ๑ อุปถัมภกรรม ๑ อุปปีฬกรรม ๑ อุปฆาตกรรม ๑ ยังกรรมอีก ๔ ประการ
คือ ครุกรรม ๑ อาสันนกรรม ๑ อาจิณณกรรม ๑ กตัตตกรรม ๑ อธิบายครุกรรมนั้นคือ กรรมหนัก
ฝ่ายบุญได้แก่ฌานสมาบัติ ฝ่ายบาปได้แก่อนันตริยกรรมทั้ง ๕ อาสันนกรรมนั้นได้แก่กุศลกิจและ
อกุศลกิจที่ทำใกล้เวลาภวณ อาจิณณกรรมนั้นได้แก่กุศลและอกุศลที่บุคคลทำอยู่เนื่อง ๆ กตัตตกรรม
นั้นได้แก่กุศลและอกุศลที่กำลังอ่อน ยังกรรมอีก ๕ ประการ คือ ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ๑
อุปปีฬเวทนียกรรม ๑ อปราปรเวทนียกรรม ๑ มโหสิกรรม ๑

มรณจตุกกะ ท่านแสดงลักษณะมรณะ ๔ ประการ คือ อายุขยมรณะ ๑ กัมมัชขยมรณะ ๑
อุภยักขยมรณะ ๑ อุปัจเฉทกัมมุนามรณะ ๑ ชาตិทุกข์เป็นเบื้องต้น ชราพยาธิเป็นท่ามกลาง
มรณทุกข์เป็นเบื้องปลาย

รูปสังคหะสังเขป ๕ ประการ คือ สมุทเทศนัย ๑ วิภาคนัย ๑ สมุฏฐานนัย ๑ กลาปนัย ๑ ปวัตติกนัย ๑ อธิบายว่าลักษณะที่แสดงรูปโดยย่อชื่อว่าสมุทเทศนัย วิธีจำแนกรูปทั้งปวงโดยส่วนหนึ่ง ๆ ชื่อว่าวิภาคนัย วิธีแสดงปัจจัยที่เป็นเหตุให้เกิดรูปมีกุศลากุศลเป็นต้น ชื่อว่า สมุฏฐานนัย วิธีแสดงรูปบรรดาที่เกิดดับพร้อมกันเป็นหมู่เป็นแผนก มีจักขุทสกะเป็นต้น ชื่อว่า กลาปนัย วิธีแสดงความเป็นลำดับแห่งภพและกาลของสัตว์ทั้งหลายชื่อว่า ปวัตติกนัย

นิพพาน ปน โลกุตตรองสงขตฺ ก็นิพพาน บัณฑิตกล่าวว่า โลกุตตรธรรมสังขตธาตุ ไม่มีเครื่องปรุง เป็นของบริสุทธิ์ ไม่มีเรื่องเกิดและดับ พระนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติอันบุคคลจะพึงทำให้แจ้งได้ด้วย อริยมรรคญาณทั้ง ๔ เมื่ออริยมรรคธรรมเกิดขึ้นแล้วจึงเห็นพระนิพพาน เอกวิธมปี พระนฤพานนั้น เมื่อกล่าวโดยสภาพก็มีอย่างเดียวกัน เพราะเหตุนี้แหละ พระนิพพานนี้จึงเป็น เอกปฏิเวธวิธานัย ตรัสรู้ได้ในขณะจิตเดียวด้วยประการฉะนี้

สมุจจัยสังคหะ ๔ คือ อกุศลสังคหะ ๑ มิสสกสังคหะ ๑ โปธิปักขียสังคหะ ๑ สัพพัตตสังคหะ ๑ อกุศลสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลเป็นอาการ ๓๕ มิสสกสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมทั้งกุศลและอกุศลเจือปนกัน โปธิปักขียสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ ๓๗ ประการ สัพพัตตสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์ธรรมส่วนที่เรียกว่า ชันธ์ आयตนะ ธาตุ อริยสัจจ์

จะแสดงสมุจจัยสังคหะตามที่ได้ยกนิเขปบทขึ้นตั้งไว้แล้วสืบไป

ในอกุศลสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลสังกิเลส ๗ หมวด คือ อาสวะ ๔ โอฆะ ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อุปาทาน ๔ นิรวณ ๕ สังโยชน์ ๑๐

ในมิสสกสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เจือกันทั้งกุศล อกุศล เป็น ๗ หมวด คือ ธาตุ ๖ หมวด ๑ องค์ฌาน ๕ หมวด ๑ आयตนะ ๑๒ หมวด ๑ อินทรีย์ ๒๒ หมวด ๑ พละ ๕ หมวด ๑ อธิปติ ๔ หมวด ๑ อาหาร ๔ หมวด ๑

ในโปธิปักขียสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งโพธิญาณ ๗ หมวด คือ สติปัญญา ๔ สัมมปปธาน ๔ อธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

ในสัพพัตตสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมที่ไม่ได้เรียกว่าสัตว์บุคคล จัดไว้ ๕ หมวด คือ ชันธ์ ๕ อุปาทานชันธ์ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อริยสัจจ์ ๔

จะแสดงปัจจัยสังคหะปริจเฉทที่ ๘ สืบไป

ปัจจัยสังคหะนี้ ท่านสงเคราะห์ซึ่งธรรมปัจจัยตามนัย ๒ ประการ คือ ปฏิจจสมุปบาทปัจจัยนัย ๑ สมณฑมหาปัญญาปัจจัยนัย ๑ นัยอันใดที่พระบรมครูสัพพัตตญาณเจ้าตริสเทศนาไว้ในปฏิจจสมุปบาทธรรม นัยอันนั้น ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาทนัย นัยอันใดซึ่งพระองค์ตริสเทศนาไว้ในพระคัมภีร์สมณฑมหาปัญญา นัยอันนั้นชื่อว่า ปัญญาปัจจัย

ในปัจจัยสังคหะนี้ พระอรรถกถาจารย์ยกเอานัยทั้งสองประการนั้นประชุมกันแสดงออกให้ พิสดารเพื่อให้สาธุชนได้ทราบว่าเป็นปัจจัย ธรรมเหล่านี้เกิดแต่ปัจจัย โดยนัยพระบาลี

ในปฏิจจสมุปบาทธรรมว่า อวิชชา ปัจจยา สงขารา สงขารปัจจยา วิญญาณํ ดังนี้ เป็นต้น มีเนื้อความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสภปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมอาศัยเหตุปัจจัยต่อ ๆ กันด้วยประการฉะนี้

ในปฏิจจสมุปบาทธรรม สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาจำแนกปัจจัย ๒๔ ประการ มีเหตุปัจจัย เป็นต้น มีอภิปัจจปัจจัยเป็นที่สุด

ก็เหตุปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมเป็นเหตุ เป็นคำ เป็นมูล ในฝ่ายกุศลมี ๓ คือ อโลภะ ความไม่โลภ โทสะ ความไม่โกรธ โมหะ ความไม่หลง ในฝ่ายอกุศลก็มี ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ นี้แหละ ท่านว่าเหตุปัจจัยฯ

อารมณ์ปัจจัยนั้นได้แก่อารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อารมณ์ทั้ง ๖ นี้ ย่อมเป็นที่ยึดหน่วงแห่งจิตและเจตสิกทั้งปวงอันเกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น จึงชื่อว่าอารมณ์ปัจจัย

อภิปัจจปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายอันเนื่องกัน อนันตรปัจจัย แลสมนันตรปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมอันบังเกิดก่อนแล้วจึงเป็นอุปการะปัจจัยให้โอกาสแก่ธรรมอันบังเกิดภายหลัง หารธรรมอื่นคั่นในระหว่างมิได้ สหชาติปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นของเกิดขึ้นพร้อมกัน ประหนึ่งเปลวประทีปกับแสงสว่างอันเกิดพร้อมกัน ฉะนั้น อัญญมัญญปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมที่เกิดอาศัยกันและกันจึงตั้งอยู่ได้ ดังไม้สามท่อนอันอิงอาศัยกัน และกันฉะนั้น

นิสสัยปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะคือที่อาศัย ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่อาศัยแห่งต้นไม้ และภูเขาฉะนั้นฯ อุปนิสสัยปัจจัยนั้นได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะ คือเป็นอุปนิสสัยติดตามตนฯ บุรุษชาติปัจจัยนั้นได้แก่รูปธรรมอันเกิดขึ้นก่อน แล้วเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิก อันบังเกิด ณ ภายหลัง ปัจฉาชาติปัจจัยนั้นได้แก่จิตและเจตสิกอันเกิดภายหลัง แล้วเป็นอุปการะแก่รูปอันเกิดก่อนฯ อาเสวนปัจจัยนั้นได้แก่ชวนจิตอันมีชาติเสมอกัน ย่อมให้กำลังในกิจที่เป็นบุญและบาปทุกประการฯ กัมมปัจจัยนั้นได้แก่กุศลและอกุศลอันเป็นปัจจัยให้สำเร็จผลคือสุขและทุกข์แก่สัตว์ วิกาภปัจจัยนั้นได้แก่วิกาภจิตอันบังเกิดเป็นอุปการะแก่สัตว์อันเสวยสุขและทุกข์ฯ อาหารปัจจัยนั้นได้แก่ อาหาร ๔ ประการ คือ ผัสสาหาร ๑ มโนสัญเจตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑ กวฬีกาหาราหาร ๑ฯ อินทริยปัจจัยนั้นได้แก่ ปสาทรูปทั้ง ๕ มีจักขุปสาท เป็นต้น เป็นใหญ่ในที่จะกระทำวิญญาณทั้ง ๕ เป็นไปในอำนาจ หรือรูปชีวิตินทริยเป็นใหญ่ในที่จะกระทำกำลังรูปประพฤติเป็นไปในอำนาจ ฌานปัจจัยนั้นได้แก่ องค์ฌาน มีวิตกวิจารณ์ เป็นต้น เป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามและรูปฯ มัคคปัจจัยนั้นได้แก่ มรรคมี องค์ ๘ ประการ ทั้งฝ่ายโลกีย์และโลกุตตระ เป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามธรรม และรูปธรรม อันเกิด

พร้อมกันๆ สัมปยุตตปัจจัยนั้นคือจิตและเจตสิก อันเป็นปัจจัยแก่กัน เกิดกับดับพร้อมกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันๆ *วิปยุตตปัจจัย*นั้น คือรูปธรรมกับนามธรรมอันไม่ประกอบกัน มิได้ระคนกัน อตถปัจจัยนั้น คือรูปธรรมนามธรรมที่ยังไม่ดับ ย่อมเป็นปัจจัยให้กำลังแก่กัน นัตถปัจจัยนั้นคือนามและรูปดับแล้ว มีปัจจัยให้บังเกิดต่อไปในเบื้องหน้าๆ วิคตปัจจัยนั้นมีเนื้อความเหมือนนัตถปัจจัย อวิคตปัจจัยนั้นก็มีเนื้อความเหมือนอตถปัจจัย การที่ตรัสพยัญชนะให้ต่างกันแต่เนื้อความเป็นอย่างเดียวกันนั้น ก็ด้วยทรงอนุโลมตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ที่ควรรู้ได้ด้วยอรรถพยัญชนะประการใดก็ทรงภาษิตไว้ด้วยประการนั้นฉะนี้แล

จะแสดงกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนาต่อไป กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนามี ๒ ประการ คือ สมถกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา ๑ วิปัสสนากรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา ๑ ก็ในกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)สังคหะ ๒ ประการนั้น จะแสดงสมถสังคหะก่อน ก็สมถกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นั้น มีอารมณ์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวแห่งจิต ทำจิตให้สงบถึง ๔๐ ทศ จัดเป็นหมวดได้ ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัถญาพรหมวิหาร ๔ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ อรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๔

ก็สมถกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นี้มีอารมณ์มากถึง ๔๐ ทศนั้น ท่านแสดงไว้โดยสมควรแก่จริตของโยคาวจรบุคคล เพราะบุคคลย่อมมีจริตต่าง ๆ กันถึง ๖ ประการ คือ

(๑) โยคาวจรที่เป็น **รากจจริต** มากไปด้วยความกำหนัดยินดีในเบญจกามคุณ ควรเจริญอสุภะ ๑๐ และกายคตาสติเป็นอารมณ์จึงเป็นที่สบาย

(๒) โยคาวจรที่เป็น **โทสจจริต** มักโกรธมักประทุษร้าย ควรเจริญพรหมวิหาร ๔ และวรรณกสิณ ๔ คือ นิลกสิณ ๑ ปีตกสิณ ๑ โลहितกสิณ ๑ โอทาทกสิณ ๑ จึงเป็นที่สบาย

(๓) - (๔) โยคาวจรที่เป็น **โมหจจริต** มักลุ่มหลงมาก กับที่เป็น **วิตกจจริต** มักตรึกตรองมาก ควรเจริญอานาปานสติกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) จึงเป็นที่สบาย

(๕) โยคาวจรที่เป็น **สัทธาจจริต** มักเชื่อคนพูดง่าย ๆ ควรเจริญ พุทธานุสสติ ธมมานุสสติ สงฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และ เทวตานุสสติ จึงเป็นที่สบาย

(๖) โยคาวจรที่เป็น **พุทธิจจริต** มากไปด้วยปัญญา ควรเจริญมรณัสสติ อุปमानุสสติ อาหารปฏิกุศลสัญญา และจตุธาตววัตถาน จึงเป็นที่สบาย

ส่วนกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ที่เหลือ ๑๐ ประการ คือ รูปกสิณ ๔ ได้แก่ ปฐวี อาโป เตโช วาโยกสิณ อรูปกสิณ ๒ คือ อาโลกกสิณ และอากาศกสิณ และอรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๔ ย่อมเป็นที่สบายแก่จริตทั้งปวง

จะแสดงวิปัสสนากรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)สืบไป ในวิปัสสนากรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ท่านแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ วิสุทธิ ๑ วิโมกข์ ๑ อริยบุคคล ๑ สมابัตติ ๑

วิสุทธิ นั้นแจกออกเป็น ๗ ประการ คือ สีลวิสุทธิ ๑ จิตตวิสุทธิ ๑ ทิฏฐิวิสุทธิ ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ ๑ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ ๑

วิโมกข์ นั้นแจกออกเป็น ๓ ประการ คือ สุญญตวิโมกข์ ๑ อนิมิตตวิโมกข์ ๑ อัปภินิหิตวิโมกข์ ๑ บุคคลนั้นท่านจำแนกออกเป็นอริยบุคคล ๘ จำพวก มีพระโสดาภรรคบุคคลเป็นต้น พระอรหัตผลบุคคลเป็นที่สุดฯ

สมาบัติ นั้น ท่านจำแนกเป็นรูปสมาบัติ ๔ อรูปสมาบัติ ๔ เป็นสมาบัติ ๘ ประการ ด้วยประการฉะนี้แล

๒๓. วิธีเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา

จะแสดงวิธีเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา เพื่อโยคาวจรกุลบุตรได้อาศัยศึกษาและปฏิบัติ สืบไป โยคาวจรผู้ใดจะเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา **พึงตรวจดูจริตของตนให้รู้ชัดว่า ตนเป็นคนมีจริตอย่างใด** แน่นนอนก่อนแล้ว พึงเลือกเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)อันเป็นที่สบายแก่จริตนั้น ๆ ดังได้แสดงไว้แล้วนั้นเถิด

อนึ่ง พึงทราบคำกำหนดความดังต่อไปนี้ไว้เป็นเบื้องต้นก่อน คือ **บริกรรมนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ที่นำมากำหนดพิจารณา **อุคคหนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)อันปรากฏขึ้นในมโนทวารขณะที่กำลังทำการเจริญภาวนาอยู่อย่างชัดเจน คล้ายเห็นด้วยตาเนื้อ **ปฐกาคนิมิต** หมายถึงอารมณ์ของกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)อันปรากฏแจ่มแจ้งแก่ใจของผู้เจริญภาวนา ยิ่งขึ้นกว่าอุคคหนิมิต และพึงทราบลำดับแห่งภาวนาดังนี้ **บริกรรมภาวนา** หมายถึงการเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ในระยะแรก เริ่มใช้สติระคองใจกำหนดพิจารณาในอารมณ์กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)อันใดอันหนึ่ง **อุปจารภาวนา** หมายถึงการเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ในขณะที่เมื่ออุคคหนิมิตเกิดปรากฏในมโนทวาร **อัปนาภาวนา** หมายถึงการเจริญภาวนาในขณะที่เมื่อปฐกาคนิมิตปรากฏ จิตเป็นสมาธิแนบเนียน มีองค์ฌานปรากฏขึ้นครบบริบูรณ์

บริกรรมภาวนาได้ทั่วไปในกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ทั้งปวง อุปจารภาวนาได้ในกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๑๐ ประการ คือ อนุสสติ ๘ ตั้งแต่พุทธานุสสติ ถึงมรณัสสติ กับอาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตวัตถสถาน เพราะเป็นกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)สุขุมละเอียดยิ่งนัก ส่วนอัปนาภาวนานั้นได้ในกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๓๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อาณาปานสติ ๑ กายคตาสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ และอรุปรกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๔

กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๑๑ คือ อสุภะ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ ให้สำเร็จแต่เพียง รูปาวจรปฐมฌาน พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ให้สำเร็จรูปาวจรฌานทั้ง ๔ ประการ อุเบกขาพรหมวิหาร ให้สำเร็จแต่ปัญจรูปาวจรฌานอย่างเดียว อรุปรกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๔ ให้สำเร็จแต่รูปาวจรฌานอย่างเดียว

(๑) วิธีเจริญปฐกาคนิมิต

กุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ภาวนา อันชื่อว่าปฐกาคนิมิต พึงตัดปถิโพธกังวลห่วงใยน้อยใหญ่เสียให้สิ้นแล้ว ไปยังที่เงียบสงบ พงษ์พิจารณาที่ดินที่ตนตกแต่งเป็น

ดวงกสิณเป็นอารมณ์ หรือจะเพ่งพิจารณาดินที่แผ่นดินหรือที่ลานข้าวเป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ได้ เมื่อจะพิจารณาดินที่ได้ตกแต่งไว้เป็นดวงกสิณนั้น จึงกำหนดให้มีที่สุดโดยกลมเท่าตะแกรง กว้างคืบ ๔ นิ้วเป็นอย่างใหญ่ เท่าขอบปากขันเป็นอย่างเล็ก อย่ากำหนดให้ใหญ่หรือเล็กกว่ากำหนดนี้ แล้วพึงบริกรรมภาวนาว่า **ปฐวี ๑ ดิน ๑** ดังนี้รำไป ถ้ามีวาสนาบารมีเคยได้สั่งสมอบรมมาแต่ชาติก่อน ๑ แล้ว ก็อาจได้สำเร็จมาน ถ้าหาวาสนาบารมีมิได้ ก็ยากที่จะสำเร็จมานด้วยการเพ่งแผ่นดินอย่างว่านี้ จำจะต้องทำเป็นดวงกสิณ เมื่อจะทำ พึงหาดินสีแดงดั่งแสงพระอาทิตย์แรกอุทัย มาทำ อย่าทำในที่คนสัญจรไปมาพลุกพล่าน พึงทำในที่สงบเป็นที่ลับที่กำบัง ดวงกสิณนั้นจะทำตั้งไว้กับที่ทีเดียว หรือจะทำชนิดยกไปได้ก็ตาม ดินที่จะทำดวงกสิณนั้น พึงชำระให้หมดจด ทำเป็นวงกลม กว้างคืบ ๔ นิ้ว ขัดให้ราบเสมอดังหน้ากลอง พึงปิดกวาดที่นั้นให้เตียนสะอาด ปราศจากหยากเยื่อเพื่อฝอยแล้วพึงชำระกายให้หมดเหงื่อโคล เมื่อจะนั่งภาวนา พึงนั่งบนตั่งที่มีเท้าสูงคืบ ๔ นิ้ว นั่งห่างดวงกสิณออกไปประมาณ ๒ ศอกคืบ พึงนั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ผินหน้าไปทางดวงกสิณ แล้วพึงพิจารณาโทษกามคุณต่าง ๆ และตั้งจิตไว้ให้ตีเนืองนิจอันเป็นอุบายที่จะยกตนออกจากกามคุณ และจะล่วงพ้นกองทุกข์ทั้งปวง แล้วพึงระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ยังปริดาปราโมทย์ให้เกิดขึ้น แล้วพึงทำจิตให้เคารพรักใคร่ในพิธีทางปฏิบัติให้มั่นใจว่าปฏิบัติดังนี้ ได้ชื่อว่าเนกขัมมปฏิบัติ พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะได้ละเว้นหามิได้ ล้วนแต่ปฏิบัติดังนี้ทุก ๆ พระองค์ ครั้นแล้วพึงตั้งจิตว่า เราจะได้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวกด้วยปฏิบัติอันนี้โดยแท้ ยิ่งความอุตสาหะให้เกิดขึ้นแล้วจึงลึมจักขุขึ้นดูดวงกสิณ เมื่อลึมจักขุขึ้นนั้น อย่าลึมขึ้นให้กว้างนัก จะลำบากจักขุ อนึ่งมณฑลกลสิณจะปรากฏแจ้งเกินไป ครั้นลึมจักขุขึ้นน้อยนักมณฑลกลสิณก็จะไม่ปรากฏแจ้ง จิตที่จะถือเอาภคินิมิตเป็นอารมณ์นั้น ก็จะย่อหย่อนท้อถอยเกียจคร้านไป เหตุฉะนี้ พึงลึมจักขุขนาดส่องเงาหน้าในกระจก อนึ่ง เมื่อแลดูดวงกสิณนั้นอย่าพิจารณาสี จึงกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินเท่านั้น แต่สีดินนั้นจะละเอียดก็มีได้ เพราะว่าสีกับดวงกสิณเนื่องกันอยู่ ดูดวงกสิณก็เป็นอันดูสีอยู่ด้วย เหตุฉะนี้ พึงรวมดวงกสิณกับสีเข้าด้วยกัน แลดูดวงกสิณกับสีนั้นให้พร้อมกัน กำหนดว่า สิ่งนี้เป็นดิน แล้วจึงบริกรรมภาวนาว่า **ปฐวี ๑ ดิน ๑** ดังนี้รำไป ร้อยครั้งพันครั้ง เมื่อกระทำบริกรรมภาวนาว่าปฐวี ๑ อยู่ก็น้อยลึมจักขุเป็นนิตย์ พึงลึมจักขุอยู่หนึ่งแล้วหลับลงเสีย หลับลงสักหน่อยแล้วพึงลึมขึ้นดูอีก พึงปฏิบัติโดยทำนองนี้ไปจนกว่าจะได้อุคคหนิมิต ก็กสิณนิมิตอันเป็นอารมณ์ที่ตั้งแห่งจิต ในขณะที่ทำบริกรรมภาวนา ชื่อว่าบริกรรมนิมิต กิริยาที่ทำการบริกรรมว่าปฐวีนั่น ชื่อว่าบริกรรมภาวนา เมื่อตั้งจิตในกสิณนิมิต กระทำบริกรรมว่าปฐวี ๑ นั้น ถ้ากสิณนิมิตมาปรากฏในมโนทวาร หลับจักขุลงกสิณนิมิตก็ปรากฏอยู่ในมโนทวารดั่งลึมจักขุแล้วกาลใด ชื่อว่าได้อุคคหนิมิต กาลนั้น เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้ว พึงตั้งจิตไว้ในอุคคหนิมิตนั้น กำหนดให้ยิ่งวิเศษขึ้นไป เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ ก็จะข่มนิวรณ์ธรรมโดยลำดับ ๆ กิเลสก็จะสงบระงับจากสันดาน สมาธิก็จะแก่กล้าเป็นอุปะจารสมาธิ ปฏิภาคนิมิตก็จะปรากฏขึ้น อุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิตมีลักษณะต่างกัน คือ อุคคหนิมิตยังประกอบด้วยกสิณโทษ คือยังปรากฏเป็นสีดินอยู่อย่างนั้น ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏบริสุทธิ์ดังงาม

ตั้งแวงกระจก ที่บุคคลถอดออกจากฝักจากถุณณะนั้น จำเดิมแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว นิ वर्ณ ทั้งสิ้นก็ระงับไป จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ สำเร็จเป็นกามาพจรสมาธิภาวนา เมื่อได้อุปจารสมาธิ แล้ว ถ้าหากเพียรพยายามต่อขึ้นไปไม่หยุดหย่อน ก็จะได้สำเร็จอัปนาสมาธิซึ่งเป็นรูปาวจรฌาน และเมื่อกระทำเพียรจนบรรลุถึงอัปนาฌาน เกิดขึ้นในสันดานแล้ว ก็พึงกำหนดไว้ว่า ๑. เราประพฤติ อิริยาบถอย่างนี้ ๆ ๒. อยู่ในเสนาสนะอย่างนี้ ๆ ๓. โภชนาหารอันเป็นที่สบายอย่างนี้ ๆ จึงได้สำเร็จ ฌาน การที่ให้กำหนดไว้นี้ เพื่อว่าฌานเสื่อมไปก็จะได้เจริญสืบต่อไปใหม่โดยวิธีเก่า ฌานที่เสื่อมไป นั้น ก็จะเกิดขึ้นได้โดยง่ายในสันดานอีก ครั้นเมื่อได้สำเร็จปฐมฌานแล้ว พึงปฏิบัติในปฐมฌานนั้น ให้ชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีก่อนแล้วจึงเจริญทุติยฌานสืบต่อขึ้นไป

ก็ปฐมฌานที่จะชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีต้องประกอบด้วยวิธีทั้ง ๕ คือ (๑) **อ่าวชชนวสี** ชำนาญคล่องแคล่วในการนี้ ถ้าปรารถนาจะนึกถึงองค์ฌานที่ตนได้ ก็นึกได้เร็วพลัน มิได้เนิ่นช้า มิต้องนานถึงชวนจิตที่ ๔-๕ ตกลง ยังภวังค์จิต ๒-๓ ขณะถึงองค์ฌานที่ตนได้ (๒) **สมาปัชชนวสี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะเข้าฌาน อาจเข้าฌานได้ในลำดับอ่าวชชนจิตอันพิจารณาซึ่งอารมณ์ คือปฏิภาคนิมิตมิได้เนิ่นช้า (๓) **อธิฐานวสี** คือชำนาญในอันดำรงรักษาฌานจิตไว้มิให้ตกภวังค์ ตั้งฌานจิตไว้ได้ตามกำหนด ปรารถนาจะตั้งไว้นานเท่าใดก็ตั้งไว้ได้นานเท่านั้น (๔) **วุฏฐานวสี** คือ ชำนาญคล่องแคล่วในการออกจากฌาน กำหนดไว้ว่าเวลานั้น ๆ จะออกก็ออกได้ตามกำหนดไม่คลาด เวลาที่กำหนดไว้ (๕) **ปัจจเวกขณวสี** คือชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาองค์ฌานที่ตนได้อย่างรวดเร็ว มิได้เนิ่นช้า ถ้าไม่ชำนาญในปฐมฌานแล้วอย่าพึงเจริญทุติยฌานก่อน ต่อเมื่อชำนาญชำนาญคล่องแคล่วในปฐมฌานด้วยวิธีทั้ง ๕ ดังกล่าวแล้ว จึงควรเจริญทุติยฌานสืบต่อขึ้นไป เมื่อชำนาญใน ทุติยฌาน จึงเจริญตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌานขึ้นไปตามลำดับ

องค์ของฌานเป็นดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ ๕ คือ **วิตก** ความตรึกคิดมีลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เป็นองค์ที่ ๑ **วิจาร์ณ** ความพิจารณามีลักษณะไตร่ตรองอารมณ์เป็นองค์ที่ ๒ **ปิติ** เจตสิกธรรม ที่ยังกายและจิตใจให้อิ่มเต็มมีประเภท ๕ คือ (๑) **ขุททกاپิตติ** กายและจิตอิ่มจนขนพองชูชันทำให้น้ำตาไหล (๒) **ขณิกापิตติ** กายและจิตอิ่มมีแสงสว่างดังฟ้าแลบปรากฏในจักขุทวาร (๓) **โอกกนตिका पितติ** กายและจิตอิ่ม ปรากฏตั้งคลื่นและระลอกทำให้ไหวให้สั่น (๔) **อุพเพงคापิตติ** กายและจิตอิ่มและ กายเบาเลื่อนลอยไปได้ (๕) **ผรณาपितติ** กายและจิตอิ่ม เย็นสบายซาบซ่านทั่วสรรพางค์กาย ปิติทั้ง ๕ นี้ อันใดอันหนึ่งเป็นองค์ที่ ๓ สุขอันเป็นไปในกายและจิต เป็นองค์ที่ ๔ และเอกัคคตา ความที่จิตมี อารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านไปมา จัดเป็นองค์ครบ ๕ ฌานที่พร้อมด้วยองค์ ๕ นี้ ชื่อว่าปฐมฌานฯ **ทุติยฌาน** มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา **ตติยฌาน** มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา **จตุตถฌาน** มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา นี้จัดโดยฌานจตุกกนัย ถ้าจัดโดยฌานปัญจกนัยเป็นดังนี้ **ปฐมฌาน** มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร์ณ ปิติ สุข เอกัคคตา **ทุติยฌาน** มีองค์ ๔ คือ วิจาร์ณ ปิติ สุข เอกัคคตา **ตติยฌาน** มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา **จตุตถฌาน** มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา **ปัญจฌาน** มีองค์ ๒ คือ เอกัคคตา อุเบกขา

กฤษบุตรผู้เจริญ กสิณนี้อาจได้สำเร็จตามสมบัติโดยจตุกกนัย หรือปัญจกนัยดังกล่าวมานี้

(๒) วิธีเจริญอาโปกสิณ

โยคาวจรกฤษบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญอาโปกสิณ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้สั่งสมอาโปกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว ถึงจะมีได้ตกแต่งกสิณเลย เพียงแต่เพ่งดูน้ำในทีใดที่หนึ่ง เช่น ในสระในบ่อ ก็อาจสำเร็จอุคคกนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ถ้ากฤษบุตรอันหาวาสนาบารมีในอาโปกสิณมิได้ พึงเจริญอาโปกสิณในปัจจุบันชาตินี้ ก็พึงทำอาโปกสิณด้วยน้ำที่ใสบริสุทธิ์ เอาน้ำใส่ภาชนะ เช่น บาตรหรือขันให้เต็มเพียงขอบปากยกไปตั้งไว้ในที่กำบัง ตั้งม้ำสี่เหลี่ยมสูงสี่ศอก ๔ นิ้ว กระทบพิริทั้งปวง โดยทำนองที่กล่าวไว้ในวิธีเจริญปฐวีกสิณนั้นเถิด คำบริกรรมภาวนาในอาโปกสิณว่า **อาโป ๆ น้ำ ๆ** พึงบริกรรมดังนี้รำไปร้อยครั้งพันครั้ง จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคกนิมิต ปฏิภาคนิมิต และอัปนาฆาน โดยลำดับ ก็อุคคกนิมิตในอาโปกสิณนี้ปรากฏดุจไหว ๆ กระเพื่อม ๆ อยู่ ถ้าน้ำนั้นประกอบด้วยกสิณโทษคือเจือปนด้วยเปลือกตมหรือฟอง ก็จะไม่ปรากฏในอุคคกนิมิตด้วย ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏปราศจากกสิณโทษ เป็นดุจกาบข้าวตาลแก้วมณีที่จะประดิษฐานในอากาศ มิฉะนั้นดุจมณฑลแว่นแก้วมณี เมื่อปฏิภาคนิมิตเกิดแล้วโยคาวจรกฤษบุตรทำปฏิภาคนิมิตให้เป็นอารมณ์ บริกรรมไปว่า **อาโป ๆ น้ำ ๆ** ดังนี้ จะได้ถึงจตุตถฌานหรือปัญจฌานตามลำดับ ๆ.

(๓) วิธีเจริญเตโชกสิณ

โยคาวจรกฤษบุตรผู้มีวาสนาบารมี เคยเจริญเตโชกสิณมาแล้วในชาติก่อน เพียงแต่เพ่งเปลวไฟในทีใดที่หนึ่ง บริกรรมภาวนาว่า **เตโช ๆ ไฟ ๆ** ดังนี้ ก็อาจได้สำเร็จอุคคกนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ถ้าผู้ไม่เคยบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน ปรารถนาจะเจริญเตโชกสิณ พึงหาไม้แก่นที่สนดีมาตากไว้ให้แห้ง บั่นออกไว้เป็นท่อน ๆ แล้วนำไปไต้ต้นไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งซึ่งเป็นที่ที่สมควร แล้วกองฟืนเป็นกอง ๆ ดังจะอบบาตร จุดไฟเข้าให้รุ่งเรือง แล้วเอาเสื่อลำแพน หรือแผ่นหนัง หรือแผ่นผ้า มาเจาะเป็นช่องกลมกว้างประมาณสี่ศอก ๔ นิ้ว แล้วเอาชิงไว้ตรงหน้า นั่งตามพิริที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณ แล้วตั้งจิตกำหนดว่า อันนี้เป็นเตโชธาตุ แล้วจึงบริกรรมว่า **เตโช ๆ ไฟ ๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคกนิมิต และปฏิภาคนิมิต โดยลำดับไป.

อุคคกนิมิตในเตโชกสิณนี้ ปรากฏดุจเปลวเพลิงลุกไหม้ไหว ๆ อยู่เสมอ ถ้ามิได้ทำดวงกสิณพิจารณาไฟในเตาเป็นต้น เมื่ออุคคกนิมิตเกิดขึ้น กสิณโทษก็จะปรากฏด้วย เช่น ท่อนฟืนที่ไฟติดอยู่หรือกองถ่าน ถ้า ควัน ก็จะไม่ปรากฏด้วย ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏมิได้หวั่นไหว จะปรากฏดุจท่อนผ้ากำพลแดงอันประดิษฐานอยู่บนอากาศ หรือเหมือนกาบข้าวตาลทองคำ ฉะนั้น เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏแล้ว โยคาวจรก็จะสำเร็จตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน ปัญจฌาน.

(๔) วิธีเจริญวายุกสิณ

ให้เพ่งลมที่พัดอันปรากฏอยู่ที่ยอดอ้อย ยอดไผ่ ยอดไม้ หรือปลายผมที่ถูกลมพัดไหวอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วพึงตั้งสติไว้ว่า ลมพัดต้องในที่นี้ หรือลมพัดเข้ามาในช่องหน้าต่าง หรือช่องฝา ถูกต้องกายในที่ใด ก็พึงตั้งสติไว้ในที่นั้น แล้วพึงบริกรรมว่า **วายุ ๆ ลม ๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าจะสำเร็จ

อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในวาโยกสิณนี้ จะปรากฏไหว ๆ เหมือนไอแห่งข้าวปายาส อันบุคคผลปลงลงจากเตาใหม่ ๆ ปฏิภาคนิมิตจะปรากฏอยู่เป็นอันตมิได้หวั่นไหว เมื่ออุคคหนิมิต เกิดแล้ว โยคาวจรกุลบุตรก็จะได้สำเร็จฉฉานโดยลำดับ.

(๕) วิธีเจริญนิลกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญนิลกสิณ พึงพิจารณานิมิตสีเขียวเป็นอารมณ์ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญนิลกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว เพียงแต่พ่งดูดอกไม้สีเขียวหรือ ผ้าเขียว เป็นต้น ก็อาจได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ส่วนผู้ฟังจะเจริญนิลกสิณในชาติปัจจุบันนี้ พึงทำดวงกสิณก่อน พึงเอาดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีสีเขียวล้วนอย่างเดียว มาลำดับลงในผอบ หรือฝากล่องให้เสมอขอบปาก อย่าให้เกสรแลก้านปรากฏ ให้แลเห็นแต่กลีบสีเขียวอย่างเดียว หรือ จะเอาผ้าเขียวซึ่งลงที่ขอบปากผอบหรือฝากล่องทำให้เสมอดังหน้ากลองก็ได้ หรือจะเอาของที่เขียว เช่น คราม เป็นต้น มาทำเป็นดวงกสิณเหมือนอย่างปฐวีกสิณก็ได้

เมื่อทำดวงกสิณเสร็จแล้วพึงปฏิบัติพิธีโดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณนั้นเกิด พึงบริกรรม ภาวนาว่า **นิล ๆ เขียว ๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตจะเกิดขึ้น อุคคหนิมิตใน นิลกสิณนี้มีกลิ่นโชนอันปรากฏ ถ้ากสิณนั้นกระทำด้วยดอกไม้ก็เห็นเกสร ก้าน และระหว่างกลีบ ปรากฏ ส่วนปฏิภาคนิมิตจะปรากฏดุจกาบข้าวตาลแก้วมณีตั้งอยู่ในอากาศ เมื่อปฏิภาคนิมิตเกิดแล้ว อุปจารณานและอัปนาณานก็จะเกิดดังกล่าวไว้ในปฐวีกสิณ

(๖-๗-๘) วิธีเจริญปีตกสิณ โลหิตกสิณ โอทาทกสิณ

วิธีเจริญกสิณ ๓ นี้ เหมือนกันกับนิลกสิณทุกอย่าง ปีตกสิณพ่งสีเหลือง บริกรรมว่า **ปีตก ๆ เหลือง ๆ** โลหิตกสิณ พ่งสีแดง บริกรรมว่า **โลหิต ๆ แดง ๆ** โอทาทกสิณ พ่งสีขาว บริกรรมว่า **โอทาท ๆ ขาว ๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าจะเกิดอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ลักษณะอุคคหนิมิตและ ปฏิภาคนิมิตก็เหมือนในนิลกสิณ ต่างกันแต่สีอย่างเดียวเท่านั้น.

(๙) วิธีเจริญอาโลกกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญอาโลกกสิณนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยได้เจริญมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว เพียงแต่พ่งดูแสงพระจันทร์หรือแสงพระอาทิตย์ หรือแสงไฟอันส่องเข้ามาตามช่องฝาหรือ ช่องหน้าต่าง เป็นต้น ที่ปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝาหรือที่พื้นนั้น ๆ ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ส่วนโยคาวจรที่ฟังจะเจริญกสิณในชาติปัจจุบันนี้ เมื่อจะเจริญต้องทำดวงกสิณก่อน พึงหาหม้อมาเจาะให้เป็นช่องกลมประมาณคืบ ๔ นิ้ว เอาประทีปตามไปไว้ข้างใน ปิดปากหม้อเสีย ให้ดี ผินช่องหม้อไปทางฝา แสงสว่างที่ออกทางช่องหม้อก็จะปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝา พึงนั่งพิจารณา ตามวิธีที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณ บริกรรมว่า **อาโลโก ๆ แสงสว่าง ๆ** ดังนี้รำไป จนกว่าจะได้สำเร็จ อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอาโลกกสิณนี้ ปรากฏดุจวงกลมอันปรากฏที่ฝานั้นแล ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏผ่องใสเป็นแห่งที่บ ดั่งดวงแห่งแสงสว่างฉะนั้น.

(๑๐) วิธีเจริญอากาศสถิน

โยคาวจรกุลบุตรผู้ปรารถนาจะเจริญอากาศสถินนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยสั่งสมมาแล้ว แต่ชาติก่อน เพียงแต่ฟังดูช่องฝา ช่องดาน หรือช่องหน้าต่าง เป็นต้น ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ถ้าไม่มีวาสนาบารมีในภพนี้มาก่อนต้องทำดวงสถินก่อน เมื่อจะทำ ดวงสถิน ฟังเจาะฝาเจาะแผ่นหนังหรือเสื่อลำแพนให้เป็นวงกลมกว้างคืบ ๔ นิ้ว ปฏิบัติการทั้งปวง โดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐมวิภังคสูตร ว่า อากาศ ๗ อากาศ ๗ ดังนี้รำไป จนกว่าจะเกิด อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตนั้นเกิด อุคคหนิมิตในอากาศสถินนี้ ปรากฏรูปวงกลมอากาศ แต่มี ที่สุดฝา เป็นต้น เจือปนอยู่บ้าง ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏเป็นวงกลมอากาศเท่ากับดวงสถินเด่นอยู่ และสามารถแผ่ออกให้ใหญ่ได้ตามต้องการ.

(๑๑) วิธีเจริญอุทฺธมาตกะอสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

โยคาวจรกุลบุตร ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นี้ ฟังไปที่พิจารณา อุทฺธมาตกะอสุภนิมิต อย่าไปไต่ลม ฟังไปเหนือลม ถ้าทางข้างเหนือลมมีรั้วและหนามกั้นอยู่ หรือมี โคลนตมเป็นต้น ก็ฟังเอาผ้าหรือมือปิดจมูกไป เมื่อไปถึงแล้วอย่าเพิ่งแลดูอสุภนิมิตก่อน ฟังกำหนด ทิศก่อน ยืนอยู่ในทิศใดเห็นซากอสุภะไม่ถนัด น้ำจิตไม่ควรแก่ภาวนากรรม ฟังเว้นทิศนั้นเสีย อย่ายืน ในทิศนั้น ฟังไปยืนในทิศที่เห็นซากอสุภะถนัด น้ำจิตก็ควรแก่กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) อนึ่งอย่ายืนใน ที่ไต่ลม กลิ่นอสุภะจะเบียดเบียน อย่ายืนข้างเหนือลม หม่อมมนุษย์ที่สิงอยู่ในซากอสุภะจะโกรธเคือง ฟังหลีกเลี่ยงเสียสักหน่อย อนึ่งอย่ายืนใกล้นักไกลนัก ยืนไกลนักซากอสุภะไม่ปรากฏแจ้ง ยืนใกล้นัก จะไม่สบายเพราะกลิ่นอสุภะและปฏิกุลด้วยซากศพ ยืนชิดเท่านั้น ชิดศีรษะนักจะไม่ได้เห็นซาก อสุภะหมดทั้งกาย ฟังยืนในที่ท่ามกลางตัวอสุภะในที่ที่สบาย เมื่อยืนอยู่ดังนี้ ถ้าก้อนศิลาจอมปลวก ต้นไม้ หรือกอหญ้าเป็นต้น ปรากฏแก่จักขุ จะเล็กใหญ่ ดำขาว ยาวสั้น สูงต่ำอย่างไร ก็ฟังกำหนดรู้ อย่างนั้น ๆ แล้วต่อไปฟังกำหนดอุทฺธมาตกะอสุภะ โดยอาการ ๖ อย่าง คือ สี ๒ ฐาน ๒ ทิศ ที่ตั้ง อยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย กำหนดสัณฐานอสุภะนี้ เป็นร่างกายของ คนดำ คนขาว เป็นต้น กำหนดภพนั้น คือกำหนดว่า ซากอสุภะนี้ เป็นร่างกายของคนที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย กำหนดสัณฐานนั้น คือกำหนดว่า นี้เป็นสัณฐานศีรษะ ท้อง สะเอว เป็นต้น กำหนดทิศนั้น คือ กำหนดว่า ในซากอสุภะนี้มีทิศ ๒ คือ ทิศเบื้องต่ำ-เบื้องบน ท่อนกายตั้งแต่นาภีลงมาเป็นทิศเบื้องต่ำ ตั้งแต่นาภีขึ้นไปเป็นทิศเบื้องบน กำหนดที่ตั้งนั้น คือกำหนดว่า มืออยู่ข้างนี้ เท้าอยู่ข้างนี้ ศีรษะ อยู่ข้างนี้ ท่ามกลาง กายอยู่ที่นี่ กำหนดปริเวณนั้น คือกำหนดว่า ซากอสุภะนี้มีกำหนดในเบื้องต่ำ ด้วยพื้นเท้า มีกำหนดในเบื้องบนคือปลายผม มีกำหนดในเบื้องขวางด้วยหนังเต็มไปด้วยเครื่องเนา ๓๑ ส่วน โยคาวจรฟังกำหนดพิจารณาอุทฺธมาตกะ อสุภนิมิตนี้ได้เฉพาะแต่ซากอสุภะ อันเป็นเพศเดียวกับตน คือถ้าเป็นชาย ก็ฟังพิจารณาเฉพาะแต่เพศชายอย่างเดียว

เมื่อพิจารณาอุทฺธมาตกะอสุภะนั้น จะนั่งหรือยืนก็ได้ แล้วฟังพิจารณาให้เห็นอานิสงส์ใน อสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ฟังสำคัญประหนึ่งดวงแก้ว ตั้งไว้ซึ่งความเคารพรักใคร่ยิ่งนัก ผูกจิตไว้ใน

อารมณ์คืออสุภะนั้นไว้ให้มัน ด้วยคิดว่าอาตมาจะได้พ้นจากชาติ ชรา มรณทุกข์ด้วยวิธีปฏิบัติดังนี้แล้ว ฟังลืมหักขุขึ้นแลดูอสุภะ ถือเอาเป็นนิमित แล้วเจริญบริกรรมภาวนาไปว่า **อุทฺธุมาทกํ ปฏิกูลํ** ซากศพพองขึ้น เป็นของน่าเกลียดดังนี้รำไป ร้อยครั้งพันครั้ง ลืมหักขุแล้วฟังหลับ จักขุพิจารณาทำอยู่ดังนี้เรื่อยไป จนเมื่อหลับจักขุ ก็เห็นอสุภะเหมือนเมื่อลืมหักขุเมื่อใด ชื่อว่าได้อุคคหนิมิต ในกาลเมื่อนั้น ครั้นได้อุคคหนิมิตแล้ว ถ้าไม่ละความเพียรพยายาม ก็จะได้ปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตปรากฏเห็นเป็นของฟังเกลียดฟังกลัว และแปลกประหลาดยิ่งนัก ปฏิภาคนิมิตปรากฏดุจบุรุษมีกายอันอ้วนพี กินอาหารอิ่มแล้วนอนอยู่ฉะนั้น เมื่อได้ปฏิภาคนิมิตแล้ว นีวรณธรรมทั้ง ๕ มีกามฉันทะ เป็นต้น ก็ปราศจากสันดานสำเร็จจุฬารัตน และอัปนาถาณ และความชำนาญแคล่วคล่องในฌานโดยลำดับไป

(๑๒) วิธีเจริญวินีลกอสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

วินีลกอสุภะนั้นคือซากศพกำลังพองเขียว วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทฺธุมาทกอสุภะ แยกแต่คำบริกรรมว่า **วินีลกํ ปฏิกูลํ** อสุภะขึ้นพองเขียวน่าเกลียด ดังนี้ อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏมีสีต่าง ๆ แยก ๆ กัน ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นสีแดง ขาว เขียว เจือกัน

(๑๓) วิธีเจริญวิปุกพกกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

วิปุกพกอสุภะนั้นคือซากศพมีน้ำหนองไหล วิธีปฏิบัติเหมือนในอุทฺธุมาทกอสุภะทุกประการ แยกแต่คำบริกรรมว่า **วิปุกพกํ ปฏิกูลํ** ซากศพมีน้ำหนองไหลน่าเกลียดดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏเหมือนมีน้ำหนอง น้ำเหลืองไหลอยู่มิขาด ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้นปรากฏเหมือนตั้งร่างอสุภะสงบนิ่งอยู่มิได้วันไหน

(๑๔) วิธีเจริญวิฆทกอสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

วิฆทกอสุภะนั้น ได้แก่ซากศพที่ถูกตัดออกเป็นท่อน ๆ ทั้งอยู่ในที่มีสนามรบหรือป่าช้า เป็นต้น วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทฺธุมาทกอสุภะ แยกแต่คำบริกรรมว่า **วิฆทกํ ปฏิกูลํ** ซากศพขาดเป็นท่อน ๆ น่าเกลียดดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตปรากฏเป็นซากอสุภะขาดเป็นท่อน ๆ ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเหมือนมีอวัยวะครบบริบูรณ์ มีเป็นช่องขาดเหมือนอย่างอุคคหนิมิต

(๑๕) วิธีเจริญวิกขายิตกอสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพอันสัตว์ มีแรง กาก และสุนัข เป็นต้น กัดกินแล้วอวัยวะขาดไปต่าง ๆ บริกรรมว่า **วิกขายิตกํ ปฏิกูลํ** ซากศพที่สัตว์กัดกินอวัยวะต่าง ๆ เป็นของน่าเกลียดดังนี้รำไป จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ก็อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากฏเหมือนซากอสุภะอันสัตว์กัดกินกลิ้งอยู่ในที่นั้น ๆ ปฏิภาคนิมิตปรากฏบริบูรณ์สิ้นทั้งกาย จะปรากฏเหมือนที่สัตว์กัดกินนั้นมิได้

(๑๖) วิธีเจริญวิกขิตตกอสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรฟังนำมาเองหรือให้ผู้อื่นนำมาซึ่งซากอสุภะที่ตกทิ้งเรี่ยรายอยู่ในที่ต่าง ๆ แล้วมากองไว้ในที่เดียวกัน แล้วกำหนดพิจารณาบริกรรมว่า **วิกขิตตกํ ปฏิกูลํ** ซากศพอันชดไปในที่ต่าง ๆ เป็นของน่าเกลียดดังนี้รำไป จนกว่าจะได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏ

เป็นช่อง ๆ เป็นระยะ ๆ เหมือนร่างอสุภะนั้นเอง ปฏิภาคนิมิตปรากฏเหมือนกายบริบูรณ์จะมีช่อง มีระยะหามีได้ฯ

(๑๗) วิธีเจริญหตวิกขิตตอกสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรพึงนำเอามาหรือให้ผู้อื่นนำเอามา ซึ่งซากอสุภะที่คนเป็นข้าศึกสับสนกันเป็น ท่อนน้อยท่อนใหญ่ทั้งไว้ในที่ต่าง ๆ ลำดับเข้าให้ห่างกันประมาณนิ้วมือหนึ่ง แล้วกำหนดพิจารณา บริกรรมว่า **หตวิกขิตตกัม ปฏิกูลัม** ซากศพขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เป็นของน่าเกลียดดั่งนี้รำไป จนกว่าจะได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏจรรอยปากแผลอันบุคคล ประหาร ปฏิภาคนิมิตปรากฏดั่งเต็มบริบูรณ์ทั้งกาย มิได้เป็นช่องเป็นระยะฯ

(๑๘) วิธีเจริญโลหิตอกสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพที่คนประหารสับสนในอวัยยะ มีมือแลเท้าเป็นต้น มีโลหิตไหลออก อยู่และทิ้งไว้ในที่ทั้งหลาย มีสนามรบเป็นต้น หรือพิจารณาอสุภะที่มีโลหิตไหลออกจากแผล มีแผลฝี เป็นต้น ก็ได้บริกรรมว่า **โลหิตกัม ปฏิกูลัม** อสุภะนี้โลหิตไหลเประเปื้อนเป็นของน่าเกลียดดั่งนี้รำไป จนกว่าจะได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏจรรอยผ้าแดงอันต้องลมแล้วแล ไหว ๆ อยู่ ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นอันดีจะได้ไหวหามีได้

(๑๙) วิธีเจริญปุพฺพุกสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพของมนุษย์หรือสัตว์ มีสุนัขเป็นต้น ที่มีหนอนคลานคว่ำอยู่ บริกรรม ว่า **ปุพฺพุกัม ปฏิกูลัม** อสุภะที่หนอนคลานคว่ำอยู่ เป็นของน่าเกลียดดั่งนี้รำไป จนกว่าจะได้อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏมีอาการหัวนโหวดตั้งหมู่หนอนอันสัตตวจรคลานอยู่ ปฏิภาคนิมิตปรากฏมีอาการอันสงบเป็นอันดีดุจกองข้าวสาลีอันขาวฉะนั้นฯ

(๒๐) วิธีเจริญอัญญฐิกอกสุภกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)

ให้โยคาวจรพิจารณาซึ่งซากศพที่เหลือแต่กระดูกอย่างเดียว จะพิจารณาร่างกระดูกที่ติดกัน อยู่ทั้งหมดยังไม่เคลื่อนหลุดไปจากกันเลยก็ได้ จะพิจารณาร่างกระดูกที่เคลื่อนหลุดไปจากกันแล้ว โดยมากยังติดกันอยู่บ้างก็ได้ จะพิจารณาท่อนกระดูกอันเดียวก็ได้ ตามแต่จะเลือกพิจารณา แล้ว พึงบริกรรมว่า **อัญญฐิกัม ปฏิกูลัม** กระดูกเป็นของน่าเกลียดดั่งนี้รำไป จนกว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิตและ ปฏิภาคนิมิต ถ้าโยคาวจรพิจารณาแต่ท่อนกระดูกอันเดียว อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็น อย่างเดียวกัน ถ้าโยคาวจรพิจารณาร่างกระดูกที่ยังติดกันอยู่ทั้งสิ้น อุคคหนิมิตปรากฏเป็นช่อง ๆ เป็น ระยะ ๆ ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างกายอสุภะบริบูรณ์สิ้นทั้งนั้นฯ

(๒๑-๓๐) วิธีเจริญอนุสสติ ๑๐ ประการ

คือ **พุทธานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า **ธมมานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระธรรม **สงฆมานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ **สีถานุสสติ** ระลึกถึงคุณศีล **จาคานุสสติ** ระลึกถึงคุณทาน **เทวดานุสสติ** ระลึก ถึงคุณเทวดา **อุปสมมานุสสติ** ระลึกถึงคุณพระนิพพาน **มรณสสติ** ระลึกถึงความตาย **กายคตาสติ** ระลึกไปในกายของตน **อานาปานสติ** ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก.

ในอนุสสติ ๑๐ ประการนี้ จะอธิบายพิสดารเฉพาะอานาปานสติดังต่อไปนี้

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญอานาปานสติกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)พึงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า หรือ โคนไม้ หรืออยู่ในเรือนโรงศาลากฎิวิหารอันว่างเปล่า เป็นที่เงียบสงัดแห่งใดแห่งหนึ่งอันสมควร แก่ภวานานุโยคแล้ว พึงนั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ดำรงสติไว้ให้มั่น คอยกำหนดรู้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก อย่าให้ลืมหลง เมื่อหายใจเข้าก็พึง กำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออกก็พึงกำหนดรู้ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้าออกยาวหรือสั้นก็พึง กำหนดรู้ประจักษ์ชัดทุก ๆ ครั้งไปอย่าลืมหลง อนึ่งท่านสอนให้กำหนดนับด้วย เมื่อลมหายใจเข้าและ ออกอันใดปรากฏแจ้ง ก็ให้ก็นับว่าหนึ่ง ๆ เป็นต้นไปจนถึง ๑๐ คือ เมื่อลมหายใจเข้าออกรอบที่ ๑ นับว่าหนึ่ง ๆ รอบที่ ๒ นับว่าสอง ๆ ไปจนถึงห้า ๆ เป็นปัญจกะ แล้วตั้งต้นหนึ่ง ๆ ไปใหม่จนถึงหก ๆ เป็นฉกกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงเจ็ด ๆ เป็นสัตตกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงแปด ๆ เป็นอัฏฐกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงเก้า ๆ เป็นนวกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงสิบ ๆ เป็นทศกะ แล้วกลับ นับตั้งต้นใหม่ตั้งแต่ปัญจกะหมวด ๕ ไปถึงทศกะหมวด ๑๐ โดยนัยนี้เรื่อยไป เมื่อกำหนดนับลมที่เดิน โดยคลองนาสิกด้วยประการฉะนี้ ลมหายใจเข้าออกก็จะปรากฏแก่โยคาวจรกุลบุตรชัดและเร็วเข้าทุกที อย่าพึงเอาสติตามลมเข้าออกนั้นเลย จึงคอยกำหนดนับให้เร็วเข้าตามลมเข้าออกนั้นว่า ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. / ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. / พึงนับตามลมหายใจเข้าออกดังนี้รำไป จิตก็จะเป็น เอกัคคตาถึงซึ่งความเป็นหนึ่ง มีอารมณ์เดียวด้วยกำลังอันนับลมนั้นเทียว บางองค์ก็เจริญแต่มนสิการ กรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นี้ด้วยสามารถถอนอันนับลมนั้น ลมอัสสาสะ-ปัสสาสะ ก็ดับไปโดยลำดับ ๆ กระวนกระวายก็ระงับลง จิตก็เบาขึ้น แล้วกายก็เบาขึ้นด้วย ดุจถึงซึ่งอาการอันลอยไปในอากาศ เมื่อลมอัสสาสะ ปัสสาสะหายดับลงแล้ว จิตของโยคาวจรนั้นก็มิแต่มีนิมิตคือ ลมอัสสาสะ ปัสสาสะ อันสุขุมละเอียดเป็นอารมณ์ เมื่อพยายามต่อไปลมสุขุมก็ดับลง เกิดลมสุขุมละเอียดยิ่งขึ้นประหนึ่ง หายไปหมดโดยลำดับ ๆ ครั้นปรากฏเป็นเช่นนั้นอย่าพึงตกใจและลุกหนีไป เพราะจะทำให้กรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) นั้นเสื่อมไป พึงทำความเข้าใจไว้ว่า ลมหายใจไม่มีแก่คนตาย คนดำน้ำ คนเข้าฌาน คนอยู่ในครรภ์มารดาตั้งนี้แล้ว พึงเตือนตนเองว่าบัดนี้เราก็มิได้ตาย ลมสุขุมละเอียดเข้าต่างหาก แล้วพึงคอยกำหนดลมในที่ ๆ มันเคยกระทบเช่นปลายจมูกไว้ ลมก็มาปรากฏดังเดิม เมื่อทำความเข้าใจกำหนด ไปโดยนัยนี้ มิช้าอุคคหนิมิตและปฎิภาคนิมิตก็จะปรากฏโดยลำดับไป อุคคหนิมิตและปฎิภาคนิมิต ในอานาปานสติกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นี้ย่อมปรากฏแก่โยคาวจรต่าง ๆ กัน บางองค์ปรากฏดัง ปุยนุ่นบ้าง ปุยสำลีบ้าง บางองค์ปรากฏเป็นวงช่องรัศมีบ้าง ดวงแก้วมณี แก้วมุกดาบ้าง บางองค์ ปรากฏมีสัมผัสหยาบ คือเป็นดังเมล็ดในฝ้ายบ้าง ดังเสี้ยนสะเก็ดไม้แก่นบ้าง บางองค์ปรากฏดังต้าย สายสังวาลย์บ้าง เปลวควันบ้าง บางองค์ปรากฏดังใยแมงมุมอันซึ่งอยู่บ้าง แผ่นเมฆและดอกบัวหลวง และจักรรถบ้าง บางทีปรากฏดังดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ก็มี การที่ปรากฏนิมิตต่าง ๆ กันนั้น เป็น ด้วยปัญญาของโยคาวจรต่างกัน.

อนึ่งธรรม ๓ ประการ คือ ลมเข้า ๑ ลมออก ๑ นิमित ๑ จะได้เป็นอารมณ์ของจิตอันเดียวกัน
หามีได้ ลมเข้าก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง ลมออกก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง นิमितก็เป็นอารมณ์
ของจิตอันหนึ่ง เมื่อรู้ธรรม ๓ ประการนี้แจ้งชัดแล้วจึงจะสำเร็จซึ่งอุปจารณาและอัปนาณา
เมื่อไม่รู้ธรรม ๓ ประการก็ย่อมไม่สำเร็จ อานาปานสติกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)นี้เป็นไปเพื่อตัดเสีย
ซึ่งวิตกต่าง ๆ เป็นอย่างดีด้วยประการฉะนี้

**(๓๑-๔๐) ส่วนกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)อีก ๖ ประการ คือ อัปมัณญาพรหมวิหาร ๔ อาหาร
ปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุราตุวัตถาน ๑ จะไม่อธิบาย จะได้อธิบายแต่รูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน) ๔
ดังต่อไปนี้**

โยคาวจรกฤษทุตรผู้จะเจริญรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ที่หนึ่ง พึงเพ่งกสิณทั้ง ๙ มีปฐวีกสิณ
เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เว้นอากาศกสิณเสีย เมื่อสำเร็จรูปาวจรณาอันเป็นที่สุดแล้วจะเจริญ
รูปาวจรณาในรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ต่อไป พึงเพ่งกสิณนั้นเสีย คืออย่างกำหนดนึกหมายเอา
กสิณนิमितเป็นอารมณ์ พึงตั้งจิตเพ่งนึกพิจารณาอากาศที่ดวงกสิณเกาะหรือเพิกแล้วเหลืออยู่แต่อากาศ
เปล่าเป็นอารมณ์ พิจารณาไป ๆ จนอากาศเปล่าเท่าดวงกสิณปรากฏในมโนทวารในกาลใด ในกาลนั้น
ให้โยคาวจรพิจารณาอากาศอันเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า **อนนโต อากาโส** อากาศไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้
รำไป เมื่อบริกรรมนี้อยู่ดังนี้เนื่อง ๆ จิตก็สงบระงับตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิไปจนถึงอัปนาสมาธิ
โดยลำดับ สำเร็จเป็นรูปฌานที่ ๑ ชื่อว่า **อากาสนัญจายตนฌาน**

เมื่อจะเจริญรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ที่ ๒ ต่อไป พึงละอากาศนิमितที่เป็นอารมณ์ของ
รูปฌานที่แรกนั้นเสีย พึงกำหนดจิตที่ยึดห่วงเอาอากาศเป็นอารมณ์นั้นมาเป็นอารมณ์ต่อไป
บริกรรมว่า **อนนตํ วิญญาณํ** วิญญาณไม่มีที่สุดดังนี้รำไป จนกว่าจะได้สำเร็จรูปฌานที่ ๒ ชื่อว่า
วิญญาณัญจายตนฌาน

เมื่อจะเจริญรูปฌานที่ ๓ ต่อไป พึงละรูปวิญญาณที่แรกที่เป็นอารมณ์ของรูปฌานที่ ๒
นั้นเสีย มายึดห่วงเอาความที่ไม่มีของรูปฌานที่แรก คือกำหนดว่ารูปวิญญาณที่แรกนี้ไม่มีในที่ใด
ดังนี้เป็นอารมณ์ แล้วบริกรรมว่า **นตถิ กิณฺจิ** ๆ รูปวิญญาณที่แรกนี้มีได้มี มิได้เหลือติดอยู่ในอากาศ
ดังนี้เนื่อง ๆ ไป ก็จะได้สำเร็จรูปฌานที่ ๓ ชื่อว่า **อากิญจัญญายตนฌาน**

เมื่อจะเจริญรูปกรรมฐาน(กัมมัฏฐาน)ที่ ๔ ต่อไป พึงปล่อยวางอารมณ์ของรูปฌานที่ ๓
คือที่สำคัญมั่นว่ารูปฌานที่แรกไม่มีดังนี้เสีย พึงกำหนดเอาแต่ความละเอียดประณีตของรูปฌาน
ที่ ๓ เป็นอารมณ์ ทำบริกรรมว่า **สนฺตเมตํ ปณฺธิเมตํ** รูปฌานที่ ๓ นี้ละเอียดนัก ประณีตนัก จะว่า
มีสัญญาหรือไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ดังนี้เนื่อง ๆ ไป ก็จะได้สำเร็จรูปฌานที่ ๔ ชื่อว่า **เนวสัญญานา
สัญญายตนฌาน**

จะอธิบายฌานและสมาบัติต่อไป ฌานนั้นว่าโดยประเภทเป็น ๒ อย่าง คือ **รูปฌาน**และ
อรูปฌาน อย่างละ ๔ ฌาน เป็นฌาน ๘ ประการ ฌานทั้ง ๘ นี้ เป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ ๘ ประการ
บางแห่งท่านก็กล่าวว่า ผลสมาบัติ ต่อได้ฌานมีวสี ชำนาญดีแล้ว จึงทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นด้วยดีได้

เพราะเหตุนี้สมบัติจึงเป็นผลของฌาน ก็สมบัติ ๘ ประการนี้ ในภายนอกพระพุทธศาสนาก็มี แต่ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลส ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ได้แต่เป็นไปเพื่อทิวฏฐธรรมสุขวิหาร และเป็นไป เพื่อเกิดในพรหมโลกเท่านั้น เหมือนสมบัติของอาหารดาบสและอุทกดาบสนั้น ส่วนสมบัติใน พระพุทธศาสนา ย่อมเป็นไปเพื่อระงับดับกิเลส ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ว่าโดยประเภทเป็น ๒ อย่าง คือ ผลสมบัติและนิโรธสมบัติ ผลสมบัตินั้นย่อมสาธารณะทั่วไปแก่พระอริยเจ้าที่ได้สมบัติทั้งสิ้น ส่วนนิโรธสมบัตินั้น จำเพาะมีแต่พระอริยเจ้าสองจำพวก คือ พระอนาคามีกับพระอรหันต์ที่ได้ สมบัติ ๘ เท่านั้น

อนึ่งฌานและสมบัตินี้ ถ้าว่าโดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เพราะ ฌานนั้นเป็นที่ถึงด้วยดีของฌานลาภีบุคคล จริงอยู่ในอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า ฌานลาภีบุคคลถึง ด้วยดีซึ่งสมบัติ คือ ฌานเป็นที่ถึงด้วยดี มีปฐมฌานเป็นต้น ดังนี้ อนึ่งในพระบาลีแสดง **อนุပุปพิหาร สมบัติ ๙** ไว้คือ ปฐม ทุตติย ตติย จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัณญานา สัณญายตนะ และ สัณญาเวทิตินิโรธ เป็นสมบัติที่อยู่ตามลำดับของฌานลาภี บุคคลดังนี้ อนึ่งท่านแสดง **อนุပุปพิหารสมบัติ ๙** ไว้ว่า ฌานลาภีบุคคลเมื่อถึงด้วยดีซึ่งปฐมฌาน กามสัณญาดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งทุติยฌาน วิตก วิจาร์ณดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งตติยฌาน ปิตดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งอากาสาณัญจายตนะ รูปสัณญาดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งวิญญาณัญจายตนะ สัณญาในอากาสาณัญจายตนะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่ง อากิญจัญญายตนะ สัณญาในวิญญาณัญจายตนะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่ง เนวสัณญานา สัณญายตนะ สัณญาในอากิญจัญญายตนะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่ง สัณญาเวทิต นิโรธ สัณญาและเวทนาดับไป ธรรม ๙ อย่างนี้ชื่อ **อนุပุปพิหารสมบัติ** สมบัติเป็นที่ดับหมดแห่ง ธรรมอันเป็นปัจจนิกแก่ตนตามลำดับดังนี้ คำในอรรถกถาและบาลีทั้ง ๒ นี้ ส่งความให้ชัดว่า ฌาน และสมบัติเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ แต่ฌานเป็นเหตุของสมบัติ สมบัติเป็นผลวิเศษแปลกกันแต่ เท่านั้น

บุคคลใดปฏิบัติชอบแล้ว บุคคลนั้นย่อมพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมเห็น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุข ความยินดีน้อยหนึ่งในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นซึ่งอะไร ๆ ในเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือ ที่สุดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งจะเข้าถึงความเป็นของไม่ควรถือเอา อุปมาเหมือนบุรุษไม่เห็นซึ่งที่ แห่งใดแห่งหนึ่ง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือที่สุด ในก้อนเหล็กแดงอันร้อนอยู่ตลอดวัน ที่เข้าถึง ความเป็นของควรจับถือสักแห่งเดียวฉันใด บุคคลพิจารณาเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุข ความยินดีในสังขารเหล่านั้นแม้ น้อยหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่า เป็นของร้อนพร้อม ร้อนมาแต่ต้นตลอดโดยรวม มีทุกข์ มาก มีความคับแค้นมาก ถ้าใครมาเห็นได้ซึ่งความไม่เป็นไปแห่งสังขารทั้งหลายไซ้ ธรรมชาตินี้คือ ธรรมชาติเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง ธรรมชาติเป็นที่สลัดคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ธรรมชาติเป็นที่สิ้น

แห่งต้นหา ธรรมชาติเป็นที่ปราศจากเครื่องย้อม ธรรมชาติที่ระงับความกระหาย ธรรมชาติเป็นที่
ดับทุกข์ ธรรมชาตินั้นเป็นที่สงบ เป็นของปราณีตดังนี้ ฐานที่ตั้งแห่งธรรมอันอุดมนี้คือ ศิล บุคคล
ตั้งมั่นในศิลแล้ว เมื่อกระทำในใจโดยชอบแล้ว จะอยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม ปฏิบัติชอบแล้วย่อมทำให้แจ้ง
ซึ่งพระนิพพานด้วยประการฉะนี้.

เมื่อโยคาวจรตั้งธรรม ๖ กอง มีขั้น ๕ เป็นต้น มีปฏิจจนุปบาทเป็นที่สุดได้เป็นพื้น คือพิจารณา
ให้รู้จักลักษณะแห่งธรรม ๖ กอง ยึดหน่วงเอาธรรม ๖ กองไว้เป็นอารมณ์ได้แล้ว ลำดับนั้นจึงเอา
ศิลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิมาเป็นรากฐาน ศิลวิสุทธินั้นได้แก่ปาฏิโมกขสังวรศิล จิตตวิสุทธินั้นได้แก่
อัญญสมาบัติ ๘ ประการ เมื่อตั้งศิลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิเป็นรากฐานแล้ว ลำดับนั้นโยคาวจรพึงเจริญ
วิสุทธิทั้ง ๕ สืบต่อขึ้นไปโดยลำดับ ๆ เอาทิฐิวินัยวิสุทธิและกัณหาวิตรณวิสุทธิเป็นเท้าซ้ายเท้าขวา เอา
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ และปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นมือซ้ายมือขวา เอาญาณทัสสนวิสุทธิ
เป็นศีรษะเถิด จึงจะสามารถยกตนออกจากวัฏสงสารได้

ทิฐิวินัยนั้นคือปัญญาอันพิจารณาซึ่งนามและรูปโดยสามัญลักษณะ มีสภาวะเป็นปริณามธรรม
มิได้เที่ยงแท้ มีปกติแปรผันเป็นต้น เป็นปัญญาเครื่องชำระตนให้บริสุทธิ์จากความเห็นผิดต่าง ๆ
โยคาวจรเจ้าผู้ปรารถนาจะยังทิฐิวินัยให้บริบูรณ์ พึงเข้าสู่ฌานสมาบัติตามจิตประสงค์ ยกเว้นเสีย
แต่เนวสัณญา นาสัณญาตนสมาบัติ เพราะลึกละเอียดเกินไป ปัญญาของโยคาวจรจะพิจารณาได้
โดยยาก พึงเข้าแต่เพียงรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๓ ประการนั้นเถิด เมื่อออกจากฌานสมาบัติอันใด
อันหนึ่งแล้ว พึงพิจารณาองค์ฌาน มีวิตกวิจารณ์เป็นต้น และเจตสิกธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์ฌาน
นั้นให้แจ้งชัดโดยลักษณะกิจ ปัจจุบันฐาน และอาสันนการณ แล้วพึงกำหนดหมายว่า องค์ฌานและ
เจตสิกธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์ฌานนี้ล้วนแต่เป็นนามธรรม เพราะเป็นสิ่งที่นุ่มไปสู่อารมณ์สิ้น
ด้วยกัน แล้วพึงกำหนดพิจารณาที่อยู่ของนามธรรม จนเห็นแจ้งว่า หทัยวัตถุ เป็นที่อยู่แห่งนามธรรม
อุปมาเหมือนบุรุษเห็นอสรพิษภายในเรือน เมื่อติดตามสกตดูก็รู้ว่าอสรพิษอยู่ที่นี้ ๆ ฉนั้นใด โยคาวจร
ผู้แสวงหาที่อยู่แห่งนามธรรม ก็เห็นแจ้งว่าหทัยวัตถุเป็นที่อยู่แห่งนามธรรมฉนั้น ครั้นแล้วพึงพิจารณา
รูปธรรมสืบต่อไป จนเห็นแจ้งว่า หทัยวัตถุนั้นอาศัยซึ่งธาตุรูปทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แม้อุปาทาย
รูปอื่น ๆ ก็อาศัยธาตุรูปสิ้นด้วยกัน รูปธรรมนี้ย่อมเป็นสิ่งฉิบหายด้วยอันตรายต่าง ๆ มีหนาวร้อน
เป็นต้น เมื่อโยคาวจรมาพิจารณารู้อันแจ้งซึ่งนามและรูปฉะนี้แล้ว พึงพิจารณาธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ
ไฟ ลม ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาโดยสังเขปหรือพิสดารก็ได้ ตามแต่ปัญญาของโยคาวจรจะพึงหยั่งรู้
หยั่งเห็น ครั้นพิจารณาธาตุแจ่มแจ้งแล้ว พึงพิจารณาอาการ ๓๒ ในร่างกาย มีเกสา โลมา เป็นต้น จนถึง
มัตถลุงคังเป็นที่สุด ให้เห็นชัดด้วยปัญญา โดย วมโน สี คนโธ กลิน รโส รส โอช ความซึมซาบ
สนธาน สันฐาน สัน ยาว ใหญ่ น้อย แล้วพึงประมวลรูปธรรมทั้งปวงมาพิจารณาในที่เดียวกันว่า
รูปธรรมทั้งปวงล้วนมีลักษณะฉิบหายเหมือนกัน จะมัน จะคง จะเที่ยง จะแท้ สักสิ่งหนึ่งก็มิได้มี
เมื่อโยคาวจรเจ้าพิจารณาเห็นกองรูปฉะนี้แล้ว อรูปธรรมทั้ง ๒ คือ จิต เจตสิก ก็จะมาปรากฏแจ้งแก่
พระโยคาวจรด้วยอำนาจทวาร คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เพราะว่าจิตและเจตสิกนี้มีทวาร

ทั้ง ๖ เป็นที่อาศัย เมื่อพิจารณาทวารทั้ง ๖ แจ่มประจักษ์แล้ว ก็รู้จักจิตและเจตสิกอันอาศัยทวารทั้ง ๖ นั้นแน่แท้ จิตที่อาศัยทวารทั้ง ๖ นั้นจัดเป็นโลกีย์ ๘๑ คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๖๘ และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับโลกีย์จิต ๘๑ คือ ผัสโส เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิต อินทรีย์ มนสิการ ทั้ง ๗ นี้ เป็นเจตสิกที่สาธารณะทั่วไปในจิตทั้งปวง การกล่าวดังนี้มีได้แปลกกัน เพราะจิตทั้งปวงนั้น ถ้ามีเจตสิกอันทั่วไปแก่จิตทั้งปวงเกิดพร้อม ย่อมมีเพียง ๗ ประการเท่านั้น.

เมื่อโยคาวจรบุคคลมาพิจารณา นามและรูปอันกล่าวโดยสรุปคือ ชั้น ๕ แจ่มชัดด้วยปัญญาญาณตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมถอนความเห็นผิด และตัดความสงสัยในธรรมเสียได้ ย่อมรู้จักทางผิดหรือถูกควรดำเนินและไม่ควรดำเนิน แจ่มแจ้งแก่ใจย่อมสามารถถอนอาลัยในโลกทั้งสามเสียได้ ไม่ยึดติดอยู่ในโลกไหน ๆ จิตใจของโยคาวจรย่อมหลุดพ้นจากอาสวกิเลส เป็นสมุจเฉทปหานได้โดยแน่นอนด้วยประการฉะนี้แล.

๒๔. วินัยกรรม

๑. อุโบสถกรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่งที่ทรงบัญญัติให้ภิกษุทำทุกกึ่งเดือน จะละเว้นมิได้ โดยประสงค์ให้ชำระตนให้บริสุทธิ์ไม่ให้มีอาบัติโทษติดตัวประการหนึ่ง เพื่อให้รู้จักพระวินัยส่วนสำคัญที่ทรงบัญญัติไว้ จะได้ประพฤติดนุกต้องดีประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เพื่อความสามัคคีแห่งสงฆ์ ทรงกำหนดองค์แห่งความพร้อมพรังของอุโบสถไว้ ๔ ประการ คือ ดิถีที่ ๑๔-๑๕ หรือวันสามัคคี วันใดวันหนึ่งเป็นองค์ที่ ๑ ภิกษุครบจำนวนควรทำสังฆอุโบสถ หรือคณะอุโบสถได้ นั่งชุมนุมไม่ละหัตถบาสนันในสีมาเดียวกันเป็นองค์ที่ ๒ อาบัติที่เป็นสภาพ คือ มีวัตถุเสมอกัน ไม่มีแก่สงฆ์เป็นองค์ที่ ๓ และวัชชนียบุคคล ๒๑ ไม่มีในหัตถบาสนเป็นองค์ที่ ๔ อุโบสถพร้อมพรังด้วยองค์ที่ ๔ ประการนี้ จึงควรทำอุโบสถกรรม ควรกล่าวว่า *ปตตกลลป* ได้ฯ ในบรรดาวัชชนียบุคคล ๒๑ นั้น เมื่อคนอันสงฆ์ยกวัตร ๓ จำพวกอยู่ในหัตถบาสน สงฆ์ทำอุโบสถต้องอาบัติปาจิตตีย์ คนนอกนั้นอยู่ในหัตถบาสน สงฆ์ทำอุโบสถต้องทุกกฏฯ

ก่อนจะทำอุโบสถ พึงทำบุพเพกิจบุพเพกรรมก่อน ถ้าภิกษุหนุ่มไม่เป็นไข้ให้ภิกษุหนุ่มทำ หรือมีสามเณรหรือคนวัด ก็ให้สามเณรหรือคนวัดทำก็ได้

ภิกษุใดรู้อุโบสถ ๙ อุโบสถกรรม ๔ ปาฏิโมกข์ ๒ ปาฏิโมกข์เทศ ๙ หรือ ๕ ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้ฉลาด ควรสวดปาฏิโมกข์ได้.

ภิกษุอยู่องค์เดียว พึงทำบุพเพกิจบุพเพกรรมไว้รอภิกษุอื่นจนหมดเวลา เห็นไม่มาแล้วพึงอธิษฐานว่า *อชช เม อุโปสถ ปณณรโส* ถ้าเป็นวัน ๑๔ คำ ก็เปลี่ยน *ปณณรโส* เป็น *จาตฤทโส*.

ภิกษุอยู่ ๒ รูป พึ่งทำกิจทั้งปวงไว้รอภิกษุอื่นอีก เมื่อหมดเวลาแล้วไม่มีภิกษุอื่นมา พึ่งแสดง อาบัติแล้วบอกบริสุทธิแก่กันและกันว่า *ปริสุทฺโธ อหํ อาวุโส ปริสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ* ผู้อ่อนพรรษากว่า พึ่งว่า *ปริสุทฺโธ อหํ ภนฺเต ปริสุทฺโธติ นํ ธาเรห.*

ภิกษุอยู่ด้วยกัน ๓ รูป พึ่งทำบุพพกิจบุพพกรรมไว้รอภิกษุอื่น เห็นว่าไม่มีมาแน่แล้ว พึ่งประชุมกัน ภิกษุผู้ฉลาดรูปหนึ่งพึ่งตั้งคณะญาติว่า *สุณนฺตุ เม ภนฺเต อายุสฺ มนฺตา อชฺชุปฺโสโก ปณฺณรโส ยทายสมฺนตานิ ปตฺตกลลํ มยํ อญฺญมญฺญํ ปาริสฺสุทฺธิ อโปสฺสํ กเรยฺยาม* แล้วพึ่งบอกบริสุทธิซึ่งกันและกัน คำบอกบริสุทธิเหมือนกล่าวแล้วข้างบนนั้น พึ่งใช้เฉพาะบทหลัง เปลี่ยนแต่คำ *ภนฺเต* เป็น *อาวุโส* ตามสมควรแก่ความเป็นผู้แก่อ่อนเท่านั้น

ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป พึ่งสวดปาฏิโมกข์ เมื่อไม่มีอันตรรายพึงสวดจนจบ ถ้ามีอันตรรายอย่างใดอย่างหนึ่ง พึ่งสวดย่อได้ อุเทศที่ยังไม่ได้สวด พึ่งประกาศด้วยสุตบท.

อันตรรายแห่งอุโบสถอันเป็นเหตุให้สวดปาฏิโมกข์ย่อได้ มี ๑๐ อย่าง คือ ๑. *ราชนฺตฺราโย* พระราชาเสด็จมา ๒. *โจรณฺตฺราโย* โจรมาปล้น ๓. *อคฺคยณฺตฺราโย* ไฟไหม้ ๔. *อุทกณฺตฺราโย* น้ำท่วม ๕. *มนุสฺสนฺตฺราโย* มนุษย์มามาก ๖. *อมนุสฺสนฺตฺราโย* ผีเข้าภิกษุ ๗. *พาลณฺตฺราโย* สัตว์ร้ายมา ๘. *สิริสฺปนฺตฺราโย* งูเลื้อยมาในที่ชุมนุม ๙. *ชีวิตณฺตฺราโย* อันตรรายแห่งชีวิต ๑๐. *พฺรหฺมจฺริยณฺตฺราโย* อันตรรายแห่งพรหมจรรย์ เมื่ออันตรราย ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งมีมา พึ่งสวดปาฏิโมกข์ย่อตั้งแต่ อุเทศที่ ๒ เป็นต้นไป อันตรรายมีมาในเวลากำลังสวดอุเทศใดค้างอยู่ จึงประกาศด้วย สุตบทแต่อุเทศนั้นไป นิทานุเทศสวดยังไม่จบอย่าพึ่งประกาศด้วยสุตบท พึ่งสวดให้จบก่อน นอกนั้นจึงประกาศด้วยสุตบท ไม่มีอันตรรายพึงสวดโดยพิสดารจนจบ.

อุเทศแห่งปาฏิโมกข์ ๙ คือ นิทานุเทศ ๑ ปาราชิกุเทศ ๑ สังฆาติเสสุทเทศ ๑ อนนิตฺตฺเทศ ๑ นิสสัคคิยฺเทศ ๑ ปาจิตตียุเทศ ๑ ปาฏิเทสนิยฺเทศ ๑ เสขิยฺเทศ ๑ สมถุเทศ ๑ ปาฏิโมกฺขุเทศ ๕ นั้น รวมตั้งแต่ อนนิต ถึงเสขิยวัตร เข้ากันเรียกว่า วิตถารุเทศ จึงมีอุเทศเพียง ๕ ประการ อุเทศนี้สำหรับกำหนดในการสวดย่อในเมื่อมีอันตรราย ที่นิยมใช้กันอยู่กำหนดด้วยอุเทศ ๙ ประการ สะดวกในการใช้ประกาศด้วยสุตบท.

สุตบทนั้น คือประกาศว่า อุเทศนอกจากที่สวดมาแล้วนั้น ท่านทั้งหลายได้เคยฟังมาแล้ว ดังนี้ ว่า *สุตา โข อายสมฺนฺเตหิ จตฺตารโ* *ปาราชิกา ฐมฺมา ฯลฯ* *สุตา โข อายสมฺนฺเตหิ สตฺตาทิกรณสมถา ฐมฺมา* *เอตฺตกนฺตลฺลส ภาควโต* *สุตฺตาคคฺตํ* *สุตฺตปริยาปนฺนํ* *อนวทฺตมมาลํ* *อุทฺเทลล์* *อาคจฺจติ* *ตตฺถ สพฺเพเหว* *สมคฺเคหิ* *สมฺโมทฺมานเหิ* *ลิกฺขิตฺตพฺพ.*

๒. ปวารณากรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่ง ทรงบัญญัติให้ทำในวันสิ้นสุดแห่งการจำพรรษา ด้วยจุดประสงค์คล้าย อุโบสถกรรม และทรงอนุญาตให้ทำแทนอุโบสถในวันนั้นด้วยบุพพกิจ บุพพกรรมลักษณะ ๔ และ วันประชุมทำปวารณากรรม ก็เหมือนอุโบสถกรรมทุกประการ.

ภิกษุหนึ่งรูปพึงอธิษฐานว่า *อชช เม ปวารณา ปณณรสี อธิฐฐามิ* ภิกษุ ๒ รูป พึงปวารณากัน และกันทีเดียว ไม่ต้องตั้งญัตติ ภิกษุ ๓-๔ รูป พึงตั้งคณะญัตติว่า *สุณนตุ เม ภนเต อายสมนโต อชช ปวารณา ปณณรสี ยทา ยสมนตानํ ปตตกลลํ มยํ อณณมณณํ ปวาเรยยาม* แล้วพึงปวารณากันและกัน ถ้ามีภิกษุตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป พึงทำสังฆปวารณา ตั้งญัตติว่า *สุณาตุ เม ภนเต สงโฆ อชช ปวารณา ปณณรสี ยทิ สงฆสส ปตตกลลํ สงโฆ ปวาเรยย* แล้วพึงปวารณาตนต่อสงฆ์ที่ละรูปตามลำดับพรรษา ถ้าจะระบุงการให้เปลี่ยนตอนท้ายเป็นดังนี้ ถ้าปวารณา ๓ คน พึงว่า *เตวาจิกํ ปวาเรยย* ถ้าปวารณา ๒ คน พึงว่า *เทวาจิกํ ปวาเรยย* ถ้าปวารณาคนเดียว พึงว่า *สมานวลลิกํ ปวาเรยย*.

คำปวารณาต่อสงฆ์ว่า *สงฆม ภนเต ปวาเรมิ ทิฏฐเนน วา สุเตน วา ปริสุงกาย วา วทนตุ มํ อายสมนโต อนุกมบํ อูปาทาย ปสสนโต ปฏิกิริสสามิ* ภิกษุอ่อนกว่าพึงเปลี่ยน *อาวุโส* เป็น *ภนเต*.

คำปวารณาตนต่อคณะว่า *อหํ อาวุโส อายสมนเต ปวาเรมิ ฯลฯ วทนตุ มํ อายสมนโต อนุกมบํ อูปาทาย ปสสนโต ปฏิกิริสสามิ* ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเปลี่ยน *อาวุโส* เป็น *ภนเต* ถ้า ๒ รูป จึงเปลี่ยน *อายสมนเต* เป็น *อายสมนโต* เปลี่ยน *อายสมนโต* เป็น *อายสมา*.

๓. จีวรกรรม

ไตรจีวร คือผ้าสังฆาฏิ ๑ ผ้าอุตตราสงค์ ๑ ผ้าอังตราวาสก ๑ ต้องตัดเย็บทำให้ถูกต้องตามลักษณะให้ได้ประมาณ และยอมให้ได้สี่ ทำพินทุกปัปะ แล้วจึงอธิษฐาน จะไม่ตัดไม่ควร เพราะทรงห้ามไว้ว่าอย่าทรงผ้าที่ไม่ได้ตัด ภิกษุใดทรง ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

วิธีตัดผ้านั้น ทรงวางแบบไว้ในคัมภีร์ชั้นธกะ จะแสดงแบบจีวร ๕ ชั้นเป็นตัวอย่าง ชั้นหนึ่ง ๑ แบ่งออกเป็น ๒ ท่อน ท่อนยาวเรียกว่า **มณฑล** ท่อนสั้นเรียกว่า **อัทธมมณฑล** แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑล ชั้นกลางเรียกว่า **วิวัฏฐะ** แผ่นผ้าเล็กสั้นตามอัทธมมณฑล ชั้นกลางเรียกว่า **อนุวิวัฏฐะ** แผ่นผ้าเล็กสั้นในระหว่างมณฑลกับอัทธมมณฑลเรียกว่า **อัทธมกฐิ** แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑลเรียกว่า **กฐิ** อัทธมมณฑลที่ถูกคอในเวลาห่มเรียกว่า **คเวยยกะ** อัทธมมณฑลที่ถูกแขนในเวลาห่มเรียกว่า **ซังเขยยกะ** อัทธมมณฑลที่ถูกมือในเวลาห่มเรียกว่า **พาหันทะ** แผ่นผ้าทาบริมโดยรอบเรียกว่า **อนุวาท** ทรงอนุญาตให้มีลูกดุม รังดุมติดที่มุมชายล่างกันผ้าเล็กและที่ผูกคอกันผ้าหลุด.

ประมาณกว้างยาวตามขนาดของผู้ใช้ แต่ต้องไม่เท่าหรือเกินสุคตจีวร สุคตจีวรนั้นกว้าง ๖ คืบ ยาว ๙ คืบ โดยคืบพระสุคต ถ้าตัดผ้าชั้น ๕ ชั้นหนึ่ง ๑ กว้าง ๒๔ นิ้ว ชั้น ๗ ชั้นละ ๑๗ นิ้ว ๑ กระเปียด ชั้น ๙ ชั้นละ ๑๓ นิ้ว ๒ กระเปียด ชั้น ๑๑ ชั้นละ ๑๑ นิ้ว อนุวาท ๖ นิ้ว เมื่อประกอบกันเข้าแล้ว เป็นจีวรกว้าง ๓ ศอก ๑ คืบ ยาว ๕ ศอก ๒ กระเปียด โดยวัชฌกัประมาณ คือ นิ้ว คืบ ศอก ช่างไม้เป็นประมาณที่พอดี จึงตัดจีวรตามแบบนี้.

สุคตประมาณนั้นคือ ๕ กระเปียดครึ่ง เป็น ๑ นิ้ว พระสุคต ๑๒ นิ้วเป็น ๑ คืบ ๒ คืบ เป็น ๑ ศอก เมื่อเทียบกับวัชฌกัประมาณเป็นดังนี้ ๑๖ นิ้ว ๑ กระเปียด ช่างไม้เป็น ๑ คืบพระสุคต จีวรที่ตัดตามแบบข้างบนนี้จึงเล็กกว่าสุคตจีวร

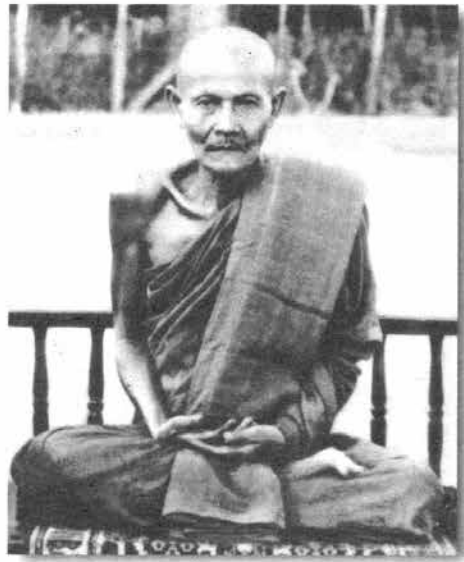
ในผ้า ๓ ผืนนี้ ทรงอนุญาตให้ทำผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตุตราสงค์ ๑ ชั้น อันตราวาสก ๑ ชั้น สำหรับ
ผ้าใหม่ ถ้าเป็นผ้าเก่า ทรงอนุญาต ผ้าสังฆาฏิ ๓ ชั้น ๔ ชั้น ผ้าอุตุตราสงค์ ๒ ชั้น ผ้าอันตราวาสก ๒ ชั้น
ถ้าเป็นผ้าบังสุกุล ทรงอนุญาตให้ทำได้ตามต้องการ จะกี่ชั้นก็ได้ แล้วแต่จะพึงอุตสาหะ

เอกสาร

นำมาจากหนังสือที่แจกในงานฌาปนกิจศพของท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๔๙๓
แต่เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ (เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๒๗) จัดพิมพ์โดยชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.)

ชั้นวิมุตติสะมังคีธรรมะ
ลิขิต เมื่อครั้งอยู่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ

ชนะวิมุตติสะมังคีธรรมะ

(หม่อมเจ้าวิมลสารแห่งสยาม)

๐๑ หนะมะพุทธัง ทสสีละ ปญฺญัง อภยวราจันตานิ จักขุหัง
นอมหมตฺตัง ทเวสุกตํ บอมะสาสเรตํ สักขะมุณี กัษฺยณตํ
สัมพุทธังวาทัง แลลพระนระวโรโลกุตตเรสมม ๙
มระกน นลอรวิยะสังขมสังกต ปณฺธิจักทเวเจ้าจกคถาว
นังภวะนัง วิถะสัจจวิชัย ทมสตีปญฺญู ๑๐
๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐
๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐
๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐
๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐
๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐
๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐
๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐
๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐
๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

ใจ เห็นเช่น แกมตมแหวน สัญญะแกงไม่คงใจ
ใจอยู่ไม่คงใจ สัญญาเนื่อชอทพนอกหลอกลวงจิต
ทำนั้นก็ดูน่าอายเหลือหลาย หลอกเป็นอวมทั้ง ๆ
อย่างนั้น ทมว่าทำขึ้นนี้ ใครทำนทังปอง แก้ว
ใจที่พหุอยู่คนเกี่ยว ไม่เกาะเกี่ยว^{หรือ}พหุเกิดสิ้นพหุของ
หมกที่หมกอยู่เกิดดวง สัญญาจวงไม่ได้นลยหลง
ตามไป ทมว่าที่วาทายใครเขาตายมีในหมก
แก้วที่สิ่งชาวเขาตายทำลาบผล ทมว่าสิ่งใดก่ให้ต่อ
วม แก้วกกลัญญาพาน้ำเชื่อม เชื้อสัญญาสิ่งผิดผิด
ขึ้นนี้ ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเกี่ยวหมื่นเนียน เคย
ดื่มจิตรจำปิดสนิทเชื่อม ถึงจะเพี้ยนนาขรรวมก็ไม่เห็น
ทมว่าใครกำหนดใครหมกเป็นอวม แก้วใจกหนด
ใจหมกเงี่ยงหาเจ้าสัญญานี้เอง คิดว่าผิดว่าชั่วคิดกษัย
ทมว่ากินหมแต่ยังไม่เพียอกัน แก้วที่นอกตกกูไปนั้ง ในเงี่ยงหม
ต่อใจนชงวง ใจกษัยแทนหนึ่งพิงจากย์ ทมว่าสาระสี่เหลี่ยมเข้
จอยน้ำ แก้วอวมสี่เหลี่ยมจากสองสี่ สอดนหมกผลไม่มัย

สัญญาในหน้าภาค ^{๒๕} ขณระจันตนาไม่กลัว ใจจริงยอมเก็บที่ไม่
 มีพวง เสียบาระจับดวงจิตรไม่คิดความ เช่นของคอรณสน์ทุกคืน
 วนิ เมได้กับบดักสี่พลสี่แสน ก็ไม่เหมือนนุรุจึงสั่งสงฆาร
 นมดคงมองหากเป็นช่องสังขาสัญ จออยู่ส่วนท่าไม้ก็เกิน ใจไม่เพิกข
 ทบสีหน้าสัสมรณ ^{๒๖} ฝักกระจากห้องเงาหนักแล้วงัด คัดสัญญา
 เพราะว่าสัญญาหนีหนีองหง เจ้าอย่าได้เภาไปตามเรื่องเครื่องสังฆาร
 ใจจริงมีใจที่ไม่ปน ไหวสงฆมคหุ้แน่ เพราะแบงไป ใจไม่เขื่อง
 วรจิก้องว่า ^{๒๗} รุจนันท์ทอเชนิคเมื่อจิตรไปหอ แดกก่อนหนี
 หลละสัญญาว่าเปเมใจ ^{๒๘} สำคัญว่าไหว่พอกจึงนกอกลวง ดกรน้ใจ
 เป็นใหญ่ไม่หยดขพอง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หลง ฤกก็ตาม
 ดนิกตามสั่งขี้บอง ไม่ตองหวงไฟตวงกันนุสัญญา เปียบเนมือท
 ใจของนเรศุดนขันนรณมีน // ถองนพริ่งนพทวงสังฆ
 แดงนเรศุดนขันนรณมีน // ถองนพริ่งนพทวงสังฆ
 หันนพริ่งนพทวงสังฆ // ถองนพริ่งนพทวงสังฆ
 แดงนเรศุดนขันนรณมีน // ถองนพริ่งนพทวงสังฆ
 กษม้องนอชวิโหว่จิตร ^{๒๙} ไม่ตองขอรบ... ตสา: ทวา สิงขรหริ่ง ๗
 สัก

สัจธรรมแห่งเวียงของเวียงเมืองเสียดนเรศวร ไม่พัวพันสังหาร
 เป็นกาเหว่าเหิน รู้จักวังค้อง ห้างสรวงราชินีแปรเมืองนครพนม
 เมื่อแล้วปลิวไปได้ครองไม้ทองเทศาภิบาล ธรรมก็เห็นใจระงม
 รมัธการ ทนอำนาจที่สละบงกช กอมางจันทร์ แขนงแยกแยกพันธุรม
 เกือบสังหาร ต่างกองร่มเกล้าที่มิถิการ จระเข้ขานชื่อไม่ได้เก็บไปเสก
 แม้นกายคชสีรเสริญเจริญสุข นิพพานทุกข์เสื่อมยศหมดทุกท้อ
 รมคงตามสักการตามเป็นจริง ทั้งแปดอย่างใจไม่หนีใจหนี
 หนี เพราะรักบุญก็ทำแก่ใครได้ดั่งหม นามก็มิได้พักเหนียว
 จักสู้ญี่ เพราะร่มบถของภคินทำนบ เวียงสี่ทศเพ็ดเพ็ด
 เจริญใจ เวียงชัยนุญจิตรคิดไม่หยุด เหมียรหนีไพร่จืด จิตรภมร
 ไม่มองใส นึกจันเองทั้งรักท้อใจไปโทษใคร อตถกไม่แก้ไม่คาย
 ใต้ท้องคน เป็นของท้าวใสจะได้อะไร เช่นไม่บอกให้จิตรเห็นชื่อคิด
 รู้ อตถกให้อยู่เขินหนึ่งหรือจึ่งเคย จิตรเป็นของฉันทะไรไม่เหินเลย
 ศัญญาเคยอยู่ได้ทั้งเป็นคชังคกร ท้าวเทอดกรมธรรมาทั้งห้า
 ใจนี้ก็จางสอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว ท้าวได้ดั่งนี้จึงยัง
 เพราะเนนาวิงกอนนาคสุดสิทธิ์ ไม่ฝักเป็นธรมะการตามเป็นจริง

จะหจะมีกมลเวียงเคืองขมขาน ฝันชั่วกมลฝันร้ายไป
ดิศไปไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เพียงของใจใจวิเศษ
สงเกิดจมีได้สหายอื่น. เลิกบงใหญ่ผู้ไม่ทมิ จมัว
รวม นิดนิดที่นี้ นิดจมีรวมไม่เหน็ดไป ส่วธรรม
มีใหญ่กว่าจมีนี้ไม่แกล ธรรมมีไม่มีไม่มี มีส่วไร
มีที่สิดขมคิดแกไม่ไป ใหญ่ขึ้นให้ช้ทอกรกแกล
โสดแก่เกิด มีว่าเกิดมีช่อง ๆ ท้อเหตุผล แลวัน
ไม่มีแก้แก้ส่วคณ มีจกนี้ไปมีอย่างมีตร
จมีส่วไม่มีมีเป็นธรรม มีส่วส่วใครพบจมีประสงค์
ไม่มีส่วจมีรวมกันมีคณ มีแคะของค้รวมแกล
ส่วจมีจริง ธรรมเป็น ดไม่แปรผัน ส่วกพลสงม
ป่ง เป็นธรรมของใจไม่ไหวถึง ธรรมมีงเขยบส่ว
ช้กมีใจ ใจก็สร้างจากเมหาปเว้ออื่น คณจออก
กอนได้นมดขคิดส่วส่ว เรื่องพัวพันจมีข มีส่วไป
เลื่องนมนในไตรภพก็หนักถง ความออกใหญ่ยัง
ก็หนึ่งหลุด ความรักหยุดหายส่วส่วส่วส่ว

หนังสือพิมพ์รวบรวมเรื่องจริงของกระดิ่ง มีดังต่อไปนี้
แต่ไม่พอหนังสือเรื่องรัชสมัยราชดำเนินหนังสือที่หนังสือพิมพ์
หมอดวงใจ ซึ่งจะคิดก็ไม่ทำตามที่คิดไว้
เมื่อไม่ทำก็กลัวหรือหนังสือพิมพ์ ก็รู้ได้ว่าหนังสือพิมพ์
จึงจริง ทอบว่าหนังสือพิมพ์ได้หนังสือพิมพ์ ถ้าปิดประตูเขา
ได้ก็ขายสิ่ง ซึ่งหนังสือพิมพ์ไม่ขายสิ่ง รัชสมัยรัชสมัย
ทุกอย่างไม่สะดวก แต่ก่อนนั้นก็แล้วแต่เขาเหมือนเขาคือ ออก
เนนธรรมอันใจจะให้เฉย อีกความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
เคยเพ็ดเป็นแบบฉบับ ทำมาจน ความจำผิดปกใจไม่ให้เนน
จึงหลงเกินหนังสือหนังสือสาร ให้ยกตัวออกตนหนังสือ
ขาด เพื่อบรรณคดีคนขึ้นเป็นหนังสือไปไม่เป็นผล เพื่อบริ
โทษคนขึ้นหนังสือหนังสือหนังสือหนังสือหนังสือหนังสือ โครผัด
ถูกด้วยหนังสือใจของเขารวมรวมรวมรวมรวม รวมให้
สละนมาทอม กอวถึงบุญกุศลสละนมาทอม เทนคนอื่นเขาอัน
ก็ เป็นหนังสืออันหนังสืออันหนังสืออันหนังสืออันหนังสืออัน
แต่ตาย เสียขันธ์ก็เสียกุศลเจ้ารวมกอม เต็มทั้งก็ทรงภัย

ธัญพืชโปรตีนหายากมาก... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ทางใจ สมุททัยของชีวิตที่ขัดขวาง... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ใหญ่หมัก... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ฝึกสมาธิเป็นนิสัย... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ใจของพ่อ... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ไม่ได้อยู่... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ทำอย่างอื่น... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
จึงเห็นทว่า... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
เครื่องมือ... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
เช่น... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
จึงเห็น... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
และ... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
แต่... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
ตาม... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
เมื่อ... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...
เช่น... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒... ๒๑๐๒...

โทษประจักษ์ ทักสิวนักหนักจิตตวิทมนวม ทั้งอารมณ์กม
ห้ำหั่นแฉ่น ยักกรวมทุกอแห่งแห่ง ๆ ไป เพราะยึดมั่น
ทั้งนี้ว่าของตน จึงไม่พหุทุกรักย์ไปได้อัน ภาววิทมนวม
กับแล้วแต่ชฌเนป อุตการสัทธาที่ไม่วิเศษค้ำไปให้ใจเคย
คงได้แบบบธรรมะอันเอกวิเวกจิตต ไม่เห็นเข่นหันมเอว
โหลจากจำ เพศแล้วทั้ง ๆ อยู่ก็โหล ทออารมณ์พอก
คัมภระนัไป ทมดปถกฐกรรมเนนธรรมแล้วบ่อมหยรูปหลาย
จิตต ๆ นั้นไม่ถือค้ำ จึงแทนที่หมดประกู ฐึ้นไม่รู้อย่างนี้
วิธใจ ฐึ้นแทนที่ไม่วิเศษ จิตตนั้นหันวิเวก คงจิตตเดิมอย่าง
เพียงแท้ ฐึ้นจิตตหันจากผิดทั้งบ่วงไม่ห้วง ภาวอกไปวิทต
จิตตผิดทมนั ค้ำที่ทมนันี้เพราะจิตตผิดของดี จิตตทวนที่
วิทตจิตตผิดออกไป จิตตนั้นดีเมื่อธรรมะบถกฐมาตตถึงอยู่
แทนธรรมะอันเสียดภาวิธก เวียงคือค้ำรูปนทมนแก่ก่อน ก็เสียด
ทมนเบ็ดของขลิบได้ทมนที่นี้ ยังมีทุกขค้องหลมนนอหมกมกน
ไปทมนเบียง ใจเข่นขกตนั้นจิตตผิดไม่ตอญ ธรรมะตจจจจิตต
ก็ตของผิดนั ทอฐึ้นจิตตทมนที่นี้โทษทมน เข่นมสิ่งดีจากเวียง

แต่ใจรวมกวน ช้มนะตาส่งสารศรทากฎหมอดก้วยกัน
เสื่อมทั้งนี้คงที่ให้มีเฉย. ระวงใจเมื่อจำทำเสื่อชด
มักจะเปิดให้จิตระโยลัดเฉย ใจไม่เพียงของใจจ้ให้
เฉย เมื่อถึงเวลาทักรู้เองเพลงของใจ เหลือหนึ่งฉาย
ที่หลอกหลวง ทานว่าวิบัติสี่หุ้หุ้เกิด จังแรงเพศเหมือน
ถึงสิ่งที่ไม่ใช่ของ ฐั้นเองหมายหมอกว่าความเห่ห
ไม่ใช่เช่นนี้ทั้งเราใจขมิได้ตาม ทั้งนี้กตกรของแยกแยะแยะ
ฐั้นหม ก็ใช้ความเห่นเองจึงแสดง ฐั้นเองใช้เพลงคิด
ฐั้นจิต ๗ จิตแท้ที่พบในตนเอง ต้มจิตฐั้นไว้แล้วสังขาร
เมื่อแสงสว่าง ไข่ก่ระบอบนี้คือสี่ผู้จะไร ฐั้นอยู่เพรหมลยคู่
ก็ไม่ใช่ จิตฐั้นรู้จิตเองเพรเพศสิ่งไหน จิตฐั้นไหน ๗ ก็
จิตฐั้นคิดนี้ไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งได้บอกรั้ จิตฐั้นสอ
ตการไปเกวที่สัญญาคพพ้อพห ไม่เพียงนี้ก็ตัวเองไปสิ่งใคร
ใจฐั้นสี่มจระกั ก็พห้มาปิดใจก็สี่สี่นเศหมดสังสี่ จากคห
คักนารแสงเคี่งสอไหน ความตาสัยทั้งขงก็ระงโรย ทั้งใจ
ก็เคี่งนพนักใจก็ไปจาก เวื่อใจจระกันพุดได้นายนอนนีย

โทษของเราเล็กน้อยไม่ชั่งมาก สักเดียวไปตกพระบาท
เสด็จเสด็จ หมอที่ดูรักษาหน่อที่ใจเคยเจอนเสด็จโทษ
นี้ คงได้ช่วยขมขื่นทุกขันธ์ เพื่อแทนโทษที่
ไม่ถนัดทั้ง ทำอภัยยิ่งผิดมากจากไม่ได้ เว้นออกด้วย
หยุดข้อด้วยดีด้วย เบนโทษใหญ่กลัวจะไม่ได้สักก็แถม
ดีแล้วไม่สิ้นเป็นพิษของจิตหนัก เหมือนไข่นักถูก
ถั่งของเสด็จ ทำเริ่มวิงวอนอภัยให้ผิดเสด็จ
ธรรมไม่เสด็จเพราะออกดีไปเสด็จ ความอดทนดีมี
มากกับใจที่ใจ ให้เห็นสติปัญญาไปจิตใจเห็น ธรรม
มันมอของดีด้วยเสด็จ ผิดซึ่งเพิ่มให้ไปไกลจากธรรมที่ใจ
ด้วยดีให้ใจนี้คนทั้งนั้นเพื่อความใจทั้งของทางของข้อ
เมื่อขึ้นมอทั้งใจไม่ไหวลงมอทั้งใจลงมอทั้งนั้น ๓
อันที่ชื่อว่าขันธะวิมุติธรรมเสด็จธรรมเสด็จทำอภัยให้ ไม่มีความ
ไปไม่มีความเสด็จเพราะธรรมเสด็จเสด็จเสด็จเท่านั้นเสด็จ
ไม่มีเรื่องอะไรเสด็จ เสด็จเพื่อความเสด็จเท่านั้น
ผิดหรือถูกใจใช้ปัญญา ธรรมของดูให้ดูเสด็จ ๓๓ พหุเสด็จ
(หมอ ๓๓ เสด็จธรรมเสด็จธรรมเสด็จ ๓๓)

ชั้นระวิมุติสะสมศีลธรรม

ลิขิตธรรมของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ
(ลิขิตเมื่อครั้งอยู่วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ)

นมตสุ สุกตสสุ ปณฺจ ธมฺมขณฺธาณิ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดาศากยมนี สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระนวลโลกุตตรธรรม ๙ ประการ และอริยสงฆ์สาวก บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าว ซึ่งธรรมชั้นนี้โดยสังเขปตามสติปัญญาฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์ อยากรได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน เขาบอกว่าสุขมีที่ไหน ก็อยากไป แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน นิสยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก อยากรจะพ้นแท้ ๆ เรื่อง แก่ ตาย วันหนึ่งท่านรู้จริงทั้งสมุทัยพวกสังขาร ท่านก็ปะ(พบ)ถ้าสนุกสุขไม่หาย เปรียบเหมือนดังกาย นี้เอง ชะงอกดูถ้าสนุกทุกข์ทลาย แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา ทำเมินไปเมินมาอยู่หน้าเขา จะกลับไปป่าร้องซึ่งพวกพ้องเล่า ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้าบอ สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ เป็นอัน จบเรื่องคิดไม่ติดต่อกัน ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ เดียวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญฯ

ยังมีบุรุษคนหนึ่งอีกกลัวตายน้ำใจฝ่อ มาหาแล้วพูดตรง ๆ นำสงสาร ถามว่าท่านพากเพียรมา ก็ช้านาน เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง เอ๊ะ! ทำไมจึงรู้ใจฉัน บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย ท่านว่าดี ๆ ฉันทนุโมทนา จะพาดูเขาใหญ่ถ้าสนุกทุกข์ไม่มี คือ กายคตาสติภาวนา ชมเล่นให้เย็นใจ หายเดือดร้อน หนทางจรอริยวงศ์ จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์ ไซ้หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง

แล้วกล่าวปฤษณา ทำให้ตอบ ปริศนานั้นว่า ระวัง คืออะไร ตอบว่าระวังเร็วคือวิญญาณ อาการไว เดินเป็นแถวตามแนวกัน สัญญาตรงไม่สงสัย ใจอยู่ในวังไปมา สัญญาเห็นยวภายนอกหลอกลวงจิต ทำให้คิดวุ่นวายเที่ยวส่ายหา หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา

ถามว่า ห้าชั้นใครพ้นจนทั้งปวง แก้วว่า ใจซีพ้นอยู่คนเดียว ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสินพิษหวัง หมดที่หลงอยู่เดียวดวง สัญญาหลงไม่ได้หมายหลงตามไป

ถามว่า ที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน แก้วว่า สังขารเขาตายทำลายผล

ถามว่า สิ่งใดก่อให้ก่อวน แก้วว่า กลสัญญาพาให้เวียน เชื้อสัญญาจึงผิตคิดยินดี ออกจากภพนี้ ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน เลยลิมจิตจำปิดสนิทเนียน ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น

ถามว่า ใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม แก้วว่า ใจกำหนดใจหมายเรื่องราวเจ้าสัญญานั้นเอง คือ ว่าดีคว้าวัวชั่วผลัดติดรักชัง

ถามว่า กินคนเดียวไม่เที่ยวกิน แก้วว่า สิ้นอยากดูรู้ไม่หวัง ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุ่งรัง ใจก็ นิ่งแท่นหนึ่งทิ้งอาลัย

ถามว่า สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ แก้วว่า ธรรมสิ้นอยากจากสงสัย สะอาดหมดราคะไม่มีภัย สัญญาในนั้นพราภ สังขารชั้นนั้นไม่กวน ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง เจียบระงับดวงจิตไม่คิดครวญ เป็นของควรมชื่นทุกคืนวัน

แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน ก็ไม่เหมือนรู้จริงทั้งสังขาร หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ จำอยู่ส่วนจำไม่กำเริบ ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดีนรณ เหมือนดั่งว่ากระจกส่องเงาหน้าแล้วอย่าคิด ติดสัญญา เพราะว่สัญญาั้นเหมือนดั่งเงา อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขาร ใจขยับจับใจที่ไม่ปน ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป ใจไม่เที่ยงของใจใช่ต้องว่า รู้ชั้นห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว แต่ก่อนนั้น หลงสัญญาว่าเป็นใจ สำคัญว่าในว่านอกจึงหลอกลวง

คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพิง สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้หวง เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา เปรียบเหมือนขึ้นยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์ แก้วว่า (นั่น) สูงยิ่งนัก แลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได

ถามว่า น้ำขึ้นลงตรงสัจจันนั้นหรือ ตอบว่า สังขารแปรแก้ไขไม่ได้ ธรรมดากกรรมแต่งไม่แก้งใคร ขึ้นผลักไสจับต้องก็หมองมัวชั่วในจิต ไม่ต้องคิดขัดธรรมดาสภาวะสิ่งเป็นจริงฯ ดีชั่วตามแต่เรื่องของ เรื่องเปลือ่งแต่ตัว ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น รู้จักจริงต้องทั้งสังขารที่ผันแปรเมื่อแลเห็น เปื่อแล้ว ปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์ ธรรมก็เย็นใจระงับรับอาการ

ถามว่า ห้าหน้าที่มีครบกัน ตอบว่า ชั้นแบ่งแจกแยกห้าฐาน เรื่องสังขารต่างกองรับหน้าที่มี กิจการ จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข นิินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง ทั้งแปดอย่างใจไม่หันไปพัวพัน เพราะว่ารูปขันธ์ก็ทำแก้ไขมิได้เว้น นามก็มีได้พักเหมือนจักรยนต์ เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา เรื่องดีพาเพลินเพลินเจริญใจ เรื่องชั่ว ชุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ส่องใส นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไปโทษใคร อยากรไม่แก้ ไม่ตายได้หรือคน เป็นของพันวิสัยจะได้เซย เช่น ไม่อยากให้อจิตเที่ยวคิดรู้ อยากรให้อยู่เป็นหนึ่ง หวังพึงเฉย จิตเป็นของผันแปรไม่แนเลย สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว

ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์ ใจนั้นก็ขาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถึ ไม่ฝ่ฝืนธรรมดาตามเป็นจริง จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน ดีชั่ว ต้องดับเลื่อนลับไป ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย ใจไม่เที่ยงของใจไหววิบวับ สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่ง เล็กบังใหญ่รู้ไม่ทัน ขันธ์บังธรรมมิดผิดที่นี้ มั่วดูขันธ์ธรรมไม่เห็นเป็นธูลีไป ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์ นั้นไม่แล

ถามว่า มีไม่มี ไม่มีมี นี้คืออะไร ที่นี้ติดหมดคิดแก้ไขไม่ไหว เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรดแปลโปรดแก้เกิด ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล แล้วดับไม่มีชัดใช่สัตว์คน นี้ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง ข้อปลายไม่มีมี นี้เป็น ธรรม ที่ถ้าลึกลึใครพบจบประสงค์ ไม่มีสังขารมีธรรมที่มั่นคง นั้นแลองค์ธรรมเอกวิเวกจริง

ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผัน เลิศภพสงบยิ่ง เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง ระวังบึงเงียบสงัดซัด กับใจ ใจก็สร้างจากเมหาหยาเราร้อน ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย เรื่องพัวพันขันธ์ห้าซาสิ้นไป เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิชหวง ร้อนทั้งปวงก็หายหมดตั้งใจ

เชิญโปรดชี้แจงอย่างหนทางใจ สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม แก้วว่า สมุทัยกว้างใหญ่นัก ย่อลงก็คือความรักบีบใจอาลัยชั้น ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร เป็นเลิศกันสมุทัยมิได้มี

จงจำไว้อย่างนี้วิถีจิต ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปนปี ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิจติดยินดี ใจตกที่สมุทัยอาลัยตัว ว่าอย่างย่อ ทุกข์กับธรรมประจำจิต เอาจนคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว สร้างจากเครื่องมัวคือสมุทัยไปที่ดี รู้เท่านี้ก็คลายหายร้อน พอพักผ่อนเสาะแสวงหาทางหนี จิตรู้ธรรมลึมหิตที่ติดรูปดี ใจรู้ธรรมที่เป็นสุขชั้นทุกข์แท้แน่ประจำ ธรรมคงธรรม ชั้นคงชั้นคงเท่านั้น

และคำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน หมายถึงถอนจากผิดที่ติดแท้ แต่ส่วนสังขารชั้นปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้ เพราะต้องแก้ไขตายไม่วายวัน จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศ จิตก็ถอนจากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสง ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง เห็นธรรมแจ้งถอนผิดหมดพิชใจ

จิตเห็นธรรมดีล้นที่พ้นผิด พบปะธรรมเปลื้องเครื่องกระสัน มีสติอยู่ในตัวไม่พัวพัน เรื่องรักชั้นขาดสิ้นหายยินดี สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย เมื่อไม่ห้ามกลับไม่ฟุ้งพันยุ่งไป ฟุ้งรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขึ้นจริง ตอบว่า บาปเกิดได้เพราะไม่รู้ ถ้าปิดประตูเขลาได้สบายยิ่ง ชั่วทั้งปวงเจียบหายไม่ไหวติง ชั้นทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามีตเขลาเหมือนเข้าถ้ำ อยากรู้เห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย เลยเพลินเชยชมจำทำมานาน ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น จึงหลงเล่นชั้นห้าน่าสงสาร ให้อยกตัวรอดพ้นประมาณ เทียบระรานติคนอื่นเป็นพื้นไปไม่เป็นผล เทียบดูโทษคนอื่นนั้นขึ้นใจเหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม ใครผิดถูกติชั่วก็ตัวเขา ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม อย่าให้อกุศลวนมาตอม ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี เป็นราศียึดชั้นที่มั่นหมายยึดชั้นต้องร้อนแท้เพราะแก้ตาย เลยซ้ำร้ายกิเลสกลุ่มเข้ารุมกวณ เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์ ทั้งกลัวนักหนักจิตคิดโหยหวน ข้าอาภรณ์กามห้าก็มาชวน ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ ไป เพราะยึดชั้นทั้งห้าว่าของตน จึงไม่พ้นทุกข์ภัยไปได้না

ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าซาเฉย ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงรำไปให้ใจเคย คงได้เชยชมธรรมะอันเอกวิเวก จิต ไม่เที่ยงนั้นหมายใจไหวจากจำ เห็นแล้วซ้ำ ๆ ดูอยู่ที่ไหว พออาภรณ์นอกดัดประจักษ์ไปหมดปรากฏธรรม เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต จิตนั้นไม่ติดคู่ จริงเท่านี้หมดประตู รู้ไม่รู้ อย่างนี้วิถีใจ รู้เท่าที่ไม่เที่ยง จิตต้นพันริเริ่ม คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้ รู้ต้นจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที คำที่ว่ามิดนั้นเพราะจิตคิดหวังดี จิตหวังนี้ปลายจิตคิดออกไป จิตต้นดีเมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย เห็นธรรมะอันเลิศล้ำโลกา เรื่องคิดค้นวุ่นหามาแต่ก่อน ก็เลิกถอนเปลื้องปลดได้หมดสิ้น ยังมีทุกข์ต้องหลบนอนกับกินไปตามเรื่องใจเชื่องชิตต้นจิตคิดไม่ครวญ

ธรรมดาของจิตก็ต้องคิดนึก พอรู้สึกจิตต้นพันโหยหวน เจียบสัจจากเรื่องเครื่องรบกวน ธรรมดา
สังขารปรากฏหมดด้วยกัน เสื่อมทั้งนั้นคงที่ไม่มีเลย ระวังใจเมื่อจำทำละเอียด มักจะเบียดให้จิตไปติด
เฉย ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย เมื่อถึงเอ่ยหากรู้เองเพลงของใจ เหมือนดั่งมายาที่หลอกลวง ท่านว่า
วิปัสสนูปกิเลส จำแลงเพศเหมือนดังจริงที่แท้ไม่ใช่จริง รู้ขึ้นเองหมายนามว่าความเห็น ไม่ใช่เช่นฟัง
เข้าใจขั้นได้ถ้าม ทั้งตริกตรองแยกแยะแยะรูปนาม ก็ใช้ความเห็นเองจงเล็งดู

รู้ขึ้นเองใช้เพลงคิด รู้ต้นจิต จิตต้นพันโหยหวน ต้นจิตรู้ตัวแน่ว่าสังขารเรื่องแปรปรวน
ใช้กระบวนการไปดูหรือรู้อะไร รู้เพราะหมายคู่ก็ไม่ใช่ จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว จิตรู้ไหว ๆ ก็จิต
ติดกันไป แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน จิตเป็นสองอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน ไม่เที่ยงนั้น
ก็ตัวเองไปเล็งใคร ใจรู้เสื่อมของตัวก็พันมัวมืด ใจก็จิตสิ้นรสหมดสงสัย ขาดค้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอก
ใน ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก เรื่องใจอยากก็หยุดได้หายหวนโหย
พันหนักใจทั้งหลายโอตโอย เหมือนฝนโปรยใจ ใจเย็นเห็นด้วยใจ ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน

รู้จิตต้นปัจจุบันพันห้วนไหว ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย ต้องดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง อยู่เจียบ ๆ
ต้นจิตไม่คิดอ่าน ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง ไม่ต้องวุ่นต้องวាយหายระวัง นอนหรือนั่งนึกพันอยู่
ต้นจิต ท่านชี้มรรคฟังหลักแหลม ช่างต่อแต่กว้างขวางสว่างไสว ยังอีกอย่างทางใจไม่หลดสมุทัย
ของจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่า สมุทัยคืออาลัยรัก เพลินยิ่งนักทำภาพใหม่ไม่หมายหนี ว่าอย่างต่ำถามคุณห้าเป็นราศี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยมาน ถ้าจะจับตามวิธีมีในจิต ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร เพลินทั้งปวงเคยมา
เสียช้านาน กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิตไปในส่วนที่ผิด ก็เลยแตกกิ่งก้านพุ่มชานใหญ่ เทียวเพลินไป
ในผิดไม่คิดเงิน สิ่งได้ชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน เพลินจนเกินลิมตัวไม่กลัวภัย เพลินดูโทษคนอื่น
ตื่นด้วยชั่ว โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร ไม่ทำให้เรตกนรกเลย

โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก ส่งวิบากไปตกนรกแสนสาหัส หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย
เว้นเสียซึ่งโทษนั้น คงได้เขยชมสุขพันทุกข์ภัย เมื่อเห็นโทษตนชดริบตัดทิ้ง ทำอ้อยอิงคิดมากจากไม่ได้
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง ดีแลไม่ดีนี้เป็นพิษของจิตนึก เหมือน
ใช้หนักถูกต้องของแสงลง กำเรบโรคด้วยพิษผิดสำแลง ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม

ความอยากดีมีมากมักลากจิต ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเต็ม ผิดยิ่ง
เพิ่มรำไปไกลจากธรรม ที่จริงชี้สมุทัยนี้ใจฉันทระม ฟังเนื้อความไปข้างทางยุ่งยิง เมื่อชี้มรรคฟังใจ
ไม่ไหวติง ระวังบึงใจสงบจบกันที่

อันนี้ชื่อว่า ชันระวิมุตติสะมังคีธรรมะประจำอยู่กับที่ ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา สภาวะธรรม
ที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น และไม่มีเรื่องจะแฉะเวียน สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านั้น

ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด
พระภริทัตโต (หมั่น*) วัดสระปทุมวัน เป็นผู้แต่ง

เรื่องที่ ๑ **ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรม** คำสอนเรื่องนี้อาจถือได้ว่าเป็นคำสอนชุดแรกของท่าน พระอาจารย์มั่น เพราะท่านเรียบเรียงขึ้นในช่วงเวลาที่ท่านจำพรรษาอยู่ ณ วัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ ซึ่งเป็นช่วงแรก ๆ ของชีวิตท่าน การเขียนมีลักษณะเป็นทำนองร่ายกลาย ๆ เพราะไม่ได้ถือเป็น กฎเกณฑ์เคร่งครัดนัก เพียงแต่เขียนให้มีคำคล้องจองกัน ซึ่งอาจทำให้น่าอ่านและให้ง่ายต่อการจำ สำหรับผู้สนใจ เนื้อหาเป็นการอธิบายเรื่องทุกข์และสาเหตุของทุกข์ โดยมีชั้น ๕ เป็นเนื้อหา และดำเนินเรื่องเป็นทำนองคำถามและคำตอบ รวม ๙ ประเด็น หรือ คำถาม-คำตอบ ๙ ชุด มีสาระสำคัญดังนี้

๑. ถามว่า **ชั้น ๕ ใครพ้น ใครเกี่ยวพัน ใครหลง** ตอบว่า **ใจพ้น ใจเกี่ยวพัน ใจหลง** ไปตาม **สัญญา**

๒. ถามว่า **ใครตาย ใครต่อ ใครเวียน** ตอบว่า **สังขารตาย สัญญาพาให้ต่อพาให้เวียน**

๓. ถามว่า **ใครกำหนดหมายให้เป็นธรรม** (คือเรื่องต่าง ๆ) ตอบว่า **ใจกำหนดหมายสัญญาให้เป็นดี เป็นชั่ว**

๔. ถามว่า **กินภพ ภพไม่เที่ยวกินคืออะไร** ตอบว่า **สิ้นอยาก**

๕. ถามว่า **สระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำคืออะไร** ตอบว่า **ธรรมสิ้นอยากคือใจที่รู้จัก**

๖. ถามว่า **น้ำขึ้นลงตรงสัจจะ** (คือความเป็นจริง) หรือ (เปรียบสังขารกับน้ำ) ตอบว่า **สังขารแปรเปลี่ยนไปตามธรรมดาของมัน แก้ไขไม่ได้ ผู้รู้จักจึงไม่ติดในสังขาร**

๗. ถามว่า **ห้าหน้าที่มีครบกันหรือ** (หมายถึง) **หน้าที่ของชั้น ๕** ตอบว่า **ชั้น ๕ ต่างมีหน้าที่แยกจากกัน** กงรูปทำหน้าที่ของรูป กงนามทำหน้าที่ของนาม **ถ้ารู้ธรรมดาของชั้น ๕ ตามจริง ใจก็ชาวสะอาดหมดมลทิน ถ้ารู้ไม่ทันก็เหมือนเล็กบังใหญ่ ชั้นบังธรรม**

๘. ถามว่า **มีไม่มี ไม่มีมี คืออะไร** ตอบว่า (๑) **สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นทั้งเหตุและผล และ (๒) ทั้งเหตุและผลนั้นก็ดับไปไม่ปรากฏว่ามีคนมีสัตว์ ข้อความ (๑) นั้น คือ ความหมายของคำว่า (สิ่งที่เราคิดว่า) มี (นั่นหากรู้จริงแล้วมัน) ไม่มีข้อความ (๒) คือความหมายของคำว่า (สิ่งที่ไม่เคยคิดว่า) ไม่มี (นั่นหากรู้จริงแล้ว ก็จะรู้ว่ามัน) มี**

๙. ถามว่า **สมุทัย (คือเหตุเกิดทุกข์) คืออะไร** ตอบว่า **คือความอาลัยรัก อย่างต่ำคืออาลัยในกามคุณ ๕ อย่างสูงคืออาลัยในฉน**

---

* “หมั่น” เป็นการเขียนตามภาษาสำเนียงภาคอีสาน แปลว่า มั่นคง เหนียวแน่น พากเพียร บากบั่น มุมานะ สำเนียงภาคกลางใช้คำว่า “มัน”

สรุปคือขั้น ๕ เป็นที่มาของความอาลัยรัก ความอาลัยรักในขั้น ๕ คือ สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) การจะละสมุทัย คือความอาลัยรักในขั้น ๕ ได้ ต้องรู้จักขั้น ๕ ตามจริง เมื่อรู้ขั้น ๕ ตามจริง ใจก็พ้น ไม่เกี่ยวพัน ไม่หลงไปตามสัญญา แต่บางที่แม้ไม่อาลัยในขั้น ๕ แต่ไปอาลัยคือยึดติดในความดีที่เรียกว่า ออยากดี เมื่ออยากดีไม่หยุดก็ไม่เห็นแจ้งในธรรม

คำสอนเรื่อง ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรมนี้ ท่านพระอาจารย์มั่น เรียบเรียงในลักษณะเป็นคำประพันธ์ จึงไพเราะด้วยถ้อยคำสำนวน แต่ออยากแก่การเข้าใจของผู้ที่ไม่มีพื้นฐานทางธรรมพอสมควร เพราะท่านใช้คำน้อยแต่กินความมาก ใช้คำสั้นแต่มีเนื้อหาความยาวพิสดาร ที่สำคัญเป็นการพยายามอธิบายผลเชิงปฏิบัติที่ท่านประสบมาด้วยตนเอง ซึ่งยากแก่ผู้ไม่เคยปฏิบัติจะเข้าใจ ผลงานชิ้นนี้แม้จะมีเนื้อหาสั้น ๆ แต่ถ้าค่อยอ่านค่อยพิจารณาก็จะได้รับความซาบซึ้งในธรรมรสเป็นอย่างยิ่ง

เอกสาร

อริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส), พระ. **ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์และธรรมบรรยาย ของ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ.** โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ. ๒๕๓๖ : ๓๑-๕๘.

Khandha Vimutti and Samangidhamma

*this book is a gift of dhamma
and printed for free distribution only!*

**THIS BOOK MUST BE GIVEN AWAY FREE
AND MUST NOT BE SOLD**

Copyright 2004 ©

by the Forest Monastery of Baan Taad

This book is a free gift of Dhamma, and may not be offered for sale, for as the Venerable Acharn Mahà Bua Ñàṇasampanno has said, “Dhamma has a value beyond all wealth and should not be sold like goods in a market place.”

Reproduction of this book, in whole or in part, by any means, for sale or material gain is prohibited. Permission to reprint in whole or in part for free distribution as a gift of Dhamma, however, is hereby granted, and no further permission need be obtained. However to electronically reproduce or distribute this book, permission must be obtained first.

Inquiries may be addressed to:

The editors at Wat Pa Baan Taad
luangtabooks@gmail.com

Khandha Vimutti and Samangidhamma

by

Phra Būridatta (Mun)

Forest Dhamma of Wat Pa Baan Taad

Introduction

While Ven. Ācariya Mun was staying in Wat Sapatumwan in Bangkok in the year 1930 approximately, he composed the booklet “*Khandavimutti and Samangidhamma.*” This booklet is written in Thai in a semi-poetical form and it displays the teaching of the Buddha in an unusual but refreshing way.

Both at the beginning and at the end the author points out that this is a teaching by way of wisdom. There is little about *samādhi* or *jhāna* in this booklet and it may rightly be called a wisdom teaching.

I have translated an English version with many corrections and “re-thinks” and I believe that this translation follows the intended meaning of the author. I have made no attempt to follow the poetical manner of the original text for I don’t claim to have any special ability as a poet. So I have tried to present the meaning that the author intended in a prose form, but I’m afraid that I may in due course see more hidden and deeper meanings in this text.

I have heard that there are some people who dispute that this was written by Achariya Mun the well known and great teacher. They say that there was another Acharn Mun in the same Wat at the same time. It is possible that this may be true, but the text which was written at that time by hand was quite clearly signed with the name “Phra Būridatta (Mun) Wat Srapratumwan the Author”. It seems hardly likely. that two Bhikkhus should have this unusual name at the same place and time.

Ajahn Paññāvaḍḍho

Wat Pa Baan Taad

11th of July 2003

Khandha Vimutti and Samangidhamma

Namatthu Sugatassa Panca Dhammakhandhani

I humbly bow down and raise my hands in praise of the Venerable Sugata, the Supreme teacher, the *Sakya Muni*, the Supremely self enlightened Lord Buddha – and of the Venerable Nine *Navalokuttara* Dhammas, and the *Ariya Sangha Savaka*.

Here I will speak of the Dhamma khandhas in brief by way of satipaṇṇā.

There was once a man who loved himself and whose thoughts were fearful of suffering. Wanting happiness and freedom from fear and danger he wandered about. He said that “wherever *sukha* is, there I want to go,” but he wandered about for a long time. His character was such that he loved himself and was very afraid of death, and he truly wanted to get free from old age and death.

One day he came to know the truth and abandoned *samudaya* (the cause of suffering) and all the many “*saṅkhāra*”. He then came to a cave of joy where *sukha* did not disappear and the cave was like unto his physical body.

He gazed all round this cave with joy, *dukkha* collapsed and he was completely at ease. He knew in himself that his former fear had diminished and he looked back and forth as though there was a hill in front of him. Should he go and tell his former friends all about it? He feared that they would reckon he was mad. To put up with living alone and finding out about the way of calm, which means stopping the process of thinking and not associating with others, this is better than wandering about in an unseemly, boastful manner. For one would soon receive flattery and blame which would just create disturbance and trouble.

There was another good man, afraid of death and full of apprehension who came searching and he spoke frankly and made one feel sympathy for him. He asked saying “you have done a lot of striving and put forward much effort, in all this time have you seen the true Dhamma which the heart longs for, or not?”

Eh! How does he know my mind?

That good man wanted to stay with him as his follower, so he said “Good good.¹ I give you my blessing and I will show you the way to a mountain cave of happiness where there is no *dukkha*. In other words, *kāyagatasati bhāvanā*. Enjoy

---

¹ This would seem to refer to the first man, above.

it and admire it to cool your heart and it will cure all your trouble and turbulence. It is the path of the *ariyavamsa*. But whether you go along it or not, I am not going to force you nor speak deceptively in fun, for what I say will be the truth.”

Then he gave him some riddles to answer and the first riddle was:

What is “rawerng²”?

He gave the answer. Runs fast! Which means that the nature of *viññāṇa* (consciousness) is to be quick, going in a line following a train of thought. *Saññā* (memory) acts immediately without doubt or hesitation and the heart which dwells inside runs back and forth. *Saññā*³ which is strongly attached to external things deceives the citta, making it restless and distracted, wandering afar searching. It deceives one that those things are true when in fact they are like magical conjuring tricks.

Question 2. Who gets totally free from all five khandhas?

Answer: The heart of course! It gets free and dwells alone. Not being caught up, attached or involved in anything and having done away with the poison of possessive attachment, it is finished with delusion and dwells one and alone. Then the deceits of *saññā* can no longer cause delusion.

Question 3. In that which is called death, who are they that die and where?

Answer: The *saṅkhāra* are the ones that die, destroying the results of kamma..

Question 4 What is it that makes one go on revolving in the round of saṃsāra?

Answer: The tricks of *saññā* lead one to go on whirling about. Trusting *saññā*, and wrongly thinking gladly of going from this realm of existence to another realm and so going round and round, the citta being completely forgotten and memory of it being shut out entirely so that even by striving to find Dhamma one doesn't see it.

Question 5 Who defines and who determines what are dhammas?

Answer: The heart defines and the heart determines them by going to the lord, their chief- *saññā* – and no other. For it thinks that this is good, grasps evil and forces one to be attached to love and hate.

---

² Not a Thai word, in Cambodian it means “to whirl around”.

³ *Saññā* : memory and all its functions.

Question 6 Eat once then no more searching to eat?

Answer: This is the end of wanting to look and know and there is no further concern to see what the future holds for what was disorderly has been cured. The heart then sits unmoving on its throne and all longing has been dispersed.

Question 7 The four sided pond brimful of water?

Answer: Dhamma is the end of desires coming from doubt, clean and free from blemish and there is no fear or danger. In this, *saññā* is extracted and *saṅkhāra khandha* causes no trouble, so the heart is full and overflowing without any lack. All is quiet and still in the *citta* and there are no doleful thoughts. This is something one should admire and be glad about at all times. For even if one has been in contact with the ten thousand heavens, it is not the equal of knowing the truth, discarding the *saṅkhāra* and the ending of desire, which are really valuable and important.

Then memory remains just memory without getting in the way and the heart is not obsessed with anything, its struggles having come to an end. It is as if one were looking at the image of ones face in a mirror, but without any thought associated with *saññā*, because *saññā* is the same kind of thing as that image.

Don't be seduced by the attractions of the world (*saṅkhāra* things) for the heart moves and takes hold of the heart that is not free. It moves enough for one to know for sure that this has happened because of the change that takes place. This heart is the impermanence of the heart and it must know the five *khandhas* in their different types when the *citta* changes.

Before I understood this, I was deluded, believing that *saññā* was the heart and that there was an inside and an outside. Now my heart is the chief and it doesn't expect any support from one or any *saññā* for it is not possessive. In all things, whether they arise or cease I have no need to be possessive nor to guard against the group called *saññā*. It is like going up to the top of a very high mountain and looking at the world below and seeing all living beings.

A note of explanation: Being extremely high and seeing ones own story from the beginning right up to the present is the whole path (*magga*), like a stairway.⁴

---

⁴ The section in brackets [...] was overwritten in the original text, whether by way of changing it or deleting it is uncertain. It is also rather difficult to decipher what has been written.

Question 8. Does the water rise and fall in accordance with that state of truth (saccanga).

Answer: One cannot rectify the changes that take place in the *saṅkhāra*. In the normal way, kamma which has been made has no intentional malice against anyone. But trying to push it away or hold on to it is stupid and a form of evil in the citta. One must not think of going against the normal nature of things (*sabhāva*) which are in themselves true. If good and evil, which arise in various circumstances have been discarded from oneself and are not entangled with one's *saṅkhāra*, one is cool and peaceful. But when one knows the truth one is bound to throw out the *saṅkhāra*, which are always changing about. For having seen them and become wearied of them one can let go of them easily and there is no need to force this. Then the natural state is a peaceful heart which no longer accepts their reality.

Question 9 The five duties, are they complete?

Answer: The *khandhas* are divided up into five (sense) bases in the *saṅkhāra* and each group has its duty which is its business and it cannot take on any other work, being fully loaded already. They cannot accept even the highest blessings and praise which make for happiness, nor blame of the of the worst kind in which one loses everything. Altogether they accord with their true natural state and in all eight⁵ kinds, the heart does not turn and become involved with them because *rūpa khandha* cannot avoid old age and illness. But the *nāma-khandhas* get no rest, like an engine, because they receive the results of the kamma that has been done. Good things make them glad and gain heart, bad things disturb and agitate the heart and create incessant thought, like a fire burning in the *citta* which is tarnished and dull. Thoughts arise of themselves of love and anger – but who's to blame? Wanting never to grow old or die – but can anyone do this? Such things are just not possible and all one has are vain wishes, like not wanting to let the citta wander about getting to know things,

but wanting it to remain as “one” in the hope of making a refuge of impassivity. But the *citta* is by nature changeable and never fixed and unmoving, although *saññā* can sometimes remain for a while.

---

⁵ Eight kinds: refers to the 8 *lokadhammas*:- Gain, loss. Honour, dishonour. Happiness, misery. Praise, blame.

If one can ‘know into’⁶ the normal state of all five *khandhas*, the heart will be bright and clean and free from all blemish – this is the end of the story. So if one can know in this way it is very good, because one sees truly and draws away, free – which is the end of the way. Then one doesn’t oppose what is natural and one accords with the truth and whether one is rich or poor, all things and possessions both external or internal and good or evil must cease, fade away and be forgotten. One cannot grasp anything in the way the heart intends, for the heart is the instability of the heart and it moves restlessly, but one can watch it and catch onto it and know it, and this brings great contentment. The small obscures the large and knowing does not penetrate and in this way the *khandhas* totally obscure Dhamma. Looking at the *khandhas* in dullness one doesn’t see Dhamma for the dust⁷. As for Dhamma being greater than the *khandhas* – that’s not seen. seen.

Question 10. Have – have not, not have – have. What is that?

Answer:⁸ Here I am stuck and I cannot think of any way to answer. Please point out the meaning of it to me clearly and the answer of this riddle.

The answer: Wherever there is birth or coming into being there is that which “has existence” in various ways in accordance with laws of cause and effect. Then it ceases and “has not”. Thus it is obvious that animals and people accord with the first part of the question: “have – not have”.

The latter part of the question, “not have – have”, is Dhamma which is deep and profound and whoever gets there has reached the goal. This “has not” *sankhāra*, and “has” Dhamma which is firm and stable. There! That’s it! The single Dhamma – true solitude. Dhamma which is “The One”, unchanging, beyond birth in all realms, the supreme calm. Then if there is any emotional disturbance of the heart, it’s not accepted and is thrown out, quenched, quiet, still and clear to the heart. The heart then withdraws from all addiction and is cured of all passion and all wanting is completely uprooted dispersing all doubt.

As for being entangled with the five *khandhas*, this dies away and draws to a close, and that which had made one whirl about in the three realms of the universe is broken and destroyed. Then even the greatest desires are thrown out and fall

---

⁶ Ruuthao - “to penetrate and know” – to be up to or on to. As in, “I knew what he was up to”

⁷ Dust – as the Lord Buddha said “There are few who have little dust in their eyes to see Dhamma.”

⁸ From here on the questioner and the questioned change places. The pupil now asks the questions and the teacher answers.

away. Love ceases and is completely cured ending the poison of possessiveness and all troubles are cured and cease as the heart would wish.

Questioner. Please point out other different ways of the heart which are “samudaya” (the cause of suffering) of the citta, which are against Dhamma.

Answer: *Samudaya*, the cause of suffering is very extensive. But bringing it down to its essentials, it is love that forces the heart to long for the *khandas*. If *Dhamma* had stayed eternally with the *citta*, separate and apart, *samudaya*, the cause of suffering, could never have been. You must keep this in mind concerning the way of the *citta* and there is no need to go whirling around incessantly thinking until you go mad. For in whoever the *Dhamma* does not dwell unshakeably and gladly attached, his heart falls into *samudaya*, the cause of suffering, longing for a body. To put it briefly, *dukkha* and *Dhamma* are constantly in the *citta*. Take this in (and work on it) until you have sought out and experienced the truth of it for yourself. Then you will be entirely cool and peaceful and however much *sukha* or *dukkha* you have you will not be afraid. Doleful things, which means *samudaya*, the cause of suffering will steadily diminish and will go towards what is good. If you get the meaning⁹ of this you will be close to curing your troubles, enough for you to get some rest and respite to search out and find the path of escape.

The *citta* which knows *Dhamma* forgets the *citta* which is attached to “dust,” and the heart always knows the *Dhamma* which is *sukha* and the *khandhas* which are truly *dukkha*. *Dhamma* is bound to be *Dhamma* and the *khandhas* are bound to be the *khandhas* that’s all, and what is called “cool peace the dispersal of troubles”, means the withdrawal of the *citta* from the wrong way to which it is firmly attached. But as for the *sankhara khandhas*, they are void of *sukha* and are truly *dukkha*, because they are bound to grow old, be sick, and die one day inevitably.

If the *citta* knows the supreme *Dhamma*, the *citta* withdraws from wrong things which cause depression and harm, bad things which are severe and serious faults of the heart. Seeing *Dhamma* displayed clearly extracts all of these things which are bad and which poison the heart. Then the *citta* sees *Dhamma* in abundance which is free from fault. When one meets the *Dhamma* which strips off all agents of lust, one has *sati*, one is not involved, one’s love for the *khandhas* is destroyed and all pleasure in them ends. This is the end of all “dust” and the end of anxiety

---

⁹ Ruuthao – see footnote No. 6 on page 12

and concern. So then, if one wants to think there's no reason why one shouldn't do so according to one's natural inclinations.

Questioner. When one doesn't prevent returning, one doesn't listen and turbulence and trouble are free to go on, should one be able to know that evil has arisen? Because in truth it has.

Answer: Evil can arise because of ignorance. If one can close the door against stupidity it will be very peaceful and evil of all kinds will disappear. One can't put up with it, so throw it out!

The *khandhas* in all things incline to *dukkha* and never to *sukha*. Formerly I was dull and stupid, as though I had gone into a dark cave. Wanting to see Dhamma took hold of my heart but without any real purpose. I took hold of memory assuming that it was the heart, until I became addicted and obsessed in admiring memory and fondling it. I did it for a long time and this false use of memory blinded me and wouldn't let me see. So I went astray playing with the five *khandhas* – it was pitiable – raising myself up to boast that I was free. I went about bullying and criticising others who were my friends, which was quite useless. Going around looking at the faults of others is what arose in my heart. Like making a fire to burn myself which was bound to make me dull and dirty. For whoever is right or wrong and good or evil is so for themselves alone, but as for one's own heart, one must try to be guarded and set up carefulness. Don't let evil things come and whirl around in you. You should be endowed with merit and right action which bring contentment. Then if one sees others do evil things, oneself remains good.

It is the defilements (*ragi*) which seize the *khandhas* with firm intention and having grasped them one is bound to be really troubled because of old age and death. Repeatedly the evil *kilesas* hot and steamy gather and enter, stirring up trouble, full of love and anger, obviously blameworthy things, together with strong fear, a heavy heart and tormenting thoughts. Time after time the five¹⁰ objects of desire come enticingly, making displays of all kinds of things to show their power because one has grasped the five *khandhas* as one's own. Then it is hardly possible for one to get free from *dukkha* and danger.

If you already know your own faults then don't waste time. Look at the characteristics of the *saṅkhāra*, which are always impermanent and get used to this.

---

¹⁰ The Five objects: probably refers to the 5 sense objects.

You will then probably come to admire the Dhamma that is the single and solitary *citta*. That “impermanence” refers to the heart which is disturbed by memory. When seen, keep on looking at it and stay with it as it changes. Then as soon as all external objects (*ārammaṇa*) die away Dhamma appears and as soon as Dhamma is seen the disturbance of the *citta* disappears. That *citta* is not attached to anything else and this much truth is the end of the “door”¹¹.

Whether one knows the method of the heart in this way, or not, if one “penetrates and knows”¹² impermanence, the first free *citta* arises. This is probably the original *citta* which is truly unchanging and knowing the original *citta* frees one from all falsehood without doubt.

But if one goes outward at the end of that *citta* it is immediately wrong. What is called darkness is because of the *citta* thinking possessively of good and this possessive *citta* is at the end of the *citta* which thinks outwardly.

The first *citta* is good when Dhamma appears and doubt disappears. Then there is the seeing of Dhamma which is excellent and above all worlds. As for one's previous thinking, searching and whirling around seeking, it all stops, stripped bare and one has reached the end.

But one still has dukkha in that one must lie down and sleep and eat food and do whatever is necessary. But the heart is tamed and close to the original *citta* and in thinking it does not go searching. It is natural for the *citta* that it must think, but as soon as it feels the first free *citta* in distress it withdraws into silence and stillness away from that disturbance which is causing trouble. It is also normal for the *saṅkhāra* to arise, but they also disappear in a similar way, in fact all such things steadily diminish until none of them are left.”

Beware of the heart when memory becomes subtle for it's likely to force the *citta* to be attached to passivity. The heart is the impermanence of the heart, look at this and see it all the time until you get used to it. When you reach the culmination of it if you know in yourself the “music” of the heart – which is just like magical tricks that the Lord called “*vipassanupakilesa*,”¹³ transformations of state, which are false even though they appear to be true – knowing arises by itself and it is given the name of “seeing”. But it's not like hearing and understanding at the level of asking questions, and thinking over, pondering and analysing *rūpa-nāma* are also

---

¹¹ “Door”, probably refers to “shutting the door” at the start of this question.

¹² Ruuthao – see footnote No. 6 on page 12

¹³ Vipassanupakilesa – distracting phenomena which interfere with insight (vipassana).

not seeing for oneself. Knowing spontaneously arises in oneself, but it's not the "music" of thinking which knows the original *citta*, the first *citta* free of torment. The original *citta* knows in itself for certain that the nature of the *saṅkhāra* is that of incessant change. In this, there is no process or manner which goes to look at or know anything, nor is it knowing for the purpose of making a claim. The *citta* probably knows the *citta* itself because of the restless fire¹⁴ and the *citta* knows the restless change and the *citta* is attached to it and cannot get free from it, for in truth they are one and the same thing. This *citta* has dual characteristics which are known as "*saññā* leading it into attachment."

"That impermanence is oneself fixing on another, then the heart knows its own deterioration and freedom is obscured. The heart then becomes insipid and dry and it loses the taste of being free from doubt. Its search into those things which are about one, both externally and internally is broken and all ones aspirations wither and die away. Then anger and love and things which make the heart heavy go forth.

But the desires of the heart can stop, thereby curing the trouble and torment and freeing all heaviness of heart and complaints. Like rain sprinkling over it, the heart is refreshed from the exhaustion of the irritable heart. The heart is cool because it doesn't have to go about with concern for others. Knowing the first *citta* in the present frees one from torment. All good and evil are then of no great concern and they must die away as well as all defilements. Live quietly! The first *citta* is not concerned about the affairs of the *citta*, having ended all thought and concern. There's no need to fuss and be busy, nor to be careful. Just lie down or sit quiet and free and dwell in the original *citta*.

Questioner. You have pointed out the Path (Magga) for me to hear showing the principles sharp and clearly. You are skilled in displaying points with a very broad scope and very brightly. But there is still another aspect of the heart which is not freed from samudaya (the cause of suffering). It would be good if you please point it out in a special way.

Answer: *Samudaya* (the cause of suffering) is the longing of love and if this obsession is very strong it creates births anew which one has no desire to stop and escape from. In the lower levels this means that the five sensual desires are defiled. In the higher levels the Lord pointed to the longing for *jhāna* as being *samudaya*.

---

¹⁴ The restless fire, probably refers to the defilements (*kilesa*).

If then one takes up and acts on the tendencies that are in ones citta, it will be the story of obsessive thinking in *saṅkhāra (khandha)*, being obsessed in everything in the same way as it has been for ages. Then one turns to virtue to develop the *citta*, but in the wrong way so that it often breaks up into wild and distracted thought. Then before long one becoming obsessed in bad ways without realising that they are shameful. Those things that one emotionally likes, one admires and becomes obsessed with them. Obsessed until one forgets oneself with no fear of danger. Obsessed in looking at the faults of others full of evil, but ones own faults one doesn't see! "Why so?" However many faults other people have they don't make oneself fall into hell at all. But ones own faults which are sorry and doleful don't need to be many to bring back vipaka (the results of kamma) for one to fall into the greatest hell. Try to see your own faults all the time so as to make your heart used to giving up those faults. This will probably make you admire sukha which is free from *dukkha* and danger. When you see your own faults clearly you must hurry to cut them off and get rid of them, for it's no use dawdling and thinking about getting rid of them without acting.

In regard to always wanting good without ceasing, this is the basis of *samudaya*, the cause of suffering. It is a great fault and the fear of not being good is very strong. Good and not good are strong poisons in the *citta*. It's like taking the wrong remedy when one has a fever, the disease is made much worse by such things which are harmful. Dhamma doesn't become clear because of wanting good – this is fundamental. If the desire for good is strong it is bound to drag the *citta* about, making it think and wander about in turbulent ways until the heart deteriorates and everything becomes increasingly doleful. This great fault makes one go further and further away from the Dhamma which is true.

Questioner. When you point out samudaya – the cause of suffering here, my heart is afraid and when I hear the underlying essence it tends to be confusing and very involved. But when you point out magga – the path it goes to my heart, I can't hold any more and throw the rest out and withdraw into stillness in the calm heart. That's the end of it.

This is called: "*Khandhavimutti Samangidhamma*" which is always present. It neither goes or comes and is a natural state (*sabhāva dhamma*) which is true and singular and neither moves about restlessly to keep going nor loses its substance and meaning.

*This is the end of the matter – that's all
Whether this is right or wrong
you must use wisdom to think and look and know*

Phra Bhūridatta (Mun),
Wat Srpratumwan.
The Author.

GLOSSARY

Ariyavamsa This word has several meanings, but here it means the 4 classes of people that have gained the paths – which are the path of Sotapanna, Sakadagami, Anagami and Arahant.

Ārammaṇa Foundation or supporting condition, That which supports the mind and mental conditions. In the Thai language it means ‘emotions’.

Bhāvanā Meditation and training in Buddhism.

Citta That fundamental nature of a person which is not within the *khandhas* but greatly influences them and is often referred to as the “heart”. At death, the *khandhas* all break up and dissolve but the *citta* does not depend on anything material and it does not die. The *citta* is where the truth (Dhamma) and the defilements (*Kilesa*) dwell.

Dukkha All that is unpleasant and painful.

Dhamma The ultimate Dhamma is *nibbāna*. The Buddhadhamma is the teaching and codes of conduct of the Buddha. Dhamma can also mean “nature” as in the nature of a dog or of a tiger.

Jhāna Exalted states of meditative absorption.

Kamma Actions of mind, speech or body done with volition, create kamma the result of which arise as “vipaka” when the conditions are right.

Kāyagatasati Contemplation of the body with mindfulness.

Kusala Skilful acts of mind, speech or body which are good and truly beneficial.

Khandha A heap or group, usually referring to the five khandhas as body, feeling, memory, thought/imagination, and consciousness.

Magga The Path. Meaning the 8 fold path and also the paths of attainment leading to *nibbāna*.

Nāma The four mental khandhas: feeling, memory, thought and consciousness.

Navalokuttara The 9 ultimate Dharmas: the 4 paths and the 4 fruitions of the paths and *nibbāna*.

Paññā Wisdom.

Rūpa Form. Usually the physical body as in *rūpa* khandha.

Saṃsāra The universe, both physical and covering all the realms from the hells to the highest Brahma gods.

Saññā Memory.

Sati Mindfulness.

Saṅkhāra Everything which is composed of parts and pieces.

Sabhāva The natural condition and state of anything.

Samudaya The uprising, usually of dukkha. This is the second of the four Noble Truths.

Viññāṇa Consciousness.

Vipāka The result of kamma. See *kamma* above.

ประวัติ หลวงปู่ปัญญา ปัญญาวัฑโฒ หรือ พระปีเตอร์ จอห์น มอร์แกน

หลวงปู่ปัญญา ปัญญาวัฑโฒ หรือ พระปีเตอร์ จอห์น มอร์แกน เป็นพระสาย หลวงปู่มั่น ศิษย์ หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ที่หลวงตาให้คำยกย่องอย่างมาก หลวงปู่ปัญญา ปัญญาวัฑโฒ เป็น พระชาวอังกฤษ มีนามเดิมว่า ปีเตอร์ จอห์น มอร์แกน เป็นพระฝรั่งรูปแรกที่เป็นศิษย์พระกรรมฐานสาย พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต โดยเป็นศิษย์ของ พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) แห่งวัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี อีกทั้งยังเป็นพระอริยเจ้าที่เป็นฝรั่งรูปแรกที่บรรลุนิพพานในประเทศไทย ท่านเป็นผู้ที่ฝึกฝนศึกษาในทางพระพุทธศาสนา ค้นคว้าพระไตรปิฎก ท่องเที่ยวรอนแรมไปหลายประเทศ ที่มีพระพุทธศาสนาหยั่งรากลึก เช่น ประเทศเนปาล ศรีลังกา พม่า เป็นต้น โดยเฉพาะประเทศอินเดีย อันเป็นแผ่นดินต้นแบบ ท่านพยายามศึกษาค้นคว้าวิจัยธรรมเรื่อยมา เมื่อทราบข่าวว่ามีประเทศใดที่มี พระภิกษุบรรลุนิพพานตามคำสั่งสอนของพระสมเด็จสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านก็จะเดินทางไปถวายตัว เป็นลูกศิษย์ทันที เพื่อแสวงหาทางไปพระนิพพาน นอกจากนี้ท่านยังเป็นพระที่มีปฏิปทาทางดงาม มีความเพียรเป็นเลิศ และเป็นผู้แปลหนังสือธรรมะของพ่อแม่ครูบาอาจารย์เป็นภาษาอังกฤษ ทำให้ ชาวต่างประเทศเกิดความศรัทธาเลื่อมใส หันมาให้ความสนใจในพระพุทธศาสนา และเข้ามาศึกษา ปฏิบัติข้อวัตรปฏิบัติตามรอยพระอริยเจ้าในประเทศไทยมากยิ่งขึ้น

ท่านเกิดเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ ตรงกับวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีฉลู ณ ประเทศอินเดีย ในเมืองทองโคลาร์ รัฐโมซัมบิก (ปัจจุบันเรียกว่า การ์นาตากะ) เป็นบุตรของ นายจอห์น วัตคิน มอร์แกน และ นางไวโอเลต แมรี มอร์แกน มีพี่น้องร่วมบิดามารดาด้วยกันทั้งหมด ๓ คน เป็นชาย ๒ คน หญิง ๑ คน ท่านเป็นบุตรคนโต จบการศึกษาระดับปริญญาตรีทางด้านวิศวกรรม ไฟฟ้า จากฟาราเดย์เฮาส์ วิทยาลัยเทคนิคในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ มีอาชีพเป็นวิศวกรไฟฟ้า ท่านใช้ชีวิตเป็นฆราวาสนานอยู่ ๓๐ ปี โดยไม่แต่งงาน เมื่ออายุได้ ๓๐ ปี ด้วยความเลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา ท่านจึงตัดสินใจเข้าพิธีบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อวันที่ ๓๑ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๘ ณ พุทธวิหาร กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (ซึ่งรัฐบาลศรีลังกาได้สร้างไว้) โดยมี พระกปิลวัฑโฒภิกขุ (ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวศรีลังกา แต่อุปสมบทในประเทศไทย) เป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่ออายุได้ ๓๑ ปี พระกปิลวัฑโฒภิกขุ พระอุปัชฌาย์ของท่าน ได้พาท่านเข้ามาในประเทศไทย แล้วได้เข้าพิธีอุปสมบท เป็นพระภิกษุในคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย เมื่อวันที่ ๒๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ โดยมี พระมงคลเทพมุนี (หลวงพ่อดจฺจนฺตโร) วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านได้ถวายตัวเป็นศิษย์ และได้ศึกษาวิชาธรรมกายอยู่กับหลวงพ่อดจฺจนฺตโรหนึ่งจนเป็นที่กระจ่าง จากนั้นท่านได้เดินทางกลับประเทศอังกฤษ พักจำพรรษาอยู่ ณ พุทธวิหาร กรุงลอนดอน เป็นเวลา ๕ ปี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้กลับมาประเทศไทยอีกครั้ง แต่พักจำพรรษาอยู่ ณ วัดชลประทาน

รังสฤษดิ์ อำเภอบางเกร็ง จังหวัดนนทบุรี ในความดูแลของหลวงพ่อบุญญา นันทภิกขุ เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๖ ท่านได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาข้อวัตรปฏิบัติในสำนักวัดป่าบ้านตาด อำเภอมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นครั้งแรก ในความดูแลของหลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน ท่านได้เกิดความเลื่อมใสในมรรคปฏิบัติอย่างยิ่ง มองเห็นช่องทางที่จะหลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ จึงได้ถวายตัวเป็นศิษย์และอยู่จำพรรษาเรื่อยมา จนกระทั่งอายุได้ ๓๙ ปี ท่านได้เข้าพิธีอุปสมบทเป็นครั้งที่ ๒ ในคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยพิธีการอุปสมบทเข้าโดยไม่ต้องลาสิกขาเป็นฆราวาส ก่อน เมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๘ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร โดยมี **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญสุข สุวฑฺฒโน)** สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ **พระสาสนโสภณ** เป็นพระอุปัชฌาย์ **พระญาณวโรดม (สนธิ กิจจกาโร)** เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ **พระเทพญาณกวี** เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และ **พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน)** เป็นพระอนุสาวนาจารย์ ได้รับฉายาว่า **ปัญญาวฑฺฒโ** ซึ่งแปลว่า **ผู้เจริญด้วยปัญญา** ฉะนั้น ครูบาอาจารย์และลูกศิษย์ลูกหาทั่วประเทศจึงเรียกท่านสั้น ๆ ว่า **ปัญญา** ตั้งแต่นั้นมา (ท่านอุปสมบทพร้อมกับ **พระอาจารย์เชอริ อภิเจโต** วัดป่าบ้านตาด)

หลวงปู่ปัญญา ปัญญาวฑฺฒโ อดีตครองเจ้าอาวาสวัดป่าบ้านตาด ท่านมีอุปนิสัยที่สุขุม ละเอียด ละเอียด เป็นกันเอง สนทนาธรรมรสกลมกล่อม หนักในทางโยนิโสมนสิการ ไหวพริบดี เป็นที่ไว้วางใจของ หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน เป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นผู้ที่มีความเพียรสม่ำเสมอ อิริยาบถสมาธิภาวนาที่ท่านนิยมมากที่สุดก็คือ การเดินจงกรม วันหนึ่ง ๆ ในชีวิตนักบวชผู้ปฏิบัติพรหมจรรย์ของท่านผ่านไปด้วยการเดินจงกรม ไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้า ท่านจึงได้รับการยกย่องจาก หลวงตามหาบัวว่า **“สุขุม ฉลาด ไม่มีที่ติต้องติ บรรลุธรรมในปีพุทธศักราช ๒๕๔๐”**

พระธรรมเทศนาโดย หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน บางตอนเมื่อค่ำวันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ณ สวนแสงธรรม เขตบางแค กรุงเทพมหานคร ท่านได้กล่าวถึง หลวงปู่ปัญญา ปัญญาวฑฺฒโ ไว้ว่า **“...ท่านปัญญาทำประโยชน์ให้วัดนี้มาก ท่านปัญญาเป็นพระชาวอังกฤษ ขอมมาอยู่ที่วัดถึง ๕ ครั้ง ครั้งที่ ๕ เราถึงได้รับไว้ ท่านมาอยู่ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๖ ท่านทำประโยชน์ให้ท่านก็เต็มเม็ดเต็มหน่วยแล้ว ทำประโยชน์ให้โลกเฉพาะอย่างยิ่งในวัดป่าบ้านตาดก็มากมาย กายกองที่เดียว นี่แหละพระชาวอังกฤษ ท่านมาอยู่ที่นี่แล้วก็กำลังใจให้บรรดาเมืองนอกเมืองนาที่เข้ามาได้ติดต่อกับท่าน เป็นกำลังใจจากท่านอยู่ตลอด ท่านให้อุบายวิธีการต่าง ๆ บรรดาพระที่มาจากต่างประเทศได้อาศัยท่านปัญญาเป็นแนวทางเดิน สำหรับเรานั้นนาน ๆ ที จะมีทีหนึ่ง ท่านปัญญาเป็นพื้นฐานที่จะเชื่อมโยงกับบรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายที่มาจากเมืองนอก เวลานี้พระต่างชาติเข้ามาอยู่ที่นี้มากมาย ก็ได้อาศัยท่านปัญญานี้แหละ ท่านปัญญาได้ทำประโยชน์ให้วัดป่าบ้านตาดมากมายนัก ทำให้มากจริง ๆ ไม่ใช่ธรรมดา เพราะเป็นช่าง เป็นช่างได้ทุกแบบท่านปัญญา ถ้ามตรงไหนไม่มีอันเลย ไม่ว่าจะ เป็นเครื่องยนต์กลไกอะไรทำเป็นหมด รถไฟ เรือเหาะ เรือบิน ทำเป็นหมด จนกระทั่งจรวัด**

ดาวเทียม เราถามท่านว่าทำได้ไหม ท่านก็ตอบว่าทำได้ ด้วยเพราะสมัยเป็นฆราวาสท่านจบการศึกษาจากทางด้านวิศวกรรมไฟฟ้านั่นเอง แต่ว่าสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยจำนวนคนมากมายถึงจะทำได้ ทำคนเดียวไม่สำเร็จ ท่านก็มีทางออกของท่าน เราถามไปตรงนั้นถามไปตรงนี้ไม่มีอัดอั้นเลย ท่านรู้หมด ฉะนั้น ท่านจึงเก่งทุกด้านทุกทาง แม้บางครั้งรถยนต์เข้าไปในวัด ไปจอดเสียอยู่ในวัด ท่านก็แก้ไข ท่านเก่งหมดทุกอย่าง นาฬิกา เทป วิชยุ เหล่านี้ทำเป็นหมด อยู่ในวัดท่านแก้ไขทั้งนั้น ท่านเก่งมากทุกอย่าง ก่อสร้างอะไรมีแต่อุบายสติปัญญาของท่านปัญญา ท่านปัญญาวางรอยมือไว้หมดเลย จึงรู้ว่าท่านเป็นผู้ที่มีคุณต่อวัดเป็นอย่างมาก เวลาท่านดับจิตก็สงบเงียบ สมชื่อสมนามกับพระปฏิบัติดุจจิตของตัวเอง ท่านปัญญาไม่มีที่ต้อติ เวลาจะดับก็ไปด้วยความสงบเงียบเลย พอสิ้นลมพระก็โทรมาเลย เราก็ทราบแล้วอย่างนี้ เราได้สั่งไว้หมดแล้ว ไม่มีปัญหาอะไร ให้จัดโดยสมบูรณ์ตามที่เราสั่งไว้แล้ว เวลาเรากลับไปก็เป็นอีกหน้าที่หนึ่งที่เราจะพาดำเนิน ท่านปัญญาได้หลักใจจริง ๆ จากพระพุทธศาสนาอย่างไม่ต้องสงสัย ถึงขนาดท่านยังพูดเอง พูดแบบไม่ลำเอียงให้เราฟัง ต่อกปากต่อคำกัน ท่านบอกว่าเสียตายพวกฝรั่ง ถ้าพูดถึงความฉลาดทางโลกแล้วยกให้พวกฝรั่งฉลาดจริง ๆ แต่ทางธรรมนี้ฝรั่งโง่ คือพระพุทธศาสนานี้เป็นศาสนาที่เลิศเลอ พวกฝรั่งไม่ค่อยเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงว่าดีอันหนึ่ง แต่ไม่ดีอันหนึ่ง จากนั้นท่านก็สรุปว่าคงเป็นกรรมของสัตว์เหล่านั้น เราจะถือเรื่องความฉลาดภายนอกมาวัดไม่ได้ในเรื่องของธรรม ธรรมเป็นอันหนึ่ง กิเลสเป็นอันหนึ่ง ท่านเสียตายอยากให้ฝรั่งที่ฉลาด ๆ หันเข้ามาปฏิบัติทางพุทธศาสนา ทางด้านจิตภาวนาบ้าง แล้วฝรั่งจะทำประโยชน์ได้มากมายทีเดียว แต่ก็เปลี่ยนอะไรไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องกฎแห่งกรรม หลวงตากล่าวต่อว่า ท่านปัญญาสุขุมมาก ไม่มีที่ต้อติ ตั้งแต่วันที่มาอยู่กับเรา ไม่เคยได้ดูเลยนะ ท่านเรียบบ่าย สุขุมมาโดยตลอด ฉลาดมาตลอด พวกชาวเมื่อนอกเมืองนาก็อาศัยท่านนี้แหละคอยช่วยชี้แนะ พอท่านเสียไปก็จะเสียประโยชน์ไปทางหนึ่งเหมือนกัน นี่ก็คือคำเทศนาของหลวงตามหาบัวที่มีต่อหลวงปู่ปัญญา โดยท่านให้คำยกย่องเป็นอย่างมาก

หลวงปู่ปัญญาท่านอาพาธด้วยโรคมะเร็งลำไส้ใหญ่มานาน แต่เนื่องจากท่านเป็นพระปฏิบัติสายวิปัสสนากรรมฐาน ท่านจึงไม่ประสงค์รักษาด้วยวิธีการแพทย์ จนทางโรงพยาบาลศูนย์อุดรธานีต้องส่งคณะแพทย์ คณะพยาบาล มาคอยดูแลรักษา และให้คำปรึกษาต่อท่านในเรื่องนี้ และเนื่องด้วยหลวงปู่ปัญญาท่านประสงค์จะปฏิบัติกิจของสงฆ์ตามปกติ จึงทำให้อาการอาพาธลุกลามของมะเร็งสองจุดลามเข้าไปในตับ ต้องรับการตรวจ ดังนั้น เมื่อต้นเดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ท่านจึงได้เข้ารับรักษาตัว ณ โรงพยาบาลศูนย์อุดรธานี หนึ่งคืน และขอกลับไปที่วัดเอง จากนั้นในวันที่ ๙ ถึง ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ก็ต้องมารับการตรวจอีก คณะแพทย์ได้รับอนุญาตให้ทำได้เพียงแค่ใส่ออกซิเจน และท่านก็ขอกลับไปอยู่ที่วัด ซึ่งคณะแพทย์ก็ตามไปดูแล กระทั่งท่านละสังขารไปในที่สุด ก่อนการละสังขารของหลวงปู่ปัญญา ท่านได้ออกจากโรงพยาบาลศูนย์อุดรธานีกลับมาที่วัดป่าบ้านตาด และเข้าไปในกุฏิที่ติดป้ายห้ามรบกวนไว้หน้าห้อง เพื่อขอละสังขารเพียงลำพัง จากนั้นท่านก็ไม่ออกจากห้องอีกเลย จนกระทั่งเมื่อเช้าวันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

ลูกศิษย์ลูกหาได้ดูช่องลมก็พบว่า ท่านได้ละสังขารอย่างสงบแล้ว จึงได้แจ้งให้ทุกคนทำตามคำสั่งของหลวงตามหาบัวที่สั่งไว้ว่า ให้นำสรีระสังขารของหลวงปู่ปัญญาไปไว้ที่ศาลาการเปรียญ รอหลวงตามหาบัวกลับมาก่อน เนื่องจากก่อนหน้านี้ หลวงตามหาบัวได้เดินทางไปปฏิบัติภารกิจมอบทองคำช่วยชาติอีก ๑ ตัน ณ สวนแสงธรรม เขตบางแค กรุงเทพมหานคร หลวงปู่ปัญญาท่านได้ละสังขารอย่างสงบด้วยโรคมะเร็งลำไส้ใหญ่ เมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ เวลา ๐๘:๓๐ น. ตรงกับวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีวอก ภายในกุฏิ ณ วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี สิริรวมอายุได้ ๗๘ ปี ๑๐ เดือน

เอกสาร

<https://www.youtube.com/watch?v=iwwcWEiwV๕๐&feature=youtu.be>

History of Luang Pu Panya Panyawattho or Phra Peter John Morgan

Luang Pu Panya Panyawattho or Phra Peter John Morgan was a monk adopting the guidance on the teachings of Luang Pu Man and a highly admired disciple of Luang Ta Maha Bua Yanasampanno. Luang Pu Panya Panyawattho was a British monk, formerly known as Peter John Morgan. He was the first foreign monk embracing the guidance on meditation practices of Luang Pu Man Bhuridadto and a disciple of Phra Dharmavisuddhimongala or Luang Ta Maha Bua Yanasampanno at Wat Pa Ban Tad of Udonthani Province. He was also seen as the first foreign monk in Thailand who attained the Dhamma. He mainly concentrated on the study of Buddhist teachings and travelled to several countries where Buddhism was deeply rooted, for example, Nepal, Sri Lanka, Myanmar, and particularly India where Buddhism originated. He tried hard to research the Dhamma teachings. Upon hearing about the places where the monk attained the Dhamma following the Lord Buddha's teachings, he would go there and request to be a disciple in order to seek the pathway to reach nirvana. Besides, he was considered a monk with proper behaviors and great efforts as he translated the teachings given by varied monk teachers into English. It was to raise the faith among other foreigners to pay more attention to Buddhism and study the practices of noble monks in Thailand.

He was born on 19 October 1925 on the 3rd day of the 12th waning moon, the year of the cow, in Thong Kola City, Mysor State, India, currently called Karnataka. He was a son of John Watkin Morgan and Mrs. Violet Marry Morgan. Among three siblings: 2 males and 1 female, he was the oldest son. He graduated with a bachelor degree of electrical engineering from Faraday House, Technical College in London of England. After his graduation, he had worked as an electrical engineer without getting married. With his strong faith in Buddhism, at the age of 30 years, he decided to be ordained as a novice on 31 October 1955 at London Buddhist Vihara in England, built by Sri Lankan Government whereby Phra Kapin Wattho Bhikku, a Sri Lankan monk ordained in Thailand, acted his teacher. When he was 31 years, Phra Kapin Wattho Bhikku, his preceptor, took him to Thailand to be ordained as a monk in Maha Nikaya Sect, Wat Pak Nam Phasi Charoen in Bangkok on 24 January 1956 whereby Phra Mongkolthepmuni or Luang Por Sod Chandasaro was his preceptor. He was then a disciple of Luang Por Sod and studied Dhammakaya meditation for a period of time until he gained sufficient knowledge. Afterwards, he returned to England and stayed at London Buddhist

Vihara for 5 years until the year 1961 when he came back to Thailand again. He then resided at Wat Chonlaprathan Rangsarit in Pak Kret District of Nonthaburi Province under a supervision of Luang Por Panya Nantha Bhikku on 16 February 1963. He had an opportunity to study the practices at Wat Ban Tad in Mueang District of Udonthani Province for the first time under a supervision of Luang Ta Maha Bua Yanasampanno. He extremely developed his good faith in practices and saw an opportunity to free himself from sufferings. He was then a disciple of Luang Ta Maha Bua and stayed at the temple until the age of 39 years when he was re-ordained for his second time in the Dhammayuttika Nikaya Sect, with no need of leaving the Buddhist monkhood on 22 April 1965 at Wat Borwornniwet Vihara , Bangkok whereby Somdej Phrayanasangworn Somdej Phra Sangharaja Charoensukwatthano, the 19 Supreme Patriarch of Rattanakosin Periods when he was titled as Phra Sasanasophon, serving as a preceptor, and Phra Yanawarodom Sanakijjakaro, formerly titled as Phra Thepyanakavi, serving as an act announcing teacher and Phra Dharmavisuddhimongala or Luang Ta Maha Bua Yanasampanno as a second ordination teacher. He was then named “Panyawattho”, literally meaning “a person with intellectuality”. Accordingly, other monks and disciples across the country called him briefly as “Panya” since then. He was ordained along with Phra Ajarn Cherry Apijettho of Wat Pa Ban Tad.

Luang Pu Panya, a former abbot of Wat Pa Ban Tad, was cautious, kind, and friendly while he specifically focused on the principles of careful consideration. He gained a high reliability from Luang Ta Maha Bua. He was personally hard-working with his preferred meditation gesture of walking meditation. One part of his life as a monk was spent on walking meditation, without any sign of exhaustion. He was then admired from Luang Ta Maha Bua as being intellectual and blameless while he attained the Dhamma in 1997.

The teachings given by Luang Ta Maha Bua in the evening of Wednesday 18 August 2004 at Suan Saeng Dhamma, Bang Khae District, Bangkok, mentioned about Luang Pu Panyawattho. “*Tan* (a very polite addressing word) Panya brought a lot of benefits to this temple. He was a British monk and asked me to stay at the temple for five times until his fifth request was successful. He had resided at the temple since 1963 and brought the benefits to himself and the world, particularly at Wat Pa Ban Tad. All relied on this British monk. When he was here and gave the moral supports to other foreign outsiders who made their contacts with him. He had several ways of teachings and monks from overseas all depended on his guidance. For me in some periods of time, he bridged me with other monks from

overseas. At this time, many foreign monks come to live here and all management was on his shoulders. He actually did an extremely great job to Wat Pa Ban Tad as he acted a craftsman for all kinds of work. When he was asked, whether it was engine-related matters or other types of vehicles, he was willing to provide satisfactory answers. When he was asked whether he could deal with those vehicles or not, he surely affirmed his ability to manage those. Once being a householder, he graduated in the field of electrical engineering. However, these things need the help of a huge workforce and only one person cannot successfully deal with them. Still, he had his own way to solve the problems. He was good in all areas. Sometimes, when cars broke down inside the temple, he was able to help fix them. He was good at everything, ranging from clocks, cassette tape players, and radios. He also provided his help with the construction work at the temple. We therefore realize his great contributions to the temple. When it was the time of death, he left this world peacefully and he lived up to his name as a mind-observing monk. He had nothing to be worried about and left the world in peace. After the release of his last breath, other monks called me at once and I also instructed them all what to do. Upon my return to the temple, it will be another duty. Undoubtedly, *Tan Panya* had a strong faith in Buddhism and he himself talked to me that westerners were smart in terms of secular matters but they knew nothing in others. This Buddhism was an excellent religion that westerners did not get themselves engaged with. Something was good and the other was bad. Afterwards, he concluded that it was their Karma as outside intellectuality could not be used to measure the Dhamma-related matters. The Dhamma was one thing and a desire was the other. All smart westerners should pay attention to the Buddhist practices and mindfulness meditation. They would then generate a huge benefit to the world. However, it was hard to be changed due to the principles of Karma”. “*Tan Panya* was intellectual and blameless since the day he came to stay at the temple with me. He was down to earth and cautious. Other foreigners all depended on him for the guidance. His death has resulted in losses in some ways”, added Luang Ta Maha Bua. All of these are the teachings by Luang Ta Maha Bua toward Laung Pu Panya with extreme admiration.

Luang Pu Panya was sick of colon cancer for a long time. As he was a monk adopting the mindfulness meditation practice, he did not want to be treated with medical practices until Udonthani Hospital sent the medical team for treatments and consultations. As Luang Pu Panya wished to carry out his regular practices of being a monk, this caused the cancer to spread to his liver and he had to be physically checked. In the early August 2004, he spent one night at Udonthani Hospital and

asked for his return to the temple. Since then from 9-12 August 2004, he received the medical checks again and only oxygen insertion was allowed. He then asked to stay at the temple and the doctors continued taking of him at the temple until his death. Before his time arrived, he left the hospital and returned to Wat Pa Ban Tad and entered his dwelling with the tag “*Do not Disturb.*” hung on the door so that he could leave the world alone. Afterwards, he never went out of his room until the morning of Wednesday 18 August 2004, his disciples observed him through the ventilation holes and found that he died peacefully. They then informed everyone to follow the instructions given by Luang Ta Maha Bua “*Taking his body to a sermon hall and waiting for Luang Ta Maha Bua to return to the temple*”. At that time, Luang Ta Maha Bua carried out his duty to deliver another ton of gold to the country at Suan Sang Dhamma, Bang Khae District, Bangkok. Luang Pu Panya left the world in peace due to colon cancer on 18 August 2004 at 8.30 a.m. on the 3rd day of the 9th waxing moon, the year of the monkey, inside his dwelling at Wat Pa Ban Tad of Udonthani at the age of 78 years 10 months.

ข้อวัตรปฏิบัติในองค์ พ่อ แม่ ครู อาจารย์ใหญ่ มัน ฐิริทตตมหาเถระ

อุปนิสัยขององค์หลวงปู่มัน ฐิริทตตมหาเถระ

โดยปกติแล้วองค์หลวงปู่มัน ฐิริทตโต ด้วยองค์ท่านเป็นคนร่างเล็ก ปราดเปรียว คล่องแคล่ว ว่องไว ฉลาดหลักแหลม มีนิสัยเด็ดเดี่ยวรักสันโดษ ชอบความสงบวิเวก ไม่เกื่อนกล่นด้วยผู้คน ดังนั้นเกือบตลอดช่วงชีวิตขององค์ท่านจึงถือได้ว่าองค์ท่านแสวงหาโมกขธรรมตามป่าตามเขา จาริกธุดงค์ไปเรื่อย ๆ ไม่อยู่ติดถิ่นที่อยู่ และชอบไปองค์เดียว ไม่มีพระคอยติดตามรับใช้อุปฐาก ดังนั้นจะสังเกตได้ว่า ไม่ว่าองค์ท่านจะจรธุดงค์ไปในทิศทางใด องค์ท่านจะไม่สร้างวัดเลยแม้แต่วัดเดียว หรือไม่สร้างถาวรวัตถุใด ๆ เลย ด้วยเพราะองค์ท่านให้ความสำคัญกับการสร้างจิตใจของคนเป็นหลัก เน้นการปฏิบัติละกิลสเป็นสำคัญ หากสถานที่ใดที่องค์ท่านอยู่พักอาศัยไปสักระยะ และเริ่มมีญาติโยมเข้ามาเกี่ยวพันมากขึ้น องค์ท่านจะมีอุบายเลี่ยงและจรไปที่อื่น โดยไม่ให้เสียน้ำใจแก่ศรัทธาญาติโยม

วันไว้คือ ในช่วงท้ายวัยชราขององค์ท่าน คือยุคที่องค์ท่านรับนิมนต์จากท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จุม พนฺธุโล) ให้กลับมาพำนักอยู่ทางภาคอีสาน เพื่อโปรดญาติโยมทางภาคอีสาน ด้วยว่าองค์ท่านได้อยู่พำนักที่แถบภาคเหนือก็ประมาณ ๑๑ เกือบ ๑๒ ปีแล้ว องค์ท่านจึงได้รับนิมนต์และกลับลงมาพักอาศัยอยู่ทางภาคอีสานอีกครั้งหนึ่ง

ช่วงแรกนั้น องค์ท่านมาพักจำพรรษาอยู่แถวจังหวัดอุดรธานี ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ณ วัดป่าโนนนิเวศน์ ประมาณ ๒ ปี และหลังจากนั้นก็ไปจำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน อำเภอกอศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร อยู่ประมาณ ๓ ปี แล้วหลังจากนั้นองค์ท่านก็ย้ายมาพำนักอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือใน อำเภอมอนคานามนิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นวัดที่ หลวงปู่หลุย จันทสาโร พร้อมชาวบ้านหนองผือใน สร้างไว้เพื่อถวายองค์ท่าน นับว่าองค์ท่านอยู่พักที่สถานที่แห่งนี้เป็นเวลาานที่สุดในชีวิตสมณเพศขององค์ท่าน ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ - พ.ศ. ๒๔๙๒ (ช่วงวาระ ๕ ปีสุดท้ายของช่วงชีวิตในวัยชรา) ซึ่งสถานที่แห่งนี้ถือว่าเป็นสถานที่ที่สำคัญสำหรับพระเถรในวงศ์กรรมฐานของเมืองไทยก็ว่าได้ ด้วยว่าเป็นช่วงที่องค์ท่านได้ทอดสะพานให้กุลบุตรลูกหลานทั้งพระเถรและฆราวาส ได้เข้ามาศึกษาอบรมถึงข้อวัตรปฏิบัติที่ถูกต้องอย่างจริงจังกับองค์ท่าน และเป็นสถานที่ที่องค์ท่านรับพระเถรไว้ศึกษาามากที่สุด (โดยปกติองค์ท่านจะรับไม่เกิน ๗ - ๘ องค์ แต่บางปีจะรับไว้จำพรรษาด้วยราว ๆ ๒๐ องค์)

ในยุควัดป่าบ้านหนองผือใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

(ถอดจากหนังสือชีวประวัติหลวงปู่หลุย ฆนปฺตโต) และกัณฑ์เทศน์ของหลวงปู่หลุย ฆนปฺตโต วัดภูจ้อก้อ

อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร

หลวงปู่มั่น ฐริทตโต เริ่มอาพาธหนักในช่วงฤดูแล้งของปี พ.ศ. ๒๔๙๒ จนตลอดในพรรษาของปีนั้นอาการอาพาธก็ไม่ทุเลาลง แต่กลับเป็นมากขึ้น องค์ท่านได้เปรยกับคณะลูกศิษย์เสมอ ๆ ว่า การป่วยอาพาธครั้งนี้ เป็นการป่วยอาพาธครั้งสุดท้ายขององค์ท่าน พอออกพรรษาในปีนั้น คณะศิษยานุศิษย์จึงกราบอาราธนานิมนต์ให้องค์ท่านเข้าไปรับการรักษาในตัวเมืองจังหวัดสกลนคร เมื่อองค์ท่านรับพิจารณาแล้วองค์ท่านก็รับอย่างฝืด ๆ คณะศิษยานุศิษย์จึงได้ร่วมปรึกษาหารือกัน และวางแผนการเคลื่อนย้ายองค์ท่านด้วยขบวนเกวียนผ่านบริเวณทุ่งนาป่าเขา จากวัดป่าหนองผือนาใน ระหว่างทางได้แวะพัก ณ วัดป่ากลางโนนภู ประมาณ ๑๐ วัน อาการอาพาธขององค์ท่านทรุดลงมากยิ่งขึ้น องค์ท่านจึงให้เร่งการเดินทาง เพื่อนำองค์ท่านไปยังวัดป่าสุทธาวาสโดยเร็ว ในระหว่างการเดินทางจากวัดป่ากลางโนนภูไปวัดป่าสุทธาวาส มีทีมแพทย์มารับพร้อมรถยนต์ และนำองค์ท่านล่วงหน้าไปก่อน เมื่อไปถึงวัดป่าสุทธาวาสก็พลบค่ำพอดี แพทย์ได้ฉีดยาถวายการรักษา พร้อมถวายยาช่วยให้พักได้ องค์ท่านมีสภาพอ่อนเพลียมาก จนในที่สุดองค์ท่านก็ได้ละสังขารในช่วงดึกของวันนั้น ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ เวลา ๐๒ : ๒๓ น. สิริรวมอายุ ๘๐ ปี

ดังนั้น จึงถือได้ว่ายุคสมัยที่องค์ท่านได้อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ ทั้งพระ ทั้งฆราวาสมากที่สุด คือยุคที่องค์ท่านพำนักอยู่ ณ วัดป่าบ้านหนองผือนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งยุคสมัยนั้นจะมีพระภิกษุที่มาพักจำพรรษาอยู่กับองค์ท่าน ซึ่งองค์ท่านจะเป็นผู้พิจารณาเองว่าจะรับหรือไม่รับพระองค์ไหน คร่าว ๆ ท่านจะรับไว้ในพรรษา ประมาณ ๑๐-๑๕ รูป ไม่เกินนี้ นอกนั้นจะเป็นพระที่ต้องการรับการสั่งสอนอุบายธรรมจากองค์ท่าน ก็จะแวะเวียนมากราบเรียนถามกับองค์ท่าน แล้วก็กลับไปภาวนาเอง เมื่อติดขัดอันใดในการภาวนา ค่อยมากกราบเรียนถามกับองค์ท่านอีกครั้ง เป็นเช่นนี้เสมอ ๆ ดังนั้น ข้อวัตรปฏิบัติที่พระภิกษุสายกรรมฐานของ**องค์หลวงปู่มั่น ฐริทตโต** จึงอาจจะกล่าวได้ว่า ส่วนมากได้จากการมาอาศัยในร่มพระบารมีขององค์ท่านในยุควัดป่าหนองผือนาใน และถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมของพระสายวิปัสสนากรรมฐานป่า มาจวบจนปัจจุบันนี้ ซึ่งในที่นี้พอจะรวบรวมข้อวัตรปฏิบัติและปฏิบัติที่เป็นแนวทางพาดำเนิน ขององค์พ่อแม่ครูอาจารย์ใหญ่ **มั่น ฐริทตตมหาเถระ** โดยรวบรวมจากหนังสือและถอดจากเสียงกัณฑ์เทศน์ของ**องค์หลวงปู่หล้า เขมปัตโต** ผู้ซึ่งเคยเป็นพระอุปัชฌาย์อย่างใกล้ชิดของ **องค์หลวงปู่มั่น ฐริทตโต** ในยุคบ้านหนองผือนาใน ได้คร่าว ๆ ดังนี้

กิจวัตรและข้อวัตรปฏิบัติต่อองค์หลวงปู่มั่น ฐริทตโต

๑. องค์พ่อแม่ครูอาจารย์ใหญ่**มั่น ฐริทตโต** องค์ท่านจะตื่นประมาณตี ๓ เพื่อลุกขึ้นมาทำภารกิจส่วนตัวประจำวันต่าง ๆ เช่น ล้างหน้าแปรงฟัน พอทำภารกิจส่วนตัวแล้วเสร็จ องค์ท่านก็จะสวดมนต์ทำวัตรเช้าอยู่ภายในกุฏิ การสวดมนต์ขององค์ท่านจะสวดอย่างเจียมๆ และจะใช้เวลาสวดมนต์ประมาณ ๒ ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย

๒. หลังสวดมนต์ องค์ท่านจะลงเดินจงกรม จนได้เวลาบิณฑบาต จึงจะออกบิณฑบาตไปในหมู่บ้าน โดยในระหว่างที่องค์ท่านเดินจงกรมนั้น พระอุปัชฌาย์ที่มีหน้าที่รับบาตร ก็จะไปรับเอาบาตรเอากาน้ำ ที่อยู่ภายในกุฏิขององค์ท่าน มาวางไว้ ณ หอฉัน ส่วนพระอุปัชฌาย์องค์อื่น ๆ ก็จะทำหน้าที่ของตนเอง โดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของกันและกัน เช่น บางองค์เทกระโถน บางองค์ทำความสะอาดห้องที่นอนขององค์ท่าน เป็นต้น การทำก็จะทำอย่างเงียบ ๆ และรวดเร็วคล่องแคล่ว หากพระองค์ไหนอาพาธ ไม่สามารถมาปฏิบัติหน้าที่ได้ หรือไม่ลงฉันเพราะอดอาหาร เพื่อต้องการการปฏิบัติภาวนาให้ต่อเนื่อง หรือด้วยเหตุอื่น เช่น เจ็บป่วยอาพาธ ก็จะต้องแจ้งหมู่เพื่อนพระเอาไว้ให้ทราบก่อน เพื่อเวลาองค์ท่านถาม จะได้กราบเรียนตอบได้ถูกต้อง ว่าองค์ไหนไปไหน ทำอะไร อย่างไร มิใช่หายไปเฉย ๆ โดยไม่บอกกล่าวใคร

โดยปกติเรื่องการดูแลในกุฏิ องค์ท่านจะปิดกวาดดูแลเองอยู่แล้ว แต่ด้วยความเอื้อเฟื้อ เพื่อให้พระเณรได้ศึกษาเรียนรู้ ถึงการปฏิบัติหรือรับทราบถึงขนบธรรมเนียม ของพระสายกรรมฐาน ที่ลูกศิษย์ต้องปฏิบัติต่อครูต่ออาจารย์ด้วยความเคารพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นกุศโลบาย ที่สามารถลดทิฐิมานะของพระลงได้ สิ่งสำคัญที่องค์ท่านเน้นมาก คือ การรักษาความสะอาด ความเป็นระเบียบ สิ่งของอันใดที่องค์ท่านวางไว้ตรงไหนแล้ว เมื่อทำความสะอาดเสร็จ ต้องวางไว้ที่เดิม ห้ามเคลื่อนย้ายเปลี่ยนที่โดยเด็ดขาด

๓. พระองค์อื่น ๆ ที่มีหน้าที่เตรียมศาลา ปิดกวาดหอฉัน เตรียมอาสนะ กาน้ำ ก็จะเตรียมไว้ตามหน้าที่ การทำข้อวัตรจะต้องทำแบบเงียบๆ ไม่เสียงดัง ไม่คุยกัน ไม่สนทนากันถ้าไม่จำเป็น เพราะขณะทำข้อวัตร ต่างองค์ก็จะต่างภาวนาไปด้วยในขณะที่ทำข้อวัตรนั้น ๆ โดยในสมัยนั้น ยังใช้กระบอกไม้ไผ่ทำเป็นกระโถนอยู่ ทั้งวัดมีกระโถนทองเหลืองอยู่ใบเดียว นั่นคือ ของพ่อแม่ครูอาจารย์ใหญ่ฉัน

๔. เมื่อได้เวลาอรุณออกบิณฑบาต องค์หลวงปู่จะห่มจีวรซ้อนผ้าสังฆาฏิทุกครั้ง ยกเว้นไว้แต่วันที่ฝนตกฟ้าครึ้มก็จะห่มเฉพาะจีวรชั้นเดียวไม่ซ้อนผ้าสังฆาฏิ ซึ่งจีวรและผ้าสังฆาฏิขององค์ท่านจะติดรังคัมไว้ทั้งด้านบนและด้านล่าง เพื่อสลัดกันห่มขึ้นลงในแต่ละวัน เพื่อเป็นการถนอมผ้าให้ใช้ได้นานมากขึ้น พระอุปัชฌาย์องค์ที่ช่วยห่มผ้า ต้องมีสติจดจำ ว่าวันไหนเอาด้านไหนขึ้น วันถัดมาต้องสลัดเปลี่ยนด้านขึ้นลงให้ถูกต้อง

๕. การเดินบิณฑบาต พระสงฆ์จะเดินเรียงแถวออกไปรับบิณฑบาตในหมู่บ้าน โดยเดินเรียงตามอายุพรรษาจากมากไปหาน้อย องค์หลวงปู่ฉันองค์ท่านจะให้ความสำคัญกับข้อการบิณฑบาตเป็นอย่างมาก เมื่อขณะแข็งแรงองค์ท่านจะเดินบิณฑบาตไปในหมู่บ้าน เมื่ออ่อนกำลังลงมา องค์ท่านก็จะไปบิณฑบาตใกล้บริเวณชายบ้าน ขยับเข้ามาอีก ก็จะออกบิณฑบาตบริเวณหน้าวัด เมื่ออ่อนแรงลงอีก ก็บิณฑบาตหน้าศาลาหอฉัน จนองค์ท่านอ่อนแรงมาก ค่อยวางบาตรบนศาลา และฉันพร้อมหมู่พระในศาลา

๖. ขณะเดินบิณฑบาต พระสงฆ์จะไม่พูดคุยกัน ให้สำรวมกาย วาจา และบริการภควาณาไปในตัว เพราะหากพูดคุย อาจกระเทือนถึงพระบางองค์ที่ท่านกำลังภควาณาอยู่ การหยุดรับอาหารจากญาติโยม ก็จะหยุดยั้งรับอาหารด้วยอาการสำรวม

๗. ในยุคนั้นชาวบ้านหนองผือนาใน เวลาจะใส่บาตร จะปูผ้าขาวเรียบวางเป็นแนวยาวตามริมถนน และนั่งเรียงกันเป็นระเบียบ พอใส่บาตรเสร็จ โยมจะนั่งเรียงกัน รับพรพร้อมกัน โดยพระภิกษุที่เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน องค์ท่านจะให้แบ่งออกไปบิณฑบาตเป็น ๓ สาย เสร็จแล้วแต่ละกลุ่ม แต่ละสายก็จะเดินกลับเข้าวัด ด้วยอาการสำรวม ไม่เดินคุยกัน หรือเดินเรียงแถวหน้ากระดาน ส่วนองค์หลวงปู่มันจะเดินกลับเข้าวัดเป็นองค์สุดท้ายพร้อมกับพระติดตาม เพื่อช่วยถือรับบาตรช่วยองค์ท่านเพียง ๑ องค์

๘. ภายในวัดจะมีโยมผู้ชายมารอรับบาตรพระเถระ และจะมาวันละ ๔-๕ คน ไม่ขาด

๙. พระผู้มีพรรษาน้อย ที่กำลังถือนิสสัยอยู่และสามเณร ต้องรีบเดินกลับให้ถึงวัดก่อนพระเถระ เพื่อจะได้ทันรับใช้ข้อวัตรครูบาอาจารย์ เช่น ล้างเท้า เช็ดเท้า ก่อนที่พระเถระจะเข้าศาลา พร้อมรับผ้าสังฆาฏิ ผ้าจีวร ไปตากผึ่งแดดไว้ หรือช่วยเตรียมอาหารใส่ลงในบาตรของพระเถระ

๑๐. ในฤดูเข้าพรรษากาล พระสงฆ์และสามเณร เมื่อเดินเข้าเขตวัดแล้ว จะไม่รับอาหารที่ตามมาใส่บาตรอีกด้วยว่าเป็นธุดงค์วัตรที่พระได้สมาทานปฏิบัติไว้แล้ว ซึ่งชาวบ้านจะทราบข้อปฏิบัติอันนี้ดี

๑๑. การจัดแต่งอาหารลงในบาตรขององค์หลวงปู่ ให้สังเกตดูจริตขององค์ท่าน ว่าฉันอาหารประเภทไหน ฉันผักประเภทไหน วันไหนองค์ท่านฉันได้มากได้น้อย แล้วธาตุขันธ์องค์ท่านเป็นอย่างไร เหมาะสำหรับอาหารที่จัดถวายหรือไม่ บางองค์ก็จะจัดอาหารใส่ภาชนะเพื่อถวายองค์ท่าน โดยวางไว้ข้าง ๆ องค์ท่าน แล้วแต่องค์ท่านจะเลือกพิจารณาอาหารใส่บาตรเอง

๑๒. พระสงฆ์ เมื่อจัดอาหารใส่บาตรตนเองเสร็จ ต้องช่วยกันแจกอาหารใส่ในบาตรของพระองค์อื่นด้วย โดยแบ่งปันอาหารแก่กันโดยเอื้อเฟื้อ หากองค์ไหนไม่รับอาหาร ท่านจะปิดฝาบาตรไว้แล้วเอาผ้าวางทับไว้ด้านบน ซึ่งจะเป็นอันรู้กันว่า องค์นั้นท่านถือธุดงค์ข้อที่ฉันอาหารเท่าที่บิณฑบาตมาได้เท่านั้น หมู่พระก็จะไม่แจกอาหารใส่ในบาตรของท่านองค์นั้น

๑๓. การขบฉันอาหาร องค์ท่านจะฉันรวมกันในบาตร ทั้งอาหารหวานคาว ไม่ใช่ฉันฉันด้วยอาการสำรวม สำหรับโอรวัลดินที่ขง จะใส่ไว้ในแก้วที่ไม่ใหญ่มากนัก ใส่พอครึ่งแก้วมีฝาปิดไว้ พอฉันอาหารอิ่มพอประมาณ องค์ท่านจะดื่มโอรวัลดินตามราว ๆ ๓-๔ กลืนเท่านั้น

๑๔. ก่อนลงมือฉันอาหาร พระสงฆ์จะให้พรเป็นพิธีพร้อมกันหลังจากที่องค์ท่านพำนาสวดแล้ว และการให้พรนั้นองค์ท่านไม่ได้ประนมมือให้พร

๑๕. ก่อนลงมือฉันอาหาร จะทอดสายตาลงพิจารณาอาหารในบาตรสักครู่ เพื่อพิจารณาว่าอาหารต่าง ๆ นั้นล้วนเกิดมาจากธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ประกอบกันขึ้นมา และพิจารณาว่าอาหารนั้นเมื่อเคี้ยวและกลืนลงไปไม่นาน ก็จักกลายเป็นสิ่งปฏิกูลน่ารังเกียจ การพิจารณาเช่นนี้ ก็เพื่อเป็นอุบาย

ให้เห็นตามความจริง และขบฉันอาหารเพื่อพอประทังชีวิต ไม่ติดในรสชาติของอาหาร ถ้าพระเณรองค์ไหนยังจัดแจงของลงในบาตรของตนยังไม่เสร็จ องค์ท่านจะไม่ลงมือฉันก่อน ขณะฉันองค์ท่านจะไม่กล่าวไม่พูดอันใดขึ้นมา ถ้าหากจำเป็นต้องพูดจริง ๆ องค์ท่านจะกลืนคำข้าวก่อนแล้วจึงพูด

๑๖. การฉันอาหารในวัด พระสงฆ์จะช่วยกันแจกอาหารที่ได้มาจากการบิณฑบาต และแบ่งจัดสรรอาหารลงในบาตรขององค์อื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกัน การฉันอาหารจะไม่ฉันอิมกินไป ไม่ฉันจุบจิบ ไม่ฉันเสียงดัง

๑๗. เมื่อองค์หลวงปู่ฉันเสร็จแล้ว ถ้าหากองค์ท่านจะเข้าส้วม พระสงฆ์จะต้องเตรียมน้ำใส่แก้วไว้ให้ก่อน พร้อมกับยื่นถวายเป็นด้วยทั้ง ๒ มือด้วยอาการเคารพ เมื่อองค์ท่านทำธุระเสร็จก็จะเข้ากุฏิเพื่อภาวนาเฉพาะองค์ท่าน ส่วนพระสงฆ์องค์อื่น ๆ ก็ช่วยกันปิดกวาดศาลาและริบล้างบาตร เช็ดบาตร และรีบกลับเข้ากุฏิของแต่ละองค์ เพื่อเดินจงกรมภาวนา ซึ่งถือเป็นงานสำคัญของพระอัฐงครรภฐาน

๑๘. เวลาประมาณ ๑๓ น. องค์ท่านจะลงจากกุฏิเพื่อเปลี่ยนอิริยาบถ

๑๙. เวลาประมาณบ่าย ๔ โมงเย็น พระสงฆ์จะช่วยกันกวาดลานวัดพร้อมกัน เว้นแต่องค์ไหนป่วยหรือเป็นไข้ หรือมีกิจจำเป็นอย่างอื่น เมื่อกวาดเสร็จก็จะช่วยกันหาบน้ำฉันน้ำใช้ ให้เต็มตุ่มเต็มไห ให้ครบทั้งสำนัก ซึ่งปกติจะตกราว ๆ ประมาณวันละ ๔๐ ปี๊บ (ถ้าวันไหนมีแขกหรือเป็นวันซักผ้า วันย้อมผ้า ก็อาจจะต้องตักมากกว่านั้น)

๒๐. เมื่อเสร็จจากการกวาดเก็บในวัดแล้ว พระเณรก็จะพร้อมใจกันไปช่วยสร่งน้ำองค์หลวงปู่ เพราะถือเป็นข้อปฏิบัติอย่างหนึ่งของพระสายอัฐงครรภฐาน ด้วยเหตุเพื่อแสดงถึงอาจารย์วัตร และประกอบกับด้วยอายุขององค์ท่าน ซึ่งอยู่ในวัยชราภาพ

๒๑. เมื่อสร่งน้ำองค์ท่านเสร็จ แต่ละองค์จะกลับไปสร่งน้ำที่กุฏิตนเอง ไม่รวมกันสร่งน้ำที่บ่อน้ำ

๒๒. ข้อวัตรที่ทำถวายองค์ท่านนั้น ไม่ให้เปลี่ยนกันทำ ใครเคยทำแผนกไหนก็ต้องทำแผนกนั้นเป็นประจำ ไม่ก้าวก่ายกัน ส่วนข้อวัตรรวมอื่น ๆ เป็นอีกอย่าง อันนั้นพระสงฆ์ทั้งสำนักต้องช่วยกันทำ

๒๓. การประชุมกันของพระสงฆ์ที่กุฏิองค์หลวงปู่ องค์ท่านจะเป็นผู้นัด โดยไม่ได้กำหนดกฎเกณฑ์อะไร เมื่อมีหมู่พระสงฆ์มาพร้อมเพรียงกัน องค์ท่านก็จะเทศน์เลย และส่วนมากจะเป็นการถามตอบกันในเรื่องด้านการภาวนา

๒๔. กิจกรรมที่พระสงฆ์ทุกองค์ทำเป็นปกติ คือ หลังสร่งน้ำจะเดินจงกรมจนถึงเวลาประมาณ ๑ ทุ่ม จะเริ่มทยอยกันไปที่กุฏิองค์ท่าน เมื่อพระมาพร้อมเพรียงกัน ก็จะเริ่มประชุมจนถึงเวลาประมาณ ๔ ทุ่ม การขึ้นไปประชุมที่กุฏิองค์ท่าน เมื่อพระสงฆ์ขึ้นไปถึงบนกุฏิองค์ท่านแล้ว ก็จะก้มลงกราบ แล้วนั่งพับเพียบเรียบร้อยสงบอยู่ของแต่ละองค์ ไม่พูดคุยจ้อแจกัน

๒๕. การเทศน์องค์ท่าน จะเทศน์ตามอิสระขององค์ท่าน เช่น เทศน์เรื่องทาน ศีล ภาวนา หลวงปู่มันเทศน์จากต่ำไปหาสูง เทศน์จากสูงลงมาหาต่ำ สลับไปสลับมา เทศน์ในเรื่องของสมาธิ ถ้าติดอยู่ในสมาธิเลยสอนให้วิจารณ์ ถ้าวิจารณ์มันจะฟังชานมาก ก็สอนให้สงบในสมาธิ พลิกไป

พลิกมา สาวไปสาวมา คล้ายการชกของนักมวย ที่มีการถอยออกถอยเข้าอยู่อย่างนั้น หลังจากองค์ท่านจบการเทศนา พระสงฆ์ก็จะช่วยกันนวดเส้นถวายองค์ท่าน แล้วแยกย้ายกันกลับกุฏิของแต่ละองค์ เพื่อทำความเพียรต่อ

๒๖. การรับแขกขององค์หลวงปู่มั่น ฐริทัตโต ในการปฏิสังขรณ์การประจำวันจะไม่แน่นอน เช่น หลังออกจากกุฏิองค์ท่านจะรับแขกประมาณ ๕ นาที แล้วรีบลงเดินจงกรม หรือหลังจากฉันเช้า ถ้าองค์ท่านออกจากห้องน้ำแล้วก็จะรับแขกที่กุฏิ ใช้เวลาไม่เกิน ๑๐ นาที ส่วนการรับแขกตอนบ่าย ๓ นั้น องค์ท่านจะใช้เวลาไม่เกิน ๒๐ นาที เพราะองค์ท่านเน้นให้พระสงฆ์ปฏิบัติภาวนา ประกอบกับอุปนิสัยขององค์ท่านที่รักสันโดษไม่ชอบระคนด้วยผู้คน

ข้อวัตรรวมหรือชั้นวัตร ๑๔ ของพระเถร ในยุควัดป่าบ้านหนองผือใน อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

๑. การประชุมกันของพระสงฆ์ในสำนัก องค์หลวงปู่มั่นท่านจะนัดประชุมเอง ในช่วงปีแรก ๆ (ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๘) ก็จะประมาณ ๒-๓ วันครั้ง ปีต่อมาก็ประมาณ ๕-๗ วันต่อครั้งบ้าง ช่วงปีหลัง ๆ องค์ท่านชราภาพไปมาก ท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ซึ่งเป็นพระเถระผู้มีพรรษามากที่สุด รองจากองค์หลวงปู่มั่นในขณะนั้น องค์ท่านก็จะบอกว่าให้ประชุมห่างออกราว ๆ ๑๐ วันครั้ง หรือ ๑๕ วันครั้ง เป็นต้น เพื่อจะไม่ได้รับภวณธาตุนั้นขององค์ท่านมากเกินไป

๒. พระสงฆ์รูปไหน ที่จะเข้าไปศึกษาอยู่กับองค์ท่าน หากพระภิกษุรูปไหนจะเข้าไปศึกษา องค์ท่านจะเป็นผู้พิจารณาเอง หากไม่นำรับก็ไม่รับไว้ แม้จะมีกุฏิว่างก็ตาม หรือหากแม้องค์ท่านรับไว้ศึกษาปฏิบัติแล้ว หากมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม องค์ท่านก็ไล่ออกจากวัดเลยในวันนั้นก็มี

๓. ในวันพระใหญ่ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา หรือวันสารท หรือวันพระใหญ่อื่น ๆ ที่สำคัญ ๆ องค์ท่านก็จะพาพุทธบริษัทสี่ในสังคมนั้น ๆ ปฏิบัติตามประเพณี

๔. การสวดมนต์เช้า-เย็น องค์ท่านให้สวดเอง ที่กุฏิของแต่ละองค์ โดยไม่ให้สวดเสียงดัง กระเทือนกัน จะสวดน้อยสวดมากแล้วแต่อิสระของแต่ละคน แต่ละท่าน แต่สำหรับองค์ท่านนั้น บรรดาว่าให้เน้นการภาวนาเดินจงกรมเป็นหลัก ส่วนในวันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา องค์ท่านจะนัดพระสงฆ์ในสำนักมาสวดพร้อมกันกับญาติโยม ส่วนวันเข้าพรรษา-ออกพรรษา วันลงอุโบสถ จะสวดรวมกันเฉพาะพระสงฆ์เท่านั้นไม่รวมญาติโยม

๕. การสร้างเสนาสนะในสำนัก ในยุควัดป่าบ้านหนองผือใน องค์ท่านจะไม่ชอบให้ก่อสร้างหุรุหระ ทำพอได้พักอาศัย กุฏิที่สร้างจะมีขนาดเล็ก มุงด้วยฟาก ส่วนขนาดของศาลาหอนั้น ขนาดจะกว้าง ๖ เมตร ยาว ๘ เมตร มีกุฏิไม่กี่หลังที่ทำจากไม้ แต่ก็ทำแบบไม่หุรุหระ เช่น กุฏิองค์หลวงปู่ กุฏิหลวงตามหาบัว กุฏิท่านอาจารย์วัน เป็นต้น ที่เหลือนอกนั้น จะเป็นกุฏิมุงด้วยฟาก และฝาแถบ ทำด้วยใบตองกุง ซึ่งเป็นใบไม้ป่าชนิดหนึ่ง ใบจะมีขนาดใหญ่คล้ายใบต้นสัก นำมาวางเรียงซ้อนกันทับเป็นฝากุฏิได้ดี

๕. งานประจำปีที่พระเถระต้องช่วยกันทำ คือ ทุกเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี จะช่วยกันซ่อมแซม กุฏิ ศาลา หาดูน้ำมาทำฟาก หาดูน้ำไว้ในโรงต้ม เป็นต้น

๖. การทำงานร่วมกันของหมู่พระสงฆ์ ห้ามทำด้วยเสียงอึกทึก รีบทำรีบเสร็จ ส่วนวัสดุสิ่งของ ที่ใช้แล้วหรืองานที่ทำยังไม่เสร็จ หรือทำเสร็จแล้ว ให้รีบเก็บเข้าที่ให้เป็นที่เป็นที่ เป็นทาง ไม่เช่นนั้นองค์ท่าน จะเก็บเอามาเทศน์ในวันถัดไป

๗. การรักษาความสะอาดของเสนาสนะ กุฏิ ศาลา โรงฉัน โรงต้ม และทุก ๆ ที่ภายในวัด ห้างน้ำ ห้างส้วม องค์ท่านเน้นมาก ทั้งความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อย

๘. การรักษาความสงบสงัดในวัด องค์ท่านเน้นมาก ไม่ให้ทำงานหรือทำเสียงอึกทึกครึกโครม ไม่ให้เกื่อนกล่นระคนกัน หรือนั่งพูดคุยกันในเรื่องทางโลก หากองค์ท่านได้ยินพระองค์ไหนพูดเรื่อง สิกขาลาเพศ องค์ท่านจะไล่หนีจากสำนักเลยทันที

๙. การอยู่ด้วยกันของหมู่พระเถระ ให้อยู่กันด้วยความสามัคคีปรองดอง พร้อมเพรียงกัน หากมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งไม่ลงรอยกัน ก็ต้องรีบพูดจากันให้ลงตัว ไม่ให้กระทบกระเทือนถึงองค์ท่าน

๑๐. การช่วยกันทำงานร่วมกันของหมู่พระเถระ (เรียกขันธวัตร ๑๔) เช่น อาคันตุกวัตร อาวาสกวัตร เสนาสนะวัตร วัจจกุฎีวัตร อาจารย์วัตร เป็นต้น เหล่านี้องค์ท่านได้กำชับให้หมู่พระเถระ ทำช่วยกัน ด้วยความพร้อมเพรียงและสงบสงัด รีบทำรีบเสร็จ แล้วรีบไปเดินจงกรมภาวนา

การถือธุดงค์ขององค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตตมหาเถระ

ธุดงค์ถือปฏิบัติที่เคร่งครัดสำหรับพระสงฆ์ ที่พระบรมศาสดาทรงบัญญัติเพิ่มเติม ขึ้นมาอีกลำดับหนึ่งจากพระวินัย ๒๒๗ ข้อ เพื่อว่าจะได้ใช้ขัดเกลากิเลสของพระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์ เกิดความมักน้อยสันโดษ พอใจในสิ่งที่ตนเองมีตนเองได้ ไม่แสวงหาลาภยศ ไม่เป็นกังวลกับทรัพย์สิน เครื่องอยู่อาศัยภายนอก ไปง่ายมาง่าย แต่การถือธุดงค์นั้น องค์ท่านมิได้บังคับว่าองค์ไหนจะถือหรือไม่ถือธุดงค์ และจะถือก็ขึ้นอยู่กับความสมัครใจของพระแต่ละองค์ เพราะธุดงค์แต่ละข้อ จะมีผลเพื่อลดกิเลสได้แตกต่างกัน

องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ถือได้ว่าเป็นพระปรมาจารย์ใหญ่สายกรรมฐาน ที่เคร่งครัดในพระวินัย และในธุดงค์เป็นอย่างมาก อันเป็นที่รู้จักกันดีในวงพระสงฆ์วิปัสสนากรรมฐาน สำหรับองค์ท่าน แล้ว เป็นผู้พาดำเนินถือธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อ ได้อย่างน่าเลื่อมใสเป็นที่สุด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า องค์ท่านสมาทานถือธุดงค์วัตรที่สำคัญเฉพาะองค์ท่านประมาณ ๕-๖ ข้อ และถือปฏิบัติได้ ตลอดชีวิตขององค์ท่านเลย อันได้แก่

๑. การอาศัยอยู่ในป่า อาศัยใต้โคนต้นไม้ ตามถ้ำภูเขา เจ็อมผา เป็นวัตร

การถือธุดงค์ข้อนี้ขององค์ท่าน จะเห็นได้ชัดเจนมาก ซึ่งเห็นได้จากการที่องค์ท่านไม่อยู่ เป็นหลักแหล่ง แต่จะจาริกไปตามภูเขาถ้ำเนาไพร ตั้งแต่เริ่มออกบวช จวบจนวาระสุดท้ายของ

องค์ท่าน องค์ท่านจะจาริกไปทั้งทางภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคเหนือของไทย นอกจากนั้นองค์ท่านยังจาริกธุดงค์ไปยังแคว้นประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น แคว้นมอญแม่ฮ่องสอน ประเทศลาว พม่า และองค์ท่านไปที่ไหน จะไม่มีการสร้างวัดหรือถาวรวัตถุเลย แต่บางสถานที่องค์ท่านกลับพา คณะศิษยานุศิษย์ร่วมกันปฏิสังขรณ์สิ่งโบราณสถานอันชำรุดทรุดโทรม ให้กลับมาเป็นที่เคารพกราบไหว้แด่อนุชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี ดังเช่นการปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม อ.ธาตุพนม จ.นครพนม เป็นต้น ซึ่งในขณะนั้นองค์ท่านได้ร่วมกับองค์หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล เพื่อพาคณะศิษยานุศิษย์ได้ช่วยกันซ่อมแซม

๒. การถือบิณฑบาตเป็นวัตร

ธุดงค์วัตรข้อนี้ องค์ท่านถืออย่างเข้มงวดมาก แม้ในวัยชราภาพหรือเจ็บป่วยไม่มาก ก็จะพยายามออกบิณฑบาตเลี้ยงชีพ ดังจะเห็นได้ว่า แม้สังขารองค์ท่านจะชราภาพมาก องค์ท่านยังพยายามออกบิณฑบาต โดยย่อหน้าเข้ามาเรื่อย ๆ ตั้งแต่เข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน แคว้นเขตบ้าน หน้าวัด และย่อหน้าเข้ามาหน้าศาลาโรงฉัน จนกระทั่งตั้งบาตรบนศาลา แล้วให้ญาติโยมมาใส่ในบาตรองค์ท่าน สิ่งเหล่านี้เป็นการแสดงออกถึงจริยวัตรอันงดงามขององค์ท่าน ให้พระลูกพระหลานได้ถือเป็นตัวอย่าง

๓. การฉันในบาตรเป็นวัตร

การฉันอาหาร องค์ท่านจะเทอาหารหวานคาวรวมกันลงในบาตร ซึ่งถือว่าการฉันในบาตรแบบอุกฤษฏ์ที่สุด โดยพิจารณาอาหารให้เป็นสิ่งปฏิภูล ไม่ติดในรสชาติของอาหาร และการฉันก็จะฉันพอประมาณ ไม่ฉันจนอิมจนเกินไป ส่วนนมหรือโอวัลติน องค์ท่านจะฉันตามหลังตอนฉันอาหารแล้ว และจะฉันโอวัลตินตาม แค่ ๒-๓ กลืนเท่านั้น

๔. ฉันอาหารมือเดียวเป็นวัตร

ข้อนี้ถือว่าพระธุดงค์กรรมฐานทุกองค์ ต้องกระทำให้ได้ แม้เวลาออกจาริกธุดงค์เดินป่าเดินเขา ไม่มีอาหารให้ฉัน ก็ต้องอดมือกินมือ และอดทนต่อความอดอยาก เมื่อมีอาหารฉัน องค์ท่านก็จะฉันแต่พออิ่ม ไม่ได้ฉันจนเกินเลย นอกจากนี้ถ้าจะถือเคร่งเข้าไปมากกว่านั้น คือการฉันอาสนะเดียวนั้นคือเมื่อเริ่มลงมือฉันแล้ว หากมีเหตุให้ต้องลุกออกจากอาสนะ องค์ท่านก็จะลุกออกไปเลย แม้จะฉันอิ่มหรือไม่ก็ตาม ก็จะไม่กลับมานั่งฉันอีก

๕. ถือผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตร

การถือธุดงค์วัตรข้อนี้ องค์ท่านจะใช้ผ้าที่เขาใช้ห่อศพแล้วเขาทิ้งแล้ว แล้วนำมาซักและย้อมด้วยน้ำแก่นขนุน องค์ท่านมักจะไม่รับผ้าจีวรที่คนอื่นตัดมาถวาย และมักจะใช้ผ้าจีวรอย่างคุ่มค่าใช้จนเก่า หากมีรอยขาด องค์ท่านก็จะทำการปะ ชุน เย็บ ซ่อมแซม ด้วยองค์ท่านเอง

๖. เมื่อเข้าไปในเขตวัดแล้วไม่รับอาหารที่ตามมาใส่บาตรเป็นวัตร

การถือธุดงค์วัตรข้อนี้ เพื่อว่าพระสงฆ์จะได้พอใจในลาภภัตตาหารเฉพาะที่บิณฑบาตมาได้ด้วยตนเองเท่านั้น จะได้มากได้น้อยก็พอใจเท่าที่ตนเองบิณฑบาตมาได้ ซึ่งจะช่วยขจัดกิเลสตัณหาโลกมากออกไปได้ง่ายขึ้น

ในส่วนข้อถูกต้องอื่น ๆ นั้น องค์ท่านให้เลือกปฏิบัติเอาเองตามแต่ความสมัครใจของพระแต่ละองค์ ที่จะเลือกปฏิบัติเอาตามจริตนิสัยของตนเอง เพื่อตัดนิสัยของตนให้เป็นผู้มีกิเลสที่เบาบางลง

ข้อถือปฏิบัติอื่น ๆ ที่องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต พาดำเนิน

๑. การรับพระสงฆ์ที่จะเข้ามาศึกษาเรื่องวิปัสสนากรรมฐานกับองค์ท่านนั้น ต้องเป็นผู้เอาจริง เอาจัง ไม่ทำเล่น ต้องเก่งทั้งข้อวัตรภายนอก (ทำกิจการงานเก่ง ขยัน) และทั้งข้อวัตรภายใน (การปฏิบัติภาวนา) หากองค์ท่านสอบถามเรื่องการปฏิบัติภาวนาแล้วไม่ได้เรื่อง องค์ท่านต้องเข่นเป็นอย่างมาก หากเหลือวิสัยองค์ท่านก็ไล่หนีจากสำนัก

๒. ในวัดยุคหนองผือนาใน องค์ท่านไม่รับแม่ชี แม่ขาว (ผู้หญิงที่นุ่งห่มชุดขาว หรือเสื้อขาว ผ้าถุงดำ แต่ไม่โกนผม) วั้ศึกษา หรือพำนักปะปนอยู่ภายในวัดเป็นอันขาด หากบุคคลเหล่านี้ มีข้อสงสัยในการปฏิบัติภาวนา องค์ท่านก็จะอนุญาตให้มากราบเรียนถามองค์ท่านได้ตามเวลาที่กำหนดเท่านั้น

๓. องค์หลวงปู่มั่น ไม่รับบวชพระให้ใคร และไม่รับพระสงฆ์ที่บวชเพื่อแก้บนหรือลาราชการ มาบวชไว้ในสำนัก เพราะองค์ท่านต้องการอบรมสั่งสอนเฉพาะผู้ปรารถนาที่จะบวช เพื่อปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์อย่างเดียวเท่านั้น การบวชด้วยเหตุผลอื่น ๆ องค์ท่านไม่รับไว้ในสำนัก

๔. หากเป็นนาคหรือผู้เป็นผ้าขาวที่ถือศีล ๘ ก่อนจะบวช และต้องการมาศึกษาอยู่กับองค์ท่าน ตอนก่อนจะบวชเป็นพระนั้น องค์ท่านจะให้อยู่ถือศีล ๘ และดูอุปัชฌาย์ใจคออ่อน อย่างน้อยเป็นระยะเวลาประมาณ ๓-๖ เดือน เป็นอย่างน้อย ถ้าดูหรือพิจารณาแล้วองค์ท่านจะเอ่ยปากอนุญาตรับเอง (แต่องค์ท่านก็ไม่ได้เป็นผู้บวชให้ ให้ไปบวชที่อื่นแล้วค่อยมาอยู่ศึกษากับองค์ท่าน)

๕. ในสำนัก องค์ท่านจะไม่อนุญาตให้ผ้าขาวชาย-หญิง (อุบาสก อุบาสิกา ที่รักษากฎศีล ๘) หรือแขกที่ติดตามมากับพระต่างถิ่นนอนพักค้างคืนในวัด เว้นไว้แต่บางกรณี เช่น พระองค์นั้นรอนแรมมาไกลและใกล้ค่ำ องค์ท่านก็จะอนุญาตให้ค้างสักคืนอย่างฝืด ๆ พอเข้ามา เมื่อฉันทเช้าและเสร็จธุระแล้ว ก็ต้องรีบออกจากสำนักไป

๖. เรื่องการรับกฐินหลังออกพรรษา ช่วงที่องค์ท่านพำนักที่สำนักบ้านหนองผือนาใน จะไม่มีการรับกฐิน หากศรัทธาญาติโยมมีน้ำใจศรัทธานำมาถวาย ก็จะรับให้พอเป็นพิธี มิให้เสียน้ำใจ แต่การทำพิธีรับกฐิน กรานกฐิน หรือฉลองกฐินจะไม่มี ส่วนการแจกซองขาวเรียไร หรือผู้รับบริจาค การบอกหวย สะเดาะเคราะห์ ถือฤกษ์งามยามดี ไม่มีในปฏิปทาขององค์ท่านเลย

๗. การบอกบุญเรียไร หารายได้เข้าวัด ไม่มีทั้งทางตรงและทางอ้อม ในปฏิปทาขององค์ท่าน พิธีบวชพระแกะหูแกะตาเบิกเนตรพระ องค์ท่านว่ามันเป็นบาปหนัก “จะไปบวชให้ท่านทำไม ในเมื่อพระพุทธองค์ท่านทรงบวชก่อนเรานี้” องค์ท่านว่า

๘. พืชผักผลไม้ เช่น กล้วย มะละกอ ในสำนักขององค์ท่านไม่มีปฏิปทานำมาขาย ทั้งทางตรง และทางอ้อม หากญาติโยมอยากได้ ก็ให้มาขอไปกินได้ แต่ขอไปขายองค์ท่านไม่อนุญาต

๙. เรื่องการเจ็บป่วยอาพาธและมรณภาพของพระสงฆ์ในสำนัก องค์ท่านจะให้พระสงฆ์รูปนั้น ๆ พิจารณาอาการอาพาธนั้น ด้วยความอดทน หากจะเรียกว่าฝืนก็ไม่ผิด เรียกรักษาด้วยธรรมโอสถ ก็ไม่ผิด เพราะเป็นการทดสอบความอดทนทั้งทางกายและทางใจ ของพระอริยสงฆ์ธรรมฐานได้เป็นอย่างดี ส่วนถ้ามีการมรณภาพของพระสงฆ์ภายในสำนัก การเผาศพของพระสงฆ์ในวัดนั้น องค์ท่าน จะไม่ให้เก็บไว้นานเกิน ๑ วัน ดังมีตัวอย่างที่มีพระรูปหนึ่งมรณภาพช่วงในพรรษาตอนกลางคืน พอเข้ามาฉันเช้าเสร็จ องค์ท่านก็ให้จัดการเผาในวัดในวันนั้นเลย ด้วยว่าองค์ท่านปรารถนาว่า ไม่มี ความจำเป็นอันใดที่จะเก็บไว้นาน ขนาดพระพุทธรูปองค์ก็ยังทรงเก็บไว้แค่เพียง ๗ วัน

๑๐. รูปหรือกระดาศที่มีรูปของพระพุทธเจ้า องค์ท่านจะให้ความเคารพมาก จะเก็บไว้บนที่สูง ไม่เหยียบย่ำทำลาย ถ้าเห็นตกหล่นอยู่ตามพื้น องค์ท่านก็จะเก็บทันที

๑๑. กระดาศหรือหนังสือพิมพ์ ถ้าองค์ท่านเห็นตกหล่นอยู่ตามพื้น องค์ท่านจะเก็บเสมอ พร้อมกับปรารถนาว่า กระดาศทุกชนิด สามารถจารึกภาษาของคำสอนของทุกศาสนาได้ไม่ควรจะทิ้งขว้าง ไม่เป็นที่เป็นทาง

๑๒. รูปภาพที่มีผู้หญิง องค์ท่านจะไม่ให้แขวนไว้ในที่สูง และไม่อนุญาตให้แขวนหรือวางไว้ เสมอระดับเดียวกันหรือสูงกว่ารูปพระสงฆ์เป็นอันขาด

๑๓. หากจำเป็นที่จะมีการพิมพ์หนังสือธรรมะ องค์ท่านจะย้ำเสมอว่า ไม่ควรที่จะใส่รูปโยม ผู้หญิงเข้าไปในหนังสือธรรมะนั้น เพราะเวลาเก็บเวลาวาง ก็จะเก็บจะวางยาก เพราะการเก็บหนังสือ ธรรมะต้องเก็บไว้บนที่สูง

๑๔. หนังสือธรรมะทุกเล่ม องค์ท่านให้ความเคารพมาก ห้ามวางเรียราด ให้เก็บบนที่สูง

๑๕. ปฏิปทาในองค์ท่านที่เน้นหนักอีกข้อ คือ การไม่ถือไสยศาสตร์ ไม่ถือฤกษ์ยามยามดี องค์ท่านสอนเสมอว่า ทำดีตอนไหนก็ได้ผลดีตอนนั้น ทำชั่วตอนไหนก็ได้รับผลชั่วตอนนั้นๆ ไม่มีการ สะเดาะเคราะห์ ไม่มีเครื่องรางของขลัง ไม่มีตะกรุดพิสมร ไม่มีการซื้อขายวัตถุมงคล ทั้งนัยตรงและ นัยอ้อม สิ่งที่องค์ท่านพออนุโลมให้กับชาวบ้านอย่างผิด ๆ ก็คือ น้ำมนต์ โดยก่อนให้น้ำมนต์ องค์ท่าน จะมีอุบายเทศน์เสียก่อน องค์ท่านจึงจะเอาน้ำมนต์ให้เขา “ลูก ๆ หลาน ๆ ...หากจิตใจลูก ๆ หลาน ๆ ไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว จะมารदनน้ำภายนอก มันก็เป็นไปไม่ได้ลูก ๆ หลาน ๆ เอ๊ย น้ำอันนี้เป็นน้ำขอเชื่อเชิญให้ลูก ๆ หลาน ๆ เข้าถึงพุทธ ธรรม สงฆ์ อย่าถือว่าน้ำอันนี้เป็นของขลัง จะขลังหรือไม่ขลังก็ขึ้นอยู่กับความประพฤติของพวกลูก ๆ หลาน ๆ นั้นเอง” องค์ท่านจะสอนไป อย่างนั้น

๑๖. โยมขององค์ท่านเขามาวัด เขามาแบบเงียบสงัด เขาไม่ได้คุยกันเหมือนพวกเรานี้ และเขาก็ ไม่ได้ตั้งใจว่าจะมารับอาหารในวัด ถ้าพวกโยมมา อาหารของพระที่จัดไว้ให้ เขาจะเอาไปรับประทาน ที่กระท่อมเล็ก ๆ ของเขาต่างหาก เขาไม่มารับประทานในศาลาที่พระฉันอยู่ และทำอย่างเงียบที่สุด

ข้อวัตรอันนี้เป็นข้อวัตรสำคัญที่สุด เพราะรักสงบ คนมาต่างทิศพอมมาถึง เช่น เขามาอนค้ำคั้น ทำบุญอย่างนี้ เขาก็จะไปนอนที่ไหนไม่ทราบ เขาไม่มายุ่งในวัด พอตื่นเข้ามาเขาค่อยมาใส่บาตรพระ หรือมีอาหารอะไรเขาก็เอามาถวาย มีสิ่งที่จะบังสุกุลเขาก็เอามา

๑๗. หลวงปู่มั่น ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติภาวนา (วิปัสสนาธุระ) มากกว่าด้านการปกครอง (คัมภีระ) ถึงกระนั้นในชีวิตสมณเพศขององค์ท่าน ครั้งหนึ่งก็เคยได้รับการแต่งตั้งเป็น**พระครูวินัยธร** (ปี พ.ศ. ๒๔๗๕) โดยรับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดเจติยหลวง จังหวัดเชียงใหม่ และที่นั่นก็เป็น ที่เดียวที่องค์ท่านรับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส และรับเป็นเพียงปีเดียว หลังจากนั้นองค์ท่านก็ลาออกจากตำแหน่งเจ้าอาวาส และจาริกธุดงค์เข้าป่าเพื่อแสวงหาการปฏิบัติภาวนา

๑๘. ตลอดชีวิตสมณเพศของ **องค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต** องค์ท่านจะเน้นความสงบวิเวก เน้น การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อละกิเลสออกจากใจ เพื่อเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลาย องค์ท่านถือได้ว่าเป็นผู้นำด้านปฏิบัติได้อย่างยิ่งยวด องค์ท่านออกบวชมาเพื่อปฏิบัติชำระกิเลสในใจ ตนเองจนหมดสิ้น ไม่สนใจในลาภ ยศ สรรเสริญ องค์ท่านเป็นทั้งครูทั้งอาจารย์ เป็นทั้งพ่อ เป็นทั้งแม่ ในคราวเดียวกัน ในวงศ์ของพระสายธุดงคกรรมฐานจึงเรียกขานนามในองค์ท่านว่า **“พ่อแม่ครู อาจารย์ใหญ่ มั่น ภูริทัตตมหาเถระ”** และเมื่อองค์ท่านเสร็จสิ้นภารกิจในใจของตนเองแล้ว ก็ได้ ทำหน้าที่เป็นครู เป็นผู้นำสั่งสอนคณะศิษยานุศิษย์ โดยเฉพาะพระสงฆ์สามเณร ให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม ทำให้องค์ท่านมีคณะศิษยานุศิษย์มากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นพระมหาเถระ ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน ผู้เป็นตั้งเนื่อนาบุญโดยแท้ ให้กับดินแดนสุวรรณภูมิแห่งนี้ แม้อกาลเวลาจะ ล่วงเลยผ่านมาเกือบ ๗ ทศวรรษแล้ว ชื่อเสียงและเกียรติคุณและคุณงามความดีขององค์ท่าน ยังคง ตราตรึงอยู่ในหัวใจของคนไทยชาวพุทธทุกหมู่เหล่าอย่างไม่มีวันจืดจาง และจะยังคงเป็นเช่นนี้สืบไป...

เอกสาร

๑. จากหนังสือชีวประวัติหลวงปู่หล้า เขมปัตโต วัดภูจ้อก้อ อ.หนองสูง จ.มุกดาหาร
๒. ถอดจากกัณฑ์เทศน์หลวงปู่หล้า เขมปัตโต (พระอุปฐากในองค์หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต) ชื่อกัณฑ์
  - “ปฏิปทาที่ไม่จิตจาง” วันที่ ๘ มิ.ย. ๒๕๒๔
  - “อบรมข้อวัตรปฏิบัติ” วันที่ ๑๓ พ.ค. ๒๕๒๕
  - “ข้อวัตรหลวงปู่มั่น” วันที่ ๑ ธ.ค. ๒๕๒๔ และวันที่ ๙ พ.ย. ๒๕๒๖
  - “ข้อวัตรหลวงปู่มั่น” วันที่ ๒๑ ก.ค. ๒๕๒๘
  - “อริยวัตรยุคบ้านหนองผือ” วันที่ ๑๘ ม.ค. ๒๕๓๐
  - “เล่าถึงสมัยอยู่กับหลวงปู่มั่น” วันที่ ๒๒ ธ.ค. ๒๕๓๒
  - “เล่าถึงสมัยอยู่กับหลวงปู่มั่น” วันที่ ๒๕ พ.ย. ๒๕๓๖
๓. http://www.luangpumun.dra.go.th/best_practices

ภริทตธมโมวาท

บรรดาสาธุศิษย์ที่อยู่ร่วมสำนักและได้รับคติธรรมคำสอนขององค์ท่านพระอาจารย์มั่น ภริทตเถร ต่างยกย่องเชิดชูองค์ท่านเหนือเกล้าว่าเป็น “พระบูรพาจารย์” ผู้จัดความมืดมน เป็นจุดผู้ยังประทีปให้สว่างไสวในที่มืด ได้ยึดหลักปฏิบัติและหลักธรรมองค์ท่านให้ไว้เป็นเนติแบบอย่างดำเนินรอยตาม และยอมรับโดยคุณผู้ด้วยหลักเหตุผลอันงดงามที่ต่างเคยสัมผัสองค์ท่าน พระบูรพาจารย์ว่า

สัวาเสณ สิลั เวทิตพพิ

ศีลพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน

สัโวหาเรน โสเจยยั เวทิตพพิ

ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยการงาน

สากจฉาย ปณณา เวทิตพพา

ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา

ปัญญาธรรมขององค์ท่านพระอาจารย์มั่น เธอเป็นอมตานุสรณียธรรม มูลมรดกชิ้นเอกที่หาผู้แสดงได้ยากในปรตยุบัน

กุลบุตรกุลธิดาผู้มาสุดท้ายภายหลัง พึ่งน้อมรับสารธรรมนี้มาประพฤติปฏิบัติให้สมกับได้อัตภาพฐานะความเป็นมนุษย์ ท่านพระอาจารย์มั่นเป็นพระบูรพาจารย์ผู้ให้เมตตาธรรมโดยแท้ สมกับนามมคธฉายาขององค์ท่านว่า

“ภริทตต : ผู้ให้ปัญญาประคุดตั้งแผ่นดิน”

ภริทตธมโมวาท

ติใดไม่มีโทษ

ดินั้นชื่อว่าติเลิศ

ได้สมบัติทั้งปวง

ไม่ประเสริฐเท่าได้ตน

เพราะตัวตน

เป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งปวง

จงมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

ผู้ใดมาถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อนสรณะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรายกันไปไหน ยังปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึดถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่ในกลางป่า หรือเรือนว่างก็ตาม สรณะทั้ง ๓ จริง ๆ แล้วจะแคล้วคลาดจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว

ทาน ศิล ภาวนา

ทานเป็นเครื่องแสดงน้ำใจของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง และช่วยหนุนโลกให้ชุ่มเย็น

ทาน คือ เครื่องแสดงน้ำใจของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูง มีเมตตาจิตต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ ด้วยการให้ การเสียสละแบ่งปัน มากน้อยตามกำลังของวัตถุเครื่องสงเคราะห์ที่มีอยู่จะเป็น วัตถุทาน ธรรมทาน หรือวิทยาทาน เพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใดๆ นอกจากกุศล คือความดี ที่ได้จากทานนั้น เป็นสิ่งตอบแทนที่เจ้าของทานได้รับอยู่โดยดีเท่านั้น

อภัยทาน ควรให้แก่กัน เมื่ออีกฝ่ายหนึ่งผิดพลาดหรือล่วงเกิน

คนมีทานเป็นผู้ส่งผ่านแผ่และเด่นในปวงชน เป็นที่เคารพรักในหมู่ชน จะตกอยู่ที่ศีลโดยย่อมน่าอดอยากขาดแคลนจะมีสิ่งหรือผู้อุปถัมภ์จนได้ ไม่อับจนทนทุกข์ ผู้มีทานประดับตนย่อมน่าเป็นคนล้ำสมัย ทุกคนทุกชนชั้นไม่รังเกียจ ผู้มีทานย่อมเป็นผู้อบอุ่นหนุนโลกให้ชุ่มเย็น การเสียสละจึงเป็นเครื่องค้ำจุนหนุนโลก

การสงเคราะห์กันทำให้โลกมีความหมายตลอดไป ไม่เป็นโลกที่ไร้ชาติชาติกระเจิง เหลือแต่ซากแผ่นดิน ไม่แห้งแล้งแข่งกับทุกข์ตลอดไป

ศีลเป็นพืชแห่งความดีอันยอดเยี่ยมที่ควรมีประจำชาติมนุษย์

ศีล คือ รั้วกันความเบียดเบียนและทำลายสมบัติร่างกายและจิตใจของกันและกัน คือพืชแห่งความดีอันยอดเยี่ยม ที่ควรมีประจำชาติมนุษย์ ไม่ปล่อยให้สูญหายไป เพราะมนุษย์ไม่มีศีลเป็นรั้วกัน เป็นเครื่องประดับตัว จะไม่มีที่ให้ซุกหัวนอนหลับสนิทได้โดยปลอดภัย แม้โลกเจริญด้วยวัตถุจนกองสูงกว่าพระอาทิตย์ แต่ความร้อนแผดเผาจะทวีคูณยิ่งกว่าพระอาทิตย์ ถ้าไม่คิดว่าวัตถุมีค่ามากกว่าศีลธรรม

ศีลธรรมเป็นเพียงสมบัติของมนุษย์ พระพุทธเจ้าผู้เป็นผู้ค้นพบและนำมาประดับโลกที่กำลังมืดมิดให้สว่างไสวร่มเย็น ด้วยอำนาจศีลธรรม เป็นเครื่องปิดเป่าความคิดของมนุษย์ผู้มีกิเลส ที่ผลิตอะไรออกมาทำให้โลกร้อนจะบรรลืออยู่แล้ว ยิ่งกว่าให้ความคิดตามอำนาจโดยไม่มีศีลธรรมช่วยเป็นยาชโลมไว้บ้าง จะผลิตยักษ์ใหญ่ทรงพิษขึ้นมากว่าวันกินมนุษย์จนไม่มีอะไรเหลืออยู่บ้างเลย

ความคิดของคนสิ้นกิเลสที่ทรงคุณอย่างสูงคือ พระพุทธเจ้า มีผลให้โลกได้รับความร่มเย็นซาบซึ้ง กับความคิดที่เป็นกิเลส มีผลให้ตนเองและผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนจนคาดไม่ถึง ผิดกันอยู่มาก ควรหาทางแก้ไข ผ่อนหนักให้เบาบาง บ่อนจะหมดทางแก้ไข ศีลจึงเป็นเหมือนยาปราบโรคทั้งโรคระบาดและเรื้อรัง

ภาวนาอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรง หักล้างความไม่มีเหตุผลของตนได้ดี

ภาวนา คือ การอบรมใจให้ฉลาดเที่ยงตรงต่อเหตุผลธรรมชาติธรรม รู้จักวิธีปฏิบัติต่อตัวเองและสิ่งทั้งหลาย ยึดการภาวนาเป็นรั้วกันความคิดฟุ้งของใจให้อยู่ในเหตุผล อันจะเป็นทางแห่งความสงบสุขใจที่ยังมิได้รับการอบรมจากภาวนา จึงเปรียบเหมือนสัตว์ที่ยังมิได้รับการฝึกหัด ยังมิได้รับประโยชน์

จากมันเท่าที่ควร จำต้องฝึกหัดให้ทำประโยชน์ถึงจะได้รับประโยชน์ตามควร ใจจึงควรได้รับการอบรม ให้รู้เรื่องของตัว จะเป็นผู้ควรแก่การงานทั้งหลาย ทั้งส่วนเล็กส่วนใหญ่ ภายนอกภายใน

ผู้มีภาวนาเป็นหลักใจ จะทำอะไรชอบใช้ความคิดอ่านเสมอ ไม่เสี้งงและไม่เกิดความเสียหาย แก่ตนและผู้เกี่ยวข้อง การภาวนาจึงเป็นงานเพื่อผลในปัจจุบันและอนาคต การงานทุกชนิดที่ทำ ด้วยใจของผู้มีภาวนา จะสำเร็จลงด้วยความเรียบร้อย ทำด้วยความใคร่ครวญ เล็งถึงประโยชน์ ที่จะได้รับ เป็นผู้มีหลักมีเหตุผล ถือหลักความถูกต้องเป็นเข็มทิศทางเดินของกาย วาจา ใจ ไม่เปิดช่องให้ความอยากอันไม่มีขอบเขตเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะความอยากดั้งเดิมเป็นไปตามอำนาจ ของกิเลสตัณหา ซึ่งไม่เคยสนใจต่อความผิด ถูก ดี ชั่ว พาเราเสียไปจนนับไม่ถ้วน ประมาทไม่ถูก จะเอาโทษมันก็ไม่ได้ ยอมให้เสียไปอย่างน่าเสียดายถ้าไม่มีสติระลึกรู้บ้างเลย แล้วของเก่าก็เสียไป ของใหม่ก็พลอยจมไปด้วยไม่มีวันฟื้นคืนตัวได้ ฉะนั้น การภาวนาจึงเป็นเครื่องหักล้างความไม่มี เหตุผลของตนได้ดี

วิธีการภาวนาคือการสังเกตจิตที่อยู่ไม่เป็นสุข ด้วยสติตามรู้การเคลื่อนไหวของจิต โดย บริกรรมธรรมบทที่ให้ผลดี

วิธีภาวนานี้ลำบากอยู่บ้าง เพราะเป็นวิธีบังคับใจ วิธีการภาวนาก็คือวิธีสังเกตตัวเอง สังเกต จิตที่มีนิสัยหลุกหลิก ไม่อยู่เป็นปกติสุข ด้วยมีสติตามระลึกรู้ความเคลื่อนไหวของจิต โดยมีธรรมบทใด บทหนึ่งเป็นคำบริกรรม เพื่อเป็นยารักษาจิตให้ทรงตัวอยู่ได้ด้วยความสะดวกในขณะภาวนา ที่ให้ผลดี ก็มี **อานาปานสติ** คือ กำหนดจิตตามลมหายใจเข้าออกด้วยคำภาวนา **พุทโธ** พยายามบังคับใจให้ อยู่กับอารมณ์แห่งธรรมบทที่นำมาบริกรรมขณะภาวนา พยายามทำอย่างนี้เสมอด้วยความไม่ลดละ ความเพียร จิตที่เคยทำบาปหาบทุกข้ออยู่เสมอจะค่อยรู้สึกตัวและปล่อยวางไปเป็นลำดับ มีความสนใจ หนักแน่นในหน้าที่ของตนเป็นประจำ จิตที่สงบตัวลงเป็นสมาธิเป็นจิตที่มีความสุขเย็นใจมากและจำ ไม่ลืม ปลุกใจให้ตื่นตัวและตื่นใจได้อย่างน่าประหลาด

การภาวนาแก้ไขปัญหาใจทุกประเภท ผู้เป็นหัวหน้างานหรือมีภารกิจมากควรหันมาฝึกใจ อย่างยิ่ง

เมื่อพูดถึงการภาวนา บางท่านรู้สึกเหงาหงอยน้อยใจว่า ตันมีวาสนาน้อยทำไมไม่ไหว เพราะกิจการ ยุ่งยากทั้งภายในบ้านและนอกบ้าน ตลอดจนงานสังคมต่างๆ ที่ต้องเป็นธุระจะมานั่งหลับตาภาวนาอยู่ เห็นจะไม่ทันอยู่ทันกับโลกเขา ทำให้ไม่อยากทำ ประโยชน์ที่ควรได้จึงเลยผ่านไป ควรพยายาม แก้ไขเสียบัดนี้

แท้จริง การภาวนาคือวิธีแก้ความยุ่งยากลำบากใจทุกประเภทที่เป็นภาระหนักให้เบาและ หมดสิ้นไป ได้อุบายมาแก้ไขไล่ทุกข้อออกจากตัว การอบรมใจด้วยการภาวนาก็เป็นวิธีหนึ่งแห่ง การรักษาตัว เป็นวิธีที่เกี่ยวกับจิตใจผู้เป็นหัวหน้างานทุกด้าน

ใจ คือ นักต่อสู้จนไม่รู้จักตาย หากปล่อยไปโดยไม่มีธรรมเป็นเครื่องยับยั้ง คงไม่ได้รับความสุข แม้จะมีสมบัติกำยำกอง

จิต จำเป็นต้องเป็นตัวการรับภาระแบกหาม โดยไม่คำนึงถึงความหนักเบา ว่าชนิดใดพอ ยกไหวไหม จิตต้องรับภาระทันที ดี ชั่ว ผิด ถูก หนัก เบา เศร้า โศก เพียงใด บางเรื่องแทบเอาชีวิตไปด้วย ขณะนั้นจิตใจยังกล้าเอาตัวเข้าเสี่ยงแบกหามจนได้ มีหน้าซำยังชอบเอาความคิดเป็นการบ้านอีกจนนอนไม่หลับ รับประทานไม่ได้ก็มี คำว่าหนักเกินไป ยกไม่ไหว เกินกำลังใจจะคิดและต้านทานนั้นไม่มี

งานทางกาย ยังมีเวลาพักผ่อนนอนหลับ และยังรู้ประมาณว่าควรหรือไม่ควรแก่กำลังของตน เพียงใด ส่วนงานทางใจไม่มีเวลาได้พักผ่อนเอาเลย พักได้เล็กน้อยขณะนอนหลับเท่านั้น แม้เช่นนั้น จิตยังอุตสาหะทำงานด้วยการละเมอเพื่อฝันต่อไปอีก ไม่รู้จักประมาณว่าเรื่องต่างๆ นั้นควรแก่กำลังของใจเพียงใด เมื่อเกิดอะไรขึ้น ทราบแต่ว่าทุกข์เหลือทน ไม่ทราบว่าเป็นทุกข์เพราะงานหนักและเรื่องเผ็ดร้อนเกินกำลังใจจะสู้ไหว ใจคือนึกต่อสู้อย่างดีก็สู้ ชั่วก็สู้ สู้จนไม่รู้จักหยุดยั้งไตร่ตรอง สู้จนไม่รู้จักตาย หากปล่อยไปโดยไม่มีธรรมเป็นเครื่องยับยั้ง คงไม่ได้รับความสุข แม้จะมีสมบัติกำยกอง

ธรรม เป็นเครื่องปกครองสมบัติและปกครองใจ ถ้าขาดธรรมเพียงอย่างเดียว ความอยากของใจ จะพยายามหาทรัพย์ได้กองเท่าภูเขา ก็ยังหาความสุขไม่เจอ ไม่มีธรรมในใจเพียงอย่างเดียว จะอยู่ในโลกใด กองสมบัติใด ก็เป็นเพียงโลกเศษเดนและกองสมบัติเดนเท่านั้น ไม่มีประโยชน์อะไร แก่จิตใจแม้แต่นิด ความทุกข์ทรมาน ความอดทน ทนทานต่อสิ่งกระทบกระทั่งต่างๆ ไม่มีอะไรจะแข็งแกร่งเท่าใจ ถ้าได้รับความช่วยเหลือที่ถูกทาง ใจจะกลายเป็นของประเสริฐให้เจ้าของได้ชมอย่างภูมิใจต่อเรื่องทั้งหลายทันที

จิต เป็นสมบัติสำคัญมากในตัวเราที่ควรได้รับการเหลียวแล ด้วยวิธีเก็บรักษาให้ดี ควรสนใจรับผิดชอบต่อจิตอันเป็นสมบัติที่มีค่ายิ่งของตน วิธีที่ควรกับจิตโดยเฉพาะก็คือ **ภาวนา ฝึกหัดภาวนา** ในโอกาสอันควร **ตรวจดูจิตว่ามีอะไรบกพร่องและเสียไป** จะได้ซ่อมสุขภาพจิต คือนั่งพิจารณาพิจารณา ดูสังขารภายใน คือความคิดปรุงแต่งของจิตว่าคิดอะไรบ้าง ในวันและเวลาที่นั่ง นั่งมีสารประโยชน์ใหม่ คิดแสหาเรื่อง หาโทษชนทุกข์ฆ่าเผาตนอยู่นั้น พอรู้ผิดถูกของตัวบ้างไหม

พิจารณาสังขารภายนอกกว่ามีความเจริญขึ้นหรือเจริญลง สังขารร่างกายมีอะไรใหม่หรือมีความเก่าแก่ชราหลุดลงไป พยายามเตรียมตัวเตรียมใจเสียแต่เวลาที่พอจะทำได้ตายแล้วจะเสียการให้ท่องอยู่ในใจเสมอว่า เรามีความแก่ เจ็บ ตาย อยู่ประจำตัวทั่วหน้ากัน ป่าช้าอันเป็นที่เผาศพภายนอก และป่าช้าที่ฝังศพภายในคือตัวเราเอง เป็นป่าช้าร้ายแปดพันเก้าแห่งศพที่นำมาฝังหรือบรรจุ จะอยู่ในตัวเราตลอดเวลา ทั้งศพเก่าศพใหม่ทุกวัน

พิจารณาธรรมสังเวช พิจารณาความตายเป็นอารมณ์ ย่อมมีทางถอดถอนความเปลี่ยวเยื่อหยิ่งในวัน ในชีวิต และวิध्यฐานะต่างๆ ออกได้ จะเห็นโทษแห่งความบกพร่องของตัวและพยายามแก้ไขได้เป็นลำดับ มากกว่าจะไปเห็นโทษของคนอื่นแล้วมานินทาเขา ซึ่งเป็นความไม่ดีใส่ตน

นี่คือการภาวนา คือ วิธีเตือนตน สั่งสอนตน ตรวจตราดูความบกพร่องของตน ว่าควรแก้ไขจุดใด ตรงไหนบ้าง ใช้ความพิจารณาอยู่ทำนองนี้เรื่อยๆ ด้วยวิธีสมาธิภาวนาบ้าง ด้วยการรำพึง

ในอิริยาบถต่างๆ บ้าง ใจจะสงบเย็น ไม่ลำพองผยองตัวและความทุกข์มาเผาผลาญตัวเอง เป็นผู้รู้จักประมาณในหน้าที่การงานที่พอเหมาะพอดีแก่ตัว ทั้งทางกายและทางใจ ไม่ลืมหิวไม่ลืมใจในสิ่งที่เบียดเบียนตน

คุณสมบัติของผู้ภวานานี้มีมากมาย ไม่อาจพรรณนาให้จบสิ้นได้

ท่าน ศील ภวานา ธรรมทั้ง ๓ นี้ เป็นรากแก้วของความเป็นมนุษย์ และเป็นรากเหง้าของพระศาสนา ผู้เกิดมาเป็นมนุษย์ต้องเป็นผู้เคยสั่งสมธรรมเหล่านี้มาอยู่ในนิสัยของผู้จะมาสมร่าเป็นมนุษย์ ที่สมบูรณ์ด้วยมนุษย์สมบัติอย่างแท้จริง

คนดีมีศีลธรรม

คนดีมีศีลธรรม หายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดา ทำให้โลกร่มเย็นและยั่งยืน

หากคนดีมีศีลธรรมในใจ หายากยิ่งกว่าเพชรนิลจินดา ได้คนเป็นคนดีเพียงคนเดียวย่อมมีคุณค่ามากกว่าเงินเป็นล้านๆ เพราะเงินล้านไม่สามารถทำความร่มเย็นให้แก่โลกได้อย่างถึงใจ เหมือนได้คนดีมาทำประโยชน์ คนดีแม้เพียงคนเดียวยังสามารถทำความเย็นให้แก่โลกได้มากมายและยั่งยืน เช่นพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายเป็นตัวอย่าง คนดีแต่ละคนมีคุณค่ามากกว่าเงินเป็นก่ายกอง เป็นคุณค่าแห่งความดีของตนที่จะทำต่อไปมากกว่าเงิน แม้จะจนก็ยอมจน ขอแต่ให้ตัวดีและโลกมีความสุข แต่คนโง่ชอบเงินมากกว่าคนดีและความดี ขอแต่ได้เงิน แม้ตัวจะเป็นอย่างไรไม่สนใจคิดไม่สนใจดู ถึงจะชั่วช้าลามกหรือแสนโสมมเพียงไรไม่หลีกห่าง ขนาดยมบาลเกลียดกลัวไม่ยอมนับเข้าบัญชีผู้ต้องหา กลัวจะไปทำลายสัตว์นรกด้วยกันให้เดือดร้อน ขอแต่ได้เงินก็เป็นทีพอใจ ส่วนจะผิดถูกประการใดเขาไม่ยุ่งเกี่ยว คนดีกับคนชั่ว สมบัติเงินทองกับธรรมะคือคุณค่าความดีผิดกันอย่างไร ใครมีหมู่มากก็คิดแก้ไขเสียแต่บัดนี้ อย่าให้สายเกินแก้ ฉะนั้น สัตว์โลกจึงต่างกัน ทั้งภพ กำเนิด รูปร่างลักษณะ จริตนิสัย ดีชั่ว สุขทุกข์ เพราะกฎของกรรมหรือกฎของตนเองที่ทำขึ้น มีไขกฎของใครไปทำให้ ตัวทำเอาเอง

ของดีมีอยู่กับตัวเราทุกคน ให้พากันปฏิบัติก่อนตาย อย่าประมาท

ของดีมีอยู่กับตัวเราทุกคน ก็พากันปฏิบัติเอา ทำเอา เมื่อเวลาตายแล้วจึงวุ่นวาย หานิมนัตพระมากุสลามาติกา ไม่ใช่เกาฏุกที่ค้น ต้องรีบแก้ไขบัดนี้ คือ เร่งทำความดีแต่บัดนี้ จะได้หายห่วง อะไร ๆ ที่เป็นสมบัติของโลก มีไขสมบัติอันแท้จริงของเรา ตัวจริงไม่มีใครเหลียวแล สมบัติในโลกเราแสวงหา หากทุจริตก็เป็นไฟเผา เผาตัวทำให้ฉิบหายได้จริง ๆ ข้อนี้ขึ้นอยู่กับความฉลาดและความโง่เขลาของผู้แสวงหาแต่ละราย ท่านผู้พันทุกข์ไปด้วยความอุตสาหะสร้างชาติใส่ตนจนกลายเป็นสรณะของพวกเรา ท่านไม่เคยมีสมบัติเงินทองเครื่องหวงแหน เป็นคนร่ำรวยสวยงามเฉพาะสมัย จึงพากันรักพากันห่วงจนไม่รู้จักเป็นรู้จักตาย สำคัญตนว่าจะไม่ตายและพากันประมาทจนลืมหิว ลืมใจ

ดักดวงเอาแต่สิ่งไม่เป็นท่าใส่ตนแทบหาบไม่ไหว อย่าสำคัญว่าตนเก่งกาจสามารถฉลาดรู้กว่าเขาเลย ถึงกับสร้างความมืดมิดปิดตาทั่วมุมตัวเองจนไม่มีวันสร้างซา เมื่อถึงเวลาจนตรอกอาจจนยิ่งกว่าสัตว์ ถ้าไม่เตรียม ทราบไว้เสียแต่บัดนี้ซึ่งอยู่ในฐานะอันควร อาตมาขออภัยด้วยคำพูดหยาบคายไป แต่ คำพูดที่สั่งสอนคนให้ละชั่ว ทำความดี จัดเป็นหยาบคายอยู่แล้ว โลกเราก็จะถึงคราวหมดสิ้นศาสนา เพราะไม่มีผู้ยอมรับความจริง การทำบาป หยาบคายมีมาประจำแทบทุกคน ทั้งใช้ผลเป็นทุกข์ ตนยังไม่อาจรู้ได้และตำหนิมันบ้าง พอมีทางคิดแก้ไข แต่กลับตำหนิคำสั่งสอนหยาบคาย ก็นับ เป็นโรคที่หมดหวัง

เมื่อมีผู้เตือนสติ ควรยึดมาเป็นธรรมคำสอน จะเป็นคนมีขอบเขตมีเหตุผล ไม่ทำตาม ความอยาก เมื่อพยายามฝ่าฝืนให้เป็นไปตามทางของนักปราชญ์ได้ จะประสบผลคือความสุขในปัจจุบันทันตา แม้จะมีได้เป็นเจ้าของเงินล้าน แต่มีทางได้รับความสุขจากสมบัติและความประพฤติดี ของตน

คนฉลาดปกครองตนให้มีความสุขและปลอดภัย ไม่จำเป็นต้องเที่ยวแสวงหาทรัพย์มากมาย หรือ เที่ยวกอบโกยเงินเป็นล้านๆ มาเป็นเครื่องบำรุงจึงมีความสุข ผู้มีสมบัติพอประมาณในทางที่ชอบ มีความสุขมากกว่าผู้ได้มาในทางมิชอบเสียอีก เพราะนั่นไม่ใช่สมบัติของตนอย่างแท้จริง ทั้ง ๆ ที่อยู่ในกรรมสิทธิ์ แต่กฎความจริง คือ กรรมสาบแช่งไม่เห็นด้วยและให้ผลเป็นทุกข์ไม่สิ้นสุด นักปราชญ์ ท่านจึงกลัวกันนักหนา แต่คนโง่อย่างพวกเรา ผู้ชอบสุขเอาเผากิน และชอบเห็นแก่ตัว ไม่มีวันอิ่มพอ ไม่ประสบผลคือความสุขตั้งใจหมาย

คนหิวอยู่เป็นปกติสุขไม่ได้ จึงวิ่งหาโน่นหานี้ เจอะอะไรก็คว้าติดมือมาโดยไม่สำนึกว่าผิดหรือถูก ครั้นแล้วสิ่งที่คว้ามาก็มาเผาตัวเองให้ร้อนยิ่งกว่าไฟ คนที่หลงจึงต้องแสวงหา ถ้าไม่หลงก็ไม่ต้องหา จะหาไปให้ลำบากทำไม อะไรๆ ก็มีอยู่กับตัวเองอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว จะตื่นเงาตะครุบเงาไปทำไม เพราะรู้แล้วว่าเงาไม่ใช่ตัวจริง ตัวจริงคือสิ่งจะทั้งสี่ที่มีอยู่ในกายในใจอย่างสมบูรณ์แล้ว

ความมั่งมีศรีสุขจะไม่บังเกิดแก่ผู้ทุจริต สร้างกรรมชั่ว มีมากเท่าไรย่อมหมดไป พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ที่สร้างบาปกรรมไว้ ผลกรรมนั้นย่อมตกอยู่กับลูกหลานรุ่นหลัง ให้มีอันเป็นไป ผู้ทุจริต เบียดเบียนรังแกผู้อื่น จะหาความสุขความเจริญไม่ได้เลย

วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุปายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้น ต้องให้เข้าใจว่า ความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้ว ต้องเก็บใส่ตู้ ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ มหานิยมอันเอาออกไปตั้งไว้ว่า อันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศกลางหาว ดาวนักษัตรฤกษ์ สารพัดสิ่งทั้งปวง ฉันทเจ้าสังขาร คืออาการจิต หากออกไปตั้งไว้ บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั่น

เป็นนี้ จันรู้เท่าแล้วเรียกว่า กำหนดรู้ทุกข์ สมุทัย เมื่อทำให้มาก เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง

เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่ ในกาย วาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า อกาลิก ของมีอยู่ ทุกเมื่อ โอปนยโก เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ **ปจฺจตฺตํ** จึงจะรู้เฉพาะตัวคือมาพิจารณา กายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่า แตกพังลงไป ตามสภาพความจริงของ ภูตธาตุ **บุพเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ** ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโรยอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณาพึงรู้อุปมา รูปเปรียบดังนี้

อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในพื้นที่ ลุยตมลุยโคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็น ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคเต็มสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้น ฉนใด ผู้ปฏิบัติก็ฉนนั้น เพราะศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ในกาย วาจา จิตของทุกคน

สติปัญญา...เป็นอาวุธ

ผู้สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม คือผู้สนใจหาความรู้ความฉลาด เพื่อคุณงามความดีทั้งหลายที่โลก เขาปรารถนากัน เพราะคนเราจะอยู่และไปโดยไม่มีเครื่องป้องกันตัว ย่อมไม่ปลอดภัยต่ออันตราย ทั้งภายนอก ภายใน

เครื่องป้องกันตัวคือหลักธรรม มีสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญ จะเป็นเครื่องมั่นคง ไม่สะทกสะท้าน มีสติปัญญาแฝงอยู่กับตัวทุกอิริยาบถ จะคิดพูดทำ อะไร ๆ ไม่มีการยกเว้น มีสติปัญญาสอดแทรกอยู่ ด้วยทั้งภายในและภายนอก มีความเข้มแข็งอดทน มีความเพียรที่จะประกอบคุณงามความดี

คนอ่อนแอโง่งเง่าเต่าตุ่น วุ่นวายอยู่กับอารมณ์เครื่องผูกพันด้วยความนอนใจ และเกียจคร้าน ในกิจการที่จะยกตัวให้พ้นภัย

ใจ : ธรรม

การบำรุงรักษาตนคือใจเป็นเยี่ยม เยี่ยมยอดของโลกคือใจ ควรบำรุงรักษาด้วยดีได้ใจดีคือ ได้ธรรม เห็นใจตนแล้วคือเห็นธรรม รู้ใจตนแล้วคือรู้ธรรมทั้งมวล

ใจคือสมบัติอันล้ำค่า คนพลาดใจคือไม่สนใจปฏิบัติต่อใจดวงวิเศษในร่างนี้จะผิดจะพลาด **อยู่นั่นเอง**

เมื่อรู้ว่าใจเป็นสิ่งประเสริฐในตัวเรา ซึ่งไม่ควรให้พลาด อย่าให้เป็นมนุษย์ทั้งคนโง่เต็มตัวและ เลวเต็มทน จะหาความสุขไม่เจอ

ใครผิดถูกชั่วดีก็ตัวเขา ใจของเราเพียงระวังตั้งถนอม อย่าใช้ออกุศลวนมาตอม ควรถึงพร้อม บุญกุศล ผลสบาย

สัตว์โลกยอมเป็นไปตามกรรม

เราทั้งหลายต่างเกิดมาด้วยวาสนา มีบุญพอบเป็นมนุษย์ได้อย่างเต็มภูมิ ดังที่ทราบอยู่แก่ใจ อย่าลืมนวลวลวาสนา โดยลืมนวลสร้างคุณงามความดีเสริมต่อ ภูษชาติของเราที่เคยเป็นมนุษย์จะเปลี่ยนแปลงและกลับกลายหายไป เป็นชาติที่ต่ำทราม ไม่ปรารถนาจะกลายมาเป็นตัวเราเข้าแล้ว แก่ไม่ตก ความสูงศักดิ์ ความต่ำทราม ความสุขทุกข์ชั้นจนถึง **บรมสุข** และความทุกข์จนเข้าชั้น **มหันตทุกข์** เหล่านี้มีได้กับทุกคนตลอดสัตว์ ถ้าตนเองทำให้มี อย่าเข้าใจว่ามีได้เฉพาะผู้กำลังสวยอยู่เท่านั้น โดยผู้อื่นไม่มี เพราะสิ่งเหล่านี้เป็น **สมบัติกลาง** แต่กลับกลายมาเป็นสมบัติจำเพาะของผู้ผลิต ผู้ทำเองได้ ท่านจึงสอนไม่ให้ดูถูกเหยียดหยามกัน

เมื่อเห็นเขาตกทุกข์หรือกำลังจนจนน่าทุเรศ เราอาจมีเวลาเป็นเช่นนั้นหรือยิ่งกว่านั้นก็ได้ เมื่อถึงวาระเข้าจริง ๆ ไม่มีใครมีอำนาจหลีกเลี่ยงได้ เพราะกรรมดีกรรมชั่วเรามีทางสร้างได้เช่นเดียวกับผู้อื่น จึงมีทางเป็นได้เช่นเดียวกับผู้อื่น และผู้อื่นก็มีทางเป็นได้เช่นเดียวกับที่เราเคยเป็น **ศาสนา** เป็นหลักวิชาตรวจตาดูตัวเองและผู้อื่นได้อย่างแม่นยำไม่มีวิชาใดในโลกเสมอเหมือน สิ่งดีชั่วที่มี และเกิดอยู่กับตนทุกระยะ มีใจเป็นตัวการพาให้สร้างกรรมประเภทต่าง ๆ จนเห็นได้ชัดว่ากรรมมีอยู่กับผู้ทำ มีใจเป็นเหตุของกรรมทั้งหมด

กรรม เป็นของลึกลับและมีอำนาจมาก **ไม่มีผู้ใดมีกฎแห่งกรรมได้เลย** ถ้าเราสามารถรู้เห็น กรรมดีกรรมชั่วที่ตนและผู้อื่นทำขึ้นเหมือนเห็นวัตถุต่าง ๆ จะไม่กล้าทำบาป แต่จะกระตือรือร้น ทำแต่ความดีซึ่งเป็นของเย็นเหมือนน้ำ ความเดือดร้อนในโลกก็จะลดน้อยลง เพราะต่างก็รักษาตัว กลัวบาปอันตราย

ท่านว่า **ดี ชั่ว มิได้เกิดขึ้นมาเอง** แต่อาศัยการทำบ่อยก็ชินไปเอง เมื่อชินแล้วก็กลายเป็น **นิสัย** ถ้าเป็น **ฝ่ายชั่ว** ก็แก้ไขยาก คอยแต่จะไหลลงไปตามนิสัยที่เคยทำอยู่เสมอ ถ้าเป็น **ฝ่ายดี** ก็นับว่าคล่องแคล่วกล้าขึ้นเป็นลำดับ

เราเกิดเป็นมนุษย์ มีความสูงศักดิ์มาก อย่างนำเรื่องของสัตว์มาประพาด มนุษย์เราจะต่ำลงกว่าสัตว์และจะเลวกว่าสัตว์อีกมากมาย อย่าพากันทำ ให้พากันละบาปบำเพ็ญบุญ ทำแต่ความดี อย่าให้เสียชีวิตเปล่าที่มีวาสนาเกิดมาเป็นมนุษย์

การทำความเข้าใจเรื่องของกรรม เป็นการศึกษาธรรมะเพื่อเตรียมพร้อมที่จะรับภาวะของ ตัวเราเอง ซึ่งจะต้องเป็นไปตามกรรมที่ได้ทำไว้ ตามพุทธภาษิตที่มีว่า “กรรมจำแนกสัตว์ให้ทราบ และประณีตต่างกัน”

ผู้สงสัยกรรม หรือไม่เชื่อกรรมว่ามีผล คือลืมนวลจนกลายเป็นผู้มีตบอดอย่างช่วยไม่ได้ แม้เขา จะเกิดและได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่มาเป็นอย่างดีเหมือนโลกทั้งหลายก็ตาม เขาก็มองไม่เห็นคุณ ของพ่อแม่ว่าได้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูตนมาอย่างไรบ้าง แต่เขาจะมองเห็นเฉพาะร่างกายเขา ที่เป็น คนหนึ่งกำลังรกโลกอยู่โดยเจ้าตัวไม่รู้เท่านั้น ไม่สนใจคิดว่าเขาเติบโตมาจากท่านทั้งสอง ซึ่งเป็น แรงหนุนร่างกายชีวิตจิตใจเขาให้เจริญเติบโตมาจนถึงปัจจุบัน

การดื่มกินเป็นการสร้างสุขภาพความเจริญเติบโตแก่ร่างกาย ไม่จัดว่าเป็นกรรม **กรรม** คือ การกระทำ ดี ชั่ว ทางกาย วาจา ใจ ต่างหาก **พูดจริง คือ ความสุข ทุกข์ ที่ได้รับกันอยู่ทั่วโลก** **กระทั่งสัตว์ไม่รู้จักรักรม** รู้แต่กระทำคือหากินอยู่ ทางศาสนาเรียกว่ากรรมของสัตว์ ของบุคคล และ ผลกรรมของสัตว์ ของบุคคล

ควรมีเมตตาสงสารในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกับเรา ไม่มีอะไร ยิ่งหย่อนกว่ากัน

ความยิ่งหย่อนแห่งวาสนาบารมีนั้นมิได้ทั้งคนและสัตว์ สัตว์บางตัวมีวาสนาบารมีและอภัยาศัย ดีกว่ามนุษย์บางคน แต่เขตกอยู่ในภาวะความเป็นสัตว์ ก็จำต้องทนรับเสวยไป สัตว์เดรัจฉานก็ยังมี และเสวยกรรมไปตามวิบากของมันมิให้ประมาณเขาว่าเป็นสัตว์ที่เกิดในกำเนิดต่ำทราม ความจริง เขาเพียงเสวยกรรมตามวาระที่เวียนมาถึงเท่านั้น เช่นเดียวกับมนุษย์ ขณะที่ตกอยู่ในความทุกข์จน ชั้นแค้น ก็จำต้องทนเอาจนกว่าจะสิ้นกรรม เมื่อมนุษย์เราเกิดเสวยชาติเป็นคน มีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ตามวาระของกรรมที่อำนาจ

มนุษย์ก็มีกรรมชนิดหนึ่งที่ทำให้มาเป็นอย่างนี้ ซึ่งล้วนอ่านกำเนิดต่าง ๆ จนนับไม่ถ้วน ให้ ตระหนักในกรรมของสัตว์ว่ามีต่าง ๆ กัน เพราะฉะนั้น ไม่ให้ดูถูกเหยียดหยามในชาติกำเนิดความ เป็นอยู่ของกันและกัน และสอนให้รู้ว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมดีกรรมชั่วเป็นของ ๆ ตน

อานิสงส์ของการรักษาศีล ๕

คำว่า **ศีล** ได้แก่สภาพเช่นไร **ศีลอย่างแท้จริงเป็นไปด้วยความมีสติ** รู้สิ่งที่ควรคิดหรือไม่ควร ระวางการระบายออกทางทวารทั้งสาม คอยบังคับกาย วาจา ใจ ให้เป็นไปตามขอบเขตของศีลที่เป็น สภาพปกติ ศีลที่เกิดจากการรักษามีสภาพปกติไม่คะนองทางกาย วาจา ใจ ให้เป็นที่เกลียด นอกจาก ความปกติงดงามทางกาย วาจา ใจ ของผู้มีศีลว่า เป็นศีล เป็นธรรม

เราควรรักษาศีล ๕

๑. สิ่งที่มีชีวิต เป็นสิ่งที่มีคุณค่า จึงไม่ควรเบียดเบียน ชมเหงและทำลายคุณค่าแห่งความเป็นอยู่ ของเขาให้ตกไป

๒. สิ่งของของใคร ใครก็รักและสงวน ไม่ควรทำลาย ฉก ลัก ปล้น จี้ เป็นต้น อันเป็นการ ทำลายสมบัติและทำลายจิตใจกัน

๓. ลูก หลาน สามี ภรรยา ใคร ๆ ก็รักสงวนอย่างยิ่ง ไม่ปรารถนาให้ใครมาอาจเอื้อมล่วงเกิน เป็นการทำลายจิตใจของผู้อื่นอย่างหนัก และเป็นบาปไม่มีประมาณ

๔. มุสา การโกหกปกกลม เป็นสิ่งที่ทำลายความเชื่อถือของผู้อื่นให้ขาดสะบั้นลงอย่างไม่มีดี แม้เดรัจฉานก็ไม่พอใจคำหลอกลวง ซึ่งไม่ควรโกหกหลอกลวงให้ผู้อื่นเสียหาย

๕. สุรา ยาเสพติด เป็นของมีนเมาและให้โทษ ดื่มเข้าไปย่อมทำให้คนดี ๆ กลายเป็นคนบ้าได้ ลดคุณค่าลงโดยลำดับ ผู้ต้องการเป็นคนดีมีสติปกครองตัวอย่างมนุษย์ จึงไม่ควรดื่มสุรา เครื่องทำลาย สุขภาพทางร่างกายและใจอย่างยิ่ง เป็นการทำลายตัวเองและผู้อื่นไปด้วยในขณะเดียวกัน

อานิสงส์ของการรักษาศีล ๕

๑. ทำให้อายุยืน ปราศจากโรคร้ายเบียดเบียน
๒. ทรัพย์สินสมบัติที่อยู่ในความปกครอง มีความปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย มาราวีเบียดเบียนทำลาย
๓. ระหว่างลูก หลาน สามี ภรรยา อยู่ด้วยกันเป็นผาสุก ไม่มีผู้คอยล่วงล้ำล้ำกราย ต่าง ครองกันอยู่ด้วยความเป็นสุข
๔. พุดอะไรมีผู้เคารพเชื่อถือ คำพูดมีเสน่ห์เป็นที่จับใจไพเราะ ด้วยสัจย์ ด้วยศีล
๕. เป็นผู้มั่งคั่งปัญญาดีและเฉลียวฉลาด ไม่หลงหน้าหลงหลัง จับโน่นชนนี้เหมือนคนบ้าคนบอ
หาสติไม่ได้ ผู้มีศีล เป็นผู้ปลูกและส่งเสริมสุขบนหัวใจคนและสัตว์ทั่วโลก ให้มีแต่ความอบอุ่นใจ
ไม่เป็นที่ระแวงสงสัย ผู้ไม่มีศีลเป็นผู้ทำลายหัวใจคนและสัตว์ให้ได้รับความทุกข์เดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า
ศีลนั้นอยู่ที่ไหน มีตัวตนเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้รักษา แล้วก็รู้ว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ศีลก็อยู่ที่ตนนี้
เจตนาเป็นตัวศีล เจตนาคือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าตน มีแต่กายจะทำอะไรได้ ร่างกาย
กับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตไม่เป็นศีล กายก็ประพฤติไปต่างๆ ผู้มีศีลแล้วไม่มีโทษ จะเป็น
ปกติแบบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหาหลงขอ คนที่หา คนที่ขอ ต้องเป็นทุกข์ ขอเท่าไรยังไม่มี
ยิ่งอดอยากยากเข็ญยิ่งไม่มี
กายกับจิตเราได้มาแล้ว มีอยู่แล้ว ได้จากบิดามารดาพร้อมบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เป็นศีลก็รับทำ
ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลไม่มีกาล
ผู้มีศีลย่อมเป็นผู้องอาจกล้าหาญ ผู้มีศีลย่อมมีความสุข ผู้จักมั่งคั่งบริบูรณ์สมบูรณ์ ไม่อด
ไม่อยาก ไม่จน ก็เพราะรักษาศีลได้สมบูรณ์ จิตดวงเดียว เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา
ผู้มีศีลแท้ เป็นผู้หมดเวร หมดภัย

ต้นหาย กำไรสูญ*

ต้นหาย กำไรสูญ เปรียบเสมือนคนเราบางคนที่ตั้งอกตั้งใจทำงาน จะประกอบการค้าขาย หรือทำกิจการงานอะไรก็ดี ตั้งแต่เยาว์วัยจนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาวและแก่เฒ่าแก่ชราในที่สุด และ ถึงพร้อมด้วยความร่ำรวยสมบูรณ์พูนสุข สร้างบ้านสร้างเรือน สร้างหลักฐานได้อย่างมั่นคง ตลอดจน สร้างเกียรติยศ สร้างชื่อเสียง จนได้ลาภได้ยศ ได้สรรเสริญ ประสบความสำเร็จในชีวิตทางโลกทุกสิ่ง ทุกอย่าง

* จากการเรียบเรียงในหนังสือ รวมพระธรรมเทศนา ๑๐๘ กัณฑ์ จัดพิมพ์โดย ชมรมพุทธศาสตร์ เอสโซ่ พ.ศ. ๒๕๒๕

แต่คนบางคนก็กล่าวถึงเหล่านี้ เมื่อถึงกาลเวลาอันสมควร ซึ่งที่จริงก็เป็นเพียงพอแล้ว สำหรับทรัพย์สินสมบัติในทางโลกที่ได้สร้างสมมามากแล้ว ก็ควรจะหยุด เพื่อรับสร้างสมสิ่งที่เป็น “อริยทรัพย์” ในบั้นปลายของชีวิตให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำ得บ้าง

แต่เขาเหล่านั้นก็หาได้มีความหยุด ความยัง ความละ ความปล่อย ความวาง ในทรัพย์สินสมบัติ ที่หามาได้เหล่านั้นไม่ มุ่งหน้าที่จะคิดอ่านประกอบกิจการงานให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปเรื่อย ๆ โดยไม่คำนึงถึงว่า สักวันหนึ่งไม่ช้าก็เร็ว “ความตาย” ก็จะต้องมาถึงเข้าอย่างแน่นอน

ในที่สุดร่างกายของเขาก็ถึงซึ่งความแตกดับจริงๆ และย่อยยับสูญหายไป ละทิ้งทุกสิ่งทุกอย่าง ที่ตนหามาได้ไว้ในโลกนี้ให้กับคนอื่นทั้งหมด ไม่สามารถที่จะนำเอาทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นติดตามตนไปด้วยได้แม้แต่นิดเดียว โดยที่ตนเองมิได้ประกอบคุณงามความดีในทางสร้างสมในสิ่งที่เป็น อริยทรัพย์ให้มากเท่าที่ควรเลย ซึ่งตนเองก็มีโอกาสและโชคดียิ่งที่สุดแล้ว แต่ก็มีได้กระทำลงไป จึงเป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่สุดในชีวิตของเขา จึงเปรียบเสมือน “ต้นหาย กำไรสูญ”

“ต้น” ก็คือร่างกายและทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้ทั้งหมด

“กำไร” ก็คือบุญกุศลหรือสิ่งที่เป็นอริยทรัพย์

แทนที่จะได้ก็ไม่ได้ และถ้าใช้ทรัพย์สินสมบัติเหล่านั้นไปในทางที่ไม่ดี ผิดศีลผิดธรรมอีกด้วย แล้ว หรือยึดในทรัพย์สินสมบัติที่หามาได้นั้นมากเกินไป ก็ยิ่งจะขาดทุนเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ต้นก็หาย กำไรก็สูญ ชีวิตนี้ก็ขาดทุน

- “คนเราใหญ่แต่กาย ใหญ่แต่ชาติ ใหญ่แต่ชื่อ ใหญ่แต่ยศ ใหญ่แต่สำคัญตน แต่ความรู้ ความฉลาดเท่านั้นที่จะทำให้ตนให้ร่มเย็นเป็นสุขทั้งทางกายและทางใจโดยถูกต้อง ตลอดจนผู้อื่นก็ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขด้วยนั้น ไม่ค่อยเจริญเติบโตด้วย และไม่สนใจบำรุงให้เติบโตอีกด้วย จึงเกิดความเดือดร้อนกันอยู่ทุกหนทุกแห่ง โดยไม่เลือกเพศวัยและชาติชั้นวรรณะ อะไรเลย”

- การตำหนิติเตียนผู้อื่น ถึงเขาจับผิดจริง ก็เป็นการก่อกรรมจิตใจตนเองใช้ขุนมีว ด้วยความเดือดร้อน วุ่นวาย ใจที่คิดแต่ตำหนิผู้อื่นจนอยู่ไม่เป็นสุขนั้น นักปราชญ์ถือเป็นความผิดและบาปกรรมไม่ดีเลย จะเป็นโทษให้ท่านได้สิ่งไม่พึงปรารถนามาประมาณอย่างไม่คาดฝัน

- การกล่าวโทษผู้อื่นโดยขาดการไตร่ตรอง เป็นการสั่งสมโทษและบาปใส่ตนให้ได้รับความทุกข์ จึงควรสอดสังเวชต่อความผิดของตน งดความเห็นที่เป็นบาปภัยต่อตนเสีย ความทุกข์เป็นของน่าเกลียดน่ากลัว แต่สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ทำไมพอใจสร้างขึ้นมาเอง

- เมื่อเกิดมาอาภัพชาติแล้ว อย่าให้ใจอาภัพอีก ผู้เกิดมาชาตินี้อาภัพแล้ว อย่าให้ใจอาภัพ คิดแต่ผลิตโทษทำบาปอกุศลเผาผลาญตนให้ได้ทุกข์เป็นบาปกรรมอีกเลย

- **คนชั่ว** ทำชั่วได้ง่ายและตั้งใจ ไม่ยอมลดละแก้ไขให้ดี

- **คนดี** ทำดีได้ง่ายและตั้งใจ กลายเป็นคนรักธรรมตลอดไปฝึกจนดี

- เราต้องการคนดี ก็จำต้องฝึก ฝึกจนดี จะพ้นการฝึกไปไม่ได้ งานอะไรก็ต้องฝึกทั้งนั้น ฝึกงาน ฝึกคน ฝึกสัตว์ ฝึกตน ฝึกใจ นอกจากตายแล้วจึงหมดการฝึก คำว่า **ดี** จะเป็นสมบัติของผู้ฝึกดีแล้วแน่นอน

- ผู้เห็นคุณค่าของตัว จึงควรเห็นคุณค่าของผู้อื่น ว่ามีความรู้สึกเช่นเดียวกัน ไม่เบียดเบียนทำลายกัน

ผู้มีศีลสัตย์เมื่อทำลายขั้นนี้ ไปในสุคติในโลกสวรรค์ไม่ตกต่ำเพราะอำนาจศีลคุ้มครองรักษาและสนับสนุน จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะพากันรักษาใช้บริบูรณ์ธรรมที่สั่งสอนแล้ว ควรจดจำให้ดี ปฏิบัติให้มั่นคง จะเป็นผู้ทรงคุณสมบัติทุกอย่างแน่นอน

- ทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตรัสสอนเรื่องกาย วาจา จิตมิได้สอนอย่างอื่น ทรงสอนให้ปฏิบัติฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากาย เรียกว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัดสติให้มากในการค้นคว้า เรียกว่า **ธัมมวิจยะ** พิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง การประกอบความพากเพียรทำจิตให้หนึ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า

- คุณธรรม ยังมีผู้เข้าถึงให้เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องเลื่องระบือ มีความฉลาดกว้างขวางในอุบายวิธี ไม่มีความคับแค้นจนมุม

- ความไม่ยั่งยืน เป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน

- ความยิ่งใหญ่คือความไม่ยั่งยืน **ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตาและกตัญญู** ชีวิตที่มีความดีงามไม่ใช่ความยิ่งใหญ่ **ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น**

- วาสนานั้นเป็นไปตามอหยาศัย

- คนที่มีวาสนาในทางที่ดีมาแล้ว แต่คบ “คนพาล” วาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อน เมื่อคบ “บัณฑิต” วาสนาก็เลื่อนขึ้นเป็นบัณฑิต ฉะนั้น บุคคลควรพยายามคบแต่บัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้น

- ผู้มีปัญญา ไม่ควรให้สิ่งที่ล่วงแล้วตามมา ไม่ควรหวังในสิ่งที่ยังไม่มาถึง

- ผู้มีปัญญาได้เห็นในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบัน ควรเจริญความเห็นนั้นไว้เรื่อยๆ ควรรีบทำเสีย

- ผู้มีปัญญา ซึ่งมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีความเพียรแยกกิเลสให้หมดไป จะไม่เกียจคร้านขยันหมั่นเพียรทั้งกลางวันและกลางคืน

- สมณะไปที่ใด อยู่ที่ใด ไม่พึงก่อความเป็นภัยแก่ตัวเองและผู้อื่น คือไม่สั่งสมกิเลสที่นำกลัวแก่ตัวเอง และระบาศาดกระจายไป คำว่า **กิเลส** ถือว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัวอย่างยิ่ง พึงใช้ความระมัดระวังด้วยความจงใจ ไม่ประมาทต่อกระแสของกิเลสทุก ๆ กระแส เพราะเป็นเสมือนไฟที่สังหารหรือทำลายได้ทุกระแสไป การยืน เดิน นั่ง นอน การขบฉัน การขับถ่าย การพูดจาปราศรัยกับผู้มาเกี่ยวข้องทุก ๆ ราย และทุก ๆ ครั้ง ด้วยความสำรวม นี้แลคือ **อริยธรรม** พระอริยบุคคลทุกประเภทท่านดำเนินอย่างนี้กันทั้งนั้น

- การบำรุงรักษาสิ่งใด ๆ ในโลก การบำรุงรักษาตนคือ ใจเป็นเยี่ยม จุดที่ยอดเยี่ยมของโลกคือ ใจ การบำรุงรักษาด้วยดี **ได้ใจแล้วคือได้ธรรม เห็นใจตนแล้วคือเห็นธรรม รู้ใจแล้วคือรู้ธรรมทั้งหมด ถึงใจตนแล้วคือถึงนิพพาน** ใจนี้แลคือสมบัติอันล้ำค่า จึงไม่ควรอย่างยิ่งที่จะมองข้ามไป

คนพลาดใจ คือไม่สนใจปฏิบัติต่อใจดวงวิเศษในร่างนี้ แม้จะเกิดร้อยชาติหรือพันชาติ ก็คือผู้พลาดนั้นเอง

- ใจนี้แลเป็นผู้ทรงบุญ ทรงกุศล ทรงมรรค ทรงผล ทรงสวรรค์นิพพาน และใจนี้แลเป็นผู้ไปสู่ สวรรค์ นิพพาน นอกจากใจไม่มีอะไรจะไป

- กาลใดที่ **ขาดสติ** กาลนั้นเรียกว่า **ขาดความเพียร** แม้กำลังเดินจงกรมหรือนั่งสมาธิอยู่สักแต่ว่าเท่านั้น แต่มิได้เรียกว่าเป็นความเพียรชอบ ดังนั้น ท่านจึงสอนเน้นลงในความมี **สติ** มากกว่าธรรมอื่น ๆ เพราะสติเป็นรากฐานสำคัญของความเพียรทุกประเภทและทุกประโยคที่ทำ จนกลายเป็นมหาสติขึ้นมาและผลิตปัญญาให้เป็นไปตามๆ กัน ภูมิต้นเพื่อความสงบต้องใช้สติให้มาก ภูมิต่อไป สติกับปัญญาควรเป็นธรรมควบคู่กันไปตลอดสาย

- สิ่งทีล่วงไปแล้วไม่ควรไปทำความผูกพัน เพราะเป็นสิ่งที่ล่วงไปแล้วอย่างแท้จริง แม้กระทำความผูกพันและหมายมั่นให้สิ่งนั้นกลับมาเป็นปัจจุบันก็เป็นไปไม่ได้ ผู้ทำความสำคัญมั่นหมายนั้น เป็นทุกข์แต่ผู้เดียว โดยความไม่สมหวังตลอดไป อนาคตที่ยังมาไม่ถึงก็เป็นสิ่งไม่ควรไปยึดเหนี่ยวเกี่ยวข้องเช่นกัน **อดีต** ควรปล่อยไว้ตามอดีต **อนาคต** ก็ควรปล่อยไว้ตามกาลของมัน **ปัจจุบัน** เท่านั้น จะสำเร็จประโยชน์ได้ เพราะอยู่ในฐานะที่คนทำได้ไม่สุดวิสัย

- อยากร้อยาหนีจากรากฐานคือผู้รู้ภายในใจ เมื่อจิตมีความรู้แปลก ๆ ซึ่งจะเกิดความเสียหาย ถ้าเราไม่สามารถพิจารณาความรู้ประเภทนั้นได้ ให้อ่อนเข้าสู่ภายในเสียอย่างไรก็ไม่เสียหาย...

- การปฏิบัติเป็นเครื่องยังพระสัทธรรมใช้บริสุทธิ เมื่อรู้ปริยัติ ต้องปฏิบัติจิตใจจึงสำเร็จประโยชน์เต็มที่

เอกสาร

- จากหนังสือ
- **ขันธะวิมุตติสะมังคีธรรม** ของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
  - **มุตโตทัย** ของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร
  - **จิตตภาวนา มรดกล้ำค่าทางพระพุทธศาสนา** โดย มูลนิธิหลวงปู่มั่น
  - **ธมมรโส “ธรรมรส”** รวบรวมโดย พระธมมสติโก (พลเอก ดร.สมศักดิ์ ศัลยกำธร)
  - **รวมพระธรรมเทศนา ๑๐๘ กัณฑ์** โดย ชมรมพุทธศาสตร์ เอสโซ่ พ.ศ. ๒๕๒๕.

โอวาทธรรม

ของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร

ที่ให้ไว้แก่ศิษยานุศิษย์

- ธรรมะ ธรรมะ เรียนมาจากธรรมชาติ เห็นความเกิดความแปรปรวนของสังขารประกอบด้วยไตรลักษณ์
- อย่าเชื่อหมอมามากนัก ให้เชื่อธรรมมากจึงดี เชื่อกรรมเชื่อผลของกรรม
- อรหันต์ก็เป็นคุณอนันต์ นับหาประมาณมิได้ พระอรหันต์ตรัสรู้ในตัว เห็นในตัว มีญาณแจ่มแจ้งดี ล้วนแต่เล่าเรียนธรรมชาติทั้งนั้น
- ธรรมะชี้เข้ากายกับจิตเป็นคัมภีร์เดิม
- ภูเขาสูงที่กลิ้งมาบดสัตว์ใช้เป็นจุดไปนั้น อายุ ๗๐ ปีแล้ว ไม่เคยเห็นภูเขา เห็นแต่ชาติทุกข์ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เท่านั้นแล ทิฐิमानะเป็นภูเขาสูงหาที่ประมาณมิได้
- ธรรมะเป็นต้น เอโก มีอันเดียว แต่แสดงอาการโดยนัย ๕๔,๐๐๐ ชาตุ ๔ ชาตุ ๖ ชาตุ ๑๘ ให้เห็นด้วยจักขุด้วย ให้เห็นด้วยญาณคือปัญญาด้วย นโม ดิน น้ำ บิดา มารดา บั้นขึ้นมา
- ๘๔,๐๐๐ เป็นอุบายที่ให้พระองค์ทรมานสัตว์ สัตว์ยอมรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้น เป็นไม่มี เว้นแต่นิสัยพุทธภูมิฯ รู้อนันตนัยหาประมาณมิได้พ้นจากนิสัยของสาวก สาวกรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นมีได้
- ให้รู้ นโม นะ น้ำ โม ดิน (อิ อะ) อิติปิโสฯ อรหิ เมื่อรู้แล้วความรู้หาประมาณมิได้ อะ อิ สำคัญนัก เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ฯ
- ชาตุดิน ชาตุน้ำ ชาตุลม ชาตุไฟ นี้เองทำให้บุคคลเป็นพระอรหันต์
- ญาณ ของพระพุทธเจ้า ท่านหมายเอาสภนธกัาย เช่น นิमितชาตุน้ำ ชาตุลม ชาตุน้ำ ชาตุดิน และอาการ ๓๒ เป็นนิमित ท่านบอกว่ารู้เห็นเช่นนี้ บรรดาท่านเจ้าคุณทั้งหลายไม่คัดค้านเลย
- สัตว์เกิดในท้องมารดาทุกข์แสน กามเป็นของต่ำช้า เป็นของที่นำทุกข์เดือดร้อน
- โลกสันนิวาส มีความแปรปรวนตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แต่จิตของเรารักษาไว้ให้ดี อย่าให้ติด ถ้าไม่ติดก็ได้ชื่อว่าเป็นสุข ในตอนนี้ท่านแสดงทบไปทบมาเพื่อให้ศิษย์รู้
- พิจารณาค้นกาย ตรวจกายถูกดีแล้ว ไม่เป็นปัญหาขึ้นมาได้ ถ้าไม่ถูกยอมเป็นปัญหาขึ้นมา
- ค้นดูกายถึงหลัก และเห็นอริยสัจจของจริงแล้ว เดินตามมรรค เห็นตัวสมุทัย เห็นทุกข์สัจจ
- ต้องทำจิตให้เป็นเอก ต้องสงเคราะห์ธรรมให้เป็นเอกเสมอ ๆ

บันทึกธรรมโดย หลวงปู่หลุย จันทสาโร จากสถานที่ปฏิบัติธรรมหลายแห่ง

- **อริยสัจจ์ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค** คือ กาย วาจา ใจ เป็นมรรค เข้าไป ดับทุกข์ ดับสมุทัย ดับนิโรธ นิโรธดับไม่เอา เอาที่ไม่ดับ คือดับนั้นยังเป็นตัวมรรค เอาสิ่งที่ไม่ดับ สิ่งที่ตั้งอยู่นั้นแหละเป็นตัวให้สิ้นทุกข์
- **ปฏิภาค** นั้นอาศัยผู้ที่มีวาสนา ซึ่งจะบังเกิดขึ้นได้ **อุคหนิมิต** นั้นเป็นของที่ไม่ถาวร พิจารณาให้ชำนาญแล้วเป็นปฏิภาคนิมิต ชำนาญทาง **ปฏิภาค** แล้วทวนเข้ามา เป็นตน ปฏิภาคนั้นเป็นส่วนวิปัสสนาฯ
- ท่านพิจารณาร่างกระดูกได้ ๕๐๐ ซาติมาแล้ว ตั้งแต่เกิดเป็นเสนาบดีเมืองกุสุราช เป็นอุบาสก ถึงพระรัตนตรัย
- เจริญทางจิตอย่างเดียว ตั้งแต่ **อุปจารสมาธิ** รู้วาระจิตของผู้อื่นได้ แก่นิรณได้ แต่โมหะคุมจิต ถ้าเจริญวิปัสสนาถึง **อัปนาสมาธิ** ท่านอาจารย์บอกเช่นนั้น และบอกว่า ทำความรู้ให้พอเสียก่อนจึงไม่หวั่นไหว
- ให้รู้ที่จะแก้จิตของตน ให้รู้จักภพของตนที่จะไปเกิดฯ ท่านอาจารย์ได้พิจารณาวิภูฏะ ๕๐๐ ซาติ
- ต้องผ่านความผิดมาเสียก่อนจึงปฏิบัติถูก ความผิดเป็นเหตุความถูกเป็นผลของความดีทั้งหลาย **ต้องเดินมรรค ๘ ให้ถูกจึงจะแก้ได้** เดินตามสายหนทางของพระอริยเจ้า ใช้ตบะอย่างยิ่งคือความเพียร จึงจะสอนตนได้ โลภีย์ โลกุตตระ ๒ อย่างประจำอยู่ในโลก ๓ ภพ
- ปัญญา มีสัมปยุตทุก ๆ ภูมิ **กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร** โลกุตตระเหล่านี้ล้วนแต่มีปัญญาประกอบ ควรที่เป็นเสียมก็เป็น ควรที่เป็นชวานก็เป็น ส่วนที่เฉย ๆ เรื่อย ๆ นั้น เช่น เหล็กเป็นแท่งกลม จะเอามาใช้อะไรก็ไม่ได้ นี้ฉันท
- จะบอกการดำเนิน **วิปัสสนา** และ **สมถะ** โดยเฉพาะนั้นมีได้ เพราะมันไปหน้าเดียว จริตของคนต่าง ๆ กัน แล้วแต่ความฉลาดไหวพริบของใคร เพราะดำเนินจิตหลายแง่แล้วแต่ความสะดวก
- อย่าให้จิตพุ่งออก ให้รู้ในตัว เห็นในตัว เมื่อรู้ในตัวแล้วรู้ทั่วไป เพราะตัวเป็นต้นเหตุ
- เทศน์เรื่องมงคลวิเสส ที่มนุษย์ เทวดามีความสงสัย มิได้แก้ขัดละแปลได้เหมือนพระพุทธองค์ มนุษย์เป็นสถานกลาง อะไรดีหรือชั่วก็ต้องกลั่นออกไปจากมนุษย์นี้ทั้งนั้น ทำให้เป็นดีก็มนุษย์ ทำให้ชั่วก็มนุษย์ จะเป็นปุถุชนก็มนุษย์ จะเป็นพระพุทธเจ้าก็มนุษย์
- ท่านเทศน์ให้สงเคราะห์เข้าตนทั้งนั้น **สุภะ เป็นธาตุบุดูเน่า เป็นธรรมชาติของเขา** ร้ายแต่มนุษย์ จิตติดสุภะ ต้มสุรา ท่านยกพระโพธิสัตว์ยกเป็นกษัตริย์ มีเมีย ๖ หมื่น บุตรราहुล ท่านก็ไม่เมา ไหนเรามีเมียตาเปือกคนเดียวติดกันจนตาย ธาตุเมาอันนี้เป็นธรรมชาติไม่ให้คนสิ้นทุกข์ไปได้
- บุคคลรักษากิจ ได้แล้วทั้งศีล แม้รักษาทางปัญญา ได้แล้วทั้ง **ศีล สมาธิ ปัญญา** ดุจข้าวสุกที่สำเร็จแล้ว เราจะตวงกิน ไม่ต้องไปกังวลทำนาเก็บเกี่ยว และข้าวเปลือก ข้าวสารเลย กินข้าวสุกแล้วก็เป็นพอ นี้ก็ฉันทนั้น เป็นสถานที่สำรวม

- ภายนอกให้ละเอียดเสียก่อน แล้วภายในจึงละเอียด
- ครึ่งพุทธกาล บางองค์ติดทางสมาธิ ๕๐ ปีจึงได้สำเร็จก็มี
- พระอานนท์เป็นคลังแห่งพระธรรม อะไรท่านรู้หมด ทำเนิ่นช้า เพราะท่านติดพระสูตร พระอภิธรรม ไม่น้อมลงมาปฏิบัติ จึงสำเร็จช้า อายุ ๘๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน
- พระอานนท์ทำความเพียรในกายวิปัสสนา กำหนดจิตโดยมิได้ละ จนขาดตรงที่เดียวจึงได้ ทอดกายด้วยสติ หัวยังไม่ถึงหมอนจิตก็เข้าสู่ภวังค์ ภวังค์หายไป เกิดความรู้ ญาณธรรมทั้งหลายฯ
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร ล้วนแต่เกิดในตระกูลมิจฉาทิฐิ โมคคัลลาน์สั่งสอนแม่ไม่ได้เลย ที่เดียวฯ
- **เหตุปัจจัย โทติ** ธรรมทั้งหลายเกิดเพราะเหตุ ดับเพราะเหตุฯ
- อย่าเชื่ออภิญญาฯ ปฏิบัติเพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นอปฏิบัติทุกกฎ
- ธรรมเป็นของเย็น พระกัมมัฏฐานอยู่ที่ไหน สัตว์ป่าต้องอาศัยอยู่ หมูป่าเห็นคนฤๅษีเป็นยักษ์ เป็นมาร เบียดเบียนสัตว์ ยิ่งจนไม่มีเหลือ เสือภูวูว์ ท่านพระอาจารย์ทำอุโบสถ มันมาร้อง เมื่อฟังปาฏิโมกข์จบแล้วมันก็หายไป ท่านอาจารย์มันคุ้นเคยสัตว์เหล่านี้ ท่านรู้วาระจิต สัตว์เหล่านี้ เป็นมิตรสหายกันด้วยธรรมเครื่องเย็นใจ
- สัตว์เดรัจฉานเขาก็มีสัญญา ปัญญา นามธรรม รู้เหมือนกับมนุษย์ แต่เขาพูดไม่ได้
- ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นอย่าย้าย มันเต็มแล้วมันย้ายเอง ท่านเตือนท่านมหาบัวฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าละกิเลสส่วนใดได้แล้วท่านไม่กลับมาละอีก เพราะมรรคประหารสิ้นไปแล้ว **เดินหน้าแก้กิเลสใหม่เรื่อยไป** จนละกิเลสรอบ ไม่เกิดอีก นี่ก็เป็นอัศจรรย์
- ให้ร่างกายเป็นนิจันต์ อย่าใช้มันหุ้ม
- สถานที่เข็ดขวาง ท่านบอกว่าเป็นพวกเปรต ต้องทำบุญให้ทานอุทิศถึง เขาได้รับอนุโมทนาหายไปเกิด ณ ที่อื่น ๆ
- ท่านไม่ชอบฤทธิ์ ชอบภาวณาให้สิ้นกิเลส ฤทธิ์ทั้งหลายเกิดด้วยกำลังสมณะ ฌานสมาบัติ ทั้งนั้น ใช้วิปัสสนาอย่างเดียวไม่มีฤทธิ์ สำเร็จอรหันต์
- ฝึกหัดจิตดีแล้ว จิตเข้มแข็งมีอำนาจมาก ย่อมกระทำจิตสารพัดได้ทุกอย่าง เมื่อเห็นอำนาจของจิตแล้ว แลเห็นกายเป็นของอ่อน จิตบังคับกายได้ฯ
- เขาโกรธเรา แต่เราอย่าตอบ ให้พิจารณาความบริสุทธิ์ละลาย แล้วยกธงชัยขึ้น และมีอะไร **ก็สงเคราะห์เขาผู้ประมาท ไม่นานเขากลับคืนดี** ไม่กลับคืนดีก็วิบัติถึงตายทีเดียว
- ใครจะไปบังคับจิตนั้นไม่ได้เลย **ต้องสอนจิตให้อยู่ด้วยอุบาย** แม้คำสั่งสอนของพระองค์ ล้วนแต่เป็นนโยบายทั้งนั้น เหตุนั้นท่านจึงไม่ใช้อุบายตรง ๆ ลงไปที่เดียว จึงชักอันมาเปรียบเทียบฯ
- นิमितทั้งหลายเกิดด้วยปีติสมาธิอย่างเดียว ที่แสดงเป็นนิมิตออกมา **อย่าหลงตามนิมิต ใช้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม** เพราะนิมิตเป็นของไม่เที่ยง **หลงเชื่อนิมิต ประเดี๋ยวเป็นบ้า**

- ปฏิภาคนิมิตเกิดเฉพาะผู้ที่มีวาสนาอย่างเดียว การภาวนาอย่าให้ตั้งกายกับจิต นี่เป็นกัมมัญฐานเดิม แต่ให้จิตเด็ดเดี่ยวอย่างที่สุดจึงเป็นผู้ที่รู้ธรรมในธรรมฯ
- ให้เป็นมหาสติ มหาปัญญา รอบกาย รอบจิต มรณะร้ายมาถึงแล้ว ต้องเข้าแย่งกันในช่องแคบ แม้โพธิสัตว์ชนะมาร ชนะในช่องแคบ
- สนิมมันเกิดในเนื้อเหล็ก กิเลสมันเกิดในดวงจิต ต้องประหารจิตให้เป็นธรรม
- โลกนี้เป็นอนัตตาหมด ไม่มีต้นไม้และภูเขา วิปัสสนาลบล้างหมด ไม่มีเชื้อโรคอยู่ในโลก ชื่อว่า โลกุตระ
- เรื่อง กัมมัญฐาน ๕ ภาวนาให้มาก ในร่างกาย เห็นอสุภะเป็นยาปรมัตต์แก้จิต พระณเรที่บรรพชาอุปสมบท ล้วนแต่พระอุปัชฌายะให้กัมมัญฐาน ๕ มาทั้งนั้น เป็นหลักสำคัญที่กุลบุตรจะภาวนา รู้แจ้งในรูปธรรม เป็น สนทิกุญโกล เห็นเอง เป็อหนายรูปธรรม อรูปธรรม แลเห็นเป็นนามธรรมไปพร้อมกัน
- การนอน การสงบเข้าฌาน เป็นอาหารของจิตและร่างกายอย่างหนึ่ง สมถะ ต้องพักจิต สออบอารมณ์ ส่วน วิปัสสนา จิตเดินไตรลักษณ์ให้รู้ริยัสัจจ เห็น้อยแล้วเข้าพักจิต พักจิตหายเห็น้อยแล้ว จิตตรวจจอร์ยัสัจจอีก ดังนี้ ฉะนั้น ให้ฉลาดการพักจิต การเดินจิตทั้ง วิปัสสนา และสมถะ พระโยคาวจรเจ้าทั้งไม่ได้ ขำนิขำนานูทั้งสองวิธี จึงเอาตัวพ้นจากกิเลสทั้งหลายไปได้ เป็นมหาศีล เป็นมหาสมาธิ เป็นมหาปัญญา มีศีลทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด พร้อมทั้งจิตเจตสิก พร้อมทั้งกรรมบถ ๑๐ ไม่กระทำความผิดในที่ลับและที่แจ้งสว่างทั้งภายในและภายนอก มีมหาสติรอบคอบหมด วิโมกข์ วิมุตติ อกุปธรรม จิตบริสุทธิ์ จิตปกติ เป็นจิตพระอรหันต์ สว่างแจ้งทั้งภายในนอกภายในสว่างโร่ ปุณฺชนติเตียนเกิดบาป เพราะพระอรหันต์บริสุทธิ์ ภายเป็นชาตินิพพาน วาจา ใจ เป็นชาตินิพพาน นิพพานมี ๒ อย่าง นิพพานยังมีชีวิตอยู่ ๑ นิพพานตายแล้ว ๑ พระอรหันต์ รอขึ้นเรือไปนิพพานฉะนั้น
- สุทโธทนะห้ามพระองค์ไม่ให้ไปบิณฑบาต กรุงกบิลพัสดุ์ เราไม่อด พระองค์ตอบว่า ไปตามประเพณีพระพุทธเจ้า สุทโธทนะฟังโอวาทแล้วได้โสดาบัน
- ปัญญา กับสติให้รู้เท่าทันกัน พิจารณา กาย จิต ความไม่เที่ยงของสังขารเป็นธรรมะสี่ให้เห็นเรื่อย ๆ ทำความรู้อยู่ในนั้น เห็นในนั้นฯ
- มหาสติเรียนกายจิตให้มาก ๆ ให้เห็นจริง ธรรมะจริง สมมุติ อย่าหลงรูป เสียง กลิ่น รส ของอันนี้เต็มโลกอยู่เช่นนั้นฯ
- พระอนนทฺทรวงไว้ซึ่งพระสัทธรรมว่าเป็นของภายนอก ต่อหันเข้ามาปฏิบัติภายในจึงสำเร็จฯ
- หนึ่ง คนในโลกยินดีในหนังและเครื่องอุปโภคบริโภค หนึ่งอันนี้ทำให้มนุษย์หลงยินดี พากันตกทุกข์ด้วยกันมาฯ
- ธรรมธาตุ สัตว์หลงธาตุ ชมธาตุ ยินดีธาตุ ยินร้ายธาตุ จึงได้ทำกรรมไปต่าง ๆฯ
- เรียนแบบตำราเป็นของที่ไม่แน่นอน สู้เรียนทางกายและจิตให้เป็นธรรมชาติไม่ได้ ฉะนั้น ผู้เรียนกายวาจาจิตไม่ใคร่สัก ปฏิบัติแต่ธรรมที่รู้อย่างเห็นจริงฯ

- ปัจจุบันให้รู้ทางจิตฯ
- ปฏิภาณเป็นเรื่องของปัญญาฯ
- ให้เรียนทางจิตทวนกระแส ตัดรากเหง้าเครื่องผูกดูจรีหรือเครื่องฟัก
- ปฏิภาณนิมิต เป็นปาฏิหาริย์ของจิต มีอำนาจทำให้เป็นอากาศว่างเปล่าได้ อันเป็นอัศจรรย์ใหญ่หลวงฯ
- ผู้มีราคะ ย่อมเศร้าโศกเสียใจเพราะราคะฯ
- ธรรมที่ลึกลับ ไม่ควรพูดให้คนอื่นรู้ เพราะคนอื่นไม่เห็นตามธรรมจะเสีย ต้องพูดต่อผู้ปฏิบัติเหมือนกัน
- ให้ถือตามมีตามได้ หันหาธรรมชาติ อย่าก่อความกังวลนั้นตีมาก เมื่อปฏิบัติได้แล้วก็ไม่ตีใจเสียใจ
- มรรค โลกีย์ เทวทูต ชาติ ชรา มรณะ พยาธิ ให้โพธิสัตว์ออกบวช พระองค์บวชแล้วทำทุกกริยา ในวันที่ตรัสรู้ ปฐมยามทางราคะเกิดในดวงจิตของพระองค์ป่วนปั่น พระองค์ทวนกระแสว่า เราเห็นแล้วไม่ใช่หรือ ที่เราออกบวชเราจะไม่กลับแน่ ต่อนั้นทำจิตเข้าสู่ภวังค์สงบอยู่ในอัปนาสมาธิ ต่อนั้นถึงเกิดปัญญาความรู้ขึ้นมา ระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ในมัชฌิมสมัย ต่อนั้นพระองค์ตรวจปฏิจักษุสัมปทา ทวนไปทวนมาด้วยปัญญาอันยิ่ง จิตลงสู่ภวังค์ เกิดความรู้ขึ้นมา ตรัสรู้ ดับอวิชชาตัณหา เป็นสยมภูพุทธปัจฉิมสมัยกาลครั้งนั้น
- เฟื่องนอกนั้นไม่สิ้นสงสัย เพราะยังหมายนอกหมายในอยู่ ตกอยู่ในกระแสของสมุทัย
- ให้ระงับสังโยชน์ที่ละเอียดสิงอยู่ในดวงจิตนั้นฯ
- บริจาคทาน โลกนั้นคือปรารถนา เมื่อได้แล้วปรารถนาอยากได้มาก พระเวสสันดรท่านไม่เป็นเช่นนั้น พระองค์ท่านปรารถนาโพธิญาณ เป็นปรมัตถบารมี
- มรรค ๘ ไครภาวณาเจริญดีแล้ว แก่โลกธรรม ๘ ประการ ฉะนั้น จิตท่านอรหัตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ประการ มีไตรลักษณ์บังคับ แม้โลกีย์ทั้งหลาย มีไตรลักษณ์บังคับอยู่เสมอ ไตรลักษณ์บังคับไม่ได้ นั้น มีโลกุตระเท่านั้น โลกุตระอันนี้อยู่เหนือไตรลักษณ์ สถานที่เกษมบุคคลที่จะพ้นโลกโลกีย์ไปถึงโลกุตระ ต้องสร้างพระบารมีเป็นการใหญ่ บุคคล ๓ จำพวกคือ พระพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจก ๑ พระอรหันต์ ๑ พระพุทธเจ้าสร้างบารมี ๓ ชนิด ปัญญาบารมี ๔ อสงไขย แสนกำโรมหากัป ตรีทศบารมี ๘ อสงไขย แสนกำโรมหากัป วิริยบารมี ๑๖ อสงไขย แสนกำโรมหากัป พระปัจเจกสร้างบารมี ๒ อสงไขย แสนกำโรมหากัป พระอรหันต์สร้างบารมี ๑ อสงไขย แสนกำโรมหากัป ดังนี้ สร้างพระบารมีมิใช่น้อย กว่าที่จะสำเร็จพระนิพพานได้ดังนี้ ขำนาญมากที่สุด ๑ อสงไขย เหลือที่จะนับนั้นประการหนึ่ง เอาสวรรค์เอานรกเป็นเรือนอยู่สร้างพระบารมีพระนิพพานเป็นของแพงที่สุด ต้องสร้างบารมีแลกเปลี่ยนเอาจึงจะได้พระนิพพาน

- ชีวิตและนิพพาน ธาตุชั้นนี้มีจิตสิ่งอยู่เรียกว่า **ชีวิต** เมื่อพิจารณาวางตามสภาพได้แล้ว จิตหดหายจิตเดิมเข้าสู่เห็นในปัจจุบัน เจริญมหาสติรอบในสติ มหาปัญญารอบในปัญญา แล้วเห็นปกติฯ
- **ออคค์ มนุสเสสุ** (มาจากประโยคเต็ม ซึ่งปรากฏในหนังสือ **มุตโตทัย** ว่า **ออคค์ จานัน มนุสเสสุ มคคิ สตตวิสุทธยา**) มนุษย์เลิศ มนุษย์น้ำใจสูง มีทุกข์ มีสมุทัย มีมรรค มีนิโรธ ครบทุกอย่าง จึงสำเร็จนิพพานได้ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น บวชเป็นพระเป็นเณรไม่ได้เหมือนมนุษย์ มนุษย์เป็นธาตุพอ ดุจแม่ครัวแกงช่างเอร็ดอร่อย มันพอพริกพอเกลือ จึงให้สำเร็จมรรคผลได้ ไม่ขัดข้องด้วยประการใด ๆ ฉะนั้น มนุษย์ไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจ ปฏิบัติให้ได้สวรรค์ นิพพาน **ได้ธาตุพอเป็นชนิดที่สูงสุด**
- นิพพาน นั่นคือจิตหดโดยเห็นธาตุ รู้แจ้งธาตุ **จิตตจิติกมุต** รู้อยู่นั้นเป็นตัวนิพพานฯ
- **วิชา ๓** ของพระพุทธเจ้าลึกลับสุขุมมาก ในยามที่ ๑ พระองค์ทำความรู้เท่าอย่างนั้น ยามที่ ๒ พระองค์ทำความรู้เท่านั้น ยามที่ ๓ พระองค์ทำความรู้เท่าคือแก้อวิชชาและ ปฏิจจสมุปบาทในของจิตในช่องแคบมารแย่งไม่ได้ มีความรู้อันพิเศษขึ้นมาว่า พระองค์เป็น สยมภู ความที่ท่านแก้อวิชชาเป็นของชั้นละเอียดยิ่งนัก บุคคลจะรู้เห็นตามนั้นน้อยที่สุด สุดอำนาจของจิต เมื่อกำหนดรู้ลงไปเป็นของว่างหมด ไม่ใช่ตัวตนสัตว์บุคคลเราเขา ไม่ใช่ผู้หญิงผู้ชาย **ธาตุสุญโย** เป็นธาตุสุญญ แล้วกำหนดจิต รู้จิต ตั้งอยู่ใน ฐิติธรรม
- ธาตุกับจิตติดกัน จึงวนเวียนแก่ เจ็บ ตาย อยู่ทุกชาติหาที่สิ้นสุดมิได้ ธาตุเป็นของที่มีอยู่เช่นนั้น ตั้งแต่ดั้งเดิมมา และแปรปรวนอยู่เช่นนั้น จิตของคนไม่ไปยึดไปถือ ก็เป็นจิตสิ้นทุกข์ได้ฯ
- อายตนะภายในนอกแปรปรวนอย่าเป็นนิจ สว่างโร่ทั้งภายนอกและภายในไม่ขาดระยะของ **ทุกข์ อนิจจัง อนตตา** ฟังเทศน์ธรรมชาติแสดงเรื่อย ๆ พระโยคาวจรฟังเทศน์ในตอนนี้อฉลาดในตอนนี้ สันกิเลสในตอนนี้เป็น **ปัจจุตติ** ความเพียร มรรคผล ถือสมณะพอ วิปัสสนาพอ มันผลักกิเลสมันเอง
- บรรพชิตจะต้องปฏิบัติตรงต่อพระนิพพาน
- พุทธองค์เกิดในป่าลุมพินีวัน ปลงสังขารในป่า ให้โอรพาปาฏิโมกข์ในป่า ตรัสรู้ในป่าเปลี่ยว นิพพานในป่าเปลี่ยว วิจัยธรรมในป่า ชนมะรในป่า ธรรมทั้งหลายล้วนแต่เกิดในป่า เป็น ธรรมราคาสูง ธรรมโลกุตระเหนือโลกีย์
- จิตตั้งจิตมิได้ ตั้งจิต ตั้งธาตุ จึงแสดงรู้เห็นด้วยกันได้ เพราะจิตมันเป็นนามธรรม
- อย่าถอนทำความเพียร มันจะเคยตัว ให้ทำจนชิน ให้ได้เนื้อหรือค้อนเคยจึงจะเห็นมรรคเห็นผล
- **ปัญจวัคคีย์นั้น** ทางปรมัตถ์ว่า **หัว ๑ แขน ๒ ขา ๒** เป็นห้า ภิภุ แปลว่า **คนต้อยกิเลส** ปัญจวัคคีย์ก็เป็นภิภุเหมือนกะเราฯ

- วาจาของท่านเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ไม่มีลาภ ยศ อามิสเจือวาจาของท่าน เทศน์จึงขลังดี พุทธคุณธรรม ตรงไปตรงมา ไม่เห็นแก่หน้าบุคคลและอามิส
- ท่านไม่ให้ศีลแก่โยมที่รู้ศีล อ้างว่าแม่พระภิกษุที่บวชนั้นก็ไม่ให้ศีล ๒๒๗ เลย ให้แต่เพียงศีล ๑๐ ชั้นสามเณรเท่านั้น ต่อนั้นประกาศสงฆ์ตั้งสมมติให้กันเอง แล้วก็พากันรักษาพระปาฏิโมกข์นี้ฉันใด เพียงศีล ๕ ให้เจตนารักษาแต่เฉพาะตนเองเท่านั้นก็เป็นพอ
- จิตนั้นเมา สุราไม่ได้เมา สุราไม่ติดคน คนติดสุราต่างหาก เมื่อคนดื่มไปแล้วทำให้เป็นบ้าไปต่าง ๆ
- เรื่องของโลกย่อมมีการยุ่งอยู่เรื่อย ๆ มาตั้งแต่ไหน ๆ
- วิธีละกิเลสฝังแน่นอยู่ในสันดานนั้น ตีลิ้มใหม่ใส่ลงไปลิ้มเก่ากระดอนออกนี้ฉันใด มรรคเข้าไปพอกกิเลสเก่าออกมาแล้วจึงเห็นความบริสุทธิ์
- จิตเสวยเวทนาอย่างละเอียดนั้น ให้ละลายเวทนาเข้าไปอีก เอมรรคเข้าไปพอกแล้วทำความเข้าใจตั้งอยู่แทนเวทนา จึงจะเห็นตน เห็นธรรม เห็นความบริสุทธิ์
- สมณพราหมณ์มีการเพ่งอยู่เป็นนิจ มันไม่รู้ไม่ฉลาดแล้ว จะไปอยู่ ณ ที่ไหนอาพาทก็หาย บุญก็ได้ด้วย พระองค์ตรัสให้พระสารีบุตรทำเช่นนั้น แต่ที่จริงพระสารีบุตรก็ทำขำนาญแล้ว แล้วทำอีกอาพาทก็หาย
- ให้พิจารณาธาตุ เมื่อเห็นธาตุแปรปรวนอยู่เป็นนิจ เรียกว่า สัมมาทิฐิ เห็นชอบ
- ภูมเทวดา อยากคือ ทดลองเสมอที่เดียว ไม่อยู่ที่เข็ดขวางต้องระวัง ต้องตรวจจิตเสมอๆ
- มนุษย์เป็นสัตว์เลิศ เป็นที่ตั้งพระพุทธานุภาพ ทวิปทั้ง ๓ ก็เป็นมนุษย์ เช่น อุดร กุรุทวิป แต่ไม่สมบูรณ์ พระองค์ไม่โปรดตั้งศาสนา เทวดาก็เหมือนกัน มนุษย์ที่มากเกิดในชมพูทวิปเป็นมนุษย์วิเศษ รับริชทายาทๆ
- อารมณ์ภายนอกและภายในเป็นของที่ตั้งอยู่เป็นธรรมดา แต่จิตเป็นของที่รับรู้ ฉะนั้น ต้องทรมาณทางจิตให้มาก ๆ แก้อวิชชา แก้อาสวะ แก่ทุกข์ แก่สมุทัย นิโรธ เกิดญาณตั้งอยู่เป็นอมตธรรมที่ไม่ตาย
- แก่โทษคือแก่อำบัติ ให้แก่ปัจจุบันจิต อย่าส่งจิตอดีต อนาคต แล้วบอกจิตว่าไม่มีโทษ เมื่อท่านไปจำพรรษาอยู่เพื่ออกเขาใหญ่ ท่านเกิดอาบัติจนฉันอาหารเข้าไปก็เป็นอันนั้นออกมา เพราะจิตวิบัติแล้ว ธาตุก็วิบัติด้วย ต่อนั้นแก้จิตได้แล้ว อาพาท ๓ วันหายเป็นปกติดี การอาบัติ เช่น อาบัติอุกฤษฏ์ อย่าพึงลวงง่าย ๆ เพราะมันเคยตัว
- อจินไตย เกิดความรู้ ความฉลาด นั้นหาประมาณมิได้
- ปฏิบัติผิวนั้น ลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ไม่ได้ ประพฤติไปตามสังขาร ปฏิบัติถูกนั้นคือลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ได้
- พวกสุทธาวาสทั้งหลาย คือ เจริญมานและวิปัสสนาต่อไป จึงสำเร็จได้ในที่นั้น
- ผู้ที่รู้ธรรมแล้วเป็นผู้วิเศษ อานิสงส์หาประมาณมิได้

- สกนธ์กายอันเดียนี่แหละเป็นตัวธรรม
- ละกิเลสด้วยสติ สติฟอกอาสวะกิเลสเอง
- ธรรมเป็นฐิติธรรม ตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แปรปรวนอยู่เช่นนั้น ให้อูู้ให้เห็นเฉพาะที่เกิดกับจิต
- คณาจารย์บางองค์แสดงอริยสัจจ์ มีลาภ ยศ เจืออริยสัจจ์ เป็นส่วนมาก
- จิตเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ หมดจดทุกอย่าง มนุษย์ เทวดา ไม่มีที่ครหาเลย
- บรรดานักปฏิบัติให้เฉลียวฉลาดรู้เท่าทันโจร เมื่อรู้เท่าทันโจรแล้ว โจรยอมไม่มีโอกาสลักสิ่งของไปได้ แม้ฉันทใด ปฏิบัติให้มีสติและปัญญารักษาดน กิเลสมีอาจเข้าถึงได้
- ที่แผ่นดินยอมเป็นฝุ่นเฒ่ทั้งสิ้น ให้อิตพิจารณาตกลงถึงฐานๆ จิตจึงไม่กังวลฟุ้งซ่าน กระสับกระส่ายๆ
- มนุษย์ตายจะเอาไปกินและเอาไปใช้ไม่ได้ ไม่เหมือนวัวควาย วัวควายเอาเนื้อกินได้
- ในขณะที่มีชีวิตนั้นทำบุญดีมาก การทำศพถึงผู้ตายนั้นไม่ได้เป็นส่วนมาก แต่ทำตามประเพณีเท่านั้น พระอรหันต์นิพพาน ภูเขาถ้ำต่าง ๆ ใครทำศพให้ท่านเล่า ท่านทำไม่ถึงนิพพาน
- ใช้ไหวพริบเป็นอาชาไนยอยู่เนื่องนิตย์ๆ
- ธรรมทั้งหลาย จิตประกอบกายยกขึ้นแสดง ปราศจากกายแล้ว จะยกนามธรรมขึ้นแสดงไม่ได้เลย
- เหตุเกิดก่อน ปัจจัยเกิดทีหลังๆ
- จิตเป็นคนเรียกสมมุติเอง จิตเป็นเหตุที่กระสับกระส่าย จิตปกติดีแล้วก็เป็อันได้รับความสุขๆ
- ทำจิตให้สว่างโพลง กำหนดรู้ฐิติธรรม นั้นเรียกว่าปัญญาโดยแท้
- ให้แก้อวิชา แก้อนุสัยความไม่รู้ไม่ฉลาดนั้นให้กลับกลายเป็นคนฉลาดๆ
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร พระองค์เกิดในตระกูลมิจฉาภิฐิ ดุจดอกบัวยอมเกิดในตมฉันทใด
- ต้องเจริญทุกข์ให้พอเสียก่อน ดับต้องอยู่ในที่นั้น ดุจตีลิมลงไป ลิมเก่าถอนลิมใหม่เข้าแทน คือกิเลสออก ความบริสุทธิ์เข้าแทน ดุจของดีอยู่ในของชั่ว คืออวิชาออกวิชาเข้าแทนๆ
- เดินมรรคให้เห็นทุกข์ ให้เดินมรรคเห็นสมุทัย ให้อิ่งในมรรค ให้อิ่งในนิโรธจึงจะพ้นทุกข์ๆ
- โลกียสัจจะคือโพธิสัตว์เห็นเทวทูต โลกุตรสัจจะคือโพธิสัตว์ตรัสรู้ๆ
- ข้อเปรียบเทียบชั้นนิพพาน คือ นับ ๑ ไปถึง ๐๐ (สูญ) โลกเขาแปลว่าไม่มี แต่สูญมีอยู่นี้ฉันทใด นิพพานเป็นของที่มีอยู่ๆ
- ความรู้ความฉลาดมีอยู่ในสถานที่ไม่รู้ๆ
- ธรรมทั้งหลายมาจากเหตุ คือจิตออกจากจิตเรียกเจตสิก นอกนั้นเป็นอาการทั้งหมด ดุจสันหรือคมของดาบมาจากเหล็กฉะนั้นๆ
- มีแต่จิต รูปไม่มี แสดงไม่ได้ ต้องอาศัยกันไปจึงแสดงได้ๆ
- พระอรหันต์ทั้งหลาย จิตไม่มี มีแต่สติ เพราะจิตสังขารมันเป็นตัวสังขาร สังขารไม่มีในจิตของพระอรหันต์

- เอกมูลา เหตุผลมาจากความเป็นหนึ่งของจิต เป็นเหตุเป็นปัจจัย (เหตุปัจจัย) ประกอบกัน จึงตั้งเป็นบทบาททศคาถา
- มีนัยหลายนัย ถึงแปดหมื่นสี่พันประการ
- มนุษย์วันเวียนเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด ติดของเก่า กามาวจรสวรรค์ ๑ สัตว์เดรัจฉาน ๑ มนุษย์ ๑ ท่านพวกนี้ติดของเก่า พระไตรปิฎก มีกิน ๑ มีนอน ๑ สืบพันธุ์ ๑ แม้ป่วยตายายของเราล้วนแต่ติดของเก่า พระพุทธเจ้าก็ดี พระปัจเจกก็ดี พระอรหันต์ก็ดี เมื่อท่านยังไม่ตรัสรู้ก็ติดของเก่า เพลิดเพลินของเก่า ในรูป เสียง กลิ่น รสของเก่า ทั้งนี้ ไม่มีฝั่งในมีแดน ไม่มีต้นไม่มีปลาย ย่อมปรากฏอยู่เช่นนั้น ตื่นเต้นกับของเก่า ติดรสชาติของเก่า ใช้มรรค ๘ ให้ถอนของเก่า ให้อิทธิบาท ๔ ตีลิมสะเทือนใหญ่ปัง ๆ ลิมเก่าถอนคืออวิชา ลิมใหม่คือวิชาเข้าแทน ดังนี้ ท่านพระอาจารย์มั่นท่านพูด ใช้ตะบะความเพียรอย่างยิ่งที่จะถอนได้ต้องสร้างพระบารมีมนานจึงจะถอนได้ เพราะของเก่ามันบดกรึกัน ได้นื้อเชื้อสายของกิเลสมาพอแล้ว ย่อมเป็นอัครรรยของโลกนั้นทีเดียว
- แก่บ้านนั้น ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม แก่ได้ เสือมาเฝ้าเราที่เป็นพระโยคาวจรเจ้า เป็นเทพโดยมาก ถ้าเป็นเสือ มันเอาไปกินแล้ว
- ธรรมแสดงอยู่เรื่อย ๆ เว้นแต่นอนหลับโดยมิได้กำหนด จะไม่รู้ไม่เห็นขณะนั้น
- ส่งจิตออกนอกกาย ทำให้เพลอสติ
- มัคโคหนทางดำเนินมีที่สูงสุด ส่วนหนทางเดินเท้าไม่มีที่สิ้นสุด
- น้ำใจของสัตว์อยู่ด้วยธาตุ ระคนอยู่ด้วยธาตุ ธาตุไม่มีที่สิ้นสุด แม้จิตก็ไม่มีสิ้นสุด
- จิตรับรู้ระหมดทุกอย่าง จิตเป็นแดนเกิด รู้เท่าอาการของจิตได้แล้ว รู้ปกติของธาตุ
- เอโก มคโค หนทางอันเอก วิสุทธิยา เป็นหนทางอันบริสุทธิ์ มีทางเดียวเท่านั้น มโน ปุพพิ จิตเป็นบุพภาคที่จะได้เป็นใหญ่ จิตถึงก่อนสำเร็จด้วยจิตฯ (มโน ปุพพังคมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา)
- จิตเป็นเครื่องบังคับกายกับวาจาให้พูดและให้ทำการงาน
- จิตที่ไม่ติดพันในอารมณ์ทั้งปวง เรียกว่า บริสุทธิ
- มีแป้น (ไม้กระดาน) แล้วก็มีบ้าน มีบ้านแล้วก็มีแป้น พูดอย่างนี้จึงแจ่มแจ้งดี
- พระองค์แสดงอนุบุพพิทภาพไปโดยลำดับ ยกทานขึ้นก่อนดุจบันไดขั้นต้น แม้ฉันทโลกุตระโลกีย์ก็ดี ก็ต้องเจริญขั้นขึ้นไปก่อน ไม่เจริญขั้นต้นไปก่อนเป็นผิด จะกระโดดขึ้นสูงทีเดียวไม่ได้ตายกัน
- ธรรมเป็นของธรรมดาตั้งอยู่อย่างนั้น คือตั้งอยู่ด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย จึงได้ชื่อว่า ธรรมของจริง ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา ไม่มีขึ้น ไม่มีลง เป็นสภาพที่ตั้งไว้ ดูกกล่าวไว้ข้างต้น

- ไม่อ้อางสวรรค์ นิพพาน ไม่อ้อางทุกคติ อ้อางความเป็นไปทางปัจจุบันอย่างเดียว เพราะชีวิตก็ปัจจุบันที่ยังเป็นชาติมนุษย์
- เอาธรรมชั้นเดียวนี้เอง คือกายนี้เองไปแก่ กายชั้นเดียวนี้เองไปตาย เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดอีก ล้วนแต่ตื่นตื่นอยู่ด้วยธาตุอันนี้เอง หาที่จะจบไม่ได้ และสิ้นสุดมิได้ฯ
- เรื่องของโลกธาตุนั้น กระทบกระเทือนถึงกันหมด กำหนดรู้เฉพาะจิต ก็รู้สิ้นทางอื่นหมด
- พระธรรมแสดงทั้งกลางวันและกลางคืน **อกาลโก** กำหนดกาลเวลามิได้ แสดงทั้งภายนอกและภายใน
- ให้กำหนดจิตให้กล้าแข็ง เรียนมรรคให้แข็งแรง จึงจะเห็นทางสิ้นทุกขไปได้
- ให้ปล่อยจิต อย่ากตจิต เหตุผลเคลื่อนคลื่อนอยู่ใน ให้พิจารณาความรักความชัง **พิจารณานิสัยของตน** จิตคือ บริษัทมาก พึงนิสัยเต็มมิได้ ตะครุบจิตจึงมีกำลังฯ
- คนในโลก **หลงของเก่า** คือหลงธาตุนั้นเองแหละ ชังแล้วมารัก รักแล้วมาชัง หาที่สิ้นสุดมิได้ พระองค์ไม่หลง
- ธาตุมนุษย์เป็นธาตุตายตัว ไม่เป็นอื่นเหมือนนาค เทวดาทั้งหลาย ที่เปลี่ยนเป็นอื่นได้ **มนุษย์มีนิสัยภาวณาให้สำเร็จง่ายกว่าภพอื่น** **อคคัม จานัม มนุสเสสุ มคคัม สตตวิสุทฺธิยา** มนุษย์มีปัญญาเฉียบแหลมคม คอยประดิษฐ์ กุศล อกุศล สำเร็จอกุศล...มหาอเวจีเป็นที่สุด ฝ่ายกุศลมีพระนิพพานให้สำเร็จได้ ภพอื่นไม่เลิศเหมือนมนุษย์ เพราะมีธาตุที่บกพร่อง ไม่เฉียบขาดเหมือนชาติมนุษย์ ไม่มีปัญญากว้างขวางพิสดารเหมือนมนุษย์ มนุษย์ธาตุพอหยุดทุกอย่าง สวรรค์ไม่พอ อบายภูมิธาตุไม่พอ มนุษย์มีทุกข์ สมุทัย...ฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี...กุศลมรรคแปด นิโรธรวมเป็น ๔ อย่าง มนุษย์จึงทำอะไรสำเร็จดังนี้ ไม่อาภพเหมือนภพอื่น
- **สติปัญฐานเป็นความรู้อนันตนัย** หาประมาณมิได้ ไม่เหมือนความรู้ชนิดอื่น **สนทิจฺจโก** เห็นด้วยเฉพาะนักปฏิบัติ **ปัจจตตัม** รู้เฉพาะในดวงจิต รู้ธรรมลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ไม้ซุงก	หกพันง่า
กะปอมกำแล่นขึ้น	มือละฮ้อย
กะปอมน้อยแล่นขึ้น	มือละพัน
ตัวโตมาប់ทัน	แล่นขึ้นนำคู่มือ ๆ
เหลือแต่ไว้	บ่เห็นบ่อนเบาหนัก
เดินบ่ไปตามทาง	สิถีกดงเสื่อฮ้าย
หวายชาวาหยั่งลง	บ่เห็นสัน
ลึกลับต้นคำข้าว	หย่อนลงกะเถิง
ต้นดี	ปลายก็ดี
ครั้นผิดมาแต่ต้น	ปลายก็ไม่ดี

กล้วย ๔ หวี จวน้อย นั่งเฝ้า พระเจ้านั่งฉัน

แก้ให้ตกเนื้อ แก้บ่ตกคาพกเจ้าไว้	แก้บ่ได้แขวนคอต่อองแตง
แก้บ่พันคากันอย่างยาย	คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด
เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม	ภพทั้งสามเป็นเฮือนเจ้าอยู่
หินล้านนั้นหนักหน่วงเสมอจิต	เอาสโนมาติด คือ สิชังซากันได้
บัตเอาตาซ้ายเน็ง (เบ็ง)	คือสิหนักไปทางสโน
ฝนตกบ่ชอบ	เมื่อนักปราชญ์เปื้อครองธรรม
คนบ่ยำนักบวช	เพราะนักบวชละสิกขาวินัย
เมื่อหน้าหากชิมิแลฯ	
ดีได้ไม่มีโทษ	ตินั้นชื่อว่าเลิศ
ได้สมบัติทั้งปวง	ไม่ประเสริฐเท่าได้ตน
เพราะตัวตน	เป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งปวง

ประวัติ อัฐิท่านพระอาจารย์มั่นกลายเป็นพระธาตุ

อัฐิท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งท่านได้มรณภาพและทำฌาปนกิจศพ ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์สิงห์ เจ้าอาวาสวัดป่าสาละวัน ซึ่งเป็นศิษย์ท่านพระอาจารย์มั่น และพระอาจารย์สิงห์ ผู้นี้ได้เป็นหัวหน้าคณะบรรดาพระภิกษุสามเณรและอุบาสกอุบาสิกาในภาคอีสาน มีจังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ได้ไปร่วมในงานฌาปนกิจศพ พ.ศ. ๒๔๙๓ และได้รับส่วนแบ่งอัฐิและเถ้าถ่านเพลิงมาแจกให้ตามหัวหน้าวัดต่างๆ เหลือนั้นก็ได้แจกให้แก่อุบาสกอุบาสิกา นายวัน และนางทองสุข คมนามูล เจ้าของร้านสิริผล ประตู่ชุมพล นครราชสีมา และเจ้าของโรงแรมสุทธิผล หลังสถานี นครราชสีมา ก็ได้รับส่วนแจกจากพระอาจารย์สิงห์ด้วย เมื่อได้รับแจกแล้ว ก็ได้หาโกศมาสองโกศ และได้นำอัฐิท่านพระอาจารย์มั่นใส่ลงนั้น แล้วนำไปเก็บไว้บูชาสองแห่ง คือ ที่ร้านสิริผลแห่งหนึ่ง โรงแรมสุทธิผลแห่งหนึ่ง และได้รับส่วนแบ่งจากพระอาจารย์ฝั้น พระอาจารย์กงมา มาเพิ่มอีก ต่อจากนั้นก็ไม่ได้เปิดดู

นายวัน คมนามูล ชาวจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นศิษย์ฝ่ายฆราวาสของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร ได้นำผงอัฐิท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร บรรจุไว้บูชาที่บ้าน ต่อมาได้แปรสภาพกลายเป็นพระธาตุท่านอาจารย์พระมหาบัว ได้พิจารณาและนมัสการ

จนถึงเมื่อนายวัน และนางทองสุข คมนามูล ได้เดินทางไปจังหวัดสกลนคร ได้รับอัฐิส่วนศีรษะ ๑ ชิ้น ของท่านพระอาจารย์มั่น จากท่านมหาทองสุข วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนครมา จึงได้เปิดโกศเพื่อบรรจุในที่อันเดียวกัน เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ ตรงกับขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ขณะนั้น อัฐิของท่านพระอาจารย์มั่นซึ่งมีอยู่เดิมได้หายไป เหลืออยู่เพียงเถ้าและถ่านไฟ และกระຈกเท่านั้น ส่วนอัฐิได้หายไป (กลายเป็นธาตุ เหมือนธาตุสาวก) และมีวัตถุเหมือนกับธาตุสาวกทั้งหลาย มาแทนที่ในโกศนั้น เป็นจำนวน ๒๒ องค์ เจ้าของนิกสงสัย จึงได้สอบถามลูกหลานที่ร่วมกัน ใครได้เอาธาตุมาใส่เพิ่มเติมหรือไม่ ก็ได้รับคำปฏิเสธว่าไม่มีใครไปแตะต้องเลย จึงเกิดความสงสัย ไปเปิดโกศที่อยู่โรงแรมสุทธิผลดูจะเป็นเช่นเดียวกันหรือไม่ เมื่อเปิดดูก็เห็นเป็นธาตุเช่นเดียวกับที่มีอยู่ในร้านสิริผล ส่วนกระຈกนั้นหายไปคงเหลือแต่เถ้าถ่านไฟเช่นเดียวกันอีก จึงได้เทออกนับดู ปรากฏว่ามีธาตุจำนวน ๓๑๕ องค์ รวมทั้งสองแห่งเป็น ๓๓๗ องค์ เรื่องนี้เป็นเรื่องจริงในสมัยปัจจุบันซึ่งใคร ๆ ไม่นึกเลยว่าจะเป็นไปได้

ดังนั้น จึงได้พิมพ์ประกาศไว้ เพื่อท่านผู้สนใจจะได้พิสูจน์ดู ตามหลักฐานที่ได้แจ้งไว้ข้างบนนั้น.

เขียนโดย พระมหาบัว ญาณสมปนโน ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร เกี่ยวกับอัฐิท่านพระอาจารย์มั่นกลายเป็นพระธาตุ (ศรีดา พิมพ์-ทาน)

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสมปนฺโน ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ เกี่ยวกับอัฐิท่านพระอาจารย์มั่นกลายเป็นพระธาตุ ดังนี้

...ท่านพระอาจารย์มั่นจึงเป็นพระอาจารย์สำคัญของคหบดีหนึ่ง ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่และล่วงลับผ่านไปแล้ว เรายังมีชีวิตอยู่ก็เป็นจุดที่ยังผ่อนคลายความตึงเครียดแห่งจิตใจบรรดาศิษย์ทั้งพระและฆราวาสเป็นอย่างดีตลอดมา เราพอทราบได้ตามที่มีผู้มาเล่าให้ฟัง ขณะจิตคิดจะทำความชั่วบ้าง ขณะจิตกำลังลุกเป็นไฟเนื่องจากเหตุการณ์บางอย่างบังคับบ้าง ขณะเกิดความเคียดแค้นอย่างสุดขีด จะตัดสินใจฆ่าคนอยู่ในนาที่นั่นบ้าง พอระลึกถึงท่านพระอาจารย์มั่นขึ้นมาได้เท่านั้น เหตุการณ์ที่เป็นอยู่ภายในเหล่านั้น รวากับน้ำดับไฟ สงบลงทันทีทันใด และเห็นโทษแห่งความผิดของตัวขึ้นในขณะนั้น อยากก้มลงกราบองค์ท่านทันทีที่ระลึกได้ สิ่งที่จะคิดจะทำนั้นเลยหายราวกะปลิดทิ้ง นี่เป็นฝ่ายฆราวาสเล่าให้ฟัง แม้ที่มีได้เล่าก็เข้าใจง่ายมีอยู่มาก และสามารถแก้ความผิดของตัวได้ในลักษณะเดียวกัน ด้วยอำนาจความระลึกถึงท่านด้วยความเคารพเลื่อมใส ส่วนพระที่ได้รับความยับยั้งใจไปตามเพศของตน เพราะอำนาจความเชื่อความเลื่อมใสในท่าน ก็เข้าใจว่ามีจำนวนไม่น้อยเช่นเดียวกัน เท่าที่ท่านอบรมคนให้เป็นคนดีนั้นนับจำนวนไม่ถ้วน เริ่มแต่วันท่านอุปสมบทและสั่งสอนมาจนถึงวันมรณภาพ ถ้านับเวลาสั่งสอนผู้คนพระเถระก็ไม่ต่ำกว่า ๔๐ ปี ในระหว่าง ๑ ปี ถึง ๔๐ ปีนั้น มีพระเถระ และฆราวาสมารับการอบรมกับท่านมากเพียงไร เฉพาะพระที่มีหลักฐานมั่นคงทางด้านจิตใจ และข้อปฏิบัติมีจำนวนมากมาย ท่านอาจารย์เหล่านี้จะเป็นครู อาจารย์สั่งสอนผู้คนพระเถระให้มีหลักยึดต่อไปในอนาคต ซึ่งสืบเนื่องมาจากท่านพระอาจารย์มั่นเป็นผู้ให้กำเนิดความรู้ทั้งภายในและภายนอกมาก่อน มิฉะนั้นก็หาทางเดินไม่ได้แม้ตัวเอง โดยไม่ต้องพูดถึงการสั่งสอนคนอื่นให้เป็นคนดีได้เลย ด้วยเหตุนี้ การวางรากฐานจิตใจให้มั่นคงต่อเหตุผลธรรมความถูกต้องจึงเป็นขั้น ๆ จึงเป็นงานชิ้นใหญ่และหนักมากกว่างานชิ้นใด ๆ ในโลกที่พวกเราเคยทำและเคยบ่นกันว่ายาก ๆ เพราะงานนั้นเป็นเพียงสิ่งคล้อยตามจิตใจของผู้พาดำเนินเท่านั้น หลักใหญ่ของงานทุกแขนงและทุกชิ้นอย่างแท้จริงขึ้นอยู่กับใจทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังเกี่ยวกับงานผิดถูกชั่วดีดีกว่าใครเป็นผู้บงการและพาดำเนินถ้าไม่ใช่ใจ ถ้าใจเป็นผู้ชี้ขาดและพาดำเนิน ใจได้รับการศึกษาอบรมพอทราบเรื่องของตัวเกี่ยวกับความผิดถูกชั่วดีอย่างไรบ้าง เพียงไร จึงจะประคองตัวและงานนั้น ๆ ไปด้วยความราบรื่นชื่นใจตลอดความปลอดภัยอันเกิดจากผลงานที่ตนทำทุกอย่าง เมื่อกล่าวถึงจิตใจ บรรดาท่านที่เคยทราบความลึกซึ้งหนาบางของท่านพระอาจารย์มั่นมาบ้างแล้ว จะต้องทราบอย่างสนิทใจระลึกไว้มิได้ลืม ทั้งเวลาท่านยังมีชีวิตอยู่และเวลาท่านจากไปแล้ว อุดระลึกถึงความกตัญญูกตเวทีในท่านมิได้อย่างแน่นอน แม้ชีวิตจะขาดไปก็ยอมถวายไปเลย

ท่านพระอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์เอกทางด้านพัฒนาจิตใจคน อาจพูดได้ว่าเกือบทั่วประเทศ ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ถูกจุดสำคัญของโลกด้วย เพราะใจที่ได้รับการพัฒนาด้วยอรรถด้วยธรรมด้วยความเสียหายไม่ค่อยมี หรืออาจพูดได้อย่างเต็มปากว่า จิตที่ได้รับการพัฒนาเต็มที่แล้วแน่ใจว่าความเสียหายไม่มี ทั้งงานและผลของงานก็เป็นที่น่าใจ โลกที่ได้รับการพัฒนาจิตใจไปพร้อม ๆ กัน

ด้วยดียอมเป็นโลกที่เจริญจริง ประชาชนมีความสุข มิใช่เจริญแต่ด้านวัตถุอย่างเดียว แต่ใจร้อนเหมือนไฟ มีแต่การเบียดเบียนทำลายกัน เอรัดเอาเปรียบกัน ฉ้อโกงกัน เร็วยิ่งกว่าเจ้าบอนนี่ขึ้นโลกพระจันทร์ ซึ่งไม่ผิดอะไรกับความเจริญแห่งไฟในแดนนรก ถ้ายังไม่ทราบว่าเป็นแดนนรกมีความสุขด้วยความรู้ร้อนขนาดไหน ก็ควรดูโลกที่ปราศจากการพัฒนาจิตใจซึ่งมีแต่ความรุ่งเรืองไปด้วยสิ่งสกปรกที่ระบายออกจากท่อไอเสียคือใจ ความประพฤติ การกระทำทุกด้านเป็นสิ่งขวางโลก ขวางธรรม ขวางหู ขวางตา ขวางใจไปหมด ไม่มีอะไรน่าดูน่าชมเลย เต็มไปด้วยสิ่งไม่พึงปรารถนา ฉะนั้น ท่านผู้มีความฉลาดแหลมคมจึงนิยมการพัฒนาจิตใจก่อนพัฒนาสิ่งอื่นใด ซึ่งเป็นเพียงบริวารของใจเท่านั้น เมื่อพัฒนาใจดีแล้ว การระบายออกทางกายวาจา ความประพฤติ การกระทำตลอดทุกด้าน ย่อมกลายเป็นของสะอาดไปตามส่วนใหญ่คือใจ โลกยอมมีความสุขสมกับคนฉลาดด้วยจิตพัฒนาปกครองโลก ปกครองตน โดยทางเหตุผลธรรมชาติ

ความฉลาดของมนุษย์ที่ปราศจากธรรม จะฉลาดเพียงไรยังไม่ควรเป็นที่ไว้ใจและชมเชยโดยง่ายทีเดียวได้ แม้จะฉลาดแสดงความสามารถขึ้นชมดวงดาว พระอาทิตย์ พระจันทร์บนฟ้าได้ ก็ยังไม่ถือเป็นจุดสำคัญ ความฉลาด ถ้ายังขึ้นระบายสิ่งที่ เป็นพิษเป็นภัยออกเพื่อความเดือดร้อนแก่ตน และผู้อื่นอยู่อย่างไม่สำนึกตัวว่าเป็นความผิด ความรู้ความฉลาดนั้นยังไม่อาจเลยภูมิของสัตว์เดียรัจฉานที่เคยเป็นอยู่ด้วยการเบียดเบียนและกัดฉีกกันกินโดยถือว่าเป็นความฉลาด และเป็นความสุขของเขา ซึ่งอยู่ในภูมินั้น ๆ ความฉลาดที่รับรองกันตามหลักเหตุผลที่ยังตนและโลกให้เจริญนั้น ไม่จำเป็นต้องออกใบประกาศนียบัตรให้ใครก็ได้ แต่การระบายออกทางใจและความประพฤติสิ่งกระทำอันเป็นไปเพื่อตนและโลกได้รับความสุขความเย็นใจด้วยนั้น ถือว่าเป็นผลงานที่ออกจากความฉลาดอย่างแท้จริง และเป็นประกาศนียบัตรอยู่ในตัวพร้อมแล้ว ไม่จำเป็นต้องหาใบประกาศมาบังหน้าและอวดโลกเพื่ออำนาจในทางผิดอย่างลึกลับ ซึ่งผลคือความเดือดร้อนของผู้ได้รับมิได้เป็นของลับ ๆ ไปด้วย แต่เป็นความทุกข์ร้อนอยู่อย่างเปิดเผย ดังที่เห็น ๆ กันอยู่อย่างเต็มตา รู้้อย่างเต็มใจ นอกจากไม่พูดกันเท่านั้น ทั้งนี้หากมิใช่โทษของการมองข้ามการพัฒนาภายในคือใจแล้ว ใครจะเชื่อกันได้ลงคอว่า การพัฒนาแต่ด้านวัตถุด้วยตั้งใจที่กรุ่งรังด้วยสนิมคือกิเลส ความเห็นแก่ตัวและพวกพ้องของตัว ทำให้โลกเจริญ ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขโดยทั่วกันดังนี้ นอกจากคน ตายหมดความรู้สึกลึกลับชั่วทุกอย่างแล้วเท่านั้นจะไม่มี ความขัดใจและคิดแย้งการกระทำดังที่ว่า เมื่อนำมาเทียบระหว่างผู้มีการพัฒนาทางใจกับผู้ไม่ได้พัฒนาทางใจเลย การงานและผลของงานต่างกันราวฟ้ากับดิน ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงชมเชยสมาธิสมาบัติเพื่อความเหาะเหินเดินอากาศ ดำดินดำน้ำ เหาะข้ามทะเลต่าง ๆ ว่า เป็นผู้ฉลาดเลื่องลือ แต่ทรงชมเชยผู้พยายามฝึกอบรมตนโดยวิธีต่าง ๆ เพื่อความดีงาม จะเป็นทางสมาธิสมาบัติหรือทางใดก็ตามด้วยความรอบคอบต่อการระบายออกทางความประพฤติการกระทำ มิให้เกิดโทษแก่ตนและผู้อื่นว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะความน่าอยู่ของโลกทั่วไปยอมขึ้นอยู่กับความสุจริตเป็นหลักใหญ่ แม้ร่างกายและความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ จะมีดบังอิมบังตามคติธรรมตาของโลก อนิจจัง แต่ก็ยังน่าอยู่ เพราะผู้พาอยู่พาไปคือใจ มีความสุขเท่าที่ควร ไม่แผดเผาเร่าร้อนจนทำให้คิดอยากย้ายภพย้ายชาติ ย้ายบ้านเรือนและสถานที่อยู่ต่าง ๆ

ปัญหาเรื่องอัฐิท่านพระอาจารย์มั่น ท่านพระอาจารย์เสาร์ กลายเป็นพระธาตุ ปรากฏว่า จะกระจายไปในที่ต่าง ๆ จนทำให้เกิดความสงสัยกันก็มี ในระยะอัฐิท่านกลายเป็นพระธาตุใหม่ ๆ บางท่านมาถามว่า อัฐิของพระอรหันต์ก็ดี ของสามัญชนก็ดี ต่างก็เป็นธาตุดินชนิดเดียวกัน ส่วนอัฐิของสามัญชนทำไมจึงกลายเป็นพระธาตุไม่ได้ เฉพาะอัฐิของพระอรหันต์ทำไมจึงกลายเป็นพระธาตุได้ ทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง ก็ได้อธิบายให้ฟังเท่าที่สามารถแต่เพียงโดยย่อว่า เรื่องอัฐินั้น ปัญหาส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับใจเป็นสำคัญ คำว่า จิต แม้เป็นจิตเช่นเดียวกัน แต่มีอำนาจและคุณสมบัติต่างกันอยู่มาก คือจิตของพระอรหันต์ท่านเป็นอริยจิต เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ส่วนจิตของสามัญชน เป็นเพียงสามัญจิต เป็นจิตที่มีกิเลสโสมมต่าง ๆ เมื่อจิตผู้เป็นเจ้าของเข้าครองอยู่ในร่างใด และจิตเป็นจิตประเภทใด ร่างนั้นอาจหายไปตามสภาพของจิตผู้เป็นใหญ่พาให้เป็นไป เช่นจิตพระอรหันต์เป็นจิตที่บริสุทธิ์ อาจมีอำนาจชักฟอกธาตุชั้นอื่นให้เป็นธาตุที่บริสุทธิ์ไปตามส่วนของตน อัฐิท่านจึงกลายเป็นพระธาตุได้ แต่อัฐิของสามัญชนทั่ว ๆ ไป แม้จะเป็นธาตุดินเช่นเดียวกัน แต่จิตผู้เป็นเจ้าของเต็มไปด้วยกิเลส และไม่มีอำนาจชักฟอกธาตุชั้นอื่นให้เป็นของบริสุทธิ์ได้ อัฐิจึงกลายเป็นธาตุชั้นที่บริสุทธิ์ไปไม่ได้ จำต้องเป็นสามัญธาตุไปตามจิตของคนมีกิเลสอยู่โดยดี หรือจะเรียกไปตามภูมิของจิตภูมิของธาตุว่า อริยจิต อริยธาตุ และสามัญจิต สามัญธาตุ ก็คงไม่ผิด เพราะคุณสมบัติของจิต ของธาตุ ระหว่างพระอรหันต์กับสามัญชนต่างกัน อัฐิจำต้องต่างกันอยู่โดยดี

ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขึ้นมานั้น ทุกองค์เวลานิพพานแล้วอัฐิต้องกลายเป็นพระธาตุด้วยกันทั้งสิ้นดังนี้ ข้อนี้ผู้เขียนยังไม่แน่ใจว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้นทุก ๆ องค์ เฉพาะจิตท่านที่สำเร็จพระอรหันต์ตถภูมิเป็นจิตที่บริสุทธิ์เต็มภูมินับแต่ขณะที่สำเร็จ ส่วนร่างกายที่เกี่ยวข้องไปถึงอัฐิเวลาถูกเผาแล้วจะกลายเป็นพระธาตุได้เช่นเดียวกันทุกองค์หรือไม่ ยังเป็นปัญหาอยู่บ้างระหว่างกาลเวลาที่บรรลุถึงวันท่านนิพพานมีเวลาสั้นยาวต่างกัน องค์ที่บรรลุแล้วมีเวลาทรงขันธ์อยู่นาน เวลานิพพานแล้วอัฐಿಯ่อมมีทางกลายเป็นพระธาตุได้โดยไม่มีปัญหา เพราะระยะเวลาที่ทรงขันธ์อยู่ จิตที่บริสุทธิ์ก็ย่อมทรงขันธ์เช่นเดียวกับความสืบต่อแห่งชีวิตด้วยการทำงานของระบบต่าง ๆ ภายในร่างกาย มีลมหายใจเป็นต้น และมีการเข้าสมาบัติประจำอิริยาบถ ซึ่งเป็นการชักฟอกธาตุชั้นอื่นให้บริสุทธิ์ไปตามส่วนของตน โดยลำดับด้วยในขณะเดียวกัน เวลานิพพานแล้วอัฐิจึงกลายเป็นพระธาตุดังที่เห็น ๆ กันอยู่ ส่วนองค์ที่บรรลุแล้วมิได้ทรงขันธ์อยู่นานเท่าที่ควรแล้วนิพพานไปเสีย นั้น อัฐิท่านจะกลายเป็นพระธาตุได้เหมือนพระอรหันต์ทั้งหลายที่มีโอกาสอยู่นานหรือไม่ เป็นความไม่สนิทใจ เพราะจิตไม่มีเวลาอยู่กับธาตุขันธ์นานและมิได้ชักฟอกด้วยสมาธิสมาบัติดังกล่าวมา ท่านที่เป็นทันทาภิณูญา คือรู้ได้ช้า ค่อยเป็นค่อยไป เช่น บำเพ็ญไปถึงขั้นอนาคามีผลแล้วติดอยู่นานจนกว่าจะก้าวขึ้นขั้นอรหัตตภูมิได้ คือต้องพิจารณาท่องเที่ยวไปมาอยู่ในระหว่างอรหัตมรรคกับอรหัตผล จนกว่าจิตจะขำนิขำนานู และมีกำลังเต็มที่จึงผ่านไปได้ ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่ในขั้นอรหัตมรรคเพื่ออรหัตผล ก็เป็นอุปายวิธีชักฟอกธาตุชั้นอื่นในตัวด้วย เวลานิพพานแล้วอัฐิอาจกลายเป็นพระธาตุได้ ส่วนท่านที่เป็นขิปปาภิณูญา คือรู้ได้เร็วและนิพพานไปเร็วหลังจากบรรลุแล้ว ท่านเหล่านี้ไม่แน่ใจว่าอัฐิจะ

กลายเป็นพระธาตุได้หรือประการใด เพราะจิตที่บริสุทธิ์ไม่มีเวลาทรงและชักฟอกธาตุชั้นธัญยานุภาพเท่าที่ควร ส่วนสามัญจิตของสามัญชนทั่ว ๆ ไปนั้น ไม่อยู่ในข่ายที่อริจะควรแปรเป็นพระธาตุได้ด้วยกรณีใด ๆ จึงขอกล่าวเท่าที่กล่าวผ่านมาแล้ว

นี่แล ธาตุท่านพระอาจารย์มั่นเป็นความแปลกและอัศจรรย์ดังที่นำมาลง เพื่อท่านผู้อ่านได้พิจารณาหามูลเหตุแห่งความอัศจรรย์ของพระธาตุดังกล่าวนี้ต่อไป ส่วนการค้นหาหลักฐานและเหตุผลมาพิสูจน์ดังที่โลกใช้กันนั้นรู้สึกจะพิสูจน์ได้ยาก อาจมองไม่เห็นร่องรอยเลยก็ได้สำหรับเรื่องทำนองนี้ เพราะสุคติสำหรับพวกเราที่มีกิเลสจะตามรู้ได้ เพียงแต่ธาตุดินที่อยู่ในส่วนร่างกาย ท่านผู้บริสุทธิ์กับอยู่ในตัวเราก็แสดงให้เห็นเป็นของแปลกต่างกันอย่างชัดเจนอยู่แล้ว ว่าอิฐท่านกลายเป็นพระธาตุได้อย่างประจักษ์ตา ส่วนร่างกายของพวกเราที่มีกิเลส แม้มีจำนวนล้าน ๆ คน ไม่มีรายใดสามารถเป็นไปได้ของท่าน จึงควรเรียกได้ว่าท่านเป็นบุคคลที่แปลกต่างจากมนุษย์ทั้งหลายอยู่มากจนเทียบกันไม่ได้ ยิ่งจิตที่บริสุทธิ์ด้วยแล้วยิ่งเพิ่มความประเสริฐและอัศจรรย์จนไม่มีนิมิตเครื่องหมายใด ๆ มาเทียบได้เลย เป็นจิตที่โลกทั้งหลายควรเคารพบูชาจริง ๆ จึงต้องยอมบูชากัน ตามปกติโลกผู้มีความหยิ่งในชาติของตนประจักษ์ไม่คอยยอมลงกับใครหรืออะไรได้อย่างง่าย ๆ แต่เมื่อหาทางคัดค้านไม่ได้ก็จำต้องยอม เพราะอยากเป็นคนดี เมื่อเห็นของดีแล้วไม่ยอมรับก็รู้สึกจะโง่เกินไป ไม่สมมุติเป็นมนุษย์ ดังท่านพระอาจารย์มั่นเป็นต้น ในสมัยปัจจุบัน บรรดาพระเถระเถรชี่ที่เข้าไปถึงองค์ท่านจริง ๆ และได้รับคำแนะนำสั่งสอนจากท่านจนเป็นที่เข้าใจแล้ว เท่าที่สังเกตมายังไม่เคยเห็นรายใดจะต่อต้านหาญสู้ท่านด้วยทิวฐิมานะไม่ยอมลงกับความจริงที่สั่งสอนเลย เห็นแต่ยอมรับแบบเอาชีวิตเข้าแลกได้โดยไม่อาลัยเสียตายเลย ถ้าเทียบความจริงที่ท่านแสดงออกมาจากความบริสุทธิ์ที่รู้จริงเห็นจริงในธรรมทุกชั้นแต่ละบทยุคบาพนั้น มีความถูกต้องตายตัวอย่างหาที่ค้านไม่ได้ เช่นเดียวกับผู้บวกลบคุณ หาร ด้วยความรู้สึที่ถูกต้อง เชี่ยวชาญนั่นเอง เช่น หนึ่งบวกับหนึ่งต้องเป็นสอง สองบวสองต้องเป็นสี่ เป็นต้น จะบวกลบคุณหาวทวีขึ้นไปสูงเท่าไร ก็มีแต่ความถูกต้องแม่นยำตามหลักวิชา ไม่มีผิดพลาดคลาดเคลื่อน จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่บวกลบคุณหาว เมื่อถูกต้องตามหลักแล้วก็ไม่มีใครคัดค้านได้ว่าผิดวิสัยผู้ที่มาคัดค้านหลักที่ถูกต้องแล้ว แม้มีจำนวนมากคนเพียงไร ก็เท่ากับมาประกาศขายความโง่ไม่เป็นท่าของตนให้ความจริงหัวเราะเปล่า ๆ ฉะนั้น กฎความถูกต้องจึงไม่นิยมว่าควรมีอยู่ในเด็กหรือผู้ใหญ่ หญิงชาย หรือชาติชั้นวรรณะใด ๆ ทั้งสิ้น ย่อมเป็นที่ยอมรับกันอย่างหาที่ค้านไม่ได้ หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าและสาวกผู้รู้ถึงมูลความจริงโดยตลอดทั่วถึงแล้ว ย่อมสามารถแสดงออกได้อย่างเต็มภูมิโดยไม่มีความสะดวกสะท้านห้วนไหวใด ๆ ทั้งสิ้น

ท่านพระอาจารย์มั่นเป็นผู้ทรงความรู้จริงเห็นจริงเต็มภูมินิสัยวาสนาท่านผู้หนึ่ง ดังนั้น บรรดาความรู้ที่เกี่ยวกับภายในภายนอกที่ท่านรู้เห็นอย่างประจักษ์ใจจึงสามารถแสดงออกได้อย่างเต็มภูมิโดยไม่สนใจว่าใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ จะตำหนิหรือชมเชยใด ๆ เลย ภูมิธรรมภายใน นับแต่ศีล สมาธิ ปัญญา ทุกชั้น ตลอดถึงวิมุตติพระนิพพาน ท่านแสดงออกมาอย่างอาจหาญและเปิดเผย ตามแต่ผู้ฟังจะยึดได้น้อยมากเท่าที่กำลังความสามารถจะอำนวย ธรรมภายนอกเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่มี

ประมาณ เช่น เทวบุตร เทวธิดา อินทร์ พรหม ภูตผีชนิดต่าง ๆ ท่านก็แสดงอย่างองอาจกล้าหาญ
สุดแต่ผู้ฟังจะพิจารณาตามได้หรือไม่เพียงไร ผู้มีนิสัยไปในแนวเดียวกับท่านย่อมได้รับความเพิ่มพูน
ส่งเสริมหรือต่อเติมความรู้ที่มีอยู่แล้วให้กว้างขวางและแน่นยามากขึ้น ทำให้รู้วิธีปฏิบัติต่อวิชาแขนง
นั้น ๆ ดียิ่งขึ้น และปฏิบัติต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้สะดวกและทันที่

...บรรดาการพัฒนาหมู่ชนและการเข้าถึงประชาชน ควรพูดได้ว่าท่านเป็นอาจารย์เอกในการ
พัฒนาจิตใจคนให้เข้าถึงอรรถถึงธรรมถึงเหตุถึงผล ให้รู้ดีรู้ชั่ว อันเป็นหลักสากลของการปกครองโลก
เพราะการพัฒนาจิตใจเป็นการพัฒนาที่ถูกต้องกับจุดศูนย์กลางของโลกของธรรมอย่างแท้จริง โลกจะเสื่อม
พินาศ ธรรมจะฉิบหาย ต้องขึ้นอยู่กับการปฏิบัติเป็นผู้เสื่อมฉิบหายมาก่อน การเคลื่อนไหวคือการกระทำ จึงเป็น
ประโยชน์สังหารโลกทำลายธรรมตามกันมา ถ้าใจได้รับการอบรมด้วยดี การเคลื่อนไหวทางกายวาจา
ก็เป็นประโยชน์ส่งเสริมโลกให้เจริญ ธรรมก็รุ่งเรืองเป็นเงาตามตัว ก็คนที่ได้รับการอบรมธรรมจนเข้าถึง
จิตใจแล้ว จะทำความฉิบหายได้ลงคอหรือ ไม่เคยเห็นมีในคติธรรมดาที่เป็นมาแล้ว นอกจากความรู้
ประเภทนกขุนทองท่องได้คล่องปาก จำได้คล่องใจ แต่ธรรมนิสัยไม่เข้าถึงใจเท่านั้น

ท่านเป็นผู้เข้าถึงจิตใจประชาชนพระณเรแท้ ผู้เคารพเลื่อมใสท่านอย่างถึงใจแล้ว แม้ชีวิตก็ยอม
ถวายได้ไม่อาลัยเสียดาย ทุกสิ่งถ้าลงได้เข้าถึงใจแล้ว ไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมเป็นแรงผลักดันอย่างไม่มีแรง
ใด ๆ เทียบเท่าได้ในโลก ไม่เช่นนั้นคนเราไม่กล้าทำความดีหรือความชั่วอย่างสมใจได้ ที่ทำได้อย่าง
ไม่สะทกสะท้านและกลัวตาย ก็เพราะใจได้เข้าถึงสิ่งนั้น ๆ โดยไม่มีทางหลบหลีกแล้ว นี่พูดเฉพาะ
ทางดีเกี่ยวกับความเคารพเลื่อมใสในท่านพระอาจารย์มั่นว่าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ เท่าที่ทราบในวง
ปฏิบัติด้วยกัน เฉพาะอย่างยิ่งคือพระที่ธรรมเข้าถึงใจแล้ว ท่านแสดงความอาหาญมาก ความเชื่อ
เลื่อมใสท่านไม่มีอะไรเทียบได้เลย แม้ชีวิตที่แสนรักสงวนมาตั้งเดิมยังกล้าสละเพื่อท่านได้ด้วย
ความเชื่อความเลื่อมใสที่มีกำลังแรง สิ่งนี้สละไม่ได้ ส่วนชีวิตสละได้ไม่ยากเลย ดังนั้นเพียงเท่านี้ก็พอ
ทราบได้ว่าท่านเป็นเหมือนแม่เหล็กที่ดึงดูดจิตใจคนได้อย่างอัศจรรย์ ทั้งยังมีชีวิตอยู่และผ่านไปแล้ว
เฉพาะความเคารพรักและเลื่อมใสในท่าน...

เอกสาร

ประกิจ มหาเถร. อัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ :
ชวนพิมพ์, ๒๕๕๗ : ๑๙๑-๒๐๐.

คติธรรมคำสอน ของ พ่อ แม่ ครู อาจารย์มั่น

- วาสนา นั้นเป็นไปตามอัธยาศัย คนที่มีวาสนาในทางที่ดีมาแล้ว แต่คบหาคนพาล วาสนา ก็อาจเป็นคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อน เมื่อคบบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขึ้นเป็นบัณฑิต ฉะนั้น บุคคลควรพยายามคบแต่บัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้น
- ผู้เห็นคุณค่าของตัวเอง จึงเห็นคุณค่าของผู้อื่น ว่ามีความรู้สึกเช่นกัน ไม่เบียดเบียนทำลายกัน ผู้มีศีลสัตย์เมื่อทำลายชั้นธไปในสุคติในโลกสวรรค์ ไม่ตกต่ำเพราะอำนาจศีลคุ้มครองรักษาและสนับสนุน จึงควรอย่างยิ่งที่จะพากันรักษาให้สมบูรณ์ ธรรมสั่งสอนแล้วจดจำให้ดี ปฏิบัติให้มั่นคงจะเป็นผู้ทรงคุณสมบัติทุกอย่างแน่นอน
- คนชั่ว ทำชั่วได้ง่าย และจิตใจไม่ยอมลดละแก้ไขให้ดี คนดี ทำดีได้ง่าย และจิตใจกลายเป็นคนรักธรรมตลอดไป
- การตำหนิติเตียนผู้อื่น ถึงเขาจะผิดจริงก็เป็นการก่อกรรมจิตใจตนเอง ให้ชุ่มมัวไปด้วย ความเดือดร้อนวุ่นวายใจที่คิดตำหนิผู้อื่นจนอยู่ไม่เป็นสุขนั้น นักปราชญ์ถือเป็นความผิดและบาปกรรม ไม่มีดีเลย จะเป็นโทษให้ท่านได้ สิ่งไม่พึงปรารถนามาทรมาณอย่างไม่คาดฝัน การกล่าวโทษผู้อื่นโดยขาดการไตร่ตรอง เป็นการสั่งสมโทษและบาปใส่ตนให้ได้รับความทุกข์ จึงควรสลดสังเวชต่อความผิดของตน งดความเห็นที่เป็นบาปภัยแก่ตนเสีย ความทุกข์เป็นของน่าเกลียดน่ากลัว แต่สาเหตุที่ทำให้ทุกข์ ทำไมพอใจสร้างขึ้นเอง
- เมื่อเกิดมาอาภัพชาติ แล้วอย่าให้ใจอาภัพอีก ผู้เกิดมาชาตินี้อาภัพแล้ว อย่าให้ใจอาภัพ คิดแต่ผลิตโทษทำบาปกรรมอีกเลย
- ความยิ่งใหญ่ คือความไม่ยั่งยืน ความไม่ยั่งยืนเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และแน่นอน ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ คือชีวิตที่อยู่ด้วยทาน ศีล เมตตา และกตัญญู ชีวิตที่มีความดี อาจมิใช่ความยิ่งใหญ่ แต่ชีวิตที่ยิ่งใหญ่ต้องอาศัยคุณธรรมความดีเท่านั้น
- สิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรทำความผูกพัน เพราะเป็นสิ่งล่วงไปแล้วอย่างแท้จริง การกระทำ การผูกพันและหมั่นมั่นในสิ่งนั้นกลับมาเป็นปัจจุบัน ก็เป็นไปไม่ได้ ผู้ทำความสำคัญมั่นหมายนั้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรไปยึดเหนี่ยวเกี่ยวข้องเช่นกัน อดีตควรปล่อยไว้ตามอดีต อนาคตควรปล่อยไว้ตามกาลของมัน ปัจจุบันเท่านั้นจะสำเร็จประโยชน์ได้เพราะอยู่ในฐานะที่ควรทำได้ไม่สุดวิสัย
- คนหิว อยู่เป็นปกติสุขไม่ได้ จึงวิงวอนโน่นหานี้ เจออะไรก็คว้าติดมือมาโดยไม่สำนึกว่าผิดหรือถูก ครั้นแล้วสิ่งที่คว่ำมาก็เผาตัวเองให้ร้อนยิ่งกว่าไฟ คนที่หลงจึงต้องแสวงหา ถ้าไม่หลงก็ไม่ต้องหา จะหาไปให้ลำบากทำไม อะไรๆ ก็มีอยู่กับตัวเองอย่างสมบูรณ์อยู่แล้ว จะตื่นเงา ตะครุบเงา ไปทำไม เพราะรู้แล้วว่า เงาไม่ใช่ตัวจริง ตัวจริงคือสิ่งจะทั้งที่มีอยู่ภายในใจอย่างสมบูรณ์แล้ว

เอกสาร

บันทึกจาก ข้อความที่จารึกบนแผ่นหินแกรนิต ที่อยู่บนกุฏิพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต วัดป่านาคนิมิตต์
สกลนคร

ผลงานของหลวงปู่มั่น

เทศน์อบรมฆราวาส ณ วัดป่าหนองผือ จังหวัดสกลนคร

หลวงปู่ท่านทำเป็นแบบฉบับเป็นเนื้อเป็นหนังของศาสนาของพระของเณรจริง ๆ คือพอฉัน
จ้งหันเสร็จแล้วนี้ พระเณรจะรีบล้างบาตรอะไร ๆ เสร็จเรียบร้อยแล้ว ขนบบริวารไปที่พักของตน
แล้วหายเจียบหมด วัดนี้เหมือนไม่มีพระ คือไปอยู่ในป่ากันทั้งนั้น สำหรับท่านเองท่านก็ชอบสงัด
ท่านไม่ชอบให้ใครยุ่งท่าน จะไปหาท่านได้ตามเวลาเท่านั้น นอกนั้นไปไม่ได้ เช่น ตอนบ่ายสองโมง
ท่านออกมา ก็มีพระเณรทยอยไปหาท่านบ้างเล็กน้อยสององค์สามองค์ แล้วก็ตอนหลังปิดกวาด
สร่งน้ำเรียบร้อยแล้วก็ขึ้นมาหาท่านได้อีกกระยะหนึ่ง พอคำจากนั้นแล้วท่านก็ลงเดินจงกรมของท่าน
พระเณรก็ทำหน้าที่ของตัวด้วยการเดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนาเป็นประจำ นี่พื้นฐานของวัดนี้ที่ท่าน
ครองวัดอยู่ เป็นอย่างนั้นตลอดมา

การเดินจงกรมนั่งปลงสมาธิภาวนานี้ถือเป็นกิจเป็นการเป็นงานของพระ เป็นเนื้อเป็นหนัง
ชีวิตจิตใจของพระอย่างแท้จริง ไม่มีงานอื่นใดเข้ามายุ่งได้เลย แต่ก่อนแขกคน ญาติโยมไม่มี เพราะ
ทางจากนี้ไปพรรณาฯ ไม่มีรถมีราต้องบุกป่าฝ่าดงไป ถ้าไปทางตัดทางลัดนี้ก็ขึ้นภูเขาสูงทางนั้น ถ้าไป
ทางอ้อมก็ไปทางลัดทางเกวียน ๖๐๐ เส้น ถ้าไปทางลัดก็ขึ้นเขาแล้วลงทางโน้น อันนี้ประมาณ
๕๐๐ เส้น การไปมาหาสู่สำหรับวัดนี้จึงไม่ค่อยมี ไม่มีใครกล้ามาแหย่ นอกจากพระท่านมา
โดยเฉพาะ ๆ การภาวนาของพระจึงสะดวกตลอดทั้งวันทั้งคืนเลย

ท่านเองก็รับพระเป็นระยะเท่านั้นเอง ไม่มากกว่านั้น มีเท่านั้น ถ้าวันไหนประชุม ก็รวมกันไป
ประชุมที่กุฏิท่าน แน่นไปหมดละ เวลาประชุมท่านไม่ได้ลงมาประชุมที่ศาลา นอกจากวันอุโบสถ
ที่พระทั้งหลายมาจากที่ต่าง ๆ มารวมกันทำอุโบสถ ประมาณ ๕๐-๖๐ องค์ ลงอุโบสถ ท่านก็ให้อิวาท
ตอนนั้นมีจำนวนมากพอสมควร แต่ปกติวัดนี้จะมีประมาณ ๓๕-๓๖ องค์ ไม่ให้มากกว่านั้น หากจะ
มีจรมาก็มีชั่วระยะสองสามวันเท่านั้น ปกติที่พระเณรอยู่เป็นพื้นในวัดนี้ก็ประมาณ ๓๕-๓๖ องค์
นี่ก็ถือว่ามากที่สุดแล้วสำหรับวัดนี้ และสำหรับหลวงปู่มั่น ซึ่งท่านไม่ชอบพระเณรมาก นั่นนับว่า
ท่านรับมากที่สุด

การทำความเพียรนี้ตลอดเวลา ไม่มีงานอื่นใดเข้ามาแทรกเลย ทำเลปานี้เป็นที่ทำงานของพระ
ที่เดินจงกรมนั่งสมาธิภาวนา หมดในป่านี้มีแต่ทางจงกรมเพราะปากกว้าง ใครจะไปทำที่ไหนทำได้
ทั้งนั้น ลึก ๆ เป็นดงไปหมด ส่วนที่นี้เป็นที่รวม บริเวณวัดก็ไม่กว้างนัก ที่กวาดโล่งเอาไว้มากว้างนัก

พระธรรมเทศนาของ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) เรื่อง ผลงานของหลวงปู่มั่นเทศน์อบรมฆราวาส
ณ วัดป่าหนองผือ จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๔๒ (ป้าย)

แต่ที่ทำเลของพระภาวนานั้นมีทั่วไปในป่าในดง สะดวกสบายทุกอย่างเลย นี่พื้นเพที่ท่านพาทำมา ท่านทำอย่างนั้น

เวลามาพบมาคุยกันนี้ไม่มีเรื่องการบ้านการเมือง การซื้อการขาย เรื่องหญิง เรื่องชาย คำว่า เรื่องโลกนั้นไม่มีเลย ฟังแต่ว่าไม่มีเลย จะมีแต่เรื่องอรรถเรื่องธรรมล้วน ๆ ร้อยเปอร์เซ็นต์ ๆ ตลอด เวลาคุยกันมีแต่เรื่องอรรถเรื่องธรรมล้วน ๆ แม้พระท่านคุยกันสนทนากันตามที่ต่าง ๆ ในวันนี้ก็เป็นแบบเดียวกันหมด ไม่มีเรื่องโลกเรื่องสงสารเข้ามาเจือปนเลย สงัดทั้งกลางวันกลางคืนนี่ตลอด

เวลามาเล่าภาวนาให้ท่านฟัง องค์กรนี้รู้อย่างนี้ องค์กรนั้นเห็นอย่างนั้น จากจิตตภาวนาของท่าน มันเป็นเรื่องปลุกใจกันเป็นลำดับลำดับ เพราะผลงานจากการภาวนา มีความรู้ความเห็นแปลกต่างกันไป ใครมาเล่าถวายท่านแล้วท่านก็ชี้แจงให้ทราบ และผู้มาคอยฟังก็ได้รับประโยชน์ทั่วถึงกันอย่างนี้ ตลอดมา นี่เรียกว่าศาสนาแท้ ผู้บำเพ็ญธรรมเพื่อมรรคเพื่อผลโดยแท้ ท่านบำเพ็ญท่านสนทนากัน อย่างนั้น พูดกันคำไหนมีแต่เรื่องอรรถเรื่องธรรมเรื่องมรรคเรื่องผล เรื่องสมาธิเรื่องปัญญา ไม่มีเรื่องอื่นเข้ามาแฝงเลยเพราะเหตุไร ก็เพราะศาสนานี้เป็นแหล่งแห่งมหาสมบัติอันใหญ่โตและเลิศเลอ ยิ่งกว่าสมบัติใดในโลก

ในโลกเขามีสมบัติต่าง ๆ ที่ต่างคนต่างวิ่งเต้นขวนขวายคู้ยเขี่ยขุดค้นหามาในสมบัติประเภทใด ก็ได้มาตามสมบัติที่มีอยู่นั้น ๆ ที่นี้ธรรมสมบัติก็เหมือนกัน ใครคู้ยเขี่ยขุดค้นหาธรรมสมบัติได้ ประเภทใดมา ก็สามารถที่จะนำมาพูดมาสนทนาซึ่งกันและกันได้เช่นเดียวกับทางโลกเขา เพราะฉะนั้น เวลาท่านคุยกันจึงมีแต่เรื่องธรรมล้วน ๆ เป็นเรื่องปลุกใจกันได้ดี นี่ละครั้งพุทธกาลท่านดำเนินมา อย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงพาดำเนินบรรดาพระสงฆ์สาวกทั้งหลายก็ดำเนินมาอย่างนั้น ที่มาเป็นสรณะของพวกเรานี้ล้วนแล้วตั้งแต่ท่านดำเนินมาอย่างนั้น ได้มรรคได้ผลเป็นที่พอพระทัยและพอใจแล้ว นำธรรมอันล้ำเลิศนั้นมาสั่งสอนสัตว์โลกเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ นั่นพื้นเพท่านดำเนินมาอย่างนั้น

ครั้งต่อมาก็เลสมันหนามันแน่นเข้าทุกวัน ผู้ที่จะพาบุกเบิกคือครูอาจารย์ก็ร่อยหรอลงไป ๆ ก็เลสกันวันหนาแน่นขึ้นทุกวัน ๆ มันก็เปลี่ยนแปลงความรู้ความเห็น ความประพฤติหน้าที่การงานของพระของเณรไปทางกิเลสเสียมากกว่าที่จะเป็นทางธรรม สุดท้ายก็เลยเป็นเรื่องของกิเลสทำงาน ทั้งในวัดในบ้านไม่แปลกต่างกันเลย พระพูดก็พูดแบบโยม โยมพูดก็พูดแบบโลก มันก็ไปด้วยกัน โลกต่อโลกด้วยกัน พระก็ไม่สนใจกับอรรถกับธรรม ไม่สนใจในหน้าที่การงานอันใดให้สมกับเพศของตน เลยไปแย่งเอางานของฆราวาส งานของกิเลสเข้ามาสวมใส่ตัวเอง มันก็มามัดคอตัวเอง เอาเมาเผาหัวใจตัวเองไปเสีย

เรื่องมรรคเรื่องผลก็ไม่มีเพราะไม่ได้ห้ามมรรคหาผล ไม่ได้เสาะแสวงหาผล มันเป็นเรื่องกิเลสโดยหลักธรรมชาติพาเสาะแสวงหากิเลสอย่างเดียว ผลได้มาจึงเป็นความรุ่มร้อน พระกับโยมหาความรุ่มเย็นต่างกันไม่มี โยมก็ร้อนด้วยกิเลส พระก็ร้อนด้วยกิเลส เพราะต่างคนต่างขวนขวายหากิเลสอย่างเดียวกัน ผลที่ได้มาจึงเป็นความรุ่มร้อน เกิดจากกิเลสอันเดียวกันหมด ศาสนาเลยกลายเป็นศาสนาภิเลสไปหมดเวลานี้

เปลี่ยนมาตั้งแต่ศาสนธรรม คือการบำเพ็ญตนเพื่อศีล สมาธิ ปัญญา วิชชา วิมุตติ หลุดพ้นแล้ว จากนั้นก็มาเปลี่ยนเป็นศาสนวัตถุ มีการก่อการสร้างยุ่งเหยิงวุ่นวาย ขวนขวายไปทางด้านวัตถุเสียหมด ด้านอรรถด้านธรรม เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ห่างไป ๆ ใกล้ชิดติดพันกับงานของกิเลสคือด้านวัตถุ การขวนขวายการวิ่งเต้นความยุ่งเหยิงวุ่นวาย รบกวกันทั่วบ้านทั่วเมือง วัดกับบ้านเลยเป็นสถานที่ รบกวกันไป เจอหน้ากัน มีแต่จะก่อนั้นสร้างนี้ แล้วเรียไรกันมาสร้างนั้นสร้างนี้ไปอย่างนั้นนะ เปลี่ยนมา ๆ เลย เป็นเรื่องของศาสนวัตถุไปเสีย

วัตถุก็คืออย่างนี้แหละ เครื่องก่อสร้างต่าง ๆ ที่อยู่ก็หุหุหุ ที่กินก็หุหุหุ ที่ไปที่มาอะไรเครื่องใช้ ไม่สอยหุหุหุไปหมด เป็นเรื่องของกิเลสล้วน ๆ ในเพศของพระ ใจก็หุหุหุไปด้วยกิเลส ด้วยความโลภ ความโกรธ ราคะตัณหา มันหุหุหุไปตามกิเลสเสียทั้งหมด ผลที่เกิดขึ้นมาจึงเป็นพินเป็นไฟเผาไหม้ ได้ทั้งพระทั้งฆราวาสไม่เลือกหน้า เราจะบ่นทรมรรคผลนิพพานที่ไหนไม่มีเพราะไม่หากัน ผู้หา ทานหาอยู่ ทานรู้้อยู่ ทานเห็นอยู่ ทานก็ได้ หาศีล รักศีล ปฏิบัติต่อศีล ศีลก็มีในเราผู้รักษา ความอบอู่ในศีลนี้ก็พอตัว เย็นสบาย

หาสมาธิไม่ว่าสมาธิขั้นใด ปัญญาขั้นใดจนกระทั่งถึงวิมุตติหลุดพ้น หาด้วยวิธีการที่พระพุทเจ้า ทรงสั่งสอนให้หาด้วยความถูกต้อง เช่น การเดินจงกรม นั่งสมาธิ ภาวนา รักษาใจด้วยสติไม่ให้คิด สายแสร้ไปทางกิเลสตัณหา คิดเพื่อชะเพื่อล้างกิเลสโดยถ่ายเดียว สมาธิ ปัญญา ก็เกิดขึ้น ๆ มรรคผล นิพพานก็เกิดขึ้นตาม ๆ กัน ก็ตักดวงเอามรรคผลนิพพานได้ เช่นเดียวกับเขาหาสมบัติทางโลกเขาก็ได้ สมบัติทางโลก เราหาสมบัติทางธรรมเราก็ได้ทางธรรม เพราะมีอยู่ด้วยกัน นี่เรื่องศาสนาค่อยเปลี่ยน มาอย่างนี้

ที่นี้พื้นเพเดิมของศาสนาจะไม่มีนะเวลานี้ ศาสนาแท้คือศาสนธรรม สอนให้คนปฏิบัติตัวดี มีศีลมีธรรม ฆราวาสก็ให้มีขอบมีเขตมีหลักมีเกณฑ์ในการรักษาเนื้อรักษาตัวด้วยศีลด้วยธรรม อย่าให้กิเลสเข้าไปอย่ายี้ตีแหลกเสียทั้งหมด พระก็รักษาศีลรักษาธรรมของตนตามหน้าที่ของพระ ต่างคนมีขอบเขต ต่างคนมีหลักเกณฑ์ ต่างคนก็มีสมบัติอันภูมิใจขึ้นภายในใจของตัวเอง มันก็ได้ผล... อย่างนั้น

เวลานี้ศาสนาเปลี่ยนแปลงไปมากทีเดียว เช่นอย่างพระก่อสร้าง พระพุทเจ้าเป็นผู้สั่งสอน เสียเอง คือสั่งสอนพระที่จะออกไปปฏิบัติจิตตภาวนา ให้ไปหาที่สงัด ให้เสาะแสวงหาครูหาอาจารย์ ที่เป็นที่แน่นอนต่อทางมรรคทางผล หาที่สงบสงัดเป็นที่กำจัดกิเลส บอกสถานที่ใดมีการก่อการสร้าง อย่าไป นั่นฟังซิ สถานที่ใดมีการก่อการสร้างท่านห้ามไม่ให้ไป จะสร้างความยุ่งเหยิงวุ่นวายขึ้นมา แล้วกลายเป็นการสั่งสมกิเลสกับงานประเภทนั้น ๆ ไม่ใช่การสะสางกิเลส แนะนำท่านสอนว่าอย่างนั้น พระพุทเจ้าสอนวิธีการตลอด ผู้ที่ชำระกิเลสความยุ่งเหยิงวุ่นวาย อย่าหาความยุ่งเหยิงจากภายนอก จากงานนั้นงานนี้เข้ามาก่อวุ่นตัวเอง แนะนำท่านก็สอนไว้ นี่ละพระพุทเจ้าท่านสอน

หลวงปู่มั่น พ่อแม่ครูอาจารย์มั่นเรานี้ ท่านปฏิบัติแบบคงเส้นคงวาหนาแน่นตามตำรับตำรา จริง ๆ หาที่ต้องติไม่ได้เลย เรียกว่าปฏิบัติแบบสมบูรณ์แบบตามตำรับตำรา ไม่มีที่ตำหนิเรื่อยมา

จนกระทั่งวันท่านมรณภาพ นี่เป็นคดีตัวอย่างแก่บรรดาลูกศิษย์ลูกหาทั้งหลายได้เป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นท่านถึงประสิทธิ์ประสาทพรธรรมให้แก่ลูกศิษย์ จนกลายเป็นลูกศิษย์มีครู บรรดาลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่นที่เป็นครูเป็นอาจารย์แนะนำสั่งสอนประชาชน เราอยากจะว่าทั่วประเทศไทย ออกจากหลวงปู่มั่นทั้งนั้น เป็นลูกศิษย์หลวงปู่มั่นมาโดยลำดับ

อาจารย์องค์นั้น ๆ ที่ปรากฏชื่อลือนาม มักจะมีแต่ลูกศิษย์ของหลวงปู่มั่นเราทั้งนั้น คือสอนเป็นหลักเป็นเกณฑ์เป็นอรรถเป็นธรรมจริง ๆ เป็นที่ตายใจได้ ไม่ได้สอนแบบลู่ ๆ คล่า ๆ ขลังในสิ่งนั้น ขลังในสิ่งนี้ อย่างนี้ไม่มีในหลวงปู่มั่นและลูกศิษย์ของท่านผู้มีธรรมเป็นหลักใจ สอนตรงอรรถตรงธรรม ไปโดยลำดับ และมีจำนวนมาก ทั่วประเทศไทยของเรา

คืออย่างพระกรรมฐานนี้ มีอยู่ทุกภาค.. กรรมฐานในประเทศไทยมีอยู่ทุกภาคที่เป็นลูกศิษย์หลวงปู่มั่นประสิทธิ์ประสาทให้ แม้จะไม่ใช่ลูกของท่านจริง ๆ ที่อยู่ใกล้ท่าน แต่ก็ยังเป็นหลานคือ ได้รับจากครูจากอาจารย์ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของท่านมาก่อนแล้วก็ประสิทธิ์ประสาทธรรมะให้ แล้วก็ เป็นครูเป็นอาจารย์ต่อไป สั่งสอนญาติโยมในที่ต่าง ๆ มีจำนวนมาก นี่ละเป็นผลงานของหลวงปู่มั่นเรา เป็นผลงานที่กว้างขวางมาก ลูกศิษย์ลูกหาองค์ไหนอยู่ที่ใด ถ้ามแล้วมีแต่ลูกศิษย์หลวงปู่มั่น ๆ ไม่ค่อย ล้อแหลม มักจะมีหลักมีเกณฑ์อยู่เสมอ ไม่ได้สอนแบบออกนอกกลุ่มนอกทางขลังไปในที่ต่าง ๆ อย่างนี้ ไม่ค่อยมีลูกศิษย์ของท่านอาจารย์มั่นจริง ๆ ไม่ค่อยมี สอนไปตามอรรถตามธรรมล้วน ๆ ท่านสอน อย่างนี้

ท่านมาอยู่ที่นี้ พระเณรก็หลังไหลเข้ามาศึกษาอบรมกับท่านไม่ได้ขาดเลย เต็มอยู่ในวัดนี้ เต็มตลอด อย่างครูบาอาจารย์ทั้งหลายที่ปรากฏชื่อลือนามมาจนกระทั่งทุกวันนี้ เราอยากจะพูดว่า ร้อยทั้งร้อยมีแต่ลูกศิษย์หลวงปู่มั่นทั้งนั้น ที่รำลืออยู่ทุกวันนี้ละ แม้ท่านจะล่วงไปแล้วคุณงามความดี ท่านไม่ล่วงไป ก็เหมือนอย่างหลวงปู่มั่นเราที่ท่านล่วงไปแล้ว คุณงามความดีของท่านที่ครอบคลุมเมืองไทย เราอยู่เวลานี้ ไม่ได้จิตจางไปไหน ครูบาอาจารย์ทั้งหลายซึ่งเป็นลูกศิษย์ท่านก็เหมือนกันอย่างนั้น ส่วนมากมีแต่ลูกศิษย์หลวงปู่มั่นทั้งนั้น นี่ละผลงานของท่านเห็นอย่างนี้

แล้วได้ลูกศิษย์เพียงองค์หนึ่ง ๆ เป็นครูเป็นอาจารย์สอนคนนี่จำนวนมากขนาดไหน นี่ผลงาน ของท่าน เราจะเอาเงินหมื่นเงินแสนเงินล้านมาซื้อไม่ได้นะ ครูบาอาจารย์แต่ละองค์ ๆ ที่ประพฤติตัว มีหลักมีเกณฑ์จนกลายเป็นเพชรน้ำหนึ่งขึ้นมาอย่างนี้ เอาคุณค่าของโลกชนิดไหนมาเทียบไม่ได้เลย นั้นละจึงเรียกว่าผลงานของท่านกว้างขวางมาก

ท่านมาอยู่ที่นี่เป็นเวลา ๕ ปี ที่มาอยู่หนองผือเราที่นี่ ๕ ปี พระเณรไม่ขาด หลังไหลเข้ามาเรื่อย จนจะรับไม่ไหวตามไม่ไหว ออกไปอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ แลวใกล้เคียงนี้มีเยอะ หมู่บ้านใด ๆ แลวนี่ มีหมด.. พระกรรมฐาน เพราะฉะนั้นวันอุโบสถจึงมาจำนวนมาก ท่านลงอุโบสถปาฏิโมกข์ตอนบ่ายโมง พอฉันเสร็จแล้วต่างองค์ก็ต่างมาจากสถานที่ต่าง ๆ ได้เวลาแล้วก็ขึ้นประชุม ลงอุโบสถแล้วท่านก็ให้ โอวาทสอนตลอดมา

เราทั้งหลายมาทำความระลึกถึงบุญถึงคุณท่าน ก็ขอให้นำเอาโอวาทของท่านไปปฏิบัติตัว ให้มีขอบเขตมีหลักมีเกณฑ์ อย่าพากันฟุ้งเพื่อเห่อเหิมเกินเนื้อเกินตัว เวลานี้เมืองไทยเรารู้สึกจะเป็นเมืองเห่อเหิม เมืองฟุ้งเฟ้อ เมืองไม่มีหลักเกณฑ์ รู้สึกจะมารวมอยู่ที่เมืองไทยเรา เราไม่ตำหนิใคร มันเป็นตัวด้วยกันทุกภาค ก่อเหตุเบี่ยงต้นขึ้นมาก็คือ เกิดจากบ้านเมืองเรานี้สมบูรณ์พูนผล ไม่มีอะไรขาดตกบกพร่องพอที่จะต้องวิ่งเต้นชวนชววย และเห็นภัยในความบกพร่องทั้งหลาย เพราะไม่มี มีแต่ความสมบูรณ์ การอยู่การกินการใช้การสอยก็ใช้อย่างสะดวกสบาย สบายไปเรื่อย จนเป็นการส่งเสริมความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม

แล้วยังมีสิ่งภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องกับชาติไทยของเรา เขาเอานั่นมา เอานี้มา เราก็คว่ามั๊ย ๆ ส่วนมากที่เอามากัดตักกัดปอดเราอยู่เวลานี้ มักจะมีตั้งแต่สิ่งเป็นภัยมากกว่าเป็นคุณ ไอ้เราก็คความล้มเหลวมากกว่าความรู้ตัว มันจึงเสียเปรียบเมืองนอกเขา ความฟุ้งเฟ้อของเรามีอยู่ในใจแล้ว พออะไรผ่านเข้ามาที่ความมั๊ย ๆ ยกตัวอย่างเช่น โทรทัศน์ วีดีโอ โทรศัพท์มือถือ ทุกวันนี้เมืองไทยของเราว่าเอามาจากเมืองนอกทั้งนั้นนะ แล้วก็มากินตักกินปอดชาติไทยของเรา เพราะความไม่คำนึงถึงความผิดถูกดีชั่วประการใด ความระลึกตัวไม่ค่อยมี มีแต่ความทะเยอทะยาน อะไรมาก็คว้า ๆ คว้าอะไรมานี้เขาก็เอาเงินเราไป ๆ เท่ากับคว้าตักคว้าปอดเราไป นี่ก็กระทบกระเทือนถึงชาติไทยเราทั้งชาติได้ เพราะความล้มเหลวของคนไทยเรา

ที่ว่านี้ผิดหรือถูกพิจารณาซิ ไปดูซิ นี่เราพูดเฉพาะที่มันเด่น ๆ นะ ที่ไม่เด่นมันกินอยู่ในก็มีที่มันมาออกหน้าร้านตบหูตบตาเราอยู่ตลอดเวลาก็อย่างนี้แหละ มีอยู่ทั่วไป วิชยุเวลานี้รู้สึกจะเป็นของล้ำสมัยไปแล้วสำหรับความฟุ้งเฟ้อแห่งเมืองไทยเราเพราะเมืองไทยเรามันมีระดับสูงขึ้นไปเรียกว่าเมืองไทยนี้สูงแล้ว เหล่านี้ไม่ใช่ความฟุ้งเฟ้อนะ วิชยุนี้ไม่ใช่ความฟุ้งเฟ้อสำหรับเมืองไทยเราเพราะเมืองไทยเรามันสูงไปแล้ว

เรียนวิชาคนบ้า ปืนคอกปืนหลักไปแล้ว อยากได้ดีกว่านี้อีก ไม่มีเหลือ ของผลิตขึ้นมาใหม่ ๆ มีไหม มีไหมเรื่อย นั่นมันสูงขึ้นเรื่อยอย่างนั้นนะ ที่จะพาให้บ้านเมืองเราล่มจมและพาให้ล้มเนื้อล้มตัวไปโดยลำดับมันหลอกขึ้นมา มีวิหยุแล้วจากนั้นก็โทรทัศน์ ไปอยู่ที่บ้านไหน ๆ เรือนไหนไม่มีได้หรือ เมืองไหนไม่มีเทวทัตมีโทรทัศน์ ก็เลสมันชี้หน้าเอาว่า บ้านนี้เรื่อนนี้ต่ำต้อยน้อยหน้า ไม่มีศักดิ์ศรีดิงามเหมือนเขา เป็นคนครี คนล้ำสมัย นั่นเห็นไหมละ มันก็ลากให้ทันสมัยนะซิกิเลส พอเห็นเขาว่าอย่างนั้นแล้วเราก็อยกทันสมัย เราก็คเป็นคนเหมือนกัน ไปลากเอามา ไปหาซื้อมา ซื้อไม่ได้ เงินไม่มีเอาซื้อผ่อนพาดมันลงไป จากนั้นติดหนี้เขาพะรุงพะรัง ติดเท่าไรเป็นติด นั่นเห็นไหมละ นี่ละความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมพาให้ล้มเนื้อล้มตัว หมดไม่รู้ว่ามี หมดยังไม่รู้ว่ายัง ไม่รู้ตัว

จากนั้นก็วีดีโอ เอ้า เอามา โทรศัพท์มือถือมีอยู่ทุกกระเป่า ใครกลับไปบ้านให้ไปถามแม่ที่มีลูกอยู่ในห้อง ให้ไปถามว่า นี่ได้เตรียมโทรศัพท์มือถือให้ลูกแล้วยัง จะคลอดเร็ว ๆ นี้ ให้เตรียมโทรศัพท์มือถือเอาไว้ แล้วเทวทัตโทรทัศน์ วีดีโอ ให้เตรียมพร้อมนะ นี่ลูกจะตกมาเร็ว ๆ นะเดี๋ยวเตรียมไม่ทันแล้วขายหน้านะ เห็นไหมละ อย่างนั้นละ เมืองไทยของเราล้มตัวอย่างนี้

เพราะฉะนั้นจึงเตือนพี่น้องทั้งหลายอย่าเกินเนื้อเกินตัว สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่เป็นของจำเป็นนักหนา แต่เวลามันทำลายเรามันทำลายให้ล่มจมได้จริง ๆ ล่มจมได้ทั้งประเทศทีเดียวไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย เพราะความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม ความลิ้มเนื้อลิ้มตัว นี่คือเพศฆาตสังหารชาติไทยของเรา ให้พากันจำเอาไว้ ให้มีความประหัตประหาร อย่าลิ้มเนื้อลิ้มตัวจนเกินไป อดบ้างดี อดไม่จมไม่เป็นไร อิ่มเพื่อความจม ใช้ไม่ได้นะ ให้อดบ้าง ไม่ลุ่ม ไม่จม อ้วนท้วนสวยงามด้วยความติดหนึบยืมสินเขามาจม อันนี้จม ไม่ดีเลย

วันนี้ก็พูดกับพี่น้องทั้งหลายเพียงเท่านี้ แล้วตอนหนึ่งทุ่มก็ถึงจะลงมาเทศน์อีกทีหนึ่ง นี่มาเยี่ยมพี่น้องทั้งหลาย มาที่นี้ก็มาพูดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เวลาพบกันก็เตือนให้รู้เนื้อรู้ตัว ใครให้เตรียมทองคำ ดอลลาร์ไว้มาก ๆ งานนี้เป็นงานเพื่อชาติของเรา โดยถือหลวงปู่มั่นเราเป็นพื้นฐาน สำคัญ ที่จะเทิดทูนยกชาติไทยของเราขึ้นจากหล่มลึกให้ต่างคนต่างเตรียมเนื้อเตรียมตัวบริจาคเข้าไปหนุนค้ำหลังหลวงของเรา เวลานี้กำลังขาดแคลนมาก ก็จากความลิ้มเนื้อลิ้มตัวจากคนไทยทั้งชาติ นี้แหละ จึงขอให้คนไทยทั้งชาติรู้เนื้อรู้ตัวแต่บัดนี้ แล้วพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงเพื่อความดีต่อไป

พูดเท่านี้แหละ วันนี้ไม่พูดมาก

เอกสาร

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. ผลงานของหลวงปู่มั่น. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท ศิลป์สยามบรรณกิจณ์ต์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๓๗-๔๔.

เมตตาคารม
ของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ
ช่วง ๕ พรรษาสุดท้าย ณ วัดป่าหนองผือ จังหวัดสกลนคร

พ.ศ. ๒๔๘๘ - พ.ศ. ๒๔๙๒

เมตตาคารมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ช่วง ๕ พรรษาสุดท้าย ณ วัดป่าบ้านหนองผือ ฉบับนี้ ตอนแรกผู้เขียนได้บันทึกและเรียบเรียงขึ้นมาจากผู้เฒ่าผู้แก่สมัยนั้นเล่าให้ฟัง แล้วนำมาบันทึกรวบรวมกันไว้ด้วยคิดว่าจะเก็บไว้อ่านเอง แต่บางครั้งก็พิมพ์โรเนียวออกมาอ่านกันเองเฉพาะในแวดวงของคนวัด ในบ้านหนองผือเท่านั้น ยังไม่ขยายกว้างขวางออกไปมาก สิ่งที่น่าใจให้บันทึกเกร็ดประวัติ พร้อมทั้งปณิธานธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระนี้ขึ้นมา โดยอาศัยที่ผู้เขียนเกิดมาอยู่ในท่ามกลางเรื่องราวประวัติเหล่านี้ ตลอดจนได้ยินได้ฟังคนเฒ่าคนแก่ที่เป็นชาวบ้านหนองผือโดยแท้เล่าให้ฟังอยู่เสมอ ๆ ซึ่งบางคนอยู่ในเหตุการณ์ใกล้ชิดด้วยตนเองบ้าง และบางคนเพียงแค่เกิดทันเห็นองค์ท่านพระอาจารย์มั่นเท่านั้น ตลอดถึงผู้ที่เกิดไม่ทันสุดท้ายภายหลังเมื่อได้ยินได้ฟังเรื่องราวปฏิบัติ ซึ่งบางตอนเป็นคติธรรมที่น่าประทับใจขององค์ท่านแล้วได้พูดคุยเล่าเป็นเรื่องราวปากต่อปากสืบต่อกันมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ สำหรับผู้เขียนนั้นจัดอยู่ในจำพวกที่เกิดสุดท้ายภายหลัง ได้ฟังเรื่องราวปฏิบัติของท่านพระอาจารย์มั่น ที่คนเขาพูดเล่าเรื่องขึ้นมาครั้งคราวใด ทำให้เกิดแง่คิดสะดุดใจถึงความลึกซึ้ง เป็นคติธรรมน่าอัศจรรย์ยิ่งทุกเรื่องทุกตอน

ผู้เขียนจึงเห็นความสำคัญและมีความศรัทธาที่จะให้เรื่องราวนี้ดำรงอยู่มิให้สูญหายไปกับคนเฒ่า จึงได้พยายามบันทึกและเรียบเรียงไว้ เพื่อให้เป็นคติประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลัง ผู้ที่สนใจในการศึกษาธรรมและนำไปประพฤติปฏิบัติตามไม่มากก็น้อย แต่ผู้เขียนก็สำนึกอยู่เสมอว่า การบันทึกเรียบเรียงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติของพ่อแม่ครูอาจารย์หลวงปู่มั่นครั้งนี้ จะต้องมีข้อผิดพลาดและบกพร่องอยู่ไม่มากก็น้อยเช่นกัน เพราะได้ยินได้ฟังมาจากคนอื่นเล่าแล้วเอามาบันทึกเรียบเรียงข้อบกพร่องผิดพลาดก็ย่อมมีอยู่ในตัว ผู้เขียนจึงขอให้ผู้รู้ผู้มีปัญญาทั้งหลายจงอภัยให้แก่ผู้มีสติปัญญาอันเล็กน้อยนี้ด้วย หากมีข้อตำหนิตักท้วงประการใดแล้ว ผู้เขียนขอรับไว้พิจารณาและแก้ไขต่อไป

พระอธิการพยุง ชวนปัญโญ
เจ้าอาวาสวัดป่าภูริทัตตเถราวาส

ความเป็นมา

วัดภูริทัตตธรรมาวาสหรือวัดป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เป็นวัดที่สำคัญมากวัดหนึ่งในสายวัดป่ากรรมฐาน ซึ่งถ้าดูตามแผนที่วัดนี้จะตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของ จังหวัดสกลนคร และตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอพรรณานิคม แต่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน หนองผือ เริ่มแรกสถานที่แห่งนี้เป็นป่าพงดงดิบ อันเต็มไปด้วยสิ่งสาราสัตว์นานาชนิด เป็นต้นว่า เสือ หมู อีเก้ง กวาง หมูป่า สัตว์เลื้อยคลาน มีเลนและงูชนิดต่าง ๆ สัตว์ปีกมีนกเกือบทุกชนิด นอกจากนั้น ยังชุกชุมไปด้วยเชื้อไข้ป่ามาลาเรียเป็นอันมาก

ต่อมาสถานที่แห่งนี้มีผู้เข้าไปหักร้างถางพงทำเป็นไร่ปลูกพริกปลูกฝ้าย แล้วจับจองหมายเอา เป็นที่ของตนเอง บางคนจับจองแล้วทำไม้ไผ่ก็ปล่อยให้รกร้างอยู่เป็นเวลานานหลาย ๆ ปีบ้าง จนป่าเกิดขึ้นมาใหม่ เพราะที่ป่าสมัยนั้นมีเป็นจำนวนมาก จะเลือกจับจองหมายเอาที่ป่าตรงไหน ที่ตนชอบใจก็ยอมได้หากใครมีกำลังพอ มีมากจนทำเป็นไร่ปลูกพริกปลูกฝ้ายไม่หวาดไหว ภายหลัง พระอาจารย์หลุย จันทสาโร ท่านธุดงค์หาที่วิเวกอยู่แถวบริเวณนี้ ต้องการที่จะสร้างที่พักสงฆ์ สักแห่งหนึ่งที่ไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก

เมื่อท่านหาที่พักสงฆ์ชั่วคราวได้แล้ว ก็มีพระภิกษุสามเณรเดินธุดงค์สัญจรผ่านไปมาเข้าพักพิง พึ่งพาอาศัยอยู่ไม่ขาดสาย มาภายหลังสถานที่แห่งนี้จึงได้กลายเป็นที่พักสงฆ์และสำนักสงฆ์ถาวร ตามลำดับ จนกระทั่งได้พัฒนามาเป็นวัดโดยสมบูรณ์ ตอนแรกให้ชื่อว่า “**วัดสันติวาราม**” ต่อมา หลังจากท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ มรณภาพแล้ว (พ.ศ. ๒๔๙๒) พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระธรรมเจดีย์ (จุม พันธุ์โล) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งขณะนั้นท่านดำรงตำแหน่งเป็น เจ้าคณะมณฑลในเขตนี้และเป็นศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งของท่านพระอาจารย์มั่นด้วย ได้เล็งเห็น ความสำคัญในสถานที่แห่งนี้อันเป็นสถานที่ที่พระอาจารย์มั่นเคยพำนักพักจำพรรษาอยู่เป็นเวลา ถึง ๕ ปี ติดต่อกัน ท่านจึงดำริให้เปลี่ยนชื่อวัดเสียใหม่ เพื่อเชิดชูบูชาคุณให้สอดคล้องกับนามฉายา ของท่านพระอาจารย์มั่น อันเป็นมงคลนามว่า “**วัดภูริทัตตธรรมาวาส**” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

วัดนี้ได้ตั้งขึ้นเป็นวัดโดยสมบูรณ์ตามกฎหมายแล้ว ซึ่งได้รับอนุญาตเอกสารสิทธิ์ (น.ส. ๓) เลขที่ ๙๖ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ พร้อมกับได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในปีเดียวกัน มีเจ้าอาวาส ปกครองมาแล้ว ๖ รูป

กิจกรรมทางศาสนาที่สำคัญที่ปฏิบัติมาภายในวัดคือ ถือน้ำในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายนของทุกปี เป็นวันจัดงานน้อมบูชา แสดงกตัญญูกตเวทิตาคุณกับท่านพระอาจารย์ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันมรณภาพ ของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ใหญ่ หลวงปู่มั่น ภูริทัตตเถระ ผู้เป็นบูรพาจารย์หรือบิดาแห่งพระกรรมฐาน ในยุคปัจจุบันของศิษยานุศิษย์และพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้น้อมรำลึกถึงปฏิบัติภา ข้อวัตร และจริยวัตร ที่ท่านได้ดำเนินมาเป็นแบบอย่างอันดีงามในการประพฤติปฏิบัติธรรมตามแนวทางของท่าน เพื่อความ สงบสุขร่มเย็นและเป็นการสร้างกุศลเพิ่มพูนบารมีธรรมของตนสืบไป

ก่อนมาเป็นวัดป่าบ้านหนองผือ

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๗๖ พระอาจารย์หลุย จันทสาโร ท่านเป็นคน จังหวัดเลย ได้เดินธุดงค์หาความสงบวิเวกอยู่แถบบริเวณหุบเขาภูพานแห่งนี้ ต่อมาชาวบ้านได้ทราบข่าวว่าท่านพำนักพักทำ ความเพียรปฏิบัติธรรมอยู่ที่ถ้ำพระ บ้านหนองสะโน ซึ่งไกลจากบ้านหนองผือประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ขณะที่ท่านพักอยู่ ณ ถ้ำแห่งนี้ ท่านได้แต่งยาหม้อใหญ่ไว้สำหรับฉันแก้โรคเหน็บชา หมายความว่า ท่านปรุยาแก้โรคเหน็บชา ซึ่งหาตัวยารากไม้หลายชนิดเอาลงไปหมักดองไว้ในไห

โดยเอาน้ำเยียวัวดำตัวผู้ที่ต้มสุกแล้วทำเป็นน้ำกระสายหมักดองไว้เป็นเวลาสักสองอาทิตย์ จึงต้กน้ำดองนั้นมาฉันแก้โรคเหน็บชาได้ ตอนนั้นชาวบ้านหนองผือเป็นโรคเหน็บชากันหลายคน และได้ทราบข่าวมาว่า มีพระกรรมฐานปรุยาแก้โรคเหน็บชาแจกให้แก่ญาติโยมเอาไปกินหายกันหลายคนแล้ว ดังนั้นชาวบ้านหนองผือจึงพากันไปขอยาจากท่าน

แต่ก่อนที่ท่านจะให้ยาไปกินนั้น ท่านจะให้ธรรมะและสอนธรรมะไปด้วย เป็นต้นว่า ให้ภาวนา “พุทโธ” เพื่อจะให้ละทิ้งจากแนวทางที่ผิด คือ มิจฉาทิฎฐิ มีการถือผิด ถือผี เลี้ยงผี บวงสรวงอ้อนวอน ผีฟ้าผีภูตต่าง ๆ เหล่านี้ ให้กลับมามีศีลธรรมคืน มีพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์อย่างมั่นคง แล้วสมาทานรักษาศีลห้า ศีลอุโบสถในวันขึ้น-แรม ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และตอนตื่นนอนหรือก่อนนอน ทุกเช้าค่ำท่านให้ทำวัตรสวดมนต์ไหว้พระ กราบพระเสียก่อนจึงนอนหรือออกจากห้องนอน ตลอดจน ท่านห้ามไม่ให้กินเนื้อดิบ ของที่จะกินที่เป็นเนื้อทุกชนิดต้องทำให้สุกเสียก่อนจึงจะกิน นอกจากนั้น ก็ให้งดเว้นมังสาสิ่งเนื้อดิบอย่าง^๑ ตามที่พระพุทธองค์ทรงห้ามไว้ด้วย

เมื่อท่านสอนสิ่งเหล่านี้แล้วจึงให้ยาไปกิน เมื่อญาติโยมชาวหนองผือนำยานั้นไปกิน โรคเหน็บชาก็หายกันทุกคน จึงทำให้ญาติโยมชาวหนองผือเกิดความเชื่อถือ ความเลื่อมใสศรัทธาในท่านมาก บางคนก็กลับไปขอยาจากท่านอีกเมื่อยาหมดแล้ว พร้อมทั้งได้มีโอกาสฟังเทศน์ฟังธรรมจากท่าน ด้วย ไปมากันอย่างนี้หลายครั้งหลายหน และหลายคณะ จนทำให้ญาติโยมชาวบ้านหนองผือกับ ท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร มีความคุ้นเคยสนิทสนมกัน และได้ติดต่อกันตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ หลังจากออกพรรษาแล้ว ท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร ยังได้เดินธุดงค์แสวงหาความสงบวิเวกอยู่ในแถบบริเวณเชิงเขาภูพานแห่งนี้เป็นเวลานาน เมื่อท่านออกจากที่พักสงฆ์ ถ้ำพระ บ้านหนองสะโนแล้ว ท่านก็เดินธุดงค์ต่อมายังบ้านหนองผือ พักอยู่ที่ป่าซึ่งเป็นที่ดอน ใกล้เถียงนาของโยมคนหนึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านหนองผือ ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก ญาติโยม เมื่อทราบว่าท่านพระอาจารย์หลุยเดินทางมาพักปักกลดอยู่ที่นี่ ต่างก็มากกราบนมัสการท่าน พร้อม ถวายจันทน์ในตอนเช้าด้วยความเคารพศรัทธายิ่ง เนื่องจากมีความคุ้นเคยกันมาก่อน ท่านจึงพูดคุย

^๑ พระพุทธเจ้าห้ามบริโภคเนื้อ ๑๐ อย่าง คือ เนื้อมนุษย์ เนื้อโคร่ง เนื้อควาย เนื้อเสือ เนื้อสุนัข เนื้อม้า เนื้อลิง

สนทนาสอบถามเรื่องสุขทุกข์ต่าง ๆ ด้วยความเมตตาและพูดเรื่องพอให้เป็นทีที่รื่นเริงใจแก่ญาติโยม
ที่มานมัสการท่านด้วยพอสมควร

ท่านพักอยู่ที่แห่งนี้เป็นเวลาหลายเดือน ในขณะที่ท่านพักอยู่ที่นี้ ท่านพยายามอบรมสั่งสอน
ญาติโยมให้ได้รับรู้เรื่องราวข้อวัตรปฏิบัติต่อพระกรรมฐานหลายอย่างหลายประการ ท่านเริ่มสอน
ตั้งแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เสียก่อน เป็นต้นว่า การประเคนของพระให้^๒ ด้ระยะหัดถบา^๓ และด้วยความ
เคารพ การทำกัปปิยะ^๓ ของฉันที่เป็นภุตคาม^๔ พืชคาม^๕ ต่าง ๆ ถวายพระ และสอนให้รู้จักประเพณี
ปฏิบัติอุปฐากต่อพระกรรมฐานที่สัจจรไปมา ตลอดทั้งการสอนให้ท่องคำไหว้พระสวดมนต์ทั้งเช้า
และเย็น พร้อมทั้งให้ฝึกนั่งสมาธิภาวนาเดินจงกรมด้วย ทุกขั้นตอนของการสอน ท่านจะแนะนำให้
ดูก่อนทุกครั้ง จนทำให้ญาติโยมมีความสนใจในการฝึกอบรมของท่านมากที่สุด ญาติโยมมีความเข้าใจ
และทำได้คล่องแคล่วมากขึ้น

แม้ในการสอนเรื่องอื่น ๆ เช่น การเย็บเสื้อผ้าด้วยมืออย่างนี้ท่านก็สอน อันนี้ท่านเย็บเป็นเสื้อ
สำเร็จรูปแล้วจึงให้นำเอาไปเป็นตัวอย่างแก่ผู้ที่จะฝึกเย็บตาม โดยมากท่านจะให้โยมผู้หญิงที่ชรา
นำไปเย็บ ผ้าที่ท่านได้มานั้นได้มาจากผ้าบังสุกุลบ้าง ได้จากบ้านที่เขาทำบุญบ้าง สำหรับเสื้อที่ท่าน
เย็บเองเสร็จแล้ว ท่านจะบริจาคให้คนเฒ่าคนแก่ที่อดคัด ยากจนที่สุดในหมู่บ้านหนองผือสมัยนั้น
(อยู่ในช่วงสงคราม เมืองไทยขาดแคลนเสื้อผ้ามาก)

ท่านพักอยู่ที่นี้เป็นเวลานานพอสมควร จนมีความสนิทสนมกับชาวบ้านเป็นอย่างมาก ต่อมา
ท่านใคร่อยากจะทำที่พักสงฆ์ขึ้นสักแห่งหนึ่ง จึงตกลงให้ญาติโยมพาตระเวนค้นหาสถานที่ที่จะตั้ง
ที่พักสงฆ์ใหม่ ค้นหาทั่วทั้งทิศเหนือ ทิศใต้ และทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน แต่ยังไม่เป็นที่เหมาะสม
และถูกใจของท่าน จึงให้ญาติโยมค้นหาอีกที่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่ไม่ไกลจาก
หมู่บ้านมากนัก ในที่สุดก็ได้ที่ที่เหมาะสม ถูกลักษณะและถูกใจท่านด้วย โดยเฉพาะที่ดินตรงนี้

^๒ บ่วงมือ คือที่ใกล้ตัว ประมาณศอกหนึ่งในระหว่าง หมายถึงที่สุดด้านหน้าของภิกษุกับสิ่งของ หรือของภิกษุผู้รับ
กับบุคคลผู้ประเคน เป็นต้น

^๓ ก. สมควร ควรแก่สมณะบริโภค ของที่ควรแก่ภิกษุบริโภคใช้สอย คือพระพุทเจ้าอนุญาติให้ภิกษุใช้หรือฉันได้
เช่น ข้าวสุก จีวร ร่ม ยาแดง เป็นกัปปิยะ แต่สุรา เสื่อ กางเกง หมวก น้ำอบ ไม่เป็นกัปปิยะ สิ่งที่ไม่เป็นกัปปิยะ
เรียกว่า อกัปปิยะ

ข. ของที่สมควรเหมาะสมแก่ภิกษุในการฉัน หมายถึง การถวายอาหารที่เป็นพืช ผัก ผลไม้ ก่อนประเคนต้องทำ
ให้ขาดออกจากกัน โดยผู้ถวายต้องเด็ดหรือใช้มีดกรีดสิ่งนั้น เพื่อไม่ให้งอกหรือนำไปปลูกได้

^๔ ในที่นี้หมายถึงพืชพันธุ์อันเป็นอยู่กับที่แจกไว้ ๕ ชนิด คือ ๓.๑ พืชเกิดจากเง่า คือ ไข่เง่าเพาะ เช่น ขมิ้น
๓.๒ พืชเกิดจากต้น คือ ตอนออกได้จากไม้ต้นทั้งหลายมี ต้นโพธิ์ เป็นอาทิ ๓.๓ พืชเกิดจากข้อ คือ ไข่ข้อปลูก
ได้แก่ ไม้ลำ เช่น อ้อย ไม้ไผ่ ๓.๔ พืชเกิดจากยอด คือ ไข่ยอดปักก็เป็น ได้แก่ ผักต่าง ๆ มีผักชีล้อม เป็นต้น
๓.๕ พืชที่เกิดจากเมล็ด คือ ไข่เมล็ดเพาะ ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา

^๕ คือ พืชพันธุ์อันถูกพรางจากที่แล้ว แต่ยังเป็นหรืองอกได้อีก เรียก พืชคาม

(ที่เป็นวัดป่าหนองผือในปัจจุบันนี้) เดิมเป็นที่ดินโยมชื่อพ่อออกตัน โปธิ์ศรี และครอบครัว มีศรัทธา มอบถวายที่ดินให้เป็นที่พักสงฆ์แต่พระอาจารย์หลุย ท่านจึงพาคณะญาติโยมย้ายจากที่เดิมไปที่จะตั้งสำนักใหม่ เมื่อย้ายไปถึงแล้วจึงพากันสร้างกระต๊อบพร้อมทั้งหอนันชั้วคราวขึ้น ซึ่งหลังคามุงด้วยหญ้าคา ฝาแนวด้วยใบตอง พื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่ ทำเป็นที่พักสงฆ์ชั้วคราวก่อน เสร็จแล้วท่านก็ได้อยู่พักทำความเพียรตามอัธยาศัยของท่าน และอบรมธรรมะสั่งสอนญาติโยมมาเรื่อย ๆ ดังที่ท่านเคยประพจน์ปฏิบัติมาจนได้ระยะหนึ่งพรรษา

เมื่อออกพรรษาแล้วท่านก็เดินธุดงค์ไปในที่ต่าง ๆ ออกไปจำพรรษาในที่แห่งอื่นบ้าง บางครั้งท่านก็เข้ามาจำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าบ้านหนองผืออีก ไป ๆ มา ๆ อยู่อย่างนี้ ส่วนมากจะอยู่หมู่บ้านแถบบริเวณใกล้ ๆ หมู่บ้านหนองผือ เช่น ที่พักสงฆ์ ถ้ำพระนาโน ที่พักสงฆ์ถ้ำพระ บ้านหนองสะโน ที่ป่าช้าบ้านกลาง ที่ป่าบ้านกุดไผ่ ที่ป่าดอนใกล้บ้านอุนดง ป่าใกล้บ้านห้วยบุง และย้อนกลับมาที่สำนักวัดป่าบ้านหนองผือ คราวนี้ท่านพักอยู่เป็นเวลานาน ณ สถานที่แห่งนี้เอง ต่อมาจึงได้กลายเป็นวัดป่าบ้านหนองผือ (วัดภูริทัตตถิราวาส ชื่อที่เรียกเป็นทางการในปัจจุบัน) ซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์สามเณรเดินธุดงค์เข้าไปหาความสงบวิเวกไม่ขาดสาย

เมื่อชาวบ้านญาติโยมสมัยนั้น เห็นว่ามีพระภิกษุสงฆ์สามเณรไปมาเข้าพักอาศัยไม่ขาดระยะ และมากยิ่งขึ้น จึงเกิดมีศรัทธาแรงกล้า พร้อมใจพากันสร้างศาลาถาวรขึ้นหลังหนึ่ง ซึ่งทำด้วยไม้ ทั้งหลังที่พวกเราท่านทั้งหลายเห็นตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของศาลาโรงธรรมหลังใหญ่ ณ วัดป่าบ้านหนองผือในขณะนี้

ท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร เป็นที่รู้จักและคุ้นเคยกับชาวบ้านหนองผือเป็นอย่างมาก จนถือได้ว่าท่านเป็นทั้งพ่อแม่และครูบาอาจารย์องค์แรก ที่ได้เข้าไปสั่งสอนชาวบ้านหนองผือให้ได้รู้เรื่องราวต่าง ๆ อันเกี่ยวกับหลักธรรม และข้อประพฤติปฏิบัติ ในทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ด้วยความใกล้ชิดสนิทสนมกับชาวบ้านมาก แม้แต่เด็กสมัยนั้นพอรู้จักจำชื่อได้ก็รู้จักชื่อท่านทุกคน เพราะสมัยนั้นบ้านหนองผือยังเป็นหมู่บ้านที่ห่างไกลความเจริญมาก ซึ่งมีเทือกเขาภูพานกั้นระหว่างหมู่บ้านกับตัวอำเภอ อาจกล่าวได้ว่า ตัดขาดจากโลกภายนอกเลยทีเดียว และเป็นหมู่บ้านที่ไม่ใหญ่โตนักมีประมาณ ๘๐ หลังคาเรือน เมื่อมีพระภิกษุสามเณรหรือผู้คนที่ต่างถิ่น ผ่านเข้าไปพึ่งพาอาศัย ทำความคุ้นเคยใกล้ชิดสนิทสนมกับชาวบ้านแล้ว พวกเขาจะให้เกียรติจำชื่อบุคคลนั้นได้ดีและนับถือบุคคลนั้นด้วย ดังนั้น ท่านพระอาจารย์หลุยจึงเป็นชื่อที่ชาวบ้านหนองผือให้ความเคารพบูชามากที่สุดรูปหนึ่ง

ท่านพระอาจารย์มั่นมาบ้านหนองผือ ปี พ.ศ. ๒๔๘๘

ต่อมาข่าวท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งธุดงค์จำพรรษาอยู่ทางภาคเหนือเป็นเวลาหลายปี ท่านได้รับนิมนต์จากพระเถระทั้งหลายทางภาคอีสานซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของท่านในขณะนั้น

ให้มาโปรดชาวภาคอีสาน เมื่อท่านตกลงรับนิมนต์แล้ว ท่านก็ได้เดินธุดงค์หาความสงบวิเวกมาเรื่อย ๆ ตามจังหวัดรายทางต่าง ๆ เช่น โคราช ขอนแก่น อุดรธานี เลย และหนองคาย มาจนกระทั่งถึงจังหวัดสกลนคร อันเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกับเทือกเขาภูพาน เหมาะสำหรับผู้ต้องการแสวงหาความสงบวิเวกเป็นอย่างมาก

ส่วนท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านพระอาจารย์มั่นรูปหนึ่ง ขณะนั้นท่านยังพักทำความเพียรอยู่ที่วัดป่าบ้านหนองผือ ได้ทราบข่าวว่าท่านพระอาจารย์มั่นมาถึงเขตจังหวัดสกลนครแล้ว และพักวิเวกอยู่ที่สำนักสงฆ์ วัดป่าบ้านม่วงไข่มุกขาว (ขณะนี้อยู่ในเขตอำเภอพังโคน) เมื่อท่านทราบแน่นอนแล้ว จึงได้ชักชวนพญาติโยมทนายกวัดป่าบ้านหนองผือ ๔-๕ คน ไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่นที่นั่น (เดินทางหนึ่งวันและพักค้างคืนกับท่านสามคืน) ถึงแล้วเข้าไปกราบนมัสการท่านเรียบริ้อย จึงได้พูดคุยสนทนากันตามประสาลูกศิษย์กับอาจารย์ เสร็จแล้วกราบลาแยกย้ายกันไปหาที่พักตามอัธยาศัย

เมื่อตอนขากลับที่เข้าไปกราบลาท่าน ท่านพระอาจารย์มั่นกล่าวกับคณะของท่านพระอาจารย์หลุย มีตอนหนึ่งว่า “แถวอื่น ๆ เคยไปหมดแล้ว แต่ไม่รู้เป็นอย่างไรตรงหุบเขาบริเวณบ้านหนองผือนั้นยังไม่เคยได้เข้าไป เอาละ ถ้ามีโอกาสก็จะเข้าไป” ท่าน พุดคุยสนทนากันพอสมควรแก่เวลา เสร็จแล้วคณะของท่านพระอาจารย์หลุยจึงถือโอกาสกราบลาท่านกลับหนองผือ เมื่อคณะของท่านพระอาจารย์หลุยกลับบ้านหนองผือแล้ว ภายหลังต่อมาไม่นานก็ได้ทราบข่าวว่าท่านพระอาจารย์มั่นเดินธุดงค์มาพักวิเวกอยู่ที่พักสงฆ์บ้านห้วยแคน ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ในปัจจุบันนี้ ท่านพระอาจารย์หลุย เมื่อได้โอกาสเช่นนี้ จึงสั่งให้โยมพ่อออกพุ่มซึ่งเป็นทนายกวัดมาที่วัดโดยเร็วไว เพื่อมอบหน้าที่ให้ไปกราบอาราธนาท่านพระอาจารย์มั่น ที่บ้านห้วยแคนมาบ้านหนองผือโดยรีบด่วน ให้ทันก่อนที่จะเข้าพรรษา

โยมพ่อออกพุ่มมาที่วัดรับคำสั่งจากท่านพระอาจารย์หลุย เมื่อเข้าใจแล้วจึงกลับบ้านไปชวนนายดอนลูกชายไปเป็นเพื่อนเดินทาง เมื่อตระเตรียมสิ่งของที่จำเป็นในการเดินทางเสร็จแล้ว รุ่งเช้าวันใหม่สองคนจึงออกเดินทางด้วยกำลังฝีเท้า เพราะสมัยนั้นยังไม่มีรถราใช้ในการเดินทาง ไปถึงบ้านห้วยแคนเป็นเวลาค่ำมืดพอดี จึงพักนอนค้างคืนที่บ้านห้วยแคนหนึ่งคืน ตอนเช้าจึงเข้าไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่นในวัดที่ท่านพักอยู่ และเล่าเรื่องราวความเป็นมาต่าง ๆ ให้ท่านทราบแล้วถือโอกาสกราบอาราธนานิมนต์ท่าน ท่านก็รับนิมนต์ว่าจะมา แต่วันนั้นยังมาไม่ได้ เพราะมีของสัมภาระหลายอย่าง แต่คนที่จะช่วยขนของมีน้อย โยมพ่อออกพุ่มพร้อมลูกชายจึงกราบลาท่านรีบกลับบ้านหนองผือมาก่อน เพื่อมาบอกชาวบ้านให้ไปช่วยขนของและส่งคนไปรับท่านด้วย

เมื่อกลับถึงบ้านแล้วจึงรีบไปรายงานให้ท่านพระอาจารย์หลุยทราบ ท่านพระอาจารย์หลุยท่านเป็นผู้คอยแนะนำวางแผนปฏิบัติให้กับญาติโยมชาวบ้านหนองผืออยู่เบื้องหลัง ท่านได้สั่งให้เกณฑ์โยมคนหนุ่ม ๆ แข็งแรงเพื่อไปขนของเครื่องใช้สัมภาระต่าง ๆ ที่จำเป็นสำหรับองค์ท่านพระอาจารย์มั่นตลอดทั้งของใช้อย่างอื่น ๆ ด้วย ในที่สุดก็เกณฑ์บุคคลได้ตั้งรายนามที่รวบรวมได้ดังต่อไปนี้

โยมฝ่ายคนแก่มิ

๑. พ่อออกทิศสร้าง พิมพ์บุตร
  ๒. พ่อออกพัน เทพิน
  ๓. พ่อออกสีลา เทพิน
  ๔. พ่อออกเชียงแสน ชาตะรักษ์
  ๕. พ่อออกอุ้น จันทะวงษา^๖
- ฯลฯ

โยมฝ่ายคนหนุ่มมิ

๑. นายกอง เณริชัย
๒. นายแก้ว เทพิน
๓. นายสงค์ สีเหลือง
๔. นายนอ เณริชัย
๕. นายพรหมา โพธิ์ศรี
๖. นายบุญเลิง เทพิน^๗
๗. นายโส เทพิน

เมื่อทุกคนทราบแล้วจึงจัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นในการเดินทางอย่างเรียบร้อย พอเช้าวันรุ่งขึ้น ก็พากันออกเดินทาง

ฝ่ายพระอาจารย์หลุย ท่านคงทราบอุปนิสัยของท่านพระอาจารย์มั่นเหมือนกัน คือปกติท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจะไม่พักสำนักวัดป่าที่มีพระสงฆ์กำลังพักอยู่ก่อนแล้ว ดังนั้น ท่านพระอาจารย์หลุย จึงให้พระเณรที่พักอยู่วัดป่าบ้านหนองผือทุกรูปออกไปอยู่ข้างนอกหมด หมายความว่าให้ไปอยู่วัดรอบนอกซึ่งไม่ห่างจากวัดป่าบ้านหนองผือเท่าไรนัก ทำที่ให้เป็นสำนักวัดร้างไม่มีพระสงฆ์อยู่เสียก่อน ภายหลังจึงค่อยทยอยกันเข้ามาใหม่

สำหรับพวกโยมที่ส่งให้เดินทางไปรับท่านพระอาจารย์มั่น เดินทางด้วยฝืนเท้าออกจากบ้านหนองผือไป ผ่านบ้านผักคำภูและบ้านลาดกะเมอ ไปนอนพักค้างคืนที่บ้านนาทับแก๊ ออกจากบ้านนาทับแก๊ไปถึงบ้านห้วยแคนเป็นเวลาประมาณ ๔-๕ โมงเย็น คณะญาติโยมจึงพากันไปขอพัก

---

^๖ ชาวหนองผือ ผู้ถ่ายทอด และเล่าเรื่องในเหตุการณ์สมัยหลวงปู่มั่นมาพักที่วัดป่าหนองผือเป็นโยมอุปัฏฐากรับใช้สมัยหลวงปู่มั่น ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว

^๗ ชาวหนองผือ ผู้ถ่ายทอดและเล่าเรื่องในเหตุการณ์สมัยหลวงปู่มั่นมาจำพรรษา ปัจจุบันบวชเป็นพระภิกษุอยู่วัดป่าหนองผือ

นอนที่โรงเรียนซึ่งอยู่ไม่ไกลจากสำนักที่พักของท่านพระอาจารย์มันมากนัก เมื่อได้ที่พักเรียบร้อยแล้ว คณะโยมผู้เฒ่า ๔-๕ คน จึงถือโอกาสไปที่วัดเพื่อกราบนมัสการและอาราธนาท่านด้วย เมื่อท่านรับนิมนต์แล้ว ได้พูดคุยสนทนาพอสมควรแก่เวลา คณะโยมผู้เฒ่าก็กราบลากลับไปพักของตน

พอรุ่งเช้าเมื่อพระออกบิณฑบาต คณะโยมหนองผือก็ออกจากที่พักของตนไปที่วัดเพื่อรอขนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ท่านจัดเตรียมไว้แล้วไปด้วย เสร็จแล้วจึงพากันออกเดินทางกลับหนองผือ โดยคณะพวกโยมคนหนุ่ม ๆ ได้ขนของที่หนักหน่อยเดินทางล่วงหน้ามาก่อน สำหรับคณะของท่านพระอาจารย์มันนั้นค่อย ๆ เดินทางมาทีหลังเพราะเป็นคณะของคนชรา มีพระอุปฐากติดตามท่านอีก ๕ รูป คือ พระอาจารย์มนูญ พระอาจารย์สอ พระอาจารย์หนู พระอร่าม พระเดือน พร้อมกับโยมผู้เฒ่าที่ไปรับท่านอีก ๔-๕ คน เดินทางด้วยฝีเท้า มาเรื่อย ๆ มาพักนอนค้างคืนที่ป่าไถ่บ้านลาดกะเมอและบ้านกุดน้ำใส

ส่วนท่านพระอาจารย์หลุย ได้ทราบข่าวว่าคณะของท่านพระอาจารย์มันมาถึงบ้านกุดน้ำใส และได้พักนอนที่นั่นหนึ่งคืน และขณะนี้ท่านกำลังเดินทางมาที่วัดป่าบ้านหนองผือแล้วด้วย ท่านพระอาจารย์หลุยจึงชวนญาติโยมรีบเดินทางไปรับท่าน และได้พบคณะของท่านพระอาจารย์มันในระหว่างทาง จึงเข้าไปกราบนมัสการและช่วยขนของบางสิ่งบางอย่างที่พอจะช่วยให้ แล้วเดินทางกลับมาพร้อมกับคณะของท่านพระอาจารย์มัน จนถึงวัดป่าบ้านหนองผือ รวมเวลาในการเดินทางประมาณ ๔ คืน ๕ วัน เมื่อมาถึงวัดป่าบ้านหนองผือก็นิมนต์ให้ท่านขึ้นพักอยู่กุฏิหลังหนึ่งซึ่งเห็นว่าถาวรที่สุดในสมัยนั้น อยู่ตรงบริเวณใกล้ ๆ ใต้ต้นไม้พยอม ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของศาลาหลังใหญ่ในขณะนี้

หลังจากนั้นท่านก็ได้อยู่พักผ่อนทำความเพียรตามอัธยาศัย พร้อมทั้งได้อบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรตลอดทั้งญาติโยมมาเรื่อย ๆ พระภิกษุสามเณรก็เริ่มทยอยมากขึ้น จนกระทั่งใกล้จะเข้าพรรษาท่านจึงได้ย้ายจากกุฏิหลังที่อยู่เดิมขึ้นไปอยู่ที่ห้องบนศาลาสวดมนต์หลังเก่า ซึ่งมองเห็นอยู่ทางทิศตะวันตกของศาลาหลังใหญ่ในขณะนี้ เพื่อให้สะดวกในการต้อนรับพระภิกษุสามเณร ตลอดทั้งญาติโยมที่มากราบนมัสการท่าน เพราะเป็นสถานที่กว้างขวางพอสมควรจนออกพรรษา เมื่อออกพรรษาแล้วก็มีพระภิกษุสามเณรเข้าไปกราบฟังเทศน์กับท่านบ้าง เข้าไปพักฝึกฝนอบรมข้อวัตรปฏิบัติกับท่าน เข้าไปปรึกษาหารือแก้ไขปัญหาข้อสงสัยในธรรมะต่าง ๆ บ้าง มีทั้งพระภิกษุระดับชั้นผู้ใหญ่เป็นท่านเจ้าคุณถึงมหาเถระ จนระดับเล็กถึงสามเณรน้อย ตลอดทั้งอุบาสกอุบาสิกา (แต่ยังมีไม่มาก) ทยอยกันเข้ามาทุกสารทิศ

แม้สมัยนั้นบ้านหนองผือยังเป็นบ้านที่ทุรกันดารมาก ทางสัญจรไปมาก็ลำบาก เพราะเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่แอ่งเขา จะเข้าจะออกต้องเดินด้วยกำลังฝีเท้าข้ามภูเขา มิฉะนั้น ก็ต้องนั่งเกวียนอ้อมเขาไปออกทางบ้านห้วยบุง บ้านนาเลา ทะลุถึงบ้านนาเชือก... โคนกะโหลง แล้วโค้งอ้อมไปทางบ้านกุดไผ่... บ้านกุดก้อม หรือไปทางบ้านโคกเสาขวัญ จนถึงเมืองพรรณานิคมไปโน้น ถึงอย่างนั้นผู้คนที่ยังอุตสาหะพยายามตัดันต์เดินทางเข้าไปนมัสการท่าน โดยไม่เกรงกลัวอันตรายใด ๆ ทั้งสิ้นในการเดินทาง ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ร้าย พวกเสือ พวกหมี พวกงู และไข้มาลาเรียก็ตาม ไม่คำนึงถึง เพราะ

อรรถธรรม กิตติศัพท์ กิตติคุณ ของท่านพระอาจารย์มั่น ผู้ที่เดินทางเข้าไปส่วนมากเป็นพระภิกษุ สามเณร บางท่านก็ไปพัก ๓ วัน ๗ วัน ๑๕ วัน บางท่านก็อยู่จำพรรษา พอออกพรรษาแล้วก็เที่ยว เดินธุดงค์ต่อไป บางท่านก็อยู่จำพรรษาประจำที่บองค์ท่านตลอดจนท่านนิพพานก็มี

สร้างกุฏิถวายท่านพระอาจารย์มั่น

พ.ศ. ๒๔๘๙ ญาติโยมชาวบ้านหนองผือคิดอยากจะสร้างกุฏิถาวรถวายท่านพระอาจารย์มั่น สักหลังหนึ่ง จึงพากันไปขออนุญาตจากท่าน ตอนแรกท่านไม่อนุญาตให้สร้าง ท่านว่าแค่นี้ก็พอ อยู่แล้ว ต่อมาอีกไม่นาน ญาติโยมก็ไปขอท่านสร้างอีกเป็นครั้งที่สอง ท่านก็ไม่อนุญาต พอครั้งที่สาม ท่านจึงอนุญาตให้สร้าง เมื่อท่านอนุญาตแล้วชาวบ้านญาติโยมจึงพากันจัดเตรียมหาเครื่องสัมภาระ ที่ใช้ในการก่อสร้าง เช่นไม้เสาก็ได้จากชาวบ้านที่มีศรัทธาบริจาคให้บ้างจนครบ นอกจากนั้นก็จัดหา เครื่องประกอบและอุปกรณ์อย่างอื่น ๆ เช่น ไม้ทำซื่อ แปะ ตง กระดานฝาและกระดานพื้น ตลอดทั้ง ไม้กระดานมุงหลังคาจนครบทุกอย่างเช่นกัน ไม้ที่ได้มาเหล่านี้ บางส่วนได้มาจากการที่ญาติโยมพร้อม ครูบาอาจารย์ พระเณรในวัดช่วยกันจัดหามา ส่วนที่ยังไม่พอจึงเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านที่จะต้อง ป่าวร้องให้ลูกบ้านช่วยกันจัดหามาจนเพียงพอ จึงลงมือปลูกสร้างได้ เพราะการทำงานทุกอย่าง ต่อหน้าท่านพระอาจารย์มั่นนั้นจะต้องระมัดระวังคิดให้รอบคอบ อย่าให้งานนั้นยืดเยื้อยาวนาน หรือสะดุดหยุดลงเสียกลางคัน ให้งานนั้นทำไปเป็นช่วง ๆ และเรียบร้อย จึงจะสมที่ตนเองมีศรัทธา อยากจะสร้างจริง ๆ

เมื่อวันลงมือปลูกสร้างนั้น ท่านพระอาจารย์มั่นยังได้ไปเดินดูงานเองด้วย บางครั้งท่านก็ ตอกตะปูเอง บางครั้งท่านก็แนะนำให้โยมผู้เป็นช่างทำตามที่ท่านต้องการ เช่น ไม้กระดานมุงหลังคา ท่านบอกว่าอย่าทำเป็นรูปทรงปลายแหลมมันไม่งาม ให้ทำเป็นรูปทรงปลายครึ่งวงกลมมันจึงงาม (เดิมไม้กระดานมุงหลังคาจะเป็นแผ่น ๆ ที่ผ่าจากท่อนซุง ซึ่งตัดเป็นท่อนยาวขนาดช่วงแขนหนึ่ง แต่แผ่นผ่ากว้างประมาณศอกกว่า ๆ ก่อนจะเอาชิ้นมุงหลังคาเขาจะต้องใช้มีดพริ้วโต้ที่คมซ่อมปลาย ข้างหนึ่งเสียก่อน ทำเป็นรูปทรงปลายแหลมก็มี ทำเป็นรูปทรงปลายครึ่งวงกลมก็มี แล้วแต่จะชอบ แบบไหน แต่ท่านพระอาจารย์มั่นท่านชอบแบบทรงปลายครึ่งวงกลม จึงสั่งให้โยมทำแบบทรง ครึ่งวงกลม)

วันหนึ่งโยมคนงานที่มาทำงาน บางคนนั่งคุยกัน บางคนนอนคุยกันไปด้วย พอท่านพระอาจารย์ มั่นเห็น ท่านก็เดินดิ่งเข้าไปที่โยมซึ่งกำลังนั่งนอนคุยกันอยู่นั้น พร้อมพูดขึ้นว่า “โยมเป็นอะไรหรือ? ป่วยไข้ไม่สบายหรือ? ถ้าป่วยก็ขึ้นไปนอนซะที่บ้าน ไม่ต้องมานอนที่นี่” พอโยมกลุ่มนั้นได้ฟังแล้วก็ แยกตื่นออกจากกลุ่มไปจับงานนั้นบ้างงานนี้บ้างพอแก้แค้น ต่อมาไม่มีใครกล้ามานั่งนอนคุยกันอยู่ งานอย่างนี้อีกเลย จนกระทั่งกุฏิเสร็จขึ้นเป็นหลังเรียบร้อยดังที่พวกเราท่านทั้งหลายเห็นเป็นที่ระลึกอยู่ จนวันนี้

กุฎีหลังนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงเคยเสด็จทอดพระเนตรเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ในคราวเสด็จทอดพระเนตรโครงการสร้างฝาย อ่างเก็บน้ำห้วยหินลาดบ้านนาในและห้วยผึ้งบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ต่อมากุฎีหลังนี้ได้จดทะเบียนขึ้นกับกรมศิลปากร เป็นโบราณสถานเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๒

ท่านพระอาจารย์มั่น ผู้เป็นศูนย์กลางแห่งพระกรรมฐานของศิษยานุศิษย์

ในช่วงที่ท่านพระอาจารย์มั่นได้พักจำพรรษาอยู่วัดป่าบ้านหนองผือเป็นเวลาถึง ๕ พรรชานั้น มีครูบาอาจารย์หลายท่านได้เข้ามาอยู่ประพฤติปฏิบัติ อุปัฏฐาก ฝึกฝนอบรมธรรมะและข้อวัตรปฏิบัติ ฟังเทศน์กับท่าน โดยจะขอกล่าวารายนามของครูบาอาจารย์ที่รวบรวมได้มาลงในที่นี้ ตามที่ญาติโยมชาวบ้านหนองผือพอจะจดจำได้ด้วยความเคารพอย่างสูง เพื่อให้เป็นเครื่องระลึกในอนาคตต่อไป

หากพระคุณเจ้ารูปใด เคยไปพักอยู่วัดป่าบ้านหนองผือในสมัยท่านพระอาจารย์มั่นพักอยู่นั้น แต่ไม่มีรายนามในที่นี้ ก็ขอได้โปรดให้อภัยด้วย

ก. สำหรับรายนามครูบาอาจารย์ที่เคยอยู่ประจำพรรษาวัดป่าหนองผือในช่วงพรรษาแต่ละพรรษา ตลอดจนมาทำนุ่งเป็นครั้งคราวในยุคสมัยท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งมีชีวิตอยู่มีดังนี้คือ

๑. พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
๒. พระอาจารย์อ่อนสา สุขกาโร วัดประชาชุมพลพัฒนาราม บ้านหนองใหญ่ ตำบลบ้านจั่น อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
๓. พระอาจารย์จันทร์โสม กิตติกาโร วัดป่าบ้านนาสีดา อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
๔. พระอาจารย์ศรี มหาวิโร วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
๕. พระอาจารย์แดงอ่อน กัลญาณธัมโม วัดโชคไพศาล บ้านหนองนาหาร อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดสกลนคร
๖. พระอาจารย์คำพอง ติสโส วัดถ้ำกุด ตำบลโนนหวาย อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี
๗. พระอาจารย์ทองคำ ญาณภาโส (เดิม) ปัจจุบัน ฉายา จารุวัฒน์ พักอยู่ในวัดจังหวัดกาฬสินธุ์
๘. พระอาจารย์อร่าม รักจิตตจิตโต (หลวงพ่อคำไพ สุสิขิโต) วัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จ.หนองคาย
๙. พระอาจารย์พวง สุขินทริโย วัดศรีธรรมาราม อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
๑๐. พระอาจารย์วิริยงค์ สิริธโร วัดธรรมมงคล พระโขนง กรุงเทพฯ
๑๑. พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ วัดป่าเขาน้อย จังหวัดบุรีรัมย์

๑๒. พระอาจารย์ผ่าน ปญญาปทีโป วัดป่าปทีปปุญาราม อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร
๑๓. พระอาจารย์บุญมี ปริบุญโญ วัดป่าบ้านนาคุณ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
๑๔. พระอาจารย์เพียร วิริโย วัดป่าหนองกอง อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
๑๕. พระอาจารย์พวง สุวิโร วัดป่าปลุกสันติวัฒนา อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี
๑๖. พระอาจารย์สุธรรม ฉัมมปาโล วัดเทพกัลยาราม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
๑๗. สามเณรบุญเพ็ง ปัจจุบันคือ พระอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภริโต วัดถ้ำกลองเพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู
๑๘. สามเณรสมชาย ปัจจุบันคือ พระอาจารย์สมชาย ฐิตวิริโย วัดเขาสุกิม อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี

ข. รายนามพระคุณเจ้าที่ได้จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ แต่มรณภาพแล้วและสืบค้นหาไม่ได้ ตลอดจนบางท่านที่ไม่ทราบฉายา มีดังนี้ คือ

๑. พระอาจารย์ทองอยู่ (ไม่ทราบฉายา)
๒. พระอาจารย์เนียม (ไม่ทราบฉายา)
๓. พระอาจารย์เนตร กันตสีโล
๔. พระอาจารย์สอ สุขังคโล
๕. พระอาจารย์หลุย จันทสโร วัดถ้ำผาบึง จังหวัดเลย
๖. พระอาจารย์ผัน ปาเรสโก วัดป่าหนองไคร้ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร
๗. หลวงพ่อใบ (ไม่ทราบฉายา)
๘. พระอาจารย์วัน อุตตโม วัดอภัยดำรงธรรม อำเภอส่องดาว จังหวัดสกลนคร
๙. พระอาจารย์สีทา (ไม่ทราบฉายา)
๑๐. พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต วัดภูจ้อก้อ บ้านแวง ตำบลหนองสูงใต้ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร
๑๑. พระอาจารย์เฟื่อง โชติโก วัดธรรมสถิต อำเภอเมือง จังหวัดระยอง
๑๒. พระอาจารย์ผาง จิตตคฤโต วัดอุดมคงคา เขตอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น
๑๓. พระอาจารย์บัว สิริบุญโญ วัดป่าหนองแสง อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดขอนแก่น
๑๔. พระอาจารย์จวน กุลเชฎโฐ วัดภูทอก อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย
๑๕. พระมหาประทีป โชติโก
๑๖. พระอาจารย์สิงห์ทอง ธัมมวโร วัดป่าแก้ว บ้านชุมพล ตำบลค้อใต้ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร
๑๗. พระอาจารย์พล (ไม่ทราบฉายา)
๑๘. พระอาจารย์มนู (ไม่ทราบฉายา)
๑๙. พระอาจารย์ทองสา พุทธธมโม

๒๐. พระอาจารย์บุญจันทร์ กมโล วัดป่าสันติกาवास อำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี
๒๑. พระอาจารย์ถวิล (ไม่ทราบฉายา)
๒๒. พระอาจารย์เดิน (ไม่ทราบฉายา)
๒๓. พระอาจารย์เคน (ไม่ทราบฉายา)
๒๔. พระอาจารย์อุ้น (ไม่ทราบฉายา)
๒๕. พระอาจารย์คำดี (ไม่ทราบฉายา)
๒๖. พระอาจารย์แดง (ไม่ทราบฉายา)
๒๗. พระอาจารย์กันทา (ไม่ทราบฉายา)
๒๘. พระอาจารย์บัว จิตธัมโม
๒๙. พระอาจารย์ทองพูน (ไม่ทราบฉายา)
๓๐. พระอาจารย์สังวาล (ไม่ทราบฉายา)
๓๑. พระกาย กุศลธัมโม (ลาสิกขาแล้ว)
๓๒. สามเณรลี (ไม่ทราบฉายา)
๓๓. สามเณรมณี ยางเดี่ยว
๓๔. สามเณรไสว ลูกคำ
๓๕. สามเณรเกษม ทาระแก้ว
๓๖. สามเณรประทีป ธเนชชัย
๓๗. สามเณรดวง อัครพิน
๓๘. สามเณรอำพล (ไม่ทราบฉายา)
๓๙. สามเณรลี
๔๐. สามเณรถึง

ฯลฯ

ค. รายนามพระเถระที่ประจำอยู่สำนักวัดป่ารอบนอก พร้อมกับลูกศิษย์ของท่าน ดังมีรายนามต่อไปนี้ คือ

๑. พระอาจารย์ขาว อนาโลโย สำนักสงฆ์บ้านโคกมะนาว ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
๒. พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าภูธรพิทักษ์ บ้านธาตุนาเวง จังหวัดสกลนคร
๓. พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ วัดป่าไสถิตผล บ้านหนองโคก อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
๔. พระอาจารย์กู่ ธัมมทินโน วัดป่ากลางโนนภู บ้านกุดก้อม อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

๕. พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ วัดดอยธรรมเจดีย์ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร
๖. พระอาจารย์หลุย จันทสาโร สำนักสงฆ์บ้านห้วยบูน ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร
๗. พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตโต วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร
๘. พระอาจารย์สมบุรณ์ (ไม่ทราบฉายา) วัดป่านาใน ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

ง. นอกจากนี้ยังมีพระเถระทั้งหลายที่อยู่ห่างไกลต่างจังหวัด ซึ่งมีความเคารพในองค์ท่าน พระอาจารย์มั่นมาก ได้เดินทางไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่นที่วัดป่าบ้านหนองผือ เป็น ครั้งคราวไม่ได้อยู่จำพรรษา มีรายนามรวบรวมได้ดังนี้

๑. พระอาจารย์สิงห์ ชันตยาโคโม วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา
๒. ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ (จุม พันธุโร) วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี
๓. ท่านเจ้าคุณพระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) วัดเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น
๔. ท่านเจ้าคุณพระอริยเวที (เขียน ป.ธ.๙) วัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา
๕. ท่านพ่อลี ฉัมมธโร วัดโคกการาม จังหวัดสมุทรปราการ
๖. ท่านเจ้าคุณปราจีน จังหวัดปราจีน
๗. พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ วัดป่าดงเย็น อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
๘. พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี วัดอรัญญวาสี อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
๙. พระอาจารย์सार (ไม่ทราบฉายา)
๑๐. พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย
๑๑. พระอาจารย์ชา สุภัทโท วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

หมายเหตุ ยังมีอีกมากแต่ไม่สามารถสืบค้นได้

เอกสาร

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. เมตตาธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๙๖-๑๒๑.

ปกิณกรรม ของ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ฟานักอยู่วัดป่าหนองผือ ติดต่อกันมา ๕ พรรชานั้น (ปี ๒๔๘๘-๒๔๙๒) ได้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นกับชาวหนองผือหลายเหตุการณ์ ด้วยเมตตาธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ได้อุเคราะห์หีบอบรมสั่งสอนและปลูกฝังในหลักปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักพุทธศาสนาให้แก่ชาวหนองผือและศรัทธาญาติโยมรวมทั้งฆราวาสจากที่อื่น ๆ ซึ่งล้วนเป็นคติธรรมสอนใจแก่บุคคลที่เกิดภายหลัง เรื่องราวที่นำมาเล่านี้ได้หยิบยกมาจากคนเฒ่าคนแก่ที่เคยใกล้ชิดปฏิบัติอุปฐากท่านพระอาจารย์มั่น และนำมาจากท่านที่เคยประสบเหตุการณ์และเล่าเรื่องสืบต่อกันมาบ้าง เหตุการณ์ที่นำมาเล่านี้บางครั้งอาจไม่เรียงตามลำดับ แต่จะเล่าตามเรื่องที่ได้ยินได้ฟังเป็นเรื่อง ๆ ไป

“สาละแวก   ปลาแดกใส่ตุ้ม
ปลาเก่ากะบ่ได้   ปลาใหม่กะบ่มี
เอาบุญหยั่งอี...   พ่อออกแม่ออกมื่อวานนี้”

สาละแวก ปลาแดกใส่ตุ้ม เรื่องนี้มีความหมายว่า การที่ญาติโยมตั้งขบวนหามขบวนแห่พระอย่างนั้นเป็นการอันไม่สมควร ไม่ถูกต้อง ไม่เคารพสถานที่และครูบาอาจารย์ เป็นความผิดแผกแหวกแนวประเพณีของนักปฏิบัติ ผิดทั้งฝ่ายโยม ทั้งฝ่ายพระ พระผู้ถูกหามไม่ป่วยไม่ชราอาหารก็ผิดพระวินัย พระก็เป็นโทษเป็นอาบัติ เป็นบาปเป็นกรรม ฝ่ายญาติโยมเป็นผู้ส่งเสริมความผิดทำให้พระผิดพระวินัย ญาติโยมก็พลอยได้รับโทษไปด้วยเช่นกัน ฉะนั้น การที่ญาติโยม คิดว่าเป็นการทำเอาบุญเอากุศลในครั้งนี้นั้น ก็เลยไม่ได้อะไร บุญเก่าก็หดหาย บุญใหม่ก็ไม่ได้ เป็นการกระทำอันเปล่าประโยชน์

๑. ต้อนรับท่านเจ้าคุณพระราชาคณะ

มีท่านเจ้าคุณพระราชาคณะชั้นผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ซึ่งมีตำแหน่งระดับรองเจ้าคณะมณฑลเคยเป็นลูกศิษย์ของท่าน ฟานักอยู่วัดที่กรุงเทพมหานคร อยากจะเข้ากราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่นที่วัดป่าบ้านหนองผือ ชาวคราวนี้รู้สึกว่าเป็นงานที่ใหญ่โตมโหฬารยิ่งระดับคณะสงฆ์ของจังหวัดสกลนครเลยทีเดียว และเป็นงานที่มียศมีเกียรติมากของข้าราชการ ตลอดทั้งชาวบ้านหนองผือและหมู่บ้านใกล้เคียงในสมัยนั้น ต่างก็จะได้ต้อนรับพระราชาคณะระดับสูงสักครั้งหนึ่ง เพราะนาน ๆ ที่ จึงจะได้มีงานต้อนรับพระราชาคณะชั้นสูง ที่เดินทางมาจากกรุงเทพมหานครเข้ามาเยี่ยมเยียนหมู่บ้านนอกคอกนาอย่างพวกเขา ดังนั้น พวกเขาจึงมีความปลื้มปิติใจเป็นอย่างมาก

ในที่สุดข่าวทางอำเภอพรรณานิคมสั่งมาให้คณะสงฆ์ในเขตตำบลนาใน พร้อมทั้งข้าราชการครูกำนัน ผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้าน ให้ตระเตรียมจัดการต้อนรับท่านอย่างเป็นทางการ จากนั้นชาวบ้าน

หนองผือและหมู่บ้านใกล้เคียงจึงได้จัดเตรียมขบวนต้อนรับอย่างสมเกียรติ มีประชาชนคนเฒ่าคนแก่และหนุ่มสาวตลอดทั้งพวกเด็ก ๆ ก็ไปด้วย โดยไปรอต้อนรับกันที่ทางเข้า ณ บ้านห้วยบุง เป็นระยะทางประมาณ ๔ กิโลเมตร เพราะท่านเจ้าคุณพระราชาคณะนั้นจะนั่งเกวียนเทียมวัวจากตัวอำเภอพรรณานิคม มาตามทางเกวียนเลาะเลียบบเขาและอ้อมเขามาลงที่บ้านห้วยบุง ซึ่งเป็นจุดต้อนรับของประชาชนชาวตำบลนาใน

ไม่นานคณะของท่านเจ้าคุณก็มาถึง และได้เปลี่ยนจากนั่งเกวียนมาขึ้นแคร่หาม ซึ่งชาวบ้านหนองผือจัดเตรียมตกแต่งไว้รอท่าเรียบร้อยแล้ว เมื่อท่านขึ้นแคร่หามเรียบร้อยก็พากันหามออกหน้าขบวน โดยมีประชาชนที่ไปต้อนรับแห่ขบวนตามหลัง มีฆ้องตีแห่ไปด้วยอันเป็นประเพณีสนุกสนานตามประสาชาวบ้านมาเรื่อย ๆ ตามทางเกวียนจนเข้ามาถึงหมู่บ้านหนองผือ ผ่านบ้านเลยลงทุ่งนามุ่งสู่วัดป่าฯ อันเป็นจุดหมายปลายทางของการเดินทาง

สำหรับภายในวัดป่าฯ พระภิกษุสามเณรทุกรูปได้ลงมาเตรียมรอต้อนรับท่านที่ศาลาทั้งหมด พระอาจารย์มั่นก็อยู่บนศาลาเช่นกัน ในขณะที่พวกขบวนแห่ก็เคลื่อนใกล้เข้ามาทุกที มาถึงประตูทางเข้าวัด เคลื่อนมาเรื่อย ๆ ในที่สุดขบวนแห่ก็เคลื่อนมาถึงบริเวณศาลาที่เตรียมต้อนรับ และยังคงคิดที่จะหามแห่เวียนรอบศาลาสามารถตามประเพณี ทันใดนั้น เสียงของท่านพระอาจารย์มั่นก็ดังขึ้น เล็ดลอดออกมาจากภายในศาลา เสียงของท่านดังมาก ชัดเจนเป็นสำเนียงภาษาท้องถิ่นอีสานขนานแท้ว่า

“เอาบุญหยั่งอี..พ่อออก? พ่อออกเอาบุญหยั่ง..? บุญเดือนสามกะบ่แม่น เดือนหกกะบ่แม่น เอาบุญหยั่ง..ละ...พ่อออก”

(หมายความว่า ทำบุญอะไรหรือโยม โยมทำบุญอะไร? ทำบุญเดือนสามก็ไม่ใช่ บุญเดือนหกก็ไม่ใช่) ท่านพูดเน้นและย้ำอยู่อย่างนั้น จนทำให้พวกขบวนแห่พวกตีฆ้อง ตีกลอง แปรกลใจและตกใจกลัวเสียงของท่านมาก และพากันหลบหน้าหลบตาหายลับไปกับฝูงชน ส่วนพวกที่กำลังหามพระราชาคณะรูปนั้นก็กลัวท่านเหมือนกัน แต่จะทำอย่างไรได้ จึงต้องจำใจหามท่านเข้าไปจนถึงระเบียงศาลา โดยหามเอาขอบของแคร่ เข้าไปชิดกับขอบระเบียงศาลา แล้วท่านเจ้าคุณฯ ก็ลุกขึ้นยืนก้าวเท้าเหยียบขอบระเบียงศาลาเดินเข้าไปภายใน ยืนลดผ้าห่มจีวรเฉวียงบ่าให้เรียบร้อยสักครู่หนึ่งจึงเดินเข้าไปยังอาสน์สงฆ์ แล้วกราบนมัสการพระประธานเสร็จแล้วจึงนั่งบนอาสนะที่จัดไว้

ฝ่ายญาติโยมที่แห่หามท่านมาเห็นว่าหมดธุระแล้วจึงเก็บสัมภาระแคร่หามและเครื่องของต่าง ๆ ไปไว้ที่เดิม ในขณะที่ผู้คนกำลังวุ่นวายกันอยู่นั้น ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านก็ยังพูดซ้ำแล้วซ้ำเล่าคล้าย ๆ จะให้รู้ว่างานขบวนหามขบวนแห่พระในครั้งนี้มีความผิด ท่านจึงพูดเสียงดังผิดปกติ จากนั้นท่านก็ไม่ได้พูดอะไรอีก ท่านได้เข้าไปต้อนรับพูดจาปราศรัยกับท่านเจ้าคุณฯ ถึงตอนกลางคืนวันนั้นท่านก็ได้ประชุมพระเณร เข้าใจว่าคงจะได้ฟังเทศน์กัณฑ์หนักเหมือนกัน ญาติโยมหนองผือบางคนสมัยนั้นมักไปแอบฟังเทศน์ท่านที่ได้ถือนศาลา ขณะที่ท่านพระอาจารย์มั่นกำลังเทศน์อบรมพระเณรในตอนกลางคืนอยู่เสมอ ๆ ประมาณ ๔-๕ คน

คืนนี้ก็เป็นนักแอบฟังเหมือนเช่นเคย แต่คราวนี้ไปกันหลายคน เพราะมีเหตุให้สนใจหลายอย่าง มีท่านเจ้าคณะรูปนั้นมาแบบมีเกียรตินี้หนึ่ง และเพื่อมาฟังเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตอนกลางวัน นั้นหนึ่ง มาถึงแล้วก็เข้าไปแอบอยู่ที่ใต้ถุนศาลานั้นเอง ขณะนั้นท่านพระอาจารย์มั่นกำลังเทศน์อบรม พระเณรอยู่ ตอนแรกท่านพระอาจารย์มั่นท่านคงจะยังไม่รู้ว่ามีโยมมาแอบฟัง บังเอิญมีโยมคนหนึ่ง วางกระป๋องยาสูบไว้ในที่มีด ฟังเพลิน มือคว้าไปสะดุดกระป๋องยาสูบเข้า ทำให้เกิดเสียงดังขึ้น ท่าน ได้ยินจึงพูดขึ้นว่า “พอออกก็มานะ” (หมายความว่า โยมก็มาฟังด้วย)

การแอบฟังของญาติโยมในคืนนั้นก็ทำให้รู้เรื่องราวหลายอย่าง ส่วนมากเป็นเรื่องการประพฤติ ปฏิบัติพระวินัยของพระภิกษุสามเณร ตลอดทั้งกิริยามารยาทอย่างอื่นที่ยังไม่เหมาะสมกับสมณสาธูป และอีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับการรวมคณะสงฆ์ทั้งสองให้เป็นคณะเดียว อาจเนื่องมาจากท่านเจ้าคณะ รองภาคฯ รูปนั้นมาปรึกษาขอความเห็นจากท่านพระอาจารย์มั่นก็เป็นได้ และท่านก็ได้เทศน์อบรม พระเณรในคืนนั้นเป็นพิเศษจนดึก ล้วนแต่เป็นเรื่องราวที่เข้มข้นทั้งนั้น เทศน์ถึงความผิดของพระเณร แล้วก็โยงมาถึงความผิดของญาติโยม เพราะไม่มีใครสอนเขาให้เข้าใจ พวกเขาก็เลยไม่รู้ว่าจะทำอะไรผิด อะไรถูก ที่ผิดก็เลยพากันผิดมาเรื่อย ๆ จนบางเรื่องก็แก้ไขไม่ได้ ติดเป็นประเพณีนิยมสืบต่อกันมา ก็มี แต่เหตุการณ์ครั้งนี้ไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ท่านได้เริ่มจุดที่จะสอนญาติโยมชาวหนองผือต่อไป

ตอนเช้าท่านพระอาจารย์มั่นพร้อมทั้งพระเณรทุกรูปเข้าไปบิณฑบาตภายในหมู่บ้านหนองผือ ตามปกติชาวบ้านจะรอใส่บาตรกันเป็นกลุ่ม ๆ ละ ๓๐-๔๐ คน มีทั้งหมด ๔ กลุ่ม พอพระเณรมาถึง ละแวกบ้าน จะมีโยมประจำคนหนึ่งซึ่งมีบ้านอยู่ต้นทางก็จะตีเกราะเคาะไม้เป็นสัญญาณเตือนก่อน จากนั้นพระเณรก็เดินเป็นแถวตามลำดับพรราชาเข้าไปยังหมู่บ้าน ฝ่ายญาติโยมที่จะใส่บาตรจะยืน เรียงแถวยาวไปตามถนนเป็นกลุ่ม ๆ ไป

วันนี้ก็เช่นกัน พระเจ้าพระสงฆ์ก็ไปรับบิณฑบาตเหมือนเช่นเคย มีท่านพระอาจารย์มั่นเป็นองค์ นำหน้า พอไปถึงกลุ่มแรกท่านพระอาจารย์มั่นก็พูดขึ้นเสียงดังชัดเจนแต่เป็นประโยคใหม่แปลกกว่า คำพูดเมื่อวานนี้ เป็นสำเนียงภาษาอีสานว่า

“สาละแวก ปลาแดกใส่ตุ้ม ปลาเก่ากะบ่ได้ ปลาใหม่กะบ่ได้ เอาบุญหยั่งฮี.. พอออกแม่ออก มื่อวานนี้ สาละแวก ปลาแดกใส่ตุ้ม...”

ท่านพูดอย่างนั้นไปเรื่อย ๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่า พูดกับญาติโยมทุกกลุ่มที่รอใส่บาตรจนตลอดสาย ตอนแรกญาติโยมชาวบ้านก็แปลกใจและงง ไม่เข้าใจความหมายในคำพูดของท่าน แต่ท่าน ก็พูดของท่านอย่างนั้นไปเรื่อย ๆ ภายหลังมาพวกชาวบ้านจึงเข้าใจความหมายและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ท่านพูดนั้นจากพระเณรภายในวัดซึ่งได้เล่าหรืออธิบาย ให้ญาติโยมที่ไปจำหนัที่วัดในตอนเช้าฟัง เมื่อพวกโยมเหล่านั้นกลับมาบ้านก็ได้บอกเล่า เรื่องเหล่านั้นให้แก่ชาวบ้านคนอื่น ๆ ทราบอีกที และเล่าต่อ ๆ มาจนถึงทุกวันนี้

เรื่องนั้นมีความหมายว่า การที่ญาติโยมตั้งขบวนหามขบวนแห่พระอย่างนั้นเป็นการอัน ไม่สมควร ไม่ถูกต้อง ไม่เคารพสถานที่และครูบาอาจารย์ เป็นความผิดแผกแหวกแนวประเพณีของ

นักปฏิบัติ ผิดทั้งฝ่ายโยม ทั้งฝ่ายพระ พระผู้ถูกห้ามไม่ป่วยไม่ชราอาพาธก็ผิดพระวินัย พระก็เป็นโทษ เป็นอาบัติเป็นบาปเป็นกรรม ฝ่ายญาติโยมเป็นผู้ส่งเสริมความผิดทำให้พระผิดพระวินัย ญาติโยม ก็พลอยได้รับโทษไปด้วยเช่นกัน ฉะนั้น การที่ญาติโยมคิดว่าเป็นการทำเอาบุญเอากุศลในครั้งนี้นั้น ก็เลยไม่ได้อะไร บุญเก่าก็หดหาย บุญใหม่ก็ไม่ได้ เป็นการกระทำอันเปล่าประโยชน์

ภายหลังชาวบ้านจึงพากันจำใส่ใจตลอดมาและไม่กล้าทำประเพณีอย่างนี้อีกเลย จึงได้พากัน เล่าสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ถือว่าเป็นอุบายการสั่งสอนของท่านพระอาจารย์มั่นที่ชาลุตถียังจน ชาวบ้านหนองผือได้รู้ว่าอะไรผิดอะไรถูกบ้างมาจนทุกวันนี้

อันเกี่ยวกับเรื่องของความตายและคนกลัวตายว่า เป็นเพราะไม่มีที่พึ่งทางจิตใจ หรือไม่รู้ที่พึ่ง อันเกษมอันอุดม จึงกลัวการตายแต่ไม่กลัวการเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงคว้านั้นคว้านี้เป็นที่พึ่ง บางคน กลัวตายแล้วไปไขว่คว้าเอาสิ่งอื่นมาเป็นที่พึ่ง ที่ไครพนับถือด้วยความมกมาย มีการอ้อนวอน วิงวอนขอ โดยวิธีบนบานศาลกล่าวจากเถื่อนถ้ำ...

ที่พึ่งอันอุดมมั่นคงนั้นคือให้ภวานาน้อมรำลึกเอาพระคุณอันวิเศษของพระพุทธเจ้าพร้อม พระธรรมและพระอริยสงฆ์มาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ จึงจะเป็นการถูกต้องสมกับที่พวกเรา เป็นผู้รับนับถือเอาพระรัตนตรัยมาเป็นที่พึ่งประจำกายใจของตน และอีกอย่างให้ประพฤติปฏิบัติ ตามหลักของอุบาสก อุบาสิกา มีการให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนา

๒. ท่านพระอาจารย์มั่น รับนิมนต์สวดมนต์ในบ้าน

ครั้งนั้นชาวบ้านหนองผือเกิดเหตุการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อน นั่นก็คือเกิดโรคระบาดชนิดหนึ่ง อย่างรุนแรง มีคนตายเกือบทุกวันครั้งละ ๑-๒ คน แต่ละวันต้องเอาคนตายไปฝังไปเผาอยู่เสมอ จนทำให้ผู้คนประชาชนแตกตื่นกลัวกันมาก ไม่รู้ว่าจะทำประการใด บางคนก็คิดอยากอพยพหรือ บ้านเรือนหนีไปอยู่ถิ่นอื่น แต่ก็ยังลังเลใจอยู่ ไม่กล้าตัดสินใจ เพราะบ้านหนองผือนี้ยังเป็นหมู่บ้านที่ อุดมสมบูรณ์อยู่มาก และเป็นหมู่บ้านที่ตั้งมานานนานพอสมควร ถ้าจะปล่อยให้ว่างเปล่าอยู่ก็รู้สึก ว่าเหว่มาก หมดที่พึ่งที่อาศัย ในตอนนี้ชาวบ้านหนองผือหดหู่ใจกันมาก ทั้งกลัวโรคระบาดชนิดนี้จะมาถึง ตัวในวันใดคืนใดก็ไม่อาจรู้ได้ การรักษาหยูกยาในสมัยนั้นมีแต่รากไม้สมุนไพรต่าง ๆ เท่านั้น กินได้ ไม่ค่อยจะหาย นอกจากนั้นบางคนก็วกไปหาหมอผีทำพิธีไสยศาสตร์เสกเป่าต่าง ๆ ก็มี คือทำทุกวิถีทาง เพื่อจะให้หายเพราะความกลัวตาย

เมื่อเป็นอย่างนี้ชาวบ้านก็มีความทุกข์ความลำบากใจ บางคนก็หมดอาลัยตายอยากในชีวิต ตกตอนกลางคืนมาก็พากันเข้าห้องนอนกันเงียบ ไม่มีใครกล้าจะออกมาเพ่นพ่านตามถนนหนทาง กันเลย ในที่สุดพวกคนวัดคนวาคนเฒ่าคนแก่ผู้รู้หลักนักปราชญ์ พิธีในทางพุทธศาสนาจึงพากัน ตกกลางว่า ต้องทำพิธีบูชาพระกลางหมู่บ้านปัดรังควาน ตามประเพณีโบราณนิยมของภาคอีสานสมัยนั้น แต่ก็มีปัญหาเล็กน้อย เนื่องด้วยชาวบ้านหนองผือมีความเคารพและเกรงกลัวท่านพระอาจารย์มั่น

มาก งานการอะไรที่คิดว่าไม่สมเหตุสมผลก็ไม่อยากจะให้ถึงท่าน แต่ถ้าไม่ถึงท่านก็ไม่ได้อีก เพราะว่างานพิธีบุญในครั้งนี้อาจจำเป็นต้องนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธมนต์ที่ปะรำพิธีกลางบ้านด้วย สำหรับพวกโยมเจ้าพิธีทั้งหลายต่างก็พะวัภพะวนใจอยู่ว่าจะตัดสินใจกันอย่างไร สุดท้ายจึงตกลงให้โยมผู้ชายคนใดคนหนึ่งเข้าไปปรึกษาหารือกับท่านพระอาจารย์มั่นที่วัดป่าฯ ดูก่อน ในตอนนี้โยมบางท่านกลัวท่านพระอาจารย์มาก ไม่กล้า ขอตัวไม่เป็นผู้เข้าไปปรึกษาหารือกับท่าน

ในที่สุดจึงได้มอบหมายหน้าที่ให้โยมผู้ชายคนหนึ่งซึ่งมีความกล้าหน่อย ซึ่งเขาเคยบวชพระมานานพอสมควร แต่ลาสิกขามาเมื่อครั้นแล้ว เป็นผู้เข้าไปปรึกษาเรื่องนี้กับท่านพระอาจารย์มั่น เขาชื่ออาจารย์ปู่ นามสกุล ศูนย์จันทร์^๑ (ขณะนี้บวชเป็นพระ พักอยู่สำนักสงฆ์ตานกอย) ท่านเล่าว่า “ตอนแรกก็กลัวท่านเหมือนกันแต่ดูแล้วคนอื่นเขาไม่กล้าเลยตัดสินใจรับว่า ตายเป็นตายแต่ยังอุ่นใจอยู่อย่างหนึ่งว่า ท่านเป็นพระระดับนี้ ผิดถูกอย่างไรท่านคงจะบอกสอนเรา อาจเป็นว่าเราคิดมากไปเองก็ได้” โยมอาจารย์ปู่ ท่านจึงตกลงไปที่วัดป่าฯ เพื่อเข้าไปหาท่านพระอาจารย์มั่น

เมื่อไปถึงวัด ขณะนั้นท่านพระอาจารย์มั่นกำลังนั่งอยู่ที่อาสนะหน้าห้องกุฏิท่าน หลวงพ่อปู่เล่าว่า ก่อนที่จะก้าวเดินขึ้นบันไดกุฏิท่านนั้น รู้สึกว่าใจมันตีบตันไปหมด จึงอดใจก้าวเท้าจนกระทั่งเท้าเหยียบขั้นบันไดขั้นแรกและขั้นที่สอง พร้อมกับศีรษะตัวเองไหลขึ้นไปพอมองเห็นท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจึงหันหน้าคว่ำมาพร้อมกับกล่าวขึ้นก่อนว่า “ไปหยั่งพ้อออกจารย์ปู่” ตอนนี้อย่างไรโยมอาจารย์ปู่โล่งอกโล่งใจ จิตใจที่ตีบตันก็หายไป มีความปลอดโปร่งขึ้นมาแทนที่ จึงเดินขึ้นบันไดแล้วคลานเข้าไปกราบท่าน เสร็จแล้วเล่าเรื่องราวความเป็นมาต่าง ๆ ให้ท่านทราบ

ท่านพระอาจารย์มั่นฟังเสร็จได้หลับตาลงนิดหนึ่ง เมื่อลืมตาขึ้นมาท่านพูดว่า “มันสิเป็นหยั่งเมืองเวสาลี เกิดโรคระบาดฮ้อนฮอนคนตายกองกันปานอึ้ง พระพุทธเจ้าให้ไปสวดพระพุทธมนต์คาถาบทยเดียว ความฮ้อนฮอนหมูนั่นจึงหายไปหมดสิ้น...เอาทอนี่ละน้อ” ท่านพูดเสร็จแล้วก็ไม่ได้พูดอะไรต่อไปอีก เนื้อความนั้นหมายความว่า “จะเป็นอะไรไป เมืองเวสาลีคราวนั้น เกิดโรคระบาดร้อนรอนธกาล มีผู้คนนอนตายกันเหมือนกับอึ้ง กีบเขียด พระพุทธเจ้าให้ไปเจริญพระพุทธมนต์ เรื่องราวความเดือดร้อนต่าง ๆ เหล่านั้นก็หายไปจนหมดสิ้น” หลวงพ่อปู่เล่าว่า เมื่อได้ฟังท่านพระอาจารย์มั่นพูดอย่างนั้นแล้ว รู้สึกมีความดีใจมาก เกิดมีกำลังใจขึ้นมาเป็นอย่างยิ่ง จึงขอโอกาสกราบลาท่านพระอาจารย์มั่นลงจากกุฏิท่านไป แล้วรีบกลับบ้านไปป่าวร้องให้ชาวบ้านทราบว่า ท่านพระอาจารย์มั่นอนุญาตแล้ว ให้พวกเราพากันจัดการเตรียมสร้างปะรำพิธีให้เรียบร้อย

ชาวบ้านต่างคนก็ต่างดีใจมาก พากันจัดแจงปลูกปะรำพิธีกลางบ้านเสร็จในวันนั้น นอกจากนั้นยังจัดหาอาสนะ ผ้าขาวกั้นแดด กระจอน กาน้ำ ตลอดจนเครื่องประกอบต่าง ๆ ในพิธีให้ครบถ้วนหมดทุกอย่าง เมื่อพร้อมแล้วได้วันได้เวลาจึงไปอาราธนานิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์

^๑ ชาวหนองผือ ผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัยหลวงปู่มั่นมาจำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ

งานนี้เห็นว่าทำกันสองวัน วันแรกท่านพระอาจารย์มันไม่ได้ขึ้นมาสวดด้วย ท่านจัดให้พระสงฆ์ภายในวัดขึ้นมาสวดก่อน ต่อเมื่อวันสุดท้ายท่านจึงขึ้นมา ตอนนี่หลวงพ่อบู่เล่าว่า ท่านเดินขึ้นมาสวดมนต์ในงานด้วยเท้าเปล่า ไม่สวมรองเท้า รวมทั้งพระติดตามอีก ๓-๔ รูปก็เหมือนกัน ฝ่ายทางปะรำพิธีพวกญาติโยมก็เตรียมน้ำสำหรับล้างเท้าไว้รอท่าอยู่ก่อนแล้ว ท่านเดินทางมาถึงหน้าปะรำพิธี มีโยมคนหนึ่งเตรียมล้างเท้า อีกคนหนึ่งเป็นคนคอยเช็ด ทำไปจนเสร็จหมดทุกรูป เมื่อท่านขึ้นไปนั่งบนอาสนะที่จัดไว้ทุกรูปแล้ว โยมก็เข้าไปประเคนน้ำ หมากพลูบุหรี สักครู่ท่านเริ่มทำพิธีสวดพระพุทธรูป เพราะญาติโยมเขามานั่งรอท่าก่อนพระสงฆ์จะมาถึงแล้ว

หลวงพ่อบู่เล่าว่า พิธีในวันนั้นท่านพระอาจารย์มันท่านนำพระสวดพระพุทธรูปเพียงสองหรือสามสูตรเท่านั้น ที่จำได้มีรัตนสูตรและกรณียเมตตสูตร ไม่นานก็จบลง หลังจากนั้นท่านพระอาจารย์มันได้เทศน์อบรมฉลองพวกญาติโยมที่มาร่วมในงานนั้น “อันเกี่ยวกับเรื่องของความตายและคนกลัวตายว่าเป็นเพราะไม่มีที่พึ่งทางจิตใจ หรือไม่รู้ที่พึ่งอันเกษมอันอุดม จึงกลัวการตายแต่ไม่กลัวการเกิด เมื่อเป็นเช่นนี้จึงคว้านั้นคว้านี้เป็นที่พึ่ง บางคนกลัวตายแล้วไปไขว่คว้าเอาสิ่งอื่นมาเป็นที่พึ่งที่เคารพนับถือด้วยความมกมาย มีการอ่อนวอน วิงวอนขอ โดยวิธีบนบานศาลกล่าวจากเถื่อนถ้ำและภูผา ต้นไม้ใหญ่ ศาลพระภูมิ เจ้าที่เจ้าทางต่าง ๆ ที่ตนเองเข้าใจว่าเป็นที่สถิตอยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย อันอาจลดบันดาลให้ชีวิตตนรอดพ้นจากอันตรายความตายและความทุกข์ได้ จึงหลงพากันเช่นสรวงด้วยเครื่องสังเวทต่าง ๆ ตามที่ตนเองเข้าใจว่า เจ้าของสถานที่เหล่านั้นจะพอใจหรือชอบใจ นอกจากนั้นยังมีการทรงเจ้าเข้าผี สะเดาะเคราะห์ สะเดาะนาม สืบชะตาราศี ตัดกรรมตัดเวรโดยวิธีต่าง ๆ เหล่านี้”

ท่านพระอาจารย์มันเทศน์ต่อไปอีกว่า “ที่พึ่งอันอุดมมันคงนั้น คือให้ภาวานาน้อมรำลึกนึกเอาพระคุณอันวิเศษของพระพุทธเจ้า พร้อมพระธรรมและพระอริยสงฆ์มาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ จึงจะเป็นการถูกต้องสมกับที่พวกเราเป็นผู้รับนับถือเอาพระรัตนตรัยมาเป็นที่พึ่งประจำกายใจของตน และอีกอย่างให้ประพฤติปฏิบัติตามหลักของอุบาสก อุบาสิกา มีการให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวานา” สุดท้ายท่านได้ย่ำลงไปว่า “ต่อไปนี่ให้ญาติโยมทุกคนทั้งหญิงทั้งชายเฒ่าแก่เด็กเล็กเด็กน้อยก็ตาม พวกกันสวดมนต์ทำวัตรทั้งเช้าทั้งเย็นก่อนนอนตื่นนอนทุกวัน ให้ผู้ใหญ่ในครอบครัวพ่อแม่เป็นผู้พาทำ ทำที่บ้านใครบ้านมัน ทุกครัวเรือน ถ้าทำได้อย่างนี้ก็เป็นบุญเป็นกุศลแก่พวกเรา ความเดือดร้อนต่าง ๆ เหล่านั้นมันก็จะหายไปเอง” ท่านให้โอวาทอบรมชาวหนองผือในครั้งนั้นเป็นเวลานานพอสมควร จึงได้จบการให้โอวาทลง จากนั้นท่านพูดคุยกับญาติโยมนิด ๆ หน่อย ๆ แล้วสักครู่ท่านจึงกลับวัด

งานบุญในครั้งนี้ทำกัน ๒ วัน ที่น่าสังเกตคือพระสงฆ์ที่ไปสวดพระพุทธรูปที่บ้านนั้นไม่ได้ไปฉันข้าวที่บ้านในตอนเช้า การถวายภัตตาหารเช้าแต่พระสงฆ์นั้นให้เอาไปรวมถวายที่วัดทั้งหมด จึงเป็นการสิ้นสุดลงของงานบุญในครั้งนี้ ขอแทรกเรื่องนี้สักเล็กน้อย เหตุที่ชาวหนองผือไม่นิยมนิมนต์พระไปฉันข้าวในงานบุญบ้านนั้น เพราะมีอยู่ครั้งหนึ่ง มีงานบุญที่บ้านโยมคนหนึ่ง บ้านที่จัด

งานบุญนั้นเป็นบ้านที่ไม่ใหญ่โตมากนัก ปลูกสร้างแบบชนบทบ้านนอกโบราณ รู้สึกว่าจะคับแคบ สักหน่อย ที่สำหรับพระนั่งก็คับแคบมาก แต่เจ้าภาพเรือนนี้คงไม่เคยจัดงานอย่างนี้ หรือเพื่อจะมีหน้า มีตาอย่างใดก็ไม่อาจทราบได้ นิมนต์พระขึ้นไปตั้งมากมาย เมื่อพระขึ้นไปบนบ้านแล้วจึงทำให้ท่าน ยึดเหยียดกันอยู่ ทำความลำบากใจให้แก่พระมาก กว้างงานจะเสร็จจึงทำเอาพระหน้าตาเสียความรู้สึก ไปหมด

เรื่องนี้ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจึงสอนชาวหนองผือว่า “จะนิมนต์พระมาสวดมาฉันในบ้าน ก็ต้องดูสถานที่ก่อน ถ้าที่คับแคบให้นิมนต์พระมาแต่น้อย ถ้ากว้างขวางก็ให้ดูความเหมาะสม หาก นิมนต์มาแล้วทำให้พระลำบาก ยิ่งพระแก่ ๆ แล้วยิ่งลำบากมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ญาติโยมก็จะไม่ได้บุญ จะเป็นบาปเสียเปล่า ๆ และอีกอย่างหนึ่งการเอาพระขึ้นมาฉันข้าวในงานบุญบ้านก็เหมือนกันยิ่ง ลำบากมาก ไม่รู้ว่าอะไรวุ่นวายกันไปหมด พอฉันเสร็จแล้วพระบางรูปก็อาจปวดท้องปวดไส้ขึ้นมา แล้วจะวิ่งไปที่ไหน ยิ่งพระเฒ่า พระแก่ ๆ แล้วยิ่งทรมาณมาก ปวดขึ้นมาตั้งแต่จะออก จะวิ่งไปอย่างไร ถึงแม้มีที่วิ่งไปที่คงดูไม่งามสำหรับสมณเพศ ฉะนั้น จึงให้ญาติโยมพิจารณาดู” ตั้งแต่นั้นมาชาวบ้าน หนองผือไม่เคยนิมนต์พระไปฉันข้าวในงานบุญบ้าน แต่สำหรับการนิมนต์พระไปเจริญพระพุทธมนต์ พร้อมแสดงธรรมเทศนาหลังสวดมนต์เสร็จในงานบุญบ้านต่าง ๆ นั้นยังทำกันอยู่ตามปกติ จึงเป็น ระเบียบประเพณีปฏิบัติสืบกันมาจนถึงทุกวันนี้

คือคล้ายท่านจะเอาศพของพระอาจารย์เนียม เป็นเครื่องสอนคนรุ่นหลัง หรือทอดสะพานให้ คนรุ่นหลัง ๆ ทั้งพระเณร พร้อมทั้งญาติโยมชาวบ้านหนองผือเอาเป็นคติตัวอย่าง

โยมตอบท่านว่า “ดินข้าน้อย” ท่านจึงสรุปลงพร้อมกับชี้นิ้วทำท่าทางให้ดูว่า “นั่นก็ดิน นี่ก็ดิน ขุดลงนี้แล้วจึงกวาด...ลงนี้ มันลึบตึกกว่าหรือ”

๓. เรื่องศพที่ท่านพระอาจารย์มั่นพาทำ

ครั้งหนึ่งมีเหตุเด็กผู้ชายป่วยไข้ตายลง ชื่อเด็กชาย นงค์ นามสกุล จันทะวงษา อายุประมาณ ๖ ขวบ เป็นไข้ตายอยู่ที่กระท่อมเถียงนา เพราะเป็นหน้ากำลังดำนากัน ตามปกติพ่อแม่ในชนบท บ้านนอกทางภาคอีสานสมัยนั้น เมื่อถึงหน้าฤดูทำนาก็ต้องหอบลูกจูงหลานไปนาด้วย แม้อูกลหลาน จะป่วยไข้ แต่พ่อแม่ไปได้ก็ต้องเอาไป เพื่อจะได้เฝ้าพยาบาลรักษากันไป พร้อมกับทำนาไปด้วยเพื่อจะ แรงงานนาให้เสร็จทันกับฤดูกาล แต่วันนั้นบังเอิญเด็กมีไข้ขึ้นสูง เฝ้ายาไม่ทัน ในที่สุดก็ตาย ทำให้ พ่อแม่พี่น้องมีความเศร้าโศกเสียใจมาก

เมื่อตายแล้วพ่อแม่ญาติพี่น้องต้องการจะให้นำศพเด็กเข้าไปทำบุญที่บ้าน แต่มาขัดข้องเรื่อง ของความคิดเห็นตามประเพณีโบราณว่า คนที่ตายในทุ่งในป่าห้ามไม่ให้เอาผ่านเข้าบ้าน โบราณ ท่านถือ และอีกอย่างคนตายโหงหรือตายอย่างกระทันหัน เช่น ตายจากอุบัติเหตุ ผูกคอตาย ฆ่ากันตาย ยิ่งกันตาย เหล่านี้เป็นต้น โบราณท่านห้ามไม่ให้หามผ่านเข้าบ้านและห้ามเผา ให้ฝังครบ

สามปีแล้วจึงขุดเอากระดูกขึ้นมาเผาได้ เลยทำให้ชาวบ้านหนองผือสมัยนั้นถกเถียงกันไปถกเถียงกันมา ในที่สุดญาติโยมจึงนำปัญหานี้ไปปรึกษาสอบถามกับท่านพระอาจารย์มั่น

ท่านได้แก้ความสงสัยนี้ให้แก่ญาติโยมบ้านหนองผือด้วยเหตุผลง่าย ๆ ว่า “พวกหมาป่า อีแก๊ง กวาง ที่ยิงตายในกลางป่า ยังเอามาเข้าบ้านเรือนได้ นี่มันคนตายแท้ ๆ ทำไมจะเอาเข้าบ้านเข้าเรือนไม่ได้” ดังนั้นญาติโยมชาวบ้านจึงนิ่งเงียบไป ทำให้หูดาสว่างขึ้นมา สุดท้ายก็นำเอาศพเด็กชายคนนั้นเข้าไปทำบุญที่บ้านและเผาเหมือนกันกับศพของคนตายตามปกติธรรมดาทุกอย่าง ภายหลังต่อมาชาวบ้านหนองผือจึงไม่ค่อยถือในเรื่องนี้เป็นสำคัญ คนตายทุกประเภทจึงทำเหมือนกันหมด

สมัยที่ท่านพระอาจารย์มั่นพำนักอยู่สำนักวัดป่าบ้านหนองผือ ช่วงระยะ ๕ พรรชานั้น มีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้น คือ มีพระที่จำพรรษาอยู่ด้วยท่านมรณภาพลง ๒ รูป คือ พระอาจารย์สอ กับ พระอาจารย์เนียม แต่มรณภาพลงคนละเดือน โดยเฉพาะพระอาจารย์เนียม คือนวันนั้นท่านมรณภาพลงด้วยอาการสงบ ท่านพระอาจารย์มั่นก็ทราบเรื่องทุกอย่าง พอตอนเช้าท่านพระอาจารย์มั่นก็พาพระเณรไปบิณฑบาตภายในหมู่บ้านตามปกติ ในขณะที่ท่านกำลังบิณฑบาตอยู่นั้น ท่านพูดขึ้นเป็นสำเนียงอีสานว่า “ท่านเนียมฮู้แล้วน้อ พ่อออกแม่ออก ท่านเนียมฮู้แล้วน้อ” ท่านพูดอย่างนั้นไปเรื่อย ๆ กับกลุ่มญาติโยมที่รอใส่บาตรทุกกลุ่มจนสุดสายบิณฑบาต คำพูดของท่านนั้นหมายความว่า พระอาจารย์เนียมอยู่กับที่แล้ว ไม่กระดุกกระดิกแล้ว หรือตายแล้ว ญาติโยมตอนนั้นบางคนก็เข้าใจ บางคนก็ไม่เข้าใจความหมาย ภายหลังจึงเข้าใจชัดว่า พระอาจารย์เนียมมรณภาพแล้วเมื่อคืนวานนี้ เมื่อญาติโยมทั้งหลายได้ทราบอย่างนั้นแล้วจึงบอกต่อ ๆ กันไป แล้วพากันเตรียมตัวไปที่วัดในเช้าวันนั้น

สำหรับท่านพระอาจารย์มั่นพร้อมทั้งพระเณรบิณฑบาตเสร็จแล้วกลับถึงวัด ล้างเท้าขึ้นบนศาลาหอฉัน วางบาตรบนเชิงบาตร ลดผ้าห่ม คลี่ผ้าสังฆาฏิที่ซ้อนไปออก ห่มเฉพาะจีวรเฉวียงบ่า เรียบร้อยแล้วพับเก็บผ้าสังฆาฏิ จึงเข้าประจำที่ฉัน เตรียมจัดแจกอาหารลงบาตร เพราะมีโยมตามส่งอาหารที่วัดด้วย เสร็จแล้วอนุโมทนาเยภาสัพพีตามปกติ จึงพร้อมกันลงมือฉัน

ฝ่ายพวกชาวบ้านญาติโยมภายในหมู่บ้านที่จะมาวัดในเช้าวันนั้นก็กำลังบอกกล่าวป่าวร้องให้ผู้คนประชาชนไปที่วัด เพื่อจะได้จัดเตรียมเอาเครื่องใช้ไม้สอยและอุปกรณ์จำเป็นในการที่จะทำงานฉาปนกิจศพตามประเพณี ทั้งคนเฒ่าคนแก่ หนุ่ม ๆ แข็งแรง ก็ให้ไปด้วย ผู้มีมีดพร้า ขวาน จอบ เสียม ก็ให้เอาไปด้วยเช่นกัน เพื่อจะได้ไปปราบพื้นที่ที่จะทำเป็นที่เผาศพชั่วคราว สำหรับพวกที่มีพร้ามีขวานให้ไปตัดไม้ที่มีขนาดใหญ่หน่อย ยาวประมาณ ๒ วากว่า ๆ มาทำเป็นไม้ข่มแห้งหรือไม้ข่มหีบศพที่อยู่บนกองฟอนไม่ให้ตกลงมาจากกองฟอนขณะไฟกำลังลุกไหม้อยู่ ส่วนคนเฒ่าคนแก่ รู้หลักในการที่จะทำเกี่ยวกับศพ ก็เตรียมฝ่ายพื้นบ้านพร้อมด้ายสายสิญจน์ เพื่อนำไปมัดตราสังข์ ภูไท^๒ เรียกว่า มัดสามย่าน (คือห่อศพด้วยเสื่อแล้วมัดเป็นสามเปลาะ โดยมัดตรงคอ ตรงกลางและ

^๒ คือชนกลุ่มหนึ่งของจังหวัดสกลนคร ที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง มีนิสัยรักสงบ อยู่กันเป็นกลุ่มตามเชิงเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผิวนิวเหลือง มีภาษาพูดเฉพาะ เช่น ชาวบ้านหนองผือ เป็นต้น

ตรงข้อเท้า) นอกจากนั้นก็มีรูปเทียนดอกไม้ ตะบองชี้ได้ น้ำมันก๊าด พร้อมทั้งหม้อดินสำหรับใส่กระดูก หลังจากเผาเสร็จ เป็นต้น

ส่วนท่านพระอาจารย์มั่นนั้น เมื่อจ้งหันเสร็จและทำสรีริกส่วนตัวเรียบร้อยแล้ว ได้ลุกจากอาสนะที่นั่งเดินลงจากศาลาหอนั้นไปที่กุฏิศพท่านพระอาจารย์เนียม พระเถรทั้งหลายก็ติดตามท่านไปด้วย ไปถึงท่านก็สั่งการต่าง ๆ ตามที่ท่านคิดไว้แล้ว คือคล้าย ๆ กับว่าท่านจะเอาศพของพระอาจารย์เนียมเป็นเครื่องสอนคนรุ่นหลังหรือทอดสะพานให้คนรุ่นหลัง ๆ ทั้งพระเถรพร้อมทั้งญาติโยมชาวบ้านหนองผือเอาเป็นคติตัวอย่าง ท่านจึงไปยืนจ้งก้ำทางด้านบนศีรษะของศพแล้ว ก้มลงใช้มือทั้งสองจับมุมเสื้อทั้งสองข้างของศพ ทำท่าทางจะยกศพขึ้นอย่างขึงขังจริงจ้ง พระเถรทั้งหลายเห็นกิริยาอาการของท่านอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าใจความหมายว่า ท่านต้องการจะให้ยกศพหามไปที่กองฟอนเดียนั้นโดยไม่ต้องตกแต่งศพหรือทำโลงใส่เลย

ดังนั้น พระเถรทั้งหลายจึงพากันกรูเข้าไปช่วยยกศพนั้นจากมือท่าน หามไปที่กองฟอนซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของวัด เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นเห็นว่าพระเถรทั้งหลายเข้าช่วยหามากแล้ว ท่านจึงปล่อยให้พระจัดการหามกันเอง ท่านเพียงแต่คอยสั่งการตามหลังเท่านั้น แล้วท่านก็เดินตามหลังขบวนหามศพนั้นไป ในตอนนี้พวกญาติโยมชาวบ้านกำลังทยอยเข้ามาที่บริเวณวัด ขณะที่ท่านพระอาจารย์มั่นกำลังเดินไปอยู่นั้น ได้มีโยมผู้ชายคนหนึ่งเดินถือฝ้ายพันบ้านเข้ามาหาท่าน ท่านเห็นจึงหยุดเดินและถามขึ้นว่า “พ่อออก ฝ้ายนั้นลีเอามาเฮ็ดอียัง..?” (หมายความว่า โยมจะเอาฝ้ายนั้นมาทำอะไร) โยมนั้นก็ตอบท่านว่า “เอามามัดสามย่านแหล่วข้า่น้อย” (มัดตราสังข์) ท่านพูดขึ้นทันทีว่า “ผูกมัดมัน เฮ็ดอียัง มันลิดิ้นรนไปไส มันฮู้พอแวงแล้ว ให้เก็บฝ้ายนั้นไว้ใช้อย่างอื่นลียังมีประโยชน์กว่าเอามาเผาไฟทิมชะซือ” (หมายความว่า ผูกมัดทำไม ศพมันจะเดินไปไหนเพราะตายแล้ว ให้เก็บฝ้ายนั้นไว้ใช้อย่างอื่นยังมีประโยชน์กว่าเอามาเผาไฟทิ้งเสียเปล่า ๆ) โยมคนนั้นก็เลยหมัดทำพูดจาอะไรไม่ออก เก็บฝ้ายนั้นแล้วเดินตามหลังท่านพระอาจารย์มั่นเข้าไปยังที่ที่เผาศพท่านพระอาจารย์เนียม

เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นเดินไปถึงที่เผาศพแล้ว มีโยมหนุ่ม ๆ แข็งแรงกำลังแบกหามท่อนไม้ใหญ่พอประมาณยาว ๒ วากว่า ๆ (ทางนี้เรียกว่าไม้ข่มเห่ง มาที่กองฟอน ท่านพระอาจารย์มั่นเหลือบไปเห็นจึงพูดขึ้นทันทีว่า “แบกมาเฮ็ดอียังไม้นั้น...?” (หมายความว่า แบกมาทำไมไม้ท่อนนั้น) พวกโยมก็ตอบท่านว่า “มาข่มเห่งแหล่วข้า่น้อย” หมายความว่า เอาไม้นั้นมาข่มศพบนกองฟอนเพื่อไม่ให้ศพตกออกจากกองไฟ) ท่านจึงพูดขึ้นอีกว่า “ลีย่มเห่งมันเฮ็ดอียังอียัก ตายพอแวงแล้ว ย่ามันลิดิ้นหนีไปไส” (หมายความว่า จะไปข่มเห่งทำไมอีกเพราะตายแล้ว กลัวศพจะเดินหนีไปไหน) พวกโยมได้ฟังเช่นนั้นก็เลยวางท่อนไม้เหล่านั้นทิ้งไว้ที่พุ่มไม้ข้าง ๆ นั้นเอง แล้วมานั่งลงคอยสังเกตการณ์ต่อไป

ก่อนเผานั้นท่านพระอาจารย์มั่นสั่งให้พลิกศพตะแคงขวา แล้วตรวจตราดูบริวารในศพ โดยที่ไม่ได้ตกแต่งศพแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงมีจิวรของศพปกปิดอยู่เท่านั้น แล้วท่านก็เหลือบไปเห็นสายรัดประคตเอวของศพจ้งดึงออกมาโยนไปให้พระที่อยู่ใกล้ ๆ พร้อมกับพูดว่า “นี่ประคตใหม่

ใครไม่มีก็เอาไปใช้เสีย” แล้วท่านก็พาพระเถรสาวมาติดกาบังสกุลจนจบลง แล้วจึงให้ตาปะขาวจุดไฟใส่ตะบองแล้วยื่นให้ท่าน เมื่อท่านรับแล้วพิจารณาครู่หนึ่งจึงไปวางไฟลงใต้พื้นในกองฟอน ไม่นานไฟก็ติดลุกไหม้ขึ้นเรื่อย ๆ จนเป็นเปลวโพล่งสูงขึ้น สูงขึ้นเรื่อย ๆ อย่างรวดเร็ว ในที่สุดไฟเริ่มไหม้ทั้งพื้นทั้งศพ ทำให้ศพที่ถูกไฟไหม้อยู่มีน้ำมันหยดหยาดย้อยถูกเปลวไฟเป็นประกายวูบวาบพร้อมกับเสียงดัง พลั๊บ ๆ พลั๊บ ๆ ไปทั่วจนที่สุดคงเหลือแต่เก้าอี้กับกองกระดูกเท่านั้นเอง

ส่วนท่านพระอาจารย์มั่น เมื่อเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว จึงหันหน้าเดินออกมาข้างนอก ปล่อยให้ญาติโยมดูแลเอง ในขณะที่ท่านกำลังเดินออกมา ท่านเลี้ยวไปเห็นโยมผู้ชายคนหนึ่งถือหม้อดินใหม่ขนาดกลางกำลังเดินเข้ามาหาท่าน ท่านจึงถามโยมคนนั้นทันทีว่า “พ้อออกเอาหม้อนั้นมาเฮ็ดยัง” (หมายความว่า โยมเอาหม้อดินนั้นทำอะไร) โยมคนนั้นตอบท่านว่า “เอามาใส่กระดูกเหล่าน้อย” (หมายความว่า เอามาใส่กระดูกขอรับ) ท่านจึงชี้นิ้วลงบนพื้นดินพร้อมกับถามโยมคนนั้นว่า “อันนี้แม่น้อย” (หมายความว่า อันนี้คืออะไร) โยมตอบท่านว่า “ดินขอรับ” ท่านจึงชี้นิ้วไปที่หม้อดินที่โยมถืออยู่พร้อมกับถามอีกว่า “นั่นเต้...เขาเอาอียังเฮ็ด” (หมายความว่า นั่นเขาทำด้วยอะไร) โยมตอบท่านว่า “ดินขำน้อย” ท่านจึงสรุปลงพร้อมกับชี้นิ้วทำท่าทางให้ดูว่า “นั่นก็ดิน นีก็ดิน ขุดลงนี่แล้วจึงกวด..ลงนี่ มันลึบดีกว่าหรือ” (หมายความว่า หม้อใบนั้นก็ทำด้วยดินตรงพื้นนี้ก็ดิน ขุดเป็นหลุมแล้วให้กวาดกระดูกและเก้าอี้ต่าง ๆ ลงด้วยกันจะไม่ดีกว่าหรือ) ท่านจึงบอกให้โยมนั้นเอาหม้อไปเก็บไว้ใช้ โดยบอกว่า “ให้เอาหม้อใบนั้นไปใช้ต้มแกงอย่างอื่นยังจะมีประโยชน์กว่าที่จะเอามาใส่กระดูก” เมื่อโยมได้ฟังเช่นนั้นจึงนำหม้อดินไปเก็บไว้ใช้ประโยชน์อย่างอื่นต่อไป

“ใครทำบุญก็ไม่เหมือนเจ๊กโฮทำบุญ เจ๊กโฮทำบุญได้บุญมากที่สุด พรเขาก็ไม่ต้องรับ คำถวายก็ไม่ต้องว่า เขาได้บุญตั้งแต่เขาออกจากบ้านมา บุญเขาเต็มอยู่แล้ว ไม่ได้ตกหล่นสูญหายไปไหน บุญเป็นนามธรรมอยู่ที่ใจ อย่างนี้จึงเรียกว่า ทำบุญได้บุญแท้..”

๔. การทำบุญที่ท่านพระอาจารย์มั่นสรรเสริญ

การสั่งสอนญาติโยมชาวบ้านหนองผือของท่านพระอาจารย์มั่นในสมัยนั้น ส่วนมากท่านจะเน้นให้ญาติโยมสมาทานศีลห้าเป็นหลัก ส่วนศีลแปดหรือศีลอุโบสถ ท่านไม่ค่อยจะเน้นหนักเท่าไร ท่านกล่าวว่า ศีลห้าเหมาะสมที่สุดสำหรับฆราวาสญาติโยมผู้ครองเรือน ถ้างดเว้นตลอดไปไม่ได้ก็ขอให้งดเว้นให้ได้ในวันพระวันศีล สำหรับการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตนั้นท่านบอกว่า “สัตว์ที่มีบุญคุณนั้นห้ามเด็ดขาด” นอกนั้นท่านกล่าวว่า เป็นธรรมดาของฆราวาสผู้ครองเรือน แต่ถ้าวันพระวันศีลแล้วท่านให้งดเว้นสัตว์ทุกชนิด ท่านกล่าวว่า “จะงดเว้นไม่ได้ดอกหรือ เพียงวันสองวันเท่านั้น การกินในวันรักษาศีลจะกินอะไรก็จะได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นสัตว์ที่ฆ่าเอง แค่นี้ทำไม่ได้หรือ ไม่ตายดอก...”

สำหรับการขอศีลนั้น ท่านไม่นิยมให้ขอ และท่านก็ไม่เคยให้ศีล (ตอนอยู่หนองผือ) ท่านให้ใช้วิธีวิรังตวันเอาเลย ไม่ต้องไปขอจากพระซ้ำ ๆ ซาก ๆ ผู้ใดมีเจตนาจะรักษาศีล จะเป็นศีลห้าศีลแปดก็ตาม ให้ตั้งอกตั้งใจเอาเลย แค่นั้นก็เป็นศีลได้แล้ว และการถวายทานในงานบุญต่าง ๆ ท่านก็ไม่นิยมให้กล่าวคำถวายเช่นกัน ท่านอธิบายว่า “บุญนั้นผู้ถวายได้แล้ว สำเร็จแล้วตั้งแต่ตั้งใจหรือเจตนาในครั้งแรก ตลอดจนนำมาถวายสำเร็จ ไม่จำเป็นต้องกล่าวอะไรอีก เพียงแต่ตั้งเจตนาดีเป็นกุศลหวังผลคือความสุข การพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเท่านั้นก็พอแล้ว นั้นมันเป็นพิธีการหรือกฎเกณฑ์อย่างหนึ่งของเขา ไม่ต้องเอาอะไรทุกชั้นทุกตอนดอก”

ครั้งนั้นมีศรัทธาญาติโยมจากสกลนคร เขาเป็นคนเชื้อสายจีน มีชื่อว่า แจ็กไฮ แซ่อะไรนั้นเขาไม่ได้บอกไว้ เขามีความเลื่อมใสศรัทธาในองค์ท่านพระอาจารย์มั่นมาก ขอเป็นเจ้าภาพทอดกฐินในปีนั้น เมื่อถึงวันเวลากำหนดกรานกฐินแล้ว จึงได้ตระเตรียมเดินทางมาพักนอนค้างคืนที่บ้านหนองผือหนึ่งคืน โดยพักนอนที่บ้านของทายกวัดคนหนึ่ง เพื่อจะได้จัดเตรียมอาหารคาวหวานสำหรับไปจinghamตอนเช้าด้วย พอเช้าขึ้นพวกเขาจึงพากันนำเครื่องกฐินพร้อมกับเครื่องไทยทาน อาหารต่าง ๆ เหล่านั้นไปที่วัด เมื่อถึงวัดล้างเท้าที่หัวบันไดแล้วพากันขึ้นบนศาลาวางเครื่องของ คุณเข้ากราบพระประธาน แล้วจึงรวบรวมสิ่งของ เครื่องผ้ากฐิน พร้อมทั้งของอันเป็นบริวารต่าง ๆ วางไว้ที่หน้าพระประธาน ในศาลา

ส่วนแจ็กไฮ ผู้เป็นหัวหน้านำผ้ากฐินมานั้น เมื่อจัดวางผ้ากฐินพร้อมทั้งของอันเป็นบริวารต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว นั่งสักครู่เห็นว่ายังไม่มีอะไร จึงพากันกราบพระประธาน (แจ็กไฮก็กราบเหมือนกัน ท่าทางเหมือนคนจีนทั่วไปเขากราบนั่นแหละ) แล้วเขาก็ลงศาลาจากไป เดินเลาะเลียบชมวัดวาอารามเฉยอย่างสบายอารมณ์ จนกระทั่งพระเณรกลับจากบิณฑบาตแล้วขึ้นบนศาลา เตรียมจัดแจกอาหารลงบาตรจนเสร็จสรรพเรียบร้อยทุกองค์ ท่านพระอาจารย์มั่นจึงให้เรียกแจ็กไฮมาเพื่อจะได้โอนุโมนาพรต่อไป แต่แจ็กไฮก็ไม่ได้มารับพรด้วย มีคนถามเขาว่า “ทำไมไม่รับพรด้วย” เขาบอกว่า “อ้าวได้บุญแล้ว ไม่ต้องรับพรก็ได้ การกล่าวคำถวายก็ไม่ต้องว่า เพราะอ้าวได้บุญตั้งแต่อ้าวตั้งใจจะทำบุญที่แรกแล้ว ฉะนั้น อ้าวจึงไม่ต้องรับพรและกล่าวคำถวายใด ๆ เลย”

ภายหลังฉันจึงหันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ท่านพระอาจารย์มั่นได้พลิกวิธีคำว่าผ้ากฐินมาเป็นผ้าบังสุกุลแทน ท่านจึงพิจารณากองผ้ากฐินเป็นผ้าบังสุกุล เสร็จแล้วท่านได้เทศน์ฉลองยกย่องผ้าบังสุกุลของแจ็กไฮเป็นการใหญ่เลย ทราบมาว่า ท่านกล่าวถึงผ้ากฐินนั้นได้รับอานิสงส์น้อยเพียงแค่ ๔ เดือนเท่านั้น ไม่เหมือนกับผ้าบังสุกุลซึ่งได้อานิสงส์ตลอดไป คือ ผู้ใช้สามารถใช้ได้ตลอดไม่มีกำหนดเขต ใช้จนขาดหรือใช้ไม่ได้จึงจะทำอย่างอื่นต่อไป และสุดท้ายท่านกล่าวอีกว่า “ใครทำบุญก็ไม่เหมือนแจ็กไฮทำบุญ แจ็กไฮทำบุญได้บุญมากที่สุด พรเขาก็ไม่ต้องรับ คำถวายก็ไม่ต้องว่า เขาได้บุญตั้งแต่เขาออกจากบ้านมา บุญเขาเต็มอยู่แล้ว ไม่ได้ตกหล่นสูญหายไปไหน บุญเป็นนามธรรมอยู่ที่ใจ อย่างนี้จึงเรียกว่า ทำบุญได้บุญแท้..”

ทุกคนที่ไปงานทอดกฐินในครั้งนี้อีกก็มีความปลาบปลื้มปีติในธรรมะที่ท่านกล่าวออกมา ซึ่งล้วนแต่มีเหตุผลที่แปลกใหม่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาจากที่อื่นเลย โดยเฉพาะเจ้าภู่เป็นเจ้าภาพ ยิ่งมีความปลื้มปีติใจมากกว่าเพื่อน เพราะสิ่งที่เขาได้ทำไปแล้วนั้นเป็นสิ่งถูกต้อง เป็นที่พออกพอใจของครูบาอาจารย์ที่เขาเคารพเลื่อมใส จึงเป็นที่ตรึงตาตรึงใจของเขาไปจนตลอดสิ้นชีวิต และได้เป็นเรื่องเล่าขานกันมาจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

อีกครั้งหนึ่งมีญาติโยมทางโคราชจะเป็นเจ้าภาพนำองค์กฐินมาทอดที่วัดป่าบ้านหนองผือ ในปีถัดมา เจ้าภาพชื่อ นายวัน คมนามูล เป็นพ่อค้าชาวโคราช มีท่านพระอาจารย์มั่นเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการรับผ้ากฐินครั้งนั้น เมื่อออกพรรษาแล้วทางเจ้าภาพกฐินก็กำหนดวันเวลาจะนำกฐินมาทอด ฝ่ายพระที่จำพรรษากับท่านพระอาจารย์มั่นในปีนั้น รูปที่มีหน้าที่สวดอุปัถฐกต่างก็เตรียมท่องบทสวดอุปัถฐก^๓ กันอย่างดิบดี ตลอดทั้งพระรูปที่มีหน้าที่สวดอุปัถฐก^๔ ก็เตรียมฝึกหัดอย่างเต็มที่เหมือนกัน เพื่อกันความผิดพลาด เพราะคิดว่าการสวดต่อหน้าท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นพระอาจารย์ใหญ่เช่นนี้ ถ้าเกิดผิดพลาดสวดตะกุกตะกักหรือไม่ถูกอักขระฐานกรณ์^๕ กลัวท่านจะดุเอาต่อหน้าญาติโยมแล้วจะเป็นที่อับอายขายหน้ากัน อันนี้เป็นธรรมเนียมของพระในวัดที่จะรับสวดกฐินจะต้องตักเตือนกันก่อนกว่าพิธีจริงจะมาถึง งานนี้คิดว่าคงจะเช่นกัน

เมื่อวันทอดกฐินมาถึง เจ้าภาพเขานำผ้ากฐินมาถวายในตอนเช้า คณะกฐินเมื่อมาถึงวัดแล้วได้นำผ้ากฐินพร้อมทั้งเครื่องอันเป็นบริวารขึ้นไปวางบนศาลา เพื่อรอเวลาพระบิณฑบาตและฉันเสร็จก่อนจึงค่อยทอดถวาย ในขณะที่พระกลับจากบิณฑบาต จัดแจกอาหารลงบาตรเสร็จและให้พรแล้วลงมือฉันตามปกติ ญาติโยมคณะกฐินได้ถือโอกาสนั้น ลงไปเดินชมดูบริเวณวัดพลาง ๆ ไปก่อน

---

^๓ สวดอุปัถฐก การบอกกล่าวแก่ที่ประชุมสงฆ์ของพระสงฆ์จำนวน ๔ รูป เพื่อให้สงฆ์รับทราบถึงพระภิกษุผู้สมควรกรานกฐิน

^๔ สวดอุปัถฐกกรรมวาจา คือการตั้งอุปัถฐก คือการเผด็จให้สงฆ์ทราบว่า มีกรณีะเรื่องนี้ เช่นผู้มีอายุ ชื่อนี้สมควรกรานกฐิน โดยประกอบด้วยคุณสมบัติต่าง ๆ เป็นต้น หากไม่มีใครคัดค้านขอให้นิ่ง เทียวแรกเป็นการตั้งอุปัถฐกคือกรรมวาจาที่ประกาศให้สงฆ์ทราบเรื่องดังกล่าว หลังจากนั้น สวดอนุสาวนาเป็นคำปรึกษาและตกลงกันของสงฆ์ในเรื่องกฐิน สังฆกรรมอย่างอื่นที่ใช้อุปัถฐกกรรมวาจามีสวดสมมติสีมา เป็นต้น

^๕ อักขระฐานกรณ์ ว่าด้วยการออกเสียงตัวอักษรให้ถูกต้องตามที่ตั้งของเสียงคือ

๑. วรรค ก ออกเสียงจากลำคอ ได้แก่ ก ข ค ฆ ง

๒. วรรค จ ออกเสียงจากเพดาน ได้แก่ จ ฉ ช ฌ ญ

๓. วรรค ฎ ออกเสียงจากนาสิก ได้แก่ ฎ ฐ ฑ ฒ ณ

๔. วรรค ต ออกเสียงจากฟัน ได้แก่ ต ถ ท ธ น

๕. วรรค ป ออกเสียงจากริมฝีปาก ได้แก่ ป ผ พ ภ ม

๖. วรรค อ ได้แก่ ย ร ล ว ส ห อ อักขระฐานกรณ์สำคัญในสังฆกรรมของสงฆ์ทุกประเภท ต้องออกเสียงให้ถูกต้องเช่นการอุปสมบท เป็นต้น

เพื่อไม่ให้เสียเวลา สักครูใหญ่ เมื่อเห็นพระเณร ทอยถั่วบาตรลงจากศาลาหอนั่งไปล้างบาตรในที่สำหรับล้าง นั้นแสดงว่าพระเณรท่านฉันจังหันเสร็จแล้ว พวกโยมคณะภิกษุจึงพากันขึ้นมาที่ศาลา มาถึงก็เห็นท่านพระอาจารย์มั่นนั่งบนอาสนะ กำลังทำสรีริกส่วนตัวหลังฉันภัตตาหาร มีการล้างมือ บ้วนปาก ชำระฟัน เป็นต้น พอท่านพระอาจารย์มั่นเห็นว่าญาติโยมขึ้นไปบนศาลาแล้ว ท่านจึงพูดขึ้นว่า “พ่อออก...เสียดจิ้งไต ของหมูนี” (หมายความว่า พวกโยมจะทำยังไงต่อไปกับของเหล่านี้) โยมผู้เป็นเจ้าของภาพนำผ้ากฐินมาจึงพูดตอบท่านว่า “แล้วแต่พ่อแม่ครูบาอาจารย์จะพิจารณาขอรับ” ท่านพระอาจารย์มั่นจึงพูดว่า “ถ้าจิ้งจิ้งให้พากันไปหาพดไม้หรือใบไม้มาปกปิดเสียก่อน” พวกญาติโยมเมื่อได้ฟังดังนั้นจึงพากันรีบลงไปหาพดไม้หรือใบไม้มาปกปิดกองผ้ากฐิน เรียบร้อยแล้ว จึงถอยห่างออกมาอยู่ข้างนอก สักครูท่านพระอาจารย์มั่นจึงลุกไปพิจารณากองผ้าเหล่านั้นเป็นผ้าบังสุกุล เสร็จแล้วท่านพระอาจารย์มั่นจึงกล่าวกับญาติโยมว่า “ของหมูนันเสร็จเรียบร้อยแล้วเนื้อพวกญาติโยมที่มาที่นี้ก็ไต่บุญไต่กุศลแล้วทุกคนเนื้อ” และท่านก็พูดคุยกับญาติโยมที่มาทำบุญในวันนั้นอีกบ้างพอสมควร หลังจากนั้นพวกญาติโยมก็ได้กราบแล้วลงจากศาลาไปรับประทานอาหารจากเศษข้าวกันบาตรจนเสร็จเรียบร้อย แล้วจึงพร้อมกันไปกราบลาท่านพระอาจารย์กลับบ้าน งานจึงเป็นอันเสร็จสิ้นลงเพียงเท่านี้

ส่วนพระรูปที่ฝึกซ้อมตระเตรียมท่องบทสวดอุปปโลกน์กฐินและญัตติพุทธกรรมวาจาอย่างดีดีมากดังที่กล่าวมาแล้วนั้น คิดว่าจะได้สวดแสดงในการกรานกฐิน^๖ ครั้งนี้ เมื่อเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไปเช่นนั้น เรื่องต่าง ๆ เหล่านั้น ก็เป็นอันว่าจบลงเพียงแค่นั้นแล ภายหลังหมู่พระ ทั้งหลายจึงมาพูดกับหมู่เพื่อนว่า ท่านพระอาจารย์ใหญ่เราเด็ดขาดจริง ๆ ไม่สะทกสะท้าน สงสัยในเรื่องพิธีการเหล่านี้เลย จึงทำให้หมู่พระลูกศิษย์สมัยนั้นคิดสงวนภูมิใจอยู่กับคนเดียวมาจนถึงทุกวันนี้

“แก้ให้ตกเนื้อ
แก้บ่ตกคาพกเจ้าไว้
แก้บ่ได้แขวนคอตองตีแต่ง
แก้บ่พันคากันอย่างยาย
คายังยายเวียนตายเวียนเกิด
เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม
ภพทั้งสามเป็นเอือนเจ้าอยู่”

^๖ กรานกฐิน สงฆ์พร้อมใจกันยกผ้ากฐินที่เกิดแก่สงฆ์ในเดือนทำยฤดูฝนให้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ภิกษุผู้ได้รับเอาผ้านั้นไปทำจิวรครองผืนใดผืนหนึ่งให้เสร็จในวันนั้นแล้ว มาบอกแก่ภิกษุสงฆ์ผู้ยกผ้านั้นให้เพื่ออนุโมทนาภิกษุสงฆ์เหล่านั้นอนุโมทนา (ตามศัพท์คือ ลาด ปู ทาบไม้สะดึง) (จากวินัยมุข เล่ม ๑)

๕. เรื่องคุณยายชาวกังติดปัญหา

ในการเทศน์อบรมสั่งสอนฆราวาสญาติโยมนั้น ท่านพระอาจารย์มั่นท่านมักจะกล่าวปรารภเปรียบเทียบให้ญาติโยมฟังอยู่เสมอว่า “การเทศน์การสั่งสอนฆราวาสญาติโยมนั้นเหมือนกับการจับปลานอกส้อม” (ส้อม คือ เครื่องจับปลาชนิดหนึ่ง) การจับปลานอกส้อมนั้นใคร ๆ ก็ย่อมรู้ว่ามันยากขนาดไหน เพราะปลามันมีที่จะไปได้หลายทางโดยไม่มีขอบเขตจำกัด มันจึงไม่ยอมให้จับได้ง่าย ๆ ไม่เหมือนกับปลาที่อยู่ในส้อมซึ่งมีขอบเขตจำกัดบังคับมันอยู่จึงจับได้ง่าย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่ได้หมายความว่าปลานอกส้อมจะจับไม่ได้เลย จับได้เหมือนกันสำหรับผู้มีปัญญา ท่านพระอาจารย์มั่นท่านมีอุบายวิธีอันชาญฉลาดมากในการสั่งสอนคน ถึงแม้ว่าท่านจะกล่าวปรารภในทำนองถ่อมตนแต่องค์ท่านก็สามารถอบรมสั่งสอนโน้มน้าวจิตใจของญาติโยมให้เกิดศรัทธาปราศจากความเชื่อ ความเลื่อมใสมาประพฤติปฏิบัติธรรมตามปฏิปทาของท่านเป็นจำนวนมากมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันนี้

ข้อที่น่าสังเกตในอุบายวิธีการสั่งสอนญาติโยมของท่านคือ ท่านจะสอนเน้นเป็นรายบุคคลเฉพาะผู้สนใจประพฤติปฏิบัติธรรมตามที่ท่านได้พิจารณาดูภายในแล้วเท่านั้น ถ้าหากญาติโยมผู้ใดถูกท่านพระอาจารย์มั่นพูดทักซักถามแล้ว จะต้องตั้งใจฟังให้ดี ๆ นั้นแสดงว่าท่านจะบอกขุมทรัพย์ให้ จึงเป็นบุญลาภวาสนาของบุคคลนั้นโดยแท้ และบุคคลผู้นั้นจะถูกท่านซักถามแนะนำติดตามผลอยู่เสมอตามอุบายวิธีของท่าน จนสมควรแก่บุญวาสนาของบุคคลนั้น แล้วท่านจึงปล่อยให้ดำเนินตามที่ท่านแนะนำสอน เพื่อเพิ่มบารมีของเขาจนแก่กล้าเป็นลำดับต่อไป

สมัยนั้นญาติโยมชาวบ้านหนองผือกำลังมีความสนใจในการปฏิบัติธรรมมากทั้งหญิงทั้งชาย หลังจากได้พากันละเลิกนับถือผีแล้ว โดยท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร ผู้แนะนำสั่งสอนเป็นองค์แรกให้ละเลิกการนับถือผี ถือนิคมเหล่านั้น ให้หันหน้ามานับถือพระไตรสรณคมณ์อย่างจริงจัง มีพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแทน และท่านยังได้อบรมสั่งสอนให้ปฏิบัติฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนา พร้อมทั้งเดินจงกรมด้วย พากันปฏิบัติอย่างนั้นมาเรื่อย ๆ จนทำให้การปฏิบัติธรรมของญาติโยมชาวหนองผือสมัยนั้นบางคนมีความก้าวหน้ามาก และได้สละบ้านเรือนออกบวชกันหลายคน โดยเฉพาะฝ่ายหญิงออกถือบวชเนกขัมมะสละเรือนเป็นแม่ขาว แม่ชี สมาทานรักษาศีลแปดจำนวนหลายคนด้วยกัน ที่สำคัญมีคุณยายชาวกัง เทพิน คุณยายชาววัน พิมพบุตร คุณยายชาวสุภีร์ ทุมเทศ คุณยายชาวตัด จันทะวงษา คุณยายชาวเงิน โพธิ์ศรี คุณยายชาววา มะลิทอง คุณยายชาวกาสิ โพธิ์ศรี และคุณแม่ซีกดแก้ว จันทะวงษา^๗ โดยมีท่านพระอาจารย์หลุย จันทสาโร เป็นผู้บวชให้

---

^๗ ชาวหนองผือ บวชเป็นแม่ชีตั้งแต่สมัยหลวงปู่หลุย จนปัจจุบันยังเป็นแม่ชีพักอยู่วัดป่าหนองผือ และเล่าเหตุการณ์สมัยหลวงปู่มั่นมาจำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ

เมื่อบวชแล้วไปอยู่ตามสำนักที่ตั้งขึ้นชั่วคราวใกล้ ๆ กับสำนักสงฆ์ของครูบาอาจารย์ เพื่อจะได้ฟังเทศน์ฟังธรรมจากท่านเมื่อมีโอกาส บางครั้งพวกเขาก็พากันออกไปภวนาหาความสงบวิเวกตามป่าช้าบ้าง ตามป่าเชิงเขาและถ้ำซึ่งอยู่ใกล้ ๆ บริเวณนั้นบ้าง เพื่อเป็นการหาประสบการณ์ให้แก่จิตใจไปกันเป็นกลุ่ม เมื่อเกิดปัญหาขึ้น ทางด้านปฏิบัติสมาธิแล้วจึงค่อยหาโอกาสเข้าไปกราบนมัสการเล่าถวายท่าน ท่านก็จะแก้ไขความขัดข้องนั้นให้ด้วยความเมตตากรุณา จนปัญหาเหล่านั้นลุล่วงไปด้วยดีทุกประการ และได้ปฏิบัติกันอย่างนั้นมาเรื่อย ๆ จนกระทั่งท่านพระอาจารย์มั่นได้เดินทางเข้าไปยังบ้านหนองผือและพำนักอยู่วัดป่าบ้านหนองผือ ยิ่งทำให้คุณยายขวแม่ชีและญาติโยมซึ่งกำลังมีความสนใจปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว มีความสนใจมากยิ่งขึ้น จนบางคนปรากฏผลเป็นที่น่าอัศจรรย์ในการปฏิบัติสมาธิภวนา ในจำนวนนั้นมีคุณยายขวคนหนึ่งผู้บวชชีเมื่อตอนแก่ ท่านมีอายุมากกว่าเพื่อนและเป็นหัวหน้าคณะแม่ชี ชื่อคุณยายขว กิ่ง เทพิน อายุประมาณ ๗๐ กว่าปี การปฏิบัติสมาธิมีความก้าวหน้ามาก มีความรู้ความเห็นซึ่งเกิดจากการภวนาหลายเรื่องหลายประการ ท่านมีนิสัยชอบเที่ยวรู้สิ่งนั้นสิ่งนี้ทางด้านจิตตภาวนาอยู่เสมอ เมื่อเกิดปัญหาขัดข้องทางด้านจิตตภาวนา มีโอกาสก็เข้าไปกราบนมัสการเล่าปัญหาให้ท่านพระอาจารย์มั่นฟัง ท่านก็จะแนะนำวิธีให้ไปประพฤติปฏิบัติตามในที่สุดปัญหาเหล่านั้นก็ตกไป

ตอนหลังคุณยายขว กิ่ง ท่านแก่ชราภาพมาก ไปมาไม่สะดวก ลูกหลานจึงให้ไปพักที่บ้าน ขณะที่อยู่บ้านท่านก็ไม่ได้ลดละความพากเพียร ตอนบ่ายเดินจงกรมบนบ้าน ค่ำลงเข้าห้องทำวัตรสวดมนต์ เสร็จแล้วนั่งสมาธิภาวนาต่อ ทำอย่างนี้ทุกวัน ตอนหนึ่งท่านนั่งภาวนาจิตไปเที่ยวเพลินชมเมืองสวรรค์เกือบทุกคืน นั่งภาวนาคราวใดจิตจะไปเที่ยวชมเมืองสวรรค์ทุกครั้ง ท่านบอกว่ามันสนุกสนานเพลิดเพลิน เห็นแต่สิ่งสดสวยงดงามทั้งนั้น ไปแล้วก็อยากไปอีก เป็นอย่างนี้อยู่หลายวันวันหนึ่งไปกราบนมัสการเล่าเรื่องนี้ถวายท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจึงพูดปรามไม่ให้ไปเที่ยวชมเมืองสวรรค์บ่อยนัก แต่คุณยายขว กิ่ง ก็ยังติดอกติดใจจะไปชมเมืองสวรรค์อีก

คืนหนึ่งคุณยายขว นิ่งสมาธิภาวนาจะน้อมจิตไปเที่ยวชมเมืองสวรรค์ตามที่เคยไป แต่เหมือนมีอะไรมาขวางกั้นจิตทำให้ไม่รู้ทิศทางที่จะไป คืนนั้นเลยไปไม่ได้ พอตอนเช้าฉันจึงหันเสร็จ คุณยายก็ไปที่วัด เข้าไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น เล่าเรื่องถวายท่านว่า “เมื่อคืนนี้หลวงพ่อบอกพาเราไปเปิดทางข้ามน้อย ข้ามน้อยเลยไปไม่ได้” ท่านพระอาจารย์มั่นตอบว่า “ไปเที่ยวเหี้ยมยิ่ง ดูแท้ (บ่อยแท้)” คุณยายขว จึงพูดตอบว่า “ไปแล้วมันมวนรื่นเรใจ เห็นแต่สิ่งสวย ๆ งาม ๆ ทั้งนั้น” ท่านพระอาจารย์จึงบอกว่า “เอาล่ะบ่ต้องไปอีกนะทีนี้” คุณยายขว ก็เข้าใจความหมายและยอมรับที่ท่านพระอาจารย์มั่นพูดเช่นนั้น แต่ในใจของคุณยายก็ยังคิดอยากจะไปเที่ยวชมเมืองสวรรค์อยู่อีก ท่านพระอาจารย์ไม่ให้ไปเพราะท่านกลัวคุณยายจะผิดทางและเสียเวลา ท่านต้องการอยากจะทำให้ดูหัวใจตัวเองมากกว่า จึงจะไม่ผิดทาง ในที่สุดคุณยายขว กิ่ง ก็รับไปปฏิบัติตาม

ตามปกติคุณยายขว กิ่ง จะเข้าไปกราบถามปัญหาธรรมกับท่านพระอาจารย์มั่นอยู่เสมอ ๆ แต่ละครั้งใช้เวลาไม่นาน เพราะคุณยายขว จะถามเฉพาะปัญหาที่แก้ไม่ตกจริง ๆ เท่านั้น เมื่อท่าน

พระอาจารย์มั่นตอบมาอย่างไร คุณยายเข้าใจแล้วจะกราบลาท่านกลับที่พักของตน เป็นอยู่อย่างนี้เสมอ

ต่อมาคุณยายชาวแก๊งก็เกิดปัญหาทางจิตที่สำคัญขึ้นอีกคือ วันหนึ่งไปที่วัดเพื่อจะไปกราบถามปัญหาที่ท่านพระอาจารย์มั่นตามปกติ วันนั้นพอถึงวัดเข้าไปกราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ท่านจึงทักขึ้นว่า “ฮ่วย..บ่แม่นไปเกิดกับหลานสาวแหล่วบ่หน้อ” (หมายความว่า ไม่ใช่จิตของคุณยายเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์ของหลานสาวแล้วหรือ) เพราะช่วงนั้น คุณยายขามีหลานสาวคนหนึ่งแต่งงานใหม่กำลังตั้งครรภ์อ่อน ๆ อยู่ ด้วยเหตุนี้คุณยายชาวแก๊งจึงบอกต่อท่านพระอาจารย์มั่นว่า “ข้า่น้อย มิเยอะเกิด เพราะว่ามันทุกข์ แล้วละเห็ดแนวเลอ ข้า่น้อยจึงสิมิเกิดอีก” ท่านพระอาจารย์มั่นตอบว่า “อ้าว..เอาให้ดีเด้อ...ภาวนาให้ดี ๆ เด้อ” เหมือนกับคติพจน์ที่ท่านมักยกขึ้นมากล่าวอยู่เสมอว่า “แก้ให้ตกเนื้อ แก้ปัดกคพกเจ้าไว้ แก้บ่ได้แขวนคอต้องติแต่่ง แก้บ่พ้นคากัน้อย่างยาย คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสามเป็นเฮือนเจ้าอยู่” ดังนั้นจากนั้นท่านพระอาจารย์มั่น คงจะแนะนำอุบายวิธีแก้ให้แก่คุณยายนำไปปฏิบัติ คุณยายพอได้อุบายแล้วก็ถือโอกาสกราบลาท่านกลับบ้านของตน

เมื่อกลับถึงบ้านแล้ว จัดแจงเตรียมตัวเตรียมใจทำความพากเพียร ตามอุบายที่ท่านพระอาจารย์แนะนำให้ปฏิบัติ คุณยายชาวแก๊งทำความพากเพียรนั่งสมาธิภาวนาอยู่ประมาณสองหรือสามวัน จึงรู้สาเหตุ แต่ก็ยังไม่สามารถทำลายอวิชชา ตัณหา อุปทาน เหล่านั้นได้ จนคุณยายชาวแก๊ง อุทานออกมาให้ลูกหลานฟังว่า “พวกสู..กูกำลังไปเกิดกับอีฮุ้น จังวาภูมิเยอะเกิดอี กูกำลังม้างอยู่เดี๋ยวนี” (หมายความว่า พวกลูก ๆ หลาน ๆ ทั้งหลาย ยายเห็นว่ายายกำลังไปเกิดเป็นลูกของหลานสาวคือ นางฮุ้น แต่ว่ายายไม่ต้องการจะเกิดอีก จึงกำลังพยายามทำลายภพชาติอยู่ในขณะนี้) หลังจากนั้นต่อมาไม่นานนางฮุ้นหลานสาวของคุณยายชาวแก๊ง ที่กำลังตั้งท้องอยู่ยังไม่ถึงเดือนนั้นก็แท้งออกเสีย โดยไม่รู้สาเหตุเลย หรือจะเป็นด้วยจิตเดิมของคุณยายชาวแก๊งเข้าไปปฏิสนธิในครรภ์ของนางฮุ้นหลานสาวจริง เมื่อคุณยายทำลายสาเหตุคืออวิชชา อุปาทานในจิตของคุณยายได้แล้ว จึงทำให้ครรภ์นั้นแท้งเสียดังกล่าว

สำหรับคุณยายชาวแก๊งหรือแม่ชีแก๊ง เรื่องการภาวนานั้นรู้สึกว่ามีความก้าวหน้ามาก และเป็นไปเร็วกว่าบรรดาแม่ชีที่บวชรุ่นเดียวกัน แม้จะถือบวชชิตอนแก่ของบั้นปลายชีวิตแล้วก็ตาม การภาวนาของท่านก็เกิดความรู้ความเห็นวิจิตรพิสดารโลดโผนมาก แต่คงจะเป็นด้วยบุญวาสนาของคุณยายที่มีท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นครูบาอาจารย์ที่เชี่ยวชาญทางด้านจิตตภาวนา ได้เข้ามาพำนักอยู่วัดป่าบ้านหนองผือในช่วงนั้นพอดี จึงเป็นโอกาสให้คุณยายชาวแก๊งได้เข้าไปกราบถามปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดจากการภาวนากับองค์ท่านจนสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้นให้ลุล่วงไปด้วยดีและก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมได้อย่างรวดเร็ว จนเป็นที่ชอบใจของคุณยายมาจนกระทั่งท่านหมดอายุขัย

ส่วนแม่ชาวแม่ชื่อนั้นก็ไม่ได้มีใจประพฤติปฏิบัติทำความพากเพียรตามรอยปฏิบัติของท่านพระอาจารย์มั่นมาเรื่อย ๆ ตามลำดับ และได้ครองเพศถือบวชเป็นแม่ชาวแม่ชีสมาทานรักษา

ศีลแปด เจริญเมตตาภาวนาของท่านมาจนจิตใจหนักแน่นมั่นคงในธรรมปฏิบัติ ไม่อาจกลับย้อนไป ถือเพศเป็นผู้ครองเรือนอีกจนตลอดสิ้นอายุขัยของท่านทุกคน ส่วนฆราวาสญาติโยมผู้มีอินทรีย์ยังไม่ แก่กล้า ไม่อาจสละบ้านเรือนออกถือบวชได้ ก็ตั้งตนอยู่ในภูมิธรรมของอุบาสกอุบาสิกาที่ดีทั้งหลาย และมีจิตใจศรัทธามั่นคงอยู่ในแต่บวรพุทธศาสนา ถือพระไตรสรณคมน์เป็นหลักในการบำเพ็ญตน ตลอดถึงคุณสมบัติของอุบาสกอุบาสิกาห้าประการคือ ประกอบด้วยศรัทธา ๑ มีศีลบริสุทธิ์ ๑ เชื่อกกรรมว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว ๑ ไม่แสวงบุญนอกเขตพุทธศาสนา ๑ และ บำเพ็ญบุญแต่ในพุทธศาสนา ๑ ดังนี้ ตลอดมาจนสิ้นชีวิตของเขานั้นแล

ท่านบอกว่า สงครามเขาจะสงบแล้ว ไม่ต้องเอาก็ได้ พวกตะกรุดยันต์ ผ้ายันต์เหล่านั้น นั้นมันเป็นของภายนอก ผู้เอาคาถาบทนี้ไปบริกรรมแนบกับใจไม่ได้ ให้บริกรรมทุกเช้าค่ำจนขึ้นใจแล้วจะปลอดภัย อันตรายต่าง ๆ จะไม่มากล้ากลายตัวเราได้เลย คาถาบทนั้นว่าดังนี้

“นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตตยา” ตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านหนองผือเลยไม่กล้าของท่านอีก และเป็นความจริงตามที่ท่านพระอาจารย์มั่นพูด ยังไม่ถึง ๗ วันก็ได้ทราบข่าวว่า เครื่องบินทหารอเมริกันบินไปทิ้งระเบิดปรมาณูใส่เมืองฮิโรชิมาและนางาซากิ ประเทศญี่ปุ่นย่อยยับ จนในที่สุด ประเทศญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงคราม และสงครามในครั้งนั้นก็สงบจบสิ้นลงดังที่พวกเราท่านทั้งหลายได้รู้กันแล้ว ในหน้าประวัติศาสตร์นั้นแล

๖. เรื่องกำลังใจ

ประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เป็นปีที่คณะเสรีไทยกำลังโด่งดังมาก บ้านหนองผือก็เป็นอีกแห่งที่คณะเสรีไทยเข้าไปตั้งค่ายเพื่อฝึกอบรบคณะครูและประชาชนชายหนุ่มให้ไปเป็นกองกำลังทหารต่อสู้ขับไล่ทหารญี่ปุ่นในสมัยนั้น คุณครูหนูไทย สุขพานิช^๔ เป็นผู้หนึ่งที่ถูกเกณฑ์ให้ไปฝึกอบรบในค่ายนี้ ท่านเกิดที่บ้านหนองผือนี้เอง เป็นธรรมดาสัญชาตญาณของคนเรา เมื่อตกอยู่ในภาวะเหตุการณ์เช่นนี้ จึงทำให้แสวงหาสิ่งพึ่งพิงทางใจในยามคับขัน ช่วงเวลาว่างในการฝึกก็นั่งพักผ่อนตามอัธยาศัย พูดคุย สรวลเสเฮฮากับหมู่เพื่อนร่วมค่ายหลายเรื่องหลายราว จนกระทั่งมาถึงเรื่องของดีของคลังของศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อป้องกันอันตรายที่จะมาถึงตัว มีเพื่อนคนหนึ่งในงานนั้นได้พูดขึ้นว่า “พระอาจารย์ใหญ่ในวัดป่าบ้านหนองผือ ทราบข่าวว่าท่านเป็นพระต้องค์หนึ่ง พวกเราจะไม่ลองไปขอของดีกับท่านดูบ้างหรือ ท่านคงจะให้พวกเรา”

ด้วยคำพูดของเพื่อนจึงทำให้ครูหนูไทยนำไปคิดเป็นการบ้าน วันต่อมาคุณครูหนูไทยหาแผ่นทองมาได้แผ่นหนึ่ง มาตัดเป็นสี่แผ่นเล็ก ๆ วางใส่จานขันธห้า แล้วให้โยมผู้เฒ่าทนายกวัดที่เป็นญาติซึ่งไปจำหน้ที่วัดในตอนเช้านำแผ่นทองถวายท่านพระอาจารย์มั่น เพื่อให้ท่านทำหลอดยันต์ให้

^๔ ชาวหนองผือ ผู้อยู่ในเหตุการณ์และเป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราว ปัจจุบันมีชีวิตอยู่ในอำเภวาริชภูมิ จ.สกลนคร

แต่โยมผู้ให้นำแผ่นทองไปนั้นไม่กล้าเข้าไปหาท่านพระอาจารย์มั่นโดยตรง จึงให้พระอุปัฏฐากเข้าไป
ลองถามท่านดูก่อน ท่านพระอาจารย์มั่นได้พูดตอบพระอุปัฏฐากว่า “เขาอยากได้ กะเฮ็ดให้เขาสั่นตัว”
(หมายความว่า เขาต้องการก็ทำให้เขาได้จะเป็นอะไร) เมื่อพระอุปัฏฐากเข้าใจแล้วจึงบอกให้โยม
เอาแผ่นทองมาให้ท่าน รออยู่ประมาณสามวันพระอุปัฏฐากท่านก็นำหลอดยันต์นั้นมาให้โยม แล้ว
โยมผู้เฒ่าคนนั้นจึงนำมาให้คุณครูหนูไทยอีกทีหนึ่ง คุณครูหนูไทยเมื่อได้ของดีแล้วก็มีความดีอกดีใจ
เป็นอันมาก ทะนุถนอมเก็บรักษาไว้ในที่มืดซิด และนำติดตัวไปในทุกสถานที่เลยทีเดียว

วันหนึ่งว่างจากการฝึกอบรมจึงเดินเที่ยวเล่นไปทางด้านหลังสนาม เผอิญเหลือบไปเห็น
พวกเพื่อน ๓-๔ คน กำลังทำอะไรกันอยู่ข้างมุมสนาม คุณครูหนูไทยจึงเดินไปดูก็เห็นพวกเขากำลัง
ทดลองจะยิง “เขี้ยวหมูตัน” ด้วยอาวุธปืนคาร์ไบน์ (ชื่อเรียกในสมัยนั้น) เมื่อเขาทดลองยิงแล้ว
ปรากฏว่า “เขี้ยวหมูตัน” ที่ถือว่าเป็นของขลังศักดิ์สิทธิ์นั้นแตกกระจายไปคนละทิศละทาง เพื่อนคน
ที่เป็นเจ้าของเขี้ยวหมูตันนั้นหน้าถอดสีไปหมด ส่วนเพื่อนที่เป็นคนยิงคงจะขำใจ หันหน้ามาถาม
คุณครูหนูไทยที่เดินเข้าไปสมทบทีหลังว่า “มีของดีอะไรมาลองบ้างเพื่อน” ด้วยความซื่อและความ
เป็นเพื่อน คุณครูหนูไทยจึงตอบเขาไปว่า “มีอยู่” แค่นั้นแหละเพื่อนคนนั้นก็ก้าวเท้าเข้ามา เอามือ
ล้วงไปไปที่กระเป๋าเสื้อของคุณครูหนูไทยพร้อมกับพูดขึ้นว่า “ไหนเอาของดีมาลองดูซิ” โดยคุณครู
หนูไทยคิดไม่ถึงว่าเพื่อนจะกล้าทำได้เช่นนั้น แต่ก็เข้าไปเสียแล้ว วัตถุสิ่งนั้นจึงติดมือเพื่อนคนนั้นไป
คุณครูหนูไทยวอนขอเขาอย่างไรเขาก็ไม่ยอมคืนให้ทำเดียว

ในที่สุดเขาก็นำตะกรุดยันต์นั้นไปวางในที่ระยะห่างประมาณสัก ๓-๔ วา แล้วเขาก็ถอยกลับมา
ยกปืนขึ้นเล็งไปที่ตะกรุดยันต์นั้น เพื่อนทุกคนที่อยู่ที่นั่งเฝ้ากริบ ต่างคนก็ต่างเอาใจไปจดจ่อที่
จุดเดียวกัน สักครู่คนยิงจึงกดไกปืนเสียงดัง “ชะชะชะ” แต่ไม่ระเบิด ทั้งหมดที่อยู่ที่นั่งต่างตกตะลึง
ครั้งที่สามเขาลองหันปลายกระบอกปืนนั้นขึ้นบนฟ้าแล้วกดไกอีกครั้ง ปรากฏว่าเสียงปืนกระบอกนั้น
ดังสนั่นหวั่นไหวไปทั่วบริเวณ ส่วนคุณครูหนูไทยนั้นก็จึงใช้จิ้งหะนั้นกระโดดวิ่งเข้าไปหีบตะกรุด
ยันต์นั้นอย่างรวดเร็วแล้วกำไว้ในมืออย่างหวงแหนที่สุด ถึงแม้พวกเพื่อน ๆ จะขอดูขอมชม ก็ไม่ยอม
จะให้เขาดูเขาชม เดินบ้ายเบี่ยงไปทางอื่น แต่พวกเพื่อนก็ขอดูขอมชมจนได้ เสร็จแล้วทุกคนจึงพากัน
เลิกลากลับที่พักของตนด้วยความฉงนสนเท่ห์ และตื่นตื่นในอิทธิฤทธิ์ตะกรุดยันต์ของท่านพระอาจารย์
มั่นเป็นอย่างมาก อันนี้คุณครูหนูไทยเล่าให้ฟังอย่างนั้น

ภายหลังต่อมาบางคนทราบข่าวจึงพากันไปขอจากท่านพระอาจารย์ที่วัด ส่วนมากจะได้เป็น
แผ่นผ้าลงอักขระคาถาตัวยันต์ สำหรับตะกรุดแผ่นทองนั้นไม่ค่อยมี เพราะแผ่นทองสมัยนั้นหายาก
มาก ต่อมาไม่นานท่านพระอาจารย์คงเห็นว่ามากไปจนเกินเลย จึงบอกให้เลิก ท่านบอกว่า สงคราม
เขาจะสงบแล้ว ไม่ต้องเอาก็ได้พวกตะกรุดยันต์ ผ้ายันต์เหล่านั้น นั้นมันเป็นของภายนอก สู้เอาคาถา
บทนี้ไปบริกรรมแนบกับใจไม่ได้ ให้บริกรรมทุกเช้าค่ำจนขึ้นใจแล้วจะปลอดภัย อันตรายต่าง ๆ จะ
ไม่มากล้ากลายตัวเราได้เลย คาถาบทนั้นว่าดังนี้ “นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตตยา” ฯลฯ ตั้งแต่

๙ เป็นบทสวด ส่วนหนึ่งของบทสวด โมระปะริตติง (คาถานกยูง)

นั้นมาชาวบ้านหนองผือเลยไม่กล้าขอท่านอีก และเป็นความจริงตามที่ท่านพระอาจารย์มั่นพูด
ยังไม่ถึง ๗ วัน ก็ได้ทราบข่าวว่า เครื่องบินทหารอเมริกันบินไปทิ้งระเบิดปรมาณูใส่เมืองฮิโรชิมาและ
นางาซากิ ประเทศญี่ปุ่นย่อยยับ จนในที่สุดประเทศญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงคราม และสงคราม
ในครั้งนั้นก็สงบลงดังที่พวกเราท่านทั้งหลายได้รู้จักกันแล้วในหน้าประวัติศาสตร์นั้นแล

โมระปริตตั้ง (คาถานกยูง)

อุเทตะยัญจักขุมา เอกะราชา
หะริสสะวัณโณ ปะฐะวีปะภาโส
ตั้ง ตั้ง นะมัสสามิ หะริสสะวัณณัง ปะฐะวีปะภาสัง
ตะยัชชะ คุดตา วิหะเรมุ ทิวะสัง
เย พราหะณะ เวทะคุ สัพพะธัมเม
เต เม นะโม เต จะ มัง ปาละยันตุ
นะมัตถุ พุทธานัง นะมัตถุ โพธิยา
นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา
อิมัง โส ปะริตตั้ง กัตถวา โมโร จะระติ เอสะนาฯ
อะเปตะยัญจักขุมา เอกะราชา
หะริสสะวัณโณ ปะฐะวีปะภาโส
ตั้ง ตั้ง นะมัสสามิ หะริสสะวัณณัง ปะฐะวีปะภาสัง
ตะยัชชะ คุดตา วิหะเรมุ รัตติง
เย พราหะณะ เวทะคุ สัพพะธัมเม
เต เม นะโม เต จะ มัง ปาละยันตุ
นะมัตถุ พุทธานัง นะมัตถุ โพธิยา
นะโม วิมุตตานัง นะโม วิมุตติยา
อิมัง โส ปะริตตั้ง กัตถวา โมโร วาสะมะกัปปะยิตี ฯ

เอกสาร

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. ปกิณกธรรม. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท
ศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๑๒๗-๑๖๐.

เคลื่อนขบวนไปสู่ความจริง

พฤศจิกายนเป็นเดือนท้ายของฤดูฝน อุณหภูมิเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่หน้าหนาว ตอนเช้ามีหมอกบางเบา อากาศหนาว ท้องฟ้าโปร่งแจ่มใสในเวลากลางวัน กลางคืนหนาวเยือกเย็นต้องห่มผ้าหนาหลายผืน ลมประจำฤดูเริ่มพัดโชยมาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และพัดผ่านลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ อันเป็นการแสดงถึงอาการที่จะเข้าสู่หน้าหนาว พืชไร่และต้นข้าวในนาของชาวไร่ชาวนากำลังแก่ใบเหลืองเป็นสีทอง เม็ดข้าวในรวงกำลังสุกสกาเวลืองอร่ามแผ่กระจายไปทั่วทุกท้องนาอันกว้างใหญ่ไพศาลสุดสายหู สายตา น้ำตามตลิ่ง ห้วย หนอง คลอง บึงต่าง ๆ เริ่มหยุดไหล ประชาชนชาวไร่ชาวนาในชนบทกำลังมีความหวังที่จะได้เก็บเกี่ยวข้าวในนาของตน มองดูใบหน้าและแววตาของแต่ละคนมีความสดชื่นเป็นประกาย นั่นหมายถึงการทำไร่ทำนาในปีกำลังให้ผลผลิตอย่างเต็มที่ แต่ละคนมีความกระปรี้กระเปร่ากึกก้องเตรียมเสาะแสวงหาเครื่องมือหรืออุปกรณ์ในการเก็บเกี่ยวข้าวกัน เช่น เคียวเกี่ยวข้าว ต้องซื้อต้องหา กระบุง ตะกร้า มีด พร้า จอบ เสียม ตลอดจนเตรียมถากถางลานนาสำหรับเป็นที่นวดข้าวเป็นต้น เหล่านี้เป็นวิถีชีวิตของชาวไร่ชาวนาในภาคอีสานทั่วไป

ชาวบ้านหนองผือก็เช่นเดียวกัน มีความหวังตั้งตารอที่จะได้ลงนาเก็บเกี่ยวข้าวกันในเดือนนี้ แต่ก็พะวักพะวงรอฟังข่าวคราวของพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่อยู่ทางวัดป่าฯ เพราะทราบว่าคุณพ่อท่านพระอาจารย์มั่นท่านชราภาพมากแล้ว อาการอาพาธของท่านมีแต่ทรึงกับทรุด ครูบาอาจารย์ที่อุปัฏฐากท่านก็พยายามช่วยเยียวยารักษาท่านอย่างเต็มที่ มีพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน^๑ พระอาจารย์ทองคำ ญาณภาโส และพระอาจารย์วัน อุตตโม^๒ พร้อมคณะศิษยานุศิษย์ที่เป็นฆราวาสก็ช่วยติดตามหมอชาวบ้านที่เคยเป็นหมอเสนารักษาระจำตำบล มาฉีดยารักษาให้หลายครั้งหลายคราว แต่อาการอาพาธของท่านมีแต่พทุเลาแล้วก็ทรุดลงไปอีกดังที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อออกพรรษาแล้วครูบาอาจารย์พระเถระผู้ใหญ่จึงเริ่มทยอยเดินทางเข้าไปยังวัดป่าบ้านหนองผือ เช่น พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์กุ่ม ธรรมทินโน พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ เป็นต้น หลายครั้งหลายหนจนกระทั่งปลายเดือนตุลาคมขึ้นต้นเดือนพฤศจิกายน ประมาณวันที่ ๑ หรือ ๒ พ.ศ. ๒๔๙๒ ชาวทางวัดกระจายเข้ามาถึงหมู่บ้านและกระจายไปทั่วหมู่บ้านอย่างรวดเร็วว่า ทางคณะครูบาอาจารย์ท่านได้ตกลงกันว่าจะนำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นซึ่งกำลังอาพาธอยู่ออกไปจากบ้านหนองผือในวันพรุ่งนี้

^๑ จากหนังสือ “หยดน้ำบนใบบัว” หน้า ๑๒๒-๑๒๓

^๒ จากหนังสือ “อนุสรณ์งานเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานเพลิงศพ พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ” หน้า ๗๐-๗๒

เหตุการณ์นี้ทำให้ญาติโยมชาวบ้านหนองผือมีความรู้สึกซึมเซาจนตั้งตัวไม่ติด คิดอะไรไม่ออกทำอะไรไม่ถูกเลยทีเดียว ภาษาสมัยใหม่เรียกว่า “ช็อค” เกือบจะทั้งหมู่บ้าน จากนั้นความหม่นหมองก็เข้ามาแทนที่ในดวงจิตของประชาชนชาวบ้านหนองผือและว่าวุ่นซุ่นมัวตลอดมา จะพากันคิดพิจารณาตัดทานขอร้องไม่ให้นำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นออกไปจากบ้านหนองผือก็ทำไม่ได้ เพราะด้วยความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในครูบาอาจารย์ทั้งหลาย ด้วยความนบ้น้อมถ่อมตน และด้วยเหตุผลของคณะครูบาอาจารย์ท่านก็มีออกมาหลายประการเพื่อจะนำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นออกจากหนองผือได้

บางท่านก็มีความเห็นว่าอยากจะให้นำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นออกจากบ้านหนองผือเพื่อไปพักรักษาตัวที่วัดป่าสุทธาวาส เพราะอยู่ในตัวจังหวัดการหมอการแพทย์ทันสมัยกว่า ความเจริญทางการแพทย์กำลังเข้าสู่ตัวจังหวัดสกลนคร การเยียวยารักษาคงจะแน่นอนขึ้น บางท่านก็มีเหตุผลว่าองค์ท่านพระอาจารย์เคยปรารภถึงโยมแม่หนุ่มในทำนองยกย่องอยู่เสมอ ๆ ในครั้งที่องค์ท่านเริ่มอาพาธใหม่ ๆ ตอนในพรรษา ๕๕๐ ขององค์ท่านคงจะต้องการให้นำท่านไปวัดป่าสุทธาวาส เพื่อจะได้โปรดโยมแม่หนุ่มซึ่งเคยอุปการะต่อครูบาอาจารย์สายวัดป่ากรรมฐานเป็นครั้งสุดท้าย เลยถือเป็นเหตุอ้างในการตกลงนำองค์ท่านไปยังวัดป่าสุทธาวาส

บ้างก็มีเหตุผลที่มองการณ์ไกลออกไปอีกว่า การอาพาธของท่านพระอาจารย์ใหญ่ของเราในคราวครั้งนี้คงเป็นครั้งสุดท้ายจะเอาอะไรมาเยียวยารักษาก็คงไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ เพราะองค์ท่านพระอาจารย์ท่านพูดอยู่เสมอ ๆ ว่า “เอาน้ำมารดไม้แก่นล่อนให้มันปงเป็นใบ ลิมี่ลือ” (เป็นคำถิ่นอีสาน หมายความว่า จะเอาน้ำมารดต้นไม้ที่ตายยืนต้นเหลือแต่แก่นให้ผลิดอกออกใบอีกนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้) เมื่อเป็นเช่นนี้ก็หมายความว่าองค์ท่านพระอาจารย์จะต้องจากพวกเราไปอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น หากท่านมรณภาพที่บ้านหนองผือแล้ว จะมีเหตุขัดข้องหลายอย่างหลายประการ ผู้คนประชาชนก็จะมามาก หนทางไปมาก็ไม่สะดวก ตลาดก็ไม่มี เกรงว่าจะเป็นเหตุให้สัตว์ตายในงานนี้เป็นจำนวนมาก เขาจะฆ่าทำอาหารสำหรับเลี้ยงแขกที่มาในงานถ้ามรณภาพที่วัดป่าสุทธาวาส ก็มีตลาดเขาทำกันอยู่แล้ว

จากนั้นท่านพระอาจารย์มั่นจึงพูดว่า “รอให้ผู้ใหญ่มาเกิน ผู้ใหญ่เผ่นลิว่าจั่งใด” ผู้ใหญ่ในที่นี้คงจะหมายถึงท่านพระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี เพราะเมื่อท่านพระอาจารย์มั่นพูดได้ไม่นาน ก็พอดีเป็นจังหวะที่ท่านพระอาจารย์เทศก์เข้าไปยังวัดป่าบ้านหนองผือในวันนั้น

หลังจากนั้นข่าวการจะหามท่านพระอาจารย์มั่นออกจากบ้านหนองผือก็เป็นความจริง การดำเนินการหามจึงเริ่มขึ้นคือการเตรียมหาอุปกรณ์ในการหาม โดยป่าวร้องให้ประชาชนชาวบ้านหนองผือช่วยจัดหาแคร่ไม้ โดยใช้ไม้ไผ่ทั้งลำตัดยาวประมาณ ๒ วา ๔ ลำ เชือกอีกประมาณ ๘ เส้น และผ้าขาวสำหรับมุงหลังคากันแดด ประกอบกันเข้าทำเหมือนกระทุนเกวียน เมื่อทำแน่นอนหามันคงเรียบริบร้อยจึงเก็บเตรียมไว้ พอเช้าวันรุ่งขึ้นฉันจ้งหันเสร็จ พระเถรก็ไปที่กุฏิท่านพระอาจารย์มั่นเพื่อจัดเก็บข้าวของเครื่องใช้ธรรมาบริวารที่จำเป็นจะต้องนำไปด้วย

เมื่อพระเณรจัดเก็บอัฐบริขารที่จำเป็นเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้มีหน้าที่หามก็หามแคร่ไม้ที่ทำเสร็จแล้วนั้นไปตั้งที่หน้ากุฏิท่าน แล้วพระเณรจึงเข้าไปกราบอาราธนาท่านพระอาจารย์มั่นเพื่อจะได้นำองค์ท่านขึ้นแคร่หามที่เตรียมไว้ เมื่อท่านทราบ ท่านพระอาจารย์มั่นไม่ว่าอะไร พระเณรทั้งหลายถือเอาอาการนั้นว่าท่านรับอาราธนาหรืออนุญาตแล้ว ดังนั้นพระเณรและพระอุปัฏฐากจึงขอโอกาสเข้าไปประคองท่านพระอาจารย์ให้ลุกขึ้น แล้วประคองพาเดินลงจากกุฏิไปยังแคร่หาม

ในตอนนี้อย่างคนประชาชนกำลังทยอยกันมาเป็นจำนวนมาก ตลอดทั้งพระเณรและผู้ที่จะนำส่งท่านก็เตรียมพร้อมแล้ว สำหรับโยมผู้ชายแข็งแรงที่เป็นผู้หามก็เข้าประจำที่ เมื่อได้เวลาจึงให้สัญญาณว่าพร้อมแล้ว ทั้งหมดจึงพากันยกแคร่หามขึ้นบ่าแล้วออกเดินทาง โดยบ่าหน้าไปทางทิศตะวันตกของวัด และเดินตามถนนไปสู่ทางออกประตูวัด ผู้คนประชาชนพร้อมทั้งพระเณรก็ขยับเขยื้อนเคลื่อนตามขบวนหามไป แต่ละท่านแต่ละคนเจียบกริบ ไม่มีเสียงพูดจากัน บ้างก็ช่วยสะพายบาตรพระ บ้างก็ช่วยถืออัฐบริขาร บ้างก็เดินสะพายถุงและย่าม ตามไปเอาใจช่วยเป็นกำลัง บ้างก็ช่วยแบกกลดและร่ม บ้างก็ถือกระติกน้ำร้อนและน้ำเย็นซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นในการเดินทาง ส่วนผู้ที่ทำหน้าที่หามก็ชะมัทเดินไปอย่างขยันขันแข็ง จนกระทั่งผ่านประตูวัดออกไป แล้วลงสู่ทุ่งนาอันกว้างไกลพอสมควร ซึ่งในระหว่างทุ่งนามีสะพานทำด้วยไม้กว้างประมาณ ๑.๘๐ เมตร ทอดยาวตั้งจากฝั่งทุ่งนาด้านนี้ไปจรดฝั่งทุ่งนาด้านโน้นเป็นระยะทางประมาณ ๓๐๐ เมตร กระจาดบนพื้นสะพานทำด้วยไม้ตะเคียนเลื่อยผ่าเป็นแผ่น แต่ละแผ่นกว้างประมาณ ๙๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๔ เมตร ปูเรียงคู่สองแผ่นต่อกันไปจนสุดสายทางข้ามทุ่งนา

การหามท่านพระอาจารย์มั่นก็หามไปตามสะพานนี้ จนผ่านพื้นสะพานแล้วมุ่งขึ้นสู่ถนนกลางหมู่บ้านหนองผือ ในช่วงที่ผ่านหมู่บ้านนี้มีผู้คนประชาชนเด็กเล็กพากันชะเง้อชะแง้มองดู พอรู้ว่าเป็นขบวนหามท่านพระอาจารย์ใหญ่ พวกเขาก็มุ่งเข้ามาดูใกล้ ๆ ตามขอบข้างทางเป็นแถว บางคนนั่งพนมมือ และบางคนก็นั่งคุกเข่าพนมมือกราบเป็นครั้งสุดท้ายด้วยความอาลัยอาวรณ์สุดเสียดาย จนขบวนหามผ่านเลยไปและผ่านพื้นหมู่บ้านมุ่งเข้าสู่ทางเกวียนที่จะไปบ้านห้วยบุง ซึ่งเป็นช่องทางเกวียนลุลอดเลี้ยวไปตามใต้ตงนาป่าที่อันเขียวครึ้มขจีเต็มไปด้วยแมกไม้ต่าง ๆ นานาพรรณ ทั้งเสียงนกตัวจ้อยอยู่บนยอดกิ่งไม้สูงส่งเสียงร้อง โประตก โโก-โต้ง โโก-โต้ง ก้องกังวาลไพเราะไปไกลทั่วตลอดทั้งตามรายทางก็มีเสียงแมลงป่าไรใดซึ่งจับอยู่บนต้นไม้ทั่วไปร้องกรีดกรังคล้ายเสียงกระดิ่งแว้ว เมื่อขบวนหามผ่านเข้าไปใกล้มันก็หยุดร้อง คอยสังเกตดูจนขบวนหามนั้นผ่านเลยไป เห็นว่าไม่เป็นภัยแล้วมันก็ร้องขึ้นมาใหม่ เป็นอย่างนี้จนทะลุเข้าสู่ละแวกบ้านห้วยบุงซึ่งเป็น หมู่บ้านของคนเผ่าชาหรือพวกโซ^๓

^๓ ชนกลุ่มหนึ่ง ของจังหวัดสกลนคร ที่พูดภาษาเฉพาะ ตั้งบ้านเรือนประมาณ ๒๐ หลังคาเรือนในสมัยนั้น นิยมชอบแลกหรือขอ สิ่งที่ชอบมากคือ ยาเส้นฉุน สำหรับมาพันเป็นมวนแล้วจุดไฟสูบ

เมื่อขบวนหามผ่านบ้านห้วยบุงแล้วเลยลุกลงมาสู่ทุ่งนาอีกครั้งซึ่งเป็นร่องน้ำซับ จนกระทั่งผ่านไป ได้จึงขึ้นสู่ทางเกวียนอันเป็นเนินและลุ่ม สูง ๆ ต่ำ ๆ บางทีก็คดโค้งทอดยาวไป เลี้ยวซ้ายแลเลี้ยวขวา ตามต้นไม้สูงใหญ่ เป็นเวลาประมาณ ๒ ชั่วโมง จึงถึงอีกหมู่บ้านหนึ่ง คือ บ้านนาเลา ขบวนไม่ได้หยุดพักในหมู่บ้านนี้ได้หามผ่านเลยออกไปจนถึงคลองน้ำซับซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านนี้เท่าใดนัก ที่นั่นมีบ่อน้ำเล็ก ๆ อยู่ริมคลองน้ำซับและมีน้ำบ่อไหลออกมาใสเย็นสะอาด บริเวณใกล้ ๆ เป็นเนิน รมรื่น ซึ่งใช้เป็นที่พักของคนเดินทางไปมา เมื่อขบวนหามท่านพระอาจารย์มันมาถึงตรงนั้น จึงตกลงพากันหยุดพักเหนื่อยเสียก่อนแล้วค่อยเดินทางต่อไป ผู้ที่หามแคร่ ตลอดทั้งญาติโยม พระเถระ เมื่อเห็นว่าวางแคร่หามท่านพระอาจารย์มันเรียบร้อยแล้ว ต่างก็นั่งพักเหนื่อยเอาแรงตามได้ร่มไม้ต่าง ๆ ใกล้บริเวณนั้น บ้างก็ไปตักน้ำในบ่อด้วยครุหรือกระป๋อง มาแจกจ่ายผู้ที่หามแคร่และญาติโยม ที่ตามไปในขบวนให้ได้ดื่มกินจนอิ่มหน้าสำราญโดยทั่วกัน

คราวนี้ขบวนหามออกเดินทางเป็นระยะทางที่รู้สึกว้าไกลพอสมควร หามเดินไปตามทางลัดทางเกวียนของชาวไร่ชาวนาที่สัญจรไปมาในหมู่บ้านรายทางละแวกนั้น บางช่วงก็เดินตัดลัดเลาะ เลียบไปตามเชิงเขาภูพาน แล้วจึงโค้งไปทางหมู่บ้านโคกกะโหลงหรือปัจจุบันเรียกบ้านคำแหง ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร แต่ก็เลยผ่านออกจากหมู่บ้าน มุ่งสู่ทางเดินเท้าของชาวบ้านละแวกนั้นโดยไม่ได้หยุดพัก

ขบวนหามเดินไปเรื่อย ๆ ตามหนทางเหล่านั้นจนผ่านริมสวนไร่นาของหมู่บ้านโคกสะอาด เลาะเลียบไปทางใต้ของหมู่บ้าน มุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออกโดยไม่ได้แวะเข้าหมู่บ้านโคกสะอาด และหมู่บ้านใดอีกเลย เพียงแต่เฉียดผ่านเขตนอกหมู่บ้านเท่านั้น จนกระทั่งเข้าสู่เขตป่าใหญ่ดงไม้ที่เรียกว่าเบญจพรรณมีกะบาก ตะแบก เต็ง รัง ไม้แดง พยอม ยุง ยางอันสูงใหญ่ลิบลิวจนยอดเฉียดฟ้า เทียมเมฆซึ่งยืนต้นเรียงรายอยู่ตามขอบสองข้างทางเดิน

พวกขบวนหามก็หามท่านพระอาจารย์มันไปตามหนทางอันคดเคี้ยว บ้างก็เลี้ยวหลบหลุมบ่อลึกที่แห้งขุด บ้างก็เดินตามทางที่ราบเรียบเตียนโล่งตลอดใต้ต้นไม้ใหญ่พอได้อาศัยร่มเงาเย็นเป็นกำลัง ในการเดินทาง บางคราวลมหนาวของต้นฤดูหนาวเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนสิบสอง ซึ่งพัดเอื่อย อยู่เบื้องบนท้องฟ้าแผ่กระจายไปทั่วภูมิภาค หอบต้อนเอาก้อนหมอกเมฆขาวสะอาดเป็นกลุ่ม ๆ ค่อย ๆ เคลื่อนบ่าลงสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลอยละล่องผ่านไป ลูกแล้วลูกเล่า บางครั้งลมอ่อน ๆ ก็พัดชูชีพมาเบื้องล่างเป็นละลอกคลื่น สัมผัสกระทบปลายยอดกิ่งไม้ที่เรียงรายตามทางจรจนกิ่งก้านพุ่มใบปลิวว่อนไสวโอนไปมา ส่วนใบที่เหลืองแก่แห้งซู้ก็หลุดร่วงกรูพรุ้งพรูไปรายลงมาเป็นสายสู่พื้นดิน คล้ายกับว่า มีใครยินดีไปรดดอกไม้เงินดอกไม้ทองลงมาจากสวรรค์ จนเวลานานเท่าไรก็ไม่ทราบจึงบรรลู่เข้าสู่เขตแดนหมู่บ้านอู่ไม้ และต้องเลี้ยวตามทางไปทิศตะวันออกเฉียงเหนือเล็กน้อย

การเดินทางในระยะเวลาช่วงนี้ใช้เวลาประมาณเท่าไรไม่ทราบจึงบรรลู่ถึงทุ่งนาของชาวบ้านหนองโคก และหามเดินเลาะเลียบริมฝั่งหัวหนองโคกลงมาทางใต้ แล้วมุ่งหน้าเดินทางขึ้นสู่ป่าดงดิบอันเต็มไปด้วยไม้نانาชนิด ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับป่าดงไม้ดงที่กล่าวมาแล้วนั้น ป่าดง

ในช่วงนี้รู้สึกกว้างไกลพอสมควร จนกระทั่งทะเลถึงทุ่งนาซึ่งเป็นของชาวบ้านกุดก้อม อยู่ด้านทิศเหนือของหมู่บ้านเล็กน้อย ขบวนหามก็หามผ่านทุ่งนา เดินตามคันนาจนถึงห้วยซึ่งมีสะพานที่ทำด้วยไม้อยู่กลางทุ่งนา โดยหามข้ามสะพานไปได้ด้วยดี แล้วจึงมุ่งไปสู่วัดปากกลางโนนภู อันเป็นวัดของท่านพระอาจารย์ภู ธรรมทินโน ซึ่งเป็นลูกศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งของท่านพระอาจารย์มั่นและเคยพำนักพักจำพรรษาที่ท่าน

แต่ก่อนจะไปถึงวัดปากกลางโนนภูนั้น จะต้องหามท่านพระอาจารย์มั่นเดินตามทางบนคันนา ซึ่งย้อนไปย้อนมาหักหน้าหักหลัง เพราะพื้นน่านั้นเต็มไปด้วยต้นข้าวที่กำลังสุกเหลืองอร่ามพอจะเก็บเกี่ยวได้แล้ว ขบวนหามได้ไปถึงนาของโยมคนหนึ่งชื่อ คุณโยมเป๊ะ ชาวบ้านกุดก้อม ซึ่งได้ร่วมเดินมากับขบวนนี้ด้วย เขาเป็นอุบาสกที่มีความศรัทธาในองค์ท่านพระอาจารย์มั่นมากอยู่ เห็นความลำบากในการหามท่านย้อนไปย้อนมาบนคันนา และเวลานั้นใกล้จะค่ำอยู่แล้ว จึงยอมเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ โดยยอมให้ขบวนหามเดินผ่านต้นข้าวที่กำลังสุกเหลืองอร่ามอยู่นั้น เพื่อมุ่งตรงเข้าสู่วัดปากกลางโนนภูได้เลย เพราะที่นาของเขายู่ระหว่างกลางของทางเข้าวัด ท่านทั้งหลายลองคิดดูคนเกือบสองร้อยคนเดินผ่านนาข้าวที่กำลังสุกเหลืองอร่ามอยู่นั้น สภาพจะเป็นอย่างไร แต่เจ้าของนารายณ์เขาก็กลับดีใจและไม่คิดเสียตายเลย เป็นสิ่งที่แปลก นี่แหละท่านเรียกว่าบุญเกิดขึ้นในใจของเขาแล้ว

ในที่สุดก็หามท่านพระอาจารย์มั่นเข้าสู่วัดกลางโนนภู บ้านกุดก้อม ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ได้โดยสวัสดิภาพ เมื่อถึงวัดแล้วหามองค์ท่านขึ้นพำนักพักบนกุฏิหลังหนึ่งที่กว้างขวางและถาวรที่สุดในสมัยนั้น คราวนี้ผู้คนประชาชน พระเถระ พร้อมทั้งผู้ที่ติดตามขบวนหามมาต่างก็หลังแห่เข้ามาภายในบริเวณวัด เพราะเป็นเวลาใกล้ค่ำมีดอยู่แล้ว บางคนฟังทราบข่าวก็เข้ามาในบริเวณวัดเดี๋ยวนั้นก็มี พระเถระที่ติดตามอุปฐากซึ่งมากับพระเถระต่างก็เตรียมหาที่พักชั่วคราวตามแต่จะหาได้ตรงไหนสำหรับอาจารย์ของใคร ๆ อย่างฉุกฉะหุกุ่นวายพอสมควร สำหรับพระเถระผู้ใหญ่พร้อมกับพระอุปฐากที่ใกล้ชิดท่านพระอาจารย์มั่นก็เข้าไปชุมนุมที่กุฏิรับรองท่านพระอาจารย์มั่นเพื่อคอยดูแลความเรียบร้อย

สำหรับญาติโยมชาวบ้านหนองผือที่ติดตาม เมื่อหามส่งท่านพระอาจารย์มั่นถึงจุดหมายปลายทางเรียบร้อยแล้วก็พากันเก็บแคร่คานหามและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้หามท่าน บางหมู่บางคณะก็กลับบ้านในคืนนั้น เพราะรีบเร่งในการที่จะลงเก็บเกี่ยวข้าวที่กำลังสุกแก่เต็มที่แล้ว โดยเดินด้วยฝีเท้าลัดไปตามทางคนเดิน ผ่านหมู่บ้านเสาวชัยถึงวัดถ้าเจ้าผู้ข้า แล้วขึ้นสู่สันเขาภูพานข้ามตรงลงไปทางบ้านหนองผือเป็นระยะทางไม่ไกลนัก ประมาณ ๗-๘ กิโลเมตร

ส่วนอีกหมู่คณะหนึ่งซึ่งยังไม่กลับในคืนนั้นก็พักค้างคืนอยู่ที่วัดปากกลางโนนภู พอรุ่งเช้าเมื่อกินข้าวกินปลาเสร็จจู่ระเรียบเรียบร้อยแล้วจึงเดินทางข้ามเขาภูพานกลับบ้านเช่นเดียวกัน โดยหมู่คณะหลังนี้ส่วนมากเป็นคนแก่ เมื่อเห็นว่าหมดธุระหน้าที่แล้วจึงเข้าไปขอโอกาสกราบลาท่านพระอาจารย์มั่นที่กุฏิรับรอง โดยเข้าไปกราบบอกความประสงค์ให้พระอุปฐากทราบ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า

ผู้ใกล้ชิดอุปัฏฐากในช่วงนั้นเข้าใจว่าคงเป็นท่านพระอาจารย์วัน อุตตโม เมื่อท่านพระอาจารย์วัน เห็นญาติโยมชาวบ้านหนองผือเข้ามากราบลาท่านพระอาจารย์มั่นกลับบ้าน ท่านจึงพนมมือน้อมตัวไปทางท่านพระอาจารย์มั่น แล้วกล่าวคำขอโอกาสรายงานท่านพระอาจารย์มั่นว่า “พวกโยมบ้านหนองผือมากราบลาท่าน พ่อแม่ครูบาอาจารย์กลับบ้านกระผม”

เมื่อท่านพระอาจารย์มั่นได้ยินเสียงจึงลืมตาขึ้นช้า ๆ เห็นเป็นโยมชาวบ้านหนองผือ ท่านได้พูดตักเตือนเป็นสำเนียงอีสานครั้งสุดท้ายว่า “เมื่อเสียเนื้อ...หมดทอนี่ละเนื้อ...เอาน้ำไปรดไม้แก่นล่อนให้มันปงเป็นใบ บ่มีดอกเนื้อ...ให้พากันเห็ดพากันทำตามที่อาตมาเคยพาเห็ดพาท่านนั้นเนื้ออย่าลืมเนื้อ...ให้พากันรักษาศีลห้า ถ้าผู้ใดรักษาศีลห้าได้ตลอดชีวิตผู้นั้นเลิศที่สุด หมดทอนี่ละ” (หมายความว่า ให้พวกโยมชาวบ้านหนองผือพากันกลับบ้านซะ ชีวิตของท่านก็คงจะหมดทอนี่แหละ จะรักษาเอียวอย่างไรก็คงไม่หาย เปรียบเสมือนกับเอาน้ำไปรดต้นไม้ที่ตายผุกร่อนเหลือแต่แก่นให้มันกลับงอกกิ่งใบได้อีกคงเป็นไปได้)

นอกจากนั้นท่านให้พากันประพฤติปฏิบัติตามแนวทางที่ท่านเคยสั่งสอนและปฏิบัติมาแล้วนั้น ท่านว่าไม่ให้ลืม โดยเฉพาะศีลห้าซึ่งเหมาะสำหรับฆราวาสที่สุด ถ้าผู้ใดรักษาศีลห้าได้ตลอดชีวิตแล้ว ท่านว่าคนนั้นเป็นคนที่เลิศที่สุดในชีวิตของเพศฆราวาส) จากนั้นท่านก็หลับตาลงแล้วไม่ได้พูดอะไรต่ออีกเลย คำพูดเหล่านั้นเป็นการพูดครั้งสุดท้ายของท่าน

เมื่อญาติโยมชาวบ้านหนองผือกลับบ้านแล้วก็ยังคอยฟังข่าวคราวของท่านพระอาจารย์มั่นอยู่ตลอดเวลา ได้ทราบที่ท่านพำนักพักอยู่ที่วัดป่ากลางโนนภูประมาณ ๙-๑๐ วัน จึงมีโยมแม่หนุ่มสุวานนท์ ที่เป็นชาวเมืองสกลนคร ซึ่งเป็นผู้หนึ่งที่รู้จักและศรัทธาในพระกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านพระอาจารย์มั่นมากในยุคแรก ได้ให้รถมารับท่านพระอาจารย์มั่นเข้าสู่ตัวเมืองจังหวัดสกลนคร เพื่อไปพำนักพักที่วัดป่าสุทธาวาส

ในการรับองค์ท่านพระอาจารย์มั่นไปในคราวนี้นั้น ได้รับความอนุเคราะห์จากกรมทางไปรับ และมีหมอตีตตามไปกับรถนี้ด้วย ชื่อคุณหมอประยูร ศรีตามา ซึ่งเป็นหมอประจำสุศาลาในเมืองสกลนคร โดยนำรถออกวิ่งจากตัวเมืองสกลนคร ไปตามถนนสายสกลนคร-อุดรธานี (สมัยนั้นยังเป็นทางหินลูกรัง) รถวิ่งไปตามทางหินลูกรังอย่างทุลักทุเล ใช้เวลาที่ชั่วโมงไม่ทราบได้ รถวิ่งมาได้โดยปลอดภัย จนกระทั่งมาหยุดจอดที่ปากทางแยกเข้าวัดป่ากลางโนนภู ซึ่งอยู่ห่างจากวัดประมาณ ๑ กิโลเมตร รถเข้าถึงวัดไม่ได้เพราะติดทุ่งนาซึ่งมีแต่ทางเกวียนเล็ก ๆ ผ่านเข้าไปสู่หน้าวัดเท่านั้น

ดังนั้น จึงแก้ปัญหาโดยให้ญาติโยมชาวบ้านพากันหามท่านพระอาจารย์มั่นจากวัดป่ากลางโนนภูมาขึ้นรถที่จอดรออยู่ ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าว่า ก่อนจะหามท่านออกจากวัด คุณหมอได้ฉีดยานอนหลับให้ท่านเข็มหนึ่ง จึงหามท่านมาขึ้นรถ เมื่อถึงรถก็นำองค์ท่านขึ้นรถ และจัดให้ท่านอยู่ในอาการที่สบาย จากนั้นขบวนรถจึงได้เคลื่อนตัวออกนำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นมุ่งสู่ตัวเมืองสกลนคร ท่านพระอาจารย์มั่นนอนหลับตลอดทาง จะด้วยฤทธิ์ของยานอนหลับก็ไม่อาจทราบได้ จนในที่สุดรถได้นำองค์ท่านพระอาจารย์มั่นเข้าสู่วัดป่าสุทธาวาสโดยปลอดภัย โดยมาถึงวัดเวลาประมาณบ่าย ๓ หรือ ๔ โมงเย็นของวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒

เมื่อถึงวัดแล้วจึงหามองค์ท่านขึ้นไปพักบนกุฏิรับรองที่เตรียมไว้แล้ว และดูแลให้ท่านพักผ่อน แต่อาการท่านอ่อนเพลียมาก ท่านไม่พูดจาอะไรเลย เป็นเพียงแต่นอนหลับตามีลมหายใจเชื่องช้า แผลวเบาและเคลื่อนไหวกายเล็กน้อยเท่านั้น ฝ่ายครูบาอาจารย์ พระเถร ในตอนนี้ต่างก็นั่งรายล้อม สงบอยู่ บางท่านก็คอยห้ามไม่ให้ส่งเสียงดังเพื่อรักษาความสงบ และคอยเตือนผู้คนประชาชนที่ ทราบข่าวและหลังไหลเข้ามาในบริเวณวัดไม่ให้ส่งเสียงหรือเข้าไปใกล้รบกวนท่านที่พักผ่อนสงบอยู่นั้น

เวลาช่างผ่านไปรวดเร็วเหลือเกิน มันเคลื่อนคล้อยคำมีตกลงทุกทีจาก ๖ โมงเย็น เป็น ๑ ทุ่ม ๒ ทุ่ม ๓ ทุ่ม และ ๔ ทุ่ม ผ่านไปจนถึง ๖ ทุ่ม ที ๑ ครั้งกว่า ๆ อาการขององค์ท่านพระอาจารย์มั่น ที่นอนนิ่งอยู่บนที่นอนนั้นก็เริ่มผิดปกติเป็นไปในทางที่ไม่น่าไว้วางใจ มีความอ่อนเพลียมากขึ้น ลมหายใจ ก็แผ่วเบาและเบาลง ๆ ตามลำดับอย่างน่าใจหาย ส่วนองค์กายของท่านนอนอยู่ในท่าครึ่งหงาย ตะแคงขวา ในที่สุดลมหายใจขององค์ท่านก็สิ้นสุด ถึงแก่กรรมภาพละสังขารไว้ให้แก่โลกได้พิจารณา โดยสงบ ชีวิตขององค์ท่านจบสิ้นลงเพียงเท่านี้ ซึ่งตรงกับเวลาตี ๒ กว่า ๆ ที่ถือว่าเป็นวันใหม่ คือ วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ณ วัดป่าสุทธาวาส ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

คำพยาปริศนาธรรมสำเนียงอีสาน

ของท่านพระอาจารย์มั่น

ไม้สกกก	หกพันง่า
กะปอมกำ	ขึ้นมือละฮ้อย
กะปอมน้อย	ขึ้นมือละพัน
คันตัวเอานำบ่ทัน	ขึ้นนำ สุ่มื่อ..สุ่มื่อ..?

เอกสาร

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. เคลื่อนขบวนไปสู่ความจริง. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๑๖๕-๑๗๖.

ปฏิบัติปัญญาวิธาน

- พระธรรมเจดีย์ :** ผู้ปฏิบัติศาสนาโดยมากปฏิบัติอยู่แคไหน ?
- พระอาจารย์มั่น :** ปฏิบัติอยู่ภูมิภาคมาพจรกุศลโดยมาก.
- พระธรรมเจดีย์ :** ทำไมจึงปฏิบัติอยู่เพียงนั้น ?
- พระอาจารย์มั่น :** อธิษฐานของคนโดยมากยังกำหนดอยู่ในกาม เห็นว่ากามารมณ์ที่ดีเป็นสุข ส่วนที่ไม่ดีเห็นว่าเป็นทุกข์ จึงได้ปฏิบัติในบุญกิริยาวัตถุ มีการฟังธรรม ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น หรือภาวนาบ้างเล็กน้อย เพราะความมุ่งเพื่อจะได้สวรรค์สมบัติ มนุษย์สมบัติ เป็นต้น ก็คงเป็นภูมิภาคมาพจรกุศลอยู่นั่นเอง เบื้องหน้าแต่กายแตก ตายไปแล้ว ย่อมถึงสุคติบ้าง ไม่ถึงบ้าง แล้วแต่วิบากจะซัดไป เพราะไม่ใช่ นิยตบุคคล คือยังไม่ปิดอบาย เพราะยังไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผล.
- พระธรรมเจดีย์ :** ก็ท่านผู้ปฏิบัติที่ดีกว่านี้ไม่มีหรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** มี แต่ว่าน้อย.
- พระธรรมเจดีย์ :** น้อยเพราะเหตุอะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** น้อยเพราะกามทั้งหลายเท่ากับเลือดในอกของสัตว์ ยากที่จะละความยินดีในกาม ได้ เพราะการปฏิบัติธรรมละเอียด ต้องอาศัยกายวิเวก จิตตวิเวก จึงจะเป็นไปเพื่อ อุประิวิเวก เพราะเหตุนี้แลจึงทำได้ด้วยยาก แต่ไม่เหลือวิสัย **ต้องเป็นผู้เห็นทุกข์ จริงๆ จึงจะปฏิบัติได้.**
- พระธรรมเจดีย์ :** ถ้าปฏิบัติเพียงภูมิภาคมาพจรกุศล ดูไม่แปลกอะไร เพราะเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็น ภูมิภาคมาพจรกุศลอยู่แล้ว ส่วนการปฏิบัติจะให้ดีกว่าเก่าก็จะต้องให้เลื่อนขั้นเป็น ภูมิรูปาวจรหรืออรุรูปาวจรแลโลกอุดร จะได้แปลกจากเก่า ?
- พระอาจารย์มั่น :** ถูกแล้ว ถ้าคิดดูคนนอกพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุฌานชั้นสูง ๆ ก็มี คนในพุทธกาล ท่านก็ได้บรรลุมรรคผล มีพระโสดาบัน แลพระอรหันต์ โดยมากนี้เราก็ไม่ได้ บรรลุฌานเป็นอันสูงคนนอกพุทธกาลไม่ได้ แลไม่ได้บรรลุมรรคผลเป็นอัน สูงคนในพุทธกาลไม่ได้.
- พระธรรมเจดีย์ :** เมื่อเป็นเช่นนี้จักทำอย่างไรดี ?
- พระอาจารย์มั่น :** ต้องทำในใจให้เห็นตามพระพุทธานุชาตที่ว่า มตตาสุขปริจจาคา ปสเส เจ วิปุลํ สุขํ ถ้าว่าบุคคลเห็นซึ่งสุขอันไพบุลย์ เพราะบริจาคซึ่งสุขมีประมาณน้อยเสียไซ้ จเช มต ตาสุขํ ธีโร สมปสสํ วิปุลํ สุขํ บุคคลผู้มีปัญญาเครื่องทรงไว้ เมื่อเล็งเห็น ซึ่งสุขอันไพบุลย์ พึงละเสียซึ่งสุขมีประมาณน้อย.

- พระธรรมเจดีย์ :** สุขมีประมาณน้อยได้แก่สุขชนิดไหน ?
- พระอาจารย์มั่น :** ได้แก่สุขซึ่งเกิดแต่ความยินดีในกามที่เรียกว่า อามิสสุข นี่แหละสุขมีประมาณน้อย.
- พระธรรมเจดีย์ :** ก็สุขอันไพบูลย์ได้แก่สุขชนิดไหน ?
- พระอาจารย์มั่น :** ได้แก่ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน ที่เรียกว่า นิรามิสสุข ไม่เจือด้วยกาม นี่แหละสุขอันไพบูลย์
- พระธรรมเจดีย์ :** จะปฏิบัติให้ถึงสุขอันไพบูลย์จะดำเนินทางไหนดี ?
- พระอาจารย์มั่น :** ก็ต้องดำเนินทางองค์มรรค ๘.
- พระธรรมเจดีย์ :** องค์มรรค ๘ ใคร ๆ ก็รู้ ทำไมถึงเดินกันไม่ใคร่จะถูก ?
- พระอาจารย์มั่น :** เพราะองค์มรรคทั้ง ๘ ไม่มีใครเคยเดิน จึงเดินไม่ใคร่ถูก พอถูกก็เป็นพระอรียเจ้า.
- พระธรรมเจดีย์ :** ที่เดินไม่ถูกเพราะเหตุอะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** เพราะชอบเดินทางเก่าซึ่งเป็นทางชำนาญ.
- พระธรรมเจดีย์ :** ทางเก่านั้นคืออะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** ได้แก่กามสุขัลลิกานุโยค แลอัตตกิลมณานุโยค.
- พระธรรมเจดีย์ :** กามสุขัลลิกานุโยคนั้นคืออะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** ความทำตนให้เป็นผู้หมกมุ่นติดอยู่ในกามสุขนี้ แลเชื่อว่ากามสุขัลลิกานุโยค.
- พระธรรมเจดีย์ :** อัตตกิลมณานุโยคได้แก่ทางไหน ?
- พระอาจารย์มั่น :** ได้แก่ผู้ปฏิบัติผิด แม้ประพฤติกองครัดทำตนให้ลำบากสักเพียงไร ก็ไม่สำเร็จ ประโยชน์ซึ่ง มรรค ผล นิพพาน นี่แหละเรียกว่า อัตตกิลมณานุโยค.
- พระธรรมเจดีย์ :** ถ้าเช่นนั้นทางทั้ง ๒ นี้ เห็นจะมีคนเดินมากกว่ามัชฌิมาปฏิบัติหลายร้อยเท่า ?
- พระอาจารย์มั่น :** แน่ทีเดียว พระพุทธเจ้าแรกตรัสรู้ จึงได้แสดงก่อนธรรมอย่างอื่น ๆ ที่มาแล้ว ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร เพื่อให้สาวกเข้าใจ จะได้ไม่ดำเนินในทางทั้ง ๒ มา ดำเนินในทางมัชฌิมาปฏิบัติ.
- พระธรรมเจดีย์ :** องค์มรรค ๘ ทำไมจึงยกสัมมาทิฏฐิ ซึ่งเป็นกองปัญญาขึ้นแสดงก่อน ส่วนการปฏิบัติของผู้ดำเนินทางมรรค ต้องทำศีลไปก่อน แล้วจึงทำสมาธิ แลปัญญา ซึ่งเรียกว่า สิกขาทั้ง ๓ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่าจะ เป็น ๒ ตอน ตอนแรกส่วนโลกียกุศล ต้องทำศีลสมาธิ ปัญญา เป็นลำดับไป ปัญญาที่เกิดขึ้นยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ สังโยชน์ ๓ ยังละไม่ได้ ชัดของใจเพียงนี้เป็นโลกีย์ ตอนที่เห็นอริยสัจแล้วละสังโยชน์ ๓ ได้ ตอนนี้เป็นโลกุตระ.
- พระธรรมเจดีย์ :** ศีลจะเอาศีลชนิดไหน ?
- พระอาจารย์มั่น :** ศีลมีหลายอย่าง ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ แต่ในที่นี้ประสงค์ศีลที่เรียกว่า สมมาวาจา สมมาภมมุนโต สมมาอาชีโว แต่ต้องทำให้บริบูรณ์.

พระธรรมเจดีย์ : สมมาวาจา คืออะไร ?

พระอาจารย์มั่น : มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด ให้เขาแตกร้างกัน ผรุสย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ สมผลปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดโพรยประโยชน์.

พระธรรมเจดีย์ : สมมากมมนโต การงานชอบนั้นมีกี่อย่าง ?

พระอาจารย์มั่น : มี ๓ อย่าง คือ ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์ อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการลักทรัพย์ อพรหมจริยา เวรมณี เว้นจากอสังกรรม ไม่ใช่พรหมจรรย์.

พระธรรมเจดีย์ : สมมากมมนโต ในที่อื่น ๆ โดยมากเว้น อพรหม ส่วนในมหาสติปัฏฐานทำไม จึงเว้น กามเมสุมิจฉาจาร ?

พระอาจารย์มั่น : ความเห็นของข้าพเจ้าว่าที่ทรงแสดงศีล อพรหม เห็นจะเป็นด้วยรับสั่งแก่ภิกษุ เพราะว่าภิกษุเป็นพรหมจารีบุคคลนั้น ส่วนในมหาสติปัฏฐาน ๔ ก็รับสั่งแก่ภิกษุ เหมือนกัน แต่ว่าเวลานั้นพระองค์เสด็จประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกรู พวกชาวบ้าน เห็นจะฟังอยู่มาก ท่านจึงสอนให้เว้น กามเมสุมิจฉาจาร เพราะชาวบ้านมักเป็นคน มีคู่.

พระธรรมเจดีย์ : สมมาอาชีโว เลี้ยงชีวิตชอบ เว้นจากมิจฉาชีพนั้นเป็นอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : บางแห่งท่านก็อธิบายไว้ว่า ชายสุรยาพิช ศัสตราวุธ หรือชายสัตว์มีชีวิต ต้องเอาไปฆ่า เป็นต้น เหล่านี้แหละเป็นมิจฉาชีพ.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าคนที่ไม่ได้ขายของเหล่านี้ก็เป็น สมมาอาชีโว อย่างนั้นหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ยังเป็นไปไม่ได้ เพราะวิถีของเขามีหลายอย่างนัก เช่น ค้าขายโดยไม่ซื้อ มีการ โกงตาชั่งตาเต็ง หรือเอารัตเอาเปรียบอย่างใดอย่างหนึ่งในเวลาที่ผู้ซื้อเพลิน หรือเขาไว้ใจ รวมความพูดว่าอภัยของคนที่ไม่ซื้อ คิดเอารัตเอาเปรียบผู้อื่น เห็นแต่จะได้ สุดแต่จะมีโอกาส จะเป็นเงินหรือของก็ดี ถึงแม้ไม่ชอบธรรม สุดแต่จะ ได้เป็นเอาทั้งนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า อาการเหล่านี้ก็เป็นมิจฉาชีพทั้งสิ้น สมมาอาชีโว จะต้องเว้นทุกอย่าง เพราะเป็นสิ่งที่คดค้อมได้มาโดยไม่ชอบธรรม.

พระธรรมเจดีย์ : สมมาวายาโม ความเพียรชอบนั้นคือเพียรอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : สัจวรปธาน เพียรระวังอกุศลวิตก ๓ ที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรละ อกุศลวิตก ๓ ที่เกิดขึ้นแล้วให้หายไป ภาวนาปธาน เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไว้ให้สมบูรณ์.

พระธรรมเจดีย์ : สมมาสติ ระลึกชอบนั้นระลึกอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ระลึกอยู่ในสติปัฏฐาน ๔ คือ กายานุปัสสนา ระลึกถึงกาย เวทนานุปัสสนา ระลึกถึงเวทนา จิตตานุปัสสนา ระลึกถึงจิต ธรรมานุปัสสนา ระลึกถึงธรรม.

- พระธรรมเจดีย์ :** **สมมาสมาธิ** ความตั้งใจไว้ชอบ คือตั้งใจไว้อย่างไร จึงจะเป็นสมมาสมาธิ ?
- พระอาจารย์มั่น :** คือตั้งใจไว้ในองค์ฌานทั้ง ๔ ที่เรียกว่า ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน เหล่านี้แหละเป็น สมมาสมาธิ.
- พระธรรมเจดีย์ :** **สมมาสงบไป** ความดำริชอบนั้นดำริอย่างไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** เนกขัมมสงบไป ดำริออกจากกาม อพยาบาทสงบไป ดำริไม่พยาบาท อวิหิงสา สงบไป ดำริในความไม่เบียดเบียน.
- พระธรรมเจดีย์ :** สมมาวាយโม ก็ละอกุศลวิตก ๓ แล้ว สมมาสงบไป ทำไมจึงต้องดำริอีกเล่า ?
- พระอาจารย์มั่น :** ต่างกันเพราะ **สมมาวายโมนั้น เป็นแต่เปลี่ยนอารมณ์** เช่น จิตที่ฟุ้งซ่าน หรือเป็นอกุศลก็เลิกนึกเรื่องเก่าเสีย มามีสติระลึกรู้ในอารมณ์ที่เป็นกุศล จึงสงเคราะห์เข้าในกองสมาธิ ส่วน**สมมาสงบไป มีปัญญาพิจารณาเห็นโทษของกาม** เห็นอนิสงส์ของเนกขัมมะ จึงได้คิดออกจากกามด้วยอาการที่เห็นโทษ หรือเห็นโทษของพยาบาทวิหิงสา เห็นอนิสงส์ของเมตตาการุณา จึงได้คิดละ พยาบาทวิหิงสา **การเห็นโทษแลเห็นอนิสงส์เช่นนี้แหละจึงผิดกับ สมมาวายาโม** ท่านจึงสงเคราะห์เข้าไว้ในกองปัญญา.
- พระธรรมเจดีย์ :** **สมมาทิฏฐิ** ความเห็นชอบนั้นคือเห็นอย่างไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** คือ เห็นทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรียกว่า อริยสัจ ๔ ความเห็นชอบอย่างนี้แหละ ชื่อว่า สมมาทิฏฐิ.
- พระธรรมเจดีย์ :** อริยสัจ ๔ นั้น มีกิจจะต้องทำอะไรบ้าง ?
- พระอาจารย์มั่น :** ตามแบบที่มีมาในธรรมจักร มีกิจ ๓ อย่างใน ๔ อริยสัจ รวมเป็น ๑๒ คือ สัจญาณ รู้ว่าทุกข์ กิจญาณ รู้ว่าจะต้องกำหนด กตญาณ รู้ว่ากำหนดเสร็จแล้ว แลรู้ว่า ทุกขสมุทัยจะต้องละ แลได้ละเสร็จแล้ว แลรู้ว่า ทุกขนิโรธจะต้องทำให้แจ้ง แลได้ ทำให้แจ้งเสร็จแล้ว แลรู้ว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาจะต้องเจริญ แลได้เจริญเสร็จแล้ว นี่แหละเรียกว่ากิจในอริยสัจทั้ง ๔.
- พระธรรมเจดีย์ :** ทุกข์นั้นได้แก่สิ่งอะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** ชั้น ๕ आयตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้เป็นประเภททุกข์สัจ.
- พระธรรมเจดีย์ :** ทุกข์มีหลายอย่างนั้นจะกำหนดอย่างไรถูก ?
- พระอาจารย์มั่น :** กำหนดอย่างเดียวกันก็ได้ จะเป็นชั้น ๕ หรืออายตนะ ๖ หรือธาตุ ๖ นามรูป อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ไม่ใช่ว่าจะต้องกำหนดที่หลายอย่าง แต่ว่าผู้ปฏิบัติควร จะรู้ไว้ เพราะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.
- พระธรรมเจดีย์ :** การที่จะเห็นอริยสัจก็ต้องทำวิปัสสนาด้วยหรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ไม่เจริญวิปัสสนา ปัญญาจะเกิดอย่างไรได้ เมื่อปัญญาไม่มี จะเห็นอริยสัจทั้ง ๔ อย่างไม่ได้ แต่ที่เจริญวิปัสสนากันอยู่ ผู้ที่อินทรีย์อ่อนยังไม่เห็นอริยสัจทั้ง ๔ เลย.

พระธรรมเจดีย์ : ชั้น ๕ ใคร ๆ ก็รู้ ทำไมจึงกำหนดทุกข์ไม่ถูก ?

พระอาจารย์มั่น : รู้แต่ชื่อ ไม่รู้อาการชั้นตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้นชั้น ๕ เกิดขึ้นก็ไม่รู้ว่าเกิด ชั้น ๕ ดับไปก็ไม่รู้ว่าดับ แลชั้นมีอาการสิ้นไปเสื่อมไปตามความเป็นจริงอย่างไรก็ไม่ทราบทั้งนั้น จึงเป็นผู้หลงประกอบด้วยวิปลาส คือไม่เที่ยงก็เห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ก็เห็นว่าสุข เป็นอนัตตาก็เห็นว่าอัตตาตัวตน เป็นอสุภาก็เห็นว่าสุภะงาม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนสาวกที่มาแล้ว ในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้รู้จักชั้น ๕ แลอายตนะ ๖ ตามความเป็นจริง จะได้กำหนดถูก.

พระธรรมเจดีย์ : ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นมีลักษณะอย่างไร เมื่อเวลาเกิดขึ้นแลดับไปจะได้อย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : รูปคือ ธาตุดิน ๑๙ น้ำ ๑๒ ลม ๖ ไฟ ๔ ชื่อว่ามหาภูตรูป เป็นรูปใหญ่ แลอุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ละเอียด ซึ่งอาศัยอยู่ในมหาภูตรูป ๔ เหล่านี้ ชื่อว่ารูป แต่จะแจ้งให้ละเอียดก็มากมาย เมื่ออยากทราบให้ละเอียด ก็จงไปดูเอาในแบบเกิด.

พระธรรมเจดีย์ : ก็เวทนานั้นได้แก่สิ่งอะไร ?

พระอาจารย์มั่น : ความเสวยอารมณ์ ซึ่งเกิดประจำอยู่ในรูปนี้แหละ คือบางครั้งก็เสวยอารมณ์เป็นสุข บางคราวก็เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ บางคราวก็ไม่ทุกข์ไม่สุข นี้แหละเรียกว่า เวทนา ๓ ถ้าเต็มโสมนัส โทมนัส ก็เป็นเวทนา ๕.

พระธรรมเจดีย์ : โสมนัส โทมนัสเวทนา ดูเป็นชื่อของกิเลส ทำไมจึงเป็นชั้น ?

พระอาจารย์มั่น : เวทนามี ๒ อย่าง คือ กายิกเวทนา ซึ่งเกิดทางกาย ๑ เจตสิกเวทนา ซึ่งเกิดทางใจ ๑ สุขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นสุข ทุกขเวทนาเสวยอารมณ์เป็นทุกข์ ๒ อย่างนี้ เกิดทางกาย โสมนัส โทมนัส อทุกขมสุขเวทนา ๓ อย่างนี้ เกิดทางใจ ไม่ใช่กิเลส คือ เช่นบางครั้งอายุดี ๆ ก็มีความสบายใจ โดยไม่ได้อาศัยความรัก ความชอบก็มี หรือบางครั้งไม่อาศัยโทษหรือปฏิฆะ ไม่สบายใจขึ้นเอง เช่น คนเป็นโรคหัวใจหรือโรคเส้นประสาทก็มี อย่างนี้เป็นชั้นแท้ ต้องกำหนดรู้ว่า เป็นทุกข์ เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น นั้นแหละเป็นความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เมื่อเวทนาเหล่านั้นดับหายไป เป็นความดับไปแห่งเวทนา นี้แหละเป็นชั้นแท้ เป็นประเภท ทุกขสัจ.

พระธรรมเจดีย์ : เวทนามันอาศัยอะไรจึงเกิดขึ้น ?

พระอาจารย์มั่น : อาศัยอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ กระทบกันเข้า ชื่อว่าผัสสะ เป็นที่เกิดแห่งเวทนา.

พระธรรมเจดีย์ : อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะ ๖ ก็ไม่ใช่กิเลส เป็นประเภททุกข์ทั้งนั้นไม่ใช่หรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ถูกแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : แต่ทำไมคนเราเมื่อเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรสหรือ ถูกต้องโง่เง่าด้วยกาย รู้รับอารมณ์ด้วยใจ ก็ยอมได้เวทนาอย่างใด อย่างหนึ่ง ไม่ใช่หรือ ก็อายตนะแลผัสสะเวทนามันไม่ใช่กิเลส แต่ทำไมคนเราจึงเกิดกิเลสและความอยากขึ้นได้เล่า ?

พระอาจารย์มั่น : เพราะไม่รู้ว่าเป็นขันธแลอายตนะ แลผัสสะเวทนา สำคัญว่าเป็นผู้เป็นคนเป็นจริง เป็นจัง จึงได้เกิดกิเลสและความอยาก เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงไว้ในฉกัถสูตรว่า บุคคลเมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ราคานุสัยตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้ปฏิฆานุสัยตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น ก็ปล่อยให้อวิชชานุสัยตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้ไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้เป็นได้ ถ้าบุคคลเมื่อเวทนาทั้ง ๓ เกิดขึ้นก็ไม่ปล่อยให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน การทำที่สุดแห่งทุกข์ในชาตินี้มีฐานะที่จะมีได้เป็นได้ นี้ก็เท่ากับตรัสไว้เป็นคำตายตัวอยู่แล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่ให้อนุสัยทั้ง ๓ ตามนอน ?

พระอาจารย์มั่น : ก็ต้องมีสติทำความรู้สึกตัวไว้ และมีสัมปชัญญะ ความรู้รอบคอบในอายตนะ แลผัสสะเวทนาตามความเป็นจริงอย่างไร อนุสัยทั้ง ๓ จึงจะไม่ตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑ ตรัสตอบขอขิตมาณพว่า สติ เตสํ นิवारณํ สติ เป็นดุจทำนบเครื่องปิดกระแสน้ำนั้น ปณฺญาเยเต ปิถียเร กระแสน้ำนั้น อันผู้ปฏิบัติจะละลายได้ด้วยปัญญา แต่ในที่นั้นท่านประสงค์ละตัณหา แต่อนุสัยกับตัณหาเป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.

พระธรรมเจดีย์ : เวทนาเป็นขันธแท้ เป็นทุกข์สักไม่ใช่กิเลส แต่ในปฏิจจสมุพบาท ทำไมจึงมีเวทนาปัจจย ตัณหา เพราะเหตุอะไร ?

พระอาจารย์มั่น : เพราะไม่รู้จักเวทนาตามความเป็นจริง เมื่อเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เวทนาที่เป็นสุขก็ชอบเพลิดเพลินอยากได้ หรือให้คงอยู่ไม่ไห้หายไปเสีย เวทนาที่เป็นทุกข์ไม่ตีมีมา ก็ไม่ชอบประกอบด้วยปฏิฆะ อยากผลักไสไล่ขับให้หายไปเสีย ทุกขมสุขเวทนาที่มีมาก็ไม่รู้ อวิชชานุสัยจึงตามนอน สมด้วยพระพุทธภาษิตในโสฬสปัญหาที่ ๑๓ ที่อุททยมาณพทูลถามว่า กถํ สตสฺส จรโต วิญญาณํ อปุรุชฺชติ เมื่อบุคคลประพฤตินิสิตอย่างไร ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ ตรัสตอบว่า อชฺชตตฺตฺตจ พหิทฺธา จ เวทนี นาพินฺนทโต เมื่อบุคคลไม่เพลิดเพลินยิ่ง ซึ่งเวทนาทั้งภายในแลภายนอก อวิ สตสฺส จรโต วิญญาณํ อปุรุชฺชติ ประพฤติมีสติอยู่อย่างนี้ ปฏิสนธิวิญญาณจึงจะดับ.

- พระธรรมเจดีย์ :** เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายนอก เวทนาอย่างไรชื่อว่าเวทนาภายใน ?
- พระอาจารย์มั่น :** เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส ๕ อย่างนี้ชื่อว่า **เวทนาที่เป็นภายนอก** เวทนาที่เกิดในฌาน เช่น ปิติหรือสุข เป็นต้นชื่อว่า **เวทนาภายใน** เกิดแต่มนโสัมผัส.
- พระธรรมเจดีย์ :** ปิติแลสุขก็เป็นเวทนาด้วยหรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ปิติแลสุขนั้นเกิดขึ้นเพราะความสงบ อาศัยความเพียรของผู้ปฏิบัติ ในคิริมานนทสูตร อานาปานสติ หมวดที่ ๕ กับที่ ๖ ท่านสงเคราะห์เข้าในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เพราะฉะนั้นปิติแลสุขจึงจัดเป็นเวทนาภายในได้.
- พระธรรมเจดีย์ :** ที่เรียกว่า นิรามิสสุขเวทนา เสวยเวทนาไม่มีอมิส คือไม่เจือกามคุณ เห็นจะเป็นเวทนาที่เกิดขึ้นจากจิตที่สงบนี้เอง แต่ถ้าเช่นนั้นความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เรียกว่ากามคุณ ๕ เวทนาที่เกิดคราวนั้น ก็เป็นอมิสเวทนา ถูกไหม ?
- พระอาจารย์มั่น :** ถูกแล้ว.
- พระธรรมเจดีย์ :** ส่วนเวทนาข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนสัญญาขั้นธ ความจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ จำธัมมารมณ ๖ อย่างนี้ มีลักษณะอย่างไร เมื่อรูป สัญญา ความจำรูปเกิดขึ้นนั้น มีอาการเช่นไร แลเวลาที่ความจำรูปดับไป มีอาการเช่นไร ข้าพเจ้าอยากทราบ เพื่อจะได้กำหนดถูก ?
- พระอาจารย์มั่น :** คือเราได้เห็นรูปคน หรือรูปของอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมานึกขึ้น รูปคน หรือรูปของเหล่านั้นก็มาปรากฏขึ้นในใจ เหมือนอย่างได้เห็นจริง ๆ นี้เรียกว่า ความจำรูป.
- พระธรรมเจดีย์ :** ยังไม่เข้าใจดี ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวอีกสักหน่อย ?
- พระอาจารย์มั่น :** เช่นกับเมื่อเข้านี้ เราได้พบคนที่รู้จักกันหรือได้พูดกัน ครั้นคนนั้นไปจากเราแล้ว เมื่อเรานึกถึงคนนั้น รูปร่างคนนั้นก็ปรากฏชัดเจนเหมือนเวลาที่พบกัน หรือได้เห็นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้ เมื่อเวลานึกขึ้นก็เห็นสิ่งนั้นชัดเจน เหมือนอย่างเวลาที่เห็นรวมเป็นรูป ๒ อย่าง คือ อุปาทินนกรูป รูปที่มีวิญญูญาณ เช่น รูปคน หรือรูปสัตว์ อนุอุปาทินนกรูป รูปที่ไม่มีวิญญูญาณครอง ได้แก่สิ่งของต่าง ๆ หรือต้นไม้ ดิน หิน กรวด.
- พระธรรมเจดีย์ :** ถ้าเช่นนั้นคนเป็นก็เป็นรูปที่มีวิญญูญาณ คนตายก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญูญาณ อย่างนั้นหรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ถูกแล้ว น่าสลดใจ ซาติเดียวเป็นได้ ๒ อย่าง.
- พระธรรมเจดีย์ :** ถ้าเช่นนั้นสัญญาก็เป็นเรื่องของอดีตทั้งนั้น ไม่ใช่ปัจจุบัน ?
- พระอาจารย์มั่น :** อารมณนั้นเป็นอดีต แต่เมื่อความจำปรากฏขึ้นในใจ เป็นสัญญาปัจจุบันนี้แหละ เรียกว่า สัญญาขั้นธ.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าไม่รู้จักสัญญา เวลาที่ความจำรูปคนมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาของตัวเอง สำคัญว่าเป็นคนจริง ๆ หรือความจำรูปที่ไม่มีวิญญาณมาปรากฏขึ้นในใจ ก็ไม่รู้ว่าสัญญาสำคัญว่าเป็นสิ่งเป็นของจริง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีโทษอย่างไรบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

พระอาจารย์มั่น : มีโทษมาก เช่นนึกถึงคนที่รัก รูปร่างของคนที่เรารักก็มาปรากฏกับใจ กามวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงคนที่โกรธกัน รูปร่างของคนที่เราโกรธกันนั้นก็มาปรากฏชัดเจนเหมือนได้เห็นจริง ๆ พยาบาทวิตกที่ยังไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็จะงอกงาม หรือนึกถึงสิ่งของที่สวย ๆ งาม ๆ รูปร่างสิ่งของเหล่านั้นก็มาปรากฏในใจ เกิดความชอบใจบ้าง แหละอยากได้บ้าง เพราะไม่รู้ว่าสัญญาขั้นต้นของตัวเองสำคัญว่า สิ่งทั้งปวงเป็นจริงเป็นจังไปหมดที่แท้ก็เหลวทั้งนั้น.

พระธรรมเจดีย์ : ก็ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา มีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เมื่อความจำรูปอย่างใดอย่างหนึ่งมาปรากฏในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำรูป เมื่อความจำรูปเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งความจำรูป.

พระธรรมเจดีย์ : ความจำเสียงนั้น มีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เช่นเวลาเราฟังเทศน์ เมื่อพระเทศน์จบแล้วเรานึกขึ้นได้ว่าท่านแสดงว่าอย่างนั้น ๆ หรือมีคนมาพูดเล่าเรื่องอะไร ๆ ให้เราฟัง เมื่อเขาพูดเสร็จแล้ว เรานึกขึ้นจำถ้อยคำนั้นได้ นี่เป็นลักษณะของความจำเสียง เมื่อความจำเสียงปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งความจำเสียง เมื่อความจำเสียงเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งสัทสัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : คันธสัญญาความจำกลิ่น มีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เช่นกับเราเคยได้กลิ่นหอมดอกไม้หรือน้ำอบ หรือกลิ่นเหม็นอย่างใดอย่างหนึ่งไว้ เมื่อนึกขึ้นก็จำกลิ่นหอมกลิ่นเหม็นเหล่านั้นได้ นี่เป็นความเกิดขึ้นของความจำกลิ่น เมื่อความจำกลิ่นเหล่านั้นหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งคันธสัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : รสสัญญา ความจำรสนั้น มีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ความจำรสนั้น เมื่อเรารับประทานอาหารมีรสเปรี้ยว หวาน จืด เค็ม หรือขม เป็นต้น เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว นึกขึ้นก็จำรสเหล่านั้นได้ อย่างนี้เรียกว่า ความจำรส เมื่อความจำรสปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งรสสัญญา เมื่อความจำรสเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งรสสัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : โผฏฐัพพสัญญา มีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ความจำเครื่องกระทบทางกาย เช่น เราเดินไปเหยียบหนาม ถูกหนามยอก หรือถูกต้องเย็นร้อนอ่อนแข็งอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อนึกขึ้นจำความถูกต้องกระทบทางกายเหล่านั้น ได้ชื่อว่าโผฏฐัพพสัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : เช่นเมื่อกลางวันเราเดินไปถูกแดดร้อนจัด ครั้นกลับมาถึงบ้าน นึกถึงที่ไปถูกแดดมานั้น ก็จำได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดมานั้น ก็จัดได้ว่าวันนั้นเราไปถูกแดดร้อน อย่างนี้เป็นโณฏฐัพพสัญญาถูกไหม ?

พระอาจารย์มั่น : ถูกแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมากระทบถูกต้องทางกาย เมื่อเรานึกคิดถึงอารมณ์เหล่านั้น จำได้ เป็นโณฏฐัพพสัญญาทั้งนั้น เมื่อความจำโณฏฐัพพสัญญาเกิดขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งโณฏฐัพพสัญญา เมื่อความจำเหล่านั้นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งโณฏฐัพพสัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : ัมมสังขารมีลักษณะอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ัมมสังขาร ความจำ ัมมมารมณีนั้นละเอียดยิ่งกว่าสังขาร ๕ ที่ได้อธิบายมาแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : ัมมมารมณีนั้นได้แก่สิ่งอะไร ?

พระอาจารย์มั่น : เวทนาขันธ สังขารขันธ สัจจขันธ ๓ อย่างนี้ ชื่อว่า ัมมมารมณีนั่น เช่น เราได้เสวยเวทนาที่เป็นสุขหรือที่เป็นทุกข์ไว้ แลเวทนาเหล่านั้นดับไปแล้ว นึกขึ้นจำได้ อย่างนี้ ชื่อว่าความจำเวทนา หรือเคยท่องบ่นอะไร ๆ จะจำได้มากก็ตามหรือจำได้น้อยก็ตาม เมื่อความจำเหล่านั้นดับไป พอนึกขึ้นถึงความจำเก่าก็มาเป็นสัญญาปัจจุบันขึ้น อย่างนี้เรียกว่าความจำสัญญา หรือเรานึกถึงเรื่องอะไร ๆ ขึ้นเองด้วยใจ เมื่อความคิดเหล่านั้นดับไป พอเรานึกถึงเรื่องอะไร ๆ ขึ้นเองด้วยใจ ก็จำเรื่องนั้นได้ นี้เรียกว่า ความจำสังขารขันธ ความจำเรื่องราวของเวทนา สัญญาสังขารเหล่านี้แหละชื่อว่า ัมมสังขาร ความจำ ัมมมารมณีนั่น เมื่อความจำ ัมมมารมณีนั่นมาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่ง ัมมสังขาร เมื่อความจำ ัมมมารมณีนั่นดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่ง ัมมสังขาร.

พระธรรมเจดีย์ : แหมช่างซับซ้อนกันจริง ๆ จะสังเกตอย่างไรถูก ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้ายังไม่รู้จักอาการขันธ ก็สังเกตไม่ถูก ถ้ารู้จักแล้วก็สังเกตได้ง่าย เหมือนคนที่รู้จักตัวแล้วรู้จักชื่อกัน ถึงจะพบหรือเห็นกันมาก ๆ คนก็รู้จักได้ทุก ๆ คน ถ้าคนที่ไม่เคยรู้จักตัวหรือรู้จักชื่อกันมาแต่คนเดียวก็ไม่รู้จัก ว่าผู้นั้นคือใคร สมด้วยพระพุทธภาษิตในคุทัฏฐกสูตรหน้า ๓๙๕ ที่ว่า สยณัม ปริณญา วิตเรยย โอสมิ สาธุชนมากำหนดรอบรู้สัญญาแล้วจะพึงข้ามโอฆะได้.

พระธรรมเจดีย์ : สังขารขันธคืออะไร ?

พระอาจารย์มั่น : สังขารขันธคือความคิดความนึก.

พระธรรมเจดีย์ : สังขารขันธเป็นทุกข์หรือเป็นสมุทัย ?

พระอาจารย์มั่น : เป็นทุกข์สัก ไม่ใช่สมุทัย

พระธรรมเจดีย์ : ก็สังขารขันธตามแบบอภิธรรมสังคหะ ท่านแจกไว้ว่า มีบาปกรรม ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ อัญญาสมนา ๑๓ รวมเป็นเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น คุณมีทั้งบุญทั้งบาป และไม่ใช่ว่าบาปปนกัน ทำไม่จึงเป็นทุกข์อย่างเดียวกัน ข้าพเจ้ายังฉงนนัก ?

พระอาจารย์มั่น : อัญญาสมา ๑๓ ยกเวทนาสัญญาออกเสีย ๒ ชั้น เหลืออยู่ ๑๑ นี้แหละเป็นสังขารชั้นแท้ จะต้องกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนบาปกรรม ๑๔ นั้น เป็นสมุทัยอาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น เป็นส่วนพหัตถ์พหุธรรมจะต้องละ ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ นั้น เป็นภเวตีพหุธรรมจะต้องเจริญ เพราะฉะนั้นบาปกรรม ๑๔ กับโสภณเจตสิก ๒๕ ไม่ใช่สังขารแท้ เป็นแต่อาศัยสังขารชั้นเกิดขึ้น จึงมีหน้าที่จะต้องละแต่ต้องเจริญความคิดความนึกอะไร ๆ ที่มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งสังขารชั้น ความคิดความนึกเหล่านั้นดับหายไปจากใจ ก็เป็นความดับไปแห่งสังขารชั้น.

พระธรรมเจดีย์ : วิญญาณชั้นที่รู้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ๖ อย่างนี้มีลักษณะอย่างไร และเวลาที่เกิดขึ้นแล้วดับไปมีอาการอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : คือ ตา ๑ รูป ๑ กระพอกันเข้า เกิดความรู้ทางตา เช่นกับเราได้เห็นคนหรือสิ่งของอะไร ๆ ก็รู้ได้คนนั้นคนนี้ หรือสิ่งนั้นสิ่งนี้ ชื่อว่าจักขุวิญญาณ เมื่อรูปมาปรากฏกับตา เกิดความรู้ทางตาเป็นความเกิดขึ้นแห่งจักขุวิญญาณ เมื่อความรู้ทางตาดับหายไป เป็นความดับไปแห่งจักขุวิญญาณ หรือความรู้ทางหู รู้กลิ่นทางจมูก รู้รสทางลิ้น รู้โผฏฐัพพะทางกายมาปรากฏขึ้น ก็เป็นความเกิดขึ้นแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อความรู้ทางหู จมูก ลิ้น กาย หายไป ก็เป็นความดับไปแห่งโสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เมื่อใจกับอัมมารมณเฑาะฐะพอกันเข้าเกิดความรู้ทางใจเรียกว่า มโนวิญญาณ.

พระธรรมเจดีย์ : ใจนั้นได้แก่สิ่งอะไร ?

พระอาจารย์มั่น : ใจนั้นเป็นเครื่องรับอัมมารมณเฑาะฐะให้เกิดความรู้ทางใจ เหมือนอย่างตาเป็นเครื่องรับรูปให้เกิดความรู้ทางตา.

พระธรรมเจดีย์ : รู้เวทนา รู้สัญญา รู้สังขารนั้น รู้อย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : รู้เวทนานั้น เช่น สุขเวทนาเป็นปัจจุบันเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นสุข หรือทุกขเวทนาเกิดขึ้น ก็รู้ว่าเป็นทุกข์ อย่างแลรู้เวทนา หรือสัญญาใดมาปรากฏขึ้นในใจ จะเป็นความจำรูปหรือความจำเสียงก็ดี ก็รู้สัญญานั้น อย่างนี้เรียกว่ารู้สัญญาหรือความคิดเรื่องอะไร ๆ ขึ้น ก็รู้ไปในเรื่องนั้นอย่างนี้ รู้สังขาร ความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ๓ อย่างนี้ ต้องรู้ทางใจ เรียกว่า มโนวิญญาณ.

พระธรรมเจดีย์ : มโนวิญญาณ ความรู้ทางใจก็เหมือนกันกับธรรมสัญญา ความจำอัมมารมณเฑาะฐะอย่างนั้นหรือ เพราะนี่ก็รู้เวทนา สัญญา สังขาร นั้นก็จำเวทนา สัญญา สังขาร ?

พระอาจารย์มั่น : ต่างกัน เพราะสัญญานั้นจำอารมณ์ที่ล่วงแล้ว แต่ตัวสัญญาเองเป็นสัญญาปัจจุบัน ส่วนมโนวิญญาณนั้นรู้เวทนา สัญญา สังขาร ที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร มาปรากฏขึ้นในใจ เป็นความเกิดขึ้นแห่งมโนวิญญาณ

เมื่อความรู้เวทนา สัญญา สังขาร ดับหายไปจากใจ เป็นความดับไปแห่งมโนวิญญาน.

พระธรรมเจดีย์ : เช่นผงเข้าตา รู้ว่าเคืองตา เป็นรู้ทางตาใช่ไหม ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่ใช่ เพราะรู้ทางตานั่น หมายถึงรูปที่มากระทบกับตาเกิดความรู้ขึ้น ส่วนผงเข้าตานั่นเป็นกายสัมผัส ต้องเรียกว่ารู้โณภูฏัพพะ เพราะตานั่นเป็นกาย ผงนั้นเป็นโณภูฏัพพะ เกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางกาย ถ้าผงเข้าตาคนอื่น เขาวานเราไปดู เมื่อเราได้เห็นผงเกิดความรู้ขึ้น ชื่อว่ารู้ทางตา.

พระธรรมเจดีย์ : สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจได้ความในเรื่องนี้ชัดเจนดีแล้ว แต่ชั้น ๕ นั้นยังไม่ได้ความว่าจะเกิดขึ้นทีละอย่างสองอย่าง หรือว่าต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ชั้น ?

พระอาจารย์มั่น : ต้องเกิดพร้อมกันทั้ง ๕ ชั้น.

พระธรรมเจดีย์ : ชั้น ๕ ที่เกิดพร้อมกันนั้น มีลักษณะอย่างไร ? และความดับไปมีอาการอย่างไร ? ขอให้ชี้ตัวอย่างให้ชาวสักหน้อย

พระอาจารย์มั่น : เช่น เวลาเรานึกถึงรูปคนหรือรูปสิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง อาการที่นึกขึ้นนั้นเป็นลักษณะของสังขารชั้น รูปร่างหรือสิ่งของเหล่านั้นมาปรากฏขึ้นในใจ นี่เป็นลักษณะของรูปสัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นนี้เป็นลักษณะของมโนวิญญาน สุขหรือทุกข์หรืออุเบกขาที่เกิดขึ้นในคราวนั้น นี่เป็นลักษณะของเวทนามหาภูตรูป หรืออุปาทายรูปที่ปรากฏอยู่นั้น เป็นลักษณะของรูป อย่างนี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งชั้นพร้อมกันทั้ง ๕ เมื่ออาการ ๕ อย่างเหล่านั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งชั้นทั้ง ๕.

พระธรรมเจดีย์ : ส่วนนามทั้ง ๔ เกิดขึ้นและดับไปพอจะเห็นด้วย แต่ที่ว่ารูปดับไปนั้นยังไม่เข้าใจ ?

พระอาจารย์มั่น : ส่วนรูปนั้นมีความแปรปรวนอยู่เสมอ เช่นของเก่าเสื่อมไป ของใหม่เกิดแทน แต่ทว่าไม่เห็นเองเพราะรูปสันตติ รูปที่ติดต่อนิ่งกันบังเสีย จึงแลไม่เห็น แต่ก็ลองนึกดูถึงรูปตั้งแต่เกิดมาจนถึงวันนี้เปลี่ยนไปแล้วสักเท่าไร ถ้ารูปไม่ดับก็คงไม่มีเวลาแก่ แลเวลาตาย.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเราสังเกตชั้น ๕ ว่า เวลาเกิดขึ้นแลดับไปนั้น จะสังเกตอย่างไรจึงจะเห็นได้ แลที่ว่าชั้นสิ้นไปเสื่อมไปนั้นมีลักษณะอย่างไร เพราะว่าเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปแล้วก็เกิดขึ้นได้อีก ดูเป็นของคงที่ไม่เห็นมีความเสื่อม

พระอาจารย์มั่น : พุดกับคนที่ไม่เคยเห็นความจริงนั้น ช่างน่าขันเสียเหลือเกิน **วิธีสังเกตชั้น ๕** นั้นก็ต้องศึกษาให้รู้จักอาการชั้นตามความเป็นจริง แล้วก็สติสงบความคิดอื่นเสียหมดแล้ว จนเป็นอารมณ์อันเดียวที่เรียกว่าสมาธิ ในเวลานั้นความคิดอะไร ๆ ไม่มีแล้ว ส่วนรูปนั้นหมายลมหายใจ ส่วนเวทนามีแต่ปีติหรือสุข ส่วนสัญญาก็เป็นธรรมสัญญาอย่างเดียว ส่วนสังขารเวลานั้นเป็นสติกับสมาธิ หรือวิตกวิจารณ์อยู่

ส่วนวิญญูณก็เป็นแต่ความรู้ที่อยู่ในเรื่องที่สงบนั้น ในเวลานั้นชั้น ๕ เข้าไปรวมอยู่เป็นอารมณ์เดียว ในเวลานั้นต้องสังเกตอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏอยู่เป็นความเกิดขึ้นแห่งชั้น พ้ออารมณ์ปัจจุบันนั้นดับไป เป็นความดับไปแห่งนามชั้น ส่วนรูปนั้นเช่นลมหายใจออกมาแล้ว พ้อหายใจกลับเข้าไป ลมหายใจออกนั้นก็ดับไปแล้ว ครั้นกลับมาหายใจออกอีก ลมหายใจเข้าก็ดับไปแล้ว นี่แหละเป็นความดับไปแห่งชั้นทั้ง ๕ แล้วปรากฏขึ้นมาอีก ก็เป็นความเกิดขึ้นทุก ๆ อารมณ์แลชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นดับไป ไม่ใช่ดับไปเปล่า ๆ รูปชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของรูปชั้น อรูปชีวิตินทรีย์ ความเป็นอยู่ของนามชั้นทั้ง ๕ เมื่ออารมณ์ดับไปครั้งหนึ่ง ชีวิตแลอายุของชั้นทั้ง ๕ สิ้นไปหมดไปทุก ๆ อารมณ์.

พระธรรมเจดีย์ : วิธีสังเกตอาการชั้นที่สิ้นไปเสื่อมไปนั้น หมายถึงหรือคิดเอา ?

พระอาจารย์มั่น : หมายถึงก็เป็นสัญญา คิดเอาก็เป็นเจตนา เพราะฉะนั้นไม่ใช่หมายถึงไม่ใช่คิด ต้องเข้าไปเห็นความจริงที่ปรากฏเฉพาะหน้า จึงจะเป็นปัญญาได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นจะดูความสิ้นไปเสื่อมไปของชั้นทั้ง ๕ มิต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวไปหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้ายังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องตั้งพิธีเช่นนี้รำไป ถ้าเคยเห็นความจริงเสียแล้ว ก็ไม่ต้องตั้งพิธีทำใจให้เป็นสมาธิทุกคราวก็ได้ แต่พอมีสติขึ้น ความจริงก็ปรากฏเพราะเคยเห็นแลรู้จักความจริงเสียแล้ว เมื่อมีสติรู้ตัวขึ้นมาเวลาใด ก็เป็นสมถวิปัสสนากำกับกันไปทุกคราว.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ว่าชีวิตแลอายุชั้นสิ้นไปเสื่อมไปนั้น คือสิ้นไปเสื่อมไปอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เช่นเราจะมีลมหายใจอยู่ได้สัก ๑๐๐ หน ก็จะตาย ถ้าหายใจเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก ๙๙ หน หรือเราจะคิดจะนึกอะไรได้สัก ๑๐๐ หน เมื่อคิดนึกเสียหนหนึ่งแล้ว ก็คงเหลืออีก ๙๙ หน ถ้าเป็นคนอายุยืนก็หายใจอยู่ได้มากหน หรือคิดนึกอะไร ๆ อยู่ได้มากหน ถ้าเป็นคนอายุสั้น ก็มีลมหายใจและคิดนึกอะไร ๆ อยู่ได้น้อยหน ที่สุดก็หมดลงวันหนึ่ง เพราะจะต้องตายเป็นธรรมดา.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเราจะหมายจะคิดอยู่ในเรื่องความจริงของชั้น อย่างนี้จะปัญญาใหม่ ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้าคิดเอาหมายเอา ก็เป็นสมถะ ที่เรียกว่ามณัสสติ เพราะปัญญานั้นไม่ใช่เรื่องหมายหรือเรื่องคิด เป็นเรื่องของความเห็นอารมณ์ปัจจุบันที่ปรากฏเฉพาะหน้า ราวกับตาเห็นรูปจึงจะเป็นปัญญา.

พระธรรมเจดีย์ : เมื่อจิตสงบแล้ว ก็คอยสังเกตดูอาการชั้นที่เป็นอารมณ์ปัจจุบัน เพื่อจะให้เห็นความจริง นั้นเป็นเจตนาใช่ไหม ?

พระอาจารย์มั่น : เวลานั้นเป็นเจตนาจริงอยู่ แต่ความจริงก็ยังไม่ปรากฏ เวลาที่ความจริงปรากฏขึ้นนั้นพ้นเจตนาทีเดียว ไม่มีเจตนาเลย เป็นความเห็นที่เกิดขึ้นเป็นพิเศษต่อจากจิตที่สงบแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : จิตคู่กับเจตสิก ใจคู่กับธัมมารมณ์ มโนธาตุคู่กับธรรมธาตุ ๓ คู่นี้เหมือนกัน หรือต่างกัน ?

พระอาจารย์มั่น : เหมือนกัน เพราะว่าจิตกับมโนธาตุกับใจนั้นอย่างเดียวกัน ส่วนใจนั้นเป็น ภาษาไทย ภาษาบาลีท่านเรียกว่า มโน เจตสิกนั้นก็ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร ธัมมารมณ์นั้นก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร ธรรมชาตุนั้นก็คือ เวทนา สัญญา สังขาร.

พระธรรมเจดีย์ : ใจนั้นทำไมจึงไม่มีใครปรากฏ เวลาที่สังเกตดูก็เห็นแต่เหล่าธัมมารมณ์ คือ เวทนา บ้าง สัญญาบ้าง สังขารบ้าง มโนวิญญาณความรู้ทางใจบ้าง เพราะเหตุไร ใจจึงไม่ปรากฏเหมือนเหล่าธัมมารมณ์ กับมโนวิญญาณ ?

พระอาจารย์มั่น : ใจนั้นเป็นของละเอียด เห็นได้ยาก พอพวกเจตสิกธรรมที่เป็นเหล่าธัมมารมณ์ มากระทบเข้าก็เกิดมโนวิญญาณ ถูกผสมเป็นมโนสัมผัสเสียทีเดียว จึงแลไม่เห็น มโนธาตุได้.

พระธรรมเจดีย์ : อุเบกขาในจิตตถณาน เป็นอุทกขมสุขเวทนา ใช่หรือไม่ ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่ใช่ อุทกขมสุขเวทนานั้นเป็นเจตสิกธรรม ส่วนอุเบกขาในจิตตถณานั้นเป็นจิต.

พระธรรมเจดีย์ : สังโยชน์ ๑๐ นั้น คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ พยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ อวิชชา ที่แบ่งเป็น สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ เบื้องบน ๕ นั้น ก็ส่วนสักกายทิฏฐิที่ท่านแจกไว้ ตามแบบชั้นละ ๔ รวม ๕ ชั้น เป็น ๒๐ ที่ว่าย่อมเห็นรูปโดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามีรูปบ้าง ย่อมเห็นรูปในตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนในรูปบ้าง ย่อมเห็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ย่อมเห็นตัวตนว่ามี เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ย่อมเห็น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ย่อมเห็น ตัวตนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ถ้าฟังดูท่านที่ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ดูไม่เป็นตัวเป็นตน แต่ทำไมพระโสดาบันก็ละสักกายทิฏฐิได้แล้ว สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ข้าพเจ้าฉงนนัก ?

พระอาจารย์มั่น : สักกายทิฏฐิ ที่ท่านแปลไว้ตามแบบ ใคร ๆ ฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ เพราะท่านแต่ก่อน ท่านพูดภาษามครกัน ท่านเข้าใจได้ความกันดี ส่วนเราเป็นไทย ถึงแปลแล้วก็จะไม่เข้าใจของท่าน จึงลงความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย ดูออกจะแรงมากไป ควรจะนึกถึงพระโกณฑัญญะในธัมมจักร ท่านได้เป็นโสดาบันก่อนคนอื่น ท่านได้ ความเห็นว่า ยงกิลยจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับเป็นธรรมดา และพระสารีบุตรพบพระอัสสชิ ได้ฟังอริยสัจย่อว่า เย ธมมา เหตุปฺปภาว เตสํ เหตุ ตถาคโต เตสยจ โย นิโรโธ จ เอว วาที มหาสมโณ “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุ ของธรรมเหล่านั้น และความดับของธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติกล่าว อย่างนี้” ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม ละสักกายทิฏฐิได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นท่านก็เห็นความจริงของปัญจขันธ์ ถ่ายความเห็นผิด คือทิวฏฐิวิปลาส เสียได้ ส่วนสฬัพพตกับวิจิจจนา ๒ อย่างนั้น ทำไมจึงหมดไปด้วย ?

พระอาจารย์มั่น : สักกายทิวฏฐินั้น เป็นเรื่องของความเห็นผิดถึงสฬัพพตก็เกี่ยวกับความเห็นว่าเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกจะให้ตีให้ชั้วได้ วิจิจจจนา นั้น เมื่อผู้ที่ยังไม่เคยเห็นความจริง ก็ต้องสงสัยเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นท่านที่ได้ดวงตาเห็นธรรม คือเห็นความจริงของสังขารทั้งปวง ส่วนสฬัพพตนั้น เพราะความเห็นของท่านตรงแล้วจึงเป็นอจลสัทธา ไม่เห็นไปว่าสิ่งอื่นนอกจากธรรมที่เป็นกุศลแลอกุศลจะให้ตีให้ชั้วได้ จึงเป็นอันละสฬัพพตอยู่เอง เพราะสังโยชน์ ๓ เป็นกิเลสประเภทเดียวกัน.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าตอบสังโยชน์ ๓ อย่างนี้แล้ว มิขัดกันกับสักกายทิวฏฐิตามแบบที่ว่า ไม่เป็นตัวเป็นตนหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : คำที่ว่าไม่เป็นตัวเป็นตนนั้น เป็นเรื่องที่เราเข้าใจเอาเองต่างหาก เช่น กับพระโกณฑัญญะ เมื่อฟังธรรมจักร ท่านก็ละสักกายทิวฏฐิได้แล้ว ทำไมจึงต้องฟังอนัตตลักขณสูตรอีกเล่า นี่ก็สอนให้เห็นได้ว่าท่านผู้ละสักกายทิวฏฐิได้นั้น คงไม่ใช่เห็นว่าไม่เป็นตัวเป็นตน.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้น ที่ว่าเห็นอนัตตา ก็คือเห็นว่าไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตนอย่างนั้นหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : อนัตตาในอนัตตลักขณสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงชักพระปัญจวัคคีย์ มีเนื้อความว่า ขันธ์ ๕ ไม่เป็นไปในอำนาจ สิ่งที่ไม่เป็นไปในอำนาจบังคับไม่ได้ จึงชื่อว่า เป็นอนัตตา ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาแล้วก็คงจะบังคับได้ เพราะฉะนั้นเราจึงควรเอาความว่า ขันธ์ ๕ ที่ไม่อยู่ในอำนาจ จึงเป็นอนัตตา เพราะเหตุที่บังคับไม่ได้ ถ้าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาตัวตนก็คงจะบังคับได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นเห็นอย่างไรเล่า จึงเป็นสักกายทิวฏฐิ ?

พระอาจารย์มั่น : ตามความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่รู้จักขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง เห็นปัญจขันธ์ว่าเป็นตนและเที่ยงสุข เป็นตัวตนแก่นสาร และเลยเห็นไปว่าเป็นสุภะความงามด้วย ที่เรียกว่า ทิวฏฐิวิปลาส นี้แหละเป็นสักกายทิวฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงเป็นคู่ปรับกับ ยงกิลยจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ ซึ่งเป็นความเห็นถูก ความเห็นชอบ จึงถ่ายความเห็นผิดเหล่านั้นได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้น ท่านที่ละสักกายทิวฏฐิได้แล้ว อนิจจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จะเป็นอธยาศัยได้ไหม ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้าฟังดูตามแบบท่านเห็น ยงกิลยจิ สมุทฺยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ ชัดเจน อนิจจํ คงเป็นอธยาศัย ส่วน ทุกฺขํ กับอนตฺตา ถึงจะเห็นก็ไม่เป็นอธยาศัย เข้าใจว่า ถ้าเห็นปัญจขันธ์ เป็นทุกข์มากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงน้อย ถ้าเห็นปัญจขันธ์ เป็นอนัตตามากเข้า กามราคะพยาบาทก็คงหมด ถ้าเห็นว่า สพฺพ ธมฺมา อนตฺตา

ชัดเจนเข้า สังโยชน์เบื้องต้นก็คงหมด นี่เป็นส่วนความเข้าใจ แต่ตามแบบท่าน ก็ไม่ได้อธิบายไว้.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ว่าพระสัททพคามีทำกามราคะพยาบาลให้น้อยนั้น คุณว่าไม่ชัดเจน เพราะไม่ทราบ ว่าน้อยแค่ไหน ไม่แตกหักเหมือนพระโสดาบัน พระอนาคามีแลพระอรหันต์ ?

พระอาจารย์มั่น : แตกหักหรือไม่แตกหัก ก็ใครจะไปรู้ของท่าน เพราะว่าเป็นของเฉพาะตัว.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าจะสันนิษฐานไปตามแนวพระปริยัติก็จะชี้ตัวอย่างให้เข้าใจบ้างหรือไม่ ?

พระอาจารย์มั่น : การสันนิษฐานนั้นเป็นของไม่แน่ ไม่เหมือนอย่างได้รู้เองเห็นเอง.

พระธรรมเจดีย์ : แน่หรือไม่แน่ก็เอาเถิด ข้าพเจ้าอยากฟัง ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านที่ได้เป็นโสดาบันเสร็จแล้ว มีอหยาตัยใจคอ ซึ่งต่างกับปุถุชน ท่านได้ละกามราคะพยาบาลส่วนหยาบถึงกับล่วงทุจริตซึ่งเป็น ฝ่ายอบายได้ คงเหลือแต่อย่างกลาง อย่างละเอียดอีก ๒ ส่วน ภายหลังท่าน เจริญสมถวิปัสสนามากขึ้น ก็ละกามราคะปฏิกษะสังโยชน์อย่างกลางได้อีกส่วนหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่านี่แหละเป็นมรรคที่ ๒ ต่อมาท่านประพฤติปฏิบัติละเอียดเข้า ก็ละ กามราคะพยาบาลที่เป็นอย่างละเอียดได้ขาด ชื่อว่า พระอนาคามี.

พระธรรมเจดีย์ : กามราคะพยาบาลอย่างหยาบถึงกับล่วงทุจริต หมายถึงทุจริตอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : หมายถึงอกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นทุจริตอย่างหยาบ.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นพระโสดาบันท่านก็ละอกุศลกรรมบถ ๑๐ ได้ เป็นสมุจเฉทหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ตามความเห็นของข้าพเจ้า เห็นว่ากายทุจริต ๓ คือ ปาณา อทินนา กามเมสุมิฉัจฉาร มโนทุจริต ๓ อภิชฌา พยาบาท มิจฉานาปฏิญญินี้ละขาดได้ เป็นสมุจเฉท ส่วนวจีกรรม ที่ ๔ คือ มุสาวาทก็ละได้ขาด ส่วนวจีกรรมอีก ๓ ตัว คือ ปิสุณาวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลापะ ละได้แต่ส่วนหยาบที่ปุถุชนกล่าวอยู่ แต่ส่วนละเอียดยังละไม่ได้ ต้องอาศัยสังวรความระวังไว้.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ต้องสำรวมวจีกรรม ๓ เพราะเหตุอะไร ทำไมจึงไม่ขาดอย่างมุสาวาท ?

พระอาจารย์มั่น : เป็นด้วยกามราคะกับปฏิกษะสังโยชน์ทั้ง ๒ ยังละไม่ได้.

พระธรรมเจดีย์ : วจีกรรม ๓ มาเกี่ยวอะไรกับสังโยชน์ทั้ง ๒ ด้วยเล่า ?

พระอาจารย์มั่น : บางคาบบางสมัย เป็นต้นว่ามีเรื่องที่เกิดขึ้นในคนรักของท่านกับคน อีกคนหนึ่ง ซึ่งเขาทำความไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง จำเป็นที่จะต้องพูด ครั้น พูดไปแล้วเป็นเหตุให้เขาห่างจากคนนั้นจึงต้องระวัง ส่วนปิสุณาวาจา บางคราว ความโกรธเกิดขึ้นที่สุดจะพูดออกไป ด้วยกำลังใจที่โกรธว่าพอมหาจำเริญ แม่มหาจำเริญ ที่เรียกว่าประชดท่าน ก็สงเคราะห์เข้าไป ผรุสวาจา เพราะเหตุ นั้น จึงต้องสำรวม ส่วนสัมผัสปลापะนั้น ดิรัจฉานกถาต่าง ๆ มีมาก ถ้าสมัยที่เปลอสติ มีคนมาพูด ก็อาจจะพลอยพูดไปด้วยได้ เพราะเหตุนี้จึงต้องสำรวม.

- พระธรรมเจดีย์ :** อ้อพระโศดาบันยังมีเวลาเผลอสติอยู่หรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ทำไมท่านจะไม่เผลอ สังโยชน์ยังอยู่อีกถึง ๗ ท่าน ไม่ใช่พระอรหันต์จะได้บริบูรณ์ด้วยสติ.
- พระธรรมเจดีย์ :** กามราคะพยาบาทอย่างกลางหมายความว่าเอาแค่นั้น เมื่อเกิดขึ้นจะได้อะไร ?
- พระอาจารย์มั่น :** ความรักแลความโกรธที่ปรากฏขึ้น มีเวลาสั้นหายเร็ว ไม่ถึงกับล่องทวารจิต นี้แหละเป็นอย่างกลาง.
- พระธรรมเจดีย์ :** ก็กามราคะพยาบาทอย่างละเอียดนั้นหมายความว่าเอาแค่นั้น แลเรียกว่า พยาบาทดูหยาบมาก เพราะเป็นชื่อของอกุศล ?
- พระอาจารย์มั่น :** บางแห่งท่านก็เรียกว่าปฏิบัติสังโยชน์ก็มี แต่ความเห็นของข้าพเจ้าว่า ไม่ควรเรียกพยาบาท ควรจะเรียกปฏิบัติสังโยชน์ดูเหมาะสม.
- พระธรรมเจดีย์ :** ก็ปฏิบัติกับกามราคะที่อย่างละเอียดนั้นจะได้แก่อาการของจิตเช่นใด ?
- พระอาจารย์มั่น :** ความกำหนดที่อย่างละเอียด พอปรากฏขึ้นไม่ทันคิดออกไปก็หายทันที ส่วนปฏิบัตินั้น เช่น คนที่มีสาเหตุโกรธกันมาแต่ก่อน ครั้นนานมาความโกรธนั้นก็หายไปแล้ว และไม่ได้นึกถึงเสียเลย ครั้นไปในที่ประชุมแห่งใดแห่งหนึ่ง ไปพบคนนั้นเข้ามีอาการสะดุดใจ ไม่สนิทสนมหรือเก้อเขิน ผิดกับคนธรรมดาซึ่งไม่เคยมีสาเหตุกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอาการเหล่านี้เป็นอย่างละเอียด ควรจะเรียกปฏิบัติสังโยชน์ได้ แต่ตามแบบท่านก็ไม่ได้อธิบายไว้.
- พระธรรมเจดีย์ :** สังโยชน์ทั้ง ๒ นี้ เห็นจะเกิดจากคนโดยตรง ไม่ใช่เกิดจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติอื่น ๆ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ถูกแล้ว เช่นวิสาขะอุบาสกเป็นพระอนาคามี ได้ยินว่าหลีกจากนางธัมมทินนา ไม่ได้หลีกจากสิ่งของทรัพย์สินสมบัติส่วนอื่น ๆ ส่วนความโกรธหรือปฏิบัติที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องของคนทั้งนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องสิ่งของก็เกี่ยวข้องกับคน ตกลงโกรธคนนั่นเอง.
- พระธรรมเจดีย์ :** ส่วนสังโยชน์เบื้องต้น ก็ได้รับความอธิบายมามากแล้ว แต่ส่วนสังโยชน์เบื้องต้น ๕ ตามแบบที่อธิบายไว้ว่า รูปราคะ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปราคะยินดีในอรูปฌาน ถ้าเช่นนั้นคนที่ไม่ได้บรรลุฌานสมาบัติ ๘ สังโยชน์ทั้งสองก็ไม่มีโอกาสจะเกิดได้ เมื่อเป็นเช่นนี้สังโยชน์สองอย่างนี้ ไม่มีหรือ ?
- พระอาจารย์มั่น :** มี ไม่เกิดในฌาน ก็ไปเกิดในเรื่องอื่น.
- พระธรรมเจดีย์ :** เกิดในเรื่องไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?
- พระอาจารย์มั่น :** ความยินดีในรูปขั้นต้น หรือความยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ นั้นชื่อว่ารูปราคะ ความยินดีในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยินดีในสมณวิปัสสนา หรือยินดีในส่วนมรรคผลที่ได้บรรลุเสขคุณแล้ว เหล่านี้ก็เป็นอรูปราคะได้.

พระธรรมเจดีย์ : ก็ความยินดีในกาม ๕ พระอนาคามีละได้แล้วไม่ใช่หรือ ทำไมจึงมาเกี่ยวกับสังโยชน์เบื้องบนอีกเล่า ?

พระอาจารย์มั่น : กามมี ๒ ชั้น ไม่ใช่ชั้นเดียวที่พระอนาคามีละได้นั้น เป็นส่วนกำหนดในเมถุน ซึ่งเป็นคู่กับพยาบาท ส่วนความยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ ที่ไม่ได้เกี่ยวกับเมถุน จึงเป็นสังโยชน์เบื้องบน คือรูปปราคะ ส่วนความยินดีในนามขันธ์ทั้ง ๔ หรือสมถวิปัสสนาหรือมรรคผลขั้นต้น ๆ เหล่านี้ ชื่อว่าอรูปปราคะ ซึ่งตรงกับความยินดีในธัมมารมณฺ์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายเปื้อนหายในรูปขันธ์หรือ รูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ เป็นภายนอก จึงได้สิ้นไปแห่งรูปปราคะสังโยชน์ และท่านเปื้อนในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และสมถหรือวิปัสสนาที่อาศัยขันธ์เกิดขึ้น เมื่อท่านสิ้นความยินดีในนามขันธ์แล้ว แม้ธรรมทั้งหลายอาศัยขันธ์เกิดขึ้นท่านก็ไม่ยินดี ได้ชื่อว่าละความยินดีในธัมมารมณฺ์ซึ่งคู่กับความยินดีร้าย เพราะความยินดียี่ร้ายในนามรูปหมดแล้ว ท่านจึงเป็นผู้พ้นแล้วจากความยินดีร้ายในอารมณฺ์ ๖ จึงถึงพร้อมด้วยคุณ คือ ณะลังคฺเบกขา.

พระธรรมเจดีย์ : แปลกมากยังไม่เคยได้ยินใครอธิบายอย่างนี้ ส่วนมานะสังโยชน์นั้นมีอาการอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : มานะสังโยชน์นั้นมีอาการให้วัด เช่นกับนี้ถึงตัวของตัว ก็รู้สึกว่าเป็นเรา ส่วนคนอื่นก็เห็นว่าเป็นเขา แลเห็นว่าเราเสมอกับเขา หรือเราสูงกว่าเขา หรือเราต่ำกว่าเขา อาการที่วัดชนิดนี้แหละเป็นมานะสังโยชน์ ซึ่งเป็นคู่ปรับกับอนัตตา หรือ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา.

พระธรรมเจดีย์ : ก็อุทัจจสังโยชน์นั้นมีลักษณะอย่างไร เช่น พระอนาคามีละสังโยชน์เบื้องต่ำได้หมดแล้ว ส่วนอุทัจจสังโยชน์จะพุ่งไปทางไหน ?

พระอาจารย์มั่น : ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า พุ่งไปในธรรม เพราะท่านยังไม่เสร็จกิจจึงได้ฝึกใฝ่อยู่ในธรรม.

พระธรรมเจดีย์ : อวิชาสังโยชน์นั้นไม่รู้อะไร ?

พระอาจารย์มั่น : ตามแบบท่านอธิบายไว้ว่า ไม่รู้ขันธ์ที่เป็นอดีต ๑ อนาคต ๑ ปัจจุบัน ๑ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปาท ๑ ความไม่รู้ในที่ ๘ อย่างนี้แหละชื่อว่าอวิชา.

พระธรรมเจดีย์ : พระเสขบุคคลท่านก็รู้อริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งนั้น ทำไมอวิชาสังโยชน์จึงยังอยู่ ?

พระอาจารย์มั่น : อวิชามีหลายชั้น เพราะฉะนั้นวิชาก็หลายชั้น ส่วนพระเสขบุคคล มรรค แลผลชั้นใดที่ท่านได้บรรลุแล้ว ท่านก็รู้เป็นวิชาขึ้น ชั้นใดยังไม่รู้ ก็ยังเป็นอวิชาอยู่ เพราะฉะนั้นจึงหมดในขั้นที่สุด คือพระอรหันต์.

พระธรรมเจดีย์ : พระเสขบุคคลท่านเห็นอริยสัจ แต่ละตัณหาไม่ได้ มิไม่ได้ทำกิจในอริยสัจหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ท่านก็ทำทุกชั้นนั้นแหละ แต่ก็ทำตามกำลัง.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ว่าทำตามขั้นนั้นทำอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เช่นพระโสดาบันได้เห็นปัญจขันธ์เกิดขึ้นดับไป ก็ชื่อว่าได้กำหนดรู้ทุกข์ และ ได้ละสังโยชน์ ๓ หรือทุจจริตส่วนหยาบ ๆ ก็เป็นอันละสมุทัย ความที่สังโยชน์ ๓ ลื่นไป เป็นส่วนนิโรธตามขั้นของท่าน ส่วนมรรคท่านก็ได้เจริญมีกำลังพอละ สังโยชน์ ๓ ได้ แลท่านปิดอบายได้ ชื่อว่าท่านทำภพคือทุกข์ให้หมดไป ที่ตามแบบ เรียกว่า ชีณนिरโย มีนรกสิ้นแล้ว ส่วนพระสกิทาคามี ก็ได้กำหนดทุกข์ คือ ปัญจขันธ์แล้วละกามราคะพยาบาทอย่างกลาง ได้ชื่อว่าละสมุทัยข้อที่กามราคะ พยาบาทอย่างกลางหมดไป จึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาได้ เพียงละกามราคะพยาบาทอย่างกลางนี้แหละ จึงได้ทำภพชาติให้น้อยลง ส่วน พระอนาคามี ทุกข์ได้กำหนดแล้ว ละกามราคะพยาบาทส่วนละเอียดหมดได้ ชื่อว่าละสมุทัย กามราคะพยาบาทอย่างละเอียดนี้หมดไปจึงเป็นนิโรธของท่าน ส่วนมรรคนั้นก็เจริญมาเพียงละสังโยชน์ ๕ ได้หมด แลได้สิ้นภพคือ กามธาตุ.

พระธรรมเจดีย์ : ศील สมาธิ ปัญญา ที่เป็นโลกีย์กับโลกุตระนั้น ต่างกันอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ศील สมาธิ ปัญญา ของผู้ปฏิบัติอยู่ในภูมิภพจร รูปาภจร อรูปาภจร นี้แหละ เป็นโลกีย์ที่เรียกว่าวิภูฏคามิกุศล เป็นกุศลที่วนอยู่ในโลก ส่วนศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านผู้ปฏิบัติตั้งแต่โสดาบันแล้วไป เรียกว่าวิวิภูฏคามิกุศล เป็นเครื่องข้ามขึ้น จากโลก นี้แหละเป็นโลกุตระ.

พระธรรมเจดีย์ : ท่านที่บรรลุมานถึงอรุสุมาบัตติแล้ว ก็ยังเป็นโลกีย์อยู่ ถ้าเช่นนั้นเราจะปฏิบัติ ให้เป็นโลกุตระ ก็เห็นจะเหลือวิสัย ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่เหลือวิสัย พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงแสดงธรรมสั่งสอน ถ้าเหลือวิสัย พระองค์ ก็คงไม่ทรงแสดง.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเราไม่ได้บรรลุมานขั้นสูง ๆ จะเจริญปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งมรรคแลผล จะได้ไหม ?

พระอาจารย์มั่น : ได้เพราะวิธีที่เจริญปัญญาก็ต้องอาศัยสมาธิจริงอยู่ แต่ไม่ต้องถึงกับฌาน อาศัยสงบจิตที่พื้นนิรวรณ ก็พอเป็นบาทของวิปัสสนาได้.

พระธรรมเจดีย์ : ความสงบจากกาม จากอกุศลของผู้ที่บรรลุมานโลกีย์ กับความสงบจากกาม จากอกุศลของพระอนาคามีต่างกันอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ต่างกันมาก ตรงกันข้ามทีเดียว.

พระธรรมเจดีย์ : ทำไมจึงได้ต่างกันถึงกับตรงกันข้ามทีเดียว ?

พระอาจารย์มั่น : ฌานที่เป็นโลกีย์ ต้องอาศัยความเพียร มีสติคอยระวังละอกุศล และความเจริญ กุศลให้เกิดขึ้น มีฌานเป็นต้น และยังต้องทำกิจที่คอยรักษาฌานนั้นไว้ ไม่ให้เสื่อม ถึงแม้จะเป็นอรุสุมานที่ว่าไม่เสื่อมในชาตินี้ ชาติหน้าต่อ ๆ ไปก็อาจจะเสื่อมได้ เพราะเป็นกุปปธรรม.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้น ส่วนความสัจจากกามจากอกุศลของพระอนาคามี ท่านไม่มีเวลาเสื่อมหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : พระอนาคามี ท่านละกามราคะสังโยชน์กับภริยะสังโยชน์ได้ขาด เพราะฉะนั้น ความสัจจากกามจากอกุศลของท่านเป็นอหยาตย์ที่เป็นเองอยู่เสมอ โดยไม่ต้องอาศัยความเพียรเหมือนอย่างฌานที่เป็นโลกีย์ ส่วนวิจิกิจฉาสังโยชน์นั้น หมดมาตั้งแต่เป็นโสดาบันแล้ว เพราะฉะนั้นอุทัจจนีวรรณะที่พุ่งไปหากามและพยาบาทก็ไม่มี ถึงถีนะมิทธีวรรณะก็ไม่มี เพราะเหตุนี้ความสัจจากกามจากอกุศลของท่านจึงไม่เสื่อม เพราะเป็นเองไม่ใช่ทำเอาเหมือนอย่างฌานโลกีย์.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้น ผู้ที่ได้บรรลุพระอนาคามี ความสัจจากกามจากอกุศลที่เป็นเอง มีไม่มีหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้านึกถึงพระสกิทาคามี ที่ว่าทำสังโยชน์ทั้งสองให้น้อยเบาบาง น่าจะมีความสัจจากกามจากอกุศลที่เป็นเองอยู่บ้าง แต่ก็คงจะอ่อน.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ว่าพระอนาคามีท่านเป็นสมาธิบริสุทธิบริบูรณ์ด้วยสมาธิ เห็นจะเป็นอย่างไรเอง ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่ใช่เป็นสมาธิ เพราะว่าสมาธินั้นเป็นมรรค ต้องอาศัยเจตนาเป็นส่วนภาเวตัพพธรรม ส่วนภาเวตัพพธรรมส่วนของพระอนาคามีท่านเป็นเอง ไม่มีเจตนาเป็นสัจฉิกาทัพพธรรม เพราะฉะนั้นจึงได้ต่างกับฌานที่เป็นโลกีย์.

พระธรรมเจดีย์ : นิวรรณะแลสังโยชน์นั้น ข้าพเจ้าทำไมจึงไม่รู้จักอาการ คงรู้จักแต่ชื่อของนิวรรณะแลสังโยชน์ ?

พระอาจารย์มั่น : ตามแบบในมหาสติปัฏฐาน พระพุทธเจ้าสอนสาวกให้รู้จักนิวรรณะแลสังโยชน์ พระสาวกของท่านตั้งใจกำหนดสังเกตก็ละนิวรรณะแลสังโยชน์ได้หมด จนเป็นพระอรหันต์โดยมาก ส่วนท่านที่อินทรีย์อ่อน ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นพระเสขบุคคล ส่วนเราไม่ตั้งใจไม่สังเกตเป็นแต่จำว่านิวรรณะหรือสังโยชน์ แล้วก็ตั้งกองพูดแลคิดไปจึงไม่พบตัวจริงของนิวรรณะแลสังโยชน์ เมื่ออาการของนิวรรณะแลสังโยชน์อย่างไรก็ไม่รู้จัก แล้วจะละอย่างไรได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นผู้ปฏิบัติทุกวันนี้ ที่รู้จักลักษณะแลอาการของนิวรรณะแลสังโยชน์จะมีบ้างไหม ?

พระอาจารย์มั่น : มีลงไปชนิดที่เป็นสาวกตั้งใจรับคำสอนแลประพฤติปฏิบัติจริง ๆ.

พระธรรมเจดีย์ : นิวรรณะ ๕ เวลาที่เกิดขึ้นในใจมีลักษณะอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าอย่างนี้คือ กามฉันท์อย่างนี้คือพยาบาท หรือถีนะมิทธีระ อุทัจจะกุกุกจะ วิจิกิจฉา และมีชื่อเสียงเหมือนกับสังโยชน์ จะต่างกับสังโยชน์หรือว่าเหมือนกัน ขอท่านจงอธิบายลักษณะของนิวรรณะแลสังโยชน์ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ จะได้สังเกตถูก ?

พระอาจารย์มั่น : กามฉันทนิเวรณ คือ ความพอใจในกาม ส่วนกามนั้นแยกเป็นสอง คือกิเลสกาม หนึ่ง วัตถุกามอย่างหนึ่ง เช่น ความกำหนัดในเมถุน เป็นต้น ชื่อว่ากิเลสกาม ความกำหนัดในทรัพย์สมบัติเงินทองที่บ้านนาสวน และเครื่องใช้สอยหรือบุตร ภรรยาพวกพ้อง และสัตว์เลี้ยงของเลี้ยงที่เรียกว่า วิญญาณกทรัพย์ อวิญญาณ กทรัพย์เหล่านี้ชื่อว่าวัตถุกาม ความคิดกำหนัดพอใจในส่วนทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่ากามฉันทนิเวรณ ส่วนพยาบาทนิเวรณคือความโกรธเคืองหรือคิดแข่งสัตว์ ให้พินาศ ชื่อว่าพยาบาทนิเวรณ ความง่วงเหงาหาวนอน ชื่อว่าถีนะมิถนิเวรณ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ชื่อว่าอุทธัจจกุกกุกจนิเวรณ ความสงสัยในพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ แลสงสัยในกรรมที่สัตว์ทำเป็นบาป หรือสงสัยในผลกรรม เหล่านี้ เป็นต้น ชื่อว่าวิจิกิจฉา รวม ๕ อย่างนี้ ชื่อว่านิเวรณ เป็นเครื่องกั้นกลาง หนทางดี.

พระธรรมเจดีย์ : กามฉันทนิเวรณ อธิบายเกี่ยวไปตลอดกระทั่งวิญญาณกทรัพย์ อวิญญาณกทรัพย์ ว่าเป็นวัตถุกาม ถ้าเช่นนั้นผู้ที่ยังอยู่ครองเรือน ซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับทรัพย์สมบัติ อัฐหสเงินทอง พวกพ้อง ญาติมิตร ก็จำเป็นจะต้องนึกถึงสิ่งเหล่านั้น เพราะ เกี่ยวเนื่องกับตน ก็มีเป็นกามฉันทนิเวรณไปหมดหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้านึกตามธรรมดาโดยจำเป็นของผู้ที่ยังครองเรือนอยู่ โดยไม่ได้กำหนดยินดี ก็เป็นอัญญาสมณา คือเป็นกลาง ๆ ไม่ใช่บุญไม่ใช่บาป ถ้าคิดถึงวัตถุกามเหล่านั้น เกิดความยินดีพอใจรักใคร่เป็นห่วง ยึดถือหมกมุ่นพันพัวอยู่ในวัตถุกามเหล่านั้น จึงจะเป็นกามฉันทนิเวรณ สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า น เต กามา ยานิ จิตฺรานิ โลเก อารมณฺที่วิจิตฺรงตฺตมฺ เหล้าใดในโลก อารมณฺเหล่านั้นมิได้เป็นกาม สงกฺปฺปราโค ปุริสฺสสฺส กามิ ความกำหนัดอันเกิดจากความดำรินี้แหละ เป็นกาม ของคน ติฏฺฐนฺติ จิตฺรานิ ตเถว โลเก อารมณฺที่วิจิตฺรงตฺตมฺในโลกก็ตั้งอยู่อย่างนั้นเอง อเถตถธีรา วินยฺนฺติ ฉนฺทํ เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้นักปราชญ์ทั้งหลายจึงทำลาย เสียได้ ซึ่งความพอใจในกามนั้น นี้ก็ทำให้เห็นชัดเจนได้ว่า ถ้าฟังตามคาถา พระพุทธภาษิตนี้ ถ้าคิดนึกถึงวัตถุกามตามธรรมดาก็ไม่เป็นกามฉันทนิเวรณ ถ้าคิดนึกอะไร ๆ ก็เอาเป็นนิเวรณเสียหมด ก็คงจะหลีกไม่พ้นนรก เพราะนิเวรณ เป็นอกุศล.

พระธรรมเจดีย์ : พยาบาทนิเวรณนั้น หมายความว่าโกรธเคือง ประทุษร้ายในคน ถ้าความกำหนัด ในคนก็เป็นกิเลสกามถูกไหม ?

พระอาจารย์มั่น : ถูกแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : ความง่วงเหงาหาวนอน เป็นถีนะมิถนิเวรณ ถ้าเช่นนั้นเวลาที่เรานอน มีเป็น นิเวรณทุกคราวไปหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : หาวนอนตามธรรมดา เป็นอาการของร่างกายที่จะต้องพักผ่อน ไม่เป็นถีนะมิททนิวรรณ์ กามฉันทะหรือพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วก็อ่อนกำลังลงไป หรือดับไปในสมัยนั้นมีอาการมัวซัวแล่งวงเหงา ไม่สามารถจะระลึกถึงกุศลได้ จึงเป็นถีนะมิททนิวรรณ์ ถ้าหาวนอนตามธรรมดา เรายังดำรงสติสัมปชัญญะอยู่ได้จนกว่าจะหลับไป จึงไม่ใช่นิวรรณ์ เพราะถีนะมิททนิวรรณ์เป็นอกุศล ถ้าจะเอาหาวนอนตามธรรมดาเป็นถีนะมิททแล้ว เราก็คงจะพ้นจากถีนะมิททนิวรรณ์ไม่ได้ เพราะต้องมีหาวนอนทุกวันด้วยกันทุกคน.

พระธรรมเจดีย์ : ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ที่ว่าเป็นอุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์นั้น หมายถึงไปในที่ใดบ้าง ?

พระอาจารย์มั่น : ฟุ้งไปในกามฉันทบ้าง พยาบาทบ้าง แต่ในบาปธรรม ๑๔ ท่าน แยกเป็นสองอย่าง อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุจจ ความรำคาญใจ แต่ในนิวรรณ์ ๕ ท่าน รวมไว้เป็นอย่างเดียวกัน.

พระธรรมเจดีย์ : นิวรรณ์ ๕ เป็นจิตหรือเจตสิก ?

พระอาจารย์มั่น : เป็นเจตสิกธรรมฝ่ายอกุศลประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล.

พระธรรมเจดีย์ : ประกอบอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : เช่นกามฉันทนิวรรณ์ก็เกิดในจิตที่เป็นพวกโลภะมูล พยาบาทกุกกุจจนิวรรณ์ก็เกิดในจิตที่เป็นโทสะมูล ถีนะมิทท อุทธัจจะ วิจิกิจฉาน ก็เกิดในจิตที่เป็นโมหะมูล พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิวรรณ์ทั้ง ๕ มาในสามัญญผลสูตร ที่ขนิภายสีลักขันธวรรค หน้า ๙๓ ว่า กามฉันทนิวรรณ์ เหมือนคนเป็นหนี้ พยาบาทนิวรรณ์ เหมือนคนใช้หนัก ถีนะมิททนิวรรณ์ เหมือนคนติดในเรือนจำ อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์ เหมือนคนเป็นทาส วิจิกิจฉานนิวรรณ์เหมือนคนเดินทางกันดาร มีภัยนำหวาดเสียว เพราะฉะนั้น คนที่เขาพ้นหนี้ หรือหายเจ็บหนัก หรือออกจากเรือนจำ หรือพ้นจากทาส หรือได้เดินทางถึงที่ประสงค์พ้นภัยเกษมสำราญ เขาย่อมถึงความยินดีฉันท ผู้ที่พ้นนิวรรณ์ทั้ง ๕ ก็ย่อมถึงความยินดีฉันทนั้น แลในสังคารวสูตร ในปัญจกนิบาต อังคุดตริกานาย หน้า ๒๕๗ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบนิวรรณ์ด้วยน้ำ ๕ อย่าง ว่าบุคคลจะส่องเงาหน้าก็ไม่เห็นฉันท นิวรรณ์ทั้ง ๕ เมื่อเกิดขึ้นก็ไม่เห็นธรรมความดีความชอบฉันทนั้น กามฉันทนิวรรณ์เหมือนน้ำที่ระคนด้วยสีต่าง ๆ เช่น สีครั่ง สีชมพู เป็นต้น พยาบาทนิวรรณ์เหมือนน้ำร้อนที่เดือดพล่าน ถีนะมิททนิวรรณ์เหมือนน้ำที่มีจอกแค้นปิดเสียหมด อุทธัจจกุกกุจจนิวรรณ์ เหมือนน้ำที่คลื่นเป็นระลอก วิจิกิจฉานนิวรรณ์ เหมือนน้ำที่ขุ่นข้นเป็นโคลนตม เพราะฉะนั้นน้ำ ๕ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจส่องเงาหน้าของตนได้ฉันท นิวรรณ์ทั้ง ๕ ที่เกิดขึ้น ครอบงำใจของบุคคลไม่ให้เห็นธรรมความดีความชอบได้ก็ฉันทนั้น.

พระธรรมเจดีย์ : ทำไมคนเราเวลาใช้หนักใกล้จะตาย ก็ทำบาปกรรมความชั่วอะไรไม่ได้ แล้วจะกล่าว วชิรุต ปากก็พูดไม่ได้ จะล่องทำกายทุจริต มือแลเท้าก็ไหวไม่ได้แล้ว ยังเหลือ แต่ความคิดนึกทางใจนิดเดียวเท่านั้น ทำไมใจประกอบด้วยนิรวณจึงไปทุกติได้ ดูไม่น่าจะเป็นบาปกรรมโตใหญ่อะไรเลย ข้อนี้หน้าอัครรรณัก ขอท่านจงอธิบาย ให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

พระอาจารย์มั่น : กิเลสเป็นเหตุให้ก่อกรรม กรรมเป็นเหตุให้ก่อวิบาก ที่เรียกว่าไตรภวนั้น เช่น อนุสัย หรือสังโยชน์ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นชื่อว่ากิเลสวัฏ ผู้ที่ไม่เคยประพฤติปฏิบัติก็ทำ ในใจไม่แยกกาย ที่เรียกว่า อโยนิโส คิดต่อออกไป เป็นนิรวณ ๕ หรืออุปกิเลส ๑๖ จึงเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป ถ้าดับจิตไปในสมัยนั้น จึงได้วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุกติ เพราะกรรมวัฏฝ่ายบาปส่งให้อุปมาเหมือนคนปลูกต้นไม้ ไปนำพืชพันธุ์ของไม้ที่ เปื้อนมาปลูกไว้ ต้นแลใบที่เกิดขึ้นนั้นก็เปื้อนของเปื้อนมา แม้ผลแลดอกที่ออกมา ก็เป็นของเปื้อนมาตามพืชพันธุ์เดิมซึ่งนำมาปลูกไว้ชนิดเดียว แต่ก็กลายเป็นต้น โตใหญ่ไปได้เหมือนกัน ข้อนี้ฉันทิด จิตที่เศร้าหมองเวลาตายก็ไปทุกติได้ฉันทิดนั้น แลเหมือนพืชพันธุ์แห่งผลไม้ที่ดี มีกลิ่นหอมมีรสหวาน บุคคลไปนำพืชพันธุ์มา นิดเดียวปลูกไว้ แม้ต้นแลใบก็เป็นไม้ที่ดีทั้งผลแลดอกที่ออกมา ก็ใช้แลรับประทาน ได้ตามความประสงค์ เพราะอาศัยพืชที่ดีซึ่งนำมาชนิดเดียวปลูกไว้ ข้อนี้ฉันทิดจิต ที่เป็นกุศลมองใสแล้วตายในเวลานั้นจึงไปสู่สุคติได้สมด้วย**พระพุทธภาษิตที่ว่า จิตเต สงกิลิฏฺเฐ ทุกคฺติ ปาฏิกงฺขา เวลาตายจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกติเป็นหวัง ได้ จิตเต อสงกิลิฏฺเฐ สุคฺติ ปาฏิกงฺขา จิตมองใส ไม่เศร้าหมองเวลาตาย สุคติ เป็นหวังได้.**

พระธรรมเจดีย์ : อโยนิโสมนสิกาโร ความทำใจไม่แยกกาย โยนิโสมนสิกาโร ความทำใจ แยกกาย ๒ อย่างนั้นคือ ทำอย่างไรจึงชื่อว่าไม่แยกกาย ทำอย่างไรจึงชื่อว่า แยกกาย ?

พระอาจารย์มั่น : ความทำสุกนิมิตไว้ในใจ กามฉันทนิรวณที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ อกองาม ความทำปฏิษะนิมิตไว้ในใจ พยาบาทนิรวณที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิด ขึ้นแล้วก็อกองามอย่างนี้ ชื่อว่าทำใจไม่แยกกาย การทำอสุกัญญาไว้ในใจ กามฉันทนิรวณที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป การทำเมตตา ไว้ในใจ พยาบาทนิรวณที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมหายไป เช่นนี้ เป็นตัวอย่างหรือความทำใจ อยากรู้ก็ตาม อกุศลที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้น แล้วก็อกองาม ก็ชื่อว่าทำใจไม่แยกกาย **หรือจะคิดนึกอย่างไรก็ตามกุศลที่ยัง ไม่เกิดก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็บริบูรณ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำใจแยกกาย สมด้วย สภาภาษิตที่พระสารีบุตรแสดงไว้ในพระทสุตตรสูตรหมวด ๒ ว่า โย จ เหตุ โย จ**

ปัจจัย สัตตทาน์ สงกิเลสสาย ความไม่ทำในใจโดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุด้วย เป็นปัจจัยด้วย เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ๑ โย จ เหตุ โย จ ปัจจัย สัตตทาน์ วิสุทธียา ความทำในใจ โดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุด้วย เป็นปัจจัย ด้วย เพื่อจะได้บริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย.

พระธรรมเจดีย์ : ที่ว่า อนุสัยกับสังโยชน์เป็นกิเลสวัฏ ส่วนนิวรรณ์หรืออุปกิเลส ๑๖ ว่าเป็นกรรมวัฏ เวลาที่เกิดขึ้นนั้นมีอาการต่างกันอย่างไร จึงจะทราบได้ว่าประเภทนี้เป็นนิวรรณ์ หรืออุปกิเลส ๑๖ ?

พระอาจารย์มั่น : เช่น เวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธัมมารมณด้วยใจ ๖ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ดีนั้นเป็น อิกุฐารมณ เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี ส่วนอารมณ์ ๖ ที่ไม่ดี เป็นอนิกุฐารมณ เป็นที่ตั้งแห่งความยินร้าย ไม่ชอบ โกรธเคือง ผู้ที่ยังไม่รู้ความจริงหรือไม่มีสติ เวลาที่ตาเห็นรูปที่ดี ยังไม่ทันคิดว่าอะไรก็เกิดความยินดีกำหนัดพอใจขึ้น แค่นี้เป็นสังโยชน์ ถ้าคิดต่อมากออกไปก็เป็น *กามฉันทนิวรรณ์* หรือเรียกว่า *กามวิตก* ก็ได้ หรือเกิดความโลภอยากได้ที่ผิดธรรมก็เป็นอภิขฌาวิสมโลภที่อยู่ในอุปกิเลส ๑๖ หรือในมโนกรรม อุกุศลกรรมบถ ๑๐ ชนิดนี้ ประกอบด้วย เจตนา เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป เวลาตาเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ทันคิดว่าอะไร เกิดความไม่ชอบ หรือเป็นโทมนัสปฏิเสธขึ้น ไม่ประกอบด้วยเจตนาแค่นี้เป็น *ปฏิฆะสังโยชน์* คือ กิเลสวัฏ ถ้าคิดต่อออกไปถึงโกรธเคืองประทุษร้ายก็เป็น *พยาบาทนิวรรณ์* หรืออุปกิเลส หรืออุกุศลกรรมบถ ๑๐ ชนิดนี้ ก็เป็นกรรมวัฏฝ่ายบาป เพราะประกอบด้วยเจตนา นี้ชี้ให้ฟังเป็นตัวอย่าง แมื่กิเลสอื่น ๆ ก็พึงตัดสินใจอย่างนี้ว่ากิเลสที่ไม่ตั้งใจให้เกิดก็เกิดขึ้นได้เอง พวกนี้เป็น *อนุสัย* หรือ *สังโยชน์* เป็น *กิเลสวัฏ* ถ้าประกอบด้วยเจตนา คือยึดยาวออกไปก็ *กรรมวัฏ*.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นเราจะตัดกิเลสวัฏ จะตัดอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ต้องตัดได้ด้วยอริยมรรค เพราะสังโยชน์ก็ไม่มีเจตนา อริยมรรคก็ไม่มีเจตนา เหมือนกัน จึงเป็นคู่ปรับสำหรับละกัน.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าการปฏิบัติของผู้ดำเนินยังอ่อนอยู่ ไม่สามารถจะตัดได้ สังโยชน์ก็ยังเกิดอยู่ แล้ว ก็เลยเป็นกรรมวัฏฝ่ายบาปต่อออกไป มีต้องได้วิบากวัฏที่เป็นส่วนทุกข์เสียหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : เพราะอย่างนั้นนะซิ ผู้ที่ยังไม่ถึงโสดาบันจึงปิดอบายไม่ได้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นใครจะไปสวรรค์ได้บ้างเล่า ในชั้นผู้ปฏิบัติที่ยังไม่ถึงโสดาบัน ?

พระอาจารย์มั่น : ไปได้เพราะอาศัยเปลี่ยนกรรม สังโยชน์ยังอยู่ก็จริง ถ้าประพฤติทุจจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมองก็ต้องไปทุกข์ ถ้ามาตั้งใจเว้นทุจจริต อยู่ในสุจริตทางกาย วาจา ใจ แลเวลาตายก็ไม่เศร้าหมอง ก็มีสติสัมปชัญญะ ก็ไปสุคติได้ เพราะเจตนา

เป็นตัวกรรม กรรมมี ๒ อย่าง กณห์ เป็นกรรมดำ คือ ทุจริต กาย วาจา ใจ สุกกั เป็นกรรมขาว คือ สุจริต กาย วาจา ใจ ย่อมให้ผลต่างกัน.

พระธรรมเจดีย์ : ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ประพฤตีสุจริต กาย วาจา ใจ เวลาตายใจเศร้าหมอง มีต่องไปทุกติเสียหรือ หรือผู้ที่ประพฤตีสุจริต กาย วาจา ใจ แต่เวลาตายใจเป็นกุศล มีไปสุคติได้หรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ก็ไปได้นะซี ได้เคยฟังหนังสือของสมเด็จพระวันรัต (ทับ) วัดโสมนัสบ้างหรือเปล่า เวลาลงโบสถ์ท่านเคยแสดงให้พระเณรฟัง ภายหลังได้มาจัดพิมพ์กันขึ้น รวมกับข้ออื่น ๆ ท่านเคยแสดงว่า ภิกษุรักษาศีลบริสุทธิ์ เวลาจะตายห้วงในจิรวร ตายไปเกิดเป็นเส้น แลภิกษุอีกองค์หนึ่ง เวลาใกล้จะตายนึกขึ้นได้ว่า ทำโบตะไคร่น้ำขาด มองหาเพื่อนภิกษุที่จะแสดงอาบัติก็ไม่มีใคร ใจก็กังวลอยู่อย่างนั้นแหละ ครั้นตายไปก็เกิดเป็นพญานาค แลอุบาสกอีกคนหนึ่ง เจริญกายคตาสติมาถึง ๓๐ ปี ก็ไม่ได้บรรลुकุณวิเศษอย่างใด เกิดความสงสัยในพระธรรม ตายไปเกิดเป็นจระเข้ ด้วยโทษวิจิกิจฉานิรวรณ ส่วนโตทยะพรหมณนั้นไม่ใช่ผู้ปฏิบัติ ห่วงทรัพย์ที่ฝังไว้ ตายไปเกิดเป็นลูกสุนัขอยู่ในบ้านของตนเองด้วยโทษกามฉันทนิรวรณ เหมือนกัน แลนายพรานผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มากเวลาใกล้จะตาย พระสารีบุตรไปสอนให้รับไตรสรณคมน์ จิตก็ตั้งอยู่ในกุศล ยังไม่ทันจะให้ศีลนายพรานก็ตายไปสุสุคติ ด้วยจิตที่เป็นกุศล ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ นี่ก็เป็นตัวอย่างของผู้ที่ตายใจเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ กรรมของผู้ที่กระทำในเวลาใกล้จะตายนั้น ชื่อว่า อาสันนกรรม ต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ ท่านเปรียบว่า เหมือนโคอยู่ใกล้ประตูคอก แม้จะแก่มากบ้างน้อย ก็ต้องออกได้ก่อน ส่วนโคอื่นถึงจะมีกำลังมาก ที่อยู่ข้างในต้องออกทีหลัง ข้อนี้ฉันใด กรรมที่บุคคลทำเมื่อใกล้จะตายจึงต้องให้ผลก่อนฉันนั้น.

พระธรรมเจดีย์ : ส่วนอนุสัยแลสังโยชนเป็นกิเลสวัฏฏนิรวรณหรืออุปกิเลส ๑๖ หรือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ว่าเป็นกรรมวัฏฏฝ่ายบาป ส่วนกรรมวัฏฏฝ่ายบุญจะได้แก่อะไร ?

พระอาจารย์มั่น : กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล เหล่านี้เป็นกรรมวัฏฏฝ่ายบุญส่งให้วิบากวัฏฏ คือ มนุษย์สมบัติบ้าง สวรรค์สมบัติบ้าง พรหมโลกบ้าง พอเหมาะแก่กุศลกรรมที่ทำไว้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นกรรมทั้งหลาย ที่สัตว์ทำเป็นบุญก็ตาม เป็นบาปก็ตาม ย่อมให้ผลเหมือนเงาที่ไม่พรางไปจากตนฉะนั้นหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ถูกแล้ว สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในอภินหปัจจเวกขณะว่า กम्मสุส โภมหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของ ๆ ตน กम्मทายาโท เป็นผู้รับผลของกรรม กम्मโยนิ เป็นผู้มีกรรมเป็นกำเนิด กम्मพนุสุ เป็นผู้มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ กम्मปฏิสราณ

เป็นผู้มีกรรมเป็นที่พึงอาศัย ยัม กมมัม กริสสามิ เราจักทำกรรมอันใด กลยาณัม วา ปาปกัม วา ดีหรือชั่ว ตสฺส ทายาทो ภวิสสามิ เราจักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น.

พระธรรมเจดีย์ : อนุสัยกับสังโยชน์ ใครจะละเอียดกว่ากัน ?

พระอาจารย์มั่น : อนุสัยละเอียดกว่าสังโยชน์ เพราะสังโยชน์นั้น เวลาที่จะเกิดขึ้น อาศัยอายตนะ ภายในอายตนะภายนอกกระทบกันเข้าแล้วเกิดวิญญาน ๖ ชื่อว่า ผัสสะ เมื่อผู้ที่ไม่มียศ หรือไม่รู้ความจริง เช่นหูกับเสียงกระทบกันเข้า เกิดความรู้ขึ้น เสียงที่ดีก็ชอบ เกิดความยินดีพอใจ เสียงที่ไม่ดีก็ไม่ชอบ ไม่ถูกใจ ที่โลกเรียกกันว่าพื้นเสียง เช่นนี้แหละชื่อว่าสังโยชน์ จึงหยาบกว่าอนุสัย เพราะอนุสัยนั้นย่อมตามนอน ในเวทนาทั้ง ๓ เช่น สุขเวทนาเกิดขึ้น ผู้ที่ไม่รู้ความจริงหรือไม่มียศ ราคานุสัยจึงตามนอน ทุกขเวทนาเกิดขึ้น ปฏิฆานุสัยย่อมตามนอน อทุกขมสุขเวทนาเกิดขึ้น อวิชชานุสัยย่อมตามนอน เพราะฉะนั้นจึงละเอียดกว่าสังโยชน์ และมีพระพุทธรูปปางตรัสไว้ใน มาลุนโถยวาทสูตรว่า เด็กอ่อนที่นอนหงายอยู่ในผ้าอ้อม เพียงจะรู้จกัว่านี่ตัวนี้รูป ก็ไม่มีในเด็กนั้น เพราะฉะนั้น สังโยชน์จึงไม่มีในเด็กที่นอนอยู่ในผ้าอ้อม แต่ว่าอนุสัยย่อมตามนอนในเด็กนั้นได้

พระธรรมเจดีย์ : อนุสัยนั้นมีประจำอยู่เสมอหรือ หรือมีมาเป็นครั้งเป็นคราว ?

พระอาจารย์มั่น : มีมาเป็นครั้งเป็นคราว ถ้ามีประจำอยู่เสมอแล้วก็คงจะละไม่ได้ เช่น ราคานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในสุขเวทนา หรือปฏิฆานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในทุกขเวทนา หรืออวิชชานุสัยก็เพิ่งมาตามนอนในอทุกขมสุขเวทนาตามนอนได้แต่ผู้ที่ไม่รู้ความจริง หรือมียศก็ไม่ตามนอนได้ เรื่องนี้ได้อธิบายไว้ในเวทนาขันธแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : แต่เดิมข้าพเจ้าเข้าใจว่า อนุสัยตามนอนอยู่ในสันดานเสมอทุกเมื่อไป เหมือนอย่างขี้ตะกอนที่นอนอยู่ก้นโอ่งน้ำ ถ้ายังไม่มีใครมาคนก็ยังไม่ขุ่นขึ้น ถ้ามีใครมาคนก็ขุ่นขึ้นได้ เวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดี เกิดความกำหนัดยินดีพอใจขึ้น หรือได้รับอารมณ์ที่ไม่ดีก็เกิดปฏิเสธหรือความโกรธขึ้น เข้าใจว่านี่แหละขุ่นขึ้นมา ความเข้าใจเก่าของข้าพเจ้าผิดไปหรือ ?

พระอาจารย์มั่น : ก็ผิดนะซี เพราะเอานามไปเปรียบกับรูป คือโอ่งก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาน น้ำก็เป็นรูปที่ไม่มีวิญญาน แลขี้ตะกอนก้นโอ่งก็เป็นรูปไม่มีวิญญานเหมือนกัน จึงขังกันอยู่ได้ ส่วนจิตเจตสิกของเรา เกิดขึ้นแล้วดับไป จะขังเอาอะไรไว้ได้ เพราะกิเลส เช่นอนุสัยหรือสังโยชน์ ก็อาศัยจิตเจตสิกเกิดขึ้นชั่วคราวหนึ่ง เมื่อจิตเจตสิกในคราวนั้นดับไปแล้ว อนุสัยหรือสังโยชน์จะตกค้างอยู่กับใคร ลองนึกดูเมื่อเรายังไม่มีความรัก ความรักนั้นอยู่ที่ไหน ก็มีขึ้นเมื่อเกิดความรักไม่ใช่หรือ หรือเมื่อความรักนั้นดับไปแล้ว ก็ไม่มีความรักไม่ใช่หรือ และความโกรธเมื่อยังไม่เกิดขึ้น ก็ไม่มีเหมือนกัน มีขึ้นเมื่อเวลาที่โกรธ เมื่อความโกรธดับแล้ว ก็ไม่มีเหมือนกัน

เรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียด เพราะไปติดสัญญาที่จำไว้นานแล้วว่า อนุสัยนอนอยู่ เหมือนขี้ตะกอนที่นอนอยู่กันอย่าง.

พระธรรมเจดีย์ : ก็อนุสัยกับสังโยชน์ไม่มีแล้ว บางคราวทำไมจึงมีขึ้นอีกได้เล่า ข้าพเจ้าจงหนัก แล้วยังอาสวะอีกอย่างหนึ่งที่ว่าตองสันดานนั้น เป็นอย่างไร ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้าพูดถึงอนุสัยหรืออาสวะแล้ว เราควรเอาความว่า ความเคยตัวเคยใจ ที่เรียกว่า กิเลสกับวาสนาที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าละได้ทั้ง ๒ อย่าง ที่พระอรหันตสาวกละได้แต่กิเลสอย่างเดียว วาสนาละไม่ได้ เราควรเอาความว่าอาสวะหรืออนุสัย กิเลสเหล่านี้เป็นความเคยใจ เช่นได้รับอารมณ์ที่ดี เคยเกิดความกำหนัดพอใจ ได้รับอารมณ์ที่ไม่ดี เคยไม่ชอบไม่ถูกใจ เช่นนี้เป็นต้น เหล่านี้แหละควรรู้สึกว่าเป็นเหล่าอนุสัยหรืออาสวะเพราะความคุ้นเคยของใจ ส่วนวาสนานั้นคือความคุ้นเคยของ กาย วาจา ที่ติดต่อมาจากเคยแห่งอนุสัย เช่น คนราคะจริตมีมรรยาทเรียบร้อย หรือเป็นคนโทสะจริตมีมรรยาทไม่เรียบร้อย ส่วนราคะแลโทสะนั้น เป็นลักษณะของกิเลส กิริยามารยาทที่เรียบร้อยแลไม่เรียบร้อย นั้นเป็นลักษณะของวาสนา นี้ก็ควรจะรู้ไว้.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นเราจะละความคุ้นเคยของใจในเวลาที่ได้รับอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดี จะควรประพฤติปฏิบัติอย่างไรดี ?

พระอาจารย์มั่น : วิธีปฏิบัติที่จะละความคุ้นเคยอย่างเก่าคือ อนุสัยแลสังโยชน์ ก็ต้องมาฝึกหัด ให้คุ้นเคยในศีลแลสมถวิปัสสนาขึ้นมาใหม่ จะได้ถ่ายถอนความคุ้นเคยเก่า เช่น เหล่าอนุสัยหรือสังโยชน์ให้หมดไปจากสันดาน.

พระธรรมเจดีย์ : ส่วนอนุสัยกับสังโยชน์ ข้าพเจ้าเข้าใจดีแล้ว แต่ส่วนอาสวะนั้น คือ กามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ ๓ อย่างนั้นเป็นเครื่องตองสันดาน ถ้าฟังดูตามชื่อก็ไม่น่าจะมีเวลาว่าง ดูเหมือนตองอยู่กับจิตเสมอไป หรือไม่ได้ตองอยู่เสมอ แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าเข้าใจไว้แต่เดิมสำคัญว่าตองอยู่เสมอ ข้อนี้เป็นอย่างไร ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจ ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่รู้ว่าเอาอะไรมาชอกแซกถาม ได้ตอบไว้พร้อมกับอนุสัยแลสังโยชน์แล้ว จะให้ตอบอีกก็ต้องอธิบายกันใหญ่ คำที่ว่าอาสวะเป็นเครื่องตองนั้น ก็ต้องหมายความถึงรูปอีกนั้นแหละ เช่นกับเขาคองฝักก็ต้องมีภาชนะ เช่นฝักอย่างหนึ่ง หรือชามอย่างหนึ่ง แลน้ำอย่างหนึ่ง รวมกัน ๓ อย่าง สำหรับแช่กัน หรือของที่เขาทำเป็นแจ่มก็ต้องมีขวดโหลหรือน้ำเชื่อมสำหรับแช่ของ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นรูปจึงแช่แลตองกันอยู่ได้ ส่วนอาสวะนั้นอาศัยนามธรรมเกิดขึ้น นามธรรมก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว อาสวะก็เป็นสิ่งที่ไม่มีตัว จะแช่แลตองกันอยู่อย่างไรได้ นั้นเป็นพระอุปมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นไว้ว่า อาสวะเครื่องตองสันดาน คือ กิเลส

มีประเภท ๓ อย่าง เราก็เลยเข้าใจผิด ถือนั้นเป็นอภินิเวศ เห็นเป็นแค่แสดง เป็นของจริง ๆ จัง ๆ ไปได้ ความจริงก็ไม่มีอะไร นามแลรูปเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป อะไรจะมาแสดงกันอยู่ได้ เพราะฉะนั้นขอให้เปลี่ยนความเห็นเสียใหม่ที่ว่า เป็นนั่นเป็นนี่ เป็นจริงเป็นจังเสียให้ได้ ให้หมดทุกสิ่งที่ได้เข้าใจไว้แต่เก่า ๆ แล้วก็ ตั้งใจศึกษาเสียใหม่ให้ตรงกับความจริงซึ่งเป็นสัมมาปฏิบัติ.

พระธรรมเจดีย์ : จะทำความเข้าใจอย่างไรจึงจะตรงกับความจริง ?

พระอาจารย์มั่น : ทำความเห็นว่าไม่มีอะไร มีแต่สมมติแลบัญญัติ ถ้าถอนสมมติแลบัญญัติออก เสียแล้วก็ไม่มีอะไร หาคำพูดไม่ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ ชั้น ๕ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖ นามรูปเหล่านี้ก็เพื่อจะให้รู้เรื่องกันเท่านั้น ส่วนชั้นแล อายุตนะ ๓ ธาตุ นามรูป ผู้ปฏิบัติควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนอนุสัยหรือสังโยชน์ อาสวะ โยคะ โอฆะ นิรวรณ อุกิเลสเป็นสมุทัย อาศัยชั้นหรืออายุตนะหรือนามรูปเกิดขึ้นนั้น เป็นสมุทัย เป็นส่วนหนึ่งควรละ มรรคมมีองค์ ๘ ย่นเข้าก็คือ ศील สมาธิ ปัญญา เป็นส่วนที่ควรเจริญ ความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ อนุสัยหรือสังโยชน์ ชื่อว่านิโรธ เป็นส่วนควรทำให้แจ้ง เหล่านี้แหละเป็นความจริง ความรู้ ความเห็นใน ๔ อริยสัจนี้แหละเป็นความจริง ความรู้ความเห็นใน ๔ อริยสัจ นี้แหละคือ เห็นความจริงละ.

พระธรรมเจดีย์ : สาธุ ข้าพเจ้าเข้าใจแจ่มแจ้งทีเดียว แต่เมื่ออาสวะไม่ได้ต้องอยู่เสมอ แล้วทำไม ท่านจึงกล่าวว่า เวลาที่พระอรหันต์สำเร็จขึ้นใหม่ ๆ โดยมากแล้วที่ได้ฟังมาในแบบ ท่านรู้ว่าจิตของท่านพ้นแล้วจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ข้าพเจ้า จึงเข้าใจว่าผู้ที่ยังไม่พ้นก็ต้องมีอาสวะประจำอยู่กับจิตเป็นนิตย์ไป ไม่มีเวลาวาง กว่าที่จะพ้นได้ก็ต้องเป็นพระอรหันต์ ?

พระอาจารย์มั่น : ถ้าขึ้นทำความเข้าใจอย่างนี้ ก็ไม่มีเวลาพ้นจริงด้วย เมื่ออาสวะอยู่ประจำ เป็นพื้นเพของจิตแล้ว ก็ใครจะละได้เล่า พระอรหันต์ก็คงไม่มีในโลกได้เหมือนกัน นี่ความจริงไม่ใช่เช่นนี้ จิตนั้นส่วนหนึ่งเป็นประเภททุกขสัจ อาสวะส่วนหนึ่ง เป็นประเภทสมุทัย อาศัยจิตเกิดขึ้นชั่วคราว เมื่อจิตคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะ ประกอบกับจิตในคราวนั้นก็ดับไปด้วย ส่วนอาสวะที่เกิดขึ้นได้บ่อย ๆ นั้น เพราะอาศัยการเพ่งโทษ ถ้าเราจักตั้งใจเพ่งโทษใคร ๆ อาสวะก็จะเกิดได้ด้วยยาก เหมือนกัน สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า ปรวชชานุปสสสส เมื่อบุคคลตาม มองดู ซึ่งโทษของผู้อื่น นิจจ อชฌมาน สลยณิน เป็นบุคคลมีความหมายจะยกโทษ เป็นนิตย์ อาสวาตสส วทณนติ อาสวะทั้งหลายย่อมเจริญขึ้นแก่บุคคลนั้น อาราโส อาสวกุชยา บุคคลนั้นเป็นผู้ห่างไกลจากธรรมที่สิ้นอาสวะ ถ้าฟังตาม คาถา พระพุทธภาษิตนี้ก็จะทำให้เราเห็นชัดได้ว่าอาสวะนั้นมีมาในเวลาที่เราเพ่งโทษ

เรายังไม่ฟังโทษอาสวะก็ยังไม่มีมา หรือเมื่อจิตที่ประกอบด้วย อาสวะคราวนั้นดับไปแล้ว อาสวะก็ดับไปด้วย ก็เป็นอันไม่เหมือนกัน **การที่เห็นว่าอาสวะมีอยู่เสมอจึงเป็นความเห็นผิด.**

พระธรรมเจดีย์ : อาสวะ ๓ นั้น กามาสวะเป็นกิเลสประเภทรัก อวิชชาสวะเป็นกิเลสประเภทไม่รู้ แต่ภวาสวะนั้นไม่ได้ความว่าเป็นกิเลสประเภทไหน เคยได้ฟังตามแบบท่านว่าเป็นภพ ๆ อย่างไร ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ?

พระอาจารย์มั่น : ความไม่รู้ความจริงเป็นอวิชชาสวะ จึงได้เข้าไปชอบไว้ในอารมณ์ที่ดีมีกาม เป็นต้น เป็นกามาสวะ เมื่อไม่ชอบไว้ในที่ใด ก็เข้าไปยึดถือตั้งอยู่ในที่นั้น จึงเป็นภวาสวะนี้แหละ เข้าใจว่าเป็นภวาสวะ.

พระธรรมเจดีย์ : ภาวของท่านหมายความว่าภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ไม่ใช่หรือ ทำไมภพถึงจะมายอยู่ในใจของเราได้เล่า ?

พระอาจารย์มั่น : ภาพที่ในใจนี้ละสำคัญนัก จึงได้ต่อให้ไปเกิดในภพข้างนอก ก็ลองสังเกตดูตามแบบที่เราได้เคยฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายไม่มีกิเลสประเภทรัก และไม่มีอวิชชาภวตัณหาเข้าไปเป็นอยู่ในที่ใด แลไม่มีอุปาทาน ความชอบ ความยินดี ยึดถือในสิ่งทั้งปวง ภพข้างนอก คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ตลอดจนกระทั่งภพคือสุทธาวาสของท่านนั้นจึงไม่มี.

พระธรรมเจดีย์ : อาสวะ ๓ ไม่เห็นมีกิเลสประเภทโกรธ แต่ทำไมการฟังโทษนั้นเป็นกิเลสเกลียดชัง ขาดเมตตากฎณา เพราะอะไรจึงได้มาทำให้อาสวะเกิดขึ้น ?

พระอาจารย์มั่น : เพราะความเข้าไปชอบไปเป็นอยู่ในสิ่งใดที่ถูกใจของตน ครั้นเข้ามาทำที่ไม่ชอบไม่ถูกใจจึงได้เข้าไปฟังโทษ เพราะสาเหตุที่เข้าไปชอบไปถูกใจ เป็นอยู่ในสิ่งใดไว้ซึ่งเป็นสายขนวนเดียวกัน อาสวะทั้งหลายจึงได้เจริญแก่บุคคลนั้น.

พระธรรมเจดีย์ : ความรู้นั้นมีหลายอย่าง เช่นกับวิญญูณ ๖ คือ ความรู้ทาง หู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือความรู้ในเรื่อง โลก โกรธ หลง ริษยา พยาบาท หรือรู้ไปในเรื่อง ความอยาก ความต้องการ หรือคนที่หิบลึกหิบน้อยชนิดหน้อยก็โกรธ เขาก็ว่าเขารู้ทั้งนั้น ส่วนความรู้ในรูปฌานหรืออรูปฌาน ก็เป็นความรู้ชนิดหนึ่ง ส่วนปัญญาที่รู้เห็นไตรลักษณ์แลอริยสัจก็เป็นความรู้เหมือนกัน ส่วนวิชา ๓ หรือวิชา ๘ ก็เป็นความรู้พิเศษอย่างยิ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรจะแบ่งความรู้เหล่านี้เป็นประเภทไหนบ้าง ขอท่านจงอธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจจะได้ไม่ปนกัน ?

พระอาจารย์มั่น : ควรแบ่งความรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าเป็นประเภททุกขสัจ เป็นส่วนที่ควรกำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ส่วนความโลภ ความโกรธ ความหลง ริษยา พยาบาท ความอยากความต้องการเป็นสมุทัย เป็นส่วนควรละ ความรู้ในรูปฌาน แลอรูปฌาน แลความรู้ในไตรลักษณ์หรืออริยสัจเป็นมรรค เป็นส่วนที่ควรเจริญวิชา ๓ หรือ วิชา ๘ นั้นเป็นนิโรธ เป็นส่วนที่ควรทำให้แจ้ง.

พระธรรมเจดีย์ : อะไร ๆ ก็เอาเป็นอริยสัจ ๔ เกือบจะไม่มีเรื่องอื่นพูดกัน ?

พระอาจารย์มั่น : เพราะไม่รู้อริยสัจทั้ง ๔ แลไม่ทำหน้าที่กำหนดทุกข์ ละสมุทัยแลทำนิโรธให้แจ้ง แลเจริญมรรค จึงได้รื้อใจกันไปทั้งโลก ท่านผู้ทำกิจถูกตามหน้าที่ของ อริยสัจ ทั้ง ๔ ท่านจึงไม่มีความร้อนใจ ที่พวกเราต้องกราบไหว้ทุกวัน ข้าพเจ้าจึงชอบ พูดถึงอริยสัจ.

พระธรรมเจดีย์ : ตามที่ข้าพเจ้าได้ฟังมาว่า สอุปาทิเสสนิพพานนั้น ได้แก่พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาติเสสนิพพานนั้น ได้แก่ พระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ถ้าเช่นนั้นท่านคง หมายความว่าถึงเศษนามรูป เนื้อแลกระดูกที่เหลืออยู่นี้อะไร ?

พระอาจารย์มั่น : ไม่ใช่ ถ้าเศษเนื้อเศษกระดูกที่หมดแล้วว่าเป็นอนุปาติเสสนิพพาน เช่นนั้นใคร ๆ ตายก็คงเป็นอนุปาติเสสนิพพานได้เหมือนกัน เพราะเนื้อแลกระดูก ชีวิตจิตใจ ก็ต้องหมดไปเหมือนกัน.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้จะเอาอย่างไรเล่า ?

พระอาจารย์มั่น : เรื่องนี้มีพระพุทธรักษาตรัสสุอุปาทิเสสสูตรแก่พระสารีบุตร ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาตหน้า ๓๑ ความสังเขปว่า วันหนึ่งเป็นเวลาเช้า พระสารีบุตรไปเที่ยว บิณฑบาต มีพวกปริพาชกพูดกันว่า ผู้ที่ได้บรรลุสุอุปาทิเสส ตายแล้วไม่พิน นรค กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบาย ทุคติ วินิบาต ครั้นพระสารีบุตรกลับจาก บิณฑบาตแล้ว จึงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลตามเนื้อความที่พวกปริพาชก เขาพูดกันอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สุอุปาทิเสสบุคคล ๙ จำพวก คือ พระอนาคามี ๕ จำพวก พระสกิทาคามี จำพวกหนึ่ง พระโสดาบัน ๓ จำพวก ตายแล้วพินจากรนค กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบาย ทุคติ วินิบาต ธรรมปริยายนี้ ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้ แล้วจะประมาท แลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหา ที่ถามในสุอุปาทิเสสสูตรนี้ ไม่ได้ตรัสถึงอนุปาติเสส แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า อนุปาติเสสคงเป็นส่วนหนึ่งของพระอรหันต์.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเช่นนั้นท่านก็หมายความว่าถึงสังโยชน์ คือกิเลสที่ยังมีเศษเหลืออยู่ว่า เป็น สุอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนสังโยชน์ที่หมดแล้วไม่มีส่วนเหลืออยู่ คือพระอรหันต์ผล ว่าเป็นอนุปาติเสสนิพพาน ?

พระอาจารย์มั่น : ถูกแล้ว.

พระธรรมเจดีย์ : ถ้าเราพูดอย่างนี้ คงไม่มีใครเห็นด้วย คงว่าเราเข้าใจผิดไม่ตรงกับเขา เพราะเป็น แบบสั่งสอนกันอยู่โดยมากกว่า สุอุปาทิเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ อนุปาติเสสนิพพานของพระอรหันต์ที่นิพพานแล้ว ?

- พระอาจารย์มั่น :** ข้าพเจ้าเห็นว่า จะเป็นอรรถกถาที่ขบพระพุทธานุภาพไม่แตกแล้ว ก็เลยถือตามกันมา จึงมีทางคัดค้านได้ไม่คมคายชัดเจน เหมือนที่ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ซึ่งจะไม่มีทางคัดค้านได้ หมายถึงเลสนิพพานโดยตรง.
- พระธรรมเจดีย์ :** สอุปาทิเสสสูตรนี้ ทำไมจึงได้ตรัสหลายอย่างนัก มีทั้งนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ส่วนในพระสูตรอื่น ๆ ถ้าตรัสถึงอบายก็ไม่ต้องกล่าวถึงนรก กำเนิดดิรัจฉาน เปเรตวิสัย อบาย ทุกคติ วินิบาต ?
- พระอาจารย์มั่น :** เห็นจะเป็นด้วยพระสารีบุตรมากราบทูลถามหลายอย่าง ตามถ้อยคำของพวกปริพาชกที่ได้ยินมา จึงตรัสตอบไปหลายอย่าง เพื่อให้ตรงกับคำถาม.
- พระธรรมเจดีย์ :** ข้างท้ายพระสูตรนี้ ทำไมจึงมีพุทธานุภาพตรัสว่า ธรรมปริยายนี้ยังไม่แจ่มแจ้งแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเลย เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาทแลธรรมปริยายนี้เราแสดงด้วยความประสงค์จะตอบปัญหาที่ถาม ?
- พระอาจารย์มั่น :** ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า เห็นจะเป็นด้วยพระพุทธานุภาพประสงค์ คงมุ่งถึงพระเสขบุคคล ถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะได้ความอบอุ่นใจที่ไม่ต้องไปทุกคติแลความเพียรเพื่อพระอรหันต์จะหย่อนไป ท่านจึงได้ตรัสอย่างนี้.
- พระธรรมเจดีย์ :** เห็นจะเป็นเช่นนี้เอง ท่านจึงตรัสว่าถ้าได้ฟังธรรมปริยายนี้แล้วจะประมาท?
- พระอาจารย์มั่น :** ตามแบบที่ได้ฟังมาโดยมาก พระพุทธานุภาพประสงค์ทรงเร่งพระสาวกผู้ยังไม่พ้นอาสวะให้รีบทำความเพียรให้ถึงที่สุด คือ พระอรหันต์.

การถาม-ตอบ

ผู้ถามคือ **พระธรรมเจดีย์ (หลวงปู่จุ่ม พนฺธุโล)** วัดโพธิสมภรณ์ อ.เมือง จ.อุดรธานี และ
ผู้ตอบคือ **ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถร**

เอกสาร

<https://palungjit.org/attachments/ปฏิบัติปุจฉาวิสัชนา-หลวงปู่มั่น-pdf.2344532/>

อุบายแห่งวิปัสสนา

อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

(พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ)

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดังดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมาจากโคลนตม อันเป็นของสกปรกปฏิภวน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้ว ย่อมเป็นสิ่งที่ดีสะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชา อุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้น ก็มีกลิ่นไปยังโคลนตมอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติกุศลเพียร ประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็ตัวเราเอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครก คือ อุจจาระ ปัสสาวะ (บุตร คุณ ทั้งปวง) สิ่งที้ออกจาก ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่าขี้ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้โคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกง กับ เป็นต้น ก็รังเกียจ ต้องเททิ้งกินไม่ได้ และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอ จึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหากไม่ชำระขัดสีก็จะมึนเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพร เครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึง กายนี้แล้ว ก็เป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอก ก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้ จึงได้ความว่าร่างกายของเราเป็นเรือนมูตรเรือนคูด เป็นนอสุภะของไม่งาม ปฏิภวน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ขำขันขำนุกด้วยโยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกาย อันเป็นที่สบาย แก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนด ส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้น พึงทราบอย่างนี้ อันชานาเขาทำนา เขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดิน ดำลงไปดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศ กลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุงเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้อง เรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุงเนื้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามา เต็มยุงเต็มฉางเราเนื้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็จะมาเต็มยุงเต็มฉางฉันใดก็ตี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น คงพิจารณาภายในที่เคยพิจารณาอันถุกนิสัย หรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่างละทีละเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมีใช้หมายถึงการเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณา ในที่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พุท ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอ จึงจะชื่อว่าทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วน แยกส่วนออกเป็น ส่วน ๆ ตามโยนิโสมนสิการ ตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และ

พิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริง ๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัย
ของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั้นเทียว พระโยคาวจรเจ้า เมื่อพิจารณาในที่นี้จึงเจริญ
ให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียว แล้วปล่อยทิ้งตั้งครั้งเดือน ตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไป
ถอยออกมา เป็นอนุโลมปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณา
กายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญ
อย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเองคือ จิตย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพริบลงย่อมปรากฏว่า
ทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกัน คือหมดทั้งโลก ย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิमितจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่า
โลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุด
ตัวของเราก็ต้องลงราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกัน พร้อมกับ “ญาณสัมปยุต คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน” ในที่นี้
ตัดความสนทน่เห็นใจได้เลย จึงชื่อว่า “ยถาภูตญาณ ทัสสนวิปีสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ ตามความ
เป็นจริง” ชั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไปไม่ใช่ที่สุด อันพระโยคาวจรเจ้า จะพึงเจริญให้มาก
ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบจนชำนาญ เห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่งอันเป็น
ความสมมติว่า โนนเป็นของเรา นั่นเป็นของเรา เป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึง
เป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายต่างหาก หากมีความเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย
เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต คือขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ไปปรุงแต่ง สำคัญมันหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอนเอกชาติเหลือประมาณ มาจนถึงปัจจุบันชาติ
จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้จะ
เป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่
อย่างนั้นทีเดียวโดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า ปุพฺพเหตุ อนนุสฺ สุเตสฺ ธรรมดาเหล่านี้หาก
มีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ฟังจากใครก็มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้น ในความช้อนี้ พระพุทธองค์เจ้า
จึงทรงบัญญัติญาณพระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใคร เพราะของเหล่านี้มีอยู่มีมา
แต่ก่อนพระองค์ ดังนี้ได้ความว่า ธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็น ย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการ
ของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้น
เป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตาม จึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติ ด้วยอาการของจิตเข้าไป
ยึด ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้าจึงมาพิจารณาโดยแยกกายลงไปตามสภาพว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา
สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั้นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขา
หากมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาอริยสัจธรรมทั้ง ๔ เป็นเครื่องแก้อาการของจิต ให้เห็นแน่แท้
โดยปัจจกขสิทธิว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไป
แล้วก็เครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้
ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหน
แต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อนไข ๒ ประการ คือรู้ว่าสัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิตเข้าไปสมมติ
เขาเท่านั้น จิตฺภูตํ จิตตั้งเดิมไม่มีอาการ เป็นผู้หลุดพ้น ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช้ตน

อย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า **สพเพ ธมมา อนตตา** ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้ จนทำให้รวมพริบลงไปให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดยปัจจัยขสिति พร้อมกับญาณสัมปยุตปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า **วฏฐานคามินี วิปัสสนา** ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่ และญาณสัมปยุตรวมทวนกระแสแก่อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงฐิติจิตอันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้น จนแจ้งประจักษ์ในที่นี้ด้วยญาณสัมปยุตว่า **ชีณา ซาติ ภาณโหติ** ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติ ไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เองโดยส่วนตัวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยกกายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าว เป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลย เป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตายรวงข้าวก็ไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด **วิมุตติธรรม** ก็ฉันนั้นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูก หรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวันตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย ด้วยประการฉะนี้

เอกสาร

<https://palungjit.org/attachments/ปฏิบัติบูชาวิสาขบูชา-หลวงปู่มั่น-pdf.2344532/>

**พระเถรานุเถระทั้งพระคณาจารย์
ที่เป็นศิษยานุศิษย์ ที่สืบแนวทางปฏิบัติ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ
พระอาจารย์ใหญ่แห่งสายพระกรรมฐาน**

พระธรรมเจดีย์ (พระมหาจุม พันธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ จ.อุดรธานี
พระญาณวิเศษ ฐิติวิริยาจารย์ (พระอาจารย์สิงห์ ขันตยาโคโม) วัดป่าสาละวัน จ.นครราชสีมา
พระอาจารย์สุวรรณ สุจินโณ วัดอรัญญวาสี อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย
พระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพล วัดป่าแสนสำราญ จ.อุบลราชธานี
พระอาจารย์ทองรัตน์ กันตสีโล วัดป่าบ้านคุ่ม จ.อุบลราชธานี
พระอาจารย์มี ญาณมุนี วัดป่าสูงเนิน จ.นครราชสีมา
พระอาจารย์กินรี จันทิโย วัดกัณตะศิลาवास อ.ธาตุพนม จ.นครพนม
พระอาจารย์ภู ธรรมทินโน วัดป่ากลางโนนภู อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ วัดประสิทธิธรรม จ.อุดรธานี
พระอาจารย์เก็ง อธิมุตตโก วัดโพธิ์ชัย จ.นครพนม
พระอาจารย์สีลา อีสโร วัดป่าอิสสระธรรม จ.สกลนคร
พระอาจารย์ดี ฉนโน (อาญาครุฑ) วัดป่าสุนทราราม จ.ยโสธร
พระธรรมบัณฑิต (พระมหาจันทร์ศรี จันททีโป) วัดโพธิสมภรณ์ จ.อุดรธานี
พระราชสังวรญาณ (หลวงพ่อพุทธ ฐานิโย) วัดป่าสาละวัน จ.นครราชสีมา
พระธรรมดิลก (พระมหาจันทร์ กุสโล) วัดเจดีย์หลวง จ.เชียงใหม่
พระโสภณคุณาธาร (พระมหาเนียม สุวโจ) วัดเจริญสมณกิจ จ.ภูเก็ต

กองทัพธรรมสายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

พระอาจารย์วัง ฐิติสโร วัดศรีเทพประดิษฐาราม จ.นครพนม
พระอริยคุณาธาร (พระมหาเม็ง ปุสโส) วัดเขาสวนกวาง จ.ขอนแก่น
พระอาจารย์กว่า สุมนโน วัดป่ากลางโนนภู อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
พระครูอุดมธรรมคุณ (พระอาจารย์มหาทองสุข สุจิตโต) วัดป่าสุทธาวาส จ.สกลนคร
พระอาจารย์กมา จิรปุญโญ วัดดอยธรรมเจดีย์ จ.สกลนคร
พระสุทธิธรรมรังสี คัมภีรเมธาจารย์ (ท่านพ่อลี ธรรมโร) วัดอโศการาม จ.สมุทรปราการ
พระอาจารย์ตื้อ อจลธัมโม วัดอรัญญวิเวก จ.นครพนม

พระอาจารย์สีโท เขมโก วัดป่าศรีไพรวัลย์ จ.ร้อยเอ็ด
พระอาจารย์ภูมี ฐิตธมโม วัดป่าโนนนิเวศ จ.อุดรธานี
พระอาจารย์จันทร์ เขมปัตโต วัดจันทาราม จ.หนองคาย
พระอาจารย์คำ ยสสกุลปุโต วัดป่าศรีจำปาชนบท จ.สกลนคร
พระอาจารย์อุ้น อุตตโม วัดอุดมรัตนาราม จ.สกลนคร
พระราชวุฒาจารย์ (พระอาจารย์ดุลย์ อตุโล) วัดบูรพาราม จ.สุรินทร์
พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี) วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย
พระอาจารย์บุญมา ฐิตเปโม วัดสิริสาละวัน จ.หนองบัวลำภู
พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ วัดนิโครธาราม จ.อุดรธานี
พระอาจารย์ชอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสรณ์ จ.เลย
พระอาจารย์หลุย จันทสาโร วัดถ้ำผาบึง จ.เลย
พระอาจารย์ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล จ.หนองบัวลำภู
พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร จ.สกลนคร
พระอาจารย์แหวน สุจิณฺโณ วัดดอยแม่ปิ้ง จ.เชียงใหม่
พระอาจารย์สาม อภิญาโณ วัดป่าไทรวิเวก จ.สุรินทร์
พระครูญาณทัสสี (พระอาจารย์คำดี ปภาโส) วัดถ้ำผาปู่ จ.เลย
พระญาณสิทธิธาดาจารย์ (พระอาจารย์ลิม พุทธาจาโร) วัดถ้ำผาปล่อง จ.เชียงใหม่
พระเทพวราลังการ (พระอาจารย์ศรีจันทร์ วรรณโก) วัดศรีสุทธาวาส (วัดเลยหลง) จ.เลย
พระครูวิมลญาณวิจิตร (พระอาจารย์บุญ ชินวังโส) วัดป่าศรีสว่างแดนดิน จ.สกลนคร
พระครูศีลขันธ์สังวร (พระอาจารย์อ่อนสี สุเมโธ) วัดพระงามศรีมงคล จ.หนองคาย
พระสุธรรมคณาจารย์ (พระอาจารย์เหรียญ วรลาโภ) วัดอรัญญบรรพต จ.หนองคาย
พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสัมปันโน) วัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี
พระครูปัญญาวิสุทธิ (พระอาจารย์บัวพา ปัญญาภาโส) วัดป่าพระสถิตย์ จ.หนองคาย
พระอาจารย์ผาง จิตตคุดโต วัดอุดมคงคาคีรีเขต จ.ขอนแก่น
พระอาจารย์บัว สิริปุณฺโณ วัดป่าหนองแสง จ.อุดรธานี
พระครูสุทธิธรรมรังสี (พระอาจารย์เจี๊ยะ จุนโท) วัดป่าภูริทัตตปฏิปทาราม จ.ปทุมธานี
พระครูศาสนูปการณ (พระอาจารย์บุญจันทร์ กมโล) วัดป่าสันติกาवास จ.อุดรธานี
พระอาจารย์ฝั้น ปาเรสโก วัดป่าหนองไคร้ จ.ยโสธร
พระครูญาณวิศิษฐ์ (ท่านพ่อเฟื่อง โชติโก) วัดธรรมสถิต จ.ระยอง
พระอาจารย์อ่อนสา สุขกาโร วัดประชาชุมพล จ.อุดรธานี
พระโพธิญาณเถร (พระอาจารย์ชา สุภัทโท) วัดหนองป่าพง จ.อุบลราชธานี
พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตตโม) วัดอภัยดำรงธรรม จ.สกลนคร

พระโพธิธรรมมาจารย์เถร (พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ) วัดป่าเขาน้อย จ.บุรีรัมย์
พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดเจติยาศรีวิหาร (ภูทอก) จ.หนองคาย
พระอาจารย์สิงห์ทอง ธัมมวโร วัดป่าแก้ว บ้านชุมพล จ.สกลนคร
พระอาจารย์หล้า เขมปัตโต วัดบรรพตคีรี (ภูจ้อก้อ) จ.มุกดาหาร
พระราชสังวรอุดม (พระอาจารย์ศรี มหาวิโร) วัดประชาคมวนาราม (ป่ากุง) จ.ร้อยเอ็ด
พระอาจารย์จันทร์โสม กิตติกาโร วัดป่านาสีดา จ.อุดรธานี
พระอาจารย์แดงอ่อน กัลยาณธัมโม วัดป่าโชคไพศาล จ.สกลนคร
พระอาจารย์คำพอง ติสโส วัดถ้ำกกคู้ จ.อุดรธานี
พระอาจารย์อร่าม รักขิตตจิตโต (พระอาจารย์คำไพ สุสิกขิตโต) วัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย
พระอาจารย์มหาบุญมี (สิรินโร) วัดป่าวังเลิง จ.มหาสารคาม
พระอาจารย์แ่วน ธนปาโล วัดถ้ำพระสบาย จ.ลำปาง
พระอาจารย์กิ ธัมมุตตโม วัดป่าสนามชัย จ.อุบลราชธานี
พระราชธรรมเจติยาจารย์ (พระอาจารย์วิริยงค์ สิรินธโร) วัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร
พระอาจารย์ผ่าน ปัญญาปทีโป วัดป่าปทีปบุญาราม จ.สกลนคร
พระอาจารย์หลวง กตปุญโญ วัดป่าสำราญนิवास จ.ลำปาง
พระอาจารย์บัว เตมิโย วัดศิลามงคล จ.นครพนม
พระครูปราโมทย์ธรรมธาด (พระอาจารย์หลอด ปโมทิตโต) วัดสิริกมลาวาส กรุงเทพมหานคร
พระวิสุทธิญาณเถร (พระอาจารย์สมชาย วิฑูริโย) วัดเขาสุกิม จ.จันทบุรี
พระครูวิริยธรรมานุกต (พระอาจารย์พวง สุวีโร) วัดป่าปูลูสันติวัฒนา จ.อุดรธานี
พระญาณทีปาจารย์ (พระอาจารย์ท่อน ญาณธโร) วัดป่าศรีอภัยวัน จ.เลย
พระอาจารย์โส กัสสโป วัดป่าศิริวัน จ.ขอนแก่น

ที่นี้ก็ย้อนมาถึงบ้านหนองผือเรา นี่ละที่ว่าอย่างถึงใจนะ บ้านหนองผือเราเนี่ยพ่อแม่ครูอาจารย์
 มาอยู่ที่นี้ บรรดาพี่น้องชาวหนองผือนี่หัวใจเป็นธรรม ทั้งแท่ง ๆ ตั้งแต่ลูกเล็กเด็กแดงถึงผู้ใหญ่สุด
 ในหมู่บ้าน แล้วบ้านนี้แต่ก่อนมีจำนวนครัวเรือน ๗๐ หลังคาเรือน แล้วพระหลังไหลเข้ามาในวัด
 หนองผือนี่จำนวนมาน้อยเพียงไร แต่ก่อนไม่มีตลาด การไปมาหาสู่กันแทบจะว่าไม่มี พี่น้องชาว
 หนองผือนี่ชวนขวายด้วยน้ำพักน้ำแรง ไม่ได้คำนึงถึงความทุกข์ ความจน เลี้ยงพระมาทั้งวัด ๆ มี
 จำนวนมาน้อยเลี้ยงมาได้ตลอดเลย

นี่ที่เราถึงใจ เลี้ยงมาตลอด หมดเป็นหมด ยังเป็นยัง ไม่คำนึงถึงความทุกข์จนทั้ง ๆ ที่ตลาดตเล
 ที่จะหาซื้อขายอะไรมาทำบุญให้ทานไม่มี ชวนขวายด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนทั้งบ้านเลย พอว่าอะไร
 อย่างนี้ หนองผือจะพร้อมกันทั้งบ้าน ๆ เลย ช่วยฝัง ๆ เลยตลอดมา ดูตลอดมาจนฝังใจ คือดูมาอย่างนี้
 จนฝังใจ ๆ ด้วยความดีของพี่น้องชาวหนองผือเราเป็นมาตลอดอย่างนี้ จึงประกาศให้พี่น้องทั้งหลาย
 ทราบว่า เหตุการณ์ที่ตั้งขึ้นที่หนองผือนี่ ก็เพราะน้ำใจของพี่น้องชาวหนองผือเราเป็นคนดีมาดั้งเดิม

ระลึกถึงชาติ ระลึกถึงบุญถึงคุณของครูบาอาจารย์ที่มาให้เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรอยู่ที่นี่ แล้วก็ตอบแทน บุญคุณของท่านตลอดมา คราวนี้ได้ตั้งขึ้นพร้อมกันทั้งบ้านเลย ตั้งเป็นงานครบรอบ ๕๐ ปี ของ หลวงปู่มั่นที่มรณภาพจากไป นี่แสดงความกตัญญูทเวที รู้บุญรู้คุณแล้วก็ตอบแทนคุณท่านด้วยความ ถึงใจกันทั้งบ้านทีเดียว

เอกสาร

ท่านอาจารย์พระมหาบัว ญาณสัมปันโน. พระเถรานุเถระทั้งพระคณาจารย์ที่เป็นศิษยานุศิษย์ที่สืบ
แนวทางปฏิบัติ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ. ในหนังสือ **บูรพาจารย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑.
บริษัท ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓ : ๔๕-๕๑.

อาจารย์ธรรม
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ
ที่แสดงให้แก่ศิษยานุศิษย์ ณ วัดป่าหนองผือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

พระธรรมวิสุทธิมงคล
(หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน)
วัดป่าบ้านตาด ตำบลบ้านตาด เกอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ท่านพระอาจารย์มั่นมาพักอยู่แถบบ้านห้วยแคน บ้านนาสีนวน บ้านโคก บ้านนามน ตำบลตองโขบ เขตอำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ๓ พรรษาติด ๆ กัน ในพรรษาพระเถระมีไม่มาก เพราะเสนาสนะมีจำกัด พอดีกับพระเถระที่อาศัยอยู่กับท่านโดยเฉพาะท่านนั้น ส่วนพระเถระจากทิศต่าง ๆ ที่ไปรับการอบรมกับท่านตอนนอกพรรษานั้นมีไม่ขาด เข้า ๆ ออก ๆ สับเปลี่ยนกันเสมอมา ท่านอุตสาหะเมตตาสั่งสอนด้วยความเอ็นดูสงสารอย่างสม่ำเสมอ พอตกหน้าแล้งของพรรษาที่สาม ก็มีญาติโยมจากบ้านหนองผือในไปอาราธนาท่านให้มา โปรดที่หมู่บ้านนั้น ท่านรับคำนิมนต์เขาแล้วไม่นานญาติโยมก็พร้อมกันไปรับท่าน มาพักและจำพรรษาที่บ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ท่านออกเดินทางจากบ้านโคกมาบ้านหนองผือด้วยเท้าเปล่า และพักแรมมาตามรายทางราว ๓-๔ ค่ำ จึงถึงหมู่บ้านหนองผือ เพราะทางเต็มไปด้วยป่าดงพงลึก ต้องค้ำคันท่อนซอกขอนมาตลอดสายจนถึงหมู่บ้านหนองผือ

เพียงไม่กี่วันที่มาถึงบ้านหนองผือ ท่านเริ่มป่วยเป็นไข้มาเลเรียแบบจับสันชนิดเปลี่ยนหนาวเป็นร้อน และเปลี่ยนร้อนเป็นหนาว ซึ่งเป็นการทรมานอย่างยิ่งอยู่แรมเดือน ใช้ประเภทนี้ใครโดนเข้ารู้สึกจะเข็ดหลาบไปตาม ๆ กัน เพราะเป็นไข้ชนิดที่ไม่รู้จักหายลงได้ เป็นเข้ากับรายใดแล้ว ตั้งแรมปีก็ไม่หาย คงแอบมาเยี่ยม ๆ มอง ๆ อยู่ทำนองนั้น คือหายไปตั้ง ๑๕ วัน หรือเดือนหนึ่ง นึกว่าหายสนิทแล้วก็กลับมาเป็นซ้ำอีก หรือตั้งเป็นเดือน ๆ แล้วก็กลับมาเป็นอีก ทั้งนี้เนื่องจากสมัยนั้นไม่มียาแก้กันให้หายเด็ดขาดได้เหมือนสมัยนี้ เมื่อเป็นเข้าแล้วต้องปล่อยให้หายไปเอง มิฉะนั้นก็กลายเป็นโรคเรื้อรังไปเป็นปี ๆ ถ้าเป็นเด็กโดยมากก็ลงพุงจนกลายเป็นเด็กพุงโตหรือพุงโร หน้าไม่มีสีสังวรณะเลย ใช้ประเภทนี้ชอบเป็นกับคนที่เคยอยู่บ้านทุ่ง ๆ แล้วย้ายภูมิลำเนาเข้าไปอยู่ในป่าตามไร่นา และชอบเป็นกับพระธุดงค์กรรมฐานที่ชอบเที่ยวซอกแซกไปตามป่าตามเขาโดยมาก

ท่านพักอยู่ที่หนองผือ ปรากฏมีพระเถระมากขึ้นโดยลำดับ เฉพาะภายในวัดในพรรษาหนึ่ง ๆ ก็มีถึง ๒๐-๓๐ กว่าองค์อยู่แล้ว นอกจากนั้นยังมีพระเถระพักและจำพรรษาอยู่ตามหมู่บ้านเล็ก ๆ แถบใกล้เคียงอีกหลายแห่ง แห่งละ ๒ องค์บ้าง ๓ องค์บ้าง ๔-๕ องค์บ้าง แห่งละ ๙-๑๐ องค์บ้าง วันประชุมทำอุโบสถ ปรากฏมีพระมารวมทำอุโบสถถึง ๓๐-๔๐ องค์ก็มี รวมทั้งในวัดและบริเวณใกล้เคียงแล้ว

มีพระเณรไม่ต่ำกว่า ๕๐-๖๐ องค์ นอกพรรษายังมีมากกว่านั้นในบางครั้ง และมีมากตลอดมา นับแต่ท่านไปจำพรรษาที่นั่น เวลากลางวันพระเณรต่างปลีกตัวเข้าไปอยู่ในป่าลึกนอกบริเวณวัด เพื่อประกอบความเพียร เพราะป่าดงที่ตั้งสำนักรู้สึกกว้างขวางมากเป็นสิบ ๆ กิโลเมตร ยิ่งด้านยาว ด้วยแล้วแทบจะหาที่สุุดป่าไม่เจอ เพราะยาวไปตามภูเขาที่มีติดต่อกันไปอย่างสลับซับซ้อนจนไม่อาจพรรณนาได้

อำเภอพรรณานิคมทางด้านทิศใต้ โดยมากมีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้น จนไปจดจังหวัดกาฬสินธุ์ เวลาท่านพระอาจารย์มั่นไปพักอยู่วัดหนองผือ จึงเป็นจุดศูนย์กลางแห่งพระรุดงคกรรมฐานดีมากที่ท่านต้องมารวมฟังปาฏิโมกข์และฟังโอวาทตามโอกาสตลอดเวลา เกิดข้อข้องใจทางด้านภavana ขึ้นมาก็มาศึกษาได้สะดวก พอออกพรรษาหน้าแล้ง ท่านผู้ประสงค์จะขึ้นไปพักอยู่บนเขาก็ได้ ในถ้ำหรือเงื้อมผาก็ได้ จะพักอยู่ตามป่าดงธรรมดาก็สะดวก เพราะหมู่บ้านมีประปรายอยู่เป็นแห่ง แห่งละ ๑๐ หลังคาเรือนบ้าง ๒๐-๓๐ หลังคาเรือนบ้าง แม้นบนไหล่เขาก็ยังมีหมู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่อาศัยทำไร่ทำสวนอยู่แทบทั่วไป แห่งละ ๕-๖ หลังคา ซึ่งปลูกเป็นกระต๊อบเล็ก ๆ พอได้อาศัยเขาโคจรบิณฑบาต

บ้านหนองผือตั้งอยู่ในหุบเขา ซึ่งทั้งสี่ด้านหรือสี่ทิศมีป่าและภูเขาล้อมรอบ แต่เป็นหุบเขาที่กว้างขวางพอสมควร ประชาชนทำนากันได้สะดวกเป็นแห่ง ๆ ไป ป่ามีมาก ภูเขาก็มีมาก สนุก เลือกหาที่วิเวกเพื่ออธยาศัยได้อย่างสะดวกเป็นที่ ๆ ไป ฉะนั้น พระรุดงค์จึงมีมากในแถบนั้น และมีมากทั้งหน้าแล้ง หน้าฝน สมัยที่ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่ พระรุดงค์ทยอยกันเข้าออกวัดหนองผือไม่ค่อยขาดแต่ละวัน ทั้งมาจากป่า ทั้งลงมาจากภูเขาที่บำเพ็ญมาฟังการอบรม ทั้งออกไปป่าและขึ้นภูเขาเพื่อสมณธรรม ทั้งมาจากอำเภอ จังหวัด และภาคต่าง ๆ มารับการอบรมกับท่านมิได้ขาด ยิ่งหน้าแล้งพระยังหลั่งไหลมาจากที่ต่าง ๆ ตลอดประชาชนจากอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลพากันมากกราบเยี่ยมและฟังโอวาทท่านมิได้ขาด แต่ล้วนเดินด้วยเท้าเปล่ากันทั้งนั้น นอกจากผู้หญิงที่ไม่เคยคิดเดินทางไกล และคนแก่เท่านั้นที่จำง้อล้อเกวียนเขาไปส่งถึงวัดหนองผือ ทางจากอำเภอพรรณานิคมเข้าไปถึงหมู่บ้านหนองผือ ถ้าไปทางตรงต้องเดินตัดขึ้นหลังเขาไปราว ๕๐๐ เส้น ถ้าไปทางอ้อมโดยไม่ต้องขึ้นเขาก็ราว ๖๐๐ เส้น ผู้ไม่เคยเดินทางไม่ตลอด เพราะทางตรงไม่มีหมู่บ้านในระหว่างพอได้อาศัยหรือพักแรม พระที่ไปหาท่านต้องเดินด้วยเท้ากันทั้งนั้น เพราะไม่มีทางที่รถยนต์พอเข้าไปได้

พระรุดงค์ปกติท่านชอบเดินด้วยเท้ากัน ไม่ชอบขึ้นรถขึ้นรา เพราะไม่สะดวกเกี่ยวกับคนมาก เวลาท่านเดินรุดงค์ท่านถือเป็นการไปพร้อมในเวลาอันดีด้วย ไม่ว่าจะไปป่าใดหรือภูเขาลูกใดเพียงตั้งความมุ่งหมายไว้แล้วท่านก็เดินจงกรมไปกับการเดินทางนั้นแล โดยไม่คิดว่าจะถึงหมู่บ้านวันหรือค่ำเพียงไร ท่านถือเสียว่าค่าที่เหน็ดเหนื่อยที่นั่น ตื่นเช้าค่อยเดินทางต่อไปถึงหมู่บ้าน แล้วเข้าโคจรบิณฑบาตมาฉันตามมีตามเกิด ไม่กระวนกระวายในอาหารว่าดีหรือเลวประการใด เพียงยังอัฐภาพให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น ท่านถือเป็นการสบายสำหรับธาตุขันธ์แล้ว จากนั้นก็เดินทาง

ต่อไปอย่างเย็นใจจนถึงที่หมาย ท่านเดินเที่ยวหาทำเลที่เหมาะสมกับอธยาศัยจนกว่าจะพบที่มุ่งหมายไว้ แต่น้ำเป็นสิ่งสำคัญในการพักบำเพ็ญ เมื่อได้ทำเลที่เหมาะสมแล้ว จากนั้นก็เร่งความพากเพียรเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาทั้งกลางวันกลางคืน มีสติระครองใจ มีปัญญาเป็นเครื่องรำพึงในธรรมทั้งหลายที่มาสัมผัสกับอายตนะ พยายามเกลี้ยกล่อมใจด้วยธรรมที่ถูกกับจริต ให้มีความสงบเย็นเป็นสมาธิ

เมื่อมีข้อข้องใจเกิดขึ้น ที่ไม่แน่ใจว่าถูกหรือผิดก็รีบมาเรียนถามท่านพระอาจารย์มั่น พอได้รับ คำชี้แจงเป็นที่แน่ใจแล้ว ก็กลับไปบำเพ็ญเพื่อความก้าวหน้าของจิตต่อไป พระรุดงค์กรรมฐาน จำนวนมากที่อาศัยอยู่กับท่านพระอาจารย์มั่นเพื่อการศึกษาอบรม เมื่อที่พักในสำนักท่านมีไม่เพียงพอ ท่านก็แยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ โดยปลีกออกไป อยู่ที่ละองค์บ้าง ๒ องค์บ้าง ต่างองค์ต่างไป เที่ยวหาที่วิเวกสงบของตน และต่างองค์ต่างอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ในป่าและในภูเขาซึ่งไม่ห่างจากสำนักท่านนัก พอไปมาหาสู่กันได้สะดวก ราว ๖-๗ กิโลเมตรบ้าง ๘-๙ กิโลเมตรบ้าง ๑๑-๑๒ กิโลเมตรบ้าง ๑๕-๑๖ กิโลเมตรบ้าง หรือราว ๒๐-๓๐ กิโลเมตรบ้าง ตามแต่ทำเลเหมาะสมกับอธยาศัย

นิสัยพระรุดงค์กรรมฐานมีความเชื่อถือและเคารพภักดีอาจารย์มาก ขนาดสละชีวิตแทนได้ โดยไม่อาลัยเสียตายเลย แม้จะแยกย้ายกันไปอยู่ในที่ต่าง ๆ ก็ตาม แต่ท่านมีความผูกพันในอาจารย์ มากผิดธรรมดา การอยู่การบำเพ็ญหรือการไปมาแม้จะลำบาก ท่านพอใจที่จะพยายาม ขอแต่มี ครูอาจารย์คอยให้ความอบอุ่นก็พอ ความเป็นอยู่หลับนอน การขบฉันท่านทนได้ อดบ้าง อิ่มบ้าง ท่านทนได้ เพราะใจท่านมุ่งต่อธรรมเป็นสำคัญกว่าสิ่งอื่นใด บางคืนท่านนอนตากฝนทั้งคืน ทนหนาวจนตัวสั่นเหมือนลูกนก ท่านก็ยอมทนเพราะความเห็นแก่ธรรม ที่อยู่หลับนอนในบางครั้งเหมือน ของสัตว์ เพราะความจำเป็นบังคับที่จำต้องอดทน การบำเพ็ญท่านมีอุปายวิธีต่าง ๆ กันไปตามจริต นิสัยชอบ คือ อดนอนบ้าง อดอาหารบ้าง อดอาหารบ้าง ก็คืนหรือก็วันตามแต่ความเหมาะสม กับจริตและธาตุขันธ์จะพอทนได้ เดินจงกรมแต่หัวค่ำตลอดสว่างบ้าง นั่งสมาธิหลาย ๆ ชั่วโมงบ้าง นั่งสมาธิแต่หัวค่ำจนสว่างบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ทางเสือเข้าถ้ำของม่นบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ที่ด่านอันเป็น ทางมาของเสือบ้าง ไปนั่งสมาธิอยู่ในป่าช้าที่กำลังเผาผิอยู่ในวันนั้นบ้าง ไปนั่งอยู่ริมเหวลึก ๆ บ้าง วิธีเหล่านี้ท่านมีความมุ่งหมายลงใจจุดเดียวกัน คือ เพื่อทรมาน **จิตให้หายพศ**

ปฏิปทาของพระรัตนตรัย สายท่านพระอาจารย์มั่น

ประเพณีของพระกรรมฐานเคารพในครูอาจารย์และเคารพในกันและกัน

ประเพณีของพระกรรมฐานมีความเคารพในหัวหน้ามาก ถ้าหัวหน้ายังไม่ลงมือฉัน ท่านก็ยังไม่ต้องรองจนกว่าหัวหน้าลงมือฉันไปบ้าง แล้วพระอันดับจึงจะเริ่มลงมือฉันกัน ต่อไปถ้าครูอาจารย์ผู้ใหญ่มองอยู่ ก็เคารพองค์ที่รองลงมา โดยมากสำนักกรรมฐานท่านปฏิบัติอย่างนี้เรื่อยมาจนทุกวันนี้

เฉพาะท่านอาจารย์มั่น ก่อนฉันท่านพิจารณาอยู่นาน ราวกับทำภาวนานั่นแล บางวันตอนเย็น ๆ หรือกลางคืน โอกาสดี ท่านยังเมตตาเล่าเรื่องการพิจารณาปัจจุขณะในเวลาฉันให้พวกเราฟังว่า ธรรมมักปรากฏขึ้นในเวลาฉันเสมอ บางครั้งเกิดอุบายต่าง ๆ ขึ้นมา ทำให้ติดตามคิดอยู่หลายวันก็มี บางครั้งเกิดความปฏิกูลเบื่อหน่ายขึ้นมาจากอาหารในบาตร ถึงกับจิตเกิดความเบื่อหน่ายในอาหาร จะไม่ยอมฉันก็มี ตอนนั้นเป็นสมัยที่ท่านกำลังปฏิบัติอย่างเข้มงวดกวดขันเอาจริงเอาจัง เมื่อเกิดความรู้อะไรที่กระเทือนธรรมขึ้นมา ต้องใช้อุบายปราบปรามแก้ไขกิเลสประเภทเบื่อตัวเอง (อาหาร) กันอย่างหนักหน่วง จึงยอมรับและลงสู่สภาพความจริง คือสายกลางได้ มิฉะนั้นจิตจะไม่ยอมฉันเอาเลย โดยเห็นอาหารในบาตรเป็นอะไรไปหมด การบังคับให้ฉันในเวลานั้นจะเป็นเหมือนคนที่ถูกบังคับให้เข้าไปชมความสวยงามของคนตายในป่าช้าฉันนั้น ต้องพิจารณาแก้ไขกิเลสประเภทบังงา ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนอย่างเอาจริง เช่นเดียวกับพิจารณาความงามให้เป็นของปฏิกูลนั่นเอง จิตจึงลงสู่สภาพเดิมได้ และฉันได้อย่างธรรมดาต่อไป จากนั้นใช้อุบายหลายด้านประสานกันไป คือ **ทั้งให้รู้ ทั้งให้รอบตัว ทั้งให้กลัว ทั้งให้กลัวสลับสับปนกันไป** แต่ที่จิตแสดงความรู้ในลักษณะนั้นขึ้นมาก็ดี อย่างหนึ่ง ทำให้สติปัญญาความแยบคายพลิกแพลงใช้ได้หลายชั้นหลายคมทันกับกลมารยาของกิเลสตัวแสนปลิ้นปล้อนหลอกลวงได้ดี ยิ่งจิตมีนิสัยผาดโผนโลดเต้นด้วยแล้ว จะพิจารณาไปธรรมดาไม่ได้ ต้องไปเจอเอากิเลสประเภทสวมรอยเข้าจนได้ ฉะนั้น จึงกล้าพูดอยู่เสมอว่าสติปัญญาเป็นอาวุธสำคัญในวงการพิจารณาธรรมทั้งหลาย ทั้งหยาบ ละเอียด มีสติปัญญาเป็นเครื่องมืออย่างเอก ไม่ยอมแพ้อะไรง่าย ๆ ดังเราพิจารณาอาหารในบาตรให้เป็นของปฏิกูลเพื่อตัดความพะวงหลงรส ให้ปรากฏสักว่าธาตุหรือธรรมเพียงอาศัยกันไปวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่เวลาปรากฏขึ้นมาในจิตขณะพิจารณาเลยกลับเป็นของน่าเบื่อหน่าย จนเกิดความขยะแขยงถึงกับจะฝืนฉันต่อไปไม่ได้ ราวกับสิ่งนั้น ๆ ไม่เคยเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตธาตุชั้นธมมาก่อนเลย ความเบื่อชนิดนี้เป็นโลกาธุระแบบโลกเบื่อกันทั่วไป เป็นความเบื่อแผงธรรม มิใช่ขมขนิมาที่ท่านพาดำเนิน

ท่านว่าความเบื่อชนิดนี้แล ที่ทำให้พระบางองค์ในครั้งพุทธกาลเบื่อตัวเอง ถึงกับจ้างเขามาฆ่าตัวให้ตาย ซึ่งเป็นการเบื่อผิดทาง และเป็นความเบื่อชนิดที่ทำให้เกิดความคับแคบตีบตันขึ้นภายใน ไม่ปลอดโปร่งโล่งใจ ซึ่งเป็นการสร้างกิเลสขึ้นมาอย่างลึกลับ โดยไม่รู้สึกรู้สีก้าวและเชื่อตามอย่างสนิทใจ

“ผมมาจับมารยาของกิเลสตัวนี้ได้ก็ตอนเบื่ออาหารครั้งนั้นเอง แต่สติปัญญาเราทันกลมารยาของมันเสียก่อนที่มันจะได้ทำและลูกกลมกว้างขวางออกไป เบื่ออวัยวะและชีวิตจิตใจ พอพิจารณารู้เท่าทันความเบื่อชนิดนั้นก็สงบตัวลงไป เกิดความเห็นจริงชนิดหนึ่งขึ้นมาแทนที่ จึงได้ยึดธรรมนั้นเป็นหลักและยึดความเบื่อนี้เป็นบทเรียนได้ตลอดมา ไม่ว่าจะพิจารณาภายในหรือภายนอก กว้าง แคบ หยาบ ละเอียดเพียงไร ต้องมีทั้งไม้เป็นไม้ตาย ทั้งไม้รับไม้ต้อย คือ พิจารณาทบทวน ก้าวหน้า ถอยหลัง เพื่อความละเอียดรอบคอบในงานของตน”

การพิจารณาด้วยสติปัญญาอยู่โดยสม่ำเสมอ แม้ขณะขบฉันหรือรับประทาน กระแสแห่งธรรมเครื่องส่องสว่างยังมีทางเกิดได้ไม่เลือกกาล ดังท่านอาจารย์มั่นเมตตาเล่าให้ฟังทั้งเรื่องผิดและเรื่องถูก นับว่าเป็นเครื่องเสริมสติปัญญาสำหรับท่านที่สนใจได้ดี เรื่องเกิดความเบื่อหน่ายในอาหารขณะพิจารณาก่อนลงมือรับประทาน แม้อุบาสิกาที่นุ่งขาวห่มขาวก็เป็นเหมือนท่านอยู่บ้าง ในวงพระปฏิบัติก็มีบางรายเป็นในลักษณะเดียวกันกับท่าน แต่จะขอผ่านไป จะนำมาลงบ้างเป็นบางตอนเฉพาะผู้นุ่งขาว คือสมัยท่านพักอยู่วัดหนองผือ สกลนคร ก็มีอุบาสิกาคนหนึ่งมาเล่าถวายท่านถึงเหตุการณ์ที่ตนรับประทานอาหารไม่ได้มาสองสามวันแล้ว เพราะความปฏิกูลเบื่อหน่ายอาหารตลอดร่างกายทุกส่วนของตนและผู้อื่น ทำให้เบื่อทั้งอาหาร เบื่อทั้งร่างกาย และเบื่อทั้งชีวิต ความเป็นอยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ นอนไม่หลับ มองดูอาหารซึ่งเคยถือว่าเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงร่างกายจิตใจมาแต่วันเกิด ก็กลายเป็นสิ่งปฏิกูลเหลือประมาณ เกินกว่าจะฝืนรับได้ลงคอ มองดูร่างกายของตนและของผู้อื่นเห็นเต็มไปด้วยความปฏิกูลทั้งสิ้น รวากับป่าช้าผิติดมาตั้งอยู่กับร่างกายทุกส่วน ไม่มีเว้นส่วนใดว่าไม่เป็นปฏิกูลและป่าช้าเสียเลย นอกจากเบื่อหน่ายอาหารแล้ว ยังทำให้เบื่อหน่ายตัวเอง และเครื่องนุ่งห่มที่หลับนอนต่าง ๆ เบื่อหน่ายความเป็นอยู่ เบื่อหน่ายโลกทั้งมวล ไม่มีแม้สิ่งหนึ่งที่น่ายรักชอบใจและชวนให้อยู่ในอิริยาบถต่าง ๆ มักบัวบนแต่น้ำลายเป็นประจำ เพราะความปฏิกูลสัญญาคอยเตือนอยู่เสมอ ท่านอาจารย์ได้เมตตาอธิบายให้ฟังอย่างเผ็ดร้อนถึงใจเช่นกัน จนอุบาสิกาคนนั้นยอมรับความสำคัญผิดต่าง ๆ ที่หลอกลวงตัวเองจนเลยขอบเขตความพอดีแห่งธรรมว่าเป็นความผิดโดยสิ้นเชิง นับแต่วันนั้น เวลาเธอมาราบเยียมรับการอบรม ท่านถามถึงเรื่องนั้น เธอก็กราบเรียนด้วยความเลื่อมใสและปฏิบัติตามท่านโดยสม่ำเสมอตลอดมา เรื่องทำนองนั้นก็ได้หายไป ไม่มาปรากฏอีกเลย จึงเป็นเรื่องน่าคิดในวงปฏิบัติที่มักมีสิ่งแปลก ๆ แฝงขึ้นมากับบางรายอยู่เสมอทั้งผิดและถูก ถ้าไม่มีครูอาจารย์คอยแนะแนวทางให้ก็อาจเห็นผิดไปได้ทั้งที่ตนเข้าใจว่าถูก สติปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นต่อการปฏิบัติในธรรมทุกชั้น ไม่ควรให้ห่างไกล การปฏิบัติแบบสบายเกินไป ไม่ละเอียดถี่ถ้วนในกิจที่ทำอาจได้รับความสลดสังเวชและสมเพชเวทนาจากผู้อื่น เพราะความรู้้ง่ายเห็นง่ายและจ่ายเร็วของตน โดยขาดการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนนำออกใช้ก็ได้ การปฏิบัติและผลที่ได้รับ แทนที่จะเด่นเลยกลับด้อยลงเพราะความไม่รอบคอบเข้าทำลาย ข้อนี้ท่านนักปฏิบัติธรรมเราควรสนใจเป็นพิเศษ หากไม่สุขวิสัยของสติปัญญาจริง ๆ อย่าให้มีขึ้นได้ เนื่องจากธรรมไม่เหมือนโลก เพราะเป็นความละเอียดสุขุมต่างกันอยู่มาก โลกคิดไม่ผิด พูดไม่ผิด และทำไม่ผิด แต่ผู้ปฏิบัติธรรมฝืนความนิยมระหว่างโลกกับธรรมมีลึกถึ้น หยาบ ละเอียดต่างกัน

วิธีท่านแก้จิตท่านเองและหญิงคนนั้นให้คลายจากปฏิภูลสัญญาความเบื่อหน่ายในอาหาร และในชีวิตความเป็นอยู่แห่งอรรถภาพร่างกายของตนและของผู้อื่นนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับพวกเราที่กำลังตกอยู่ในปัญหานี้ ซึ่งอาจจะเจอเข้าวันใดก็ได้ จึงได้นำมาลงไว้เล็กน้อยเท่าที่จำได้ดังนี้ ขณะพิจารณาอาหาร ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในเวลานั้นท่านว่า ท่านกับหญิงคนนั้นมีความรู้สึกต่ออาหารคล้ายคลึงกัน คือพอพิจารณาเป็นปฏิภูลทั้งอาหารใหม่ที่กำลังผสมอยู่ในบาตร ทั้งอาหารเก่าที่ผสมกันอยู่ภายในร่างกาย และนำสิ่งเหล่านั้นมาเทียบเคียงกัน โดยคือภายในเป็นหลักยืนตัวแห่งความเป็นปฏิภูล เมื่อพิจารณาหนักเข้าและเทียบเคียงกันหนักเข้า อาหารที่อยู่ในบาตรค่อยเปลี่ยนสภาพจากความเป็นอาหารที่น่ารับประทานไปโดยลำดับ จนกลายเป็นสิ่งปฏิภูลไปเช่นเดียวกับส่วนภายในอย่างชัดเจน และเกิดความสลดใจเบื่อหน่ายขึ้นเป็นกำลัง แต่เดชะเวลานั้นท่านอยู่เพียงองค์เดียว จึงมีโอกาสได้พิจารณาแก้ไขกันเต็มความสามารถอยู่พักใหญ่ จิตจึงได้ยอมรับความจริงและฉันได้ปกติธรรมดา แต่จะรอไว้ลงตอนท่านสั่งสอนหญิงคนนั้นซึ่งมีเนื้อธรรมอย่างเดียวกัน นับแต่วันนั้นมาท่านจึงได้เห็นความผาติของจิตว่าเป็นได้ต่าง ๆ ไม่มีประมาณ และเพิ่มความระมัดระวังต่อการพิจารณาขึ้นอีกเพื่อความละเอียดถี่ถ้วน โดยใช้อุบายพลิกแพลงหลายเล่ห์หลายเหลี่ยมหลายสันพันนัย จนเป็นที่แน่ใจต่องานนั้น ๆ ไม่ให้ผิดพลาดไปได้ จิตก็นับวันฉลาดแยกคายต่อการพิจารณาไม่มีสิ้นสุด

เมื่อท่านมาพักอยู่วัดหนองผือ ก็มีหญิงคนดังกล่าวมาเล่าถวาย ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ท่านจึงได้อธิบายให้เธอฟังในเวลานั้น บรรดาพระและเณรก็พลอยได้ฟังธรรมพิเศษจากท่าน โดยยกท่านขึ้นเป็นต้นเหตุแห่งการแสดงว่า เรื่องท่านเองที่โยมเป็นนี้อาตมาเคยเป็นมาแล้ว และเข้าใจกลมารยาของกิเลสประเภทสวมรอยหรือประเภทบังเงามาแล้ว

กิเลสประเภทนี้มีลักษณะอย่างนั้นแล มันคอยแทรกเข้ากับความปฏิภูลแห่งธรรมที่ปัญญาหยั่งไม่ถึงจนได้ ส่วนความมุ่งหมายของธรรมที่พิจารณาให้เป็นปฏิภูลนั้น เพื่อตัดความโลภความหลงในอาหารซึ่งเป็นเครื่องผูกพันจิตใจให้กังวลหม่นหมองต่างหาก มิได้เป็นปฏิภูลเพื่อส่งผลให้คนอดตายและฆ่าตัวตาย ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสพวกนี้มาบังเงาแห่งธรรม ทำหน้าที่ของตนแบบโลกที่ถูกกิเลสชักจูงทำกัน แต่เป็นปฏิภูลแบบธรรม คือส่วนปฏิภูลก็รับทราบว่าเป็นปฏิภูล ส่วนที่ต้องอาศัยก็ยอมรับว่าต้องอาศัยกันไปตลอดกาลของขั้นนี้ ดังร่างกายก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความปฏิภูล อาหารก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความปฏิภูลของปฏิภูลด้วยกัน อยู่ด้วยกันก็ได้ ไม่เป็นข้าศึกต่อกัน ไม่ควรแยกจากกันโดยการไม่ยอมรับประทานอาหาร ซึ่งเป็นความเห็นผิดไปตามกิเลสประเภทสวมรอยหรือบังเงา ส่วนผู้พิจารณาคือใจ ก็เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากสิ่งปฏิภูลนั้น ๆ มิได้มีส่วนแปดเปื้อนด้วยสิ่งดังกล่าวพอจะให้เกิดความเบื่อหน่ายเกลียดชังขนาดลงกันไม่ได้ ธรรมคือความพอดีทุกแขนงของธรรม การพิจารณาทั้งหลาย ไม่ว่าจะส่วนใดหรือสิ่งใด ก็เพื่อลงสู่ธรรม คือความพอดีไม่ป็นเกลียว การพิจารณาป็นเกลียวจนอาหารกับร่างกายและกับใจลงกัน พิจารณาจนความปฏิภูลทั้งข้างในข้างนอกลงกันได้ ใจเป็นกลางอยู่สบายนั้นแล จึงถูกกับความมุ่งหมายของธรรม

“ว่าอย่างไร จะยอมอดตายไปกับความปฏิกลจำพวกสวมรอยหรือจะยอมรับประทานไปตามความพอดีคือธรรม ด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องแบ่งสันปันส่วน” อาตมาเคยเป็นมาแล้ว และเคยรบนจนเห็นดำเห็นแดงกันมาแล้ว จึงกล้าพูดอย่างไม่อายและไม่กลัวใคร จะว่าบ้าหรือว่าอะไรทั้งสิ้น นี่แลคือความรู้แห่งธรรม จงทำความเข้าใจไว้เสียแต่บัดนี้ นักภวณาที่เกิดความรู้ความเห็นไปต่าง ๆ บางรายที่เป็นขึ้นในแง่ธรรมอื่น ๆ ไม่มีผู้เตือนจนน่าสมเพชเวทนาของพาทิรชนและชาวพุทธด้วยกันก็เพราะความรู้ประเภทนี้ แลนี้ยังมีผู้เตือนไว้ก่อน ยังไม่ถึงขนาดยอมอดตายหรือร้องตะโกนว่าเปื้ออาหารเมื่อร่างกายของตัว เปื้อโลกที่เต็มไปด้วยของปฏิกลเกลื่อนแผ่นดินถิ่นอาศัย ตลอดที่นอน หมอน มุ้งส่งกลิ่นฟุ้งไปทั่วพิภพ ความจริงกลั่นที่ว่านั้นไม่มี แต่เป็นขึ้นเพราะสัญญาความสำคัญหลอกลวงตนจนกลายเป็นความเชื่อมั่นจมดิ่งที่ยากจะถอนตัว นี่เป็นคำสรุปของการแสดงที่จวนท่านจะยุติอันเป็นเชิงซักถาม แล้วแสดงต่อไปเล็กน้อยก็จบลง พอการแสดงธรรมจบลง หลิงคนนั้นแสดงอาการยิ้มแย้มแจ่มใสราวกับมิใช่หลิงคนที่แบกทุกข์เพราะความเปื้อหน่ามาหาท่านนั้นเลย เท่าที่จำได้ก็นำมาลงเพียงเล็กน้อย น่าเสียดายธรรมกถุศาสตร์ที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังจากใครที่เฒ่ามาก่อนเลย เพิ่งมาประสบเอาโดยบังเอิญตอนที่ท่านแสดงแก่หลิงคนที่มาเล่าถวายท่านเท่านั้น

การทำวัตรสวดมนต์ของพระกรรมฐานสายท่านอาจารย์มั่น

กิจนี้คล้ายกับเป็นขนบธรรมเนียม ที่ท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่น พาบ่าเพ็ญมา คือวันปกติธรรมดา ท่านไม่นัดให้มีการประชุมไหว้พระสวดมนต์เลย จะมีเฉพาะวันอุโบสถปาฏิโมกข์เท่านั้น ที่ท่านพาทำวัตรก่อนลงอุโบสถเป็นประจำทุกอุโบสถ วันธรรมดาแม้จะมีการประชุมอบรม พอถึงเวลาพระมารวมกันพร้อมแล้ว ท่านก็เริ่มธรรมบรรยาย เป็นภาคปฏิบัติไปเลยทีเดียว ตอนก่อนหรือหลังจากการอบรม ท่านที่มีข้อข้องใจก็เรียนถามท่านได้ตามอัธยาศัย พอถามปัญหาจบลง ท่านก็เริ่มชี้แจงให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ หลังจากการอบรม ถ้าไม่มีปัญหาสอดแทรกขึ้นมา ต่างก็พร้อมกันกราบเลิกประชุมและไปสถานที่ที่อยู่ของตน เท่าที่ทราบมา ที่ท่านไม่นัดประชุมทำวัตรเข้าเย็นนั้น ท่านประสงค์ให้พระเณรทำวัตรและสวดมนต์ตามอัธยาศัยโดยลำพัง จะสวดมากน้อยหรือถนัดในสูตรใดและเวลาใด ก็ให้เป็นความสะดวกของแต่ละรายไป ดังนั้น การทำวัตรสวดมนต์ของท่านจึงเป็นไปโดยลำพังแต่ละรายตามเวลาที่ต้องการ

การให้อิวาทวันทำอุโบสถและวันประชุมฟังธรรม โดยเฉพาะมีน้ำหนักแห่งธรรมต่างกันอยู่มาก วันอุโบสถมีพระมามากจากสำนักต่าง ๆ ราว ๔๐-๕๐ องค์ การสั่งสอน แม้จะเด็ดเดี่ยวและลึกซึ้งก็ไม่เหมือนวันประชุมธรรมในสำนักท่าน โดยเฉพาะวันประชุม รู้สึกเด็ดและซึ่งจริง ๆ อำนาจแห่งธรรมที่แสดงออกแต่ละครั้งขณะท่านให้อิวาทในความรู้สึกของผู้ฟังทั่ว ๆ ไป ประหนึ่งโลกธาตุดับสนิทไปตามกิเลสที่ท่านเทศน์ขับไล่ ออกจากดวงใจพระธุดงค์ ปรากฏเฉพาะธรรมกับใจที่เข้าสัมผัสกันอยู่ขณะนั้นเท่านั้น เป็นความซาบซึ้งตรึงใจและอัศจรรย์อย่างบอกไม่ถูก แม้หลังจากนั้นยังปรากฏเหมือน

ไม่มีอะไรเหลืออยู่ในใจ จิตหมอบอยู่เป็นเวลาหลายวัน เพราะอำนาจธรรมที่ท่านแสดงอย่างแผ่ดร้อน ประหนึ่งท่านทำทนายกิเลสทั้งหลาย พอผ่านไปหลายวัน กิเลสค่อย ๆ โผล่หน้าออกมาทีละน้อย ๆ นานไปพองตัวขึ้นอีก พอถึงวันประชุมท่านก็ปราบให้อีก พอบรรเทาเบาบางให้สบายใจไปได้เป็น ระยะ ๆ

ด้วยเหตุดังกล่าวมา พระอรุณวงศ์ทั้งหลายผู้ใคร่ต่อธรรมแดนพันทุกข์ จึงมีใจผูกพันในอาจารย์มาก ผิดธรรมดา เพราะการถอดถอนกิเลส นั้น ทั้งทำโดยลำพังตนเอง ทั้งมีส่วนเกี่ยวข้องกับอาจารย์ผู้คอย ให้อุบายด้วยอย่างแยกไม่ออก บางครั้งพระไปบำเพ็ญเพียรอยู่โดยลำพัง พอเกิดข้อข้องใจซึ่งเป็นเรื่อง ของกิเลสขึ้นมา ไม่สามารถแก้ไขโดยลำพังได้ ต้องรีบมาเล่าถวายอาจารย์เพื่อท่านได้ชี้แจงให้ฟัง พอมาเล่าถวาย ท่านก็อธิบายให้ฟังตามสาเหตุ นั้น ๆ ย่อมได้สติและหายสงสัยไปในขณะนั้นนั่นเอง บางครั้งกำลังเกิดความสงสัยวุ่นวายอยู่กับจุดใดจุดหนึ่งที่สลับซับซ้อน เหลือที่จะแก้ไขได้โดยลำพัง สติปัญญาของตน พอท่านอธิบายไปถึงจุดนั้น ปรากฏเหมือนท่านเข้าไปทำลายความสงสัยของตน เสียได้ และผ่านไปได้ในขณะนั้นเป็นพัก ๆ

ในวงพระปฏิบัติ ระหว่างเพื่อนนักปฏิบัติด้วยกัน และระหว่างลูกศิษย์กับอาจารย์ จะทราบภูมิ ของกันและกันได้ และทำให้เกิดความเคารพเลื่อมใสต่อกันมาก ย่อมทราบจากการสนทนาธรรมกัน ทางภาคปฏิบัติ เมื่อเล่าความจริงที่จิตประสบและผ่านไปสู่กันฟัง ย่อมทราบถึงภูมิจิตภูมิธรรมของ ผู้นั้นทันทีว่าอยู่ในภูมิใด บรรดาศิษย์ที่ทราบภูมิของอาจารย์ได้ ย่อมทราบในขณะที่เล่าธรรมภายในจิต ของตนถวายท่าน หรือเล่าตอนที่จิตติดขัดอยู่กับอารมณ์ที่ยังแยกจากกันไม่ออก ว่าสมควรปฏิบัติ ต่อกันอย่างไร ถ้าอาจารย์เป็นผู้รู้หรือผ่านไปแล้ว ท่านจะต้องอธิบายเพิ่มเติมต่อจากที่ท่านเล่าถวายท่าน แล้วนั้น หรือ ชี้แจงตอนที่ตนกำลังติดขัดอยู่ ให้ทะลุปรุโปร่งอย่างไม่มีที่ขัดข้องต้องติใด ๆ เลย

อีกประการหนึ่งลูกศิษย์เกิดความสำคัญตนผิด คิดว่าตนผ่านพ้นไปโดยสิ้นเชิงแล้ว แต่ท่าน ทราบว่าเป็นความเห็นที่ยังไม่ตรงตามความเป็นจริงที่ท่านผู้เห็นมาโดยถูกต้อง ท่านจำต้องอธิบาย เหตุผลและชี้แจงให้ฟังตามจุดที่ผู้เหล่านั้นสำคัญผิด จนยอมรับเหตุผลอันถูกต้องจากท่านเป็นตอน ๆ ไป จนถึงที่ปลอดภัย

ที่บรรดาศิษย์มีความเคารพเลื่อมใสท่านพระอาจารย์มั่นอย่างถึงใจ ผากเป็นผากตายถวาย ชีวิตจริง ๆ เพราะความใกล้ชิดสนิททั้งภายนอกภายใน เกี่ยวกับการสนทนากับท่านอยู่เสมอ นั่นแล ทำให้จิตยอมรับความจริงจากท่านอย่างสนิทและตายใจ มิได้เป็นแบบสักแต่ได้เห็น ได้ยินคำเล่าลือ จากที่ไกลที่ไกลแล้วเชื่อง ๆ ไปอย่างนั้น เฉพาะผู้เขียนซึ่งเป็นพระที่มีทิวฐิจัด ไม่ยอมลงใครเองง่าย ๆ แล้ว ยอมรับว่าเป็นตัวงั่งที่นำราคาและนำเกลียดอยู่ไม่น้อยผู้หนึ่งในการโต้เถียงกับท่านอาจารย์มั่น เป็นนักโต้เถียงจนลืมนึกตัวว่า เวลานี้เรามาในนามลูกศิษย์เพื่อศึกษาธรรมกับท่าน หรือมาในนาม อาจารย์เพื่อสอนธรรมแก่ท่านเล่า อย่างนี้ก็มีในบางครั้ง แต่ก็ยังภูมิใจในทิวฐิของตนที่ไม่ยอมเห็นโทษ และกลัวท่าน แม้ถูกท่านสับเขกลงจนกระโหลกศีรษะจะไม่มีขึ้นต่อกันเวลานั้น หลักใหญ่ก็เพื่อทราบ ความจริงว่าจะมีอยู่กับทิวฐิเรา หรือจะมีอยู่กับความรู้ความฉลาดของท่านผู้เป็นอาจารย์ ขณะที่กำลัง

โต้แย้งกันอยู่อย่างซุ่มนุ่นววย แต่ทุกครั้งที่ได้กันอย่างหนัก ความจริงเป็นฝ่ายท่านเก็บกวาดไว้หมด แต่ความเหลวไหลไร้ความจริงมากองอยู่กับเราผู้ไม่เป็นท่า ที่เหลือแต่ใจสู้จนไม่รู้จักตาย พอโต้เถียงกับท่านยุติลง เราเป็นฝ่ายนำไปขบคิดเลือกเฟ้น และยอมรับความจริงของท่านไปเป็นตอน ๆ ส่วนใดที่เราเหลวก็กำหนดโทษของตนไว้ และยอมรับความจริงจากท่านด้วยการเทิดทูนบนเศียรเกล้า ตอนใดที่ไม่เข้าใจซึ่งยังลงกันไม่ได้ วันหลังมีโอกาสดูขึ้นไปได้กับท่านใหม่ แต่ทุกครั้งต้องศิระแสงแตกลงมา ด้วยเหตุผลของท่านมัดตัวเอา แล้วอมความขี้มึนในธรรมของท่านลงมา องค์ท่านเองทั้งที่ทราบเรื่องพระบัพภะปฏิปัตติได้ดี แทนที่จะดูค่าหรือหาอุบายทรมาณให้หายบ้ำเสียบ้าง แต่ขณะที่ท่านมองหน้าเราที่ไรเดียมไม่ได้ ท่านคงนึกหมั่นไส้หรือนึกสงสารคนแสนโง่แต่ชอบต่อสู้แบบไม่รู้จักตาย ผู้เขียนจึงมิใช่คนดีมาแต่เดิม แม้กระทั่งปัจจุบันนี้ ขนาดอาจารย์ยังกล้าต่อสู้ไม่ละอายตัวเองเลย แต่คืออย่างหนึ่งที่ได้ความรู้แปลก ๆ จากวิธีนั้นมาเป็นคนดีสอนตนเรื่อยมาจนทุกวันนี้ ท่านเองก็ไม่เคยถือสาอะไรเลย นอกจากนึกขึ้นไปด้วยเท่านั้น เพราะนาน ๆ จะมีพระหัวดีออกมาทวงใจเสียครั้งหนึ่ง ปกติไม่ค่อยมีท่านผู้ใดมาสนทนาและถกเถียงท่าน พอให้พระเถรในวัดตื่นตกใจและงงไปตาม ๆ กันบ้างเลย

ในหมู่บ้านหนองผือนี้มีอุบาสิกาแก่นุงหม่นขาวคนหนึ่ง อายุราว ๘๐ ปี เช่นเดียวกับอุบาสิกาบ้านนามน เป็นนักภวานาสำคัญคนหนึ่งที่ท่านเมตตาแก่เป็นพิเศษเสมอมา แยกพยายามตะเกียกตะกายออกไปศึกษาธรรมกับท่านเสมอ แยกพยายามเดินด้วยเท้ากับไม้เท้าเป็นเครื่องพยุงออกไปหาท่านอาจารย์ กว่าจะถึงวัดต้องพักเหนื่อยระหว่างทางถึงสามสี่ครั้ง ทั้งเหนื่อยทั้งหอบน่าสงสารมาก

บางทีท่านอาจารย์ก็ทำท่าดูเอาบ้างว่า “โยมจะออกมาทำไม มันเหนื่อยไม่รู้หรือ แม่แต่เด็ก ๆ เขายังรู้จักเหนื่อย แต่โยมแก่จนอายุ ๘๐-๙๐ ปีแล้ว ทำไมไม่รู้จักเหนื่อยเมื่อยล้า มาให้ลำบากทำไม” แยกเรียนตอบท่านอย่างอาจหาญตามนิสัยที่ตรงไปตรงมาของแก่ จากนั้นท่านก็ถามเกี่ยวกับจิตภวานาและอธิบายธรรมให้ฟัง อุบาสิกาแก่นุงหม่น นอกจากแก่ภวานาดีมีหลักเกณฑ์ทางจิตแล้ว แยกยังมีปรจิตตวิชชา คือ สามารถรู้พื้นเพจิตของผู้อื่นได้ด้วย และมีนิสัยชอบรู้สิ่งแปลก ๆ ภายนอกด้วยเวลาแก่มารับการอบรมกับท่านอาจารย์ แยกเล่าความรู้แปลก ๆ ถวายท่านด้วยความอาจหาญมาก ท่านทั้งขบขัน ทั้งหัวเราะ ทั้งเมตตา ว่ายายแก่นี่อาจหาญจริง ไม่กลัวใคร แม้พระเถรจะนั่งฟังอยู่เวลานั้นร่วมครึ่งร้อย แยกพูดของแก่อย่างสบาย ไม่สนใจว่าใครจะคิดอะไร ที่น่าฟังมากก็ตอนที่แก่ทนายใจท่านอาจารย์อย่างอาจหาญมาก ไม่กลัวท่านจะว่าอะไรบ้างเลย แยกทนายว่า “จิตหลวงพ่อกันไปนานแล้ว ฉันทราบจิตหลวงพ่อกันมานานแล้ว จิตหลวงพ่อกันไม่มีใครเสมอ ทั้งในวัดนี้หรือที่อื่น ๆ จิตหลวงพ่อกันประเสริฐเลิศโลกแล้ว หลวงพ่อกันจะภวานาไปเพื่ออะไรอีก” ท่านตอบแก่ทั้งหัวเราะว่า “ภวานาไปจนวันตายไม่มีถอย ใครถอยผู้นั้นมิใช่ศิษย์ตถาคต” ดังนี้ ซึ่งเป็นอุบายสั่งสอนไปในตัว แยกเรียนท่านว่า “ถ้าไปได้ก็พอไป แต่นี่จิตหลวงพ่อกันหมดทางไปทางมาแล้ว มีแต่ความสว่างไสวและความประเสริฐเต็มดวงจิตอยู่แล้ว หลวงพ่อกันจะภวานาไปไหนอีกเล่า ฉันดูจิตหลวงพ่อกันสว่างไสวครอบโลกไปหมดแล้ว อะไรมาผ่านหลวงพ่อกันก็ทราบหมด ไม่มีอะไรปิดบังจิตหลวงพ่อกันได้เลย แต่จิตฉันมันยังไม่ประเสริฐอย่างจิตหลวงพ่อกัน จึงต้องออกมาเรียนถามเพื่อหลวงพ่อกันได้ชี้แจงทางเดินให้ถึงความประเสริฐอย่างหลวงพ่อกันด้วยดังนี้”

ขณะที่ฟังแกลสนทนากับท่านอาจารย์ รู้สึกว่าแกลภวานาดีจริง ๆ เวลาภวานาติดขัด แกลต้องพยายามเดินคืบคลานออกมาด้วยไม้เท้าเป็นเพื่อนร่วมทาง ท่านพระอาจารย์ก็เมตตาแกลเป็นพิเศษด้วย ทุกครั้งที่แกลมา จะได้รับคำชี้แจงจากท่านทางด้านจิตภวานาด้วยดี ขณะที่แกลมาหาท่านอาจารย์ พระเณรต่างองค์ต่างมาแอบอยู่แถวบริเวณข้าง ๆ ศาลาฉัน ซึ่งเป็นที่ที่ยายแกลมาสนทนาธรรมกับท่าน เพื่อฟังปัญหาธรรมทางจิตภวานาระหว่างท่านอาจารย์กับยายแกลสนทนากัน เท่าที่ฟังดูแล้ว รู้สึกน่าฟังอย่างเพลินใจ เพราะเป็นปัญหาที่รู้เห็นขึ้นจากการภวานาล้วน ๆ เกี่ยวกับอริยสังขทางภายในบ้าง เกี่ยวกับพวกเทพพวกพรหมภายนอกบ้าง ทั้งภายในและภายนอก เมื่อยายแกลเล่าถวายจบลง ถ้าท่านเห็นด้วยท่านก็ส่งเสริม เพื่อเป็นกำลังใจในการพิจารณาธรรมส่วนนั้นให้มากยิ่งขึ้น ถ้าตอนใดที่ท่านไม่เห็นด้วย ก็อธิบายวิธีแก้ไข และสั่งสอนให้ละวิธีนั้นไม่ให้ทำต่อไป

ยายแกลมาเล่าถวายท่านถึงการรู้จักจิตท่าน และรู้จักจิตพระเณรในวัด รู้สึกน่าฟังมาก พระเณรทั้งแสดงอาการหวาด ๆ บ้าง แสดงอาการอยากฟังแกลเล่าบ้าง แกลว่านับแต่จิตท่านอาจารย์ลงถึงจิตพระเณร ความสว่างไสวลดหลั่นกันลงมาเป็นลำดับลำดับ เหมือนดาวใหญ่กับดาวเล็ก ๆ ทั้งหลายที่อยู่ด้วยกันฉะนั้น รู้สึกน่าดูและน่าชมเชยมาก ที่มองดูจิตพระ จิตเณร มีความสว่างไสวและสง่าผ่าเผยไม่เป็นจิตที่อับเฉาฝ้าทึบทุกซอกซอกที่กลุ่มมรดวงใจ แม้เป็นจิตพระหนุ่มและสามเณรน้อย ๆ ก็ยังน่าปีติยินดีและน่าเคารพนับถือตามภูมิของแต่ละองค์ ที่อุตสาหะพยายามชำระขจัดเกลียดได้ตามฐานะของตน ๆ

บางครั้งแกลมาเล่าถวายท่านเรื่องแกลขึ้นไปพรหมโลกว่า เห็นแต่พระจำนวนมากมายในพรหมโลกไม่เห็นมีฆราวาสสลับปนอยู่บ้างเลย ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ท่านตอบว่า เพราะที่พรหมโลกโดยมากมีแต่พระที่ท่านบำเพ็ญจิตสำเร็จธรรมชั้นอนาคามีผลแล้ว เวลาท่านตายก็ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนฆราวาสมีจำนวนน้อยมากที่บำเพ็ญตนจนได้สำเร็จ ธรรมชั้นอนาคามีผลแล้วไปเกิด และอยู่ในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่ง ฉะนั้นโยมจึงเห็นแต่พระ ไม่เห็นฆราวาสสลับปนอยู่เลย อีกประการหนึ่ง ถ้าโยมสงสัย ทำไมจึงไม่ถามพระท่านบ้าง เสียเวลาขึ้นไปถึงแล้ว มาถามอาตมาทำไม แกลหัวเราะแล้วเรียนท่านว่า ลืมเรียนถามพระท่าน เวลาลงมาแล้วจึงระลึกได้ก็มาเรียนถามท่าน ต่อไปถ้าไม่ลืม เวลาขึ้นไปอีกจึงจะเรียนถามพระท่าน ท่านอาจารย์ตอบปัญหายายแกล มีความหมายเป็นสองนัย นัยหนึ่งตอบตามความจริง นัยสองตอบเป็นเชิงแก้ความสงสัยของยายแกลที่ถาม ต่อมาท่านห้ามไม่ให้แกลออกรู้สิ่งภายนอกมากไป เสียเวลาพิจารณาธรรมภายในซึ่งเป็นทางมรรคทางผลโดยตรง ยายแกลก็ปฏิบัติตามท่าน ท่านอาจารย์เองชมเชยยายแกลคนนั้นให้พระฟังเหมือนกันว่า แกลมีภูมิธรรมสูงที่น่าอนุโมทนา พวกพระเรามีหลายองค์ที่ไม่อาจรู้ได้เหมือนยายแกล คงเป็นด้วยเหตุเหล่านี้ที่ทำให้ท่านพักอยู่วัดหนองผือมานานกว่าที่อื่น ๆ บ้าง คือวัดหนองผือเป็นศูนย์กลางของคณะปฏิบัติทั้งหลาย ทั้งที่เที่ยวอยู่ในที่ต่างๆ แลบนั่น ทั้งที่พักอยู่ตามสำนักต่าง ๆ ที่ไปมาหาสู่ท่านได้อย่างสะดวกสบายทั้งทำเลบำเพ็ญสมณธรรมมีมาก หาเลือกได้ตามชอบใจ เพราะมีทั้งป่าธรรมดา มีทั้งภูเขา มีทั้งถ้ำ ซึ่งเหมาะแก่ผู้แสวงหาที่บำเพ็ญอยู่มาก

ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่วัดหนองผือ ๕ พรรษา เฉพาะองค์ท่านเองพักอยู่กับที่ ไม่ค่อยได้ไปเที่ยว
วิเวกทางไหนเหมือนเมื่อก่อน เพราะอายุท่านราว ๗๕ ปีเข้าไปแล้ว สุขภาพก็นับวันทรุดลง เพียง
พักอยู่เป็นร่มเงาของบรรดาศิษย์ที่กำลังแสวงหาธรรมได้อาศัยความร่มเย็นก็เป็นทีภาคภูมิใจพอแล้ว
ที่วัดหนองผือโดยมากเป็นป่าดงพงลึก ไข้ป่าชุกชุมมาก พระเถรไปกราบเยี่ยมท่าน ท่านต้องสั่งให้
รีบออกถ้าจวนเข้าหน้าฝน ถ้าหน้าแล้งก็อยู่ได้นานหน่อย ผู้ป่วยต้องใช้ความอดทนเพราะยาแก้ไข้ไม่มี
ใช้กันเลยในวัดนั้น เนื่องจากยาหายาก ไม่เหมือนสมัยทุกวันนี้ ถ้าเป็นไข้จำต้องใช้ธรรมโอสถแทนยา
คือต้องพิจารณาทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นในขณะนั้นด้วยสติปัญญาอย่างเข้มแข็งและแหลมคม ไม่เช่นนั้น
ก็แก้ทุกขเวทนาไม่ได้ ไข้ไม่สร้างไม่หายได้เร็วกว่าธรรมดาที่ควรเป็นได้

การพิจารณาทุกขเวทนาในเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ พระรุดงค์ท่านชอบพิจารณาเป็นข้อวัตรของ
การฝึกซ้อมสติปัญญาให้ทันกับเรื่องของตัว โดยมากก็เรื่องทุกข์ ทั้งทุกข์กาย ทั้งทุกข์ใจ รายใด
ขณะที่กำลังเป็นไข้แสดงอาการระส่ำระสายกระวนกระวาย ในวงพระปฏิบัติท่านถือว่า รายนั้น
ไม่เป็นท่าทางจิตใจ เกี่ยวกับสมาธิและปัญญา ไม่สามารถประคองตัวได้ในเวลาจำเป็นเช่นนั้น
ไม่สมกับสร้างสติปัญญาเครื่องปราบปราม และป้องกันตัวไว้เพื่อสงคราม คือ ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้น
จากเหตุต่าง ๆ แต่แล้วกลับ เหลวไหล ไร้มรรยาทขาดสติปัญญา แต่รายใดสำรวมสติอารมณ์ได้ด้วย
สติปัญญา ไม่แสดงอาการทรมนทรมายในเวลาเช่นนั้น ท่านชมและถือว่ารายนั้นดีจริง สมเกียรติ
พระปฏิบัติที่เป็นนักต่อสู้ สมกับปฏิบัติมาเพื่อต่อสู้จริง ๆ เห็นผลในการปฏิบัติของตน และประกาศ
ตนให้หมู่คณะเห็นประจักษ์โดยทั่วกันอีกด้วย วงพระรุดงค์ท่านถือกันตรงนี้เป็นสำคัญ

แม้ท่านพระอาจารย์เองก็อบรมพระเถรด้วยอุบายการปลุกจิตปลุกใจไม่ให้ห่อหุ้มอ่อนแอ
ต่อหน้าที่ของตน ทั้งในยามปกติและเวลาเจ็บไข้ได้ทุกข์ ท่านเทศน์ปลุกใจให้เป็นนักต่อสู้เพื่อ
ตัวเองให้พ้นภัยไปทุกระยะ ยิ่งเวลาป่วยไข้ด้วยแล้ว รายใดแสดงอาการอ่อนแอและกระวนกระวาย
ไม่สำรวมมรรยาทและสติอารมณ์ด้วยแล้ว รายนั้นต้องถูกเทศน์อย่างหนัก ดีไม่ดีไม่ให้พระเถรไป
พยาบาลรักษาเสียด้วย โดยเห็นว่าความอ่อนแอ ความกระวนกระวาย และรื่องครางต่าง ๆ ไม่ใช่
ทางระงับโรคและบรรเทาทุกข์แต่อย่างใด คนดี ๆ เราทำเอาก็ได้ ไม่เห็นยากเย็นอะไร ทั้งไม่ใช่ทาง
ของพระผู้มีเพศจันตอดทนและใคร่ครวญเลย ไม่ควรนำมาใช้ในวงปฏิบัติ

แต่รายที่เข้มแข็งและสงบสติอารมณ์ด้วยดี ไม่แสดงอาการทรมนทรมาย เวลาท่านไปเยี่ยมไข้
ท่านต้องแสดงความยินดีด้วย แสดงความชมเชยและเทศน์ให้ฟังอย่างจับใจ และเพลिनไปใน
ขณะนั้น แม้ไข้หายไปแล้วก็แสดงความชมเชยในลำดับต่อไปอยู่เสมอ และแสดงความพอใจ
ความไวใจด้วยว่า ต้องอย่างนั้น จึงสมกับเป็นนักรบในสงครามกองทัพ

ระยะที่ท่านอาจารย์พักอยู่วัดหนองผือ มีพระตายในวัด ๒ องค์ ตายบ้านนาในอีกหนึ่งองค์
องค์แรกอายุราวกลางคน ท่านองค์นี้บวชเพื่อปฏิบัติโดยเฉพาะ และปฏิบัติอยู่กับท่านอาจารย์แบบ
เข้า ๆ ออก ๆ เรื่อยมาแต่สมัยท่านอยู่เชียงใหม่ และติดตามท่านจากเชียงใหม่มาอุดรฯ สกลนคร แล้ว
มามรณภาพที่วัดหนองผือ ทางด้านจิตภาวนาท่านดีมากทางสมาธิ ส่วนทางปัญญากำลังเร่งรัด โดยมี

ท่านอาจารย์เป็นผู้คอยให้นัยเสมอมา ท่านมีนิสัยเคร่งครัดเด็ดเดี่ยวมาก เทศน์ก็เก่งและจับใจไพเราะมาก ทั้งที่ไม่ได้หนังสือสักตัว เทศน์มีปฏิภาณไหวพริบปัญญาฉลาด สามารถยกข้อเปรียบเทียบมาสาธกให้ผู้ฟังเข้าใจได้อย่างง่าย ๆ แต่น่าเสียดายท่านป่วยเป็นวัณโรคกระเสาะกระแสะมานาน มาหนักมากและมรณะที่วัดหนองผือ ตอนเช้าเวลาประมาณ ๗ น. ด้วยท่าทางอันสงบ สมเป็นนักปฏิบัติทางจิตมานานพอสมควรจริง ๆ เห็นอาการท่านในขณะที่จวนตัวและสิ้นลมแล้วเกิดความเชื่อเลื่อมใสในท่านและในอุบายวิธีของจิตที่ได้รับการฝึกอบรมมาเท่าที่ควร ก่อนจะมาถึงวาระสุดท้ายซึ่งเป็นขณะที่ต้องช่วยตัวเองโดยเฉพาะ ไม่มีใครแม้รักสนิทย่างแยกไม่ออกจะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ จิตจะมีทางต้านทานสู้กับสิ่งเป็นภัยแก่ตนได้ อย่างเต็มกำลังฝีมือที่มีอยู่ และแยกตัวออกได้โดยปลอดภัย เพราะวาระสุดท้ายเป็นข้าศึกศัตรูต่อตัวเองอย่างสำคัญ ใครมีอุบายฉลาดหรือฉลาดเขลาเมาแม้เพียงไร ก็ต้องมาเผชิญกับเหตุการณ์อันนี้จนได้ ผู้ช่วยตัวเองได้ก็ดีไป ผู้ช่วยตัวเองไม่ได้ก็จมไป และจมอยู่ในความไม่เป็นท่าของตนโดยไม่มีใครช่วยได้ ขณะท่านองค์นั้นจะสิ้นลม ท่านอาจารย์มันและพระสงฆ์ซึ่งกำลังจะออกบิณฑบาต ได้พากันแวะเข้าไปปลงธรรมสังเวยที่กำลังแสดงอยู่อย่างเต็มตา พอท่านสิ้นลมแล้วชั่วขณะหนึ่ง ซึ่งเป็นขณะที่ท่านอาจารย์กำลังยืนรำพึงอยู่อย่างสงบ ได้พูดออกมาด้วยท่าทางเคร่งขรึมว่า “ไม่น่าวิตกกับเธอหรอก เธอขึ้นไปปฏิบัติที่อารามพรหมโลกชั้น ๖ เรียบร้อยแล้ว” นับว่าหมดปัญหาไปสำหรับท่านในครั้งนี้ แต่เสียดายอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าท่านมีชีวิตยืดเวลาเร่งวิปัสสนาให้มากยิ่งขึ้นบ้าง ก็มีหวังได้ขึ้นพรหมโลก ๕ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว τελิดถึงที่สุดเลย ไม่ต้องกลับมาเวียนในวัฏฏานนี้อีก

องค์ที่สองเป็นไข้ป่า ท่านเป็นพระชาวอุบลฯ นับแต่เริ่มป่วยรวมเวลาประมาณหนึ่งเดือนก่อนท่านจะมรณภาพ มีพระองค์หนึ่งท่านพิจารณาเห็นเหตุการณ์ของท่านผู้ป่วยอย่างไรไม่ทราบ วันนั้นตอนเย็น ท่านขึ้นไปกราบท่านพระอาจารย์และสนทนาธรรมกันในแง่ต่าง ๆ จนเรื่องวกเวียนมาถึงท่านผู้ป่วย พระองค์นั้นได้โอกาสจึงกราบเรียนเหตุการณ์ที่ตนปรากฏถวายท่านว่า “คืนนี้ไม่ทราบว่าจิตเป็นอะไรไป กำลังพิจารณาธรรมอยู่ดี ๆ พอสงบลงไป ปรากฏว่าเห็นท่านอาจารย์ไปยืนอยู่หน้ากองฟืนที่ใครก็ไม่ทราบ เตรียมขนมามากองไว้ว่า “ให้เผาท่าน..ตรงนี้เอง ตรงนี้เหมาะกว่าที่อื่น ๆ ดังนี้” ทำไม่จึงปรากฏอย่างนั้นก็ไม่ทราบ หรือผู้ป่วยจะไปไม่รอดจริงหรือ แต่ดูอาการก็ไม่เห็นรุนแรงนักที่ควรจะเป็นได้อย่างที่ปรากฏนั้น”

พอพระองค์นั้นกราบเรียนจบลง ท่านก็พูดขึ้นทันทีว่า “ผมพิจารณาทราบมานานแล้ว อย่างไรก็ตามก็ไปไม่รอด แต่เธอไม่เสียที แม้จะไปไม่รอดสำหรับความตาย เหตุการณ์แสดงบอกเกี่ยวกับจิตใจเธอสวยงามมาก สุกติเป็นที่ไปของเธอแน่ แต่ใคร ๆ อย่าไปพูดเรื่องนี้ ให้เธอฟังเด็ดขาด เมื่อเธอทราบเรื่องนี้จะเสียใจ แล้วจะทรุดทั้งกายและเสียทั้งใจ สุกติที่เธอควรจะได้อยู่แล้วจะพลาดไปได้ เพราะความเสียใจเป็นเครื่องทำลาย”

พออยู่ต่อมาไม่กี่วัน พระที่ป่วยก็เกิดปุปป์ขึ้นในทันทีทันใดตอนก่อนคืน พอ ๓ นาฬิกากว่า ๆ ก็สิ้นลมไปด้วยความสงบ จึงทำให้คิดเรื่องท่านอาจารย์เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ว่า พออะไรมาผ่าน

ท่านคงพิจารณาไปเรื่อย ๆ ในทุกเรื่อง เมื่อทราบเหตุการณ์ชัดเจนแล้ว ก็ปล่อยไว้ตามสภาพของ
สิ่งนั้น ๆ

กลางวันวันหนึ่ง มีพระเป็นไข้มาลาเรียในวัดนั้น วันนั้นปรากฏว่าไข้เริ่มหนักแต่เช้า เจ้าตัวก็ไม่ไป
บิณฑบาตและไม่ฉันจังหันด้วย พระที่ป่วยต่อสู้อกับทุกขเวทนาด้วยการพิจารณาแต่เช้าจนบ่าย ๓ โมง
ไข้จึงสร่าง ตอนกลางวันที่ท่านกำลังพิจารณาอยู่ ปรากฏว่ากำลังเรียวแรงอ่อนเพลียมาก ท่านเลย
เพ่งจิตให้อยู่กับจุดใดจุดหนึ่งของทุกขเวทนาที่กำลังกำเริบหนัก โดยไม่คิดทดสอบแยกแยะเวทนาด้วย
ปัญญาแต่อย่างใด พอตีเวลานั้นเป็นเวลาที่ท่านอาจารย์ท่านพิจารณาคุณพระองค์นั้นกำลังปฏิบัติอยู่
อย่างชัดเจนแล้วย้อนจิตกลับมาตามเดิม

พอบ่าย ๔ โมง ท่านที่ป่วยมาหาท่านอาจารย์พอดี ท่านก็ตั้งปัญหาถามขึ้นทันที โดยพระนั้น
ไม่ทราบสาเหตุบ้างเลยว่า “ทำไมท่านจึงพิจารณาอย่างนั้นเล่า? การเพ่งจิตจ้องอยู่ ไม่ใช่ปัญญา
พิจารณาแยกแยะ กาย เวทนา จิต ให้รู้เรื่องของมันและกัน ท่านจะทราบความจริงของกาย ของ
เวทนา ของจิตได้อย่างไร แบบท่านเพ่งจ้องอยู่นั้น มันเป็นแบบฤาษี แบบหมากัดกัน ไม่ใช่แบบ
พระผู้ต้องการทราบความจริงในธรรมทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น ต่อไปอย่าทำอย่างนั้น มันผิดทาง
ที่จะให้รู้ให้เห็นความจริงทั้งหลายที่มีอยู่ในกาย ในเวทนา ในจิต ตอนกลางวันผมได้พิจารณา
ดูท่านแล้วว่า ท่านจะปฏิบัติอย่างไรบ้างกับทุกขเวทนาที่กำลังแสดงอยู่ในเวลาเป็นไข้ พอตีไปเห็น
ท่านกำลังเพ่งจ้องอยู่กับเวทนาเฉย ๆ ไม่ใช่สติปัญญาคลี่คลายดูกาย ดูเวทนา ดูจิตบ้างเลย
พอเป็นทางให้สงบและถอดถอนทุกขเวทนาในเวลานั้น เพื่อใช้จะได้สงบลง” ดังนี้

การอนุเคราะห์เมตตาแก่บรรดาศิษย์ ท่านมิได้เลือกกาลสถานที่ แต่อนุเคราะห์ ด้วยวิธีต่าง ๆ
ตามที่เห็นสมควรจะทำได้เมื่อไรและแก่ผู้ใด ท่านเมตตาอนุเคราะห์ อย่างนั้นเสมอมา บางที่ท่าน
ก็บอกตรง ๆ ว่า ท่านองค์นี้ไปภาวนาอยู่ที่ถ้ำโน้นดีกว่ามาอยู่กับหมู่คณะอย่างนี้ นิสสัยท่านชอบ
ถูกดัดสันดานอยู่เป็นนิตย์ นี่ก็ไปให้เสือช่วยตัดเสี้ยวบ้าง จิตจะได้กลัวและหมอบสงบลงได้ พอเห็น
อรรถเห็นธรรมและอยู่สบายบ้าง อยู่อย่างนี้ไม่ดี คนหัวดีต้องมีสิ่งแข็ง ๆ คอยดัดบ้างถึงจะอ่อน
เช่นเสือเป็นต้น

ท่านพระอาจารย์มั่นพูดอะไรต้องมีเหตุผลแฝงอยู่ในคำพูดนั้นอย่างสมบูรณ์เสมอไป คือ ท่าน
พิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วนแล้วถึงได้พูดออกมา ผู้ที่ทราบความหมายของท่านพยายาม
ปฏิบัติตาม ย่อมได้ผลทุกรายไป ก็คำที่ท่านพูดกับเราคราวนี้เป็นคำพูดที่หนักแน่นมาก ซึ่ง
ประกอบด้วยเมตตาพร้อมทั้งความเห็นแจ้งภายใน ประหนึ่งท่านควักเอาหัวใจเราไปขยี้ขยำดู
จนทราบเรื่องทุกอย่างแล้ว ถ้าเราไม่เชื่อและปฏิบัติตาม ท่านเมตตาบอกอย่างตรงไปตรงมา
ในคราวนี้ เราก็ไม่ใช่พระ เราก็คือนาย..ติ ๆ นั่นเอง

จากนั้นท่านก็อบรมสั่งสอนเกี่ยวกับมายาของใจที่หลอกลวงคนได้ร้อยแปดพันนัย ยากที่
จะตามทันได้ง่าย ๆ “ความตายนั้นพวกเรายังไม่เคยตายกัน แต่โลกกลัวกันมาก ส่วนความเกิด
อันเป็นเหยื่อล่อปลาทำให้ความตายปรากฏตัวขึ้นมา ไม่ค่อยมีใครกลัวกัน ใคร ๆ ก็อยากเกิดกัน

ทั้งโลก ไม่ทราบอยากเกิดอะไรกันนักหนา เท่าที่เกิดมาเพียงร่างเดียวก็แสนทุกข์แสนกังวลพอ อยู่แล้ว ถ้ามนุษย์เราแยกแขนงเกิดได้เหมือนแขนงไม้ไผ่แล้ว ก็ยิ่งอยากเกิดกันมาก เพียงคนเดียว ก็อยากแตกแขนงออกไปเป็นร้อยคนพันคน โดยไม่คิดถึงเวลาจะตายเลยว่าจะพร้อมกันกลัว ความตายที่ละตั้งร้อยคนพันคน โลกนี้ต้องเป็นไฟแห่งความกลัวตายกันจนไม่มีที่อยู่แน่ ๆ เลย เรา เป็นนักปฏิบัติ ทำไมจึงกลัวตายนัก ยิ่งกว่าฆราวาสที่ไม่เคยได้รับการอบรมมาเลย และทำไมจึงปล่อย ใจให้กิเลสย่ำยีหลอกหลอนจนกลายเป็นคนสิ้นคิดไปได้ ทั้งที่ความคิดและสติปัญญา มีอยู่ ทำไมจึง ไม่นำออกมาใช้เพื่อขับไล่กิเลสกองตมตุ้นที่ซ่อนอยู่ในหัวใจ ให้แตกกระจายออกไปบ้าง จะให้เห็น ความโง่เขลาของตัวที่เคยมัวเมาเฝ้ากิเลสมานาน ไม่เคยเห็นฤทธิ์ของมัน สนามชัยของนักรบ ก็คือความกล้าตายในสงครามนั่นเอง ถ้าไม่กล้าตายก็ไม่ต้องเข้าสู่แนวรบ ความกล้าตายนั้นแล เป็นทางมาแห่งชัยชนะข้าศึกศัตรู ถ้าท่านมุ่งต่อแดนพันทุกข์ด้วยความเห็นทุกข์จริง ๆ ท่านก็ต้อง เห็นความกลัวตายนั่นว่าเป็นกิเลสพอกพูนทุกข์บนหัวใจ แล้วตามแก้ไขกันที่สนามชัยอันเป็นที่ เหมาะสมดังที่ผมชี้บอก ท่านก็จะเห็นโทษแห่งความกลัวว่าเป็นตัวเขย่าก่อกวนใจให้กระเพื่อม ชุ่มมัว และเป็นทุกข์ในวันใดหรือเวลาหนึ่งแน่นอน ดึกว่าท่านจะนั่งกอดนอน กอดความกลัวตายนั้ นั้ไว้เฝ้าสนห้วงอกให้เกิดความทุกข์ร้อนนอนครางอยู่ในใจ ไม่มีวันปลดปล่อยได้ดังที่เป็นอยู่ เวลานี้ ท่านจะเชื่อธรรม เชื่อครูอาจารย์ ว่าเป็นความเลิศประเสริฐศักดิ์สิทธิ์ หรือท่านจะเชื่อ ความกลัวที่กิเลสปล่อยมายั่วห้วงอกให้มีความสะทกสะท้านหวั่นไหวจนไร้สติปัญญา เครื่อง ปลดปล่อยแก้ไขตน มองไปทางไหนมีแต่เสือจะมากัดมาฉีกไปกินเป็นอาหารอยู่ท่านองนั้น นิมนต์ นำไปคิดให้ถึงใจ ธรรมที่ผมเคยปฏิบัติตดสันดานตนและเคยได้ผลมาแล้ว ก็มีดังที่พูดให้ท่านฟัง นี้แล นอกนั้น ผมยังมองไม่เห็น ขอจงคิดให้ดี ตัดสินใจให้ถูก ท่านเทศน์จบลงด้วยเทศน์กัณฑ์หนัก ๆ

ท่านอาจารย์มั่นพักอยู่ที่วัดหนองผือด้วยความผาสุก พระธุดงค์ที่ไปอาศัยร่วมเงาท่าน ก็ปรากฏว่า ได้กำลังจิตใจกันมาก แม้จะมีจำนวน ๒๐-๓๐ องค์ในพรรษา ต่างก็ตั้งใจปฏิบัติต่อหน้าที่ของตน ๆ ไม่มีเรื่องราวที่น่าให้ท่านหนักใจ มีความสามัคคีกลมกลืนกันดีมาก รวากับอวัยวะอันเดียวกัน ตอนออกบิณฑบาตรรู้สึกนำดูมาก เดินกันเป็นแถวยาวเหยียดไปตลอดสาย ทางชาวบ้านจัดที่นั่ง เป็นม้ายาวไว้สำหรับพระสงฆ์ท่านนั่งอนุโมทนาทานหลังจากใส่บาตรเสร็จแล้ว ท่านฉันรวมที่โรงฉัน แห่งเดียวกัน โดยนั่งเรียงแถวกันตามลำดับพรรษา เมื่อเสร็จแล้วต่างองค์ต่างล้างและเช็ดบาตร ใส่ถลกนำไปเก็บไว้เรียบร้อยแล้วต่างองค์เข้าหาทางจงกรมในป่ากว้าง ๆ ติดกับวัด ทำความเพียร เติงจงกรมนั่งสมาธิตามอัธยาศัย จวนบ่าย ๔ โมงเย็น ถึงเวลาปิดกวาดลานวัด ต่างก็ทยอยกัน ออกมาจากที่ทำความเพียรของตน ๆ พร้อมกันปิดกวาดลานวัด เสร็จแล้วขนน้ำขึ้นใส่ตุ่มใส่ไห น้ำฉัน น้ำล้างเท้า ล้างบาตร และสร่งน้ำ หลังจากนั้นต่างก็เข้าหาทางจงกรมทำความเพียรตามเคย ถ้าไม่มีการประชุมอบรมก็ทำความเพียรต่อไปตามอัธยาศัย จนกว่าจะถึงเวลาพักผ่อน ปกติ ๗ วัน ท่านจัดให้มีการประชุมครั้งหนึ่ง แต่ผู้ประสงค์จะไปศึกษาธรรมเป็นพิเศษกับท่านก็ได้ โดยไม่ต้อง รอจนถึงวันประชุม หรือผู้มีความขัดข้องจะเรียนถามปัญหาธรรมกับท่านก็ได้ ตามโอกาสที่ท่านว่าง เช่น ตอนหลังจั้งหัน ตอนบ่าย ๆ ตอนราว ๕ โมง และตอน ๒ ทุ่ม กลางคืน

เวลาท่านสนทนาหรือแก้ปัญหาธรรมกันตอนกลางคืนเงียบ ๆ รู้สึกน่าฟังมาก เพราะมีปัญหาแปลก ๆ จากบรรดาศิษย์ซึ่งมาจากที่ต่าง ๆ ที่ตนพักบำเพ็ญ เป็นปัญหาเกี่ยวกับธรรมภายในบ้าง เกี่ยวกับสิ่งภายนอก เช่น พวกกายทิพย์บ้าง ฟังแล้วทำให้เปล็ดเปล็นอยู่ภายใน ไม่อยากให้จบสิ้นลงง่าย ๆ ทั้งเป็นคติ ทั้งเป็นอุบายแก้ไขในขณะนั้นเพราะผู้มาศึกษากับท่านมีภูมิธรรมทางภายใน เหลือมล้ำต่ำสูงต่างกันเป็นราย ๆ ไป และมีความรู้แปลก ๆ ตามจริตนิสัยมาเล่าถวายท่าน จึงทำให้เกิดความรื่นเริงไปกับปัญหาธรรมนั้น ๆ ไม่มีสิ้นสุด

เวลามีโอกาสท่านก็เล่านิทานที่เป็นคติให้ฟังบ้าง เล่าเรื่องความเป็นมาของท่านในชาติปัจจุบันแต่สมัยเป็นฆราวาส จนได้บวชเป็นเณรเป็นพระให้ฟังบ้าง บางเรื่องก็น่าขบขัน น่าหัวเราะ บางเรื่องก็น่าสงสารท่าน และนำอัศจรรย์เรื่องของท่าน ซึ่งมีมากมายหลายเรื่อง ฉะนั้น การอยู่กับครูบาอาจารย์นาน ๆ จึงทำให้จริตนิสัยของผู้ไปศึกษา มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางดีตามท่าน วันละเล็กน้อย ทั้งภายนอกภายใน จนกลมกลืนกับนิสัยท่านตามควรแก่ฐานะของตน ทั้งมีความปลอดภัยมาก มีทางเจริญมากกว่าทางเสื่อมเสีย ธรรมค่อยซึมซาบเข้าสู่ใจโดยลำดับ เพราะการเห็นการได้ยินได้ฟังอยู่เสมอ ความสำรวมระวังอันเป็นทางส่งเสริมสติปัญญาให้มีกำลังก็มากกว่าปกติ เพราะความเกรงกลัวท่านเป็นสาเหตุไม่ให้นอนใจ ต้องระวังกายระวังใจอยู่รอบด้าน แม้เช่นนั้น ท่านยังจับเอาไปเทศน์ให้เราและหมู่คณะฟังจนได้ ซึ่งบางเรื่องน่าอัศจรรย์หมู่คณะ แต่ก็ยอมทนเอา เพราะเราโง่ไม่รอบคอบต่อเรื่องของตัว

เวลาอยู่กับท่านมีความเย็นกายเย็นใจเจือด้วยความปิติอย่างบอกไม่ถูก แต่ถ้าใจไม่เป็นธรรมก็ให้ผลตรงข้าม คือเกิดความร้อนร้อนไปทุกอริยาบถ เพราะความคิดผิดของตัวในความรู้สึกของตนเป็นอย่างนี้ สำหรับท่านผู้อื่นก็ไม่อาจทราบได้ เรามั่นเป็นคนหยาบ ต้องอาศัยท่านคอยสับคอยเขกให้อยู่เสมอ จึงพอมีลมหายใจสับต่อกันไปได้ ก็เลศค้นหาไม่แยงเอาไปกินเสียหมด ยิ่งเวลาท่านเล่าเรื่องจิตท่านในเวลาบำเพ็ญให้ฟังเป็นระยะ ๆ ก็ยิ่งเพิ่มกำลังใจมากขึ้น

พระอาจารย์มั่นที่พวกเรากำลังอ่านประวัติท่านอยู่เวลานี้ ที่เป็นผู้หนึ่งในบรรดาปัจฉิมสาวกของพระพุทธองค์ ท่านเป็นผู้อาจหาญชาญชัยทางข้อวัตรปฏิบัติเครื่องดำเนิน ไม่ยอมลดหย่อนผ่อนคลายไปตามอำนาจฝ่ายต่ำตลอดมา แม้ก้าวเข้าวัยชราควรจะอยู่สบายตามวิบากขั้นนี้ ไม่ต้องชวนชวายเป็นกิจการภายใน คือสมณธรรมทางสมาธิภาวนา แต่การเดินจงกรมภาวนาตามเวลาที่เคยทำมานั้น พระหนุ่ม ๆ ยังสู้ไม่ได้ และกิจภายนอก เกี่ยวกับการอบรมสั่งสอนบรรดาศิษย์ ท่านก็อนุเคราะห์ด้วยจิตเมตตาเสมอมาไม่เคยทอดอาลัย การเทศน์อบรมโดยมากท่านมักเทศน์ไปตามนิสัยที่เคยเด็ดเดี่ยวมาแล้ว ไม่ค่อยทิ้งลวดลายของนักต่อสู้ตลอดมา คือเทศน์เป็นเชิงปลุกใจผู้ฟังให้มีความอาจหาญร่าเริงในปฏิบัติเพื่อแดนพ้นทุกข์เป็นส่วนมาก

ท่านพระอาจารย์มั่นท่านเป็นผู้เทิดทูนศาสนธรรมไว้ได้ ทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธธรรมเต็มภูมิที่สมัยสาวกหายาก เฉพาะอย่างยิ่งจุดศักราช ๑๓ ข้อที่แทบจะขาดความสนใจในวงพุทธบริษัทอยู่เสมอมานี้ ไม่ค่อยมีผู้ฟื้นฟูขึ้นมาปฏิบัติกันให้เป็นเนื้อเป็นหนังบ้าง เหมือนธรรมอื่น ๆ ที่จุดศักราชเหล่านี้

ปรากฏเด่นในสายตาและเกิดความสนใจ ปฏิบัติกันในวงพระรูดงค์ทั้งหลายสมัยปัจจุบัน ก็เพราะท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่นเป็นผู้พาดำเนินอย่างเอาจริงตลอดมาในภาคอีสาน รูดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อนี้ ท่านอาจารย์ทั้งสองเคยปฏิบัติมาแทบทุกข้อตามสถานที่และโอกาส เป็นแต่เพียงไม่ได้ปฏิบัติเป็นประจำเหมือนรูดงค์ข้อที่ระบุไว้ในประวัติท่านซึ่งเขียนผ่านมาแล้วเท่านั้น คือ ป่าช้าท่านก็เคยอยู่มาจนจำเจ อัมโภกาศท่านก็เคยอยู่มา โคนไม้ท่านก็เคยอยู่มาจนเคยชิน ที่ได้เห็นพระรูดงค์ทางภาคอีสานซึ่งเป็นสายของท่านอาจารย์ทั้งสองปฏิบัติกันมา ก็ล้วนดำเนินตามที่ท่านพาดำเนินให้เห็นร่องรอยมาแล้วทั้งนั้น ท่านอาจารย์เสาร์ ท่านอาจารย์มั่นท่านฉลาดแหลมคมมาก รู้ความสำคัญของรูดงค์ทั้ง ๑๓ ข้อว่า เป็นเครื่องมือปิดช่องทางออกแห่งกิเลสของพระรูดงค์ได้ดีมาก การปฏิบัติตามรูดงค์ไม่ว่าข้อใด ย่อมเป็นความสง่างามน่าดู ทั้งเป็นผู้เลี้ยงง่ายกินง่าย นอนง่าย เครื่องใช้สอยของผู้มีรูดงค์อยู่ในใจบ้างย่อมถือเป็นความสบายไป เป็นผู้เบากายเบาใจไม่พะรุงพะรัง ทั้งทางอารมณ์และเครื่องเป็นอยู่ต่าง ๆ รูดงค์เป็นธรรมแก่กิเลส จึงควรนำไปปฏิบัติเพื่อแก้กิเลส รูดงค์เป็นคุณธรรมที่สูงอย่างลึกซึ้ง ยากที่เราจะทราบได้ตามความจริงของรูดงค์แต่ละข้อ ด้วยคุณสมบัติของรูดงค์ทั้งหลายไม่อาจพรรณนาให้จบสิ้นลงได้ เพราะเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมมาก ท่านอาจารย์มั่นเป็นอาจารย์ผู้นำบรรดาศิษย์พาดำเนินมาตลอดสาย จนถึงวาระสุดท้ายหมดกำลังแล้วจึงปล่อยวางพร้อมกับสังขารที่ติดแนบกับองค์ท่าน ฉะนั้น รูดงค์จึงเป็นธรรมจำเป็นสำหรับผู้มุ่งชำระกิเลสทุกประเภทภายในใจให้สิ้นไป จะทอดธุระว่ารูดงค์ไม่ใช่ธรรมจำเป็นเสียมิได้ ท่านผู้มุ่งต่อความสิ้นกิเลสทั้งประเภทที่หยาบโลน และประเภทที่ละเอียดสุด จึงไม่ควรมองข้ามรูดงค์ไปโดยเห็นว่าจะไม่สามารถถอดถอนกิเลสได้

เป็นที่ไวใจของครูบาอาจารย์

เรื่องรูดงค์นี้ แม้ในช่วงที่หลวงตามหาบัว อยู่บ้านหนองผือ ท่านก็ยังเข้มงวดจริงจังเสมอมาดังนี้

“..อยู่ที่ไหนก็ตาม เรื่องรูดงค์นี้เราจะต้องเอาหัวชนอย่างไม่ถอยเลย ยืนกระต่ายขาเดียว ไม่ยอมให้ขาดได้เลย ถ้าจะอดก็ไม่สะดวก เพราะการทำงานในวงหมู่คณะเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ เรายังก็เหมือนเป็นผู้ใหญ่คนหนึ่งอย่างลับ ๆ ทั้งที่ไม่แสดงตัว ทั้งนี้เกี่ยวกับการคอยดูแลความสงบเรียบร้อยของหมู่คณะภายในวัด พรรษาก็ไม่มาก สิบกว่าพรรษาเท่านั้นแหละ แต่รู้สึกว่าท่านอาจารย์มั่นท่านเมตตาไวใจในการช่วยดูแลพระเณรอย่างลับ ๆ เช่นกัน..

...พอบิณฑบาตกลับมาแล้ว มีอะไรก็รีบจัด ๆ ใส่บาตร เสร็จแล้วก็รีบไปจัดอาหารเพื่อใส่บาตร ท่านอาจารย์มั่น ห่อนั้นหรือห่อนี้ที่เห็นว่าเคยถูกกับธาตุขันธ์ท่าน เรารู้และเข้าใจรีบจัด ๆ อันไหนควรแยกออก อันไหนควรใส่ ก็จัด ๆ เสร็จแล้วถึงจะมานั่งของตน ตาคอยดู หูคอยสังเกตฟังท่าน จะว่าอะไรบ้างขณะก่อนลงมือฉัน

บาตรเราพอจัดเสร็จแล้วก็เอาตั้งไว้ลับ ๆ ทางด้านข้างฝาติดกับต้นเสา เอาฝาปิด ไว้อย่างดีด้วย เอาผ้าอาบน้ำปิดอีกชั้นหนึ่งด้วย เพื่อไม่ให้ใครไปยุ่งไปใส่บาตรเรา เวลานั้นใครจะมาใส่บาตรเราไม่ได้ กำชับกำชาไว้อย่างดีขนาด

แต่เวลาท่านจะใส่บาตรเรา ท่านก็มีอุบายของท่าน เวลาเราจัดอะไรของท่านเสร็จเรียบร้อยแล้วมานั่งประจำที่ ให้พรเสร็จ ตอนทำความสงบพิจารณาปัจจุเวกขณะนั้นแล ท่านจะเอาตอนเริ่มจะฉัน ท่านเตรียมของใส่บาตรไว้แต่เมื่อไรก็ไม่รู้แหละ แต่ท่านไม่ใส่ ข้าว ๆ ชาก ๆ นี้ ท่านก็รู้เหมือนกัน ท่านเห็นใจเรา บทเวลาท่านจะใส่ท่านพูดว่า

“ท่านมหาขอใส่บาตรหน่อย ๆ ศรัทธามาสาย ๆ” ท่านว่าอย่างนั้น

พอว่าอย่างนั้นมือท่านถึงบาตรเราเลยนะ ตอนเราเอาบาตรมาวางข้างหน้าแล้วกำลังพิจารณาอาหารนี้แหละ เราเองก็ไม่ทราบจะทำอย่างไร เพราะความเคารพ จำต้องปล่อยตามความเมตตาของท่าน เราให้ใส่เฉพาะท่านเท่านั้น นาน ๆ ท่านจะใส่ทีหนึ่ง ในพรรษาหนึ่ง ๆ จะมีเพียง ๓ ครั้ง หรือ ๔ ครั้งเป็นอย่างมาก ท่านไม่ใส่ข้าว ๆ ชาก ๆ เพราะท่านฉลาดมาก คำว่ามัชฌิมาในทุกด้าน จึงยกให้ท่านโดยหาที่ต้องดีไม่ได้...

การปฏิบัติต่อท่านอาจารย์มั่นนั้น หลวงตามหาบัวท่านพยายามใช้ความสามารถอย่างเต็มกำลังสติปัญญาทุกสิ่งทุกอย่าง เฉพาะอย่างยิ่งในระยะ ๕ พรรษาสุดท้ายที่อยู่กับท่านอาจารย์มั่นที่บ้านหนองผือ

ในเรื่องนี้ หลวงปู่หล้า เขมปัตโต ซึ่งได้อยู่ร่วมจำพรรษากับท่านอาจารย์มั่นในช่วงนั้นด้วย ได้เคยเล่าเกี่ยวกับความเอาใจใส่และความเคารพบูชาของท่านที่มีต่อท่านอาจารย์มั่นว่า

“ในยุคนั้นหนองผือ พระอาจารย์มหา (หลวงตามหาบัว)... ลึกซึ้งมากทุกวิถีทาง หลวงปู่มั่นไว้ใจกว่าองค์อื่น ๆ ในกรณีทุก ๆ ด้าน ควรจะเปลี่ยนไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งก็ดีหรือครบทั้งไตรก็ดี หรือสิ่งใดที่ควรเก็บไว้เป็นพิเศษเฉพาะองค์หลวงปู่ก็ดี ในด้านจีวรและของใช้เป็นบางอย่าง ตลอดทั้งเภสัช เป็นหน้าที่ของท่านพระอาจารย์มหาทั้งนั้น เป็นผู้แนะนำให้คณะสงฆ์รู้ความหมายลับหลังหลวงปู่มั่นทั้งนั้น และหลวงปู่มั่นก็มีได้นัดหมายให้พระอาจารย์มหาบัวทำประโยชน์เพื่อองค์ท่านเองอย่างนั้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลึกหรือตื้นด้วยประการใด ๆ เลย พระอาจารย์มหาเคารพลึกซึ้งเป็นเอง...”

เรื่องความละเอียดลออเกี่ยวกับการเฝ้าสังเกตการขบการฉันของท่านอาจารย์มั่นนั้น หลวงปู่หล้า ก็ยังเคยกล่าวชื่นชมท่านไว้ว่า

“...พระอาจารย์มหา เวลาอยู่กับหลวงปู่มั่น คงจะนึกอยากจะเว้นอาหารอยู่ แต่มีเหตุผลในใจว่าเราเป็นพระผู้ใหญ่อยู่กับองค์ท่าน เราจะได้สังเกตองค์ท่านว่าวันหนึ่ง ๆ องค์ท่านฉันได้เท่าไร ข้าวหมดขนาดไหน กับอะไรหมดขนาดไหน เราจะได้สังเกตประจำวัน เพื่อจะจัดถวายได้ถูก เท่าที่มีมาโดยเป็นธรรม แม้องค์ท่านหยิบใส่บาตรเองก็ดี เราจะสงวนรู้ว่าหยิบอะไรบ้าง เพราะเราเป็นห่วงองค์ท่านมาก เมื่อองค์ท่านฉันได้บ้างเราก็พลอยเบาใจ...”

และด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมีโอกาสจำเป็นต้องลาองค์ท่านอาจารย์มั่นเพื่อไปธุระ ที่จังหวัดอุดรธานีชั่วคราว หลังจากเสร็จธุระแล้ว ขากลับท่านจะพยายามจัดหาเอาของใช้ของฉันที่อุดรธานี ที่ถูกกับธาตุกับขันธขององค์ท่าน เพราะท่านคอยสังเกตอยู่ตลอดจน รู้ว่าอันใดองค์ท่านฉันได้สะดวกธาตุขันธท่านก็จะเอาใส่แข่ง ๆ เต็มเอี้ยดเลย แล้วให้เณรแกงหม้อเล็ก ๆ ถวายองค์ท่านวันละหม้อเป็นประจำ โดยมีให้ท่านอาจารย์มั่นทราบ ซึ่งต่อมาภายหลังท่านอาจารย์มั่นก็ทราบและได้ห้ามปราม แต่กระนั้นก็ตามด้วยความเคารพรักและเป็นห่วงในธาตุขันธของครูบาอาจารย์ซึ่งล่วงเลยเข้าสู่วัยชรามากแล้ว ท่านก็หาอุบายวิธีทำถวายท่านอาจารย์มั่นจนได้

ท่านคอยใส่ใจ คอยสังเกตถึงการขบการฉัน หยูกยา ผ้านุ่ง ผ้าห่ม บริหาร และเครื่องใช้ไม้สอยทุกสิ่งทุกอย่างของท่านอาจารย์มั่น อย่างตั้งใจจดจ่อด้วยความพิถีพิถันพิจารณาอย่างที่สุด เพื่อให้เกิดความสะดวกสบายแก่ธาตุขันธร่างกายของท่านอาจารย์มั่นมากที่สุด

ความเหน็ดเหนื่อยอ่อนเพลียหรือทุกข์ยากลำบากส่วนตนนั้น ท่านไม่ถือเป็นประมาณ หรือเป็นปัญหาอุปสรรคยิ่งกว่าการให้ครูบาอาจารย์ได้รับความสะดวก เรียกได้ว่ายามใดที่ท่านอยู่ ยามนั้นครูบาอาจารย์ก็เบาใจ

ช่วยดูแลหมูกณะ

ท่านท่อมเทศตีปัญญาสุดกำลังในการดูแลอุปถัมภ์อุปฐากท่านอาจารย์มั่น โดยในระยะแรก ๆ ท่านจะเข้าถึงก่อนเพื่อน แต่นานเข้า ๆ ท่านอาจารย์มั่นจึงบอกว่า

“พระที่มีอายุพรรษามากแล้วไม่ต้องมาเป็นกังวลกับการขนสิ่งขนของอะไรเราแหละ ผู้ใหญ่ก็เป็นแต่เพียงว่าคอยดูแลเท่านั้นแหละพอ”

จากนั้นมาท่านจึงคอยดูแลให้คำแนะนำเรื่องต่าง ๆ ว่า อันใดต้องทำ อันใดควรทำ อันใดต้องเว้น หรืออันใดควรเว้น เพื่อไม่ให้เป็นที่ขวางหูขวางตา ขวางอรรถขวางธรรมแก่ท่าน นอกจากนี้แล้วท่านยังวางระเบียบแบ่งหน้าที่การงานตามธรรมให้สอดคล้องคล้องตัว ให้ประสานราบรื่นในงานด้วยความเข้าอกเข้าใจกัน ตามเหตุผลและเหมาะสมด้วยความเคารพตามอายุพรรษา ผู้ใดเคยดูแลบริวารขันธของท่านอาจารย์มั่น ก็ให้อามาตามนั้น ไม่มีการก้าวก่ายกัน สำหรับตัวของท่านจะยืนอยู่บันไดหน้ากุฏิท่านอาจารย์มั่น คอยดูความเรียบร้อยของพระเณรที่ขนของลงไป

เมื่อท่านอาจารย์มั่นไม่เห็นท่านสักสองวันสามวันผ่านไป ท่านอาจารย์มั่นก็มักจะถามกับพระเณรเสมอ ๆ ว่า

“ท่านมหามาไหม?” พระเณรก็ตอบว่า

“มาครับ อยู่ข้างล่างครับกระผม”

ท่านอาจารย์มั่นก็นิ่งไปเสีย พอเว้นห่างสองสามวันผ่านไปไม่เห็นอีก ท่านก็ถามขึ้นมาลักษณะเดิมอีก พระเณรก็ตอบแบบเดิม ท่านก็นิ่งอีก แม้ในช่วงที่ท่านอาจารย์มั่นเจ็บไข้ได้ป่วย ท่านก็ถามกับพระเณรว่า

“ท่านมหาพิจารณาอย่างไรละ? เราเจ็บไข้ได้ป่วยเอามากแล้วนะ ท่านมหาได้พิจารณาอย่างไร?”

พระเถระก็ตอบว่า “ท่านจัดเวรดูแลเรียบร้อยแล้ว”

คือให้มีพระอยู่ข้างบนสององค์นั่งภาวนาเงียบ ๆ อยู่ข้างล่างสององค์เดินจงกรมเงียบ ๆ สำหรับท่านเป็นผู้คอยควบคุมเวรอีกต่อหนึ่ง

บริหารสิ่งของ

ท่านอาจารย์มันให้ความไว้วางใจ โดยมอบให้ท่านเป็นผู้จัดสรรจัดปัจจัยไทยทานตามความจำเป็นแก่พระเถระภายในวัด ในเรื่องนี้ท่านเคยเล่าไว้ว่า

...อย่างของที่ตกมานี้ ท่านอาจารย์มันมอบเลยนะ

“ท่านมหาจัดการดูแลพระเถระนะ”

ท่านอาจารย์มันพูดเท่านั้น แล้วปล่อยเลยนะ เขามาทอดผ้าป่ากองพะเนินเทินทึก เราเป็นผู้ดูแลทั้งหมดเลย

องค์ไหนบกพร่องตรงไหน องค์ไหนบกพร่องอะไร ๆ จัดให้ ๆ สำหรับเราไม่เอา ครั้นเวลาเราไม่อยู่บ้าง ท่านสืบถามพระนี่

“ท่านมหาท่านได้เอาอะไรไหม? ของที่เอามามอบให้ท่านจัดให้พระเถระ ท่านเอาอะไรไหม?”

พระตอบ “ท่านไม่เอาอะไรเลย”

ท่านนิ่งนะ เฉย ท่านจับได้หมด พิจารณาแล้ว เราทำทั้งหมดด้วยความเป็นธรรม ท่านรู้...

เราไม่เอาอะไรนี้ ขนาดท่านเอาผ้าห่มของท่านไปบังสกุลให้เรา มีที่ไหน ไม่เคยมีนะ เพราะท่านเห็นเราไม่ใช่ผ้าห่ม หนาวขนาดไหนเราก็ไม่เอา เราเด็ดของเราอยู่อย่างนั้นตลอด...ผ้าห่ม ถ้าเอาผ้าใหม่ให้ท่านก็กลัวเราจะไม่ใช่ นั่น เห็นไหมอุบายของท่าน ต้องเอาผ้าของท่านที่ท่านห่มอยู่นั้นพับเรียบร้อยแล้วไปบังสกุลให้เรา

เอาดอกไม้เอาเทียนไป โอ๊ย! ทุก ๆ อย่างท่านเป็นอาจารย์ ปริมาจารย์ชั้นเอก ทุกอย่างไปก็ขึ้นไปวางไว้ที่นอนของเราเลย วางไว้กลางที่นอน มีดอกไม้มีเทียนวาง

ผ้าห่มเป็นผ้าที่ท่านห่มอยู่แล้ว ผ้าใหม่ท่านกลัวเราจะไม่ใช่ นั่นแหละ ท่านหาอุบาย ต้องเอาผ้าท่านเอง วางนั้นเถอะ เราขึ้นไปแล้วไปดู โอ๊ย! เรารู้ทันทีเลยว่า เราปฏิบัติอยู่ทุกวันกับผ้าท่าน ทำไมจะไม่รู้ นี่แสดงว่า ให้ใช้ ให้ใช้หน่อยเถอะ วางนั้นเพราะท่านเห็นนิสัยอย่างนั้น เอาจริงเอาจังทุกอย่าง...

ออกรับความผิดพลาดแทนหมู่เพื่อน

เพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระแก่ท่านอาจารย์มัน ท่านจะคอยเป็นหูเป็นตาสอดส่องดูแลพระเถระคอยสังเกตอัธยาศัยใจคอพระเถระที่อยู่รวมกัน ทราบกันว่าในยามที่พระเถระมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้นคราใด ท่านมักจะออกมารับผิดกับท่านอาจารย์มันแทนหมู่เพื่อน ชนิดยอมตัดคอออกกรองเลยก็ว่าได้

ท่านจะรีบดึงปัญหานั้นเข้าหาตัวท่านเองทันที เพราะเห็นหมู่เพื่อนพระเถรเกรงกลัวท่าน อาจารย์มันมาก ทำให้ท่านรู้สึกสงสารและเห็นอกเห็นใจ อีกทั้งความจงใจทำผิดก็ไม่มี จะมีบ้างก็เพียงข้อผิดพลาดบางประการเท่านั้น สำหรับท่านเองก็พอดพอดทนได้ หากว่าท่านอาจารย์มันจะเคาะจะมีอะไรท่านก็อดทนเอา แต่เมื่อนาน ๆ ไป ความผิดพลาดมีบ่อยครั้งเข้า ๆ ทุกครั้งก็มีแต่ท่านเป็นผู้ออกรับผิดอยู่เรื่อย ๆ ท่านอาจารย์มันจึงดูเอาว่า

“ใครผิดหัววัดท้ายวัดก็มหา ใครผิดท้ายวัดหัววัดก็มหา”

“มันจะโง่ขนาดนั้นหรือมหานี้ละ ทื่อ? ทื่อ?...เอะอะก็มหาผิด เอะอะก็มหาผิด...”

ในเรื่องนี้จริง ๆ แล้วท่านอาจารย์มันท่านก็ทราบอะไรดีอยู่แล้ว เพราะนิสัยรวดเร็วและช่างสังเกต อยู่ตลอด จึงสามารถจับได้หมด

มีอยู่คราวหนึ่ง ท่านไม่สบาย ป่วยหนักจนลุกไม่ขึ้น ทั้งลมก็แรงตลอด ฝนก็ตกทั้งคืน ไข้ไม่จี่ ร่วงหล่นมากมาย พอเข้ามา ท่านอาจารย์มันไม่ได้ยินเสียงปิดกวาดใบไม้ เหมือนทุก ๆ วัน รู้สึกผิดจากปกติมาก ท่านอาจารย์มันจึงถามขึ้นทันทีว่า

“ทื่อ? ๆ พระเถรไปไหนหมด ทื่อ? ท่านมหาไปไหน?” พระเถรตอบว่า

“ท่านอาจารย์มหาป่วย”

ท่านอาจารย์มันพูดแบบดู ๆ ขึ้นทันทีว่า “ทื่อ? ๆ ท่านมหาป่วยเพียงองค์เดียว วัดร้างหมดเลย เชียวหรือ?”

ที่กล่าวเช่นนี้เป็นเพราะโดยปกติประจำวัน ท่านจะคอยใส่ใจเป็นธุระนำหน้าหมู่คณะออกทำข้อวัตรต่าง ๆ ทุกขึ้นทุกอันอยู่เสมอ เมื่อมาเจ็บป่วยจนลุกไม่ขึ้น พระเถรจึงยังไม่ทันทราบ เลยไม่มีใครเริ่มต้นทำข้อวัตร ทำให้เช้าวันนั้นดูเงียบผิดปกติ

และในบางครั้งที่ท่านป่วยไข้อย่างหนัก มีอยู่เหมือนกันที่ท่านอาจารย์มันเมตตา เอายาไปให้ฉันด้วยตนเองเลยทีเดียว ความเคารพต่ออาจารย์ทำให้จำต้องยอมฉัน ท่านเล่าให้ฟังอย่างไม่มีวันลืม เหตุการณ์นี้ไปได้เลย ดังนั้น

“...ยาของท่าน ยามโหด ถ้าท่านเอาไปแล้วต้องได้ฉัน ยานี้ดีอย่างนั้นอย่างนี้ ท่านจี้เลย ให้เราฉัน ใครเอาไปให้ เราไม่ฉันนี่ละ

อันนี้ท่านก็รู้นิสัยเหมือนกันนะ ท่านจัดยาให้เขาเอาไปให้ ก็ไม่ฉัน ไม่เอาเลย สุดท้ายท่านเลยเอามาให้เอง..”

ญาณหยั่งทราบ ของท่านพระอาจารย์มัน

ในระยะที่อยู่ศึกษากับท่านอาจารย์มันนั้น ท่านคอยสังเกตดูทุกแง่มุมของท่านอาจารย์มัน และเห็นว่าไม่เหมือนครูบาอาจารย์องค์อื่น ๆ ที่ท่านเคยประสบมา สำหรับท่านอาจารย์มันนั้น ไม่ว่าท่านแสดงสิ่งใดออกมาย่อมสามารถเอาเป็นคติธรรมได้ทั้งนั้น ดังนี้

“...ดูทุกแง่ทุกมุม เราดูจริง ๆ นะ เพราะเราตั้งใจไปศึกษากับท่านจริง ๆ ...บางที่ท่านก็พูดมีที่เล่นที่จริงเหมือนกันกับเรา ในฐานะลูกศิษย์กับอาจารย์ ก็พอกับลูกนี้แหละ แต่เรามันไม่ได้ว่าที่เล่นที่จริงนี่นะ มันเอาเป็นจริงทั้งนั้นเลย ท่านจะพูดแ่งไหน ท่านมีคติธรรมออกมาทุกแง่นะ ถึงแม้จะเป็นข้อตลกนี้ ท่านก็มีคติธรรมออกมา มีธรรมแทรกออกมา ไม่ได้เป็นแบบโลกนะ...

พูดถึงเรื่องความเลิศเลอที่สุดในภายในหัวใจก็ดี ภายนอกก็ดี การประพฤติปฏิบัติของท่านก็ดี รู้ลึกกว่าที่เราผ่านครูบาอาจารย์มานี้ ไม่มีใครเหมือน ท่านพร้อมทุกอย่างยิ่ง ท่านเทศน์ถึงเรื่องเทวบุตร เทวดาแล้ว โอ๊ย ฟังแล้วเราพูดจริง ๆ นะ เราเป็นจริง ๆ นี่นะ ฟังแล้วน้ำตาร่วงเลยนะ พวกเทพพวกเทวดามาเยี่ยมท่าน มาฟังเทศน์ท่าน แต่ท่านจะพูดในเวลาเฉพาะนะ ท่านไม่ได้พูดสุมสี้สุมห้านะ นั่นแหละเห็นไหม จอมปราชญ์

ท่านรู้หนักรู้เบา รู้ในรู้นอกนะ รู้ควรไม่ควร เวลามีโอกาสอันดีงามอยู่เพียง ๒-๓ องค์ คุยกันแล้วก็เสาะนั่นเสาะนี่ อยากรู้อยากเห็น ท่านก็ค่อยเปิดออกมา ๆ ทางนี้ก็ค่อยสอด ค่อยแทรกเข้าไป ครั้งนั้นบ้าง ครั้งนี้บ้าง หลายครั้งต่อหลายหน...

...นี่ท่านพูดถึงเรื่องเทวบุตรเทวดา อินทร์พรหมที่มาเยี่ยมท่าน ท่านบอกว่าท่านมาอยู่ที่สกลนครนี้ พวกเทวดามาเกี่ยวข้องน้อยมาก ท่านว่าอย่างงั้นนะ จะมาเป็นเวลา ว่างั้น คือ มาในวันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันออกพรรษา นอกนั้นเทวดาไม่ค่อยมากัน หมายถึงเทวดาชั้นสูงนะ พวกสวรรค์ พวกภูมิเทวดามาห่าง ๆ เหมือนกันนะ

ส่วนไปอยู่เชียงใหม่ โห ต้อนรับแทบทุกวัน ท่านว่าอย่างงั้น ไม่มีเวลาว่างเลย เทวดาชั้นนั้น ๆ ที่มาเป็นชั้น ๆ มาเป็นลำดับลำดับ...พวกเทวดา เช่น ดาวดึงส์ นี่มา การแต่งเนื้อแต่งตัวนี้มีลักษณะไหน รูปร่างนี้จะหยาบไปอย่างนี้ ความละเอียดนะละเอียด เรื่องของเทพนั้นละเอียด แต่เมื่อเทียบกับเทพทั้งหลายแล้ว จะละเอียดต่างกันเป็นชั้น ๆ ๆ ขึ้นไป...

...นั่นละ เห็นไหม ญาณหยั่งทราบ พวกตาดิท่านอย่างนั้น พวกตาบอดปฏิเสธรวันยังคำว่าไม่มี... โห เวลานี้กำลังเริ่มลบล้างพวกเทวบุตรเทวดาว่าไม่มีแล้วนะ ก็ชาวพุทธเราเองนี่แหละ มันเป็นข้าศึกต่อพระพุทธเจ้าเสียเอง...”

พลาด...เทศน์ครั้งสุดท้าย

ท่านกล่าวถึงตอนท่านอาจารย์มั่นเทศน์แบบฟ้าดินกลม คือเอาอย่างเต็มเหนี่ยวถึง ๓ ชั่วโมงที่วัดเจติยหลวง เทศน์ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายที่เชียงใหม่ ซึ่งท่านมีโอกาสได้ร่วมฟังด้วย แต่ในคราวที่หนองผือ ท่านกลับพลาดโอกาสฟังเทศน์ครั้งนี้ของท่านอาจารย์มั่น ซึ่งเทศน์ชนิดฟ้าดินกลมเช่นกันถึง ๔ ชั่วโมงเต็ม ที่สำคัญก็คือเป็นเทศน์ครั้งสุดท้าย จะเป็นด้วยสาเหตุใด ท่านเคยเล่าให้พระเถรฟังดังนี้

“พูดง่าย ๆ ว่าเป็นครั้งสุดท้าย เทศน์ที่หนองผือเหมือนกัน เราก็พูดกับท่านอย่างชัดเจนก่อนที่จะลาท่านไปเที่ยว มาทางวาริชภูมิ... จากอำเภวาริชภูมิไปหาหนองผือ ทางตั้งพันกว่าเส้น ท่านก็ถามว่า “จะไปทางไหน?”

“ว่าจะไปทางถ้ำพระทางโน้น ทางบ้านตาดภูวง”

ก่อนจะไปท่านก็ให้ปัญหาถึง ๔ ข้อ ผมไม่ลืมนะ เพราะตามธรรมดาผมขึ้นไปหาท่านไม่ค่อยครองผ้าแหละ เพราะไม่มีคน ก็มีแต่พระแต่เณรโนวัด ไม่มีใครไปยุ่งกวน สงบสัจด์ ตอนเช้าจะไปหาท่าน ฉันจึงหันเสร็จแล้วก็ขึ้นไป มีแต่ผ้าอังสะ เพราะท่านก็ไม่ได้ถืออะไรนี้ มีแต่พวกกันเอง

วันนั้นผมครองผ้าไป พอขึ้นไป “จะไปไหน?” ท่านว่าอย่างนั้นนะ เราก็เฉย ไม่รู้จะว่าไง ขึ้นไปกราบแล้วท่านก็คุยไป ไม่ได้ปรารถถึงว่าเราจะไปไหนมาไหนเลย สักครู่ ท่านก็ปรารถมา

“ถ้าอยู่ก็ได้กำลัง ไปก็ได้กำลัง อยู่ถ้าอยู่ไม่ได้กำลัง ไปได้กำลัง ไปก็ดี”

ท่านพูดของท่านไปเรื่อย ๆ ก่อน นานพอสมควรแล้วก็เปิดโอกาสให้เป็นอย่างนี้ เราก็กราบเรียนถามถึงเรื่องการทำงานภายใน

“ถ้ามีอะไรที่จะจัดจะทำ กระผมก็จะช่วยหมู่เพื่อนทำให้เสร็จเรียบร้อยทุกอย่าง หากว่าไม่มีอะไร ก็อยากจะทำกราบนมัสการปรึกษาพ่อแม่ครูอาจารย์ไปภาวนาลักขั้วระยะหนึ่ง”

ท่านถาม “จะไปทางไหนล่ะ?”

“คราวนี้คิดว่าจะไปไกลสักหน่อย” คือตามธรรมดาผมไม่ค่อยไปไกล ไปประมาณสัก ๒๐-๓๐ กิโลเมตรเท่านั้นละ...๔๕ กิโลเมตร

“คราวนี้จะไปไกลหน่อย ไปทางอำเภวาริชภูมิ”

“เออ ดี ทางโน้นก็ดี” ท่านว่า “สงบสัจดี มีแต่ป่าแต่เขาทั้งนั้นและ” ท่านว่า “แล้วไปก็องค์ล่ะ?”

“ผมคิดว่าจะไปองค์เดียว”

“เออ ดีละ ไปองค์เดียว” ท่านก็ชี้ไป “ใครอย่าไปยุ่งท่านนะ ท่านมหาจะไปองค์เดียว”

ที่นี้เวลาจะไปก็จำได้ว่า เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ผมไม่ลืมนะ ก่อนจะไปก็ “กระผมไป คราวนี้คงจะไม่ได้กลับมาช่วยทำมาฆบูชาคราวนี้” เราก็ว่าอย่างนั้นไป ๙ วัน ๑๐ วัน กลับมา ทางมันไกลนี้เดินด้วยเท้าทั้งนั้นแหละ

“เออ บุษาคณเดียนะ มาฆบูชาคนเดียวจริง ๆ นี้” ท่านว่าอย่างนั้น แล้วชี้เข้าตรงนั้น “พุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา เป็นมาฆบูชาทั้งนั้นแหละ เอาตรงนี้นะ”

จากนั้นก็ไป ที่นี้พอถึงวันมาฆบูชาสาย ๆ หน่อย ประมาณสัก ๑๑ โมง ท่านถามพระ “ท่านมหาไม่มา? เห็นท่านมหาไหม?” พระว่า “ไม่เห็นครับกระผม”

“ไปไหนกันนา?” พอบ่าย ๒ โมง ๓ โมงเอาอีก ถามอีก ตกเย็นเข้ามาอีกถามอีก

“เออ มันยังงัย ท่านมหาไปยังไหน?” เหมือนกับว่าท่านมีความหมายของท่านอยู่ในนั้น เหมือนกับว่าท่านจะเทศน์ให้เต็มทีเพราะท่านจะป่วย ก่อนนั้นท่านไม่ได้ป่วยนี่นะ แต่ท่านทราบของท่านไว้แล้ว เรื่องเหล่านี้ ตอนที่เราจะลาท่านไป ท่านก็ดี ๆ อยู่นี่ พอถึงเวลาท่านลงมาศาลาหันหน้าปูบมา

“หือ? ท่านมหาไม่ได้มารี?”

“ไม่เห็นครับ” ใครก็ว่าอย่างนั้น

“เอ๊ มันยังไฉนา? ท่านมหาไฉยังไฉนา?” ว่าอย่างนี้แปลก ๆ อยู่ ทั้ง ๆ ที่ได้ตกลงเรียบริ้อยแล้ว ท่านมีอะไรของท่านอยู่ แล้วท่านก็เทศน์ตั้งแต่นั้นจนกระทั่งถึง ๖ ทุ่มพาด วันมาฆบูชานี้ โห้ย เอาอย่างหนักเที่ยวละ ๔ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๒ ทุ่มถึง ๖ ทุ่มเป้ง

เทศน์จบลงแล้ว “โห้ย เสียหายท่านมหาไม่ได้มาฟังด้วยนะ” ว่าอีกนะ ข้าอีก ก็เหมือนอย่างว่าเทศน์ครั้งสุดท้าย จากนั้นมาท่านไม่ได้เทศน์อีกเลยนะ

พอเดือน ๔ แรมค่ำหนึ่ง ผมก็มาถึง ผมไปเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ถึงเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ก็เป็น ๑ เดือนพอดี เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ ผมกลับมา ผมจำได้แต่ข้างขึ้นข้างแรม จำวันที่ไม่ได้ เหตุที่จะจำได้ก็เพราะว่า พอผมขึ้นไปกราบท่านตอนบ่าย พอท่านออกจากที่แล้วผมก็ขึ้นไปกราบ

“มันยังไฉกันท่านมหา” ท่านว่าอย่างนี้ “เทศน์เสียจนฟ้าดินถล่มก็ไม่มาฟังกัน” นี่เราถึงได้ย้อนพิจารณา อ้อ ที่พระท่านเล่าให้ฟังอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นเพราะเหตุนี้เอง

“เทศน์เสียจนฟ้าดินถล่ม นี่ผมเริ่มป่วยแล้วนะ เริ่มป่วยมาตั้งแต่วันขึ้นนี้” นั่นท่านว่า...

คำเตือนล่วงหน้า

เมื่อท่านอาจารย์มั่นชราภาพมากแล้ว ท่านจะพูดเตือนพระเถรอยู่เสมอให้ตั้งอกตั้งใจ เพราะการอยู่ด้วยกันมิใช่เป็นของจีรังถาวร มีแต่ธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งที่ควร ยึดอย่างมั่นคงตายใจ ครูอาจารย์เป็นของไม่แน่นอน อย่างอนใจว่าได้มาอยู่กับครูกับอาจารย์แล้วท่านจะอยู่กับเราตลอดไป เมื่อนานเข้า ๆ ท่านอาจารย์มั่นก็เปิดออกมากไปกว่า

“...ใครจะเข้มแข็ง ความพากเพียรอะไรก็ให้เข้มแข็ง มีความรู้ความเป็นอะไรภายในจิตใจ เอ้า ให้มาถามมาเล่าให้ฟัง ภิกษุเฒ่าจะแก้ให้...นี่เวลาภิกษุเฒ่าตายแล้วยากนะ ใครจะแก้เรื่องจิตใจทางด้านจิตตภาวนา นี่ไม่นานนะ”

ท่านย้าลง “ไม่เลย ๘๐ นะ ๘๐ ก็นี่มันนานอะไร พวกท่านมานอนใจอยู่ได้หรือ...”

เมื่อท่านอาจารย์มั่นพูดเตือนดังกล่าว พระเถรทั้งหลายต่างสลดสังเวชใจรีบตั้งหน้าตั้งตาเร่งปฏิบัติกัน สำหรับตัวท่านเอง ท่านเล่าถึงเหตุการณ์ตอนสำคัญนี้ให้พระเถรฟังว่า

“...เหมือนกับว่าจิตนี้มันสั้นริก ๆ อยู่พอได้ยินอย่างนั้นแล้ว ความเพียรก็หนัก เวลาครูบาอาจารย์ยังมีชีวิตอยู่ เราก็ได้ฟังพาอาศัยร่วมเงาท่านแก้ข้อธรรมข้อธรรมที่สงสัย ก็เร่งความเพียรเข้าเต็มที ๆ พอท่านย่างเข้า ๘๐ ปี ท่านก็เริ่มป่วยแหละ พอป่วยแล้ว ท่านบอกไว้เลยเชียว เนะฟังซิ ซึ่งท่านเคยป่วย เคยไข้มาไม่รู้กี่ครั้งก็หน เป็นไข้มาลาเรีย เป็นไข้อะไร ท่านไม่เคยพูดถึงเรื่องเป็นเรื่องตาย

แต่พอเป็นคราวนี้ เพียงเริ่มเป็นเท่านั้น ไม่ได้มากอะไรเลย ท่านบอกว่า

“ผมเริ่มป่วยมาตั้งแต่วันขึ้นนี้”

เพราะเราอยู่อำเภอวาริชภูมิ เราไปถึงวันคำหนึ่ง ท่านก็ป่วย ขึ้น ๑๔ คำ เดือน ๔ ผมจำได้ขนาดนั้นนะ วันคำหนึ่งเราก็ไปถึงท่าน

“ผมเริ่มป่วยตั้งแต่วันขึ้น” วันขึ้นก็หมายถึงวันขึ้น ๑๔ คำ “นี่ป่วยครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายนะ ไม่หาย ยาจากเทวดาชั้นพรหมไหน ๆ ก็มาเถอะ” ท่านว่า

“ไม่มียารักษาใดในโลกนี้จะมาแก้ให้หาย ใช้นี้จึงเป็นใช้สุดท้าย แต่ไม่ตายง่ายนะ เป็นโรครุทรมาน เขาเรียกว่าโรคคนแก่ อย่าไปหาหยุดหายามาใส่การรักษา มันเป็นไปตามสภาพของชั้นนี้แหละ” ท่านว่าอย่างนั้น

“เอามารักษา ก็เหมือนกับใส่ปุ๋ยแล้วรดน้ำไม้ที่ตายยืนต้นแล้วนั้นแหละ จะให้มันผลิดอกออกใบ ออกผลเป็นไปไม่ได้ ยิ่งแต่เวลาของมันเหลืออยู่ที่จะล้มลงจมแผ่นดินเท่านั้น...

...นี่ก็อยู่แต่มันยังไม่ล้มเท่านั้นเอง จะให้หายด้วยยาไม่หายนะ นี่เพียงเริ่มเป็นเท่านั้น” ท่านบอกแล้ว

แน่ไหม? ท่านอาจารย์มัน ฟังซิ ผมถึงได้กราบสุดหัวใจผม ท่านเปิดออกมาอย่างนั้นไม่มีอะไรผิด

“อย่างเช้า ๘๐ ไม่เลย ๘๐ นา” ก็ฟังซิ

“โรคนี้นี้เป็นไข้วาระสุดท้าย จะไม่หายจนกระทั่งตาย จะตายด้วยป่วยคราวนี้แหละ” ท่านว่า “แต่ไม่ตายง่าย เป็นโรครุทรมาน” ก็จริง ตั้งแต่เดือน ๔ ถึงเดือน ๑๒ ฟังซิ ๗-๘ เดือน ท่านเริ่มป่วยไปเรื่อย ๆ เหมือนกับค่อยสุขเข้าไป ๆ สุดท้ายก็เป็นอย่างวานั้น...”

เหตุทูลท่านพระอาจารย์มั่นสุดหัวใจ

หมู่พระเถรที่บ้านหนองผือทราบกันดีว่า ช่วงเวลาที่ท่านอาจารย์มั่นป่วยหนักมาก ๆ นี้ ถ้าองค์ท่านไม่นอนทั้งคืน ท่านก็ไม่ยอมนอนทั้งคืนด้วยเช่นกัน และถึงแม้จะต้องได้นั่งอยู่กับที่นานมากเข้า ๆ จนเริ่มรู้สึกเจ็บแวมมาก แต่ด้วยความเคารพรักท่านอาจารย์มั่น แม้จะเจ็บมากเพียงไรก็ตาม ก็ไม่ถือเป็นเรื่องอันหนักกับมันยิ่งกว่าการคอยเฝ้าดูแลองค์ท่านอาจารย์มั่นอย่างใจจดจ่อที่สุด

เมื่อองค์ท่านงีบหลับไปบ้าง ท่านก็ถือโอกาสนั้นออกไปเปลี่ยนอิริยาบถบ้าง ด้วยการไปเดินจงกรมในบริเวณใกล้เคียง โดยไม่ลืมที่จะให้พระที่ไว้ใจได้คอยดูแลองค์ท่านอยู่เงียบ ๆ ตลอดเวลาแทน ท่านบอกพระองค์นั้นไว้ด้วยว่า

“หากมีอะไรให้รีบบอกทันที และคอยสังเกตดูว่า ถ้าองค์ท่านมีทีท่าว่าจะตื่นขึ้นก็ให้รีบบอกทันทีเช่นกัน”

การที่พระผู้เฝ้าใช้องค์ท่านต้องคอยบอกท่านอยู่เสมอ ๆ เพราะต่างก็สังเกตพบว่า เวลาองค์ท่านตื่นขึ้น เมื่อลืมตาขึ้นมามักจะถามขึ้นว่า

“ท่านมหาไปไหน? ๆ”

พระผู้เฝ้าใช้ก็จะรีบวิ่งไปบอกท่านทันทีในจุดที่นัดหมายกันไว้แล้ว ท่านเองก็รีบมาทันทีเช่นกัน

ยามที่ท่านอาจารย์มันป่วยหนักเช่นนี้ ท่านจะเป็นผู้ทำธุระต่าง ๆ เกี่ยวกับองค์ท่านด้วยตัวเอง ทั้งหมด เฉพาะอย่างยิ่งการถ่ายหนักถ่ายเบาขององค์ท่าน เหตุผลที่เป็นเช่นนี้ ท่านเมตตาทอบยายว่า

“...เราทำต่อท่านด้วยความจงรักภักดี เกิดทუნขนาดไหน ไม่ให้ใครเข้าไปยุ่งเลย และท่านก็ไม่เคยตำหนิอะไร เราทำกับท่านถึงจะโง่หรือฉลาด เราขอถวายทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ท่านไม่เคยตำหนิเราจะถ่ายหนักถ่ายเบาอะไร เราจัดการเองหมด ไม่ให้ใครมายุ่ง กลัวใครจะไปคิดไม่ดีในเรื่องอะไร ๆ ที่เป็นอกุศลต่อท่าน เพราะปฤชชนเป็นได้นี้ะ

เราถึงเป็นปฤชชนก็ตาม แต่เรามันไม่ใช่อย่างนั้น เรามอบหมดแล้วนี้ มันต่างกันตรงนี้นะ สติปัญญาที่เรานำมาใช้กับท่านก็เรียกว่า เต็มกำลังของเรา...

เวลาถ่ายหนักนี้สำคัญมาก ไม่ให้ใครเห็นด้วยนะ เราทำของเราไม่ให้ใครมองเข้าไปเห็นเลยนะ เอาร่างกายเอาตัวของเราบังไว้หมดเลย ทำคนเดียวของเรา แต่ก่อนไม่มีถุงพลาสติก มีแต่กระโถนกับผ้าขี้ริ้ว ผ้าอะไร กระดาษก็มีแบบกระดาษห่อพัสดุ

เวลาท่านถ่าย เราก็เอามือรองที่ทวารท่านเลย หย่อนปั๊บใส่ปั๊บ หย่อนปั๊บใส่ปั๊บ เสร็จแล้วเอาผ้าคอยเช็ดตรงนั้น ให้ท่านถ่ายลงกับมือเราเลยนะ ไม่ให้ใครเข้าไปยุ่งเลย

เสร็จเรียบร้อยแล้วเราทำความสะอาดเอง ทำเองเสร็จแล้วเราก็วิ่งออกมา เพราะพระอยู่ข้างนอก เต็มหมด อยู่ในนั้นมีแต่เราคนเดียว...?”

เป็นตายไม่ว่า ถ้าเพื่อพ่อแม่ครูอาจารย์

ในระยะเวลาที่ท่านอาจารย์มันไต่ด้วยโรควิธโรคซึ่งเป็นโรคติดต่อร้ายแรง หากมีผู้ที่เข้าไปใกล้ซิดติดพันด้วยแล้ว โอกาสที่จะได้รับเชื้อที่สูงมาก และอาจถึงขั้นเสียชีวิตได้โดยง่าย

เรื่องนี้เคยมีผู้ถามท่านอยู่เหมือนกันว่า ไม่กลัวจะติดเชื้อวิธโรคนี้บ้างหรือ ท่านว่าท่านไม่ได้สนใจกับวิธโรคที่ร้ายแรงนี้เลย ยิ่งกว่านั้นยังได้อยู่คลอเคลียใกล้ซิดติดพันกับองค์ท่านอยู่ตลอด แม้เวลาองค์ท่านไอ ท่านก็เอาสำลีกว้านเสลดออกช่วยท่าน ยิ่งในเดือนสิบเอ็ด สิบสอง อาการหนาวเย็นเข้ามา องค์ท่านก็จะไอหนักขึ้น ถ้าคืนไหนไม่ได้นอน ท่านก็ไม่นอนด้วย เพราะต้องช่วยกว้านอยู่ตลอดคืน ท่านว่าสำลีที่ใช้แล้วนี้ถึงกับล้นพูนกะละมังเลย เพราะต้องกว้านออกเรื่อย ๆ เหตุการณ์ในตอนนั้นท่านก็เคยเล่าไว้ว่า

“...ถ้าวันไหนท่านไม่หลับ เราก็ไม่ได้หลับ ถ้าวันไหนท่านได้หลับบ้าง เราก็ออกไปเดินจงกรม กลางวันไม่ไอท่านจะอยู่สบาย ก็ให้พระที่พอไว้ใจได้องค์ใดองค์หนึ่งอยู่แอบ ๆ ท่าน อยู่ข้าง ๆ แต่ไม่ได้เข้ามุงกับท่าน เราก็ได้พักในตอนนั้น ถ้ากลางคืนนี้ เตรียมพร้อมตลอดเวลา

ถ้าพูดถึงพ่อแม่ครูอาจารย์มัน เราเกิดทุนสุดหัวใจ เรามอบหมดทุกอย่าง ไม่มีอะไรเหลือติดเนื้อติดตัวเรา เรามอบหมดเลย ความลำบากลำบาก เราไม่สนใจ เรามอบหมดเลย...”

ที่ท่านอาจารย์มันคอยถามถึงท่านมหาอยู่เสมอนี้ ไม่ใช่เพียงจะมีขึ้นในระบายนี้นะท่านั้น ก่อนหน้านั้นก็มี และแม่ในคราวที่ท่านออกเที่ยววิเวกหลายต่อหลายวันเข้า องค์ท่านก็เริ่มถามกับพระเณรขึ้นแล้วว่า

“...เอ ท่านมหาไปไหนนา? ไปหลายวันแล้วนะ...”

ครั้งเมื่อท่านกลับมาถึงวัด องค์ท่านก็ไม่พูดอะไร แต่พระเณรก็แอบเอาเรื่องนี้ไปเล่าให้ท่าน ฟัง ท่านก็ทำเหมือนกับไม่รู้อะไร แต่พอท่านได้ออกเที่ยวอีกหลายวัน องค์ท่านก็ได้ถามพระเณร ขึ้นอีก เช่นว่า

“เออ มหาไปหลายวันแล้วนะ ไม่เห็นนะ”

ความเมตตาอย่างน่าประทับใจที่ครูบาอาจารย์มอบให้ นี้ ก็คงด้วยเพราะองค์ท่านล่วงรู้ถึง หัวใจของท่าน ที่ยอมมอบทุกอย่างชนิดไม่มีอะไรเหลือ เพื่อเทิดทูนเคารพบูชาคุณอย่างสุดหัวใจต่อ องค์ท่านนั่นเอง

สลดสังเวช...ผู้มีพระคุณสูงสุดจากไป

ด้วยสมาธิที่แน่นหนา และด้วยความเพียรด้านปัญญาอย่างจริงจัง ทำให้ท่านสามารถถอดถอนกิเลสออกได้เป็นลำดับ ๆ ไป จนก้าวเข้าถึงความละเอียดอ่อนของจิต และเห็นอวิชชา ในจิตเป็นของอัศจรรย์ เป็นของน่ารักน่าสงวน น่าติดข้อง น่าเฝ้ารักษาอยู่อย่างนั้น เป็นอัศจรรย์ทั้งวันทั้งคืน ระยะเวลาอยู่ในช่วง ๔ เดือน ก่อนหน้าที่ท่านอาจารย์มั่นจะมรณภาพ

ท่านมีโอกาสนั่งจำพรรษาพร้อมกับท่านอาจารย์มั่นโดยลำดับดังนี้ บ้านโคก ๑ พรรษา บ้านนามน ๑ พรรษา บ้านโคกอีก ๑ พรรษา และแห่งสุดท้าย ที่บ้านหนองฝือ ๕ พรรษา สำหรับวันมรณภาพของท่านอาจารย์มั่น ตรงกับเวลา ๒ นาฬิกา ๒๓ นาที ของวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๒ ณ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร สิริรวมอายุได้ ๘๐ ปี ยังความสลดสังเวชแก่ท่านอย่างเต็มที่ ด้วยเพราะท่านทราบดีว่า ถึงแม้สติปัญญาจะเป็นอัตโนมติหมดตลอดทั้งวันทั้งคืน หรือแม้จิตจะละเอียดเพียงใด แต่ยังมีภาระการงานทางใจอยู่ ยังต้องการครูบาอาจารย์ที่เป็นที่ลงใจและสามารถช่วยชี้แนะจุดสำคัญที่กำลังติดอยู่นี้ให้ผ่านพ้นไปได้ ท่านเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...วันท่านอาจารย์มั่นมรณภาพ ได้เกิดความสลดสังเวชอย่างเต็มที่จากความรู้สึกว่าหมดที่พึ่งทางใจแล้ว เพราะเวลานั้นใจก็ยังมีอะไร ๆ อยู่ และเป็นความรู้ที่ไม่ยอมจะเชื่ออุบายของใครง่าย ๆ ด้วย เมื่อชี้ไม่ถูกจุดสำคัญที่เรา กำลังติดและพิจารณาอยู่ได้ อย่างท่านอาจารย์มั่นเคยชี้ ซึ่งเคยได้รับผลจากท่านมาแล้ว ทั้งเป็นเวลาเร่งความเพียรอย่างเต็มที่ด้วย

ฉะนั้น เมื่อท่านอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วจึงอยู่กับหมู่คณะไม่ติด คิดแต่จะอยู่คนเดียวเท่านั้น จึงพยายามหาที่อยู่โดยลำพังตนเอง และได้ตัดสินใจว่าจะอยู่คนเดียว จนกว่าปัญหาของหัวใจทุกชนิดจะสิ้นสุดลงจากใจโดยสิ้นเชิง จึงยอมรับและอยู่กับหมู่เพื่อนต่อไปตามโอกาสอันสมควร...”

ความอาลัยอาวรณ์ถึงครูบาอาจารย์อย่างสุดหัวใจหัวใจนี้ เป็นเพราะท่านมีความเคารพรัก และเลื่อมใสท่านอาจารย์มั่นอย่างสูงสุด ขณะเดียวกันก็รู้สึกหมดหวัง หมดที่พึ่งทางใจระคนกันไป แต่แล้วท่านก็กลับได้อุบายต่าง ๆ ขึ้นมาในขณะนั้นว่า

“...วิธีการสั่งสอนของท่านเวลามีชีวิตอยู่ ท่านสั่งสอนอย่างไร ต้องจับเงื่อนไขนั้นแลมาเป็นครูสอน และท่านเคยย้ำว่า

“อย่างไรอย่าหนีจากรากฐานคือผู้รู้ภายในใจ เมื่อจิตมีความรู้แปลก ๆ ซึ่งจะเกิดความเสียหาย ถ้าเราไม่สามารถพิจารณาความรู้ประเภทนั้นได้ ให้ย่นจิตเข้าสู่ภายในเสีย อย่างไม่เสียหาย...”

เมื่อการมรณภาพของท่านอาจารย์มันผ่านไป ผู้คนที่อยู่แวดล้อมเรือนร่างองค์ท่านอาจารย์มัน ก็เริ่มเบาบางลง โอกาสเช่นนั้นท่านจึงเข้าไปกราบที่เท้า และนั่งรำพึงรำพันปลงความสลดใจสังเวช น้ำตาไหลนองอยู่ปลายเท้าเกือบ ๒ ชั่วโมง พร้อมทั้ง พิจารณาธรรมในใจของตนกับโอวาทที่ท่าน อาจารย์มันให้ความเมตตาอุทิศสำหรับสั่งสอนมา เป็นเวลาถึง ๘ ปีที่อาศัยอยู่กับท่านว่า

“...การอยู่เป็นเวลานานถึงเพียงนั้น แม้อุ่สามภรรยาซึ่งเป็นที่รักยิ่ง หรือลูก ๆ ผู้เป็นที่รักของ พ่อแม่อยู่ด้วยกัน ก็จะต้องมีข้อข้องใจต่อกันเป็นบางกาล แต่ท่านอาจารย์กับศิษย์ที่มาพึ่งร่มเงา ของท่านเป็นเวลานานถึงเพียงนี้ไม่เคยมีเรื่องใด ๆ เกิดขึ้น

ยิ่งอยู่นานก็ยิ่งเป็นที่เคารพรักและเลื่อมใสหาประมาณมิได้ ท่านก็ได้จากเราและ หมู่เพื่อนผู้หวัง ดีทั้งหลายไปเสียแล้ว ในวันนั้น อนิจจา วต สังขารา เรือนร่างของท่านนอนสงบนิ่งอยู่ด้วยอาการ อันน่าเลื่อมใสและอาลัยยิ่งกว่าชีวิตจิตใจ ซึ่งสามารถสละแทนได้ด้วยความรักในท่าน กับเรือนร่าง ของเราที่นั่งสงบกายแต่ใจหวั่นไหวอยู่ด้วยความหมตหวังและหมตที่พึ่งต่อท่านผู้จะให้ความร่มเย็น ต่อไป

ทั้งสองเรือนร่างนี้รวมลงในหลักธรรมคือ อนิจจา อันเดียวกัน ต่างก็เดินไปตามหลักธรรม คือ **อุปปีชชิตวา นิรุชฌันติ** เกิดแล้วต้องตาย จะให้เป็นอื่นไปไม่ได้

ส่วนท่านอาจารย์มันท่านเดินแยกทางสมมุติทั้งหลาย ไปตามหลักธรรมบทว่า **เตสัง วุปลโม สุโข** ท่านตายในชาติที่นอนสงบให้ศิษย์ทั้งหลายปลงธรรมสังเวชชั่วขณะ เท่านั้น

ต่อไปท่านจะไม่มาเป็นบ่อแห่งน้ำตาของลูกศิษย์เหมือนสมมุติทั่ว ๆ ไป เพราะจิตของท่าน ที่ขาดจากภพชาติเช่นเดียวกับหินที่หักขาดจากกันคนละชิ้น จะต่อให้ติดกันสนิทอีกไม่ได้ฉะนั้น...”

ท่านนั่งรำพึงอยู่ด้วยรู้สึกหมตหวังในใจว่า

“...ปัญหาทั้งหมดภายในใจที่เคยปลดเปลื้องกับท่าน บัดนี้เราจะไปปลดเปลื้องกับใคร? และ ใครจะรับปลดเปลื้องปัญหาของเราให้สิ้นซากไปได้เหมือนอย่างท่านอาจารย์มันไม่มีแล้ว...”

...เป็นกับตายก็มีเราคนเดียวเท่านั้น เช่นเดียวกับหมอที่เคยรักษาโรคเราให้หายไม่รู้กี่ครั้ง ชีวิตเราอยู่กับหมอคนเดียวเท่านั้น แต่หมอผู้ให้ชีวิตเรามาประจำวันก็ได้สิ้นไปเสียแล้วในวันนี้ เราจึง กลายเป็นสัตว์ป่าเพราะหมดยารักษาโรคภายใน...”

เอกสาร

คณะศึกษานูศิษย์. อาจารย์ธรรม พระธรรมวิสุทธิมงคล (หลวงตามหาบัว ญาณสมปนฺโน). **บูรพาจารย์.**

ศิลป์สยามบรรณกิจณ์ท์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๒๔๒-๒๗๖.

พระครูญาณวิศิษฐ์
(พระอาจารย์เฟื่อง โชติโก)

วัตรธรรมสถิต ตำบลสำนักทอง อำเภอเมือง จังหวัดระยอง

ท่านพ่อเฟื่องได้มีโอกาสขึ้นอีสานไปหาท่านพระอาจารย์มั่นอีกครั้งหนึ่ง ที่บ้านหนองผือ พอถึงที่นั่น แทนที่ท่านพระอาจารย์มั่นจะให้ออกไปอยู่ในสถานที่อื่นในตำบลนั้น ท่านก็ให้อยู่กับท่านเลย

ท่านพ่อเคยเล่าให้ฟังว่า ปกติตอนเย็นหลังจากทำความสะอาดบริเวณที่พักแล้ว พระเณรที่อยู่กับท่านพระอาจารย์มั่นจะขึ้นกุฏิท่านฟังโอวาท แล้วต่างองค์ก็ต่างกลับเข้าที่ภาวนาของตน พอตีเย็นวันหนึ่งท่านพ่อขึ้นกุฏิท่านพระอาจารย์มั่น ปรากฏว่าพระองค์อื่นไม่ได้ขึ้นไป ท่านพระอาจารย์มั่นก็เทศน์ให้ฟังเรื่องพระบรมสารีริกธาตุอย่างละเอียดว่า “พระธาตุที่มีลักษณะนั้น ๆ มาจากส่วนนั้น ๆ ของพระวรกาย” ท่านพ่อเองก็ไม่ได้จดจำไว้ เพราะตอนนั้นท่านไม่ค่อยสนใจในเรื่องนี้ ก่อนที่ท่านจะไปหาท่านพระอาจารย์มั่น มีโยมคนหนึ่งนำพระบรมสารีริกธาตุมาถวายท่าน ท่านก็เอามาติดตัวแล้วเก็บไว้ในที่พัก แสดงความเคารพตามธรรมดา แต่ไม่ได้ใส่ใจเท่าไร ตลอดเวลาที่ฟังเทศน์ของท่านพระอาจารย์มั่น ท่านนึกแต่ว่า “ทำไมหลวงปู่ทราบว่ามีพระธาตุ” ต่อมาเมื่อท่านมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระบรมสารีริกธาตุ เช่น เวลาสร้างพระเจดีย์ที่วัดโศภการาม และวัตรธรรมสถิต ท่านก็นึกเสียดายที่ไม่ได้จดจำคำสอนของท่านพระอาจารย์มั่นไว้ จำได้แต่ว่า พระธาตุที่มีลักษณะในนั้นมาจากส่วนสมอง

ท่านพ่อเคยเล่าให้ฟังว่า เรื่องการใช้ภาษานั้นท่านพระอาจารย์มั่นแตกฉานมาก สามารถเทศน์คำว่า “นะโม” ดังที่ปรากฏในหนังสือ “มุตโตทัย” ได้เป็นเดือน ๆ ยิ่งคำว่า “มหา” ท่านก็เทศน์สนุกมาก ครั้งหนึ่งมีพระสององค์จากกรุงเทพฯ ไปหาท่าน ปรากฏว่าพระทั้งสองนี้มีความแตกฉานในหนังสือวิสุทธิมรรค ท่านพระอาจารย์มั่นก็สอนว่า “วิสุทธิมรรคนี้มีอะไร มีศีลนิตย สมาธินิตย ปัญญานิตย นิตยนี้คืออะไร ก็คืออินทวน เป็นนิตยวน เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ใช่ความจริงของศีล สมาธิ ปัญญาหรอก ถ้าต้องการรู้ความจริงต้องปฏิบัติให้มีขึ้นใน กาย วาจา ใจของตน” ท่านพ่อเคยเล่าว่า ท่านพระอาจารย์มั่นมีความละเอียดมากในการสอนลูกศิษย์ ตัวอย่างเช่น เวลาพระองค์ไหนป่วยแล้วขอยา ท่านจะว่า “นี่เอาอะไรเป็นสรวงที่ฟัง เอาพระพุทธเจ้าเป็นที่ฟังหรือเอายาเป็นที่ฟัง ถือศาสนาพุทธหรือถือศาสนายากันแน่” แต่ถ้าองค์ไหนป่วยแล้วไม่ยอมฉันทานก็ตีเตือนอีก “ยามี้ ทำไมไม่ยอมฉันทัน ทำไมทำตัวเป็นคนเลี้ยงยาก” ฟังแล้วดูเหมือนลูกศิษย์จะต้องโดนทั้งขึ้นทั้งล่อง แต่ความหมายของท่านคือ จะปราบทิฐิของลูกศิษย์ในเรื่องนี้ เพราะความดีไม่ได้อยู่กับ การฉันทยาหรือไม่ฉันทยา แต่อยู่กับการใช้ปัญญาพิจารณาทุกข์ต่างหาก

ท่านพ่ออยู่ที่บ้านหนองผือได้สามเดือน ปรากฏว่าธาตุขันธ์ของท่านไม่ถูกกับอาหารและดินฟ้าอากาศที่นั่น อีกประการหนึ่งเวลาอยู่กับอาจารย์มั่น ท่านเองก็วางตัวไม่ค่อยถูก เวลาใกล้ก็กล้าเกินตัว เวลาใกล้ก็กลัวเกินไป ไม่เหมือนเวลาที่อยู่กับท่านพ่อลี ท่านจึงขอลากลับไปอยู่ที่จันทบุรี

เอกสาร

คณะศึกษานุศิษย์. อาจารย์ธรรม พระครูญาณวิศิษฐ์ (พระอาจารย์เฟื่อง โชติโก). บุรพาจารย์.
ศิลปีสยามบรรจุกุณธ์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๒๘๓-๒๘๔.

พระโพธิญาณเถร
(หลวงพ่ocha สุภโท)

วัดหนองป่าพง ตำบลโนนโพน อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ในระหว่างจำพรรษาที่วัดเขาวงกต หลวงพ่อได้ฟังเรื่องราวของหลวงปู่มั่น ฐริทตโต จากโยมคนหนึ่ง ซึ่งเคยไปนมัสการหลวงปู่มั่นที่สำนักป่าหนองผือใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เกิดความรู้สึกเลื่อมใส และตั้งใจว่าจะต้องไปศึกษาแนวทางปฏิบัติจากท่าน

เมื่อออกพรรษาแล้ว หลวงพ่อพิจารณาเห็นว่า พระภิกษุมีความสนใจในการศึกษาดำรับตำรา จึงปรารภเรื่องวิถีชีวิตกันระหว่างเพื่อน พระภิกษุตกลงใจจะไปเรียนปริยัติธรรมที่กรุงเทพฯ หลวงพ่อ กับคณะพระภิกษุกลางรวมกันสี่รูปจึงออกเดินทางย้อนกลับมาที่อุบลราชธานี พักอยู่ที่วัดก่อนออก ระยะหนึ่ง แล้วจาริกตรงดิ่งมุ่งหน้าไปจังหวัดสกลนคร

ระหว่างการเดินทางไปสำนักหลวงปู่มั่น ได้แวะสนทนาและศึกษาตามสำนักต่าง ๆ ที่จาริกผ่านไปเรื่อย เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์ และเปรียบเทียบแนวทางปฏิบัติของแต่ละสำนัก

การเดินทางครั้งนั้น ผู้ร่วมทางบางคนในขณะเกิดเหนื่อย เพราะมีความเหน็ดเหนื่อยและอยากลำบากมาก ประกอบกับเป็นผู้ไม่คุ้นเคยต่อการเดินทางไกลนัก จึงขอแยกทางกลับคืนถิ่นเดิม หลวงพ่อกับพระอีกสองรูปที่ไม่เลิกล้มความตั้งใจได้ออกเดินทางต่อ ในที่สุดก็ถึงสำนักของหลวงปู่มั่น

ก้าวแรกที่เข้าสู่สำนักป่าหนองผือใน หลวงพ่อรู้สึกประทับใจในบรรยากาศอันสงบร่มรื่นของสำนัก มองดูลานวัดสะอาดสะอาด กิริยามารยาทของเพื่อนบรรพชิตเป็นที่น่าเลื่อมใส จึงเกิดความพึงพอใจยิ่งกว่าสำนักใด ๆ ที่เคยสัมผัสมา

ยามเย็นวันแรกที่ไปถึง ได้เข้ากราบนมัสการหลวงปู่พร้อมศิษย์ของท่านเพื่อฟังธรรมร่วมกัน หลวงปู่มั่นได้ปฏิสนธิสนทนาสอบถามเกี่ยวกับอายุพรรษา และสำนักที่เคยได้ศึกษาปฏิบัติ จากนั้นท่านก็ให้โอวาทและปรารภถึงเรื่องนิกายทั้งสอง คือธรรมยุติกและมหานิกาย ซึ่งเป็นเรื่องที่หลวงพ่อสงสัยอยู่มาก

หลวงปู่มั่นกล่าวว่า **“การประพฤติปฏิบัตินั้น หากถือเอาพระธรรมวินัยเป็นหลักแล้ว ก็ไม่ต้องสงสัยในนิกายทั้งสอง”**

เมื่อคลายความสงสัยในเรื่องนิกายแล้ว หลวงพ่อได้กราบเรียนถามปัญหาเกี่ยวกับหลวงปู่มั่น ซึ่งหลวงพ่อดีใจที่สนทนาของท่านกับหลวงปู่มั่นให้ศิษย์ฟังว่า...

“เกล้ากระผมเป็นผู้ปฏิบัติใหม่...ไม่รู้ว่าปฏิบัติอย่างไร...มีความสงสัยมาก ยังไม่มีหลักในการปฏิบัติเลยครับ”

“มันเป็นยังไง” หลวงปู่มั่นถาม

“ผมหาทางปฏิบัติ... ก็เลยเอาหนังสือวิสุทธิมรรคขึ้นมาอ่าน มีความรู้สึกว่ามันจะไปไม่ไหวเสียแล้ว เนื้อความในศีลानิเทศ สมานินิเทศ ปัญญานิเทศนั้น ดูเหมือนไม่ใช่วิสัยของมนุษย์จะทำได้ ผมมองเห็นว่ามนุษย์ทั่วโลกนี้ มันจะทำตามไม่ได้ครับ มันยาก มันลำบาก มันเหลือวิสัยจริง ๆ...”

หลวงปู่มั่นจึงกล่าวให้ฟังว่า...

“ท่าน...ของนี้มันมากก็จริงอยู่ ถ้าเราจะกำหนดทุก ๆ ลิกขาบท ในศีลानิเทศน์นั้นนะมันก็ลำบาก แต่ความจริงแล้ว ศีลानิเทศน์ก็คือสิ่งที่บรรยายออกมาจากใจของคนเรานั้นเอง ถ้าหากว่าเราอบรมจิตของเราให้มีความละเอียด มีความกลัวต่อความผิดทั้งหมด เราก็จะเป็นคนที่สำรวมสังวรระวัง เพราะมีความละเอียดและเกรงกลัวต่อความผิด...

เมื่อเป็นอย่างนั้น ก็จะเป็นเหตุให้เราเป็นคนมักน้อย และสติก็จะกล้าขึ้น จะยืน เดิน นั่ง นอน อยู่ที่ไหน มันจะตั้งอกตั้งใจมีสติเต็มเปี่ยมเสมอ ความระวังมันก็เกิดขึ้น...

อะไรทั้งหมดที่ท่านศึกษาในหนังสือนี้ มันขึ้นต่อจิตทั้งนั้น ถ้าท่านยังไม่อบรมจิตของท่านให้มีความรู้ มีความสะอาดแล้ว ท่านจะมีความสงสัยอยู่เรื่อยไป...

ดังนั้น ท่านจงรวมธรรมะคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ที่จิต สำรวมอยู่ที่จิต อะไรที่เกิดขึ้นมาถ้าสงสัย..ถ้ายังไม่รู้แจ้งแล้วอย่าไปทำ...อย่าไปพูด...อย่าไปละเมิดมัน”

คืนนั้น...หลวงพ่อนั่งฟังธรรมร่วมกับศิษย์ของหลวงปู่มั่น จนกระทั่งถึงเที่ยงคืน จิตใจเกิดความสงบระงับเป็นสมาธิ ความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการเดินทางได้อันตรธานไปสิ้น...

คืนที่สอง...หลวงปู่มั่นได้แสดงปณิธานธรรมต่าง ๆ ให้ฟังอย่างละเอียดลึกซึ้ง จนหลวงพ่อกลายความปลงเลศสงสัยในวิถีทางการปฏิบัติ มีความปลาบปลื้มปีติในธรรมอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน

ในวันที่สาม...หลวงพ่อก็กราบลาหลวงปู่มั่น แล้วเดินตรงดิ่งมาทางอำเภอนาแก จังหวัดนครพนม

จากการได้พบหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ในครั้งนั้น เป็นประสบการณ์สำคัญที่นำวิถีชีวิตของหลวงพ่เข้าสู่กระแสธรรมปฏิบัติอย่างถูกต้องและมั่นคง

หลวงพ่อก็เล่าถึงบรรยากาศของการได้สัมผัสหลวงปู่มั่น และสำนักป่าหนองผือในแก่พระเณรในเวลาต่อมาว่า...

“...ที่ผมได้ความรู้ความฉลาด จนได้มาแบ่งปันพวกท่านทั้งหลายนั้น ก็เพราะผมได้ไปกราบครูบาอาจารย์มั่น...

ไปพบท่าน แล้วก็เห็นสภาพวัดวาอารามของท่าน ถึงจะไม่สวยงาม แต่ก็สะอาดมาก

พระเณรตั้งห้าสิบหกสิบ เจียบ! ขนาดจะตากแก่นขนุน (แก่นขนุน ใช้ต้มเคี้ยวสำหรับย้อมและซักจีวร) ก็ยังแบกเอาไปฟืนอยู่นั่น...ไกล ๆ โน้น เพราะกลัวจะก่อความสงบของหมู่เพื่อน...

พอตักน้ำทำกิจอะไรเสร็จ ก็เข้าทางจงกรม ของใครของมัน ไม่ได้ยินเสียงอะไร นอกจากเสียงเท้าที่เดินเท่านั้นแหละ

บางวันประมาณหนึ่งทุ่ม เราก็เข้าไปกราบท่านเพื่อฟังธรรม ได้เวลาพอสมควร ประมาณสี่ทุ่มหรือห้าทุ่มก็กลับกุฏิ เอาธรรมะที่ได้ฟังไปวิจัย...ไปพิจารณา

เมื่อได้ฟังเทศน์ท่าน มันอิม เดินจงกรมทำสมาธิ...มันไม่เหน็ดไม่เหนื่อย...มันมีกำลังมาก

ออกจากที่ประชุมกันแล้วก็เจียบ! บางครั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน เพื่อนเขาเดินจงกรมอยู่ตลอดคืนตลอดวัน จนได้ย่องไปดูว่าใคร ท่านผู้นั้นเป็นใคร ทำไมถึงเดินไม่หยุดไม่พัก นั่น...เพราะจิตใจมันมีกำลัง...”

เอกสาร

คณะศึกษานุศึกษา. อาจารย์ธรรม พระโพธิญาณเถร (หลวงปู่ชา สุภทฺโท). **บูรพาจารย์**. ศิลป์สยามบรรจุกุณธ์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๒๘๗-๒๘๙.

พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร
(พระอาจารย์วัน อุตตโม)

วัดถ้ำอภัยดำรงธรรม (ถ้ำพวง) อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร

เมื่อข้าพเจ้าได้มาถึงวัดป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม ที่วัดนั้นมีท่านอาจารย์ หลุยเป็นประธานอยู่ในที่นั้น มีหลวงพ่อบอกกับพระแสง (มรณภาพแล้ว) สามเณรบุญจันทร์ เวลานั้น ท่านอาจารย์หลุยพร้อมด้วยชาวบ้านกำลังจัดสถานที่คอยรับท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่น ภูริทัตโต พวกชาวบ้านกำลังไปรับท่านมา จะถึงในไม่กี่วันนี้ ซึ่งก็เป็นโชคลาภอันใหญ่ยิ่งเฉพาะตัวของข้าพเจ้า เพราะเคยตั้งปณิธานไว้ว่าจะพยายามถวายตัวเป็นผู้อุปฐากท่านเพื่อเป็นบุญนิธิแก่ตนต่อไป ความปณิธานนี้ข้าพเจ้าได้มีมาแล้วแต่หลายปี และได้เคยปรารภกับเพื่อน ๆ มาบ้างเหมือนกัน แต่ก็เฉื่อย เมื่อข้าพเจ้าพักอยู่ในสถานที่นั้นไปได้ ๒-๓ คืน ท่านอาจารย์หลุยได้ปรารภกับข้าพเจ้าว่า สำหรับ ท่านอาจารย์ใหญ่นั้น เมื่อท่านไปพักในสถานที่ใด มีพระมากท่านไม่พักอยู่นาน ฉะนั้น ขอให้พวก ที่มาใหม่ออกไปพักในสถานที่อื่นจะเป็นการดีมาก เรื่องนี้ก็เป็นความผิดหวังของข้าพเจ้าทีเดียว แต่จะทำประการใด เพราะข้าพเจ้ายังไม่คุ้นเคยกับท่านเสียเลย แต่มีความเกรงกลัวในท่านเป็น อย่างมากเท่านั้น รุ่งเช้าฉันจึงหันเสร็จแล้วข้าพเจ้ากับเพื่อนจึงได้ออกเดินทางไปพักที่บ้านนาใน ในวัน ต่อมาเมื่อฉันจึงหันเสร็จแล้วก็ไปช่วยงานท่านอาจารย์หลุยทุก ๆ วัน จนถึงวันท่านอาจารย์ใหญ่มาถึง ครั้นท่านมาถึงแล้วก็ได้มาฟังคำอบรมจากท่านเสมอ

พ.ศ. ๒๔๘๘ ข้าพเจ้าพักจำพรรษาอยู่ด้วยท่านพระอาจารย์ใหญ่ที่วัดป่าภูริทัตตถิราวาส บ้าน หนองผือ ในการอยู่ของข้าพเจ้านั้น ก็อยู่ด้วยความหวั่นวิตกในตนอยู่เสมอ จนแทบหายใจไม่อิ่ม เหมือนกัน เพราะความกลัวในท่านมากที่สุด ไม่ทราบว่าจะขับให้ออกหนีไปในวันไหน เบื้องต้น ข้าพเจ้าได้อาศัยพระคำไฟ หรือ อวด สุสิขิโธ ซึ่งเป็นผู้ติดตามอุปฐากท่านมาแต่บ้านห้วยแคน และ ท่านอาจารย์มนู ครั้นต่อมาท่านครูบาอ่อนสา ก็เข้ามาเป็นเพื่อนร่วมหวั่นวิตกอีก ในการทำข้อวัตร อุปฐากท่านนั้น ข้าพเจ้าก็ได้เคยฝึกมาบ้างแล้วแต่สมัยอยู่กับท่านอาจารย์วัง ฐิติสาวโร ผู้เป็นอาจารย์ เดิมของข้าพเจ้า แต่ถึงกระนั้นก็ยังงงอยู่มาก เพราะชั้นอาจารย์ใหญ่กับอาจารย์ผู้น้อยย่อมต่างกัน สำหรับพระอาจารย์ใหญ่มีสิ่งที่จะต้องทำต่อท่านมาก เราต้องอาศัยความสังเกตศึกษาไปในตัว และ ต้องฉลาดทันต่อเหตุการณ์ด้วย อย่างไรก็ตามข้าพเจ้าได้มองเห็นความโง่ของตนอย่างเต็มทีทีเดียว แม้จะ ทำอะไรก็ต้องได้แอบเพื่อนอยู่เสมอ ทั้งอยากทำ ทั้งเกรงกลัวในท่านเหลือที่สุด ระหว่างก่อนเข้าพรรษา นั้น มีพระเณรเข้ามาหาท่านไม่ค่อยขาดแทบทุกวัน เมื่อมารวมกันมากหน่อย เดียวก็ถูกท่านให้ ขยายออกไป เหตุการณ์เป็นอยู่อย่างนี้เสมอ ข้าพเจ้าคิดแต่ว่า ถ้าเราไม่มีความผิดและไม่มีความผิดมานะ เข้าไปรบกวนวาระจิตของท่าน ก็คงจะไม่ถูกส่งตัวออกไปเป็นแน่ แต่ความร้อน ๆ หนาว ๆ ก็มีอยู่ อย่างนั้นเสมอ พอได้เข้าไปปรับทุกข์กับครูบาอ่อนสาท่านนั้น เพราะท่านก็เป็นเช่นเดียวกับข้าพเจ้า

ครั้งหนึ่ง เหตุการณ์ที่หวั่นวิตกนั้นได้เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้าเสียแล้ว เรื่องนั้นคือในคืนวันนั้นมีหมู่พระเถรไปร่วมอบรมกันมาก เมื่อท่านให้การอบรมแล้ว ท่านได้สั่งให้ขยายกันออกไป ไม่ควรจะมาอยู่รวมกันมาก ๆ เช่นนี้ เพราะไม่ได้ความวิเวก การบำเพ็ญเพียรก็ไม่สะดวก จะมาอยู่กันมาก ๆ เพื่ออะไร มันเหมือนกันกับหมู่แร้งหมู่กาหากินซากควายเนาเท่านั้นเอง พอรุ่งเช้าฉันจึงหันเสร็จ ท่านได้ถามท่านอาจารย์หลุยว่า ใครบ้างจะออกไปวันนี้ กระหน้าเข้ามาทุกที ท่านอาจารย์หลุยจึงได้รายงานให้ท่านทราบว่างองค์นั้น ๆ ต่อไป มีรายชื่อข้าพเจ้าด้วยองค์หนึ่งเหมือนกัน ครั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้าเกือบจะสิ้นท่าเหมือนกัน

“ความตั้งใจของผมก็หวังว่า จะศึกษาอบรมกับท่านพระอาจารย์ใหญ่ต่อไป ไม่ปรารถนาจะไปทางอื่นเสียเลย ควรที่ผมจะทำประการใดจึงจะดี” ครูบาเนตรให้ความเห็นว่า ควรกราบเรียนท่านอาจารย์ใหญ่ตามความประสงค์ของเรานั้นแหละดี แม้ข้าพเจ้าจะสะทกสะท้านเกรงกลัวในท่านสักปานใดก็ตาม เมื่อถึงคราวที่จะต้องกล้า ข้าพเจ้าก็ต้องกล้าเพราะความจำเป็น โอกาสเหมาะ จังหวะมี เมื่อท่านอาจารย์ใหญ่กลับจากไปฐาน มานั่งบนอาสนะเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าได้เข้าไปกราบแล้วก็กราบเรียนไปตามความจริงให้ท่านทราบทุกประการ ท่านได้นั่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วพูดว่า “ตามใจของคุณ” เมื่อข้าพเจ้าได้รับมธุรสอย่างนี้แล้วก็สร้างใจขึ้นทันที มีความปลื้มใจอย่างสุดซึ้ง เท่ากับถอนดาบที่เสียบแทงอยู่ที่อกออกได้นั้นแล ต่อมาวันหนึ่ง ข้าพเจ้าได้แอบเข้าไปจับเส้นให้ท่านกับครูบาเนตร ในกลางคืนวันนั้น ท่านจะทดลองน้ำใจข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ การจับเส้นได้ล่วงเลยเวลาไปจนถึงไก่ขันราวตี ๓ ท่านจึงเข้าห้อง แต่ใจข้าพเจ้าก็ยินดีต่อการทำนั้นอยู่ตลอดเวลา หากเกิดความรำคาญขึ้นมาไม่ในวันต่อไปก็เป็นธรรมดา แผลกแต่วันเดียวเท่านั้น

ปีนั้นที่อยู่จำพรรษาด้วยท่าน คือ ท่านพระอาจารย์หลุย ๑ ท่านพระอาจารย์มณู ๑ ท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ๑ ครูบาอ่อนสา ๑ ครูบาเนตร กนตสีโล ๑ กับ ข้าพเจ้าและสามเณรดวง ผ้าขาวถึง เมื่อถึงเข้าพรรษา พอได้อธิษฐานพรรษาแล้วเท่านั้น ก็เกิดความอุ่นใจขึ้นมาเป็นอันมาก โดยคิดว่าถ้าเราไม่มีความผิดพลาดอย่างร้ายแรง ท่านคงจะไม่ขับออกจากสำนักเป็นแน่ แม้ครูบาอ่อนสาก็เช่นเดียวกันกับข้าพเจ้า การจำพรรษาอยู่ด้วยท่านอาจารย์ใหญ่ปีนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้อายุพรรษาอ่อนกว่าหมู่คณะทั้งสิ้น ฉะนั้น ข้าพเจ้าจะต้องถูกทำภาระอย่างหนักทุกประการ คือ ๑. ทำข้อวัตรอุปัฏฐากพระอาจารย์ช่วยครูบาเนตร ๒. รักษาความสะอาดและจัดแจงศาลาโรงฉัน ๓. ตักน้ำ ๔. ดูแลน้ำร้อน ๕. ควบคุมดูแลสิ่งของที่จะจัดถวายครูบาอาจารย์ ๖. ต้อนรับแขกที่มาหาครูบาอาจารย์ ภาระทั้งหลายเหล่านี้ก็ไม่ใช่เป็นภาระของข้าพเจ้าทำแต่ผู้เดียว แต่หากข้าพเจ้าเป็นผู้รับทำหนักกว่าเพื่อนเท่านั้น เรื่องการอยู่การปฏิบัติท่านอาจารย์ใหญ่นั้น ข้าพเจ้าได้อาศัยท่านอาจารย์มณู ท่านพระอาจารย์มหาบัว และครูบาเนตร เป็นผู้แนะนำ จึงไม่ค่อยผิดพลาด และในกาลต่อมาต่างก็ได้อาศัยซึ่งกันและกันเป็นลำดับมาจนถึงปัจจุบันนี้

ความหวังต่อการอบรม

เมื่อข้าพเจ้าได้อยู่ศึกษาอบรมจากท่านอาจารย์ใหญ่แล้ว ได้ตั้งใจศึกษาทุกวิถีทาง และตั้งใจประกอบความเพียรไปพร้อม ๆ กัน เคลือบแคลงสงสัยและไม่เข้าใจอะไรก็ใต้อถามศึกษาท่านเสมอ แต่ด้วยเดชะบุญของข้าพเจ้าเหมือนกัน นับตั้งแต่ได้ฟังธรรมบรรยายของท่านในครั้งนั้นเป็นต้นไป เกิดมีความเชื่อ ความเลื่อมใส ได้รับความเข้าใจในธรรมเทศนาของท่าน ปรากฏแก่ใจว่า ธรรมะที่ท่านแสดงไปนั้นเป็นธรรมะที่ถูกต้องอย่างแท้จริง ซึ่งหาผู้แสดงเช่นนั้นได้ยากในสมัยนั้น ทั้งได้เกิดความซาบซึ้งขึ้นในใจอย่างน่าอัศจรรย์แก่ตน เพราะเท่าที่เคยได้ฟังครูบาอาจารย์แสดงให้ฟังมากี่มากองค์แล้ว จิตของข้าพเจ้าไม่ปรากฏความซาบซึ้งเช่นนี้สักทีเลย แต่ละวันนั้นเมื่อเสร็จจากการฟังท่านแสดงธรรมแล้ว ก็คอยทำข้อวัตรอยู่จนกว่าท่านจะเข้าห้อง บางคืนก็ ๕ ทุ่มกว่า บางคืนก็บ่าย(ตี ๓) เมื่อท่านเข้าห้องแล้วจึงกลับไปพักของตน เติมน้ำมัน ใจพระสวดมนต์ นั่งสมาธิ เสร็จแล้วพักผ่อนพอสมควร แล้วลุกขึ้นล้างหน้า ใจพระสวดมนต์ เติมน้ำมัน และนั่งสมาธิต่อไปจนสว่าง แต่ข้าพเจ้ามีนิสัยขี้ขลาดอยู่อย่างหนึ่ง คือ “นอนมาก” ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงต้องตัดสินดานตน บางคืนก็นอนได้ฤกษ์ กุฎิ บางคืนก็นอนที่ระเบียงกุฎิ บางคืนนอนในห้อง แต่เปิดประตูหน้าต่างไว้เพื่อให้การนอนตื่นง่าย บางคืนก็พักผ่อนราวชั่วโมงกว่า และอย่างมากไม่เกิน ๔ ชั่วโมง กลางวันไม่ค่อยได้พักผ่อนเท่าไร ถ้าเหน็ดเหนื่อยมากก็พักแต่น้อยตามเวลาจะอำนวยให้ แต่ไม่คอยเกิน ๑ ชั่วโมง หรือ ๕ นาทีก็มี เพราะเวลาทำข้อวัตรเกี่ยวกับครูบาอาจารย์มีเวลาจำกัดอยู่แล้ว เมื่อกลางคืนพอสว่างได้อุณหภูมิแล้ว ก็ต้องรีบเอาบาตรและบริวารของตนลงไปโรงฉัน จัดแจงโรงฉันให้เรียบร้อย พวกข้าพเจ้าที่เป็นพระนวกะต่างก็แย่งเวลาจัดโรงฉันกันเสมอ เพราะถือว่าใครไม่ได้ทำก็เสียข้อวัตรของผู้นั้น ต่างก็ตื่นตีกุ๊กเข้ากันทุกองค์ ผู้ใดไม่เอาใจใส่ข้อวัตรต่าง ๆ ย่อมเป็นที่รังเกียจของหมู่คณะ การทำวัตรพวกข้าพเจ้าถือเป็นงานที่เฝ้าสุกใจ หาได้ถือเป็นความหนักใจไม่ ถ้าเผชิญขาดไม่ได้ทำข้อวัตรที่เคยเป็นกิจวัตรแล้ว วันนั้นแหละทำให้ความเต็มใจ ความเอิบอิมไม่เพียงพอ เป็นใจว่าง ๆ กระจายอยู่ เพราะเหตุนี้พวกข้าพเจ้าจึงไม่สามารถจะละเลยในกิจวัตรของตน การได้ทำกิจวัตรให้สมบูรณ์เป็นการสนุกใจมาก เวลาเดินจงกรมและนั่งสมาธิก็ปลอดโปร่งใจไม่มีข้อตำหนิตนเอง แม้ท่านที่เป็นพระเถระ ๑๐ พรรษา ๒๐ พรรษา ท่านก็ไม่ได้ถือพรรษา ย่อมทำกิจวัตรทั้งหลายแหละเหมือนกันกับพระหนุ่มทั้งหลาย เพราะท่านก็ถือว่าท่านเป็นลูกศิษย์ของครูบาอาจารย์องค์หนึ่งเหมือนกัน ท่านเป็นสานุศิษย์ผู้ใหญ่ก็ย่อมทำตัวให้เป็นตัวอย่างแก่สานุศิษย์ผู้น้อยอีก เมื่อจะมองดูโดยผิวเผินแล้ว เวลาทำกิจวัตรคล้ายกับว่าพระทั้งหลายเหล่านั้นมีอายุพรรษาไม่เกินกันเท่าไร

แต่ความจริงแล้วพวกข้าพเจ้าเคารพนับถือกันสมัยนั้น มีความเคารพนับถือกันตามลำดับพรรษา หาได้ล่วงเกินก้าวกายอายุพรรษากันไม่ แม้จะบวชเป็นคู่ขนาดกัน ก็ถือเป็นนาคแก่นาคอ่อนเป็นเกณฑ์ ถ้ามีธุระไปหากันที่ที่พักของท่านผู้ใด ผู้อ่อนก็ทำการกราบกันอย่างนี้ทั้งสิ้น พุตก็นักยังแสดงคำพูดให้เป็นกิริยาของผู้อ่อนผู้แก่เสมอไป ไม่เคยพูดตีเสมอกันและข้ามเกินกัน ถ้าพลาดการ

ล่องเกินมีขึ้น เมื่อไปประกอบภาวนาก็ย่อมปรากฏธรรมะตักเตือนขึ้นมาให้สำนึกความผิดของตน แล้วก็รีบไปขอขมาโทษกันทันที ไม่ปล่อยให้เลยตามเลย แม้โทษเล็กน้อยก็ตามย่อมขัดต่อการบำเพ็ญเพียรอย่างสำคัญเหมือนกัน เมื่อรู้ได้ว่าตนมีความผิด ก็รีบชำระตนให้บริสุทธิ์เสียโดยรีบด่วน ความบริสุทธิ์มีการบำเพ็ญเพียรก็ส่องใสก้าวหน้า ความไม่บริสุทธิ์ย่อมเป็นการถ่วงความเจริญใจ ประกอบภาวนาก็เห็นแต่ความมืดและความฟุ้งซ่านสงสัยเท่านั้น จิตก็นับวันแต่จะถอยกลับเสมอ เพราะเหตุอย่างนี้แหละ พวกข้าพเจ้าจึงรักความบริสุทธิ์ของตนเป็นอย่างยิ่ง

ครั้งเมื่อจัดโรงฉันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าและหมู่คณะก็รีบไปเพื่อทำกิจวัตรต่อท่านอาจารย์ใหญ่ในที่พักของท่าน รอคอยท่านจะออกห้องอยู่ตามบริเวณใกล้เคียงนั้น ต่างก็พากันทำ ความเพียรรอเวลาท่านออก ทุก ๆ องค์หาได้จับกลุ่มคุยกันไม่ พอได้ยินเสียงท่านสัญญาอนุญาตด้วยการ กระแอมหรือไอ และเสียงกระเทือนจากการไหวตัวของท่านแล้ว ต่างก็พากันทำกิจวัตรตามหน้าที่ ของตน ท่านผู้มีอายุพรรษามากก็กวาดบริเวณรอบกุฏิตลอดทั้งฐานด้วย บางองค์ก็กวาดบนพื้นกุฏิก็มี กวาดตามใต้กุฏิก็มี เอากระโถนและหม้อมูตรไปชำระก็มี เอาบริขารท่านไปโรงฉันก็มี ทั้งนี้ก็เนื่องด้วย ความขำนาญของตน และความไว้วางใจจากหมู่คณะและครูบาอาจารย์ ส่วนบริขารที่สำคัญ เช่น บาตร ต้องผู้ที่เป็นผู้อุปฐากโดยเฉพาะกำกับเสมอ ปล่อยให้ผู้อื่นไม่ได้เป็นอันขาด จะเปลี่ยนมือผู้กำกับต้อง กราบเรียนท่านให้ทราบเสียก่อนจึงควร เป็นยาม เป็นกระตักน้ำร้อน ก็ต้องเป็นผู้ที่สำคัญจึงควรกำกับ เอาไปเอามา อีกประการหนึ่งกิจวัตรทั้งสิ้นทุกอย่าง องค์ใดจะกำกับทำอะไรต้องทำประจำทุก ๆ ครั้ง มิใช่คิดได้คิดทำไปอย่างนั้น ใช้ไม่ได้ ต้องทำประจำจริง ๆ และทำให้ทันต่อเวลาอีกด้วย เมื่อเอาบริขาร ท่านลงไปโรงฉันเสร็จแล้ว ก็รอเวลาไปบิณฑบาต โอกาสมีก็ไปเดินจงกรมเสียก่อนหรือนั่งกำหนดจิต ไปกลาง พอได้เวลาไปบิณฑบาต ท่านก็จะเดินไปที่โรงฉันหรือที่แห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแต่ความสะดวก ของท่าน ผู้ที่คอยรับเก็บรองเท้าท่านก็มี ผู้ที่คอยผลัดเปลี่ยนผ้าและห่มผ้าติดลูกคุมถวายท่านก็มี แต่กิจเหล่านี้ต้องเป็นกิจของผู้ใกล้ชิดจะต้องทำเสมอ ผู้ปฏิบัติใกล้ชิดนี้ต้องเป็นผู้เปรียวเร็วว่องไว จริง ๆ จึงได้ ถ้ามิฉะนั้นก็ไม่สามารถทำอะไรให้ทันท่วงที่ได้เสมอไป เช่นการครองผ้าคลุมผ้าเมื่อครอง ผ้าถวายท่านเสร็จแล้ว ครองผ้าของตนต้องให้เสร็จก่อนท่านอีก แล้วเอาบาตรของตนและของท่าน เดินล้วงหน้าไปก่อน รอคอยท่านอยู่อุปจารบ้าน เมื่อท่านไปถึงเอาบาตรถวายท่านแล้วก็เข้าแถว เดินไปตามลำดับพรรษาที่แก่และอ่อนตามวินัยนิยม สำหรับโยมที่จะใส่บาตรนั้น ท่านแนะนำให้ยืน ใส่บาตรทั้งชายและหญิง เพราะเป็นการสะดวกทั้งสองฝ่าย เสร็จจากการบิณฑบาตแล้ว บางทีก็มี อุบาสกคอยรับบาตรท่าน ถ้าไม่มีก็เป็นหน้าที่พระเณรเป็นธรรมดา ส่วนพระหนุ่มทั้งหลายต้องรีบ เดินออกล้วงหน้ากลับก่อนท่าน เพื่อจะได้รีบไปจัดทำอะไรต่ออะไรมาอย่างเหมือนกัน หาได้เพียงแต่ จะนั่งคอยฉันอยู่เท่านั้นก็หาไม่ ทำอย่างนั้นท่านตำหนิว่า **“พระไม่มีวัตรหรือเป็นวัตตเภท เป็น พระที่ขาดไป ไม่สมบูรณ์ในความเป็นพระของตน”** เมื่อท่านมาถึงองค์ที่มีหน้าที่คอยรับเอาผ้าท่าน ไปผึ่งแดด ก็ทำหน้าที่ของท่านต่อไป ส่วนผู้ปฏิบัติใกล้ชิดก็จัดบาตรของท่าน และจัดอาหารแยกไว้ ถวายท่านโดยเฉพาะ และมีท่านที่สำคัญไปร่วมกันหลายองค์เหมือนกัน เพราะเรื่องการจัดอาหาร

ถวายท่านนั้นเป็นเรื่องสำคัญมาก ถ้าความฉลาดของผู้จัดไม่มี บางครั้งท่านไม่รับเสียเลยก็มี หรือรับเอาฉันแต่น้อยก็มี เพราะเหตุนี้ผู้จัดอาหารถวายท่านต้องฉลาดพอ คือต้องรู้จักอาหารที่สบายต่อสุขภาพของท่าน เป็นที่สบายต่อธรรมของท่าน และเรื่องที่เหมาะสมอย่างไร ไม่สมควรอย่างไรต้องรู้จัก ทั้งรู้จักจัดสรรตกแต่งให้เหมาะสมสะดวกต่อการฉันของท่านด้วย ตลอดถึงรู้จักการใช้ถ้อยคำที่จะเรียนอ่อนวอนและเรียนตอบท่านเวลานั้น สำหรับผู้จัดอาหารนั้นต้องมีคุณสมบัติประจำตัว คือ

๑. เว้นจากอคติทั้ง ๔
๒. เป็นผู้ฉลาดมีปัญญา
๓. เป็นผู้ไม่โลภในอาหาร
๔. มกน้อยสันโดษ
๕. ไม่ฉันทึ่เลียนแบบท่าน
๖. ไม่เย่อหยิ่งลืมนตน
๗. มีมารยาทอันสุภาพไม่หยาบโลน

ทั้ง ๗ ข้อนี้ต้องให้สมบูรณ์จริง ๆ จึงจะรักษาหน้าที่ได้ ในด้านการฉัน ผู้ปฏิบัติใกล้ชิดชิดนั้น ต้องรีบฉันให้อิ่มก่อนท่านเสมอ สังเกตว่าท่านฉันอาหารควาเสร็จลงมือฉันหวานต่อไป ต้องให้อิ่มทันตอนนี้พอดี ถ้าเลยไปกว่านี้แล้วจะไม่ทันต่อการทำกิจวัตรอย่างอื่นอีก กิจระหว่างนี้ก็มี ชงนม ถวายน้ำล้างมือ ล้างฟันสำรอง ล้างมิด ซ้อน และเช็ดบาตร เช็ดภาชนะและเครื่องใช้อื่น ๆ อีก เสร็จแล้วเตรียมทำความสะอาดโรงฉันทั้งข้างล่างข้างบน ข้างล่างตามใต้ถุนและบริเวณต้องใช้ตาตกราดกวาดทุกเข้าไป ข้างบนก็กวาด ล้างที่เปราะเปื้อน ถูที่เปียกน้ำ และเก็บงาเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบไม่ให้เป็นอันตราย ลำดับจากนั้นไปก็เอาบริวารของตนและของครูบาอาจารย์ไปกุฎต่อไป

กิจวัตรอีกต่อไปนั้น คือรับน้ำเอาบริวารของตนไปเก็บไว้ที่กุฎ แล้วก็รับน้ำเอาบริวารของครูบาอาจารย์ไปที่พักของท่านโดยด่วน องค์หนึ่งนำเอาน้ำไปไว้ฐานของท่าน สำหรับน้ำนั้นต้องผสมให้เป็นน้ำอุ่น แล้วรอรับเอาภาชนะน้ำต่อเมื่อท่านถ่ายเว็จเสร็จแล้วนำเอาไปเก็บไว้ตามเดิม และดูแลทำความสะอาดในฐานด้วย อีกพวกหนึ่งนำเอาผ้าต่าง ๆ และอาสนะออกไปผึ่งแดดในที่จัดทำไว้ คือที่ร้านสำหรับตากของ และสายระเดียงราวตากผ้า ผึ่งแดดพอสมควรแล้วก็รีบเก็บเข้าที่ตามประเภทสิ่งของนั้น ๆ สิ่งใดที่ควรเก็บก่อนและหลังก็ต้องเก็บตามประเภทของสิ่งของนั้น ๆ ส่วนผู้ปฏิบัติใกล้ชิดชิดนั้นต้องขึ้นไปประจำกิจวัตรอยู่บนกุฎ จัดอะไรต่ออะไรเพื่อให้ทันต่อความต้องการของท่าน การทำกิจวัตรอุปฐากท่านนั้นต้องเป็นผู้ว่องไวเปรี๊ยะ เร็วที่สุดจึงจะทันท่าน งก ๆ เงิน ๆ เชื้อซ่าไม่ได้เป็นอันตราย ต้องให้ทันต่อความต้องการของท่านเสมอ ทั้งการเก็บการไว้สิ่งของทั้งหมดต้องให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอ และต้องให้สิ่งของทั้งนั้นสะอาดทุกสิ่งไป ผู้อุปฐากใกล้ชิดชิดนั้นต้องเป็นผู้รับผิดชอบแทนหมู่คณะทั้งหลาย สิ่งใดที่หมู่คณะทำการปฏิบัติต่อท่านผิดพลาดไป จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบแทนเสมอ จึงจะอยู่กับท่านต่อไปได้ เมื่อกลับจากไปฐานมานั่งบนอาสนะแล้ว เมื่อท่านต้องการฉันน้ำร้อนก็รินน้ำร้อนถวายท่าน เสร็จแล้วก็ถวายหมากที่ตำไว้แล้วนั้นแก่ท่าน ระหว่างนี้ไม่เป็น

เวลารับแขกของท่าน แขกทั้งหลายไม่ต้องไปหาท่านในเวลานี้เป็นอันขาด (เว้นแต่กรณีพิเศษ) เพราะเป็นเวลาพักผ่อนสุขภาพของท่าน อันดับต่อไปท่านก็พักผ่อน ผู้ปฏิบัติก็เข้าไปจับเส้นถวายท่านจนเกือบเที่ยงหรือเที่ยงจึงได้ลงจากท่านไป ท่านได้พักผ่อนต่อไป

บางวันก็ถึงบ่าย ๑ โมง บางวันก็ไม่ถึงนั้น แล้วท่านก็จะลุกขึ้นมาล้างหน้า ผู้ปฏิบัติก็ต้องคอยสังเกตเวลาท่านจะลุกขึ้นมาเสมอ เมื่อสังเกตได้ว่าท่านกำลังจะลุกแล้วก็รีบขึ้นไปให้ทัน เอน้ำล้างหน้าถวายท่าน เสร็จจากนั้นแล้ว ท่านก็เตรียมไหว้พระยอ และนั่งสมาธิต่อไป บางวันท่านก็จะเข้าไปอยู่ที่พักกลางวันในป่า เดินจงกรมและนั่งสมาธิในสถานที่นั้น

บ่าย ๓ โมง ท่านจึงจะออกจากการประกอบกิจของท่าน ฝ่ายสามเณรหรือตาผ้าขาว ต้องจัดต้มน้ำร้อน ต้มยาร้อนไว้ถวายท่านในเวลาท่านออกจากการประกอบกิจของท่านทุกวัน สามเณรหรือตาผ้าขาวต้องสังเกตผู้ปฏิบัติ เมื่อเห็นผู้ปฏิบัติเข้าไปหาท่านแล้ว ก็รีบเอาน้ำร้อนเข้าไปถวายท่าน ถ้ามีอาคันตุกะมาถึงแล้วก็ขึ้นไปหาท่านได้ในเวลานี้

บ่าย ๔ โมงเป็นเวลากวาดวัด พระเณรทั้งหลายก็ลงกวาดวัด แม้ท่านก็ลงกวาดเหมือนกัน บางวันท่านจะลงไปดูรอบ ๆ วัดเพื่อดูแลตามสถานที่ต่าง ๆ เห็นความขาดตกบกพร่องอะไรท่านจะต้องตักเตือนเสมอ **พระเณรที่อยู่ในวัดของท่านประมาทเลินเล่อต่อข้อวัตรไม่ได้เป็นอันขาด เมื่อท่านรู้ความไม่ดีทั้งภายนอกและภายในแล้วท่านจะต้องขับให้ออกหนีไปทีเดียว** เมื่อกวาดวัดแล้วมีการตักน้ำด้วยความพร้อมเพรียงกัน แม้ผู้ปฏิบัติก็ต้องทำเหมือนกัน การตักน้ำเบาบางแล้วก็รีบทยอยจัดน้ำให้ท่านสร่งต่อไป ตามปกติท่านสร่งน้ำร้อน พวกข้าฯ จะต้องผสมเป็นน้ำอุ่นถวายท่านสร่งข้อปฏิบัติที่จะต้องทำก็คือ นำผ้าอาบน้ำเข้าเปลี่ยนผ้าぬ่งของท่าน นำเอาผ้าぬ่งมาจีบไว้แล้วช่วยกันถูตัวท่าน แต่ตามปกติท่านไม่ใช่สบู่ถูตัว บางครั้งก็ถูสบู่ยามีคาบอลิคเป็นต้น เสร็จแล้วนำผ้าผลัดเข้าไปผลัดถวายท่าน บิดผ้าอาบให้แห้งเช็ดตัวถวายท่าน แล้วเอาผ้าぬ่งผลัดอีก ถวายประคตเอวอังสะ เป็นเสร็จการสร่งน้ำ ต่อจากนั้นไปท่านจะต้องเดินจงกรมต่อไป คณะศิษย์ทั้งหลายพากันจัดทำกิจวัตรบางประการ เช่นกวาดกุฏิท่านและจัดน้ำเย็น เอน้ำร้อนใส่กระตักน้ำร้อนไว้สำหรับฉันก็มี สำหรับล้างหน้าก็มี ปูอาสนะไว้ เตรียมกระโถน ตะเกียงไว้ เสร็จแล้วไปสร่งน้ำกัน และเดินจงกรมต่อไป เมื่อท่านหยุดเดินจงกรมขึ้นไปบนกุฏิ ผู้ปฏิบัติจะต้องรีบขึ้นไปปรับเอารองเท้าจากท่านไปเช็ดเก็บไว้แล้วเข้าไปทำกิจวัตรตามหน้าที่ของตน หมู่คณะทั้งหลายก็ค่อยทยอยกันไปเพื่อฟังการอบรมธรรมะจากท่าน ถ้าอาคันตุกะหรือแขกชาวบ้านต่างถิ่นมี ก็เข้าไปหาท่านได้ในเวลานี้ แต่ถ้าแขกชาวบ้านมี ท่านจะให้โอกาสเข้าไปหาแต่ยังไม่มีดีคำ เพราะตั้งแต่คำไปแล้วเป็นเวลาที่ท่านอบรมพระเณรโดยเฉพาะซึ่งตามปกติแล้วท่านไม่ให้มีการคลุกคลีกัน จะเป็นพระเณรต่อพระเณรก็ตาม พระเณรต่อชาวบ้านก็ตาม แม้แต่มีกิจธุระไปหากัน ก็ต้องพูดกันให้เสียงเบา และไม่ให้อยู่ด้วยกันนานอีกด้วย ถ้าจะฉันสมอมะขามป้อม กันเป็นครั้งคราว หรือเลี้ยงเครื่องดื่มกันเป็นครั้งคราว ต้องไปรวมกันที่ศาลาเป็นกิจลักษณะ แต่ทั้งนี้ก็เป็นแต่เพียงครั้งคราวเท่านั้น หาได้ฉันอย่างนั้นทุกวันไม่ และจะไม่มีผู้ใดนำเครื่องฉันอย่างนั้นไปฉันตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นเด็ดขาด มีแต่ฉันรวมกันที่ศาลาเป็นครั้งคราวและที่กุฏิของท่าน

เท่านั้น ส่วนที่กุฎิของท่านนั้นจัดเป็นพิเศษสำหรับถวายท่าน เพื่อรักษาสุขภาพของท่าน มีถวายองค์อื่นเพียงประปราย

การอบรมธรรมะนั้น ฤดูแล้งอบรมเกือบทุกคืน เนื่องจากอากาศหนาวไปมาไม่ค่อยขาด ถ้าในพรรษากาล มีเป็นบางวัน ๓ วันต่อครั้ง หรือ ๗ วันต่อครั้ง แล้วแต่ท่านจะกำหนดให้หรือแล้วแต่คณะศิษย์จะขอความอนุญาติจากท่านได้ เลิกการรับการอบรมแล้ว มีการถวายการนวดเส้นให้ท่าน จนกว่าท่านจะเข้าห้องจึงจะได้ไปกุฎิของตน แต่การนวดเส้นนั้นท่านไม่ค่อยให้ทำหลายคน เพียงหนึ่งหรือสองคนเท่านั้น และจะนวดเส้นได้ตามศรัทธาของแต่ละบุคคลนั้นไม่ค่อยได้ จะทำการนวดได้ก็เพียงบางองค์เท่านั้น จำกัดผู้ทำไว้เหมือนกัน โดยเฉพาะผู้อุปัฏฐากใกล้ชิดเป็นพิเศษ บางคราวก็มีผู้ช่วยเปลี่ยนได้ บางคราวก็ไม่มี เรื่องนี้จึงเป็นภาระที่หนักอยู่กับผู้อุปัฏฐาก แต่ถึงกระนั้นบางครั้งก็ยังถูกท่านห้ามไม่ให้ทำก็มี ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้อุปัฏฐากจะต้องเป็นผู้มีใจหนักแน่นต่อการอุปัฏฐาก ต้องพยายามหาช่องทางทำให้ได้เสมอ เมื่อถูกท่านห้ามเข้าแล้ว จะหยุดไปเสียเลยก็ใช้ไม่ได้ เพราะท่านต้องการให้ผู้อยู่ด้วยนั้นเป็นคนดี มีสติปัญญาและมีความสามารถอาจหาญ ข้อสำคัญก็คือ **ท่านไม่ให้ประมาท** ท่านเคยให้คิดไว้ว่า “**ศิษย์สมภารหลานเจ้าวัด**” ย่อมมักทะนงตน ตื้อด้าน ความจริงก็เป็นอย่างนั้นส่วนมาก ผู้ที่เป็นศิษย์พระเถระผู้ใหญ่ ถ้าอยู่นาน ๆ ไปชักจะลืมนั่น ถือว่าตนได้อยู่กับครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่แล้วก็เย่อหยิ่งทะนงตน จะไม่เกรงกลัวต่อใคร ๆ ทั้งนั้น ถึงท่านผู้อื่นจะเป็นผู้ใหญ่ขนาดปุณอุปชฌาย์อาจารย์ก็ตาม ย่อมมองเห็นท่านผู้อื่นนั้นต่ำต้อยลงไปทั้งสิ้น ความดีก็ไม่ดีเท่าตน ความฉลาดก็ไม่เท่าตน อะไร ๆ ก็ไม่เท่าตนทั้งนั้น ไม่กลัวเกรงต่อใคร ไม่อยากเคารพนับถือใครนอกจากผู้ที่ตนอาศัยอยู่ด้วยเท่านั้น ถือดีเสมอและตีตัวสูงกว่าท่านผู้อื่นเสมอไป ผู้ใดตกเตือนไม่ได้ทั้งนั้น และชอบใช้อำนาจข่ม ชูเชิญท่านผู้อื่นด้วยอำนาจจากปากของตน ในที่สุดก็หมดความเคารพนับถือเชื้อเพลิงต่อครูบาอาจารย์ที่ตนอาศัยอยู่นั้นอีก แทนที่จะเป็นบัณฑิตกลับเป็นอันธพาลไป เท่าที่ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็น ท่านที่เคยอยู่กับครูบาอาจารย์มาก่อน ได้เห็นเป็นอย่างนั้นมีหลายองค์ ในที่สุดก็ถูกท่านอปปะตีเสียทุกราย สมัยที่ข้าพเจ้าไปพึ่งบารมีของท่านนั้น ได้อาศัยรับการแนะนำจากท่านอาจารย์พระมหาบัวบ้าง และทำความสำนึกในตนเองบ้าง แล้วมาปรับปรุงตนเองทุกกรณี ไม่ให้เป็นอย่าง “**ศิษย์สมภารหลานเจ้าวัด**” ได้พยายามทำตนให้เป็นผู้น้อมน้อมถ่อมตนต่อท่านผู้มีอายุพรรษากว่าตนเสมอ ถ้าท่านมีอายุพรรษาแก่กว่าแม่แต่วินาทีเดียว ข้าพเจ้าจะต้องกราบท่านเสมอ และยอมรับคำตักเตือนจากท่านทุกองค์ ไม่แข็งกระด้าง ทั้งพยายามให้ความสะดวกและให้ความอุปการะแก่ผู้ที่เข้าไปหาครูบาอาจารย์ทั้งสิ้น ถ้าท่านที่ยังไม่รู้ระเบียบการเข้าไปหาครูบาอาจารย์ก็ได้แนะนำให้ ส่วนผู้ที่ได้อยู่อาศัยหวังความศึกษาอบรมจากท่านต่อไป ก็ได้อนุเคราะห์ส่งเคราะห์จนสุดความสามารถของตน ถ้าหมู่คณะมีความพลังพลาด ยังได้เข้ารับเอาความผิดของหมู่คณะอีกด้วย เว้นไว้แต่จะหาจังหวะมิได้ หรือเป็นความผิดที่เหลือความสามารถของตน เรื่องรับเอาความผิดของหมู่คณะนั้น มีท่านอาจารย์พระมหาบัวเป็นเยี่ยมกว่าข้าพเจ้าไม่ใช่อยกย่องตนเอง ในสมัยที่ข้าพเจ้าได้มีจังหวะทำการอุปัฏฐากท่านอาจารย์ใหญ่ เป็นผู้ใกล้ชิดแล้ว บรรดาพระเถระทั้งหลายที่อยู่ร่วม

สำนักท่าน ไม่ค่อยมีเรื่องกระทบกระเทือนเหมือนแต่ก่อน ๆ มา ถ้ามีเรื่องอะไรไม่ดีไม่งามในหมู่คณะ ก็ได้ชำระสะสางกันเสีย ไม่คว่นให้ไปถึงท่าน แม้เป็นเรื่องนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ตาม ถ้าไปถึงครูบาอาจารย์ แล้วยอมเป็นเรื่องใหญ่ และเป็นเรื่องยืดยาวเป็นธรรมดา เหตุุนั้นข้าพเจ้าจึงได้พยายามสกัดเรื่องไว้เสมอ ไม่ดีไม่งามประการใดก็ระงับเสียแต่ต้นคือให้เรื่องหมดไป ไม่เหลือปากว่าแรงก็ไม่ให้ถึงครูบาอาจารย์ เพราะธรรมดาคนเราทุกคนย่อมมีความผิดพลาดด้วยกันทุกคน ทั้งที่มีความหวังดีและพยายาม ทำให้ดีให้ถูกอยู่ แต่ก็ยังมีความผิดพลาด ถ้าท่านองคิใดว่ากล่าวตักเตือนไม่ฟัง ก็จำเป็นต้องปล่อย ให้ตัวเองฟ้องตัวเอง ข้าพเจ้าก็คอยถือเอาบทเรียนจากผู้นั้น การศึกษาจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจาก ผู้ทำผิด หรือทำถูกนั้นเป็นบทเรียนที่สำคัญ เพราะเราได้บทเรียนจากผู้อื่นเป็นตัวอย่างแล้ว และได้รับการ ชี้แจงจากครูบาอาจารย์แล้ว ย่อมได้รับความแจ่มแจ้งสิ้นสงสัยในเรื่องนั้น ๆ อย่างสิ้นเชิง ข้าพเจ้า ไม่เคยดูหมิ่นผู้ทำผิด แต่ได้ถือไว้เป็นบทเรียนแต่เฉพาะตนเสมอ ถ้าผู้นั้นไม่ทำผิดให้เห็นเป็นตัวอย่าง แล้ว ตัวเราก็จะไม่รู้ว่าเป็นความผิดก็เป็นได้ อาจจะได้ตนเอง เกิดทำผิดขึ้นในกาลต่อไปก็ได้ ฉะนั้น ความชั่วที่มีผู้ทำให้เห็นเป็นตัวอย่างนั้นจึงเป็นบทเรียนที่สำคัญมาก ความดีที่มีผู้ทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง แล้วก็เหมือนกัน ย่อมเป็นบทเรียนที่สำคัญอีกเช่นเดียวกัน บางรายที่ได้มาศึกษาจากครูบาอาจารย์ เล่าถึงความเจ็บปวดในตนถวายท่าน เพื่อให้ท่านชี้แจงว่าถูกหรือผิด เมื่อท่านชมเชยว่าถูกแล้ว และได้แนะนำต่อไป เราก็ได้ถือเอาเป็นบทเรียนอีกประการหนึ่ง การศึกษาจากเหตุการณ์ย่อมได้รับความแจ่มแจ้งดีมีใช่น้อยเหมือนกัน เพราะเป็นสิ่งที่ประกอบด้วยหลักฐานพยานพร้อมเสียทุกอย่าง เหตุุนั้นข้าพเจ้าจึงได้ถือเอาเป็นบทเรียนที่สำคัญเฉพาะตนเสมอ บางองค์ที่อยู่กับครูบาอาจารย์ชกจะเป็นผู้ชอบเอาหน้าเอาตาเฉพาะตนผู้เดียว แสหาเรื่องเอาเรื่องความผิดของท่านผู้อื่นไปกราบเรียน ครูบาอาจารย์เสมอ ทำให้หมู่คณะต้องเดือดร้อนไปตาม ๆ กัน บางครั้งข้ายังหาเรื่องผู้ที่ตนไม่ชอบนั้น ไปปั้นแต่งขึ้นเป็นผิดพลาดต่อครูบาอาจารย์ แล้วกราบเรียนให้ท่านดูค่าท่านผู้นั้นก็มี คอยแต่ประจบ สอพลออาจารย์เพื่อเอาหน้าเอาตา เท่านั้น คนประเภทนี้ย่อมมีกรรมตามสนองต่อภายหลังทุกรายไป ในที่สุดก็อยู่กับครูบาอาจารย์ต่อไปไม่ได้ ต้องถูกท่านตีเตียนหรือขับหนี ทั้งหมู่คณะทั้งหลายก็รังเกียจ ข้าพเจ้าจึงได้ระวังตัวในเรื่องเช่นนี้เป็นอย่างมาก แล้วก็ไปด้วยเดชะบุญของข้าพเจ้าเหมือนกัน เท่าที่อยู่กับครูบาอาจารย์มาตั้งแต่ต้นจนอวสานแห่งชีวิตของท่าน เป็นระยะ ๕ ปี ไม่เคยได้รับการตำหนิและ กำราบขนาดหนักแม้แต่ครั้งเดียว ในคราวที่ผิดพลาดบางครั้งท่านก็ตักเตือนเป็นธรรมดา หรือจะเป็น ด้วยท่านรู้เรื่องความตั้งใจของข้าพเจ้าก็ไม่ทราบ เพราะข้าพเจ้ามีความตั้งใจอยู่อย่างหนึ่งว่า จะตั้งใจ ปฏิบัติตามโอวาทของท่านทุกประการ เว้นไว้แต่ที่รู้ไม่เท่าไม่ทันเท่านั้น และถ้าถูกท่านขับหนีอย่าง ผู้นั้นนั้น จะไม่ยอมออกหนีไปให้ผู้อื่นตราหน้าเป็นเด็ดขาด แม้จะออกไปจากสำนักท่านแล้วจะไปใน สถานที่ไกล ๆ ที่ผู้คนไปมาไม่ถึง ในป่าหรือในเขาก็ตตาม อย่างไรก็ตาม อย่างไรเราก็เป็นคนชู้ขนาดครูบาอาจารย์ ทอดทิ้งแล้ว ไม่ต้องไปบิดบาตฉันเป็นเด็ดขาด จะตั้งใจประกอบแต่ความเพียรอย่างเดียวเท่านั้น ถ้าความดีไม่เกิดขึ้นแก่ตนก็ยอมตายแต่ผู้เดียว ถ้าคุณธรรมที่พึงปรารถนาเกิดขึ้นแก่ตนเมื่อใด จึงจะ กลับเข้ามากราบเท้าท่านและขอพึ่งบารมีท่านต่อไป แต่ความตั้งใจของข้าพเจ้าอย่างนี้ก็สลายตัวไป เสียแล้ว เพราะการอยู่ด้วยครูบาอาจารย์ก็เต็มไปด้วยความเรียบร้อยทุกประการ

ที่นี่จะได้ถอยกลับไปเล่าเรื่องความเป็นมาต่อจากลำดับอีก เมื่อก่อนเข้าพรรษา ปี พ.ศ. ๒๔๘๘ นั้น ครูบาร่วม สุกสิกขิต ผู้ติดตามท่านมาจากบ้านห้วยแคนนั้น ก็ถูกท่านอาจารย์ใหญ่ส่งไปจำพรรษา กับท่านอาจารย์เนียมที่บ้านฝักคำภู ได้ครูบาเนตร กนตสีโล เป็นผู้อุปัฏฐากท่านต่อไป ส่วนข้าพเจ้า เป็นแต่แอบแฝงทำการอุปัฏฐากเท่านั้น เพราะข้าพเจ้ายังเป็นผู้ใหม่ไม่ค่อยสนิทต่อการอุปัฏฐากท่าน ทั้งยังกลัวท่านมากแม้แต่การเข้าไปหาท่าน ถ้าท่านนั่งอยู่แต่ท่านองค์เดียว ไม่มีผู้ใดนั่งอยู่ด้วยท่านแล้ว ไม่กล้าเข้าไปหาท่านเสียเลย ทั้งกลัวท่าน ทั้งอยากปฏิบัติท่าน จึงเป็นปัญหาเฉพาะตัวข้าพเจ้าจะต้องแก้ แต่ก็นั่นแหละ ต่อมาวันหนึ่งท่านจะทำอาสนะ จึงให้ข้าพเจ้าไปซักเศษผ้าที่จะยัดอาสนะ ครั้นเอาไป ซักแล้วก็เอาไปตากไว้ที่ร้านตานั้น แล้วก็ไปพัก โดยคิดว่าแล้วค่อยมาคุยต่อภายหลัง ราวชั่วโมงกว่า ได้ มองจากกุฏิมา เห็นท่านกำลังพลิกเศษผ้าที่ตากนั้น จึงรีบลงไปหาท่านด้วยความประหม่าตกใจ เป็นอย่างยิ่งเมื่อเข้าไปช่วยท่านพลิกเศษผ้าที่ตากนั้น ท่านได้พูดว่า “ถ้าไม่พอใจและไม่เอาใจใส่ จะรับไปทำทำไม ทำแล้วปล่อยทิ้งไม่ดูแลจะใช้ได้หรือแบบนี้ ไม่ต้องรับไปทำเสียดีกว่า” ความกลัว ของข้าพเจ้ายิ่งเพิ่มทวีขึ้นโดยลำดับถึงหัวใจเต้นทีเดียว คิดว่าอย่างไรเราจะต้องถูกท่านเนรเทศออก หนีเป็นแน่ เรื่องนี้ก็มีเพียงเท่านี้

ต่อมาเป็นระหว่างเข้าพรรษาแล้ว วันนั้นข้าพเจ้านอนกำหนดจิตอยู่หน้าระเบียบงกุฏิของตน ครูบาเนตรได้เข้าไปหาท่านก่อน เวลานั้นท่านกำลังเย็บผ้าเช็ดมือ สำหรับใช้เช็ดมือเวลาฉันจังหัน ตามปกติ ผ้าเช็ดมือของท่านนั้น ท่านใช้ผ้าขาด ๆ และเอาเศษผ้ามาเย็บติดต่อกันเป็นผืนแล้วนำไปใช้ วันนั้นท่านได้เอาผ้าเศษนั้นแหละมาเย็บติดต่อกัน แต่การเย็บนั้น ครูบาผู้ช่วยเย็บต้องการเย็บ ลมตะเข็บ แต่ท่านไม่ต้องการอย่างนั้น เย็บติดกันไปเฉย ๆ ไม่ต้องทำเป็นตะเข็บ ครูบาเนตรก็จะเอาตน เรียนท่านเสมอ ท่านก็ไม่อนุญาติ เพราะครูบาเนตรไม่รู้กลเม็ดภายในกับท่านนั่นเอง จึงได้ถูกท่าน กำราบเสียอย่างขนาดหนัก ข้าพเจ้าได้ยินเสียงท่านกำราบครูบาเนตรนั้นแล้ว จิตก็ได้หุดตัวเข้าไป ช่างในโดยลำดับ ปรากฏว่าเย็นสบายเป็นกำลัง ซึ่งแทนที่จะเกิดความประหม่าเหมือนแต่ก่อน แต่กลับ ได้รับกำลังใจที่น่าอัศจรรย์ ซ้ำยังวิตกขึ้นในขณะนั้นด้วย อยากให้ว่าลงไปอย่างแรง ๆ อีกด้วย เมื่อ ไม่ได้ยินเสียงท่านแล้วจิตก็ค่อยถอนตัวมาตามปกติ แล้วมาคิดถึงอำนาจพระเดชพระคุณของ ครูบาอาจารย์ต่อไป ธรรมดาผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์ที่มีวาสนาจะได้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ กว้างขวางนั้น จะต้องพร้อมไปด้วยอำนาจวาสนาที่ท่านได้บำเพ็ญมาแล้วแต่กาลก่อน จึงสัมฤทธิ์ผล มามีอำนาจในทางทรงพระเดชพระคุณอย่างล้นเกล้า ถ้าวาสนาไม่มีในตนแล้ว จะใช้การแบ่งอำนาจ แบ่งพระเดชและพระคุณย่อมเป็นไปไม่ได้ มีแต่จะเป็นไปในทางหายนะเท่านั้น เพราะการใช้อำนาจ ใช้พระเดชก็ไม่มีผู้ใดเกรงกลัว ซ้ำร้าย ยังจะทำให้ผู้อื่นคิดอิจฉาพยาบาทและก่อภัยก่อเวรแก่ตน ต่อไปอีก ในทางที่ตีควรทรงไว้ซึ่งพระคุณนั้นแหละดี ส่วนท่านที่พร้อมด้วยบุญวาสนานั้นย่อมเป็นไป แก่ตัวของตนเอง จะมีผู้อื่นแต่งตั้งให้หรือไม่มีไม่เป็นปัญหา การเสกสรรไม่เท่ากับบุพเพกตบุญญา เหมือนกับท่านพระอาจารย์มั่นนั่นเอง โดยที่ท่านไม่มีผู้ใดแต่งตั้งให้ท่านเป็นผู้บริหารปกครองหมู่คณะ และพุทธบริษัทเลย แต่หากเป็นด้วยบุญวาสนาของท่านเอง ทั้งที่ท่านพยายามปลีกตัวออกจากหมู่คณะ

ตั้งแต่ไหน ๆ มาโดยลำดับ แต่ก็หนีไม่พ้นจากการได้ทำประโยชน์แก่หมู่คณะ ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า สมัยเมื่ออยู่องค์เดียวที่ภูเขาแห่งหนึ่งทาง จังหวัดเชียงใหม่ นั้น วันหนึ่งได้นั่งสมาธิไปได้ เกิดนิมิตทาง หูแว่ว ๆ มาให้ได้ยินว่า “ต้มน้ำร้อนให้ท่านสงฆ์แล้วหรือยัง” แล้วท่านก็มองไปทางที่ได้ยินเสียงนั้น ปรากฏว่าเห็นพวกพระเถรหลายองค์กำลังพากันทำกิจวัตรอะไรต่ออะไรกันอยู่ แต่เป็นกิจวัตรที่ เกี่ยวกับการอุปฐากท่านนั่นเอง แล้วท่านก็ถอยจิตมาพิจารณาถึงเหตุที่ปรากฏนั้นว่า “การที่เรา จะไม่เกี่ยวข้องกับหมู่คณะนั้นเป็นไปไม่ได้เสียแล้ว จะต้องมีส่วนใจต่อข้อปฏิบัติทยอยกันเข้ามา ฟังพาทอาศัย เพื่ออบรมธรรมปฏิบัติจากเราเป็นแน่นอน เมื่อเหตุการณ์ได้ปรากฏแก่ท่านแล้ว อย่างนั้น ท่านจึงได้รับแรงพิจารณาพระธรรมวินัยให้เป็นที่เข้าใจว่า ส่วนใดเป็นพระธรรมวินัยที่ แท้จริง ส่วนใดเป็นธรรมปฏิรูป ตลอดถึงพิจารณาให้เข้าใจในปฏิปทาทุกอย่างว่า ปฏิปทาอย่างนี้ เป็นอริยมรรค ปฏิปทาอย่างนี้เป็นอริยวาส เป็นอริยวงศ์ เป็นอริยประเพณี เป็นอริยนิสสัย และ อย่างนี้เป็นอริยธรรม เพื่อจะได้นำหมู่คณะตามทางที่ถูกต้องต่อไป” เพราะเหตุนี้ท่านจึงได้พร้อม ไปด้วยพระเดชพระคุณในการบริหารปกครองหมู่คณะให้เป็นคุณประโยชน์อย่างกว้างขวาง ผู้ใด สนใจต่อการศึกษาข้อปฏิบัติจากท่านนั้น เมื่อเข้าไปหาท่านจึงได้มีความเกรงกลัวท่านมาก และมีความเคารพนับถือเลื่อมใสในท่านเป็นอย่างยิ่ง เมื่อได้รับธรรมเทศนาจากท่านแล้ว ได้เกิดศรัทธา และมีความเต็มต่าซาบซึ้งเป็นกำลัง แม้จะถูกท่านว่าแรง ๆ ซึ่งเป็นถ้อยคำที่กำราบก็ตาม ผู้ได้ยินจะ ต้องยอมสละทิฐิมานะของตนลงได้อย่างราบคาบ ทั้งนี้ข้าพเจ้าได้กล่าวมาตามความเป็นจริงที่ปรากฏ แก่ตนและคนอื่น เท่าที่หมู่คณะทั้งหลายเข้าไปหาท่านในสมัยนั้นยอมเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ก็แลในคราว ครั้งนั้นเมื่อข้าพเจ้าได้พิจารณาถึงพระเดชพระคุณของท่านแล้ว ก็ได้เตรียมตัวไปหาท่านแล้วทำกิจวัตร ต่อไป จิตได้มีความเอิบอิ่มในธรรมอยู่เสมอ ศรัทธาในธรรมปฏิบัติดูว่าเพิ่มกำลังขึ้นไปโดยลำดับ ถึงแม้ ข้าพเจ้าจะได้เป็นไข้อยู่ตลอดพรรษาก็ตาม ความหวั่นไหวต่อมรณภัยก็ไม่มี ตามธรรมดาแล้วอากาศ ในสถานที่นั้นเป็นอากาศที่หนักต่อธาตุขันธ์ของผู้ไม่เคยชินต่อป่าดงภูเขาเหมือนกัน ทั้งข้าพเจ้าก็มี เชื้อไข้ป่ามาแต่เดิมอยู่แล้ว แต่ด้วยเดชบุญคุณของครูบาอาจารย์และคุณของพระพุทธศาสนา มา ช่วยไว้ ถึงยาจะฉุนไม่ค่อยมีก็ตาม ย่อมผ่านพ้นความทุกข์ทรมานนั้นไปได้ โดยมีได้ก่อความเดือดร้อน แก่ตนและครูบาอาจารย์ ถ้าครูบาอาจารย์ท่านได้ยาจากผู้ถวายมาท่านก็เอาให้ฉัน แต่สมัยนั้นเป็น ระหว่างสงครามญี่ปุ่นเล็กใหม่ ๆ กำลังเป็นระหว่างที่อดอยากขาดแคลนทุก ๆ อย่าง เหตุนี้จึงทำให้ออดยากแก้ไข้มากจริง ๆ ถึงอย่างไรก็ตามข้าพเจ้าคิดยอมเสียสละชีวิตบูชาพระธรรมวินัยด้วยข้อปฏิบัติที่นั่น ไข้ที่เป็นก็ไม่ถึงกับร้ายแรงพอทำกิจวัตรและความเพียรมิได้ขาด ถ้าไข้ร้อนในก็ให้ผ้าขาวเอาไปขยำนาง หรือใบหมี่มาขยี้ใส่น้ำฉัน ร้อนข้างนอกใช้ทาที่ระงับความร้อนไปใช้ก็สร้าง ทั้งที่เป็นไข้แต่ทำความเพียร ก็ได้กำลังดี ฟังจะรู้เห็นตัวเวทนาในพรณานนั้นเอง ตัวเวทนานั้นเท่าที่เห็นและกำหนดรู้ด้วยใจนั้น ปรากฏว่าเป็นตัว แต่จะคล้ายกับอะไรก็บอกไม่ถูก เมื่อเรากำหนดรู้เห็นได้อย่างนั้นแล้ว ทุกขเวทนา ทั้งหลายจะต้องถอนตัวออกจากที่ของมันโดยลำดับ ถ้ากำลังจิตของเรากล้า ทุกขเวทนาจะออกหนี อย่างรวดเร็ว ถ้ากำลังจิตยังอ่อนก็ค่อย ๆ ออกหนีไป เมื่อจิตได้เอาชนะต่อทุกขเวทนาเพียงครั้งเดียว

เท่านั้น จิตนั้นจะต้องกล้าหาญในการต่อสู้ทุกขเวทนาเสียจริง ๆ พอทุกขเวทนาเริ่มเกิดขึ้นที่ไหน จิตจะต้องรีบวิ่งเข้ากำจัดทีเดียวโดยมิได้รั้งรอเสียเลย จิตขณะนั้นได้สนุกเพลินอยู่กับการต่อสู้ทุกขเวทนา หาได้เกี่ยวข้องกับอารมณ์ภายนอกไม่ เรื่องที่เล่ามานี้ไม่ได้หมายถึงการถอนอุปาทานขั้น แต่ประการใด ชั้นถอนอุปาทานขั้น นั้นไกลมาก ชั้นที่จิตสามารถกำจัดทุกขเวทนาได้อย่างองอาจกล้าหาญนี้ เพียงแต่อยู่ในขั้นสมถะเท่านั้น ประการอื่นอีก ก็ได้อุบายธรรมปฏิบัติที่เกี่ยวข้องไป ด้วยข้อปฏิบัติของตน ถ้าเราดำเนินไปถูกทางหรือผิดทางก็จะเกิดอุบายธรรมนั้นปรากฏบอกให้รู้ขึ้นมาเสมอ แต่ห่าง ๆ จึงค่อยได้อุบายขึ้นมา อุบายของธรรมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นแต่ในเวลา นั่งสมาธิหรือเดินจงกรมเท่านั้น ย่อมเกิดได้ทุกกรณี แม้แต่เวลาเราตื่นนอนก็ยังเกิดขึ้น แต่จะต้องเกิดในขณะเดียวกันกับ ขณะตื่นนอน แต่เรื่องนี้ก็รู้กันได้หรือฟังกันออก เฉพาะผู้ปฏิบัติเป็นแล้วเท่านั้น ผู้ที่ยังไม่เป็นด้วยตนเองอาจจะมองไปหลายทางเหมือนกัน สำหรับอุบายของธรรมนั้นสามารถเพิ่มกำลังความเพียร ได้ดี และทำความเห็นของตนให้กระจ่างแจ้งไปตามลำดับ ทั้งจะรู้จักสรณะคมน์ของตนได้ดี พอเข้าใจในคุณค่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ได้ด้วย และเป็นเหตุให้สนใจในธรรมปฏิบัติต่อไป ชอบนำเอาธรรมะที่ได้ยินได้ฟังมาไปค้นคิดและลงมือปฏิบัติด้วย เพราะมีความอยากรู้อยากเห็นต่อความจริง แต่ก็ เป็นความฉลาดที่หนักไปทางศรัทธาจึงไม่ค่อยจะรอบคอบเท่าไรนัก ความเพียรถึงจะกล้าก็ด้วยแรงแห่งศรัทธา ผู้ปฏิบัติที่ตกเข้าถึงขั้นนี้มักจะหยิ่งในความรู้เห็นเป็นไปของตนโดยส่วนมาก และมักจะเสื่อมเสียเพราะความเย่อหยิ่งของตน ฉะนั้น จะต้องรู้จักการประคองตนไว้ในความสงบ แล้วใช้ความแยบคายให้มากจึงจะไม่เสื่อมเสีย ข้อสำคัญก็คือไม่ควรตีราคาตนเองก็เป็นพอ พิจารณาตรวจค้นดูตนเองอยู่เสมอ และไม่ควรถือเอาตนเองออกเทียบกับผู้อื่น เพราะจะเป็นเหตุให้สำคัญว่าตนเองดีกว่าท่าน เมื่อเราสำรวจดูตัวเองอยู่บ่อย ๆ ก็จักรู้ความพอดีต่อความปฏิบัติของตนต่อไป

ครั้งออกพรรษาแล้วครูบาเนตรได้ออกไปหาที่บำเพ็ญเพียรของท่าน ข้าพเจ้าจึงได้จำใจรับภาระเป็นผู้อุปัชฌ์จากท่านอาจารย์แทนครูบาเนตรต่อไป ระยะแรกที่ข้าพเจ้ารับภาระนั้น สิ่งใดที่ข้าพเจ้าไม่เข้าใจ ท่านก็ได้แนะนำโดยอนุโลมตามผู้ใหม่เป็นธรรมดา เมื่อข้าพเจ้าเข้าใจสนิทต่อภาระนั้นแล้ว ท่านก็ได้เริ่มฝึกข้าพเจ้ามิให้เป็นผู้ประมาท และให้มีสติปัญญาต่อหน้าที่ของตน สำหรับกิจวัตรที่ปฏิบัติต่อท่านนั้น ท่านจะต้องพลิกแพลงเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เราจะถือว่าตนเคยทำมาแล้วอย่างนั้น ก็ทำไปเรื่อย ๆ โดยไม่สังเกตไม่ได้ เมื่อสังเกตว่าท่านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ต้องจัดทำตามที่ท่านเปลี่ยนแปลงนั้นเสมอ ต้องสังเกตดูให้ทั่วถึงทุกอย่างทั้งสิ้น เวลานั้นเราทำไว้อย่างไร เวลาที่เราจะทำอีกต้องตรวจดูว่า เวลานี้ถูกท่านได้เปลี่ยนแปลงใหม่หรือไม่ แต่เราต้องยึดส่วนที่เป็นปกติไว้เสมอ คือส่วนปกติที่ถูกต่อนั้นต้องมีอีกประเด็นหนึ่งเหมือนกัน ส่วนนั้นเป็นระเบียบของส่วนกลาง ที่ใช้เป็นหลักยืนตัวแห่งโลกชั้วนิรันดร์ เช่นผ้าที่จะปูลาดต้องรู้จักว่า ทางนี้เป็นทางเอาขึ้น ทางนี้เป็นด้านทางเอาลง อาสนะก็ดี เสื่อสาดก็ดี และหมอนเป็นต้น ต้องให้รู้จักในระเบียบการปูลาดไว้วางทุกอย่าง และสิ่งของต่าง ๆ ก็ต้องให้เป็นระเบียบในการเก็บรักษา หรือใช้สอย การวางสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้สอย ก็ต้องรู้จักที่วางอีกว่า วางอย่างไรจึงจะเป็นการ

เหมาะสม ทั้งยังรู้จักปฏิบัติให้ถูกต้องกาลเทศะอีกด้วย เท่าที่ท่านได้เปลี่ยนแปลงในสิ่งของที่ใช้สอยนั้น ก็เพื่อให้เราเป็นผู้ฉลาดนั่นเอง ทั้งทดลองดูความตั้งใจของเราอีก หรือจะเรียกว่าเลือกเอาคนที่ว่าได้ เพราะว่าถ้าปฏิบัติตามท่านไม่ทันในเรื่องเหล่านั้น ท่านก็ไม่ให้อยู่ด้วย ถึงจะได้อยู่ด้วยท่านก็ตาม แต่ท่านไม่ยอมให้ทำในสิ่งที่สลักสำคัญ เมื่อถูกท่านห้ามในการอุปฐากในสิ่งที่เราเคยทำมาแล้ว เราก็ต้องเดือดร้อนเป็นธรรมดา

อีกประการหนึ่ง ผู้ทำหน้าที่อุปฐากท่านนั้นต้องรักษาตัวมิให้มีการกระทบกระเทือนท่าน ภายวาทะ และใจของตน ทางกายก็ต้องอ่อนโยนสุภาพเรียบร้อยไม่แข็งกระด้าง มีลัษณารวมทุกกรณี ทำอะไรต้องเบรียวคล่องแคล่วไม่อึดอาดเชอซ่าเฉื่อยชา และช่วยรับภาระธุระของท่านได้ตามที่ท่านต้องการ ไม่ทอดธุระในเมื่อท่านทำอะไรทุกอย่าง ท่านทำอะไรต้องทำตามท่านได้ และทำงานเป็นที่ไว้วางใจท่านได้ เช่น ตัด เย็บ ย้อม ซัก ตาก ผึ่ง ผ่าบริหาร ของท่านเป็นต้น และเป็นผู้ประพฤติกายของตนให้เบาไม่เป็นคนกายหนัก ทำอะไรต้องให้เรียบร้อยดี ไม่ทำให้สิ่งของพลัดตกหกล้มแตกร้าวเสียหาย เว้นไว้แต่จำเป็นจริง ๆ เพราะของใช้ไม้สอยต่าง ๆ ท่านให้มีธัญสที่สุด เราจะเดินไปมาที่กุฏิหรือศาลาก็ตาม ใช้เท่าที่เบาที่สุด ไม่ให้มีการกระเทือนเป็นอันขาด แม้แต่ท่านนั่งสมาธิอยู่เราขึ้นไปบนกุฏิก็มีให้ท่านรู้สึกได้ จะปิดเปิดประตูหน้าต่างก็ไม่ให้มีเสียงดังเกิดขึ้น และยังคงต้องรักษาความสะอาดตัวเองให้เพียงพอ กลิ่นตัว กลิ่นปาก กลิ่นผ้านุ่งห่ม ซึ่งเป็นกลิ่นที่ไม่ดี อย่าให้มีไปกระทบท่านเป็นอันขาด ถ้ามีกลิ่นที่ไม่ดีติดตัวเรานิดหน่อยท่านจะรู้ได้ทันที เพราะจมูกท่านรู้กลิ่นได้เร็วที่สุด จึงสมกับคุณธรรมที่ว่า “สุจิ เป็นผู้สะอาด” ท่านผู้ทรงธรรมที่เรียกว่านักปราชญ์นั้น จะต้องถึงพร้อมด้วยความสะอาดทั้งทางจิตและทางกาย ไม่มีตนอันสกปรกเหมือนคนพาลทั้งหลาย

ทางวาจาต้องระวังคำพูดคำจาของตนให้มาก พูดให้รู้จักคำต่ำคำสูง คำหยาบและคำสุภาพ ตลอดถึงคำสบประมาทอย่างอื่น ๆ ด้วย เมื่อท่านพูดไปอย่างไรเราจะพลอยพูดไปกับท่านไปทุกอย่างก็ไม่ได้ เพราะบางครั้งท่านอาจจะทดลองดูกลีตของเราก็เป็นได้ เพื่อเป็นพยานประกอบกับความรู้ภายในของท่าน เรื่องคำพูดแต่ละคำท่านย่อมรู้ดีทุกประการ ขณะที่อยู่ใกล้ท่านไม่ควรพูดคำหยาบคายเสียงพูดที่กล้าแข็ง คำกระโชกกระชาก พูดตลกเฮฮาหรือพูดเหลวไหลไร้สาระ และไม่ควรตักเตือนบอกสอนผู้อื่นต่อหน้าท่าน ไม่พูดเชิงเป็นเถระรับแขกในที่ต่อหน้าท่าน คำประเจิดประเจ้อไม่ควรพูดทั้งสิ้น เราจะพูดอะไรแต่ละครั้งต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วนเสียก่อนจึงพูด บางครั้งท่านอาจจะนำเราพูดไปในเชิงต่าง ๆ ก็มี หรือท่านจะพูดให้เป็นเรื่องที่เราจะคัดค้านก็มี ถ้าเราไม่คิดให้รอบคอบแล้วพูดตามท่านไป หรือคัดค้านท่านแบบกระต่ายยืนขาเดียวมักจะถูกท่านเอากลับหลังเหมือนกัน เรื่องเช่นนี้เราจะถือว่าท่านแส่หาเรื่องแก่สานุศิษย์ก็หาไม่ แต่ยอมเป็นกลวิธีฝึกสอนสานุศิษย์ให้มีสติปัญญาที่รอบรู้ต่อเหตุการณ์นั่นเอง ตามหลักธรรมก็มีอยู่แล้วว่า “มนตภาณิ” ที่แปลว่าผู้ฉลาดพูด เพราะท่านเคยสอนอยู่เสมอว่า “เหลือแต่พูดบ่อจ๊กบ่อนเบาหนัก เดินบ่อไปตามทางสติถึงดงเสือฮ้าย” ดังนี้ ตามคติที่ท่านพร่ำสอนนั้นมีความหมายว่า ต้องพูดให้มีความฉลาดในชั้นเชิงแห่งการพูด ให้รู้จักคำพูดที่หนักเบา ควรพูดหรือไม่ควรพูด เมื่อจะพูดก็ให้รู้จักการใช้ถ้อยคำที่จะพูด ตลอดถึงลีลาแห่งการพูด

การปฏิบัติดำเนินปฏิปทา ก็ให้ดำเนินตามอริยมรรคปฏิปทา จึงจะไม่เสื่อมเสีย ถ้าปฏิบัติไม่ดำเนินตามอริยมรรคปฏิปทา จะมีแต่ความเสื่อมเสียเป็นเบื้องหน้า เพราะกิเลสภัยเหมือนกับเสือร้ายที่อาศัยอยู่ในป่าช้า ซึ่งคอยสังหารชีวิตสัตว์ผู้หลงทางเข้าไปหาตน แล้วจับกินเป็นอาหารอยู่เบื้องหน้า เรื่องการพูดนี้ท่านอาจารย์เทศก์ เทศรังสี เคยเล่าเตือนข้าพเจ้าว่า “สมัยหนึ่งที่ท่านพักอยู่ด้วยท่านอาจารย์ใหญ่ที่ราวป่าแห่งหนึ่งที่จังหวัดเชียงใหม่ ที่บนค่าคบแห่งต้นไม้ต้นหนึ่ง ซึ่งอยู่หน้ากุฏิของท่านอาจารย์ใหญ่นั้น มีปลวกขึ้นไปทำรังอยู่ที่ค่าคบต้นไม้ต้นนั้น ซึ่งพระเณรได้รู้เห็นกันอยู่แล้ว แต่เมื่อตอนเช้า เวลาท่านออกจากห้องแล้วเดินลงไปต้นไม้ต้นนั้น แล้วแหงนหน้าขึ้นมองอย่างพิลึกพิลั่นคราะห์ แล้วหันหน้ามาทางพระเณรที่กำลังทำกิจวัตรกันอยู่นั้น ท่านพูดขึ้นว่า ดูซิ ๆ ผีอะไรช่างมาทำรังอยู่ที่ต้นไม้นี้ วันต่อไปอีกท่านก็เดินไปมองแล้วก็พูดอย่างนั้นอีก บางวันยังพูดว่ารังผีนั้นได้ใหญ่ยาวไปกว่าเดิมก็มี แต่ว่าสาธุศิษย์ทั้งหลายเพียงแต่ไปมองดูแล้ว ก็ไม่มีองค์ใดพูดแต่อย่างไร เมื่อท่านพูดอยู่ก็ไม่มีผู้ใดตอบคัดค้าน แล้วท่านก็หยุดพูดต่อไป เรื่องเช่นนี้ ก็เป็นเรื่องที่ท่านทดลองหาผู้มีนิสัยของทองฉลาดแก่นั่นเอง”

ทางจิตใจนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ฉะนั้น การอยู่ด้วยท่านเราต้องระมัดระวังสำรวมใจของตนให้มาก เราจะปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเหลวไหลไปตามอารมณ์ต่าง ๆ นั้นไม่ได้ ข้อสำคัญที่สุดก็คือ ฐิติมานะ ซึ่งมักจะไปกระทบกับวาระจิตของท่านอย่างขนาดหนักทีเดียว พวกเจ้าฐิติมานะนี้พอแต่อย่างเข้าสู่เขตสำนักของท่านเท่านั้นท่านรู้ได้ทีเดียว ท่านเคยปรารภให้ฟังเหมือนกัน เมื่อสังเกตตามเหตุการณ์ดูแล้ว ก็เป็นจริงอย่างที่ท่านปรารภให้ฟังทุกประการ ทั้งจะทำให้ผู้ถือฐิติมานะนั้นเปล้าจากประโยชน์ของตนอีกด้วย เมื่อเราหวังต่อการศึกษาอบรมธรรมปฏิบัติจากท่านครูบาอาจารย์แล้ว จะมัวแต่ถือฐิติมานะของตนอยู่ แล้วจะยอมรับเอาธรรมจากโอวาทของท่านไปปฏิบัติไม่ได้เป็นอันขาด เราผู้หวังต่อการศึกษาอยู่ต้องยอมสละฐิติมานะของตนเสีย ตลอดทั้งความรู้ที่ได้จากการท่องบ่นจดจำมาที่เป็นฝ่ายปริยัติธรรม จะเรียนได้น้อยมากเท่าไรก็พึงเก็บไว้เสียก่อน ไม่ควรนำเอาออกมาแสดงหรือนำมาวิพากษ์วิจารณ์กับธรรมโอวาทของท่านเป็นอันขาด ซึ่งอาจจะเข้าทำนองที่ว่า “รู้ก่อนเกิด” เมื่อเราถือว่าตนรู้แล้ว เข้าใจแล้ว ก็จะหมดหนทางการทำความรู้ในสังขารให้เกิดในตนต่อไป เมื่อใดความรู้ที่เป็นอมตธรรมยังไม่ปรากฏขึ้นแก่ตน เมื่อนั้นเราจะถือว่าตนรู้ตนเข้าใจยังไม่ได้ เพราะความรู้ที่เกิดจากทรงจำนั้นยังไม่เป็นสาระ เพียงแต่เป็นสัญญาเท่านั้น ธรรมดาสัญญาทั้งหลายย่อมตกอยู่ในไตรลักษณ์ทั้งสิ้น หาได้ล่วงเลยไปจากอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไม่ ฉะนั้น จึงไม่ควรถือเอาสัญญาที่ทรงจำมาเป็นความรู้ของตน ถ้าอย่างนั้นความรู้ที่ได้ทรงจำมา ก็จะไม่เป็นสาระประโยชน์แก่ตนเองเท่านั้น ถ้าเราคิดอย่างนั้นก็ถูก แต่อย่าลืมธรรมะที่ว่าให้ถึงพร้อมด้วยการรักษา เหมือนกับทรัพย์ที่เราหามาได้จะต้องมีการเก็บรักษาเสียก่อน จึงค่อยใช้จ่ายตามที่หลัง ถ้าไม่มีการเก็บรักษาไว้ก่อน จะถือว่าคนมีทรัพย์ได้อย่างไร เมื่อคนมั่งมีถือว่าตนมั่งมีอยู่แล้ว มัวแต่เอาทรัพย์ของตนออกอวดอ้างไม่แสวงหารายได้ต่อไป ก็จะเป็นคนที่มั่งมีต่อไปไม่ได้ ฉันทิดก็ดี เราผู้ได้ทรงจำพระวินัยได้น้อยมากตามความสามารถของตนนั้นก็เหมือนกัน ความทรงจำของเรานั้น เมื่อรู้จักเก็บรักษาไว้ด้วยดี

ก็จะเพิ่มพูนความรู้ความฉลาดของเราอย่างสำคัญ พอเราได้รับการประกอบความเพียรลงไปแล้ว เมื่อความรู้ความเห็นได้ปรากฏแจ้งประจักษ์ขึ้นแก่ตนเมื่อใด เมื่อนั้นความรู้ที่เราได้ทรงจำมาก่อนนั้นก็จะมีแว่นเข้ามาเป็นพยานอย่างน่าพิศวงทีเดียว โดยที่เราไม่ต้องได้คิดค้นหา แต่หากจะแว่นเข้ามารับรองเอง ความรู้นั้นจึงจะเป็นของตนต่อไป อีกประการหนึ่ง เมื่อเราอยู่ร่วมสำนักท่าน เราจะต้องระวังจิตของตนอยู่ตลอดเวลา เพราะท่านไม่ต้องการผู้มีจิตโลเลจับจดให้อยู่ร่วมสำนักท่าน ซึ่งจะทำให้ถ่วงความเจริญของหมู่คณะ และจะก่อความยุ่งยากแก่หมู่คณะ ทั้งจะทำให้หนักต่อการบริหารหมู่คณะของท่าน เท่าที่ถูกขับให้หนีไปบ่อย ๆ ก็เนื่องด้วยความไม่ตั้งใจจริงต่อข้อปฏิบัตินั่นเอง ส่วนผู้ที่อยู่ด้วยความหวังต่อการศึกษาดำรงดี ที่เรียกว่า “สุสิกขิต” ไม่เคยจะถูกท่านประณามให้ ออกหนีแม้แต่องค์เดียว อนึ่ง การรักษาคใจนั้น เมื่อเวลาเราเข้าไปหาท่าน เราก็ก่อรวมจิตให้เพ่งพินิจอยู่ที่กรรมฐานของตนเสมอ จะทำกิจวัตรอยู่ก็ตาม จะพูดจะปราศรัยกับท่านอยู่ก็ตาม หรือจะฟังโอวาทของท่านอยู่ก็ตาม และเวลานวดพื้นบาทาท่านอยู่ก็ตาม เราจะต้องถึงพร้อมด้วยการสำรวมจิตอยู่ทุกกรณี ถ้าเราไม่ตั้งใจสำรวมอยู่อย่างนั้น บางครั้งจิตชั่วของเราจะไปกระทบเรื่องภายในของท่าน เพราะท่านเคยปรารภให้ฟังเสมอว่า “ถ้าพระเณรที่ชั่วมารวมอยู่ด้วย เทวดารังเกียจมาถึงแล้วก็รีบหนีไป หรือถ้าพวกเทพเหล่าใดที่รู้จักก่อนแล้วก็จะไม่มาหาท่านเป็นเด็ดขาด” เพราะเหตุนี้การรักษาคใจของเรา ก็เพื่อให้เป็นสิริมงคลและให้เป็นสารประโยชน์ทั้งตนและคนอื่นด้วย ทั้งเรายังจะต้องรักษาคใจของตนอย่าให้คิดขัดใจในท่านหรือคิดประมาทท่าน การคิดอย่างนี้ย่อมเป็นความผิดร้ายแรงเหมือนกัน เป็นความคิดที่สร้างหม้อนรกให้ตนเอง คนประเภทนี้จะไม่เจริญจนตลอดชีวิตของตน ซึ่งมีตัวอย่างอันดาษดื่นอยู่แล้ว บางรายถึงกับตายลงไปในระยะไม่กี่เดือนก็มี แต่ก็เป็นเรื่องที่ไม่ควรที่จะยกเอาชื่อของผู้นั้นมาประจานหน้ากันให้เป็นเรื่องที่รู้แล้วรู้รอดกันไป เมื่อเวลาเราฟังโอวาทของท่าน เราจะต้องกำหนดจิตให้อยู่ในความสงบ ทำจิตให้คอยฟังอยู่ในความสงบนั้น ไม่ส่งจิตออกไปฟังอย่างธรรมดาจึงจะได้ความรู้และได้อุบายจากการฟัง ถ้าเราไม่ทำจิตให้สงบอย่างนั้น การฟังไม่คอยจะได้ผลอันฟังปรารภแก่ตน เพราะการฟังนั้นย่อมมีอยู่ ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ ฟังเป็นปริยัติ ประการที่ ๒ ฟังเป็นปฏิบัติ ประการที่ ๓ ฟังเป็นปฏิเวธ

การฟังเป็นปริยัตินั้นเป็นการฟังตามธรรมดา ซึ่งมีจิตออกจ่อต่อการฟังอยู่ที่โสตประสาท ผลที่ได้รับคือการทรงจำในข้อธรรมข้อธรรม และรู้เรื่องในโวหารปฏิภาณของผู้แสดง มีการติการชมไปในตัว และจะมีโหม่นสขัตเคื่องบางขณะ มีความโสมนัสยินดีบางขณะ ถึงกับร้องไห้ก็มี หัวเราะก็มี เศร้าโศกเสียใจปริเทวนากการก็มี เลื่อมใสยินดีกับผู้แสดงก็มี คิดอยากทำบุญกุศลก็มี นี่คือการฟังเป็นปริยัติ

การฟังเป็นปฏิบัติ นั้น ผู้ฟังจะต้องยึดเอาความสงบใจไว้เป็นพื้นใจในการฟัง ดักใจฟังอยู่ในรัศมีของความสงบนั้นอย่างแน่วแน่มิโลเล เสียงจากผู้แสดงจะแว่วเข้าไปหาเจ้าสงบนั้นเอง โดยไม่ต้องส่งใจออกฟัง ผลที่ได้รับคือสติของผู้ฟังจะแนบเนียนเข้าโดยลำดับ ปัญญาจะว่องไวต่อการค้นคิดและมีการล้างล้างต่อการพิจารณา จิตจะมีความสว่างกระจ่างแจ้งขึ้นกว่าเดิม บางขณะจะเกิดอุบายธรรมขึ้น

เป็นข้อสะกิดใจอย่างไม่ลืมน บางขณะจะปรากฏนิมิตบอกเหตุการณ์ขึ้นมา และจะเกิดความเลื่อมใสในธรรมวินัย มีความอดุสาหะในการปรารถนาความเพียร จะเกิดความสดใจในบางขณะ มีความเอิบอิมซาบซึ่งเป็นขึ้นในใจของตน ลักษณะต่าง ๆ ในทำนองนี้จะมีมากตามจริตนิสัยของแต่ละคน นี่คือการฟังเป็นปฏิบัติ

การฟังปฏิเวธนั้น ในขั้นแรก ๆ ก็มีลักษณะเหมือนกันกับการฟังเป็นปฏิบัตินั่นเอง แต่ชวนจิตของท่านได้มีกำลังกล้า สามารถดังลงไปทำหน้าที่ในการละกิเลสได้ทีเดียว แต่จิตของท่านได้กำลังกล้าด้วยอำนาจแห่งการฟัง จึงสามารถได้บรรลุมรรคผล เหมือนกันกับกล้วยที่กำลังแก่จะสุกอยู่แล้วในไม่นาน แต่พอถูกคนได้นำเอาไปปมจึงทำให้กล้วยนั้นสุกเร็วขึ้นกว่าเดิม หรือเหมือนกันกับดอกบัวที่พ้นน้ำแล้วพอถูกแสงพระอาทิตย์ก็บาน ผู้ที่ได้บรรลุมรรคผลในขณะที่ฟังก็เหมือนกัน ธรรมเทศนาที่ได้ฟังนั้น ย่อมเป็นกำลังช่วยให้กำลังเดิมของท่านมีกำลังกล้าจนสามารถฟาดฟันทำลายอวิชชาให้สิ้นไป เรียกว่าการฟังกับการเรียนรู้เป็นไปพร้อม ๆ กัน อย่างพระพุทธเจ้าแสดงอนัตตลักขณสูตรแก่ท่านปัญจวัคคีย์เป็นต้น ความรู้แจ้งของท่านปัญจวัคคีย์ก็ได้รับรู้ไปพร้อม ๆ กับพระองค์ได้แสดงไปโดยลำดับ เมื่อพระองค์ได้แสดงถึงขั้นความเบื่อหน่าย จิตของท่านปัญจวัคคีย์ก็ได้เกิดความเบื่อหน่ายถึงการคลายความกำหนัดยินดี แล้วก็หลุดพ้นจากกิเลสไปทีเดียว โดยมีได้รู้รอดต่อการตรัสรู้แต่ประการใด การฟังประเภทนี้คือ การฟังเป็นปฏิเวธ

ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่เป็นผู้อุปัฏฐากท่านอาจารย์ใหญ่แล้ว ไม่ค่อยมีโอกาสออกไปประกอบความเพียรในสถานที่อื่นเท่าไร เพราะหาตัวแทนยาก ได้มีโอกาสกราบลาท่านออกไปเพียง ๒ ครั้ง คือครั้งที่ ๑ ระหว่างเดือน ๕ ท่านคำไพ สุสิกขิต ที่เคยเป็นผู้อุปัฏฐากมาก่อนข้าพเจ้านั้น เมื่อไปจำพรรษาในสถานที่อื่นแล้วกลับมา ได้พูดตกลงกันในการผลัดเปลี่ยนกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ข้าพเจ้าจึงเข้าไปกราบเรียนปรึกษาต่อท่านอาจารย์ใหญ่ ในเรื่องการผลัดเปลี่ยนกันออกไปบำเพ็ญเพียร ท่านก็เห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าได้รอฟังเหตุการณ์อยู่ ๕ วัน แล้วจึงกราบเรียนท่านอีก คราวนี้ได้กำหนดวันจะออกไปให้แน่นอน คือกำหนดว่าอีก ๓ วันข้างหน้าจะได้กราบลาท่านออกไป ท่านก็ไม่ขัดข้อง ก่อนที่ข้าพเจ้าจะออกไปนั้น จะต้องมอบภาระทุกอย่างให้ผู้จัดทำแทนให้เป็นที่เรียบร้อยทุกประการ คือจะต้องให้คำแนะนำกันในบางสิ่งบางประการ และมอบหมายสิ่งของต่าง ๆ ที่จะต้องเก็บที่จะต้องใช้เกี่ยวกับครูบาอาจารย์และหมู่คณะให้เรียบร้อยก่อนจะไป ครั้นถึงวันกำหนดแล้วข้าพเจ้าก็เข้าไปทำการขอขมาโทษท่าน แล้วกราบลาท่านออกไป

การออกไปบำเพ็ญเพียรของข้าพเจ้าในครั้งนี้ประมาณเดือนกว่า แล้วก็กลับเข้าไปอยู่ด้วยท่านพระอาจารย์ตามเดิม ทนกับงานวิสาขบูชาแล้วก็อยู่ต่อไป ท่านอาจารย์ใหญ่ก็ได้ถามถึงการภาวนาของข้าพเจ้าเพียงเล็กน้อย ข้าพเจ้ารู้ได้เป็นไปอย่างไรก็กราบเรียนถวายให้ท่านทราบทุกประการ เพราะครูบาอาจารย์ย่อมต้องการของฝาก (กำลังของจิต) จากสานุศิษย์เป็นธรรมดา แต่ข้าพเจ้าก็ได้ของไปฝากท่านเพียงเล็กน้อย ถึงกระนั้นท่านยังให้กำลังใจแก่ข้าพเจ้าอีก โดยท่านปรารถนาว่า **“การเจริญอานาปานสติก็เป็นทางที่ดีเหมือนกัน เพราะการเจริญพระกรรมฐานแต่ละอย่างนั้น เมื่อจิตจะ**

รวมลงเป็นสมาธินั้น ย่อมโน้มเข้าสู่คลองอานาปานสติเสียก่อนจึงรวมลงไปเป็นสมาธิ พระอาจารย์ทั้งหลายได้กล่าวไว้ว่า “กรรมฐาน ๔๐ ห้อง” “เป็นห้องอานาปาน” ดังนี้ แล้วท่านก็แสดงถึงอานาปานฌานที่ท่านเคยเป็นมาแล้วให้ฟังโดยละเอียด เรื่องการใช้กรรมฐานอะไรเป็นบริกรรมนั้น ข้าพเจ้าหาได้กราบเรียนถวายให้ท่านทราบไม่ แต่ท่านรู้เรื่องภายในใจของข้าพเจ้าทั้งหมดจริง ข้าพเจ้าก็ได้กราบเรียนถวายตามความเป็นจริงของตนต่อท่าน เว้นแต่คำบริกรรมเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อท่านปรารถนาถึงอานาปานสติกรรมฐานดั่งนั้น ก็ตรงตามที่ข้าพเจ้าได้ใช้เป็นบทบริกรรมจริง ๆ ขณะนั้นจิตของข้าพเจ้าผู้ยังอ่อน ก็ได้แต่ความปลื้มปิติและเลื่อมใสอัศจรรย์ในพระคุณของท่านอย่างบอกไม่ถูก ข้าพเจ้าหาความผิดมิได้ จึงไม่มีความประหม่าตกใจ ข้าพเจ้าหาผลมิได้ จึงไม่รู้สึกเจ็บในเมื่อแทงถูก เมื่อเป็นดังกล่าวนั้น จะไม่ให้ข้าพเจ้าเชื่อว่า ท่านรู้วาระจิตของผู้อื่นอย่างไรได้ แม้ครั้งอื่น ๆ อีกก็มิมากตามที่ข้าพเจ้าอยู่ด้วยท่านมา เช่นครั้งหนึ่งเมื่อพวกข้าพเจ้าอยู่ปรนนิบัติท่านเพียง ๒-๓ องค์ ท่านปรารภว่า “เรารู้เรื่องของพวกท่านทั้งหลายทุกองค์เหมือนกัน แต่เราไม่อยากพูดเท่านั้น” ครั้งหนึ่งอีก ท่านปรารภว่า “สมัยก่อนวิธสอนผู้อื่นนั้นเคยได้หักความผิดของผู้อื่น ตามวาระจิตชั่วที่เกิดขึ้นของผู้นั้น แต่เป็นผลเสียมากกว่าผลได้ เหตุนั้น เราจึงเลิกวิธีนั้นเสีย ทุกวันนี้จะใช้ยูกี้เป็นบางกรณีเท่านั้น” ดังนี้ เป็นต้น

เท่าที่ข้าพเจ้าได้เล่ามาตามเรื่องเช่นนี้ บางคนอาจจะเพ่งเล็งในแง่ที่ว่า ข้าพเจ้าโอ้อวดตัวเอง โดยยกเอาครูบาอาจารย์ผู้บริสุทธิ์มาเป็นโล่บังหน้าก็มี แต่ไม่เป็นไร จะวิพากษ์วิจารณ์อย่างไรก็ได้ สุดแล้วแต่ใครจะลงความเห็นในตนอย่างไรก็ได้ทั้งสิ้น ซึ่งตามธรรมดาที่พวกข้าพเจ้าเมื่อสมัยอาศัยศึกษาอบรมตนอยู่ภายใต้ร่มโพธิ์ของท่านอาจารย์ใหญ่นั้น ต่างตนก็ต่างสำรวมระวังจิตและข่มจิตของตนไม่ให้แส่สายโลเลไปตามอารมณ์ของโลก เพราะมาละอายและเกรงกลัวต่อความชั่วที่เกิดขึ้นกับจิต จะทำให้กำลังจิตเสื่อมถอยลงไป จะเป็นการเนิ่นช้าและเหินห่างจากคุณธรรมอันพึงปรารถนานั้นประการหนึ่ง และมีความละอายเกรงกลัวต่อคุณธรรมที่ครูบาอาจารย์ได้รู้เห็นแล้วนั้นประการหนึ่ง เพราะเหตุนี้จึงทำให้ได้กำหนดจิตอยู่กับกรรมฐานที่ตนเจริญแล้ว ทั้งยืน เดิน นั่ง นอน ตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน เว้นไว้แต่เวลานอนหลับเท่านั้น หาได้สรวลเสเฮฮาสนุกสนานเปลือยไปไปตามความชอบของกิเลสไม่ พุดกันศึกษากันแต่เรื่องภาวนาต่อกันและกัน และทางด้านธรรมวินัย ข้อวัตรปฏิบัติที่จะพึงกระทำให้สมบูรณ์ถูกต้องเท่านั้น แต่พึงกระทำให้เป็นไปโดยความพร้อมเพรียงกันทั้งหมดทั้งคนอย่างนั้น ก็ยังเกิดมีผู้ได้ดีและเสื่อมเสียในกาลภายหลังก็มี เมื่อพิจารณาถึงสภาพของผู้ที่ได้ศึกษาอบรมธรรมปฏิบัติจากครูบาอาจารย์แล้ว มี ๓ ประการ คือ มีความดีสืบต่อยิ่ง ๆ ขึ้นไปประเภทหนึ่ง พอทรงความดีของตนไว้ได้ประเภทหนึ่ง เป็นผู้เสื่อมถอยจากความดีที่ตนได้ปฏิบัติมาก่อนแล้วประเภทหนึ่ง เพราะจิตนี้เมื่ออบรมได้ไม่เพียงพอต่อความมั่นคงแล้ว ย่อมมีการกลีบกลอกในภายหลังเป็นธรรมดา ถ้าอวดดีมีความประมาทเมื่อใด ย่อมเสื่อมเสียเมื่อนั้น

ครั้งเมื่อข้าพเจ้าได้กลับเข้าไปอยู่กับท่านอาจารย์ใหญ่ ครูบาอร่าม หรือคำไพ สุสิกขิต ผู้รับหน้าที่แทนข้าพเจ้านั้น ก็ได้มอบหน้าที่คืนให้ข้าพเจ้าอีก แล้วก็กราบลาท่านอาจารย์ใหญ่ออกไป ข้าพเจ้าจึงต้องทำหน้าที่นั้นสืบต่อไป

เมื่อกาลเวลาผ่านไปหนึ่งหรือสองปีก็จำไม่ได้ ท่านทองคำ ญาโณภาโส ที่เคยอยู่ปรนนิบัติ ท่านอาจารย์ใหญ่มาก่อนข้าพเจ้า สมัยเมื่อท่านพักอยู่ทางบ้านนามนบ้านโคก ก็ได้กลับมาพร้อม จำพรรษาที่ท่านที่บ้านหนองผืออีก ได้เป็นผู้ปฏิบัติท่านอาจารย์ใหญ่ร่วมกันมาโดยลำดับ แต่เมื่อถึงฤดูแล้งท่านทองคำได้กราบลาท่านครูบาอาจารย์ออกไปบำเพ็ญเพียรอยู่เสมอ ครั้นต่อมาถึงฤดูแล้งแล้วเป็นโอกาสที่เหมาะสม ข้าพเจ้าจึงไปกราบเรียนปรึกษาต่อท่านพระอาจารย์ถึงการออกไปบำเพ็ญเพียร เรื่องทุกอย่างก็เหมือนกับการออกไปครั้งที่หนึ่งนั่นเอง เมื่อท่านอนุญาตแล้วข้าพเจ้าก็ได้กราบลาท่านออกไป มีท่านเพ็ง เขมาภริโต (ยังเป็นสามเณร) ติดตามไปด้วย ไปพักที่เสนาสนะป่าที่ใกล้บ้านห้วยปูน ตั้งใจว่าเมื่อพักผ่อนเอากำลังสุขภาพพอสมควรแล้วก็จะเร่งความเพียรอย่างใจหวัง ด้วยคิดว่าเมื่อไม่ได้อยู่ปฏิบัติท่านครูบาอาจารย์ ภาระทุกอย่างก็มีน้อยไปแล้ว มีแต่กิจวัตรประจำวันส่วนตัวเท่านั้น โอกาสทำความเพียรของเรามีเพียงพอทุกประการ แต่ครั้งออกไปพักได้เพียงคืนที่ ๗ เท่านั้น ในคืนวันนั้น พอเวลาอนหลับไปปรากฏว่า ข้าพเจ้าได้เข้าไปปรนนิบัติท่านอาจารย์ดังเช่นเคยปฏิบัติมา แต่ปรากฏว่าท่านได้พักผ่อนอยู่บนเตียงแห่งหนึ่ง ซึ่งมองดูแล้วท่านไม่ค่อยสบาย แต่ไม่ทราบว่าท่านเป็นอาพาธด้วยโรคอะไร ขณะนั้นเมื่อข้าพเจ้าก็ตื่นนอนขึ้นมา เพราะตามธรรมดา ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เข้าอยู่ใกล้ชิดท่านมาแล้วนั้น เมื่อข้าพเจ้าอนหลับไปทุกครั้งจะต้องฝันเกี่ยวกับท่านเสมอ ถ้าท่านจะไม่สบายข้าพเจ้าก็ต้องฝันเกี่ยวกับความไม่สบายของท่านทุกครั้ง สมัยนั้นความฝันของข้าพเจ้านับว่าพอเชื่อได้และข้าพเจ้าก็ได้เชื่อความฝันประเภทที่ควรเชื่อเหมือนกัน ฉะนั้น คืนวันนั้นเมื่อข้าพเจ้าตื่นนอนแล้ว จึงได้วิตกถึงท่านอาจารย์ใหญ่ กลัวว่าท่านจะเกิดอาพาธขึ้นมา รุ่งเช้ามาก็ยังคิดวิตกอยู่ แต่ไม่ได้พูดให้ท่านผู้ใดฟัง พอฉันจึงหันจวนจะเสร็จ พอออกพุทธ โยมผู้ปฏิบัติใกล้ชิดของครูบาอาจารย์ก็ไหล่น้ำมาหา ข้าพเจ้าก็รับถามด้วยความกระหายใจดังกล่าว พอออกพุทธแจ้งว่า “ท่านทองคำเข้ามาบิณฑบาตถึงที่บ้าน แล้วแจ้งให้กระผมมาตามครูบากลับไป ท่านอาจารย์ใหญ่ป่วยเมื่อคืนนี้ ป่วยเป็นโรคอะไรก็ไม่ทราบ อาการหนักเบาอย่างไรก็ไม่ทราบ” เพราะแก็กรีบด่วนเต็มที ฉันเสร็จ เตรียมตัวแล้ว ข้าพเจ้าก็รีบเดินทางไปหาท่าน เมื่อไปถึงเขตดูอาการป่วยของท่านก็คงอยู่ในอาการหนักเหมือนกัน จึงตัดสินใจอยู่ปรนนิบัติท่านต่อไป ได้จัดให้คนไปนำเอาสิ่งของจากที่พักมาให้ ไม่มีโอกาสจะออกไปแสวงหาความเพียรที่อื่นอีกตั้งแต่วันนั้น ต่อมา เมื่อจะกล่าวถึงโรคประจำตัวของท่านอาจารย์ใหญ่นั้น คือท่านเป็นโรคริดสีดวง ลำไส้ และเป็นโรคลม โรคของท่านมีการกำเริบอยู่บ่อย ๆ แต่นาน ๆ จึงจะมีอาการหนักทีหนึ่ง มาครั้งนี้ท่านก็ได้มีอาการถ่ายท้องแล้วก็มีการทรุดลงไป ฉันจึงหันไม่ค่อยได้ เมื่อถึงคราวท่านเกิดอาพาธนั้น ตามปกติแล้วท่านห้ามไม่ให้ยุ่งกับยากับหมอมิแต่เร่งการกำหนดพิจารณาธรรมของท่านอย่างเดียวเท่านั้น ผู้เข้าไปเยี่ยมป่วยทั้งหลายจะต้องเข้าไปด้วยความสงบจริง ๆ จะเรียนถามท่านก็ต้องรู้จักประมาณแห่งการพูดและการเข้าหา เมื่อต้องการรู้ละเอียดต้องถามกับผู้ปรนนิบัติอยู่ใกล้ชิดจึงเป็นการถูกต้อง ขณะที่อยู่ใกล้ท่านจะพูดคุยกันให้มากไม่ได้เป็นเด็ดขาด ต้องกำหนดจิตของตนให้สงบอยู่เสมอ จึงจะอยู่ในที่พยาบาลไปได้นาน พวกข้าพเจ้าผู้ปรนนิบัติอยู่ประจำได้รักษาความสงัดวิเวกภายนอกช่วยท่านทุกวิถีทาง ผู้ไม่ควรให้เข้าไปใกล้ท่าน

ก็ห้ามกันไว้เสีย ถ้าผู้ใดเข้าไปหาท่านพอสมควรแล้ว หรือสังเกตดูว่าจะเป็นกรอก่อนให้ท่านรำคาญ ก็รีบหาวิธีให้ผู้นั้นรีบออกไปเสีย ตามปกติแล้วเมื่อผู้ใดจะเข้าไปหาท่าน จะต้องให้ผ่านพวกข้าพเจ้า เสียก่อน จึงจะเข้าไปหาท่านได้ เพราะการเข้าไปหาท่านนั้นจะต้องเลือกเวลาให้สมควรก่อน จึงจะเข้าไปหาได้ พวกข้าพเจ้าผู้ปรนนิบัติอยู่ใกล้ชิดต้องฉลาดในเรื่องนี้เป็นพิเศษ ที่เรียกว่า “ชวนขวย ป้องกัน? สมัยเมื่อท่านเกิดอาพาธ พวกข้าพเจ้าผู้เป็นสาธุศิษย์ทั้งหลายจะต้องพร้อมเพรียงกันเอาใจใส่ต่อการพยาบาลรักษาท่านให้เต็มความสามารถ ไม่เห็นแก่ลำบากยากเหนื่อยแต่ประการใด แม้ท่านจะไม่ห่วงต่ออรรถภาพ อยากรู้ก็ตาม พวกข้าพเจ้าก็มีได้หนึ่งนอนใจ ต้องคิดหาวิธีการรักษาอาพาธของท่านและคิดหาวิธีการให้ท่านได้ฉันทยาบำบัดอาพาธนั้นให้จงได้ ยอมให้ท่านกำราบทุกวิถีทาง คือต้องมีทั้งกลัวและกล้า แต่ก็ต้องระวังไม่ให้เป็นไปในลักษณะเชิงบังคับท่าน ต้องให้เป็นไปในลักษณะอ่อนน้อมอย่างน่าสงสาร เมื่อเป็นการถูกต้องท่านก็อนุญาติตาม พวกข้าพเจ้าก็ถวายการรักษาท่านได้ สำหรับอาพาธของท่านในคราวครั้งนี้ค้นหาได้หายด้วยยาไม่ เป็นแต่พอทุเลาลงแล้วทรงตัวอยู่เท่านั้น ต่อมาท่านได้ย้ายไปพักที่บ้านนาใน เพื่อเปลี่ยนสถานที่และอากาศ แต่อยู่ไม่ได้นานก็ย้ายกลับมาสถานที่เดิม ครั้นภายหลังอาพาธท่านก็ได้สงบระงับไปด้วย อำนาจการเพ่งพินิจในธรรมของท่าน โดยท่านเล่าให้ฟังว่า “เมื่อคืนนี้อาพาธท่านได้ระงับลงแล้ว และปรากฏธรรมนิมิตขึ้นมาว่า “ณายี ตปติ อาทิจโจ” สมัยก่อนก็เหมือนกัน เมื่อเราเพ่งอยู่ในธรรมไม่ทอดย เมื่ออาพาธระงับลงไปแล้วก็ปรากฏข้อธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งผุดขึ้นมาให้รู้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดอาพาธขึ้นมา เราจึงไม่ค่อยกังวลกับยาเท่าไรนัก ถ้าเราหวังแต่จะพึ่งยาพึ่งหมออย่างเดียวกันก็ไม่ถูก เป็นการผิดต่อสัจธรรมสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ต้องเป็นผู้หนักแน่นอยู่ในธรรม ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม จึงจะสมกับคำปฏิญาณตนแล้วว่า “ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ” ข้าพเจ้าถึงพระธรรมว่าเป็นสัจธรรม เราเคยเห็นอำนาจแห่งความเพียรมาแล้วตั้งแต่สมัยป่วยอยู่คนเดียวที่ถ้ำสาธิกา จังหวัดนครนายก ครั้งนั้นได้เกิดธาตุพิการถึงกับไฟธาตุไม่ย่อยอาหาร ฉันทอะไรเข้าไปแล้วไฟธาตุก็ไม่ย่อย เมื่อถ่ายออกมาที่สุด ๆ อยู่เช่นเดิม เบื้องต้นก็คิดหวั่นไหวไปต่าง ๆ นานา แต่ในที่สุดก็ตกลงใจยอมเสียสละชีวิตได้ จึงเข้าที่นั้งสมาธิแล้วอธิษฐานใจยอมสละชีวิตต่อความเพียร ได้สวดยทุกขเวทนาเกล้าแสนสาหัสถึงกับไม่รู้สีกตัวเสียเลย ผลสุดท้ายเมื่อรู้สึกตัวขึ้นมาแล้ว ต้องได้มาสืบสวนตัวเองอีกทีหนึ่งว่า ทำไมเราจึงเป็นอย่างนี้ ครั้นคิดทบทวนไปมาจึงได้รู้ว่า เมื่อก่อนเราไม่สบายจึงได้มาเข้านั้งสมาธิ แต่บัดนี้อาการนั้นได้หายไปอย่างพลิดทิ้งเสียแล้ว มองดูสิริระร่างกายเปียกชุ่มไปด้วยเหงื่อตลอดทั้งตัว ผ้านุ่งห่มก็เปียกไปหมด กำลังของจิตก็สามารถอาจหาญขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า เราเคยเห็นอำนาจแห่งคุณธรรมส่วนนี้ตั้งแต่ครั้งนั้น เพราะเหตุนั้น ในกาลต่อมาเมื่อเกิดอาพาธอย่างใดขึ้น เราจึงไม่หวังแต่จะพึ่งยาอย่างเดียวกับท่านนั้น โดยส่วนมากเราใช้การเพ่งพินิจ อาพาธก็สงบระงับไปเอง ในโพชฌงค์ สุตระพุทธองค์ได้แสดงไว้ในลักษณะนี้เหมือนกัน ได้ยินว่า สมัยหนึ่งพระพุทธองค์ทรงอาพาธ พระจุนทเถระเจ้าเข้าไปเฝ้าแล้ว แสดงสัมโมทเนยยกา พระองค์รู้ความประสงค์แล้วเจริญสัมโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการให้ยิ่ง ๆ ขึ้น พระอาพาธนั้นก็ระงับไป ดังนี้เป็นอาทิ ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายที่เราได้ยั้งได้ฟังมาแล้ว ถึงจะมี

ความเชื่อมั่นก็ตาม หากได้เป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ไม่ ต้องปฏิบัติให้มีความรู้เห็นเป็นไปด้วยตนเองเสียก่อน จึงจะเป็นความเชื่อที่สมบูรณ์ได้

ก็แลสมัยนั้น เมื่ออาพาธของท่านได้ระงับไปแล้ว ดังนั้น พวกข้าพเจ้าก็พยายามบำรุงสุขภาพของท่านให้แข็งแรงต่อไป ครั้นเมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายก็ออกไปแสวงหาที่ทำความเพียร เช่นฤดูที่ผ่านมาทุก ๆ ปี ส่วนท่านทองคำผู้รับภาระเป็นตัวยืนในหน้าที่ เป็นผู้อุปัฏฐากท่านแทนข้าพเจ้าในสมัยนั้น ก็ได้เวรหน้าที่นั้นแก่ข้าพเจ้าแล้วออกไปเหมือนหมู่คณะทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายทีเดียว เรื่องนี้มีได้หมายความว่า จะต้องทำแต่ผู้เดียวก็หาไม่ หมู่คณะทั้งหลายผู้ยังหวังต่อการศึกษาอยู่ก็จะไป ๆ มา ๆ เข้า ๆ ออก ๆ เป็นธรรมดา สำหรับผู้มุ่งหวังต่อการศึกษาจากครูบาอาจารย์นั้น จะต้องมีความจงรักภักดีเอื้อเพื่ออาลัยในท่านเสมอชีวิตของตนหรือยิ่งกว่านั้น ยามเมื่อตนไปถูกร้อนก็ยอมห่มหว่าท่านจะร้อน ยามเมื่อตนไปถูกความหนาวก็ยอมห่มหว่าท่านจะหนาว ยามเมื่อตนได้กินของมีรสอร่อยก็ยอมคิดอยากถวายให้ท่านได้ฉันบ้าง ถึงยามเมื่อตนได้รับความผาสุกสบายก็ยิ่งคิดถึงท่านมาก แม้จะจากท่านไปก็ไปเพื่อดำเนินตามปฏิปทาของพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายที่เคยดำเนินมาก่อนแล้วเท่านั้น หากได้หลีกออกไปเพื่อเรื่องอื่นไม่ ส่วนสาธุศิษย์ที่ไม่ดี ไม่มีความมุ่งต่อการศึกษาในธรรมอันยิ่งนั้น เมื่อถึงคราวกราบลาครูบาอาจารย์ออกหนีไปทางอื่นก็เพื่อให้ตนได้พ้นจากอำนาจความบังคับบัญชาของท่าน เพราะมาสำคัญในตนว่า การอยู่ใกล้ในสำนักของครูบาอาจารย์นั้น เป็นการหนักใจ เดียวก็ถูกท่านว่ากล่าวตักเตือนบ่อย ๆ อย่างนั้นอย่างนี้ อย่างนั้นผิดอย่างนี้ถูก จู้จี้จุกจิกรำคาญใจอยู่ตลอดเวลา จะทำอะไรก็ไม่ได้ตามอำเภอใจของตน ทำอะไรก็มีแต่ความผิดทั้งหมด *ชี้ใส่บักก็ผิด ชี้ใส่น้ำก็ผิด* ถือครูบาอาจารย์ว่าเป็นศัตรูแก่ตน ฉะนั้น เมื่อมีโอกาสได้ออกจากครูบาอาจารย์ไปแล้ว จึงไม่มีหวังจะกลับคืนเข้าไปอีก มีทางแต่จะหนีไปให้ไกลได้เท่าไรก็จะไปเสียให้ไกลที่สุด เมื่อวางแผนออกไปสำเร็จแล้ว ก็มีความโล่งใจเป็นที่สุด เหมือนกับนกกระทาออกจากกรงได้ หรือเหมือนกับนักโทษที่ได้ออกจากเรือนจำ ฉะนั้น นี่คือสาธุศิษย์ที่ไม่ดี ซึ่งเป็นภัยร้ายต่อศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จัดว่าเป็นศิษย์นอกครู บุชานนอกเรื่องหรือจะเรียกว่า **“ศิษย์กาฝากก็ได้”** ศิษย์ประเภทนี้เมื่อออกไปจากครูบาอาจารย์แล้ว จะแอบอ้างเอาชื่อครูบาอาจารย์ไปขายกิน โดยอ้างว่าข้าพเจ้าก็เป็นศิษย์ของครูบาอาจารย์องค์นี้น้องคนี่ ข้อวัตรปฏิบัติและปฏิปทาทุกอย่างก็ศึกษามาจากท่าน ท่านเคยพาทำมาแล้วอย่างนั้นอย่างนั้น ท่านเคยพร่ำสอนเสมอในธรรมอย่างนั้น ๆ ข้าพเจ้าเป็นผู้เคยอยู่ใกล้ชิดท่านกว่าคนอื่น ท่านรักข้าพเจ้ามาก ท่านโปรดปรานข้าพเจ้ามาก ท่านไว้น้ำใจเชื่อใจข้าพเจ้ากว่าผู้อื่น ท่านยกย่องข้าพเจ้าเป็นพิเศษดังนี้เป็นต้น หรือไม่อย่างนั้นก็ต้องเคยเข้าไปศึกษาอบรมกับท่านองค์นี้น้องคนี่บ่อย ๆ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้คนอื่นนับถือตน เพื่อให้เขาเชื่อตน เพื่อเกียรติยศชื่อเสียง เพื่อลาภสักการะ มิใช่มุ่งธรรมมุ่งวินัย

เท่าที่ข้าพเจ้ากล่าวมานั้น เนื่องด้วยท่านอาจารย์ใหญ่เคยปรารภเป็นบางครั้งว่า **“เมื่อเราตายไปแล้ว พวกท่านทั้งหลายจะแย่งกันกินบ้าง จะแย่งกันกินกระดูกของเราบ้าง”** ดังนี้เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้คิดตีความหมายเป็น ๒ นัย คือ เมื่อท่านมรณภาพไปแล้ว บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายจะมี

ความคิดความเห็นแก่งแย่งกัน ไม่ปรองดองสามัคคีกัน ไม่เคารพยำเกรงสามัคคีนับถือกัน ไม่เหมือนสมัยท่านมีชีวิตรอยู่ เพราะต่างองค์ก็ต่างเคยได้อยู่ศึกษาอบรมจากครูบาอาจารย์มาด้วยกันทุกองค์ ครั้นเกิดดำเนินปฏิบัติพลาดก็ตักเตือนกันไม่ได้ ซ้ำร้าย ก็เกิดการแข่งตัว แข่งอิทธิพลให้เด่น แต่ตัวแต่ผู้เดียวนี้ประการหนึ่ง และเมื่อท่านมรณภาพล่วงไปแล้ว บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายบางองค์ก็จะเอาอิฐ รูป เทரியู ของท่านไปกล่าวอวดอ้างโดยเล่ห์เหลี่ยมของตน เพื่อได้มาซึ่งความเคารพนับถือและลาภสักการะ หรือจะอ้างเอาเกียรติยศชื่อเสียงของท่านไปขายกินนี้ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ท่านเคยปรารภในบางครั้งที่ว่า “เมื่อท่านมรณภาพล่วงไปแล้วนั้น ตามนิมิตที่ปรากฏแก่ท่าน ๆ เคยเล่าถึงนิมิตแล้วประมวลลงว่า บรรดาสาธุศิษย์ทั้งหลายนั้น จะมีองค์หนึ่งเท่านั้นที่มีอำนาจวาสนาเด่นกว่าหมู่คณะทั้งหลาย สามารถดำเนินปฏิบัติตามแนวที่ท่านพาดำเนินมา ทั้งจะเป็นที่พึ่งของหมู่คณะในกาลต่อไป แต่จะเป็นชั้นรองจากท่านเท่านั้น” ดังนี้ เรื่องนี้พวกข้าพเจ้าเคยเรียนถามท่านถึงองค์นั้นคือใคร แต่ท่านบอกว่าไม่ทราบ ฉะนั้น พวกข้าพเจ้าก็เป็นแต่ทรงจำคำปรารภของท่านไว้เท่านั้น จะสำคัญว่าคงเป็นท่านองค์นั้นองค์นี้ก็ยังคิดไม่ออก หรืออาจจะสำคัญว่าอาจจะตัวเราก็ได้ เช่นนี้ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้คิดเช่นนั้น เพราะพวกข้าพเจ้าที่เข้าไปศึกษาอบรมในสำนักของครูบาอาจารย์นั้น มุ่งศึกษาอบรมพระธรรมวินัย เพื่อความบริสุทธิ์กาย วาจา และใจเป็นส่วนสำคัญ

แต่ธรรมดาหน้าที่ ตำแหน่ง ยศศักดิ์ เกียรติ ลาภสักการะ บริวารและอำนาจอิทธิพล บุคคลในโลกนี้โดยส่วนมากที่ยังไม่เคารพหนักแน่นในธรรมวินัย ย่อมกระหายทะเยอทะยานอยู่เสมอ ครั้นมีช่องทางหรือโอกาสจะได้มาแก่ตน ย่อมแย่งชิงกันออกหน้าให้ตนได้เป็นคนอันดับหนึ่งให้ได้ เพราะได้มีหน้ามีตาเป็นผู้เด่นและเป็นบุคคลสำคัญกว่าผู้อื่นทั้งหลาย นั่นคือ ศาสนทายาทปฏิรูปมิใช่ผู้มุ่งธรรมมุ่งวินัยโดยแท้จริง เมื่อถึงคราวจะได้เป็นผู้คอยรับเอาอันดับสุดท้าย แต่การยอมเสียสละเพื่อความบริสุทธิ์แห่งพระธรรมวินัยแล้ว ย่อมพยายามเดินออกหน้าให้ตนได้เป็นอันดับหนึ่งให้จงได้ นั่นคือศาสนทายาทโดยแท้

เอกสาร

คณะศิษยานุศิษย์. อาจารย์ธรรม พระอุดมสังวรวิสุทธิเถร (พระอาจารย์วัน อุตตโม). **บูรพาจารย์.** ศิลป์สยามบรรณกิจและการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๒๙๒-๓๑๗.

พระโพธิธรรมมาจารย์เถร
(หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ)
วัดป่าเขาน้อย จังหวัดบุรีรัมย์

เมื่อแน่ใจก็ไปหนองผือ

ท่านอาจารย์สุวัจน์ กล่าวว่า พระอาจารย์มั่น ท่านก็ได้เล่าคุณธรรมของท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นพระอาจารย์ของท่านให้ฟัง

ท่านเล่าความพิเศษในธรรม ยิ่งเล่าให้ฟัง “ก็ยิ่งทำให้อาตมาอยากเดินทางไปกราบท่านให้ได้
เลย”

เพราะขณะนั้น ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ท่านอยู่จำพรรษาที่บ้านนามน อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

แต่ก็ทุกอย่างอยู่ที่วาสนา การจะเข้านมัสการฟังครูบาอาจารย์ผู้เป็นบิดาพระกรรมฐานนี้ นับได้ว่า ต้องสอบผ่านแล้วจึงมีโอกาส

สอบผ่านเรียกว่า ใช้ได้ ! ถ้ายังไม่ถึงขั้น ก็ต้องฝึกฝนทำจิตทำใจให้ได้เสียก่อน จึงเข้าหา พระบุพพจารย์ชั้นนี้ ระดับนี้ได้

“อาตมาเกรงจะเป็นที่ลำบากใจแก่ครูบาอาจารย์ในขณะนั้น จึงคิดออกเดินธุดงค์ฝึกจิตใจ ให้แก่กล้ากว่านี้เสียก่อน ด้วยเหตุนี้อาตมาจึงเดินธุดงค์มุ่งตรงไปทางจังหวัดร้อยเอ็ด ไปเจริญ พระกรรมฐานต่อไประยะหนึ่งก่อน”

พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ ท่านมีความพยายามอย่างยอดเยี่ยม มีความคิดพิจารณา รู้จิตของตน ดีว่า ควรปฏิบัติมากน้อยเพียงไร

เมื่อมีความแน่ใจตนเองแล้ว ปีต่อมาหลังออกพรรษา ท่านได้มุ่งเดินธุดงค์ตรงมายังวัด บ้านหนองผือ อันเป็นวัดป่าที่ร่มรื่น และเป็นสำนักปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พักจำพรรษาอยู่

เมื่อได้เข้ากราบนมัสการแล้ว ท่านก็ได้รับเมตตาอันสูงยิ่ง ด้วยการสดับรับฟังพระธรรมจาก พระอาจารย์มั่น พอเป็นอุบายแห่งการปฏิบัติ

อุบายธรรมที่ท่านให้

พระอาจารย์สุวัจน์ สุวโจ ท่านได้เล่าให้ฟังว่า...

“พระอาจารย์มั่น ท่านให้หนักในการปฏิบัติให้มาก เพราะการปฏิบัตินั้น สามารถสร้างคน ทุกคนให้ปฏิบัติแล้วเกิดฉลาด มีปัญญาขึ้น”

ธรรมะที่พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต แสดงอุบายนั้นก็ไม่มาก เพียงเป็นพิธีเท่านั้น
เมื่อได้มาแล้ว ท่านก็ให้หนักแน่นในการปฏิบัติ
นั่นแหละท่านจึงพากันประพฤติปฏิบัติอย่างชนิดเอาชีวิตเป็นเดิมพันเลยทีเดียว
ฉะนั้น...ในสมัยนั้น จึงมีการฝึกปฏิบัติหัตถบรรมเพื่อให้รู้ จะได้นำไปฝึกหัดตนเองให้เกิดพลัง
มีปัญหาพิจารณาธรรมแห่งความดีนั้น

นาบุญของโลก

ผู้ปฏิบัติจะเปรียบเทียบกับตนเองว่า จะสะอาดบริสุทธิ์แค่ไหนเพียงไร
พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ ได้อธิบายในเรื่องนี้ไว้อย่างน่าสนใจยิ่งนักดังนี้
“ผู้ปฏิบัติมีศีลเป็นฐานที่มั่นคง แต่พระพุทธเจ้าให้พวกเรามีความประพฤติปฏิบัติ ตามเพศ
ตามภูมิของพวกเรา”

...เพราะมีดี ๔ อย่าง

อย่างไรก็ตาม ประวัติดีที่สำคัญของพระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ ท่านมีชีวิตที่เดินหน้าในการปฏิบัติดี
ปฏิบัติชอบเพียงอย่างเดียว จิตใจปิติด้วยธรรมะ มีความเบิกบานในดวงใจตลอดเวลาเพราะ

๑. ท่านมีพระอาจารย์ผู้ให้วิชาดี เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมอย่างสูงส่ง
๒. สถานที่ดี เป็นสปปายะสถาน เหมาะแก่การปฏิบัติ เพราะสะดวกสบาย
๓. มีหมู่คณะพระสงฆ์ธรรมที่ดี เอื้ออารีต่อกัน มีน้ำใจ นิสสัยที่ติงามต่อกัน
๔. ที่สำคัญที่สุดคือ มีธรรมะที่ดี ปฏิบัติแล้วปรากฏผลให้เป็นไปอย่างน่าชื่นชม คือ เป็นธรรมะ
แท้อันเป็นองค์ประกอบในขณะนั้น

น้อมคารวะ ครั้งสุดท้าย

พรรษาที่ ๙ และที่ ๑๐ พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ ท่านอยู่จำพรรษาถึงสองแห่ง
คือ ที่ วัดถ้ำภูธรพิทักษ์ ตำบลพังงา อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และที่ วัดป่าเทพกัญญาราม
(บ้านน้อยจอมศรี) อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

ในปีต้น พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นปีที่คณะศิษย์ทั้งปวงได้ร่วมกันถวายเพลิงศพ หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
การมรณภาพของท่านพระอาจารย์มั่น เปรียบเหมือนโพธิ์ทองอันสำคัญยิ่งในยุคนั้น ถูกกระแสน
โลกธรรม ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง เป็นอนัตตา กัดกร่อนโคนล้มลง !

คณะศิษย์อันได้แก่ฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายฆราวาสได้ร่วมกันจัดงานถวายเพลิงศพของหลวงปู่มั่น
ขึ้น ณ วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

พระอาจารย์สุวจน์ สุวโจ ในฐานะศิษย์ผู้ได้รับอุบายธรรมอันเป็นมรดกที่สำคัญยิ่ง ที่หลวงปู่มั่น
ภริทัตโต ได้ฝากฝังไว้

ท่านก็ได้เดินทางไปร่วมถวายเพลิงศพ

นอกจากได้มีวาสนาบารมีแล้ว ท่านยังได้แสดงคารวะในองค์ของพระอาจารย์ เทิดทูนและ
กตัญญูต่อครูบาอาจารย์เป็นครั้งสุดท้ายอีกด้วย

เอกสาร

คณะศิษยานุศิษย์. อาจารย์ธรรม พระโพธิธรรมมาจารย์เถร (หลวงปู่สุวจน์ สุวโจ). **บูรพาจารย์.**

ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๓๒๑-๓๒๓.

พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ

วัดเจติยาศีริวิหาร (ภูทอก) อำเภอศรีวิไล จังหวัดหนองคาย

พรรษาที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๘๗ อยู่ด้วยท่านพระอาจารย์มั่น

ณ วัดป่าบ้านหนองผือ อำเภอพรรณานิคม

พอออกพรรษาที่ ๓ ได้เพียง ๕ วัน ท่านเจ้าคุณอรุณคุณาธารก็มารับข้าพเจ้า นำไปฝากให้อยู่กับท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่วัดป่าบ้านหนองผือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้าได้มีโอกาสศึกษาอบรมอยู่กับท่าน ได้ฟังโอวาทของท่านตลอดฤดูแล้งจนกระทั่งถึงเวลาเข้าพรรษาของปีใหม่ และได้อธิษฐานพรรษาอยู่กับท่านจนตลอดพรรษาที่ ๔

โอวาทของท่านส่วนใหญ่ ล้วนแต่แนะนำให้ประพฤติปฏิบัติทางวินัยและจุดงศ์ให้เคร่งครัด การภาวนา ท่านก็ให้พิจารณากายเป็นส่วนใหญ่ คือ กายคตานุสติ ให้มีสตินุ่มเข้ามาพิจารณา ส่วนใดส่วนหนึ่งตามที่ถูกกับจริตนิสัยของตน หรือถ้าหากจิตมันไม่สงบมีความฟุ้งซ่าน ท่านก็ให้น้อมนึกด้วยความมีสติระลึกค่าบริการภวนาว่า พุทโธ พุทโธ เมื่อจิตสงบแล้ว ท่านก็ให้พักพุทโธไว้ให้อยู่ด้วยความสงบ แต่ก็ต้องมีสติ

ทำให้ชำนาญชำนาญ เมื่อชำนาญด้วยการบริการ หรือชำนาญด้วยความสงบแล้ว ท่านก็ให้มีสติ น้อมเข้ามาพิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งที่ถูกจริตนิสัยของตนด้วยความมีสติ เมื่อพิจารณาพอสมควรแล้วก็ให้สงบ เมื่อสงบพอสมควรแล้วก็ให้พิจารณาด้วยความมีสติทุกระยะ มิให้พลั้งเผลอ เมื่อจิตมันรวมก็ให้มีสติระลึกว่าจิตของเรารวมอยู่เฉพาะจิตหรืออิงอามิส คือ อิงกรรมฐาน หรืออิงอารมณ์อันใดอันหนึ่งก็ให้มีสติรู้ และอย่าบังคับจิตให้รวม เป็นแต่ให้มีสติรู้ที่อยู่ว่าจิตรวม เมื่อจิตรวมอยู่ก็ให้มีสติรู้ และอย่าถอนจิตที่รวมอยู่ ให้จิตถอนออกเอง

พอจิตถอน ให้มีสตินุ่มเข้ามาพิจารณากายส่วนใดส่วนหนึ่งที่ตนเคยพิจารณา ที่ถูกกับจริตนิสัยของตนนั้น ๆ อยู่เรื่อยไปด้วย ความมีสติมิให้พลั้งเผลอ ส่วนนิมิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นนิมิตแสดงภาพภายนอกก็ตาม หรือเป็นนิมิตภายในซึ่งเป็นธรรมะผุดขึ้น ก็ให้น้อมเข้ามาเป็นอุบายของกรรมฐานของวิปัสสนา คือ น้อมเข้ามาให้รู้ไตรลักษณ์ ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งหมด คือ ให้เห็นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงก็ย่อมมีความดับเป็นธรรมดา....ดังนี้ด้วยความมีสติอยู่เสมอ ๆ อย่าพลั้งเผลอหรือเพลิดเพลีนลุ่มหลงไปตามนิมิตภายนอกที่แสดงภาพมา หรือนิมิตภายในที่ปรากฏผุดขึ้น เป็นอุบายเป็นธรรมะก็ดี อย่าเพลิดเพลีนไปตาม แล้วให้มีสตินุ่มเข้ามา พิจารณากายให้เห็นเป็นของไม่สวยไม่งาม ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มิใช่ตน มิใช่ของตน มิใช่ของแห่งตน ด้วยความมีสติอยู่อย่างนั้น

เมื่อพิจารณาพอสมควรแล้วก็ให้พักสงบ เมื่อสงบพอสมควรแล้ว ก็ให้พิจารณาด้วยความมีสติอยู่อย่างนี้

นี่เป็นโอวาทคำสอนของท่านพระอาจารย์มั่น โดยมากท่านแนะนำโดยวิธีนี้ แล้วข้าพเจ้าก็ตั้งอกตั้งใจทำความพากความเพียรไปตามคำแนะนำของท่าน

การอยู่ใกล้ผู้ใหญ่ ทำให้มีสติระมัดระวังตัว ไม่กล้าพลั้งเผลอ โดยเฉพาะการอยู่ใกล้ผู้ใหญ่อย่างท่านพระอาจารย์มั่น

อันที่จริง สมควรจะเล่าถึงความนำขานหน้าของพระผู้เฒ่าผู้หนึ่งไว้ให้เป็นอนุสรณ์ ณ ที่นี้ด้วย จะได้ทำให้เข้าใจได้ง่ายเข้าว่า พระที่เข้ารับการอบรมกับท่านพระอาจารย์ใหญ่มัณเฑียรนั้น ควรจะต้องยิ่งสำรวมกาย สำรวมใจ ตั้งสติระมัดระวังมิให้พลั้งเผลอเพิ่มขึ้นเพียงไร

เมื่อพระน้อยองค์นั้นไปอยู่วัดป่าบ้านหนองผือใหม่ ๆ ใจก็อดคิดตามประสาปุณณไม่ได้ว่า เขาเล่าลือกันว่า ท่านอาจารย์ใหญ่ของเราเป็นพระอรหันต์ เราก็คงไม่ทราบว่าเป็นจริงหรือไม่ ถ้าเป็นอรหันต์จริง ค็นี่ก็ให้มีปาฏิหาริย์ให้เห็นปรากฏด้วย

ในคืนวันนั้นเอง พอพระน้อยผู้นั้นภาวนา ก็ปรากฏนิมิตเห็นท่านพระอาจารย์ใหญ่เดินจงกรมอยู่บนอากาศ และแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นลงอยู่ตลอดเวลา และเวลานอนหลับก็ยังมีเห็นท่านเดินอยู่บนอากาศเช่นเดียวกัน

พระน้อยผู้นั้นจึงยกมือไหว้ท่านและว่าเชื่อแล้ว....!

อย่างไรก็ดี หลังจากวันนั้น พระน้อยก็เกิดคิดขึ้นมาอย่างคนโง่อีกว่า เอ..เขาว่าท่านอาจารย์ใหญ่รู้วาระจิตของลูกศิษย์ทุกคนจริงไหมหนอ..? เราน่าจะทดลองดู ถ้าท่านอาจารย์ใหญ่รู้วาระจิตของเรา ขอให้ท่านอาจารย์ใหญ่มาหาเราที่กุฏิคืนวันนี้เถอะ

พอคิดได้ประเดี๋ยวเดียว ก็ได้ยินเสียงไม้เท้าเคาะใกล้เข้ามา และกระแทกเปรี๊ยะเข้าที่ฝาประตูของพระน้อยองค์นั้น พร้อมกับเสียงของท่านเอ็ดลั่นว่า **“ท่าน...ทำไมจึงไปคิดอย่างนั้น นั่นไม่ใช่ทางพ้นทุกข์ รำคาญเรานี่!”**

คืนนั้น แม้จะตัวสั่น กลัวแสนกลัว แต่ต่อมาพระน้อยองค์นั้นก็ยังไม่หาย ค็นหลังก็เกิดความคิดขึ้นอีก

“ถ้าท่านพระอาจารย์ใหญ่ เป็นผู้รู้วาระจิตของเรา เราบิณฑบาตได้อาหารมา ขอให้ท่านรอเราทุกวัน ๆ ขอย่าเพิ่งฉันจนกว่าเราจะหย่อนบาตรท่านก่อน”

เป็นธรรมดาที่พระทั้งหลาย พอบิณฑบาตได้ก็จะเลือกสรรอาหารอย่างเลิศอย่างดีที่สุดที่บิณฑบาตได้มา สำหรับไปใส่บาตรพ่อแม่ครูบาอาจารย์ที่เคารพ วันนั้นพระน้อยหัวดีของค็นนั้นก็พยายามประวิงเวลา กว่าจะนำอาหารไปใส่บาตรท่าน ก็ออกจะล่าช้ากว่าเคย จนกระทั่งหมู่เพื่อนใส่บาตรกันหมดแล้วจึงค่อย ๆ ไปใส่บาตรต่อ ภายหลังท่านพระอาจารย์ใหญ่ก็มักจะมีเหตุเข้าไปด้วยจนพระน้อยองค์นั้นหย่อนบาตรแล้ว ท่านจึงเริ่มฉัน เป็นเช่นนี้หลายวันอยู่ และพระน้อยองค์นั้นก็ซึกจะได้ใจ มักอ้อยอิ่งอยู่ทุกวัน จนเช้าวันหนึ่งท่านคงเหลืออดเหลือทนเต็มที ท่านจึงออกปาก

“ท่านจวน อย่าทำอย่างนั้น ผมรำคาญ! ให้ผมรอทุกวัน ๆ ที่นี้ผมไม่รออีกแล้วนะ!!”

เล่ามาแค่นี้ คงจะทราบแล้วว่าพระน้อยหัวดีผู้นั้นคือใคร..!!

ในพรรษาที่อยู่ร่วมกับท่านพระอาจารย์มั่นนั้น ค็นหนึ่งข้าพเจ้าตั้งใจภาวนาทำความเพียรอย่างเต็มที่ ตั้งแต่ปฐมยามคือยามค่ำเป็นต้นไป หลังจากทำวัตรสวดมนต์แล้วก็เข้าที่นั่งในกลดอธิษฐานนั่งใกล้กลด ตั้งใจจะภาวนาไม่อนตลอดค็น พอจิตค่อยสงบลง ๆ ก็เกิดนิมิตผุดขึ้นปรากฏในใจเป็นตัวอักษรบาลีอย่างชัดแจ้งว่า “**ปทททา ปททโท**” ข้าพเจ้าได้กำหนดจิตแปลอยู่ถึง ๓ ครั้งจึงแปลได้ว่า “**อย่าท้อถอยไปในทางอื่น**” แล้วปรากฏว่า กายของตนไหวไปเลย จากนั้นจิตก็รวมลงสู่ภวังค์ ถึงจิตเดิมทีเดียว

ความจริงขณะนั้น ข้าพเจ้าก็ยังไม่รู้ว่าจิตสู่ภวังค์และจิตเดิมเป็นอย่างไร รู้แต่ว่าเมื่อจิตรวมลงใสบริสุทธิหมดจด หาสิ่งเปรียบเทียบได้ยาก และแสนที่จะสบายมากที่สุด เพราะจิตชนิดนั้นเป็นจิตที่ปราศจากอารมณ์ อยู่เฉพาะจิตล้วน ๆ ไม่มีอะไรเจือปน

จิตรวมอยู่อย่างนั้นตลอดค็นยังรุ่ง จนรุ่งเช้าจิตจึงถอนออก รู้สึกเบิกบานทั้งกายและใจ มีความปีติเหมือนกับตนลอยอยู่ในอากาศ เวลาเดินไปเดินมา ก็รู้สึกเบากายเบาใจที่สุด

ในระยะที่จิตรวมลงไปพักอยู่เฉพาะจิต ไม่มีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใดเจือปนนั้นเป็นจิตที่ใสบริสุทธิ์วางเวทนา ความเจ็บปวดรวดร้าวไม่มีปรากฏแก่จิตเลย คือจิตแยกออกจากธาตุ ไม่เจือปนอยู่กับธาตุอยู่เฉพาะจิตล้วน ๆ จึงไม่มีเวทนา จิตรวมอยู่ตลอดทั้งค็นจนสว่างจึงถอน พอตีได้เวลาทำกิจวัตรในตอนเช้า จัดเสนาสนะเตรียมเรื่องการบิณฑบาต แม้จิตจะถอนแล้วก็ตาม แต่ความรู้สึกเบากายเบาใจตลอดโปร่งโล่งสบาย ยังมีอยู่เต็มเปี่ยม ข้าพเจ้าเดินไปมา มีความรู้สึกคล้ายกับเดินอยู่บนอากาศเย็นกายเย็นใจ เป็นอยู่อย่างนั้นหลายวัน

ได้โอกาสวันหนึ่งตอนพลบค่ำ พระเณรทั้งหลายทยอยกันขึ้นไปรับโอวาทท่านพระอาจารย์มั่น ข้าพเจ้าก็เลยขอโอกาสกราบเรียนเล่าเรื่องที่เป็นมาถวายให้ท่านฟัง ทุกค็นจิตมั่นเป็นอย่างนั้น ท่านพระอาจารย์มั่นฟังแล้วก็ทดสอบดู โดยนั่งกำหนดจิตพิจารณาพักหนึ่งพอสมควร คือท่านจะตรวจดูจิตของข้าพเจ้าว่าจะเป็นจริงหรือไม่ พอตรวจดูพักหนึ่งท่านก็เปล่งอุทานขึ้นว่า “**อ้อ...จิตท่านจวนนี้รวมทีเดียวยังฐิติจิต คือจิตเดิมเลยทีเดียว**” ท่านชมเชยว่า ดีนัก ถ้าวรวมอย่างนี้จะได้กำลังใหญ่ แต่ว่าถ้าสติตัวนี้อ่อน กำลังก็จะไม่มี ข้าพเจ้าก็เลยกราบเรียนต่อไปว่า ก่อนจิตรวมได้เกิดนิมิตคาถาว่า “**ปทททา ปททโท**” ขอนิมนต์ให้ท่านแปลให้ฟัง ท่านพระอาจารย์มั่นเลยบอกว่า “**แปลให้กันไม่ได้หรอก สมบัติใครสมบัติมัน คนอื่นแปลให้ไม่ได้ ต้องแปลเอาเอง**”

ท่านว่าอย่างนั้น ความจริงเป็นอุบายของท่าน ต้องการให้เราใช้ปัญญาแปลให้ได้เอง นับว่าท่านใช้อุบายคมคายหลักแหลมมากที่สุด

ต่อจากนั้นท่านได้ย้อนมาพูดถึงเรื่องจิตรวมว่า ก่อนที่จิตจะรวม บางคนก็ปรากฏว่า กายของตนหวั่นไหวสะทกสะท้านไป บางคนก็จะมีภาพนิมิตต่าง ๆ ปรากฏขึ้น เป็นภาพภายนอกก็มี แสดงอุบายภายในให้ปรากฏขึ้นก็มี แล้วแต่จริตนิสัยของแต่ละบุคคล ถ้าเป็นผู้ไม่มีสติก็จะมัวเพลิดเพลिन ลุ่มหลงอยู่ในนิมิตภาพนั้น ๆ จิตก็จะไม่รวม หากถอนออกเลย ทำให้ไม่ได้รับประโยชน์ ไม่มีกำลัง แต่ถ้าเป็นผู้มีสติดี หากมีนิมิตภายนอก หรือธรรมผุดขึ้นภายใน ก็ให้น้อมเข้ามาเป็นอุบายของ

วิปัสสนากรรมฐาน จิตก็จะรวมลงถึงฐิติจิต เมื่อจิตรวมลงก็ให้มีสติรู้ว่าจิตของเรารวม และให้รู้ว่า จิตของเรารวมลงอิงอารมณ์คือกรรมฐานหรือไม่ หรืออยู่เฉพาะจิตล้วน ๆ ก็ให้รู้ อย่าไปบังคับให้จิต รวม และจิตรวมแล้ว อย่าบังคับให้จิตถอนขึ้น ปล่อยให้จิตรวมเอง ปล่อยให้จิตถอนเอง และเมื่อ จิตถอนหรือก่อนจะรวม ขอบมีนิมิตแทรกขึ้น ทั้งนิมิตภายนอกและนิมิตภายใน ก็ให้มีสติรู้อยู่นั้น นั้นเป็นเรื่องของนิมิตหรือเป็นเรื่องของอุบาย อย่าไปตามนิมิตหรืออุบายนั้น ๆ ให้น้อมเข้ามาเป็น วิปัสสนากรรมฐาน ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็ให้พิจารณากำหนด กรรมฐานที่ตนเคยกำหนดไว้ อย่าละเลยละทิ้งด้วยความมึสติอยู่

ทุกระยะที่จิตรวม จิตถอน ถ้าหัดทำให้ได้อย่างนี้ ต่อไปจะเป็น “สันทิฏฐิโก” คือ เป็นผู้รู้เอง เห็นเอง แจ่มชัดขึ้น จะตัดความเคลือบแคลงสงสัย ไม่สงสัยลังเลในพระรัตนตรัยต่อไป

นี่เป็นโอวาทคำแนะนำของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ

เมื่อข้าพเจ้าได้รับโอวาทจากท่านเช่นนั้น ก็ยิ่งทวีความตั้งใจทำความเพียรเด็ดเดี่ยวยิ่งขึ้น รู้สึก เหมือนกับว่า ได้มีผู้วิเศษมาชี้ประตุมบัติทิพย์ให้เราแล้ว ที่เราจะเปิดประตูก้าวเข้าไปหยิบเอา สมบัติทิพย์มาได้หรือไม่ นั้น อยู่ที่ความเพียร ความตั้งใจเอาจริงเอาจังของเราเท่านั้น ตลอดเวลา หนึ่งปีเต็มที่อยู่ร่วมกับท่าน ตั้งแต่หลังออกพรรษา ๕ วันปีหนึ่ง ไปบรรจบหลังออกพรรษาของอีกปีหนึ่ง ข้าพเจ้าก็เร่งทำความเพียรอย่างเต็มสติกำลังของตน เข้าใจว่าท่านพระอาจารย์มั่นก็คงจะเฝ้าดูการ ปฏิบัติและจิตของข้าพเจ้าอยู่เหมือนกัน วันหนึ่งท่านก็ได้กล่าวว่า ท่านได้กำหนดจิตดูท่านจนแล้ว ได้ความเป็นธรรมว่า

“กาเยนะ วาจาเยนะ วะเจตนะวิสุทธิตยา ท่านจวนเป็นผู้มีกายและจิตสมควรแก่ข้อปฏิบัติธรรม”

เอกสาร

คณะศึกษานุปศิษย์. อาจารย์ธรรม พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ. บุรพาจารย์. ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์ และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๓๒๖-๓๓๐.

หลวงปู่หล้า เขมปัตโต

วัดบรรพตคีรี (ภูจ้อก้อ) ตำบลหนองสูงใต้ อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

มอบกายถวายชีวิตต่อพระอาจารย์มั่น

ขณะนั้นท่านพระอาจารย์มั่นกับคณะสงฆ์ กำลังทำผ้ายองกันบาตร องค์ท่านพระอาจารย์ก็รับห่มผ้าเฉวียงบ่านั่งเรียบอยู่ วางบริวารไว้ที่ควรแล้วก็กราบองค์ท่าน องค์ท่านกรุณาถามว่า “มาจากไหน” กราบเรียนว่า “มาจากถ้ำพระเวส” ถาม “ภาวนาเป็นอย่างไร” กราบเรียนว่า “ยังไม่เป็นอะไร คงเป็นเพียงว่าศรัทธาเท่านั้น” แต่จริงอยากจะกราบเรียนเรื่องเสียงตุ้มลงจนภูเขาทั้งลูกกระเด็นนั้นอยู่ แต่ไปใหม่ก็เก็บไว้เสียก่อน เพราะมีพระจ้องคอยฟังคำเรียนถวายอยู่มาก เพราะยังไม่คุ้นไม่เชื่องกับท่านองค์ใด คล้ายกับว่าอวดดีเกินไป พลิกจิตตั้งใจดี ๆ แล้วก็หมอบลงจรดพื้นกระดานศาลา ไม่เงยหน้าขึ้น กล่าวว่า “ขอมอบกายถวายชีวิตต่อพระอาจารย์ ผูกขาดทุกลมปราณ ตลอดทั้งคณะสงฆ์ในที่นี้ทุก ๆ องค์ด้วย ข้าพเจ้าย่อมมาแต่ปีกลายนี้ แต่ท่านเจ้าคุณเทพกวีบอกวาทให้ไปหัดภาวนากับหลวงปู่บุญมี วัดป่าหนองน้ำเค็มเสียก่อนในปีนี้” องค์ท่านได้ฟังแล้วก็บอกพระเถระเอาบริวารไปที่กุฏิที่ว่าง กราบแล้วก็ตามบริวารไปที่พัก ขณะนั้นเป็นเดือนเมษายน ช้างขึ้น แต่สี่วันที่เพราะไม่ได้ดูปฏิทิน เป็น พ.ศ. ๒๔๘๙ ขณะนั้นอาจารย์มหาบัวก็อยู่นั้นก่อนเข้าพเจ้าแล้ว พระอาจารย์วันก็ไปก่อนเดือน แต่เป็น พ.ศ. เดียวกัน อาจารย์ทองคำก็ไปอยู่ก่อนพระอาจารย์วัน แต่เป็น พ.ศ. เดียวกันอีก เมื่อคิดคืนหลัง แล้วเป็นธรรมสังเวชถึงใจไม่จีจาง

เมื่อล่วงถึงห้าวันแล้ว ก็เข้าไปกราบเท้าขอนิสัย องค์ท่านก็ได้กรุณา รับ พระอาจารย์มหาบัวได้โอกาสลับหลังหลวงปู่มั่นแล้ว ก็กรุณาเตือนว่า “เอาให้ตื่นนะ เมื่อคุณได้มอบกายถวายตัวกับองค์ท่านแบบแจบจมอย่างนี้แล้ว ต้องเข่นหนักระ เพราะองค์ท่านมีความหมายว่า จะจริงเหมือนที่มอบกายถวายตัวหรือไม่ หรือเป็นเพียงมายาวว่าเปล่า ๆ แล้ว จะแสดงการสู้ช้อต่อครูเหล่านี้เป็นต้น เพราะธรรมดาเหล็กเมื่อเอามาให้ช่างตีช่างก็ต้อดี พอจะเป็นมีดเป็นพริกก็ต้อให้รู้จัก ถ้าเป็นเหล็กกันเตาก็ใช้ไม่ได้ คั้นให้เจ้าของเดิม ถ้าเป็นเหล็กแข็งเผาไฟแดง ๆ แล้วก็ตีลงไปอย่างหนักระท่าน แต่การตีค่อยตีแรง ไม่เป็นหน้าที่ของเหล็ก จะไปผูกขาด ตั้งกฎไว้ผูกมัดช่างผู้จะตีนะท่าน สิ่งเหล่านี้คุณต้อรู้ล่วงหน้าไว้ละ ผมนี้กสงสารคุณเพราะเป็นคนชาวอุดรด้วยกัน แม้ตัวของผมท่านก็เข่นมามากแล้วด้วยอุปบายต่าง ๆ ธรรมดาพ่อแม่ถึงจะเข่นลูก ๆ เต็มภูมิสักเพียงไรด้วยอุปบายต่าง ๆ นานา ก็ดี ยังมีเมตตาอยู่เต็มภูมิ และถือวาทเป็นลูก ๆ อยู่เต็มภูมินั่นเอง”

ในขณะที่พระอาจารย์มหาเทศน์ให้อุบายอยู่นั้น ข้าพเจ้ายกมือประนมฟัง นั่งนิ่งพิจารณาตามกระแสที่เทศน์ พอเสร็จองค์ท่านก็กลับที่ที่พักของท่าน เมื่อพิจารณาแล้วองค์ท่านบอกขุมทรัพย์เอาเพชรเอาพลอยไว้ให้เราเป็นทุน องค์ท่านสมมุติเป็นมือขวาของหลวงปู่มั่นในยุคบ้านหนองผือแท้ ๆ ครูบาอาจารย์ชุดใหญ่องค์อื่น ๆ มิได้เป็นมือขวาดอกหรือ เป็นอยู่เต็มภูมิเหมือนกัน แต่ว่าองค์ท่านไป

เป็นหัวหน้าอยู่อาวาสอื่น ๆ นี่หมายถึงเฉพาะในวงชุกตฤควัดป่าหนองผือเท่านั้น มิได้หมายว่าจะลบลู่ดูหมิ่นชุกตฤคก่อนเก่า ไม่เลยนา

เมื่อกล่าวถึงยุคบ้านหนองผือที่ข้าพเจ้าไปมออบกายถวายชีวิตอยู่ด้วย ก็จำได้กล่าวปฏิปทาของท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่นและพระอาจารย์มหาบัวไปในตัว เพราะท้องเรื่องสมัยนั้นสัมพันธ์กันเหมือนเดือนดาวในท้องฟ้า เพราะเป็นประวัติของตน ที่เห็นด้วยตาพิจารณาด้วยใจ ได้ปฏิบัติตามองค์ท่านตามสติปัญญาของตน แต่จะเป็นเหมือนกาจับภูเขาทองหรือกบเผ้าดอกบัว ก็เป็นหน้าที่ของตนเองจะรู้ตัวเท่านั้น และต้องการเป็นศิษย์ที่มีครูนอก ครูใน ครูจิต ครูใจ ครูปริยัติปฏิบัติปฏิเวธมรรคผลนิพพาน เพราะไม่ต้องการครุวัตโนมัตติบัญญัติเอาเอง คนเราถ้าขาดการฟัง การตรีกตรอง ให้รู้จักสิ่งที่ดี หรือชั่ว โดยอุบายที่ชอบแล้ว ก็จะเป็นไปได้ยาก จะเป็นเหล็กดีสักเพียงไรก็ตาม ก็ต้องได้รับเช่น รับประทาน รับชุบ ลับคม จากหินก่อนจึงจะใช้ได้บ้าง มิฉะนั้นแล้วก็ไม่สมบูรณ์ บางท่านตนไม่ทันได้ดีพอ ก็อยากจะทำให้ครูบาอาจารย์ยกยอทำเดี๋ยวลดไป เรียกว่าง่าย ๆ ว่าบ้ายอ ก็หาได้ง่ายมีอยู่มากหลายแต่ขายไม่ออก ครูบาอาจารย์ดีตอนใดลูกศิษย์ทำดียอมส่งเสริม ตอนไหนทำชั่วยอมกีดกัน การกีดกันถูกกาลหรือไม่ถูกกาล ค่อยหรือแรงแล้วแต่กรณี ไม่เป็นหน้าที่ของลูกศิษย์จะไปตั้งกฎเกณฑ์ผูกมัดอาจารย์ไว้ ไม่เป็นหน้าที่ของเหล็กจะไปผูกมัดช่างตีไว้ว่า เมื่อมีผู้มาล้อมเตาอยู่มาก อย่าเผาชิ้นน้อยให้แดงมาก และอย่าตีชิ้นน้อยให้แรงมากเนื้อ มันจะเสียมรรยาท ไม่เห็นหน้าที่ของเหล็กจะมาตั้งกฎเกณฑ์ได้ ช่างจะตีให้แขกเห็นความสามารถของช่างตีเหล็กอีกซ้ำก็ได้เป็นบางราย

เขาหักกรดเข้าทาง ก็หักเวลากำลังเลี้ยวออกทาง ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วก็ไม่ทันกับเวลา จิตใจภายในก็เหมือนกัน ขณะไหนพลิกไปทางกามวิตก ตรีกไปทางกามก็ตี พยาบาทวิตก ตรีกไปทางพยาบาท วิหิงสาวิตก ตรีกไปทางเบียดเบียน ต้องพลิกคืนสู่สภาพเดิม มิฉะนั้นจะเย็นเกินไปจนบุด ฉับไม่ได้ เสียท้องปวดท้องต่าง ๆ

อาจารย์วัตร

กล่าวต่อไปในวาระที่อยู่ในยุคหนองผือ ข้อวัตรส่วนตัวขององค์ท่านที่ท่านทำอะไรบ้างเหล่านี้ เป็นต้น และสอนลูกศิษย์ขนาดใด สอนญาติโยมขนาดใด จะได้กล่าวปะปนกันไป เพราะมิได้ชำนาญในการเขียนและการเรียง ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ๆ นั้น ข้อวัตรประจำตัวองค์ท่าน ตอนกลางคืนตีสาม ล้างหน้าบัวปากใส่กระโถนปากกว้างแบบเงียบ ๆ ห่มผ้าฉเวียงป่า ไหว้พระสวดมนต์เงียบ ๆ ในห้องขององค์ท่าน บางวันก็สวดนานประมาณสามสิบนาที ได้ยินเสียงอยู่บ้างแต่ไม่รู้ว่าสูตรใดแท้ เพราะเป็นขโมยแอบฟัง ทั้งกลัวด้วย ครั้นสวดมนต์เสร็จแล้วก็นั่งภาวนา ตะเกียงเล็ก ๆ จุดไว้นอกมุ้งกลด ภาวนาไปจนสว่างเป็นวันใหม่ได้อรุณ ลูกศิษย์ที่ไปรวมกันคอยรับเพื่อเอาข้อวัตรเข้าในยามจะออกจากห้องไปคอยอยู่แบบเงียบ ๆ มิได้พูดกันซุบ ๆ ซิบ ๆ เลย พอองค์ท่านกระแอมเสียงเบา ๆ ก็เปิดประตูค่อย ๆ เมื่อองค์ท่านเดินออกมาที่ระเบียง ต่างก็เอาข้อวัตรของใครของมัน ผู้เอาบาตร

ก็เอาแต่บาตร ผู้เอาจีวร ผู้นุ่งผ้าถวาย ผู้รัดประคตเอา ผู้รับผ้าเช็ดหน้าออกจากมือองค์ท่าน ผลิตผ้านุ่ง แล้วยื่นถวายคืน ผู้เอากระโถนไปล้าง ผู้กวาดกุฏิ ผู้กวาดทางข้างล่างชายคา ระเบียบจงกรม ผู้คอยใส่รองเท้าสวมถวายใกล้ที่ลงบันได ผู้เอาไม้เท้าไปรอไว้ที่ศาลาฉัน เพื่อจะรอถวายในเวลาเข้าบิณฑบาต ผู้เอาไฟถ่านอังโธไปวางไว้ที่ทางจงกรมหัวท้ายแห่งละอัน แล้วคอยสังเกตการณ์อยู่ตามบริเวณแถบนั้น เพราะเมื่อองค์ท่านไปศาลาจะได้เอาตามไปถวายที่ศาลาฉันอันหนึ่ง เตาหนึ่งจะได้รับเก็บไว้ องค์ท่านเดินจงกรมก่อนไปบิณฑบาตไม่ขาด ได้เวลาก็เดินไปศาลาไกลจากกุฏิองค์ท่านประมาณหนึ่งเส้น ผู้รักษาไฟอังโธก็ยกไฟตามหลังขึ้นไปไว้ที่ใกล้องค์ท่านนั่งฉัน เพราะธาตุไฟอ่อนมีอาการหนาวและจะได้เอาผ้าอาบและผ้าคลุมตักมาอังและผึ่ง เพื่อได้รับไออุ่นเพิ่มขึ้น

ให้เข้าใจว่าลูกศิษย์ที่ถือนิสัยมีอยู่ที่องค์ก็ต้องมีข้อวัตรกับองค์ท่านทุก ๆ รูป ไม่สับสนก้าวก่ากันของใครของมัน ทั้งตรงต่อเวลาด้วยเป็นระเบียบเรียบร้อย เจียบสงัดไม่เกรียวกราว เว้นไว้แต่องค์นั้น ๆ ป่วยก็มอบให้องค์อื่นชั่วคราว เมื่อหายป่วยแล้วก็เข้าทำหน้าที่ตามเคย ส่วนงานส่วนรวม เช่น กวาดลานวัด ตักน้ำ รักษาโรงไฟ โรงฉันต่าง ๆ ต้องเอาใจใส่พร้อมเพรียงกันทั้งนั้น ไม่ต้องมีการตีระฆังนัดหมายให้เป็นการบังคับร้องเรียกมา เวลาของใครของมันแล้วแต่จะสังเกตไว้ ใครอ่อนแอ เหลาะแหละต้องถูกเข่นต่อหน้าสงฆ์ และต่อหน้าญาติโยมเสมอ ๆ องค์ท่านไม่ว่างหน้าใครเลย จะกล่าวข้างหน้าปะปนกันไปดอก

การซ้อนผ้าบิณฑบาต

จะกล่าวการเตรียมไปบิณฑบาต เมื่อองค์ท่านเดินไปถึงบันไดศาลา ก็มีผู้หนึ่งคอยรับถอดรองเท้า เอาเก็บไว้ที่ควร ระวังมิให้น้ำถูกเพราะรองเท้าหนึ่ง องค์หนึ่งถือกระบวยล้างเท้าด้วยมือขวา มือซ้าย ถูตามแข้งและฝ่าเท้า ทั้งใต้ฝ่าเท้าและหลังเท้า เทถูเทถูโดยเร็ว และไม่ให้เกิดกระทบกระเทือนด้วย และไม่แสดงมารยาทอันไม่ตั้งใจแลบออกมาให้ปรากฏด้วย และมีผู้คอยเช็ดเท้าอีก ต้องเช็ดเร็ว ๆ แต่เร็ว มีสติ ไม่ให้กระเทือนเกินไป ไม่ให้เบาเกินไป องค์ท่านขึ้นไปถึงศาลาฉัน ไม่ได้นั่งลงกราบเพราะศาลาฉันโถ่ง ๆ ไม่มีพระพุทธรูป (ศาลามีพระพุทธรูปลงอุโบสถต่างหาก) แล้วก็ซ้อนสังฆาฏิถวายองค์ท่าน เว้นไว้แต่ท่าทางฝนจะตก ขณะนี้ต้องซ้อนช่วยกันสององค์ องค์หนึ่งม้วนลูกบวบช่วยสองสามรอบ แล้วปิดรังคุดถวาย องค์หนึ่งปิดรังคุดใต้ถวาย การเข้าบ้านซ้อนสังฆาฏิลัดรังคุดได้และบนนี้ องค์ท่านถือเคร่งมาก ตลอดถึงการนุ่งสบงที่มีซิ่นท์เข้าไปธุระบ้าน เช่น บิณฑบาตและสวดมนต์ องค์ท่านกล่าวว่า “การห่มผ้านุ่งผ้าพระลังกาขอบเอาอนุวาทเข้าข้างใน เพราะกันผืนเดิมไม่ให้ชุกผุก่อนอนุวาท จะเอาอนุวาทเข้าข้างในหรือออกนอกก็ไม่ผิดวินัย จะผืนเบี่ยงบนเบี่ยงล่างห่มสลับกันเป็นวันไป ก็ไม่ผิดพระวินัย เพราะที่ระแข่งจะได้ทนและสึกห่อทันกัน” องค์ท่านอธิบายอย่างนั้น “ผู้เขียนได้ฟังกับหูเห็นกับตาและชอบจำมา ถ้าไม่เขียนให้ละเอียดบ้าง ยุกวัดป่าบ้านหนองผือของหลวงปู่มั่นก็จะเลื่อนกลาง ไม่สมดุลกกับผู้เขียนที่เป็นกบไปเฝ้าดอกบัว เป็นกาไปจับภูเขาทองสี่ปีเศษ

เพราะยุควัดป่าบ้านหนองผือเป็นยุคสุดท้ายแห่งหลวงปู่มั่น และเก็บลูกศิษย์ก็เก็บไว้มากกว่ายุคใด ๆ ในสำนัก สิ่งใดเป็นประโยชน์แก่ลูกศิษย์ ก็ทุ่มเททอดสะพานให้ไม่ปิดบัง” ไม่ว่าแต่เท่านี้ ผ้าสังฆา และจีวรขององค์ท่าน ท่านใส่รังคัมทั้งค้อมคอและค้อมล่างทั้งสองทาง วันหนึ่งห่มผินทางหนึ่งขึ้น สลับกัน เป็นวัน ๆ ลูกศิษย์ผู้ไปซ้อนไปห่มให้ต้องมีสติจำไว้จึงห่มถวายให้ถูก เป็นวัน ๆ จึงถูกกับธรรมประสงค์ ขององค์ท่าน การจำของก็อก ๆ แก๊ก ๆ ประสมประสานกันไว้เป็นของประกอบปฏิบัติทาขององค์ท่าน และลูกศิษย์ด้วย ไว้ให้สำเหนียกในปัจจุบันและอนาคต ว่าลบเลือนเปลี่ยนแปลงมาตามยุคตามสมัย เพียงไรบ้างในข้อวัตร

ถ้าเขียนข้อวัตรปฏิบัติพระเถระฝ่ายธุดงค์ในอดีตกาลยุคกรุงเทพฯ ก็เกรงว่าจะกระเทือนโลก ปัจจุบันนี้แล้ว ผู้เขียนก็มีที่อ้างครั้งพุทธกาลเป็นศาลพิจารณาว่าเด็ดเดี่ยวประเปรียวเพียงไร มีภิกขเว ภิกขเวออกหน้าแล้ว ห้า ๆ หั้น ๆ ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ทุกบท ทุกตอน การสำคัญตัวว่าประพฤติเคร่ง ในปัจจุบันของยุคเดี่ยวนี้อีกดี คงจะพอเป็นการพอใช้ได้ครั้งพุทธกาลหรือประการใด การสำคัญตัว ว่าเป็นมัชฌิมา คงจะเป็นจวนจะพอใช้ในครั้งพุทธกาลกระมัง การสำคัญตัวว่าหย่อนบ้าง คงจะเป็น เหลวมากจนฉันทไม่ได้ในครั้งพุทธกาลก็อาจจะเป็นไปได้ ครั้งพุทธกาลเดินจงกรมจนเท้าแตก จึงว่าเคร่ง จนเกินไป แต่ทุกวันนี้เดินไปชนหินตอเลื้อยออกบ้าง ก็ว่าตนอดทนและเคร่ง ตนไม่มีสติก็ไม่ว่าเสียแล้ว น่าควรคิดไว้ ผู้เขียนเล่าติขนาตไหนละ ผู้เขียนก็ไม่ติดอก ติดแต่คำพูด แต่เขียนไว้เพื่อเตือนตนในยาม ที่ควรเตือน และการเขียน การแต่ง หลวงปู่มั่นก็ไม่ค่อยส่งเสริม เพราะองค์ท่านถือว่า พระพุทธเจ้า เขียนแต่งไว้พอแล้ว

เรื่องบิณฑบาตพอหมองเช้า ธรรมเนียมบ้านหนองผือ เขาก็ดีขอไม้ตะเคียนเป็นสัญญาณ ดังไกล เป็นสามบทติด ๆ กัน หมายความว่าพอเตรียมตัวใส่บาตรแล้ว พวกเราชาวบ้าน แต่พอพระผ่าน ละแวกบ้านเขาก็ดีขออีกสามบท เขารวมกันเป็นกลุ่มยื่นเรียงรายกันเป็นทิวแถว แต่ละกลุ่มเขามีผ้าขาว ปูม้ายาว ๆ ไว้เรียบ ส่วนม้านั่งของหลวงปู่มั่น เขาทำพิเศษต่างหากสูงกว่ากัน พอยื่นรับบิณฑบาตแล้ว ก็นั่งให้พระเขาพร้อมกัน ไปกลุ่มอื่นอีกก็เหมือนกัน มีสามกลุ่มแล้วก็กลับวัด หลวงปู่มั่นค่อยกลับ ตามหลัง กับพระผู้ติดตามองค์หนึ่งตามหลังกลับมาด้วย มีโยมผู้ชายรับบาตรพระผู้ใหญ่มาวัด วันละ สี่ห้าหกคนไม่ขาด ฝ่ายพระผู้น้อยที่กำลังถือนิสสัยและเณรก็ตีริบกลับให้ถึงวัดก่อน เพื่อจะได้ทัน ข้อวัตรของครูบาอาจารย์ เป็นต้นว่าล้างเท้า เช็ดเท้า รับผ้าสังฆา และจีวร หรือเตรียมแต่งบาตร แต่งพก เป็นต้น

แต่ในฤดูพรรษา พระเณรทั้งหลายเข้าเขตวัดแล้วไม่รับอาหารอีก จะได้จัดแจงแต่งถวายแต่ เฉพาะหลวงปู่ มีบิณฑบาตใส่ครกบ้าง ซอยผักบดในครกให้ละเอียดบ้าง เพราะองค์ท่านจะเคี้ยว ไม่ละเอียด เพราะไม่มีฟัน ใช้ฟันเทียมแทน แล้วก็จัดข้าวใส่บาตรองค์ท่าน มีข้าวเจ้าปนบ้าง ส่วน กับนั้นจัดใส่ภาชนะถวายวางไว้ใกล้ แล้วองค์ท่านเอาใส่เอง องค์ท่านฉันรวมในบาตรทั้งหวานและ คาวด้วย ไม่ชดซ้อนด้วย โอวัลตินนั้นเอาใส่แก้วไม่ใหญ่โต ขนาดกลางใส่พอดีพอครึ่งแก้ว ตั้งไว้มีฝา ครอบ พอฉันอาหารอิ่มแล้ว องค์ท่านก็ฉันประมาณสามสี่กลืนไม่หมดแก้วสักวัน แต่ก่อนจะลงมือฉัน

ก็ให้พรเป็นพิธี พร้อมกัน ธรรมดาบ้าง สัพพพุธาบ้าง ถ้าวันข้าวประดับดิน และวันสารทสวดพาทู บ้าง การให้พรไม่ได้ประนมมือ ทั้งสวดพาทูทั้งใส่บาตรขณะเดียวกัน องค์ท่านไม่พาทำเลย เพราะ ถือว่าไม่เป็นการเคารพธรรม ใส่บาตรเรียบร้อยก่อนจึงสวด ถ้าไม่สวดก็ให้พรธรรมดา และก่อนจะ ลงมือฉัน องค์ท่านก็ทอดสายตาลงพิจารณาอาหารในบาตรอยู่สักครู่พอควรจึงลงมือฉัน และพระเณร ยังไม่เสร็จ ยังจัดแจงของเจ้าตัวแต่ละรายยังไม่เสร็จตราบิเด องค์ท่านก็ยังไม่ลงมือฉันก่อน เมื่อลงมือ ฉันแล้ว ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ องค์ท่านก็ไม่กล่าว ไม่พูดอันใดขึ้น ถ้าจำเป็นจริง ๆ ก็สิ้นคำข้าวแล้วจึงพูด แต่น้อยที่สุด เป็นระเบียบเรียบร้อยมาก มีสติอยู่กับความเคลื่อนไหวของกายในการจะหยิบจะวาง จะเหยียดแขนคู้แขน แลซ้ายแลขวา

กิจวัตรประจำวันขององค์หลวงปู่มั่น

ย้อนมาปรารภเรื่องอาหารที่เข้ามาในวัดแล้วไม่รับในฤดูพรรษาเป็นมติของหลวงปู่มหาพาทูทำ เพื่อตัดรอนความยุ่งยากจุกจิกออกจากหลวงปู่มั่น หลวงปู่มั่นเป็นเพียงปรารภว่า **“อาหารที่ได้มาเป็น ธรรมตกลงในบาตรแล้ว พระจะแจกกันในวัดหรือนอกวัดก็ไม่เป็นไรหรอก ครึ่งพุทธกาลเบื้องต้น ที่มีสาวกขึ้นใหม่ ๆ ทำองค์ มีโกณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ องค์หนึ่งจัดให้เฝ้า บริหาร นอกนั้นไปปัญหาบาตมาเลี้ยงกันเป็นบางครั้งว เมื่อพระไม่แจกกันฉันกันใช้ จะให้ใครมา แจกให้เล่า แต่เราไม่บังคับในส่วนนอกวัดและในวัด แล้วแต่ศรัทธาเป็นเองดังนี้”**

และการเว้นไม่ฉันอาหารยุคนองมือหลวงปู่มั่นไม่ค่อยได้ทำกัน ถึงมีผู้ทำก็เพียงเว้นวันเดียว คือปี ๒๔๘๙ นั้นเอง มีสิบเอกผ่น อดอาหารวันหนึ่งเท่านั้น ชะรอยจะเป็นเพราะข้อวัตรจำกัด ใคร ๆ ก็ไม่อยากจะขัดข้อวัตรอันเกี่ยวกับหลวงปู่มั่นและส่วนรวม

เท่าที่สังเกตดูในยุคนั้น ท่านพระอาจารย์มหาบัว ที่เรียกเดี๋ยวนี้ว่า หลวงปู่มหา เวลาที่อยู่กับ หลวงปู่มั่น คงจะนึกอยากจะเว้นอาหารอยู่ แต่มีเหตุผลในใจว่า เราเป็นพระผู้ใหญ่อยู่กับองค์ท่าน เราจะได้สังเกตองค์ท่าน ว่าวันหนึ่ง ๆ องค์ท่านฉันได้เท่าไร ข้าวหมดขนาดไหน กับอะไรหมดขนาดไหน เราจะได้สังเกตประจำวัน เพื่อจะจัดถวายให้ถูกเท่าที่มีมาโดยเป็นธรรม แม้องค์ท่านหยิบใส่บาตรเอง ก็ดี เราจะสงวนรู้ว่าหยิบอะไรบ้าง เพราะเราเป็นห่วงองค์ท่านมาก เมื่อองค์ท่านฉันได้บ้าง เราก็พลอย เบาใจ เมื่อฉันไม่ได้ เราก็สนใจในเรื่องนี้ หันมาปรารภเรื่องนี้ติดต่อกันไป หลวงปู่มั่นฉันอิมขนาดไหน ขนาดพอกกลาง ๆ ถ้าอิมเร็ววัน พระเณรจะเดือดร้อน ถ้าอิมช้าวันพระเณรจะเอาเป็นตัวอย่าง คงจะ เป็นแบบนี้ ที่ว่านี้ตามสังเกตแล้วเดากัน องค์ท่านอธิบายเป็นเพียงว่า **“อิตอาดนักก็ไม่ดี หิวนักก็ไม่ดี พอดีของใครของมัน ให้สังเกตเอา นั้ง นอน ยืน เดิน ก็เหมือนกัน นั้งหมายความว่านั่งภาวนา ยืน เดิน นอน ก็เหมือนกัน แต่ถ้านอนหมายถึงนอนหลับ วันหนึ่งคืนหนึ่งหลับสี่ชั่วโมงพอดี แต่ฉันนั้นยังอีกสี่ห้าชั่วโมง ให้หยุดเสีย ตื่นน้ำแล้วพอดี ส่วนเดินจงกรมนั้น วันหนึ่งคืนหนึ่ง อย่างน้อยก็สาม-สี่-ห้าชั่วโมงก็ได้ ที่ว่ามานี้หมายความว่าปกติ ไม่ได้เจ็บป่วย”** การเดินจงกรมนั้น บางทีข้าพเจ้าแต่ห้าโมงเย็นตลอดรุ่งก็มี เดินภาวนาไม่ใช่เดินเอาเวลา

ปรารภเรื่องฉันอิ่มเสร็จแล้วของหลวงปู่ฉัน องค์ท่านเดินไปส้วม พระเณรต้องรีบล้างบาตร เก็บบริขารให้ทันองค์ท่าน การไปส้วมก็มีผู้ตามไปรับใช้ เป็นต้นว่า รีบไปเทน้ำใส่กระบอกลงไว้ ถ้าอากาศหนาวก็รีบเอาน้ำร้อนไปชงไว้ที่กระบอกลงชำระ หรือใส่กระป๋องพิเศษชงแล้วตั้งรอไว้ แล้วก็คอยอยู่ตามบริเวณนั้น เมื่อท่านออกมาก็ได้รีบรับเอากระป๋องกับองค์ท่าน การรับของจากมือองค์ท่านก็ดี การยื่นอะไร ๆ ถวายองค์ท่านก็ดี ต้องสองมือน้อมเคารพพอควร จะเหลาะแหละคุ่นซึ้งจนลืมตนไม่ได้ ถ้าเราพลิกมารยาทประมาทแพ้ยั่วเดียว องค์ท่านก็รู้ ภายหลังไม่ให้เข้าใกล้เลย ใช้อุบายเช่นต่าง ๆ นานาอนอก ถ้าแก้ตัวกลับ ประพฤติดีทันทีก็เป็นการดี ถ้าไม่แก้ตัวแล้วถูกไล่หนีไม่รอช้า อนิจจาเอ๋ย อยาได้นอนใจเลย อยู่กับองค์ท่านถ้าเป็นช่างเหล็กก็ไม่นอนเฝ้าเหล็กอยู่เฉย ๆ ต้องตีและเข็นให้เป็นมิดเป็นจบ เป็นสี่ เป็นขวาน ถ้าเป็นเหล็กกันเตาใช้ไม่ได้ก็ขว้างทิ้ง เพราะเป็นเหล็กส่วนตัว

การฉันในวัดป่าบ้านหนองผือ

ย้อนมาปรารภในการเตรียมจะฉันหรือฉันอยู่ที่ใด ธรรมดานอกพรรษา ต้องมีการแจกอาหารในศาลาโรงฉันจีปาละขลุกขลู่ พระองค์ใดเป็นห่วงบาตรตนเองในยามเตรียมจัดแจงกัน ไม่ประเปรี้ยว หูหลักตาไวช่วยแจก เกรงแต่หมู่มิให้หนึ่งเฝ้าบาตร องค์นั้นแหละต้องถูกเทศน์อย่างหนักในขณะนั้นด้วย ถ้าองค์ไหนยอมเสียสละในใจว่า ถ้าหมู่มิพอใจเอาใส่ให้เรา เราก็ไม่ต้องฉัน เราจะพอใจช่วยแจก ช่วยทำกิจอันเกี่ยวกับท่านพระอาจารย์และหมู่เพื่อนให้เรียบร้อยเสร็จแล้วจึงมานั่งเฝ้าบาตรตน ผู้ใดปฏิบัติอย่างนั้น เป็นมงคลในสำนัก แม้ถึงคราวพลาดถูกเทศน์ในเรื่องอื่น ๆ ก็ไม่ถูกแรงนัก เพราะอำนาจความกว้างขวางในสำนักเป็นเครื่องดึงดูดทำให้เรื่องอื่นผ่อนคลายเป็นในตัว และก็เป็นทีที่สะดวกของครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนด้วย แม้ปัจจัยสี่จิวรสเนาะเสกซ์ เจ้าตัวก็ต้องปล่อยให้เป็นเรื่องของครูบาอาจารย์ และหมู่เพื่อนจะสงเคราะห์ตนโดยตนไม่ต้องพิถีพิถัน ภิกษุสามเณรใดปฏิบัติแบบนี้ในสำนัก เป็นธรรมวินัยอันลึกซึ้งด้วยเป็นที่เกรงขามของหมู่เพื่อนในตอนนี้อีก

จะกล่าวถึงในเวลากำลังแจกอาหารอีก สภาพศาลาฉันในวัดป่าบ้านหนองผือสมัยนั้น เป็นศาลา มุงหญ้าคาและปูฟาก กว้างประมาณสี่เมตร ยาวประมาณห้าเมตร ใช้กระโถนกระบอกลงไม้ไผ่บ้าน เวลากำลังแจกอาหารต้องนอนกระโถนไว้เรียบ ๆ ก่อน แจกอาหารแล้วจึงตั้งกระโถนขึ้นได้ เพราะฟากขลุกขลัก เดินไปมากระโถนจะล้ม ในขณะที่กำลังฉันเจ็บบ้างสดมาก ไม่มีองค์ใดจะเคี้ยวฉันอันใด ให้มีเสียงกรือบ ๆ แกร็บ ๆ เลย เช่น ถั่ว มะเขือแดง ที่ได้ฉันเป็นบางยุคบางสมัย เมื่อฉันเป็นขึ้น ๆ แล้วก็ตาม เมื่อมือหยิบส่งเข้าประตูปากแล้ว ก็ต้องสำนึกว่า เมื่อเราเคี้ยวพรวดลงทีเดียว จะมีเสียงกรือบหรือไม่ ถ้าเห็นว่าจะไม่มีเสียงกรือบแล้ว เราจึงเคี้ยวพรวดลงทีเดียว ถ้าเห็นจะมีเสียงกรือบ ก็ค่อยเน้นลงให้บู่ก่อนจึงเคี้ยวต่อไป ซ่อนี่พระอาจารย์มหาบัวบอกข้าพเจ้าจึงได้รู้วิธีปฏิบัติ พระวินัยก็บอกไว้ไม่ให้ฉันดังจับ ๆ หรือซู้ด ๆ แต่ดังกรือบมันก็ผิดเหมือนกัน เพราะมันคงเหมือนหมาเคี้ยวกระดูก และเสือกัดกระดูก

ปรารภเรื่องนี้ซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกก่อน เพราะยังไม่ละเอียดดี ตอนฉันอาหารเสร็จ พระอาจารย์ใหญ่ไปสวมถ่าย ส้วมนั้นเป็นส้วมแบบโบราณ ขุดหลุมลึกประมาณสามเมตรถวายเฉพาะองค์ท่าน กว้างเมตรเจ็ดสิบห้าเซ็นต์ ส้วมแบบโบราณมีรางปัสสาวะ ครั้นองค์ท่านเข้าไปถ่าย ถอดรองเท้าเรียงคู่ไว้เรียบ ๆ ไม่ผินหน้าผินหลัง เปิดประตูแบบมีสติไม่ตึงตัง ปัสสาวะลงในรางปัสสาวะ แล้วเทน้ำลงล้างถ่ายเสร็จแล้วชำระด้วยใบตองกล้วยแห้งที่พันไว้เป็นกลม ๆ ยาวคืบกว่าที่ลูกศิษย์จัดทำไว้ เพราะองค์ท่านเป็นโรคริดสีดวงทวาร ในยุคนั้นไม่มีกระดาษชำระ กระดาษที่มีหนังสือชาติใด ๆ ก็ตาม องค์ท่านไม่เหยียบ ไม่เอาลงในกระโถน ไม่เอาเช็ดทวารหนักทวารเบา องค์ท่านเคยอธิบายบ่อย ๆ ว่า “หนังสือ ชาติใดก็ตาม สามารถจารึกคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทั้งนั้น จึงควรเคารพยำเกรง” เมื่อถ่ายเสร็จแล้วองค์ท่านปิดกวาดเรียบ ค่อยเปิดประตูเบา ๆ ออกมาโดยสุภาพ ไม่ตึงตัง น่าเลื่อมใสถึงใจมาก เมื่อพิจารณาไปก็คล้ายกับว่าชมทรัพย์เศรษฐี แต่ชมทรัพย์เศรษฐียังมีดีกว่าชมทรัพย์โจรที่เขาปล้นมาได้ ถ่ายเสร็จเรียบร้อยทุกประการก็กลับพักกุฏิขององค์ท่าน ทำกิจธุระด้านภavanaเฉพาะองค์ท่าน

ข้อปฏิบัติต่อหลวงปู่มั่น

ครั้งถึงเวลาบ่ายหนึ่งโมงกว่า ๆ องค์ท่านก็ลงจากกุฏิเปลี่ยนอิริยาบถบ้าง บ่ายประมาณสี่โมงเย็นก็กวาดลานวัดพร้อมกัน ไม่มีองค์ใดจะใช้กลเม็ดพลิกเลี้ยงได้ เว้นแต่ป่วยไข้ไม่สบาย หรือได้เฝ้าพยาบาลภิกษุไข้อยู่เท่านั้น กวาดลานวัดแล้วก็รับหาน้ำฉัน น้ำใช้ไว้เติมตุ่มไห ประมาณวันละสี่สิบปี๊บเป็นเกณฑ์ วันซักผ้าและวันมีอาคันตุกะมาพักมาก ก็ตักมากกว่า รับหามเรียบร้อยแล้วก็รีบไปสรงถวายหลวงปู่มั่น เสร็จแล้วกลับไปสรงกุฏิใครกุฏิมัน ไม่ได้รวมกันไปสรงที่บ่อ แต่บ่อน้ำก็ไม่ไกลอยู่ในวัดริมวัด น้ำในบ่อก็ไม่ขาดแห้งเลยสักที เป็นน้ำจืดสนิทดี พร้อมทั้งใส่สะอาดเยือกเย็นด้วยมีรางไม้กว้าง ๆ เทใส่รางมีผ้ากรอง พระอาจารย์มหาบัวได้ดูแลเป็นหัวหน้า แต่มีได้ให้องค์ท่านตักและหาม เพียงเป็นนายหมวดนายหมู่ดูแล ในตอนที่ว่าน้ำ ๆ ฟืน ๆ ก็เหมือนกัน

และการสรงน้ำหลวงปู่ ถึงเวลาณรและตาปะขาวต้มรอไว้แล้ว พระณรผู้ประจำสรงน้ำไม่ได้เปลี่ยน เว้นไว้แต่ผู้ดูแลถวาย ส่วนผู้ล้างผ้าผลัดผ้าถวาย และผู้ชงน้ำร้อนสรง และผู้เก็บตั่งที่นั่งสรงนั้นก็ดี ผู้รักษาไฟอั้งโล่ก็ดี ผู้รอสวมรองเท้าถวายก็ดี ไม่ได้ถูกเปลี่ยน ข้าพเจ้าก็ไม่ได้ถูกเปลี่ยนเลย เพราะมีข้อวัตรเกี่ยวกับสรงน้ำถวายอยู่ และมีข้อวัตรอันอื่นเกี่ยวอยู่หลาย ๆ อัน เฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่งเป็นนิจวัตร ใครเคยถวายข้อวัตรแผนกไหน ก็ต้องทำแผนกนั้นเป็นประจำ จะก้าวก่ายสับสนอลหมานแย่งกันทำไม่ได้ (ส่วนข้อวัตรส่วนรวมด้านอื่นเป็นอีกอย่างหนึ่ง) ข้อวัตรเกี่ยวกับลูกศิษย์ทำถวาย องค์ท่านประจำวันประจำคืน จะก้าวก่ายกันไม่ได้ ของใครของมัน ข้าพเจ้ามีข้อวัตรโชกโชนอยู่กับองค์ท่านหลายอย่างอยู่มากคือ

ข้อหนึ่ง ตื่นขึ้นมาแต่เช้า รีบติดไฟอั้งโล่เข้าไปไว้ใต้ถุนองค์ท่าน ให้ไฟส่องขึ้น เพื่อไล่อากาศหนาวเย็นไปบ้าง

ข้อสอง เมื่อองค์ท่านวิการในธาตุชั้นธิดปกติ ได้ถ่ายตอนกลางคืนลงที่หลุมใต้ถุน ได้รับเก็บด้วยมือ คือเอามือกอบใส่ปุงก็ที่เขาใบตองรองแล้วเอาขี้เถ้ารองอีก กอบอุจจาระ จากหลุมมาใส่ปุงก็นั้น ส่วนหลุมนั้นเอาเถ้ารองหนา ๆ ไว้แล้วมีฝาปิดไว้ตอนกลางวัน ค่ำมืดแล้วรีบไปเปิดไว้ เช้ามีดรีบไปตรวจดูแบบเงียบ ๆ เมื่อเห็นรอยถ่ายก็รีบเก็บรีบล้างมือด้วยขี้เถ้าและน้ำมันก๊าด ตัดเล็บมือไว้ให้เรียบร้อยที่เอามือกอบออก หลวงปู่มหาบอก แต่ว่าไม่ได้บอกต่อหน้าหลวงปู่มัน บอกว่า “ครูบาอาจารย์ชั้นนี้แล้ว ไม่ควรเอาจอบเสียมนะ ควรเอามือกอบเอา” ดังนี้ ย่อมเป็นมงคลล้ำค่าของข้าพเจ้า

ข้อสาม เมื่อท่านออกจากห้องตอนเช้า รีบยกอั้งโล่จากใต้ถุนขึ้นไปรอรับที่ระเบียง ทั้งคอยรับผ้าเช็ดหน้าองค์ท่านที่ท่านถือมาจากห้องนอน พอครูบาวันนุ่งผ้าถวายเสร็จแล้วยกสองมือส่งองค์ท่านคืน

ข้อสี่ เมื่อองค์ท่านลงเดินจงกรมตอนเช้า รีบเอาไฟตามไปไว้ที่หัวจงกรม และคอยดูแลอยู่ตามแถบนั้น เพราะเกรงท่านจะล้มใส่ไฟ

ข้อห้า เมื่อองค์ท่านไปศาลาเตรียมตัวไปบิณฑบาต จึงยกอั้งโล่ตามหลังไปด้วย ตั้งไว้ใกล้ที่องค์ท่านนั่งพอสมควร

ข้อหก กลับบิณฑบาตแล้วรีบมาตรวจดูไฟอั้งโล่ แล้วรีบดูอาหารของตนว่าอันไหนที่บิณฑบาตมาได้ พอจะถูกกับธาตุองค์ท่าน และรีบช่วยหมู่เพื่อนในเรื่องอาหาร อย่างนึ่งเฝ้าบาตรของตนอยู่เหมือนกบงอยฝั่ง

ข้อเจ็ด ฉ้นเสร็จแล้วรีบล้างบาตรตน รีบเช็ดเอาไปไว้กุฏิตน ตอนเที่ยงโอกาสว่างจึงตากบาตร

ข้อแปด รีบเอาบาตรท่านอาจารย์มหาบัวไปไว้กุฏิท่าน ท่านจะตากเอง

ข้อเก้า รีบกลับมาเอาอั้งโล่ขึ้นไปที่พักขององค์หลวงปู่ให้ทันกับเวลา อย่าให้องค์ท่านขึ้นไปก่อนอั้งโล่

ข้อสิบ จงสังเกตุให้ดีว่า องค์ท่านร้อนแล้วหรือหนาวอยู่ อย่ารีบด่วนแต่ทางจะเอามาดับเท่าเดียว

ข้อสิบเอ็ด บางวันองค์ท่านหนาวจัดแต่พักอยู่เตียงนอกห้อง ท่านนอนอยู่แต่ไม่หลับ ภาวนาอยู่นิ่ง ๆ ต้องขยับไฟเข้าหาใกล้เตียง ถ้าท่านห้ามจึงถอยไฟออก ถ้าท่านไม่ห้าม ท่านนิ่งภาวนาอยู่ เราต้องนั่งเฝ้าอยู่ใกล้เตียงนั้นนิ่งอยู่ ถ้าหากว่าองค์ท่านพูดถามอะไร เราตอบเฉพาะตรงคำถามอย่าลาม และก็ไม่แน่นอน บางที่ได้เฝ้าอยู่จนเที่ยงวันก็มี ตอนหัวค่ำก็ต้องได้จุด ได้รักษาวณ ๆ เวียน ๆ อยู่นั่นแหละ สิ่งเหล่านี้มีใช้องค์ท่านและสงฆ์บังคับ ตนมีศรัทธาเอง

ข้อสิบสอง เมื่อคราวซักหรือย้อมถวายองค์ท่าน เราก็ต้องอยู่กองย้อม กองซัก กองตาก กองพับไว้ กองตัดหลวงปู่มหา กองเย็บท่านอาจารย์วัน กองถวายยาแก้โรคท่านอาจารย์วัน อาจารย์ทองคำ ปูที่นอนและเอาบาตรไว้ อาจารย์วัน อาจารย์ทองคำ

หลวงปู่ให้อุบายข้าพเจ้าปุ่ที่นอนต่อหน้าอาจารย์วันว่า ท่านหล้าปุ่ที่นอนกับเขาไม่เป็น เอาแต่ของหยาบ ๆ หนัก ๆ พุดเย็น ๆ เบา ๆ แต่ข้าพเจ้าก็เก็บไว้เฉพาะส่วนตัวในสมัยนั้น ถ้าหากว่าเล่าให้อาจารย์มหาฟัง ท่านอาจารย์มหาจะต้องให้ไปปุ่จริง ๆ มีอยู่ข้อหนึ่งที่อดไม่ได้ ๆ เล่าถวายท่านอาจารย์มหาฟัง คือ มีพระองค์หนึ่งปุ่ที่นอนถวายหลวงปู่มัน ทั้งปุ่ทั้งเหยียบไปมาเต็มเท่า บริหารขององค์ท่านบางชนิด เช่น กระจ่างยาสูบก็เข้ามา ข้าพเจ้าอดไม่ได้ก็เล่าถวายท่านอาจารย์มหา ท่านอาจารย์มหาที่หาอุบายสังเกตก็พบจริง จึงพุดขึ้นว่า “หมู่ทำแบบไม่มีสูงมีต่ำแบบนี้ ผมไม่เหมาะ หัวใจ ปล่อยให้คนที่เขาเคารพกว่านี้มาทำจะเป็นมงคล ทำขวางหมู่เฉย ๆ” ดังนี้ แต่นั้นมาพระองค์นั้นก็เซ็ดหลาบ

การปุ่ที่นอนขณะนั้นมีสามคน คือ อาจารย์ทองคำ อาจารย์วัน คุณสีหา คุณสีหาเป็นหลานอาจารย์วัน เมื่ออาจารย์วันปุ่ ปุ่กับคุณสีหา เพราะจับคนละทางเพื่อให้ผ้าตึงแล้วจึงยึดยึดตามริมให้ตึงอีก บางทีอาจารย์ทองคำมาแอบปุ่ แต่หลวงปู่คงเข้าใจว่าอาจารย์วันกับคุณสีหาเท่านั้นช่วยกันปุ่ ข้อวัตรเฉพาะอันนี้ก้าวก่ายกันอยู่ทางลับ ๆ

มีปัญหาว่า เวลาลูกศิษย์ปุ่ที่นอนนั้น หลวงปู่ไปอยู่ไหน หลวงปู่กำลังถ่ายอยู่ที่ส้วม ตอนหลังฉันจึงหันเสร็จเป็นส่วนมาก ถ้าถ่ายเวลาผิตนั้นแล้ว เรียกว่าธาตุไม่สบายเฉพาะองค์ท่าน การทำข้อวัตรถวายหลวงปู่ประจำวันคืน ไม่ให้หลวงปู่หาอุบายคอยลูกศิษย์ มีแต่ลูกศิษย์คอยเท่านั้น ตอนนั้นพระอาจารย์มหาได้เทศน์หมู่ในยุคหนองผือลับหลังหลวงปู่ข้า ๆ ซาก ๆ เสมอ ๆ แม้ตัวของผู้เขียนอยู่นี้ก็ดี ถ้าไม่มีหลวงปู่มาควบคุมในยุคนี้ ก็มักจะตีความหมายไม่ออกหลายเรื่องอยู่ เพราะบางเรื่องลึกลับจมนองไม่ออก เมื่อองค์ท่านมีโอกาสลับหลังมาอธิบายให้ฟัง ก็เท่ากับของคว่าอยู่แล้วหงายขึ้น

สำหรับองค์ท่านในสมัยนั้น ต้องมีภาระหนักใจกว่าองค์อื่น แต่ด้วยความศรัทธาและพอใจก็เลยกลายเป็นเบา

- ก. ด้านธรรมะส่วนตัว เพราะเราหลายพรรษาทั้งชื่อใหญ่เป็นมหาด้วย
- ข. ด้านเกี่ยวกับหลวงปู่ เพราะเราเคารพและรักท่านมาก ๆ
- ค. ด้านบริหารหมู่เพื่อแบ่งเบาหลวงปู่
- ง. ด้านญาติโยม เพื่อให้รู้จักความหมายของหลวงปู่จิตปาณะสารพัดทุก ๆ ด้าน ท่านเคยเล่าให้ผู้เขียนฟังบ่อย ๆ ในยุคนั้น เพราะเข้าใกล้พระอาจารย์ใหญ่ขนาดไหน ก็เข้าใกล้หลวงปู่มหาขนาดนั้น องค์ท่านฉลาดมาก บอกไว้ว่า “ถ้าวันไหนจะไม่ทันหลวงปู่มันในข้อวัตรขององค์ท่าน อย่ามาล้างกระโถนผม อย่ามาเอาบาตรผมลงไปศาลา จงรีบให้ทันข้อวัตรขององค์หลวงปู่ก็แล้วกัน” เพราะองค์ท่านจะวิจารณ์ว่ามาเป็นคณาจารย์แข่งกัน เพราะข้อวัตรขององค์ท่านมีมาก แต่องค์ท่านฉลาดรีบออกห้องก่อนหลวงปู่มันตอนเช้า เรามีเวลาไปล้างกระโถนไม้ไผ่ถวายให้ และได้เอาบาตรลงมาไว้ศาลาถวาย ส่วนบาตรตนเองเอาลงไปก่อนแต่ยังไม่ได้อรุณ ต้องคล่องว่องไวจึงได้ วิชาเก็ยคร้าน วิชาหลักกลางวัน วิชาเกรงจะไม่ได้ฉันของดี ๆ และมาก ๆ และเกรงจะไม่ได้ใช้บริวารดี ๆ ก็ไม่มีในสมัยนั้น

หนึ่งท่มประชุมกันที่กุฏิหลวงปู่มั่น

ผู้ที่ไปทำแต่ข้อวัตรครุบาอาจารย์และส่วนรวมบริบูรณ์ก็ตามตามเรื่องภาวนาไม่ได้ความ ก็ถูกเทศน์หนักอีก ผู้เขียนปีแรกถูกเทศน์หนักสามครั้ง แต่คนละเรื่องมิใช่เรื่องเก่า ปีที่สองที่สามที่สี่เงียบ ไม่มีเลยก็ว่าได้ แต่ธรรมเนียมนักปฏิบัติย่อมถือกันว่า ถ้าเทศน์องค์ใดเป็นต้นเหตุก็ให้ถือว่าเทศน์หมดวัด ถ้าไม่ยอมลงอย่างนั้นแล้ว มานะความถือตัวจะกำเริบโดยไม่รู้ตัว แม้เมื่อถูกชมก็เหมือนกัน ถือว่าชมหมดทั้งวัด น้อมอย่างไรจึงได้ความอย่างนั้น น้อมอย่างนี้ คือถ้าใครทำอย่างนี้ก็ต้องถูกติเตียนอย่างนี้ไม่เลือกหน้า ถ้าใครทำถูกอย่างนี้ก็ต้องถูกชมอย่างนี้ เรียกว่าน้อมลงมาใส่ตนนี้ที่หลวงปู่มหาเคยอธิบายในยุคนั้น

และปรารถนาต่อไปว่า เมื่อสร้งน้ำถวายเป็นองค์ท่านแล้ว องค์ท่านก็เข้าทางจงกรมต่อไปจนถึงมีดคำพระเณรในวัดนั้นก็เช่นกัน รวาท่มหนึ่งก็ไปประชุมกันที่กุฏิองค์ท่าน จุดตะเกียงไปะกลมเล็ก ๆ กราบแล้วนั่งพับเพียบเรียบร้อยสงบอยู่ องค์ท่านหากเทศน์เองโดยอิสระ เห็นสมควรอันใดด้านศีล สมာธิ ปัญญา ประเภทใด ๆ องค์ท่านก็เทศน์อย่างจุใจของผู้หวังอรรถหวังธรรม ด้านศีลองค์ท่านกล่าวเป็นลำดับ ทั้งพุทธบัญญัติ และอภิสมาจารอย่างแยบคาย ทั้งย่นและขยายหลายร้อยหลายพันนัย ย่นลงในเอกศีล ในปัจจุบันทันกาล พร้อมทั้งสมาธิ ปัญญา ให้สมดุลงันไปเป็นชั้น ๆ จนถึงโลกุตตรศีล โลกุตตรสมาธิ โลกุตตรปัญญา อุบายขององค์ท่านแตกฉานในอรรถในธรรม พุทธประวัติของพระองค์ตลอดพระสาวกสาวิกา จัปมายกเป็นตัวอย่างให้กุลบุตรกุลธิดาปลูกใจให้ศรัทธา ยิ่งขึ้น ตลอดถึงองค์ท่านวัยหนุ่มได้ขึ้นเขาลงห้วย สันโดษมักน้อย ขยันหมั่นเพียร มอบเป็นมอบตายต่อการปฏิบัติ ปลูกจิตใจให้เห็นภัยในสงสาร

ภัยกับไฟกับกิเลสก็มีความหมายอันเดียวกันแห่งรสชาติ มีไฟหลงกับไฟวิชาที่ทำให้เป็นไฟก็มีความหมายอันเดียวกัน นอนเนืองอยู่ในชั้นธสันดานของปวงสัตว์ ผู้ที่หนักไปในโลกียสมบัติวัฏฏนิยาม จนกลายเป็นยาเสพติดของเจตนาอันมุ่งหมาย จนกว่าอริยมรรคอริยผล เบื้องต้นจะปรากฏเด่นชัดในตน จึงจะไม่เดินวนขอบกระดิ่ง จึงจะพอใจเดินผ่าศูนย์กลางกระดิ่ง ข้ามปากขอบกระดิ่งไปปากโน้น คือปากโลก ปากโกรธ ปากหลง และถ้าไม่ยอมขี่เรือสุกะอสุภัง ข้ามปากคือหนึ่งท่มอยู่โดยรอบนี้ ก็ยากจะข้ามทะเลราคะได้ และยากจะบรรเทาราคะได้อีก ผู้มีราคะมีหลงหนึ่งอยู่ ก็เหมือนไม้ที่มียางทั้งแช่อยู่ในน้ำ จะสีให้เกิดไฟจนขาดย่อมเกิดไฟขึ้นไม่ได้เลย ผู้คอยแต่จะเอาโกรธออกหน้า ถ้าไม่หนักไปทางเมตตาตณ เมตตาสัตว์อื่นให้เสมอภาคกันแล้ว โกรธก็ยิ่งจะบวกรุกรณกรรทวิ ไม่ผ่อนปรนลงได้ ผู้ไม่มีสติสัมปชัญญะ หลง ๆ เป็นเจ้าใหญ่ นายโตของชั้นธสันดานแล้วไม่พอใจกำหนดลมออกเข้า ความลึม ๆ หลง ๆ นั้นเล่า ก็ยิ่งบวกรทวิ คุณทวิหนักเข้า กรรมฐานแต่ละอย่างมีพระคุณอยู่ก็จริง ยาแก้โรคแต่ละอย่าง ๆ มีคุณอยู่ก็จริง ถ้าวางยาไม่ถูกกับโรคแล้ว โรคก็หายยากด้วย ข้อนี้ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าตัวของใครของมัน จะสังเกตรู้เองส่วนตัว

การประชุมก็หนึ่งทุ่มไปหาสี่ทุ่มเป็นส่วนมาก เสร็จแล้วบางทีก็จับเส้นถวายเป็นบุญ การจับเส้นไม่ได้พูดไม่ได้คุยกันเลย บางทีจับเส้นไปไม่นานเท่าใด องค์ท่านบอกหยุดแล้วก็ส่งองค์ท่านเข้าห้อง องค์ท่านก็กราบพระภาวนาต่อไป และบางวันองค์ท่านก็เข้าห้องเร็วกว่านั้นบ้าง แต่การตื่นนอนล้างหน้านั้น มีเกณฑ์ที่สามอยู่แล้ว ปีสองพันสี่ร้อยแปดสิบเก้าก็ดี เก้าสิบก็ดี สามวันประชุมคราวหนึ่ง ตลอดทั้งแล้งและฝน แต่ฤดูแล้งก็ไม่แน่นอน เพราะพระอาคันตุกะมาบ่อย ๆ ๒๔๙๑ เจ็ดวันประชุมคราวหนึ่ง ๒๔๙๒ สิบวันบ้าง กว่าบ้างจึงประชุมเพราะชราภาพหนักเข้า ในยุคหนองผือองค์ท่านให้โอกาสพิเศษแต่ละบุคคล ใครขัดข้องจำเป็นให้เข้าหาได้เป็นพิเศษ การเปิดโอกาสรับแขกประจำวัน เข้าออกห้องแล้วรับแขกประมาณห้าหกนาที่ เพราะจวนลงจงกรม ก่อนบิณฑบาต ตอนนั้นเสร็จถ่ายส้วมแล้วรับแขกที่กุฏิท่านห้าหรือสิบนาที บ่ายหนึ่งโมงตอนกลางวันรับแขกอยู่ประมาณยี่สิบนาที องค์ท่านตรงต่อเวลาของท่านมาก

ผู้จะต้องถูกเข่นอย่างหนัก

การเขียนประวัติตน ประวัติองค์หลวงปู่ ครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนในยุคหนองผือไม่ให้ลัก ๆ ลั่น ๆ ก็เป็นของทำได้ยาก เพราะสมัยนั้นไม่มีเทป เป็นเพียงต่างคนต่างจำได้เท่านั้น ผู้ไม่สนใจบ้างก็จำไม่ได้เลย พอที่จะสมเหตุสมผลที่ตนไปอาศัยอยู่ แต่อย่างไรก็ตาม ธรรมเนียมขององค์ท่านทุก ๆ อุบาย ทุก ๆ กิณฑ์ ไม่ว่าจะส่วนรวมหรือเฉพาะบุคคลแสน ๆ นัย ลั่น ๆ นัยก็ตาม หนักแน่นลงไม่ให้เงินเข้าในสงสาร เขย่าอยู่เสมอว่ามีโช้วขเล่น มีโช้วปฏิบัติเล่นเพื่อลวงโลกเพื่ออำมิส หรือเพื่อธรรมเนียม หรือเพื่อเปลี่ยนชื่อ

คนนอนหลับแต่หัวค่ำ คนหลับกลางวันตื่นใหญ่ ๆ คนนอนตื่นสายหลังตีสาม คนทำข้าววัตรแต่ภายนอกหลวงอาจารย์ คนมักอวดดีทะเลาะกับเพื่อนฝูง คนฉลาดแกมโกง คนพูดธรรมสูงแต่ข้าววัตรเหลวไหล คนไม่เคารพไม่เจียมตัว คนวางเฉยหลอกลวงทำท่าว่าจิตตนสูง คนไปเที่ยววิเวกเล่นแต่เนื้อเรื่องเข้าไปวิเวกไม่ตั้งใจปฏิบัติภาวนา คนไปเที่ยววิเวกเด็ดเดี่ยวในป่าในเขาจริง แต่เมื่อเขาทำร้านให้พักแล้ว ก็ติดต่อกับญาติโยมจนไม่มีเวลาทำความเพียร เมื่อกลับเข้าสำนักแล้วไปคุยอวดหมู่ว่าตนเก่งได้วิเวกดี ทั้งหลายที่บรรยายมานี้ต้องถูกเข่นจากองค์หลวงปู่ทั้งนั้น และก็ไม่ได้อยู่กับองค์ท่านพอพรรษา ไม่เหตุอันหนึ่งก็อันหนึ่ง พระธรรมบันดาลให้ร้อนใจอยู่กับองค์ท่านในสำนักไม่ได้

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระเณรบางองค์ทำอะไรตามอัตโนมติ เช่น ทำกลดทำร่มก็ดี ย้อมผ้าผ่าแก่นขนุนก็ดี ไม่ได้กราบศึกษาขอโอกาสผิดประเพณีขององค์ท่านทั้งนั้น ส่งเสียงกับเพื่อนกุฎิอื่นก็ดี มักคุยแต่เรื่องโลกก็ดี ชอบติดต่อกับญาติโยม ประจบประแจงก็ดี เมื่อองค์ท่านเรียกใช้องค์ใดพระเณรองค์นั้นไปใช้ผู้อื่นอีกต่อหนึ่งก็ดี ไม่ใช่ใครต่อดอก แต่ไม่เอาใจใส่ ไม่ลงมือทำงานก็ดี ลงมือทำอยู่แต่ทำแบบมักง่ายก็ดี จับสิ่งของไม่มีสติ ปีกเป๊กตึงตึงก็ดี ท่มผ้าตีลูกบวบใกล้คณะสงฆ์หรือพระปฏิมากรก็ดี สะบัดผ้าและตีหมอนตาทหมอนดังตุม ๆ ตาม ๆ ก็ดี ล้างเท้าแล้วเช็ดไม่ตี

มีรอยนิ้วเท้าที่ศาลาและกุฏิก็ดี มีดพร้าขวานเสียมคานหามน้ำ เครื่องใช้ส่วนตัวส่วนรวมไม่เก็บ เป็นระเบียบก็ดี เคารพทำดีแต่บริหารส่วนตัวของสงฆ์ของส่วนรวม ไม่เคารพรักสงวนก็ดี มีดพร้า ขวาน สิวเลื่อยไม้คมไม่มีใครลับคมเลยก็ดี ด้ามพร้าด้ามขวานแตกหักไม่มีใครสงวนบูรณะก็ดี จอบ เสียมขุดดินแล้วไม่ล้างก็ดี เครื่องเหล็กที่ใช้ด้วยสงวนคมตากแดดนานไม่มีใครเก็บก็ดี ร่มเปียก มาแล้วไม่เช็ดไม่ตากก็ดี ตากแดดนานจนเปราะก็ดี ร่มกางอยู่แต่เอียงวางทางหนึ่งให้ถึงดินก็ดี โรงไฟฟ้กรงรังมีเก้าอี้ถ่านเกลือถ่านกลาดก็ดี ใต้ร้านเก็บพื้นกรงรังก็ดี ฝาตุ่มน้ำไม่ปิดก็ดี ผ้าเช็ดเท้า นานซักก็ดี ที่พรรณนามานี้ หลวงปู่ต้องเช่นแบบเผ็ด ๆ ร้อน ๆ ทั้งนั้น ยังอยู่อีกมากมายนัก ถ้าจะเขียนให้หมดก็กลายเป็นบุพพสิกขาหรือมหาขันธ์ ผู้ไปอยู่กับองค์ท่านจะอดฉลาดไม่ได้ ต้องยกธงขาวว่าข้าน้อยมาเกิดชาติใหม่

การรับคนเข้าสำนัก องค์ท่านแนบเนียนจำกัดมาก แม้จะเป็นมาയാอ่อนโยนแต่ภายนอก แต่ภายในแข็งกระด้าง ตีเสมอยกตนเทียบหรือสูงกว่าองค์ท่าน องค์ท่านก็ไม่รับไว้ เพราะไม่สู้มีสู้มีห่า มีทั้งตาเนื้อภายนอกและมีทั้งตาในแห่งปัญญาด้วย พอจะสั่งจะสอนได้ องค์ท่านจึงรับไว้ เพราะไม่มีใครจะไปจับมือท่านเช่นได้ในตอนนี้ พระอาจารย์เนตรพูดกับข้าพเจ้าว่า “หล้าเอ๋ย ท่านมีวิชาสูงกว่าผม ท่านเข้ามาคราวเดียวได้อยู่เลย ผมนี้เวียนอยู่สามปีจึงได้อยู่นะหล้า ผมมาปีที่แรกเทศน์ผมว่า เนตรเอ๋ย ผมกับท่านเทศน์ไม่ได้ผลดอก จงหนีไปวิเวกเสีย ว่าสองสามครั้งติด ๆ กัน ผมก็เลยไป มาปีที่สองก็เทศน์แบบเก่า เทศน์แบบเย็น ๆ เจ็บในมาก ผมก็ได้ออกไป มาปีที่สามนี้แหละได้แบบ ผิด ๆ แต่ไม่รู้วันไหนจะไล่แบบเย็น ๆ อีก” พูดแล้วท่านก็ยิ้ม แม่กุฏิจะว่างสักเพียงไรก็ตาม ถ้าไม่พอ จะสอนได้ องค์ท่านก็ไม่รับ เทศน์ให้ฟังแล้วสามวันเจ็ดวันก็ไล่ออกไป องค์ท่านใช้คำว่า “เออเราเทศน์ เต็ด ๆ ให้แล้ว รีบออกไปวิเวกนะ อย่าอยู่ บางรายเข้าไปไม่ถูกระเบียบ เหมือนมาจากนรก ก็เลย ไล่หนีแบบขู่ ๆ เชิญ ๆ ในวันนั้นก็มามาก”

กรรมฐานที่หลวงปู่มั่นสอน

ด้านภาวนาสอนให้เลือกเอาตามจริตนิสัยที่สะดวกของจิตเป็นที่สบายของจิต ในกรรมฐาน สี่สิบห้วงอันใดอันหนึ่งแล้วแต่สะดวก เมื่อบริหารและเพ่งอยู่พอกก็ลงไปปรากฏรสชาติอันเดียวกัน เช่น ขณิกสมาธิรวมลงไปขณะหนึ่งแล้วถอนออกมา อุปจารสมาธิรวมลงไปแล้วมักจะมีนิมิตต่าง ๆ เช่น แสงเดือนหรือดวงพระอาทิตย์ ดวงดาว ควณไฟ เมฆหมอก กงจักร ดอกบัว เทวบุตร เทวดา หรือร่างของตน ปรากฏว่าพองขึ้นหรือเหี่ยวลง หรือปรากฏว่าเหาะเหินเดินอากาศโลดโผน ต่าง ๆ นานา เหล่านี้เป็นต้น เรียกว่าอุปจารสมาธิทั้งนั้น จาระ แปลว่าไปตามนิมิตแขกที่มาเคย มาพาด ภายหลังจากนิมิตเดิมที่เพ่งไว้ ฌานัง แปลว่า เพ่งอยู่ อุปจารสมาธินี้หมดกำลังก็ถอน ออกมาเหมือนกัน อัปนาสมาธิเข้าไปละเอียดกว่านั้นอีก แต่ไม่มีนิมิตแขกมาเคยมาพาด เป็นแต่ รู้ว่าจิตอยู่ไม่วอกแวกไปทางใด และไม่สงสัยว่าขณะนี้จิตเราเป็นสมาธิหรือไม่หนอ ย่อมไม่สงสัย

ในขณะนั้น ไม่ปรากฏว่ามีกาย ปรากฏแต่ว่ามันรู้อยู่ที่นั่น ไม่ได้วิตกวิจารณ์อันใดเลย แต่หมดกำลัง ก็ถอนออกมาอีก แต่นานกว่าอุปจารสมาธิ เพราะความหยุดอยู่แน่วแน่มิ่กว่ากัน ขณิกสมาธินี้ ภาวังคบตก็ว่า ขณิกภาวนาก็ว่า ขณิกฌานก็ว่า อุปจารสมาธินี้ ภาวังคจลนะก็ว่า อุปจารภาวนาก็ว่า อุปจารฌานก็ว่า อัปนาสมาธินี้ ภาวังคบุจเฉทะก็ว่า อัปนาภาวนาก็ว่า อัปนาฌานก็ว่า

แต่การเรียกชื่อใส่ชื่อลือนามนั้นเป็นรสชาติอย่างหนึ่ง ส่วนรสชาติของสมาธิแต่ละชั้น ก็เป็นรสชาติไปอย่างหนึ่ง คล้ายกับลิ้นจิบแกงน้อยก็รู้จักรสน้อย จิบมากก็รู้จักรสมาก แต่มิได้สอนให้ติดอยู่เพียงแค่นี้ เพราะสมาธิชั้นนี้ใช้ได้อำนาจไตรลักษณ์ มีอนิจจังเป็นต้น แต่จัดเป็นฝ่ายเหตุ ฝ่ายมรรค ฝ่ายผลของเหตุผลของมรรค เป็นปัญญาภิสังขารทั้งนั้น เป็นของจริงขนาดไหนละ จริงตามฐานะแต่ละชั้นแต่ละชั้น เช่น หนังสือจริงตามฐานะของหนังสือ เนื้อก็จริงตามฐานะของเนื้อ เอ็นก็จริงตามฐานะของเอ็น กระดูกก็จริงตามฐานะของกระดูก เป็นต้น จริงตามสมมติที่ใส่ชื่อลือนาม จริงตามปรมัตถ์เสมอภาค คือเกิดขึ้นแล้วแปรปรวนแตกสลายไป ไม่เกรงขาม ไม่ไว้หน้าใครๆ ทั้งนั้น สติปัญญาชั้นนี้ก็ต้องพิจารณาให้แยบคาย ให้รู้ตามความเป็นจริงในชั้นนี้ลึกลงไปอีก มิฉะนั้นความหลงไม่มีหนทางจะร่อยหรอไป เพราะความหลงเป็นแม่ทัพของกิเลสชั้นที่หนึ่ง อันมีอำนาจเหนือกิเลสใด ๆ ทั้งสิ้น จึงบัญญัติว่าอวิชชา เพราะไม่ใช่วิชาแต่เป็นวิชาที่พาท่องเที่ยวเสวยสรรพทุกข์ เป็นวิชาของกิเลสมาร เพราะกิเลสมารมีอำนาจเหนือมารใด ๆ ทั้งสิ้น

ย้อนมาปรารภเรื่องกรรมฐานอีก หลวงปู่มั่นยืนยันว่า กรรมฐานสี่สิบห้องเป็นน้องอานาปานสติ อานาปานสติเป็นยอดมกกุฏของกรรมฐานทั้งหลายอยู่แล้ว ศาสนาอื่น ๆ นอกจากพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้เอามาสั่งสอนให้หัดปฏิบัติกันเลย เพราะกรรมฐานอันนี้บริบูรณ์พร้อมทั้งสติปัญญาสี่ไปในตัวด้วย และเป็นแม่เหล็กที่มีกำลังดึงกรรมฐานอื่น ๆ ให้เข้ามาเป็นเมืองขึ้นของตัวได้ เช่น พระมหากษัตริย์ของพุทธโธ ธัมโม สังฆโม สิวโล จาโค กายคตา แก่ เจ็บ ตาย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหล่านี้เป็นต้น ย่อมมีอยู่ จริงอยู่ พร้อมทุกกลมหายใจออกเข้าแล้ว แปรหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นย่อยอมจริง ย่อมมีอยู่ทุกกลมออกเข้าแล้ว ไม่ต้องไปค้น ไปหา ไปจด ไปจำ ไปบ่น ไปท่องทางอื่นก็ได้ ถ้าไม่หลงลมเข้าลมออกแล้ว โมหะอวิชชา วัฏจักร มันจะรวมพลมาจากโลกหน่วยไหนละ หลงลมออกเข้าก็หลงหนังสือเหมือนกัน ถ้าไม่หลงหนังสือก็ไม่หลงลมออกเข้าโดยนัยเดียวกัน ดูโลกก็ดูทุกข์ ดูทุกข์ก็ดูโลก ดูสังขารก็ดูทุกข์ ดูทุกข์ก็ดูสังขาร พันโลกก็พันทุกข์ พันทุกข์ก็พันโลก พันสังขารก็พันทุกข์ พันทุกข์ก็พันสังขาร มีความหมายอันเดียวกันทั้งนั้นไม่ผิด รู้ลมออกเข้าในปัจจุบัน รู้ลมออกเข้าในอดีต รู้ลมออกเข้าในอนาคต รู้ผู้รู้ในปัจจุบัน รู้ผู้รู้ในอดีต รู้ผู้รู้ในอนาคต แล้วไม่ติดข้องอยู่ในผู้รู้ทั้งสามกาล ผู้นั้นก็ดับรอบแล้วในโลกทั้งสามด้วยในตัว อวิชชาและสังขารเป็นต้นก็ดับไป ณ ที่นั่นเอง ไฟโลก ไฟโภคะ ไฟหลงก็ดับไป ณ ที่นั่นเอง กองทัพธรรมมีกำลังสมดุด้วยสติปัญญา กองทัพพอวิชาตัญหาอุปาทานเป็นต้นย่อมแตกสลาย ไม่ต้องพูดไปหลายเรื่องหลายแบบก็ได้ พระอาทิตย์ส่องแสงจ้า มีดนั้นนาไม่ได้สั่งลาหายวับไป ณ ที่นั่น

ธรรมะหลวงปู่มั่น

หันมาปรารภต่อไปว่า ในยุคบ้านหนองผือในวาระผู้เขียนไปอยู่ด้วยกับองค์ท่าน ได้ยินองค์ท่าน ยืนยันว่าองค์ท่านเป็นพระอรหันต์หรือไม่ ตอบได้อย่างผึ่งผายว่า องค์ท่านมิได้ยืนยันว่าองค์ท่านเป็นพระอรหันต์หรือปุถุชนใด ๆ เลย ชะรอยผู้เขียนจะไม่รู้จักอิโหน่อิเหน่ แล้วองค์ท่านจะไม่เล่าคำลับให้ฟังก็อาจเป็นไปได้ หรือเกรงว่าผู้ฟังประมาทและไม่เชื่อ ก็อาจเป็นโทษแก่เขาก็อาจเป็นไปได้ องค์ท่านจึงไม่เล่าให้ฟัง ส่วนธรรมะขององค์ท่านแสดงบางคราวเป็นธรรมชั้นสูงมาก เป็นต้นว่า **ไม่ว่าธรรมส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าสวยเป็นอันผิดทั้งนั้น** ข้อนี้ประทับใจของข้าพเจ้ามาก ในเวลาที่องค์ท่านเทศน์อย่างนี้ พระอาจารย์มหาบัวก็ฟังอยู่ที่นั่นด้วย มีพระสองสามองค์นั่งฟังอยู่ด้วยกัน ไม่มีพระอากันตุกะมาปน แต่แปลกอยู่ว่า ชีวิตประวัติของหลวงปู่มั่นได้พิมพ์มาหลาย ๆ ครั้ง ตรวจสอบแล้วไม่เห็นธรรมข้อนี้ปนอยู่เลย ชะรอยต่างองค์ก็ต่างจำมาได้คนละบทคนละบาทอันสำคัญ

มุตโตทัย ตีพิมพ์ฉบับต้นคราวถวายเพลิงของหลวงปู่มั่น ธรรมชั้นสูงในเล่มนั้น กล่าวว่า “**ถ้าไม่มีที่อยู่ ก็ไปอยู่ที่สุญญานนั้น**” ใจความในหนังสือเล่มนั้นทั้งหมด ก็ขึ้นอยู่กับภาพพจน์ข้อนี้ นี่เป็นธรรมชั้นสูงในหนังสือเล่มนั้นทั้งหมด เหตุผลที่จะไปอยู่ที่สุญญานนั้น หนังสือเล่มนั้นอธิบายว่า **ถ้าจะว่าสุญญานไม่มีค่าก็ไม่ได้ เพราะไปบวกกับเลขหนึ่งก็สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน ล้าน** ดังนี้ เป็นมติของผู้เขียน คือ อาจารย์มหาเส็ง และ อาจารย์ทองคำ ในยุคนั้นพระอาจารย์มหาบัวกำลังรักริวเวกเที่ยวปฏิบัติโซกโซนอยู่ ไม่สูงสิงในการเขียนหนังสือ ข้าพเจ้าพิจารณาอยู่แต่ไร ๆ ว่า เหตุที่สุญญานจะเป็นของมีค่าก็เพราะมีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของ ถ้าไม่มีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว สุญญานก็กลายเป็นโมฆะไปตามสภาพที่สมมติ ไม่ว่าแต่สุญญานเลย ชี้เปิดชี้ไต่ก็ดี ถ้ามีผู้ไปยึดถือเอาเป็นเจ้าของแล้ว ย่อมเป็นของมีค่าทั้งนั้น ซื่อขายเอาไปใส่ฝักก็ได้ ใครลักก็เป็นอทินนาทาน แต่พระนิพพานไม่เป็นหน้าที่จะเล่นไป หรือเดินไปอยู่ที่สุญญาน ถ้าอย่างนั้นสุญญานก็เป็น สรณังคัจฉามิ ของพระนิพพาน พระบรมศาสดากล่าวไว้เพียงแต่ว่า เปลวไฟอันกำลังลมเป่า เมื่อเปลวไฟดับไปแล้ว ไม่เป็นหน้าที่จะไปยืนยันและสมมติว่า ไปตั้งอยู่ที่นั่นที่นี้หรืออะไร ๆ ทั้งนั้น ความขัดแย้งแห่งสงครามความเห็น ถ้าความเห็นออกนอกกริตนกรอย เป็นอัตโนมัตติของผู้ยังมีกิเลสหนา ไม่เหมือนอัตโนมัตติของพระอรียเจ้า ที่มีตเข้าหาธรรมฝ่ายอริยะ เป็นบรรทัด เป็นแว่น เป็นกระจกเงา เป็นกล้องจุลทรรศน์ เป็นเครื่องวัดเครื่องตวง อันไม่เลยเถิดปราศจากเดาเดันคาดคะเน พร้อมทั้งมีสัมมาญาณอันถ่องแท้ ไกลจากโลกียวิสัยไปแล้ว จะตั้งลงมาเทียบกับโลโก โลกา โลเกเร โลกู โลกิง โลมิง ย่อมเป็นไปได้ทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน ด้วย

ชีวิตประวัติของหลวงปู่มั่นก็ดี ของท่านองค์ใด ๆ ก็ดี จะแต่งจะเขียนพิสดารหรือย่อก็ตามที่ ถ้าแก่นเรื่องของธรรมะ ยอดเรื่องของธรรมะชั้นสูงไม่สมเหตุสมผลแล้ว ปราชญ์ผู้อ่านผู้ฟังก็ไม่ถึงใจถึงธรรมเท่าที่ควร ไม่ชวนอยากอ่าน ไม่ชวนอยากฟังด้วย มิหนำซ้ำถูกวิจารณ์ว่า ไม่สมเชื่อถือหาปรากฏว่าโด่งดังอะไรกันเ็นทางที่ชอบแท้ของธรรมะ เมื่อผู้เขียนมิใช่เจ้าตัวเขียนเอง ย่อมตีความหมายลงมาหาตัวของผู้เขียน เพราะเข้าใจอย่างนั้นชัดอย่างนั้น แต่มันก็เป็นเรื่องอจินตบอจินตโดย เหลือวิสัย

จะผูกขาด ชีวิตของหลวงปู่มั่นในยุควัดป่าหนองผือ พรรณานิคม จังหวัดสกลนคร เป็นยุคสุดท้ายของชีวิตองค์ท่าน และสุดท้ายธรรมะชั้นสูงแห่งองค์ท่านอีกด้วย ธรรมะขององค์ท่านส่วนอื่น ๆ อเนกปริยายก็ตาม ตลอดข้อวัตรปฏิบัติอันเด็ดเดี่ยวที่ท่านทำส่วนตัวองค์ท่านก็ตาม เพื่อทอดสะพานให้อนุชนรุ่นหลังก็ตาม ย่อมเป็นเมืองขึ้นของคำที่องค์ท่านเทศน์ว่า “ไม่ว่าธรรมส่วนใด ถ้าสำคัญตนว่าเสวยเป็นอันผิดทั้งนั้น” เมื่อกล่าวว่าธรรมส่วนใด ก็เป็นอันกล่าวถึงจิตส่วนใดอยู่ในตัว ผู้รู้ส่วนใดอยู่ในตัวอีกด้วย ญาณส่วนใดอยู่ในตัวอีกด้วย ส่อแสดงให้เห็นว่า ทำลายอุปาทานในตัวแล้ว ย้อนมาปรารภ สับสนปนเปกนัไปอีก เพราะนึกเห็นได้จำได้อันใด ก็เขียนกันลงไป ไม่ต่ออนุสนธิเป็นระเบียบ สับสนอลหม่าน เพราะไม่ชำนาญในการแต่งและการเขียน และก็คงไม่ได้ไปตรวจเอาคะแนนในสนามโลกใด ๆ ทั้งสิ้นเลย

ระเบียบปฏิบัติวัดหนองผือ

จะกล่าวต่อไปในการอยู่ต่อไปในสำนักหลวงปู่มั่น ยุควัดป่าบ้านหนองผือ คำสั่งและคำสอนขององค์ท่านมีหลาย ๆ อุบาย และหลาย ๆ นัย จะเป็นอุบายใด ๆ และนัยใด ๆ ก็ตาม เพื่อให้ผู้เห็นผู้ฟัง ผู้รู้พิจารณาหลุดพ้นในสงสารโดยถ้วนทั้งนั้น เพราะไม่ใช่บวชเล่น ไม่ใช่ปฏิบัติเล่น เพื่อลวงตนเพื่อลวงโลก เพื่ออำมิสใด ๆ ทั้งสิ้น องค์ท่านเทศน์ห้าห้าและเขย่าลูกศิษย์อยู่บ่อย ๆ

ในยุคบ้านหนองผือเป็นยุคสุดท้ายขององค์ท่าน รับลูกศิษย์ไว้มากจริง ฝ่ายพระไม่เก็นสิบห้าองค์ เณรไม่เก็นสี่องค์ ตาปะขาวไม่เก็นสองคน แม่ชีไม่เก็นสามคน แต่แม่ชีไม่ให้อยู่ในบริเวณวัด เขาไปทำที่พักไว้ไกลวัดหลวงปู่และหมู่พระ ฟากบ้านหนองผือทิศตะวันตก วัดป่าของหลวงปู่และหมู่พระเณรอยู่ทิศตะวันออกของบ้านหนองผือฟากทุ่งนา วัดแม่ขาวและวัดพระ ไกลกันไม่ต่ำกว่ายี่สิบห้าเส้น และองค์ท่านไม่ให้พระไปติดต่อเขา เป็นต้นว่า ถักสบบาตร (ถลกบาตร) หรือทอประคตเอว หรือเมื่อเวลาเขามาตอนเช้าส่งอาหารหลวงปู่เป็นบางรายเท่านั้น

โยมทางไกลมานอนค้างคืน เมื่อค้างคืน เขาก็ไปหาพัก หากิน หานอนที่อื่น ไม่ว่าโยมประจำบ้าน และโยมมาทำบุญทางอื่น เขาไม่เอาศาลาของพระเป็นที่รับอาหารของเขา เขาไปกินกันทางอื่น เว้นไว้แต่มาคนเดียว หรือสองคน เป็นเพศผู้ชาย มาศึกษาธรรมะจากต่างจังหวัดไกล หรือมาเยี่ยมภิกษุสามเณรป่วยอยู่ที่นั่น แล้วจะได้ดูแลรักษาช่วยกัน แล้วนอนค้างคืนอยู่ติด ๆ กัน ก็ต้องกินอยู่นั้นนอนอยู่นั้นด้วย แต่ก็กินคนเดียวมือเดียวเหมือนพระ อยู่อย่างสงบไม่อิงคะนึ่ง เขามีใจพอพึ่งตัวเอง ไม่ได้บังคับ

พระอาจารย์มั่นถือผ้าบังสุกุลตลอดชีวิต

ด้านบิณฑบาต หลวงปู่มั่นพาลูกศิษย์ปฏิบัติยินดีภัตที่ตกลงในบาตร ไม่ค่อยส่งเสริมในการตามส่งที่หลังอันเป็นปัจฉิมภัต ยินดีฉันรวมในบาตรทั้งหวานคาวไม่ชดช้อน เอามือเป็นช้อน ด้านจีวรยินดี

บังสกุลวางไว้ที่กุฏิบ้าง บ้านโตใกล้ที่ขึ้นลงบ้าง ทางไปส้วม และใกล้ทางจงกรม และทางไปบิณฑบาต บ้าง และในศาลาที่ประชุมฉันบ้าง

แต่หลวงปู่มีภาพพจน์ลงไปอีก มีข้อสังเกตของพระอาจารย์มหาบัว เล่าให้ผู้เขียนฟังเป็นพิเศษ จึงสังเกตได้ พระอาจารย์มหาบัวเล่าให้ฟังว่า “หล้าเอ๋ย ผมสังเกตหลวงปู่มันได้ คือผ้าบังสกุลอันใดที่ เจ้าศรัทธาเขาทำกองบังสกุลไว้เป็นส่วนรวม เช่น ที่หนทางบิณฑบาตและศาลา และที่ร่มไม้ไกลจาก กุฏิองค์ท่าน แม้ท่านจะขาดเงินสักเพียงใดก็ดี องค์ท่านไม่ค่อยจะใช้ให้เขา หรือไม่ใช่เลยก็ว่าได้ องค์ท่านใช้แต่เฉพาะที่เขาเอามาบังสกุลไว้ที่กุฏิ ใกล้บันได ใกล้ส้วม ใกล้บริเวณทางจงกรมของ องค์ท่านเท่านั้น สังเกตดู ถ้าไม่เชื่อ” เมื่อสังเกตดูก็เป็นจริงแท้ ๆ เพราะองค์ท่านลึกซึ้ง ใช้ของไม่มี ราศีแก่ท่านผู้ใด และของที่เขาเอามาบังสกุล ใกล้บริเวณที่องค์ท่านอยู่และพักนั้นก็ดี องค์ท่านไม่ได้ หวงไว้ใช้องค์เดียว เมื่อลูกศิษย์ขาดเงินก็ให้ทั้งนั้น

ในยุคหนองผือ พระอาจารย์มหาเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่มันลึกซึ้งมากทุกวิถีทาง หลวงปู่มัน ไร่ใจกว่าองค์อื่น ในกรณีทุก ๆ ด้าน ควรจะเปลี่ยนไตรจีวรผืนใดผืนหนึ่งก็ดี หรือครบทั้งไตรก็ดี หรือ สิ่งใดที่ควรเก็บไว้เป็นพิเศษ เฉพาะองค์หลวงปู่ก็ดี ในด้านจีวรและของใช้เป็นบางอย่าง ตลอดทั้งเภสัช เป็นหน้าที่ของท่านพระอาจารย์มหาทั้งนั้น เป็นผู้แนะนำให้คณะสงฆ์รู้ความหมายลับหลังหลวงปู่มัน ทั้งนั้น และหลวงปู่มันก็มีได้นัดหมายให้พระอาจารย์มหาบัวทำประโยชน์เพื่อองค์ท่านเองอย่างนั้น ทั้งทางตรงและทางอ้อม ลึกหรือตื้นด้วยประการใด ๆ เลย พระอาจารย์มหาเคารพลึกซึ้งเป็นเองและ ไม่ผิดธรรมดาด้วย ไม่ผิดวินัยด้วย เพราะธรรมวินัยมีอยู่แล้วว่า ภิกษุสามเณรใด ไปไล่ที่ตีเบียดจัญยี่ที่ ได้มาโดยทางที่ชอบจากพระเถระในสังคมนั้น ๆ หรือสำนักนั้น ๆ เป็นอาบัติทุกกฏ ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวไว้แล้ว

ฉะนั้น ในพระพุทธศาสนาจึงเว้นคุณวุฒโฆม วัยวุฒโฆมไม่ได้ บิดามารดาฝ่ายฆราวาสก็โดยนัย กุลบุตรกุลธิดาจะไปไล่ที่ตีเบียดในการกินการใช้กับบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ก็ขาดความเคารพ และสิริ และไม่สมบูรณ์ในธรรมวินัยส่วนนี้ด้วย กลายเป็นตีเสมอ ออกตัญญูแม้ถ้าองค์ท่านเกินงาม ในการกินการใช้ ก็ต้องมีอุปายละมุนละไมกลอุบายปรารภศึกษาโดยเคารพ ว่าทำอย่างนั้นมันจะ มิเกินไปดอกหรือประการใด เมื่อท่านเห็นว่าเกินไป ท่านก็จะผ่อนลงโดยสุภาพ เมื่อท่านเห็นว่าไม่เกินไป ท่านก็จะอธิบายเหตุผลให้ฟังโดยสุภาพให้เราเข้าใจ เพราะเราใช้อุปายเตือนโดยเคารพ ท่านก็จะใช้อธิบายโดยเคารพละมุนละไม ผู้น้อยเตือนผู้ใหญ่ ใช้คำหยาบและเสียดสีไม่ได้ พระวินัยมีไว้แล้ว ผู้ใหญ่ เตือนผู้น้อย แล้วแต่กรณีในเนื้อเรื่องและเหตุผล เป็นภาพพจน์อยู่กับท่าน แต่พระวินัยและธรรม ห้ามมิให้ผูกอาฆาตและเข่นแค้นเพราะเกินไป พระองค์ทรงบัญญัติไว้พอดีแล้ว

เสนาสนะยุคบ้านหนองผือ

ที่ด้านเสนาสนะ องค์หลวงปู่มีได้ชอบก่อสร้างหุรหระอะไรดอก ทำพอได้อยู่ได้พักก็อก ๆ แก๊ก ๆ ไปเท่านั้น อย่างสูงก็มุงกระดานปูกระดานก็ไม่สากบ ฝา ก็เหมือนกัน สมัยนั้นมีปูกระดานมุงกระดาน

สี่หลังเท่านั้น กับศาลาอุโบสถอีกหลังหนึ่ง กว้างประมาณหกเมตร ยาวประมาณแปดเมตร เป็นศาลา
เก่าโบราณที่เขาปลูกไว้ก่อนหลวงปู่มั่นไปอยู่ ส่วนศาลาฉันทน์ที่ปูพากได้กล่าวแล้ว หลังอื่น ๆ ที่พระ
เณรอยู่นั้นปูพากมัดด้วยเครือเถาววัลย์แลมัดด้วยตอก กั้นด้วยฝาแถบตองใบตองก่อและใบหูกวาง
ทั้งนั้น ประตุทำเป็นฝาแถบตองเป็นหลุ่ล็กไปมา หน้าต่างฝาแถบตอง เสี่ยมไม้ไผ่เป็นง่ามค้ำเอาในเวลา
เปิดเชือกกระเดียงตากผ้า ก็ฝั้นเอาฝ้ายอีโป้เป็นสามเกลียว เพราะฝ้ายไม่หด ส่วนเครื่องมุงกุฎีหญา้คา
เป็นส่วนมาก

ตามธรรมเนียมประจำปี พอถึงเดือนกุมภาพันธ์ ก็มีการซ่อมแซมหลังคา ระดมไพร่หญา้ เวลา
เช่นนั้นโยมก็มาช่วย พระเณรทั้งหมดก็ไพร่หญา้ ใครจะใช้อุบายหลบการงานไม่ได้ เว้นไว้แต่ผู้ป่วย
จริง ๆ จัง ๆ การทำงานมิได้มีเสียงอีกทีก เมื่อมีเรื่องจำเป็นพูดกันพอได้ยิน ถ้ามีการผ่าฟัน ก็ได้ยินแต่
เสียงงาน ฟังไกลหนึ่งเส้นแล้วไม่ได้ยินเสียงพูด ถ้าไกลหนึ่งเส้นแล้วได้ยินเสียง ก็ได้ยินแต่เสียงหลวงปู่
องค์เดียวเท่านั้นละ แต่มิได้ทำงานจนเลยเขตข้อวัตร เช่น กวาดตาดและตักน้ำ เป็นต้น การเก็บ
เครื่องมือและอะไรต่ออะไรเรียบร้อย ไม่ปล่อยระเนระนาด ถ้าทำสองวันติด ๆ กันยังไม่เสร็จ หลวงปู่
ให้หยุดวันหนึ่งเสียก่อน เกรงว่าสมณะและวิปีสสนาจะไม่ติดต่อกัน แล้วจึงทำต่อไปเป็นระยะ หยุด
เป็นระยะ

หยุดนี้ แปลว่างานที่เกี่ยวข้องหมดวัด แต่ข้อวัตรเกี่ยวกับครูบาอาจารย์ประจำวันเวลานั้น และ
ส่วนรวมประจำวันเวลานั้นจะไม่ตรงต่อเวลาไม่ได้ ผู้กษาคอยู่แล้ว ส่วนข้อวัตรประจำตัวเดินจงกรม
ภาวนาตอนกลางคืนนั้น ก็ผู้กษาคอีก จะอวดอ้างว่าตอนกลางวันเรามีได้พัก เราจะนอนแต่หัวค่ำละ
วันนี้ หรือเราจะตื่นสายละวันนี้ ก็ไม่ได้อีก เว้นไว้แต่เจ็บป่วยจริง ๆ ถ้าเจ็บนิด ๆ หน่อย ๆ แล้ว
โกหกกว่าเป็นหนัก องค์หลวงปู่ก็รู้ และหมู่เพื่อนผู้ตาแหลมก็รู้อีก วิชาชี้เกียจชี้คร้าน วิชามักง่าย
วิชาเห็นแก่ตัวในอามิส ต่างไม่มีในสำนักของหลวงปู่เลย ถ้ามีอยู่ไม่ได้กระเด็นเลย ไม่วิธีหนึ่งก็
วิธีหนึ่งละ ในยุควัดป่าบ้านหนองฝือ ไม่ชี้เกียจเขียนเลย พอใจเต็มที่แล้ว เพราะเห็นด้วยตาพิจารณา
ด้วยใจ เพราะไม่ได้อ้างออกนอกไปว่า ได้ยินแต่เขาว่า เขานั้นมันเกิดที่หลังของหูและตานอก ตาใน
ตาปัญญา ตาปัญญาชั้นสูงสุดสามารถไล่ความหลงและโง่ โง่และหลง และอวิชชา และกิเลสก็อันเดียวกัน
กองปัญญาวิพพิทาวิมุตติ ไล้ไปแตกกระเจิง

๒๔๙๐ พระเถระผู้ใหญ่มาศึกษาธรรม

วัดป่าบ้านหนองฝือยุคนั้น จะว่าชุมทางของพระเณรผู้ปฏิบัติก็ได้ไม่ผิด จะว่าชุมทางของผู้ปฏิบัติ
นั้น ก็คือใจอันประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ได้ไม่ผิดอีก แต่ถ้าไม่เขียน ผู้อ่านและผู้ฟังก็คอยแต่
จะแซงอยู่ เขียนชะงะอย่าให้แซงจะเสียเวลา

ปี ๒๔๙๐ นั้นเอง ในฤดูแล้งวันนั้นเป็นวันบังเอิญก็ว่าได้ มีพระผู้ใหญ่อันเป็นพระเถระต่างทิศ
ต่างจังหวัด เข้าไปศึกษาหาหรือธรรมะกับหลวงปู่ในสำนัก พร้อมกันในวันเดียวท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์

อุดรฯ พระอาจารย์สิงห์ นครราชสีมา และท่านพระครูอะไรืมชื่อไป ท่านเจ้าคุณอรียเวที (เขียน ป.ธ.๙) ภาพสินธุ์ หลวงปู่อ่อน หลวงปู่ฝั้น พระอาจารย์มหาทองสุข และพระอาจารย์กงมา สมัยนั้น หลวงปู่อ่อนอยู่วัดป่าหนองโคก อ.พรรณานิคม หลวงปู่ฝั้นอยู่ธาตุนาเวง วัดป่า อ.เมืองสกลนคร พระอาจารย์มหาทองสุข อยู่วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร มีพระอาจารย์กงมา วัดดอยธรรมเจดีย์ แต่ยังมีได้ใส่ชื่อวัด เพราะไปตั้งใหม่ บางวันบางวาระก็อยู่พักวัดป่าบ้านโคก

วันที่พระผู้ใหญ่มาเยี่ยมหลายองค์โดยมิได้นัดหมายเช่นนั้น พอถึงหนึ่งทุ่ม ก็จุดตะเกียงเจ้าพายุ ตีระฆังลงไปรวมกันที่ศาลาอุโบสถ (ไม่ใช่ศาลาโรงฉันดอก เพราะมันคับแคบเกินไป) ครั้นกราบไหว้พร้อมกันเสร็จสิ้นแล้ว ต่างก็นั่งพับเพียบเสวยสังคายนาสองสามนาทีก่อน หลวงปู่มนัสนิพนธ์ก็ปรารภขึ้น เย็น ๆ ว่า “เออ วันนี้เหมาะสม ผมจะได้ศึกษากับพวกท่าน จะผิดถูกประการใดขอให้พวกท่านปรารภได้ไม่ไหว้เกรงใจ ผมได้ศึกษาน้อย เรียนน้อย”

แล้วองค์ท่านเสนอว่า “พระบรมศาสดาบัญญัติอนุศาสน์แปดอย่างเป็นข้อวัตรเรื่องใหญ่ อันเป็นปู่ ย่า ตา ทวด ของความผิด คือปาราชิกสี่ แล้วอีกสี่ประเภทในฝ่ายปัจฉิม ให้ปฏิบัติจนถึงวันสิ้นลมปราณ เพราะเป็นปัจฉิมเครื่องอาศัยของบรรพชิต เรียกนิสัยก็มีสี่อย่าง เทียบวิฆนบาตหนึ่ง อยู่โคนไม้หนึ่ง นุ่งห่มผ้าบังสุกุลหนึ่ง และที่ภลชดองน้ำมูตรเนาหนึ่ง ด้านวิฆนบาตพระองค์ได้ทอดสะพานไว้แล้วจนสิ้นลมปราณ แต่พวกเราไม่ค่อยจะไปวิฆนบาตกัน กลับเห็นว่ามีลาภแล้วก็คอยให้เขาเอามาส่ง และบังสุกุล พวกเราก็ไม่ยอมแสวงเสวยเลย อยู่ที่สังคายนาวีถวก พวกเราก็ไม่ยอมแสวงเสวย สิ่งเหล่านี้พวกเราได้นึกคิดอย่างไรบ้าง พวกเราถูกตามอนุศาสน์แล้ว หรือหากว่าบกพร่องอยู่บ้าง”

ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์ยิ้มอยู่โดยเคารพ มิใช่ยิ้มแยม ส่วนท่านเจ้าคุณอรียเวที ป.ธ.๙ กราบเรียนว่า “ไม่มีสิ่งจะแข่งพระอาจารย์ได้ดอก พวกกระผมจำได้ ท่องได้เฉย ๆ ขอรับผม”

ในสมัยนั้นผู้เขียนอายุสามสิบปีล่วงไปกว่า ได้สังเกตพฤติการณ์ของพระเถระในที่ประชุมทุก ๆ องค์ ตลอดพระภิกษุหนุ่มสามเณรน้อย ใช้มารยาทเคารพรักหลวงปู่มนัสนิพนธ์เหมือนบิดามารดาบังเกิดเกล้า ไม่มีท่านองค์ใดจะจับผิดจับถูกในทางแจ้งร้ายอันใดเลยแห่งหลวงปู่มนัสนิพนธ์ การประชุมถึงจิตถึงใจจึงได้จำไว้ไม่ลืม คล้ายกับว่าเวลาร่างกายร้อน เข้าพักร่มไม้สูง ๆ โถ่ ๆ มีกิ่งก้านสาขา อากาศโปร่งข้างล่างลมมาพัดพอเย็น ๆ ที่ไม่คอย ไม่แรง เรียกว่าประชุมเย็น มิใช่ประชุมร้อน

แล้วองค์หลวงปู่ก็ปรารภต่อไปอีกว่า “พระบรมศาสดาทรงพระมหากรุณา ทรงสั่งและทรงสอนเป็นขั้นที่หนึ่ง คือภิกษุจึงมีคำออกหน้าว่า ภิกษเว เกือบทุกระศทุกตอน ถ้าภิกษเวไม่ศึกษาปฏิบัติแล้ว จะให้ใครปฏิบัติศึกษาเล่า ส่วนพระองค์ทรงพระกรุณา ทรงสั่งสอนอุบาสก อุบาสิกา เทวดา มาร พรหมก็ดี ว่าในพระบาลีน้อยกว่าภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีก็ดี สามเณรก็ดี สามเณรีก็ดี นางสิกขมานา ก็ดี ในพระบาลีเห็นมีน้อยกว่าภิกษุ ผมผู้หนึ่งหลับตาได้ความอย่างนี้ ตามประสาผู้เฒ่า”

แล้วองค์ท่านหลวงปู่ก็ปรารภสมาธิ สมาธิ แปลว่า ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ที่เพ่งอยู่อันเดียวเป็นหลัก แต่เมื่อรวมเข้าไปจริง ๆ แล้วก็พักอยู่ ให้รู้จักรสชาติของธรรมในขั้นนี้ แต่เมื่อหมดกำลังก็ถอนออกมา ส่วนญาณพิเศษว่าหลุดว่าพ้นยังไม่ปรากฏ เป็นเพียงพักอารมณ์อันหยาบ

เฉย ๆ เรียกว่าจิตใจพักงานอันหยาบของอารมณ์ แต่จะติดอยู่แค่เพียงรสของสมาธิไม่ได้ เพราะรสของสมาธิเป็นรสนานกลาง ต้องพิจารณาใช้สติปัญญาลงสู่ธาตุชั้นใน ส่วนรูปชั้นนอก นามชั้นนอก ให้เสมอภาคเหมือนหน้ากลอง ทั้งอดีต ทั้งอนาคต ปัจจุบันใด ๆ ทั้งสิ้น ลงสู่ไตรลักษณ์เสมอ หน้ากลองอีกเรื่อย ๆ ติดต่อกันไม่ขาดสาย ย่นย่อลงมาเป็นหลักอันเดียวในปัจจุบัน ทรงอยู่ซึ่งหน้า สติ ซึ่งหน้าปัญญา ครอบคืบนิพพิทาญาณยังไม่ปรากฏแก่สันดานอันประณีต ก็พิจารณาติดต่อกันไม่ขาดวรรค ไม่ขาดตอนอยู่ อย่างนั้นมีทางเดียวเท่านั้น ไม่มีทางอื่นเลย แต่นาน ๆ จึงจะพิจารณา คราวหนึ่งขาด ๆ วินาที ๆ นั้น ผู้มีนิสัยหยาบก็พอประทั่งไปเท่านั้น ไม่สามารถจะถึงนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายคลายหลง คลายเมาได้ง่าย กลายเป็นหมันไปอีก

สมถกรรมฐานทุกประเภท นับแต่หนังหุ้มอยู่โดยรอบเป็นต้นไปก็ดี หรือล้าน ๆ นัยก็ดี แลก็ต้องปลงปัญญาลงสู่ไตรลักษณ์ทั้งนั้น เพราะไตรลักษณ์เป็นที่ชุมทางของสมถะ และสมถะ คล้ายกับเป็นเมืองขึ้นของไตรลักษณ์แบบตรง ๆ อยู่แล้ว ไตรลักษณ์เป็นเมืองขึ้นของนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่าย ความเบื่อหน่ายเป็นเมืองขึ้นของวิมุตติ วิสุทธิ นิพพาน พระโสดาบันเปิดประตู เข้านิพพานได้แล้ว แต่ยังไม่ถึงศูนย์กลางพระนิพพาน ยังไม่ได้เที่ยวรอบในพระนิพพาน

จริงอยู่ พระนิพพานไม่มีประตูปรูป ประตุนาม ศูนย์ขอบศูนย์กลางไป ๆ มา ๆ อยู่ ๆ อะไร เป็นเพียงอุทาหรณ์เทียบเฉย ๆ เพราะคำพูดก็เป็นวจีสังขาร พระนิพพานมิใช่คำพูดและนึกคิด หรือรสสิ่งต่าง ๆ มีรสเกลือ เป็นต้น ซึ่งเป็นรสหยาบ ๆ ในโลกของ โลกถิ่น โลกผัสสะ กระทบ ถึงจะรู้จักเค็ม เว้นไว้แต่ชีวหาประสาทพิการ แม้ชีวหาประสาทจะพิการก็ตาม รสของเกลือเค็ม ตามธรรมชาติของความจริง ก็เค็มอยู่อย่างนั้นแลฉนั้นใดก็ดี ความนึกคิดและคำพูดที่ดี จะไม่นึกคิด ถึงพระนิพพานอยู่ก็ตาม พระนิพพานก็เป็นธรรมชาติอันไม่ตายอยู่นั้นแล ลิ่นพิการเปรียบเหมือน ยังไม่รู้รสนิพพาน

องค์ท่านเปรียบเทียบอีก สิวาพัทธสิวา ที่คณะสงฆ์ทำกรรมถูกต้องไม่เป็นสิวาวัชชี คณะสงฆ์ สักรูปขึ้นไปก็สวดถอนได้ แต่โลกุตตรธรรมนี้ละเอียดไปกว่านั้น นับแต่พระโสดาบันขึ้นไปหา พระอรหันต์ แม้พระบรมศาสดาทุก ๆ พระองค์ อริยสงฆ์ของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นทั้งหมดจะ พร้อมกันมาสวดถอนจิตใจของพระโสดาบันก็ดี ให้เป็นปุถุชนคนหนา ย่อมเป็นไปไม่ได้

เหตุนี้พระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงยอมเคารพธรรมอย่างแจบจมนไม่จีจาง ไม่ใช่ว่าพระอริยเจ้าทั้งหลายไม่ถึงมันแล้วจะไม่เคารพธรรม ยิ่งเคารพมากกว่าปุถุชนคนหนาไม่มีประมาณได้ ไม่ใช่ว่า ถอนอุปาทานความยึดมั่นถือมั่นได้แล้ว ก็เลยเถิดไปไม่มีข้อวัตรเคารพธรรม เรียกว่าพระอริยเจ้า เลยเขตแดนตน กลายเป็นพระอริยะของพระเทวทัต แต่ท่านก็เห็นความผิดของท่านแล้ว แต่เห็น ความผิดรู้ตัวจวนค่า เลยไม่มีเวลาขอขมาโทษพระองค์ ได้ขอแต่ลับหลัง เพียงไหลขึ้นมาหาคอ หาวัวโดยน้อมถวาย ถึงกระนั้นก็ยังจะได้เป็นพระปัจเจกในอนาคต เพราะได้สร้างบารมีมาได้ สองอสงไขย แล้วยังเหลือแสนมหาภัย แต่ยังเป็นโลกียอยู่ จึงสามารถประพฤติล่วงอนันตริยกรรม ได้ หลวงปู่มั่นประชุมคณะสงฆ์วันนั้นถึงหกทุ่ม นับทั้งปภิกษุสงฆ์

โอวาทครั้งสุดท้ายของท่านพระอาจารย์มั่น

ก่อนที่ท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่นท่านจะถึงขั้นนี้ ท่านได้ให้โอวาทซึ่งถือว่าเป็นโอวาทครั้งสุดท้าย ก็คงจะได้ ท่านบอกว่า

“ผู้ถือไม่มีบาป ไม่มีบุญ ก็มากมายเข้าแล้ว แผ่นดินนับวันแคบ มนุษย์แม้จะถึงตาย ก็นับวันมากขึ้น นโยบายในทางโลกก็ย่ำแย่ ๆ ก็นับวันประชันขันแข่งกันขึ้น พวกเราจะปฏิบัติลำบาก ในอนาคต เพราะเนื่องด้วยที่อยู่ไม่เหมาะสม เป็นไร่เป็นนา จะไม่วิเวกวิ้งเวง

ศาสนาทางมิชฌาติฐิ ก็นับวันจะแสดงปาฏิหาริย์ คนที่โง่เขลา ก็จะถูกงูไปอย่างโคและ กระบือ ผู้ที่ฉลาดก็เหลือน้อย

ฉะนั้นพวกเราทั้งหลาย จงรีบเร่งปฏิบัติธรรม ให้สมควรแก่ธรรมเหมือนไฟกำลังไหม้เรือน จงรีบดับเร็วพลันเถิด

ให้จิตใจเบื่อหน่ายคลายเมาวิภวสงสาร ทั้งโลกภายในคือหนังหุ้มอยู่โดยรอบ ทั้งโลกภายนอก ที่รวมลงเป็นสังขารโลก ให้ยกดาบเล่มคมเข้าสู่ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พิจารณาติดต่อกัน ไม่มีกลางวันกลางคืนเถิด

ความเบื่อหน่ายคลายเมาไม่ต้องประสงค์ ก็จะต้องได้รับแบบเย็น ๆ และแยกกายด้วย จะเป็นสัมมาวิมุติ และสัมมาญาณอันถ่องแท้ ไม่ต้องสงสัยดอก

พระธรรมเหล่านี้ ไม่ล่วงไปไหน มีอยู่ ทรงอยู่ในปัจจุบันจิต ในปัจจุบันธรรม ที่เธอทั้งหลาย ตั้งไว้อยู่ที่หน้าสติ หน้าปัญญา อยู่ด้วยกัน กลมกลืนในขณะเดิยวันนั้นแหละ”

นี่คือโอวาทครั้งสุดท้ายของท่านพระอาจารย์ใหญ่มั่น ก่อนที่ท่านจะถึงขั้นนี้

เอกสาร

คณะศิษยานุศิษย์. อาจารย์ธรรม หลวงปู่หล้า เขมปัตโต. **บูรพาจารย์.** ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๓๓๒-๓๕๗.

พระอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภิรโต วัดถ้ำกลองเพล อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

พระอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภิรโต ขณะที่เป็นสามเณรอายุ ๑๖ ปี ได้เดินทางด้วยเท้าพร้อมด้วย พระอาจารย์สอ และสามเณรลี จากวัดศรีธรรมาราม จังหวัดยโสธร ไปบ้านหนองผือ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ใช้เวลาประมาณ ๑๕ วัน และพักอยู่ห่างจากวัดป่าหนองผือ ประมาณ ๑๒ กิโลเมตร โดยผลัดกันครั้งละรูป เดินทางเข้ามาราบนมัสการท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ เพราะถ้าไปพร้อม ๆ กัน เกรงว่าจะไม่งาม จะมีการร่วนวายขาดความสงบ โดยสามเณรบุญเพ็ง เป็นรูปแรกที่เข้าไปก่อน

“แรก ๆ นะ ตัวเย็นเฉียบเลยนะ หยิกไม่รู้เรื่อง มันตื่นเต้นมาก เพราะเคยได้ยินกิตติศัพท์ของท่านพระอาจารย์มั่น ว่ามีระเบียบเรียบร้อยมาก เป็นพระผู้มีความเคร่งครัดต่อพระวินัยมาก” ครั้งนั้นอาตมายังจำได้ดีว่ามันตื่นเต้นมาก เมื่อเข้ากราบนมัสการก็เห็นความเป็นพระผู้มีปฏิปทาสูงมาก ยากจะมีใครทำได้เช่นท่าน “งามจริง ๆ แม้ท่านจะนั่งอยู่ในที่อันควรแล้ว ผิวพรรณของท่านเปล่งปลั่ง มองไม่เบื่อ เพราะเราไม่เคยเห็นอย่างนี้ สมกับคำเล่าลือจริง ๆ” ท่านพระอาจารย์มั่นท่านนั่งเฉยอยู่ มองพิจารณาอยู่ครู่หนึ่งแล้วท่านก็เอ่ยขึ้นว่า “พอจะบอกได้สอนได้” หลังจากนั้นก็มีพระนำไปในที่พัก ซึ่งก็เป็นป่าดงไม้ไผ่และรอบ ๆ บริเวณนั้นแหละ จิตใจของอาตมานั้นปีติดีใจมาก คิดว่า “นี่เป็นโอกาสของเราแล้ว เราจะปฏิบัติศึกษาให้เกิดภูมิปัญญามากเท่าที่จะมากได้ทีเดียว”

เมื่อพระอาจารย์บุญเพ็งได้เข้ามาอยู่วัดป่าหนองผือสมความตั้งใจแล้ว ได้รับหน้าที่อันเป็นกิจวัตรประจำวัน คือ คอยดูแลและทำความสะอาดกุฏิ จัดสิ่งต่าง ๆ ภายในกุฏิของท่านพระอาจารย์มั่น และต่อมาได้อยู่ใกล้ชิด โดยได้รับหน้าที่ปรนนิบัติช่วยครูบาอาจารย์ในยามชรา ซึ่งเวลานั้นท่านพระอาจารย์มั่น ท่านชราภาพมากแล้ว นับเป็นลาภของอาตมาที่ได้มีโอกาสอันสำคัญนี้ และช่วงสุดท้ายที่ได้อยู่ปรนนิบัติท่านด้วย อย่างไรก็ตาม การได้อยู่ใกล้ชิดกับครูบาอาจารย์ ซึ่งครั้งนั้นมีครูบาอาจารย์มาอยู่จำพรรษามากองค์ด้วยกัน และแต่ละองค์ก็ล้วนมีคุณวิเศษ มีข้อวัตรปฏิบัติธรรมอย่างละเอียดอ่อน เป็นกำลังสำคัญในกองทัพธรรมเจริญรุ่งเรืองในกาลต่อมา ครูบาอาจารย์แต่ละองค์นั้น การปฏิบัติเป็นอย่างชนิดทุ่มเทหมั่นเพียร มีอารมณ์สงบเยือกเย็น พุดน้อย เวลาจะถามความสงสัยในธรรมก็ตอบได้อย่างแจ่มแจ้ง เข้าใจง่าย อันนี้อาตมาคิดว่า “เหมาะสม” คือ สถานที่ดี ครูบาอาจารย์พร้อมที่จะสอนธรรม จึงเหมาะแก่การภาวนาธรรมในครั้งกระโน้นมากจริง ๆ

ลูกศิษย์ทั้งหลายย่อมรู้จักปฏิปทาของท่านพระอาจารย์มั่นได้ดี ไม่ใช่จะยกย่องเทิดทูนจนเกินเลย เป็นความจริงที่ไม่เชื่อเพราะมิได้ศึกษานี้เป็นอย่างนี้นะ เมื่อได้อยู่ใกล้ครูบาอาจารย์ก็เป็นผลในการประพฤติปฏิบัติมากก็น่าอัศจรรย์ อาตมาเคยได้พบประสบมาแล้วอย่างนี้ วันหนึ่งขณะที่กำลังนั่งคิดอยู่ว่า “อะไรหนอการปฏิบัติของเรามันติดขัดอับจนปัญญา พิจารณาไม่ออก จิตใจฟุ้งซ่าน

ทำอะไร ๆ ก็ไม่สงบ” ก็คิดในใจว่า “*เขื่อนี้จะต้องขอกราบเรียนถามท่านพระอาจารย์ใหญ่เพื่อเปิดจิตใจให้สว่างเสียที*” ครั้นพอตกเวลาเย็น อาตมาก็ไปปรนนิบัติต้มน้ำร้อน น้ำดื่มถวายท่าน ปีนวด บ้างในบางครั้ง พอทำกิจของตนเสร็จ ก็เข้าไปนั่งร่วมกับหมู่คณะ ท่านพระอาจารย์ใหญ่ก็เทศน์ คำสอนให้อุบายธรรมะที่กำลังติดขัดอยู่นั้นแหละ ท่านบอกแก้ไขให้โดยไม่ได้เอ่ยขอกราบเรียนเลย อย่างนี้ละคิดอย่างไร วาระจิตของท่านสงบมากแค่ไหน ทำไมท่านจึงรู้ได้อย่างแจ่มแจ้งเช่นนั้น คนเราสมัยนี้พอพูดถึงปาฏิหาริย์บ้าง เรื่องฤทธิ์บ้าง มันชอบใจ ติดหลงไปไม่รอด กำลังไม่พอแต่อยากเหาะได้นะ เอาเป็นว่าท่านพระอาจารย์มั่นท่านดักใจได้ถูก แล้วยังสอนธรรมะให้คลายสงสัย ได้ยอดเยี่ยมอีกด้วย

สำหรับหลักธรรมอันเป็นอุบายในการปฏิบัติ ท่านพระอาจารย์มั่นท่านสอนมากในเรื่อง ภาวนาพิจารณาสกร่างกายเรานี้ เพราะกรรมฐานก็คือธาตุ ดังนั้นจึงควรพิจารณาร่างกายนี้ แยกออกให้เป็นส่วน ๆ เมื่อมีความชำนาญคล่องแคล่วก็จะได้ชัดว่าร่างกายนี้มันเป็นเพียง แต่ธาตุ ไม่ใช่ของเราหรือของของเขาเลย เมื่อพิจารณาเห็นจริงเช่นนี้ก็ให้ตั้งสติ ให้รู้สภาพ ความเป็นจริง ความเป็นจริงก็คือ ธรรมะ

ครั้งแรก ๆ ท่านพระอาจารย์มั่นว่า สติเป็นสิ่งที่สำคัญ ต้องน้อมพิจารณาส่วนใดก็ได้ของ ร่างกาย เมื่อมันหมดความลุ่มหลงร่างกายของตนเองแล้ว ต่อให้ร่างกายอื่น ๆ จะแต่งแต้มแคไหน มันก็จะมีอาการลุ่มหลง เคลิบเคลิ้มต่อไป เพราะความรู้เท่าทันของจิตใจ พระอรียเจ้าทั้งหลาย ท่านก็พิจารณากายนี้เอง ไม่ได้นั่งหลับตาพิจารณาอย่างอื่น

อาตมาเคยได้อยู่รับใช้ครูบาอาจารย์มาเป็นเวลา ๔ ปี คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๙๒ สิ่งทีภาคภูมิใจก็คือ ได้อยู่ปรนนิบัติท่าน ได้อยู่ใกล้ชิดท่าน เมื่อติดขัดในปัญหาอันใด ก็จะสามารถ ถามแก้ไขได้อย่างทันที่ ยิ่งในวัยชราของท่าน อาตมาและหมู่คณะได้ปรนนิบัติท่าน พยายาม เยียวยารักษาท่าน เพราะท่านเป็นพ่อเป็นแม่ที่ให้สิ่งที่มีคุณค่าทั้งสิ้น ไม่เคยสอนให้เสียคน ท่านคอย กล่าวตักเตือน ท่านว่า “*เวลาไม่รอใคร ความตายอยู่เบื้องหน้า จงอย่าประมาทเลย*”

ปีสุดท้ายคือ พ.ศ. ๒๔๙๒ ท่านพระอาจารย์มั่น ท่านอาพาธอาการเจ็บป่วยนั้นแรงกล้าขึ้นเรื่อย ๆ คณะศิษย์ทุกคนก็พยายามกันมาก ช่วยกันดูแลจัดเวรยาม คอยดูอาการเจ็บป่วยท่านพระอาจารย์ ใหญ่ด้วยความเป็นห่วงอย่างยิ่ง

ภายหลังจากท่านพระอาจารย์มั่นมรณภาพ และถวายเพลิงศพท่านไปแล้ว คณะศิษย์ทั้งหลาย ต่างก็แยกย้ายกันออกไป ในระยะ ๔ ปี อาตมาคิดว่าได้เหตุผลในทางธรรม ได้รับจากหลวงปู่ ครูบาอาจารย์มากมายพอควรทีเดียว

เอกสาร

คณะศึกษานุศิษย์. อาจารย์ธรรม พระอาจารย์บุญเพ็ง เขมาภิรโต. **บูรพาจารย์**. ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์ และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๓๕๘-๓๖๐.

ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ
แสดงธรรม ณ วัดป่าบ้านหนองผือ อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร
บันทึกธรรมโดย หลวงปู่หลุย จันทสาโร

- ธรรมะ ธัมโม เรียนมาจากธรรมชาติ เห็นความเกิดความแปรปรวนของสังขาร ประกอบด้วยไตรลักษณ์
- อย่าเชื่อหมามากนัก ให้เชื่อธรรมมากจึงดี เชื่อกรรมเชื่อผลของกรรม
- อรหันต์ก็เป็นคุณอนันต์ นับหาประมาณมิได้ พระอรหันต์ตรัสรู้ในตัวเอง เห็นในตัวมีญาณแจ่มแจ้งดี ล้วนแต่เล่าเรียนธรรมชาติทั้งนั้น
- ธรรมะซี่เข้ากายกับจิตเป็นคัมภีร์เดิม
- ภูเขาสูงที่กลิ้งมาบดสัตว์ให้เป็นจุณไปนั้นอายุ ๗๐ ปีแล้ว ไม่เคยเห็นภูเขา เห็นแต่ชาติทุกข์ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เท่านั้นแล ทิฐิमानะเป็นภูเขาสูงหาที่ประมาณมิได้
- ธรรมะเป็นต้น เอโกมีอันเดียว แต่แสดงอาการโดยนัย ๘๔,๐๐๐ ชาตุ ๔ ชาตุ ๖ ชาตุ ๑๘ ให้เห็นด้วยจักขุด้วย ให้เห็นด้วยญาณ คือปัญญาด้วย นโม ดิน น้ำ บิดา มารดา ปันขึ้นมา
- ๘๔,๐๐๐ เป็นอุบายที่ให้พระองค์ทรงมานสัตว์ สัตว์ย่อยมรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นเป็นไม่มี เว้นแต่นิสัยพุทธภูมิฯ รู้อนันตนัยหาประมาณมิได้ พันจากนิสัยของสาวก สาวกรู้แต่ ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น จะรู้ยิ่งไปกว่านั้นมีได้
- ให้รู้ นโม นะ น้ำ โม ดิน (อิ อะ) อิติปิโสฯ อรหํ เมื่อรู้แล้วความรู้หาประมาณมิได้ อะ อิ สำคัญนัก เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ฯ
- ชาตุดิน ชาตุน้ำ ชาตุลม ชาตุไฟ นี้เองทำให้บุคคลเป็นพระอรหันต์
- ญาณ ของพระพุทธเจ้า ท่านหมายเอา สกนธ์กาย เช่น นิमितชาตุไฟ ชาตุลม ชาตุน้ำ ชาตุดิน และอาการ ๓๒ เป็นนิमित ท่านบอกว่ารู้เห็นเช่นนี้ บรรดาท่านเจ้าคุณทั้งหลายไม่คัดค้านเลย
- สัตว์เกิดในท้องมารดาทุกข์แสน กามเป็นของต่ำช้า เป็นของที่น่าทุกข์เดือดร้อน
- โลกสันนิวาส มีความแปรปรวนตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แต่จิตของเรารักษาไว้ให้ดีอย่าให้ติด ถ้าไม่ติดก็ได้ชื่อว่าเป็นสุข ในตอนนี้ท่านแสดงทบทไปทบทมาเพื่อให้ศิษย์รู้
- พิจารณาค้นกาย ตรวจกายถูกดีแล้ว ไม่เป็นปัญหาขึ้นมาได้ ถ้าไม่ถูกยอมเป็นปัญหาขึ้นมา
- ค้นดูกายถึงหลัก และเห็นอริยสัจของจริงแล้ว เดินตามมรรคเห็นตัวสมุทัย เห็นทุกข์สัจ
- ต้องทำจิตให้เป็นเอก ต้องสงเคราะห์ธรรมให้เป็นเอกเสมอ
- อริยสัจ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค คือ กาย วาจา ใจ เป็นมรรค เข้าไปดับทุกข์ ดับสมุทัย ดับนิโรธ นิโรธดับไม่เอา เอาที่ไม่ดับ คือดับนั้นยังเป็นตัวมรรค เอาสิ่งที่ไม่ดับ สิ่งที่ตั้งอยู่นั้นแหละเป็นตัวให้สิ้นทุกข์

- **ปฏิภาค** นั้นอาศัยผู้ที่มีวาสนา จึงจะบังเกิดขึ้นได้ **อุคหนิมิต** นั้นเป็นของที่ไม่ถาวร พิจารณาให้ชำนาญแล้วเป็น **ปฏิภาคนิมิต** ชำนาญทาง **ปฏิภาค** แล้วทวนเข้ามาเป็นตน ปฏิภาคนั้นเป็นส่วนวิปัสสนาฯ

- ท่านพิจารณาร่างกระดูกได้ ๕๐๐ ซาติมาแล้ว ตั้งแต่เกิดเป็นเสนาบดีเมืองกุสุราช เป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัย

- เจริญทางจิตอย่างเดียว ตั้งแต่ **อุปจารสมาธิ** รู้วาระจิตของผู้อื่นได้ แก่นิรรมได้ แต่โมหะคุมจิต ถ้าเจริญวิปัสสนา ถึง **อัปนาสมาธิ** ท่านอาจารย์บอกเช่นนั้น และบอกว่าทำความรู้ให้พอเสียก่อนจึงไม่หวั่นไหว

- ให้รู้ที่จะแก้จิตของตน ให้รู้จักภพของตนที่จะไปเกิดฯ ท่านอาจารย์ได้พิจารณาวิภูษะ ๕๐๐ ซาติ

- ต้องผ่านความผิดมาเสียก่อนจึงปฏิบัติถูก ความผิดเป็นเหตุความถูกเป็นผลของความดีทั้งหลาย ต้องเดินมรรค ๘ ให้ถูกจึงจะแก้ได้ เดินตามสายหนทางของพระอรหันต์ ใช้ตะบะอย่างยิ่ง คือ ความเพียร จึงจะสอนตนได้ โลภีย์ โลกุตระ ๒ อย่างประจำอยู่ในโลก ๓ ภพ

- ปัญญามีสัมปยุตทุก ๆ ภูมิ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตระ เหล่านี้ ล้วนแต่มีปัญหาประกอบ ควรที่เป็นเสียมก็เป็น ควรที่เป็นขวานก็เป็น ส่วนที่เฉย ๆ เรื่อย ๆ นั้น เช่นเหล็กเป็นแห่งกลม จะเอามาใช้อะไรก็ไม่ได้ นี่ฉันท

- จะบอกการดำเนิน **วิปัสสนา** และ **สมณะ** โดยเฉพาะนั้นมิได้ เพราะมันไปหน้าเดียว จริตของคนต่าง ๆ กัน แล้วแต่ความฉลาดไหวพริบของใคร เพราะดำเนินจิตหลายแง่แล้วแต่ความสะดวก

- อย่าให้จิตฟุ้งนอก ให้รู้ในตัว เห็นในตัว เมื่อรู้ในตัวแล้วรู้ทั่วไป เพราะตัวเป็นต้นเหตุ

- เทศน์เรื่องมงคลวิเสส ที่มนุษย์ เทวดามีความสงสัย มิได้แก้อัตถะแปลได้เหมือนพระพุทธองค์ มนุษย์เป็นสถานกลาง อะไรดีหรือชั่วก็ต้องกลั่นออกไปจากมนุษย์นี้ทั้งนั้น ทำให้เป็นดีก็มนุษย์ ทำให้ชั่วก็มนุษย์ จะเป็นปुरुชนก็มนุษย์ จะเป็นพระพุทธเจ้าก็มนุษย์

- ท่านเทศน์ให้สังเคราะห์เข้าตนทั้งนั้น **สุภา** เป็นธาตุบุตเน่าเป็นธรรมชาติของเขา ร้ายแต่มนุษย์ จิตติดสุภา ตีเมสุรา ท่านยกพระโพธิสัตว์ยกเป็นกษัตริย์ มีเมีย ๖ หมื่น บุตรราหุลท่านก็ไม่เมา ไหนเรามีเมียตาเปียกคนเดียวติดกันจนตาย ธาตุเมาอันนี้เป็นธรรมชาติไม่ให้คนสิ้นทุกข์ไปได้

- บุคคลรักษาจิต ได้แล้วทั้งศีล แม้รักษาทางปัญญา ได้แล้วทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ดุจข้าวสุกที่สำเร็จแล้ว เราจะตวงกิน ไม่ต้องไปกังวลทำนาเก็บเกี่ยว และข้าวเปลือกข้าวสารเลย กินข้าวสุกแล้วก็เป็นพอนี้ ก็ฉันทนั้น เป็นสถานที่สำรวม

- **ภายนอกให้ละเอียดเสียก่อน แล้วภายในจึงละเอียด**

- **ครึ่งพุทธกาล บางองค์ติดทางสมาธิ ๕๐ ปี จึงได้สำเร็จก็มี**

- พระอานนท์ เป็นคลังแห่งพระธรรม อะไรท่านรู้หมด ทำเนิ่นช้า เพราะท่านติดพระสูตร อภิธรรม ไม่น้อมลงมาปฏิบัติ จึงสำเร็จช้าอายุ ๘๐ ปี หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน
- พระอานนท์ทำความเพียรในกายวิปัสสนา กำหนดจิตโดยมิได้ละ จนขาดตรงทีเดียว จึงได้ ทอดกายด้วยสติ หัวยังไม่ถึงหมอนจิตก็เข้าสู่วังค์ วังค์หายไป เกิดความรู้ ญาณธรรมทั้งหลาย
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร ล้วนแต่เกิดในตระกูลมิถิลา โมคคัลลาน์สั่งสอนแม่ไม่ได้ เลยทีเดียว
- **เหตุปัจจัย โทติ** ธรรมทั้งหลายเกิดเพราะเหตุ ดับเพราะเหตุ
- อย่าเชื่ออภิญญาฯ **ปฏิบัติเพื่อลาภ ยศ สรรเสริญ เป็นอาบัติทุกกฎ**
- ธรรมเป็นของเย็น พระกรรมฐานอยู่ที่ไหน สัตว์ป่าต้องอาศัยอยู่ หมูป่าเห็นคฤหัสถ์เป็นยักษ์ เป็นมาร เปียดเบียนสัตว์ ยิ่งจนไม่มีเหลือ เสือภูว ท่านอาจารย์ทำอุโบสถ มันมาร้อง เมื่อฟังปาฏิโมกข์ จบแล้วมันก็หายไป ท่านอาจารย์มันคุ้นเคยสัตว์เหล่านี้ ท่านรู้วาระจิตสัตว์เหล่านี้เป็นมิตรสหายกัน ด้วยธรรมเครื่องเย็นใจ
  - สัตว์เดรัจฉาน เขาก็มีสัญญา ปัญญา นามธรรม รู้เหมือนกับมนุษย์ แต่เขาพูดไม่ได้
  - ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นนั้นอย่าย้าย มันเต็มแล้วมันย้ายเอง ท่านเตือนท่านมหาบัว ฉะนั้น พระโยคาวจรเจ้า ละกิเลสส่วนใดได้แล้วท่านไม่กลับมาละอีก เพราะมรรคประหารสิ้นไปแล้ว **เดินหน้า แก้กิเลสใหม่เรื่อยไป** จนละกิเลสรอบ ไม่เกิดอีก นี่ก็เป็นอัศจรรย์
  - **ให้ร่างกายเป็นนิจันต์** อย่าให้มันหุ้ม
  - สถานที่เข็ดขวาง ท่านบอกว่าเป็นพวกเปรต ต้องทำบุญให้ทานอุทิศถึงเขา ก็ได้รับอนุโมทนา หายไปเกิด ณ ที่อื่นๆ
  - ท่านไม่ชอบฤทธิ์ ชอบภavana ให้สิ้นกิเลส ฤทธิ์ทั้งหลายเกิดด้วยกำลังสมณะ ฌานสมาบัติ ทั้งนั้น ไข้วิปัสสนาอย่างเดียวไม่มีฤทธิ์สำเร็จจรหด
  - ฝึกหัดจิตดีแล้ว จิตเข้มแข็งมีอำนาจมาก ย่อมกระทำจิตสารพัดได้ทุกอย่าง เมื่อเห็นอำนาจ ของจิตแล้ว แลเห็นกายเป็นของอ่อน จิตบังคับกายได้
  - เขาโกรธเรา แต่เราอย่าตอบ ให้พิจารณาความบริสุทธิ์ละลาย แล้วยกธงชัยขึ้น และมีอะไร ก็สงเคราะห์เขาผู้ประมาท **ไม่นานเขาก็กลับคืนดี** ไม่กลับคืนดีก็วิบัติถึงตายทีเดียว
  - ใครจะไปบังคับจิต นั้นไม่ได้เลย **ต้องสอนจิตให้อยู่ด้วยอุบาย** แม้คำสั่งสอนของพระองค์ ล้วนแต่เป็นนโยบายทั้งนั้น เหตุนั้นท่านจึงไม่ชี้อุบายตรง ๆ ลงไปที่เดียว จึงชักอื่นมาเปรียบเทียบ
  - นิमितทั้งหลายเกิดด้วยปีติสมาธิอย่างเดียว ที่แสดงเป็นนิมิตออกมา **อย่าหลงตามนิมิต ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม** เพราะนิมิตเป็นของไม่เที่ยง **หลงเชื่อนิมิต ประเดี๋ยวเป็นบ้า**
  - ปฏิภาคนิมิตเกิดเฉพาะผู้ที่มีวาสนาอย่างเดียว การภาวนาอย่าให้ทั้งกายกับจิต นี่เป็น กรรมฐานเดิม แต่ให้จิตเด็ดเดี่ยวอย่างที่สุด จึงเป็นผู้ที่รู้ธรรมในธรรม

- ให้เป็นมหาสติ มหาปัญญา รอบกาย รอบจิต มรณะร้ายมาถึงแล้ว ต้องเข้าแย่งกันในช่องแคบ แม้วโพธิสัตว์ขณะมาร ขณะในช่องแคบ

- **สติมันเกิดในเนื้อเหล็ก** กิเลสมันเกิดในดวงจิต ต้องประหารจิตให้เป็นธรรม

- ในโลกนี้เป็นอัตรานาม ไม่มีต้นไม้และภูเขา วิปัสสนาลบล้างหมด ไม่มีเชื้อโรคอยู่ในโลก ชื่อว่า **โลกุตระ**

- เรื่อง **กรรมฐาน ๕** ภาวนาให้มาก ในร่างกาย **เห็นอสุภะเป็นยาปรมัตถ์แก้จิต** พระเถระที่บรรพชาอุปสมบท ล้วนแต่พระอุปฌายะให้กรรมฐาน ๕ มาทั้งนั้น เป็นหลักสำคัญที่กุกุบุตรจะภาวนา รู้แจ้งในรูปธรรมเป็น **สนทสิฏฐิโก** เห็นเอง เปื้อหน่ยรูปธรรม อรูปธรรม และเห็นนามธรรมไปพร้อมกัน

- การนอน การสงบเข้าฌาน เป็นอาหารของจิตและร่างกายอย่างหนึ่ง **สมณะ** ต้องพักจิตสอบอารมณ์ ส่วน **วิปัสสนา** จิตเดินไตรลักษณ์ให้รู้หรือยัสัจ เห็น้อยแล้วเข้าพักจิต พักจิตหายเห็น้อยแล้วจิตตรวจอริยสัจอีกตั้งนี้ ฉะนั้นให้ฉลาดการพักจิต การเดินจิต ทั้ง **วิปัสสนาและสมณะ** **พระโยคาวจรเจ้าทั้งไม่ได้ ขำนิขำนานูทั้งสองวิธี** จึงเอาตัวพ้นจากกิเลสทั้งหลายไปได้ เป็นมหาศีล เป็นมหาสมาธิ เป็นมหาปัญญา มีศีลทั้งอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด พร้อมทั้งจิต เจตสิก พร้อมทั้งกรรมบถ ๑๐ ไม่กระทำความผิดในที่ลับและที่แจ้ง สว่างทั้งภายในและภายนอก มีมหาสติ รอบคอบหมด วิโมกข์ วิมุตติ อกุศลธรรม จิตบริสุทธิ์ จิตปกติเป็นจิตพระอรหันต์ สว่างแจ้งทั้งภายนอกภายในสว่างโร่ ปุณฺชนิตีเตียนเกิดบาป เพราะพระอรหันต์บริสุทธิ์ กายเป็นชาตินิพพาน วาจา ใจ เป็นชาตินิพพาน นิพพานมี ๒ อย่าง นิพพานยังมีชีวิตอยู่ ๑ นิพพานตายแล้ว ๑ พระอรหันต์รอขึ้นรถขึ้นเรือไปนิพพานฉะนั้น

- สุทโธทนะห้ามพระองค์ไม่ให้ไปบิณฑบาต กรุงกบิลพัสดุ์ เราไม่อด พระองค์ตอบว่า ไปตามประเพณีพระพุทธเจ้า สุทโธทนะฟังโอวาทแล้วได้เสดากัน

- ให้เห็นปัจจุบันธรรม อย่าส่งจิตอนาคตและอดีตฯ

- **ปัญญา กับสติให้รู้เท่าทันกัน** พิจารณา กาย จิต ความไม่เที่ยงของสังขารเป็นธรรมะ สอให้ เห็นเรื่อย ๆ ทำความรู้ในนั้น เห็นในนั้นฯ

- ในโลกนี้เป็นธาตุทั้งนั้น ให้รู้เท่าทันกับธาตุ อย่าหลงตามธาตุฯ

- **มหาสติเรียนกายจิตให้มาก ๆ ให้เห็นจริง ธรรมะจริง สมมุติ** อย่าหลงรูป เสียง กลิ่น รส ของอันนี้เต็มโลกอยู่เช่นนั้นฯ

- ธาตุ ๘๔,๐๐๐ ธาตุออกมาจากจิตหมดฯ

- นิโรธเป็นของดับเพราะรู้เท่าแล้ว จิตไม่เกิดยินดียินร้าย ดับไปเช่นนี้ชื่อนิโรธฯ

- ฌานเป็นที่พักชั่วคราว แล้วเจริญจิตต่อ ๆ ไปฯ

- ให้เอากาย วาจา ใจนี้ยกขึ้นพิจารณา อย่าเพิ่ม อย่าเอาออกให้เป็นปกติฯ

- มรรค ๘ นั้น สมาธิมรรคเป็นองค์ ๑ นอกนั้นเป็นปริยายฯ

- ให้ความรู้ธรรม และอาการของธรรมถึงขั้นละเอียด แล้วก็จะรู้เองเห็นเอง
- พระอานนท์ทรงไว้ซึ่งพระสัทธรรม ว่าเป็นของภายนอก ต่อหันเข้ามาปฏิบัติภายในจึงสำเร็จ
- หนังสือในโลกยินดีในหนังสือและเครื่องอุปโภคบริโภค หนังสือนี้ทำให้มนุษย์หลงยินดี พากัน

ตกทุกข์ได้ยากมา

- ธรรมธาตุ สัตว์หลงธาตุ ขมธาตุ ยินดีธาตุ ยินร้ายธาตุ จึงได้ทำกรรมไปต่าง ๆ
- เรียนแบบตำราเป็นของที่ไม่แน่นอน สู้เรียนทางกายและจิตให้เป็นธรรมชาติไม่ได้ ฉะนั้นผู้เรียนกาย วาจา จิตไม่ใคร่สัก ปฏิบัติแต่ธรรมที่รู้อย่างเห็นจริง

- ปัจจุบันให้รู้ทางจิต
- ปฏิภาคนิมิต เป็นเรื่องของปัญญา
- ให้เรียนทางจิตทวนกระแส ตัดรากเหง้าเครื่องผูกคูกู้เครื่องผูก
- ปฏิภาคนิมิต เป็นปาฏิหาริย์ของจิต มีอำนาจทำให้เป็นอากาศว่างเปล่าได้ อันเป็นอัศจรรย์

ใหญ่หลวง

- ผู้มีราคะ ย่อมเศร้าโศกเสียใจเพราะราคะ
- เกิดตาย เกิดแล้วตาย ชมแต่หนังของเก่า ไม่หันไปหาทางที่จะพ้นทุกข์
- ทำจิตให้เสมออยู่ อย่าขึ้นอย่าลง อย่าไปอย่ามา ให้รู้เฉพาะปกติของจิต
- ฐานของธรรมเป็นบ่อเกิดอริยสัจของจริง
- เกิดความรู้อย่างวิเศษแล้ว ย่อมหาอาณิสสประมาณไม่ได้
- อตตาทิ ฯลฯ เป็นของลึกลับเหลือที่สุด
- ถ้าส่งจิตรู้เห็นนอกร่าง เป็นมิจฉาทิ ให้รู้เห็นอยู่ในกายกับจิต นั้นเป็นสัมมาทิฐิ
- นักปฏิบัติใจต้องเด็ดเดี่ยวกล้าหาญที่สุด จึงจะรู้ธรรม เห็นธรรม
- ให้รู้ธาตุ เห็นธาตุ จิตจึงไม่ติดทางราคะ
- ธรรมที่ลึกลับ ไม่ควรพูดให้คนอื่นรู้ เพราะคนอื่นไม่เห็นตามธรรมจะเสีย ต้องพูดต่อผู้ปฏิบัติ

เหมือนกัน

- คนเราจะดีจะชั่ว ต้องเกิดวิบัติเสียก่อน
- ให้ถือตามมีตามได้ หันหาธรรมชาติ อย่างก่อความกังวลนั้นดีมาก เมื่อปฏิบัติได้แล้ว ก็ไม่ตีใจ

เสียใจ

• มรรค โลกย์ เทวทูต ชาติ ขรา มรณะ พยาธิ ให้โพธิสัตว์ออกบวช พระองค์บวชแล้วทำทุกกริยา ในวันที่ตรัสรู้ ปฐมยามทางราคะเกิดในดวงจิตของพระองค์ป่วนปั่น พระองค์ทวนกระแสว่า เราเห็นแล้วไม่ใช่หรือ ที่เราออกบวชเราจะไม่กลับแน่ ต่อนั้นทำจิตเข้าสู่ภวังค์ สงบอยู่ในอัปปนาสมาธิ ต่อนั้นถึงเกิดปัญญาความรู้ขึ้นมา ระลึกถึงชาติก่อน ๆ ได้ ในมัชฌิมสมัย ต่อนั้นพระองค์ตรวจปฏิจสมุพบาททวนไปทวนมาด้วยปัญญายัง จิตลงสู่ภวังค์ เกิดความรู้ขึ้นมาตรัสรู้ ดับอวิชชาตัณหา เป็นสยมภู พุทธปัจฉิมสมัย กาลครั้งนั้น

- เฟ่งนอกนั้นไม่สิ้นสงสัย เพราะยังหมายนอกหมายในอยู่ ตกอยู่ในกระแสของสมุทัย
- ให้ระงับสังโยชน์ ทีละเอียดสิ่งอยู่ในดวงจิตนั้นๆ
- บริจาคทาน โลกนั้นคือปรารถนา เมื่อได้แล้วปรารถนาอยากได้มาก พระเวสสันดรท่านไม่เป็นเช่นนั้น พระองค์ท่านปรารถนาโพธิญาณ เป็นปรมัตถบารมี

• มรรค ๘ ไครภาวณาเจริญดีแล้ว แก่โลกธรรม ๘ ประการ ฉะนั้นจิตท่านอรหันต์ไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรม ๘ ประการ มีไตรลักษณ์บังคับ แม้โลกีย์ทั้งหลาย มีไตรลักษณ์บังคับอยู่เสมอ ไตรลักษณ์บังคับไม่ได้ นั้น มีโลกุตระเท่านั้น โลกุตระอันนี้อยู่เหนือไตรลักษณ์ สถานที่เกษมบุคคลที่จะพ้นโลกโลกีย์ ไปถึงโลกุตระ ต้องสร้างพระบารมีเป็นการใหญ่ บุคคล ๓ จำพวกคือ พระพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจก ๑ พระอรหันต์ ๑ พระพุทธเจ้าสร้างบารมี ๓ ชนิด ปัญญาบารมี ๔ อสงไขย แสนกำโรมหากัป ศรัทธาบารมี ๘ อสงไขย แสนกำโรมหากัป วิริยบารมี ๑๖ อสงไขย แสนกำโรมหากัป พระปัจเจกสร้างบารมี ๒ อสงไขย แสนกำโรมหากัป พระอรหันต์สร้างบารมี ๑ อสงไขย แสนกำโรมหากัป ดังนี้ สร้างพระบารมีมิใช่น้อย กว่าที่จะสำเร็จพระนิพพานได้ดังนี้ จำนวนมากที่สุด ๑ อสงไขย เหลือที่จะนับนั้น ประการหนึ่ง เอาสวรรค์ เอานรกเป็นเรือนอยู่สร้างพระบารมี พระนิพพานเป็นของแพงที่สุด ต้องสร้างบารมีแลกเปลี่ยนเอาจึงจะได้พระนิพพาน

• ชีวิตและนิพพาน ชาติชั้นนี้มีจิตสิ่งอยู่เรียกว่า **ชีวิต** เมื่อพิจารณาว่างตามสภาพได้แล้ว จิตหุดหาจิตเดิมเข้า รู้เห็นในปัจจุบัน เจริญมหาสติรอบในสติ มหาปัญญารอบในปัญญา แล้วเห็นปกติฯ

• **อคคัม มนุสเสสุ** (มาจากประโยคเต็ม ซึ่งปรากฏในหนังสือ มุตโตทัย ว่า *อคคัม ชานัม มนุสเสสุ มคคัม สตตวิสุทฺธิยา*) มนุษย์เลิศมนุษย์น้ำใจสูง มีทุกข์ มีสมุทัย มีมรรค มีนิโรธ ครบทุกอย่าง จึงสำเร็จนิพพานได้ พระอินทร์ พระพรหม เป็นต้น บวชเป็นพระเป็นเณรไม่ได้ เหมือนมนุษย์ มนุษย์เป็นธาตุพอ ดุจแม่ครัวแกงช่างเอร็ดอร่อย มันพอพริกพอเกลือ จึงให้สำเร็จมรรคผลได้ ไม่ขัดข้องด้วยประการใด ๆ ฉะนั้นมนุษย์ไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจ ปฏิบัติให้ได้สวรรค์ นิพพาน ได้**ธาตุพอเป็นชนิดที่สูงที่สุด**

• นิพพาน นั้นคือจิตหุดโดยเห็นธาตุ รู้แจ้งธาตุ **จิตตจิติภูต** รู้อยู่นั้นเป็นตัวนิพพานฯ

• **วิชา ๓** ของพระพุทธเจ้า ลึกลับสุขุมมาก ในยามที่ ๑ พระองค์ทำความรู้เท่าอย่างนั้น ยามที่ ๒ พระองค์ทำความรู้เท่าานั้น นั้นยามที่ ๓ พระองค์ทำความรู้เท่าคือแก้วิชาและปฏิจางสมุปปาทในของจิตในช่องแคบมารแย่งไม่ได้ มีความรู้อันพิเศษขึ้นมาว่า พระองค์เป็น **สยมภู** ความที่ท่านแก้วิชาเป็นของชั้นละเอียดยิ่งนัก บุคคลจะรู้เห็นตามนั้นน้อยที่สุด สุดอำนาจของจิต เมื่อกำหนดรู้ลงไปเป็นของว่างหมด ไม่ใช่ตัวตนสัตว์บุคคลเราเขา ไม่ใช่ผู้หญิงผู้ชาย **ธาตุสุบลโ** เป็นธาตุสุบลแล้วกำหนดจิต รู้จิต ตั้งอยู่ใน ฐิติธรรม

• ธาตุกับจิตติดกัน จึงวนเวียนแก่ เจ็บ ตาย อยู่ทุกชาติหาที่สิ้นสุดมิได้ ธาตุเป็นของที่มีอยู่เช่นนั้นตั้งแต่ดั้งเดิมมา และแปรปรวนอยู่เช่นนั้น จิตของคนไม่ไปยึดไปถือ ก็เป็นจิตสิ้นทุกข์ได้ฯ

• อายตนะภายในภายนอกแปรปรวนอยู่เป็นนิจ สว่างโร่ ทั้งภายนอกและภายในไม่ขาดระยะของ **ทุกข์ อนิจจัง อนตตา** ฟังเทศน์ธรรมชาติแสดงเรื่อย ๆ พระโยคาวจรฟังเทศน์ในตอนนี ฉลาดในตอนนี สันนิทสน์ในตอนนี เป็น **ปจฺจตฺตํ** ความเพียร มรรคผล ถือสมณะพอ วิปัสสนาพอมันผลักกิเลสมันเอง

• บรรพชิตจะต้องปฏิบัติตรงต่อพระนิพพาน
• พุทธองค์เกิดในป่าลุมพินีวัน ปลงสังขารในป่า ให้โอวาทปาติโมกข์ในป่า ตรัสรู้ในป่าเปลี่ยวนิพพานในป่าเปลี่ยว วิจัยธรรมในป่า ชนะมารในป่า ธรรมทั้งหลายล้วนแต่เกิดในป่า เป็นธรรมราคาสูง ธรรมโลกุตรระเหนื่อโลกีย์

• จิตตั้งจิตมิได้ ตั้งจิต ตั้งธาตุ จึงแสดงรู้เห็นด้วยกันได้ เพราะจิต มันเป็นนามธรรม
• อย่าถอนทำความเพียร มันจะเคยตัว ให้ทำจนชิน ให้ได้เนื้อหรือคู้้นเคย จึงจะเห็นมรรคเห็นผล

• ปัญจวัคคีย์นั้นทางปรมัตถ์ว่า หัว ๑ แขน ๒ ขา ๒ เป็นห้า **ภิกษุ** แปลว่าคนต่อยกิเลส ปัญจวัคคีย์ก็เป็นภิกษุเหมือนกะเราฯ

• วาจาของท่านเป็นธรรมชาติที่บริสุทธิ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ไม่มีลาภ ยศ อามิสเจือ วาจาของท่าน เทศน์จึงขลังดี พุดถูกธรรม ตรงไป ตรงมา ไม่เห็นแก่หน้าบุคคลและอามิส

• ท่านไม่ให้ศีลแก่โยมที่รู้ศีล อ้างว่าแม้พระภิกษุที่บวชนั้นก็ไม่ให้ศีล ๒๒๗ เลย ให้แต่เพียงศีล ๑๐ ชั้นสามเณรเท่านั้น ต่อนั้นประกาศสงฆ์ตั้งสมมติให้กันเอง แล้วก็พากันรักษาพระปาฏิโมกข์นี้ฉันใด เพียงศีล ๕ ให้เจตนารักษาแต่เฉพาะตนเอง เท่านั้นก็เป็นพอ

• จิตนั้นเมา สุราไม่ได้เมา สุราไม่ติดคน คนติดสุราต่างหาก เมื่อคนดื่มไปแล้ว ทำให้เป็นบ้าไปต่าง ๆ ๆ

• เรื่องของโลกย่อมมีการยุ่งอยู่เรื่อย ๆ มาตั้งแต่ไหน ๆ
• **วิธีละกิเลสฝังแน่นอยู่ในสันดานนั้น** ตีลิ้มใหม่ใส่ลงไปลิ้มเก่ากระดอนออก **นี้ฉันใด มรรคเข้าไปฟอกกิเลสเก่าออกมาแล้วจึงเห็นความบริสุทธิ์**

• จิตสวैयाเวทนาอย่างละเอียดนั้น ให้ละลายเวทนาเข้าไปอีกเอามรรคเข้าไปฟอก แล้วทำความเข้าใจตั้งอยู่แทนเวทนา จึงจะเห็นตน เห็นธรรม เห็นความบริสุทธิ์ฯ

• สมณะ พราหมณ์ มีการเพ่งอยู่เป็นนิจ มันไม่รู้ไม่ฉลาดแล้ว จะไปอยู่ ณ ที่ไหน อาพาทก็หาย บุญก็ได้ด้วย พระองค์ตรัสให้พระสารีบุตรทำเช่นนั้น แม้ที่จริงพระสารีบุตรก็ทำขำนาถมาแล้วแล้วทำอีก อาพาทก็หายฯ

• ให้พิจารณาธาตุ เมื่อเห็นธาตุแปรปรวนอยู่เป็นนิจ เรียกว่า สัมมาทิฐิ เห็นชอบ
• ภูมเทวดา อยากคือ ทดลองเสมอทีเดียว ไปอยู่ที่เข็ดขวางต้องระวัง ต้องตรวจจิตเสมอฯ

- มนุษย์เป็นสัตว์เลิศ เป็นที่ตั้งพระพุทธรูป ทวีปทั้ง ๓ ก็เป็นมนุษย์ เช่น อุตฺร กุรุทวีป แต่ไม่สมบูรณ์ พระองค์ไม่โปรดตั้งศาสนา เทวดาก็เหมือนกัน มนุษย์ที่มากเกิดในชมพูทวีป เป็นมนุษย์วิเศษ รับริชทายาทฯ

- อารมณ์ภายนอกและภายใน เป็นของที่ตั้งอยู่เป็นธรรมดา แต่จิตเป็นของที่รับรู้ ฉะนั้นต้องทรมานทางจิตให้มาก ๆ แก้อวิชชา แก้อาสวะ แก้กุศล แก้กัมมัตถ์ นิโรธ เกิดญาณตั้งอยู่เป็นอมตธรรมที่ไม่ตายฯ

- แก้อวิชชาคือแก้อาบัติ ให้แก้ปัจจุบันจิต อย่าส่งจิตอดีต อนาคต แล้วบอกจิตว่าไม่มีโทษ เมื่อท่านไปจำพรรษาอยู่เทือกเขาใหญ่ ท่านเกิดอาบัติจนฉันอาหารเข้าไปก็เป็นอันนั้นออกมา เพราะจิตวิบัติแล้ว ธาตุกวีวิบัติด้วย ต่อนั้นแก้จิตได้แล้ว อาพาธ ๓ วัน หายเป็นปกติดี การอาบัติ เช่น อาบัติอุกฤษฏ์ อย่าฟังลวงง่าย ๆ เพราะมันเคยตัวฯ

- อจินไตย เกิดความรู้ ความฉลาด นั้นหาประมาณมิได้ฯ

- **ปฏิบัติผิวนั้น ลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ไม่ได้ ประพฤติไปตามสังขาร ปฏิบัติถูกนั้น คือ ลบสังขารด้วยไตรลักษณ์ได้**

- พวกสุทธาวาสทั้งหลาย คือ เจริญมานและวิปัสสนาต่อไป จึงสำเร็จได้ในที่นั้น
- ผู้ที่รู้ธรรมแล้ว เป็นผู้วิเศษ อานิสงส์หาประมาณมิได้
- สกกลกายอันเดี๋ยวนี้แหละเป็นตัวธรรม
- **ละกิเลสด้วยสติ สติฟอกอาสวกิเลสเอง**
- ธรรมเป็นฐิติธรรม ตั้งเที่ยงอยู่เช่นนั้น แปรปรวนอยู่เช่นนั้น ให้รู้ให้เห็นเฉพาะที่เกิดกับจิต
- คณาจารย์บางองค์แสดงอริยสังข์ มีลาภ ยศ เจืออริยสังข์ เป็นส่วนมาก
- จิตเป็นธรรมที่บริสุทธิ์ หมดจดทุกอย่าง มนุษย์ เทวดา ไม่มีที่ครหาเลย
- บรรดานักปฏิบัติให้เฉลียวฉลาดรู้เท่าทันโจร เมื่อรู้เท่าทันโจรแล้ว โจรย่อมไม่มีโอกาสลักสิ่งของไปได้ แม้ฉันทใด **ปฏิบัติให้มีสติและปัญญารักษาดน** กิเลสมีอาจเข้าถึงได้ฯ

- ที่แผ่นดินย่อมเป็นฝุ่นผงทั้งสิ้น ให้จิตพิจารณาตกลงถึงฐานฯ จิตจึงไม่กังวลฟุ้งซ่าน กระสับกระส่ายฯ

- มนุษย์ตาย จะเอาไปกินและเอาไปใช้ไม่ได้ ไม่เหมือนวัวควาย วัวควายเอาเนื้อกินได้
- ในขณะที่มีชีวิตนั้นทำบุญดีมาก การทำศพถึงผู้ตายนั้นไม่ได้เป็นส่วนมาก แต่ทำตามประเพณีเท่านั้น พระอรหันต์นิพพาน ภูเขาล้ำต่าง ๆ ใครทำศพให้ท่านเล่า ท่านทำไมถึงนิพพาน

- ใช้ไหวพริบเป็นอาชานินยอยู่เนื่องนิจา

- ธรรมทั้งหลาย จิตประกอบกายยกขึ้นแสดง ปราศจากกายแล้วจะยกนามธรรมขึ้นแสดงไม่ได้เลย

- เหตุเกิดก่อน ปัจจัยเกิดทีหลังฯ

- จิตเป็นคนเรียกสมมุติเอง จิตเป็นเหตุที่กระสับกระส่าย จิตปกติดีแล้วก็เป็นอันได้รับความสุข

- ทำจิตให้สว่างโพลง กำหนดรู้รู้ธรรม นั้นเรียกว่าปัญญาโดยแท้
- ให้แก้วิชา แก้อุสัยความไม่รู้ไม่ฉลาดนั้นให้กลับเป็นคนฉลาด
- พระโมคคัลลาน์ สารีบุตร พระองค์เกิดในตระกูลมิถิลา ดุจดอกบัวย่อมเกิดในตมฉันใด
- ต้องเจริญทุกข์ให้พอเสียก่อน ดับต้องอยู่ในที่นั้น ดุจตีลิมลงไป ลิมเก่าถอน ลิมใหม่เข้าแทน คือกิเลสออก ความบริสุทธิ์เข้าแทน ดุจของดีอยู่ในของชั่ว คืออวิชชาออกอวิชชาเข้าแทน

- เดินมรรคให้เห็นทุกข์ ให้เดินมรรคเห็นสมุทัย ให้ยิ่งในมรรค ให้ยิ่งมรรคนิโรธ จึงจะพ้นทุกข์
- โลกีย์สัจจะคือโพธิสัตว์เห็นเทวทูต โลกุตระสัจจะคือโพธิสัตว์ตรัสรู้
- ข้อเปรียบชั้นนิพพาน คือ นับ ๑ ไปถึง ๐ ๐ (สูญ) โลกเขาแปลว่าไม่มี แต่สูญมีอยู่นี้ฉันใด นิพพานเป็นของที่มีอยู่

- ความรู้ความฉลาด มีอยู่ในสถานที่ไม่รู้
- ธรรมทั้งหลายมาจากเหตุ คือจิตออกจากจิตเรียกเจตสิก ต่อนอกนั้นเป็นอาการทั้งหมด **ดุจสันหรือคมของดาบมาจากเหล็กฉนั้น**

- มีแต่จิต รูปไม่มี แสดงไม่ได้ ต้องอาศัยกันเป็นไปจึงแสดงได้
- พระอรหันต์ทั้งหลาย จิตไม่มี มีแต่สติ เพราะจิตสังขารมันเป็นตัวสังขาร สังขารไม่มีในจิตของพระอรหันต์

- **เอกมูลา** เหตุผลมาจากความเป็นหนึ่งของจิต เป็นเหตุเป็นปัจจัย (**เหตุ ปัจจัย**) ประกอบกัน จึงตั้งเป็นบทบาทคาถา

- มีนัยหลายนัย ถึงแปดหมื่นสี่พันอาการ
- มนุษย์วันเวียนเกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด ติดของเก่ากามาจรสวรรค์ ๑ สัตว์เดรัจฉาน ๑ มนุษย์ ๑ ท่านพวกนี้ติดของเก่า พระไตรปิฎก มีกิน ๑ มีนอน ๑ สืบพันธุ์ ๑ แม้ปุ่ยาตายายของเรา ล้วนแต่ติดของเก่า พระพุทธเจ้าก็ดี พระปัจเจกก็ดี พระอรหันต์ก็ดี เมื่อท่านยังไม่ตรัสรู้ก็ติดของเก่า เพลิดเพลินของเก่าในรูป เสียง กลิ่น รส ของเก่า ทั้งนี้ไม่มีฝั่ง ไม่มีแดน ไม่มีต้น ไม่มีปลาย ย่อมปรากฏอยู่เช่นนั้น ตื่นเต้นกับของเก่า ติดรสชาติของเก่า **ใช้มรรค ๘ ให้ถอนของเก่า ให้อิทธิบาท ๔ ตีลิมสะเทือนใหญ่ปึง ๆ ลิมเก่าถอนคืออวิชชา ลิมใหม่คืออวิชชาเข้าแทนดังนี้** ท่านอาจารย์มั่นท่านพูดใช้ตะบะความเพียรอย่างยิ่ง ที่จะถอนได้ต้องสร้างพระบารมีมนาน จึงจะถอนได้ เพราะของเก่ามันบดกรีกัน ได้นื้อเชื้อสายของกิเลสมาพอแล้ว ย่อมเป็นอัครจรยของโลกนั้นทีเดียว

- แก่บ้านนั้น ให้ทวนกระแสเข้าจิตเดิม แก่ได้ เสือมาเฝ้าเราที่เป็นพระโยคาวจรเจ้า เป็นเทพโดยมาก ถ้าเป็นเสือ มันเอาไปกินแล้ว

- ธรรมแสดงอยู่เรื่อย ๆ เว้นแต่ถอนกลับโดยมิได้กำหนด จะไม่รู้ไม่เห็นขณะนั้น

- ส่งจิตออกนอกกาย ทำให้เผลอสติฯ
- มัคโคหนทางดำเนินมีที่สิ้นสุด ส่วนหนทางเดินเท้าไม่มีที่สิ้นสุดฯ
- น้ำใจของสัตว์ยุ่งด้วยธาตุ ระคนอยู่ด้วยธาตุ ธาตุไม่มีที่สิ้นสุด แม้จิตก็ไม่มีสิ้นสุดฯ
- จิตรับรู้ระหมดทุกอย่าง จิตเป็นแดนเกิด รู้เท่าอาการของจิตได้แล้ว รู้ปกติของธาตุฯ
- เอลโก มัคโค หนทางอันเอก วิสุทธิยา เป็นหนทางอันบริสุทธิ์มีทางเดียวเท่านั้น **มโน ปุพฺพ** จิตเป็นบุพภาคที่จะได้เป็นใหญ่ จิตถึงก่อนสำเร็จด้วยจิตฯ (**มโน ปุพฺพกมา ธมมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา**)

- จิตเป็นเครื่องบังคับกายกับวาจาให้พูดและให้ทำการงานฯ
- **จิตที่ไม่ติดพันในอารมณ์ทั้งปวง เรียกว่าบริสุทธิ์**
- มีแป้น (ไม้กระดาน) แล้วก็มีบ้าน มีบ้านแล้วก็มีแป้น พูดอย่างนี้จึงแจ่มแจ้งดี
- พระองค์แสดงอนุปุพฺพพิภวาไปโดยลำดับ ยกทานขึ้นก่อนจวบจนได้ขั้นต้น แม้นั้นใด โลกุตระโลกียก็ดี ก็ต้องเจริญขั้นขึ้นไปก่อน ไม่เจริญขั้นต้นไปก่อนเป็นผิด จะกระโดดขึ้นสูงทีเดียวไม่ได้ตายกัน

• ธรรมเป็นของธรรมดาตั้งอยู่อย่างนั้น คือตั้งอยู่ด้วยความแก่ ความเจ็บ ความตาย จึงได้ชื่อว่า ธรรมของจริง ไม่มีอาการไป ไม่มีอาการมา ไม่มีขึ้น ไม่มีลง เป็นสภาพที่ตั้งไว้ดุจกล่าวไว้ข้างต้นฯ

• ไม่อ้างสวรรค์ นิพพาน ไม่อ้างทุกคติ อ้างความเป็นไปทางปัจจุบันอย่างเดียว เพราะชีวิตก็ปัจจุบันที่ยังเป็นชาติมนุษย์

• เอาธรรมขั้นเดี๋ยวนี้เอง คือกายนี้เองไปเจ็บ กายขั้นเดี๋ยวนี้เองไปแก่ กายขั้นเดี๋ยวนี้เองไปตาย เมื่อตายแล้วก็ไปเกิดอีก ล้วนแต่ตื่นเต้นอยู่ด้วยธาตุอันนี้เอง หาที่จะจบไม่ได้ และสิ้นสุดมิได้ฯ

• ความรู้ของพระพุทธเจ้าเป็น **อนันตนัย** มากมายยิ่งกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี เป็นอุบายที่จะทราบสัตว์ พันวิสัยของสาวกที่จะรู้ตามเห็นตามได้หมด สาวกกำหนดรู้แต่เพียง ๘๔,๐๐๐ เท่านั้น นี้ก็เป็นอัศจรรย์ฯ

• ให้แก่ปัจจุบัน เมื่อแก่ปัจจุบันได้แล้ว ภพ ๓ นั้นหลุดหมด ไม่ต้องส่งอดีต อนาคต ให้ลบบารมณฺเณนอกให้หมด จึงจะเข้าอารมณฺเณนในได้ **เพ่งนอกเป็นตัวสมุทัย เป็นตัวทุกข์ และเป็นตัวมิจฉาทิฐิ เพ่งในเป็นตัวสัมมาทิฐิ**

• เรื่องของโลกธาตุนั้น กระทบกระทั่งถึงกันหมด กำหนดรู้ เฉพาะจิต ก็รู้สิ้นทางอื่นหมด

• พระธรรมแสดงทั้งกลางวันและกลางคืน **อภาลิโก** กำหนดกาลเวลามิได้ แสดงทั้งภายนอกและภายใน

• ให้กำหนดจิตให้กล้าแข็ง เรียนมรรคให้แข็งแรง จึงจะเห็นทางสิ้นทุกข์ไปได้

• ให้ปล่อยจิต อย่างกตจิต เหตุผลเคลื่อนคลื่อนอยู่ใน ให้พิจารณาความรักความชัง **พิจารณา** นิสัยของตน จิตคือ บริษัทมากพืงนิสัยเดิมมิได้ ตะครุบจิตจึงมีกำลังฯ

- คนในโลก **หลงของเก่า** คือหลงชาตุนั้นเองแหละ ชั่งแล้วมารัก รักแล้วมาชั่ง หาที่สิ้นสุดมิได้ พระองค์ไม่หลง

- ชาตุมนุษย์เป็นชาตุดตายตัว ไม่เป็นอื่นเหมือนนาค เทวดาทั้งหลายที่เปลี่ยนเป็นอื่นได้ **มนุษย์** มีนิสัยภาวณาให้สำเร็จง่ายกว่าภพอื่น **อคคัม จานัม มนุสเสสุ มคคัม สตต วิสุทฺธิยา** มนุษย์มีปัญหาเฉียบแหลมคมคอยประดิษฐ์ กุศล อกุศล สำเร็จอกุศล...มหาเวจีเป็นที่สุด ฝ่ายกุศลมีพระนิพพานให้สำเร็จได้ ภพอื่นไม่เลิศเหมือนมนุษย์ เพราะมีธาตุที่บกพร่องไม่เฉียบขาดเหมือนชาติมนุษย์ ไม่มีปัญญากว้างขวางพิสดารเหมือนมนุษย์ มนุษย์ธาตุพอหยุดทุกอย่าง สวรรค์ไม่พอ อบายภูมิธาตุไม่พอ มนุษย์มีทุกข์ สมุทัย--ฝ่ายชั่ว ฝ่ายดี--กุศลมรรคแปด นิโรธ รวมเป็น ๔ อย่าง มนุษย์จึงทำอะไรสำเร็จดังนี้ ไม่อากัพเหมือนภพอื่น

- **สติปัญฐานเป็นความรู้ันตนัย** หาประมาณมิได้ ไม่เหมือนความรู้ชนิดอื่น **สนทิจฺจโก** เห็นด้วยเฉพาะนักปฏิบัติ **ปจฺจตฺตํ** รู้เฉพาะในดวงจิต รู้ธรรมลึกลับสุขุมคัมภีรภาพ

เอกสาร

คณะศึกษานาสิกขัย. บัณฑิตกรรม หลวงปู่หลุย จันทสาโร. **บูรพาจารย์.** ศิลป์สยามบรรจุกัณฑ์และการพิมพ์. กรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๑. ๒๕๔๓: ๓๖๑-๓๗๕.

คำขอบคุณ

กองทุนลักษณะ ถิ่นหาชีวะ ขอขอบคุณผู้ที่ให้ความร่วมมือในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ จนกระทั่งทำให้หนังสือเสร็จสมบูรณ์ ได้แก่ :-

๑. พระธรรมธัชมนี (อมร ภาโณทโย) เจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม กรุงเทพฯ
๒. พระราชวิสุทธินายก (พรมมา จตตภโย) เจ้าอาวาสวัดป่าสุทธาวาส สกลนคร
๓. พระราชวิสุทธิญาณ (ฤทธิรงค์ ภาณวโร) เจ้าอาวาสวัดป่าคาราภิรมย์ เชียงใหม่
๔. พระครูอุบลคณาภรณ์ (วีระชัย อริณชโย) เจ้าอาวาสวัดเลียบ อุบลราชธานี
๕. พระครูสุทธิธรรมาภรณ์ (พยุ่ง ขวนปญโย) เจ้าอาวาสวัดภูริทัตตถิราวาส สกลนคร
๖. พระมหาดวงรัตน์ จิตรตโน ป.ธ. ๙ เจ้าอาวาสวัดบุพพาราม เชียงใหม่
๗. พระครูพัชรปัญญาพิสุทธิ (พัชรพล ปณญาปสโต) วัดป่าสุทธาวาส สกลนคร
๘. พระอธิการอ้วน เขมโก เจ้าอาวาสวัดปานาคณิมิตต์ สกลนคร
๙. พระอธิการชัยวัฒน์ จิตถาโณ เจ้าอาวาสวัดป่ากลางโนนภู สกลนคร
๑๐. พระอธิการนำชัย ชยากโร (เต็มศิริเกียรติ) เจ้าอาวาสวัดป่าพุทธพจนาราม เชียงใหม่

คณะทำงาน

ที่ปรึกษา	อาจารย์ประคอง สุวรรณภา
ประธาน	ผศ.ชัชวดี คุณารักษ์
รองประธาน	อาจารย์พรรณรัตน์ ปิยะพงศ์วิวัฒน์
คณะทำงาน	รุ่งทิวา บุญปิ่น บัญญัติตา จรเวชวานิช มัทนียา มหาวงศ์ ชนันชิดา บุญปิ่น สิริวิมล ไช้จิก

“เมื่อเสียเดื่อ... หมดทอนี้ละเนือ...
เอาน้ำไปรดไม้แก่นล่อน ให้มันปงเป็นใบ บ่มีดอกเดื่อ...
ให้พากันเฮ็ด พากันทำตามที้อตมาเคยพาเฮ็ดพาทำนันเดื่อ
อย่าล้มเดื่อ... ให้พากันรักษาศีลห้า ถ้าผู้ใดรักษาศีลห้า
ได้ตลอดชีวิต ผู้นั้นเลิศที่สุด หมดทอนี้ละ”

โอวาทธรรม ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเดระ
ที่ให้ครั้งสุดท้ายกับชาวหนองผือ
ในหนังสือบูรพาจารย์ (๒๕๔๓) หน้า ๑๖๔